Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

...RSALTY
JUN 4 1964
...F CALIFORNIA
BERKELEY

7

XVI. ÉVFOLYAM 1961 JÚLIUS

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

HÁY LÁSZLÓ: A szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítődése és Magyarország fejlődése — — — — — — — 1

NÉVAI LÁSZLÓ: Igazságszolgáltatási szerveink szocialista fejlődése 19

DR. ELEK TIBOR: A fizikai tudományok egyetemi oktatásának néhány világnézeti problémájáról — — — — — — — — 31

SALGÓ LÁSZLÓ: Negyven éves a Kínai Kommunista Párt — — —

SZEMLE

Vita a munkásosztály elnyomorodásának kérdéseiről (KAHULITS LÁSZLÓ) — — — — — — — — — — — 59

A szövetkezeti parasztság szocialista nevelése (GOSZTONYI JÁNOS) 74

NEMZETKÖZI SZEMLE

Hősi út (DOLORES IBARRURI) — — — — — — — — — 83

Algéria, Szahara és kőolaj (ANDRE GOUILLOU) — — — — — 94

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Marx—Engels összes művei 3. kötete (FUKÁSZ GYÖRGY) — — — 101

Szabó Kálmán: A szocialista tervszerűség elméleti kérdései (GERŐ TAMÁSNÉ) — — — — — — — — — — — 109

A Párttörténeti Közlemények négy évfolyama (MÉREI GYULA) — 118

Szerkesztőség: Budapest, V., Árpád u. 12. Tel.: 124—475.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.

Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116—660*

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Az utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1961. július 4.

Megjelent 34 000 példányban Felelős kiadó: Vass Henrik

613718/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVI. ÉVF. 7. SZ. BUDAPEST 1961. JÚLIUS HÓ

HX9
T3
V.16:7-12.

A szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítődése és Magyarország fejlődése

Írta HÁY LÁSZLÓ

A 20 évre szóló népgazdasági tervünk kidolgozása során felmerült az akérdés, hogy az 1980-nal záruló 2 évtizedben hazánk gazdasági és kulturális fejlettségének színvonala el fogja-e érni a szocialista tábor jelenlegi legfejlettebb országainak színvonalát, vagy milyen mértékben fog ahhoz közeledni.

Ez az írás, bár elvi kérdéseket is felvet, nem tűzi ki feladatául a kiegyenlítődés törvényének elméleti kifejtését. Azt azonban meg kell említenünk, hogy e törvény érvényesülésének kibontakozását a szocialista országokban a tapasztalat bizonyítja. A Szovjetuniónak a múltban elmaradott középázsiai és kaukázusi köztársaságai pl. gyors léptekkel közelednek az egész ország legfejlettebb ipari területeinek gazdasági és kultúrális színvonalához, de arra is hivatkozhatunk, hogy jelenleg a kiegyenlítődés folyamata az egész szocialista világrendszer méreteiben megy végbe. Ezzel összefüggésben tisztázást érdemel, hogy mit kell a gazdasági színvonal kiegyenlítődése alatt értenünk. A kiegyenlítődés fő vonásai a következők:

1. szocialista termelési viszonyok uralkodnak a népgazdaság minden területén,

2. a szocialista országok egy főre (illetve egy foglalkoztatottra) eső nemzeti jövedelmének meg kell közelíteniök egymást; a munka termelékenységének foka közeledik egymáshoz az egyes országokban.

3. a szocialista országok ipari (fejlett iparral rendelkező) országokká válnak és szervesen beilleszkednek a szocialista nemzetközi munkamegosztásba,

4. az életszínvonal főbb mutatóinak meg kell közelíteniök egymást.

Digitized by Google

A gazdasági kiegyenlítődés tehát a termelési viszonyok, a termelőerők fejlettsége és az életszínvonal alakulásában nyilvánul meg.

Az egységes társadalmi-gazdasági bázis kialakítása irányában máris nagy lépés történt a szocialista tábor országaiban. Az előrehaladást mutatja a szocialista szektor jelentőségének emelkedése a nemzeti jövedelem termelésében, a szocialista szektor súlyának növekedése az iparban és a mezőgazdaságban. A mezőgazdaság szocialista átszervezése a népi demokráciákban hatalmas előrelendítője a kiegyenlítődés folyamatának. A kiegyenlítődés tendenciája kifejezésre jut abban is, hogy az ipar súlya növekvőben van a szocialista országok népgazdaságában. Az agrár-országok agrár-ipari országokká, az agrár-ipari országok ipari-agrár országokká, az ipari országok iparilag magasan fejlett országokká lettek. A kiegyenlítődés irányába hat az ipari struktúrának olyan változása, hogy a nehézipar, a termelőeszközöket gyártó iparágak részesedése az egész ipari termelésben egyre növekszik. A kiegyenlítődés tendenciáját tükrözi az is, hogy több, gazdaságilag kevésbé fejlett szocialista ország fejlődésének üteme gyorsabb, mint a fejlettebbeké.

Ha a fentebb felsorolt ismérvek szempontjából még igen nagyok is a különbségek a szocialista országok között a kiegyenlítődés feltételeinek megteremtése tekintetében, máris jelentős előrehaladás állapítható meg a szocialista világrendszeren belül. A legutóbbi évtizedben az említett előfeltételek nagy része hazánkban is létrejött.

Tévedés azt hinni, hogy a kiegyenlítődés gyorsan lezajló folyamat, hogy Magyarország pl. egy ötéves terv során utólérheti a gazdasági vonatkozásban élenjáró szocialista országokat. Amint látni fogjuk, erről szó sem lehet, ennél jóval hosszabb időre van szükség. Hogy mennyire, azt elsősorban saját erőfeszítésünk határozza meg, bár a szocialista világrendszer fejlődésének is döntő szerepe van ebben, és emellett az egész nemzetközi helyzet alakulása sem mellékes. Saját erőfeszítéseinket azért hangsúlyozom, hogy elkerüljük azt a tévedést, mintha a kiegyenlítődés elsősorban más országok terhére mehetne végbe. A saját erőre való hivatkozás nem kisebbíti a szocialista országok legszorosabb együttműködésének jelentőségét. A kiegyenlítődés ugyanis csak minden szocialista ország közös erőfeszítésének lehet az eredménye és minden szocialista ország termelőerőinek gyors fejlődése közepette mehet csak végbe. Kiegyenlítődés természetesen csak úgy történhet, ha az alacsonyabb gazdasági színvonalon álló országok a magasabb színvonalon állókhoz képest gyorsabban fejlődnek. Miért érhető el ez a gyorsabb fejlődés? Azért,

1. mert a kevéssé fejlett országok gazdasági tartalékaikat

Digitized by Google

(többek közt természeti kincseiket) gyengén használják ki és a kihasználást erősíthetik, meggyorsíthatják,

2. mert miután szerény, de elviselhető életszínvonalat értek el, az alacsony felhalmozási rátát emelhetik és ebben a vonatkozásban utólérhetik, sőt el is hagyhatják a fejlettebb országokat,

3. mert — végül, de nem utolsó sorban — különböző formában a fejlett szocialista országok segítségét élvezik és ezért nem kell lassú ütemben mindazon a fejlődési fokon áthaladniok, amelyen a ma már magasabb színvonalon álló országok áthaladtak.

Abban a történeti periódusban, amelyben a szocialista országok gazdasági (és kulturális) színvonalának kiegyenlítődése egyre inkább előrehalad, a szocialista országok társadalmi viszonyaiban, termelőerőinek fejlődésében, továbbá a tudományok és a technika területén nagy változások várhatók. Ebből következik, hogy a különböző, a kiegyenlítődést előrelendítő egyes tényezők jelentősége nem minden időpontban azonos. Ezért sem lehetséges (amint ezt a későbbiekben látni fogjuk) ezeket a tényezőket rangsorolni, hanem a fejlődés során mindig a konkrét helyzetből kiindulva kell megkeresni a döntő láncszemet.

A kiegyenlítődés nem eredményezhet teljesen hasonló gazdasági felépítést, azonos ipari vagy mezőgazdasági struktúrát. Ellenkezőleg: a kiegyenlítődés egyik legerősebb előrelendítője a szocialista nemzetközi munkamegosztás, ennek következtében pedig elmélyülnek a különbségek az egyes országok termelésének felépítésében, hiszen nem egyformák nyersanyag-tartalékaik; nem azonosak termelési feltételeik; a különböző életkörülményekből, életmódból és nemzeti sajátosságokból eredő fogyasztási struktúrájuk.

Felmerül az a kérdés, hogy a kiegyenlítődés folyamatának vizsgálatánál az egész szocialista tábort vegyük-e szemügyre, vagy néhány ország helyzetét hasonlítsuk össze, illetve szorítkozzunk-e csak két ország összehasonlítására. A kiegyenlítődés problémájának elvi kifejtése csak az egész szocialista világrendszer tapasztalatainak és jelenségeinek figyelembevételével lehetséges, hiszen a kiegyenlítődés törvénye az egész szocialista világrendszerre vonatkozik. Más azonban a helyzet, ha Magyarország helyét keressük a kiegyenlítődés folyamatában. Ebben az esetben kívánatos több olyan szocialista országgal az összehasonlítás, ahol a társadalmi-, a munka- és az életfeltételek a mienkhez többé-kevésbé hasonlatosak. Egy ilyen összehasonlítás is igen komoly akadályokba ütközik, mert a különböző metodikával kiszámított adatok egy nevezőre hozása rendkívül nehéz (a KGST keretében jelentősen előrehaladt a módszerek kidolgozása, de alkalmazásuktól még mindig meglehetősen távol vagyunk). Ha az adatok összemérhetők, akkor több országgal kell a hazánkra vonatkozó tényeket összeha-

Digitized by Google

sonlítanunk, de egyelőre nagyon sok esetben meg kell elégednünk azzal, hogy egyetlen másik országhoz hasonlítjuk magunkat. Melyik ország legyen ez?

A kiegyenlítődés során valamelyik gazdaságilag fejlett szocialista országot kívánjuk utólérni. A szocialista országok közül a gazdasági színvonal tekintetében legfejlettebb Csehszlovákia, csaknem egy színvonalon áll vele az NDK, nagy léptekkel közeledik feléje és rövidesen utól is fogja érni a Szovjetunió. Az NDK Németország szétszakítottsága és az egyesítésért vívott harc következtében egészen különleges helyzetben van. A Szovjetunió a társadalmi fejlődésnek sokkal magasabb színvonalára jutott már, a kommunizmus építésének korszakához érkezett. Csehszlovákia társadalmi és gazdasági viszonyai is lényegesen eltérnek a miénktől, mégis az iparilag fejlett szocialista országok közül legközelebb áll hozzánk. Ezért Magyarország gazdasági fejlettségének színvonalát véleményem szerint leghelyesebb Csehszlovákiáéval összehasonlítani és további fejlődésünket legcélszerűbb ezen összehasonlítás segítségével mérni. A két ország statisztikai hivatalai néhány közös számítással már rá is tértek erre az útra és az első próbálkozások igen hasznos eredményeket adtak. A továbbiakban tehát a Csehszlovákiával való összehasonlításra helyezzük a hangsúlyt.

Magyarország előrehaladása a kiegyenlítődés útján

A gazdasági színvonal fejlődésének egyik legátfogóbb mutatója az egy főre eső nemzeti jövedelem alakulása. Mit látunk, ha ebben a vonatkozásban hasonlítjuk össze Magyarországot és Csehszlovákiát? Az *1949—1959-es* időszakban az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem növekedési üteme majdnem azonos volt a két országban. Ebben az időszakban tehát Magyarországnak Csehszlovákiával szemben fennálló gazdasági elmaradottsága az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján ítélve nem csökkent, de jelentékenyen nem is növekedett.

Az iparban elért termelékenység tekintetében azonban Magyarország elmaradása az 1949—1959-es időszakban még fokozódott Csehszlovákiához viszonyítva. Ez a folyamat 1959-ben és 1960-ban is folytatódott.

Az 1949—1959-es időszakban bekövetkezett változások nem mutatják azt, hogy az egyes szocialista országok fejlettségi színvonala hogyan viszonylik egymáshoz. A nemzeti jövedelmek színvonalát még nem tudjuk összehasonlítani: összehasonlíthatóságuk metodikája most van kidolgozás alatt és a számítások elvégzéséhez még sok időre van szükség. Az ipari színvonal meghatározására azonban történtek becslések, márpedig az ipari színvonal

Digitized by Google

nagy mértékben jellemző a gazdasági fejlettségre. Kiszámították, hogy az egyes országok lakossága a KGST országok összes lakosságának hányad-részét teszi ki, kiszámították továbbá kiemelt iparcikkeket figyelembe véve, hogy ezen országok ipari termelése az egésznek hányad-részét adja. Ezt a két tényezőt összevetve megkapták az úgynevezett ipari „intenzitást", vagyis, hogy egy főre országonként mennyi ipari termék esik és ennek alapján jutottak ahhoz az eredményez, hogy Magyarországon az egy főre eső ipari termelés jelenleg kb. fele a Csehszlovákiában elértnek. Ugyanehhez az eredményhez jutunk akkor is, ha az egy főre eső termelés mutatóját az iparban foglalkoztatottak létszámának és az iparban elért termelékenységnek figyelembevételével számítjuk ki.

A „Népszabadság" 1961. jún. 1-i közlése szerint, amely a magyar és csehszlovák statisztikai hivatal számításain alapul, a csehszlovák feldolgozó ipar termelékenysége átlagban 50 százalékkal haladja meg a magyarét. Iparágak szerint azonban igen nagy a különbség, pl. a csehszlovák textiliparban 25 százalékkal magasabb a termelékenység.

A munka gépesítésének mértékére a villamosenergia felhasználásából lehet következtetni. Az egy ipari munkásra jutó villamosenergia felhasználását figyelembe véve, azt lehet megállapítani, hogy a munka gépesítésének színvonala Csehszlovákiában kb. ugyanannyival magasabb, mint a termelékenységé. Tehát még hosszú utat kell megtennünk, amíg a csehszlovák iparhoz viszonyítva a kiegyenlítődéshez eljutunk.

Ezek után nézzük meg, hogy a KGST országok *1965-ig* terjedő terveiből milyen következtetésekre juthatunk a kiegyenlítődés vonatkozásában? Ha az előzetes adatok alapján, amelyek még módosulhatnak, a nemzeti jövedelem és a fogyasztási alap növekedését hasonlítjuk össze, akkor az tűnik ki, hogy a nemzeti jövedelem Csehszlovákiában nagyobb mértékben növekszik, mint Magyarországon és mégis a lassabban növekvő nemzeti jövedelemből mi a fogyasztási alapra viszonylag többet veszünk igénybe, vagyis a felhalmozási alapra viszonylag kevesebbet fordítunk. Ez természetesen nem a kiegyenlítődés irányába hat Csehszlovákiához viszonyítva.

Ha az ipari és mezőgazdasági termelés, valamint a termelékenység 1965-ig várható növekedését tekintjük, akkor a következő a kép: ipari termelésünk lassabban növekszik, mint a fejlettebb szocialista ipari országoké (Szovjetunió, Csehszlovákia, NDK), a munka termelékenységének növekedése is kisebb nálunk, mezőgazdasági termelésünk tervezett növekedése kb. ugyanolyan mint Csehszlovákiában, vagy az NDK-ban. Lehetséges, hogy az átdolgozás alatt levő ötéves tervünk bizonyos eltolódást hoz

Digitized by Google

javunkra, de már most arra a következtetésre juthatunk, hogy az 1965-ig terjedő időszak nem visz bennünket lényegesen közelebb Csehszlovákia, vagy az NDK gazdasági színvonalához, legfeljebb arról lehet szó, hogy a távolság kb. változatlan marad. Magyarország és a Szovjetunió között pedig növekszik a távolság, elsősorban a szovjet mezőgazdaság rendkívül gyors fejlődése folytán.

Ez a megállapítás nem szabad, hogy letérítsen bennünket a reális tervezés vonaláról. Annyi világos, hogy több ötéves terv megvalósítására van ahhoz szükség, hogy a legfejlettebb szocialista országokhoz képest elérhessük a gazdasági kiegyenlítődést.

Második ötéves tervünk idején — amint említettem — legfeljebb azt tudjuk elérni, hogy Magyarország és Csehszlovákia gazdasági színvonala között nem növekszik a különbség. Ez nem mond ellent a kiegyenlítődés törvényének (hiszen a kiegyenlítődés menetének történeti, illetve gazdasági feltételei országonként különbözőek) és ebből nem következik az, hogy a következő ötéves tervek során sem változnék a helyzet. Második ötéves tervünk adottságait nem lehet állandónak és az egész 20 esztendős időszakra érvényesnek tekinteni. Két évtized alatt népgazdaságunk színvonalának lényegesen közelednie kell a fejlettebb szocialista országokéhoz és ennek tükröződnie kell a 20 esztendős népgazdasági tervünkre vonatkozó elgondolásainkban.

A húszéves tervet illetően még nagyon gyérek és bizonytalanok az adatok.

Mindenekelőtt feltűnik az, hogy a lakosság létszámának emelkedését húszéves tervünk nagyon alacsonyra becsli az utóbbi évek tapasztalatára hivatkozva. A népesség szaporodásának üteme magának a 20 éves időszaknak a munkaerőgazdálkodását nem befolyásolja lényegesen és ebből a szempontból a kérdést el is lehetne hanyagolni. De a fogyasztási szükséglet megítélésének szempontjából igen fontos annak az eldöntése, hogy reális-e 20 évre a lakosság növekedését alacsonyan előirányozni. Ennek mérlegelése azért is fontos, mert a kiegyenlítődés mutatói közt szerepel az egy főre eső nemzeti jövedelem, az egy főre eső termelés, és fogyasztás. Nem mindegy, hogy az egy főre eső termelés növekedését úgy érjük-e el, hogy a lakosság kevéssé szaporodik, vagy pedig úgy, hogy az ország népessége jelentősen növekszik. Ha a lakosság növekedését alacsonyra tervezzük, akkor olyan képet kaphatunk, hogy a kiegyenlítődés felé haladunk, de kiderülhet ennek az ellenkezője, ha a népesség létszámának alakulására vonatkozó feltételezésünk hibás.

Feltételezhető, hogy második ötéves tervünk időszakában a távolság köztünk és a fejlettebb szocialista országok között nem növekszik, esetleg csökkenni fog, de a színvonalbeli különbség eb-

Digitized by Google

ben az esetben is igen jelentős marad. Tehát a 20 esztendős időszaknak 1965-öt követő évei során kell utólérnünk, illetve megközelítenünk a fejlettebb szocialista országokat, amelyek maguk is gyors ütemben fejlődnek. Éppen ezért alaposan szemügyre kell vennünk azokat a tényezőket, fel kell tárnunk azokat a tartalékainkat, amelyek lehetővé teszik, hogy fejlődésünk üteme meghaladja a legfejlettebb szocialista országok fejlődési ütemét.

A kiegyenlítődést előmozdító tényezők

A kiegyenlítődés folyamata csak a termelés és a termelékenység fokozása alapján mehet végbe. A termelés növelése a mi adottságaink mellett a behozatal fokozását követeli meg. Termelésünk szerkezete és műszaki színvonala azonban eddig nem változott meg olyan mértékben, hogy a növekvő importszükséglettel megfelelő exportot lehetne szembeállítani. Tehát termelő apparátusunk struktúráját (azért használom a termelő apparátus kifejezést, hogy össze ne tévesszük ezt a fogalmat a termelés, a gyártás struktúrájával) és a műszaki színvonalat kell megfelelően és minél gyorsabban megváltoztatnunk. Ez a kiegyenlítődés alapfeltétele hazánkban. Népgazdaságunk ki nem használt tartalékait erre a célra kell bevetnünk. E tartalékok feltárása és mozgósítása abban az esetben mozdítja elő hatékonyan a kiegyenlítődést, ha az említett alapvető célokat nem tévesztjük szem elől.

A termelő apparátus struktúrájának alakulását, a műszaki színvonal fejlődését, a munka termelékenységének emelését elsősorban a produktív beruházások mennyisége és elosztásuk helyes arányai döntik el. A beruházások emelése viszont a felhalmozás mértékétől, a felhalmozás mértéke a fogyasztás színvonalától és a nemzeti jövedelem nagyságától, az utóbbi nem utolsó sorban a meglévő termelő apparátus kihasználásától, ez megint messzemenően a nyersanyag ellátástól függ. Ezek a tényezők egymástól nem különíthetők el, egymással szorosan összefonódnak.

Belefűződik ebbe a láncolatba a tartalékok kihasználása, amelyek közül leglényegesebbek: a parlagon fekvő és ésszerűen kihasználható termelőkapacitásoknak a termelés szolgálatába való bekapcsolása; a gyártási struktúra változtatása; természeti kincseink további feltárása, kiaknázásuk fokozása; talaj és éghajlati viszonyaink legelőnyösebb gyümölcsöztetése; munkaerő-tartalékaink felhasználása, a termelékenység növelésével egyidejűleg a foglalkoztatottak számának növelése, szakmunkásaink legmegfelelőbb alkalmazása.

A fő cél, amint ezt hangsúlyoztuk, a termelő apparátus struktúrájának megjavítása és a műszaki színvonal emelése. De hogy a számos tényező közül melyik a döntő láncszem, az nem minden

Digitized by Google

időben és nem minden országban ugyanaz. A népgazdasági tervek tükrözik az erre vonatkozó döntést.

A kiegyenlítődés folyamatát tervszerűen kell irányítani nemzeti méretekben és nemzetközi vonatkozásban. A kérdést nem lehet megoldani egy-egy országon belül, hanem csak tervszerűen a szocialista országok keretében. Ezért a szocialista országokkal kialakult gazdasági kapcsolataink, együttműködésünk bővítése, a szocialista nemzetközi munkamegosztás erősítése — a kiegyenlítődés döntő tényezői közé tartozik. A szocialista országok terveinek koordinálásához hozzátartoznak a kiegyenlítődés problémái is és többek között emiatt is egyre inkább felmerül a tervek többoldalú koordinálásának szükségessége.

A fentebb említett tényezőket minden részterületre vonatkozóan konkrétan meg kell vizsgálni a kiegyenlítődés szempontjából. Ez egy készülő szélesebb tanulmány feladata; ennek bevezetőjéül szolgál a jelen dolgozat, amelynek keretében csak néhány kérdés felvetésére vállalkozhatom.

Az ipari struktúra változása, a műszaki fejlődés, termelékenység. Iparunk struktúrális változását mutatja, hogy 1949-ben az egész iparban foglalkoztatottak 37 százaléka, 1958-ban pedig csak 23 százaléka dolgozott a könnyűiparban (a helyi-ipart is beleszámítva) és az élelmiszeriparban. Az ipari munkásoknak kereken háromnegyed része tehát a nehéziparban dolgozik (a bányászatot is beleszámítva). Az ipari termelésben végbemenő eltolódásokra jellemző, hogy milyen iparágakban mutatkozik kiemelkedően gyors fejlődés. Erre vonatkoznak a következő számok:

(Az adatokat a KSH igen értékes, nemrég megjelent munkájából, „A magyar ipar"-ból vesszük.)

A TELJES TERMELÉS INDEX-SZÁMAI VÁLTOZATLAN ÁRON SZÁMÍTVA (1958)

(1949 = 100)

Az egész szocialista ipar	296
ezen belül	
nehézipar	323
könnyűipar	286
élelmiszeripar	252
villamosgép ipar egészben	399
híradási gépek és készülékek	517
vákumtechnikai termékek	540
műszeripar	1158
vegyipar	451
gyógyszeripar	1184
ruházati ipar	587

Digitized by Google

A nehézipar ágai közül tehát a műszeripar, gyógyszeripar, híradás- és vákumtechnikai ipar fejlődött leggyorsabban és ezen ágazatok fejlődése éppen a legutóbbi években gyorsult meg nagy lendülettel, mint ez az alábbi index-számokból is látható (1949=100):

	1955	1956	1957	1958
híradástechnikai gépek és készülékek	321	287	400	517
vákumtechnikai termékek	396	385	449	540
műszeripar	829	740	992	1158
gyógyszeripar	587	639	887	1184

Ez a folyamat folytatódott a legutóbbi években is ezekben az iparágakban és 1958 óta más korszerű gyártási ágak is csatlakoztak hozzájuk. Tehát iparunkban (de mezőgazdaságunkban is) megindult egy struktúrális változás, ez azonban még nem elegendő ahhoz, hogy a belföld szükségleteinek levonása után az exportszükségletet is teljesen fedezze a nemzetközi piacokon kelendő korszerű gyártmányokkal.

Ami iparunk műszaki fejlődését illeti, ezen a téren is előreléptünk. Ennek egyik átfogó mutatója a felszerelt villamos motorok teljesítőképességének igen jelentős növekedése a legutóbbi években. De ehhez a KSH vizsgálata alapján hozzá kell fűznünk, hogy míg Csehszlovákiában az ipar gépi berendezéseinek aránya 1948 óta mindig gyorsabb ütemben növekedett, mint az összes állóeszközök aránya, addig Magyarországon ez a jelenség csak az utóbbi két évben (1959—1960) következett be.

A közelmúlt években gépparkunk jelentős részét megújítottuk; az 1959-es év végén iparunk gépeinek és berendezéseinek 30—35 százaléka (értékben számítva) 5 évnél fiatalabb volt. Ennek ellenére a termelékenység színvonala nem emelkedik a kívánt mértékben. A termelés növekedéséből a termelékenység növelésével fedezett hányad 1949—59-ben 48, 1957—59-ben 62 százalék volt, 1960-ban a termelékenység növekedése megállt, de 1961 első felében kedvezően alakult. A termelés növekedésében a termelékenységre eső hányad azonban most is kisebb, mint Csehszlovákiában.

A két ország beruházásait és az egy munkásra jutó villamosenergia felhasználását vizsgálva, a Központi Statisztikai Hivatal ahhoz a megállapításhoz jut, hogy „a termelékenység kisebb növekedésének okát a magyar iparban ne elsősorban a beruházások, a munka gépesítésére fordított költségek kisebb volumenében, hanem a befektetések alacsonyabb hatékonyságában, a munka alacsonyabb szervezettségében, a munkaerővel és a munkaidővel való nem eléggé takarékos gazdálkodásban keressük". Iparunkban

Digitized by Google

tehát a termelékenység növekedésének olyan tartalékai vannak, amelyek kihasználásához nem kell újabb beruházás.

A műszaki fejlesztés és a termelékenységnek ezzel együttjáró növekedése tekintetében komoly előrehaladás várható hazánkban, hiszen iparunk továbbfejlődése során nem kell végigjárnunk az előbbi fejlődési fokokat, hanem az iparilag haladottabb baráti országokból és elsősorban a Szovjetuniótól a legmodernebb technikai berendezéseket kaphatjuk meg. A műszaki fejlődésnek ez az ugrásszerű lehetősége igen fontos helyet foglal el a gazdasági kiegyenlítődést meggyorsító tényezők között.

A gyors technikai előrehaladás megköveteli az ipar szakosítását a szocialista országok között, mert specializálódás esetén lehet rátérni a nagy sorozatban való termelésre. A magasan fejlett technikára való áttérés természetesen nem minden esetben történhet ugrásszerűen. Pl. a 32 ezer lóerős turbina gyártásáról nem térhetünk át azonnal az 500 ezer lóerősre. A legmodernebb technikára való áttérés nemcsak gépi berendezés kérdése, hanem ehhez megfelelő szakmunkások és műszaki vezetők előzetes kiképzése is szükséges.

A műszaki fejlődés olyan gyors, hogy következményeit hosszabb időszakra nem is lehet áttekinteni. „1970-ig a tudománynak és technikának olyan vívmányait lehet felhasználni, amelyek ma már nemcsak ismeretesek, hanem a gyakorlatban ki is vannak próbálva. Az új, nagy, tudományos és technikai felfedezések ebben az időszakban csak kis mértékben lehetnek hatással a népgazdasági fejlődés főbb arányainak kialakulására. 1970 után azonban, és különösen 1975 után a tudományos felfedezések és a technikai haladás már jelentős változásokat eredményezhet a főbb gazdasági arányokban és felmerülhet az országok természeti kincseinek az eddigitől eltérő megítélése, illetve felhasználása is."[1]

A felhalmozás és a külföldi hitelek kérdése: Az imént szóltunk a termelékenység kiegyenlítődéséről. Enélkül nem lehetséges az életszínvonal kiegyenlítődése, ami pedig a nivellálódás egyik legdöntőbb követelménye.[2] A termelékenység fokozásához a műszaki színvonal emelése szükséges, az utóbbi eléréséhez pedig beruházások kellenek. A beruházások mértéke a felhalmozás mértékétől függ. A kevésbé fejlett országok felhalmozási rátájának tehát meg kellene haladnia a fejlett országokét. A kevésbé fejlett országokban azonban nem lehet és nem szabad a felhalmozást olyan

[1] A KGST gazdasági tájékoztatója, 1961. 1. szám, 72. oldal.

[2] A történeti fejlődés magával hozhatja, hogy gyengébb termelőerővel rendelkező országban alacsonyabb termelékenység ellenére magasabb az életszínvonal, mint valamely fejlettebb országban, de ez az állapot természetesen nem gyorsítja meg, hanem hátráltatja a kiegyenlítődés folyamatát. Gyorsabban ér célhoz az az ország, amelyben a termelőerők és termelékenység fejlődését követi, betetőzi az életszínvonal kiegyenlítődése.

Digitized by Google

mértékben erőltetni, hogy lehetetlenné váljék az életszínvonal bár fokozatos, de folytonos emelkedése.

Miután a gyengén fejlett országok elviselhető életszínvonalat elértek, a fejlődésnek olyan szakasza következik, amikor a gyengébben fejlett országokban az életszínvonal csak lassabban emelkedhet, mint a magasabb gazdasági színvonalat elért országokban. Nem a nadrágszíj összehúzásáról van szó, hanem a nadrágszíj lassúbb tágításáról.

Magyarországon a nemzeti jövedelemnek felhalmozásra fordított hányada meglehetősen lassan növekszik. Ez a hányad a Szovjetunióban is, Csehszlovákiában is magasabb, mint nálunk. Ennek az az oka, hogy a Szovjetunióban a termelékenység jóval magasabb, mint nálunk, ezzel szemben az életszínvonal lényegében nem magasabb, Csehszlovákiában pedig magasabb az életszínvonal, mint nálunk, de közel sem annyival, mint a termelékenység, ezt ma már részletekbe menő vizsgálatokból tudjuk.

Előre látható, hogy legalábbis a legközelebbi 5 évben legkomolyabb erőfeszítéseink ellenére a felhalmozási ráta nálunk viszonylag alacsony marad. Éppen ezért nagy körültekintéssel kell eljárnunk, hogy a nemzeti jövedelemnek felhalmozásra fordított részéből a maximumot produktív célokra, éspedig a leghatékonyabb módon ruházzuk be; felesleges beruházásokat ne eszközöljünk, a meglévő kapacitásokat pedig — amire az előbbiekben már utaltunk — jobban használjuk ki, mint eddig.

Kívánatos, hogy a saját erőforrásainkból eredő felhalmozásunk mellett külföldi hiteleket is igénybe vegyünk beruházási célokra. Nem hiszem, hogy tőkés országoktól a legközelebbi években számottevő hosszúlejáratú hiteleket kapunk. Tehát a baráti országok nyújtotta beruházási hitelekre gondolok. Ezek a hitelek még kedvező esetben is a saját erőnkből elérendő felhalmozáshoz viszonyítva összegszerűen nem nagyok. De éppen a termelési struktúra megjavítását és a műszaki színvonal emelését nagymértékben meggyorsíthatják és ezért nagy jelentőségűek a gazdasági színvonal kiegyenlítődése tekintetében.

Számos példa van már a hitelnyújtásnak olyan módjára, hogy több szocialista ország együttes beruházást eszközöl valamely nyersanyag-lelőhely feltárására és kihasználására, illetve nyersanyag termelés fokozására, vagy pedig valamely műanyag termelésének nagyarányú kifejlesztésére közösen épített üzemben. (Az együttműködésnek ennél egyszerűbb módja, ha a szocialista országok kölcsönös beruházásokat vállalnak saját területükön a többiek szükségleteinek kielégítésére.)

A fejlődés meggyorsításához tartozik, hogy a Szovjetunió hiteleket és más segítséget nyújt a szocialista országoknak iparosí-

Digitized by Google

tásuk érdekében — írta Mikojan elvtárs[3] és azután hozzáfűzte: „Bár meg kell mondani, hogy a szocialista országok többségükben most már úgy rendezték el saját népgazdaságukat, hogy inkább nem hitelre szorulnak, hanem támogatásra a tudomány és a technika területén". Ez az álláspont nem zárja ki a hitelnyújtást, de nem tekinti a támogatás legfőbb eszközének. Annál is inkább ez a helyzet, mert a volt gyarmati és gazdasági függetlenségükért küzdő országok gazdasági megsegítése fokozódó hitelnyújtással jár a szocialista országok részéről. Nem volna tehát reális a kiegyenlítődés folyamatát baráti hitelekre tervezni. A helyes eljárás, ha a felhalmozás növekedésének feltételeit teremtjük meg saját erőnkből. Bár emellett a 20 éves periódus későbbi szakaszában jelentősebb baráti hitelek is szóbajöhetnek.

A szocialista országok gazdasági együttműködése és nyersanyag termelésük problémája. Az elmondottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kiegyenlítődés legfőbb eszköze az ország iparának további fejlesztése és ezzel összefüggésben a műszaki színvonal további jelentős emelése. Rámutattunk arra, hogy ehhez beruházásra van szükség, magas felhalmozásra, a nemzeti jövedelem felhalmozásra fordított részének maximálisan produktív felhasználására. De az akkumuláció magas színvonala anélkül, hogy a fogyasztást csökkentsük, hogy az életszínvonalat leszorítsuk, csak úgy lehetséges, ha a nemzeti jövedelmet erőteljesen emeljük. Ebből a célból pedig a meglevő termelő apparátust a legésszerűbben, a leggazdaságosabban, a legteljesebben ki kell használnunk. Ehhez azonban a nyersanyag biztosítása szükséges, ami magában foglalja azt a kérdést is, hogy mivel fizetünk a nyersanyagért. Nyersanyag és energia problémáink csak a szocialista országokkal való együttműködés alapján oldhatók meg.

A szocialista országok együttműködésének különböző formái, különböző módon nyújtanak segítséget egymásnak; a termelés szakosítása és összehangolása révén, műszaki segítséggel, hitel biztosításával, nyersanyag problémák megoldásával stb. A kommunista és munkáspártok 1960. novemberi moszkvai nyilatkozata is kiemeli, hogy „ezen az alapon", vagyis az együttműködés különböző eszközeinek alkalmazása útján jön létre a gazdasági színvonal különbségeinek fokozatos kiküszöbölése.

A gazdasági színvonal kiegyenlítődésének egyik legdöntőbb feltétele a szocialista országok gazdasági együttműködése, de hogy a segítség melyik területen a legszükségesebb — ez országokként és időről időre változik. Magyarország helyzetét most az jellemzi, hogy ipari tekintetben közepesen felett, felhalmozása nem áll nagyon magas szinten és nyersanyagokban szegény. A nyersanyaghiány miatt a termelést alacsonyabban kell terveznünk, mint

[3] Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija, 1960. 6. szám, 9. oldal.

Digitized by Google

amennyi lehetséges volna kielégítő nyersanyagellátás esetén. Ilyen körülmények között Magyarországon a többi szocialista ország segítségének döntő elemeihez tartozik nyersanyag-ellátásunk biztosítása. Ha elegendő nyersanyagot kapunk, akkor jelenlegi termelő apparátusunkból kiindulva képesek vagyunk magasabb nemzeti jövedelem termelésére, amiből beruházásra annyit fordíthatunk, hogy termelő apparátusunk struktúráját tovább javíthatjuk, a műszaki színvonalat emelhetjük és így gazdasági színvonalunk kiegyenlítődésének folyamatát előrelendíthetjük.

Fejlődésünk jelen szakaszában a népgazdasági tervek összehangolása és ezzel összefüggésben a termelés specializációjának és kooperációjának fejlesztése az együttműködés legfontosabb formája. A specializáció és kooperáció meghatározza a meglévő termelő apparátus korszerűsítését, leggazdaságosabb kihasználását és legésszerűbb továbbfejlesztését.

A szakosítás és kooperáció követelménye azonban nemcsak az iparra vonatkozik, hanem az energia és nyersanyag ellátás maximális biztosítására is.

„Nem minden szocialista ország rendelkezik egy modern feldolgozó ipar fejlesztéséhez elegendő nyersanyag-forrással. De a szocialista világrendszernek a maga egészében kimeríthetetlen természeti kincsei vannak, amelyek minden szükséges nyersanyag termelését lehetővé teszik. Ezért a munkamegosztás és kooperáció a szocialista országok között azzal a céllal, hogy mindannyiok nyersanyag szükséglete kielégítést nyerjen, — elsőrangú szükségességgé és az általános gazdasági fejlődés feltételévé vált."[4]

Döntő kérdés számunkra a további fejlődésünkhöz szükséges energia biztosítása. Húszéves tervünk elgondolásai során az tűnt ki, hogy Magyarország teljes fűtőanyag szükségletének egyre csökkenő részét fedezheti hazai forrásból. Valószínű azonban, hogy földgáz és nyersolaj készleteink kihasználásának fokozásával az arányt javítani lehet, az azonban kétségtelen, hogy nagymennyiségű nyersolajat, szenet, villamosenergiát kell majd importálnunk. A húszéves terv nyersanyagokra vonatkozó előirányzatai azt mutatják, hogy bár nyersanyagtermelésünk jelentősen emelkedik, mégis igen nagy behozatalra leszünk ráutalva, vagyis nyersanyagproblémáink nem csökkennek és csak a szocialista országokkal való együttműködés keretében oldhatók meg.[5]

Fokozott figyelmet kell fordítanunk nyersanyag problémáink

[4] Bogomolov cikkéből, amely az „Einheit" 1960. szeptemberi füzetének mellékletében jelent meg. 30. oldal.

[5] Ennek az együttműködésnek egyik kiemelkedő példája a nagy olajvezeték megépítése. Az amerikai „Big Inch" fővezeték 2190 km. a trans-szibériai olajvezeték 1900 km hosszú. A szocialista országok által építendő fővezeték hossza pedig eléri a 4500 km-t. Az olajvezetéken történő szállítás költsége tonnánként csupán 20—25%-a a vasúti szállítás költségeinek, így tehát a vezeték építésére fordított összeg rövid időn belül megtérül. (A KGST gazdasági tájékoztatója, 1961. 1. szám, 1—2. oldal.)

Digitized by Google

megoldása szempontjából a gazdaságilag elmaradott, nem szocialista országokkal való kapcsolatainkra is. Mi előmozdítjuk az ő fejlődésüket, ők segíthetnek a mi nyersanyag ellátásunk biztosításában. A kölcsönös segítség elvét ezeknek az országoknak viszonylatában is érvényesítenünk kell, természetesen a különleges feltételekhez alkalmazkodva. Ez is a nivellálódás tartaléka az ő számukra is és a mi számunkra is. Tehát az elmaradott, nem szocialista országokkal való kapcsolataink fejlődését a szocialista országokkal egybehangolva tervszerűen kell alakítanunk.

Tartalékaink az ipari termelésben: Iparunk számos területén a gépek kihasználása nem kielégítő és ezt a fogyatékosságot még csak fokozzák a munkaidő kihasználásának lazaságai. Az utóbbi másfél év alatt erre vonatkozóan nagyon sok részletadat látott napvilágot, amit nem kívánok megismételni. Érdemes azonban visszatérni azokra az egész ipart átfogó megállapításokra, amelyekről a KSH számolt be és, amelyek azt mutatják, hogy üzemeink túlnyomó része egy műszakban dolgozik és még ebben az egy műszakban sem dolgozik a gépek optimális kapacitásának kihasználásával.

1959-ben iparunk fele egy műszakban dolgozott. Ez is csak az átlag, amely úgy adódik, hogy vannak iparágak, amelyek folyamatosan dolgoznak (vegyipar, villamosenergia ipar), vagy ahol elterjedt a több műszakban való munka (textilipar, szénbányászat). A legtöbb iparágban a dolgozóknak jóval több, mint a fele egy műszakban dolgozik, pl. a gépgyártásban, a műszeriparban, az építőanyag-iparban, a faiparban, a bőr és szőrmeiparban. Ipari kapacitásunk igen jelentős része tehát nincs kihasználva; az új, egészen korszerű gépek kapacitása sem. Tehát széles területen lehetséges volna az ipari kapacitások fokozott kihasználása és ilyen módon növelhető lenne a termelés újabb beruházások, újabb kapacitások, újabb gépek beállítása nélkül.

A KGM már tett intézkedéseket a többműszakos munkarend megvalósítására, aminek bevezetését 1962-ig kell befejezni. Az új munkarend bevezetése után a számítások szerint a második műszak kihasználása el fogja érni az első műszak kihasználásának 60—90 százalékát és a harmadik műszakban is erősebben ki fogják használni a termelő berendezéseket[6]

Az iparban tehát nagyok a termelés növekedésére és így a gazdasági színvonal emelésének meggyorsítására felhasználható tartalékaink. A termelési kapacitások lehetőleg teljes kihasználása alatt nem azt értjük, hogy a gazdaságtalanul működő berendezéseket is működtessük, ellenkezőleg, ezeket kapcsoljuk ki, viszont a gazdaságosan dolgozó berendezéseket, különösen pedig a leggazdaságosabb termelési ágakat teljes mértékben használjuk ki.

[6] Népszabadság, 1961. VI. 1. 7. oldal.

Digitized by Google

Jelenleg ez egyik előtérben álló feladatunk a kiegyenlítődés elősegítése érdekében. A helyzet gyorsan változik, mégis mindig a meglévő adottságokból kell kiindulnunk. Most az a kérdés számunkra, hogy milyen emelőket hozzunk mozgásba és kétségtelen, hogy tartalékaink kihasználása a legközelebb fekvő lehetőség. Természetesen a 20 év előrehaladtával, amikor termelésünk 1960-hoz képest közel hatszorosára emelkedik, nem az a probléma, hogy a termelő apparátusnak egyhatodát, amely még 1961-ből származik, hogyan használjuk ki legteljesebben, hanem az, hogy a termelőapparátusnak közben felépülő öthatoda műszakilag minél fejlettebb és struktúrájában népgazdaságunk követelményeinek minél megfelelőbb legyen.

Tartalékaink a mezőgazdasági termelésben: A szocialista mezőgazdasági nagyüzem előnyeinek kihasználása, a belterjes gazdálkodás elterjedése, a hozamok növelése mezőgazdaságunkban — gazdasági fejlődésünk igen jelentős tartaléka. A növénytermesztés hozamai nálunk alacsonyak.

ÁTLAGOS TERMÉSHOZAM, 1956—1958
mázsa hektáronként

Ország	Gabonafélék	Cukorrépa	Burgonya
Magyarország	17,9	191	105
NDK	23,3	257	165
Csehszlovákia	19,4	261	134
Ausztria	25,0	322	200
Német Szöv. Közt.	26,3	385	228
Hollandia	34,2	421	266

El vagyunk tehát maradva a növénytermelésben az NDK és Csehszlovákiához képest, de egyes tőkés országokhoz viszonyítva is. Nincs abban semmi lehetetlenség, hogy utólérjük őket. Az állatsűrűség nálunk lényegesen alacsonyabb, mint pl. Csehszlovákiában.

1980-ra 1960-hoz viszonyítva mezőgazdasági termelésünk komoly emelkedését irányozza elő előzetes tervünk. Mégis érdemes megvizsgálnunk, hogy más szocialista országok, pl. a Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia tervezett előhaladása nem nagyobb-e a mienknél. És ha igen, akkor miért?

Azért szükséges mezőgazdasági termelésünk tervezésének sokoldalú ellenőrzése, mert belföldi szükségletünk erőteljesen növekszik, a szocialista országokban (pl. a Szovjetunióban, Lengyelországban, NDK-ban) előreláthatóan növelni lehet egyes mezőgazdasági cikkeink elhelyezését és Nyugat-Európa országai is vásárolják agrártermékeinket. Tehát lakosságunk bőséges ellátásán kí-

Digitized by Google

vül, azzal is számolnunk kell, hogy jövendő exportunk szempontjából mezőgazdasági cikkeink fontos szerepet fognak játszani, márpedig kivitelünk alakulása döntő módon befolyásolja gazdasági fejlődésünk és gazdasági színvonalunk emelkedésének ütemét.

Munkaerő-tartalékaink: Amelyik országnak nagyobb a munkaerő-tartaléka, annak nagyobb az esélye a gazdasági fejlődés meggyorsítására, a munkaerő-hiány pedig nagymértékben megnehezítheti ezt a folyamatot. A munkaerő-tartalék a gazdasági kiegyenlítődés egyik döntő tényezője.

Rámutattam már arra, hogy a születések számának alakulása a 20 éves periódus folyamán döntő módon nem befolyásolja ennek az időszaknak munkaerő-tartalékát. Hatása a munkaerő mennyiségére csak a 20 évet követő időszakban jelentkezik erőteljesen.

A nyugati országok sajtója azzal vigasztalja, illetve áltatja olvasóit, hogy egyes szocialista országok további gyors gazdasági felemelkedése a munkaerő-hiány következtében fog megakadni. A fejlődés meg fogja cáfolni ezt az állítást is; minden szocialista országnak (átmenetileg az NDK kivételével) még igen nagyok a mozgósítható munkaerő-tartalékai. Hazánkban különösen nagyok, mert a mezőgazdaságban még sok munkaerő fog felszabadulni és a nők közül még sokan vonhatók be a szervezett termelőmunkába.

Nálunk a mezőgazdaságban dolgozik a kereső lakosság 35,2 százaléka (1960), Csehszlovákiában 30,0 százalék, az Egyesült Államokban kereken 11 százalék. Ez a 11 százalék az Egyesült Államokban jóval többet termel, mint amennyi a lakosság élelmezéséhez és a hazai ipar nyersanyag-ellátáshoz szükséges és még lényegesen többet tudna termelni, ha nem foganatosítanának termelést korlátozó rendszabályokat. Igaz, hogy az Egyesült Államok mezőgazdasága sokkal több holtmunkát (gép, műtrágya, vegyianyagok, iparban gyártott takarmány stb.) használ fel, mint más országoké. Az említett számokból tehát nem lehet egyszerűen a mezőgazdasági munka termelékenységére következtetni. Ha belátható időn belül nem is fog hazánkban a mezőgazdaságban dolgozók száma a keresők 11 százalékára csökkenni, az kétségtelen, hogy nálunk még a mezőgazdaságban nagy, más népgazdasági ágban felhasználható munkaerő tartalékok vannak.

1958-ban az iparban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottak számához viszonyítva Csehszlovákiában 35, Magyarországon 27 százalék volt (nálunk 1960. I. 1-én a népszámlálás adatai szerint a keresők közül 31,4 százalék). Az iparban foglalkoztatottak aránya előreláthatóan tovább fog emelkedni hazánkban akkor is, ha a termelékenység jelentősen növekszik. De van elegendő tartalék az ipar szükségletének fedezésére.

Ha a munkaerő-tartalékok kérdését a gazdasági színvonal kiegyenlítődése szempontjából vizsgáljuk, nem elégedhetünk meg a

Digitized by Google

munkaerő számbeli alakulásának áttekintésével, hanem tekintettel kell lennünk a munkaerő minőségbeli fejlődésére is: az emberek iskolázottságára, a szakemberek képzésére, a munkához való hozzáállásra. Mindez a tényező befolyásolja a modern műszaki eredmények, az adott műszaki lehetőségek felhasználását, a teljesítményt, a munka termelékenységét. A szakképzést természetesen néhány évvel a szükséglet felmerülésének időpontja előtt kell elkezdeni.

* * *

A szocialista országok gazdasági nivellálódása ugyanabban a történeti időszakban játszódik le, amelyben a két rendszer versenye is döntő szakaszába érkezett, amikor szocialista országok utólérik és túlszárnyalják a legfejlettebb tőkés országokat az egy főre eső termelés és az életszínvonal tekintetében. A tőkés országokkal szemben azért nyerjük meg a versenyt, mert a szocializmusban a gazdasági fejlődés üteme gyorsabb, mint a kapitalizmusban. A nivellálódás a szocialista országok között pedig azért jön létre, mert a szocialista országok az együttműködés útján elérik, hogy a fejletlenebbek fejlődése gyorsabbá válik a fejlettebbekénél.

A proletár internacionalizmus eszméje támasztja alá ezt az együttműködést: a fejletlenebb országok saját erőforrásaikat tárják fel és vetik be a szocialista tábor érdekeit is szem előtt tartva, a fejlettebb országok pedig a segítség különböző eszközeivel támogatják a fejletlenebbeket. Minél erőteljesebb a szocialista országok együttműködése, annál gyorsabb gazdasági fejlődésük és minél gyorsabb a fejlődés, annál gyorsabban mehet végbe a gazdasági színvonal nivellálódása.

A szocialista világrendszer fejlődése során az együttműködésnek új és magasabb formái alakulnak ki.

E. Szyr elvtárs, a Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsának elnökhelyettese írja a „Béke és szocializmus"-ban[7] megjelent cikkében: „A gazdasági együttműködés különféle formáira nézve különösen kedvező feltételek vannak Lengyelország és az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia viszonylatában. Az említett országok közötti együttműködés fejlődése a jövőben mintegy különálló komplex nemzetközi gazdasági terület megteremtéséhez vezethet. Az ilyen kölcsönös gazdasági vonzási területek vagy övezetek a földrajzi közelség természetes eredményeként fognak keletkezni és fejlődni; ez a közelség a termelés gyorsan fejlődő nemzetközi specializációjának és kooperálásának körülményei között lényeges tényezővé válik, amely meghatározza a munkamegosztás irányát és a beruházások hatékonyságát." Kétségtelen, hogy a határokon

[7] „Béke és szocializmus" 1961. 4. szám, 7—8. oldal.

Digitized by Google

túlnyúló gazdasági komplexumok kialakulása már a közeljövőben napirendre kerülhet. A földrajzi közelségnek ez a hatása természetesen nemcsak a három ország viszonylatában érvényesül. Minden esetre keresnünk kell az együttműködésnek minden formáját, ami az egyes szocialista országok és az egész szocialista tábor fejlődésének és a gazdasági színvonalbeli különbségek kiegyenlítődésének meggyorsítását szolgálja.

A gazdasági kiegyenlítődést kulturális kiegyenlítődés kíséri és a nivellálódás teszi lehetővé, hogy a szocialista országok történetileg tekintve ugyanabban az időszakban jutnak el a kommunizmushoz. Óriási arányú és megszokott mértékkel alig felmérhető világtörténeti folyamat egyik jelentős része a szocialista országok gazdasági és kulturális színvonalbeli kiegyenlítődése, amely a tőkés országok utólérésével és túlszárnyalásával párhuzamosan valósul meg.

E két folyamat közül az egyik: a legfejlettebb tőkés országok utólérése és túlszárnyalása az egy főre eső termelésben és az életszínvonal tekintetében, a fejlett tőkés országok dolgozó tömegeit győzi meg arról, hogy a szocializmus jobb rendszer, mint a kapitalizmus. A másik folyamat: a gazdasági tekintetben haladottabb és elmaradottabb szocialista országok színvonalának kiegyenlítődése pedig az elmaradott kapitalista országok népeit győzi meg arról, hogy a szocializmus az az út, amely felemelkedésükhöz vezet. Ezeket az országokat a kapitalizmus törvényszerűen egyenlőtlen fejlődése nyomorba döntötte, a szocialista országok fejlődése pedig most megmutatja nekik, hogy milyen úton járhatnak. „Ha megoldjuk a gazdasági fejlettség színvonala tekintetében történelmileg kialakult különbségek fokozatos leküzdésének feladatát — mondja Hruscsov elvtárs —, ezzel a világ népeinek megmutatjuk a kommunista utat, amelyen megszüntethetik az imperializmus által rájuk kényszerített gazdasági és kulturális elmaradottságot."

A szocialista országok kommunista pártjai és kormányai, felismerve a kiegyenlítődés törvényét, tudatosan és tervszerűen mozdítják elő ezt a történelmi jelentőségű folyamatot. Ezért kell közösen a szocialista tábor országaival, sokoldalúan és igen részletesen megvizsgálni ezt a problémát húszéves tervünk megalkotása során.

Digitized by Google

Igazságszolgáltatási szerveink szocialista fejlődése

Írta NÉVAI LÁSZLÓ

A szocialista állam igazságszolgáltatási szervei igen fontos szerepet töltenek be a proletárdiktatúra vívmányainak védelmében, a szocialista építés előmozdításában, a dolgozók jogainak érvényrejuttatásában, a gazdasági és kulturális munka zavartalanságának biztosításában, valamint a szocialista társadalmi tudat közvetlen alakításában, fejlesztésében is.

A felszabadulás után forradalmi átalakuláson ment át egész államiságunk s ennek keretében igazságszolgáltatásunk is. Az átalakulás legfőbb irányelve a lenini tanítás volt: „Magunknak kell ítélkeznünk. Az állampolgároknak egytől-egyig részt kell venniük az igazságszolgáltatásban és az ország kormányzásában."[1]

A néphatalom rendszere az igazságszolgáltatás terén is folytatója a magyar múlt, elsősorban 1848—49. és 1919. forradalmi, haladó hagyományainak; tapasztalataikat felhasználta és továbbfejlesztette a törvénykezés újjászervezése során. Igen sokat merítettünk a szocialista építés nemzetközi tapasztalataiból is, elsősorban a legfejlettebb szocialista ország, a Szovjetunió több évtizedes államszervezési, jogalkotási és jogalkalmazási tanulságaiból.

A végrehajtott intézkedések eredményeként igazságszolgáltatásunknak nemcsak *osztálytartalma* változott meg teljesen (a néphatalom rendszerének védelmezőjévé vált), hanem *társadalomfejlődési jellege* is: állami-bürokratikus, a néptől elidegenedett tevékenységből a nép részvételével folyó, a dolgozók érdekeit érvényrejuttató, társadalmi elemeket egyre fokozódó mértékben tartalmazó állami funkcióvá alakult át.

E folyamatot azok a *törvényszerűségek* határozták meg, amelyek irányadóak minden szocialista állam törvénykezési szerveinek és intézményeinek (a bíróságnak, ügyészségnek, ügyvédség-

[1] Lenin Művei, 27. kötet. Szikra, Budapest, 1952. 124. oldal.

Digitized by Google

tehát a termelékenység növekedésének olyan tartalékai vannak, amelyek kihasználásához nem kell újabb beruházás.

A műszaki fejlesztés és a termelékenységnek ezzel együttjáró növekedése tekintetében komoly előrehaladás várható hazánkban, hiszen iparunk továbbfejlődése során nem kell végigjárnunk az előbbi fejlődési fokokat, hanem az iparilag haladottabb baráti országokból és elsősorban a Szovjetuniótól a legmodernebb technikai berendezéseket kaphatjuk meg. A műszaki fejlődésnek ez az ugrásszerű lehetősége igen fontos helyet foglal el a gazdasági kiegyenlítődést meggyorsító tényezők között.

A gyors technikai előrehaladás megköveteli az ipar szakosítását a szocialista országok között, mert specializálódás esetén lehet rátérni a nagy sorozatban való termelésre. A magasan fejlett technikára való áttérés természetesen nem minden esetben történhet ugrásszerűen. Pl. a 32 ezer lóerős turbina gyártásáról nem térhetünk át azonnal az 500 ezer lóerősre. A legmodernebb technikára való áttérés nemcsak gépi berendezés kérdése, hanem ehhez megfelelő szakmunkások és műszaki vezetők előzetes kiképzése is szükséges.

A műszaki fejlődés olyan gyors, hogy következményeit hosszabb időszakra nem is lehet áttekinteni. „1970-ig a tudománynak és technikának olyan vívmányait lehet felhasználni, amelyek ma már nemcsak ismeretesek, hanem a gyakorlatban ki is vannak próbálva. Az új, nagy, tudományos és technikai felfedezések ebben az időszakban csak kis mértékben lehetnek hatással a népgazdasági fejlődés főbb arányainak kialakulására. 1970 után azonban, és különösen 1975 után a tudományos felfedezések és a technikai haladás már jelentős változásokat eredményezhet a főbb gazdasági arányokban és felmerülhet az országok természeti kincseinek az eddigitől eltérő megítélése, illetve felhasználása is."[1]

A felhalmozás és a külföldi hitelek kérdése: Az imént szóltunk a termelékenység kiegyenlítődéséről. Enélkül nem lehetséges az életszínvonal kiegyenlítődése, ami pedig a nivellálódás egyik legdöntőbb követelménye.[2] A termelékenység fokozásához a műszaki színvonal emelése szükséges, az utóbbi eléréséhez pedig beruházások kellenek. A beruházások mértéke a felhalmozás mértékétől függ. A kevésbé fejlett országok felhalmozási rátáinak tehát meg kellene haladnia a fejlett országokét. A kevésbé fejlett országokban azonban nem lehet és nem szabad a felhalmozást olyan

[1] A KGST gazdasági tájékoztatója, 1961. 1. szám, 72. oldal.

[2] A történeti fejlődés magával hozhatja, hogy gyengébb termelőerővel rendelkező országban alacsonyabb termelékenység ellenére magasabb az életszínvonal, mint valamely fejlettebb országban, de ez az állapot természetesen nem gyorsítja meg, hanem hátráltatja a kiegyenlítődés folyamatát. Gyorsabban ér célhoz az az ország, amelyben a termelőerők és termelékenység fejlődését követi, betetőzi az életszínvonal kiegyenlítődése.

Digitized by Google

mértékben erőltetni, hogy lehetetlenné váljék az életszínvonal bár fokozatos, de folytonos emelkedése.

Miután a gyengén fejlett országok elviselhető életszínvonalat elértek, a fejlődésnek olyan szakasza következik, amikor a gyengébben fejlett országokban az életszínvonal csak lassabban emelkedhet, mint a magasabb gazdasági színvonalat elért országokban. Nem a nadrágszíj összehúzásáról van szó, hanem a nadrágszíj lassúbb tágításáról.

Magyarországon a nemzeti jövedelemnek felhalmozásra fordított hányada meglehetősen lassan növekszik. Ez a hányad a Szovjetunióban is, Csehszlovákiában is magasabb, mint nálunk. Ennek az az oka, hogy a Szovjetunióban a termelékenység jóval magasabb, mint nálunk, ezzel szemben az életszínvonal lényegében nem magasabb, Csehszlovákiában pedig magasabb az életszínvonal, mint nálunk, de közel sem annyival, mint a termelékenység, ezt ma már részletekbe menő vizsgálatokból tudjuk.

Előre látható, hogy legalábbis a legközelebbi 5 évben legkomolyabb erőfeszítéseink ellenére a felhalmozási ráta nálunk viszonylag alacsony marad. Éppen ezért nagy körültekintéssel kell eljárnunk, hogy a nemzeti jövedelemnek felhalmozásra fordított részéből a maximumot produktív célokra, éspedig a leghatékonyabb módon ruházzuk be; felesleges beruházásokat ne eszközöljünk, a meglévő kapacitásokat pedig — amire az előbbiekben már utaltunk — jobban használjuk ki, mint eddig.

Kívánatos, hogy a saját erőforrásainkból eredő felhalmozásunk mellett külföldi hiteleket is igénybe vegyünk beruházási célokra. Nem hiszem, hogy tőkés országoktól a legközelebbi években számottevő hosszúlejáratú hiteleket kapunk. Tehát a baráti országok nyújtotta beruházási hitelekre gondolok. Ezek a hitelek még kedvező esetben is a saját erőnkből elérendő felhalmozáshoz viszonyítva összegszerűen nem nagyok. De éppen a termelési struktúra megjavítását és a műszaki színvonal emelését nagymértékben meggyorsíthatják és ezért nagy jelentőségűek a gazdasági színvonal kiegyenlítődése tekintetében.

Számos példa van már a hitelnyújtásnak olyan módjára, hogy több szocialista ország együttes beruházást eszközöl valamely nyersanyag-lelőhely feltárására és kihasználására, illetve nyersanyag termelés fokozására, vagy pedig valamely műanyag termelésének nagyarányú kifejlesztésére közösen épített üzemben. (Az együttműködésnek ennél egyszerűbb módja, ha a szocialista országok kölcsönös beruházásokat vállalnak saját területükön a többiek szükségleteinek kielégítésére.)

A fejlődés meggyorsításához tartozik, hogy a Szovjetunió hiteleket és más segítséget nyújt a szocialista országoknak iparosí-

Digitized by Google

tásuk érdekében — írta Mikojan elvtárs[3] és azután hozzáfűzte: „Bár meg kell mondani, hogy a szocialista országok többségükben most már úgy rendezték el saját népgazdaságukat, hogy inkább nem hitelre szorulnak, hanem támogatásra a tudomány és a technika területén". Ez az álláspont nem zárja ki a hitelnyújtást, de nem tekinti a támogatás legfőbb eszközének. Annál is inkább ez a helyzet, mert a volt gyarmati és gazdasági függetlenségükért küzdő országok gazdasági megsegítése fokozódó hitelnyújtással jár a szocialista országok részéről. Nem volna tehát reális a kiegyenlítődés folyamatát baráti hitelekre tervezni. A helyes eljárás, ha a felhalmozás növekedésének feltételeit teremtjük meg saját erőnkből. Bár emellett a 20 éves periódus későbbi szakaszában jelentősebb baráti hitelek is szóbajöhetnek.

A szocialista országok gazdasági együttműködése és nyersanyag termelésük problémája. Az elmondottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kiegyenlítődés legfőbb eszköze az ország iparának további fejlesztése és ezzel összefüggésben a műszaki színvonal további jelentős emelése. Rámutattunk arra, hogy ehhez beruházásra van szükség, magas felhalmozásra, a nemzeti jövedelem felhalmozásra fordított részének maximálisan produktív felhasználására. De az akkumuláció magas színvonala anélkül, hogy a fogyasztást csökkentsük, hogy az életszínvonalat leszorítsuk, csak úgy lehetséges, ha a nemzeti jövedelmet erőteljesen emeljük. Ebből a célból pedig a meglevő termelő apparátust a legésszerűbben, a leggazdaságosabban, a legteljesebben ki kell használnunk. Ehhez azonban a nyersanyag biztosítása szükséges, ami magában foglalja azt a kérdést is, hogy mivel fizetünk a nyersanyagért. Nyersanyag és energia problémáink csak a szocialista országokkal való együttműködés alapján oldhatók meg.

A szocialista országok együttműködésének különbözőek a formái, különböző módon nyújtanak segítséget egymásnak: a termelés szakosítása és összehangolása révén, műszaki segítséggel, hitel biztosításával, nyersanyag problémák megoldásával stb. A kommunista és munkáspártok 1960. novemberi moszkvai nyilatkozata is kiemeli, hogy „ezen az alapon", vagyis az együttműködés különböző eszközeinek alkalmazása útján jön létre a gazdasági színvonal különbségeinek fokozatos kiküszöbölése.

A gazdasági színvonal kiegyenlítődésének egyik legdöntőbb feltétele a szocialista országok gazdasági együttműködése, de hogy a segítség melyik területen a legszükségesebb — ez országokként és időről időre változik. Magyarország helyzetét most az jellemzi, hogy ipari tekintetben közepesen felett, felhalmozása nem áll nagyon magas szinten és nyersanyagokban szegény. A nyersanyaghiány miatt a termelést alacsonyabban kell terveznünk, mint

[3] Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija, 1960. 6. szám, 9. oldal.

Digitized by Google

amennyi lehetséges volna kielégítő nyersanyagellátás esetén. Ilyen körülmények között Magyarországon a többi szocialista ország segítségének döntő elemeihez tartozik nyersanyag-ellátásunk biztosítása. Ha elegendő nyersanyagot kapunk, akkor jelenlegi termelő apparátusunkból kiindulva képesek vagyunk magasabb nemzeti jövedelem termelésére, amiből beruházásra annyit fordíthatunk, hogy termelő apparátusunk struktúráját tovább javíthatjuk, a műszaki színvonalat emelhetjük és így gazdasági színvonalunk kiegyenlítődésének folyamatát előrelendíthetjük.

Fejlődésünk jelen szakaszában a népgazdasági tervek összehangolása és ezzel összefüggésben a termelés specializációjának és kooperációjának fejlesztése az együttműködés legfontosabb formája. A specializáció és kooperáció meghatározza a meglévő termelő apparátus korszerűsítését, leggazdaságosabb kihasználását és legésszerűbb továbbfejlesztését.

A szakosítás és kooperáció követelménye azonban nemcsak az iparra vonatkozik, hanem az energia és nyersanyag ellátás maximális biztosítására is.

„Nem minden szocialista ország rendelkezik egy modern feldolgozó ipar fejlesztéséhez elegendő nyersanyag-forrással. De a szocialista világrendszernek a maga egészében kimeríthetetlen természeti kincsei vannak, amelyek minden szükséges nyersanyag termelését lehetővé teszik. Ezért a munkamegosztás és kooperáció a szocialista országok között azzal a céllal, hogy mindannyiok nyersanyag szükséglete kielégítést nyerjen, — elsőrangú szükségességgé és az általános gazdasági fejlődés feltételévé vált."[4]

Döntő kérdés számunkra a további fejlődésünkhöz szükséges energia biztosítása. Húszéves tervünk elgondolásai során az tűnt ki, hogy Magyarország teljes fűtőanyag szükségletének egyre csökkenő részét fedezheti hazai forrásból. Valószínű azonban, hogy földgáz és nyersolaj készleteink kihasználásának fokozásával az arányt javítani lehet, az azonban kétségtelen, hogy nagymennyiségű nyersolajat, szenet, villamosenergiát kell majd importálnunk. A húszéves terv nyersanyagokra vonatkozó előirányzatai azt mutatják, hogy bár nyersanyagtermelésünk jelentősen emelkedik, mégis igen nagy behozatalra leszünk ráutalva, vagyis nyersanyagproblémáink nem csökkennek és csak a szocialista országokkal való együttműködés keretében oldhatók meg.[5]

Fokozott figyelmet kell fordítanunk nyersanyag problémáink

[4] Bogomolov cikkéből, amely az „Einheit" 1960. szeptemberi füzetének mellékletében jelent meg. 30. oldal.

[5] Ennek az együttműködésnek egyik kiemelkedő példája a nagy olajvezeték megépítése. Az amerikai „Big Inch" fővezeték 2190 km. a trans-szibériai olajvezeték 1800 km hosszú. A szocialista országok által építendő fővezeték hossza pedig eléri a 4500 km-t. Az olajvezetéken történő szállítás költsége tonnánként csupán 20—25%-a a vasúti szállítás költségeinek, így tehát a vezeték építésére fordított összeg rövid időn belül megtérül. (A KGST gazdasági tájékoztatója, 1961. 1. szám, 1—8. oldal.)

Digitized by Google

megoldása szempontjából a gazdaságilag elmaradott, nem szocialista országokkal való kapcsolatainkra is. Mi előmozdítjuk az ő fejlődésüket, ők segíthetnek a mi nyersanyag ellátásunk biztosításában. A kölcsönös segítség elvét ezeknek az országoknak viszonylatában is érvényesítenünk kell, természetesen a különleges feltételekhez alkalmazkodva. Ez is a nivellálódás tartaléka az ő számukra is és a mi számunkra is. Tehát az elmaradott, nem szocialista országokkal való kapcsolataink fejlődését a szocialista országokkal egybehangolva tervszerűen kell alakítanunk.

Tartalékaink az ipari termelésben: Iparunk számos területén a gépek kihasználása nem kielégítő és ezt a fogyatékosságot még csak fokozzák a munkaidő kihasználásának lazaságai. Az utóbbi másfél év alatt erre vonatkozóan nagyon sok részletadat látott napvilágot, amit nem kívánok megismételni. Érdemes azonban visszatérni azokra az egész ipart átfogó megállapításokra, amelyekről a KSH számolt be és, amelyek azt mutatják, hogy üzemeink túlnyomó része egy műszakban dolgozik és még ebben az egy műszakban sem dolgozik a gépek optimális kapacitásának kihasználásával.

1959-ben iparunk fele egy műszakban dolgozott. Ez is csak az átlag, amely úgy adódik, hogy vannak iparágak, amelyek folyamatosan dolgoznak (vegyipar, villamosenergia ipar), vagy ahol elterjedt a több műszakban való munka (textilipar, szénbányászat). A legtöbb iparágban a dolgozóknak jóval több, mint a fele egy műszakban dolgozik, pl. a gépgyártásban, a műszeriparban, az építőanyag-iparban, a faiparban, a bőr és szőrmeiparban. Ipari kapacitásunk igen jelentős része tehát nincs kihasználva; az új, egészen korszerű gépek kapacitása sem. Tehát széles területen lehetséges volna az ipari kapacitások fokozott kihasználása és ilyen módon növelhető lenne a termelés újabb beruházások, újabb kapacitások, újabb gépek beállítása nélkül.

A KGM már tett intézkedéseket a többműszakos munkarend megvalósítására, aminek bevezetését 1962-ig kell befejezni. Az új munkarend bevezetése után a számítások szerint a második műszak kihasználása el fogja érni az első műszak kihasználásának 60—90 százalékát és a harmadik műszakban is erősebben ki fogják használni a termelő berendezéseket[6]

Az iparban tehát nagyok a termelés növekedésére és így a gazdasági színvonal emelésének meggyorsítására felhasználható tartalékaink. A termelési kapacitások lehetőleg teljes kihasználása alatt nem azt értjük, hogy a gazdaságtalanul működő berendezéseket is működtessük, ellenkezőleg, ezeket kapcsoljuk ki, viszont a gazdaságosan dolgozó berendezéseket, különösen pedig a leggazdaságosabb termelési ágakat teljes mértékben használjuk ki.

[6] Népszabadság, 1961. VI. 1. 7. oldal.

Digitized by Google

Jelenleg ez egyik előtérben álló feladatunk a kiegyenlítődés elmozdítása érdekében. A helyzet gyorsan változik, mégis mindig a meglévő adottságokból kell kiindulnunk. Most az a kérdés számunkra, hogy milyen emelőket hozzunk mozgásba és kétségtelen, hogy tartalékaink kihasználása a legközelebb fekvő lehetőség. Természetesen a 20 év előrehaladtával, amikor termelésünk 1960-hoz képest közel hatszorosára emelkedik, nem az a probléma, hogy a termelő apparátusnak egyhatodát, amely még 1961-ből származik, hogyan használjuk ki legteljesebben, hanem az, hogy a termelőapparátusnak közben felépülő öthatoda műszakilag minél fejlettebb és struktúrájában népgazdaságunk követelményeinek minél megfelelőbb legyen.

Tartalékaink a mezőgazdasági termelésben: **A szocialista mezőgazdasági nagyüzem előnyeinek kihasználása, a belterjes gazdálkodás elterjedése, a hozamok növelése mezőgazdaságunkban — gazdasági fejlődésünk igen jelentős tartaléka. A növénytermesztés hozamai nálunk alacsonyak.**

ÁTLAGOS TERMÉSHOZAM, 1956—1958
mázsa hektáronként

Ország	Gabonafélék	Cukorrépa	Burgonya
Magyarország	17,9	191	105
NDK	23,3	257	165
Csehszlovákia	19,4	261	134
Ausztria	25,0	322	200
Német Szöv. Közt.	26,3	385	228
Hollandia	34,2	421	266

El vagyunk tehát maradva a növénytermelésben az NDK és Csehszlovákiához képest, de egyes tőkés országokhoz viszonyítva is. Nincs abban semmi lehetetlenség, hogy utólérjük őket. Az állatsűrűség nálunk lényegesen alacsonyabb, mint pl. Csehszlovákiában.

1980-ra 1960-hoz viszonyítva mezőgazdasági termelésünk komoly emelkedését irányozza elő előzetes tervünk. Mégis érdemes megvizsgálnunk, hogy más szocialista országok, pl. a Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia tervezett előhaladása nem nagyobb-e a mienknél. És ha igen, akkor miért?

Azért szükséges mezőgazdasági termelésünk tervezésének sokoldalú ellenőrzése, mert belföldi szükségletünk erőteljesen növekszik, a szocialista országokban (pl. a Szovjetunióban, Lengyelországban, NDK-ban) előreláthatóan növelni lehet egyes mezőgazdasági cikkeink elhelyezését és Nyugat-Európa országai is vásárolják agrártermékeinket. Tehát lakosságunk bőséges ellátásán kí-

Digitized by Google

vül, azzal is számolnunk kell, hogy jövendő exportunk szempontjából mezőgazdasági cikkeink fontos szerepet fognak játszani, márpedig kivitelünk alakulása döntő módon befolyásolja gazdasági fejlődésünk és gazdasági színvonalunk emelkedésének ütemét.

Munkaerő-tartalékaink: Amelyik országnak nagyobb a munkaerő-tartaléka, annak nagyobb az esélye a gazdasági fejlődés meggyorsítására, a munkaerő-hiány pedig nagymértékben megnehezítheti ezt a folyamatot. A munkaerő-tartalék a gazdasági kiegyenlítődés egyik döntő tényezője.

Rámutattam már arra, hogy a születések számának alakulása a 20 éves periódus folyamán döntő módon nem befolyásolja ennek az időszaknak munkaerő-tartalékát. Hatása a munkaerő mennyiségére csak a 20 évet követő időszakban jelentkezik erőteljesen.

A nyugati országok sajtója azzal vigasztalja, illetve áltatja olvasóit, hogy egyes szocialista országok további gyors gazdasági felemelkedése a munkaerő-hiány következtében fog megakadni. A fejlődés meg fogja cáfolni ezt az állítást is; minden szocialista országnak (átmenetileg az NDK kivételével) még igen nagyok a mozgósítható munkaerő-tartalékai. Hazánkban különösen nagyok, mert a mezőgazdaságban még sok munkaerő fog felszabadulni és a nők közül még sokan vonhatók be a szervezett termelőmunkába.

Nálunk a mezőgazdaságban dolgozik a kereső lakosság 35,2 százaléka (1960), Csehszlovákiában 30,0 százalék, az Egyesült Államokban kereken 11 százalék. Ez a 11 százalék az Egyesült Államokban jóval többet termel, mint amennyi a lakosság élelmezéséhez és a hazai ipar nyersanyag-ellátáshoz szükséges és még lényegesen többet tudna termelni, ha nem foganatosítanának termelést korlátozó rendszabályokat. Igaz, hogy az Egyesült Államok mezőgazdasága sokkal több holtmunkát (gép, műtrágya, vegyianyagok, iparban gyártott takarmány stb.) használ fel, mint más országoké. Az említett számokból tehát nem lehet egyszerűen a mezőgazdasági munka termelékenységére következtetni. Ha belátható időn belül nem is fog hazánkban a mezőgazdaságban dolgozók száma a keresők 11 százalékára csökkenni, az kétségtelen, hogy nálunk még a mezőgazdaságban nagy, más népgazdasági ágban felhasználható munkaerő tartalékok vannak.

1958-ban az iparban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottak számához viszonyítva Csehszlovákiában 35, Magyarországon 27 százalék volt (nálunk 1960. I. 1-én a népszámlálás adatai szerint a keresők közül 31,4 százalék). Az iparban foglalkoztatottak aránya előreláthatóan tovább fog emelkedni hazánkban akkor is, ha a termelékenység jelentősen növekszik. De van elegendő tartalék az ipar szükségletének fedezésére.

Ha a munkaerő-tartalékok kérdését a gazdasági színvonal kiegyenlítődése szempontjából vizsgáljuk, nem elégedhetünk meg a

Digitized by Google

munkaerő számbeli alakulásának áttekintésével, hanem tekintettel kell lennünk a munkaerő minőségbeli fejlődésére is: az emberek iskolázottságára, a szakemberek képzésére, a munkához való hozzáállásra. Mindez a tényező befolyásolja a modern műszaki eredmények, az adott műszaki lehetőségek felhasználását, a teljesítményt, a munka termelékenységét. A szakképzést természetesen néhány évvel a szükséglet felmerülésének időpontja előtt kell elkezdeni.

* * *

A szocialista országok gazdasági nivellálódása ugyanabban a történeti időszakban játszódik le, amelyben a két rendszer versenye is döntő szakaszába érkezett, amikor szocialista országok utólérik és túlszárnyalják a legfejlettebb tőkés országokat az egy főre eső termelés és az életszínvonal tekintetében. A tőkés országokkal szemben azért nyerjük meg a versenyt, mert a szocializmusban a gazdasági fejlődés üteme gyorsabb, mint a kapitalizmusban. A nivellálódás a szocialista országok között pedig azért jön létre, mert a szocialista országok az együttműködés útján elérik, hogy a fejletlenebbek fejlődése gyorsabbá válik a fejlettebbekénél.

A proletár internacionalizmus eszméje támasztja alá ezt az együttműködést: a fejletlenebb országok saját erőforrásaikat tárják fel és vetik be a szocialista tábor érdekeit is szem előtt tartva, a fejlettebb országok pedig a segítség különböző eszközeivel támogatják a fejletlenebbeket. Minél erőteljesebb a szocialista országok együttműködése, annál gyorsabb gazdasági fejlődésük és minél gyorsabb a fejlődés, annál gyorsabban mehet végbe a gazdasági színvonal nivellálódása.

A szocialista világrendszer fejlődése során az együttműködésnek új és magasabb formái alakulnak ki.

E. Szyr elvtárs, a Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsának elnökhelyettese írja a „Béke és szocializmus"-ban[7] megjelent cikkében: „A gazdasági együttműködés különféle formáira nézve különösen kedvező feltételek vannak Lengyelország és az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia viszonylatában. Az említett országok közötti együttműködés fejlődése a jövőben mintegy különálló komplex nemzetközi gazdasági terület megteremtéséhez vezethet. Az ilyen kölcsönös gazdasági vonzási területek vagy övezetek a földrajzi közelség természetes eredményeként fognak keletkezni és fejlődni; ez a közelség a termelés gyorsan fejlődő nemzetközi specializációjának és kooperálásának körülményei között lényeges tényezővé válik, amely meghatározza a munkamegosztás irányát és a beruházások hatékonyságát." Kétségtelen, hogy a határokon

[7] „Béke és szocializmus" 1961. 4. szám, 7—8. oldal.

Digitized by Google

túlnyúló gazdasági komplexumok kialakulása már a közeljövőben napirendre kerülhet. A földrajzi közelségnek ez a hatása természetesen nemcsak a három ország viszonylatában érvényesül. Minden esetre keresnünk kell az együttműködésnek minden formáját, ami az egyes szocialista országok és az egész szocialista tábor fejlődésének és a gazdasági színvonalbeli különbségek kiegyenlítődésének meggyorsítását szolgálja.

A gazdasági kiegyenlítődést kulturális kiegyenlítődés kíséri és a nivellálódás teszi lehetővé, hogy a szocialista országok történetileg tekintve ugyanabban az időszakban jutnak el a kommunizmushoz. Óriási arányú és megszokott mértékkel alig felmérhető világtörténeti folyamat egyik jelentős része a szocialista országok gazdasági és kulturális színvonalbeli kiegyenlítődése, amely a tőkés országok utólérésével és túlszárnyalásával párhuzamosan valósul meg.

E két folyamat közül az egyik: a legfejlettebb tőkés országok utólérése és túlszárnyalása az egy főre eső termelésben és az életszínvonal tekintetében, a fejlett tőkés országok dolgozó tömegeit győzi meg arról, hogy a szocializmus jobb rendszer, mint a kapitalizmus. A másik folyamat: a gazdasági tekintetben haladottabb és elmaradottabb szocialista országok színvonalának kiegyenlítődése pedig az elmaradott kapitalista országok népeit győzi meg arról, hogy a szocializmus az az út, amely felemelkedésükhöz vezet. Ezeket az országokat a kapitalizmus törvényszerűen egyenlőtlen fejlődése nyomorba döntötte, a szocialista országok fejlődése pedig most megmutatja nekik, hogy milyen úton járhatnak. „Ha megoldjuk a gazdasági fejlettség színvonala tekintetében történelmileg kialakult különbségek fokozatos leküzdésének feladatát — mondja Hruscsov elvtárs —, ezzel a világ népeinek megmutatjuk a kommunista utat, amelyen megszüntethetik az imperializmus által rájuk kényszerített gazdasági és kulturális elmaradottságot."

A szocialista országok kommunista pártjai és kormányai, felismerve a kiegyenlítődés törvényét, tudatosan és tervszerűen mozdítják elő ezt a történelmi jelentőségű folyamatot. Ezért kell közösen a szocialista tábor országaival, sokoldalúan és igen részletesen megvizsgálni ezt a problémát húszéves tervünk megalkotása során.

Digitized by Google

Igazságszolgáltatási szerveink szocialista fejlődése

Írta NÉVAI LÁSZLÓ

A szocialista állam igazságszolgáltatási szervei igen fontos szerepet töltenek be a proletárdiktatúra vívmányainak védelmében, a szocialista építés előmozdításában, a dolgozók jogainak érvényrejuttatásában, a gazdasági és kulturális munka zavartalanságának biztosításában, valamint a szocialista társadalmi tudat közvetlen alakításában, fejlesztésében is.

A felszabadulás után forradalmi átalakuláson ment át egész államiságunk s ennek keretében igazságszolgáltatásunk is. Az átalakulás legfőbb irányelve a lenini tanítás volt: „Magunknak kell ítélkeznünk. Az állampolgároknak egytől-egyig részt kell venniük az igazságszolgáltatásban és az ország kormányzásában."[1]

A néphatalom rendszere az igazságszolgáltatás terén is folytatója a magyar múlt, elsősorban 1848—49. és 1919. forradalmi, haladó hagyományainak; tapasztalataikat felhasználta és továbbfejlesztette a törvénykezés újjászervezése során. Igen sokat merítettünk a szocialista építés nemzetközi tapasztalataiból is, elsősorban a legfejlettebb szocialista ország, a Szovjetunió több évtizedes államszervezési, jogalkotási és jogalkalmazási tanulságaiból.

A végrehajtott intézkedések eredményeként igazságszolgáltatásunknak nemcsak *osztálytartalma* változott meg teljesen (a néphatalom rendszerének védelmezőjévé vált), hanem *társadalomfejlődési jellege* is: állami-bürokratikus, a néptől elidegenedett tevékenységből a nép részvételével folyó, a dolgozók érdekeit érvényrejuttató, társadalmi elemeket egyre fokozódó mértékben tartalmazó állami funkcióvá alakult át.

E folyamatot azok a *törvényszerűségek* határozták meg, amelyek irányadóak minden szocialista állam törvénykezési szerveinek és intézményeinek (a bíróságnak, ügyészségnek, ügyvédség-

[1] Lenin Művei, 27. kötet. Szikra, Budapest, 1953. 134. oldal.

Digitized by Google

nek) a fejlődése során. A szocialista forradalom győzelme és a szocialista építés eredményessége igazságszolgáltatási vonalon megköveteli: *a)* a régi típusú törvénykezési szervezet felszámolását és új típusú bíróság, ügyészség, ügyvédség kialakítását, *b)* a törvénykezési szervezet szocialista demokratizmusának állandó fejlesztését, *c)* a szocialista törvényesség érvényesülését szolgáló törvénykezési formák és módszerek állandó tökéletesítését.

•

A magyar népi demokrácia fejlődésének kezdeti időszakában, a munkásság és parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája idején, a magyar nép a munkásosztály vezetésével és forradalmi marxista pártja, a Magyar Kommunista Párt irányítása mellett hajtotta végre azokat az igazságügyi reformokat is, amelyek a szocialista átalakulás első szakaszának a követelményeiből folytak. Mindenekelőtt el kellett törölni az igazságszolgáltatás feudális maradványait, meg kellett semmisíteni a fasiszta törvénykezési intézményeket és fel kellett számolni a Horthy-féle ellenforradalmi korszak antidemokratikus rendszabályait. Ezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan meg kellett tenni az első lépéseket az új, népi demokratikus törvénykezési szervezet, ezen belül mindenekelőtt az új típusú bíróság kiépítésére.

Az új törvénykezési szervezet kialakításához le kellett győzni, meg kellett törni az osztályellenségnek és támogatóinak szívós ellenállását.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1945. január 25-én kiadta Debrecenben a *népbíráskodásról* szóló rendeletét. Az ország felszabadított területeinek lakossága számos helyen már korábban is követelte a háborús bűnösök, fasiszták stb. felelősségre vonását és a népbíróságok haladéktalan megalakítását (Hajdúsámson dolgozói például 1944. december 17-i gyűlésükön, a szegedi szakszervezeti bizottság 1944. december 13-i határozatával stb.), sőt a Szegedi Nemzeti Bizottság 1945. január 9-én közzé is tette a kilenctagú helyi népbíróság felállításáról szóló rendeletét.[2] A népbíróságok és fellebbviteli fórumuk, a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) hatáskörébe tartozott a háborús bűncselekményeken kívül a népellenes és egyéb politikai bűntettek, majd később a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénybe ütköző bűncselekmények elbírálása is. A népbíróság, amely a koalíciós pártok által delegált tagokból állt, forradalmi demokratikus jellegű, rendkívüli bíróság volt, de egy-

[2] „Felszabadulas 1944. szeptember 26—1945. április 4." Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Budapest, 1955. 191. old.

Digitized by Google

ben az első lépést is jelentette a szocialista típusú új általános bírósági szervezet kiépítése felé.

A népbíróságok mellett *népügyészségek* (a NOT-nál népfőügyészség) működtek. Egyes kiemelkedő népbírósági ügyekben (például a Szálasi-perben, a Bárdossy-perben, Endre—Baky—Jaross-perében) szerepelt úgynevezett politikai ügyész is.

A népbíróságok és a népügyészségek éles politikai harc közepette születtek meg. További sorsukat is a szocialista átalakulás kezdeti szakaszának társadalmi-politikai küzdelmei és az akkori koalíciós kormányzati rendszer belső ellentmondásai határozták meg. Működésük ellen az első időkben sok jogos kifogás merült fel. A reakciós burzsoá befolyás következtében — a nemzeti katasztrófa okozóinak gyors megbüntetése helyett — az eljárás gyakran hosszú hónapokig elhúzódott és egyes ügyekben felháborítóan enyhe ítéletek születtek. A munkásosztály és a párt vezető szerepének erősödésével együtt a későbbiek folyamán a népbíróságok működése megjavult: ítélkezésüknek nagy szerepe volt a fasiszta bűncselekmények elleni küzdelemben, később pedig a megdöntött uralkodó osztályok restaurációs kísérleteinek, a néphatalom ellen irányuló különféle összeesküvéseknek („Magyar Közösség" stb.) a felszámolásában. A népbíróságok révén — a demokratikus pártok haladó képviselőinek személyében — a dolgozó nép benyomult az igazságszolgáltatásba.

A rendkívüli jellegű népbíráskodás kérdései mellett a felszabadulást követő időben egyre élesebben jelentkeztek az *általános bíróságokkal* kapcsolatos problémák is. A népi demokrácia a változott történelmi és osztályviszonyok között nem hajtott végre olyan gyökeres változtatást, mint annak idején az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság: nem függesztette fel egyetemes rendelkezéssel a régebbi általános bíróságok működését. Hazánkban a felszabadulás után — az ellenforradalmi rendszer legfontosabb erőszakszervének, a csendőrségnek azonnali megsemmisítése, a hadseregnek és a rendőrségnek pedig gyorsütemű és gyökeres újjászervezése mellett — az egész államszervezetet, ideértve a bíróságokat is, *fokozatosan* alakították át. A régi szervezetű általános bíróságok (járásbíróság, törvényszék, ítélőtábla, kúria), sőt egyes különbíróságok is (honvédbíróságok, Közigazgatási Bíróság, Hatásköri Bíróság stb.) hosszabb-rövidebb ideig változatlan formák között folytatták működésüket, sőt személyi összetételük is viszonylag lassan változott. Ebből a körülményből számtalan olyan nehézség adódott, amely hátrányosan befolyásolta az igazságszolgáltatás fejlődését.

Az ország gazdasági és politikai életének alakulása, az inflációs válság, a spekulánsok, üzérek gazdaságromboló tevékenysége,

Digitized by Google

nek) a fejlődése során. A szocialista forradalom győzelme és a szocialista építés eredményessége igazságszolgáltatási vonalon megköveteli: *a)* a régi típusú törvénykezési szervezet felszámolását és új típusú bíróság, ügyészség, ügyvédség kialakítását, *b)* a törvénykezési szervezet szocialista demokratizmusának állandó fejlesztését, *c)* a szocialista törvényesség érvényesülését szolgáló törvénykezési formák és módszerek állandó tökéletesítését.

A magyar népi demokrácia fejlődésének kezdeti időszakában, a munkásság és parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája idején, a magyar nép a munkásosztály vezetésével és forradalmi marxista pártja, a Magyar Kommunista Párt irányítása mellett hajtotta végre azokat az igazságügyi reformokat is, amelyek a szocialista átalakulás első szakaszának a követelményeiből folytak. Mindenekelőtt el kellett törölni az igazságszolgáltatás feudális maradványait, meg kellett semmisíteni a fasiszta törvénykezési intézményeket és fel kellett számolni a Horthy-féle ellenforradalmi korszak antidemokratikus rendszabályait. Ezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan meg kellett tenni az első lépéseket az új, népi demokratikus törvénykezési szervezet, ezen belül mindenekelőtt az új típusú bíróság kiépítésére.

Az új törvénykezési szervezet kialakításához le kellett győzni, meg kellett törni az osztályellenségnek és támogatóinak szívós ellenállását.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1945. január 25-én kiadta Debrecenben a *népbíráskodásról* szóló rendeletét. Az ország felszabadított területeinek lakossága számos helyen már korábban is követelte a háborús bűnösök, fasiszták stb. felelősségre vonását és a népbíróságok haladéktalan megalakítását (Hajdúsámson dolgozói például 1944. december 17-i gyűlésükön, a szegedi szakszervezeti bizottság 1944. december 13-i határozatával stb.), sőt a Szegedi Nemzeti Bizottság 1945. január 9-én közzé is tette a kilenctagú helyi népbíróság felállításáról szóló rendeletét.[2] A népbírók és fellebbviteli fórumuk, a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) hatáskörébe tartozott a háborús bűncselekményeken kívül a népellenes és egyéb politikai bűntettek, majd később a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénybe ütköző bűncselekmények elbírálása is. A népbíróság, amely a koalíciós pártok által delegált tagokból állt, forradalmi demokratikus jellegű, rendkívüli bíróság volt, de egy-

[2] „Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4." Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Budapest, 1955. 191. old.

Digitized by Google

ben az első lépést is jelentette a szocialista típusú új általános bírósági szervezet kiépítése felé.

A népbíróságok mellett *népügyészségek* (a NOT-nál népfőügyészség) működtek. Egyes kiemelkedő népbírósági ügyekben (például a Szálasi-perben, a Bárdossy-perben, Endre—Baky—Jaross-perében) szerepelt úgynevezett politikai ügyész is.

A népbíróságok és a népügyészségek éles politikai harc közepette születtek meg. További sorsukat is a szocialista átalakulás kezdeti szakaszának társadalmi-politikai küzdelmei és az akkori koalíciós kormányzati rendszer belső ellentmondásai határozták meg. Működésük ellen az első időkben sok jogos kifogás merült fel. A reakciós burzsoá befolyás következtében — a nemzeti katasztrófa okozóinak gyors megbüntetése helyett — az eljárás gyakran hosszú hónapokig elhúzódott és egyes ügyekben felháborítóan enyhe ítéletek születtek. A munkásosztály és a párt vezető szerepének erősödésével együtt a későbbiek folyamán a népbíróságok működése megjavult: ítélkezésüknek nagy szerepe volt a fasiszta bűncselekmények elleni küzdelemben, később pedig a megdöntött uralkodó osztályok restaurációs kísérleteinek, a néphatalom ellen irányuló különféle összeesküvéseknek („Magyar Közösség" stb.) a felszámolásában. A népbíróságok révén — a demokratikus pártok haladó képviselőinek személyében — a dolgozó nép benyomult az igazságszolgáltatásba.

A rendkívüli jellegű népbíráskodás kérdései mellett a felszabadulást követő időben egyre élesebben jelentkeztek az *általános bíróságokkal* kapcsolatos problémák is. A népi demokrácia a változott történelmi és osztályviszonyok között nem hajtott végre olyan gyökeres változtatást, mint annak idején az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság: nem függesztette fel egyetemes rendelkezéssel a régebbi általános bíróságok működését. Hazánkban a felszabadulás után — az ellenforradalmi rendszer legfontosabb erőszakszervének, a csendőrségnek azonnali megsemmisítése, a hadseregnek és a rendőrségnek pedig gyorsütemű és gyökeres újjászervezése mellett — az egész államszervezetet, ideértve a bíróságokat is, *fokozatosan* alakítottuk át. A régi szervezetű általános bíróságok (járásbíróság, törvényszék, ítélőtábla, kúria), sőt egyes különbíróságok is (honvédbíróságok, Közigazgatási Bíróság, Hatásköri Bíróság stb.) hosszabb-rövidebb ideig változatlan formák között folytatták működésüket, sőt személyi összetételük is viszonylag lassan változott. Ebből a körülményből számtalan olyan nehézség adódott, amely hátrányosan befolyásolta az igazságszolgáltatás fejlődését.

Az ország gazdasági és politikai életének alakulása, az inflációs válság, a spekulánsok, üzérek gazdaságromboló tevékenysége,

Digitized by Google

a közellátás rendszere elleni támadások, a földreform eredményeinek meghiúsítására irányuló törekvések, a demokratikus államrend és a köztársaság védelme stb. rendkívül jelentős feladatok megoldását követelték meg bíróságainktól. Az általános bíróságok azonban már személyi összetételüknél fogva is rendszerint alkalmatlanoknak bizonyultak e feladatok elvégzésére, sőt nemegyszer egyenesen szembeszegültek a népi demokrácia politikájával és az ellenséges elemeket támogatták ítélkezésükkel. A *bírósági szabotázs* gyakran egészen határozott formákat öltött a földvisszaítélések, az adócsalóknak, a gazdasági kártevőknek a felmentése stb. formájában. A népi demokrácia új jogszabályainak a valóságos érvényesülését is gyakran meghiúsította a reakciós szellemű bírói jogalkalmazás. A párt világosan látta, hogy az új jogszabályi intézkedések magukban véve még nem nyújtanak kellő garanciát a népi demokratikus állami, társadalmi és gazdasági rend védelmére.

Gyökeres és gyors változásokra volt szükség annak érdekében, hogy a népi demokrácia jogszabályai ne maradjanak papíron. A reakciós bírák és ügyészek eltávolítása, helyükre politikailag megbízható és szakmailag képzett új káderek állítása természetesen hosszú folyamat volt, amelynek jelentős része a fordulat éve után zajlott le. Az igazságügyi apparátusban megmaradt régi bírák és ügyészek jelentős része viszont a felszabadulás után nagy politikai-ideológiai fejlődésen ment keresztül és becsületesen teljesíti hivatását.

A forint megteremtése, a gazdasági stabilizáció után tovább kellett fokozni a népi demokrácia gazdasági rendjének védelmét a forintrontókkal, az újjáépítés szabotálóival, az árdrágítókkal és egyéb gazdasági bűnözőkkel szemben. Az általános bíróságok tehetetlensége és ellenállása következtében vált szükségessé 1947-ben egy újfajta bíróság, a *munkásbíróság* felállítása. A munkásbíróságok négy nagyüzemi munkásból és egy ítélőbíróból mint elnökből álló öttagú tanácsban példás szigorral sújtottak le a nagy gazdasági bűnözőkre. A munkásbíróság az állam szocialista irányú fejlődését tükrözte az igazságszolgáltatásban, és *szervezetileg* is igen fontos további lépés volt a néprészvétel elvén felépülő új, szocialista típusú bíróság kialakítása útján.

A népi demokratikus fejlődés első szakaszának főbb *eredményei* az igazságszolgáltatás átalakításában: *a)* a feudális és fasiszta maradványok eltakarítása, egyben a fasizmus elleni igazságszolgáltatási harc megszervezése; *b)* az igazságszolgáltatás mélyreható demokratizálásának megindítása, a polgári demokratikus reformokon túlmutató és a szocialista irányú fejlődést előmozdító igazságügyi szervezeti változások végrehajtása.

•

Digitized by Google

A népi demokratikus fejlődés második szakaszán a legfontosabb termelőeszközök államosítása, a munkásosztály politikai egységének megteremtése, a proletárdiktatúra létrejötte után igazságszolgáltatásunk megnövekedett követelményekkel találta szemben magát. A volt uralkodó osztályok, illetőleg maradványaik népellenes szervezkedéseinek a meghiúsításában, valamint az erőteljesen megindult szocialista építés támogatásában, az egész népi demokratikus rend erősítésében, a dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek védelmében jelentkező fontos feladatok betöltésére bíróságainkat szervezeti változások útján is alkalmasabbá kellett tenni. Az első lépést ezen az úton „a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről" szóló 1949. évi XI. törvény tette meg. E törvény a büntető eljárásban megszüntette az egyes-bíráskodást és az ítélkezésbe ülnökökként bevonta a dolgozó nép képviselőit.

Az igazságszolgáltatás általános és elvi természetű szocialista átalakítása az 1949. évi XX. törvénybe foglalt *Népköztársasági Alkotmányhoz* fűződik. Az Alkotmány jogi formában fejezte ki a termelési viszonyokban, a társadalom osztályszerkezetében, az államhatalom jellegében, osztálytartalmában végbement történelmi fordulatot.

Az Alkotmány VI. fejezete kialakította új *bírósági rendszerünket* (járásbíróság, megyei bíróság, Legfelsőbb Bíróság, különbíróságok), és leszögezte az igazságszolgáltatásnak azokat a szervezeti és működési szocialista *alapelveit*, amelyek alapján fokozatosan kiépültek szocialista igazságszolgáltatásunk új *szervezeti formái*, és tevékenységük új *tartalommal* telítődött. Így többek között az Alkotmány kinyilvánította az igazságszolgáltatás egységének, a társasbíráskodásnak, a nép részvételének, a bírák és népi ülnökök választásának és függetlenségének, a tárgyalások nyilvánosságának az elvét és a védelem jogát. Az Alkotmány szerint különleges jogkör illeti meg a *Legfelsőbb Bíróságot*, amely elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok ítélkezése fölött, a bírói szervekre kötelező irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat.

Az Alkotmány VII. fejezete leszögezte az *ügyészség* szervezetének és működésének azokat az új, szocialista alapelveit is, amelyek a továbbiak során fokozatosan megvalósultak. Az Alkotmány — egyelőre ugyan csupán elvi jelentőséggel — új *feladatot* tűzött az ügyészség elé és ezzel jelezte új *funkcióit* is, egyben újszerűen határozta meg az ügyészség *helyét* a Magyar Népköztársaság államszervezetében.

A tőkés államok többségében (és így volt Horthy-Magyarországon is) az ügyészség olyan közigazgatási kormányszerv, amely az igazságügyminiszternek van alárendelve, annak utasításait

Digitized by Google

hajtja végre, csak bűnüldözési jellegű teendőket lát el, de törvényességi felügyeletet nem végez.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya — a szocializmus elveinek megfelelően — teljesen új arcélt adott az ügyészségnek: szervezetileg önállósította, kiemelte az igazságügyminisztérium apparátusából, közvetlenül az Országgyűlés alá rendelte, függetlenítette az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől és a törvényesség megtartása feletti felügyeletet bízta rá.

Az új típusú ügyészségre vonatkozó alkotmányi elvek gyakorlati végrehajtása csupán 1953. nyarán következett be (1953. évi 13. tvr., amelyet az 1959. évi 9. tvr. módosított). Időközben napvilágott látott új, szocialista Büntető perrendtartásunk (1951) és Polgári perrendtartásunk (1952) is. Nagy jelentőségű szocialista kódexek ezek, amelyek a leghaladóbb elvek alapján szervezik meg a bíróságok működését.

1954-ben az Országgyűlés végül megalkotta, először az ország igazságszolgáltatásának történetében, az egységes magyar *bírósági szervezeti törvényt*. A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény tovább fejlesztette a népi demokratikus magyar bírósági szervezet addig kialakult rendszerét és számos új rendelkezésével tökéletesítette igazságszolgáltatásunk szocialista demokratizmusát. Hátra volt még az ügyvédség szocialista átalakítását biztosító új *ügyvédi rendtartás* kibocsátása. Ez csupán 1958-ban történt meg (1958. évi 12. tvr.).

Az időközi jogszabályi intézkedések részben az igazságszolgáltatási szervezet egyszerűsítését és további demokratizálását szolgálták (a közlekedési bíróságok és ügyészségek megszüntetése, társadalmi bíróságok szervezése stb.), részben az 1956. őszi ellenforradalom előidézte rendkívüli helyzettel függöttek össze (népbírósági tanácsok felállítása). 1960 tavaszán megtartották a bírósági népi ülnökök újrendszerű választását is.

Az ellenforradalom utáni gyors politikai és gazdasági konszolidáció egyébként közvetlen módon is kihatott az igazságszolgáltatási szervezet fejlődésére. Már 1958 tavaszán meg lehetett szüntetni a vidéki megyei bíróságok népbírósági tanácsainak a működését; 1961 áprilisában pedig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa teljes terjedelmükben hatályon kívül helyezte az eredetileg is csak átmeneti időre létrehozott népbírósági tanácsokra vonatkozó rendelkezéseket.

•

Milyen következtetéseket lehet levonni igazságszolgáltatási szerveink vázolt fejlődéséből? Miképpen érvényesültek nálunk a valóságban a szocialista igazságszolgáltatás fejlődési törvényszerűségei?

A felszabadulás utáni magyar igazságszolgáltatás fejlődésének

Digitized by Google

fő vonala: a demokratizálódás megindulásának, majd pedig (különösen a fordulat éve után) a *szocialista demokratizmus* kibontakozásának és egyre tökéletesebb megvalósulásának folyamata. A fejlődésnek e fő vonala mellett mutatkoztak átmeneti törések is. A proletárdiktatúra kivívása után bekövetkezett törvénysértések ellentétben állottak a szocialista demokratizmus követelményeivel is, és súlyos károkat okoztak a szocializmus ügyének. Egyébként bíróságaink még ezekben az években is általában helyes ítélkezési gyakorlatot folytattak. Az 1956 őszi ellenforradalmi felkelés alapjaiban támadta meg a szocialista törvényességet. A dolgozó magyar nép azonban a párt vezetésével és a baráti országok támogatásával visszaverte a szocializmus rendszere ellen intézett ellenforradalmi támadást, kijavította a régi hibákat. A szocialista törvényesség teljesen helyreállt hazánkban: bűntett ma megtorlatlanul nem marad, de ártatlan embert büntetés nem sújt. A szocialista törvényesség fejlődésében megmutatkozott átmeneti törések és az ellenforradalmi rombolás gyorsan leküzdött megnyilvánulásai nem változtatnak azon az alapvető tényen, hogy igazságszolgáltatásunk egyre fokozódó mértékben öltötte magára a szocialista demokratizmus lényeges jellemvonásait. Az elkövetett hibák nem népi demokratikus rendszerünk lényegéből fakadtak: a személyi kultusz rendszeréből, egyes kérdések dogmatikus kezeléséből vagy revizionista torzításból származtak.

Igazságszolgáltatásunk szocialista demokratizmusa legjellegzetesebben a *néprészvétel* elvében fejeződik ki. A dolgozó nép részvétele a bíráskodásban: a proletárdiktatúra elveinek alapvető érvényesülési módja a szocialista igazságszolgáltatásban. Ennek az elvnek az érvényesülése fontos eleme annak a folyamatnak is, amelynek során megszűnik az állam „elidegenedése" a társadalomtól. Egyben ez az elv az állam igazságszolgáltatási tevékenységének fokozódó társadalmasodását jelzi. Főbb megjelenési formái bírósági szervezetünk fejlődése során: a népbíróságok, a munkásbíróságok, a népi ülnöki rendszer, a társadalmi bíróságok.

A néprészvétel elve mellett igazságszolgáltatásunk szocialista jellege és demokratizmusa jelentős mértékben mutatkozik meg az *igazságszolgáltatás egységének* az elvében. Ennek az elvnek kettős tartalma van: egységes bíróság és egységes jog.

Az *egységes bíróság* tételénél fogva nálunk minden állampolgár ügyében — társadalmi és vagyoni helyzetére, nemzetiségére tekintet nélkül — ugyanazok a bíróságok ítélkeznek.

Az egységes bíróság követelményének tettünk eleget akkor, amikor megszüntettük a Horthy-rendszer idején elburjánzott nagyszámú különbíróságot (az Országos Földbirtokrendező Bíróságot, a kartellbíróságot, a Főudvarnagyi Bíróságot stb., majd a Közigazgatási Bíróságot és a Hatásköri Bíróságot). Hasonlóképpen

Digitized by Google

megszüntettük később azokat a különbíróságokat is, amelyek a felszabadulás után, a népi demokratikus fejlődés során átmenetileg szükségessé váltak: így a választási bíróságot, a népbíróságokat és a NOT-ot, a munkásbíróságokat és a közlekedési bíróságokat. A különbírósági rendszer csaknem teljes felszámolása tökéletesítette igazságszolgáltatásunk szocialista demokratizmusát és fokozottabban biztosította a törvényesség egységét is. Az egységes bíróság elvének egyre erőteljesebb érvényesülésére jellemző az a körülmény, hogy még az 1956. évi ellenforradalmat követő rendkívüli törvénykezési intézkedések sem különbíróságokként szervezték meg a népbírósági tanácsokat, hanem különtanácsokként beépítették őket a Legfelsőbb Bíróságba és egyes megyei bíróságokba. Hatályos törvényeink szerint egyedül a katonai bíróságok maradtak meg különbíróságokként, de másodfokon (a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma révén) ezek is beolvadnak az általános bíróságok szervezetébe.

Az egységes bíróság követelményéből folyik az is, hogy — a burzsoá bírósági szervezet rendszerétől eltérően — nálunk nincs külön büntető és polgári bíróság sem. A bíróság mindkét funkcióját, a polgári és a büntető eljárást egyaránt, egységes szervezet keretében végzi. Az egységesen megszervezett bíróságok keretében azonban intézményesítettük az ügycsoportok szerinti szakosítást kollégiumok és szaktanácsok formájában — a területi bíráskodás rendszerének egyidejű alkalmazása mellett.

Az *egységes jog* követelményében a jogszabályok egységes osztálytartalmáról, általánosan kötelező jellegéről és az egységes jogalkalmazás bírósági kötelezettségéről van szó. Jogunk egységes abban az értelemben is, hogy nincsenek az állampolgárok egyes csoportjainak kiváltságokat nyújtó (privilegizáló), vagy másokra nézve hátrányos (diszkriminációs) jogszabályaink. Megvalósul a jogszabályok egységes értelmezése is. Megjelenik ilyenformán az egységes jog követelményében mind a szocialista demokratizmus, mind a szocialista törvényesség egysége.

E törvényszerűségek valóságos érvényesülése harc során ment végbe. Le kellett küzdeni azokat az erőket, amelyek hátráltatni vagy akadályozni akarták bírósági szervezetünk szocialista irányú fejlődését.

Ilyen volt mindenekelőtt azoknak a burzsoá és jobboldali reformista elemeknek az ellenállása, akik vagy teljesen szembeszálltak bírósági szervezetünk haladó szellemű átalakításának a terveivel, vagy pedig csupán bizonyos polgári demokratikus reformokat voltak hajlandók megvalósítani. Ismeretes például a Közigazgatási Bíróság fenntartására annak idején csatasorba állt erők elszánt harca az egységes igazságügyi bíráskodás megteremtésével szemben, de közismert a népbíróság időelőtti megszüntetésére és

Digitized by Google

az esküdtbíráskodás visszaállítására irányuló törekvés is.

Volt emellett néhány olyan intézkedés, amely egyes szovjet jogszabályok gépies másolásán, illetőleg bizonyos jogi-közigazgatási sematizmuson alapult. Ezeket a hibákat az 1957. évi 34. tvr. orvosolta. A közlekedési különbíróság intézményének bírósági szervezetünkben való meghonosítását sem indokolták különösképpen a hazai szükségletek, bár az általános bíróságok keretében egyes helyeken — az ügyek gyakoriságához képest — helyénvalónak mutatkozott közlekedési szaktanács létesítése.

Az igazságszolgáltatás szocialista törvényszerűségeinek érvényesülését gátolta bírósági szervezetünkben a bírói függetlenségnek az az antimarxista-revizionista értelmezése, amely az 1956. évi ellenforradalmat közvetlenül megelőző és követő időkben a dolgozó néptől és a szocializmus világnézetétől akarta „függetleníteni" bíróságainkat. Az efféle felfogások az ellenforradalom idején a haladásellenes nacionalista hagyományok felújításának a törekvéseibe torkolltak: a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága helyett a Kúria visszaállítását és a Közigazgatási Bíróság újbóli felállítását követelték. Az ellenforradalom eszmei hagyatékának a felszámolása tisztázódást eredményezett valamennyi ilyen kérdés tekintetében is.

Új típusú *ügyészségünk* szervezetében és tevékenységében is megmutatkozik ezeknek a törvényszerűségeknek a hatása. A szocialista ügyészség *funkcióinak* (általános törvényességi felügyelet, nyomozás feletti felügyelet, bírósági felügyelet, büntetésvégrehajtási felügyelet) rendszere a törvényesség érvényesülésének sokoldalú biztosítását szolgálja.

Erre a célra irányulnak ügyészségünk *szervezeti alapelvei* is, közülük elsősorban a *központosítottság* és a *függetlenség*.

Az ügyészi szervezeten *belüli* szigorú központosítottság, alá- és fölérendeltségi rendszer, valamint *kifelé* az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől való függetlenség (kettős alárendeltség hiánya) nélkül megoldhatatlan lenne a törvényesség feletti felügyelet feladatának ellátása. Ezekben az elvekben emellett jelentkezik a szocialista demokratizmus törvényszerűsége is — nem csupán azoknak az általános jellegű mozzanatoknak a következtében, hogy a legmagasabb fokú demokratizmust megvalósító szocialista állam szerve az ügyészség, és a dolgozó tömegek érdekeit, jogait védi, hanem annak folytán is, hogy a szocialista demokratizmus tartalmában benne rejlő *demokratikus centralizmus* hatékonyabb megvalósulását szolgálja. A szocialista fejlődés jelenlegi állapotában, amidőn egyre növekszik a helyi szervek hatásköre és a vállalatok önállósága, fokozódik a törvényesség egységét biztosító és az összállami szempontokat érvényesítő ügyészi tevékenység jelentősége is.

Digitized by Google

Azok a tényezők, amelyek hátráltatták a szocialista törvénykezési szervezet fejlődését, megjelentek az ügyészségi szervezet vonatkozásban is. Le kellett küzdeni a reakciós erők ellenállását, majd befurakodási és befolyásolási kísérleteiket. Visszavetették a tartalmában és formájában egyaránt új típusú ügyészség végleges kialakítását az 1949—1953 között előfordult törvénysértések. Ez egyik magyarázatát adja az Alkotmányban előirányzott új ügyészségi intézmény viszonylag későn (csupán 1953-ban) történt megszervezésének is.

Szocialista törvénykezési szervezetünk harmadik fő intézményének, az új típusú *ügyvédségnek* az átalakulását is megszabták ezek a fejlődési törvényszerűségek.

A szocialista ügyvédség *feladata:* jogi segítség nyújtása a dolgozóknak és szervezeteiknek jogaik és törvényes érdekeik érvényesítéséhez. Ennek a feladatnak a tartalmában alapvetően újszerű az a mozzanat, hogy a dolgozó tömegek jogvédelme révén a szocialista demokratizmus megvalósulását és a szocialista törvényesség biztosítását szolgálja.

A szocialista ügyvédség szervezeti alapelvei közül legnagyobb jelentősége az ügyvédi munka közösségi jellegének és az ügyvédi jogsegély általánosságának van.

Az ügyvédi munka közösségi jellegében a szocialista munkaszervezés és elosztás elvei jutnak kifejezésre. Ezek nyomán alakult ki nálunk az ügyvédi tevékenység szocialista formája: az ügyvédi munkaközösség. A sok éves tapasztalat bebizonyította, hogy az ügyvédi tevékenység magas színvonala, az alaposabb szakszerűség, a kölcsönös bírálat és ellenőrzés, az egyenletesebb jövedelemelosztás feltételeit egyedül a munkaközösségi rendszer képes megteremteni.

Az ügyvédi jogsegély általánossága mélységesen demokratikus tartalmú elv. Kifejezésre jut benne, hogy a szocializmus viszonyai között az ügyvédi segítség mindenki számára hozzáférhető s nem csupán a vagyonosok előjoga, mint a tőkés országokban.

Ügyvédségünk fejlődését, szocialista intézménnyé való átalakulását elsősorban a kapitalista tudati maradványok hátráltatták, melyek viszonylag hosszú ideig erősen éltek az ügyvédség körében. Nem segítette kellőképpen a szocialista fejlődés folyamatát a jogalkotás sem: aránytalanul hosszú ideig maradt hatályban a sok részletrendelkezéssel toldozott-foldozott 1937. évi ügyvédi rendtartás, és viszonylag későn született meg szocialista ügyvédi szervezetünk új, átfogó jogszabálya. Nem utolsósorban éppen az ellenforradalom tapasztalatai bizonyították be, hogy az ügyvédség sorainak a megtisztítása és az új szervezeti keretek kiépítése már halaszthatatlan feladattá vált.

Digitized by Google

Igazságszolgáltatási szerveink *további fejlődése* annak a történelmi jelentőségű ténynek a jegyében fog végbemenni, hogy hazánkban — a mezőgazdaság szocialista átszervezésében elért eredmények következtében — az egész népgazdaságban uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. Megszilárdulásukhoz a törvénykezési szervezet is hozzá fog járulni a maga munkájával. Segítségére lesz ebben — egyéb új, szocialista jogszabályaink mellett — az elmúlt évben hatályba lépett Polgári Törvénykönyv és a közeljövőben tető alá kerülő új Büntető Törvénykönyv is.

Bírósági, ügyészségi és ügyvédségi szervezetünkben tovább kell erősödniük a *szocialista demokratizmus* elemeinek, fejlődniük kell a *szocialista törvényesség* érvényrejuttatását szolgáló eszközöknek és módszereknek. Ezek körébe tartozik — egyebek között — az Alkotmányban előirányzott *hivatásos bíró-választás* lebonyolítása is. Az igazságszolgáltatás *színvonalának emelkedése* megköveteli a bírák, ügyészek és ügyvédek politikai tájékozottságának és szaktudásának a fokozását, a párt politikájának és az időszerű igazságügyi feladatoknak az alapos ismeretét, a bírósági népi ülnöki munka további javítását.

Nagy jelentőségű feladat a *társadalmi bíráskodás* rendszerének továbbfejlesztése. Ezáltal fontos lépést teszünk előre rendszerünk demokratizmusának kiszélesítésében, a dolgozók aktivitásának fokozásában, a társadalmi tudatformáló, nevelő munka hatékonyságának növelésében.

A társadalmi bíráskodás fejlesztése megfelel a szocialista államfejlődés azon irányvonalának, amelynél fogva egyes állami feladatok ellátását társadalmi szervek veszik át. Ezen a téren elsősorban az a teendő, hogy tökéletesítsük az üzemi társadalmi bíráskodás mai rendszerét. Lehetővé kellene tenni társadalmi bíróság létesítését — a jelenlegi létszámkorlátozás (legalább 300 dolgozó) mellőzésével — az állami és szövetkezeti vállalatoknál, az állami intézményekben és hivatalokban egyaránt. Későbbi feladat lesz a városi lakóterületi, majd — az új termelőszövetkezetek megerősödése után — a falusi társadalmi bíráskodás megszervezése. Újszerűen kell meghatározni a társadalmi bíróságok hatáskörét is. Az eddigi, kizárólag munkafegyelmi ügyekre kiterjedő hatáskör bővitendő: fel kellene jogosítani a társadalmi bíróságot a szocialista együttélés szabályaiba ütköző magatartások (botrányokozás, iszákos életmód, családi kötelességek elhanyagolása stb.), egyes kisebb súlyú bűncselekmények és kisebb ügyértékű (például 500 forinton aluli) polgári jogviták elbírálására. A társadalmi bíróság eljárási szabályainak, intézkedési jogkörének és a jogorvoslati rendszernek a célszerű kialakítása nagymértékben hozzájárul

Digitized by Google

majd ennek a nagy jelentőségű intézménynek a meggyökeresedéséhez, a közösségben rejlő nevelő erő jobb felhasználásához.

Az *ügyészségnek* a jövőben fokozott mértékben kell alátámasztania állami szerveink gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkáját, és még eredményesebben kell védenie a dolgozók jogait. Különös fontossága van a gazdálkodó szervek működése feletti törvényességi felügyeletnek, a népvagyon kezelése és a tervfegyelem ellenőrzésének, továbbá a tanácsi szervek munkájában a törvényesség biztosításának. Fokozott figyelmet kell fordítani az állampolgári kötelezettségek teljesítésére. Tovább kell finomítani a bűnüldözési tevékenység módszereit is. A törvényességi felügyeleti munka hatékonyságához szükség van arra, hogy az ügyészség szélesítse tevékenységének tömegbázisát, fejlessze kapcsolatait a dolgozókkal, még jobban támaszkodjék a tanácsokra és a társadalmi szervezetekre.

Az *ügyvédség* további fejlődésének feltétele az ügyvédi munkaközösségi rendszer belső megerősödése, a benne megtestesülő elvek gyakorlati valóra váltása, a magánügyvédkedési tendenciák felszámolása. Fontos időszerű teendő a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek nyújtandó sokoldalú jogi segítség.

A második ötéves terv időszakában egész államszervezetünkkel együtt igazságszolgáltatási szerveink is a *szocialista államfejlődés második főszakaszába* lépnek át, és jövőbeli feladataikat már nem a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek, hanem a szocialista építés betetőzésének, a fejlett szocialista társadalom felépítésének a követelményei szabják meg.

Digitized by Google

A fizikai tudományok egyetemi oktatásának néhány világnézeti problémájáról

Írta DR. ELEK TIBOR

A fizika múlt század végén megindult forradalmi átalakulása — mutatott rá Lenin már egy fél évszázaddal ezelőtt — filozófiailag a dialektikus materializmust szüli a fizikában, a vajúdás melléktermékeiként jelentkező idealista nézeteket pedig kiveti magából. Ez a folyamat máig sem záródott le. A modern fizika olyan bonyolult jelenségeket és összefüggéseket tárt fel, amelyek materialista filozófiai interpretációja a régi mechanikus szemlélet talaján már lehetetlenné vált és ezért a fizika fejlődése objektív szükségszerűséggel vezet a dialektikus szemléleti mód terjedéséhez és továbbfejlődéséhez.

Ugyanakkor azonban a modern fizika — éppen a feltárt jelenségek bonyolultsága és a szemléletesség hiánya miatt — idealista nézetek kialakulására is lehetőséget adott és a burzsoázia ideológusai nem tétováztak kihasználni ezeket a lehetőségeket. Lenin ezért nagy jelentőséget tulajdonított a „fizikai" idealizmus leküzdésének, mivel ez az irányzat a munkásmozgalomhoz csatlakozó értelmiségiek közé is behatolt és veszélyeztette a párt elméleti alapjait. *„Materializmus és empiriokriticizmus"* című művében 1908—1909-ben ennek a feladatnak igen nagy részét el is végezte, irányt mutatva a marxista filozófusok számára a harc folytatásához. *„A harcos materializmus jelentőségéről"* című cikkében 1922 tavaszán, Lenin visszatért erre a kérdésre, sürgette a természettudomány és a dialektikus materialista filozófia művelői között a harci szövetség megteremtését és kibontakoztatását. Aláhúzta, hogy szilárd dialektikus materialista filozófiai megalapozás nélkül semmiféle természettudomány sem állhatja meg a helyét a polgári eszmék támadása ellen folytatott harcban.[1] Azok

[1] Lenin, Művei, 33. kötet. Szikra 1953. 225. oldal.

Digitized by Google

a nagy sikerek, amelyeket a természettudomány és a filozófia a Szovjetunióban elértek, kétségtelenül összefüggnek a két terület tudósainak egyre szilárdabb és ütőképesebb szövetségével.

Hazánkban csak a felszabadulás után indulhatott meg és az elmúlt néhány évben vett nagyobb lendületet ez a folyamat. A felszabadulás előtt az uralkodó osztályok ideológusai megpróbáltak valamiféle „szövetséget" összekovácsolni a természettudomány és az idealista filozófia, valamint a vallás között. A Horthy-fasizmus idején a hivatalos kultuszkormányzat nyíltan megkövetelte például, hogy a fizika oktatását is állítsák a vallásos világnézeti nevelés szolgálatába. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által a gimnáziumi tantervhez 1941-ben kiadott „Általános és részletes utasítások" előírták a következőket:

„A fizikai tünemények ismertetésébe is vigyük bele Isten fogalmát és létének bizonyítását... A természettan a maga szigorú törvényszerűségeivel, tárgyainak következetességével a vallásos nevelésnek hatalmas közvetítője." (104. old.)

Ezt a szemléletet az egyetemi és főiskolai fizikai oktatásban is érvényesíteni igyekeztek. Mint ennek a felfogásnak egyik szélsőséges képviselőjét, említjük meg a Bányászati és Erdészeti Főiskolán használt „Elektrotechnika" című tankönyv szerzőjét: Boleman Gézát, aki művének 1. és 2. kiadásában a következő mottókat alkalmazta: „Az én segítségem az Úrtól van, ki teremtette a mennyet és a földet." (121. zsoltár, 2. vers) „A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme." (111. zsoltár, 10. vers.)

A Horthy-fasizmus könyvkiadási politikája szintén a vallásos és idealista természetfilozófiai nézetek terjesztését célozta — olyanfajta művek kiadásával, mint Bergson: „Tartam és egyidejűség" (1923), Eddington: „A természettudomány új útjai" (1934), vagy Jeans: „Az új világkép" (1942) című könyvei.

A természettudomány hazai művelői csak a felszabadulás utáni években ismerkedhettek meg olyan alapvető marxista klasszikus művekkel, mint Engels „Anti-Dühring"-je, „A természet dialektikája", vagy Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" c. műve. A hazai marxista filozófusok közül jelentősek Rudas László és Fogarasi Béla elvtársaknak a munkái, amelyekkel a természettudományokba behatolt idealizmus ellen harcoltak és az új eredmények dialektikus materialista filozófiai általánosítását célozták. Az ő vezetésükkel működött négy éven keresztül a párt filozófiai-természettudományi munkaközössége is, igen neves tudósok részvételével.

1956 után, — az ellenforradalom és a vele szorosan összefüggő filozófiai revizionizmus súlyos veresége, a dogmatikus hibáktól megszabadított marxista—leninista filozófia fényes győzelme eredményeképpen —, a természettudósok és a marxista

Digitized by Google

filozófusok szoros együttműködésének további kedvező feltételei jöttek létre. Az ellenforradalom előtt a természettudományos jellegű egyetemek és főiskolák hallgatóinak csak egy töredéke részesült marxista filozófiai oktatásban. 1957. őszén az ország minden műszaki egyetemén és főiskoláján megindult a filozófiai oktatás. Így létrejöttek a műszaki egyetemeken is a marxizmus—leninizmus tanszékek filozófiai szakcsoportjai, amelyek vezetésével többezer műegyetemi hallgató, valamint sokszáz egyetemi oktató, aspiráns és tudományos munkatárs filozófiai alapképzése folyik. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Természettudományi Karán, a Budapesti Műszaki Egyetemen, a Kossuth-klubban és máshol megindultak a szakmai-ideológiai viták, amelyeken olyan problémákat vitatnak, mint például a determinizmus érvényesülése a modern fizikában, a tér és az idő, a változás és a megmaradás problémája stb. A Központi Fizikai Kutató Intézetben is megindult egy filozófiai tanfolyam és filozófiai munkaközösség létesült. A filozófia-szakos egyetemi hallgatók számára kollégiumokat tartanak a modern fizika filozófiai kérdéseiről. Fellendülőben van a természettudományok filozófiai kérdéseivel kapcsolatos publikációs tevékenység is. Az országos távlati kutatási terv az elvi jelentőségű fizikai alapkutatások filozófiai vonatkozásainak vizsgálatát is előírja.

A természettudományok és a marxista filozófia szövetségének előrehaladása lehetővé teszi, hogy magasabb világnézeti követelményeket állítsunk az egyetemi természettudományos oktatás elé is, és megvizsgáljuk például, hogy miként lehet fokozni az egyetemeken folyó fizikai oktatás világnézetformáló hatását. Ez egyébként az oktatási reform, a kommunista szakemberképzés szakmai és ideológiai korszerűsítésének is egyik központi feladata. Elérkezett tehát az ideje annak, hogy megvizsgáljuk: milyen világnézeti hatások érik egyetemi hallgatóinkat a fizika tanulmányozása során, elősegítjük-e ezen keresztül kommunista szakemberré fejlődésüket és ha igen, mennyire céltudatos ez a munka?

II.

A Budapesti Műszaki Egyetem Világnézeti Nevelési Bizottsága felismerte ennek a kérdésnek a fontosságát és olyan határozatot hozott, hogy világnézeti tartalmuk szempontjából felül kell vizsgálni az egyetem Fizikai Tanszéke által szerkesztett jegyzeteket. Hangsúlyozni kell, hogy nem arról van szó, mintha más egyetemek fizikai tananyagához képest ezen a tanszéken különös okok tették volna szükségessé a vizsgálatot. A Budapesti Műszaki Egyetemen egy olyan munka kezdődött meg, amelyet a felsőok-

Digitized by Google

tatási reform irányelveinek értelmében más egyetemeken és főiskolákon is el kell végezni.

Pártunk Központi Bizottsága mellett működő Filozófiai Munkaközösség napirendre tűzte és megvitatta a Budapesti Műszaki Egyetem fizikai tananyagának világnézeti tartalmáról összeállított értékelést. A vitában a műszaki- és természettudományok számos meghívott képviselője, köztük több neves fizikus is részt vett. A tanácskozás valóban *szövetségesek* tanácskozása volt és nem valamiféle „filozófia kontra fizika" perlekedés. Fizikusok és filozófusok vitatkoztak, de sok esetben fizikus a fizikussal, filozófus a filozófussal szállt vitába. Ez is tükrözte a kérdés bonyolultságát — hiszen a természettudományok rohamos fejlődése sok új filozófiai kérdést is felvet, amelyek megoldása még előttünk álló feladat. A vita azt eredményezte, amit joggal vártunk tőle: egy lépést előre a materialista fizikusok és filozófusok szövetségének megerősítésében. Főleg az tisztázódott, hogy melyek azok a kérdések, amelyek megválaszolásában máris egy nyelven beszélünk és mely kérdéseket kell még egymás között alaposabb vita tárgyává tennünk.

A munkaközösségi vita még az eddiginél is nyilvánvalóbbá tette, hogy mind a fizikusoknak, mind a filozófusoknak bőven van még tennivalójuk egymás tudományterületének megismerésében és alkalmazásában, amihez természetesen szükség van egymás kölcsönös támogatására. Szó sem volt arról, mintha a filozófusok a „tudományok tudománya" hamis pozíciójából akartak volna vitatkozni, vagy mintha egyetértenének az olyan túlzó, maximalista igénnyel, hogy a fizikusok saját tananyaguknak csaknem minden fejezetét részletes filozófiai kommentárral lássák el. A vitában sok példát említettek arra, hogy milyen dialektikus materialista filozófiai következtetéseket lehet levonni a fizika oktatása során. A munkaközösség azonban ezeket csak a *lehetőségek* feltüntetéseként fogadta el, de nem lehet a fizikai oktatás hibájául felróni, ha nem százszázalékosan használja fel ezeket a lehetőségeket. Ugyanakkor természetesen azt is le kell szögezni, hogy nem érthetünk egyet azzal a koncepcióval, — amely kimondatlanul végigvonul a jegyzeteken, és amelyet egyes fizikusaink sok esetben világosan ki is mondanak —, hogy a fizikusoknak nem kell filozófálniok, mert a fizika önmagában is helyes világnézetre nevel. Vonja le tehát mindenki — az egyetemi hallgató is — saját maga ezeket a világnézeti következtetéseket. Ez a koncepció kétségtelenül egyik forrása a jegyzetekben fellelhető világnézeti következetlenségnek, a dialektikus materialista nézetek keveredésének idealista, vagy metafizikus nézetekkel.

Ez az álláspont már azért sem tartható, mert hiszen a modern fizika meglepő, újszerű eredményei nagy erővel terelik az emberek

Digitized by Google

figyelmét a fizikai megismerés bonyolultságára és ellentmondásosságára. Számos „megszokott" fizikai fogalmunk alapos revíziója vált szükségessé és a modern fizika a korábbi fizikához hasonlítva sokkal absztraktabb tárgyalási módot igényel, ami ismeretelméleti forrása lehet torz idealista filozófiai következtetéseknek is. Ezért például az atomfizikának vagy a modern fizika más fejezeteinek kifejtésénél a hallgatók világnézeti nevelése érdekében határozott dialektikus materialista állásfoglalásra, az idealista, fideista vagy mechanikus materialista nézetek világosan megfogalmazott elutasítására van szükség.

A vita folyamán szóba kerültek a terminológiai eltérések is. Jelenleg a fizikusok pl. az anyag és a mozgás fogalmát nem mindig abban az értelemben használják, mint azt a dialektikus materialista filozófia — *valamennyi* szaktudomány eredményeinek általánosítása alapján — teszi. Ebben a kérdésben olyan álláspont alakult ki, hogy az ilyen fogalmak *bevezetésekor* a fizikus helyesen teszi, ha világosan megmagyarázza az adott fizikai kategória viszonyát a filozófia megfelelő, de általánosabb kategóriájához és egy-két esetben később is utal erre a magyarázatra. Enélkül ugyanis fennáll az a veszély, hogy az anyag fogalmát a fizikában a nyugalmi tömeggel rendelkező fizikai testekre, a mozgás fogalmát pedig a térbeli helyváltoztatás mechanikai jelenségeire leszűkített értelemben használják. A fizikus azonban nem kerülheti el az állásfoglalást abban a kérdésben, hogy a fizikai mező sem „szellemi realitás", hanem *anyagi* objektum és hogy az anyagi objektumok termodinamikai, optikai, elektrodinamikai, mikrofizikai *állapotváltozásai* is anyagi *mozgásjelenségek*, amelyeknek a mechanikai mozgáshoz való viszonyát nemcsak az azonosság, hanem a *minőségi különbözőség* momentuma is jellemzi.

Nem térhet ki a fizikus az elől sem, hogy a maga fogalmi definícióiban kidomborítsa azt, hogy a definiált fogalom objektív és materiális valóságtartalmat tükröz. Enélkül egyes fogalmak bevezetése szubjektív önkénynek tűnhetik és ilyen hiba elő is fordul pl. a „valódi mágnesség", az „eltolási áram" vagy az „elektronspin" fogalmainak bevezetésekor. Nem lehet pl. egyetérteni azzal az állítással, hogy *„valódi mágnesség a természetben nincs"*.

Ebben az esetben annak az objektív ténynek a megtévesztő megfogalmazásáról van szó, hogy külön északi és külön déli mágneses pólus a természetben nem fordul elő szabadon, egymástól különválva. A *mágneses mező azonban objektív anyagi valóság*, amelynek megvan az a sajátos, az elektromos mezőtől eltérő, *objektív* tulajdonsága, hogy *mindig* örvénytérjellegű és *mindig* forrásmentes, vagyis erővonalai sehol sem kezdődnek és sehol sem végződnek, hanem mindig zárt görbék. Amit mi makroszkópikusan északi és déli mágneses pólusként észlelünk, az tehát nem valódi

Digitized by Google

erővonalvégződés, hanem a mágneses mező, valamint az őt gerjesztő és általa gerjesztett mágneses test kölcsönhatásának kitüntetett és egymástól elválaszthatatlan pontjai — de mint ilyenek, objektívek, „*valódiak*" és nem a mi szubjektív tudatunk önkényes alkotásai.

Hasonló kifogást kell emelnünk az *eltolási áram* fogalmi meghatározásának szubjektív vonásai ellen is. A jegyzet szerint ennek a fogalomnak a bevezetésére *nekünk van szükségünk* — azért, hogy a kondenzátor kisülésének folyamatát zárt áramként *foghassuk fel*. Az első Maxwell-egyenlet felírásakor is úgy fogalmaz a jegyzet, hogy a *logikai* szükségszerűség követeli meg, hogy alkalmazzuk az eltolási áram és a tőle származó mágneses hatás fogalmát és erre hivatkozva vezeti be azt az egyenlet jobboldalára a vezetési áramot kifejező tag mellé. Mindez úgy hangzik, mintha az eltolási áram fogalma csak a magyarázathoz logikailag szükséges fogalom lenne és nem valamilyen objektív folyamatot tükrözne. A jegyzetnek azok a fejezetei, amelyek az elektromágneses hullámokkal szerzett tapasztalatainkat írják le, azután perzse világossá teszik, hogy a változó erősségű elektromos mező (tehát az eltolási áram) *objektív* folyamat, amely elválaszthatatlan kölcsönhatásban van a mágneses mezővel. Nem azért használjuk tehát az eltolási áram fogalmát, mert enélkül „nem tudnánk értelmezni az elektromágneses hullámokat", hanem azért, mert ebben a fogalomban egy objektív anyagi folyamat: a változó mágneses mezőt létesítő és egyben általa létesített változó elektromos mező léte tükröződik.

Az atomfizikai jegyzetben az *elektronspin* meghatározása körül van hasonló probléma. A spinnel kapcsolatos korábbi mechanisztikus elképzelések sikertelensége után — mint azt a jegyzet kiemeli — *Diracnak* sikerült számot adnia a spinről. „*Az ő elméletében a forgó elektron mechanikus képe azonban teljesen elveszett és helyébe egy differenciálegyenlet relativisztikus tulajdonságai léptek*" — állapítja meg a jegyzet. Ha azonban ehhez nem tesszük hozzá, hogy ez a differenciálegyenlet az elektron és a spin *objektív* létét tükrözi —, bár nem a klasszikus mechanikában megszokott szemléletességgel — akkor bizonytalanságban hagyjuk a hallgatót a fizika egyenleteinek valóságtartalma tekintetében. Teljesség kedvéért meg kell mondani: a jegyzet egész tárgyalásmódjából kiderül, hogy az elektron és olyan tulajdonságai, mint a tömeg, a töltés, a spin, stb. — objektív realitások, amelyeket a kísérleti eredmények sokasága igazol. Éppen ezért kell elkerülni a félreérthető definíciókat!

Digitized by Google

III.

A munkaközösségi vitában a fizikának sok olyan fontos filozófiai problémája került szóba, amely a materializmus és az idealizmus éles harcának tárgya és ezért tisztázásuk különösen jelentős a hallgatók világnézeti nevelése szempontjából. Ilyen kérdések többek között: a változás és megmaradás dialektikája a fizikai jelenségekben, a determinizmus és indeterminizmus problematikája, a tér és az idő problémája a tömeg és az energia ekvivalenciájával kapcsolatos kérdések és a fizika legfontosabb ismeretelméleti kérdései, különösen a kísérletezés, a műszeres megfigyelés és mérés induktív módszerének viszonya a matematikai apparátushoz, valamint az azzal kapcsolatos axiomatikus, deduktív módszerhez.

Nem feladatom ebben a cikkben részletesen kitérni valamennyi felmerült problémára, hiszen ezeket a kérdéseket még külön-külön is alaposan meg kell vitatnunk. Csak utalni szeretnék néhány olyan kérdésre, amelyek tisztázatlansága, vagy helytelen magyarázata a fizika oktatásában akadályozza, vagy megnehezíti a hallgatók helyes világnézeti nevelését.

A fizikai tananyagban sokszor esik szó a *megmaradási törvényekről:* a tömeg, az energia, az elektromos töltés és más mennyiségek megmaradásáról. Ezeknek a megmaradási törvényeknek mélységesen antikreacionista, vallásellenes tartalmuk van. A műegyetemi Elektrodinamika-jegyzetnek pl. az elektromosság mibenlétét tárgyaló fejezete helyesen hangsúlyozza, hogy az elektromosság nem létezik az anyagtól függetlenül és hogy elektromosságot nem lehet „teremteni". A megmaradás tényének a hangsúlyozása azonban nem elegendő a változás, a folyamatszerűség hangsúlyozása nélkül. A megmaradási törvényeket éppen az óvja meg a trivialitástól, hogy feltárják a minőségileg egymástól különböző s egymásba mégis átalakulni képes jelenségekben az egyes lényeges oldalak *azonosságát.* Fizikusaink sokat tehetnek tehát a hallgatók dialektikus materialista nevelése érdekében, ha többször is felhívják a figyelmüket arra, hogy a fizikában tanulmányozott jelenségek nem ellentmondásmentes egységek, hanem a statikus és dinamikus elemeket egyesítő *folyamatok,* amelyeken belül ellentendenciák küzdenek egymással és ez a küzdelem vezet előbb vagy utóbb a régi jelenség megszűnéséhez és egy új minőség kialakulásához.

Az okság elv körüli vitákban kialakult két ellentétes koncepció közül a jegyzet határozottan a determinizmus álláspontját képviseli. Állásfoglalása azonban mégsem egyértelműen pozitív, mert sok tekintetében a *Laplace*-féle mechanikus determinizmusra emlékeztet és emiatt ez az állásfoglalás nem elég hatékony az indeterminizmussal szemben. Hiányzik pl. a termodinamika, vagy az atomfizika tárgyalásából annak határozott kiemelése, hogy azok

Digitized by Google

a *statisztikus* törvények, amelyek a molekulák, illetve a mikrorészecskék nagyszámú kölcsönhatásaiból eredő fő tendenciákat írják le, szintén *az adott folyamat objektív determináltságát fejezik ki* — csak a determináltságnak egy sokkal bonyolultabb formáját, mint a klasszikus dinamika alaposan leegyszerűsített határesetekre vonatkozó kauzális törvényei.

A *tér és az idő* kérdésében is világosabb állásfoglalásra volna szükség. Határozottan szembe kellene fordulni a „kváziszférikus tér", a „véges, de határtalan világ" és a vele szorosan összefüggő „táguló világegyetem" koncepcióival, amelyek szélesre tárják a tudomány kapuit az idealista misztifikáció és a fideizmus behatolási kísérletei számára. Ezekben a kérdésekben következetesen el kell választani egymástól a fizikai tényeket és azok hamis idealista magyarázatát. A kozmikus objektumoknak az általunk megfigyelhető térbeli tartományban mutatkozó távolodó mozgása például — *fizikai tény*. Ennek olyanfajta értelmezése azonban, hogy maga a háromdimenziós tér, mint önálló kontinuum van az állandó tágulás állapotában és ő „ragadja magával" az égitesteket — idealista misztifikáció, amely olyan fiktív mennyiségi fogalmak használatával akarja az exaktság benyomását kelteni, mint amilyenek: a világegyetem „átlagos sűrűsége", a „kozmosz sugara" és a „tágulásának kezdetétől eltelt idő". Amíg a fizikusok nem értik meg, hogy az ilyen divatos misztifikáció világosan megfogalmazott elutasítása magának a tudománynak is elemi érdeke, addig világnézeti nevelőmunkájuk sem lesz következetes.

Fontos világnézeti kérdése a jelenkori fizikának a *tömeg és az energia egyenértékűségének* következetesen materialista értelmezése. A jegyzetek tárgyalási módja ebben a kérdésben kaput nyit az idealista felfogásnak; a tömeget és az energiát is fizikai tartalom nélkül való matematikai kifejezésekként vezetik be, amelyek, mint elvont szellemi lényegek, könnyűszerrel átalakulhatnak egymásba. A tömeg és az energia azonban nem elvont szellemi lényegek, hanem a fizikai objektumok *anyagi* tulajdonságai. Az energetizmus hamis koncepciójával éppen olyan bátran kell szakítani és szembefordulni vele a Budapesti Műszaki Egyetem Fizikai Tanszékén is, mint ezt Erdey-Grúz Tibor akadémikus tette a Magyar Tudomány 1959. évi 9 számában (463. old.), vagy az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Elméleti Fizikai Intézetének kollektívája tette a „Valóság" című folyóirat 1960. évi 3. számában (9. old.).

Részletesebben akarom szóvátenni a *fizikai oktatás néhány ismeretelméleti kérdését*. Az ismeretelméleti kérdések tisztázása döntő jelentőségű az oktatás világnézeti nevelő hatása szempontjából. A fizikai tudományok helyesen irányított tanulmányozásának meg kell ugyanis erősítenie azt az álláspontot, hogy a világ

Digitized by Google

nem „magukbanvaló" dolgokból áll, hanem legmélyebb lényegében is megismerhető, hogy tehát semmi sincsen a világban, ami az ember számára elvileg megismerhetetlen lenne. Világossá kell válnia azonban annak is, hogy a világ megismerése rendkívül *bonyolult, ellentmondásos folyamat,* amelyben *az érzékelés és a gondolkodás* dialektikus egységet alkot és, amely a *relatív igazságokon* keresztül aszimptotikusan tendál az *abszolút, teljes igazság felé.* Annak is fel kell tárulnia a fizika tanulmányozása közben, hogy ismereteink — forrásukat tekintve — nem aprioristikus, szubjektív észkonstrukciók, nem is misztikus természetfölötti erők által tudatunkba csempészett eszmék, hanem az objektív, *anyagi valóság által kiváltott és azt visszatükröző* tudattartalmak, még ha bármennyire absztrakt matematikai formában jelennek is meg. Afelől sem maradhat kétség, hogy fizikai ismereteink fejlődésében is a gyakorlat és az elmélet kölcsönhatása érvényesül: a gyakorlat igényei hívják létre az elméletet, amely ismét visszahat a gyakorlatra, a ma fizikája a holnap technikájává válik.

Ezeknek az ismeretelméleti nézeteknek a kialakítását és megerősítését joggal várhatjuk el a műegyetemi fizikai oktatástól is, hiszen a jelenkori agnoszticizmus hirdetői nagy előszeretettel hivatkoznak a modern fizikára, amely szerintük a világ megismerhetetlenségét bizonyítja.

Egyik gyakran használt érvük az, hogy érzékszerveink igen tökéletlen berendezések, egyrészt azért, mert az anyagi világ jelenségeinek viszonylag csak egy szűk tartományáról adnak hírt, másrészt pedig azért, mert működésük még e szűk tartomány jelenségeinek tekintetében is igen korlátozott és sok esetben megtévesztő is.

A fizika erre az érvre konkrét cáfolatot tud adni. A termodinamikai jegyzetnek a hőmérséklet mérésével foglalkozó fejezete pl. nagyon helyesen jár el, amikor megmagyarázza, hogy a hőjelenségek tapintás útján csak nagyon pontatlanul és korlátozottan érzékelhetők ugyan, de a hőjelenségeket mégis meg tudjuk ismerni olyan objektív kölcsönhatások felhasználásával, amelyek — mint pl. a hő okozta tágulás — jól érzékelhető és mérhető változásokat idéznek elő.

A tananyagban egyébként is igen sok olyan mérőműszer és egyéb készülék működése van leírva, amelyek bizonyos, közvetlenül nem érzékelhető jelenségek érzékelhető kölcsönhatásait teszik megfigyelhetőkké. Ilyen többek között az optikai jegyzetben az ultramikroszkóp, a kristályrács és a fotocella: az elektrodinamikai jegyzetben a Braun-féle cső, az elektronmikroszkóp, a különféle galvanométerek, volt- és wattmérők, az atomfizikai jegyzetben a szcintillációs ernyő, a Franck—Hertz-féle kísérleti berendezés, a Wilson-féle ködkamra stb. Igen hasznos lenne, ha a jegy-

Digitized by Google

zetek néhány fontosabb műszer ismertetésénél ismételten kiemelnék, hogy a fizika és a műszertechnika fejlődése egyre jobban kiküszöböli azokat a nehézségeket, amelyeket a világ megismerésében érzékszerveink korlátozottsága valóban okoz.

A koppenhágai iskola pozitivistái erre azt az ellenérvet szokták felhozni, hogy a kölcsönhatások észlelése nem azonos magának az *eredeti* folyamatnak a megfigyelésével. Legalábbis a mikrofizika makroszkopikus műszerei durva és ellenőrizhetetlen módon megzavarják a mérni kívánt folyamatot, amelyet ezért a maga „tisztaságában", mint „magára hagyott", vagy „önmagában vett" folyamatot elvileg soha sem ismerhetjük meg. Eszerint a műszerek nem elősegítői, hanem meghiúsítói a világ megismerésének és megváltoztatásának. Ezt az agnosztikus téveszmét elsősorban persze maga a gyakorlati élet cáfolja meg. Az elektronikus és magenergetikai ipar, az automatizálás, az izotóptechnika laboratóriumi és üzemi eredményei többek között azért jöhettek létre, mert műszereink segítségével helyesen ismertük fel a mikrofizika objektív törvényszerűségeit és megtanultuk alkalmazásuk módját.

De elméleti meggondolások útján is világosan kimutatható és ki is kell mutatni a fenti koncepció tarthatatlanságát.

Először is a mikrofizikában tarthatatlan az „önmagában vett", minden kölcsönhatástól mentes, tiszta, egyedi folyamat absztrakciója. Ez az absztrakció hasznosnak bizonyult a klasszikus mechanikában, ahol a kölcsönhatások zavaró hatását viszonylag nagy pontossággal figyelembe lehet venni és egyes esetekben ki is lehet küszöbölni. Galilei is úgy állapította meg a szabadesés törvényeit, hogy kiküszöbölte a levegő ellenállásának zavaró hatását. A Kepler-törvények a bolygók mozgását úgy írják le, hogy nem veszik figyelembe a bolygók egymásközötti kölcsönhatásait. A molekuláris fizikában és a mikrofizikában azonban az objektumok önmagában vett egyedi léte és egyedi mozgása a jelenségek túlnyomó többségének esetében olyan absztrakciónak bizonyul, amely túl messze visz a valóságtól, hiszen a valóság éppen az objektumok szakadatlan és tömeges kölcsönhatásából származó, statisztikai törvényszerűségek által determinált folyamatokban nyilvánul meg.

Másodszor: a fizikai megismerésen belül már az egyszerű érzéki megfigyelés is csak azáltal válik lehetővé, hogy érzékelő apparátusunk és a megfigyelt anyagi folyamat *kölcsönhatásba* kerül egymással és ezen a kölcsönhatáson belül elsődlegesen a mechanikai és fizikai jellegű kölcsönhatások mennek végbe. Kísérleti berendezéseinkkel és mérőműszereinkkel éppen ezeket a kölcsönhatásokat kell közvetett formában kikényszerítenünk — olyan esetekben, amikor eredeti formájában a kölcsönhatás egyáltalán nem, vagy pedig csak gyengén és pontatlanul érzékelhető. A műszer és

Digitized by Google

az eredeti folyamat kölcsnöhatása természetesen *minden esetben* az eredeti folyamat *megzavarását* jelenti, de itt nem az történik, hogy a tudat, a szellem teremti (vagy formálja a maga képére) a külvilágot, hanem a külvilág egyik objektuma formálja a külvilág másik objektumát, a tudat pedig *visszatükrözi* ezt az *objektív* kölcsönhatást. *A folyamat megzavarása tehát elengedhetetlen feltétele a folyamat megismerésének,* bár bizonyos szempontból kétségtelenül meg is nehezíti a folyamat megismerését, a makrofizikában kisebb, a molekuláris- és mikrofizikában nagyobb mértékben.

Harmadszor: a fizikai megismerés természetesen nem szorítkozik a *jelenségek érzékelésére,* hanem a fizikai elméletek útján a jelenség mögött rejlő *lényeget* is feltárja. Az elméleti gondolkodás segítségével a műszer és a megismerendő folyamat kölcsönhatásából következtetni tudunk arra is, hogy a műszer zavaró hatása nélkül hogyan játszódik le az eredeti folyamat, milyen *dinamikus* törvényszerűségek determinálják a lefolyását, ha *egy* meghatározott kölcsönhatás dominál benne, a többi kölcsönhatás pedig — beleértve a műszer zavaró hatását is —, gyenge, és milyen *statisztikus* törvényszerűségek determinálják a lefolyását, ha az ellenkező eset áll fenn.

A mikrofizikai megismerés problémáival kapcsolatban beszélnünk kell a Heisenberg-féle határozatlansági relációról, amely objektív összefüggést fejez ki és lényegében a korpuszkulaszerűség és a hullámszerűség dualitását tükrözi vissza. Minél kisebb mértékű térbeli tartományban tartózkodik a mikrorészecske egy adott időpontban (pl. keskeny résen halad át), annál határozatlanabb lesz a sebessége (elhajlási jelenség következik be). Megfordítva: minél meghatározottabb értékű a sebessége (pl. meghatározott színű fénysugárnyaláb által a fotocella katódjáról kilökött elektronról van szó), annál határozatlanabb a kilökés helye. Ezt az objektív összefüggést azonban Heisenberg *úgy fogalmazza, hogy a megfigyelő nem mérheti* egyidejűleg a részecske helykoordinátáit, valamint a sebességét, és úgy *értelmezi,* hogy ezt a részecskének a műszerrel való ellenőrizhetetlen kölcsönhatása, vagyis a *folyamat durva megzavarása okozza.* A részecske kettős természete azonban attól teljesen függetlenül létezik, hogy milyen műszerrel hozzuk kölcsönhatásba és melyik tulajdonságát mérjük. Éppen magának a határozatlansági relációnak a felismerése is azt bizonyítja, hogy az *érzéki* megfigyelések *elméleti* feldolgozása a mikrofizikában is *objektív* törvényszerűségeket tár fel, amelyek a legkülönbözőbb kísérletek és mérések sokaságával igazolhatók. Az a nagymérvű zavaró hatás, amelyet a makroszkopikus műszer gyakorol a mikrofizikai folyamatra, ebben az esetben is *mint a folyamat megismerésének elengedhetetlen feltétele* jelentkezik.

Digitized by Google

Ezekkel az erősen zavaró mérésekkel és azok elméleti feldolgozásával tárták fel a fizikusok, hogy a mikrofizikai objektum még kevésbbé „Ding an sich", mint a makrofizikai objektum, hogy tehát ninesen más léte, mint az önmagával és más objektumokkal folytatott kölcsönhatásaiból fakadó szakadatlan változás és átalakulás. A mikrofizikában fokozott jelentőséget nyernek Max Planck híres szavai: ahhoz, hogy sikereket érjünk el az anyagi világ megismerésében, arra van szükség, hogy kísérleteinkben *értelmes* kérdéseket intézzünk a természethez és elméleteinkben *helyesen* értelmezzük azt az *objektív* választ, amelyet a természet ad a kérdéseinkre. A kísérleti és elméleti fizika egész fejlődéstörténete nem hagy kétséget a világ megismerhetősége felől.

A műegyetemi fizika-jegyzetek nagyjában és egészében ezt a felfogást képviselik, de nem teszik a hallgatók számára eléggé nyilvánvalóvá és tudatossá. Pl. az atomfizikai jegyzet és az optikai jegyzetnek a hullámoptikával és a fotonelmélettel foglalkozó fejezetei igen jól demonstrálják az *érzékelhető kísérleti eredmények és az elméleti gondolkodás egységét* a mikrofizikai megismerésben. Még pozitívabb világnézeti nevelőhatása lenne azonban annak, ha a jegyzet ezt világosan megfogalmazná és visszautasítaná Machnak az atomelmélet jogosultságát tagadó álláspontját, amelyet éppen arra alapozott, hogy az atomok *közvetlenül* nem érzékelhetők és ezért szerinte nem lehetnek a fizikai kutatás tárgyai. A katód-, röntgen- és rádióaktív sugárzás érzékelhető hatásainak, a fotoelektromos hatásnak és más érzékelhető hatásoknak a leírása és a belőlük levont elméleti következtetések, amelyek a gyakorlatban ismét igazolást nyernek, világos cáfolatát adják Mach agnosztikus koncepciójának. Ez a cáfolat arra vár, hogy a fizikusok — Planckot követve — maguk is megfogalmazzák!

Az érzékelhetőség ismeretelméleti jelentőségével kapcsolatban azt is alá kell húzni — és ezt meg lehet tenni az optikai és az elektrodinamikai jegyzet több helyén is —, hogy a *folyamatba való beavatkozás döntő feltétele a folyamat sokoldalú megismerésének*. Ahhoz, hogy például megismerhessem a fény vagy a Röntgen-sugár hullámtermészetét, megfelelő berendezések segítségével interferenciára, diffrakcióra, polarizációra kell kényszerítenem, ha viszont fotocellába küldöm, korpuszkuláris természetét ismerem meg. Az elektromos vezetők olyan tulajdonságainak a megismeréséhez, mint például kapacitásuk, ohmikus ellenállásuk, vagy önindukciós együtthatójuk — ismét csak arra van szükség, hogy megfelelő áramforrás alkalmazásával megváltoztassam eredeti elektromos állapotukat és ezt a változást alkalmas műszerrel regisztráljam, többnyire mechanikai munka végzésére kényszerítve a műszerbe terelt elektromos áramot. Ez természetesen a folyamatba való „beavatkozást", a folyamat „megzavarását" je-

Digitized by Google

lenti, de egyetlen ilyen „beavatkozás" sem más, mint anyagi objektumok között minden megfigyelőtől függetlenül is végbemenő kölcsönhatás *objektív* törvényszerűségeinek a felhasználása! Ha pedig sokoldalúan megismerem az adott dolog kölcsönhatásait más dolgokkal, akkor magát az illető dolgot is egyre jobban megismerem és nem marad benne semmiféle „Ding an sich", amely *elvileg* megismerhetetlen lenne. Ha tudom, hogy az elektromos töltés hogyan viselkedik statikusan és áramlása közben, milyen mechanikai, termodinamikai, mágneses és kémiai hatásokat vált ki, milyen kapcsolatban van az anyag korpuszkuláris- és mezőformájával stb. — akkor indokolatlan az olyan agnosztikus sóhaj, hogy „még mindig nem tudjuk: mi az elektromosság?".

A fizika oktatása során a tudomány legújabb eredményeire és kutatási irányaira való rövid utalásokkal is meg kell erősíteni a marxista ismeretelméletnek azt a tételét, hogy nincsenek számunkra elvileg megismerhetetlen dolgok, csak olyan dolgok, amelyeket *még* nem ismertünk meg, de amelyeket a tudomány további fejlődése során szintén meg fogunk ismerni. Itt elsősorban a nukleonok strukturális vizsgálatairól és általában a nagy energiák fizikájáról, továbbá a kozmikus térség és a kozmikus objektumok (pl. a Hold) megismerésében elért új eredményekről van szó, amelyek egyrészt az űrhajók műszerei, televíziós készülékei és a velük fenntartott elektromágneses összeköttetés segítségével, másrészt a rádiócsillagászat módszereivel jutottak birtokunkba. Természetesen ma még nem ezeknek az eredményeknek a részletes ismertetése a feladat, de alá kell húzni *ismeretelméleti* jelentőségüket, hangsúlyozni a tudomány és a technika le nem záruló fejlődését és azokat az óriási lehetőségeket, amelyeket a szocialista és kommunista társadalmi rend biztosít a tudomány fejlődése számára. Mindez nagy mértékben elősegítheti a fizika-oktatás világnézeti nevelőhatását.

Az érzékelhető kísérleti eredmények és az elméleti gondolkodás egységének bemutatása terén a műegyetemi fizika-jegyzetek sajnos nem teljesen következetesek: a helyes módszereket egyes esetekben kifogásolható módszerek váltják fel. A jegyzetek számos pontján az a koncepció húzódik meg, hogy a fizika csak ott kezd igazán tudomány lenni, ahol tárgyalási módját már az axiomatika és a matematikai dedukció jellemzi: a kísérleti tapasztalatok induktív feldolgozása még nem „igazi tudomány".

Külön kell foglalkoznunk ezzel a problémával, mert a vele kapcsolatos helytelen, vagy következetlen állásfoglalás szubjektív, vagy objektív idealista nézetek ismeretelméleti forrásává válhat. Lényegében ugyanis itt arról van szó, hogy *honnan erednek és mit fejeznek ki az elméleti fizika kategóriái és egyenletei.* Erre

Digitized by Google

a kérdésre sajnos számos kiváló fizikus is hamis választ adott és ezek a válaszok több esetben a jegyzetekben is tükröződnek.

A koppenhágai iskola, élén *Bohrral* és *Heisenberggel* évtizedeken keresztül Kant és Mach nyomán az elméleti fizika matematikai apparátusát apriorisztikus, szubjektív észkonstrukciónak tekintette, amely kizárólag a mérési eredmények rendezésére szolgál, de objektív tartalma nincs. Az utolsó években ezek a fizikusok némileg eltávolodva a machizmustól, az objektív idealizmus álláspontjára kezdenek áttérni. Így Heisenberg, azt a platoni ideát, azt a „kristálytiszta matematikai struktúrát" keresi, amely a mikrokozmosz legbelsőbb, elsődleges lényegét rejti magába.

Idealista jellegű *Einstein* ismeretelméleti koncepciója is, amely szerint az észleletektől semmiféle logikai út nem vezet az elmélethez, a „deduktív fizika" hiába tesz fel kérdéseket az „induktív fizikának". Ilyen feltételek mellett, ha az elmélet mégis összhangban van az észleletekkel, ez csak a Leibniz-féle, misztikus erők által „előre megállapított harmónia" kifejeződése lehet.

A dialektikus materializmus elméletéhez legközelebb *Max Planck* ismeretelméleti koncepciója áll: a fizikai megismerés kiindulópontja nála a látható, hallható és tapintható világ. Ennek objektív mennyiségi meghatározottságait mérni tudjuk, s így a kísérleti fizika *nyersanyagot* szolgáltat az elméleti fizika számára, amely ezt a nyersanyagot a logikailag, matematikailag és filozófiailag iskolázott gondolkodás segítségével *feldolgozza*, majd a dedukció eredményét ismét mérésekkel ellenőrzi. Planck ismeretelméleti koncepcióját azonban következetlenné teszi egy elképzelt „metafizikai realitás" feltételezése, amely felé szerinte a fizikai megismerés halad.

A dialektikus materialista ismeretelmélet elutasítja az axiomatika és a matematikai dedukció racionalista jellegű, mértéktelen előtérbehelyezését és elutasítja azt a pozitivista-empirista koncepciót is, amely a műszeres megfigyelések és mérések eredményeinek fenomenológikus leírásában akarja megszabni a fizikai megismerés határait. Az elméleti fizika matematikai apparátusa nem apriorisztikus, objektív tartalom nélküli önkényes észkonstrukció, nem bújócskát játszó platoni idea, nem is a zseniális intuícióval megragadott misztikus, előre megállapított leibnizi harmónia kifejeződése, hanem sajátos, bonyolult és absztrakt terminológiája annak a válasznak, amelyet a természet ad a mérések alkalmával hozzá intézett kérdéseinkre. A természeti jelenség *a visszatükrözött tárgy*, a mérendő fizikai mennyiség fogalma, a mérési eredmény és a matematikai egyenlet pedig a *visszatükröző kép* egy-egy sajátos mozzanata. A fizikai megismerés szerteágazó, dialektikus folyamata biztosan halad előre a megfigyelés, kísérletezés, mérés, fenomenológikus elmélet lépcsőfokain keresztül az

Digitized by Google

egyre bonyolultabb jelenségek belső mechanizmusát feltáró dinamikus, vagy statisztikus elméletek kidolgozása, laboratóriumi igazolása és a termelésben való gyakorlati alkalmazása, a világ megváltoztatása felé.

Ahhoz, hogy a fizikai tananyag a kívánt világnézeti nevelőhatást érje el, egész felépítésének és kifejtési módjának ezt az ismeretelméleti koncepciót kellene sugároznia. Leginkább az elektrodinamikai jegyzet érvényesíti ezt a koncepciót, bár nem elég következetesen. Sok esetben a jegyzet az elméleti fizika *nyersanyagaiként* nem a valóságos kísérleti és mérési tapasztalatokat szerepelteti, hanem azokat a logikai indukció útján nyert matematikai absztrakciókat, amelyek már a tapasztalati tényanyag fenomenologikus *elméleti feldolgozásának eredményei.*

Félreértés ne essék: nem azt kifogásoljuk, hogy egy kísérletileg már ismert összefüggést a jegyzet elméletileg levezethető következményként mutat be. Ez természetes vonása a fizikában is érvényesülő tagadás törvényének, az egyszer már elért fejlődési eredményt magasabb szinten reprodukáló spirális fejlődésnek.

A jegyzet jelenlegi módszere azonban egyes esetekben olyan látszatot kelt, mintha a matematika lenne az elsődleges a természettel szemben, méréseink pedig csak arra valók, hogy igazolják a valóság csodálatos egyezését az előre felírt egyenletekkel, amelyek tőlünk függetlenül léteznek.

Ennek a módszernek a megváltoztatása a leendő mérnökök szakmai nevelése szempontjából is fontos. Ha a mérnök munkájában minőségileg új jelenséggel találkozik, akkor az az első feladata, hogy megállapítsa: mit és hogyan kell *megmérnie*, hogy megismerhesse és alkalmazhassa az illető jelenség mélyén ható lényeges összefüggéseket. Csak a mérési adatok birtokában gondolhat a folyamat matematikai leírására. Most azonban az a koncepció sugárzik feléje, hogy bízza az egészet nála okosabb személyekre, akik majd megtalálják a bujkáló matematikai szimmetriát és megmondják neki: mit kell mérnie és milyen eredménynek kell kijönnie.

A fizikai oktatás néhány világnézeti problémájának ez a rövid áttekintése is azt bizonyítja, hogy a fizikai tudományok egyetemi oktatása során sok olyan probléma merül fel, amelyek helyes megoldásához a fizikusok és a marxista filozófusok közös erőfeszítése szükséges. Ez a közös erőfeszítés azonban csak akkor lehet eredményes, ha fizikusaink az eddiginél jobban megismerkednek a marxista filozófiával, a filozófusok pedig alaposabban tanulmányozzák és világnézetileg általánosítják a modern fizika fejlődését és legújabb eredményeit.

Digitized by Google

Negyven éves a Kínai Kommunista Párt

Írta SALGÓ LÁSZLÓ

Négy évtizeddel ezelőtt, 1921. július elején Sanghái francia koncessziós negyedének, egy kis házacskája történelmi jelentőségű esemény színhelye volt: kongresszusra gyűltek ott össze az ország marxista köreinek képviselői, hogy megalakítsák a Kínai Kommunista Pártot.

Harcokban mindig gazdag volt a kínai nép története. Az ópiumháborúk bátor harcosai és a rettenthetetlen tajping felkelők, a boxer-lázadás titkos szervezői és az 1911-es forradalom hősei megmutatták, hogy a kínai nép akar és tud harcolni a külföldi gyarmatosítók és a hazai feudális reakció ellen.

A hősiesség azonban nem volt elég a győzelemhez; az elszántság nem akadályozhatta meg, hogy a nép a túlerővel szemben ismételten vereséget szenvedjen. A századforduló idejére a hatalmas ország a vezető gyarmatosító hatalmak közös félgyarmati zsákmányterületévé lett. A természeti kincsekben mérhetetlenül gazdag, sokszázmilliós lakosú Kínát — Lenin szavaival — olyan „ínyencfalatnak" tekintették, amelybe minden imperialista ragadozó igyekezett beleharapni. A polgári közgazdászok a világ leghatalmasabb profitforrását vélték itt felfedezni, ahol a nyereséget pumpáló szivattyúk üzemeltetése — számításuk szerint — egyszer és mindenkorra biztosított.

Kína haladószellemű emberein az ismételt vereségek és a kilátástalan jövő miatt kétkedés és csüggedés vett erőt. Szun Jatszen jó helyen kereste Kína megújhodásának útját, amikor a hatalmas paraszti tömegek forradalmi öntevékenységét igyekezett kifejleszteni. De az 1911-es forradalom idején még a polgári demokrácia e kimagasló képviselője sem látta meg Kínában a kapitalista feilődés azon gazdasági és társadalmi következményeit, amelyekre Lenin a távolból felfigyelt.

Minél több gyárat, minél több Sanghájhoz hasonló ipari központot építettek a külföldi gyarmatosítók és a hazai tőkések — annál inkább nőtt Kínában is a gyarmati uralom sírásóinak a

Digitized by Google

száma. „... Ha Kínában növekedni fog a Sanghájok száma — írta Lenin 1912-ben — növekedni fog a kínai proletariátus is. S a kínai proletariátus minden bizonnyal meg fog alakítani valamilyen kínai szociáldemokrata munkáspártot..."[1]

Az első világháború idején — mivel az imperialista hatalmak az egymás elleni harccal voltak elfoglalva — kínai terjeszkedésük ideiglenesen alábbhagyott. A nemzeti ipar, amelyet addig könyörtelenül fojtogatott a külföldi tőke, lélegzetvételhez jutott és viszonylag gyors fejlődésnek indult. 1919-ben a széntermelés az 1912. évi 8 886 000 tonnáról 20 055 000 tonnára, a vasérctermelés ugyanezen idő alatt 721 000 tonnáról 1 861 000 tonnára, a pamutiparban az orsók száma 855 146-ról 2 366 722-re növekedett. Az ipari munkások száma — 1914-hez képest — a háború végére megkétszereződött, egy millióról több mint két millióra növekedett.

A háromszoros elnyomás: az imperializmus, a feudalizmus és a kapitalizmus jármában sínylődő munkásosztály keserves sorsában osztoztak a félproletár rétegek és a falusi proletárok nagy tömegei: a több mint tízmillió kézműves, a több százmillió zsellér és szegényparaszt.

A proletariátus növekedésével a munkásmozgalom is kibontakozott s Kína nagy városaiban a nyomorúságos bérek emelésének, a súlyos munkafeltételek javításának jelszavával teszi meg az első lépéseket. Tjencsinben 1916-ban fél évig tart a sztrájkmozgalom, Sanghái üzemi munkásai 1918-ban 21 esetben szüntették be a munkát.

A kínai proletariátus, a leghaladóbb osztály gyors növekedése és ennek alapján a munkásmozgalom kibontakozása — ezek voltak az alapvető előfeltételei a proletariátus forradalmi pártja megalakulásának.

Az országban végbemenő változásokkal egyidőben Kína körül is gyökeresen megváltozott a világ. A Nagy Falon túl, a hatalmas Oroszországban a munkások és parasztok 1917 októberében megdöntötték a földbirtokosok és a tőkések uralmát. Kína északi határain a cárok birodalma helyén — amely a többi imperialista hatalommal való osztozkodás során „Sárga Oroszországgá" akarta változtatni Mandzsuriát — megjelentek az egyenlőtlen szerződéseket és a gyarmati kiváltságokat eltörlő szovjetek. A kínai haladó értelmiség — a munkásosztály legnagyobb része analfabéta volt — mohó érdeklődéssel olvasta a Szovjet-Oroszországból érkező híreket, a forradalmi elmélettel foglalkozó első könyveket.

Azok is, akik kezdetben a fejlett nyugati demokráciákat tekintették példaképnek — az elmaradottnak mondott Moszkvára

[1] Lenin Művei, 18. kötet, Szikra, 1960. 160. oldal.

Digitized by Google

kezdtek figyelni. Amott azt tapasztalták, hogy a nyugati tanítók minden esetben rátámadnak a tanítványra. Itt az első perctől kezdve azt érezték, hogy barát nyújt jobbot és mutat követendő utat.

Érthető, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom új hitet, bátorítást kölcsönzött a kínai népnek. „Az orosz forradalom — írta Li Ta-csao professzor, a párt egyik alapítója, — a XX. század világforradalmának előhírnöke. A „bolsevizmus" szó, ez az orosz szó, szelleménél fogva a XX. század minden embere szívének kedves." E szavak arról tanúskodnak, hogy a haladó értelmiségiek legkiválóbb képviselői hamar felismerték: a kínai forradalomnak a bolsevizmust, vagyis — *a marxizmus—leninizmus elméletét* kell magáévá tennie.

A háborút követő években drámai gyorsasággal peregtek az események Kínában. A forradalom gyakorlata segített igazán megértetni a bolsevizmus lényegét: *a tudományos elmélet és a forradalmi* munkásmozgalom egyesítésének feltétlen szükségességét.

1919 tavaszán kibontakozó „május 4-i mozgalom" fordulatot jelentett, új szakaszt nyitott a kínai nép harcában. Közvetlen indító oka a párizsi békekonferencia igazságtalan határozata volt. Annak ellenére, hogy Kína az első világháborút a győztes entente oldalán fejezte be, a nyugati imperialista hatalmak az előzőleg német tulajdonban lévő santungi koncessziós területet nem a jogos tulajdonosnak: Kínának, hanem Japánnak ítélték oda.

De ezzel az imperialista hatalmak Párizsban olyan szelet vetettek, amelynek eredményeként Pekingben arattak vihart. „Inkább meghalunk — de Santungot nem adjuk", — hangzottak a Mennvei Béke kapujánál a „május 4-i mozgalom" harcos jelszavai.

Ilyen következetesség és engesztelhetetlenség sohasem áradt azelőtt az imperialistaellenes hagyományokban gazdag kínai történelem lapjairól.

1919 tavaszán már Kínában is az Oroszország felől jövő új tavaszt hirdető szelek fújtak. Az orosz munkások és parasztok üzenetét hozták kínai testvéreiknek. *Az oroszok útján kell járni* — ezt a következtetést vonták le a Nagy Faltól a Dél-Kínai tenger partjáig. „A május 4-i mozgalom — mondta Mao Ce-tung — válasz volt a világforradalom, az orosz forradalom, Lenin hívására. A proletár világforradalom része volt."

Igaz, a mozgalom kezdetben döntően a forradalmi kispolgári és a burzsoá értelmiség egységfrontjának mozgalma volt. De alig egy hónappal később, június 3-án megmozdul a kínai proletariátus is. Egyetlen év alatt, 1918-tól 1919-ig a sztrájkoló munkások száma 6500-ról 91 000-re emelkedik. A mozgalom, amelyet az értelmiség indított el — országos méretű mozgalommá terebélyesedett.

Digitized by Google

Az a körülmény, hogy a munkások politikai sztrájkja és „a május 4-i" mozgalom meghátrálása: a versaillesi szerződés aláírásának megtagadására, a bebörtönzöttek szabadonbocsátására kényszerítette a pekingi kormányt, a forradalmi értelmiségnél elősegítette a proletariátus nagy erejének a felismerését, annak megértését, hogy — Oroszországhoz hasonlóan — csak a munkás és paraszt tömegekkel együtt lehet győzelemre vinni a forradalmat.

Egy feltétel azonban — ami Szovjet-Oroszországban már meg volt — Kínában még hiányzott: a kínai proletariátus még nem rendelkezett politikai párttal, harci vezérkarral. De azok a kommunisták, akik 1919-ben az imperializmus és a feudalizmus elleni küzdelem legelső soraiban harcoltak, hamarosan létrehozták Kína nagyvárosaiban, Pekingben és Sanghájban, Csangsában és Kantonban az első marxista köröket. A „május 4-i mozgalom" tehát mind ideológiailag, mind a káderek tekintetében előkészítette a Kínai Kommunista Párt megalakulását.

Az Auróra ágyúinak dörgését Kínában is milliók hallották, de ekkor még csak kevesen értették meg belőle azt, amiről Lenin majd egy évtizeddel előbb beszélt: *a győzelemhez vezető út első lépése Kínában is a forradalmi munkáspárt megalakulása.*

1921. július 1-én, azon a forró nyári napon mindössze 57 kommunista küldte el képviselőjét a párt alakuló kongresszusára.

Sanghájban, a francia koncessziós negyedben ez a 12 küldött kezdett el tanácskozni — a jövőről. A kongresszus munkájának befejezésére — a gyarmati rendőrség várható rajtaütése miatt — a Csiahsziang tó ringatta csónakban került sor. A szampanon, a fedett csónakban is elfért még a párttagság 12 küldötte... Jelentéktelen erőnek tűnt akkor a kicsiny párt a sokszáz milliós országban, a külföldi gyarmatosítók által támogatott reakciós erők tengerében. És mégis ez a parányi mag képezte az igazi erőt. Ez képviselte Kínában is a születő, a legyőzhetetlen újat.

Tíz év sem telt el és Lenin zseniális előrelátása — a párt létrejöttét elősegítő belső és külső feltételek létrejöttével — éppen Sanghájban vált valósággá.

•

A fiatal párt — különösen fejlődésének első szakaszában — természetszerűleg nem kerülhette el azokat a gyermekbetegségeket, amelyeken a nemzetközi munkásmozgalom majd minden osztaga átesett. A marxizmus—leninizmus elsajátítása, alkotó alkalmazása olyan országokban is bonyolult, nehéz feladatot jelentett, amelyek a munkásmozgalom hosszabb előtörténetére tekintettek vissza és kijárták a századforduló előtti időszak osztályharcainak eszmei-politikai nevelőiskoláját. A kínai forradalmárokhoz azonban az első világháborút megelőző időszakban — a feudalizmus szellemi béklyójába vert, jelentéktelen iparral, kisszámú munkás-

Digitized by Google

osztállyal rendelkező félgyarmati országba sem Lenin, sem Marx és Engels művei nem jutottak el. A kínai munkásmozgalom nélkülözte a századforduló előtti szociáldemokrácia harcos hagyományait.

A „május 4-i mozgalom" forradalmi fellendülése, a szellemi, irodalmi megélénkülés teszi csak lehetővé, hogy megismerjék Marxot, a Kommunista Kiáltványt és kínai nyelven olvashassák Engels művéből, hogyan jutott el a szocializmus az utópiától a tudományig. A kínai munkásmozgalom Marxot és Engelst — a II. Internacionálé reformista torzításai nélkül — a leninizmussal együtt ismerte meg — a bolsevik párt, a Kommunista Internacionálé közvetítésével.

Ahhoz azonban, hogy a K. K. P maga is bolsevik típusú párttá váljék, hogy a kínai viszonyok között alkalmazni tudja a leninizmus stratégiáját és taktikáját —, a bolsevizmus lényegét eltorzító irányzatok elleni eszmei-politikai harc több szakaszán is át kellett mennie.

A kínai kommunisták forradalmi harcaikat az alakuló kongresszustól kezdve a Nagy Október Szocialista Forradalom folytatásának tekintették. Világosan felismerték azokat a *közös vonásokat* és hasonlóságokat, amelyek Kína és az 1917 előtti Oroszország helyzetét jellemezték: hűbéri elnyomás, gazdasági és kulturális elmaradottság itt is — ott is. Ezért a párt kezdettől fogva küzdött azon nézetek ellen, amelyek — Kína tagadhatatlan sajátosságait túlhangsúlyozva — kétségbe vonták az orosz forradalom alapvető vonásainak és egyetemes érvényű tapasztalatainak Kínára is vonatkozó nemzetközi jelentőségét.

A K. K. P. programja — Lenin, a Kommunista Internacionálé útmutatásai alapján, figyelembevéve a kínai társadalom félgyarmati, félfeudális jellegét — világosan leszögezte azt, hogy a szocialista forradalom megvalósítása előtt Kínának is végig kell járnia a polgári demokratikus foradalom szakaszát. Azonban a párt első főtitkára, Csen Tu-hsziu köré csoportosult jobboldali elemek a továbbiakban antimarxista taktikai következtetésre jutottak. Ha polgári demokratikus forradalom van napirenden — mondották —, vezesse akkor a feudalizmus és az imperializmus elleni harcban ugyancsak érdekelt nemzeti burzsoázia. A szerintük „gyenge" proletariátusnak pedig csak kisegítő szerepet szántak, nehogy túlzott aktivitásával elriassza a burzsoáziát a forradalomtól. A munkásosztályt — akárcsak az orosz mensevikek —, csak számszerű adatok alapján ítélték meg, s teljesen figyelmen kívül hagyták az ipari proletariátus számokkal ki nem fejezhető, osztályhelyzetéből fakadó forradalmi szerepét. A nemzeti burzsoázia magatartásának elemzésekor pedig csak a földesurakkal és a külföldi monopóliumokkal szemben fennálló érdekellentétét és az ebből fa-

Digitized by Google

kadó harckészséget látták, de figyelmen kívül hagyták kizsákmányoló tevékenységéből következő ingadozását, kompromisszumra, sőt nyílt árulásra való hajlandóságát.

Az Első Forradalmi Polgárháború (1924—1927) egész menete igazolta az egyes osztályok vezető készségéről és képességéről adott egyetemes érvényű marxista—leninista tanítás helyességét. A Kuomintang árulása, a nemzeti egységfrontot imperialista szövetséggel felváltó politikája — ugyanakkor pedig Sanghái, Nanking, Peking, Tiencsin, Kanton, Hongkong stb. munkásainak hősiessége, a parasztság agrárforradalmának kibontakozása Kínában is bebizonyította a jobboldali opportunista felfogás tarthatatlanságát.

1927 nyarán a kedvezőtlen erőviszonyok, az angol, amerikai imperialisták közvetlen katonai beavatkozása, a párt gyengesége következtében a kínai forradalom ideiglenes vereséget szenvedett. A Kuomintang hivatalos adatai szerint 1927-től 1929-ig 300 000 forradalmár munkás és paraszt esett áldozatul a fehér terrornak. De a kudarcot követő új győzelem feltételeinek érlelődését a tobzódó Csang Kai-sekista ellenforradalom és a külföldi gyarmatosítók rémuralma sem tudta megakadályozni.

A vereség tanulságai még érthetőbbé tették a kommunisták számára Leninnek a párt önállóságára, a munkásosztály vezetőszerepére vonatkozó tanításait. A Kommunista Internacionáléhoz tartozó minden pártnak — hangsúlyozta Lenin —, amellett, hogy szövetségre kell lépnie a gyarmatok és elmaradott országok burzsoá elemeivel — „feltétlenül meg kell őriznie a proletármozgalom önállóságát, még annak legkezdetlegesebb formájában is."[2] A forradalmárok sorait megtizedelhették — de a kommunista pártot többé semmilyen erő sem tudta elpusztítani.

Mao Ce-tung — a kínai foradalom konkrét tapasztalatai és a leninizmus általános érvényű tanításai alapján — az új forradalmi fellendülés eljövetelébe vetett hitet szegezte szembe a kishitűek, a pesszimisták kétkedéseivel. „A forradalom fellendülése olyan, mint a közeledő hajó, melynek árboccsúcsát már látni a távoli horizonton; olyan, mint a napkorong, melynek ragyogó sugarai már előtörnek, beragyogják a ködös keleti eget, s már látni a magas hegy csúcsait: olyan, mint a magzat, mely már mozog az anya méhében és hamarosan világra jön."[3]

*

De hol, milyen területen fog kibontakozni az új forradalmi fellendülés? Erre is választ kellett adnia a fiatal kommunista pártnak.

Nem kevesen voltak a jószándékú harcosok között olyanok,

[2] Lenin Művei. 31. kötet. Szikra 1951. 144. oldal.
[3] Mao Ce-tung Válogatott Művei 1. kötet. Szikra, 1952. 229. old.

Digitized by Google

akik az orosz példát, az orosz forradalom általános érvényű tapasztalatait, minden *részletükben* is kötelezően követendőnek tekintették. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom — mondották — az orosz munkásosztály fegyveres felkelése a fővárosban kezdődött, majd a nagyvárosokból terjedt át a falura. Kínában is ezt az utat kell követni.

A dicsőséges kantoni kommün[4] vereségének tapasztalatai sem bizonyultak elégségesnek a dogmatikus szemlélet megváltoztatásához, a mechanikus párhuzam elvetéséhez. E nézetek képviselői továbbra is a nagyvárosokat tekintették a forradalom bázisának és, a kedvezőtlen erőviszonyokkal mit sem törődve, erőltették a gyenge városi szervezetek tömegsztrájkjait és fegyveres felkeléseit.

Sehogysem értették meg, hogy az 1917-es cári Oroszország és a 20-as évek Kínája között — az alapvető hasonlóságok mellett — van egy lényeges *különbség* is: a cári Oroszország gyarmatosító hatalom, Kína pedig az imperialista nagyhatalmak közös félgyarmata volt. A kisszámú kínai proletariátus a városokban nemcsak az ellenforradalmi burzsoáziával és a hazai feudális reakcióval állt szemben, hanem a városok kikötőiben horgonyzó amerikai, angol, japán stb. csatahajókkal és az idegen tengerészgyalogság túlerejével is.

Míg tehát a jobboldali elhajlók túlhangsúlyozták a nemzeti sajátosságok szerepét, a „baloldali" túlzók semmibe vették azokat.

Lenin kezdettől fogva óvta a Kelet fiatal kommunista szervezeteit az orosz tapasztalatok mechanikus átvételétől, a sablonokban való gondolkodás veszélyétől. A keleti népek kommunista szervezeteinek kongresszusán többek között éppen azt hangsúlyozta, hogy a Kelet valamennyi elmaradott népére olyan új feladatok várnak, amelyek régebben nem állottak a világ kommunistái előtt. Olyan új viszonyokra kell alkalmazniok a kommunizmus általános elméletét és gyakorlatát, amikor nem a tőke, hanem a középkori maradványok és a gyarmati uralom felszámolását együtt kell végrehajtaniuk. „Ezeknek a feladatoknak a megoldását — teszi hozzá Lenin — egyetlen kommunista könyvben sem találják meg, de megtalálják abban a közös harcban, amelyet Oroszország megkezdett. Ezt a feladatot kell kitűzniök és azt önállóan, saját tapasztalatuk alapján kell megoldaniok."[5]

A fiatal Kínai Kommunista Párt — a gyarmati-félgyarmati országok között — elsőnek találta meg az orosz forradalommal *azonos célhoz* vezető utat.

[4] 1927. december 13-án Kanton forradalmi munkásai, a Kuomintang hadsereg felbízott egységei kitűzik a városra a vörös zászlót, kikiáltják a kantoni kommünt. A sokszoros túlerő, a várost szorító Kuomintang-gyűrű, az angol-amerikai hadihajók ágyúi 57 órás harcban vérbe fojtották a kínai és a nemzetközi munkásmozgalom kantoni osztagának hősi vállalkozását.

[5] Lenin Művei. 30. kötet. Szikra 1953. 149. oldal.

Digitized by Google

Ez az út azonban — éppen a sajátos körülmények következtében — nem a városokból haladt a falura, hanem ellenkezőleg: *a vidéki területek agrárforradalmának kibontakozása után győzedelmeskedett a városokban.*

A párt az ország sajátos viszonyainak marxista elemzése alapján jutott arra a következtetésre, hogy Kínában a falusi forradalmi támaszpontok állandóan fennmaradhatnak.

Az országban ugyanis egyrészt gyenge volt a kapitalista ipar, másrészt hatalmas területek lakossága élt elmaradottságban. A kevés vasútvonal, a rendkívül rossz utak megnehezítették a hazai reakció és a gyarmatosítók katonai alakulatainak mozgását, de nem akadályozták a proletariátus vidékre küldött élcsapatának szervező munkáját: a parasztok agrárforradalmának kibontakoztatását, a forradalom fegyveres erejének, a Vörös Hadseregnek a megteremtését. Ez a helyzet vezette a kommunistákat arra a következtetésre, hogy a forradalom kimeríthetetlen tartalékai éppen a lényegében önellátásra berendezkedett falvakban, nem pedig a városban vannak.

Kína vidékeinek egyenlőtlen gazdasági fejlődése folytán azok politikai fejlődése is egyenlőtlen volt. A feudális széttagoltságban élő országban a központi kormány nagy-militarista klikkjével számtalan kis-militarista állott szemben és ezek — amerikai, angol, japán stb. gazdáik érdekeinek megfelelően — egymás ellen is harcoltak az érdekszférák kiszélesítéséért, a hatalomért. A szüntelen belháborúk gyengítették az ellenforradalom erejét és megnehezítették számára a falusi forradalmi támaszpontok, a Vörös Hadsereg elleni reakciós egységfront létrehozását.

A Vörös Hadsereg viszont összeforrott a falusi lakossággal. A felszabadult körzetekben földosztást hajtott végre, biztonságot, emberi életet adott a parasztnak; a forradalmi hadsereg viszont katonát, élelmet, ruhát kapott a falutól. A kommunisták vezette paraszti hadsereg a falusi forradalmi támaszpontokon — csak a lakosság teljes támogatásával alkalmazhatta oly nagy sikerrel a partizán hadviselés, a mozgó háború rugalmas taktikáját. Elve így hangzott: „Ellenségünk támad — mi visszavonulunk, ellenségünk megállt — mi nyugtalanítjuk, ellenségünk kimerült — mi megverjük, ellenségünk visszavonul — mi üldözzük."[6]

A hatalmas kiterjedésű ország megkönnyítette az ellenség felmorzsolását célzó mozgó háború taktikájának sikeres alkalmazását. Ha sötét van Napkeleten — mondották —, akkor világos a Napnyugat, Délen az ég elsötétült, de még ott van Észak.

És amikor Csang Kai-sekék ismételt támadásai, a pártvezetés által elkövetett súlyos „baloldali" hibák lehetetlenné tették a déli

[6] Mao Ce-tung Válogatott Művei 1. kötet. Szikra 1951. 209. oldal.

Digitized by Google

támaszpontok, a Vörös tanácsterületek megtartását, a Mandzsúria elleni japán agresszió pedig mindenekelőtt a nemzeti függetlenség védelmét követelte meg — a Vörös Hadsereg 1934 őszén északra vonult. Ez volt a legendáshírű Hosszú Menetelés: az osztályellenség, a természet erői és a fiatal kommunista mozgalom saját hibái ellen folytatott harc, a nagy próbatétel időszaka. Az a körülmény, hogy a párt képes volt mindenekelőtt saját hibáival szembenézni, képes volt mind a jobboldali árulókat, mind a rendkívül súlyos „baloldali" hibákat elkövető elvtársakat eltávolítani a vezetésből — a győzelem legfőbb zálogának bizonyult. *A párt* — állapítja meg a KKP történetéről szóló határozat — *éppen a hibák elleni harcban vált még erősebbé, vált képessé arra, hogy a minden forradalom legfőbb kérdését jelentő hatalomért vívott harcot is teljes győzelemre vigye.*

•

A munkásosztály a nyugati kapitalista országokban, sőt még a cári Oroszországban is felhasználhatta a hatalomért folytatott harc legális eszközeit, így a parlamentet, hogy a nevelő, felvilágosító munkával felkészüljön a régi rendszer megdöntésére, az új, népi hatalom megteremtésére. A félgyarmati, félfeudális Kínában azonban teljesen hiányzott minden parlamentáris lehetőség.

Az utcákon pedig a kínai militaristák és a gyarmati rendőrség sortüze válaszolt minden legszerényebb követelésre is. A kínai munkásosztály pártja számára a legális harc lehetősége — egy rövid átmeneti időszakot leszámítva — egyáltalán nem létezett.

Ezért 1927 után nem volt más lehetősége, mint a fegyveres ellenforradalmi erőkkel szemben megszervezni és felvonultatni a forradalom fegyveres erejét. A kínai forradalom egyik jellemzője éppen az, hogy a harc fő formája a háború és a szervezet fő bázisa a hadsereg volt. Az erőszakkal erőszakot kellett szembehelyezni, hogy szétzúzzák a reakciós államgépezetet és romjain új, népi hatalmat teremtsenek.

A reakciós államgépezet felszámolása nélkül lehetetlen lett volna az 1927 után létrehozott felszabadított falusi körzetekben a munkásosztály vezette és a munkás-paraszt szövetségen alapuló demokratikus diktatúra megteremtése, a szociális és politikai reformok végrehajtása.

Az a körülmény, hogy a felszabadított körzeteket a reakció sohasem tudta teljesen felszámolni, hogy az ellenforradalmi erők tengerében szigetként fenn tudtak maradni — meggyőzően bizonyítja: itt a munkások és parasztok diktatúráját a nép saját demokratikus hatalmának tekintette. A vörös szigetek pedig — a Csang Kai-sek klikk „megsemmisítő" hadjáratai, a japán agresszió ellenére — állandóan nőttek.

A második világháború végén a párt által vezetett fegyveres

Digitized by Google

erő mintegy 100 millió lakosú területet szabadított fel és ezen lehetővé tette a munkások és parasztok demokratikus hatalmának megteremtését.

Ilyen helyzetben ült össze 1945. április 24-én Jenanban a Kínai Kommunista Párt VII. kongresszusa. A Központi Bizottságnak „A koalíciós kormányról" című beszámolója a kínai kommunisták mély felelősségérzetét, a forradalom békés, polgárháború nélküli útjának megteresésére irányuló erőfeszítését mutatta: „... Kínának égető szüksége van olyan ideiglenes, demokratikus, koalíciós kormányra — állapította meg a beszámoló —, amelyben összefognak valamennyi párt és csoport képviselői, valamint a pártonkívüli személyiségek, hogy végrehajtsák a demokratikus reformokat... Ezután széles demokratikus alapon Nemzetgyűlést kell összehívni, hogy ugyancsak koalíciós jellegű, állandó demokratikus kormányt alakítson... amely vezetné a felszabadult népet a független, szabad, demokratikus, egységes, gazdag és hatalmas új Kína felépítésében."[7]

A párt kompromisszumos javaslata nem a gyengeség jele volt, hiszen a mintegy 100 millió lakost számláló felszabadított terület birtokában tette azokat. A kínai kommunisták marxista—leninista felfogása diktálta, hogy messzemenően figyelembe vegyék az országban immár húsz éve tartó fegyveres harc miatt uralkodó hő békevágyat.

De a forradalmi szemlélet, az élet, a kínai történelem tapasztalatai azt is megkövetelték, hogy a kommunisták éberen figyeljék és elemezzék a céljairól le nem mondó ellenséget: az amerikai imperialistákat és Csang Kai-sekista bérenceiket.

Mint ismeretes, a militarista Japán veresége után az amerikai imperializmus elérkezettnek látta az időt, hogy magához ragadja vetélytársainak kínai befolyási övezeteit, nyersanyagforrásait, felvevő piacait. E cél megvalósításának egyetlen elképzelhető módja azonban csak az Egyesült Államok és a Kuomintang által újból kirobbantott polgárháború lehetett. 1945 októberében az Egyesült Államok nyílt beavatkozásával ismét megkezdődött a fegyveres harc.

A kínai nép előtt két lehetőség állott: vagy lemond két évtizedes harcának és mérhetetlen áldozatának minden eredményéről, és a béke kedvéért elfogadja az amerikai imperialisták és a Csang Kai-sek klikk népellenes diktátumait; vagy a forradalom teljes győzelméért folytatja a harcot — további áldozatokat vállalva a polgárháborúban.

A Kínai Kommunista Párt nem vetette el a forradalom békés megoldásának lehetőségét, de az ismételt, türelmes tárgyalásokkal

[7] Mao Ce-tung Válogatott Művei 4. kötet. Szikra 1954. 495—496. oldal.

Digitized by Google

párhuzamosan felkészült a fegyveres polgárháborúra, jóllehet az erőviszonyok kezdetben a forradalmi erők szempontjából nagyon kedvezőtlenek voltak.

A párt vezette kínai nép végső győzelmét azonban az amerikai imperialisták nyílt katonai beavatkozása, a Csang Kai-sek klikknek nyújtott sokmilliárdos anyagi segítség sem tudta megakadályozni.

1956-ban a VIII. kongresszuson Liu Sao-csi a Központi Bizottság beszámolójában a következőkben összegezte a kínai kommunisták hatalomért folytatott harcának tapasztalatait:

„Pártunk az ország békés úton való átalakítására törekedett, de nem engedte elaltatni éberségét és nem hagyta kicsavarni a nép kezéből a fegyvereket. Ha a kuomintangisták a békét kívánták volna és békés úton kívánták volna véghezvinni az átalakítást, ez megfelelt volna a nép érdekeinek. Ez volt a mi politikánk is, erre törekedtünk mi is. Természetesen tudatában voltunk annak, hogy békés reményeink megvalósulása nem tőlünk, hanem az uralkodó osztályoktól függ. Ezért teljesen felkészültünk arra, hogy mozgósítjuk a nép erőit a kuomintangista reakciós klikk szétzúzására, ha az ránk kényszeríti a háborút, s hogy a háborús gyújtogatókkal etetjük meg azt, amit maguk főztek. S mint a történelem mutatja, így is történt: azok váltak semmivé, akik semmivé akarták tenni a nép erejét.

Ellentétben a reakciós klikkel, a nép sohasem volt a háború mellett... Ha azonban a népet rákényszerítik, hogy fegyvert ragadjon, akkor a nép helyesen jár el, amikor fegyvert ragad. Opportunizmus az ellen hadakozni, hogy a nép így cselekedjék, s azt követelni a néptől, hogy tegye le a fegyvert a támadó ellenség előtt. Az a nagy kérdés, hogy a forradalom irányvonalához, vagy az opportunizmus irányvonalához tartsuk-e magunkat, másképp így hangzik: kezébe vegye-e egy hatszázmilliós nép a hatalmat, amikor erre megértek a feltételek vagy sem. Pártunk a forradalom útjára lépett, s ma fennáll a Kínai Népköztársaság."[8]

*

Az a kicsiny, mindössze 57 tagot számláló szervezet, amelynek kongresszusi küldöttei 40 évvel ezelőtt még elfértek a Csiahsziangtó gyékénnyel fedett szampánján, napjainkig a hatalmas szocialista országot vezető nagy marxista—leninista párttá növekedett.

A kínai kommunisták vezette nép győzelme, a marxizmus—leninizmus eszméinek diadala, nagyszerű bizonyítéka a tudományos elmélet nemzetközi jellegének. A KKP — mivel a marxizmus—leninizmus osztatlan győzelmet aratott a kínai munkás-

[8] Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 1956. 18. oldal.

Digitized by Google

mozgalomban — sikeresen oldja meg mind a demokratikus, mind a szocialista forradalom bonyolult feladatait.

Amikor 1949 után a kínai nép pártja vezetésével hozzálátott az évszázados gyarmati uralom következtében elmaradott, a hosszú háború és polgárháború alatt lerombolt ország átalakításához — a nyugati propaganda a „kísérlet" kudarcát jósolta. Azt állították, hogy a kommunista „doktrinák" megvalósíthatatlanok egy ilyen hatalmas paraszti országban. Ázsiára, a Keletre — hangoztatták az imperializmus és reformizmus ideológusai — „nem alkalmazható Marx és Lenin tanítása".

A kudarcra számító jóslatok azon alapultak, hogy Kína felszabadulásakor 100—150 évvel el volt maradva az élvonalbeli tőkés országoktól. A gyáripar az ország termelésének alig 10 százalékát szolgáltatta. Az ország acélszükségletének 95, gépszükségletének 76, ásványolaj-szükségletének 99,6 százalékát behozatalból fedezte.

A népi Kína hatalmas eredményei azonban nem a nyugati jósokat, hanem a marxizmus—leninizmus tudományos elméletét és a hős pártot igazolta. A Kínai Kommunista Párt, a Kínai Népköztársaság kormánya éppen abból indult ki, hogy a súlyos gyarmati örökség felszámolását, az ország szocialista átalakítását csakis a Szovjetunió gyakorlata által igazolt lenini tanítások alapján, a Szovjetunió vezette szocialista tábor internacionalista segítségével lehet megoldani. Kína példája nagyszerűen bizonyítja Leninnek azon tudományos előrelátását, amely szerint az előrehaladott ország proletariátusának segítségével az elmaradott országok áttérhetnek a szocialista rendre, — a tőkés fejlődési szakasz elkerülésével.

A kínai népi hatalom — amely 1949 után lényegében a proletariátus diktatúrájává vált — a demokratikus agrárreform és az ipar helyreállításának befejezésével párhuzamosan sikerrel látott hozzá a szocialista forradalom feladatainak megoldásához. A külföldi és a bürokratikus tőke kisajátítása, a kis- és középburzsoázia üzemeinek fokozatos szocialista átalakítása, az új, korszerű ipari bázis megteremtése a világ legnagyobb paraszti országa mezőgazdaságának szocialista átszervezése nyomán a szocialista forradalom már 1955—56-ban döntő győzelmet aratott.

A kínai forradalom tehát a nemzeti függetlenség kivívása, a gyarmati uralom felszámolása után nyomban hozzálátott az osztályelnyomás, a kizsákmányolás megszüntetéséhez. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika népei ezért tekintik a kínai forradalmat a győzelmes imperialistaellenes forradalom klasszikus típusának. A kommunista párt vezette kínai nép az imperializmus feletti győzelmével nemcsak meggyorsította a gyarmati rendszer teljes összeomlásának új történelmi korszakát, hanem rendkívüli nehézségei leküzdésével és sikerekben gazdag példájával hozzásegíti őket annak

Digitized by Google

felismeréséhez, hogy az évszázados elmaradottság felszámolásának és életkörülményeik megjavításának legjobb útja — a nem-kapitalista fejlődés útja.

Az elmaradott ipar, amely 1949 előtt körülbelül annyi acélt termelt, mint a Horthy-Magyarország — 1960-ban az acéltermelésben az ötödik, széntermelésben a második helyre került a világ össztermelésében.

A Kínai Kommunista Párt négy évtizedes harcának nagy nemzetközi jelentőségét összegezi, a nemzetközi munkásmozgalom elismerését fejezi ki a kommunista és munkáspártok 1960 évi moszkvai nyilatkozata is: *„A kínai népi forradalom megsemmisítő csapást mért az imperializmus állásaira Ázsiában, nagymértékben előmozdította a nemzetközi erőviszonyok megváltozását a szocializmus javára. Újabb hatalmas lökést adva a nemzeti felszabadító mozgalomnak, óriási befolyást gyakorolt a népekre, különösen Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeire."*[9]

Negyven év nem sok idő a történelemben. És ebből is alig egy évtized volt a teremtő béke és a szabadság időszaka. Az elmúlt évszázadok távlatában különösen hatalmasak az eredmények. Az új Kína építése során elkerülhetetlenül jelentkező nehézségek, akadályok pedig elenyészőek négy évtized megpróbáltatásaihoz és győzelmeihez képest. A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága irányításával *egy szocialista nagyhatalom biztoskezű, a nép által elismert vezetőjévé lett.*

Korunkban, a szocialista világrendszer létezésekor sem a nemzeti, sem a nemzetközi méretekben folyó osztályharcban nem lehetnek olyan problémák, amelyeket a nagy Kínai Kommunista Párt a nemzetközi munkásmozgalommal együttesen le ne tudna küzdeni. „A szocialista tábor és a nemzetközi kommunista mozgalom szolidaritása — hangsúlyozta a KKP Központi Bizottságának az 1960. évi Moszkvai Értekezlettel foglalkozó határozata — a legfőbb biztosítéka annak, hogy a népek harca a világbékéért, a nemzeti felszabadulásért, a demokráciáért és szocializmusért győzelmet arat. Ez a hatalmas szolidaritás a közös eszményekben és közös ügyben kovácsolódott és a közös ellenséggel szemben vívott harcban fejlődött tovább és erősödött meg."[10]

A testvérpártok, az egész nemzetközi kommunista mozgalom a közös ügyért folytatott harcban további sikereket kíván a győzelmes kínai forradalom szervezőjének: a megalakulása 40-ik évfordulóját ünneplő Kínai Kommunista Pártnak.

[9] A békéért, a nemzeti függetlenségért, a demokráciáért, a szocializmusért. Kossuth 1961. 24. oldal.

[10] Mai Kína. 1960. február 7. 3. old.

Digitized by Google

SZEMLE

Vita a munkásosztály elnyomorodásának kérdéseiről

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Közgazdasági Elméleti Munkaközösség áprilisban vitát rendezett a munkásosztály elnyomorodásának problémáiról. A vita alapja Haász Árpád és Ripp Géza elvtársak közös tanulmánya volt, amely a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál megjelent „Korunk kapitalizmusa" című könyv negyedik része. Ezért csak röviden ismertetem a tanulmány tartalmát.

A szerzők mindenekelőtt meghatározzák a munkásosztály elnyomorodásáról szóló tanítás helyét a marxizmusban. Rámutatnak arra, hogy az elnyomorodás elmélete a marxi újratermelési elmélet, a tőkés felhalmozásról szóló tanítás szerves része. A munkásosztály helyzete alapvetően a kapitalizmus objektív viszonyaitól függ, gyökeres változást a munkásosztály csak a kapitalizmus megdöntésével érhet el. Ezért az elnyomorodás kérdésében lényeges ellentét van a marxizmus és a reformizmus között.

Vizsgálati módszerükkel kapcsolatban a szerzők megjegyzik, hogy a jelenkori kapitalizmus minden összefüggését a tőkés világrendszer egészében végbemenő folyamatok elemzése alapján kell vizsgálni, a kutatás azonban szorítkozhat egy-egy ország helyzetének konkrét vizsgálatára is, minthogy a törvényszerűségek érvényesek minden országra a fejlődési foktól eltekintve. Lényegében az Egyesült Államok, Anglia és a Német Szövetségi Köztársaság munkásosztályának helyzetét elemzik.

A tanulmány felhívja a figyelmet arra is, hogy az elnyomorodás komplex folyamat, ezért nem lehet egy-egy alkotóelemét kiragadni, mint ahogy azt a dogmatikusok és a reformisták egyaránt teszik. A munkásosztály elnyomorodásának folyamatában a következő fő elemeket különböztetik meg: a) A munkásosztály anyagi helyzetének romlása, az úgynevezett fizikai nyomor növekedése, ami időnkint uralkodó tendenciává is válik. Ez a „fizikai nyomor" is komplex kategória. b) A kapitalizmus fejlődésével állandóan fokozódik az ellentmondás a munkásosztály helyzete és a társadalmi szükségletek színvonala között. c) A kapitalizmus fejlődésével a nemzeti jövedelem egyre aránytalanabbul oszlik meg a munkásosztály kárára és a burzsoázia javára (relatív elnyomorodás).

A munkásosztály abszolút és relatív elnyomorodása tehát nem tekinthető két különálló folyamatnak. Ez egy azonos folyamatnak a két oldala. „Összegezve tehát — foglalják össze —, az abszolút elnyomorodás, a proletariátus életviszonyainak a megelőző időszakhoz viszonyított rosszabbodását jelenti. Nézetünk szerint azonban a szükségleti színvonal kielégítése tekintetében beálló rosszabbodás is fontos tényezője az abszolút elnyomorodásnak."[1]

Az abszolút elnyomorodásnak ezzel a meghatározásával kapcsolatban kifejtik, hogyan kell értelmezni a munkaerő értéke, ára és az elnyomorodás kapcsolatát és az életszükségleti színvonalat. Téziseik a következők: a) A

[1] Haász Árpád: Korunk kapitalizmusa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1961. 287. oldal.

Digitized by Google

munkásosztály helyzetét alapvetően nem az határozza meg, hogy a munkaerő értékesítésének feltételei kedvezőek-e, vagy kedvezőtlenek, hanem az, hogy a munkaerő szükségszerűen áruvá válik a kapitalizmusban. b) A munkabér alapja a munkaerő értéke; de mivel tendencia a növekvő relatív túlnépesedés, az újratermelési ciklus átlagában a munkabér alatta marad a munkaerő értékének. c) A szükségleti színvonal nő a kapitalizmusban. d) A reálbérek időszakonkint nőnek, más időszakokban csökkennek. Nincs olyan általános törvényszerűség, hogy hosszabb időszakot tekintve, a reálbéreknek feltétlenül csökkenniök kell. Ez ellentmondana a szükségleti színvonal emelkedésének is.

Az általános tételek érvényességét részletesen vizsgálják. Először feltárják azokat a változásokat, amelyek a kapitalizmus társadalmi szerkezetében végbemennek. Ezek a változások a három legfejlettebb tőkésországban a következők: 1. Csökkent a tulajdonosok aránya a keresőkhöz viszonyítva, 2. Jelentősen emelkedett a munkások aránya az önálló keresőkön belül. (Az alkalmazottak aránya még nagyobb ütemben fokozódott.) 3. Fokozódott az improduktív dolgozók aránya (elsősorban az államapparátus és a forgalom dolgozói). 4. Csökkent a munkásokon belül a kitermelő iparban foglalkoztatottak aránya. 5. Hasonlóan csökkent a mezőgazdasági lakosság aránya. Mindezek bizonyítják, hogy a tőkefelhalmozás jelenségei ma is ugyanúgy megtalálhatók, mint a kapitalizmus korábbi szakaszában.

A munkások és alkalmazottak anyagi helyzetének alakulásában részletes statisztikai anyag alapján a következő tendenciákat mutatják ki: a) A reálbérek az Egyesült Államokban és Angliában az utóbbi 30 évben nem nagy mértékben, de emelkedtek. Ez a felfutás elsősorban 1950—1960 között következett be. b) A második világháború után ugyanakkor csökkentek a relatív bérek. c) 1959-ben az amerikai családoknak több mint a fele a Heller-féle létminimum alatt élt. Különösen súlyos a négerek helyzete.

A munkanélküliség is fontos meghatározója a munkások mindenkori helyzetének. Az Egyesült Államokban az állandó munkanélküliség eléggé nagyméretű már hosszú idők óta, Angliában és a Német Szövetségi Köztársaságban viszont a második világháború után minimális volt, de hozzáfűzik: számos jel arra mutat, hogy a munkanélküliség alacsony szintjének időszaka az európai tőkésországokban is vége felé közeledik.

A szerzők rámutatnak, hogy nem mellékes a munkásosztály helyzetének megítélése szempontjából, milyen a differenciálódás és az átrétegeződés a munkásosztályon belül. Angliában és az Egyesült Államokban fokozódott a munkásosztály differenciálódása. (Megnőtt az átlag felett keresők részaránya, nőtt a betanított munkások, a nők részaránya, nagyobb a munkásarisztokrácia is. Ugyanakkor egyre közelebb kerülnek az alkalmazottak a munkásokhoz.)

Összefoglalva leszögezik, hogy a tömegek életszínvonala az utóbbi időszakban javult, ez azonban nem mond ellent annak, hogy az elnyomorodás érvényesül. A nyomor különböző formái ma is megtalálhatók a legfejlettebb országokban is. Igaz, ezek a formák mások, mint amelyeket Marx leírt, de egyáltalán nem enyhébbek. Nincsenek például dologházak, de a nők bére lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké; nincs az a kínzó munka, mint a XIX. században, de az Egyesült Államokban 1957-ben is 3,7 millió dolgozó kétfoglalkozású, úgynevezett „holdkóros" volt, akik két műszakot dolgoztak egy nap, hogy családjaikat jól eltarthassák. Óriási fejlődést ért el az orvostudomány is, eredményeiből azonban a nép széles tömegei nem részesülhetnek, és emelkedik a balesetek száma is. Nincs szolgaság régi formában, de van „Betriebs-feudalizmus". Jobbak a lakásviszonyok, de az Egyesült Államokban még jelenleg is 25 millió család él előírásoknak meg nem felelő lakásokban. Kisebb az analfabéták aránya, de a dolgozók gyermekei ma sem

Digitized by Google

tudják tehetségüket kifejleszteni. Van erkölcsi züllés, pauperizmus is, a gengszterizmus, prostitúció, alkoholizmus és gyermekkori bűnözés formájában. „A munkásosztály elnyomorodása a tőkés társadalom velejárója, a állandóan ható tendenciaként érvényesül... A kapitalizmusban a szociális problémát megoldani, a nyomor folyamatát megállítani, a gazdagok és szegények közötti szakadék elmélyülését feltartóztatni nem lehet!"[2]

•

A tanulmány alapján széleskörű vita alakult ki az elméleti munkaközösség ülésén, amelyben a tudományos élet, a párt- és egyetemi oktatás, és különböző gazdasági szervek képviselői vettek részt. Nincs lehetőségünk arra, hogy a vita minden részét és az egyes felszólalásokat részletesen ismertessük. Ezért arra szorítkozunk, hogy az egyes legfontosabb problémákban kialakult vitát összefoglaljuk.

A felszólalók többsége hasznos, igényes, jó anyagnak tartja a vita alapjául szolgáló tanulmányt. A dolgozat, tehát a könyv elnyomorodásról szóló fejezetének is az a fő érdeme, hogy bő tényanyagot gyűjtött össze, a tényleges fejlődés elemzését tűzi ki célul, a tényeket tükröző álláspont kialakítására törekszik. Többen kiemelték azt is, hogy a szerzők kétoldalú harcot folytatnak, elhatárolják magukat a revizionizmustól is és a dogmatizmustól is. Néhány elvtárs azt is megemlítette, hogy a társadalmi szerkezet változásának vizsgálata is rendkívül hasznos az anyagban, mert egyrészt ez nálunk eléggé ismeretlen, másrészt a munkásosztály helyzetének alakulását ennek ismeretében jobban meg lehet ítélni.

Érdemei mellett megemlítették a tanulmány néhány legfontosabb általános hiányosságát is. Többen rámutattak arra, hogy — bár gazdag anyagot gyűjtöttek össze a szerzők, nincs kellő összhang az elméleti fejtegetés és a tételek alátámasztására szolgáló konkrét tényanyag között, illeve több elméleti tételük alátámasztása a konkrét fejlődés ismertetésével hiányzik. Különösen szegényes a relatív elnyomorodás bemutatása — mondotta Nagy Tamás és Gönczöl György —, pedig erre bőven található statisztikai anyag és nem fölösleges ezzel foglalkozni, mert egyre több burzsoá közgazdász próbálja megcáfolni a kapitalizmusnak ezt a törvényszerű tendenciáját. Ezenkívül lazán kapcsolódik az anyaghoz a társadalom szerkezetére vonatkozó fejtegetés, mert ebből a szerzők nem vonnak le jelentősebb következtetést az elnyomorodás legfőbb összefüggéseire.

A tanulmányban azonos kérdésekről, az elnyomorodás több problémájáról ellentmondó megfogalmazások, félreérthető, nem egyértelmű meghatározások is szerepelnek. Vörös Gyula például kifogásolta, hogy a szerzők nem foglalnak határozottan állást abban a kérdésben, hogy a szükségleti színvonal kielégítésében mutatkozó rosszabbodás abszolút vagy relatív elnyomorodás-e; hogy mi a törvényszerű a munkásosztály, a dolgozók helyzetének rosszabbodása, vagy javulása? Ripp elvtárs a szükségleti színvonal kielégítési fokának rosszabbodását az abszolút és a relatív elnyomorodás elemének is tekinti, Haász elvtárs egyértelműen az abszolút elnyomorodás tényezőjének.

Az egyértelműség, a határozott állásfoglalás hiányának oka abban keresendő, hogy az anyagot két szerző készítette, akik bizonyos kérdésekben nem vallanak teljesen azonos nézetet (például a tanulmány elején azt olvashatjuk — ezt Ripp elvtárs írta —, hogy állandóan fokozódik az ellentmondás a munkásosztály szükségletei és ezek kielégítése között, a tanulmány végén pedig Haász elvtárs helyesen leszögezi, hogy a munkaerő értéke és ára között mély szakadék tátongott az utóbbi évtizedben, de nem

[2] Haász Árpád: Korunk kapitalizmusa. 256–257. oldal.

Digitized by Google

nőtt állandóan), másrészt egyes összefüggések felderítése korántsem érte el azt a mélységet, hogy határozottan állást foglalhattak volna. Meg kell természetesen jegyezni, hogy ezeknek az ellentmondásoknak a nagy részét a megjelent könyvben már kiküszöbölték.

A tanulmány általános értékelésén kívül a vita a következő kérdésekre összpontosult: mi az elnyomorodás elméletének helye a marxizmusban; az elnyomorodás értelmezése marxisták között (terminológiai kérdések); mi a kapcsolat a munkaerő ára és értéke között, hogyan alakulnak a reálbérek, mi határozza meg a munkásosztály szükségleteinek színvonalát; az egyes folyamatok törvényszerű tendenciák-e, vagy csak időnkint fellépő tendenciák; hogyan hat a szocialista világrendszer a tőkésországok munkásosztályának helyzetére; s végül, hogyan kell a munkásosztály helyzetét helyesen vizsgálni, melyek ennek a vizsgálódásnak a legfontosabb módszertani elvei.

Az elnyomorodás elméletének helye a marxizmusban

Általában egyetértés alakult ki abban a kérdésben, hogy *mi az elnyomorodás elméletének helye a marxizmusban.* Hoch Róbert elvtárs például rámutatott arra, hogy az elnyomorodás elmélete szoros kapcsolatban van a kapitalizmusról szóló egész marxi elmélettel. Marx nem elszigetelten, önmagában vizsgálta az elnyomorodás folyamatát, hanem abból a szempontból, hogy mi a fejlődés perspektívája, hogyan hat ez a tendencia az egész kapitalizmus sorsára. Ehhez hasonlóan Vörös Gyula elvtárs arra hívta fel a figyelmet, hogy a munkásosztály elnyomorodása nem részletjelensége a kapitalizmusnak. Ha az elnyomorodást vizsgáljuk, az egész kapitalizmust kell értékelnünk, a tőkés termelési mód egészének természetét, minőségi oldalainak hatását kell figyelembe vennünk. Központi kérdése ez tehát a marxizmusnak, ezért irányul a revizionizmus egyik fő támadása éppen ez ellen, mint erre már Haász és Ripp elvtársak is rámutattak.

Többen — így például Luca Márta és Földes Károly — kiemelték az elnyomorodás, a munkásosztály helyzetének alakulása és a tőkefelhalmozás folyamatának a szerves kapcsolatát; ez a felfogás szintén megtalálható a vitatott tanulmányban.

A munkásosztály elnyomorodásának folyamatával kapcsolatban vita alakult ki arról, *mi a szerepe ennek a tendenciának a kapitalizmus megdöntésében.* A tanulmány is megemlíti, hogy Molnár Erik elvtárs korábban, könyvében túlzott jelentőséget tulajdonított a munkásosztály anyagi helyzete romlásának a kapitalizmus megdöntésében. Luca Márta ellenvéleménye szerint a szocialista forradalom szükségességét elsősorban a termelőerők és a termelési viszonyok összeütközéséből kell levezetni, mint ahogy azt Marx és Engels is tette. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy helytelen lenne figyelmen kívül hagyni az ellentmondások kiéleződésében, a forradalmi helyzet megérlelődésében a munkásosztály helyzetének alakulását. „A munkásosztály abszolút elnyomorodásáról szóló elmélet feltétlenül része a szocialista forradalomról szóló tanításnak is, de nem szabad a kettőt egymással azonosítani." (Jegyzőkönyv 107. old.)

Molnár Erik elvtárs Marx- és Engels-idézetekkel érvelt annak bizonyítására, hogy az abszolút elnyomorodás döntő jelentőségű a kapitalizmus megdöntésében. Felfogását bizonyos mértékig korrigálta, amikor összefoglalóan kijelentette: „természetesen a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás az alapja a kapitalizmus meghaladásának, de kérdés az, hogy melyik az a politikai erő, amely megoldja ezt az ellentmondást és összhangot teremt a termelőerők és a termelési viszonyok között. Ez az erő a proletariátus, s az a folyamat, amely a proletariátust kényszeríti a

Digitized by Google

kapitalizmus megdöntésére és az ellentmondás megoldására — ebben az összefüggésben az abszolút elnyomorodás." (Jegyzőkönyv. 115. old.)

Úgy gondolom, helyes volt arra rámutatni, hogy nem a munkásosztály elnyomorodása az általános feltétele a szocialista forradalmaknak, mint ezt Molnár Erik elvtárs is elismerte. Az is igaz, hogy a szocialista forradalomról szóló tanítást nem szabad a munkásosztály abszolút elnyomorodásának elméletével azonosítani. Utaltak a felszólalók arra is, hogy a munkásosztály elnyomorodása kiélezi az ellentmondásokat és érleli a forradalmat, de ezt nem fejtették ki. Valóban szoros kapcsolat van a munkásosztály helyzetének romlása, valamint a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás kiéleződése között.

Anélkül, hogy ezt részletesen kifejteném, szeretném saját véleményemet nyilvánítani néhány összefüggésben. Egyrészt a munkásosztály abszolút elnyomorodása arra vezet, hogy romlanak a munkaerő újratermelésének (táplálkozás, de elsősorban képzés) feltételei. Ez pedig gátolja a termelőerők fejlődését. Másrészt az elnyomorodás fokozza az ellentmondást a termelés és a fogyasztás között, ami szintén fékezője a termelőerők tökéletesítésének és kihasználásának. Végül minél erősebben érvényesül az abszolút elnyomorodás törvényszerű tendenciája, annál inkább csökken a munkások érdekeltsége a termelőerők fejlesztésében, annál inkább tudatára ébrednek annak, hogy képességeik kifejtésére és tevékenységük gyümölcseinek élvezése érdekében szét kell feszíteni a fennálló termelési viszonyokat. A munkásosztály helyzetének alakulása tehát fontos tényezője a termelési viszonyok mindenkori állapotának s ezért az abszolút elnyomorodás nemcsak a szocialista forradalom szubjektív erőit viszi közelebb a konfliktus kirobbantásához, hanem meggyorsítja a forradalom alapvető objektív okának érlelődését, kiélezi a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondást is.

Az elnyomorodás fogalma

Sokféle vélemény hangzott el arról, *hogyan kell helyesen értelmezni az elnyomorodás fogalmát, és a munkásosztály helyzetének alakulását meghatározó egyes objektív összefüggéseket milyen fogalomba kell sorolni.*

A terminológiai kérdésekben a vitázók többsége egyet értett azzal, hogy a munkásosztály elnyomorodásának objektív folyamatában megtalálható az a három elem, amelyet a tanulmány szerzői megfogalmaztak s amelyek általában a nemzetközi vitákban is napirenden vannak.

A munkásosztály relatív elnyomorodása, vagyis az a tendencia, hogy a munkásosztály helyzete a tőkések helyzetéhez viszonyítva a kapitalizmus fejlődésében állandóan romlik, nem szerepelt a vitában, ezzel a felszólalók, mint általában a marxista közgazdászok, egyetértettek. A vita résztvevői elsősorban az elnyomorodás másik két elemével foglalkoztak. Érdekes volt Friss István elvtárs fejtegetése arról, hogyan szabadult meg a marxisták nak az abszolút elnyomorodásról való felfogása a korábbi dogmatikus ráragadásoktól. „Aránylag rövid idővel ezelőtt — mondotta — hittünk még abban, hogy a munkásosztály abszolút elnyomorodása azt jelenti, hogy a munkásosztálynak egyre rosszabbul megy a sora. Amikor láttuk, hogy legalább egynéhány fejlett tőkésországban a fejlődés nem felel meg ennek a dogmának, akkor egy ideig azt a pótelméletet állítottuk a helyébe, hogy együtt kell nézni a világot, és igaz, hogy a fejlett tőkésországokban előfordul a munkásosztály életszínvonalának emelkedése, de ez a gyarmatokban élő óriási néptömegek elnyomorodása árán megy végbe... A tankönyv (A politikai gazdaságtan tankönyvéről van szó. K. L.) első kiadásából körülbelül az derült ki, hogy a munkásosztály életszínvonala ciklusról ciklusra csök-

Digitized by Google

ken,... fenntartható-e az az állítás, hogy ma a munkásosztály helyzete Angliában rosszabb, mint az 1830-as és 1840-es években volt? Nyilvánvalóan nem. Fenntartható-e az az állítás, hogy a legfejlettebb kapitalista országokban rosszabb a munkásosztály helyzete, mint a kezdetleges kapitalizmus országaiban? Nyilvánvalóan nem.

Azt hiszem Molnár Erik elvtárs könyvének egyik igen nagy érdeme, hogy itt egy lényeges lépéssel tovább ment... a kutatásban eljutott addig az eredményig, hogy a haladó kapitalista országokban a munkásosztály reálbére ma általában magasabb, mint néhány évtizeddel vagy száz, vagy százhúsz évvel ezelőtt. ... Eléggé általánossá vált és Haász és Ripp elvtárs anyaga további adatokkal és adatsorokkal igazolja, hogy ilyen értelemben véve abszolút elnyomorodás nincs. ... Molnár Erik könyvéből szintén nemcsak az derül ki, hogy nincs abszolút elnyomorodás ebben a naiv, primitív és Marx által soha nem osztott értelemben, ... hanem az is kitűnik, hogy ugyanúgy nincs alapja, vagy ha úgy tetszik, még sokkal kevésbé van alapja annak a revizionista felfogásnak, mely szerint a kapitalizmus törvénye az, hogy a munkásosztálynak egyre jobban megy sora...

Azt gondolom, hogy az alapvető választóvonal a marxisták és a revizionisták között éppen itt húzódik: a revizionisták szerint a kapitalizmusnak általános tendenciája és törvénye a munkásosztály életszínvonalának állandó emelkedése, amivel szemben mi jó lelkiismerettel állíthatjuk, hogy a marxizmus alaptanításai a munkásosztály életszínvonalának alakulására vonatkozóan feltétlenül helyeseknek és igazaknak bizonyultak annak ellenére, hogy Marx egyes leírt mondatait ma nem írhatjuk alá." (Jegyzőkönyv 121—124. old.)

Az elnyomorodás különböző elemeinek kategórizálásával kapcsolatban többen fölvetették, hogy az abszolút és relatív elnyomorodás fogalma nem a marxizmus klasszikusaitól származik. Gönczöl elvtárs arról beszélt, hogy bár Marx hitt az abszolút elnyomorodásban, noha műveiben nem található meg az abszolút és relatív elnyomorodás terminológiája. Nagy Tamás azt említette, hogy a fizikai nyomor kifejezést Kautsky használta Bernstein elleni vitájában, s a fiatal Lenin átvette a Kautsky könyvéről írott recenziójában. Vörös elvtárs viszont arra hívta fel a figyelmet: tévedés azt mondani, hogy csak a Bernstein—Kautsky-vitában vetődött fel először az „abszolút és a relatív elnyomorodás" kifejezés. Ezeket a kifejezéseket először Plehanov használta a „Szocializmus és az osztályharc" című könyvében.

Ennek alapján Hoch Róbert azt vetette fel, ha nem mi kreáltuk ezeket a kategóriákat, érdemes-e ragaszkodni hozzájuk. Elegendő lenne csak az elnyomorodás különböző tényezőiről beszélni. Ripp Géza bevezető felszólalásában és válaszában is azt hangsúlyozta: nem a terminológiának, hanem maguknak a folyamatok elemzésének kell jelentőséget tulajdonítani. Pedagógiai szempontból — és bizonyos vonatkozásban tudományos szempontból is — persze fontos, hogy fogalmakat alkossunk és pontosan elhatároljuk az egyes folyamatokat. Az természetesen nem mellékes, hogy valamilyen folyamatnak milyen nevet adunk, de ha valamilyen állásfoglalás helyességét vagy helytelenségét a használt elnevezéssel akarjuk bizonyítani, akkor az skolasztika. Ezért nem értett egyet Vörös elvtárssal, aki kifogásolta, hogy az anyag első része megkerüli az abszolút és a relatív elnyomorodás kérdését. „Valójában ez nincs megkerülve — mondotta Ripp elvtárs —, hogy ha a dolog érdemi részét nézzük, s ha nem az elnevezést, mert tartalmilag benne van mindaz, amit abszolút és relatív elnyomorodáson érteni szoktak." (Jegyzőkönyv, 173. old.)

Más elvtársak, elsősorban az oktatók (Luca, Gulyás, Szabó József, Vörös) azonban azt hangoztatták, hogy az oktatásban nem lehet megkerülni a

Digitized by Google

terminológiai kérdéseket, meg kell fogalmazni, hogy mi az abszolút elnyomorodás.

Egyetértés alakult ki abban, hogy az abszolút elnyomorodás egyik eleme az az időnként érvényesülő tendencia, amely szerint rosszabbodnak a munkásosztály élet- és munkaviszonyai egy már elért színvonalhoz képest. Ez a tendencia csak időről időre érvényesül, s ebben nem merülhet ki az abszolút elnyomorodás.

Nagy véleményeltérés nyilvánult meg azonban a munkásosztály elnyomorodási folyamatának másik elemét illetően. A kérdés az, hogy a szükségleti színvonal kielégítési fokának csökkenő tendenciáját az abszolút vagy a relatív elnyomorodás fogalmába kell-e sorolni? Egyesek szerint ez egyértelműen a relatív elnyomorodás egyik mozzanata (Ajtai, Molnár Erik), mások egyértelműen az abszolút elnyomorodás fogalmába sorolták (Szabó Kálmán, Szabó József, Luca Márta, Vörös Gyula, Háy László), egy harmadik csoport véleménye szerint ez a folyamat az abszolút és a relatív elnyomorodás fogalmába egyaránt besorolható, illetve helyesebb lenne ezt harmadik, önálló tényezőként kezelni. (Nagy Tamás, Hoch Róbert, Ripp Géza.) Ripp Géza és Nagy Tamás is azzal érvelt, hogy nem helyes két különböző összefüggést, különnemű folyamatot — amelyek közül az egyik olykor-olykor, a másik viszonylag állandóbban érvényesül — azonos elnevezéssel illetni, ami helytelen következtetésre vezethet, mert a két folyamatnak különböző politikai hatása is van.

„Ripp elvtárs a kérdést megkerüli — mondotta Haász elvtárs — éspedig azzal az indokolással, hogy e kérdés mögött csupán »célszerűségi« és nem elvi szempont húzódik meg és ez tükröződik a kettőnk között mutatkozó terminológiai eltérésben is." (Jegyzőkönyv, 185. old.) ... Helyes az, mutatott rá, hogy alapvetően azt nézzük, hogy az elemzés összhangban van-e a valósággal és a marxizmus állásfoglalásával, de hogy mi tartozik az abszolút és mi a relatív elnyomorodáshoz, az fontos elméleti kérdés. Haász elvtárs azt az álláspontot képviseli — amit már a könyvében is megfogalmazott —, hogy a szükségleti színvonal kielégítési fokában beálló rosszabbodás az abszolút elnyomorodás eleme.

Úgy gondolom, hogy Szabó Kálmán és Vörös Gyula elvtársak helyesen érveltek abban, hogy az abszolút elnyomorodás nem lehet más, mint a munkásosztály helyzetének alakulása önmagában véve, vagyis, „azon feltételek összességének egy előző időszakhoz viszonyított romlása, amelyek a munkásosztály, mint osztály életét meghatározzák". (Szabó Kálmán.) Tehát figyelembe kell venni a munkásosztály szükségleteinek kielégítési fokát is. Ugyanakkor azonban, amikor ezt megállapítjuk, azt is le kell szögezni, hogy célszerű a különböző folyamatokat önmagukban vizsgálni és abból levonni következtetéseket a munkásosztály helyzetének alakulására.

A munkaerő értéke és ára, valamint a szükségleti színvonal és az életszínvonal viszonya

A terminológiai vitához hasonlóan a részletkérdések vitájában is alapvető kérdésként szerepelt az, *hogyan alakul a kapitalizmus fejlődése során a munkaerő ára és értéke, illetve a szükségleti színvonal és az életszínvonal viszonya, mi határozza meg a munkásosztály szükségleti színvonalát.*

Mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy nem lehet különböző síkú dolgokat azonosítani, illetve összekeverni. Hoch Róbert elvtárs például megemlítette, „hogy nem szabad összekevernünk a munkaerő értékét azzal a termékvolumennel, amelyben a munkaerő értéke megtestesül", hiszen a két kategória mennyiségének változása a fejlődés során általában ellentétes irányú.

Digitized by Google

„Ha tehát összehasonlítást akarunk végezni — mondotta Földes Károly elvtárs —, akkor be kell tartani a dimenziókat. Nem lehet összehasonlítani a reálbért és a munkaerő értékét. A reálbér például növekszik, a munkaerő értéke viszont akkor is csökken. Hanem össze lehet hasonlítani a nominálbért a nemzeti valutában kifejezett létminimummal, illetve össze lehet hasonlítani ezek indexét, azután össze lehet hasonlítani a reálbért a szükséges termék indexével és össze lehet hasonlítani a munkaerő értékét a szükséges munka indexével." (Jegyzőkönyv, 61. old.) Valóban az a helyes, ha azonos dimenziójú dolgokat vetünk össze, tehát értéket értékkel, árat árral, illetve volument volumennel, akkor is, ha statikusan és akkor is, ha dinamikusan vizsgáljuk az összefüggést.

Az elnyomorodás vitájában dominált az a kérdés, hogy az egyes összefüggések hogyan változnak. A hozzászólók teljesen egyetértettek abban, hogy *a munkaerő értéke a fejlődés során csökken.* Ez abból fakad, hogy a munkaerő értékének alakulására alapvetően a munka termelékenységének emelkedése hat. Fokozza a munkaerő értékének csökkenését az is — mutatott rá Szabó József elvtárs —, hogy a kapitalizmusban tendencia van a női munka részarányának növelésére és a tanulatlan munkások egyre nagyobb számban való alkalmazására. Vannak a munkaerő értékcsökkenése ellen ható tényezők is, így például a szükségleti színvonal emelkedése. Ez a folyamat tehát arra vezet — mondotta Szabó Kálmán elvtárs —, „hogy a munkaerő értéke lassabban csökken, mint ahogyan növekszik a közszükségleti cikkek előállításának termelékenysége. A fogyasztásra kerülő használati érték-többletben rejlő plusz-munka persze nem kompenzálhatja a munkaerőérték csökkenő tendenciáját, hanem csak lassítja azt." (Jegyzőkönyv. 22. old.)

Teljes egyetértés alakult ki abban is, hogy *nincs olyan törvény a kapitalizmusban, amely szerint a reálbéreknek állandóan vagy általában tendenciában csökkenniök kellene.* Többen azt is megállapították, hogy nincs olyan törvényszerűség sem, hogy a reálbérek mindenütt és mindenkor növekednek. Bár ilyen nézetet senki nem hangoztatott, bizonyos mértékig eltérés mutatkozott a reálbérek alakulásának megítélésében az egyes felszólalók között. Szabó Kálmán elvtárs a következőket mondotta: „Így tehát, ha az értéktörvényt a munkabérek törvényének ismerjük el, és ha a munkásosztály életszükségleti színvonalának történelmileg lassú növekedését többé-kevésbé szükségszerűnek tekintjük, akkor egy cseppet sem lephetnek meg bennünket az olyan statisztikák, amelyek a kritikát kibírva tanúsítják, hogy egyes fejlett tőkésországokban a munkások reáljövedelmének, reálbérének színvonala nem csökkent, hanem — nagy bukdácsolásokon keresztül, időnként — országonkint igen eltérő mértékben — emelkedett évszázad átlagában. Az idevágó tények tehát nem mondanak ellent a marxi elméletnek. Ellenkezőleg, *a reálbérek lassú történelmi növekedését a munkaerő érték marxi törvényéből következő objektív, szükségszerű tendenciának kell szerintem tekinteni.*" (Sz. K. kiemelése.) (Jegyzőkönyv, 22—23. old.)

Ezzel szemben Földes Károly elvtárs azt mondotta: „Nem érthetek egyet azzal, hogy a kapitalizmusban valamiféle objektív belső tendencia volna a reálbér növelésére. A kapitalizmus belső törvénye az, hogy törekszik lefölözni — és törvényszerű, a kapitalista tulajdonviszonyokból fakadó uralkodó tendencia, hogy általában lefölözi — a termelékenység egész növekedését." (Jegyzőkönyv, 54. old.)

Ennél is tovább ment Vörös Gyula elvtárs. „Nincs azonban a tanulmányban elhatárolás attól az ellenkező, a revizionisták által hirdetett, nálunk is sokak által elfogadott felfogástól — mondotta —, amely szerint az lenne a törvényszerűség, hogy a kapitalizmusban hosszabb időszakot te-

Digitized by Google

kintve, a reálbérek feltétlenül emelkednek. Ez nem helyes... Az egymással ellentétes objektív tényezők — ide tartozik a történelmileg kialakuló hagyományos szükségleti színvonal-változás, valamint ilyenek az osztályharc különböző eredményei —, mindezek hatására végső soron egyes időszakokban nő, más időszakokban csökken a reálbér; mégpedig azon az alapon, hogy a kapitalizmusban megvan a tendencia a reálbérek leszorítására." (Jegyzőkönyv, 51—52. old.)

Vörös elvtárs szerint tehát időnkint csökken, más időszakban emelkedik a munkások reálbére, de hosszabb időszakot tekintve, végső soron csökken. Ezt a helytelen, a tényeknek ellentmondó felfogást sokan bírálták. Vörös elvtárssal ellentétben megközelítőleg Szabó Kálmán nézetét osztja Nagy Tamás is, a következőkben: „A kapitalizmusban persze igen erős tendencia érvényesül a reálbérek csökkentésére. Ez azonban ugyancsak erős ellentendenciákba ütközik. A tények azt mutatják, hogy e különböző tendenciák ütközéseként végsősoron a reálbérek igen lassú és visszaesésekkel megszakított emelkedése megy végbe." (Jegyzőkönyv, 14—15. oldal.)

A reálbérek alakulásáról alkotott különböző véleményekben is közös tehát, hogy a kapitalizmusban van egy erős tendencia a reálbérek leszorítására és egyes időszakokban és egyes országokban jelentősen csökkennek is a reálbérek. A reálbérek hosszú időszakban bekövetkező változását tekintve pedig úgy gondolom, az a helyes álláspont — amit Ripp elvtárs válaszában is kifejtett, ami egyaránt összhangban van a kapitalizmus valóságos fejlődésének tényével és a marxizmus bérelméletével —, hogy a reálbérek a vezető tőkésországokban emelkedtek. Ez nincs ellentmondásban azzal, hogy a kapitalizmusnak a természetéből fakad a bérek leszorítására való törekvés és természetesen nem is jelent egy olyan objektív törvényszerűséget, hogy a reálbérek mindenütt és állandóan emelkednek.

A fő probléma azonban, hogy hogyan függ össze a munkaerő árának és értékének változása. *Van-e olyan tendencia a kapitalizmusban, hogy nő a szakadék a munkaerő ára és értéke, illetve a munkásosztály szükségletei és azok kielégítése között és milyen jellegűek ezek a tendenciák.*

A vitában mindenki vallotta azt, hogy a munkaerő ára a fejlődés során az értéke alá csökkenhet. De hogy ez az eltérés milyen tendencia, abban már jelentős eltérések voltak. Az oktatásban előfordul olyan felfogás, amely szerint a munkaerő értéke és ára közötti szakadék állandóan nő. A vitában ilyen álláspontot senki sem képviselt, de többen hangoztatták ennek helytelenségét. Haász elvtárs válaszában is leszögezte: ...a tények alapján bizonyítom, hogy helytelenek az olyan állítások, amelyek szerint a jelenkori kapitalizmusban a munkaerő ára és értéke közötti szakadéknak állandóan növekedni kell és hogy az ilyen felfogás logikailag sem egyeztethető össze a marxizmus—leninizmus idevonatkozó tanításaival." (Jegyzőkönyv, 186. old.) A vitázók között viszont egészen egyedülálló álláspontot képviselt Nagy Tamás. Azt állította, hogy a munkabér ciklusátlagban általában nincs a munkaerő értéke alatt. Hivatkozott Marxra, aki a „Bér, ár, haszon" című művében azt írta: „Ha a virágzás szakaszában... (a munkás) nem harcolna a bérek emeléséért, úgy egy ipari körforgás átlagában az átlagos bért, vagy munkája (munkaereje) értékét sem kapná meg."[3]

„El kell tehát vetni azt a gondolatot — ezt már Nagy Tamás mondotta —, amely az irodalomban minduntalan felbukkan —, hogy a munkaerő olyan áru, amelynek ára állandóan, vagy akárcsak általában értéke alatt

[3] Marx—Engels Válogatott Művek I. kötet 420. oldal.

Digitized by Google

van, és még inkább azt a másikat, hogy a munkaerő ára és értéke közötti egyre nő a szakadék." (Jegyzőkönyv, 12. old.)

Nagy Tamás Marxra hivatkozik: a munkaerő is csak olyan áru, mint minden más áru, ezért megvan az a tendenciája, hogy az értékének megfelelő átlagos árat érjen el; az értéktöbblet termelésénél Marx azt tételezte fel, hogy a munkabér legalábbis egyenlő a munkaerő értékével; a tőkés a bérek leszorítására, a munkásosztály a bérek emelésére törekszik, a kérdés tehát visszavezethető a két osztály erőviszonyaira.

Érvelésének sarkalatos pontja az, hogy a munkaerő értékébe a munkások megszokott szükségletei sorolhatók, vagyis azok, amelyek a munkásosztály nagy részének életmódjába már beletartoznak. Ha pedig a reálbérek ciklusról ciklusra általában emelkednek, logikai képtelenség azt állítani, hogy a munkaerő ára ciklusátlagban a munkaerő értéke alatt marad.

Sokan bírálták Nagy Tamásnak ezt a nézetét. Elsősorban Ripp elvtárs mutatott rá arra, hogy Marx műveiből sok olyan idézetet emelhetünk ki, amelyből kitűnik az az álláspontja, hogy a kapitalizmusban a munkaerő ára tartósan a munkaerő értéke alá szorul. Nagy Tamás is hivatkozik arra, hogy amikor Marx feltételezte, hogy a munkaerő ára egyenlő a munkaerő értékével, akkor megemlítette, hogy a munkabérnek a munkaerő értéke alá való erőszakos leszorítása fontos szerepet játszik a valóságos mozgásban. Ebből azonban csak azt vonja le Nagy Tamás, hogy van ilyen is, de ez nem általános. Így azonban nem lehet ezt értelmezni, ez kiderül a következő Marx-idézetből: „az első kötetben feltételeztük azt, hogy a munkaerő valóságos értékét megfizetik, ez azonban túlnyomórészt nem történik meg." (V. ö. Marx: A tőke II. kötet. Szikra, 1953. 519. oldal.)

Nem helyes Nagy Tamásnak az a felfogása sem, hogy a munkaerő áru is olyan áru, mint minden más áru — mutatott rá Vörös Gyula elvtárs. A munkaerő áru esetében az értéktörvény módosult formában érvényesül. Bár a munkaerő árának is centruma az érték, de az ár tartósan az érték alatt alakulhat, mert egyrészt a munkanélküliség növekedésének tendenciája miatt viszonylag állandó túlkínálat lép föl, másrészt a munkaerő olyan sajátos áru, amit nem lehet visszatartani, a munkás mindig kénytelen áruba bocsátani munkaerejét. A kereslet és kínálat tehát nem úgy ingadoztatja az érték körül az árakat, mint más áruknál, hanem van egy általános tendencia arra, hogy az árak az érték alá szoruljanak. Ripp elvtárs ezt az állítást Marx-idézettel is alátámasztotta: „Az ipari tartaléksereg — írta Marx — a pangás és a közepes fellendülés periódusában nyomást gyakorol az aktív munkásseregre, és a túltermelés és a lázas tevékenység periódusában fékentartja igényeit. *A viszonylagos túlnépesség tehát az a mögöttes alap, amelyen a munka keresletének és kínálatának törvénye mozog.*" (Marx: A tőke. I. kötet. Szikra 1955. 593. oldal.)

Nagy Tamás is elismeri, hogy van tendencia a munkanélküliség növekedésére, de szerinte ennek bércsökkentő hatását ellensúlyozza a munkásosztály szervezett ellenállása (visszatartják a munkaerőkínálatot), a szocialista világrendszer hatása, és az a tény, hogy a tőkéseknek is fokozniuk kell a tömegek vásárlóképességét, hogy a profitot realizálhassák.

Bármennyire hatnak is ezek az ellentendenciák — mondotta Vörös Gyula —, nem ellensúlyozhatják tartósan a béreknek a munkaerő értéke alá való csökkenését, mert a két osztály közötti harc nem egyenlő pozíciókból történik. Marx is utalt arra, hogy a munkásnak 100 esetből 99 esetben azért kell harcolnia, hogy a bérét ne szorítsák a munkaerő értéke alá és nem azért, hogy a bért annak értéke fölé emelhesse.

Hasonlóan nyilatkozott válaszában Haász elvtárs is. „Egyetértek mindazokkal — mondotta —, akik a munkaerő áru speciális jellegét kihangsúlyozták. A könyv 233. oldalán is ez olvasható. (A jelenkori kapitalizmus

Digitized by Google

valósága is igazolja tehát a marxista munkaérték-elmélet ama tételét, amely szerint az áruk ára általában értékük körül mozog, a munkaerő azonban különös fajta áru, ami megnyilvánul a kapitalisták ama állandó törekvésében is, hogy a munkaerő árát — amennyiben erre lehetőségük nyílik — értéke alá szorítsák.)" (Jegyzőkönyv. 190. old.)

Nem helyes az az állítása sem Nagy Tamásnak, amellyel tételét szintén bizonyítani igyekszik — mondotta Ripp Géza —, hogy a munkaerő értékébe a megszokott, általánossá vált szükségletek tartoznak. Ez az állásfoglalás nem a munkaerő értéke alapján akarja meghatározni az ennek megfelelő reálbérszínvonalat, hanem fordítva, vagyis az elért fogyasztási színvonalat tekinti egyenlőnek a munkaerő értékével. Így természetesen nem is lehetne szakadék a munkaerő értéke és ára között. A szükségleti színvonalba azonban nemcsak a már általánosan elért, megszokott szükségletek tartoznak bele (amelyek a munkásosztály 80—90 százalékában elterjedtek), hanem a megszokottá váló (jelenleg még csak mondjuk a munkásosztály 30—40 százalékában elterjedt) szükségletek is. A kérdésnek ezt az empirikus megközelítését Ripp elvtárs sem tartja kielégítőnek, de hangoztatja, hogy Nagy Tamás statikus felfogásával szemben a szükségletek dinamikus felfogását kell állítani.

Haász elvtárs is ezt hangsúlyozta: „Nézetem szerint — válaszolt Nagy Tamásnak — nemcsak a megszokott szükségletek kielégítése alkotja a munkaerő értékének történi elemét, hanem azoké is, amelyeknek kielégítésére a munkásosztály a társadalmi és gazdasági fejlődés nyomán igényt tart.

Nagy elvtárs és mások viszont úgy vélik, hogy ez a munkaerő értékének szubjektivizálását jelenti és ellenkezik a munkaerő értékének objektív ismérveken nyugvó marxista felfogásával. A szükségletek azonban nem az „égből pottyannak", hanem éppen az objektív anyagi feltételek megérlelődése nyomán alakulnak ki, ezek hívják életre a kielégítésükre támasztott igényt. Az általam képviselt álláspont, véleményem szerint, nem jelenti a munkaerő értékének szubjektivizálását, ennek alátámasztására hivatkozom az anyagban Marxra: „az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűzött maga elé, amelyeket meg is tud oldani, mert jobban szemügyre véve, mindig azt látjuk, hogy maga a feladat is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy *legalább is keletkezőben vannak.*" (Kiemelés — H. Á.-tól.) (Jegyzőkönyv 187. old.)

A szükségleti színvonal meghatározásával kapcsolatban ki kell térni arra is, hogyan értelmezték egyesek ezt a problémát. A vitában kiderült, hogy ez még nagyon tisztázatlan, kidolgozatlan kérdés. Péter György, Gönczöl György és mások is hivatkoztak arra, hogy a szükségleti színvonal és változásának mérése rendkívül nehéz. Mások csak utaltak arra, mit értenek szükségleti színvonalon. (Ajtai: „Ami már, mint konkrét fogyasztás megjelent." — Vörös: A termelőerők fejlődése ad bizonyos objektív alapot a szükségleti színvonal meghatározásához. Szabó József: Létminimum az, ami a dolgozók vagy a lakosság normális szükségleti színvonalának kielégítéséhez szükséges. Luca Márta: A Heller-féle költségvetést nagyjából egészében elfogadhatjuk szükségleti színvonalnak. Háy: A szükségleti színvonal megítélésének objektív kritériumai vannak, pl. a munkaerő értéke. Nagy Tamás, Haász és Ripp elvtársak előzőekben ismertetett nézete.)

A szükségleti színvonal meghatározásával részletesen Szabó Kálmán elvtárs foglalkozott. Véleménye szerint meg kell különböztetni a szükségleti színvonal szélesebb fogalmát „a munkásosztály teljes szükségleti színvonalát" a szűkebb fogalmától, az „életszükségleti színvonaltól", amely kapcsolatban van a munkaerő értéknagyságával.

A teljes szükségleti színvonalon azt érti, hogy a termelőerők fejlődése

Digitized by Google

új szükségleteket szül, amelyek automatikusan belekerülnek a módosabb rétegek fogyasztásába, ez emeli a tömegek szükségleteinek színvonalát. Ez a magasabb fogyasztás, illetve ennek egyes elemei valamennyire behatolnak a munkásosztály egyes rétegeinek életszükségletei közé. Fokozódik tehát a szakadék a teljes szükségleti színvonal és az életszükségleti színvonal között. Ez a relatív elnyomorodás egyik megnyilvánulása.

Ha azonban az „életszükségleti színvonal" kielégítésében áll be rosszabbodás, akkor abszolút elnyomorodásról van szó. Mi szerinte ez az „életszükségleti színvonal? „A munkaerő mindenkori *értékének* megfelelő életszükségleti színvonal mennyiségi megközelítése pedig leginkább úgy történhetne meg, ha vesszük a foglalkoztatottaknak az adott ciklus konjunktúra-szakasza átlagában a kialakult átlagos reáljövedelem-színvonalát. A reáljövedelem színvonala és az életszükségleti (munkaerőérték) színvonal közötti különbség konstatálása végett pedig azt kell tenni, hogy a *foglalkoztatottaknak* az illető ciklus konjunktúra szakaszán kialakult átlag-reáljövedelem-szintjéhez viszonyítjuk az *egész* munkásosztály (benne a munkanélküliek) egy főre eső reáljövedelmét, mégpedig ciklusátlagban." (Jegyzőkönyv, 26—27. old.) Hozzáteszi ehhez, hogy hosszabb időszakban ezt ciklusról ciklusra kell vizsgálni.

Nagy Tamás bírálta Szabó Kálmán felfogását. Igaza van Szabó Kálmánnak akkor — mondotta —, ha a reálbérek ciklusátlaga ciklusról ciklusra csökken. Ilyen időszak volt a XIX. század első harmada. De Szabó Kálmán azt is vallja, hogy a reálbérek hosszú időszakban törvényszerűen nőnek. Még egy esetben lehetne igaz ez a nézet, ha a ciklus fellendülő szakaszában a reálbér-kiugrások a ciklusátlagból fokozódnának ciklusról ciklusra. Ez azonban a kapitalizmus tényeivel nem bizonyítható. „Fel kell tehát adni azt a tételt — mondotta Nagy Tamás —, hogy a munkaerő értékét az elmúlt fellendülés szakaszában érvényesülő reálbérek határozzák meg, mert ez a tétel csak arra jó, hogy menedéket adjon annak a dogmatizmusnak, amely szükségszerűen növekvő szakadékot akar konstruálni a munkabér (reálbér) és a munkaerő értéke között." (Jegyzőkönyv, 127. old.)

Mit sikerült tisztázni a szükségleti színvonallal kapcsolatban? Mindenekelőtt azt, hogy a szükségleti színvonal objektív kategória, nem az emberek szubjektív kívánságaitól függ. Másrészt nem azonosítható a munkaerő értékével, de szoros kapcsolat van közöttük. Nem azonosítható a munkásosztály már elért fogyasztásával sem, de csak olyan dolgok tartozhatnak a szükségleti színvonalba, amelyet a munkások már elég nagy mértékben fogyasztanak. A szükségleti színvonal a kapitalizmus fejlődésével nő. S végül megállapítást nyert, hogy egyelőre nem tudjuk mérni a szükségleti színvonalat; bizonyos fenntartásokkal használhatjuk a különféle létminimum-statisztikákat.

Mielőtt összegeznénk a munkaerő ára és értéke, illetve a szükségleti színvonal és életszínvonal közötti viszonyról szóló nézeteket, utalnunk kell a munkanélküliség alakulásáról elhangzott nézetekre, hiszen ez kulcskérdése annak, hogy lehet-e a munkaerő ára és értéke közötti szakadékról beszélni.

Luca Márta elvtársnő azt mondotta, hogy a krónikus munkanélküliség a mai kapitalizmus jelensége, állandó munkaerő-túlkínálat van. Nem foglalt azonban állást abban, hogy növekszik-e a munkanélküliség. Nagy Tamás nagy általánosságban Marxra hivatkozott, aki kimutatta, hogy a munkanélküliség a tőkés felhalmozás szükségszerű velejárója és növekvő tendenciájú. Szabó Kálmán, Vajda Imre szintén ezt állította, de hozzátették, hogy a most kibontakozó automatizálás ezt erősíteni fogja, különösen Nyugat-Európában. Molnár Erik is ezt vallja, de ő a növekedés tendenciáját két, általa felállított törvényből — a lassuló tőkefelhalmozás és a techni-

Digitized by Google

kai fejlődés meggyorsulásának törvénye — vezeti le. Ajtai elvtárs az adatokat vizsgálva azt mondotta, hogy hosszabb időszakban a munkanélküliség nem nő. Ezzel szemben Vörös Gyula elvtárs Kuczynskire hivatkozva azt a tételt hangoztatta, hogy a kapitalizmus fejlődését a munkanélküliség növekedése jellemzi. Nem egyenletesen és nem feltétlenül nő, de történelmileg föltétlen emelkedik.

Ripp elvtárs válaszában bírálta Vörös elvtársat, aki azt állította, hogy a második világháború után általánosan tömeges és krónikus munkanélküliség volt, és ez törvényszerű. Angliában, Franciaországban, Nyugat-Németországban lényegében teljes foglalkoztatottság van. Ez természetesen nem jelenti, hogy nincs tendencia a munkanélküliség növekedésére, de ez nem mindenütt és nem mindenkor valósul meg. A kapitalizmus jelenleg már nem tudna elviselni olyan munkanélküliséget, mint amilyen a két világháború között volt.

Végsősoron, összefoglalva megállapíthatjuk, hogy mindenki elismerte azt, *lehetséges és van olyan tendencia, hogy a munkaerő ára az értéke alá szorul, illetve, hogy romlik a szükségleti színvonal kielégítési foka.* Kiindulásként természetesen le kell szögezni, hogy nem az a vita probléma, hogy van-e, lehetséges-e, hogy a munkaerő ára alacsonyabb a munkaerő értékénél, illetve a szükségleteket nem elégítik ki teljesen, hanem az, hogy ez a szakadék nő-e vagy sem és ez a tendencia általános-e, vagy csak olykor-olykor érvényesül.

Abban is egyetértés alakult ki: helytelen lenne azt állítani, hogy a munkaerő ára és értéke közötti szakadék állandóan nő, illetve, hogy a szükségletkielégítési fok állandóan csökken. Nagy Tamást kivéve abban is többé-kevésbé megegyeztek a vitázók, hogy általános tendencia van az említett szakadék növekedésére — a vitázók többsége szerint ciklusról ciklusra.

Törvény-e az abszolút elnyomorodás vagy csak tendencia?

A munkásosztály helyzetének alakulásában érvényesülő folyamatok és összefüggések körül kialakult vita mellett abban is állást foglaltak a felszólalók, hogy összefoglalva, *az abszolút elnyomorodás a kapitalizmus törvénye-e, vagy csak időnkint érvényesülő tendenciája.*

Nagy Tamás elvtárs az egyes folyamatok időleges érvényesülését elismerte, azonban kijelentette, hogy az abszolút elnyomorodás nem törvénye a kapitalizmusnak, csak a relatív. „A munkásosztály helyzetének rosszabbodása (persze nem abszolút rosszabbodása) törvénye a tőkés rendszernek" mondotta felszólalásában. (Jegyzőkönyv, 42. old.)

Vajda elvtárs úgy foglalt állást, hogy az elnyomorodás állandóan ható tendencia a kapitalizmusban. A felszólalók többsége azonban határozottan azt vallotta, hogy a munkásosztály abszolút elnyomorodása objektív törvényszerűség, annak ellenére, hogy ellentendenciák gátolhatják érvényesülését. Molnár Endre elvtárs szerint az abszolút elnyomorodás olyan törvényszerű tendencia, amely a marxizmus egész elméletében benne van, és ezt a tendenciát a kapitalizmusban semmi sem szüntetheti meg. Ő is és mások is bírálták Molnár Erik elvtárs tételét — melyet „A jelenkori kapitalizmus néhány gazdasági problémája" című könyvében fejtett ki —, amely szerint a munkásosztály abszolút elnyomorodásának törvényét a kapitalizmusban hatályon kívül lehet helyezni. Rámutattak a vitázók arra, hogy az ellentendenciák (a munkásosztály szervezett harca, a szocializmus hatása stb.) csak fékezhetik e törvény érvényesülését, a törvény azonban csak akkor veszíti el érvényét, ha a kapitalizmust felszámolják. A vitában Molnár Erik elvtárs is korrigálta tételét: „Nem azt állítottam — mondotta —, hogy a munkásosztály harca hatályon kívül helyezi az abszolút elnyo-

Digitized by Google

morodás törvényét, hanem azt, hogy meghatározott körülmények között módosíthatja ennek a törvénynek az érvényesülését." (Jegyzőkönyv, 113. oldal.)

A szocialista világrendszer hatása a munkásosztály helyzetének alakulására

Végül felmerült a vitában az is, *hogyan hat a szocialista világrendszer léte és fejlődése a munkásosztály helyzetének alakulására?* Bár ez az összefüggés szinte teljesen hiányzott a vitaanyagból — amit bíráltak is a felszólalók —, a vitában is csak rövid utalások történtek a szocialista világrendszer hatására. Ajtai elvtárs például arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagy ütemkülönbség, és az a tény, hogy a szocializmus azonos termelőerők színvonalán magasabb életszínvonalat tud biztosítani a dolgozó tömegeknek, rendkívül fontos érv, s erről nem szabad elfeledkezni. Hoch elvtárs is arra utalt, hogy a szocializmus erősödésének hatását nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Úgy vélem, fontos azonban az, amire Vörös és Luca elvtársak utaltak, hogy a kapitalizmusnak a szocializmus létezésétől független törvényei vannak. A szocializmus léte azért fontos tényező, mert megkönnyíti a munkásosztály harcát, a tőkéseket engedményekre kényszeríti a rendszer fenntartása érdekében. Azonban a szocializmus léte és erősödése sem nem módosíthatja, sem nem szüntetheti meg a munkásosztály elnyomorodásának objektív gazdasági törvényét.

Molnár Erik elvtárs ezzel kapcsolatban azt jegyezte még meg, hogy a kapitalizmus jövőjét illetően már nem is a kapitalizmus belső ellentmondásainak van döntő szerepe, hanem a két rendszer közötti ellentmondásnak, annak a hatásnak, amelyet ez az ellentmondás a kapitalizmus belső ellentmondásainak fejlődésére gyakorol. Göncöl elvtárs is azt húzta alá, hogy az elkövetkező időben már alapvetően a szocializmus fejlődése fogja forradalmasítani a munkásosztályt.

A szocialista világrendszer hatását azonban nem elemezték még eddig. Rendkívül fontos — és ez az igény a vitázók részéről is hangsúlyozottan felmerült —, hogy a munkásosztály helyzetének vizsgálatánál sokoldalúan vizsgáljuk meg a szocializmus fejlődésének hatását a tőkésországok munkásosztálya helyzetének alakulására. Ezt emelte ki Fock elvtárs is, aki ehhez még hozzáfűzte: „sok mindent nem tudunk megmagyarázni, ha ezt a tényt nem vesszük figyelembe. Sokszor azt hiszem, hogy a szocialista világrendszer létét, szerepét, hatását az egész világgazdaság alakulására a kapitalisták talán sokkal jobban érzik, mint amennyire mi figyelembe vesszük. (Jegyzőkönyv, 2. old.) ... Gondolkozunk-e azon, hogy a szocialista tábor létezik, hogy egymilliárd ember szocialista társadalomban él; hogy a világ össztermelésének több mint egyharmadát a szocialista országok adják, s mi lesz, ha a felét vagy a kétharmadát termelik; akkor is ugyanúgy hatnak majd ezek a kapitalista törvények? Azt hiszem, hogy az utóbbi évtizedben nem tudnak már úgy hatni. Nem azért, mert a kapitalisták tudják, hogy mi a szocializmus és tanulnak belőle, és szocialistákká válnak, hanem mert a munkásosztály hatványozott mértékben tudatosítja azt, amit mi elérünk, a kapitalisták pedig kényszerülnek velünk számolni és nem tudnak mindig olyan durván nyúlni a munkásosztály életszínvonalához, ahogyan a szívük szerint megtenni szeretnék." (Jegyzőkönyv, 232. old.)

Módszertani elvek a munkásosztály helyzetének vizsgálatában

A szocializmus létének és fejlődésének vizsgálata a munkásosztály elnyomorodásával kapcsolatban fontos elméleti kérdés, de egyben elengedhe-

Digitized by Google

tetlen módszertani elv is. A vitában többen foglalkoztak azzal, *hogyan helyes a munkásosztály helyzetének alakulását vizsgálni*, még akkor is, ha egy-egy ország munkásosztályának helyzetét akarjuk elemezni. Nem lehet helyes eredményre jutni, ha nem vesszük figyelembe, hogy az adott országnak mi a helye, szerepe a kapitalizmus világrendszerében. Lehet tehát országonkint is vizsgálni a munkásosztály helyzetének alakulását, de általánosítani, politikai gazdaságtani következtetéseket levonni csak az egész kapitalista rendszer elemzéséből lehet. Ezzel kapcsolatban Gönczöl elvtárs azt is megemlítette, nem lehet leszűkíteni 3 országra az elnyomorodás vizsgálatát, másrészt nem lehet egy kalap alá venni három olyan kapitalista országot, mint amilyen az Egyesült Államok, Anglia és Nyugat-Németország.

A helyes vizsgálat egy további elve, hogy a munkásosztály helyzetének alakulását *az újratermeléssel, a ciklussal, a válságokkal, a piacproblémával, a profitért folyó harccal, a technikai fejlődéssel szoros összefüggésben elemezzük*, hiszen ezek a folyamatok és összefüggések végső soron alapjai a munkásosztály elnyomorodásának.

Nagyon fontos, hogy *komplexen, sokoldalúan elemezzük az egyes összefüggéseket*. „Amikor egy osztály *gazdasági* helyzetéről akarunk reális képet kapni — mondotta Szabó Kálmán elvtárs —, akkor azoknak a feltételeknek az összességét kell szem előtt tartani, amelyek az osztály létét meghatározzák. A proletariátus esetében tehát nem hagyható figyelmen kívül semmi olyan tényező, amelyet a tőke igénybe vesz uralmának fenntartására, kizsákmányolási funkciójának növelésére, vagyis a munkásosztály kiszolgáltatottságának, bérrabszolga helyzetének fokozására." (Jegyzőkönyv, 32. old.)

Vörös Gyula elvtárs is hangoztatta, hogy harcolni kell az empirizmus ellen, de bő tényanyag alapján sokoldalúan kell elemezni a munkásosztály helyzetének alakulását. A komplexség elve természetesen nemcsak akkor érvényesülhet, említette, ha egyetlen mutatóban összegezni lehet a különböző tényezők hatását. Ezt sok más esetben sem lehet megtenni (például a beruházások gazdaságossága), de értékelést lehet adni, az általános tendenciát meg lehet határozni.

Kenessey elvtárs ezzel kapcsolatban arra is utalt, hogy mennyiségi elemzés nélkül nincs jó elméleti következtetés sem. Bár sok mindent nem tudunk pontosan mérni, de a megközelítő számítások is sokban segíthetnek.

Molnár Endre elvtárs felhívta a figyelmet a helyes anyagválogatásra, kritikai értékelésre és arra, hogy elemezni kell az egyes részjelenségeket és összefüggéseket akkor is, ha azok nem összesíthetők. A komplexségnek abban is meg kell nyilvánulnia — mondotta —, hogy ne csak hosszú időszakokat vegyünk alapul és ciklusokra vonatkozó indexsorokat elemezzünk, hanem a rövidebb időszakok változásait is kimutassuk. A vizsgálatot ugyanakkor nem szabad leszűkíteni a foglalkoztatott férfi dolgozókra, ellenkezőleg, ki kell terjeszteni az egész munkásosztályra, a férfi és női dolgozókra, a fehérekre és négerekre, az iparban, mezőgazdaságban és más ágakban foglalkoztatottakra egyaránt.

A komplex vizsgálati módszerrel függ össze az is, hogy az *elemzésnek nemcsak a munkásosztály gazdasági, hanem politikai és társadalmi helyzetére is ki kell terjednie*. Nem akarunk az elnyomorodásból politikai elméletet csinálni — mutatott rá Vörös Gyula elvtárs —, de a munkásosztály gazdasági helyzetéhez sok társadalmi jelenség is tapad, mint például a fasizálódás, a militarizálás, világháborúk stb.

Nagyon lényeges, hogy *a munkásosztály helyzetének elemzését polemikusan fejtsük ki*, hiszen a vitában is szóba került, hogy ez a terület a

Digitized by Google

burzsoázia fő támadási területe és számtalan polgári és revizionista nézet próbálja a marxizmus igazságait elferdíteni vagy megcáfolni.

S végül a *marxista vizsgálatnak a jövőre kell következtetnie.* „A marxista analízisnek azt hiszem — mondotta Molnár Endre elvárs — ha van értelme — és óriási értelme és jelentősége van —, éppen az, hogy megpróbáljuk felderíteni már a jelenben azokat a hatóerőket és tendenciákat, amelyek a jövő alakulását meg fogják határozni." (Jegyzőkönyv 211. old.)

•

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy ha sok kérdésben nem is alakult ki egyetértés, ha egyes problémák még igen tisztázatlanok maradtak is, a vita hasznos volt. Hasznos volt mindenekelőtt azért, mert fölfedte a helyzetet, ráirányította a figyelmet azokra a kérdésekre, amelyeket a marxista kutatóknak alapos elemző munkával ki kell dolgozniok. Hasznos volt azért is, mert néhány kérdésben közelebb kerültek egymáshoz az álláspontok és ezt a propaganda munkában is fel lehet használni. Hasznos volt, mert bár jelentős kérdésekben is szenvedélyesen csaptak össze a különféle álláspontok, — az egész vita azt bizonyította, hogy a marxizmus elmélete a kapitalizmus természetéről, a munkásosztály helyzetének alakulásáról igaz elmélet és kiállja a jelenkori kapitalizmus gyakorlatának próbáját is.

Természetesen a munkaközösség vitája csak szerény hozzájárulás volt az elnyomorodás problémájának nemzetközi méretekben folyó széleskörű vitájához és rámutatott arra, hogy szélesebb mértékben, alaposabb elemzéssel kell tovább kutatnunk a kapitalizmus fejlődésének összefüggéseit, hogy közelebb kerüljünk a valóság megismeréséhez és alaposabb választ tudjunk adni a tömegnek ebben a kérdésben is.

Kahulits László

A szövetkezeti parasztság szocialista nevelése

VAS MEGYEI TAPASZTALATOK

Közel egy esztendeje, hogy Vas megyében befejeztük a termelőszövetkezetek tömeges fejlesztését. Az átszervezést, a Központi Bizottság 1958 decemberi határozata alapján, szem előtt tartva a megye sajátosságait, három szakaszban hajtottuk végre. 1959 tavaszán a sík vidéken szerveztük meg a szövetkezeteket, — ekkor „76 falu vált szövetkezeti községgé. 1959/60 telén újabb 106 község parasztsága lépett a szövetkezeti gazdálkodás útjára. 1960 nyarán Szombathelyen és további 18 faluban fejeztük be az átszervezést. Jelenleg mindössze néhány olyan falu van a megyében (az Őrségben és a Vend-vidéken) — ahol még hiányoznak a szövetkezetek megalakításának gazdasági feltételei. Ezekben a községekben szakcsoportokat hoztunk létre.

Az elmúlt években a szövetkezetek gazdasági megszilárdításában is értünk el eredményeket. A szocialista nagyüzemek kialakítása nálunk is megteremtette a feltételeit annak, hogy a mezőgazdaságban is növekedjen a munka termelékenysége. Megyénk az elmúlt négy esztendőben forintértékben évről-évre egyre több mezőgazdasági árut adott az államnak, 242 termelőszövetkeze-

Digitized by Google

tünk közül mindössze kettő zárt mérleghiánnyal. Szövetkezeteink 39,3 százalékában az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény[1] 2200 forint felett volt, és mindössze 5,8 százalékuk tartozott — 1200 forinton aluli gazdálkodási eredménnyel — a gyenge termelőszövetkezetek kategóriájába. A jól gazdálkodó szövetkezetekben, egyedül a közös gazdaságból, közel ezer forint jövedelem jutott havonta egy-egy tagra. Előbbre jutottunk a vetésszerkezet javításában is. A kukorica vetésterülete például két esztendő alatt 43 százalékkal nőtt a megyében.

E kezdeti eredmények is bizonyítják, hogy a szocialista nagyüzemek lényegesen többet tudnak termelni, mint az elaprózott kisgazdaságok. Persze a termelőszövetkezetek megszilárdításának bonyolult feladatát még nem tudtuk teljesen megoldani. Különösen sok gondot okoz még a nagyüzemi állattenyésztés kialakítása és fellendítése. Szövetkezeteink azonban csak akkor válhatnak korszerű, stabil szocialista nagyüzemekké, ha nemcsak gazdasági megszilárdításukra törekszünk, hanem céltudatosan munkálkodunk a szövetkezeti parasztság szocialista tudatának és egységének kialakításán.

*

Parasztságunk életszemlélete, gondolkodásmódja az elmúlt 16 év alatt sokat fejlődött. Ezt mindenekelőtt a helyzetében beállott változások idézték elő. A felszabadulás előtt Vas megyében is a szántóterületnek mintegy 50 százaléka a nagybirtokosok és a kulákok kezében volt. Ezrével éltek megyénkben olyan családok, (gazdasági cselédek, aratók, sommások) amelyeknek mindennapi kenyérgondjaik voltak. A népi demokrácia létrejötte, majd a proletárdiktatúra győzelme felemelte a parasztságot társadalmilag, továbbá anyagi és kulturális tekintetben is. A dolgozó parasztság földhöz jutott, megszabadult a nagybirtok és a bankok nyomásától, a kizsákmányolók önkényétől. A proletárdiktatúra győzelmével a munkásosztály a parasztságot bevonta a hatalom gyakorlásába. A dolgozó parasztok kiegyenesítették derekukat, életviszonyaik jelentősen megjavultak. Igaz, hogy a parasztság reáljövedelme 1951—1953 között az ismert okok miatt nálunk sem emelkedett megfelelően. Az MSZMP helyes politikai irányvonala és gazdaságpolitikája alapján azonban a parasztok életszínvonala egyenletesen nőtt tovább. Jellemző, hogy a téli átszervezés során, — amikor arról beszéltünk a parasztokkal, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása lehetővé teszi életkörülményeik jelentős javulását, — sokan azt válaszolták: helyzetükkel így is elégedettek, jól élnek, sőt magasabb adóterheket is kibírnának. Ezt az ellenérvet nemcsak a régi életforma konzerválására irányuló szándék inspirálta, hanem a parasztok valóban jó gazdasági helyzete is.

Megyénk parasztsága sokat fejlődött politikailag is. A múltban nálunk a falusi lakosság nagy tömegei éltek abban a tévhitben, hogy a fennálló társadalmi rend, az úri Magyarország megdönthetetlen, s nem tudtak olyan társadalmat elképzelni, amelyben nincs úr és szolga, gazdag és

[1] Gazdálkodási eredményen a szövetkezeti tagok összes jövedelmét (földjáradékot is beleértve) és az évi szövetkezeti tiszta vagyongyarapodást értjük.

Digitized by Google

szegény. A földosztáskor például sok cselédember nem akart földet íratni magának, mert attól félt, hogy visszajön az uraság.

A párt, a munkásosztály harca, a népi hatalom létrejötte, a földosztás, a bankok, a bányák, az üzemek köztulajdonbavétele, stb. még a parasztság elmaradottabb, konzervatívabb rétegeiben is kialakította a világ megváltoztathatóságának tudatát.

Azelőtt a dolgozó parasztok nagy tömegei nálunk is úri huncutságnak tartották a politikát, a közügyekben való részvételt. A népi demokrácia fejlődése, a munkás-paraszt szövetség erősödése nálunk is megnövelte a parasztok érdeklődését a közügyek iránt. Ma a falusi tanácsokban, a szövetkezeti vezetőségekben, a népfront bizottságaiban, a nőtanácsokban és más társadalmi szervezetekben és mozgalmakban tömegével dolgoznak olyan parasztok és parasztasszonyok, akik azelőtt még gyülésen sem igen vettek részt.

Parasztságunk tudatának fejlődését előmozdítják a világban végbemenő változások, mindenekelőtt a szocialista világrendszer erősödése. Hajdan a falun az ország dolgairól sem tudtak sokat. Rádiója csak a gazdagoknak volt, újság csak az urakhoz járt. Ma az újság, a rádió, a filmhíradó, a televízió naponta tájékoztatja a parasztokat az ország, a világ eseményeiről. Ma már Vas megyében is kevés olyan paraszthá van, ahol ne lenne rádió. A rádió és általában a kultúra terjedését elősegíti az is, hogy az idén megyénkben befejezzük a falvak villamosítását. Az elmúlt évben 182 ezerrel nőtt megyénkben a mozilátogatók száma és amióta a budapesti műsort lehet venni, — egyre inkább terjed a televízió is.

A dolgozó parasztok gondolkodásának átformálását, műveltségi színvonalának emelkedését nagymértékben elősegítette a régi uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetése. A felszabadulás előtt nálunk is szokás volt arról élcelődni, hogy „a parasztnak elég annyi ész, hogy a pénzét meg tudja számolni és az eresz alá álljon, ha esik az eső." Ma már ez a felfogás is a múlté. Az állam hatalmas anyagi támogatásával megyénkben is kiépültek az alapvető művelődési intézmények, a 8 osztályos általános iskola, a közművelődési könyvtárak, a falusi mozik, a községi művelődési otthonok hálózata. 1945 előtt falusi népkönyvtárainkban 14 564 könyv volt, ma közel negyedmillió. Akkor csak néhány faluban volt kultúrház — az is egyházi kezelésben —, ma már több mint száz faluban van művelődési otthon. A változást ezen a téren szemléltetően mutatja a falusi lakosságnak az az igyekezete, hogy saját anyagi erőforrásaival és társadalmi munkával is hozzájáruljon ezeknek az intézményeknek a gyarapításához.

A fejlődést mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ugyanaz a parasztság, amelynek jelentős része a felszabadulás utáni első esztendőkben még az akkori burzsoá- kispolgári pártok befolyása alatt állott, az 1956-os ellenforradalmi támadás idején a munkásosztály hű szövetségesének bizonyult. A népi hatalom nagy vívmányai és az MSZMP céltudatos politikája tette lehetővé, hogy a parasztság túlnyomó többsége a mi megyénkben is viszonylag rövid idő alatt szakítson a kis-

Digitized by Google

paraszti gazdálkodással, az ahhoz fűződő vágyakkal és illúziókkal, és belépjen a szövetkezetbe.

•

A mezőgazdaság szocialista átszervezése meggyorsította a parasztság fejlődését. A szövetkezetbe való belépés, a közös gazdálkodás melletti döntés már önmagában is nagy átalakító hatást gyakorol a parasztemberre. Különösen a szervezés első szakaszában, de természetesen később is, majd minden faluban akadtak olyan parasztok, akik makacsul vitatkoztak népnevelőinkkel, (sokszor képtelennél képtelenebb érveket hoztak fel a szövetkezés ellen). A múlt év nyarán, az utolsó szervezési szakaszban azonban csodálkozva tapasztaltuk, hogy olyan parasztok is bekapcsolódtak az agitációba, akik azelőtt makacsul ellenezték a szövetkezést, de egy-két esztendei közös munka után lelkes, meggyőződéses híveivé lettek a közös gazdálkodásnak. Van olyan termelőszövetkezeti elnökünk, aki az alakuló közgyűlésen még vonakodott az elnöki tisztséget elvállalni, de mindenkinek nagy meglepetésére már a megválasztása utáni első napon igen erélyesen kézbevette az ügyek intézését, így pl. nem igazolta a gépállomás traktorosainak rosszminőségű munkáját.

A szövetkezetek működésének első évében a fogatosok, amikor a határban dolgoztak még megmegjegyezték, hogy az a földdarab, amelyen éppen szántanak, vagy vetnek, kié volt azelőtt. Ma már ez nem igen kerül szóba, vagy ha igen, akkor is csak abból a szempontból, hogy a régi tulajdonos most milyen ember, hogyan dolgozik.

Az átszervezés óta jelentősen megnövekedett a szövetkezeti parasztok politikai és kulturális érdeklődése, aktivitása. A politikai rendezvények, gyűlések, ismeretterjesztő előadások jóval látogatottabbak, mint azelőtt. Az átszervezés előtt sokan még a Vöröskereszt előadásaira sem mentek el, mert „hátha" ott is a szövetkezetről lesz szó". Ma, ha valamilyen falusi rendezvény nem sikerül, annak oka az esetek többségében a rossz szervezés.

Természetesen súlyos hiba lenne mindebből azt a következtetést levonni, hogy a szövetkezeti útra térés önmagában és automatikusan kialakítja a parasztság szocialista életszemléletét, gondolkodásmódját. Ellenkezőleg. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a termelési viszonyokban beállt változás önmagában nem biztosítja a szocialista tudat győzelmét. Ez bonyolult és hosszantartó folyamat, s ehhez sokoldalú és céltudatos nevelői ráhatás, befolyásolás is szükséges.

A számottevő fejlődés ellenére ma még szövetkezeti parasztságunk jelentős részére is az jellemző, hogy a régi kisparaszti szemlélet számos kölöncét cipeli magában. Egy részük nem, vagy nem eléggé érzi még magáénak a szövetkezeti vagyont. Jövedelme fő forrásának nem a közös gazdaságot, annak gyarapítását, hanem a háztáji gazdaság erősítését, a kupeckedést, spekulációt tekinti. Az elmúlt évben a termelőszövetkezeti tagoknak még mintegy 14 százaléka nem vett részt a közös munkában.

A régi korlátolt kistulajdonosi szemlélet maradványa az a törekvés is, hogy a közös jövedelmet az utolsó fillérig osszák fel, a közös gazdaságot pedig állami hitelekből fejlesszék tovább. A parasztokban meggyökeresedett bi-

Digitized by Google

zalmatlanság, évszázadok osztályélményeinek hatása mutatkozik még abban a felfogásban, hogy „csak az a biztos, ami a saját kamrában és a saját padláson van."

Vannak még megyénkben olyan szövetkezetek, ahol ma is „Csáki szalmájának" tekintik a közös vagyont, eltűrik a lopást, hagyják, hogy a termés egy része elpusztuljon.

Mindebből azt a következtetést vontuk le, hogy a politikai nevelőmunkát elsősorban a kispolgári önzés, az egoista szokások és nézetek leküzdésére, a közösségi felelősségérzet kialakítására kell irányítanunk.

Ezzel általában egyetértenek mindazok, akik a parasztság körében különböző beosztásban dolgoznak. Egyes elvtársak azonban helytelen nézeteket vallanak a nevelés konkrét eszközeit, lehetőségeit illetően. A közösségi tudat kialakítását gyakran kizárólag agitációs, vagy kulturális reszortfeladatnak tekintik, és elszakítják a szövetkezetek mindennapi életétől. Pontosabban: egymástól független, külön feladatnak tekintik a szövetkezetek belső életének, munkaszervezetének kialakítását, a gazdaság megszilárdítását és a tagok szocialista nevelését. Pedig ezek a feladatok szorosan összefüggenek egymással. A parasztok gondolkodásmódját, érzelemvilágát, tulajdonságait alapvetően befolyásolják a szövetkezetben, a munka során szerzett tapasztalatok, élmények, benyomások.

Nevelési szempontból is nagy jelentősége van tehát a közös munka jó megszervezésének. Közösségi tudat csak jól működő, egészséges, összeforrott közösségekben alakulhat ki. Ezért nagy gondot fordítunk a munkacsapatok és brigádok helyes kialakítására, azok stabilizálására és megfelelő vezetésük biztosítására. A jól összeszokott, jól vezetett brigád, vagy munkacsapat jól dolgozik és megbecsüli a társadalmi tulajdont.

Nevelési szempontból ugyancsak fontos az alapszabály helyes értelmezése és betartása. Kollektív, szocialista szellem csak olyan szövetkezetben alakul ki, ahol érvényesül a demokrácia, ahol a tagok élnek jogaikkal, törődnek a közösség ügyével. Ahol egyesek kiskirálykodnak, basáskodnak, ahol a vezetők semmibe veszik a tagok véleményét, ott a tagság lemarad a fejlődésben és nem alakul ki szilárd, szocialista kollektíva. Vas megyében is előfordul egyik-másik termelőszövetkezetben, hogy hosszú ideig nem tartanak közgyűlést. Egyes vezetők arra hivatkoznak, hogy a tagok a gyűlésen mindig csak veszekszenek. Mások úgy gondolják, hogy a tagság nem ért a vezetéshez, s ők jobban tudják, hogy mi a közösség érdeke.

A közgyűléseken természetesen ma még sok a vita, hisz sokféle ember került most össze a szövetkezetekben, akiknek gondolkodása, embertársaikhoz és a munkához való viszonya stb. különböző. Ebből is adódik, hogy egyes közgyűlések légköre rendkívül szenvedélyes, és hogy sokszor szóhoz jut a demagógia is. Ezt azonban nem úgy győzzük le, hogy lemondunk a közgyűlések megtartásáról. Ellenkezőleg. Éppen a nyílt vita — amelynek során győz a helyes álláspont és lelepleződnek a téves nézetek és helytelen törekvések, — formálja a közösség tagjait. A vitában kialakított helyes többségi hatá-

Digitized by Google

rasztok alkalmasak arra, hogy összekovácsolják a kollektívát. Másrészt aki nem adhat hangot véleményének, az nem is érezhet felelősséget a közösség dolgaiért. Megyénk legjobb szövetkezeteinek példája is igazolja azt, hogy ott mennek jól az ügyek minden tekintetben, ahol a termelőszövetkezet vezetői bátran és nyíltan szembefordulnak a demagógiával és helyes törekvéseiket nem suba alatt, a közösséget megkerülve, hanem a közösségre támaszkodva érvényesítik.

Bár a közgyűlés a legfőbb, de nem az egyetlen fórum, ahol a termelőszövetkezeti demokráciának érvényesülnie kell. A szövetkezeti demokrácia eszközeihez tartoznak: a brigád és munkacsapat-megbeszélések, a termelőszövetkezet alapszabályában meghatározott bizottságok, (ellenőrző, szociális, fegyelmi bizottság, stb.) is. Érvényesülnie kell a demokráciának természetesen maguknak a vezetőségeknek a munkájában, a munka kollektív vitelében is. Ma még sok termelőszövetkezetünkben a különböző bizottságok csak formálisan léteznek, vagy még meg sem alakultak. Pedig, túl azon, hogy milyen nagy szerepük lehet a szocialista közösség kialakulásában, sok jó szándékot és helyes javaslatot realizálhatnak a közös gazdálkodás fellendítése érdekében.

Erősíti a termelőszövetkezeti demokráciát, növeli a tagság felelősségtudatát az is, ha a vezetőség a saját hatáskörébe tartozó, vagy a közgyűlés elé terjesztendő kérdésekben előzőleg kikéri legalább a tagság egy részének véleményét. Gyakran mondjuk, hogy akkor lesznek jók a szövetkezetek, ha a parasztok nemcsak földjüket, állataikat, munkaeszközeiket, hanem a szívüket is a közösbe hozzák. Ehhez pedig csak a szövetkezeti demokrácia vezeti el őket. Csak a szövetkezeti demokrácia érvényesítésével és szélesítésével lehet elérni, hogy a szövetkezetbe belépett parasztság elsajátítsa a szükséges szövetkezeti ismereteket, megszabaduljon kistulajdonosi kötöttségeitől és kifejlődjön szocialista felelősségtudata.

Szövetkezeteinkben megnőtt a munkakedv, az emberek szívesen dolgoznak. De ahol a munkák kijelölésénél, a szövetkezeti posztok betöltésénél protekció, sógor-komaság érvényesül, ott természetesen meglazul a munkafegyelem, egészségtelen légkör alakul ki. Nemcsak a termelés, hanem a parasztok szocialista nevelése szempontjából is alapvető feladat, hogy minden beosztásba az arra legalkalmasabb emberek kerüljenek.

A jövedelemelosztás szocialista elvének betartása is hatékony nevelési tényező. Alapvető szerepe van abban, hogy a parasztok meggyőződjenek róla: „Aki a munkát nem kerüli és embertársaival összefog, az az élet urává, boldog, jómódú emberré válik a termelőszövetkezetekben." (Kádár János elvtárs kongresszusi beszámolójából.)

Ehhez azonban szükséges, hogy a jövedelemelosztás módja valóban igazságos legyen. Ha például a munkaegységet részrehajlóan írják jóvá, úgy a tagság szorgalmasan dolgozó, becsületes többsége joggal lesz elégedetlen. A szocialista munkaerkölcs kialakításához jelentősen hozzájárul az anyagi érdekeltség elvének alkalmazása, a helyes premizálási rendszerek bevezetése is.

Ugyanakkor a rosszul értelme-

Digitized by Google

zett „premizálás", a „laza normák" nemcsak gazdaságilag gyengítik a szövetkezetet, hanem politikailag és morálisan is, mivel konzerválják a parasztok múltból magukkal hozott kistulajdonosi beállítottságát.

Több szövetkezetünkben sok gondot okoz a fegyelmezés. Kétféle véglettel is találkozunk ezzel kapcsolatban. Az egyik, amikor a szövetkezeti elnökök, vagy vezetőségek kizárólag adminisztratív eszközökkel (munkaegység levonással, kártérítés megállapításával) akarnak rendet teremteni. Ilyenkor gyakran megsértik a szövetkezeti tagság alapszabályban biztosított jogait. A másik véglet, amikor az elnökök és vezetőségek kényelemszeretetből, opportunizmusból eltűrik, hogy egyesek renitenskedjenek, lopjanak, herdálják a közös vagyont. Ez is sérti a szövetkezeti demokráciát, mivel a felelőtlen elemek az egész kollektívát megkárosítják.

Szövetkezeteinkben a becsületes többség mellett akadnak naplopók, kötekedők, spekulánsok, enyveskezűek is. Nyilvánvaló, hogy a közösség érdeke megköveteli az erélyes fellépést velük szemben. A lényeg abban van, hogy ez az erre hivatott szervek (közgyűlés, vezetőség, vagy fegyelmi bizottság) döntése alapján, a tagság tudtával, a közösség nyilvánossága előtt történjék. Másrészt az is fontos, hogy az illetékes szervek ne egyszerűen büntessenek. Legjobb szövetkezeteinkben a vezetőségi tagok, a fegyelmi bizottságok tagjai nem sajnálják az időt és a fáradságot arra hogy elbeszélgessenek a megtévedtekkel, megmagyarázzák nekik, hogy mit vétettek a közösség és önmaguk ellen és a fegyelmezést rendszerint szóbeli, vagy írásbeli figyelmeztetéssel kezdik.

A közösségi szellem kialakításában sokat segít, ha a szövetkezeti parasztok megszokják, hogy segítsenek egymáson, a rászorulókon. A parasztság legjobbjaiban még a kapitalista világban is élt a szolidaritás dolgozó társaik iránt. Ez a szolidaritás azonban akkor nem volt, nem lehetett elég hatékony. Ma a szövetkezet kollektívája megszüntetheti a személyi tragédiákból, az anyagi csapásokból származó kiszolgáltatottságot, a bizonytalanságot, a magárahagyottságtól való nyomasztó félelmet. Az egyes emberekről való gondoskodás nemcsak a kollektíva felelősségérzetét növeli, hanem az egyén felelősségét is a kollektíva iránt.

Mindez megkönnyíti a különböző paraszti rétegek régi ellentéteinek leküzdését is. Amilyen mértékben erősödnek, szilárd kollektívákká kovácsolódnak össze a szövetkezetek, olyan mértékben szűnik meg az embereknek régi vagyoni helyzetük alapján történő kategórizálása és megítélése. És viszont: ahol az embereket nem régi helyzetük, hanem a közösség érdekében végzett munkájuk és magatartásuk szerint ítélik meg, ott könnyebben alakul ki a szövetkezet egysége, a parasztok szocialista kollektívája. Természetesen ma még jócskán van szövetkezeteinkben olyan rátarti volt középparaszt vagy volt kulák, aki nehezen viseli el, hogy most „mások parancsolnak" neki. Az átszervezés során egyik-másik faluban, a középparasztok külön termelőszövetkezetet alakítottak, azzal, hogy ők nem mennek a „kódisok" közé. Volt olyan falu is, ahol három szövetkezetet kellett alakítani, mert a falu pa-

Digitized by Google

rasztsága nem akart egy szövetkezetben dolgozni. Azóta azonban több olyan szövetkezet, amelyeknek az összehozása egy-két évvel ezelőtt még lehetetlen volt — önszántából egyesült. Szövetkezeteink tagságának jórésze pedig már kezdi megérteni, hogy elavult a parasztok régi kategorizálása, s hogy most az egyik alapvető feladat a szövetkezetben: a parasztság egységének megteremtése.

•

A szocialista magatartás és gondolkodás kialakításában rendkívüli jelentősége van a politikai felvilágosító, nevelő munkánknak. Parasztságunk látóköre az elmúlt 16 év során hallatlan mértékben kitágult. Szeme előtt zajlott le a régi társadalmi rendszer összeomlása, s maga is részese volt az új társadalom megszületésének. Nap mint nap saját tapasztalatai alapján győződik meg a szocializmus, a haladás, a béke erőinek igazáról és fölényéről. Azonban a kisebb nagyobb helyi nehézségek, vagy a nemzetközi helyzet éleződésének hatására a szövetkezeti tagság egy részében időnkint ingadozás lép fel. Bár a többség mindinkább megszokja és megszereti az új életformát, — de él még a kétely is: hátha háború lesz és megváltozik a rendszer.

Politikai felvilágosító munkánkban ezért arra kell törekednünk, hogy parasztságunkkal megismertessük az országunkban és a világon végbemenő változásokat, hogy sokoldalúan mutassuk meg neki az események összefüggéseit, törvényszerűségeit, a szocialista világrendszer elkerülhetetlen győzelmét.

Eddig a politikai meggyőzést a hagyományos módszerekkel: politikai tárgyú előadások, nyilvános pártnapok, politikai tájékoztatók, konzultációk, csoportos beszélgetések szervezésével és kereteiben folytattuk. Nem vettük azonban eléggé figyelembe a szövetkezet teremtette új lehetőségeket és formákat. Amíg a parasztok saját parcellájukon dolgoztak, legfeljebb szomszédjaikkal, vagy rokonaikkal jöttek össze. Most nap, mint nap együtt dolgoznak, beszélgetnek, vitatkoznak egymással. Ezt szem előtt tartva arra törekszünk, hogy a jövőben a szövetkezeti közgyűlések, a brigád- és munkacsapatmegbeszélések, a közös munka szervezeti keretei is a politikai tájékoztatás, a politikai viták fórumaivá váljanak.

Szövetkezeti parasztságunk egy részében ma még él a konzervativizmus, az újtól való félelem, az a régi világból megmaradt szemlélet, hogy „ami jó volt az öregapámnak, jó lesz az nekem is". A konzervativizmus leküzdése mindenekelőtt politikai munkát igényel. De nélkülözhetetlen a modern agro- és zootechnikai alapismeretek elterjesztése is a parasztok körében.

A dolgozó parasztok — főleg az idősebbek — sok tapasztalatot halmoztak fel az egyéni gazdálkodás sokszor keserves esztendőiben. Vas megyében az egyéni gazdák különösen az állattenyésztés, s főleg a szarvasmarhatenyésztés terén értek el jó eredményeket. Ez általában előnyös. Egyes állattenyésztők azonban úgy vélekednek, hogy ők már mindent tudnak, nincs mit tanulniok. Ez sajnos gyakran gátolja a többtermelést előmozdító új eljárások módszeres elterjesztését. Ezért szorgalmazzuk a tapasztalatcseréket, a gyakorlati „bemu-

Digitized by Google

'atókat". A modern állattenyésztés kiváló eredményei felkeltik a már „mindenttudó" szakemberek becsvágyát is és tanulásra, az új módszerek alkalmazására ösztönzik őket.

A szocialista nagyüzemi mezőgazdaság megszilárdulása és fejlődése egyebek között azt is lehetővé teszi, hogy a parasztoknak több idejük legyen tanulásra, pihenésre, szórakozásra. Bár mindenekelőtt a közös munka jó megszervezése fontos, arra is gondot kell fordítani, hogy mit csinálnak az emberek munka után. Ha azt akarjuk, hogy falun ne a kocsmázás legyen a főszórakozás, akkor értékes, kulturált szórakozási lehetőségeket kell helyette nyújtani. Ezért ösztönözzük a falusi könyvtárak és mozik fejlesztését, öntevékeny kultúrcsoportok, ének- és zenekarok, színjátszó együttesek alakítását, azt, hogy a falusi művelődési otthonok a tanulás és az egészséges szórakozás központjaivá váljanak.

Szövetkezeteink, különösen amelyek eredményesen gazdálkodnak, gyakran bérelnek autóbuszt az IBUSZ szombathelyi kirendeltségétől és leviszik a tagságot Hévízre, a Balatonra. Egy-egy ilyen kirándulást szinte ünnepi készülődés előz meg. A szocialista nevelés szempontjából nem elhanyagolható a haladó népszokások, hagyományok, ápolása, a családi események, a népi ünnepek megtartása, megünneplése sem. Ahol a fiatalok esküvőjét a szövetkezet rendezi, a katonának bevonuló fiatalokat a szövetkezet is elbúcsúztatja, ahol az elhúnyt termelőszövetkezeti tagokat a szövetkezet temetteti el, ahol a majálisok, szüreti bálok, farsangolások megrendezéséből a termelőszövetkezet is kiveszi a részét — egyszóval, ahol a személyi, családi örömök és gondok a közösség örömévé vagy gondjává is válnak, ott a tagság nemcsak munkahelyének, hanem második otthonának is érzi a szövetkezetet, s ott ez ünnepi alkalmakat és formákat szocialista szellemmel lehet teliteni.

A szövetkezeti parasztság szocialista tudatának kialakítása hosszú időt és tudatos, tervszerű munkát igénylő feladat. Megvalósítása csak a párt irányításával lehetséges. Különösen nagy szerepük van e feladat megoldásában a szövetkezeti pártszervezeteknek. Ma még ezen a téren el vagyunk maradva. Igaz, hogy a szövetkezeti pártszervezetek kialakultak már — megyénkben már csak 8 szövetkezetben nincs pártszervezet. De ezekben kevés a tsz-tag (nem teszi ki még a tagság felét sem) s a szervezetek munkája még alacsony színvonalon folyik. Márpedig nyilvánvaló, hogy csak jól működő pártszervezetekkel lehet jelentősen előrelépni a szövetkezeti parasztok szocialista nevelése terén.

A szövetkezeti pártszervezetek munkájukban abból indulnak ki, hogy a parasztság szocialista nevelése, és a szövetkezetek gazdasági megszilárdítása, kettős, de mégis egységes, egymástól elválaszthatatlan feladat. A szövetkezet tagságának formálódó szocialista szemlélete kihat a szocialista termelési viszonyok megszilárdítására, és gazdasági alapjának megerősödésére. Ugyanakkor a jó termelési eredmények, s az ennek nyomán növekvő életszínvonal elmélyíti a tagságban azt a meggyőződést, hogy helyes úton jár, meggyorsítja szocialista fejlődését, s a szövetkezet politikai megszilárdulását.

Gosztonyi János

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Hősi út

Spanyolország Kommunista Pártja történetének megjelenése alkalmából
*írta: DOLORES IBARRURI**

Spanyolország Kommunista Pártjának 40 esztendős tevékenysége egy a spanyol munkásosztály, a spanyol nép küzdelmeivel: nagy osztályharcok, forradalmak és háborúk, győzelmek és vereségek sorának története. Megalakulása — miután a spanyol munkásmozgalomban hosszú ideig az anarchizmus és a reformizmus volt uralkodó — döntő láncszem a munkásosztály forradalmi hagyományainak állandóan új elemekkel gazdagodó folyamatában, abban az új időszakban, amikor az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével megnyílt az emberiség előtt a kommunizmus korszaka.

A kommunista párt le tudta győzni az anarchista-nihilista lázongást, a szociáldemokrata megalkuvást, és a munkásosztály tudatába bevitte a proletár szocializmus forradalmi eszméit, a marxizmus—leninizmust.

Spanyolország Kommunista Pártja negyvenesztendős szakadatlan küzdelemben fáradságos, nehéz utat tett meg. S bár olykor gyengeség és tévedések akadályozták, mindig telve volt hősiességgel és következetesen arra törekedett, hogy valóban betöltse a munkásosztály és a haladó erők irányító élcsapatának szerepét, küzdött azért a programért amely kifejezte a proletariátus és az egész spanyol nép létszükségletét és érdekeit, szilárdan kitartott a nagy szovjetország mellett és hű maradt a marxizmus—leninizmushoz.

A spanyol munkásmozgalom Európa egyik legelmaradottabb országában, egy olyan országban fejlődött ki, mely bár ásványi kincsekben gazdag, iparilag gyenge volt és a meglevő iparból is főleg idegen tőkések húzták a hasznot, félgyarmati kizsákmányolásnak vetve alá a dolgozókat; egy olyan agrárországban, melynek mezőgazdaságában még erősen éltek a feudalizmus maradványai.

A termelőerőknek az 1914—18-as első világháború konjunktúrája alatt bekövetkezett fejlődése rendkívüli módon kiélezte az ellentmondásokat a spanyol társadalomban.

A munkásosztálynak módja lett volna előrelendíteni és vezetni azt a polgári demokratikus forradalmat, amelyet magának a spanyol társadalomnak a fejlődése tett időszerűvé. Az anarchista apolitikusság és a Szocialista Párt kispolgári liberalizmusának hatása alatt azonban olyan helyzetbe került, hogy vezetett erővé, segéderővé vált, amelyet főként a Szocialista Párt felhasználásával a burzsoázia eszközül használt fel arra, hogy nyomást gyakoroljon a

* Kis rövidítéssel átvéve a Boletin de Informacion 1961. febr. 15-i számából.

Digitized by Google

monarchiára, politikai és gazdasági engedményeket csikarjon ki a maga számára.

Ezért kellett a munkásosztálynak fájdalmas vereségeket elszenvednie azokban a nagy harcokban, amelyek 1916—1920 között folytak le Spanyolországban.

A közvetlen történelmi távlatot tekintve, az oroszországi 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom után nem volt utópia a demokratikus forradalom gyors összekapcsolása a szocialista forradalommal abban a Spanyolországban, ahol izzottak az osztályellentétek és mozgásban voltak mindazok a társadalmi erők, amelyek forradalmi változásokat képesek végrehajtani.

Ezt nem értették meg és nem is érthették meg sem az anarchista vezetők, akik mindig az eszményi és a lehetetlen között tévelygtek, sem a szocialista vezetők, akik a forradalomról továbbra is csak azért fecsegtek, hogy politikai híveket szerezzenek maguknak, míg a forradalom, amelynek eleven valóságát képtelenek voltak megérteni, már erősen döngette Spanyolország kapuit.

A harc folyamán parancsolóan jelentkezett annak a szükségessége, hogy a munkásosztálynak olyan független, forradalmi osztálypártja legyen, amelynek saját programja, saját célkitűzései vannak és, amely fel tudja kelteni a spanyol proletariátusban erejének és történelmi küldetésének tudatát, s alkalmas arra, hogy vezesse a munkások és a parasztok, az összes spanyol haladó erők forradalmi harcát.

*

Szét kell zúzni azokat a rágalmakat, amelyek hazánkról és munkásosztályunkról elterjedtek és amelyek szerint a spanyol nép szélsőségesen individualista, anarchizmusra hajló nép.

Pedig az anarchizmus sehol sem jelentkezik azokban a parasztі megmozdulásokban, sem azokban a munkásmozgalmakban, amelyek 1868 előtt[1] bontakoztak ki Spanyolországban. A spanyol dolgozók lázadó lelkületét Fourier szocializmusa, Cabet kommunizmusa s olykor a proudhonizmus szítja és táplálja, a radikális burzsoáziának azok az eszméi, amelyek a francia forradalom nyomán hatnak.

És amikor a spanyol társadalom legjobb képviselői álltak a kivégzőosztag elé, mert a politikai szabadságjogokért harcoltak, amikor a munkás- és parasztharcok legkiemelkedőbb harcosait deportálták a Fülöp-szigetekre, vagy életfogytiglani kényszermunkára ítélték a gályákra, vagy gyalázatos módon megfojtották őket, a munkások kötözni való bolondnak, ellenségnek tekintettek volna bárkit, aki a spanyol munkásoknak anarchista apolitikusságáról, arról beszélt volna, hogy a politikai szabadságjogok nem fontosak, a politikai harcnak nincs jelentősége. A dolgozók nem azt ellenezték, hogy a munkásosztály részt vegyen a politikában, hanem az ellen tiltakoztak, hogy a munkásosztályt alávessék a burzsoázia pártjainak, a burzsoá politikának.

Marx—Engels A Kommunista Párt Kiáltványa című művét széles körben terjesztették és belőle sajátították el az első spanyol marxista szocialisták a proletárszocializmus alapvető elveit. Azonban már az Internacionálé híveinek 1870-ben Barcelonában

[1] 1868-ban alakult meg az I. Internacionálé spanyol szekciója. (A szerk.)

Digitized by Google

megtartott első kongresszusán jelentkeztek azok a nézeteltérések, amelyek az idők folyamán elmélyültek és, Bakunyin híveinek álnoksága következtében a spanyol munkásmozgalom szakadására vezettek. Elvált egymástól az anarchisták és a marxisták irányzata. Ennek a kettészakadásnak a következtében több mint fél évszázadra meggyengült a munkásosztály befolyása az ország politikai és társadalmi életére.

Nagy haladást jelentett a Spanyol Szocialista Munkáspárt megalakulása 1879-ben. E párt vezetői azonban nem értették meg, hogy a munkásosztály pártjának szerepe sokkal szélesebb és sokrétűbb, mint a szakszervezeti tevékenység; hogy a munkásosztály pártjának politikai tevékenysége mindig továbbterjed a gazdasági harc korlátain és túlmegy a dolgozók gazdasági követeléseinek szorosan vett védelmezésén. Így, bár a Spanyol Szocialista Munkáspárt alapítóinak voltak ugyan tagadhatatlan érdemei abban, hogy az anarchizmus ellenére megszervezték a munkásosztályt a dolgozók gazdasági követeléseinek megvédéséért folyó harcban, politikai pályafutásuk alatt mégis olyan mélyreható tévedéseket, illetve olyan marxizmus-ellenes elhajlásokat követtek el, amelyek idővel ezt a pártot a demokráciáért és a szocializmusért folyó harc vezetésére képtelen reformista párttá tették.

A szocialista vezetők hosszú éveken át hallgattak a proletariátus diktatúrájának szükségességéről. A tudományos szocializmusnak ezt az alapvető fontosságú elvét eltitkolták a dolgozók előtt, sőt ami még rosszabb, elferdítették. Az anarchisták nyomdokain haladtak: a legreakciósabb burzsoáziával kórusban ítélték el a proletariátus diktatúráját; megzavarták a szocialista dolgozókat a szocialista elméletként álmarxista frazeológiával kendőzött kispolgári-liberális elvek zagyvalékával, cégérnek használva fel Marx nevét ehhez a kispolgári-szociáldemokrata egyveleghez.

Arisztokratikusan megvetették a tömegeket, nem értették meg a munkásosztály szerepét a demokratikus forradalomban, nem akarták elfogadni a parasztokat, mint a munkásosztály szövetségeseit, mint a demokratikus forradalom egyik hajtóerejét, nem ismerték fel a nemzeti mozgalom jelentőségét. Ez a forrása számos politikai tévedésnek, amelyet a Szocialista Párt, a nép több mint 40 éven át a spanyol reakció ellen vívott harca során, különösen pedig az 1916—1920 között kibontakozott nagyarányú harcokban elkövetett.

Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom felrázta a munkásosztályt és a spanyol népi tömegeket, amelyek az 1917 augusztusában elszenvedett véres vereség elkeserítő hatása alatt állottak. A spanyol uralkodó osztályok, amelyek azt hitték, hogy megsemmisítő csapást mértek a munkásmozgalomra, kénytelenek voltak szembenézni a dolgozók harcának újabb fellendülésével. 1917. november 25-én, szinte csak napokkal az orosz forradalom után, egész Spanyolországban tömegek tüntetnek és amnesztiát követelnek az 1917 augusztusában lezajlott megmozdulás börtönbe vetett részvevői számára. 1918 elején a forradalmi erjedés eléri az állami tisztviselőket is, akik sztrájkba lépve válságot idéznek elő és lemondásra kényszerítenek néhány hírhedt reakciós minisztert.

Digitized by Google

Az imperialista háború befejezésekor Spanyolországban heves harcok, munkássztrájkok, parasztmozgalmak dúltak, és rohamosan fellendült a nemzeti mozgalom. A dolgozók forradalmi mozgalma átterjedt a hadseregre is és a monarchia lába alatt megrendült a talaj. Olyan helyzet alakult ki, hogy ha lett volna valóban forradalmi szocialista párt, akkor a monarchista rend válsága nem a katonai fasiszta diktatúra megalakulásához vezetett volna, mint ahogy ez 1923-ban történt, hanem a monarchia megdöntéséhez és a köztársaság kikiáltásához.

A forradalmi proletár párt megalakulásának megvoltak a feltételei. A Szocialista Ifjúság Országos Szövetsége 1920-ban Madridban megtartott rendkívüli kongresszusán elsöprő szavazattöbbséggel úgy határozott, hogy Spanyol Kommunista Párttá alakul. Nem sokkal később a Szocialista Pártból kivált a balszárny, melyhez a párt alapítóinak egy csoportja is tartozott, és megalakította a Spanyol Kommunista Munkáspártot. Ezután hamarosan létrejött az egységes kommunista párt: Spanyolország Kommunista Pártja néven.

Ezek nagy vonalakban Spanyolország Kommunista Pártja megalakulásának közvetlen előzményei. Mélyebb gyökerei az I. Internacionálé spanyol szekciójának ahhoz a csoportjához nyúlnak vissza, amely 1868-ban a marxizmus elméleti alapjain jött létre Spanyolországban.

*

Spanyolország Kommunista Pártjának története három nagy szakaszra oszlik. Az első: a párt megalapításától a monarchia megdöntéséig (1920—1930-ig) terjed. A második: a burzsoá köztársaság szakasza, amelyben a párt a burzsoá demokratikus forradalom célkitűzéseiért harcolt. Ez a szakasz magában foglalja az 1931—1939-ig terjedő esztendőket, különösen fontos az 1936—1939-es forradalmi nemzeti háború. Végül a harmadik szakasz: Franco tábornok fasiszta diktatúrájának ideje.

Ez a periodizálás, Spanyolország történetének főbb eseményeit veszi alapul, nempedig a párt belső életének tényeit, kidomborítja azt a szükségszerű objektív kapcsolatot, amely a spanyol társadalom fejlődése és a párt politikája között fennáll. Ez a korszakolás segítségünkre van abban is, hogy megismerjük a párt belső fejlődésének gyökereit: mivel a fejlődés mozzanatait azok közt az objektív gazdasági, társadalmi, politikai feltételek közt vizsgálja, amelyek között azok végbementek.

A kezdeti időszakban Spanyolország Kommunista Pártjának munkája nehéz és rendkívül bonyolult volt. Alighogy kialakította szervezetét, a rendőri üldözés máris arra kényszerítette, hogy fél-illegalitásban végezze munkáját. A Kommunista Pártra összpontosította az elnyomás tüzét a spanyol reakció, amely gyorsan megértette, milyen veszélyt jelent ránézve e párt léte abban az országban, ahol annyi forradalmi robbanóerő halmozódott fel. Sem a Szocialista Párt, sem az anarchizmus nem jelentett komoly veszélyt a rendszerre. A Kommunista Párt fel tudta borítani azt a *modus vivendit*, amely hallgatólagosan, vagy nyíltan kialakult a „forradalmárok" és a hatalom között; meg tudta akadályozni annak a

Digitized by Google

tragikus forradalmi játéknak a folytatását, amelynek leple alatt olyan kétes eredetű és még zavarosabb politikájú emberek kerültek felszínre, mint Lerrux, Emiliano Iglesias és a velük hasonszőrűek, akik „forradalmár" tekintélyre tettek szert, a valóságban azonban a forradalom és a munkásosztály legmegrögzöttebb ellenségei voltak. Ez magyarázza azt, hogy a Kommunista Párt a hatalom által elismert baloldali politikai és apolitikus vezetőknél ellenséges fogadtatásra talált.

A legkülönbözőbb nehézségek ellenére is — amelyekkel a fejlődés során a pártnak meg kellett küzdenie — ott, ahol a kommunisták befolyása érvényesült, különösen az asturiai bányavidékeken és a Baszkföld bányászlakta területein, a munkásharcok konkrét, szervezett formát öltöttek. A kommunisták munkastílusához sem a reformista vezetők siránkozásának, sem az anarchisták vezette „lesz ahogy lesz" harcoknak nem volt köze.

Amikor 1923-ban Primo de Rivera tábornok jutott hatalomra és olasz fasiszta módszereket követő katonai diktatúrát vezetett be, bebizonyosodott, hogy az anarchizmus mint forradalmi erő mitsem ér, és hogy milyen nagy a Szocialista Párt reformista vezetőinek politikai elfajulása.

A diktatúra időszakában, amelyet a spanyol nép a „hét szégyenteljes esztendő" időszakának nevezett, a Kommunista Párt volt az egyetlen politikai erő, amely következetesen harcolt a diktatórikus rendszer ellen. Az anarchisták feloszlatták a maguk szervezeteit, hogy ne okozzanak nehézségeket a diktatúrának, a Szocialista Párt pedig felhatalmazta legtekintélyesebb képviselőit, hogy működjenek együtt Primo de Riverával.

Ezt a behódoló és kollaboráns magatartást elutasították a munkásosztály és a nép nagy tömegei, amelyek határozottan a harc útjára léptek. Így történt, hogy főként a munkások sztrájkjai és harcai, a parasztok tiltakozó megmozdulásai, valamint az értelmiség és a burzsoázia egy részének ellenzéki magatartása végül is 1930-ban elsöpörte a diktatúrát, a százados spanyol monarchia pedig 1931 áprilisában megdőlt.

A köztársaság kikiáltása a spanyol nép nagy diadala volt. A Szocialista Párt azonban a munkásosztályt, a monarchia elleni harc főszereplőjét megint csak a burzsoázia politikai vezetésének rendelte alá. A Spanyol Köztársaság a burzsoázia és a kispolgárság vezetése alatt és a Szocialista Párt közreműködésével nem zúzta szét a feudális maradványokat, nem távolította el a politikai küzdőtérről a reakció és a fasizmus sötét erőit, hanem érintetlenül hagyta azokat és lehetővé tette számukra, hogy előkészítsék a véres megtorlást. Spanyolország tragikus tapasztalata ismételten megerősítette annak a lenini tételnek a helyességét, hogy a burzsoázia a jelenlegi történelmi korszakban nem képes vezetni a burzsoá demokratikus forradalmat.

A köztársaság megalakulásakor a Kommunista Párt kilépett 11 esztendeig tartó illegalitásából és fél-illegalitásából, amely alatt az állandó durva elnyomás következtében ereje komoly mértékben megrendült. Ezenfelül a párt akkori vezetőinek szektás magatartása megnehezítette a

Digitized by Google

párt és a tömegek kapcsolatát s ezzel fokozta a párt gyengeségét.

A kenyérért és a földért, a demokratikus forradalom valóra váltásáért és a köztársasági kormány ingadozó politikája ellen vívott nagy munkás- és parasztsztrájkok és harcok folyamán egyre nagyobb erővel nyilvánult meg az ellentmondás a párt vezetőségének szektás, kicsinyes módszerei és a helyzet által felvetett új követelmények között.

Az 1933-as esztendő nagy fordulatot hozott Spanyolország Kommunista Pártja történetében. A párt márciusban Sevillában megtartott IV. kongresszusa mélyreható változást idézett elő a párt egész tevékenységében, lényeges feladatává tette a harcot a szektás módszerek felszámolásáért, azért, hogy valóban kommunista tömegpárt legyen. Nem sokkal a kongresszus után a szektás csoportot leváltották a párt vezetéséből és José Diaz-zal az élen biztosították leninista irányítását. Azóta Spanyolország Kommunista Pártja alapvető kérdésekben a marxizmus—leninizmus alapvető elveinek a spanyol viszonyokra való alkalmazásával helyes politikai vonalat követ. A Kommunista Párt kiterjesztette és elmélyítette kapcsolatait a széles tömegekkel és valóban a munkásosztály és az összes haladó erők vezető élcsapata lett.

Az egységpolitika úgy vonul végig Spanyolország Kommunista Pártja történetén, mint elszakíthatatlan vörös fonal. Már a monarchia idején a párt nagy erőfeszítéseket tett, hogy megteremtse a munkásosztály egységfrontját a harcban a reakció, mindenekelőtt pedig Primo de Rivera diktatúrája ellen. Az 1932. évi fordulat után a párt egységvonala megerősödött, kiterjedt, eredményesebb lett. A munkásegységnek ezt a politikáját folytatta a Kommunista Párt akkor is, amikor a köztársasági kormányokban részt vevő Szocialista Párt ezeket a kormányokat kommunistaellenes magatartásra biztatta.

A Kommunista Párt egyrészt elítélte és támadta a Szocialista Párt reformista vezetőinek munkás- és demokráciaellenes politikáját — rámutatva azokra a veszélyekre, amelyekkel az ilyen politika jár abban az országban, ahol még él a feudális és kapitalista reakció ereje — másrészt igyekezett megegyezni a szocialistákkal, hogy fékezze a legreakciósabb erőket, amelyek Hitler hatalomra jutása után különösen agresszív, kihívó magatartást tanúsítottak.

A Kommunista Párt politikájának eredményeként lehetővé vált a szocialisták és a kommunisták megegyezése és a munkás, demokratikus ellenállás azokkal az első próbálkozásokkal szemben, amelyekkel a fasiszták 1934-ben meg akarták szerezni maguknak a hatalmat.

A szocialistáknak és a kommunistáknak ez a közös fellépése Asturiában, Vizcayában, Madridban és egyebütt, ahol a harc kibontakozott, kedvező feltételeket teremtett még szélesebb összefogás számára. Ez történt 1935-ben az Antifasiszta Tömb megalakulásával, 1936-ban pedig a Népfrontban, amelynek olyan nagy visszhangja lett országos és nemzetközi viszonylatban egyaránt.

Ebből következik Spanyolország Kommunista Pártja történetének egyik nagy tanulsága: a kommunisták következetesek

Digitized by Google

egységpolitikájukban, rugalmasak a más politikai erőkkel fennálló politikai kapcsolatukban, ami nem zárja ki a helytelen álláspontok bírálatát és nem jelent elvi engedményeket; híven megtartják vállalt kötelezettségeiket és elszántan vesznek részt a harcban akkor is, ha annak előkészítése nem volt megfelelő, mint például 1934-ben[1] és fenntartás nélkül mennek harcba, készek bármilyen áldozat árán is győzelemre vinni a tömegeket.

A fasiszta reakció ellen vívott harcban a tömegek saját tapasztalatukból megismerték az egység értékét és erejét. A tömegeknek ez az egységes fellépése, amely az 1934. évi vereség után sem roppant meg, forgácsolta szét a népellenes erők diktatúráját és törte meg végül a reakciós tömböt, utat nyitva annak a hatalmas demokratikus hullámnak, amely tetőpontját a Népfrontban és a demokratikus kormány megalakulásában érte el. Amikor pedig a hadseregre támaszkodó, Hitler és Mussolini által támogatott spanyol reakció fegyvert fogott, hogy ismét szembehelyezkedjen Spanyolország békés, demokratikus fejlődésével, mindenekelőtt a Kommunista Párt állt úgy a nép előtt, mint az a nagy nemzeti erő, amely a munkásosztály, a nép és a haza érdekeinek igaz védelmezője, mint a köztársasági Spanyolország egységének döntő tényezője. Ennek köszönhető, hogy létrejöttek a feltételek a spanyol népnek a fasiszta agresszorokkal szemben tanúsított hosszú, hősi ellenállására.

A háború hosszú hónapjaiban a Kommunista Párt nagy katonai szervező és politikai nevelőmunkát végzett a tömegek között, felkeltette a spanyol népben a céltudatos hősi szellemet, amely kifejezésre jutott a belső reakció támadásával és a két fasiszta hatalom nyílt intervenciójával szemben tanúsított dicsőséges ellenállásában. A spanyol nép alkotó ereje megnyilatkozott azokban a nagy demokratikus vívmányokban, amelyek a nemzeti forradalmi háború folyamán Spanyolországot újtípusú demokratikus köztársasággá tették, amely ugyan nem volt szocialista köztársaság, de nem volt az 1931-es típusú köztársaság sem.

A Kommunista Párt olyan tapasztalatokon ment keresztül, amelyekhez nem volt hasonló egyetlen más országban sem: más pártokkal együtt a kormányban való részvételtől olyan háború vezetéséig, amely a nemzeti kereteken túllépve, nemzetközi jelentőségű háborúvá vált. Ebben a küzdelemben mindent rögtönözni kellett és minden hiányzott, kivéve a nép harci akaratát és a tömegek áldozatkészségét. Ennek folyamán megmutatkozott az is, hogy a demokrácia fejlődése szempontjából Spanyolországban milyen nagy jelentősége van a Kommunista Párt létezésének.

A Kommunista Párt megalakulása előtt, majd később is, a „balos" gyermekbetegség idején, a spanyol szocializmus teoretikusai a dolgokat rendkívül leegyszerűsítve és sematizálva csak kétféle forradalmat, polgári és proletár-forradalmat tartottak lehetségesnek, míg az anarchisták a maguk részéről — és még az anarchoszindikalisták is — csak

[1] 1934-ben az asztúriai bányászok felkelése vereséget szenvedett, az anarchista vezetők egységellenes magatartása és a szocialista párt vezetőinek mulasztásai miatt. (A szerk.)

Digitized by Google

saját forradalmuk típusát ismerték el: „a felszabadító kommunizmust" és a föderalizmust.

Velük szemben állt a kommunisták tanítása a forradalom népi, demokratikus jellegéről, abban az országban, amely a XX. század derekán viszonylagos tőkés fejlettsége ellenére még nem valósította meg a polgári forradalmat és amelyben még fennállt a feudális nagybirtok. Elnyomta Katalóniát, Baszk-földet és Galíciát, Marokkóban pedig gyűlöletes, kilátástalan gyarmati politikát gyakorolt.

A spanyol forradalom jellegének a kommunisták által adott meghatározása nyílt szakítást jelentett a munkás és demokratikus mozgalom más szektoraiban megnyilvánuló hamis elképzelésekkel és új távlatokat tárt fel a forradalom továbbfejlesztése számára, megtisztította az utat azoknak az erőknek az átcsoportosítására, amelyek a Spanyolország szabadságáért és függetlenségéért vívott harcban később együtt meneteltek.

Bizonyos szocialista vezetők és a fasiszta anarchisták azonban mégsem szálltak le álforradalmi vesszőparipájukról és megpróbálták ezt kísérletképpen becsempészni a háború ütötte ezer sebből vérző Spanyolországba. A Kommunista Párt szilárdan és határozottan szembeszállt ezzel, mert ez az állítólagos forradalmiság találkozott a lázadó fasisztáknak óhajaival, megrendítette a köztársasági Spanyolország egységét és eltávolította az ellenállástól és a köztársaságtól a parasztságot, a néphadsereg alapját, a spanyol forradalom egyik hajtóerejét.

Spanyolország Kommunista Pártja történetének ez egy másik jellemző vonása: a köztársasághoz hű összes erők és rétegek, mindazon spanyolok érdekeinek védelme, akik szervezetten, vagy szervezetlenül részt vettek a nagy harci frontban, hogy megvédjék a demokráciát és a haza nemzeti függetlenségét a fasiszta agresszióval szemben.

A Kommunista Párt ugyanolyan határozottan védelmezte a lelkiismereti és a vallásszabadságot, mint ahogyan védte a parasztokat, a kereskedőket és a kisbirtokosokat a felelőtlenek könnyelműségeitől és erőszakosságaitól, védelmezte következetesen a demokráciát. „A Kommunista Párt — mondotta egyik beszédében José Diaz — tiszteletben tartja, jóllehet maga nem vallja, a vallást. Spanyolországban a templomok ezrei működnek, s távol áll tőlünk az a szándék, hogy ezeket leromboljuk és elpusztítsuk azt, ami bennük van. Ha a hívők templomba kívánnak menni, hogy hitet tegyenek vallási meggyőződésükről, csak tegyék. Mi nem fogjuk zaklatni őket."

A maga demokratikus elveihez híven a Kommunista Párt 1937-ben javasolta, hogy általános választások útján kérjék ki az ország véleményét. És ezt a javaslatot, amellyel a párt elébe ment olyan emberek elégedetlenségének és kívánságának, akiket aggasztott a kommunisták befolyása, nem fogadták el sem azok, akik magukat a legtisztább demokrácia képviselőinek nevezték, sem azok a szélsőséges forradalmárok, akik féltek a nép véleményének megnyilvánulásától.

A tömegek hittek a Kommunista Pártban, támogatták politikáját. 1936 januárjától júniusáig a Kommunista Párt tagjainak

Digitized by Google

száma harmincezerről százezerre emelkedett, 1937 márciusban már elérte a 248 180-at. Szociális összetételo a következő volt: 87 000 ipari-, 62 250 mezőgazdasági munkás, 76 700 paraszt, 15 485 középosztálybeli, 7045 értelmiségi és szabadfoglalkozású. Ezek a számok nem foglalják magukban a Katalán Egységes Szocialista Párt 45 000 tagját, jóllehet ezt a pártot is ugyanazok a marxista—leninista elvek vezették, mint Spanyolország Kommunista Pártját és a sajátos katalóniai viszonyoknak megfelelően, ugyanolyan politikát folytatott az izzó nacionalista problémával, mint Spanyolország Kommunista Pártja.

A fasiszta katonai lázadás ellen vívott háború nehéz időszakában a Kommunista Pártnak meg kellett szerveznie a hadsereget, megteremtenie a hadiipart, biztosítania a lakosság ellátását, végrehajtania az agrárreformot, amely a dolgozó parasztok között kiosztotta a lázadásban részt vett nagybirtokosok földjét, a nemzeti kérdés helyes megoldásának útját meg kellett találni, bekapcsolnia az iparba a női munkát, főiskolákat és egyetemeket kellett megnyitnia a dolgozók számára. És amikor megvonjuk a Kommunista Párt ebben az időszakban végzett tevékenységének történelmi mérlegét, akkor a párt munkája és tevékenysége, szervező ereje és szilárdsága világosan előttünk áll és messze kiemelkedik azoknak a zavarossága, bizonytalansága, ingadozása és elkedvetlenedése felett, akik a békés időszakokban nagyhangúan a köztársaság és a munkásmozgalom élharcosainak tüntették fel magukat.

Spanyolország Kommunista Pártjának óriási nehézségekkel szemben, rendkívül bonyolult problémákat kellett megoldania és megküzdenie a köztársaság és a demokrácia ellenségeinek mindenféle mesterkedéseivel. De megőrizte belső egységét, politikai egységét, az akarat, a gondolat és a cselekvés egységét. Ebben volt ereje.

A párt ennek a rendíthetetlen belső egységének köszönheti, hogy vállalni tudta a gigászi munkát, a harc által megkövetelt óriási erőfeszítést.

A Kommunista Pártnak e különösen jelentős, nehéz helyzetben kifejtett rendkívül sokrétű tevékenységében vannak elkerülhetetlen fogyatékosságok és gyengeségek is, de ezek nem olyan természetűek, hogy hatással lettek volna a háború lefolyására és végső kimenetelére.

A háború 32 hónapjában a Kommunista Párt a tűzvonalban harcolt. Első volt az ellenállásban, utolsónak hagyta ott a harcteret. Ezt is csak akkor tette meg, amikor volt szövetségeseinek egy része, Casado ezredes kapituláns juntáján keresztül, orvul hátbatámadta a köztársaságot és a népet, megalkudott Francóval és kiszolgáltatta Spanyolországot a lázadóknak.

A Hitler és Mussolini fegyveres intervenciójával népünkre kényszerített francoista diktatúra Spanyolország Kommunista Pártjára történetének legkeményebb megpróbáltatásait hárította. A kommunisták és az antifrancoisták százezreit vetették börtönbe, ítélték kényszermunkára, kínozták halálra.

Amikor a második világháborúban a fasizmus általános hajótörést szenvedett, az angol és az észak-amerikai imperialisták mentőakciója felszínen tartotta a

Digitized by Google

Franco-rendszert. Spanyolország Kommunista Pártjának, a spanyol munkásosztálynak és az egész népnek tehát szembe kellett néznie azzal a perspektívával, hogy a fasiszta rendszert saját belső erőivel kell megdöntenie, olyan kedvezőtlen nemzetközi viszonyok között, amikor a hidegháború is kiéleződött.

Ehhez a helyzethez igazodott Spanyolország Kommunista Pártja az 1948-ban kidolgozott szakszervezeti taktikájával, amely arra a lenini tanításra épült, hogy össze kell kapcsolni az illegális harc módszereit a törvényes lehetőségek felhasználásával; ennek felelt meg a Nemzeti Egység 1942-ben megszövegezett politikája és a nemzeti megbékélés politikája, amelyet a központi bizottság kezdeményezett 1956-ban és a párt 1960 januárjában megtartott VI. kongresszusa megerősített.

A nemzeti megbékélés politikája szervesen összefügg általános demokratikus vonalvezetésünkkel. Pártunk sohasem titkolta, hogy végső célunk a kommunista társadalom felépítése, és mindig azt hirdette, hogy ehhez a célhoz a demokrácián keresztül fog eljutni. Spanyolország Kommunista Pártjának harca, a párt fennállásának 40 esztendején keresztül annak a demokratikus vonalnak felelt meg, amely Spanyolországban oly ragyogóan érvényesült a Népfrontban és amely bizonyítja általános vonalvezetésének rugalmasságát, megegyezésre és szövetségre törekvő politikájának nagy hatósugarát.

A nemzeti megbékélés politikája megkívánja, hogy a munkásosztály és a többi társadalmi erő között az egyezségek és megállapodások olyan széles láncolata jöjjön létre, hogy ennek segítségével úgy lehessen véget vetni a francoista diktatúrának és létrehozni a demokratikus rendszert, hogy elkerüljük a véres harcok és a polgárháborúk újabb szakaszát.

A megállapodások és egyezségek reális alapja Spanyolország jelenlegi sajátos viszonyaiban található meg, abban, hogy egyfelől meg kell szüntetni a polgárháború által a népben támadt szakadást, másfelől pedig megvan a lehetősége annak, hogy a proletariátustól a nem monopolista burzsoáziáig az összes osztályok összefogjanak a fasiszta rendszer ellen, amely a finánc- és földbirtokos oligarchia diktatúrája.

A nemzeti megbékélés zászlaja alatt a párt hatalmas arányú tiltakozó akciókat szervezett, mint például 1958. május 5-én és az 1959 júniusában megtartott országos békés sztrájk alkalmával. Ezekben a tömegek edződnek a további harcokra, a többi francoellenes erők pedig kilépni kényszerülnek passzivitásukból és az egység, a harc útjára lépnek.

Míg ezeknek az erőknek a többsége, s köztük a Szocialista Párt is olyan megoldást keresnek, amely *megkerüli a tömegeket* (például vissza akarják állítani a monarchiát úgy, hogy Franco a hatalmat önként átadja a monarchistáknak), a Kommunista Párt a *tömegekkel* akarja megoldani a helyzetet, s a megoldást abban látja, hogy Francót az összes ellenzéki erők egységes harcára épülő békés népi mozgalom kényszerítse a hatalom elhagyására.

Persze az, hogy Franco tábornok fasiszta diktatúrájából az át-

Digitized by Google

menet egy demokratikus rendszerbe békés úton következzék be, nemcsak a népi tömegektől és tőlünk kommunistáktól függ — akik a demokrácia békés fejlődésének a hivei vagyunk, hogy megkíméljük a népet a szenvedésektől —, hanem függ a burzsoázia magatartásától és a harcban álló erők konkrét helyzetétől is. 1936-ban a Népfront volt a legmegfelelőbb forma a demokrácia békés fejlődésének fellendítésére. Ezért volt a Kommunista Párt mindvégig a Népfront legkövetkezetesebb védelmezője. Amikor pedig a spanyol reakció fegyveres harcot kezdett a köztársaság és a nép ellen, akkor is a Kommunista Párt volt az első az ellenállásban, a legszilárdabb a harcban. A tegnapi tapasztalat szolgáljon tanulsággal ma és holnap is.

A Kommunista Párt inkább a békés utat választja a francoista diktatúrával való leszámolásra. De senki ne ringassa magát ábrándokban. Ha a körülmények az erőszakos megoldást tennék szükségessé, a Kommunista Párt — mint eddig — a harc első soraiban lenne és újra megmutatná, hogy a demokráciának, a tömegek érdekeinek és Spanyolország szuverenitásának és függetlenségének megvédéséért nem mond le egyetlen hatékony harci módszerről sem.

*

Spanyolország Kommunista Pártja kezdettől fogva súlyos üldözéseknek volt kitéve, fennállásának 40 esztendejéből több mint 30-at kénytelen volt illegalitásban dolgozni. Primo de Rivera diktatúrája törvényen kívül helyezte akkor, amikor még csak az első lépésekkel próbálkozott: állandó megkülönböztetések és elnyomó intézkedések tárgya lett a köztársaság idején; végül véres üldözésben volt része a fasiszta diktatúra részéről, amely 21 esztendeje elnyomás alatt tartja népünket. De pártunk kiállt minden megpróbáltatást.

„Azért jöttem, hogy harcoljak a kommunizmus ellen" — jelentette ki Primo de Rivera államcsínye idején, 1923-ban. Hét esztendővel később azonban rendszere összeomlott és bukásában magával sodorta a Bourbon monarchiát, miközben a Kommunista Párt továbbra is szilárdan kitartott harci őrhelyén.

„Végeztem a kommunizmussal Spanyolországban" — mondotta százszor is a diktátor Franco, aki a nép lelkéből ki akarta ölni a kommunisták tevékenységének, önfeláldozásának, nemeslelkűségének és hazafiságának még az emlékét is. És mi történt? Ma kívülállók is elismerik a Kommunista Párt erejének és befolyásának növekedését, mint a jelenlegi spanyol politikai helyzet egyik legkiemelkedőbb tényét, szembeállítva Franco tábornok fasiszta rendszerének mélyreható politikai válságával és nagymértékű bomlásával.

Az elmúlt 40 év alatt összeomlottak valamikor örökösnek látszó intézmények, letűntek olyan személyiségek és politikai pártok, amelyek bizonyos pillanatokban megrendíthetetlen nagyságoknak látszottak, elbuknak kormányférfiak és diktátorok... A Kommunista Párt azonban megmaradt, sőt nemcsak megmaradt, hanem elpusztíthatatlanul a tömegekben gyökeredzik.

Hiven tükrözi a valóságot az a határozat, amelyet Spanyolország Kommunista Pártja Végrehajtó Bizottsága hozott a párt

Digitized by Google

40. évfordulójára vonatkozóan: „pártunk története az elmúlt 40 esztendőben a munkásosztály felemelkedésének története a politikai és társadalmi harc élvonala, annak a története, hogy a munkásosztály hogyan ébredt tudatára történelmi hivatásának és vált gyakorlatilag vezetőjévé a demokrácia után vágyakozó és a szocializmusra tekintő összes társadalmi erőknek".

A Spanyol Kommunista Párt továbbra is rendíthetetlen erő. Él és küzd, a múlt tapasztalataira támaszkodva mind határozottabban lép fel, csoportosítja erőit, szervezi a népi ellenállást és harcot a fasiszta diktatúra ellen. Miként a múltban, a párt ma is az az erő, amely fenntartja a nép hitét és bizalmát abban, hogy nincs már messze a szabadság, a demokrácia, a béke, a szocializmus. Ez a nagy tanulság Spanyolország Kommunista Pártjának rövid történetéből, amelyet a párt megalakulásának 40. évfordulója alkalmából adott ki.

Algéria, Szahara és kőolaj

Franciaország népe április 24-én tömegesen mozdult meg, hogy elnyomja az algíri katonai és fasiszta lázadást, hogy követelje a békét Algériában, az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányával való tárgyalások útján.

Ezen a napon a baloldali pártok támogatását élvező szakszervezetek felhívására 12 000 000 dolgozó sztrájkolt és tüntetett az utcákon a hatósági tilalmak ellenére is, hogy követelje a De Gaulle-ista hatalomtól a lázadók megbüntetését, a szabadságjogok biztosítását, a tárgyalások megkezdését.

A dolgozók újabb tömegei ébredtek annak tudatára, hogy az algériai háború, mint minden gyarmati háború, a fasiszta érzelmeket táplálja, és ha De Gaulle tábornokkal kapcsolatban maradtak is még illúziók, e válságért való felelősségének, valamint a korábbi erőszakos megmozdulások szervezői iránt tanúsított elnézésének elítélése határozottabb volt. Ez kifejezésre jutott a jelszavakban és a harcban álló dolgozók által egységesen megszavazott határozatokban, melyek mutatják: a tömegek egyre tudatosabban látják, hogy mindenekelőtt saját erejükre kell támaszkodniok.

„A személyi hatalom három esztendeje nem csökkentette a nép köztársasági és demokratikus érzelmeit", állapítja meg számos külföldi megfigyelő, aki az utóbbi hetekben tanúja volt a nép megmozdulásának, eltökéltségének, hogy nem bízza egy emberre a sorsdöntő problémák rendezését.

A De Gaulle-ista hatalom értékelése, melyet annak születésekor, 1958-ban, a Francia Kommunista Párt adott, a közelmúlt eseményei során teljes mértékben beigazolódott.

Ez a kormány az 1958. május 13-i algériai puccsból került ki. Challe, Salan, Massu, Jouhaud stb. tábornokok olyan polgári ultrákkal, mint Lagaillarde, Ortiz, Martel, stb. a köztársaság ellen

Digitized by Google

keltek fel. A demokratikus erők megosztottsága és az elterjesztett illúziók tették lehetővé De Gaulle tábornok személyi hatalmát amely megszüntette a demokráciát, mert a monopoltőkét képviseli, tehát mindenekelőtt a tömegek, a munkásosztály és szervezeteinek mozgalmától tart.

Három további éven át a kormány folytatta az algériai háborút, hogy keresztülvigye a kozmopolita monopóliumok és az azokat támogató nemzetközi bankok akaratát. E célból korlátozta a szabadságjogokat és a dolgozó tömegekre hárította politikájának és gyarmati háborújának következményeit.

A fasiszta tábornokokat előléptette, kitüntette. (Massu harmadik tábornoki csillagát kapta meg, Salan a becsületrendet, Challe NATO-parancsnoki kinevezést, stb.) De az algériai nép harcának erősödése, e harc növekvő nemzetközi támogatása, és a francia tömegek akcióinak fejlődése olyan nagy nyomást gyakorolt a francia kormányra, hogy végül is 1959 szeptemberében el kellett ismernie az „önrendelkezés" elvét és később az „Algériai Algéria" fogalmát, és már nem térhetett ki az elől, hogy a tárgyalások felvételét megígérje.

A reakció azonban nem maradt tétlen. Kirobbantotta 1960 januárjában az algériai barrikádharcokat, melyekből a kormánynak meg kellett volna értenie, hogy nem szabad szövetkeznie a katonai és fasiszta klikkel, hanem meg kell semmisítenie azt. Ahelyett, hogy így járt volna el, a kormány szószéket bocsátott az ultrák rendelkezésére „a barrikádok perében", mely felmentő ítélettel zárult, a csak a szökésben levő Salant és Lagaillarde-ot ítélte el. S ha keletkeztek, sőt éleződtek is az ellentmondások a burzsoázia e két csoportja között, abban egyetértettek, hogy nem tárgyalnak az algériai harcosok képviselőivel.

A monopóliumok azonban hajlanak arra, hogy a klasszikus gyarmatosítás bizonyos formáit részben feláldozzák, hogy megtarthassák legfőbb kiváltságaikat, a nagy profitok forrásainak birtoklását, többek között a szaharai ásványkincseket, a szaharai kőolajat. Az ennek fejében kínált engedmények bejelentése a fasiszta merényletek sorozatát váltotta ki Franciaországban (az eviani polgármester meggyilkolása és számos egyéb áldozat), valamint az április 22-i fasiszta lázadást. Ez arra is „jó volt", hogy liberális színben tüntesse fel De Gaulle hatalmát.

A De Gaulle-ista kormány osztályjellege ad magyarázatot arra, hogy miért cselekedett oly lassan, miért alkalmazott olyan gyenge eszközöket a lázadókkal szemben, miért nem akart a népre támaszkodni, a munkásokat felfegyverezni. De Gaulle következetesen képviselte a monopolistákat, és a lázadás elnyomásának ürügyével még különleges teljhatalmat is biztosított magának, s azt a nép ellen használja fel. (A demokratikus lapok elkobzása, tüntetések és gyülések betiltása.) Azonban a népi tömegek harca, a tényleges szolgálatra behívott katonák egészséges reagálása és az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányának utasításait követő algériaiak fegyelmezett magatartása a lázadás összeomlásához vezetett. A katonák megtagadták a hitszegő tábornokok parancsainak teljesítését, a katonai szolgálati idő csökkentéséről szóló de-

Digitized by Google

magóg ígéreteik ellenére. Egyes alakulatokban — a 30 000 főnyi idegenlégió ellenére, mely 45 százalékban volt nácikból, 45 százalékban magyar fasisztákból és néhány ejtőernyős zászlóaljból áll —, „a nép egyenruhát viselő fiai" kifejezésre juttatták szembenállásukat a fasizmussal.

Támadó és döntő jelentőségű akciókat kezdtek, különösen, amikor tranzisztoros rádióik segítségével megtudták, hogy a szakszervezetek április 24-re általános sztrájkra szólították fel a dolgozókat. A legöntudatosabbak magukkal ragadták a többieket, munkásokat, parasztokat vagy munkások gyermekeit, azzal, hogy kötelességük barátaik oldalára állni. A katonai táborokban, a támaszpontokon és laktanyákban egymást követték a röpgyűlések, a tisztekhez menesztett küldöttségek, hogy határozott állásfoglalást, tüntetéseket, sőt fegyveres akciókat követeljenek. Többek között megemlíthetők az orleans-i laktanya zuávjai, a benimessous-i huszárok, a Maison Blanche-i repülők, akik megakadályozták 30 repülőgép felszállását, amelyeken az ejtőernyősök akartak Párizsba repülni, a Redoute-ban, Boufarikban, Hussein—Dey-ben állomásozó alakulatok, a Constantine-i karbantartó alakulatok három századának katonái, akik az ejtőernyősök laktanyájukból való kikergetése után fegyvert ragadtak, barrikádokat emeltek és letartóztattak egy szökni próbáló ezredest. Constantine-ban az egyik támaszpont katonái nem voltak hajlandók visszaindulni a hegyekbe és elérték céljukat. Az Ain—Amat-i és telergmai repülők sztrájkba léptek és elkergették az ejtőernyősöket.

A behívott katonáknak és tisztjeiknek ez a bátor magatartása sokakat meglepett és egyeseket nyugtalanított. Mindenekelőtt az ultrákat, akik nem számítottak ilyen hatásra, és azt hitték, hogy a lázadó tábornokoknak a sorkatonák idő előtti hazaengedésére tett demagóg ígéretei elegendők lesznek ahhoz, hogy az egész hadsereget maguk mellé állítsák. A meglepetés gyűlöletté változott: az ultrák katonákat követtek meg, úszító röpcédulákat szórtak és feliratokat mázoltattak.

A katonák magatartása a burzsoá politikai csoportokat is meglepte, és megcáfolta azokat, akik azt hitték, hogy ha már a hadsereg kötelékében vannak, a fiatal dolgozók nem folytathatják háborúellenes harcukat.

A szintén meglepett kormányt megijesztette ez a jelenség, s intézkedéseket tett legfőbb támasza, a hivatásos hadsereg egységének helyreállítására.

Egyedül a francia kommunisták nem lepődtek meg: e magatartásban a lenini tanítások igazolását látják. Nehéz nem meglátni a katonák akcióinak az összefüggését azzal a harccal, amelyet a munkásosztály, a Kommunista Párt és az ifjúság már korábban és különösen 1960 őszén az újabban sorozott katonák Algériába küldése ellen folytattak. Pedig akkor ezt a politikai munkát a baloldali szociáldemokraták (PSU) is haszontalannak tartották.

A behívott katonák tudatos és szervezett ellenállását, mely április 23-án, tehát még De Gaulle tábornok felhívása előtt kezdődött, franciaországi széles népi megmozdulások tették lehetővé.

Nem kétséges, hogy a négy algériai tábornok, Challe, Salan, Zeller, Jouhaud, akik a közel-

Digitized by Google

múltban történt nyugdíjazásuk előtt kulcsbeosztásokat töltöttek be a francia és a NATO vezérkarban, nem ugrottak volna bele egy ilyen kalandba, ha nem lettek volna támaszaik a kormánykörökben és a spanyolországi, valamint a portugáliai diktátoroknál, akik szállást adtak a lázadóknak és minden vonatkozásban gondoskodtak róluk.

A franciaországi népi tömegek harcát a fasiszta veszély ellen, a burzsoá propaganda úgy akarta feltüntetni, mintha ez a De Gaulle-kormányt vakon támogató mozgalom lett volna. Ez nem igaz. Az akciót nagy lelkesedéssel folytatták azért, hogy De Gaulle kormányától kierőszakolják a lázadók megbüntetését, a szabadságjogok védelmét és a tárgyalások útján biztosítandó békét Algériában.

A szociáldemokrata vezetőknek az egységakcióktól való húzódása, szakadár mesterkedéseik ellenére a Kommunista Párt és a CGT egységpolitikája meghozta gyümölcseit: 12 millió sztrájkoló rendkívüli erejű mozgalma fejlődött ki a bázison megvalósult egységgel. Így igazolódott az egységfront-taktika helyessége és jött létre számtalan antifasiszta akcióbizottság. Ezek most tovább dolgoznak, hogy elérjék célkitűzéseiket, és különösen az eviani tárgyalások újrafelvételét és sikeres befejezését.

Mivel tudta De Gaulle az Algériai Ideiglenes Kormánnyal való tárgyalásokat ennyi ideig kitolni? De Gaulle tábornok eleinte az algériai harcosok teljes kapitulációját követelte. Később, az úgynevezett Constantine-i tervvel megkísérelte az algériai magántőkebefektetések növelésével az elavult gyarmati kizsákmányolást modernizálni. Mivel a tőke áramlása a hatalmas adókedvezmények ellenére is elmaradt és az algériaiak is elvetették ezt a tervet, De Gaulle tábornok megpróbálta, hogy választások útján szolgálatkész algériai végrehajtó szervet hozzon létre. Ez a kísérlet különösen súlyos kudarccal végződött, mivel az „előregyártott" algériai választottak egy része is az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányával való tárgyalásokat követelte.

Ekkor a De Gaulle-ista kormány a „kerek asztal" gondolatát vetette fel, amelyet a szociáldemokraták és a reformista szakszervezetek is támogattak. E szervezetek kiáltványt adtak ki, melyben hangsúlyozzák az összes algériai irányzatokkal való egyidejű tárgyalások megkezdésének szükségességét. Ez azt jelentette, hogy nem tekintik az Ideiglenes Kormányt az egész algériai nép képviselőjének, és azt kívánják tőle, hogy egyazon asztalhoz üljön az ultrák és az áruló Harkik[1] képviselőivel.

Az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormánya ezt elutasította; az algériai tömegek csodálatos tüntetései a városokban, különösen 1960 decemberében, elsöpörték ezt a fantomszerű „harmadik erőt". Így aztán a De Gaulle-ista hatalom kénytelen volt az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányával való tárgyalásokba beleegyezni. Az április 7-re Evianban kitűzött találkozás híre a béke híveiben nagy reményeket ébresztett a csaknem 7 éve tartó gyilkos háború befejezésére.

[1] Harkik — algériai bennszülöttekből álló fegyveres alakulatok, amelyek a franciák oldalán vesznek részt az algériai harcokban.

Digitized by Google

Ekkor Louis Joxe, az algériai ügyek francia minisztere bejelentette, hogy szándékában áll egyidejűleg tárgyalásokat folytatni az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányával és Messali Hadj úgynevezett Algériai Nacionalista Mozgalmával (MNA). A De Gaulle-ista kormány e mesterkedése váltotta ki az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányának jogos felháborodását, és elhatározását, hogy nem küldi el képviselőit Evianba. Messali Hadj Algériai Nacionalista Mozgalma ugyanis már nem képvisel semmiféle erőt a gyarmatosítás ellenes harcban. (Ezt egyébként Georges Pompidou elismerte, aki az előzetes titkos tárgyalásokra kapott megbízást.) A De Gaulle-ista kormány ebben az emberben vélte megtalálni a tartalék Bao Daj-t, akit a tárgyalások kudarca esetén felhasználhat. Messali Hadj ugyanis már régóta a gyarmatosítók szolgálatába állt. Párizs környékén, a Chantilly-i kastélyban rendezkedett be, ahol a francia rendőrség védelme alatt tart gyűléseket.

De Gaulle tábornok április 11-i sajtóértekezletén, amikében a majdani Algériai Köztársaságot Franciaországtól való elszakadása esetére megfenyegette, éreztette az általa képviselt monopóliumok szándékát Algéria felosztására. Elgondolásuk szerint a felosztás biztosítaná számukra mindenekelőtt a kőolajkincsek ellenőrzését, s az atlanti stratégia számára a katonai támaszpontokat. Nyilvánvaló, hogy a francia kormány mindent megtesz, hogy lehetőségeihez mérten megakadályozza egy valóban független algériai állam kialakulását és területi integritását.

A Szaharából Franciaország 1960-ban 7 millió tonna nyersolajat kapott, olajbehozatalának 22,5 százalékát. 1961-ben már 16—17 millió tonnát fog behozni.

A szaharai kőolaj feltárására, kitermelésére és finomítására, olajvezetékek építésére számos társaságot hoztak létre. E társaságokban megtaláljuk a nagybankokat, az ipari monopóliumokat, az amerikai, angol, német holland és olasz tőkét. Ezt szemléltetik az alábbiak:

A kutatást vagy kitermelést végző társaság neve	A lelőhely területe	Résztvevő társaságok
S. N. REPAL (Algériai Kőolajkutatási Nemzeti Társaság)	198 000 km² Hassi-Messaoud Hassi R'Mel	COFIREP RINAREP— GENAREP REP—France
CFPA (Algériai Kőolajipari Francia Társaság)	124 000 km² Hassi-Messaoud Hassi R'Mel	FOCIREP FINAREP
CPA (Algériai Kőolaj Társaság)	170 000 km²	Royal Dutch Shell COFIREP FINAREP

Digitized by Google

A kutatást vagy kitermelést végző társaság neve	A lelőhely területe	Résztvevő társaságok
CREPS (Szaharai Kőolajkutató és Kitermelő Társaság)	170 000 km² Edjelé Tiguentourine Zarzaitine	Royal Dutch Shell COFIREP FINAREP
CEP (Kőolajkitermelő Társaság)	35 000 km²	FINAREP COFIREP British Petroleum REP—France Banque de Paris

FRANCAREP COFIREP	— Banque Rotschild (Georges Pompidou, tanácsos)
EURAFREP	— Banque Lazard (Louis Jacquinot, miniszter)
REP—FRANCE	— Banque d'Indochine (Valéry—Giscard d'Estaing, pénzügyi államtitkár)
COFAREP FINAREP GENAREP	— Banque de Paris et des Pays Bas (Jean Berthoin, volt miniszter) — Banque de l'Union Parisienne (Maurice Couve de Murville — külügyminiszter)

Mint látható, De Gaulle több minisztere e bankok közvetlen képviselője. De az is látható, hogy a Szahara kizsákmányolásának kérdése már nemcsak a francia imperializmus problémája, hanem a nemzetközi monopoltőkéé is. A gyarmattartó hatalmak „általában" érdekeltek abban, hogy a Szahara kifosztása biztosítva legyen.

Érthető, miért akadályozzák a monopóliumok az algériai probléma tárgyalások útján való rendezését, s miért igyekeznek különválasztani a Szaharát Algéria többi részétől. Michel Debré miniszterelnök február 24-én Gardaiaban kijelentette: „A Szaharára nagy jövő vár, s az itt jelenlevő Franciaország elhatározása, hogy itt is marad." Az algériai nép számára azonban a szaharai olaj jelenti az iparosítás, a fejlődés legfontosabb anyagi bázisát, amelyről nem fog lemondani.

Az eviani tárgyalások egyszer már megszakadtak, mivel a francia tárgyalófél az algériai Ideiglenes Kormány számára elfogadhatatlan követeléseket támaszt. Az új tárgyalások megkezdésének és eredményességének biztosításához szükséges, hogy az algériai és a francia nép nyomása növekedjék és elsöpörje a nehézségeket, amelyeket a monopóliumok érdekeit szolgáló kormány továbbra is támasztani fog. A monopolisták ellentmondásos

Digitized by Google

összefogásával szemben érvényesülnie kell a szabadság- és békeszerető népek szolidaritásának. De Gaulle tábornok május 8-i televíziós beszédében az algíri puccsot már csak „incidens"-nek nevezte. De Gaulle tábornok nem tud elszakadni azoktól, akik segítségével hatalomra jutott. Beszédében egyetlen egy új elemet sem hozott, csupán felújította a „kerek asztal", a különféle irányzatok megkérdezésének régi gondolatát. Még a júniusi országjáró körútján is Algéria „társulásának" vagy „felosztásának" változatait vetette fel. Szólt arról is, hogy francia részről követelni fogják: az első megtárgyalandó kérdés a tűzszünet legyen. Ismeretes e tekintetben az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányának jogos válasza, mely szerint az algériaiak hét évi háború után nem hajlandók biztosítékok nélküli fegyverletételre.

Ilyen körülmények között kezdődtek meg május 20-án Evianban a tárgyalások, melyeknek során francia részről egyoldalúan bejelentették az úgynevezett tűzszünetet. Az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormánya tartózkodott mindenfajta kommentártól De Gaulle tábornok két legutóbbi beszédét illetően. Ez az algériaiak jóindulatát bizonyítja, mivel a francia részről tett nyilatkozatok számos megjegyzésre adtak okot.

A népi tömegmozgalmak Algériában és Franciaországban döntő szerepet játszanak majd a tárgyalások kimenetelében. Az FLN-szervezte tüntetések Algéria feldarabolásával való fenyegetőzések ellen és a franciaországi számtalan megmozdulás (munkabeszüntetések, gyűlések, tüntetések, minden bizonnyal jelentős erőt képviselnek, és az egyenlő jogú felek tárgyalását és megegyezését követelik. Ezek az egyidőben lezajló megmozdulások szemléltetik a gyarmati ország és az anyaország proletárjainak harci szolidaritását közös ellenségeikkel, a vérszopó monopóliumokkal szemben.

A Francia Kommunista Párt sokéves politikai és ideológiai harcot folytatott már eddig is az algériai nép szabadságáért. Propagandája szembeszállt a francia nagyhatalmi sovinizmussal, a fajgyűlölettel; kimutatta az igazságtalan, gyarmati háború jellegét és az algériai szabadságharc nemzeti és haladó céljait. Mindezt nemcsak a francia burzsoázia népbutító „tanításai" ellen, de a szociáldemokrata „ideológusok" ködösítő elméleteivel szemben is hirdetnie kellett. És ma is a kommunista párt az egyetlen párt, amely Franciaországban Algéria ügyét becsülettel és áldozatok árán is képviseli.

André Gouilloo

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Marx és Engels összes művei 3. kötete*

Marx és Engels összes műveinek 3. kötete azokat az írásokat tartalmazza, amelyek 1845—46-ban születtek. Németországban ezekben az években az érlelődő forradalom, s az élesződő ellentmondások fényében egyre világosabban kirajzolódnak az osztályfrontok és kezd kialakulni a német proletariátus önálló arculata is. Mindez tükröződik az ideológiai harcokban is. A hegeli filozófia, s e filozófia felbomlásának, az ifjúhegeliánizmusnak a kora — amikor a politikai-ideológiai harcok főleg a vallászkritika szféráiban mozogtak, — már a múlté. Megérett a helyzet a munkásosztály önálló világnézetének kidolgozásához, s Marx és Engels ezekben a munkákban már valóban a proletárszocializmust, a tudományos kommunizmust állítják szembe a vizenyős kispolgári-polgári „szocializmussal".

A kötet legterjedelmesebb munkája az 1846-ban elkészült *Német ideológia*, amely az érett maxizmus kialakulásának egyik legfontosabb állomása. *A német ideológia* mellett e kötetben kapott helyet Marx nagyjelentőségű írása: *Tézisek Feuerbachról.*

A német ideológia megírásának körülményeit, Marx és Engels fejlődésében játszott szerepét Marx 1859-ben „A politikai gazdaságtan bírálatához" előszavában így jellemzi: „... elhatároztuk, hogy a német filozófia ideológikus felfogásával szemben a magunk ellentétes felfogását együttesen kidolgozzuk, valójában hogy egykori filozófiai lelkiismeretünkkel leszámoljunk. Szándékunkat a Hegel-utáni filozófia bírálatának formájában hajtottuk végre."[1] E mű funkciója tehát elsősorban a kritikai tisztázás volt, s ezért mondta Marx *A német ideológia* megjelenésének elmaradására utalva (*A német ideológiát* először 1932-ben Moszkvában adták ki): „A kéziratot annál szívesebben engedtük át az egerek rágcsáló bírálatának, mert elértük fő célunkat — saját nézeteink tisztázását."[2]

Marx Feuerbach-tézisei vázlat jellege ellenére a marxista filozófia tanulmányozásának egyik legfontosabb forrása. Marx a 11 tézisben Feuerbach kritikáján keresztül — ez egyben a marxizmust megelőző egész polgári materializmus bírálatának is kulcsa — megalapozza a marxista materializmust. A tézisek gazdag tartalmából itt csak azt a vezérgondolatot akarjuk kiemelni,

* Kossuth Kiadó, Budapest, 1960.

[1] Marx–Engels: Válogatott Művek 1. kötet. Szikra, 1949. 341. oldal.
[2] Ugyanott.

Digitized by Google

hogy Marx szerint a filozófiának a gyakorlathoz kell fordulnia, a gyakorlat a modern materialista filozófia legdöntőbb kérdése. A gyakorlat jelentőségének, mint a megismerés alapjának, mint a megismerés igazsága kritériumának — tehát, mint ismeretelméleti kategóriának — a felismerése: választóvíz a marxista materializmus és azt megelőző szemlélődő, passzív jellegű, polgári materializmus között, amely nem volt képes az idealizmussal következetesen szakítani. Feuerbach is „csak az elméleti viszonyulást tekinti igazán emberinek", s „ennélfogva nem érti meg a »forradalmi«, a »gyakorlati-kritikai« tevékenység jelentőségét". Ezzel kapcsolatban írta le Marx azóta világhírűvé vált tizenegyedik tézisét: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték;* a feladat az, hogy *megváltoztassuk.*" Ez a mondat — amely kifejezi a marxista filozófia forradalmi lényegét, — olvasható a highgate-i temetőben Marx sírján is.

A gyakorlat kategóriája ma is a marxista és a polgári filozófia harcának egyik fő kérdése. A mai burzsoá filozófusok többsége rettegve fordul el a gyakorlattól, amelynek forradalmi tartalma napjainkban egyre világosabban feltárul. Ugyanakkor a különböző polgári filozófiai irányzatok mindent elkövetnek, hogy összezavarják és meghamisítsák a gyakorlat fogalmát. A XX. század polgári filozófiájában például a pragmatizmus igyekezett eltorzítva felhasználni a gyakorlat fogalmát is: — azt objektív tartalmától megfosztva, a burzsoázia szempontjából tekintett *hasznosságra* változtatta.

Egyes polgári filozófusok a marxizmus és pragmatizmus összekeverésében odáig mennek, hogy párhuzamot vonnak a marxizmus és pragmatizmus gyakorlat-felfogása között, azt állítják, hogy a pragmatizmus „megközelíti" a marxista filozófiát. Úgy vélik, hogy Dewey felfogása és a marxizmus között nincsen lényeges különbség. 1950-ben Dewey 90. születésnapján Sidney Hook szerkesztésében New Yorkban cikkgyűjtemény jelent meg, amelyben Jim Cork „John Dewey és Karl Marx" címmel írt cikket. Ebben azt állítja, hogy „ha figyelmen kívül hagyjuk Marx és Dewey nyelvének és terminológiájának különbözőségét, akkor tág értelemben véve filozófiai álláspontjaik alapjában megegyeznek".

A pragmatizmus azonban a gyakorlat fogalmát a marxizmus gyakorlatfelfogásával homlokegyenest ellentétes módon értelmezi s csak felületes látszatra lehet köztük hasonlóságot megállapítani. A pragmatizmus szerint a gyakorlat lényege a haszon, a siker, a kényelem. „Az az igaz, ami hasznos" — ez a szubjektív idealista nézet a pragmatizmus gyakorlat-felfogásának a tartalma. „Az a kötelességünk, hogy az igazságot keressük, része annak a kötelességnek, hogy azt tegyük, ami kifizetődik", — írta William James Pragmatism c. könyvében.

A pragmatizmus a burzsoázia érdekeit fejezi ki. Ezt szolgálja a gyakorlat fogalmának idealista, reakciós eltorzítása is. Ez a filozófia a kapitalizmus apológiájának eszköze, az individualizmus sikerkultuszának filozófiai kifejeződése: az az igaz, ami a kapitalizmus számára hasznos.

A pragmatizmusnak a gyakor-

Digitized by Google

lat fogalmával üzött csalárd machinációi emlékeztetnek arra: hogyan bántak a machisták a tapasztalat fogalmával. Lenin figyelmeztet arra — és ez a pragmatizmus kritikája szempontjából is irányadó —, hogy „az egészmachizmus... nem egyéb, mint a »tapasztalat« szó igazi értelmének észrevehetetlen árnyalatok útján való elferdítése".[2]

Marx a tézisekben következetesen végigviszi a gyakorlat materialista felfogását és a gyakorlat vizsgálatát helyezi előtérbe az *ember* lényegének megítélésében, valamint a *vallás* megítélésében is. Az *ember* antropológiai, biológiai magyarázatával szemben Marx az embert a társadalomba beágyazva, a társadalmi gyakorlat kereteiben mutatja be, feltárva az ember társadalmi meghatározottságát. „De az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége." (9. oldal.) Az ember lényegének antropológiai, biológiai felfogása Feuerbachnál eltorzítja az ember lényegét, ignorálja a gyakorlatot, a társadalmi tevékenységet és ez végső soron megfelel annak a burzsoá szemléletnek, amely lebecsüli a termelő tevékenységet, az egész társadalmat megalapozó termelést.

A *vallás* lényegének magyarázatához sem elégséges ismeretelméleti okokat keresni. „Feuerbach a vallási önelidegenülésnek a világ egy vallási és egy világi világra való (vagy ahogyan Engels írja: egy vallási, elképzelt és egy valóságos világra) megkettőződésének tényéből indul ki. Munkájabban áll, hogy a vallási világot feloldja világi alapzatában" (8. oldal). Feuerbach azonban itt megáll és szem elől téveszti, hogy ennek a munkának elvégzése után a fődolog még hátra van. Ez a fődolog: a vallást a társadalmi gyakorlat szemszögéből megítélni, feltárni a vallás társadalmi alapjait, gyökereit.

A gyakorlatban oldódik fel minden elméleti kérdés, a gyakorlat a kulcsa ezek megértésének. „Minden társadalmi élet lényegileg *gyakorlati*. Mindazok a misztériumok, amelyek az elméletet miszticizmusra indítják, az emberi gyakorlatban és e gyakorlat megértésében találják racionális megoldásukat" (9. oldal).

Korunkban a gyakorlat és a marxista filozófia egysége különösen jelentős. Egyre inkább megvalósul a marxi program: a marxisták nemcsak *magyarázzák* a világot, de a marxista eszmék szellemében *meg is változtatják* azt. A marxista elméleti gondolkodás továbbfejlődésének pedig alapvető forrása a forradalmi gyakorlat. Ezért tekintik a marxista filozófusok munkájuk alapelvének a Feuerbach-tézisek fő gondolatát: a gyakorlat meghatározó szerepét a filozófia fejlődésében.

* * *

A német ideológia tanulmányozása — amire a magyar olvasóknak most lehetőségük nyílik (Marx és Engels közös munkája most jelent meg először teljes terjedelmében magyarul, a megelőző 1952-es kiadás csak egyes részeket tartalmazott szemelvényes formában) — elősegíti a marxista filozófia alapproblémáinak, a dialektikus és történelmi materializmus kialakulásának és lényegének mélyebb megértését.

[2] Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra, 1948. 300 old.

Digitized by Google

Ez a cikk természetesen nem vállalkozhat arra, hogy ennek a műnek a gazdag tartalmát akár csak vázlatosan is ismertesse. Érdemes azonban felhívni a figyelmet néhány kérdésre, amelynek helyes megvilágításában *A német ideológia* felhasználása fontos szerepet játszhat.

Az első kérdés: a filozófia alapkérdésének felvetése és ennek viszonya a történelmi materializmus kidolgozásához. Engels 40 évvel később „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása" című munkájában foglalta össze a filozófia alapkérdését: „Minden de különösen az újabb filozófia alapvető, nagy kérdése a gondolkodás és a lét viszonyának kérdése... A gondolkodás és a lét, a szellem és a természet viszonyának kérdése, az egész filozófia legfőbb kérdése... A filozófusok aszerint, hogy milyen választ adtak erre a kérdésre, két nagy táborra szakadtak. Azok, akik azt állították, hogy a szellem az eredendő a természettel szemben, tehát végső fokon a világ valamilyen teremtését tételezik fel... az idealizmus táborát alkották. A filozófusok másik része, amely a természetet tekinti eredendőnek, a materializmus különböző iskoláihoz tartozik."[4]

Marx és Engels a materializmus és az idealizmus szembenállását először az ifjú-hegelianusok kritikájával kapcsolatban fejtik ki részletesen. *A német ideológia* első fejezetének, a Feuerbach című részének alcíme: „A materialista és az idealista szemlélet ellentéte". A „német ideológia" idealizmusának kritikája vezeti el őket arra az alapvető megállapításra, hogy: „Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot. Az első szemléleti módban, a tudatból indulnak ki, mint az eleven egyénből, a másodikban, amely megfelel a valóságos életnek, magukból a valóságos, eleven egyénekből és a tudatot csakis mint az ő tudatukat szemlélik." (25. oldal.)

Marx és Engels materializmusának kialakulásában igen nagy szerepe volt a *társadalom története* mélyrehatóan elemzésének. *A társadalom történetét meghatározó tényezőket* elemezve a társadalom történetének reális — tapasztalati úton megállapítható — feltételeiből indultak ki és arra a következtetésre jutottak, hogy „...az embereknek ahhoz, hogy »történelmet csinálhassanak«, meg kell élniök. Az élethez azonban mindenekelőtt evés és ivás, lakás, ruházat és még egy és más szükséges." (29. oldal.)

A társadalom tudatát a társadalom léte határozza meg, a társadalom tudata csak a lét tudatosulása. „A tudat sohasem lehet más, mint a tudatos lét, az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk." (24. oldal.) A tudat termelése a társadalom anyagi viszonyaiba szövődik bele, az emberek anyagi tevékenységében találja reális forrásait.

A társadalom tudatát meghatározó *társadalmi lét* tartalmát Marx és Engels tudományos sokoldalúsággal, mélységgel foglalták össze. Kimutatták, hogy minden emberi történelem előfeltételei: „a valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik... Ezek az előfeltételek tehát tisztán tapasztalati úton megállapíthatók." (23. oldal.)

[4] Marx–Engels: Válogatott Művek II. kötet. Szikra, 1949. 364—365. oldal.

Digitized by Google

Az ember emberréválásának alapvető indítéka, az ember embervoltának differencia specifikája: az anyagi termelés. „Az embereket az állatoktól megkülönböztethetjük a tudattal, a vallással, vagy amivel akarjuk. Ők maguk akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor *termelni* kezdik létfenntartási eszközeiket." (23. oldal.)

A társadalom termelési módja ezért a társadalom anyagi életfeltételeinek legdöntőbb eleme. „Az tehát, hogy mik, — állapítják meg az emberekről, az egyének életéről — egybevág termelésükkel, mind azzal, *amit* termelnek, mind pedig azzal, *ahogy* termelnek. Hogy tehát az egyének mik, az termelésük anyagi feltételeitől függ." (23. old.) (Engels ezt a szöveget azzal módosította, hogy a termelés fogalmát a termelési móddal helyettesítette be.) Emellett azonban számbaveszik a társadalom egyéb materiális feltételeit is — az ember biológiai létezését és szaporodását, az úgynevezett népsűrűséget, a társadalmat övező természetet, a társadalomhoz kapcsolódó, a társadalmat tartalmazó, s azt megalapozó földrajzi környezetet is.

A „történelem előfeltételei" fogalmazás tehát lényegében a *társadalmi lét* fogalmát tartalmazza, amely e felfogásban a maga teljességében és sokoldalúságában jelenik meg. A társadalmi lét fogalmában legközvetlenebb jelentőségű és a társadalmi fejlődést legközvetlenebbül meghatározó tényező a termelési mód. De nem szabad elhanyagolni a társadalom történetét alakító, meghatározó egyéb mozzanatokat sem. A társadalmi lét meghatározása *A német ideológiában* figyelemreméltó a társadalmi lét fogalma körül folyó viták szempontjából is. E viták azt mutatják, hogy vannak, akik leszűkítik a társadalmi lét fogalmát a társadalom termelési módjára (sőt ezen belül a termelési viszonyokra), s emellett elhanyagolják az egyéb materiális (természeti, földrajzi, biológiai, stb.) viszonyok szerepét, amelyek a társadalom termeléséhez kapcsolódnak. Amennyire helytelen azonban a társadalmi lét ilyen leszűkített értelmezése, annyira hibás az a felfogás is, amely nem emeli ki a társadalom sokrétű anyagi feltételei közül a leglényegesebbet: :a társadalom anyagi termelését. Ez a hibás felfogás, elmossa a különbséget a társadalom fejlődését meghatározó tényezők, a társadalom gazdasági viszonyai, valamint az egyéb materiális létfeltételek között.

A történelmi fejlődésben Marx és Engels kiemelték a termelési mód objektív jellegét: a termelőerőket az előző nemzedékektől az emberek készen kapják. A termelőerők tömege készen található — s ez határozza meg a társadalom fejlődését: „... minden fokon készen található... egy anyagi eredmény, a termelőerők egy összege, egy történelmileg megteremtett viszony a természethez és az egyének közt egymáshoz, amelyet minden nemzedék az előtte járótól örököl; a termelőerőknek, tőkéknek és körülményeknek egy tömege, amelyet egyfelől az új nemzedék módosít ugyan, de amely másfelől elő is írja az új nemzedék életfeltételeit és meghatározott fejlődést, sajátlagos jelleget ad neki." (41. oldal)

A termelési módon belül Marx és Engels a termelőerők és ter-

Digitized by Google

melési viszonyok fejlődésének folyamatát, mint dialektikus folyamatot ábrázolták. Kimutatták, hogy a termelőerők fejlődését hogyan segítik elő a termelőerők jellegének megfelelő termelési viszonyok, illetve az elavult termelési viszonyok hogyan változnak a termelőerők fejlődését segítő tényezőből a termelés fejlődésének akadályává, béklyójává. „E különböző feltételek, amelyek először az öntevékenység feltételeiként, később annak béklyóiként jelennek meg, az egész történelmi fejlődésben érintkezési formák összefüggő sorát alkotják, amelynek összefüggése abban áll, hogy a korábbi, béklyóvá vált érintkezési forma helyébe, új, a fejlettebb termelőerőknek és ezzel az egyének haladott öntevékenységi módjának megfelelő érintkezési formát állítanak, amely a maga részéről megint béklyóvá válik és akkor másik lép helyébe." (67. oldal) A termelőerők és termelési viszonyok összeütközésének jelentőségét később Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" írt előszavában fejtette ki: „A társadalom anyagi termelőerői, fejlődésük bizonyos fokán ellentmondásba jutnak a meglévő termelési viszonyokkal..., melyek között eddig mozogtak. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból a termelőerők béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be."[5]

Marx és Engels már *A német ideológiában* kifejtik, hogy a termelőerők és termelési viszonyok konfliktusa megoldásának útja a *szocialista forradalom*. Az elavult termelési viszonyok nem tűnnek le önként, automatikusan, *el kell azokat távolítani*. Ennek útja a forradalom. A mai revizionisták a szocializmusért vívott harcot akarják keresztezni amikor azt hirdetik, hogy a szocializmus automatikusan spontán módon győzhet, a tőkés országok körülményei között. Így hamisítja meg a mai történelmi folyamatot a JKSz programja, amikor azt állítja, hogy a tőkés országokban megtalálhatók a szocialista fejlődés elemei.

A szocialista forradalom Marx és Engels szerint „a tevékenység eddigi módja ellen irányul". A szocialista forradalom, a világtörténelem e nagy fordulata alapvető változásokat hoz a történelemben. Gyökeresen különbözik minden megelőző forradalomtól is: a korábbi forradalmakban a kizsákmányolás lényege érintetlenül maradt, csupán a kizsákmányoló osztályok váltogatták egymást a hatalomban, a szocialista forradalom pedig a kizsákmányolás egész rendszerét megsemmisíti. A szocialista forradalom a proletariátust emeli hatalomra, de ez a hatalom átmeneti, mert a proletariátus önmaga felszámolására is törekszik a szocialista forradalom győzelemrevitelével. Ez a forradalom „az összes osztályok uralmát magukkal az osztályokkal együtt megszünteti, mert ezt a forradalmat az az osztály viszi véghez, amely a társadalomban már nem számít osztálynak... amely már kifejezője minden osztály, nemzetiség, stb. felbomlásának a mai társadalmon belül." (39. oldal) A proletariátus történelmi hivatása tehát abban van, hogy harcolva saját osztályérdekeiért, egyben az egész emberi

[5] Marx–Engels Válogatott művei I. kötet, Szikra, 1949. 340. oldal.

Digitized by Google

ség felemelkedéséért, az emberi haladásért harcol.

A szocialista forradalom jelentősége nemcsak a régi uralkodó osztály megdöntésében van, a szocialista forradalom emellett a társadalom erkölcsi fejlődésének is alapvető összetevője, a kommunista erkölcsiség kialakításának is fontos eszköze. „E kommunista tudat tömeges létrehozásához... az emberek tömeges megváltozása szükséges, ami csakis gyakorlati mozgalomban, *forradalomban* mehet végbe; a forradalom tehát nemcsak azért szükséges, mert az *uralkodó* osztályt nem lehet más módon megdönteni, hanem azért is, mert a *megdöntő* osztály csak forradalomban juthat el odáig, hogy lerázza nyakáról a múlt egész szennyét és képessé váljék a társadalom új megalapozására" (39—40 oldal).

A német ideológia betekintést ad a marxi filozófia kialakulásába, s ezzel sok alapvető elméleti kérdés megértését is elősegíti. Ilyen kérdés: a *történelmi materializmus* helye a marxista filozófiában. Ismeretes, hogy még a múlt század végén voltak revizionista kísérletek a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus szétválasztására és szembeállítására. Ez lényegében a marxista filozófia revíziója volt, kísérlet arra, hogy a dialektikus materializmust neo-kantiánus filozófiával váltsák fel. Ma is találkozunk olyan kísérletekkel, amelyek a marxista filozófia ellen azzal támadnak, hogy megbontják egységét és például a történelmi materializmust elválasztva a dialektikus materializmustól, más filozófiai nézetekkel akarják összegyeztetni. Így az egzisztencialista Sartre — legalábbis szavakban — hajlandó elismerni a történelmi materializmus jelentőségét, de azt nem a dialektikus materializmussal, hanem az egzisztencializmus idealista filozófiájával akarja egybekapcsolni. Nem nehéz felismerni, hogy az ilyen kísérletek a valóságban a marxista filozófia egészét teszik kétségessé és lényegében az antimarxizmus burkolt formái. A dialektikus és történelmi materializmus kapcsolatáról azonban nemcsak a revizionistákkal és az antimarxizmus különböző mai képviselőivel van vitánk. Időnként viták keletkeznek ebben a kérdésben marxista filozófusok körében is. Akadnak, akik elismerik, hogy a történelmi materializmus filozófiai alapja a dialektikus materializmus, de a történelmi materializmust mégsem tekintik a marxista filozófia szerves részének, nem tekintik filozófiai tudománynak, csak általános társadalomelméletnek, „szociológiának". *A német ideológia* perdöntő lehet ebben a vitában is.

A német ideológia azt bizonyítja, hogy csak a történelmi materializmus felfedezésével lett teljes, következetes a filozófiai materializmus, a materialista filozófia. A Marx előtti, polgári materialisták — bármily haladó nézeteket hirdettek is a természetről — képtelenek voltak a társadalom tudományos, materialista felfogására, s ezért materializmusuk nem volt teljes, s nem lehetett következetes egészében sem. Marx materializmusa kiterjed a történelemre is, s a történelmi materializmus tetőzi be a materializmus épületét. Feltétele ez a filozófia alapkérdése következetes megoldásának, s a materialista ismeretelmélet sok más

Digitized by Google

kérdése megválaszolásának is. Ezért Marx filozófiája „egy acéldarabból öntött", melynek egy részecskéjét sem lehet elvenni anélkül, hogy egyben az egész marxi filozófiát ne vonnák kétségbe.

A német ideológia tanulmányozása segít megérteni egy másik sokszor félretett és sokat vitatott kérdését is: mit értünk azon, hogy *a történelmi materializmus a dialektikus materializmus alkalmazása a történelemre?* Kettős természetű félreértésekbe ütközünk e gondolat interpretálásában. Voltak, akik ezt az „alkalmazást" *vulgárisan* úgy értelmezték, hogy a történelmi materializmus nem más, mint „alkalmazott dialektikus materializmus", amelyet Marx és Engels átvittek a történelem vizsgálatára. Tehát kész a következtetés: előbb jött létre a dialektikus materializmus, s a következő lépés volt a kész filozófiai elvek alkalmazása a társadalomra.

Jogos a kritika ezen vulgáris felfogással szemben. De a kritika gyakran maga is egyoldalú, eltorzult álláspontot eredményezett, amely szerint *először a történelmi materializmus* jött létre (Marx és Engels korai műveiben csak ezt fejtik ki), s csak ezután a dialektikus materializmus. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni — és *A német ideológia* erre hívja fel a figyelmet — hogy a dialektikus és történelmi materializmus *együtt* született. Marx és Engels a társadalom ideológiai-politikai struktúrájának, tudatának vizsgálatát visszavezeti a társadalom létére — s összekapcsolja ezzel a lét és tudat általános problémájának a materialista megoldását. A társadalom tudatát, annak összetevőit vizsgálja — s nem mulasztja el feltárni a tudat és nyelv, a beszéd és gondolkodás alapvető ismeretelméleti összefüggéseit. A dialektikus materializmus kifejtését elvezeti a történelmi materializmusig, a történelem materialista vizsgálatát megalapozza, összekapcsolja a dialektikus materializmus alapjainak kidolgozásával. A dialektikus és történelmi materializmus tehát szerves egység, megbonthatatlan belső kapcsolatuk kifejezi a történelmi materializmus filozófiai jellegét.

Marx és Engels az ifjú-hegeliánusok filozófiai felfogásának bírálata során kifejtik a filozófia lényegéről, tárgyáról vallott felfogásukat is. Megmutatják, hogy a régi spekulatív filozófiának be kell alkonyult, véget értek a tudatról szóló frázisok, helyükre valódi tudásnak kell lépnie. „A valóság ábrázolásával az önálló filozófia elveszti létezési közegét. Helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása léphet, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el." (25. oldal.) *A német ideológia* ezzel előlegezi a marxista filozófia, a dialektikus materializmus tárgyának azt a meghatározását, amelyet Engels a „Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása" című munkájában adott: „A dialektika a külső világ és az emberi gondolkodás mozgásának általános törvényeiről szóló tudományra korlátozódott."[6] A marxista filozófia tehát a természet, a társadalom és a megismerés legáltalánosabb törvényeivel foglalkozik, amelyek a valóságos történelemre, társadalomra, illetve

[6] Marx–Engels Válogatott Művek II. kötet, Szikra, 1949. 383. oldal.

Digitized by Google

természetre épülnek, s ezek nélkül „egyáltalán nincs értékük".

Mi a funkciója a marxista filozófiának, ezek után, milyen feladatai vannak az új filozófiának? Az új filozófia elvonatkoztatásai, általános törvényszerűségei csak az általános tájékoztatást segítik, de olyan receptet semmiképp sem adhatnak, amely pótolhatná a konkrét vizsgálatot. „Csak arra szolgálhatnak, hogy a történeti anyag rendezését megkönnyítsék, egyes rétegeinek egymásutánját jelezzék. De semmiképpen sem adnak — a filozófia modjára — (itt természetesen Marx és Engels a régi filozófiára gondolnak. — F. Gy.) receptet, vagy szkémát, amelyhez a történelmi korszakot hozzá lehet nyesegetni." (25—26. oldal.)

Marx és Engels tehát határozottan felléptek a régi spekulatív filozófia ellen. Vannak, akik erre hivatkozva megpróbálják Marx és Engels megállapításait pozitivista módon eltorzítani — tagadva általában a filozófia önálló létét, létjogosultságát. Marx és Engels a régi filozófia fölöslegessé válásáról beszél, a pozitivisták pedig minden filozófia — főként a marxista filozófia — létjogosultságát tagadják, a valóságban azonban a tudományba becsempészik azokat az idealista előfeltevéseket, amelyekkel a tényeket magyarázzák. A marxista filozófia tárgyának felfogása „A német ideológiában" élesen megkülönbözteti Marx és Engels nézeteit nemcsak a régi spekulatív metafizikától, de a pozitivizmustól is.

Marx és Engels műveinek 3. kötete, annak ellenére, hogy a bennefoglalt művek még nem az érett marxizmus korszakából valók — gazdag kincsestára a marxista filozófiának, s tanulmányozása az elméleti munkások és propagandisták széles körében az elméleti és propagandamunka fellendítésének fontos eszköze.

Fukász György

SZABÓ KÁLMÁN:

A szocialista tervszerűség elméleti kérdései

A népgazdaság hosszú távlatokra történő tervezése, a szocialista országok közötti gazdasági munkamegosztás kialakítása, az operatív gazdasági irányítás tervszerűségének fokozása, korszerű új, módszerek alkalmazása a tervezésben — a tervgazdálkodás hatókörének bővülését, feladatainak növekedését jelentik. A szocializmus gyarapodó gazdasági sikereinek hatása alatt az imperializmus ideológusai — polgári közgazdászok és reformisták egyaránt — a „kapitalizmus tervszerűsítésének" jelszavát hangosabban hirdetik, mint valaha. A gyarmati elnyomás alól újonnan felszabadult országok egész sora törekszik a gazdasági élet részleges tervszerűsítésére. Kevés időszerűbb — a szocialista építés gyakorlata és az ideológiai harc szempontjából egyaránt alapvető

Kossuth, 1969.

Digitized by Google

fontosságú — feladatot tűzhet tehát maga elé marxista közgazdász, minthogy megkísérelje a tervszerűség elméleti kérdéseinek tisztázását.

*

Szabó Kálmán mindenekelőtt abból indul ki, hogy a *tervszerűség* nem egyszerűen a gazdasági irányítás meghatározott módja, hanem maguknak az objektív gazdasági folyamatoknak *objektív* tulajdonsága, külső, tárgyias *formája*, amely „a szocialista gazdasági viszonyokat általánosan és eltörölhetetlenül jellemzi". A tervszerűség tartalma pedig egy objektív és egy szubjektív mozzanat, *az arányosság és a tudatosság ellentmondásos egysége.* Részletesen vizsgálja először az objektív pólust, az arányosságot és az arányos fejlődés törvényét; azután a szubjektív pólust, a tudatosságot; végül rátér e kettő egymáshoz való viszonyának, magának a tervszerűségnek a vizsgálatára.

Az *arányosság* nem mennyiségi, hanem *minőségi* kategória. Akkor jellemzi két egymással kapcsolatban levő gazdasági jelenség *viszonyát* (mennyiségi arányát), ha ezek éppen megfelelnek egymásnak, kölcsönösen kielégítik egymást. Akkor jellemzi általánosságban az újratermelési folyamat egészét, ha annak két fő pólusa, *a termelés és a szükségletek* megfelelnek egymásnak, *egyensúlyban* vannak. A termelés színvonala, lehetséges vagy tényleges terjedelme adott és mérhető. Mit értsünk azonban ebben az összefüggésben szükségleten? A tényleges szükségletek *mindig* meghaladják a termelést, sohasem lehetnek egyensúlyban vele. A fizetőképes kereslet *nem mindig* fejezi ki a szükségleteket, pl. mesterségesen magas árak esetén kisebb, mesterségesen alacsony árak esetén nagyobb lehet annál. Szükséges tehát ebben az összefüggésben egy új fogalom, a *mérlegelt szükségletek* fogalma, amely elnevezés a társadalmi termelés adott színvonalán kielégítendő szükségleteket jelöli. Ezeknek és a termelésnek (azaz tényleges kielégítésüknek) egymáshoz való viszonya: arányosság vagy aránytalanság.

Az újratermelés bővülésével azonban mindig újabb és újabb szükségletek válnak mérlegeltté. A tegnapi arányosságot kifejező mennyiségi arányok ma már aránytalanságot fejeznének ki; a mai arányosság kereteit már feszegetik a mai termelést még meghaladó, de holnap már mérlegeltté váló szükségletek. Ily módon az arányosság mindig *viszonylagos*, azaz részleges és ideiglenes. *Ellentmondást* rejt önmagában is: belső ellentmondásának egyik pólusa a mérlegelt szükségletek és a termelés egyensúlya, másik pólusa a tényleges szükségletek és a termelés egyensúlyának hiánya. Ezért az arányos fejlődés törvénye nem abszolút módon, hanem *tendenciaként* érvényesül. Ez a tendencia azonban — ellentétben a kapitalizmus gazdasági törvényeivel — nem önmaga követelményeinek megsértésén keresztül, nem állandó megszakításokkal, nemcsak hosszabb időszak átlagaként érvényesül, hanem *mindig uralkodó* tendenciaként, *folyamatosan* hat. Az ellene ható tényezők szükségképpen léteznek; de hatásukat a társadalom leküzdheti, mielőtt az ellentmondás nyílt konfliktussá fejlődne és szétfeszítené az egységet, azaz mielőtt az arányosság aránytalansággá válna. Az arányos fej-

Digitized by Google

lődés törvénye tehát — mint általában a szocializmus gazdasági törvényei — nem konfliktusos, hanem *harmonikus tendenciaként* érvényesül.

Az arányosság, a tervszerűségkategória objektív mozzanata, feltételezi a magasfokú társadalmi *tudatosságot*, a tervszerűség szubjektív mozzanatát. A magasfokú társadalmi tudatosság lényege a fő objektív összefüggések *megértése*, a fejlődés tudományos *előrelátása* és *aktív ráhatás* a társadalmi-gazdasági élet egészére, azaz a társadalom *uralma* saját viszonyai felett. A tudatosság nem pusztán az emberek tudati állapota; a társadalmi tudatosság *viszony* az objektív fejlődési folyamatok és a társadalom velük kapcsolatos magatartása között. E viszonynak másik lehetséges — a tudatossággal ellentétes — formája a *spontaneitás*, amikor „elégtelen, vagy hiányzik az objektív törvények megértése, a fejlődés megfelelő előrelátása és a gazdasági tevékenységnek a *közös* célok szerinti társadalmi szervezése". (253. oldal.)

A szocializmusban a társadalom és az objektív folyamatok közötti viszony *uralkodó* formája a társadalmi tudatosság. Következetes képviselője a munkásosztály *pártja; mindinkább részesévé válnak maguk a dolgozó tömegek is.* Az egyes részfolyamatok tudatos vagy spontán mivolta azonban nem a résztvevő egyének tudatosságától függ, hanem attól, hogy ezek a folyamatok a fejlődés egészén érvényesülő tudatosság uralma alatt állnak-e, vagy sem. *„Amennyiben a társadalom el tudja érni azt, hogy valamely folyamat az összfejlődés elhatározott változásaival összhangzóan alakuljon, akkor ez a folyamat — függetlenül közvetlen résztvevőinek egyéni tudatától — tudatosan szabályozott folyamat."* (256. oldal.)

A társadalmi tudatosság annyiban válik a tervszerűség mozzanatává, amennyiben a *gazdasági* élet előrelátását és aktív szabályozását jelenti. A tervszerűség tudatosság-pólusának láncszemei a *gazdaságpolitika*, a *tervezés* és a terv megvalósítását biztosító *szabályozás* (közvetlen, azaz tervutasításokkal, vagy közvetett, azaz anyagi és erkölcsi ösztönzéssel történő irányítás). Ez a pólus is *ellentmondásokat* tartalmaz: a gazdasági törvények megértése és alkalmazása között, a tervezés és a szabályozás között, a szabályozás közvetlen és közvetett módja között, a centrális és a decentralizált mozzanatok között ellentmondás, azaz különbség, eltérés áll fenn. Természetesen ezek az ellentmondások sem antagonisztikusak: kellő időben és módon megoldódhatnak, mielőtt nyílt konfliktussá fejlődnének, mielőtt szétfeszítenék az egységet, azaz mielőtt a tudatosság spontaneitássá válna.

Maga a *tervszerűség* végül az arányosság és a tudatosság ellentmondásos egysége. *Egységük* abban áll, hogy kölcsönösen feltételezik és áthatják egymást (a tudatosság a gazdasági folyamatok *tárgyi* tulajdonságává válik, az arányosság viszont, mint felismert szükségesség, a haladás *eszmei* tartalmává lesz); hogy mindkettő a gazdasági folyamatok *formája* és ugyanakkor mindkettő a szocialista termelési viszonyokból fakadó mély *tartalmi* szükségesség; hogy a szubjektív

Digitized by Google

tényezőknek *összhangban* kell lenniök az objektív fejlődés arányosságának követelményével. Ez az összhang azonban mindig viszonylagos: a megértés, a tervezés és szabályozás „sohasem tudja átfogni az életet a maga teljes gazdagságában, állandó változásában". (337. oldal.) Éppen ez a lényege egységük *ellentmondásos* voltának. Ha ez az ellentmondás valamely ponton kiéleződik, ha a szubjektív tényezők és az objektív gazdasági fejlődés követelményei között valahol szakadás keletkezik, akkor egységük — a tervszerűség — megszűnik és az adott gazdasági folyamat *tervszerűtlenné* válik. A tervszerűtlenség a tervszerűség *kizárólagos ellentéte*, az aránytalanság és a spontaneitás bizonyos elemeinek egysége.

A szocializmusban — mint már láttuk — az objektív gazdasági fejlődés *uralkodó* formája az arányosság; az objektív folyamatok és a társadalom magatartása közötti viszony *uralkodó* formája a tudatosság. Az aránytalanság és a spontaneitás mindig csak részlegesen és ideiglenesen fejlődhet ki; következésképpen egységük, a tervszerűtlenség, csak részfolyamatok esetleges formája lehet. A szocialista tulajdonviszonyok talaján, amikor a termelés közvetlenül a szükségleteket szolgálja, a szubjektív tudatosság és az objektív arányosság követelménye közötti ellentét — a társadalmi-gazdasági fejlődés egészét tekintve — *„még azelőtt feloldódhat, mielőtt harcuk széttörné a tervszerűség keretét, vagyis mielőtt a fejlődést tervszerűtlenné változtatná"*. (342. oldal.) A tervszerűtlenség tehát, mint ellenható tényező, lehetetlenné teszi, hogy a tervszerűség abszolút módon érvényesüljön: de nem foszthatja meg *uralkodó* és *átfogó* jellegétől a *tervszerű, arányos fejlődés törvényét.*

„Ha ezek után meg akarjuk fogalmazni a *tervszerűség mint közgazdasági kategória lényegét*, akkor azt kell mondanunk: *a tervszerűség a szocialista termelési viszonyoknak olyan új (az előző társadalmakban csak egyes elemei tekintetében létező) kategóriája, amelyet az objektív törvényszerűségek ismeretében folytatott, az egész gazdasági életre kiterjedő tervezés és szabályozás egysége alkot és amely a növekvő társadalmi szükségletek mind teljesebb kielégítésére irányuló termelés gyors ütemű, arányos fejlődésében valósul meg.* Fogalma szerint tehát a tervszerűség a *szocializmus* belső *természete.*" (334. oldal.)

Ez a puszta váza, végsőkig leegyszerűsített szerkezete Szabó Kálmán tervszerűség-koncepciójának. Pontosabban szólva, ez a koncepció nem csupán magára a tervszerűség kategóriájára vonatkozik. Pusztán az utóbbi szempontjából ugyanis csak előfeltétel, hogy tisztázva legyenek olyan kérdések, mint a gazdasági ellentmondások sajátos jellege, a gazdasági törvények tendenciavolta és ennek sajátosságai a szocializmusban, a spontaneitás szerepe és jellege, stb. Ezeket a feltételeket azonban a szerző nem találhatta készen; ezekben a kérdésekben — különböző érettségi fokon levő, de semmiképpen sem lezárt — vitákba kellett belekapcsolódnia; e viták kritikáját is megadva kellett saját nézeteit kialakítania. Valójában tehát a marxista *politikai gazdaságtannak számos alapvető* — még a tervszerűség kategóriá-

Digitized by Google

jánál is átfogóbb, általánosabb jelentőségű — *kérdésében kifejtett önálló koncepcióról* van itt szó. Maga a tervszerűség elmelete — ezekben a vonatkozásokban — már az általános tézisek konkrét alkalmazásaként jelenik meg.

*

A kifejtés *módszere* ebben a műben legalább annyi figyelmet érdemel, mint maga a koncepció. Mélyebb elemzése, sokoldalúbb érvelése bizonyára sok kérdést megoldott; de nyilvánvalóan nem tesz pontot mindazokra a vitákra, amelyekben állást foglalt. Módszerének mélyen tudományos voltát, számos pozitív és előremutató vonását azonban véleményem szerint nehéz lenne vitatni.

A politikai gazdaságtan és a *filozófia* szerves egysége, termékeny kölcsönhatása, amely annyira jellemző a marxizmus klaszszikusainak elméleti tevékenységére, mai közgazdasági irodalmunkban még csak gyengén mutatkozik meg. Pedig lehetetlen feltárni a gazdasági fejlődés objektív dialektikáját a gondolkodás, az elemzés és kifejtés tudatosan alkalmazott *szubjektív dialektikája* nélkül; lehetetlen feltárni a szocialista gazdaságban oly nagy szerepet játszó szubjektív tényezők reális helyét és szerepét szilárd *ismeretelméleti* megalapozás nélkül. Szabó Kálmán könyve ebben a vonatkozásban példamutató és bizonyos mértékben úttörő. Tudatosan törekszik a marxi—lenini módszer alkalmazására, amikor figyelmét nem kizárólagosan a gazdasági folyamatok formájára vagy tartalmára, hanem forma és tartalom egységére, viszonyára fordítja; amikor a gazdasági kategóriák és folyamatok jellegét, mozgásformáik sajátosságait belső ellentmondásaik jellegéből és sajátosságaiból vezeti le; amikor nagy figyelmet szentel az objektív és a szubjektív egymástól való elhatárolására, de ugyanakkor egymáshoz való viszonyuk, kölcsönhatásuk feltárására. A marxista filozófia újabb kutatásait is felhasználja: az antagonisztikus és nem antagonisztikus ellentmondások sajátosságaira, az ellentétek harmonikus egységére vonatkozó filozófiai eredmények itt a politikai gazdaságtani elmélet szerves alkotórészévé, építőköveivé válnak.

A következetesen alkalmazott szubjektív dialektika természetesen nem könnyű olvasmány. A szerző — teljességre való törekvésében — kissé túl is hajtja ezt a nehézséget; egy későbbi, kiforrottabb fogalmazásban feltétlenül csiszolnia kell majd a szöveg szükségtelen bonyodalmaiból. Ez azonban nem változtat a lényegen: a *marxizmus klasszikus elemzési módszerének* elmélyült, igényes alkalmazására való törekvés Szabó Kálmán könyvének egyik fő érdeme.

Ebből következik az is, hogy ez a mű *pártos* elméleti alkotás, a szó igazi értelmében. Pártossága nem rokon- és ellenszenvek nyilvánításában áll; hanem abban, hogy vizsgált tárgya tekintetében képes a kapitalizmus és a szocializmus *minőségi* különbözőségének feltárására, a szocializmus történelmileg adott *objektív fölényének* elméleti bizonyítására; hogy aktív részt vállal az ideológiai síkon folyó osztályharcban.

A tervszerűségnek kizárólag a szocializmusra jellemző volta Szabó Kálmán könyvében nem általános kijelentés, hanem az

Digitized by Google

egész koncepció lényegéből fakadó, mélyen elemzett, meggyőzően bizonyított tudományos igazság. A társadalmi-gazdasági jelenségek, törvények és kategóriák között sok olyan van, amely közös, általános a különböző termelési módokban. A történelmi ellentét feltárása nem az általános tagadását jelenti, hanem specifikus érvényesülésének, specifikus tartalmának és jelentőségének kimutatását. A *kapitalizmus alapvető ellentmondása* például — a termelés társadalmi jellege és a kisajátítás egyéni (tőkés) formája közötti ellentmondás — specifikus, mert csak a kapitalizmust jellemzi; de valójában mégsem más, mint a termelőerők és a termelési viszonyok általános ellentmondásának történelmileg konkrét megnyilvánulási formája. A *szocializmusban* ezzel szemben egy másik, ugyancsak általános ellentmondás válik alapvetővé: ***a termelés és a társadalom tényleges (teljes) fogyasztási szükséglete közötti ellentmondás.*** Ebben éppen „... a szocialista rendszer egyik nagy fontosságú *specifikuma* dombordik ki: ez a rendszer a munkának és termékeinek *emberhez* méltó felhasználását valósítja meg." (150. oldal.) A termelési viszonyok által meghatározott alapvető ellentmondásból bizonyítja a szerző, hogy mind az arányosság, mind a társadalmi tudatosság — amelyeknek elemi és részleges formái léteztek és léteznek a kizsákmányoló társadalmakban is — csak a szocialista termelési módban rendelkeznek azokkal a specifikus vonásokkal, olyan átfogó érvénnyel és érettséggel, hogy egységük *tervszerűséget* alkothassanak. „... a tervszerűség történeti-gazdasági jelenség, amelynek egyik mozzanata csakugyan a tudat társadalmi színvonala, de *az uralomrajutott dolgozó tömegek érdekeit kifejező tudaté;* s amelynek másik mozzanata csakugyan az arányosság, de a *termelési viszonyok sajátos, szocialista szerkezetét kifejező és állandóan megvalósítható arányosságé.*" (333. oldal.) A tervszerűség kategóriájának tehát konkrét *társadalmi* tartalma van: „... a szocialista gazdaság legfőbb feltétele (a termelőeszközök köztulajdona) és legmélyebb lényege (a növekvő fogyasztási szükségletek mind teljesebb mértékű kielégítése az állandóan bővülő termelés útján) jut benne kifejezésre. Csak ilyen feltétel esetén lehetséges egyáltalán tervszerű fejlődés, mert ez jelenti azt, hogy nincsenek ellentétes érdekű osztályok. A tervszerűség a szocializmus legmélyebb lényegének felel meg, mert ez a lényeg azt jelenti, hogy a fogyasztási szükséglet és a mindenkori termelési lehetőségek közti ellentmondás vált alapvetővé, és hogy az uralkodó ellentmondások jellege nem antagonisztikus. *A tervszerűség éppen ezen társadalmi tartalmánál fogva képezi a szocializmus sajátos közgazdasági kategóriáját.*" (316—317. oldal).

Ugyancsak a közgazdasági koncepció szilárd ideológiai (ismeretelméleti) megalapozásának tulajdonítható, hogy az eleven polémia, amelyet a szerző a magáétól eltérő nézetekkel folytat, valóban kétfrontos és valóban meggyőző. A dogmatizmus és a revizionizmus tervszerűség-felfogását egyaránt élesen bírálja, gyakran rámutatva közös ismeretelméleti alapjaikra. „A szocializmusbeli törvények *tudatos alkalmazás* formájában történő ér-

Digitized by Google

vényrejutásának *szükségszerűségét lehetőségként feltüntetni annyi, mint tagadni az arányos fejlődésnek — ennek az igen mély és a szocializmusra jellemző specifikus szükségszerűségnek — objektív jellegét és létezését.* (Éppen ezen a ponton érintkezik a — gyakran szektás köntösben jelentkező — voluntarizmus és a spontaneitásra irányt vevő — legtöbbször revizionista jellegű — fatalizmus. Ez a két ellentétes felfogás a tervszerűség, mint törvénykategória objektív jellegének tagadásában leli közös elméleti alapját.)" (273—274. oldal) A tervszerű irányítás, a szabályozás kérdésében is milyen végletes eltérés látszik egyfelől a túlzott centralizmus, másfelől a központi irányítás elleni támadás között, pedig ezeknek is egy a kiindulópontjuk: a tervszerűség bürokratikus értelmezése, amely a tervszerűséget egyszerűen azonosítja a tervutasításokkal, az anyagi érdekeltséget és a helyi, alulról jövő kezdeményezést a spontaneitással. Az egyik ezért elveti az anyagi ösztönzést, a másik elméletileg igazolni próbálja a spontaneitást. A szerző részletesen elemzi és cáfolja különösen a revizionizmus tervszerűség-felfogásának elméleti alapjait. Rámutat arra az érdekes jelenségre is, hogy míg a revizionizmus a spontaneitásra építő, azaz részleges tervszerűségre vesz irányt szocialista viszonyok között, addig a teljes tervszerűség lehetőségét hirdeti kapitalista viszonyok között. „E látszólag ellentétes irányzatoknak közös elméleti alapja: annak tagadása, hogy a tervszerűség a szocialista viszonyok lényegéből következik." (412. oldal) „A revizionista tervszerűség-felfogás *elméletileg* a szocialista gazdaság *tervszerű arányos fejlődése törvényének, s végeredményben a szocializmus összes specifikus törvényének a tagadásában gyökerezik.*" (414. oldal)

*

Ma már általánosan elismert, hogy a közgazdaságtudománynak *exakt* tudománnyá kell válnia abban az értelemben, hogy tudnia kell számot adni a gazdasági összefüggések *mennyiségi* vonatkozásairól is. Fejlődése az utóbbi időben főként ebben az irányban halad. Szabó Kálmán könyve arra figyelmeztet, hogy van még bőven teendő a gazdasági folyamatok és kategóriák *minőségi* elemzése terén is; hogy a közgazdaságtudománynak ebben az irányban *is* kell haladnia. Persze, sokáig nem járhat ennyire külön utakon a kutatás e két formája; előbb-utóbb létre kell jönnie a mennyiség és minőség *szintézisének.*

Ebből a szempontból komoly hiányosságnak kell tekintenünk, hogy egy műben, amely teljes részletességgel tárgyalja az arányosság minőségi kategóriáját, igen kevés szó esik a konkrét arányokról, amelyekben ez a minőségi viszony mégiscsak testet ölt. (A könyvben szereplő adatok kizárólag illusztratív szerepet töltenek be, a szerzőnek nincs is más szándéka velük.) Egy könyvben, amely a gazdasági lét valamennyi felvonultatott kategóriáját és folyamatát ellentmondásos egységként mutatja be, és tárgyalja az ellentétek kiéleződésének, a minőségi egység megszűnésének lehetőségeit — alig találunk utalást arra, hogy vajon hol és hogyan keressük az egység konkrét *mértékét?* Az ellentmondásos oldalak összhangja nem ab-

Digitized by Google

szólút, mindig csak bizonyos határok között érvényesül — hol keressük a határt, ameddig még összhang, és amelyen túl már összhanghiány uralkodik? Természetesen, a határok sem abszolútak. Természetesen, a politikai gazdaságtan nem adhat receptet, még kevésbé egyszeregy-táblázatot a gyakorlati tervezés számára. De igenis adnia kell *elméleti* támpontokat ahhoz, hogy *konkrétan orientálódni* tudjon a konkrét mennyiségi összefüggések között. A tervszerűséget és az arányosságot nem lehet tonnákban és kilowattórákban, de még forintokban sem kifejezni — ebben Szabó Kálmánnak igaza van. De a tonnák, kilowattórák és forintok konkrét arányairól tudni kell *minőségi* ítéletet formálni, ehhez pedig *mértékre* van szükség!

Mindezek ellenére nem lenne helyes, ha valaki — prakticista módon — úgy ítélné meg Szabó Kálmán könyvét, hogy az visszatérés az idejétmúlt skolasztikához. Ellenkezőleg. Amennyiben *visszatérés*, annyiban a marxista—leninista politikai gazdaságtan klasszikus hagyományaihoz, *alkotó* módszeréhez kíván visszatérni, amennyiben pedig *új* elméleti eredményeket nyújt, annyiban *előrelépés*. A minőségi elemzésnek legalábbis lépést kell tartani a mennyiségi kutatásokkal, ha ugyan nem *előttük* kell járnia. Ezért Szabó Kálmán művében a mennyiségi vonatkozások hiányának, a konkrét mértékdefiníció hiányának időhatározója semmiképpen sem a „már megint", hanem legfeljebb a „még mindig".

Részben ezzel összefüggő, részben azonban különálló kérdés a könyvnek a *gyakorlathoz* való viszonya. A szerző a valóság jelenségeinek, a gazdasági élet tényeinek — nem utolsósorban éppen a magyar gazdasági fejlődés tapasztalatainak — általánosításával jut el elméleti koncepciójának kialakításához. Kiindulása tehát a gyakorlat; útja a konkrét valóságtól vezet az absztrakt fogalomig. A visszafelé vezető utat is — amelynek eredménye, hogy a gyakorlat többet kap vissza az elmélettől, mint amennyit az elmélet a gyakorlatból absztrahált — megmutatja, bár nem járja végig.

Az elméleti általánosításból *minőségi, elvi* jellegű gyakorlati következtetéseket von le, azaz levonja a gyakorlati következtetéseket a *gazdaságpolitika* számára. Értékes útmutatást ad például a döntő láncszem megragadása és a különböző területek egyidejű fejlesztése összehangolására. Vagy például itt van az a kérdés, hogy a gyakorlatban mit is tekintünk *tervnek?* Vajon a gyakorlatban nem érvényesül-e kissé a tervszerűségnek az a bürokratikus értelmezése, amely a tervet egyszerűen mutatószámokkal azonosítja? Holott Szabó Kálmánnak nyilvánvalóan igaza van abban, hogy a magasfokú társadalmi tudatosság nem bizonyos mennyiségek alakulásának kijelölésében áll, hanem az adott időszak fő ellentmondásának felismerésében és leküzdésében; hogy a tervszerűség objektív oldala az arányosság. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy egy adott időszak népgazdasági tervének lényege nem néhány mutatószám, hanem az a *koncepció*, amelyre a terv épül; hogy a terv teljesítésének *kritériuma* nem bizonyos indexszámok alakulása, hanem a terv fő koncepcióinak, a tervben ki-

Digitized by Google

tűzött fő minőségi feladatoknak a megvalósulása; hogy nem tekinthetjük ténylegesen tervszerűnek a fejlődést, ha egyes mutatóknak terv szerinti, másoknak terv feletti alakulása következtében sérelmet szenved az *arányosság*, az újratermelés különböző oldalainak harmonikus egyensúlya. Nyilvánvalóan igaz az is, hogy a tudatosság nemcsak tisztánlátás, hanem *aktív* ráhatás a gazdasági folyamatokra, hogy a tudatosság magában foglalja nemcsak a tervezést, hanem a szabályozást is. Elegendő-e akkor vajon, hogy népgazdasági terveinkben rögzítjük az óhajtott célt, de nem dolgozzuk ki a megvalósítás feltételeit, a végrehajtáshoz szükséges konkrét *intézkedéseket?* A „terv" és a „mechanizmus" szembeállítása az elméleti viták porondjáról szerencsére eltűnt; de merev szétválasztásuk vajon nem él-e tovább gyakorlatunkban? Nem kellene-e vajon a népgazdasági terv és tervezés fogalmát kiterjesztenünk a *szabályozás*, az aktív ráhatás fő irányának és fő módszereinek — a terv fő koncepcióival összhangban levő — megtervezésére?

Még egy példa: a *mérlegelt szükségletek* kérdése. Az elnevezéstől függetlenül, ilyen fogalomnak valóban léteznie kell. Nyilvánvalóan helyes Szabó Kálmánnak az a megállapítása, hogy a kereslet-kínálat felszíni egyensúlya nem okvetlenül fejezi ki — a szocializmusban sem — az arányosságot, hiszen a kereslet-kínálat egyensúlyát néha erőszakos eszközökkel is helyre lehet állítani, miközben egyes szükségletek kielégítetlenül maradnak. Másrészt a tényleges, teljes szükségletet sohasem lehet kielégíteni. Valóban szükség van tehát a közbenső kategóriára, a termelés adott színvonalán kielégítendő, a mérlegelt szükségletek fogalmára. Ebből egyértelműen következik, hogy a gazdaságpolitika és a tervezés *nem elégedhet meg* a kereslet-kínálat felszíni egyensúlyának fenntartásával, hogy ennél mélyebbre kell néznie; hogy ismernie kell a kereslet eltérését a mérlegelt szükséglettől; hogy tudnia kell *rangsorolni* a mai és holnapi szükségleteket, tudnia kell *előrelátni* a szükségletek mérlegeltté válásának folyamatát.

Itt azonban már rendkívül követelőzően lép fel a kérdés: *hogyan?* Le kellene vonni a gyakorlati következtetéseket, nemcsak a gazdaságpolitika, hanem a *népgazdasági tervezés* számára is! A politikai gazdaságtan természetesen nem mondhatja meg, hogy teszem azt, huta—alumíniumból a harmadik negyedévben mennyi lesz a mérlegelt szükséglet. Ez a tervezés dolga. De hogy hogyan, milyen ismérvek alapján, milyen mérték figyelembevételével lehet és kell meghatározni a mérlegelt szükségletet, rangsorolni a szükségleteket, hogyan kell arányosságot tervezni — ezt az elméletnek kell megmondania. Az absztrakttól a *konkréthoz*, az általános fogalomtól a *gyakorlati tevékenységhez* visszafelé vezető utat, ha nem is végig, de nagyobbik részében az elméletnek kell bejárnia; önmaga konkrét gyakorlati *alkalmazásának* általános vonásait magának kell kidolgoznia. Ez az, amivel Szabó Kálmán könyve még adós marad; ez az, ami összefügg a *mennyiségi* vonatkozások hiányával, a konkrét *mérték*-fogalom hiányával. Gazdaságpolitikai következtetései alapvetően fontosak, de egyelőre igencsak általánosak ahhoz, hogy

Digitized by Google

közvetlen segítségére legyenek a népgazdasági tervezés gyakorlatának. Pedig erre szükség van. Az elméleti eredmények gyakorlati hasznosítása ezért megkívánja és megéri a további elmélyült kutatást, mégpedig az elmélet és a gyakorlat területén dolgozó közgazdászok együttes erőfeszítéseit.

*

Mindent egybevetve, Szabó Kálmán „A szocialista tervszerűség elméleti kérdései" című munkája az utóbbi évek közgazdasági irodalmának kiemelkedő alkotása. A gazdasági élet valóságos tényeinek magasszínvonalú *elméleti általánosítása* olyan követelmény, amelyet a szocialista építés gyakorlata támaszt a marxista közgazdászokkal szemben. Szabó Kálmán könyve ennek a követelménynek felel meg. Tárgyának időszerűsége és fontossága, önálló elméleti eredményei, dialektikus módszere és tudományosan megalapozott pártos állásfoglalása következtében komolyan hozzájárul a szocializmus politikai gazdaságtanának fejlődéséhez.

Gerő Tamásné

A Párttörténeti Közlemények négy évfolyama

Négy év telt el azóta, hogy — az 1956. évi ellenforradalom megrázkódtatásai után a lassan eszmei téren is elkezdődő konszolidáció egyik tüneteként — 1957. szeptemberében újra megjelent a Pártörténeti Intézet folyóirata, a *Párttörténeti Közlemények*, amely azóta történettudományunk jelentős tényezőjévé vált. E folyóirat négy évi munkájára azért is érdemes visszatekinteni, mert a lap szerkesztése, cikkeinek eszmei tartalma nagyjában és egészében véve híven tükrözi azt a nagyarányú fejlődési folyamatot, amely párttörténetírásunkban végbement. A folyóirat négyéves termésének fényében kidomborodnak az 1956. évi ellenforradalom utáni időben egész történetírásunkra, és ezen belül a párttörténetírásra is jellemző erények és fogyatékosságok.

A Párttörténeti Közlemények 1957 és 1960 között 36 tanulmányt és 16 közleményt jelentetett meg. Ezenkívül 10 dokumentumot és 13 visszaemlékezést is közölt. A tanulmányok többsége, 15, az 1917 és 1919 közötti idők problémáival foglalkozik, 7 cikk a Horthy-fasizmus korszakából választotta témáját, 6 pedig felszabadulásunk utáni kérdéseket taglal. Hasonló arányban vannak a közzétett dokumentumok is. A Közlemények rovatában az 1917—1919. évi és a Horthy-fasizmus korabeli párttörténet egyes kérdéseiről szóló írások száma azonos. A visszaemlékezések túlnyomó része az 1917—1919-es időket idézi fel, ezen belül is elsősorban 1919 napjait. Emellett azonban a szerkesztőség gondot fordított arra is, hogy a folyóiratban a lehetőségekhez képest minél több, a Horthy-fasizmus és az 1945 utáni idők párttörténetével foglalkozó írás lásson napvilágot. De bizonyára maga a szerkesztőség sincs megelégedve azzal, hogy míg az 1868—1917 közötti idővel 8, az 1919—

Digitized by Google

1945 közé eső korszak bonyolult és súlyos párttörténeti kérdéseivel csupán 7, a felszabadulás utániakkal pedig mindössze 6 tanulmány foglalkozik. Persze el kell ismerni, hogy párttörténetünk feldolgozását mégiscsak az elején kellett kezdeni, másrészt, hogy egy évtized alatt a gyakorlatban kevés történt annak érdekében, hogy szakembereket képezzünk. A teljes igazság megkívánja annak a megemlítését is, hogy e feladat megoldása nem kis nehézségekbe ütközött, minthogy kevés volt a Horthy-fasizmus éveinek a történetében járatos, és ugyanakkor a történettudomány művelésére szakszerűen felkészült kutatók száma. Az utóbbi években azonban ezen a területen is komoly változás észlelhető. Ennek első gyümölcseit szüretelte le a folyóirat utolsó négy évfolyama.

A szerkesztőbizottságnak az 1957. szeptemberi számban az olvasókhoz intézett nyilatkozata — ha bizonytalanul is —, de utalt arra, hogy az 1958. évi 3. szám vezércikkében megjelölt feladatokon túl kell menni és szükséges elemezni az ellenforradalom okait is. Bár az Intézet ezen a téren kétségkívül tett egyet-mást, magában a folyóiratban, annak négy évfolyamában mindössze Nemes Dezső elvtársnak az 1957 szeptemberi számban közzétett tanulmánya, továbbá egyetlen dokumentum közlése jelezte a kitűzött feladat megvalósítására irányuló törekvést.

Azonban ennek az egy területnek a kivételével a folyóirat szerkesztőségének általános gyakorlata lényegesen jobbnak bizonyult. A közreboccsátott írások bizonyítják, hogy a szerkesztőséget a válogatásban egyre határozottabban a kétfrontos harc szükségessége irányította, a tanulmányokat általában úgy szemelték ki, hogy azok alkalmasaknak bizonyultak mind a revizionista, mind a dogmatikus, szektás és a személyi kultusszal összefüggő nézetek leküzdésére.

Párttörténetírásunkra 1956 előtt általában jellemző volt a dogmatikus, szektás, kinyilatkoztató, a személyi kultuszból eredően is hibás szemlélet. Ez leginkább az 1919 történetéről szóló művekben érvényesült. Már magában véve ez a körülmény is, de még inkább a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára való készülődés indokolja azt, hogy a szerkesztőség — nagyon helyesen — elsősorban 1919 történetével kapcsolatos cikkekből igyekezett minél többet megjelentetni. Ilyen módon kívánt minél hatékonyabb segítséget nyújtani ahhoz, hogy a dogmatikus, szubjektív megállapítások kiszoruljanak párttörténetünknek arról a területéről, ahova leginkább beférköztek. E törekvést általában siker koronázta.

A KMP megalakulásának történetéről, a KMP és MSZDP egyesüléséről 1919-ben, az IOSZ megalakulásáról írt tanulmányok[1] mintaszerűek abban a tekintetben, hogyan kell sematizálás nélkül gazdag anyaggyűjtésre alapozott, jobb- és baloldali torzításoktól mentes, és így a valóságot híven tükröző, az elvi kérdéseket alaposan elemző értekezést készíteni. Hasznosak voltak az 1919. évi agrárpolitika egyes kérdéseiben az 50-es évek torzításait helyreigazító cikkek is.[2] A Nemzetközi Szocialista Szövetség délszláv frakciójának tevékenységét vázoló írás eddig ismeretlen te-

[1] 1958. 4. sz. 1960. 3. sz. 1959. 3–4. sz.
[2] 1959. 1. sz. és 1959. 2. sz.

Digitized by Google

rületen tört új csapást.[3] Figyelemre méltó az 1918—1919. évi forradalmak történetének historiográfiájával foglalkozó, mind témaválasztásában, mind módszerében, mind elvi állásfoglalását tekintve követésre ösztönző munka.[4] Ez, a távolról sem teljes, és mindössze a feldolgozott elvi kérdések irányának jelzésére szolgáló felsorolás csupán ízelítőt kíván adni abból a gondos válogató munkából, amelyet a szerkesztőség a fontos politikai és tudományos feladat megoldása: 1919 méltó megünneplése és a helytelen nézetek elleni harc érdekében kifejtett.

A Horthy-fasizmus idejére eső párttörténetnek egyes fontos problémáit elemző írások mind elvi, mind tárgyi szempontból általában véve lényegesen jobbak, megalapozottabbak, mint az előző évtized hasonló tárgyú írásai. Teljes felsorolás helyett itt is célravezetőbbnek látszik a leginkább követésre méltó értekezésekre hivatkozni. A KMP parasztpolitikájának néhány kérdésével foglalkozó vitacikk — néhány valóban vitatható állítása ellenére is — figyelmet érdemel elvi bátorsága miatt amellyel — az eddigi „gyakorlattól" eltérően — nem kerülgeti többé, hanem merészen hozzálát a KMP stratégiájának és taktikájának boncolgatásához, hogy az eddiginél helyesebben értékelhesse a KMP parasztpolitikáját.[5] Módszerében is, anyagában is, rendkívül hasznos a KMP 1936 és 1942 között végbement szervezeti fejlődésének némely kérdését tárgyaló értekezés[6], valamint a magyar antifasisztáknak a szlovákiai partizánharcokban való részvételét ismertető tanulmány.[7]

A felszabadulás utáni évek történetével foglalkozó cikkek közül a két munkáspárt egyesüléséről szóló és a népi demokratikus forradalmunk néhány alapvető elvi problémáját tárgyaló értekezés emelkedik ki mélyreható elvi elemzésével.[8] Előbbi tanulmányt gazdag anyaga is, utóbbit néhány — és az alapkérdéseket illető — vitatható elvi megállapítása ellenére éppen az elvi összefüggések elmélyült taglalására irányuló hajlama és készsége dicséri. Különösen gazdag tárgyi anyaga és a leírt események politikailag helyes értékelése miatt érdemel említést az 1945. és az 1947. évi választásokról írt két tanulmány.[9] Kár, hogy e két — utóbb említett — írás inkább leíró jellegű. Kívánatos lett volna az olyan kérdések elvi megvitatása, mint például a munkás-paraszt demokratikus diktatúra jellegének problémája, a szociáldemokrata jobboldal revizionista nézeteinek, a baloldal illúzióinak és a leninizmussal szemben táplált fenntartásai eszmei rugóinak a feltárása, stb. A két tanulmány azonban így is értékes, és sikeresen cáfol meg számos *dogmatikus, sematikus nézetet*, közte Rákosi Mátyás felfogását is. Adatai miatt hasznos az MKP szervezeteinek létrejöttével (1944. október—1945. május) foglalkozó tanulmány.[10]

Mintaszerűek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt működése első évtizedének néhány kérdését tárgyaló cikkek.[11]

[3] 1959. 3—4. sz.
[4] 1960. 4. sz.
[5] 1959. 3—4. sz.
[6] 1958. 3. sz.
[7] 1959. 3—4. sz.
[8] 1958. 3. sz. és 1960. 1—2. sz.
[9] 1959. 3—4. sz. és 1960. 3. sz.
[10] 1960. 1—2. sz.
[11] 1958. 2. sz. és 1960. 4. sz.

Digitized by Google

A jobboldali nézetek elleni elvi harcot szolgáló értekezésekhez tartoznak az 1956-ban felmerült hibás nézetekre válaszoló írások. Például az 1945. évi választásokról szóló tanulmány és *„A polgári »radikális« ideológia és a magyar osztályharcok valósága"* című értekezés.[12] Hasonlóképpen a revizionista nézetek elleni harc szükségletei ösztönöztek *„Az osztrák szociáldemokrácia és a Habsburg-monarchia fenntartásának kérdése"* című cikk megírására.[13] A kétfrontos eszmei harcot azonban a cikkek íróinak nem sikerült egyforma ütőerővel megvalósítaniok. Így például a polgári radikális ideológiáról szóló, egyébként kitűnő tanulmány bevezetőjében helyesen tűzi ki azt a célt, hogy megmutassa a polgári radikális eszmék és a revizionisták „tiszta demokrácia", „nemzeti demokrácia" elmélete közötti eszmei rokonságot, de valójában a polgári „radikális" ideológia cáfolatára szorítkozik. „Az osztrák szociáldemokrácia és a Habsburg-monarchia fenntartásának kérdése" című értekezés, gazdag történeti tényanyagra támaszkodva, a konkrét történet valóságával szembesíti Bauer és Renner revizionista nézeteit, és cáfolja meg azokat. Nem mutat rá azonban konkrét egybevetés segítségével, hogy ezek a nézetek miként élnek tovább napjainkban az osztrák és nyugatnémet jobboldali szociáldemokrácia történeti és publicisztikai irodalmában. Arról sem világosítja fel olvasóit, hogy a „nemzetekfölötti állam" imperialista-kozmopolita elméletét hirdető osztrák és nyugatnémet történészek, köztük elsősorban a Habsburg-monarchia helyreállításának szószólói, az osztrák Hugo Hantsch, és a Wiener Historische Studien sorozat egyes köteteinek többi írója, továbbá a nyugatnémet Wenzel Jaksch, Emil Franzel, valamint Hans Rothfels, Theodor Schieder és mások, valamennyien elismeréssel adóznak írásaikban Bauer és Renner osztályáruló elméletének, amely a Habsburgok „nemzetekfölötti államá"-t védelmező koncepció.

Középiskolai, egyetemi oktatóknak, propagandistáknak nagy hasznára vannak a *dokumentumok* és visszaemlékezések. Ezek a publikációk egyrészt az olvasók számára nehezen vagy egyáltalán nem hozzáférhető, nagyfontosságú források megismerését és felhasználását teszik lehetővé. A visszaemlékezések pedig ezenkívül még számos olyan fontos tényről is felvilágosítanak, olyan elvi kérdések megoldásához segítenek hozzá, amelyeket pusztán a levéltári vagy egyéb források alapján nem tudnánk megfejteni, illetve — elvi kérdés esetén — ezeket az összefüggéseket az utóbbi források segítsége nélkül nem tudnánk a valóságot megközelítően és így a lehető leghívebben feltárni. A források közlésével kapcsolatban ki kell emelnünk azokat a módszertani tanulságokat, amelyek bizonyos forrástípusok felhasználásából levonhatók.[14] Egyes mintaszerű forrásközlések[15] pedig a do-

[12] 1959. 2. sz.
[13] 1960. 3. sz.

[14] A visszaemlékezések felhasználásának fontosságára maguknak a visszaemlékezéseknek puszta olvasása is felhívja az olvasó figyelmét. *Balázs Béla: „Adalékok a Viharsarok baloldali mozgalmának történetéhez az ellenforradalom korszakában"* (1959. 3–4. sz.) című tanulmánya még külön is útbaigazít a visszaemlékezések felhasználásának módszertani és forráskritikai kérdéseiben.

[15] Ilyen például a korai magyar szocialista mozgalom nemzetközi kapcsolatai (Arányossi Magda közlése) 1960. 3. sz. Két

Digitized by Google

dokumentum-kiadás módszereibe avatják be a kezdő kutatót, az ezen a téren még járatlan érdeklődőt.

A folyóirat négy évfolyamát áttekintve, az olvasó általános benyomása csak kedvező lehet. A szerkesztés minden igyekezetével iparkodott pártunk vezetésének elvi útmutatásait érvényesíteni, és ideológiai harcunkhoz minél több konkrét segítséget nyújtani. Érdemei azonban nem feledtethetik el a folyóirat egyes hiányosságait: elsősorban azt, hogy kevés elvi cikket tartalmaz, továbbá az elvi viták hiányát.[16] Bár a szerkesztőség több kísérletet tett arra, hogy vitákkal felpezsdítve a párttörténeti irodalom vérkeringését, elmozdítsa lényeges elméleti kérdések tisztázását, de a vitairatként közölt tanulmányokra nem érkezett visszhang.

Bírálnunk kell a nemzetközi munkásmozgalom történetével foglalkozó olyan cikkek hiányát, amelyek a hazai mozgalom fejlődésére is hatást gyakorló irányzatokról, elvi kérdésekről szólnának. A Kominternn VII. kongresszusának évfordulójára írt cikket[17] és a nemzetközi szakszervezeti mozgalom 1905—1907 közötti problémáival foglalkozó tanulmányt[18] kivéve, magyar szerző tollából nem olvashatunk a négy évfolyamban ilyen jellegű írásművet. Nemzetközi párttörténeti konferenciákról szóló beszámolók, az SZKP és más szocialista országok párttörténeti tankönyveinek ismertetése, vagy megíratásuk munkaproblémáiról szóló tájékoztatók, évfordulókról való megemlékezések stb. bármilyen jók legyenek is, a maguk nemében, ha érintenek is elvi kérdéseket — nem alkalmasak döntő fontosságú elméleti problémák sokoldalú megvilágítására. Pedig — többek között a revizionizmus elleni sikeres harc érdekében — lényeges lenne a tőkés országok második világháború utáni nemzetközi munkásmozgalmában szerepet játszó ellenséges elméletek ismertetése. Hozzájárulna szocialista építésünk meggyorsításához, ha elemezve ismertetnék a szocializmus építésében előttünk járó testvérnépeknél, a Szovjetunión kívül például Csehszlovákiában, Bulgáriában, stb. az építés során felmerült elméleti kérdéseket és azok megoldását. Helyes lenne továbbá, ha a lap foglalkozna a pártnak a propaganda, az agitáció, a kultúra és egyéb ideológiai területeken végzett munkájával, így például a klerikális, a nacionalista, a narodnyik, a proletkultos stb. nézetek elleni küzdelmével.

Érdemes kísérletet tenni annak tisztázására, vajon milyen jellegű írások felelnek meg legjobban a *Párttörténeti Közlemények* rendeltetésének? Úgy tűnik, hogy a folyóiratnak még az eddiginél is jobban kellene törekednie arra, hogy cikkei az elvi kérdéseket és különösen a tisztázatlan vagy még nem eléggé tisztázott elvi kérdéseket bátran, elmélyülten tárgyalják. Ez az igény azonban semmiképpen sem teszi nélkülözhetővé az eddig is szép számban publikált, elsősorban tényleíró, de egyébként pártos, helyes elvi álláspontot képviselő tanulmányokat. Több teret kellene szentelni a folyóiratban a kommunista testvér-

dokumentum a Tanácsköztársaság előzményeiről (B. Sinkovich Márta közlése) 1959. 1. sz. Az 1919. június 24-i ellenforradalmi lázadás történetéhez (Hajdú Tibor közlése) 1959. 2. sz.

[16] Hajdú Tibor: „Legyünk következetesek" c. vitacikke ritka kivétel.

[17] 1960. 3. sz.

[18] 1960. 4. sz.

Digitized by Google

pártok stratégiáját és taktikáját ismertető cikkeknek, a jobb- és baloldali szociáldemokrácia stratégiai és taktikai célkitűzéseit ideológiáját, propaganda, agitációs és egyéb területeken folytatott munkáját elemző írásoknak.

A folyóirat négy évfolyamát és a szerkesztés munkáját azonban nem a hibák vagy hiányosságok, hanem elsősorban az erények jellemzik. Ezek a jó tulajdonságok (például a tanulmányok döntő többségének jó tárgyi megalapozottsága, a szólamszerű általánosítások kerülése stb.) részben történettudományunk egészséges irányú általános fejlődésének köszönhetők, mint ahogyan az elvi természetű fogyatékosságok is részben csak történettudományunk általános fejlődésével párhuzamosan lesznek orvosolhatók (például a vitakészség növekedése, helytelen nézetek bátor elvi bírálata stb.). Számos hiányosság azonban már most is kiküszöbölhető. A *Párttörténeti Közlemények* szerkesztőségének eddig végzett jó munkája biztosítékot nyújt arra, hogy az ezután megjelenő évfolyamok még az eddigieknél is jobb eredményeket fognak felmutatni.

Mérei Gyula

E SZÁM SZERZŐI:

HÁY LÁSZLÓ: a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora, **NÉVAI LÁSZLÓ:** a jogtudományok kandidátusa, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Polgári jogi tanszékének vezetője, **DR. ELEK TIBOR:** a Budapesti Műszaki Egyetem rektorhelyettese, és Marxizmus—Leninizmus tanszékének vezetője, **SALGÓ LÁSZLÓ:** újságíró, **KAHULITS LÁSZLÓ:** a Társadalmi Szemle munkatársa, **GOSZTONYI JÁNOS:** az MSZMP Vas megyei bizottságának első titkára, **ANDRE GUILLOU:** újságíró, **FUKÁSZ GYÖRGY:** a filozófiai tudományok kandidátusa, **GERŐ TAMÁSNÉ:** a közgazdasági tudományok kandidátusa, az Országos Tervhivatal munkatársa, **MÉREI GYULA:** kandidátus, a szegedi Tudományegyetem dékánja.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Fehér Lajos, Friss István, Háy László, Kállai Gyula (főszerkesztő), **Kiss Károly, Komját Irén** (felelős szerkesztő), **Molnár Erik, Nemes Dezső, Németh Károly, Orbán László, Szigeti József, Szirmai István.**

Digitized by Google

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

AKADÉMIAI

M. Zemplényi Jolán: A magyarországi fizika története (317 old.)
Studien zur Geschichte der Österreichisch—Ungarischen Monarchie (316 old.)

EURÓPA

Solohov: Feltört ugar (427 old.)
Gorkij: Elbeszélések 1895—1896. (380 old.)
Pirandello: Mattia Pascal két élete (290 old.)
Mérimée: Szent Bertalan éjszakája — Colomba (324 old.)
Asikenazy: Kutyaélet (182 old.)
Visnyevszkij: Első lovashadsereg (121 old.)
Monod: Dicsőséges szárnyak (167 old.)

GONDOLAT

E. Hartenstein: Évezredek homályában (170 old.)
Réz Pál: Proust (187 old.)
Hegedűs Géza: Byron (140 old.)
Deákok és lovagok (versek a XI—XIII. szd.-ból (193 old.)
G. Piazzini: Akik túlélték a vízözönt (147 old.)
Haas Damm: Kanaka (365 old.)
Róna-Tas András: Nomádok nyomában (270 old.)
Makkai László: Műalkotás, kompozíció, stílus (133 old.)
Jóború Magda: Élet és iskola (150 old.)
Csabai Tibor: Kossuth Lajos és az irodalom (317 old.)
L. H. Morgan: Az ősi társadalom (450 old.)
Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból (420 old.)
Szabadváry Ferenc: Az elemek nyomában (276 old.)
Balázs Béla: A film (370 old.)
Ernst Bartsch: A rabszolgaparttól Harlemig (246 old.)
Ambrogio Donini: Korok, vallások, istenek (388 old.)
A magyar stilisztika útja (700 old.)
A. Balogh Pál: Sibelius (150 old.)
Iszkjev-Galics: Nem magánügy (68 old.)
Macaulay: Esszék (335 old.)
Marx György: Túl az atomfizikán (277 old.)
Benedek Marcell: Romain Rolland (150 old.)
Harold Lamb: Világhódító Nagy Sándor (370 old.)

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALAP

Canalettó (A művészet kiskönyvtára)
Czeizing Lajos: Budapesti éjszaka
Emile Zola Válogatott művészi írásai (191 old.)
Dobrovszky Ida: Kovács Margit (30 old.)

KOSSUTH

L. Maacke: Az ítélet éjszakája (320 old
Bruno Frei: Vietnami tavasz (113 old.)
G. Menczer—Z. J. Slavik: Az Antarktisz (138 old.)
Nemes György: Kilenc hónap (422 old.)
H. Barta Lajos: Munkásarcok (119 old.)
Kalmár György: A Bécsi Kapu (189 old.)
Karl Marx: A polgárháború Franciaországban (114 old.)
Csapó György: Naplemente előtt (143 old.)
Kende István: A gyarmati rendszer felbomlása (75 old.)
Kőműves Imre: Mielőtt elfelejteném (361 old.)
A moszkvai nyilatkozat a számok tükrében (117 old.)
José Pardó Llada: Castro táborában (167 old.)
Ota Kraus—Erich Kulka: Éjszaka és köd (423 old.)
V. G. Ivanov-Leonov: „Afrika" tábornoki (236 old.)
Gyulai István: Kétféle segély (125 old.)
Makai György: Portugál-Afrika a rabszolgák földje (149. old).
L. Nagy Zsuzsa: Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon 1919. (200 old.)
Tóth István: 23 év Kanadában (205 old.)
F. Taurin: Angara (564 old.)
Manfred Künne: Kaucsuk (437 old.)
Gedő András: A modern revizionizmus filozófiai bírálatához (369 old.)
Marcel Egretaud: A szovjet Kelet (269 old.)
Révész Gy. István: Nem magánügy (76 old.)
Z. Fierlinger: A mai imperializmus és a szociáldemokrácia néhány problémája (86 old.)
Fáblán Ferenc: Tibet újjászületése (177 old.)
Marx—Engels: A vallásról (315 old.)
Clara Zetkin: Válogatott beszédek és írások (438 old.)
Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon (266 old.)

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI

Orosz külkereskedelmi nyelvkönyv (327 old.)
Német külkereskedelmi nyelvkönyv (317 old.)
Dr. Csikós Nagy Béla: A szocialista árképzés (790 old.)

MAGYAR HELIKON

Párizsi csatadal (209 old.)

SZÉPIRODALMI

Nagy Lajos: Képtelen természetrajz (206 old.)
Goda Gábor: Fontos történetek (268 old.)
Dienes András: Négy nap (486 old.)
Kónya Lajos: Hazai táj (114 old.)
Kárpáti Aurél: Tegnaptól máig (426 old.)
Nádass József: Láng és korom (590 old.)
Tamási Áron: Játszi remény (373 old.)
Fülöp János: Tövis (213 old.)
Hatvany Lajos: Öt évtized (628 old.)

ZRÍNYI

Szabó Miklós: A 117-es ügynök (167 old.)

EGYÉB KIADÓK

M. Krlezsa: Bankett Blitvában (464 old.)
Z. Zguriska: Kettős lakodalom (284 old.)
Ion Luca: Caragiale válogatott művei I—II. (205—185 old.)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ЛАСЛО ХАЙ: Выравнивание экономического уровня социалистических стран и развитие Венгрии 1

ЛАСЛО НЕВАЙ: Социалистическое развитие правосудия 19

ТИБОР ЭЛЕК: Проблемы мировоззрения в обучении физических наук в университетах 31

ЛАСЛО ШАЛГО: К сорокалетию Китайской Коммунистической Партии 46

ОБЗОР

Дискуссия по вопросу обнищания рабочего класса (ЛАСЛО КАХУЛИЧ) 59

Социалистическое воспитание кооперативного крестьянства (опыты комитата Ваш) (ЯНОШ ГОСТОНИ) 74

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Героический путь (ДОЛОРЕС ИБАРРУРИ) 83

Алжирия, Сахара и нефть (АНДРЕ ГУЮ) 94

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

3-й том Полного собрания сочинений Маркса—Энгельса (ДЕРДЬ ФУКАС) 101

Калман Сабо: Теоретические вопросы социалистического планомерность (ГЕРЕ ТАМАШНЕ) 109

Вестник истории партии за четыре года (ДЮЛА МЕРЕИ) 118

Digitized by Google

INHALT

LÁSZLÓ HÁY: Der Ausgleich des wirtschaftlichen Niveaus der sozialistischen Länder und die Entwicklung Ungarns — — — — 1

LÁSZLÓ NÉVAI: Die sozialistische Entwicklung des Gerichtswesens 19

TIBOR ELEK: Zu einigen weltanschaulichen Problemen des Physikunterrichts an den Hochschulen — — — — — — — — 31

LÁSZLÓ SALGÓ: Zum vierzigsten Jahrestag der Gründung der Kommunistischen Partei Chinas — — — — — — — — — — 46

RUNDSCHAU

Diskussion über Fragen der Verelendung der Arbeiterklasse (LÁSZLÓ KAHULITS) — — — — — — — — — — — 59

Die sozialistische Erziehung der Genossenschaftsbauern (Erfahrungen aus dem Komitat Vas) (JÁNOS GOSZTONYI) — 74

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Weg der Helden (DOLORES IBARRURI) — — — — — — — 83

Algerien, die Sahara und das Öl (ANDRÉ GOUILLOU) — — — — 94

BUCHBESPRECHUNGEN

Marx—Engels Sämtliche Werke Band III. (GYÖRGY FUKÁSZ) — — 101

Kálmán Szabó: Theoretische Fragen der sozialistischen Planmässigkeit (GERŐ TAMÁSNÉ) — — — — — — — — — — 109

Vier Jahrgänge der Parteigeschichtlichen Mitteilungen (GYULA MÉREI) — — — — — — — — — — — — 118

Digitized by Google

SOMMAIRE

LÁSZLÓ RÁY: Egalisation des niveaux économiques des pays socialistes et le développement hongrois — — — — — — 1

LÁSZLÓ NÉVAI: Développement socialiste de notre système juridique — — — — — — — — — — — — — — 19

TIBOR ÉLEK: A propos de certains problèmes philosophiques de l'enseignement de la physique aux écoles supérieures — — — 31

LÁSZLÓ SALGÓ: Le 40-ième anniversaire du Parti Communiste de Chine — — — — — — — — — — — — 46

REVUES

Échange d'idées sur les questions de la pauperisation (LÁSZLÓ KAHULITS) — — — — — — — — — — — — 59

Pour l'éducation socialiste de la paysannerie des coopératives. — Expériences du département de Vas (JÁNOS GOSZTONYI) — 74

REVUE INTERNATIONALE

Chemin d'héros (DOLORES IBARRURI) — — — — — — — 82

Algérie, Sahara et pétrole (ANDRÉ GOUILLOU) — — — — — 94

COMPT-RENDUS

Marx—Engels: Oeuvres Complètes Tom III. (GYÖRGY FUKÁSZ) — — 101

Kálmán Szabó: Problèmes théoriques de la planification socialiste (GERŐ TAMÁSNÉ) — — — — — — — — — — — 109

Bulletin d'Information d'Histoire du Parti (GYULA MÉREI) — — 118

Digitized by Google

CONTENTS

LÁSZLÓ HÁY: The equalization of the economic level of the Socialist countries and Hungary's progress — — — — — — — — — 1

LÁSZLÓ NÉVAI: Socialist development of the Judiciary — — — 19

TIBOR ELEK: Ideological problems in the teaching of physics at the universities — — — — — — — — — — — — — — — 31

LÁSZLÓ SALGÓ: Fortieth anniversary of the foundation of the Communist Party of China — — — — — — — — — — — 46

REVIEW

Debate on the question of the pauperization of the working class (LÁSZLÓ KAHULITS) — — — — — — — — — — — 59

The socialist education of cooperative farmers — Experiences in Vas County (JÁNOS GOSZTONYI) — — — 74

INTERNATIONAL REVIEW

Heroes' Road (DOLORES IBARRURI) — — — — — — — — — 83

Algeria, the Sahara and Oil (ANDRÉ GOUILLOU) — — — — — 94

BOOK REVIEWS

Marx—Engels: Collected Works, Vol. III. (GYÖRGY FUKÁSZ) — — 101

Kálmán Szabó: Theoretical questions of socialist planning (GERŐ TAMÁSNÉ) — — — — — — — — — — — — 109

Four annual volumes of Information on Party History (GYULA MÉREI) — — — — — — — — — — — — — 118

Digitized by Google

Megjelent!

Küzdtünk híven a forradalomért

Képes röplapok az illegalitás idejéből.

Ára 100,— Ft

☆

MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

Ára 3,— Ft

Olvasóink figyelmébe ajánljuk!

Marx—Engels: A vallásról
320. old. Ára: 30,— Ft

Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus
470. old. Ára: 30,— Ft

Clara Zetkin: Válogatott beszédek és írások
440 old. Ára: 40,— Ft

Janagida Kendzuro: A szabadság filozófiája
252 old. Ára: 18,— Ft

Gedő András:
A modern revizionizmus filozófiai bírálatához
372 old. Ára: 36,— Ft

☆

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

8—9

XVI. ÉVFOLYAM 1961 AUG.—SZEPT.

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

KALMÁN ENDRE: A pártprogramok lenini útján — — — — — 1
CSENDES BÉLA: A termelőszövetkezetek jövedelmezősége és az árarányok — — — — — — — — — — — — — — — 22
HUSZÁR ISTVÁN: Hazánk népességi viszonyainak alakulása — — 34
SIPOS ALADÁR: A monopolista fejlődés újabb jelenségei az USA mezőgazdaságában — — — — — — — — — — — — — 52
AVAR JÁNOS: Változások az elmaradott országok nyugati „segélyezésében" — — — — — — — — — — — — — — 67
RÉNYI PÉTER: Társadalom és egyén mai tárgyú filmdrámáinkban — 84

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

A legagresszívabb nyugatnémet monopóliumok — — — — — 104
Összefoglaló az Einheit cikksorozatából (PINCZÉSI PÁL)

SZEMLE

Harcban az irodalom korszerűségéért és a művészi újításért (NYÍRŐ LAJOS) — — — — — — — — — — — — 120
Hogyan emelhetjük a munka termelékenységét üzemünkben (SZABÓ BÉLA) — — — — — — — — — — — — 135

NEMZETKÖZI SZEMLE

Hetven éves a bolgár munkásosztály marxista pártja (PAVEL KOSZTOV) — — — — — — — — — — — 147
A vietnami forradalom három évtizede (ZILAHI JUDIT) — — — 155

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Balázs Béla: Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945—1946. (ÁMBRUS ANNA) — — — — — — — — — — — — 165
Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése (BIHARI OTTÓ) — — 171

Szerkesztőség: Budapest, V., Árpád u. 12. Tel.: 124—475.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.

Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116—660*

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Az utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1961. augusztus 19.
Megjelent 34 900 példányban Felelős kiadó: **Vass Henrik**

614215/2 — Zrínyi Nyomda, Bp.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVI. ÉVF. 8—9. SZ. BUDAPEST 1961. AUG.—SZEPT. HÓ

A pártprogramok lenini útján

Írta KÁLMÁN ENDRE

Vannak olyan nagy események, amelyeket a világon mindenkinek tudomásul kell vennie, amelyekben állást kell foglalnia, s állásfoglalásával akarva-akaratlanul színt kell vallania. Ilyen világtörténelmi jelentőségű esemény a Szovjetunió Kommunista Pártja programtervezetének megjelenése is. A tervezet világosan meghúzta a választóvonalat: ki áll a szocializmus, a béke, a haladás oldalán, s ki vele szemben.

Az új program rendkívül magvas, gondolatokban gazdag és ezért gondolat-ébresztő dokumentum; egy cikkben nem is lehet a benne levő sok fontos megállapítást és mély összefüggést részletesen kibontani. Most csak arra igyekszünk feleletet adni: hogyan valósulnak meg és fejlődnek tovább a programtervezetben a marxista—leninista pártprogramok legfőbb jellemző vonásai, s legáltalánosabb vonatkozásait tekintve hogyan ment végbe az a fejlődés, amely az első lenini pártprogram-fogalmazványtól a kommunizmus építésének programjáig vezet.

Lenin tanítása a pártprogramról

„A program — rövid, világos és pontos összefoglalása *mindannak, amire a párt törekszik és amiért harcol.* A szociáldemokrata párt az egyetlen párt, amely világos és pontos programot állít fel, hogy az egész nép lássa és megismerje a pártot, hogy a pártban csak olyan emberek lehessenek, akik valóban harcolni kívánnak azért, hogy az egész dolgozó nép felszabaduljon a burzsoázia járma alól, emellett olyan emberek, akik tisztában vannak azzal, hogy kiknek kell e harc érdekében szövetkezniök és hogyan kell folytatni ezt a harcot."[1] Leninnek ezek a szavai közvetlenül a bolsevik párt első programjára vonatkoznak, de lényegében a kom-

[1] Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 411. oldal.

Digitized by Google

munista pártprogramok általános jellemzését is magukban foglalják.

A pártprogram egyik fő feladata az, hogy *egységessé, szervezetté, összehangolttá* tegye az összes párttagok munkáját, s ezzel biztosítsa azt, hogy bármiként alakul is a politikai helyzet, a párt mindig egyöntetűen és céltudatosan tud fellépni. „Program nélkül nincs párt, mint valamelyest is teljes értékű politikai szervezet, mely az események minden fordulatánál mindig következetesen tudja érvényesíteni vonalát."[2] A kommunista pártnak ezt a fegyelmezett egységét — amelyet más pártok soha el nem érhetnek — az teremti meg, hogy minden párttag elfogadja és magára nézve kötelezőnek ismeri el a közösen megvitatott pártprogramban kifejtett nézeteket. Természetes azonban, hogy a program nem adhat minden kérdésre, a legkisebbekre is, kész választ; szelleméhez híven, de alkotó módon kell alkalmazni tételeit. „Hiszen a program nem instrukció: a programnak fel kell ölelnie az *egész* mozgalmat, a gyakorlatban azonban a mozgalomnak hol az egyik, hol a másik oldalát kell előtérbe helyezni."[3]

A programnak a párttagokon kívül is *a dolgozók minél szélesebb tömegét* kell megismertetnie a párt céljaival. Már Marx figyelmeztette a német szociáldemokratákat, hogy „ha elvi programot csinálnak..., határkövet állítanak fel, amelyen az egész világ megmérheti a pártmozgalom színvonalát".[4] Lenin pedig helyeslően idézte Kautsky szavait arról, hogy a pártprogramnak „nemcsak a gyakorlati tevékenységet, hanem a propagandát is kell szolgálnia, konkrét követelések formájában minden elvont fejtegetésnél szemléltetőbben meg kell határoznia azt az irányt, amelyben haladni akarunk".[5] Ellenségeink gyakran olvassák vádként a kommunista pártok fejére, hogy dokumentumai „propagandacélt szolgálnak". Érthető, hogy bűnnek tartják ezt azok, akik számára a „propaganda" fogalmilag is, gyakorlatilag is a felelőtlen és megalapozatlan ígérgetéssel, a népbolondítással és igazi céljaik leplezésével egyértelmű. De a kommunista pártoknak, amelyek minden lépésüket a dolgozó tömegekkel együtt és ezek érdekében teszik, nincs miért tagadniuk és nincs miért szégyellniük, hogy programjuk közzétételével eszméiket is terjeszteni akarják — hadd lássa mindenki: ezt akarják a kommunisták és így akarják elérni.

A kommunista programnak *tudományosan szilárdan megalapozottnak* kell lennie; ez vele szemben az egyik fő követelmény, s ez nem ellentétben áll *népszerűségével,* hanem feltétele ennek.

2 Lenin Művei, 17. kötet, Szikra 1953. 269. oldal.
3 Lenin Művei, 4. kötet, Szikra 1953. 258. oldal.
4 Marx–Engels: Válogatott Művek, II. kötet, Szikra 1953. 10. oldal.
5 Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 116. oldal.

Digitized by Google

Mikor az OSZDMP II. kongresszusán egyik küldött megkérdezte: a politikai átalakulások eredményének tudományos előrelátása-e a program, vagy pedig agitációs jelszó — Lenin így felelt neki: „Ha programunk nem tenne eleget az első követelménynek, nem volna helyes és nem fogadhatnók el. Ha viszont a program helyes, akkor feltétlenül gyakorlatilag alkalmas jelszót ad az agitációhoz."[6] A kommunista párt nem kívánságait, reményeit vagy vágyait foglalja programjába, nem az elképzelt jövő ábrándképeit rajzolja meg benne, hanem tudományos pontossággal és tárgyilagossággal megvizsgálja a hazai és nemzetközi gazdasági és politikai helyzetet, az osztályok erőviszonyait, levonja a következtetéseket a munkásosztály harcaiból, s az összes tények és körülmények mérlegelésével állapítja meg, hogy az adott időszakban mit kell a dolgozó nép érdekében tenni. Az első orosz pártprogram sikeres megvalósításának egyik tanulsága — mint Lenin mondta — az volt, hogy „a marxista párt programjának abszolút pontosan megállapított tényekből kell kiindulnia. Csakis ez teszi erőssé programunkat, amely a forradalom valamennyi fordulatában beigazolódott. A marxistáknak csakis erre az alapra szabad programjukat felépíteniök."[7]

A szigorú tudományosság természetesen nem fajulhat száraz tudálékossággá; éppen e tények reális számbavétele adja meg a kommunista program *lendületét*. Programkritikáiban Lenin mindig a legkíméletlenebbül bírálta azokat a vonásokat, amelyek egy programot megfosztanak a szó igazi értelmében vett tudományos és *ennélfogva* harcos jellegétől: bírálta az elvontságot, a doktrinerséget, a frázisszerűséget. Plehanov programtervezetéről Lenin azt mondta, hogy ez „nem egy gyakorlatilag harcoló párt programja, hanem Prinzipienerklärung [elvi nyilatkozat], inkább program *tanulók számára* ... mégpedig az első évfolyam tanulói számára, amelyen általánosságban foglalkoznak a kapitalizmussal, de nem beszélnek még az orosz kapitalizmusról".[8] Hasonló véleménye volt a „Munka Felszabadítása" csoport és az „Északi Szövetség" programjáról is, Szokolnyikov 1917-es tervezetéről pedig azt írta: „Úgy vélem, itt túlságosan sok az »agitáció«, azaz a programba »a népszerűség kedvéért« olyasmi van betoldva, aminek a programban nincs helye ... A pártprogramnak ökonómiai pontossággal kell kitűnnie és semmi fölöslegeset sem szabad tartalmaznia."[9]

Mit tartalmazzon a pártprogram? „A programnak — mondta Lenin — meg kell fogalmaznia alapvető nézeteinket, pontosan

6 Lenin Művei 6. kötet, Szikra 1953. 513—514. oldal.
7 Lenin Művei 27. kötet, Szikra 1952. 119. oldal.
8 Lenin Művei 6. kötet, Szikra 1953. 23. oldal.
9 Lenin Művei 26. kötet, Szikra 1952. 58 oldal.

Digitized by Google

meg kell állapítania legközelebbi politikai feladatainkat, rá kell mutatnia azokra a legközelebbi követelésekre, amelyeknek ki kell jelölniök az agitációs tevékenység körét."[10] A kommunista pártok hagyományos felépítésű programjai két részre oszlanak: *általános elvi és gyakorlati részre*. Az általános elvi részben a program elemzi a társadalom helyzetét az adott időszakban, fejlődésének fő tendenciáit és mozgatóerőit, értékeli a legfontosabb új jelenségeket, megszabja a párt vezette munkásosztály harcának fő irányát és végső célját. Ez a cél — természetesen — minden programban ugyanaz: a szabadságban és békében élő, mindenféle kizsákmányolástól mentes, osztálynélküli társadalom megteremtése, a kommunizmus. Megszabja az általános elvi rész azt a fő feladatot is, amelyet az ország munkásosztályának az adott időszakban meg kell oldania ahhoz, hogy közelebb jusson a végcélhoz, s megállapítja, hogy milyen osztályokkal kell e harcban szövetséget kötnie. A program az ezen fő feladatért folyó harc egész időszakára szól, viszonylag tehát hosszú időre (hosszabb időre, mint a párt szervezeti szabályzata).

A program gyakorlati része az általános elvi részben kitűzött fő feladatok keretein belül marad, s konkrétan kijelöli azokat a részletcélokat, amelyekért a fő feladat megvalósítása során és annak érdekében, s egyúttal a dolgozók égető napi problémáinak megoldása érdekében is harcolni kell. E rész elkészítésénél — mondotta Lenin — el kell kerülni két szélsőséget: „egyrészt, nem szabad kihagynunk egyetlenegyet sem a fő, alapvető követelések közül, amelyeknek lényegbevágó jelentőségük van az *egész* munkásosztály számára; másrészt, nem szabad túlságosan belemerülnünk a részletekbe, mert nem volna ésszerű, ha ilyen részletekkel túlterhelnők a programot."[11] A gyakorlati részben, a közvetlen célok, részfeladatok kitűzésénél a párt a dolgozó tömegek meglevő szükségleteinek, igényeinek, követeléseinek megvalósítására törekszik, de úgy, hogy a néptömegek a részletkövetelésekért folyó harc során saját tapasztalatukból felismerjék a fő követelésért való küzdelem szükségességét is, s e küzdelem tudatos harcosaivá váljanak. Az általános elvi program és a gyakorlati program, a fő követelés és a részletkövetelések összekapcsolása igen bonyolult politikai és elméleti feladat, s megoldása a legfőbb mértéke annak, hogy milyen fokot ért el a pártban a dolgozó tömegek vezetésének tudománya és művészete.

Kapitalista körülmények között az általános elvi részt maximális programnak, a gyakorlati részt minimális programnak szokták nevezni. „A marxizmus megköveteli — mondotta Lenin —,

[10] Lenin Művei, 4. kötet, Szikra 1953. 234. oldal.
[11] Lenin Művei, 4. kötet, Szikra 1953. 246. oldal.

Digitized by Google

hogy éles határt vonjunk a maximális program és a minimális program között. A maximum — a társadalom szocialista átalakítása, amely az árutermelés megszüntetése nélkül *lehetetlen*. A minimum — olyan átalakítások, amelyek még az árutermelés keretei között lehetségesek. Ennek a kettőnek az összezavarása elkerülhetetlenül a proletár szocializmus mindenféle kispolgári és opportunista vagy anarchista meghamisítására vezet."[12] Opportunizmus volna az, ha a párt — a program „realitása" kedvéért — csak olyan követeléseket állítana fel, amelyeket könnyen kivívhat, de amelyek a kizsákmányolás fennálló rendszerének csak egyes legszembetűnőbb kinövéseit nyesik le, lényegét pedig változatlanul hagyják. „Noha a proletariátus képviselői vagyunk — mondta Lenin —, mégis határozottan elítéljük a felvilágosulatlan proletároknak azt az előítéletét, hogy csak »kézzelfogható eredményekkel kecsegtető« követelésekért kell harcolni."[13] Lenin teljesen egyetértett Kautsky e szavaival: „A programnak meg kell mutatnia, mit *követelünk* a mai társadalomtól vagy a mai államtól, nempedig azt, hogy mit *várunk* tőle."[14] De olyan részletkövetelésekét sem állíthatunk fel, amelyek már túlmennek a fő követelésért folyó harc keretein, amelyeket tehát csak a fennállónál haladottabb politikai rendszer valósíthat meg. Így Lenin rámutatott arra, hogy amíg szilárd az orosz önkényuralom rendszere, addig megvalósíthatatlan a „népi törvényhozásnak" vagy a föld nacionalizálásának a követelése, s még ha megvalósulna is, csak a cárizmus malmára hajtaná a vizet.[15]

A program „megvalósíthatóságának" igen bonyolult kérdésében Leninnek az volt az álláspontja: „Programunknak csak abban a tág, filozófiai értelemben kell megvalósíthatónak lennie, hogy egyetlen betűje se legyen ellentétben az egész társadalmi-gazdasági fejlődés irányával. S ha már egyszer (általánosságban és részleteiben) helyesen határoztuk meg ezt az irányt, akkor — forradalmi elveink és forradalmi kötelességünk nevében — *minden erőnkből* mindig és feltétlenül harcolnunk kell követeléseink *maximumáért*."[16] Hogy azonban mi a maximum, azt csak a politikai és gazdasági körülmények nagyon gondos elemzése döntheti el, nempedig szubjektív véleményünk.

Forradalmian merésznek és egyben reálisan megalapozottnak kell tehát lennie a programnak. A tömegek harci lendületének

[12] Lenin Művei, 11. kötet, Szikra 1954. 189. oldal.
[13] Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 133. oldal
[14] Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 116. oldal.
[15] Marx is azt mondotta: a német szociáldemokratáknak „nem kellett volna ahhoz a se nem »becsületes«, se nem méltó cselhez folyamodniuk, hogy dolgokat, amiknek csak demokratikus köztársaságban van értelmük, oly államtól követeljenek, amely nem egyéb, mint parlamenti formákkal szegélyezett... önkényuralom". („A gothai program kritikája", Marx—Engels: Válogatott Művek, II. kötet, 26. oldal.)
[16] Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 112. oldal.

Digitized by Google

emelkedése idején figyelembe kell vennie ezt a felfelé ívelő irányzatot, de számolnia kell a hanyatlással is. „Úgy kell összeállítanunk programunkat, hogy a legrosszabbra is felkészülve, a kedvezőbb kombinációk megvalósulása pedig csak megkönnyíti munkánkat, és új lendületet ad neki."[17] A helyzet mindenféle alakulását számításba kell venni, s bármennyire az adott körülmények szabatos vizsgálatából indul is ki a program, ezen belül bizonyos mozgási lehetőséget kell hogy adjon a pártnak. Ezért mondotta Lenin, hogy „a *taktika* kérdéseit... nemigen lehet bevenni a programba (a leglényegesebb és *elvi* kérdések kivételével...)"[18] És bár a program egy egész történelmi időszakra szól, ezen az időszakon belül is szükségessé válhatik a programnak, s elsősorban a gyakorlati résznek a módosítása. „Szóval nem kell olyan nagyon igyekeznünk házunkat úgy felépíteni, hogy az örök időkre fennmaradhasson."[19]

A párt programját az élet diktálja. Változásai a munkásmozgalom fejlődését, az egész társadalom haladását tükrözik vissza, s a pártprogram maga is fontos előmozdítója ennek a haladásnak.

A proletariátus öntudatra ébresztésének programjától a győzelmes munkásosztály programjáig

Az oroszországi szocialisták első programtervezetét a „Munka Felszabadítása" csoport dolgozta ki és tette 1885-ben közzé. A külföldön élő forradalmároknak ez a csoportja azonban nem ismerhette eléggé az oroszországi társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokat, s ebből eredt programjuk alapvető fogyatékossága is. Lenin, amikor 1895—96-ban a pétervári börtönben megírta *első programtervezetét*,[20] az oroszországi viszonyoknak abból az elemzéséből indult ki, amelyet előző munkáiban elvégzett. Irányt mutattak neki a marxizmus klasszikusainak művei, mindenekelőtt a Kommunista Kiáltvány, a forradalmi munkáspárt programjának ez az örökéletű mintaképe, valamint Marxnak a gothai és Engelsnek az erfurti program tervezetéről írt bírálata.

De figyelembe kellett vennie Leninnek, hogy Németország akkor gazdaságilag és politikailag lényegesen fejlettebb volt, mint Oroszország. A német szocialisták már másfél évvel az erfurti

[17] Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 464. oldal. („Válasz programtervezetünk bírálatára". 1908 június). — Amikor az októberi forradalom győzelme után a párt VII. kongresszusa határozatot hozott a pártprogram módosításáról, ebben kimondta: „A programnak rá kell mutatnia arra, hogy pártunk nem mond le a burzsoá parlamentarizmus felhasználásáról sem, ha a harc menete bizonyos időre visszavet bennünket erre a forradalmunk által most már túlhaladott történelmi fokra." („Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és KB-plénumainak határozatai." Szikra, 1954. I. rész. 472. oldal.)

[18] Lenin Művei, 4. kötet, Szikra 1953. 242. oldal.

[19] Lenin Művei, 10. kötet, Szikra 1954. 175. oldal.

[20] „A szociáldemokrata párt programtervezete és annak magyarázata." Lenin Művei, 2. kötet, Szikra 1951.

Digitized by Google

kongresszus előtt csaknem másfél millió szavazatot kaptak a választáson — az összes szavazatoknak mintegy 20 százalékát —, s hatalmas gazdasági és politikai harcokat vezettek. Oroszországban viszont akkor még nem is volt szocialista párt; a marxista körök ez időben tértek át a propagandáról a politikai agitációra. A munkások ösztönösen már kezdtek gazdasági harcokat, de a politikai harc szükségességét még meg kellett értetni velük. Ilyen körülmények között az volt a pártnak a lenini programban kitűzött fő feladata, hogy segítse a munkások öntudatának fejlődését és szervezkedésüket, támogassa harcaikat, s tegye világossá előttük, hogy küzdelmük legközelebbi céljául a *cári önkényuralom megdöntését* kell kitűzniük.

A következő években megélénkült az orosz munkásmozgalom, s 1898 márciusában forma szerint megalakult az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt. De a szervezetek továbbra is szétforgácsoltan, szűklátókörűen dolgoztak, mindegyikük a maga módján. Egyre érezhetőbbé vált, hogy pártprogramra van szükség, amely egységessé, szervezetté és szélesebbkörűvé teszi a pártszervezetek tevékenységét. Ezért írta meg Lenin 1899-ben, szibériai száműzetésében, *„Pártunk programjának tervezete"* című cikkét, amelyben az első tervezetnél részletesebben és pontosabban kifejtette, milyennek kell lennie és mit kell tartalmaznia a pártprogramnak. Rámutatott arra, hogy tanulni kell ugyan az erfurti programból, de nem szabad utánozni azt; az oroszországi sajátosságok miatt itt másként kell kitűzni a politikai feladatokat. Az erfurti program egyáltalán nem tartalmazott külön paraszti követeléseket; Lenin viszont kifejtette, hogy bármennyire elmaradott is még politikailag az orosz parasztság, vannak benne forradalmi elemek, s ezért a munkáspártnak támogatnia kell, olyan mértékben, amennyire a parasztság forradalmi harcot képes vívni a feudalizmus maradványai ellen.

A párt *első programjának* tervezetét hároméves munkával dolgozta ki a lenini Iszkra szerkesztősége, s Leninnek ebben a munkában kiemelkedő szerepe volt. A programot a párt II. kongresszusa fogadta el, 1903-ban. Ez a program — mint Lenin mondta — „abban a korszakban, mikor a nemzetközi opportunizmus erősödik, s közeledik az opportunizmus és a forradalmi szociáldemokrácia döntő harca, pontosan, világosan, sziklaszilárdan tűzte ki a szocializmus forradalmi *végcélját*, jelölte ki megvalósítása útját: a proletariátus diktatúráját, — és az oroszországi szociáldemokrácia legközelebbi célját: a cárizmus megdöntését és a demokratikus köztársaság kivívását."[21] E tekintetben a program egyedülállt a többi szocialista párt programjai között, s ezért nemcsak az orosz-

[21] Lenin Művei, 17. kötet. Szikra 1955. 208. oldal.

Digitized by Google

országi munkásmozgalomnak volt alapvető fontosságú dokumentuma, hanem nemzetközi jelentősége is nagy volt. A program határozottan rámutatott a párt proletár jellegére és a munkásosztály vezető szerepére, s kidolgozta a parasztság alapvető követeléseit is.

Kisparaszti országban — amilyen a cári Oroszország is volt — és abban az időszakban, amikor a munkásosztály vezette nép harca közvetlenül még csak az abszolutizmus ellen, a feudális maradványok megszüntetéséért folyik, különösen nagy a paraszti követelések, az *agrárprogram* jelentősége, mert éppen a falun tartja magát legszívósabban és legtovább a feudalizmus. Ilyenkor tehát a minimális program munkáskövetelései lényegükben különböznek paraszti követeléseitől. „A munkásokkal foglalkozó részben — mondotta Lenin — a szociális reform talaján... maradunk, mert ebben a részben csak azt követeljük, amit a burzsoázia (elvben) uralmának elvesztése nélkül megadhat nekünk... A parasztokkal foglalkozó részben viszont, a *szociálreformátoroktól eltérően*, azt is kell követelnünk, amit a jobbágytartó földesurak nekünk (vagyis a parasztoknak) sohasem adnak és nem is adhatnak meg — azt, amit csak erőszakkal vehet el magának a parasztság forradalmi mozgalma."[22]

Lenin a II. kongresszuson és már előtte is éles vitát folytatott az opportunistákkal, akik nem ismerték el a parasztságban rejlő forradalmi erőt. „A paraszti követelések tekintetében is az a dolgunk, hogy tudományos adatok alapján meghatározzuk a követeléseknek a *maximumát*" — mondotta Lenin, és úgy vélte, „hogy a »lehasított földek visszaadása« a maximuma annak, amit agrárprogramunkban már most kitűzhetünk."[23] Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy ez a követelés nem *kerítés* a parasztmozgalom számára, amelynél meg kell állnia, hanem *kapu*, amelyen át tovább kell mennie, a parasztság teljes felszabadításáig.

A kongresszus elfogadta a lenini agrárprogramot, de a tények, az 1905-ös forradalom eseményei, a parasztfelkelések megmutatták, hogy máris meg kell tenni a következő lépést. „Amikor a lehasított földek visszaadásának követelését kitűztük — ismerte el Lenin —, elkövettük azt a hibát, hogy nem értékeltük eléggé a parasztság demokratikus, mégpedig polgári-demokratikus mozgalmának szélességét és mélységét."[24] Ezt felismerve, Lenin azt javasolta a III. kongresszusnak, hogy a régi követelés helyett újat állítson fel: forradalmi parasztbizottságok alakítását, ame-

[22] Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 112. oldal.
[23] Lenin Művei, 6. kötet, Szikra 1953. 115. oldal és 110. oldal jegyzet. („Az orosz szociáldemokrácia agrárprogramja.") – „Lehasított földek"-nek azokat a földeket nevezték, amelyeket a jobbágyok „felszabadításakor", 1861-ben, a földesurak a parasztok által megművelt földekből lehasítottak maguknak.
[24] Lenin Művei, 10. kötet, Szikra 1954. 174. oldal.

Digitized by Google

lyek demokratikusan alakítják át az agrárviszonyokat, nem riadva vissza a földesúri föld elkobzásától. Hozzátette, hogy ha a forradalmi mozgalom kivívja a demokratikus köztársaságot és megteremti az egyéb szükséges feltételeket is hozzá, akkor az egész földet nacionalizálni kell, mert az agrárviszonyok területén ez a lehető legmesszebbmenő burzsoá-demokratikus reform. A III. kongresszus (1905) el is fogadta Lenin javaslatát, nem a program módosításaként ugyan, hanem külön határozatként. A programot csak a IV. (egyesítő) kongresszus változtatta meg, 1906-ban, de — minthogy a mensevikek voltak többségben — felemás módon: Lenin javaslatára elfogadták a földesúri földek elkobzásának követelését, de azzal, hogy az elfoglalt földek nagyobb részével ne a nép rendelkezzék — mint Lenin akarta —, hanem a helyi önkormányzat. A bolsevikok azonban a Nagy Októberi Forradalomban lényegében véve a lenini agrárköveteléseket valósították meg.

Szükségessé vált a *nemzetiségi program* pontosabbá tétele is. Az opportunisták ugyanis az 1905-ös forradalmat követő reakció éveiben szembefordultak a programnak ezzel a pontjával; ezért a Központi Bizottságnak 1913-ban a pártfunkcionáriusokkal folytatott poroninói tanácskozása világosan megállapította, hogy a nemzeti önrendelkezésnek a programban megkövetelt joga magában foglalja az elszakadás jogát is; hogy azonban mikor célszerű valamely nemzet különválása, azt esetenként, a társadalmi fejlődés és a szocializmusért folyó harc érdekeinek szempontjából kell eldönteni.

Oroszország népe a lenini pártprogram zászlaja alatt küzdő bolsevik párt vezetésével 1917 februárjában megdöntötte a cárizmust és győzelemre vitte a *polgári demokratikus forradalmat.* Beteljesült az, amit Lenin 1899-ben mondott: „Az abszolutizmus bukása szükségszerűen olyannyira megváltoztatja a politikai feltételeket, hogy a munkáspártnak lényegesen meg kell majd változtatnia legközelebbi politikai feladatainak megfogalmazását."[25] Lenin már az Áprilisi Tézisekben rámutatott a program átdolgozásának szükségességére és fő szempontjaira, a VII. (áprilisi) konferencia pedig határozatot hozott a pártprogram felülvizsgálásáról. Egyben — ennek egyik előmunkálataként — határozatot hozott az agrárkérdésről és a nemzeti kérdésről is: kimondta, hogy a párt harcol minden földesúri föld azonnali elkobzásáért, a szovjetekben tömörült parasztság kezébe való átadásáért és minden föld nacionalizálásáért; a nemzeti kérdésben pedig a poroninói konferencia szellemében hozott határozatot.

Lenin 1917 április—májusában megírta „Anyag a pártprogram felülvizsgálásához" című füzetét. Az *új lenini tervezet* a prog-

[25] Lenin Művei, 4. kötet, Szikra 1953. 241. oldal.

Digitized by Google

ram általános elvi részét kiegészítette az imperializmusnak és az imperialista háborúk korszakának jellemzésével, valamint a szociálsovinizmus megbélyegzésével. Új közvetlen harci célt tűzött ki: burzsoá-parlamentáris köztársaság helyett annál demokratikusabb, *proletár-paraszt köztársaságot* követelt, *Párizsi Kommün típusú államot*, amelyben a rendőrség és az állandó hadsereg helyébe általános népfelfegyverzés lép, a kiváltságokkal felruházott hivatalnoki kar helyébe bármikor leváltható tisztviselők lépnek, ahol a törvényhozó és a végrehajtó hatalom egyesül a népet képviselő tanácsok kezében, s amely „a legjobban biztosítja mind a nép gazdasági fejlődését és jogait általában, mind pedig különösen a szocializmushoz a lehető legkevesebb megrázkódtatással való átmenet lehetőségét."[26] Ezidőtájt ugyanis még lehetségesnek látszott, hogy a szovjetek békés úton szerzik meg a hatalmat. Ez a tervezet lényegét tekintve hasonló azoknak a kommunista pártoknak a programjához, amelyek ma a munkásság és a parasztság demokratikus diktatúrájának valamilyen formáján keresztül az államhatalom békés úton való meghódítására törekszenek. Az új fő célnak megfelelően módosította a tervezet a minimális program követeléseit, következetesebben demokratikussá téve őket. A nemzetiségi és agrárpontokat az áprilisi konferencia határozatai alapján változtatta meg; ezenkívül a legfontosabb módosítása az volt, hogy kiadta a bankok és a trösztök államosításának követelését.

A program felülvizsgálásának vitájában Buharin kifejtette azt a nézetét, hogy nem kell maximális és minimális részre osztani a programot; nincs is szükség részletkövetelésekre, hanem közvetlenül a szocializmusba való átmenet rendszabályait kell programba foglalni. Vele szemben Lenin kifejtette, hogy amíg a proletariátus meg nem hódította a hatalmat, addig szükség van minimális programra is. Hiszen lehet, hogy gyorsan győz a munkásosztály, de vereségekre és visszaesésekre is fel kell készülnünk, s nem juthatunk el a végcélhoz, ha nem ismerjük az oda vezető első lépéseket. Valósítsuk csak meg a bankok és szindikátusok államosítását és más hasonló rendszabályokat — mondotta —, „*s akkor majd meglátjuk*. Akkor majd *tisztábban* fogunk látni, mert a gyakorlati tapasztalat, ami milliószorta többet ér a legjobb programoknál is, mérhetetlenül kibővíti látókörünket."[27]

Amikor a VI. kongresszus összeült, már megszűnt a kettőshatalom és vele a békés átmenet lehetősége. A kongresszus illegalitásban, Lenin nélkül tanácskozott, s nem tudott a program új szövegének megfogalmazásával foglalkozni, hanem úgy határo-

[26] Lenin Művei, 24. kötet, Szikra 1952. 192. oldal.
[27] Lenin Művei, 26. kötet, Szikra 1952. 167. oldal.

Digitized by Google

zott, hogy rendkívüli kongresszust kell összehívni az új program kidolgozása végett. De még mielőtt a kongresszus összeülhetett volna, győzött a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom.*

Az Októberi Forradalom az emberiség eddigi történetének legnagyobb jelentőségű fordulópontja, s ezért a programnak sokkal mélyrehatóbb átdolgozását követelte meg, mint a februári forradalom. A VII. kongresszus elé azonban Lenin csak vázlatos fogalmazványt terjeszthetett.[28] A kongresszus, amelynek legfőbb kérdése a breszti békekötés volt, megváltoztatta a párt nevét — ettől fogva nevezte magát a párt kommunista (bolsevik) pártnak —, de a program kidolgozását a következő kongresszusra halasztotta. A vitában Buharin azt javasolta, hogy a program határozza meg közelebbről a végcélt, ilyenformán: „A termelés meghatározott rendjének, az elosztás meghatározott rendjének megsemmisítése, plusz a politikai hatalomnak mint olyannak a megsemmisítése."[29] Válaszában Lenin óvta a pártot attól, hogy elhamarkodva kiáltsa ki az állam elhalását, hogy elszakítsa a programot a valóságtól: „A szocializmust jellemezni nem tudjuk; milyen lesz a szocializmus, amikor eléri kész formáit — ezt nem tudjuk, ezt nem tudjuk megmondani... Még nem gyártottuk le azokat a téglákat, amelyekből a szocializmus összetevődik majd. Ennél többet nem tudunk mondani, és minél óvatosabbnak, minél szabatosabbnak kell lennünk. Ez és csakis ez lesz programunk vonzóereje."[30]

A *második lenini pártprogram* (amelyet a VIII. kongresszus fogadott el, 1919 márciusában) a győzelmes, a hatalmon levő munkásosztály programja, s ezért jellege is sok tekintetben eltér az első pártprogramétól. Mindenekelőtt: megnövekedett a program nemzetközi jelentősége. Ez a program egyben más országok munkásosztálya számára is útmutató közös céljukhoz, a szocializmus megteremtéséhez. „Konkrétan meg kell mutatnunk az európai munkásoknak, hogy mit kezdtünk el, hogyan kezdtük el, hogyan értsék ezt, ez konkrétan elvezeti őket ahhoz a kérdéshez, hogy hogyan lehet kivívni a szocializmust... Ehhez minél több konkrét anyagot kell adnunk" — mondta Lenin.[31]

Lehet-e a második program „maximális" és „minimális" követeléseiről beszélni? Igen is, nem is, mondta Lenin. A régi értelmű kettéosztás természetesen megszűnt: nincs már szocialista maximális program és demokratikus minimális program, a harc már a proletárdiktatúra talaján folyik tovább. De továbbra is szükség van általános elvi részre, amely a párt legfőbb nézeteit, a hely-

[28] Lenin Művei, 27. kötet. Szikra 1952. „A programtervezet vázlatos fogalmazványa."

[29] VII. Szjezd RKP. Sztyenograficseszkij otcsot, 6–8. marta, 1918 g., Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. 1923. Moszkva — Petrograd. 184. oldal.

[30] Lenin Művei, 27. kötet. 1952. 136–137. oldal.

[31] Lenin Művei, 27. kötet, Szikra 1952. 122. oldal.

Digitized by Google

zet elemzését foglalja magában és megmutatja a harc végcélját; s szükség van a gyakorlatban azonnal végrehajtandó feladatokat tartalmazó részre is. Ebbe a részbe azonban most már fontos elvi megállapítások is kerülnek, így például az általános politikai feladatok közé a burzsoá demokráciának és — vele szembeállítva — a szovjethatalomnak a jellemzése. Továbbá: a részletfeladatok most már nem *követelések*, amelyeket ellenséges államhatalommal szemben kell kivívni, hanem a hatalmon levő munkásosztály *munkaprogramjának* pontjai. Megvalósításuk sem ellenséges társadalmi erők ellenállásától függ, hanem (a nemzetközi helyzeten kívül) kizárólag a dolgozó nép erejétől és öntudatától. Végül: az uralkodó osztállyá lett proletariátus feladatai hatalmas mértékben kibővülnek, s a pártnak olyan munkaterületekre vonatkozólag is meg kell jelölnie fő tennivalóit, amelyeket az első program csak röviden vagy egyáltalán nem érintett (ennélfogva a program terjedelme is megnő).

Ma már világosan látható, hogy a második pártprogram (amelynek egyes tartalmi vonatkozásaira később még visszatérünk) lényegét tekintve — ha nem mondja is ki ezt — a szocialista állami, gazdasági és kulturális élet megszervezésének programja. Lenin és a párt az imperialista blokád, az intervenció és a polgárháború igen nehéz viszonyai között dolgozta ki ezt a programot, s a szovjet dolgozó nép nehéz harcokban, kemény munkával, sok áldozat árán valósította meg. A szocializmus építésében elért eredmények alapján már a párt XVI. kongresszusa (1930-ban) rámutatott arra, hogy át kell dolgozni a pártprogramot, a XX. kongresszus pedig kimondta, hogy új pártprogramot kell kidolgozni; ennek tervezete kerül most a XXII. kongresszus elé.

De az SZKP és a szovjet nép a második pártprogram megvalósítása után is mindig egységesen és céltudatosan követte a szocializmus építésének fő irányvonalát, amelyet ez a program alapozott meg. Ezt az irányvonalat a kongresszusoknak és a Központi Bizottság, illetve Elnökség plénumainak határozatai jelölték ki — amelyek közül soknak programatikus jelentősége is van —, valamint a népgazdaság szocialista építésének ezeken alapuló tervei. A VIII. szovjetkongresszuson Lenin azt mondotta: „A mi pártprogramunk nem maradhat csupán a párt programja. Ennek a programnak gazdasági építésünk programjává kell válnia, mert különben mint pártprogram is rossz. Ezt a programot ki kell egészíteni egy másik pártprogrammal, az egész népgazdaság újjáteremtésének és modern technikai színvonalra emelésének a munkatervével... Ez a pártprogram nem lesz olyan változatlan, mint igazi programunk, amelyet csak pártkongresszusokon lehet megváltoztatni. Nem, ezt a programot minden nap, minden műhely-

Digitized by Google

ben, minden egyes járásban javítani, csiszolni, tökéletesíteni és módosítani fogják."[32]

Ezen az alapon: a népgazdaság fejlesztésének gyakorlatán, ennek hatalmas eredményén: a szocializmus felépítésén, a nemzetközi forradalmi mozgalom gazdag tapasztalatain épül fel az új pártprogram — és különösen a párt XX. és XXI. kongresszusának, valamint a 81 kommunista és munkáspárt Moszkvai Értekezletének az elmélet és a gyakorlat szempontjából egyaránt nagyjelentőségű határozatain, amelyeket a tervezet nemcsak megismétel, hanem sok tekintetben tovább is fejleszt.

A kommunizmus építésének programja

Az eddigiekből láttuk, hogy az SZKP programjai mindig is az élet megoldásra érett problémáira adtak jól átgondolt feleletet, és soha semmi közük nem volt az utópiához és az üres ígérgetéshez. Az új program tervezete is minden részletében és minden vonatkozásában *hű marad a lenini hagyományokhoz.* Merész, lendületes, harcos program ez, s ugyanakkor szilárd tudományos alapokon nyugszik. A mai társadalom nyújtotta lehetőségek maximális kiaknázását irányozza elő, de nagyon reálisan méri fel ezeket a lehetőségeket, s inkább az elérhetőnél kevesebbet mond, mint többet. A program minden egyes tételét tudományos kutatások, cikkek, könyvek, viták egész könyvtárra menő anyaga támasztja alá, ez és a mindennapos tapasztalat teszi meggyőzővé. Lenin azt mondta, hogy az erfurti programnak „minden pontja az agitátorok száz- meg százezer beszédét és cikkét tartalmazta", s hozzátette, hogy a második szovjet pártprogramban is „minden egyes pont azt tartalmazza, amit minden dolgozónak tudnia kell, meg kell tanulnia és meg kell értenie".[33] Ugyanez a harmadik programra is áll, s a program úgy van megszövegezve, hogy valóban könnyen érthető minden dolgozó számára: nagy terjedelme ellenére rendkívül tömör és mégis világos.

Melyek a tervezetnek azok a legfőbb vonásai, amelyek *újak* az előző programokhoz és főként a második pártprogramhoz képest?

Mindenekelőtt *a párt végső céljának közvetlen fő feladatként való meghatározása.* A tervezet kimondja: „A párt legfőbb célja, hogy felépítse a kommunista társadalmat, amelynek zászlaján ez áll: »Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint.«" És húsz év múlva, a most közvetlenül napirenden levő feladatok elvégzése után, elérünk oda, hogy a *Szovjetunióban lé-*

[32] Lenin Művei, 31. kötet. Szikra 1951. 531—532. oldal.
[33] Lenin Művei, 29. kötet, Szikra 1953. 187. oldal.

Digitized by Google

nyegében felépült a kommunista társadalom. Természetesen ez a program sem lép fel azzal az igénnyel, hogy örökéletű legyen — a kommunista társadalom teljes felépítése csak a következő időszakban fejeződik be —, de már most megkezdődik a munkásmozgalom mindenkori végső céljának, a kommunizmusnak a megvalósítása. Ezért most eljött az ideje annak (ami 1918-ban még korai lett volna), hogy a párt pontosabban jelölje meg végcélját. Az első és a második programban csak annyi volt erről, hogy a szocialista forradalom a termelési és forgalmi eszközök társadalmi tulajdonba vételével, a társadalmi termelés tervszerűvé tételével, az emberek általános jólétének és mindenirányú fejlődésének biztosításával „megszünteti a társadalom osztályokra tagozódását, s ezzel felszabadítja az egész elnyomott emberiséget".[34] Az új program már pontosan meghatározza: mi a kommunizmus és mi jellemzi a kommunista társadalmat, azt a társadalmat, amelyben első ízben válik a szó legszebb értelmében emberré az ember, s amelyet már a szovjet nép mai nemzedéke is meg fog érni.

A második pártprogramhoz képest is hatalmas mértékben megnőtt a program *nemzetközi jelentősége* és kiszélesedett *nemzetközi érvényessége.* Igaz, hogy a második pártprogram is világszerte hatott, de Lenin — mint láttuk — mégis *európai* hatását húzta alá, mert kommunista pártok akkor még csak európai országokban léteztek, s ezek közül sem mindegyikben; a többi világrész elnyomott népeinek legtöbbje még nemzeti létének tudatára sem ébredt. Az új programnak viszont a *világ minden nemzete számára* van mondanivalója.

Szól mindenekelőtt a szocialista országokról. A legfontosabb változás 1919 óta az, hogy létrejött és a világ fejlődésének döntő tényezőjévé válik a *szocialista világrendszer.* A szocialista tábor országai újfajta államközi kapcsolatokba léptek egymással, olyan kapcsolatokba, amelyek kapitalista országok között elképzelhetetlenek: kialakult a szocialista országok szoros baráti, testvéri egysége, s a reakció hiába igyekszik, hogy a burzsoá nacionalizmus eszközével és más módon megbontsa ezt. A szocialista országok között létrejött a nemzetközi munkamegosztás új típusa, amelynek segítségével a szocialista világrendszer biztosan halad a győzelem felé a kapitalizmussal folytatott gazdasági versenyben. Kulturális együttműködésük gazdagítja a szocialista országok nemzeti kultúráját, s elmélyíti testvéri egységüket, amely mindannyiuk nemzeti érdekeinek megfelel. A szocialista országok nemzetközi közösségétől elkülönülve nem lehet szocializmust építeni, e közösség erejére támaszkodva viszont ezek az országok megrövidíthetik szocialista építésük időtartamát, s így lehetővé válik,

[34] Az SZKP határozatai, I. rész, Szikra 1954. 41. és 478. oldal.

Digitized by Google

hogy egyazon történelmi időszakban térjenek át a kommunizmusra.

Szól a program a *munkásosztály nemzetközi forradalmi mozgalmáról*, amely hatalmas erővé nőtt 1919 óta. A kommunista pártok mindegyike önállóan, a hazai feltételeknek megfelelően dolgozza ki politikáját, s akcióikat önkéntesen és tudatosan összehangolják. Igyekeznek együttműködést teremteni a szociáldemokrata pártokkal, s megszüntetni a munkásmozgalomban levő szakadást, bírálva egyúttal a szociáldemokratizmus ideológiáját. Harcolnak az imperializmusnak a kizsákmányolást szépítő régi és új „elméletei" ellen, s e harc eredményeképpen a marxizmus—leninizmus ma már meghódította a haladó emberiség elméjét. A kommunista pártok küzdenek saját soraikon belül a revizionizmus ellen, amely ma a fő veszély a kommunista mozgalomban, valamint a dogmatizmus és a szektásság ellen, amely szintén fő veszéllyé válhatik egyik-másik pártban. Ez a harc a feltétele annak, hogy tovább szilárduljon a nemzetközi kommunista mozgalom egysége.

A *kapitalista országokban* is nagyjelentőségű változások mentek végbe. Megkezdődött a kapitalizmus általános válságának új szakasza. Az Egyesült Államok lett az imperializmus vezető ereje, s egyúttal a nemzetközi reakció fő támasza, a kapitalista világ csendőre. Az imperialisták segítik a nyugatnémet imperializmus újjáéledését, s a világ más pontjain is veszedelmes háborús tűzfészkeket hoznak létre. A tőkés világot azonban mély belső ellentétek marcangolják, s ezeket nem oldja fel a kapitalista és a szocialista világrendszer közötti ellentét, a mai világ fő ellentéte. Ma már egyes fejlett kapitalista országok népei is hazájuk függetlenségének és szuverenitásának megvédéséért kell hogy harcoljanak az USA monopolista burzsoáziájával szemben. Az egyes kapitalista országokban is a monopóliumok a fő ellenségei a munkásosztálynak, amely más néprétegekkel együtt erélyes harcot vív ellenük a széleskörű demokráciáért. Ez a harc a szocializmusért folytatott harc alkotórésze, s e harcban ma már sok országban még a kapitalizmus megdöntése előtt elérhet a munkásosztály olyan vívmányokat is, amelyek túlmennek a szokványos reformokon. Arra is van lehetősége — ha ezt a lehetőséget a kizsákmányoló osztályok által alkalmazott erőszak meg nem hiúsítja —, hogy békés úton végbemenő forradalommal valósítsa meg a szocializmust.

Szól a tervezet a *nemzeti felszabadító mozgalomról* is, amelyről a második program még nem szólhatott, mert ez éppen korszakunk egyik legnagyobb fontosságú új jelensége. A mi korunk — a gyarmati rendszer felbomlásának, az elnyomott népek felszabadulásának a kora. A szocialista országok minden lehető támogatást megadnak a fiatal, most függetlenné vált országoknak; ezek azonban csak akkor válhatnak virágzó és valóban független álla-

Digitized by Google

mokká, ha népük minden haladó erejét összefogva, megszabadítják magukat a gyarmati rendszer és a kiszolgáltatottság minden maradványától. Ehhez pedig következetesen harcolniuk kell az imperializmus ellen, s főként az USA imperializmusa ellen, amely a fő támasza a mai kolonializmusnak. A város és a falu közötti ellentét (amely a Szovjetunióban már megszűnt) a kapitalista világban magasabb szinten is megjelenik: a formálisan önállóvá vált, a valóságban azonban az imperializmustól függő országok „a kapitalista világ falujának" szerepét játsszák. Teljes függetlenségük kivívása (éppúgy, mint a feudális agrárviszonyok megszüntetése) nem szocialista, hanem polgári-demokratikus feladat, amelyben a nemzeti burzsoázia is pozitív szerepet vihet, de amely közös érdeke az egész népnek. A legkövetkezetesebben természetesen a munkásosztály harcol a nemzeti felszabadító forradalom végigviteléért. S a felszabadult országoknak ma már nem kell feltétlenül a kapitalista fejlődés szenvedésekkel terhes útjára lépniük; választhatják a szocializmus útját is, amely az országnak sokkal gyorsabb fejlődést, a népnek egyre növekvő életszínvonalat biztosít. Ilyen irányba vezethet a nemzeti demokratikus állam megteremtése és fejlesztése is, az olyan államé, amelynek politikai alapja az ország összes haladó erőinek a teljes nemzeti függetlenség biztosítására, az antiimperialista, antifeudális, demokratikus forradalom végigvitelére kötött szövetsége.

A második pártprogramnak még azt kellett megállapítania, hogy az imperializmus korában elkerülhetetlenek az imperialista háborúk. Kapitalista országokkal való diplomáciai vagy kereskedelmi kapcsolatokról még nem lehetett szó benne, hiszen Szovjet-Oroszország még fegyveres harcban állt az imperialisták intervenciójával. Az új program viszont azt a feladatot adja korunk fő kérdésére, a „háború, vagy béke" kérdésére, hogy *el lehet hárítani a háborút, meg lehet védeni a békét.* Ez azoknak a mélyreható változásoknak az eredménye, amelyeket itt felsoroltunk. A hatalmas szocialista tábornak, a békeszerető nem szocialista országoknak, a nemzetközi munkásosztálynak és a béke minden más hívének együttes ereje megfékezheti az imperialistákat. Az atomkorszakban a szocialista és a kapitalista országok békés egymás mellett élése az emberi társadalom fejlődésének objektív szükségszerűsége; alapja ez a szocializmus és a kapitalizmus békés versenyének, s különleges formája a köztük folyó osztályharcnak. Ennek a politikának a jegyében tűzi ki a program a nemzetközi kapcsolatok terén megvalósítandó feladatokat, amelyekért a Szovjetunió — mint eddig — ezután is következetesen küzd. Ennek a politikának a szelleme hatja át a programot elejétől végéig, s teszi a *béke programjává,* amely nagy súlyával maga is sokat nyom a nagy kérdés mérlegén.

Digitized by Google

Az új program jellemzi a *Szovjetunió fejlődését* és levonja ennek tanulságait. Valóban, szédületes ez a fejlődés. A VIII. pártkongresszus idején W. C. Bullit, amerikai diplomata még ezt írta jelentésében: „Oroszország jelenleg súlyos gazdasági válságban van. A válság oka a szárazföldi és tengeri blokád, és legsúlyosabb tünete a szállítási eszközök hiánya. Azoknak a mozdonyoknak, amelyek az orosz vasútvonalakon a háború előtt futottak, ez idő szerint csak egynegyede használható... A szállítás ezen akadályai következtében a gabonaközpontokból Moszkvába naponként csak 25 vagon élelmet lehet hozni a 100 vagonrakomány helyett, amennyire szükség van, és Petrográdra csak 15 vagonrakományt, a szükségelt 50 helyett."[35] Sok munka kellett ahhoz, hogy a legfőbb szállító eszközök hiányától a Föld körül keringő űrhajókig eljusson a Szovjetunió, s e munka eredményeként tűzi ki most a kommunizmus építésének napi feladatait.

Az új programnak a kommunista építés feladatairól szóló része jellegét tekintve is különbözik az első programnak a közvetlen célokat megjelölő részétől. Először is: még jóval több általános elvi kérdést tárgyal ez a rész; így a program két felének nemcsak „maximális" és „minimális", de „általános elvi" és „gyakorlati" névvel való megkülönböztetése is túlhaladottá vált. Az ilyen jellegbeli különbség úgy halványodik el közöttük, ahogyan a végcél egybeesik a közvetlen fő feladattal; az egész program *általánosan elvibbé* válik. Ugyanakkor pedig — és ez a második különbség — a közvetlen feladatok kitűzése jóval *konkrétabb* is, mint eddig. A tervezet a következő húsz év népgazdasági terveinek fő vonalát is megadja — az előző program nem tehette meg ezt, hiszen akkor még a tervgazdálkodás megvalósítása is csak feladat volt. Az a „második pártprogram", amelyről 1920-ban Lenin azt mondta, hogy ki kell vele egészíteni az igazi programot: a népgazdaság építésének terve — most a program szerves részévé lett. A program nem „csupán a párt programja", még sokkal kevésbé, mint eddig, hanem az egész szovjet népé.

A második pártprogram így jelölte meg a legfőbb *gazdasági feladatokat:* be kell fejezni a burzsoázia kisajátítását; minél jobban növelni kell az ország termelőerőit, felhasználva a kisipart és a kézműipart is, és növelve mindenekelőtt a legszükségesebb élelmiszerek mennyiségét; meg kell teremteni a tervszerű termelés alapjait és felhasználni minden meglevő munkaerőt. Nagy feladatok voltak ezek és a programban kitűzött más feladatok is; akik nem hisznek a szovjet nép alkotóerejében és a párt vezetői képességében, azok ezt a programot ugyanúgy megvalósíthatatlan

[35] A Szovjetunió története, III/1. (1917–1926). Válogatott dokumentumok. Tankönyvkiadó, 1961. 372–373. oldal.

Digitized by Google

utópiának tartották, mint most az új programot. Mert a tervezet valóban nagy célokat tűz ki, olyanokat, amelyek az egyszerű olvasó számára szemkáprázlatóan nagyok, de amelyekről a szakember tudja, hogy megalapozottak és reálisak. Tíz év alatt az ipari termelés mintegy két és félszeresére, az ipari munka termelékenysége több mint kétszeresére nő; húsz év múlva a termelés a mainak hatszorosa lesz (jóval nagyobb, mint az Egyesült Államok mai termelése), a termelékenység pedig a mainak négy, négy és félszerese (az USA jelenlegi színvonalának körülbelül a duplája). A program kidolgozza: az iparnak milyen szerkezeti átalakítását követeli meg ezeknek a feladatoknak a megvalósítása, hogyan kell fejlődniük a fő iparágaknak, milyen irányban kell tökéletesíteni a gyártás technikáját és technológiáját, a munka megszervezését a vállalatokban és azok között, sőt megjelöli az országoknak azokat a területeit is, amelyeken új ipari központokat és nagyszabású létesítményeket kell létrehozni.

Hatalmasak a *mezőgazdaság és a falu* fejlesztésének a feladatai is. A második program célul tűzte ki a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek megszervezését, a szövetkezetek felkarolását, de azzal is számolnia kellett, hogy még sokáig fennállanak a kisparaszti gazdaságok, s ezek termelékenységének növelésére nem irányozhatott elő többet, mint azt, hogy nemesített vetőmaggal, műtrágyával, a jószágállomány nemesítésével, talajjavítással, az agronómiai ismeretek terjesztésével, mezőgazdasági eszközeik megjavításával stb. segíti őket. Célul tűzte ki a falu és a város közötti ellentét megszüntetését, de ennek érdekében csak azt jelölhette ki feladatul, hogy minél több munkást vonjanak be a falu szocialista építésébe. A szocializmus azóta a Szovjetunió mezőgazdaságában is teljes győzelmet aratott. A feladat most már az, hogy húsz év múlva a szocialista mezőgazdaság bőven ontsa a legjobb minőségű mezőgazdasági termékeket. Ezért a mezőgazdaságban tíz év alatt mintegy két és félszeresére emelkedik a termelés és legalább ugyanilyen mértékben a termelékenység, húsz év alatt pedig három és félszeresére nő a termelés és öt-hatszorosára (tehát az ipart jóval meghaladó mértékben) nő a termelékenység. A termelékenység növelésének legfőbb módszerei: a mezőgazdaság teljes gépesítése, villamosítása, belterjesítése és a mezőgazdasági üzemek specializálása. A program megjelöli azokat a feladatokat, amelyeknek teljesítésével a szovjet mezőgazdaság lényegében függetlenné válik a természet vak erőitől, az időjárás szeszélyeitől. A kolhozok és az állami gazdaságok egyre inkább kommunista típusú vállalatokká fejlődnek, mind termelési viszonyaikat, mind munkájuk jellegét, mind pedig dolgozóik jólétét és műveltségi színvonalát tekintve, s a szövetkezeti tulajdon fokozatosan köztulajdon-jellegűvé válik. A város és a falu közötti ellentét már ré-

Digitized by Google

gen eltűnt a Szovjetunióban; most lassan megszűnik köztük minden lényeges különbség is, s ez lesz egyik legnagyobb eredménye a kommunizmus építésének.

A második pártprogram is nagy gondot fordít arra, hogy növekedjék a *nép anyagi jóléte*. Kimondta, hogy meg kell javítani a munkások súlyos lakásviszonyait, s számos, az akkori viszonyok között merésznek látszó munka- és egészségvédelmi feladatot tűzött ki. Gondoljunk azonban arra, hogy a már idézett Bullitt akkoriban azt írta: „Moszkvában és Petrográdon mindenki éhes, beleértve a népbiztosokat is. Leninnek és a többi népbiztosnak a napi élelemadagja ugyanaz, mint a hadseregben szolgáló katonának, vagy a nehéz munkát végző dolgozónak. Abban a szállodában, amely a kormányzati tisztviselők számára van fenntartva, a napi étrend a következő: reggeli — negyed, legfeljebb fél font fekete kenyér, amelynek elégnek kell lenni egész napra, és tea cukor nélkül. Ebéd — egy jó leves, egy kis darab hal, ami helyett olykor egy piciny darab húst adnak, valami főzelék, vagy burgonya, vagy egy harapás kelkáposzta és ismét tea cukor nélkül. Vacsora — ami megmaradt a reggeli kenyéradagból és ismét tea cukor nélkül."[36] Most pedig azt a célt tűzi ki a tervezet, hogy húsz év múlva a Szovjetunióban magasabb legyen az életszínvonal, mint bármelyik tőkésországban. Húsz év múlva minden szovjet polgárra három és félszer annyi reáljövedelem jut, mint ma, s megvalósul az anyagi és kulturális javak bősége. Minden családnak jó, komfortos lakása lesz, a régimódi parasztházak legtöbbje helyett új épül. Már tíz év múlva heti 34—36 órára, később pedig még kevesebbre csökken a heti munkaidő, s a legtöbb helyen fokozatosan megszűnik az éjszakai munka. Tovább javul az egészségügyi ellátás, meghosszabbodik a fizetett szabadság és a nők szülési szabadsága. Minden eszközzel, s különösen a közétkeztetés fejlesztésével csökkentik és könnyítik a nők háztartási munkáját. Húsz év múlva teljesen ingyenes lesz a lakás, mindenféle közszolgáltatás, a városi közlekedés, az oktatás, a gyermekintézményekben lakó gyermekek ellátása, a gyógyszerellátás és a szanatóriumi kezelés és fokozatosan a közétkeztetés is.

A második pártprogram megállapította, hogy a tanácshatalom sokkal szélesebb demokráciát biztosít a dolgozó tömegeknek, mint a burzsoá demokrácia. Azóta a proletárdemokrácia kiszélesedett és mindjobban átalakult az egész nép szocialista demokráciájává. Fejlődésének új szakaszába lépett *a szocialista állam* is: a proletárdiktatúra államából népi állammá, az egész nép érdekeit és akaratát kifejező szervvé vált. A fő feladat most: a szocialista demokrácia tökéletesítése, az államapparátus munkájának meg-

[36] Id. mű, 377. oldal.

Digitized by Google

javítása. Ez megköveteli, hogy rendszeresen és meghatározott, jelentős arányban kerüljenek be új meg új emberek a tanácsszervekbe, s hogy minden állampolgár részt vegyen az állami, gazdasági és kulturális építés vezetésében és ellenőrzésében. Ezért a tömegszervezetek, különösen a szakszervezetek, valamint a Komszomol és a szövetkezetek új, minden eddiginél nagyobb feladatokat kapnak, s a tömegek aktivitásának eredményeként a kommunista államiság fokozatosan társadalmi kommunista önigazgatássá alakul át. A fejlődés az állam elhalálásához vezet, ez azonban csak akkor következik be, amikor már felépült a fejlett kommunista társadalom és a kommunizmus javára eldőlt a kapitalizmus és kommunizmus ellentéte. A Szovjetuniónak már ma is csak azért van szüksége hadseregre — mégpedig erős, ütőképes, kommunista szellemű hadseregre —, mert fennáll még az agresszív imperialista háború veszélye.

Már a második pártprogram is nagy súlyt helyezett az *ideológiai és kulturális élet* fejlesztésére, s a közoktatás és a tudomány területére szóló pontjai meg is hozták gyümölcsüket. A párt most már olyan feladatokat tűzhet ki, mint a középiskolai oktatás általánosan kötelezővé tétele, vagy az iskolaköteles és ennél fiatalabb gyermekek társadalmi nevelésének megvalósítása. Megjelöli a tudományos elméleti kutatások fejlesztésének fő területeit, mert a szocializmus viszonyai között a tudomány alkalmazása vált a termelőerők növekedésének legfontosabb tényezőjévé. Olyan területekre is kiterjed a tervezet, amelyekről az előző program nem szólt: arra, hogy az egész társadalmat kommunista öntudatra, kommunista erkölcsre, kommunista magatartásra kell nevelni, arra, hogy sokoldalúan és harmónikusan fejleszteni kell az emberi személyiséget, arra, hogy növelni kell az irodalom és a művészet széles értelemben vett nevelő hatását.

Végül — az előzőktől eltérően — az új program egyik fejezete *a párt* belső feladatairól szól. A szovjet társadalom egységének növekedésével a Szovjetunió Kommunista Pártja a munkásosztály élcsapatából az egész szovjet nép élcsapatává, az egész szovjet nép pártjává vált. A kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában még nagyobb a párt jelentősége és nagyobbak a feladatai, mint azelőtt. A párt a maga belső életének megszervezésével is példát kell hogy mutasson; ezért feltétlenül meg kell tartania a pártélet lenini normáit és a kollektív vezetés elvét. Fontos biztosíték a személyi kultusz újjáéledése ellen és egyúttal nagy eredménye a párttagság fejlődésének az, hogy az új program értelmében a jövőben a párt összes választott szerveit rendszeresen és meghatározott arányban felfrissítik új párttagok beválasztásával. A programban kitűzött feladatok vég-

Digitized by Google

rehajtásával még magasabb színvonalra emelkedik a pártélet demokratizmusa és a párt egész politikai, ideológiai és szervezeti munkája.

*

A második pártprogram elfogadása után Lenin azt mondotta, hogy külföldön ez a program „az a dokumentum lesz, amelynek alapján a munkások azt mondják: »Ezek a mi elvtársaink, ezek a mi testvéreink, ott a mi közös ügyünkön munkálkodnak.«"[36] S a harmadik, az új programról még sokkal inkább elmondhatjuk ezt. Igen, a mi közös ügyünkön munkálkodnak, mert a program mai feladatainkhoz, a szocializmus felépítéséhez is sok fontos útmutatást ad, de megmutatja jövőnket is, amely talán nincs is olyan nagyon távol, s megmutatja — nem részleteiben, de fő vonásaiban — oda vezető utunkat is.

Az új program minden kommunista pártnak hatalmas ideológiai és politikai fegyvere lesz. Előreviszi az alkotó marxizmus zászlaját, amely alatt a szovjet nép már a kommunizmust építi, s amely alatt a nemzetközi proletariátus világszerte ki fogja vívni az emberiség legmagasabbrendű társadalmát. Amikor kommunista pártja vezetésével a szovjet nép a kommunizmus megvalósításához kezd, akkor a világ minden dolgozójának közös, legfőbb célját váltja valóra, a világ minden dolgozójának javára. Minden kommunista ügye ez, s nem is csak a kommunistáké: hiszen a kommunizmus a földkerekség minden népének a békét, a munkát, a szabadságot, az egyenlőséget és a boldogságot hozza meg. Ezért a Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja *nemcsak a kommunisták programja a kommunizmus felépítésére, hanem egyben az emberiség programja is az emberség győzelmére.*

[36] Lenin Művei, 29. kötet, Szikra 1953. 220. oldal.

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti jövedelmezőség és az árarányok néhány problémája*

Írta CSENDES BÉLA

A mezőgazdaság tervszerű irányításának rendszerében fontos helyet foglal el a mezőgazdasági árpolitika. A termelési struktúra kívánt irányú és arányú formálásában különösen nagy szerepe van a mezőgazdasági árak által kialakított jövedelemarányoknak. Az a tény, hogy szántóterületünk túlnyomó többségén már termelőszövetkezetek gazdálkodnak, még fontosabbá teszi a termelőszövetkezeti jövedelmezőség és az árarányok összefüggésének vizsgálatát.[1]

A termelendő cikkek megválasztásában a mezőgazdasági üzem tágabb keretekkel rendelkezik, mint az ipari. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek a tervszerű irányítás rendszere nagyobb döntési szabadságot ad, azonfelül a mezőgazdaság termelőerőinek jelenlegi fejlettségi foka, s az ebből eredő viszonylag alacsonyfokú specializáció szélesebb teret nyújt arra, hogy a szövetkezetek egyes termékek termelését mással helyettesítsék.

Amikor a mezőgazdasági termelőszövetkezetek abban a kérdésben döntenek, hogy *mit* és az egyes cikkekből *mennyit* termeljenek, mérlegelik az egyes cikkek termelésével elérhető jövedelmet. Döntéseiket a termelési kérdésekben nagymértékben befolyásolja az egyes cikkek termelésével elérhető jövedelem.

Ezért igen gondos, körültekintő, elméleti és gyakorlati elemző munkát követel meg annak eldöntése, hogy a mezőgazdasági árak

* **A termelőszövetkezeti rendszer győzelmével hazánkban kialakuló új helyzetben tovább kell fejlesztenünk mezőgazdasági árpolitikánkat is. Ennek fontos feltétele a legalapvetőbb elméleti kérdések megoldása, tisztázása. Folyóiratunk ezért a termelőszövetkezeti jövedelmezőség és az árarányok problémái tisztázása, az alkotó vita előmozdítása érdekében teret ad a közgazdák és a mezőgazdasági szakemberek állásfoglalásainak, véleményeinek.**

[1] Ha eltekintünk a beruházás és hitelnyújtás, az adópolitika, a termelőeszközellátás stb. rendszerének a termelési struktúrára gyakorolt hatásától, és adottnak vesszük a saját fogyasztásra szolgáló termelést, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az árarányok által meghatározott jövedelemarányok döntően befolyásolják a termelési struktúrát. E kérdés elvont vizsgálatánál mellőznünk kell a felsorolt és más, esetleges tényezők szerepét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy jelentőségüket lebecsüljük, vagy ésszerű, hozzáértő alkalmazásuk szükségességét tagadjuk. A gyakorlatban ugyanis a jövedelemarányok az egyéb tényezőkkel együtt hatnak, ezek maguk is hozzájárulnak a konkrét jövedelemarányok kialakulásához, és ugyanakkor a jövedelemarányok visszahatnak ezekre a tényezőkre.

Digitized by Google

kialakításakor az egyes mezőgazdasági termékek áraiban mekkora jövedelmet kell biztosítani a termelők számára, és az egyes termékek termelésével elérhető jövedelmek között milyen arányok legyenek.

Nyilvánvaló, hogy az árakban realizált jövedelmek és ezek egymás közötti arányai egy adott mezőgazdasági árrendszer mellett is szüntelenül változnak. Az egyes termékek termelési költségei ugyanis a termelési viszonyok és a termelőerők fejlődésével igen gyakran nem azonos mértékben módosulnak. Sőt az egyes termékek áraiban realizált jövedelem, a különböző termékek jövedelemarányai még ha változatlanok maradnak is, igen eltérően befolyásolhatják a termelést bizonyos körülmények fellépése folytán. Így pl. a munkaerőhelyzet megváltozásával. A helyes — a kívánt termelési struktúra megvalósítását elősegítő — jövedelemarányok vizsgálata napjainkban különösen nagy jelentőségű.

1. A mezőgazdasági termékek társadalmi önköltsége

Az ár kialakításának alapvető követelménye, hogy ismerjük a termékek társadalmilag szükséges önköltségét. A társadalmilag szükséges önköltség egyenlő: a társadalmilag szükséges (indokolt) holtmunka-ráfordítás (a társadalmilag szükséges állóeszközmennyiség utáni amortizáció és a társadalmilag szükséges forgóeszköz jellegű holtmunka-ráfordítás), plusz a társadalmilag szükséges élőmunka-ráfordításnak az a része, amely a saját szükségletre végzett munkát testesíti meg. Ez utóbbit az árpolitika céljait szolgáló önköltségszámításkor az állami gazdasági bérszínvonal alapján kell kiszámítani. (Ha a felsoroltakon kívül a társadalom számára végzett munkát is hozzászámítjuk a társadalmilag szükséges önköltséghez, megkapjuk a termékek társadalmi termelési költségét.)

A társadalmilag szükséges önköltség kiszámítása igen nehéz, mert a mezőgazdasági termékeket különböző minőségű földeken, nagyszámú és különböző típusú üzemben termelik. Ilyen körülmények között célszerű, ha az ország különböző vidékeire, különböző föld-minőségeire és a különböző típusú üzemekre modelleket készítünk. Ha ismerjük azt a súlyt, amelyet az egyes modellek az ország mezőgazdasági termelésében elfoglalnak, a rajtuk végzett önköltségszámítás alapján megközelítően pontos eredményeket kaphatunk. (Ilyen irányú munkálatokat jelenleg a MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete végez.)

A valóban reprezentatív modellek vizsgálata során igen lényeges probléma az, hogy a társadalmilag szükséges önköltség megállapításakor *milyen talajadottságot* (és milyen fekvésű földeket) *kell figyelembe venni*. Erről a kérdésről széleskörű vita fo-

Digitized by Google

:yik (elsősorban a Szovjetunióban). A vitában két álláspont alakult ki. Az egyik szerint a mezőgazdaságban a társadalmilag szükséges önköltséget a rosszabb földek (amelyek művelésére még szükség van) önköltségének figyelembevételével kell megállapítani. A másik álláspont azt vallja, hogy a társadalmilag szükséges önköltséget az átlagos minőségű és fekvésű földek termelési feltételei határozzák meg. Megítélésem szerint a kérdés eldöntéséhez a rosszabb földeken gazdálkodó termelőszövetkezetek adottságait is számításba kell vennünk. A jobb földek használatából, és az ily módon megállapított társadalmilag szükséges önköltségre felépülő mezőgazdasági árrendszerből adódó tiszta jövedelemtöbbletet, egyéb eszközökkel (pl. adóval) célszerű elvonni.

Az egyes szövetkezetekben nemcsak azért alakulnak eltérően a termékek önköltségei, mert különböző minőségű földeken gazdálkodnak, hanem azért is, mert *a szövetkezetek a felszereltség és a gazdálkodás színvonalában* is eltérnek egymástól. Ebben a tekintetben egységes a közgazdászok álláspontja: a társadalmilag szükséges önköltségen azoknak a termelőszövetkezeteknek az önköltsége értendő, amelyek a felszereltség és a gazdálkodás színvonalában átlagosak.

2. A jövedelemarányok kialakítása

A társadalmilag szükséges önköltségek azonban önmagukban nem adnak helyes árarányokat. Felmerül a kérdés: hogyan kell az árarányokat kialakítani, mekkora tiszta jövedelmet kell az egyes termékek árainak tartalmazniok, mivel legyen arányos a tiszta jövedelem?

A tőkés gazdaságban „az azonos tőkére azonos profit" elve érvényesül. A tőkés mezőgazdasági üzemek azoknak a termékeknek a termelését részesítik előnyben, amelyek a befektetett tőke után a földtulajdonosnak fizetett földjáradékon felül a legnagyobb profitot hozzák. *Ez elvileg a szabadverseny esetén* a kereslet-kínálat törvényén keresztül végül is olyan mezőgazdasági árak kialakulásához vezet, amelyek lényegileg megvalósítják „az azonos tőkére azonos profit" elvét.

Ezzel szemben népi demokráciánkban az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek — ellentétben a tőkés gazdaságokkal — természetüknél fogva *az azonos élő munka után* várnak azonos jövedelmet. Ebből első pillantásra az következik, hogy olyan mezőgazdasági árakat kell megállapítani, amelyek az azonos élőmunka-ráfordítás után azonos tiszta jövedelmet tartalmaznak.[2]

[2] Ezt Dr. Csikós Nagy Béla az átlagjövedelmezőség elvének nevezi. (Dr. Csikós Nagy Béla: A szocialista árképzés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 455. old.)

Digitized by Google

Nézzük meg, milyen mezőgazdasági árakat kapnánk, ha az átlagjövedelmezőségi elv érvényesülne. Ezt a következő táblázat adatai szemléltetik.

Megnevezés	Üzemi önköltség**	Árak az átlagjövedelmezőség szerint***	Tényleges árak az átlagjövedelmezőség szerinti árak %-ában****
Búza (q)	97,82	108,19	207
Őszi árpa (q)	86,32	95,47	214
Tavaszi árpa (q)	90,80	103,42	208
Kukorica (q)	117,97	144,70	121
Cukorrépa (q)	39,10	37,48	120
Burgonya (q)	74,59	87,97	148
Napraforgó (q)	193,07	236,13	117
Dohány (q)	1381,10	1885,89	69
Rostkender (q)	69,34	84,—	166
Tej (l)	2,79	3,27	71
Növendékmarha* (kg)	14,84	17,—	58
Hízott marha* (kg)	14,25	15,87	69
Választott malac (kg)	24,16	27,64	53
Süldő (kg)	11,73	12,96	113
Hízott sertés* (kg)	12,14	13,18	112

* Ráhizlalt, illetve ránevelt súly önköltsége.

** Az üzemi önköltségre vonatkozó adatokat az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének 23. sz. „Termelőszövetkezeti termelési költségek az 1958/1959. gazdasági évben" c. kiadványából állítottam össze. Az üzemi önköltség = holtmunka-ráfordítás + élőmunka-ráfordítás (állami gazdasági bérszinten számítva) + a ténylegesen fizetett kamatok, haszonbér és biztosítási díj. Az üzemi önköltségre vonatkozó adatok 25 termelőszövetkezet önköltségét mutatják, ezért nem reprezentatívak. Az itt tárgyalt kérdés szemléltetésére azonban teljesen kielégítőek.

*** Az átlagjövedelmezőség szerinti árakat a következőképpen számítottam: üzemi önköltség + az állami gazdasági bérszinten számított élőmunka költség 50 százaléka (vagyis az élőmunka után 50 százalékos tiszta jövedelem) minden egyes cikknél.

**** A tényleges árakat a KSH „A mezőgazdaság eredményei 1959-ben" c. kiadványából vettem. (A tsz-ek és az egyéni gazdaságok szerződéses és szabadfelvásárlási átlagárai.) A cukorrépa a tsz-ek 1959. évi tényleges (hagyüzemi felárral számított) átvételi árával szerepel.

Az átlagjövedelmezőség elve alapján képzett árak jelentősen eltérnek a jelenlegi áraktól. A kevésbé munkaigényes termékek — mint pl. a búza, az árpa — ára a jelenleginél jóval alacsonyabb, a munkaigényes cikkeké azonban — pl. a dohányé, a tejé és még néhány más állattenyésztési terméké — lényegesen magasabb lenne.

Annak ellenére, hogy a jelenlegi árak eltérnek az átlagjövedelmezőség alapján alkotott áraktól, a termelőszövetkezetek nem szüntetik be azoknak a termékeknek a termelését, amelyek ára az átlagjövedelmezőség elve alapján indokoltnál alacsonyabb. Ugyanakkor a termelők az átlagjövedelmezőség által indokolt árnál kétszerte nagyobb búzaár mellett is vonakodnak a búzater-

Digitized by Google

meléstől. Ezek a tények azt mutatják, hogy az átlagjövedelmezőség elve alapján nem lehet a helyes árarányokat megközelíteni.

Amennyiben „arányos jövedelmezőségen" olyan termékenkénti jövedelmezőséget — jövedelemarányokat — értünk, amely biztosítja a kitűzött termeléspolitikai célkitűzések megvalósulását — az arányos jövedelmezőségnek pedig csak így van értelme —, az átlagjövedelmezőség elve ennek nem felel meg. Ezért az átlagjövedelmezőség elve és az arányos jövedelmezőség közé nem lehet egyenlőségi jelet tenni.

Ezek után felmerülhet az a kérdés, hogy a termelőszövetkezetek esetleg az azonos önköltségráfordítás után várnak azonos jövedelmet, vagyis a realizált tiszta jövedelemnek az önköltséggel kell arányosnak lennie. Az ily módon képzett árakat önköltség típusú áraknak lehet nevezni, szemben az előzőkben tárgyalt érték típusú árakkal.

Milyen árakat kapnánk akkor, ha az árakban realizált tiszta jövedelem az önköltséggel lenne arányos? Hogy viszonylanának ezek az árak a jelenlegi árakhoz? Erre a következő adatok adnak választ.

Megnevezés	Üzemi önköltség**	Az önköltséggel arányos tiszta jövedelem szerint képzett árak***	Tényleges árak az önköltségtípusú árak %-ában****
Búza	97,82	115,04	195
Őszi árpa	86,32	101,51	201
Tavaszi árpa	90,80	106,78	259
Kukorica	117,97	138,73	126
Cukorrépa	39,10	34,22	131
Burgonya	74,59	87,72	148
Napraforgó	193,07	227,05	122
Dohány	1381,10	1624,17	80
Rostkender	69,54	81,54	172
Tej	2,79	3,28	70
Növendékmarha*	14,84	17,45	56
Hízott marha*	14,25	16,76	66
Választott malac	24,16	28,41	51
Süldő	11,73	13,79	106
Hízott sertés*	12,14	14,28	103

* Ráhizlalt, illetve ránevelt súly önköltsége.
** Lásd az előző táblázat második lábjegyzetét.
*** Az árakat úgy számítottam, hogy az üzemi önköltséghez minden cikknél 17,6 százalék tiszta jövedelmet adtam hozzá. Ezt úgy kaptam meg, hogy az élőmunkaköltség 50 százalékát (figyelmen kívül hagyva a dohány élőmunkaköltségét, ami jelentős torzulást vinne a számításba) kitevő tiszta jövedelem volument a táblázatban szereplő (dohány nélküli) cikkek üzemi önköltségének összegével elosztottam.
**** Lásd az előző táblázat negyedik lábjegyzetét.

Feltéve, hogy a termelőszövetkezeti szektor azonos nagyságú tiszta jövedelemhez jut, csak egyik esetben az élőmunka, másik

Digitized by Google

esetben pedig az önköltség arányában osztják fel azt: az önköltség típusú és az érték típusú árak között nincs gyökeres különbség. Azoknál a termékeknél, amelyek termelési költségében az élőmunka aránya viszonylag kicsi, az önköltség típusú ár valamivel magasabb, mint az érték típusú, és megfordítva.

Figyelemre méltó azonban, hogy az állattenyésztési termékek ára az önköltség típusú árkonstrukcióban emelkedést mutat az érték típusúval szemben. Egy termelési ár típusú árrendszerben — amelyben a lekötött eszközöket is figyelembe vennénk — ez az emelkedés az érték típusú árakhoz képest még számottevőbb lenne.

Ha az érték típusú és az önköltség típusú árakat egybevetjük a tényleges árakkal azt tapasztaljuk, hogy mindkettő lényegesen eltér azoktól. Ezért megállapíthatjuk, hogy sem az önköltség típusú árak — az önköltséggel arányos tiszta jövedelmet tartalmazó árak —, sem az érték típusú árak alapján nem lehet a mezőgazdasági árakat megállapítani.

A termelőszövetkezetek termelési viszonyaiból következik, hogy alapvető érdekük nem a tiszta, hanem a bruttó jövedelem (v + m) növeléséhez fűződik. Nemcsak az egyéni gazdaságokban, de a termelőszövetkezetekben is tarthatatlan az a képlet, amely a jövedelmezőséget a nyereség alapján vizsgálja. A termelőszövetkezetek elsődlegesen nem a jövedelmezőséget nézik, hanem azt vizsgálják, hogy költségeik levonása után (árbevétel mínusz holtmunka-ráfordítás) megfelelő egyenértéket kapnak-e munkájukért.

Ezért elvontan nézve, a termelőszövetkezet jellegének valóban egy olyan árrendszer felel meg leginkább, amelyben a tiszta jövedelem az élőmunkával arányos. Ez ugyanis minden termékre egyenlő tiszta jövedelmet tesz lehetővé az azonos nagyságú — társadalmilag indokolt — élőmunka-ráfordítások után. Az élőmunka-ráfordításokkal következetesen arányos tiszta jövedelmet biztosító árrendszerben ugyanis minden azonos élőmunka-ráfordítást igénylő termékre — társadalmilag szükséges élőmunka-ráfordításokat tételezve fel — azonos bruttó jövedelem jutna. Az önköltség típusú árrendszerben már nem ez a helyzet. Itt az azonos nagyságú — társadalmilag indokolt — élőmunka-ráfordításokra különböző nagyságú tiszta jövedelem esne, következésképpen az azonos élőmunka-ráfordítást igénylő termékek eltérő bruttó jövedelmet eredményeznének, amennyiben az önköltségen belül eltérő az élő- és a holtmunka aránya.

Milyen termelési struktúrát kapnánk akkor, ha az árak az élőmunka-ráfordítással következetesen arányos tiszta jövedelmet nyújtanának minden termék után? Biztosítanák-e ezek az árak a termelés megfelelő területi elhelyezését, a helyes, ésszerű speciali-

Digitized by Google

zációt? Lehetővé tennék-e a kívánt termékek kielégítő arányú termelését?

Az egyes termékek termelése 1 kh-ra számítva igen eltérő élőmunka-mennyiséget követel.[3] Ez az élőmunka-ráfordítással arányos tiszta jövedelmet eredményező árrendszerben oda vezetne, hogy az 1 kh-on elérhető bruttó jövedelem az adott termék élőmunka-ráfordításával arányosan emelkedne. Az ilyen árrendszerben — a jelenlegihez viszonyítva — csökkenne az élőmunka-extenzív termékek ára és termelése, néhány kiugróan kis élőmunka-igényű terméké pedig esetleg teljesen háttérbe szorulna. Mivel a termelőszövetkezetekben a rendelkezésre álló munkaerőt foglalkoztatni kell, és ezt csupán olyan növény termelésével, mint pl. a búza, nem lehetne megvalósítani. (A búza ára ebben az árrendszerben mintegy a fele lenne a jelenleginek.) Ugyanakkor a munkaigényes cikkek termelése — ahol a rendelkezésre álló munkaerő azt lehetővé tenné — áremelésük következtében számottevően emelkedne, és az intenzív növények termelése a gyengébb földeken is nagyobb tért hódítana. Ha azonban a jobb földeken gazdálkodó termelőszövetkezetekben a rendelkezésre álló munkaerő viszonylag kevés, ez az intenzív termékek termelését — a magasabb árak mellett is — gátolná.

Mindez azt mutatja, hogy az élőmunka-ráfordítással következetesen arányos tiszta jövedelmet létrehozó árrendszer a jelenlegi adottságok között más termelési struktúrához vezetne, és fontos, népgazdaságilag szükséges cikkek termelését vetné vissza. Egy ilyen árrendszer az ésszerű specializációt sem segítené elő. Ezt ugyanis jelenleg elsősorban a munkaerőhelyzet akadályozza, s az árrendszer — a munkaintenzív termékek áremelésével — egyenesen konzerválná a meglevő munkaerőadottságokat.

3. Az átlagjövedelmezőségtől való eltérések okai

Az élőmunkával arányos tiszta jövedelmet nyújtó árrendszer csak akkor segítené elő a termelés ésszerű elhelyezését és specializációját, ha a munkaerő a mezőgazdaság egészében és az egyes üzemekben is változtatható lenne. Ez azonban a termelőszövetkezeti szektorban nem valósítható meg. Termeléspolitikai okokból az élőmunkával arányos tisztajövedelmet biztosító árrendszerben is

[3] A MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének adatai szerint azokban a termelőszövetkezetekben, amelyekben az Intézet önköltségszámítási adatgyűjtést végzett (mintegy 25 termelőszövetkezet), 1957—1959 között az egyes években (a vizsgált szövetkezetek átlagában) az alábbiak szerint alakult az egyes termékek termelési egységére eső élőmunkafelhasználás: búza 6,3—6, őszi árpa 5,3—7,8, tavaszi árpa 6,2—9,4, kukorica 22,77—25,9, burgonya 37,5—50,—, cukorrepa 64—71, napraforgó 13,9—21,8, rostkender 17,1—22,7, dohány 203—212,4 munkanap (kat. holdanként). Egy tehénre az egyes években 49,2—59,2, egy kocára pedig 20,1—22,7 munkanapot fordítottak.

Digitized by Google

szükség lenne az átlagos jövedelmezőségtől való kisebb arányú eltérésre. A jelenlegi viszonyok között azonban az átlagjövedelmezőségtől való eltérést *nemcsak, és elsősorban nem ilyen termelés-politikai okok teszik szükségessé,* hanem egyéb objektív körülmények.

Ezek közül legfontosabb a csoporttulajdon léte, és ezzel kapcsolatban a munkaerő egyenlőtlen — a kisparaszti viszonyok idején kialakult — megoszlása a termelőszövetkezetek között, valamint az a tény, hogy a munkaerő átcsoportosítása az egyes termelőszövetkezetek között gyakorlatilag nem valósítható meg. A termelőszövetkezeti szektorban a rendelkezésre álló munkaerőt csak úgy lehet csökkenteni, hogy ez a kívánt termelési cél megvalósítását ne tegye lehetetlenné. Ennek egyébként más népgazdasági ágak munkaerőfelszívó képessége is határt szab.

Az egyes szövetkezetek eltérő munkaerőhelyzetét jól szemléltetik a következő táblázat adatai.

AZ EGY TAGRA JUTÓ KÖZÖS REDUKÁLT SZÁNTÓFÖLD (KH-BAN)*

(az 1800 Ft-nál kevesebb 1 kh termőterületre jutó termelési volumenértéket elérő szövetkezetek csoportja = 100)

Azokban a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, ahol az 1 kh. termőterületre jutó termelési volumen-érték							
1500 Ft-nál kevesebb	1501—2000	2001—2500	2501—3000	3001—3500	3501—4000	4001—4500	4501—5000	5000 Ft-nál több
Forint								
100	87	76	73	69	63	58	58	49

* KSH: A mezőgazdaság eredményei 1958-ban.

Az egyes szövetkezetek tagsűrűsége számottevően különbözik egymástól. Az adatok jól tükrözik a munkaerőhelyzetben meglevő eltéréseket.

Nyilvánvaló, hogy más termelési struktúrát követel a munkaerő kihasználása, a tagság megélhetésének biztosítása a nagy tagsűrűségű szövetkezetekben, mint azokban, ahol a létszám kicsi. Ezt a következő oldalon levő táblázat adatai is mutatják.

A kisebb tagsűrűségű szövetkezetekben a munkaerőhelyzet a kh-anként kisebb élőmunka-igényű cikkek viszonylag nagyobb arányú termelését, a nagyobb tagsűrűségű szövetkezetekben pedig a kh-anként nagyobb munkaigényű termékek kiterjedtebb termelését követeli meg.

Az élőmunka-ráfordítással következetesen arányos tiszta jövedelmet biztosító árrendszerben pl. a kalászosok termelésével

Digitized by Google

A MŰVELÉSI ÁG, A VETÉSTERÜLET ÉS A HASZONÁLLAT-ÁLLOMÁNY ALAKULÁSA A KSH ÁLTAL VIZSGÁLT TSZ-EKBEN, 1958*

Megnevezés	Az 1500 Ft-nál kisebb	1501—2000	2001—2500	2501—3000	3001—3500	3501—4000	4001—4500	4501—5000	5000 Ft-nál több
	Ft holdankénti termelési volumentértéket elérő gazdaságokban								
	A művelési ágak megoszlása								
Szántó	58,0	64,6	73,1	78,1	82,6	83,3	86,7	86,7	83,1
Gyümölcsös és szőlő	1,5	1,7	1,8	2,1	2,5	2,8	2,9	3,6	5,4
Rét, legelő, erdő, nádas	40,5	33,7	25,1	19,8	14,9	13,9	10,4	9,7	11,5
Termőterület	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	A vetésterület megoszlása								
Kalászosok	49,1	50,2	48,4	47,8	48,1	47,1	46,1	46,8	44,3
Kapások	18,4	21,2	22,3	23,2	23,2	26,3	27,0	25,9	28,4
Szálastakarm.	20,3	19,5	20,7	20,9	21,0	20,0	20,4	20,9	22,1
Egyéb	12,2	9,1	8,6	8,1	7,7	6,6	6,5	6,4	5,2
Szántóterület összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
100 kh. mg-i területre jutó állatállomány (számosállat)	10,0	11,6	13,7	15,4	16,7	18,8	19,5	19,5	21,7

* KSH: A mezőgazdaság eredményei 1958-ban.

1 kh-on elérhető bruttó jövedelem olyan alacsony lenne (a jelenleginek mintegy egynegyede-egyötöde), hogy még a legkisebb tagsűrűségű szövetkezetekből is kiszorítaná azok termelését. Az ilyen cikkek viszonylag nagyobb arányú termelésével ugyanis nem lehetne biztosítani a tagok megélhetését (eltekintve az önellátást szolgáló termeléstől). Ugyanakkor a munkaintenzív növények termelése megnövelné az 1 kh-on elérhető bruttó jövedelmet s ez azokat a szövetkezeteket is érdekeltté tenné e növények termelésében, amelyek jelenleg (talajadottságok, munkaerőproblémák miatt) nem foglalkoznak velük.

Azt mondhatjuk, hogy mivel a szövetkezeti gazdaság a tagság (a szövetkezeti családok) munkájának munkatárgya, az 1 kh-ra jutó jövedelem tehát a munkabér átalakult formája (a munkáért való fizetés változott formája). Ebből következik, hogy a termelők a búzáért többet várnak, mint egyéb munkaigényes termékekért, mivel termelésével a tagság munkaerejének kihasználási lehetősége kisebb. A munkaintenzív termékek viszont a rendelkezésre

Digitized by Google

álló munkaerő jó kihasználására adnak módot, ezért termelésük esetén a termelők megelégszenek az 1 munkanapra jutó kisebb jövedelemmel is. Hasonló a helyzet az állattenyésztésben. Az állattenyésztés a munkaerő számára egyenletes foglalkoztatást jelent, azonfelül a növénytermesztésben is növeli a munka hatékonyságát (trágya, takarmányfelhasználás stb.). A termelők tehát itt is megelégszenek az 1 munkanapra jutó kisebb bruttó jövedelemmel.

A földterület és a rendelkezésre álló munkaerő, valamint a termelőszövetkezetek jövedelemszemlélete között szoros kapcsolat áll fenn. Ha kevés a földterülethez képest rendelkezésre álló munkaerő, a termelők az 1 munkanapra jutó több jövedelemre törekednek. Ha viszont a földterület kicsi és a munkaerő ehhez képest sok, a termelők az 1 munkanapra jutó kisebb jövedelmet is elégnek tartják, ha ugyanakkor nő az 1 kh-on elérhető jövedelem.

Az eltérés az élőmunka-ráfordítással arányos tiszta jövedelmet biztosító árrendszertől tehát egybevág a termelők objektív — termelési viszonyaikon alapuló — értékítéletével. De egybevág ez a társadalom objektív értékítéletével is! Az élőmunkával következetesen arányos tiszta jövedelmet adó áraktól való eltérítést objektív okok teszik szükségessé. Melyek ezek az objektív okok? Mindenekelőtt a népgazdaság adott szükségletei — mezőgazdasági termékekben — és a népgazdaság — ezen belül elsősorban a mezőgazdaság — termelőerői közötti viszony. A népgazdaságnak meghatározott — a tervekben előírt — *volumenű és összetételű* mezőgazdasági termékre van szüksége a lakosság élelmiszerellátása, az ipari nyersanyagok előállítása és az előirányzott export lebonyolítása céljából. Ezt a szükségletet — eltekintve a mezőgazdasági termékek importjától — a mezőgazdasági termelésnek ki kell elégítenie. Ugyanakkor adott a társadalom termelőerőinek állapota is. Adott az ipar termelőkapacitása, ennek bővítési lehetősége, az ipar munkaerő-szükséglete stb. Adott a mezőgazdasági terület, adottak a mezőgazdaság álló- és forgóeszközei, ezek bővítési lehetőségei és a mezőgazdaság munkaerő-potenciálja is. Nálunk az agrár népsűrűség — annak ellenére, hogy az elmúlt évtized során számottevően csökkent — még ma is nagy (100 kh művelt területre 1960-ban 18,4 mezőgazdasági kereső jutott). A mezőgazdaságban a *rendelkezésre álló* munkaerőt foglalkoztatni kell. (Eltekintünk most attól, hogy az egyéb népgazdasági ágak munkaerőt szívnak fel a mezőgazdaságból. Ez a felszívó-képesség szigorúan körülhatárolt, a népgazdasági terv irányozza elő. A következőkben csak arról a mezőgazdasági munkaerőmennyiségről beszélek, amely a népgazdasági tervek szerint a mezőgazdaság rendelkezésére áll.) Népgazdasági szempontból nem közömbös, hogy a rendelkezésre álló munkaerő hogyan használódik ki. Nyilvánvaló, hogy az adott munkaerőt olyan cikkek termelésével nem

Digitized by Google

lehet gazdaságosan foglalkoztatni, amelyek 1 kh-ra számítva kevés munkaerőt kötnek le. A munkaerő jó kihasználásához olyan termékeket kell termelni, amelyeknek nagy az élőmunkaigénye. A népgazdaságnak azonban arra is szüksége van, hogy a mezőgazdaság a kívánt mennyiségben olyan termékeket is megtermeljen, amelyek csak kis foglalkoztatási lehetőséget biztosítanak 1 kh-nyi területen. Ez — adott földterületet és munkaerőt tételezve fel — népgazdaságilag is többe kerül, mint a munkaigényesebb termék termelése, tehát többre is értékelendő. Más oldalról megvilágítva a kérdést, azt mondhatnánk: az államnak alapvető érdeke, hogy biztosítsa a mezőgazdasági lakosság megélhetését. Ehhez egy adott volumenű nemzeti jövedelem szükséges. Ha a népgazdaság olyan termékeket kíván a mezőgazdaságtól, amelyek 1 kh-on csak kevés munkaerő foglalkoztatását teszik lehetővé, akkor ezt a nemzeti jövedelemrészt a kevesebb munka arányában is biztosítani kell a mezőgazdaságnak. A munkaigényes cikkek esetében mindez fordítva áll. Minél nagyobb a mezőgazdaság rendelkezésére álló munkaerő a földterülethez viszonyítva, és a csoporttulajdon fennállása mellett ez a munkaerő minél egyenlőtlenebbül oszlik meg az egyes termelőszövetkezetek között —itt most eltekintünk a gépesítéstől —, annál nagyobb különbségnek kell lennie az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelemben az 1 kh-on nagyobb és kisebb foglalkoztatottságot biztosító termékek tekintetében.

A mezőgazdasági munkaerők számának alakulása a mezőgazdaság egészében és megoszlása az üzemek között, valamint ezzel együtt a népgazdaság szükségletei döntő hatást gyakorolnak az árpolitikára.

Ezek után azt mondhatnák egyesek, hogy ha ilyen jelentős eltérések vannak a tényleges árak és az átlag-jövedelmezőség után számított árak között, akkor nem marad más hátra, mint az, hogy az árak és a termelés elemzése alapján kell a megfelelő árakat „kitapogatni". Ebben sok igazság van. Azonban egy szocialista gazdaságban, ahol tervgazdálkodás folyik, a helyes gazdaságpolitikához ennél több szükséges. Előre kell látnunk, ismernünk kell a várható fejlődés főbb tendenciáit, mert csak így lehet kellő időben helyes intézkedéseket foganatosítani.

Ezért mindenekelőtt rendkívül fontos a mezőgazdasági önköltségszámítás tökéletesítése (pontosabbá tétele), és a mezőgazdasági termelési költségek alakulásának a nyomon követése a rendszeres önköltségszámítás alapján. Azonban ez a helyes árpolitika kialakításának csak egyik, önmagában még nem elégséges feltétele. Legalább ilyen lényeges azoknak a tényezőknek a tanulmányozása és elemzése, amelyek meghatározóan hatnak a termelőszövetkezetek jövedelmezőségi szemléletére.

Nyilvánvaló, hogy a termelőszövetkezetek igyekeznek tagjai-

Digitized by Google

kat minél nagyobb jövedelemhez juttatni. Ezt akkor érik el, ha figyelembe véve a termelőszövetkezet földterületét, termelési eszközeit, a rendelkezésre álló munkaerőt, olyan termékek termelésével foglalkoznak, amelyek ezek legteljesebb kihasználását teszik lehetővé. A nagy tagsűrűségű szövetkezetek tehát a munkaintenzív, a kisebb tagsűrűségűek pedig a kevésbé munkaintenzív növények termelését fokozzák. Első esetben a szövetkezetek az 1 kh területre jutó nagyobb bruttó jövedelmet helyezik előtérbe, a másodikban viszont a munkanap minél jobb értékesülését tekintik fő céljuknak. Ha tehát a termelőszövetkezetekben általánosan csökken a tagsűrűség, ezzel együtt fokozódik a törekvés az 1 munkanapra jutó nagyobb bruttó jövedelmet biztosító termékek termelésére, és fordítva.

A mezőgazdasági munkaerők számának csökkenése — ami önmagában véve természetes folyamat — minden bizonnyal egyidejűleg azzal jár majd, hogy az egyes szövetkezetek között csökken a munkaerőhelyzet különbsége. Ez a folyamat végső fokon egyre inkább olyan mezőgazdasági árakat tesz szükségessé, amelyek egyre közelebb kerülnek az élőmunkával arányos tiszta jövedelmet nyújtó árakhoz.

*

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének az utóbbi években elért jelentős eredményei fokozott követelményeket támasztanak gazdasági irányító szerveink munkájával szemben. A gazdasági fejlődés törvényeinek mély elemzésére van szükség ahhoz, hogy a szocialista mezőgazdaság mielőbbi gyorsütemű fejlődését hatékony gazdaságpolitikai intézkedésekkel elősegíthessük. A szövetkezetek gyors fejlesztését serkentő gazdaságpolitikai tényezők között különösen fontos az árpolitika. A helyes árpolitikai intézkedések, mezőgazdaságunk új viszonyai között különösen alapos elméleti és gyakorlati elemzőmunkát követelnek. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével lehetővé válik, hogy maguk az egyes mezőgazdasági üzemek — a termelőszövetkezetek is — ésszerű gazdálkodást folytassanak, hogy számba vegyék erőforrásaikat és ezekkel hozzáértően gazdálkodjanak. Ehhez azonban az kell, hogy minden egyes termelőszövetkezet vezetősége és egész tagsága keresse, kutassa azokat az utakat, módokat, amelyek lehetővé teszik a termelési költségek csökkentését, a termelés növelését, az előállított termékek minőségének javítását. Csak így érhető el a népgazdasági szükségletek kielégítése és a szövetkezeti parasztság életszínvonalának az emelése.

Digitized by Google

Hazánk népességi viszonyainak alakulása

Írta HUSZÁR ISTVÁN

1960. január 1-én a Központi Statisztikai Hivatal irányításával népszámlálást hajtottak végre hazánkban. Ez volt a felszabadulás óta a második, a hivatalos magyar statisztikai szolgálat megszervezése óta pedig a tizedik népszámlálás. (Az elsőt 1869-ben végezték.)[1]

A népszámlálás az ország területén élő embereknek, a lakosságnak mintegy sokoldalú felmérése. Részletes, s az ország vezetése számára is sok nélkülözhetetlen adatot nyújt a népességről, s olyan összefüggések feltárását teszi lehetővé, amelyeket aligha lehetne más módon napfényre hozni. Az 1960. évi népszámlálás adatai az előző, az 1949. évi népszámlálás adataival összevetve megmutatják azokat a változásokat, amelyek a szocialista építés eredményeként hazánk társadalmában, népességének számában és összetételében, lakosságának műveltségi viszonyaiban, a foglalkozási és osztályviszonyokban s még sok egyéb tekintetben végbementek.

A Központi Statisztikai Hivatal a gondosan előkészített, pontosan, korszerűen végrehajtott tavalyi népszámlálás előzetes adatait lebonyolítása után nem egészen félévvel már publikálta, s még a népszámlálás évében a legfontosabb személyi, foglalkozásbeli és családstatisztikai adatokat is. Ezt elsősorban az tette lehetővé, hogy a feldolgozáshoz a legkorszerűbb elektronikus statisztikai adatfeldolgozó gépet használták fel és sokoldalúan hasznosították az utóbbi évtizedben külföldön végrehajtott népszámlálások feldolgozásának tapasztalatait. Ily módon a tervező szervek már a második ötéves terv véglegesítéséhez is felhasználhatják a tavalyi népszámlálás adatait és a belőlük kiolvasható legfőbb összefüggéseket. Ezek az adatok nagy segítséget nyújtanak készülő húsz

[1] Az 1848-ban megszervezett Magyar Statisztikai Hivatalt a szabadságharc leverése után megszüntették s a kiegyezés után, 1867-ben állították fel újra. Első nagyobbszabású ténykedése éppen az 1869-es népszámlálás lebonyolítása volt. Az első népszámlálást Magyarországon II. József rendeletére, 1784—1787-ben tartották. Ennek az adatait sok évi fáradságos munkával felkutatták és a közelmúltban közzétették. Hazánk legfőbb népesedési viszonyainak változását tehát csaknem 200 évre visszamenőleg tudjuk figyelemmel kísérni.

Digitized by Google

éves népgazdasági tervünk kidolgozásához is. Természetes azonban, hogy a népszámlálási adatok végleges és teljes feldolgozása hosszabb időt vesz igénybe, s így ma még a belőlük levonható következtetések sem lehetnek teljesek és véglegesek. Ehhez további sokéves tudományos kutatómunkára van szükség, hiszen a népszámlálás valóságos kincsesbánya[2] a legkülönbözőbb irányú tudományos kutatások számára.

I. A népesség száma

Magyarország népessége 1960. január 1-én 9 976 530 fő volt. A lakosság száma az előző népszámlálás óta eltelt 11 év alatt 8,4 százalékkal, az évszázad kezdetétől számítva 46 százalékkal nőtt, 1869 óta pedig kereken kétszeresére emelkedett.[3] Az ötéves terv kezdetekor, ez év elején a lakosság száma már 21 000 fővel meghaladta a 10 milliót. A két népszámlálás között eltelt 11 év alatt évente átlagosan 70 157 fő (0,8 százalék) volt a népesség számának emelkedése. Az emelkedés azonban nem volt egyenletes, e 11 évben a lakosság száma 1954-ben emelkedett a legnagyobb mértékben, 124 000 fővel, 1956-ban viszont — az ellenforradalommal kapcsolatos távozások következtében — 52 000 fővel csökkent. A népszámlálást megelőző utolsó évben, 1959-ben a népesség száma 48 000 fővel növekedett. 1960-ban az emelkedés ennél valamivel kisebb volt, 44 000 főt tett ki.

A népesség számának ilyen változását a következő főbb — részben egymással ellentétes — tényezők magyarázzák:

1. A két népszámlálás között 144 000 emberrel több hagyta el az ország területét, mint ahányan hazatértek és bevándoroltak. E nélkül az úgynevezett külső vándorlási veszteség nélkül a lakosság száma 8,4 százalék helyett 10 százalékkal nőtt volna. A vándorlási veszteséget az okozta, hogy az ellenforradalom alatt, s ezt követően eltávozottaknak a népszámlálás időpontjáig csak kisebb része tért vissza. Az ellenforradalommal kapcsolatos eltávozásokat és hazatéréseket figyelmen kívül hagyva, 11 év alatt 24 500-zal többen tértek haza, illetve vándoroltak be és települtek át Magyarországra, mint amennyien eltávoztak.

2. Ily módon tehát a két népszámlálás közötti időszakban a lakosság természetes szaporodása — az élveszületések és a halálozások különbsége — nagyobb volt, mint amennyivel a népesség száma ténylegesen emelkedett. A népesség számának egyenlőtlen

[2] Az 1960. évi népszámlálás adatait eddig a Központi Statisztikai Hivatal két kötetben tette közzé: 1. Előzetes adatok, 2. Személyi és családi adatok, képviseleti minta alapján. A népszámlálás anyagait előreláthatóan kb. 35 kötetben teszik majd közzé. Az e cikkben közölt adatok elsősorban a népszámlálási sorozat 2. kötetéből származnak.

[3] Az adatok mindenkor az ország jelenlegi területére (93 030 km²) vonatkoznak.

Digitized by Google

növekedését, illetve változását azonban korántsem csupán az úgynevezett külső vándorlásnak a népesség számának alakulására gyakorolt hatása magyarázza. A természetes szaporodásban is számottevő egyenlőtlenségek voltak. Természetes szaporodás révén is 1954-ben nőtt a legnagyobb mértékben, 117 000 fővel, a lakosság száma. Azóta a természetes szaporodás évről évre csökken; a népszámlálás előtti utolsó évben, 1959-ben csupán 47 000 fő volt, tehát jóval kevesebb, mint az 1954. évinek a fele. Az 1000 lakosra jutó természetes szaporodás 1949 és 1952 között 8,2—9,5 volt. Ettől kezdve két évig emelkedett, 1954-ben elérte a már említett legmagasabb fokot, 12 ezreléket, 1959-ben pedig 4,8 ezrelékre csökkent.

A természetes szaporodás arányszáma csökkenésének alapvető okát az élveszületések számának alakulásában kell keresnünk. 1949-ben az 1000 lakosra jutó élveszületések száma 20,5 volt, s ez 1952-ig lényegében nem változott; 1953-ban azonban — feltehetően elsősorban az ezen év elején hozott népesedéspolitikai rendszabályok hatására[4] — 21 ezrelékre, majd 1954-ben 23 ezrelékre, 1932 óta a legmagasabb színvonalra emelkedett. 1954 óta a születési arányszám évről évre csökken, 1959-ben 15,2 ezrelék, tavaly még ennél is alacsonyabb, 14,6 ezrelék volt.

Minden országban megfigyelhető, hogy hosszabb időszakot tekintve csökken a születések arányszáma. Hazánkban az 1000 lakosra jutó élveszületés a század első évtizedeiben 30 körül volt, a felszabadulás előtti másfél évtizedben pedig 20. A felszabadulás után emelkedett a születési arányszám, amiben minden bizonnyal közrejátszott az, hogy a háború évei alatt érzékenyen csökkent, majd a háború befejezése után viszonylag gyorsan emelkedett a házasságkötések száma. De az élveszületések arányszámának 1953—1954-es és részben 1955-ös magas szintjét már aligha lehet ezzel magyarázni; ebben nagy része van a már említett, a születések számának növelését célzó, nagyrészt adminisztratív rendszabályoknak. Részben ennek reakciójaként a rendszabályok megszüntével, 1955 után csökkent a születési arányszám. Ez a csökkenés azonban tartósnak bizonyult és már nem magyarázható csupán az előbbi tényezővel.

A jelenlegi születési arányszám más országokéhoz képest is alacsony (az európai országok közül csak Svédországénál magasabb, ahol 1959-ben 14,1 ezrelék volt az élveszületések aránya).

A rendelkezésünkre álló utolsó adatok szerint az európai szocialista országok születési arányszámai a következők voltak:

[4] Az 1004/1953. (febr. 8.) számú M. T. határozat az anya- és gyermekvédelem továbbifejlesztéséről.

Digitized by Google

Ország	Év	1000 lakosra jutó élveszületések száma
Albánia	1957	39,1
Szovjetunió	1957	25,3
Lengyelország	1959	24,9
Románia	1958	21,6
Bulgária	1959	17,6
NDK	1959	16,9
Csehszlovákia	1959	16,0
Magyarország	1959	15,2
„	1960	14,6

Ma még jórészt feltáratlanok az élveszületések csökkenő számának társadalmi, gazdasági és egyéb okai. Csak gondos kutatómunka alapján lehet majd kidolgozni olyan összehangolt társadalmi, gazdasági, egészségügyi (nem pedig adminisztratív) intézkedéseket, amelyek mérsékelik, vagy éppen megszüntetik ezt a tendenciát.

A halálozások abszolút száma és a lakosság számához viszonyított arányszáma a két népszámlálás között enyhén csökkenő irányzatot mutatott. 1949-ben 11,4, 1959-ben pedig 10,4 volt az 1000 lakosra jutó halálozás. Ez is azt mutatja, hogy 11 év alatt javultak a lakosság egészségügyi viszonyai. Ismeretes, hogy 1949 és 1959 között — a szocialista szektorban dolgozók növekvő arányának hatására — nagymértékben nőtt a társadalombiztosításban részesülők száma. 1949-ben még csak 3,8 millió fő, a lakosságnak 41 százaléka részesült társadalombiztosításban, 1959-ben pedig már 7,2 millió fő, a lakosságnak 72 százaléka (a mezőgazdaság szocialista átszervezésében azóta elért eredményeink következtében ma ez az arányszám már meghaladja a 90 százalékot).

A halálozások aránya attól is függ, hogy milyen a lakosság életkor szerinti összetétele. A halálozások arányszáma a csecsemőkorban és az idős korban a legmagasabb. Ha tehát az egészségügyi viszonyok javulása folytán növekszik a lakosságon belül az öregkorúak aránya, ez növelheti a halálozási arányszámot. Ezért a halálozási arányszámot oly módon is kiszámítják, hogy eltekintenek a lakosság korévenkénti összetételének változásától. Az ilyen módon számított, úgynevezett standard halálozási arányszámok szerint a két népszámlálás közötti időszakban az 1000 lakosra jutó halálozás az 1949. évi 10 főről 1959-ben 7 főre csökkent. Ebben a 30 százalékos csökkenésben még hívebben fejeződik ki az egészségügyi viszonyok javulása. Különösen jelentősen csökkent a csecsemőhalandóság. 1949-ben még minden 1000 élveszületett közül 91 csecsemő 1 éves korának elérése előtt meghalt. Ez az arány-

Digitized by Google

szám 1960-ig 52,4 ezrelékre csökkent. Hazánkban a csecsemővédelem, a csecsemőgondozás sokat fejlődött. Az intézeti születések aránya az 1949. évi körülbelül 30 százalékról 1959-ig a 76 százalékot meghaladó színvonalra emelkedett.

A születések és a halálozások alakulása — a külső vándorlás figyelembevétele nélkül — egyben a népesség életkor szerinti összetételének változását is meghatározza. A két népszámlálás közötti időszakban bekövetkezett változások összességükben azt eredményezték, hogy a lakosság „öregedik", vagyis az emberek ma magasabb kort érnek el, mint azelőtt. Az 1960. január 1-én összeírt lakosság átlagos életkora 33,6 év volt, a 11 évvel ezelőttinél 1,2 évvel nagyobb. Nőtt az összeírt lakosság átlagos életkora, jóllehet a két népszámlálás között — alapjában az 1952—1954-es évek magas születési arányszámának a hatására — az átlagosnál gyorsabban emelkedett a fiatalkorúak, 14 évesek és ennél fiatalabbak száma, és így a népesség egészéhez viszonyítva, aránya is nőtt. A fiatalkorúak száma 1949-ben az összes lakosságnak 24,9 százalékát tette ki, most pedig 25,4 százalék az arányszámuk.

Az elmúlt két népszámlálás közötti időszakban tehát alapvetően még nem azért hosszabbodott meg a lakosság átlagos életkora, mert a születési arányszám az utóbbi években a korábbinál alacsonyabb lett, hanem sokkal inkább azért, mert az általános halandóság csökkent. Ezt bizonyítja, hogy a két népszámlálás közötti időszakban az öregkorúak — a 60 évesek és az ennél idősebbek — száma 27,3 százalékkal nőtt, arányszámuk az 1949. évi 11,6 százalékról 1960-ra 13,7 százalékra emelkedett.[5]

Az öregkorúak hazai aránya európai mértékkel mérve közepesnek mondható. A magyarországinál lényegesen magasabb az arányszám Belgiumban (16,5 százalék), Ausztriában (16,6 százalék), az Egyesült Királyságban (16,1 százalék), Franciaországban (16,1 százalék), a Német Demokratikus Köztársaságban (18,3 százalék) és Svédországban (15,8 százalék), lényegesen alacsonyabb viszont Romániában (9,9 százalék), a Szovjetunióban (9,4 százalék), Jugoszláviában (8,8 százalék) és Lengyelországban (8,6 százalék).

Nőtt tehát a fiatalkorúak és az öregkorúak aránya az összes népességben. Következésképpen a munkabíró korban levők aránya

[5] A halandóság csökkenésének a lakosság életkorának emelkedésére való gyorsabb hatását olyan módon vizsgálják, hogy kiszámítják a születéskor várható átlagos élettartamot, annak alapján, hogy a jelenlegi halálozási arányok mellett az élveszületettek átlagosan hány évig élnek. Ha egy adott évre elvégezzük ezt a számítást és a kapott eredményt összehasonlítjuk a korábbi évek adataival, lemérhetjük a halálozási (vagy másképpen szólva az egészségi) viszonyok hatását az átlagos életkor emelkedésére. 1958-ban a születéskor várható átlagos élettartam férfiaknál 65, nőknél pedig 69 év volt, 1948—1949-ben csak 59, illetve 63 év. A születéskor várható életkor tehát 9 év alatt mindkét nemnél 6 évvel emelkedett.

Digitized by Google

az 1949. évi 63,5 százalékról 60,9 százalékra csökkent.[6] A munkabíró korban levőkön belül is végbement bizonyos „öregedés": a 15—39 évesek aránya 38,8 százalékról 36,8 százalékra csökkent, a 40—59 éves munkabíróké pedig 24,7 százalékról csak 24,1 százalékra.

A népesség „öregedésének" ezt a folyamatát szemlélteti az is, hogy az emberek elhalálozásának korhatára kitolódik. Az 1949-ben meghalt férfiak átlagos életkora 48, a meghalt nőké 52 év volt — 1958-ban a meghalt férfiak átlagosan 57, a nők pedig 62 évesek voltak.

A népességnek a népszámlálás időpontjában való kormegoszlását — ötéves korcsoportonként — a következő grafikon szemlélteti (1. sz. grafikon).

A népesség száma, illetve aránya az életkor emelkedésével általában csökken. Magyarországon azonban az 1960-ban összeírt népesség korösszetételében három helyen bizonyos betüremlés szakítja meg, ezt a természetes, enyhén csökkenő tendenciát. Az elsőt az öt éven aluliak csoportjában látjuk. Az 5—9 évesek a lakosság 9,1 százalékát alkotják, az ezt megelőző korcsoportban, az öt éven aluliaknál azonban az arányszám csak 8,2. Ez az utóbbi években nagymértékben lecsökkent születési arányszámnak, illetve az 1953—1954-es évek magas születési arányszámának a következménye. Ha a születési arányszám alakulásának tendenciája meg nem változik, akkor a népességnek ez a sajátos alakulása azzal a következménnyel jár, hogy csökkenni fog a fiatalkorúak aránya, s tíz év perspektivájában tovább csökken a munkaképes korúak aránya is, fokozódik tehát a népesség „öregedése". A második betüremlés a 20—24 évesek korcsoportjában látható. Ebben alapjában véve a második világháborúnak a születések számának alakulására gyakorolt hatása érződik. A harmadik, legnagyobb betüremlés a 40—44 évesek korcsoportjában van. Ezt egyrészt az első világháború miatt kiesett születések okozzák, másrészt az, hogy a második világháborúban igen sokan pusztultak el ebből a korcsoportból. Itt tehát mintegy összegeződik a két világháborúnak a népességszámra gyakorolt hatása.

A lakosság száma, a születési és halálozási arányszám, a kormegoszlás, tehát az eddig tárgyalt valamennyi adat valamelyest másképpen alakult a férfiaknál, mint a nőknél. A két népszámlálás közötti időszakban a férfiak száma 8,9 százalékkal, a nőké pedig csak 7,9 százalékkal nőtt. A második világháború hatására különösen megemelkedett női létszámtöbblet tehát valamennyire

[6] A népszámlálás kategóriái eltérnek a munkaerőgazdálkodásban használtaktól. A népszámlálás ugyanis a 15—59 éveseket sorolja a munkabíró korban levőkhöz, a munkaerőgazdálkodás szempontjából pedig a 14—59 éves korú férfiakat és a 14—54 éves korú nőket számítják munkaképes korúnak. E cikk a népszámlálási kategóriákat alkalmazza.

Digitized by Google

A NÉPESSÉG MEGOSZLÁSA %-BAN

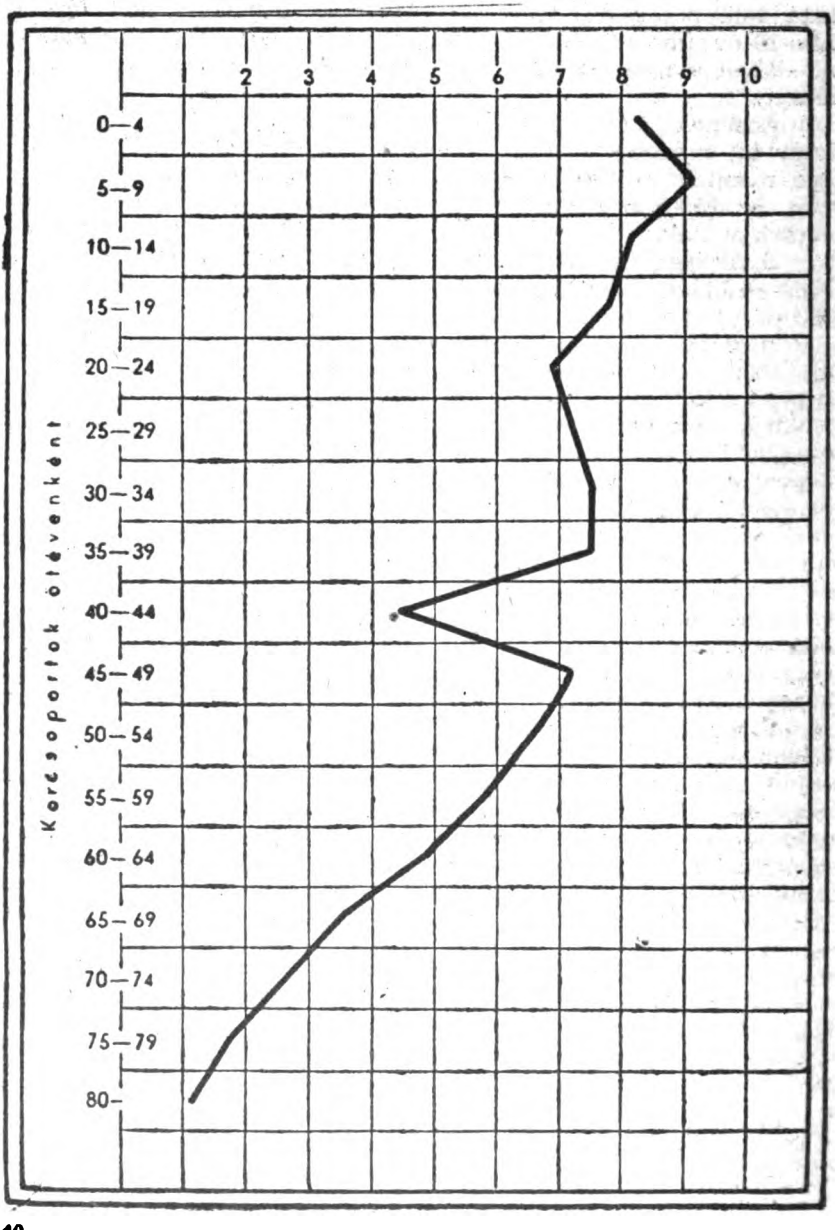

Digitized by Google

csökkent. A nők aránya 1949-ben az összes népesség 51,9 százaléka, 1960-ban pedig 51,7 százaléka volt, vagyis az 1000 férfira jutó nők száma az 1949. évi 1081-ről 11 év alatt 1071-re csökkent. Általában Magyarországon 100 élveszületett közül 52 a fiúgyermek és 48 a leány. A nőknek viszont alacsonyabb a halálozási arányszámuk. Erre mutat az a fentebb említett adat is, hogy a születéskor várható átlagos élettartam a nőknél 4—5 évvel nagyobb, mint a férfiaknál. Ebből az is következik, hogy a születéskori fiútöbblet az életkor növekedésével megszűnik, s fokozatosan nőtöbblet keletkezik. Ezt a folyamatot a két világháború nagy férfivesztesége nagymértékben fokozta. 1960. január 1-én a 15 éven aluliaknál 1000 férfira 944 nő jutott (tehát határozott és elég tekintélyes volt a férfitöbblet), de a 15—39 éveseknél 1000 férfira már 1049 nő jutott. A 40—59 éveseknél nagyarányú volt a nőtöbblet, 1000 férfira 1124 nő jutott. Az idős korban még nagyobb arányú a két nem közötti különbség: 1000 férfira 1315 nő jutott. A nők között tehát több az öregkorú, mint a férfiak között. A férfiaknak 12,2 százaléka, a nőknek pedig 15 százaléka volt 60 éves, vagy ennél idősebb. A két népszámlálás között az öregkorú nők száma 29 százalékkal, a férfiaké 25 százalékkal nőtt.

II. Foglalkozási viszonyok

A két népszámlálás között eltelt 11 év hazánkban a szocialista építés időszakának nagyon fontos, mondhatnánk döntő, hősi korszaka volt. A szocialista építés, az ország szocialista iparosítása, a népgazdaság fejlesztését szolgáló nagyösszegű beruházások emelték a műszaki színvonalat, növelték a munka termelékenységét, s egyidejűleg új munkahelyeket is teremtettek. Ily módon — mivel hazánkban lényegében már 1949-ben örökre megszűnt a munkanélküliség, a kapitalizmusnak ez az elengedhetetlen tartozéka, a munkásélet legnagyobb átka — a népesség foglalkoztatottsága állandóan javult. 1949-ben a népesség 47,9 százaléka tartozott a keresőkhöz, 1960-ban pedig arányszámuk elérte az 53,1 százalékot.[7] Miközben a lakosság száma 8,4 százalékkal, 772 000 fővel emelkedett, a keresők száma 20,1 százalékkal, 886 000 fővel lett nagyobb s az eltartottaké 2,4 százalékkal, 115 000 fővel csökkent.

A keresők számának ez a növekedése számottevően hozzájárult az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem termelésének emelkedéséhez, igen lényeges eleme volt annak, hogy az elmúlt 11 év

[7] A népszámlálási adatok a keresők közé sorolják mindazokat, akiknek saját fizetésük, jövedelmük van, tehát a munkásokat, az alkalmazottakat, a termelőszövetkezeti tagokat, az önállóakat és segítő családtagjaikat. Ezek az ún. aktív keresők. De ide tartoznak az inaktív keresők is: azok, akik nem folytatnak ugyan kereső foglalkozást, de van keresetük, jövedelmük. Ilyenek mindenekelőtt a nyugdíjasok és a járadékosok.

Digitized by Google

alatt megnőtt a lakosság életszínvonala. Közismert dolog, hogy az életszínvonalat — az egy főre jutó fogyasztást, vagy jövedelmet — emelheti az is, hogy nő a keresők bére, jövedelme, s emelheti az is, hogy csökken az egy keresőre jutó eltartottak száma, ugyanannyi ember keresetéből tehát kevesebbnek kell megélnie. 1949-ben még 109 eltartott jutott minden 100 keresőre, a legutóbbi népszámlálás időpontjában pedig már csak 88. A két népszámlálás között tehát a foglalkoztatottságnak, a keresők számának és arányának említett mértékű emelkedése önmagában is átlag csaknem 24 százalékkal növelte az egy főre jutó fogyasztást.

A kereső férfiak száma alig valamivel nőtt gyorsabban, mint az összes férfiaké, a kereső nők számának emelkedése viszont lényegesen meghaladta a női népesség számának növekedését. A kereső férfiak 1949-ben az összes férfiak számának 69,6 százalékát tették ki, s arányszámuk 1960-ban 70,1 százalékra, tehát csak nagyon csekély mértékben emelkedett. Ez arra mutat, hogy a férfiak körében nincs számottevő munkaerőtartalék. A kereső nők aránya 1949-ben 27,8 százalék volt. 11 év alatt a női keresők száma mintegy 44 százalékkal emelkedett, s így az összes nőkhöz viszonyított arányszámuk 37,2 százalékra nőtt.[8]

Ez a két arányszám önmagáért beszél, s arról szól, hogy mennyit tett népi demokratikus államunk a nők társadalmi helyzetének megváltoztatásáért. Csak úgy lehetett ilyen mértékben bevonni a nőket a társadalmi termelésbe, hogy az új munkahelyek nagyobb részét és részben a régi munkahelyeket is alkalmassá tettük a nők számára, továbbá bizonyos mértékig csökkentettük a háztartás és a gyermeknevelés gondját. A bölcsődék és csecsemőotthonok férőhelyeinek a számát ötszörösére, az óvodákét kétszeresére növeltük. A közétkeztetést, az üzemi étkeztetést nagymértékben fejlesztettük, és az ipar egyre több olyan gépet gyárt, amely megkönnyíti a háztartási munkát. Fejlődött a szolgáltatási hálózat is. Még korántsem oldottunk meg minden problémát ezeken a területeken, még nem tekinthetjük kielégítőnek az ellátási színvonalat. A dolgozó nőnek gyakran igen nagy erőfeszítésébe kerül, hogy a háztartás gondjai mellett a munkahelyén is megállja a helyét, s néha szinte lehetetlen, hogy bekapcsolódjék a társadalmi termelésbe. Egyes területeken nagyobb számban szeretnének elhelyezkedni olyan asszonyok, akik jelenleg háztartásban dolgoznak, de erre még nincsenek megfelelő munkahelyek. Összehangolt, a foglalkoztatottság és különösen a női munkaerőforrások jelenlegi kiaknázása szempontjából is átgondolt iparfejlesztési, beruházási, népgazdaságfejlesztési politika is csak hosz-

[8] A munkaképes korban levő kereső férfiak 1960-ban az összes férfiaknak 96,1 százalékát tették ki, tehát gyakorlatilag teljes volt a foglalkoztatottságuk. A nőknél a megfelelő arányszám 50,6 százalék.

Digitized by Google

szabb idő alatt oldhatja meg ezeket a problémákat. Kétségtelen azonban, hogy a két népszámlálás között eltelt 11 év alatt ebben a tekintetben nagyon sokat haladtunk.

1949 és 1960 között hazánkban végbement nagyhorderejű társadalmi átalakulás talán abban tükröződik legjobban, hogy miféle átrétegeződések következtek be a népesség foglalkozási viszonyaiban: hogyan változott a keresők és eltartottak aránya, milyen népgazdasági ágakban dolgoznak a keresők és milyen a termelőeszközökhöz való viszonyuk. Érdemes a két utóbbit is áttekinteni.

A keresők számának említett emelkedése korántsem jellemző valamennyi népgazdasági ágra. A 886 000 főnyi emelkedés oly módon következett be, hogy az iparban és az építőiparban kereken 700 000 fővel, a mezőgazdaságon kívüli egyéb népgazdasági ágakban pedig 515 000 fővel nőtt a keresők száma. A mezőgazdasági keresők száma viszont 1960-ban mintegy 330 000 fővel kisebb volt, mint 1949-ben. Vagyis: ebben a népgazdasági ágban a keresők számának változása eltér a természetes szaporodás mértékétől — amely egyébként a mezőgazdasági lakosság körében nagyobb, mint az egész népességnél —, sőt abszolút csökkenés következett be. Más oldalról ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaságon kívüli népgazdasági ágak — különösen az ipar és az építőipar — keresőinek gyors növekedése nemcsak az úgynevezett természetes forrásokból táplálkozott, hanem ezeken túl a mezőgazdasági lakosság egy részét is elszívta. Ennek következtében a mezőgazdasági keresők aránya 11 év alatt az 1949. évi 49,8 százalékról 35,2 százalékra csökkent, az ipari és építőipari keresőké 21,8 százalékról 31,4 százalékra, az egyéb népgazdasági ágakban dolgozó keresőké pedig 28,4 százalékról 33,4 százalékra nőtt.

A mezőgazdasági keresők átáramlása a népgazdaság más ágazataiba valamennyi országban általánosan megfigyelhető jelenség. Nálunk a két népszámlálás közötti időszakban számos sajátos vonást tükrözött ez a folyamat, egyenlőtlenül, összességében pedig meglehetősen gyorsan ment végbe. A folyamat meghatározó vonásai közül mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy az elmúlt években az ipari termelés emelkedésének nagyobb hányadát nem a termelékenységnek, hanem az ipari dolgozók számának növekedése révén biztosítottuk. E létszámnövelés munkaerőforrása elsősorban a mezőgazdaság volt, s az agrárpolitikának az ellenforradalom előtti hibái csak segítették az átrétegződésnek ezt a folyamatát. Bár a mezőgazdasági munkák fokozott gépesítése, a korszerű agrotechnikai eljárások alkalmazása számottevő munkaerőmegtakarítással jár, a mezőgazdasági dolgozóknak más népgazdasági ágakba való átáramlása gyakran meghaladta ezt a mértéket.

Az iparban az egy keresőre jutó nettó termelés — a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás — az adott árviszonyok és terme-

Digitized by Google

lési struktúra mellett átlagosan háromszor akkora, mint a mezőgazdaságban. Ezért ez az átáramlás végeredményben népgazdasági méretekben a munka termelékenységének növelése irányába hatott, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a mezőgazdaságból az iparba került dolgozók jó része — legalábbis kezdetben — szakképzetlen munkaerő, s kevés a gyakorlati tapasztalata.

Az átáramlás — sajátos módon — a mezőgazdaságban is növelte a munka termelékenységét, hiszen a termelés emelkedését — bár az korántsem volt kielégítő ütemű — egyre kevesebb kereső biztosította. A mezőgazdaság bruttó termelése 1959-ben 41,5 százalékkal volt magasabb, mint 1949-ben, s a mezőgazdasági keresők száma 11 év alatt 15 százalékkal csökkent. 1949-ben 100 kat. hold megművelt területre (szántó, kert, szőlő) átlag 21,5 kereső jutott, 1960-ban pedig csak 18,8.

A mezőgazdasági keresők átáramlása a népgazdaság más ágazataiba lényegesen módosította a mezőgazdasági és az egyéb kereső népesség kormegoszlását is, mert elsősorban a fiatalabb emberek hagyták el a mezőgazdaságot. Az összes keresőknek 50,5 százalékát teszik ki 40 évesnél fiatalabbak, de az iparban a keresőknek 64,7 százaléka, a mezőgazdaságban pedig csak 42 százaléka 40 éven aluli. Ennek megfelelően a 40—59 évesek aránya az iparban 31,1 százalékot, a mezőgazdaságban pedig 37,1 százalékot tesz ki. Ebből már kitűnik, hogy a 60 évesek és ennél idősebbek az iparban a keresőknek mindössze 4,2 százalékát teszik ki, a mezőgazdaságban azonban 20,9 százalékot ér el arányszámuk. A lakosságnak a népgazdaság egyes ágazatai közötti átrétegeződése tehát a mezőgazdaságban igen határozottan fokozta az „öregedés"-nek az előbb tárgyalt folyamatát. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után természetesen várható, hogy az aktív mezőgazdasági keresők számának csökkenésével együtt csökkenni fog a mezőgazdaságban az idősebb keresők aránya is, mert a termelőszövetkezeti tagok idős korukban nyugdíjba mehetnek, amire az egyéni gazdálkodás viszonyai között nem volt lehetőségük.

A mezőgazdasági kereső népességnek ez a kormegoszlása problémákat is okoz. Csak három összefüggésre utalunk itt: a) A népességi előrebecslések szerint a mezőgazdasági népességnél a következő időszakban nem számíthatunk természetes szaporodásra. Az idős korúak magas és a fiatalabb korban levők alacsony aránya következtében a halálozások száma előreláthatóan meghaladja majd a születésekét s így a népgazdaság más ágazatainak fejlesztéséhez a mezőgazdasági népesség a korábbinál csak lényegesen kisebb mértékben vehető munkaerőforrásként számításba. Ez aláhúzza a fontosságát annak, hogy a népgazdaság valamennyi ágazatában növelni kell a termelékenységet. b) Éppen a na-

Digitized by Google

gyobb munkabírású emberek távoztak el a mezőgazdaságból, s ebben a tekintetben számos körzetben időlegesen — különösen egyes munkacsúcsok idején — már most is munkaerőhiány érezhető. c) A mezőgazdasági népesség idősebb tagjai kevésbé fogékonyak az új mezőgazdasági termelési eljárások elsajátítása iránt. A mezőgazdasági termelésben is nagyfokú specializálás indult meg, s ez sajátos szakemberigényt is támaszt, ennek az igénynek a kielégítése azonban munkaerő tekintetében nem lebecsülendő nehézségekbe ütközik.

Lényegesen változott — alapvetően szintén a népgazdasági ágak közötti átrétegződés hatására — a lakosság területi megoszlása is. A lakosság számának a két népszámlálás közötti 8,4 százalékos emelkedése úgy jött létre, hogy egyes megyéknek, a fővárosnak és a megyei jogú városoknak a népessége ennél jóval gyorsabban nőtt, más megyéké és egyes járási jogú városoké pedig stagnált, vagy éppen csökkent. Azok a megyék, emelyekben a népességszám csökkent (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Tolna) vagy stagnált (Hajdú-Bihar, Somogy, Szolnok, Vas) jellegzetesen mezőgazdasági megyék; amelyekben viszont a népességszám növekedése meghaladja az országos átlagot (Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Heves, Komárom, Nógrád, Pest, Veszprém), azok iparilag fejlettebbek, illetve ezekben a megyékben az ipar gyorsabban fejlődött. Budapest lakossága 13,6 százalékkal nőtt, a megyei jogú városoké pedig 23,2 százalékkal. A négy megyei jogú város — Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged — közül leggyorsabban Miskolcon (31,4 százalékkal) és Pécsett (29,9 százalékkal) nőtt a lakosság száma. A járási jogú városok népessége 21 százalékkal lett nagyobb 11 év alatt. Ily módon a városi[9] lakosság száma 17,8 százalékkal emelkedett. A községek lakossága ennélfogva csak 3 százalékkal nőtt.

A két népszámlálás közötti időszakban tehát Magyarországon jelentékeny városiasodási folyamat ment végbe. 1949-ben a lakosság 36,5 százaléka, 1960-ban pedig 39,7 százaléka élt városban. Ezek az arányszámok azonban még nem is fejezik ki híven a városiasodási folyamat mértékét. A városiasodás — amelynek a szocializmusban alapvető vonása a falu és a város közötti lényeges különbségek fokozatos csökkenése, miközben az egész lakosság életkörülményei javulnak, s kulturális színvonala emelkedik — alapjában három módon megy végbe: a) A meglevő városok gyorsan fejlődnek; lakosságuk növekszik részben a környező községek népessége egy részének áttelepülése révén. b) Új, szocialista vá-

[9] Jelenlegi közigazgatási jogszabályaink szerint 63 helységet tekintünk városnak. Közülük Budapest lakosainak száma a népszámlálás időpontjában 1 807 299 fő volt. Második legnagyobb városunk, Miskolc lakosainak száma 143 364 fő volt. Legkisebb járási jogú városunk Kőszeg, 9818 lakossal.

Digitized by Google

rosok épülnek, részben úgy, hogy valamely községben nagyipari létesítmény épül, s ezzel az egész település városi színvonalra emelkedik. c) A községek szociális, kulturális, egészségügyi és lakásviszonyai a városokénál is gyorsabban javulnak. Az említett arányszám lényegében csak az első két folyamat eredményét tükrözi vissza, mert csak azt mutatja, hogyan változott 11 év alatt a *jelenleg* városi jogú települések népessége. Jelenlegi városaink egy része 1949-ben még község volt. Így például Sztálinváros lakosainak a száma 1960-ban 31 000 volt, csaknem nyolcszor annyi, mint 1949-ben Dunapenteléé. Komló és Oroszlány lakossága három és félszeresére, Kazincbarcikáé háromszorosára, Várpalotáé majdnem kétszeresére nőtt. Akad azonban néhány olyan város is — Kisújszállás, Makó, Túrkeve —, ahol csökkent a lakosok száma.

A lakosság területi arányaiban létrejött változások oka részben a természetes szaporodás eltérő aránya, nagyrészt azonban az országon belüli áttelepülés, az úgynevezett belső vándorlás. Budapesten, egyes megyékben és a megyei jogú városokban lényegesen különbözik a természetes szaporodás aránya. A két népszámlálás között Szegeden 4,6, Budapesten 5,3, Csongrád megyében 6,4, de Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 15, Szabolcs-Szatmár megyében pedig 18,8 százalék volt ez az arány. A természetes szaporodás legnagyobb arányszáma tehát négyszerese a legkisebbnek. De nem feltétlenül ott nőtt leggyorsabban a népesség, ahol legmagasabb a természetes szaporodás arányszáma, hiszen ezt módosítja a külső, de főként a belső vándorlás. A belső vándorlás irányára jellemző, hogy Budapest és a négy megyei jogú város népessége belső vándorlás révén lényegesen nőtt, rajtuk kívül öt megyében (Fejér, Heves, Komárom, Pest, Veszpém) emelkedett ilyen módon a lakosság száma.

A népességnek a társadalmi-gazdasági folyamatok hatására végbement mozgása végül is azt eredményezte, hogy a termelőeszközökhöz való viszony szempontjából is megváltozott a népességnek és benne a kereső népességnek az összetétele. Közkeletű szóhasználattal: megváltozott a társadalmi szektorok szerinti összetétel, megváltoztak az osztályviszonyok. 1949-ben a keresők legnagyobb csoportját — 51,3 százalékát — az önállók és segítő családtagjaik[10] adták, azóta azonban lényegesen csökkent a számuk, s arányszámuk 1960-ban már csak 21,2 százalék volt. A termelőszövetkezeti tagok száma 1949-ben még elenyésző volt, 1960.

10 Ez a csoport osztályszempontból meglehetősen vegyes. Tartalmazza az egyénileg dolgozó parasztokat (földjük nagyságától függetlenül), a kisiparosokat, a kiskereskedőket, a fuvarosokat, a szabadfoglalkozású értelmiségieket stb. Érthető tehát, hogy az önállóakon belül is lényegesen változtak az arányok 11 év alatt. Így például a 25 vagy több katasztrális holdon gazdálkodókhoz 1949-ben a népesség 1,4 százaléka, 1960-ra pedig csak 0,1 százaléka tartozott.

Digitized by Google

január 1-én már 12,2 százalék.[11] Ennek megfelelően 1960-ban — lényegében kizárólag a szocialista szektorban — az alkalmazásban állók aránya az 1949. évi 43,2 százalékról 58,6 százalékra nőtt. Végül a nyugdíjasok száma és aránya is megnőtt, 5,5 százalékról 8 százalékra.[12] Ezek az arányszámok más oldalról — a változás két legfontosabb irányát kiemelve — azt jelentik, hogy míg a két népszámlálás közötti időszakban a keresők száma összesen 20,1 százalékkal emelkedett, az alkalmazásban állók száma 62,8 százalékkal nőtt, az önállóké és segítő családtagjaiké együttesen pedig 49,6 százalékkal csökkent.

Az alkalmazásban álló keresőkön belül is figyelemre méltó változás következett be, a foglalkozás jellege szerint. A szellemi dolgozók száma csaknem kétszeresére emelkedett, az alkalmazásban álló fizikai dolgozók száma viszont csak lassabban, 53,8 százalékkal nőtt. Mint az említett adatok mutatják, a keresők számához viszonyítva mind az alkalmazásban álló fizikai dolgozók, mind pedig a szellemi dolgozók aránya emelkedett, az utóbbinak az emelkedése azonban gyorsabb volt. Ez a folyamat megfelel annak a tendenciának, amely nemzetközileg tapasztalható a munkaerő összetételének alakulásában, s összhangban van a társadalmi fejlődéssel. A szellemi munka arányának növekedése nagy követelményeket támaszt az oktatás, a képzés iránt. De a fizikai munka színvonala is egyre inkább közeledik a szellemi munkához, s ez ismét magasabb képzettséget, nagyobb műveltséget feltételez. A két népszámlálás közötti időszakban tanúi voltunk annak, hogy népünk műveltségi színvonala soha nem látott ütemben emelkedett. Így 1949-ben a 15 éves és ennél idősebb lakosságnak 20,6 százaléka, 1960-ban pedig 33 százaléka rendelkezett legalábbis az általános iskola 8 osztályának megfelelő iskolai végzettséggel. Még nagyobb arányban emelkedett a magasabb iskolát végzettek száma. 1960-ban a 18 éves és idősebb népességnek 8,8 százaléka legalábbis érettségizett (1949-ben ez az arányszám még csak 5,5 százalék volt). 1949-ben a 25 éves és idősebb népesség 1,7 százalékának, 1960-ban pedig már 2,7 százalékának volt egyetemi vagy főiskolai oklevele. Érthető, hogy a kereső népesség körében még gyorsabban nőtt a magasabb iskolai végzettségűek aránya.

III. A családok száma és összetétele

1960. január 1-én az ország lakosságának 96 százaléka élt csa-

[11] Ebben a tekintetben 1960-ban és 1961 első negyedévében további jelentős változás ment végbe. A termelőszövetkezeti tagok száma összességében lényegesen növekedett az önállók rovására, ez utóbbiak és segítő családtagjaik aránya hozzávetőleg a felére csökkent.

[12] Az ismeretlen foglalkozási viszonyúakkal (0,1 százalék) együtt.

Digitized by Google

ládokban és családtöredékekben.[13] A családok és családtöredékek száma a népszámlálás időpontjában 3 278 100 volt, s a két népszámlálás közötti időszakban 15 százalékkal emelkedett, a családokban és családtöredékekben élők száma viszont csak 6 százalékkal nőtt. A családok tehát kisebbek lettek, az átlagos családlétszám — a családtöredékeket is figyelembe véve — 3,2 főről 2,9 főre csökkent.

A családok és családtöredékek számának alakulása — összevetve a népesség számának alakulásával — számos gazdasági, társadalmi összefüggésre figyelmeztet. Itt csupán egyről emlékezünk meg. A lakásszükséglet megállapításánál, a távlati lakásépítési tervek készítésénél nem egyszerűen a népesség számából és ennek változásából kell kiindulni, hanem emellett figyelembe kell venni a családok számának és nagyságának a változását is. Ha a családok átlagos lélekszáma csökken — mint az utóbbi 11 évben — vagyis ha a családok száma gyorsabban nő, mint a népesség létszáma, akkor a lakáshelyzet javításához több lakás építésére van szükség, mint ellenkező esetben, hiszen a cél az, hogy minden önálló család és családtöredék önálló lakásban lakjon.

Az említett 3,3 milliónyi család és családtöredék közül 507 500 (15,5 százalék) volt a családtöredékek és 84,5 százalék a családok száma. Családtöredékben a lakosság mintegy 6 százaléka élt.

A családok és családtöredékek aránya területileg igen különböző képet mutat. A városok és községek között a családok aránya megközelítően azonos a népesség arányával. A családoknak 40 százaléka él városban. Családtöredékeknél ez az arányszám a következő: a részcsaládoknak 59 százaléka, az egyedülállóknak 57 százaléka él városban. Feltehetően ez összefügg azzal, hogy a belső vándorlás éppen a városokba irányul, s ez a folyamat úgy ment végbe, hogy először egy-egy munkaképes korú kereső költözik el a községből. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy viszonylag sok az egyedülálló (a családtagok és családtöredékek mintegy 14 százaléka) azokban a megyékben, amelyekben az elmúlt 11 év alatt meglehetősen nagyarányú volt az elvándorlás (így Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyében).

A két népszámlálás közötti időszakban számottevően megváltozott a családok összetétele, részben a családok elaprózódásának már említett folyamatával összefüggésben: csökkent a nagyobb és növekedett a kisebb létszámú családok aránya. 1949-ben még a családok 22,2 százaléka, 1960-ban pedig csak 15,2 százalékuk volt 5 és ennél több tagú. A kéttagú családok aránya 1949-ben 28,4

[13] Családtöredékeknek nevezzük az ún. részcsaládokat (amelyekben az együttélő rokon személyek között nincs házastársi, vagy vérszerinti fel- és lemenőági kapcsolat), továbbá az egyedülállókat. A lakosság 4 százaléka intézeti háztartásokban — kollégiumok, diákotthonok stb. kötelékében — élt.

Digitized by Google

százalék volt, 1960-ban pedig 34,9 százalékra emelkedett. Ez az arányeltolódás részben azért állt elő, mert csökkent azoknak a családoknak az aránya, amelyekben a házastársakon és gyermekeken kívül egyéb felmenő vagy lemenőági rokon is van, részben pedig azért, mert növekedett a gyermektelen s az egygyermekes családok aránya. 1949-ben a családok 26,8 százalékában nem volt gyermek, most 30,6 százalékukban nincs. Az egygyermekes családok aránya 1949-ben 31,7 százalék volt, most 34,8 százalék. Ennek megfelelően a három, vagy ennél több gyermekes családok aránya 1949-ben 19,7 százalék volt, 1960-ban pedig 13 százalék. Összességében tehát az egy családra jutó gyermekek száma 1960-ban 1,3 volt, 17 százalékkal kisebb, mint az előző népszámláláskor.

A foglalkoztatottság nagymértékű emelkedése azon is lemérhető, hogy lényegesen csökkent a kereső családtagokra jutó eltartott családtagok száma. 1949-ben 100 kereső családtagra 132 eltartott családtag jutott. 1960-ban pedig mindössze 100. Figyelembe véve a családok számát és átlagos nagyságát, a népszámlálás időpontjában — az egyedülállókat figyelmen kívül hagyva — minden 100 családra 162,1 kereső jutott. A 100 családra jutó keresők száma Budapesten a legmagasabb (184,6) és a községekben a legalacsonyabb. (154,5). Ez részben azzal függ össze, hogy a családok átlagos létszáma Budapesten a legkisebb, itt van egy családon belül a legkevesebb gyermek, részben pedig azzal, hogy viszonylag itt a legkedvezőbbek a munkaalkalmak, s különösen kedvezőek voltak a népszámlálás időpontjában, január 1-én. Ezek az arányszámok más oldalról azt mutatják, hogy Budapesten a 100 kereső családtagra jutó eltartottak száma csak 62,4 fő volt, a községekben pedig 115,1 fő.

A keresőknek és eltartottaknak a családon belüli aránya nemcsak aszerint különbözik, hogy az illető család községben, vagy városban, illetve ezen belül Budapesten él-e, hanem aszerint is — és itt a különbségek még nagyobbak —, hogy milyen nagy a család. A népszámlálás időpontjában a kéttagú családoknál minden 100 családra 133,3 kereső illetve minden 100 kereső családtagra 50,1 eltartott jutott. A 7 és többtagú családokban lényegesen magasabb (223,8 fő) volt ugyan a 100 családra jutó keresők száma, mégis 239,6 eltartott jutott minden 100 kereső családtagra. A kéttagú családokban tehát 1,5 ember él egy kereső jövedelméből, a 7 és többtagú családokban viszont egy ember keresetéből csaknem 3,5 főnek kell megélnie. A család nagysága szerint igen számottevő különbségek mutatkoznak tehát a lakosság életszínvonalában.[14]

[14] A Központi Statisztikai Hivatal 1960 márciusában — a népszámláláshoz kapcsolódva — megvizsgálta 18 000 munkás és alkalmazotti háztartás (tehát nem család) jövedelmi viszonyait. E felvétel előzetes adatai szerint a 6 és ennél nagyobb taglétszámú háztartásokban az egy főre jutó átlagos havi jövedelem 53,7 százalékkal volt alacsonyabb, mint a kéttagú háztartásokban.

Digitized by Google

A keresők és eltartók aránya aszerint is különbözik, hogy milyen a család társadalmi, gazdasági helyzete. Az alkalmazásban állóknál 100 keresőre 114,4 eltartott jutott, holott az átlagos arányszám 100. A 100 keresőre jutó eltartottak száma — érthetően — a nyugdíjasoknál a legalacsonyabb (52,6 fő), utánuk következnek a mezőgazdasági önállóak és segítő családtagjaik (66,3 fő). Itt azonban figyelembe kell venni, hogy a segítő családtagok foglalkoztatottsága és jövedelme korántsem hasonlítható az alkalmazásban állók foglalkoztatottságához és jövedelméhez. A segítő családtagok nincsenek egész éven keresztül foglalkoztatva, munkájukban sok az idényszerűség.

A szellemi dolgozóknál kedvezőbb a keresők és eltartottak aránya, mint a fizikai dolgozóknál. Ez részben az előbbiek nagyobb foglalkoztatottságával, részben pedig családjuk kisebb létszámával függ össze. A fizikai dolgozóknál — az egyedülállók nélkül — 3,3, a szellemi dolgozóknál pedig 3,2 családtag jut egy-egy családra. A nagyobb foglalkoztatottságot az mutatja, hogy 100 családra a fizikai dolgozóknál 155,6, a szellemi dolgozóknál 168,4 kereső jut. E két tényező együttes hatására a fizikai dolgozóknál minden 100 kereső családtagra 112,2 eltartott jut, a szellemi dolgozóknál viszont csak 90,3.

A családi viszonyok ismertetése során érdemes megemlíteni — hiszen sokban összefüggő jelenségekről van szó — a népesség családi állapotára vonatkozó adatokat is. A 15 éves és idősebb népességnek növekvő hányada házas: 1949-ben a népességnek ebből a csoportjából 61,7 százalék, 1960-ban pedig 67,6 százalék volt házas. A házasok magasabb aránya is magyarázza a családok átlagos lélekszámának csökkenését. 1949-ben a 15 éves és idősebb népesség 26,4 százaléka volt nőtlen, illetve hajadon, 1960-ban ennél lényegesen kevesebb, 20,3 százalék. Meglehetősen magas — bár az előző népszámláláshoz képest némileg csökkent — az özvegyek aránya (kereken 10 százalék). Határozottan emelkedett — 1,3 százalékról 2,1 százalékra — az elváltak aránya.

A népesség családi állapot szerinti aránya a férfiaknál lényegesen más, mint a nőknél. A házas férfiak aránya 71,5 százalék, a férjezett nőké pedig csak 64,1 százalék. Ugyanakkor azonban a nőtlen férfiak aránya (23,6 százalék), lényegesen magasabb, mint a hajadon nőké (17,2 százalék). Ebből tehát az következik, hogy a férfiaknál lényegesebb kisebb az özvegyek és az elváltak aránya, mint a nőknél. A 15 éves és idősebb férfiak közül 3,5 százalék volt özvegy és 1,4 százalék elvált, a nők közül 15,8 százalék, illetve 2,9 százalék. Az elvált nők aránya az európai országok közül csak Angliában magasabb, mint Magyarországon. A népszámlálás időszakában 620 000 nő volt özvegy és 112 000 elvált. Ezek az eltérő

Digitized by Google

arányszámok részben a nőtöbblettel, részben azzal függnek össze, hogy több elvált, illetve özvegyen maradt férfi, mint nő köt új házasságot. Összefügg továbbá azzal, hogy a nők halálozási aránya — mint említettük — alacsonyabb, mint a férfiaké.

•

Az elmondottak korántsem merítik ki a népszámlálási adatok körét, inkább csak ízelítőt adnak a népszámlálás során szerzett ismeretek gazdagságából és sokoldalúságából. A népszámlálási adatok feldolgozásából még ezenkívül is számos összefüggés következik. Ezeknek az összefüggéseknek a feltárása, megismerése nagyon nagy segítséget ad mind gazdasági, mind társadalmi és politikai feladataink jobb megfogalmazásához, sikeresebb megoldásához, a hazánkban végbement fejlődés tényezőinek és eredményeinek alaposabb megismeréséhez. Ezeknek az összefüggéseknek az ismeretében minden területen hatékonyabbá tehetjük munkánkat és végeredményben gyorsabban emelhetjük népünk anyagi jólétét, gyorsabban javíthatjuk szociális, kulturális és egészségügyi helyzetét.

Digitized by Google

A monopolista fejlődés újabb jelenségei az USA mezőgazdaságában

Írta SIPOS ALADÁR

I. A monopolista fejlődés sajátossága a tőkés mezőgazdaságban.

Az utóbbi húsz évben az USA mezőgazdaságának termelőerői igen gyorsan fejlődtek. Meggyorsult a kis farmok felszámolódásának folyamata is; 1950—54 között 600 ezer kis- és középfarm ment tönkre. Ennek ellenére a mezőgazdasági termelés és tőke koncentrációja az iparihoz képest továbbra is alacsony fokú; a mezőgazdaságban még nem alakultak ki monopóliumok.

Bizonyos mértékig kivételt képez Kalifornia ahol a mezőgazdasági termelés koncentrációja már igen nagy fokot ért el. Kaliforniában az 1954. évi mezőgazdasági összeírás szerint a legnagyobb kapitalista farmok csoportja — amelyeknek évi árutermelése egyenként meghaladja a 25 ezer dollárt — az összes farmok 14,8 százalékát tette ki, a mezőgazdaság árutermelésének azonban 74,7 százalékát adta. (Az USA egészét tekintve a farmok 2,8 százaléka tartozott ebbe a csoportba és ezek szolgáltatták az árutermelés 31,3 százalékát.)[1] E tőkés nagygazdaságok tulajdonosai Kaliforniában értékesítési társaságokat szerveztek, amelyeket „szövetkezetek"-nek neveznek. Ezek a társaságok szabályozzák a mezőgazdasági termékek értékesítését, meghatározzák, hogy egy adott termékből bizonyos időpontban mennyi kerüljön piacra, tagjaik számára megszabják a vetésterület nagyságát, sőt még azt is, hogy a termésből mennyit takarítsanak be. Látható ebből, hogy ezek a társaságok sokkal inkább kartellek, mint szövetkezetek. Nem véletlen, hogy a Bank of America, Kalifornia egyik legnagyobb földbirtokosa és mezőgazdasági árutermelője, támogatja e „szövetkezeteket", hiszen a monopólium egyik formájának tekinti őket.[2] Ez a forma ma még nem jellemző az Egyesült Államok mezőgazdaságára, ami azonban nem jelenti azt, hogy a mezőgazdaság mentes a monopóliumok kizsákmányolásától.

[1] U. S. Census of Agriculture 1954., II. kötet, 1167. és 1227. oldal.
[2] V. ö. G. H. Wheeler: Az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasága. Kossuth 1959. 239—240. oldal.

Digitized by Google

A mezőgazdaságban a termelés és piac monopolizálása nem úgy megy végbe, mint az iparban. Ez valamennyi fejlett tőkés országban megfigyelhető, de különösen jól tanulmányozható az USA-ban, ahol a mezőgazdaság monopolizálása előbbre tart, mint pl. Nyugat-Európában. Egyik legfontosabb sajátossága ennek a folyamatnak az, hogy az ipari-, a bank- és a kereskedelmi tőke összefonódásából kialakult finánctőke „kívülről" igázza le a mezőgazdaságot, s teremti meg ott is a neki megfelelő viszonyokat és gazdasági formákat. Ez persze lökést ad a mezőgazdaság monopolista fejlődésének „belülről" is. Mindez azzal függ össze, hogy a mezőgazdaságban végbemenő koncentrációs folyamatnak az ipartól eltérő sajátos vonásai vannak. Ez főleg abban nyilvánul meg, hogy *a földterület (a termelő helyek) koncentrációja a mezőgazdaságban lassabban megy végbe, mint a munkaeszközök és a munkatermékek koncentrációja, a forgalom koncentrációja pedig megelőzi a termelés koncentrációját.*[3]

E „külső" behatolásnak fő jellemzője a fejlett tőkés országokban az, hogy a finánctőke a mezőgazdaság termelőerőinek fejlesztésével és a monopolista fejlődés elősegítésével egyidőben részben konzerválni is igyekszik a fennmaradt nem-tőkés viszonyokat. A tőkés fejlődésre ugyanis általában jellemző, hogy a finánctőke uralomra jutása idején a mezőgazdaságban még szinte mindenütt megtalálhatók a kisárutermelő gazdaságok milliói, és sok helyen a feudális vagy félfeudális nagybirtokok is. (Egyes helyeken a tőke még ennél is régebbi viszonyokba ütközik: a gyarmatokon pl. patriarchális parasztgazdaságokba, ősi termelőközösségekbe.) Tekintve, hogy ezeket a formákat a tőke nem tudja egyszerre felszámolni, rájuk telepszik és maga alá rendeli őket. Szövetséget köt a régi uralkodó osztályok maradványaival, majd később mint a finánctőke tartozékát, „annektálja" és saját uralmának erősítésére használja fel őket. Kiterjeszti hatalmát a parasztgazdaságokra is. A finánctőke gazdasági, adminisztratív hálójában vergődő parasztgazdaság látszólag még önálló, de valójában már régen átváltozott a finánctőke profitjának, e profit növelésének forrásává.

Ebben igen jelentős szerepe van a bank- és kereskedelmi tőkének. A termelőerők fejlődésével ugyanis a mezőgazdaságban is jelentősen növekszik a tőke szerves összetétele, és ma már a mezőgazdaság sem olyan termelési ág, amely csak jelentéktelen

[3] Ez persze korántsem jelenti azt, hogy a földkoncentráció nem halad állandóan előre. Jellemzésül elegendő a következő adatokat említeni: 1920-ban az USA-ban még 6 448 343 farm volt, 1954-ben pedig már csak 4 783 021. 1945 és 1954 között a 40 ha alatti kisfarmok száma és területe 25 százalékkal, a 40—72 ha közötti középfarmoké mintegy 20 százalékkal csökkent, miközben a 400 ha-nál nagyobb farmok száma 5,5, területük pedig 15,5 százalékkal növekedett.

Digitized by Google

tőkebefektetést igényel. Ezért a létük fenntartásáért küzdő kis- és középfarmerek kénytelenek hitelt felvenni. A hitelt bankok folyósítják, a termékeket pedig a mezőgazdasági cikkek felvásárlásával és feldolgozásával foglalkozó monopóliumok vásárolják meg. Az árviszonyok kialakításában a monopóliumok igen jelentős szerepet játszanak, s a szétforgácsolt kistulajdon nem képes arra, hogy eredményes harcot folytasson ellenük a piacon. Sok farmer, ha nem is a többség, csak egyetlen monopóliumnak adhatja el termékét. 1947—48-ban az USA-ban megvizsgáltak például 98 helyi gyapotpiacot. Kiderült, hogy a piacok 12 százalékát egy, 20 százalékát kettő, 24 százalékát három, 20 százalékát négy felvásárló tartotta kezében, s a piacoknak mindössze 2 százalékán volt több 11 felvásárlónál. A gyapot 57 százalékát egyetlen felvásárlónak adták el és csak 8 százalékát négy felvásárlónak.[4] De még ha a helyi piacon egynél több felvásárló jelentkezik, akkor is megvan annak a lehetősége, hogy ezek megegyezzenek. Ez a megegyezés többnyire a ring formáját veszi fel, vagyis a mezőgazdasági termékek felvásárlói titokban megállapodnak a felvásárlási árakban és azokban az eszközökben, amelyekkel megakadályozzák új felvásárlók betörését az adott piacra.[5]

A látszat az, hogy a termelők szabadon választják meg a felvásárlót és az utóbbiak közötti verseny megvédi őket attól, hogy alacsony árat kapjanak termékeikért. Valójában azonban a *felvásárló diktálja* a piaci feltételeket, akár különböző monopolisztikus jellegű nyílt felvásárlási szervezetek, akár ring, vagy egyéb titkos felvásárlási szerződések alapján. Hogy ezek a monopóliumok mennyire kezükben tartják a farmereket, az kitűnik a következő esetből is. Amikor az amerikai szenátus speciális albizottsága azzal a kéréssel fordult a farmerekhez, hogy közöljék a tejtársaságok által megállapított árakat, *a farmerek közül* sokan nem válaszoltak, vagy névtelen levelet küldtek. „Ha aláírnám ezt a levelet — írta egyikük — tejem számára nem lenne piac."[6] Nyilvánvaló, hogy ilyen viszonyok között a farmerek által megtermelt új érték egy része az alacsony felvásárlási árak révén a monopóliumok páncélszekrényébe, a monopoltőkések zsebébe vándorol. Ugyanakkor a banktőke megköveteli a maga hasznát, a kamatot. A kistermelő tehát kétoldalú nyomás alatt áll, s a valóságban már a finánctőke számára dolgozó munkássá vált, akinek viszont semmiféle minimális munkabért nem garantálnak. Ez a folyamat növeli a kistermelő eladósodását, s végső soron az alapvető termelési eszköz, a föld tulajdonának elvesztésére vezet.

[4] Sifrin: Az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasága a második világháború után. Moszkva, 1956. 210 oldal (oroszul).
[5] E. Thomas: An Introduction to Agricultural Economics, London, 1949.
[6] Congressional Record 1949. X. 11. A. 6490 oldal.

Digitized by Google

A finánctőke behatolása az USA mezőgazdaságába az első világháborúval kezdődött meg, de igazán csak az 1929—33. évi világgazdasági válság, és különösen a második világháború után bontakozott ki. A mezőgazdasági termékek felvásárlásának monopolizálásában kezdettől fogva nagy szerepet játszik a monopolista államkapitalizmus is.

A burzsoá közgazdászok azt állítják, hogy az élelmiszeripari, kereskedelmi és egyéb mezőgazdasági termékek felvásárlásával és feldolgozásával foglalkozó társaságok kezében levő tőke koncentrációja nagyon alacsony fokú. Rendszerint arra hivatkoznak, hogy ezen a területen sok vállalat működik, ezért szerintük itt „korlátlan konkurrencia" uralkodik. Az Egyesült Államok Húsintézetének egyik közgazdásza pl. kijelentette, hogy „a húsiparban nincsenek monopóliumok". Szerinte ennek az iparágnak olyan a természete, hogy kizárja monopóliumok létezését.[7] A tények azonban teljesen megcáfolják a kapitalizmus védelmezőinek állításait.

AZ ÉLELMISZERIPAR KONCENTRÁCIÓJA AZ USA-BAN 1954-BEN[8]

Iparág	A vállalatok száma	Termelési érték (milliárd dollárban)	A legnagyobb vállalatok %-os részesedése a termelésben		
			a 4 legnagyobb társaság	a 8 legnagyobb társaság	a 20 legnagyobb társaság
hús	2228	1394	30	51	60
vaj	1172	926	16	24	34
sajt	1120	551	25	30	39
sűrített tej	166	688	55	68	80
teljes tej	4572	4234	23	29	36
konzerv gyümölcs és zöldség	1461	2229	28	39	52
hűtött zöldség és gyümölcs	215	417	39	55	71
malomipar	692	1859	40	52	68
sütőipar	5470	3067	20	31	40
dohányipar					
a) cigaretta	12	1641	82	99	100
b) pipadohány	72	1043	79	91	96

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy az amerikai élelmezési ipar legfontosabb ágaiban (húsipar, sűrített tej előállítása, hűtött

[7] Idézi Martinov: Az USA monopóliumai és a mezőgazdaság c. cikkben. Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija. 1960. 2. sz. 74. oldal.

[8] Concentration in American Industry. Washington 1957. 196—198. oldal. Idézi: Martinov, u. o.

Digitized by Google

zöldség és gyümölcs előállítása, malomipar) valamint a dohányiparban 3—8 társaság uralkodik, s ezek az összes termelésben 51—99 százalékkal részesednek. Mivel a termelők nagyon szét vannak szórva és nem tudnak egységesen fellépni, a legnagyobb társaságok önkényesen állapítják meg az árakat.

Egyes területeken a mammutvállalatok hatalma még nagyobb is, mint azt az előző táblázat mutatja. A tejiparban két nagy társaság, a National Dairy Products Corporation és a Borden Co. ellenőrzi az USA tejtermelésének csaknem felét. A két társaság aktívája 1957-ben majdnem 850 millió dollárt tett ki, vagyis a 17 legnagyobb társaság összes aktívájának 3/4 részét.[9] E két társaság a kis segédüzemek ezreit tartja kezében, hogy a könnyen romlandó termékeket gyorsan el tudja juttatni a fogyasztókhoz. A National Dairy-t 1923-ban alapították és rendkívül gyors ütemben terjeszkedett: 1923 és 1954 között 420 olyan társaságot olvasztott magába, amely tejfeldolgozással és felvásárlással, sajt, vaj, tejpor stb. előállításával foglalkozott. A Borden 1927 és 1954 között 556 társaságot vásárolt meg.[10] A tőkekoncentráció előrehaladása kisebb-nagyobb mértékben az élelmezési ipar más ágaira is jellemző. Természetes, hogy ezek a hatalmas társaságok más országokra is kivetették hálójukat. Közülük a legnagyobbak — a termelés és a tőke hatalmas koncentrációja alapján — még a második világháború előtt nemzetközi monopóliumokká váltak.

E nagy monopolista egyesülések hatalma a mezőgazdasági termékek piacán a széles kartellkapcsolatokon és a finánctőke óriási támogatásán nyugszik. A legnagyobb élelmiszeripari társaságok vagy közvetlenül a fő finánctőkecsoportok érdekkörébe tartoznak, vagy közvetett kapcsolatban állnak velük. A nyolc legnagyobb húsipari vállalat közül pl. hat — köztük a Swift and Co., az Armour and Co. és a Wilson and Co. — a chicagói finánctőkés csoporthoz, a tejiparban a National Dairy a Morgan csoporthoz, a Borden a Rockefeller csoporthoz tartozik. Emellett az egyes iparágak legnagyobb társaságai között is szoros a kapcsolat.

2. A mezőgazdasági termékek alacsony monopolára — a farmerek kizsákmányolásának eszköze

A mezőgazdasági termékek feldolgozásával és felvásárlásával foglalkozó monopóliumok elsősorban a farmerek termékeire megállapított alacsony árakkal érvényesítik gazdasági hatalmukat.

9 Moody's Industrials, 1957. 2163. és 2335. oldal.
10 Report of the Federal Trade Commission on the Merger Movement, Washington. 1950. 37—40. Federal Trade Commission. Report on Corporate Mergers and Acquisitions, Washington, 1956. 4. oldal.

Digitized by Google

A monopolista államkapitalizmus előretöréséből — amely a mezőgazdasági termékek állami felvásárlásában is kifejezésre jut — a burzsoá közgazdászok azt a következtetést vonják le, hogy a farmerek megszabadultak a monopóliumoktól. John Strachey angol munkáspárti teoretikus azt állítja, hogy a múltban ténylegesen a monopóliumok uralkodtak az amerikai mezőgazdaságban, a XX. század közepére azonban a farmereknek sikerült leszámolniok a monopóliumok uralmával. Szerinte az ártámogatás megakadályozza, hogy a mezőgazdasági termékek ára a farmerek által vásárolt termékek árához képest jelentékenyen csökkenjen.[11]

Az állami vásárlások bizonyos mértékig valóban akadályozzák az árak esését. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a dolgozó farmerek megszabadultak volna a monopóliumoktól. Az ártámogatás rendszere csak kis mértékben korlátozza a monopóliumoknak a mezőgazdasági termékek árcsökkenésére irányuló törekvéseit. Először is garantált árat csak a mezőgazdasági termékek kisebb részéért fizetnek, ezért a legtöbb mezőgazdasági termék árát csak kis mértékben befolyásolja az állam tevékenysége. Másrészt az ártámogatás feltételei a kis- és középfarmereket ténylegesen megfosztják attól a lehetőségtől, hogy termékeiket garantált áron realizálják (az előírt feltételek szerinti mennyiséget kell termelniök, speciális raktárakkal kell rendelkezniök stb.). A kis- és középfarmereknek nincsenek előírásszerű raktáraik. Itt kapcsolódnak be a kereskedelmi monopóliumok. Ezek elvállalják a raktározást, ennek fejében azonban a meghitelezett árura kapott pénz egy részét raktározási díj címén levonják a farmerektől. Vagy pedig a monopóliumok átveszik a farmerektől a terméket, felveszik az állami kölcsönt, s annak egy részét kifizetik a farmereknek. Ezután az áruval már a monopólium rendelkezik, s ebből igen nagy hasznot zsebel be, mert kihasználja a szezonszerű áringadozásokat. A gabona őszi és tavaszi ára között pl. 5—15 százalékos különbség van, a gyapot ára pedig még nagyobb mértékben ingadozik. Az ebből származó haszon nagyságát mutatja az, hogy 1952-ben 8 nagy raktározási részvénytársaság 16,5 millió dollár haszonra tett szert, ami 34 százalékkal több, mint az előző évi.

Az állami ártámogatás a második világháború utáni agrárválság idején nem akadályozta meg a mezőgazdasági árak esését és a monopóliumok hasznának növekedését (az utóbbi nyilván nem is volt célja). A farmerek eladási árai 1948-tól 1959 szeptemberéig 17 százalékkal csökkentek. A monopóliumok hasznát ezenkívül nagy mértékben növelte az is, hogy termékeiket magas áron adták

[11] John Strachey: Contemporary Capitalism. London, 1956. 31. oldal.

Digitized by Google

tovább a fogyasztóknak. A búza árát — mint ismeretes — az állam támogatja, a farmerek 1959-ben mégis 24 százalékkal alacsonyabb áron adták el a búzát, mint 1947-ben. Ugyanakkor a malomipari és a sütőipari társaságok ez alatt az idő alatt a fehér liszt árát bushelenként csaknem 15 százalékkal, a fehér kenyér árát pedig több mint 56 százalékkal emelték.[12]

Az USA-ban kb. 1 millió farmer termel búzát, a haszon oroszlánrészét azonban a malomipari és a gabonakereskedő monopóliumok fölözik le. 1937-ben három malomipari társaság ellenőrizte Chicagóban az összes gabonaraktárak térfogatának 85 százalékát. Egyedül a General Mills tároló helyiségeinek térfogata 46 millió bushel volt. A társaság malmai naponta 6115 tonna lisztet termelnek.[13] Érthető, hogy a raktárházakkal rendelkező nagy gabonakereskedőknek és malomtulajdonosoknak lehetőségük van arra, hogy akkor, amikor a farmerek tömegesen adják el gabonájukat, csökkentsék az árakat. Mindez érthetővé teszi, hogy a háború után miért növekedett olyan jelentősen a nagy monopóliumok profitja (a General Mills haszna pl. kétszeresére, a Pillsbury Mills-é pedig csaknem ötszörösére).[14]

Mint említettük, a nagy trösztök uralkodnak a tej- és tejtermékek piacán is. A monopóliumok nyomására az Egyesült Államok különböző államaiban törvényt hoztak arról, hogy a tej felvásárlási árát a felhasználástól függően állapítsák meg, magasabb az ár, ha a tej természetes állapotban fogyasztható, alacsonyabb, ha előbb fel kell dolgozni. Az árat nem előre határozzák meg, hanem utólag úgy, hogy a farmer a hónap végén átlagos árat kap. A tejtörvény alapján a tejet A és B kategóriába osztják, a két osztály közötti árkülönbség 50—100 százalék. A tejet aszerint osztályozzák, hogy milyen az istálló felszerelése, a tehenek takarmányozása stb. Ennek ellenőrzését állami felügyelő végzi, aki a nagy farmerek és monopóliumok érdekében jár el. A tőkeszegény kis- és középfarmerek nem tudják beszerezni a szükséges berendezéseket, ezért nincs lehetőségük rá, hogy tejüket magas, elsőosztályú áron adják el. A tej felvásárlásakor a tejipari trösztök a tejet az alsó kategóriába igyekeznek sorolni. A feldolgozásra kerülő tej ára 1948-ban 77 százaléka volt a természetes állapotban fogyasztható tejének, 1956-ban már csak 61 százaléka. Ebben az időszakban az elsőosztályú tej ára is csökkent 4 százalékkal, s ennek következtében a farmereknek fizetett átlagos ár 16 százalékkal esett. A tejnek egyre növekvő részét sorolják a B. kategóriába. New-Yorkban 1948 júliusában a farmerek által el-

[12] The Agricultural Situation. 1959. aug.
[13] Moody's Industrial, 1955. 2550. oldal.
[14] Moody's Industrial, 1955. 9—10. 109. 2550—31. 2572. oldal.

Digitized by Google

adott összes tej 46,2 százaléka tartozott az A kategóriába, 1950 júliusában csak 39,9 százaléka. A tejtársaságok hasznának növekedését bizonyítja az a tény is, hogy a fogyasztó dollárjából a farmer részesedése az 1946. évi 54 centről 1956-ig 45 centre csökkent.[15]

Hasonlóképpen erősen monopolizált az USA-ban a húspiac is, amelyet négy húsipari vállalat ellenőriz. A farmerek a húsipari trösztöktől függő közvetítő cégeknek adják el állataikat. Nevada állam farmerei pl. csupán akkor szereznek tudomást az állatárakról, amikor a közvetítőknek átadott állatokat már Chicagóba szállították az állatvásártérre és eladták az árverésen a húsipari vállalatok által megállapított alacsony árakon. A farmernek az állatvásártéren, élősúly szerint fizetnek, következésképpen kevesebbet kap, mint ha a vagonbarakás előtti súly után fizetnének neki. A helyi piac és a chicagói árak között sok esetben igen jelentős a különbség; 1949-ben pl. a marháknál 23,3 százalék, a borjúhúsnál 17,9 százalék, a juhhúsnál 12,3 százalék volt.[16] Így a kis- és középfarmerek sok esetben még termelési költségeiket sem tudják fedezni az állatokért kapott árakból. A húsfeldolgozó üzemek azonban maguk is sok állatot nevelnek és így mint konkurrensek is fellépnek a piacon.

A nagy monopóliumok óriási hasznot vágnak zsebre a természeti csapásokat elszenvedett farmerek megrablásából is. Például 1953. nyarán a déli és a délnyugati államokban a nagy szárazság és vihar következtében a farmerek ezreit tönkremenés fenyegette. A húsipari monopóliumok kihasználták a farmerek nehéz helyzetét, potom pénzért felvásárolták állataikat.

Az Egyesült Államokban a termelés és a fogyasztás centrumai igen nagy távolságra fekszenek egymástól. Az áruk felvásárlását viszont centralizált monopolista társaságok végzik, amelyek elvágják a termelőket a piactól. E monopóliumok gyakran közvetítőkkel dolgoznak, akik olykor a bankár szerepét is betöltik: kölcsönt folyósítanak a kis- és középfarmereknek a termékek betakarításáig. Ennek következtében a farmerek kénytelenek nekik adni el termékeiket. Miután terméküket eladták és kifizették adósságukat, újabb hiteleket kénytelenek felvenni, hogy a termelést folytatni tudják. Eközben és ennek következtében a monopóliumok egyre gazdagabbak lesznek.

A mezőgazdasági termékek termelői árának esése azonban nem jelenti azt, hogy az élelmiszerek fogyasztói ára is csökken. Éppen az a jellemző, hogy az élelmiszerek fogyasztói ára határozott emelkedést mutat, s ha egyes években némileg csökkent is, a

[15] Martinov id. cikke, 78. oldal.
[16] Statistical Abstract of the United States 1952. 647. old.

Digitized by Google

termelői ár ennél mindig nagyobb mértékben esett. Ezzel egyidőben a monopóliumok haszna növekedett. A 25 legnagyobb élelmiszeripari monopólium kimutatott haszna az 1954. évi 388 millió dollárról 1958-ig 555 millió dollárra emelkedett.[17] Így fest a gyakorlatban a burzsoá közgazdászoknak az az állítása, hogy az élelmiszerfogyasztás és az ellátás a kereslet és kínálat törvénye alapján igazodik egymáshoz.

Mindez azt jelenti, hogy az élelmiszerfogyasztás emelkedése beleütközik a lakosság fizetőképes keresletének korlátjába. A farmerek és a fogyasztók közé beékelődött különböző ipari és kereskedelmi monopóliumok ragadják magukhoz a fogyasztók által az élelmiszerre költött pénz jelentős részét. A fogyasztók kiadásainak elemzéséből világosan kidertil ez.

A FOGYASZTÓK KIADÁSAINAK MEGOSZLÁSA 1955-BEN[18]

Megnevezés	Fogyasztói kiadás (milliárd dollárban)	A kiadásból		Forgalmi adók
		a farmerek részesedése	ipari és kereskedelmi árrés	
Élelmiszerek	49,4	18,7	30,7	
Nem élelmiszerek ebből:	25,8	2.6	18,0	
textiláruk	10,0	1.4	8,6	
alkohol, italok	8,0	0,3	4,5	3,2
dohánytermékek	4,8	0,7	2,1	2,0
sörtermékek	3,0	0,2	2,8	
Összes termék	75,2	21,3	48,7	5,2

A farmerek a fogyasztók összes kiadásából csak 28,4 százalékot kaptak, ezzel szemben az ipari és kereskedelmi árrés 64,7 százalék. Meg kell jegyezni, hogy a magas ipari és kereskedelmi árrés bizonyos fokig érthető akkor, ha az az áruforgalom magas kulturájából fakad, ha jól feldolgozott, jól előkészített és csomagolt árukat technikailag jól felszerelt üzletekben vásárolhatnak a fogyasztók. A 64,7 százalékos árrés azonban aránytalanul magas és *elsősorban nem* az említett kedvező körülményekre, hanem a magas tiszta forgalmi költségekre és monopolprofitokra vezethető

[17] Federal Reserve Bulletin 1960. marc. 299. oldal
A társaságok által kimutatott haszon az adók levonása után.
[18] K. P. Ogren: The Marketing Bill for Agr. Prod. Agricultural Economics Research 1955. okt. 102. oldal. Idézve: Közgazdasági Szemle 1957. márciusi számából 328. oldal

Digitized by Google

vissza. A 48,7 milliárd dollár ipari és kereskedelmi árrés 32,9 százaléka jutott az iparnak és 67,1 százaléka az elosztó szerveknek.[19] Az elosztás a szállítást is magában foglalja az ezzel kapcsolatos kiadások azonban 10 százalékát sem érik el az összes költségeknek. A kereskedelem magas improduktív költségei akadályozzák a fogyasztás emelkedését. Ha pl. az USA-ban 50 százalékkal csökkennének az elosztószervek költségei, a fogyasztók ugyanazon pénzösszegből 25 százalékkal több árut vásárolhatnának. 1945 óta csökken a farmerek részesedése a fogyasztóknak élelmiszerre fordított egy-egy dollárjából.

A FARMEREK RÉSZESEDÉSE AZ USA-BAN AZ ÉLELMISZERRE FORDÍTOTT KIADÁSOK EGY DOLLÁRJÁBÓL (CENT)[20]

1945	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
53	49	47	44	43	41	40	40	40	38	37

A kiskereskedelmi árak növekedése rontja a farmernek mint fogyasztónak a helyzetét is, hiszen az erősen specializált amerikai mezőgazdaságban sok farmer vásárolja az élelmiszereket, illetve az élelmiszerek egy jelentős hányadát. Illinois államban például 1951-ben a farmerek által fogyasztott élelmiszereknek csak 52 százaléka került ki saját gazdaságukból. Sok farmer üzletben vásárolja a kenyeret, a húst, a tejterméket, a zöldséget stb.[21] Különösen súlyosan érinti ez az élelmiszervásárlásra kényszerülő kis- és középfarmereket, akik jövedelmüknek mind nagyobb részét kénytelenek e célra fordítani.

A monopóliumok a maximális hasznot hajszolva nem riadnak vissza olyan bűnös machinációktól sem, amelyek hatalmas károkat okoznak a lakosság egészségének. A malmok például őrlés közben kivonják a búzából a legtáplálóbb anyagokat és más célra használják fel. Sifrin szovjet közgazdász az Egyesült Államok mezőgazdaságáról szóló könyvében beszámol arról, hogy egy angol tudós kísérleteivel bebizonyította: a tápértékétől megfosztott fehér búzakenyérrel táplált kutyák 2—6 hét után az epilepsziához hasonló rohamokat kapnak. Hasonló tapasztalatokat szereztek az USA-ban más állatokon végzett kísérletek során is. Másrészt évente milliónyi tonna különféle vegyianyagot kevernek a kenyérbe, olyanokat is, amelyek rendkívül károsak az emberi szervezetre. Mint a Facts for Farmers című amerikai lap írja, 1951 no-

[19] Ugyanott.
[20] The agricultural Situation, 1960. febr., 13. oldal. Az 1959. és az 1960. évi adat előzetes.
[21] Neue Zürcher Zeitung, 1961. aug. 20.

Digitized by Google

vemberében az USA kongresszusa e kérdéssel foglalkozva, egy évi ülésezés és vizsgálat után sem fogadott el semmilyen határozatot.[22] A monopóliumok hatalmas kampányt folytattak azért, hogy a tevékenységüket gátló törvény elfogadását megakadályozzák. Ezek a tények élesen megvilágítják a mezőgazdasági termékek felvásárlását és feldolgozását kezükben tartó monopóliumok igazi természetét.

3. A termelési eszközök magas monopolára

A farmerek nemcsak eladók, hanem mint vásárlók is összeütköznek a monopóliumokkal. Termékeiket alacsony áron adják el és magas kiskereskedelmi áron vásárolnak. Különösen érzékenyen sújtja a mezőgazdaságot a termelési eszközök magas monopolára, elsősorban a gépek, a berendezések, az üzemanyagok, a műtrágya magas ára. Az e termékeket előállító iparágak erősen monopolizálva vannak, s ez lehetővé teszi, hogy a monopoltőkések az árakat a mezőgazdasági termékek áringadozásától függetlenül emeljék.

Az Egyesült Államokban a mezőgazdasági gépipar az ipar egyik leginkább monopolizált ága. 1954-ben négy monopólium állította elő a mezőgazdasági gépek és felszerelések 38 százalékát. Egyes termékek területén azonban a „négy nagy" részesedése még ennél is jóval nagyobb. Például a traktorok 73 százalékát ők gyártják. A legnagyobb mezőgazdasági gépipari vállalat, az International Harvester összpontosította kezében az iparág alaptőkéjének 45,3 százalékát. Aktívája 1947—1958 között 620 millió dollárról 1 milliárd dollárra emelkedett,[23] dolgozóinak létszáma 1958-ban 63,2 ezer fő volt.[24] A termelés és a tőke magasfokú koncentrációját a mezőgazdasági gépgyártás vezető vállalatainak a finánctőkével való sokoldalú kapcsolatai egészítik ki. Az International Harvester például 1957-ben egyedül az összefonódott igazgatóságok révén 11 bankkal, 9 biztosító társasággal, 7 nagy vasúttársasággal és több mint 40 ipari és kereskedelmi vállalattal volt kapcsolatban. Az International Harvester állapítja meg az árakat, a többiek pedig őt követik. Ilyen viszonyok között nem csoda, hogy a farmerek termelési költségei a háború utáni években nagy mértékben emelkedtek. A farmerek által vásárolt termelési eszközök és létfenntartási cikkek kiskereskedelmi ára a következőképpen alakult:

[22] Sifrin id. műve, 217. oldal.
[23] Martinov, id. cikke, 81. oldal.
[24] Nemzetközi Almanach 1960. Kossuth Kiadó 1202. oldal.

Digitized by Google

A FARMEREK ÁLTAL VÁSÁROLT TERMÉKEK KISKERESKEDELMI ÁRÁNAK ALAKULÁSA[25]
(1910—1914 = 100)

Megnevezés	1945	1950	1951	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Termelési eszközök	176	246	275	253	252	251	250	257	264
Létfenntartási cikkek	182	246	268	270	274	270	274	282	287

A termelési eszközök ára a koreai háború után csökkent. 1953-tól 1957-ig lényegében azonos színvonalon mozgott, 1957-től azonban újból emelkedett. Merőben más képet mutat a létfenntartási cikkek áralakulása. E termékek ára úgyszólván állandóan emelkedik. Ebben — az infláción kívül — lényegében a monopóliumok áremelő tevékenysége mutatkozik meg. A mezőgazdasági termékek termelői árának csökkenése és a farmerek által vásárolt létfenntartási és termelési eszközök árának emelkedése miatt a farmereket egyre erősebben sújtja az agrárolló. A monopoltőke nyomása megnehezíti, hogy a farmerek alkalmazkodjanak az árviszonyokhoz.

A mezőgazdasági termékek alacsony felvásárlási monopolára és az ipari termékeik magas ára révén a monopóliumok a mezőgazdaságban létrehozott érték jelentős részét kisajátítják, s gyakran még a létfenntartáshoz szükséges munkabér egy részét is elrabolják a kis- és középfarmerektől. Másfajta viszony alakul ki a monopoltőke és a kapitalista farmergazdaságok között (ez esetben a mezőgazdasági munkások által létrehozott értéktöbblet megosztásáról van szó). A monopoltőke kisajátítva a mezőgazdaságban keletkezett értéktöbblet jelentős részét, a tőkés farmerek számlájára is gazdagszik. Így sok esetben a farmerek akkor sem juthatnak abszolút földjáradékhoz, ha a termék értéke ezt tartalmazza is, mert az alacsony felvásárlási árak révén a monopóliumok lefölözik azt. A gyengébb kapitalista ragadozót, a mezőgazdasági tőkést megrabolja az erősebb, az ipari monopoltőke. Ezen az alapon ellentmondás van köztük, harcolnak az értéktöbblet megszerzéséért. Ez a harc azonban olyan osztályok között folyik, amelyek együttesen is érdekeltek a munkásosztály egészének kizsákmányolásában.

[25] Statistical Abstract of the US. 1957. 635. oldal. 1959. 631.

Digitized by Google

4. A vertikális integráció, a monopóliumok terjeszkedésének újabb eszköze

A monopoltőke hosszú ideig főleg a forgalom, a mezőgazdasági termékek felvásárlása révén uralta a mezőgazdaságot. A második világháború utáni években azonban az Egyesült Államok mezőgazdaságában a monopóliumok uralma új formát öltött. A konzerv-társaságok — elsősorban a „négy nagy" — még a második világháború előtt beindították a zöldség- és gyümölcstermesztés szerződéses rendszerét. A szerződésben meghatározták a termelés méreteit, az árakat, sőt nemritkán a farmerek által alkalmazott munkásoknak fizetendő béreket is, s így a farmerek gazdaságilag teljesen a konzerv-társaságok fennhatósága alá kerültek. Néhány év óta ennek mintájára az amerikai mezőgazdaság monopolizálásának új, sajátos útját figyelhetjük meg. Úgynevezett mezőgazdasági társaságok alakulnak, amelyek *egyesítik a termelést, a feldolgozást és az értékesítést.* Az amerikai közgazdasági irodalomban ezt vertikális integrációnak nevezik. A vertikális integráció lényege a következő: a nagykereskedelmi, vagy élelmiszeripari monopólium szerződést köt a farmerekkel, s ebben előírja meghatározott mennyiségű és minőségű termék termelését. A szerződésben kiköti, hogy a farmer köteles a megfelelő mennyiségű terméket az előírt minőségben, a megállapított áron és időben leszállítani. Hitelt folyósít, hogy a farmerek a szükséges termelési eszközöket beszerezzék, de csak a számukra kijelölt társaságoknál szerezhetik be ezeket.

A vertikális integráció különösen a mezőgazdasági termelés erősen specializált területein hódít tért. Jelenleg például a baromfitenyésztő farmok 90—95 százalékán már uralkodóvá vált ez a szervezeti forma, s a sertés- és szarvasmarha-tenyésztésbe, valamint a mezőgazdaság más területeire is gyorsan behatol. A General Mills — a legnagyobb malomipari társaság — például azt ajánlja a farmereknek, hogy „tojásgyárakat" alapítsanak (a tőke egyharmadát ők fektetik be, a többi összeget pedig hitel útján szerzik meg). A farmereknek az „A" minőségű tojásokért tucatonként 37 centes árat garantálnak, ha a takarmányt a General Mills társaságtól szerzik be és az „üzemet" a tröszt által előírt gépekkel szerelik fel.

A vertikális integráció valóságos forradalmat hozott a pecsenyecsirke (broiler) termelésében, a termelést csaknem teljesen automatizált „baromfigyárak" végzik. A broiler-termelés elég jelentős része (egyötöde) a déli államokra jut, ahol a gyapottermelésből kieső tőkeszegény kisfarmereket a monopoltőke ilyen módon vetette uralma alá. Georgia államban — ez az állam valami-

Digitized by Google

kor a gyapottermelés központja volt — a broiler termelési értéke meghaladja a gyapottermelés értékét.

A pecsenyebaromfi-termelésnek ez a formája lényegesen növelte a takarmányfelhasználás hatékonyságát és a munka termelékenységét. 25 évvel ezelőtt 5,45 kg takarmánnyal állítottak elő 1,36 kg baromfihúst, 1959-ben 3,62 kg-mal. Néhány évvel ezelőtt egy dolgozó 3—8000 darab baromfit kezelt, ma 4—10 000 darabot. Van olyan üzem, amelyben egy dolgozó 30 000 baromfit lát el.[26] Mindennek következtében a pecsenyecsirke termelése 1939—1958 között 16-szorosára emelkedett.[27] Ez azonban nem eredményezte a kisfarmerek felvirágzását. A nagyüzemi baromfitartás hatalmas piaci fölösleget hozott létre és ez lenyomta az árakat. A kereskedelmi broiler fontonkénti ára 1948—1956 között csaknem 50 százalékkal esett. Ez a termeléshez képest erősen leszorította a jövedelmet és sok farmer tönkremenését okozta.

A baromfitenyésztő farmok száma a második világháború után csökkent. Az 1954. évi mezőgazdasági összeírás szerint az USA-ban 154,257 baromfitenyésztő farm volt. Ez mintegy 20 000-rel kevesebb, mint 1950-ben.[28]

A vertikális integrációt a termelőerők fejlődése, a műszaki haladás váltotta ki. Elterjedését részben az segítette elő, hogy növekedett a farmerek tőkeszükséglete, mert a gépesítés és az elektrifikálás gyorsan tért hódított az állattenyésztésben. A tőkés társadalomban a vállalkozások tőkéjének megszerzésében vagy kibővítésében jelentős szerepet játszik a hitel. Különösen megnő a hitel szerepe a technika gyors fejlődése idején, mert ilyenkor versenyképes üzemek létrehozásához és fenntartásához mind nagyobb összegű tőke szükséges. A mezőgazdaságban azonban a hitelfedezet eszközei meglehetősen korlátozottak. A mezőgazdaság hitelellátásának kockázata — a terméseredmények ingadozása, elemi csapások stb. következtében — általában nagyobb, mint a tőkés gazdaság egyéb szférájában. A bankok vonakodnak attól, hogy az állatállomány, vagy a terméshozam fedezete alapján nyújtsanak hitelt. A mezőgazdasági hitel biztosításának tartós és megbízható fedezete a föld. Nem véletlen, hogy a jelzálogadósság igen fontos helyet foglal el a különféle mezőgazdasági adósságok között. A bankok azonban a hosszantartó agrárválság körülményei között, amikor a nagy termékfeleslegek miatt alacsony a mezőgazdaság tiszta jövedelme, tartózkodnak attól, hogy a földre kölcsönt nyújtsanak, mert más befektetések nagyobb profitot hoznak nekik. A

[26] Fatis Review, Paris 1959. 1. sz. 6—10. oldal.
[27] Agricultural Statistics 1957. 497. old. Statistical Abstract of US 1959. 687. oldal.
[28] US Census of Agriculture 1954. II. 1302. oldal. A baromfitartó farmok száma természetesen nemcsak a pecsenyecsirkét előállító farmokat tartalmazza, hanem felöleli az összes baromfifarmokat.

Digitized by Google

bankok és biztosító társaságok egyéb okok miatt is tartózkodóak a mezőgazdaságnak nyújtandó kölcsönök tekintetében. A mezőgazdaságban a termelési ciklus viszonylagos hosszúsága miatt a farmerek hosszabb időszakra igényelnek hitelt. A bankoknak viszont előnyösebbek a viszonylag nagyösszegű, de rövid időre kihelyezett kölcsönök. Az Egyesült Államokban létrehoztak ugyan speciális állami hitelintézeteket a mezőgazdasági hitelszükséglet „kielégítésére", ezek azonban olyan feltételekkel nyújtanak kölcsönt, amelyeknek a kis- és középfarmerek képtelenek eleget tenni. A bankkölcsön megszerzésének nehézségei arra kényszerítik a farmereket, hogy egyezményeket kössenek a monopóliumokkal. Ez jelentős mértékben közrejátszik a vertikális integráció terjedésében. Természetesen a vertikális integráció létrejöttében a monopóliumok is érdekeltek. (A takarmánymonopóliumok például termékeik számára magas árak mellett jó piacot tudnak ezáltal biztosítani.)

A monopolista sajtó és az USA földművelésügyi minisztériuma széles körben propagálja a vertikális integrációt. A The Wall Street Journal című amerikai lap a baromfitenyésztés szerződéses termelését értékelve azt állítja, hogy az előnyös a farmereknek, mert megszabadítja őket a piaci kockázattól.[29] A valóságban ezek a farmerek előbb „megszabadulnak" gazdaságuk vezetésének jogától, majd gazdaságuktól is. A szerződést aláíró farmer — aki elveszítette rendelkezési jogát saját farmja felett — már a monopólium rabja. A végeredmény rendszerint az, hogy a farmer vagy eladja földjét a kereskedelmi, illetve élelmiszeripari monopoliumnak és az iparban próbál munkát keresni, vagy fokozatosan „társtulajdonossá", majd mezőgazdasági munkássá válik.

Valószínű, az amerikai mezőgazdaságban a jövőben tovább növekszik az „integrált" üzemek száma és ezzel emelkedik a monopóliumok kezében levő földterület, megerősödik a monopóliumok uralma a mezőgazdaságban. A vertikális integráció tehát nemhogy lassítaná, de gyorsítja az úgynevezett „horizontális integrációt", vagyis a földkoncentráció folyamatát, ez pedig gyakorlatilag egyértelmű a kisfarmerek fokozatos, egyre tömegesebb méreteket öltő tönkremenésével.

[29] The Wall Street Journal, 1957. VII. 13.

Digitized by Google

Változások az elmaradott országok nyugati „segélyezésében"

Irta AVAR JÁNOS

A kapitalizmus általános válságának a második világháború utáni új szakasza, a szocialista világrendszer kialakulása döntő hatást gyakorolt a kapitalista világ vezető köreinek stratégiájára. A szocialista átalakulás közvetlen veszéllyé vált az imperialisták számára, ennek megakadályozására összpontosítják erőik zömét, s minden más érdeküknek ezt helyezik elébe. Ez a fő ellentét alapvetően meghatározza viszonyukat a gyarmati rendszer felbomlásának folyamatához is.

A gyarmati rendszer felbomlásának meggyorsuló folyamata szerkezetileg átalakította a tőkés világot. Az iparilag fejlett, többségükben imperialista országokkal szemben kialakult a gazdaságilag gyengén fejlett, de formailag független kapitalista országok nagy csoportja. A szocialista világrendszer léte következtében a kapitalista világban elfoglalt helyzetük lényegében különbözik a korábbi időszak hasonló államainak helyzetétől. Ezeknek az országoknak ma már reális lehetőségük van arra, hogy véget vessenek az imperializmustól való gazdasági függőségüknek és elmaradottságuknak. Ennek az útja az, ha élénk, mindkét félre előnyös kereskedelmi kapcsolatokat tartanak fenn a szocialista világpiaccal és támaszkodnak a szocialista tábor állandó gazdasági és politikai támogatására. Nem is tudják kivívott politikai függetlenségüket megtartani másképpen, mint úgy, hogy ezen az úton megteremtik gazdasági függetlenségüket.

Ez a történelmi folyamat az imperializmus szakadatlan ellenoffenzívája közepette és ennek ellenére megy végbe. Az imperializmus egyik lényegi vonása, hogy gazdaságilag kizsákmányolja a fejletlen országokat, s ezért minden eszközzel meg akarja őrizni uralmát felettük. Mindenekelőtt igyekszik kíméletlenül letörni a felszabadulásért harcoló gyarmati mozgalmakat; ahol pedig kénytelen beletörődni a volt gyarmat politikai önállóságába, ott elsősorban gazdasági nyomással próbálja megtartani régebbi befolyá-

Digitized by Google

sát. De egyrészt a közvetlen szocialista átalakulástól való félelem, másrészt az elmaradott országok nemzeti burzsoáziájának gazdasági és politikai önállóságra való törekvései arra kényszerítik, hogy megválogassa és szükség szerint váltogassa módszereit. Minden fejletlen ország kapcsolatokat létesíthet a szocialista államokkal, amelyek gyorsan erősödnek, s így egyre hatékonyabban segíthetik a gazdaságilag elmaradottakat. Ezért az imperializmus többé nem képes tartósan meggátolni a volt gyarmatok gazdasági fejlődését. S ha már megakadályozni nem tudja — részt vállal fejlesztésükben, hogy így módon próbálja meg kezében tartani és érdekeinek megfelelően befolyásolni fejlődésüket.

A fejletlen országoknak az imperialista hatalmak által való „segélyezése" a szocialista világrendszer kialakulásával került napirendre. A nyugati „segélyezés" az imperializmus manővere, amely az önzetlen segélyezés köntösét próbálja ráhúzni a monopolista érdekekre. *Elvileg* segélynek nevezzük azokat az adományokat és hosszúlejáratú kölcsönöket, melyeket más államok a gyengén fejlett országok kormányainak nyújtanak az illető ország gazdasági fejlődésének elősegítésére, elmaradottságuk megszüntetésére. *Gyakorlatilag* ez csupán a szocialista segélyekre jellemző. A továbbiakban arra a lényegbeli és áthidalhatatlan eltérésre kívánunk rámutatni, amely az imperialisták által nyújtott „segélyeket" mind céljuk, mind módszereik tekintetében elválasztja a valódi segélyezéstől.

*

A „segélyezést", mint a kapitalizmus viszonylagos megszilárdításának eszközét már közvetlenül a háború után is alkalmazta az Egyesült Államok Nyugat-Európában. A gazdaságilag gyengén fejlett országok programszerű „segélyezését" azonban csupán 1949-ben kezdte meg, a kínai forradalom győzelmének, a vietnami felszabadító háborúnak és annak a hatására, hogy több olyan állam jött létre, amely megmaradt ugyan a kapitalista gazdasági rendszerben, de politikai önállóságának kivívásával további érzékeny sebet ütött az imperializmuson. A „segélyezés" tehát lényegében is imperialisták önvédelme, s a „segély-programok" aszerint változnak, ahogyan a tőkés világban válsággócok keletkeznek.

Annak ellenére azonban, hogy a „segélyeket" a szocialista átalakulás és a gyarmati felszabadító mozgalom egy-egy előretörésétől megrettenve, annak reakciójaként irányították a „veszélyeztetett" területekre, a nyugati „segélynek" egyben agresszív jellege is van.

Az imperializmus egyre kevésbé képes arra, hogy világméretű támogatást nyújtson a reakciós erőknek, hogy „exportálja az ellenforradalmat". Korlátokat, mégpedig állandóan szűkülő korlátokat állít elébe, egyrészt a szocialista tábor erejének szakadatlan

Digitized by Google

növekedése, másrészt a kapitalizmus állásainak és belső erejének gyengülése. De az imperializmus mégsem válik csupán passzív szemlélőjévé a történelmi fejlődésnek. Minden egyes áttörés hatására módosítja startégiáját, s egyben maga is támadásba próbál lendülni. S szemben a szocializmussal, amely mindig az adott ország belső társadalmi erőinek megmozdulásával tör előre, az imperializmus eszköze az agresszió, a tőkés rend megvédésére irányuló *külső* beavatkozás. Természetes, hogy a „segélyezést" is felhasználja a maga agresszív céljaira. A nyugati „segély" tehát lehet a függőség fenntartásának eszköze, de lehet egyúttal behatolási kísérlet is, kísérlet arra, hogy a már szétzúzott kapcsolat helyébe az imperialisták új függőségi kapcsolatokat alakítsanak ki.

Ezt az agresszivitást mutatja mindenekelőtt a „segélyek" jelentős részének közvetlenül katonai jellege. Az imperializmus azt tartotta a legfontosabbnak, hogy katonailag megerősítse leginga-tagabb állásait. Az amerikai stratégia a szocialista tábor körül kiépített katonai támaszpontokon, a katonai diktatúrákon és a szélsőségesen antikommunista bábkormányokon alapult. A katonai segéllyel megerősítették az élősdi, reakciós és a nyomort konzerváló rendszerek erőszak-szerveit. Az amerikaiak (a nyugati „segély" javát ők adták) nem törődtek azzal, hogy ezek az országok gazdaságilag fejlődjenek; a „segélyt" nem a nyomor csökkentésére, hanem a nyomorgók kordában tartására adták. Az általuk támogatott bábkormányok egyúttal a szocialista tábor elleni támadás fő potenciális végrehajtói. Amerikai katonai segélyszállításokkal fegyverezték fel az agresszív tömböket, a NATO-t, a SEATO-t, a Bagdadi Paktum tagállamait. Emellett a katonai segély eszközét gyakran arra is felhasználták, hogy növeljék a felszabadult államok közti ellentéteket (pl. párhuzamos fegyverszállítások útján v. ö. például Arab—Izrael-i, Pakisztán—India-i ellentétek szítása.)

A tőkés „segély" másik feladata, hogy új módszerrel szolgálja a gazdasági behatolást az állammonopolista kapitalizmus idején. A kapitalizmus általános válságának a második világháború utáni szakaszában kockázatosabbá vált a magántőke-kivitel. A forradalmaktól és az államosításoktól megrettent monopoltőke az államra hárította át a kockázatot, neki engedte át a faltörő kos szerepét. A „segélynek" egyik hivatása, hogy megteremtse a biztonságos kizsákmányolás feltételeit. Amilyen mértékben megérnek ezek a feltételek és stabilizálódik a kapitalizmus a „megsegélyezett" országban, olyan mértékben követi a magántőke beáramlása az állam nyújtotta „segélyeket". 1945 és 1950 között még az amerikai „segélyeknek" 72,5 százaléka jutott Európára, de 1958-ban

. Voproszi Ekonomiki, 1960. 12. sz., 67. oldal.

Digitized by Google

már csak 22 százaléka. Az amerikai tőkések európai közvetlen beruházásainak értéke viszont az 1950. évi 1720 millió dollárról 1859-re 5,3 milliárdra növekedett.[2]

A tőkés rendnek egyes területeken való viszonylagos megszilárdulása azonban csupán ideiglenes, bomlása és fokozatos visszaszorulása pedig állandó folyamat. 1945 és 1950 között az európai és az amerikai kontinensen kívüli területek az amerikai „segély" 26 százalékában részesültek — 1957-ben már ide jutott a „segélyek" 60,9 százaléka,[3] s ez az arány azóta is növekszik. Ezzel szemben 1950-ben az Egyesült Államoknak akkor 11 788 millió dollár értéket képviselő külföldi közvetlen magánberuházásaiból mindössze 1622 millió jutott e területre, 1957-ben pedig 25 252 millióból is csak 3783 millió.[4] Az utóbbi arány változatlanságát főleg az biztosította, hogy az amerikai monopóliumok számos pozícióból kiszorították az angol és a francia tőkéseket.

Az állam és a monopoltőke e „munkamegosztását" szemlélteti a következő példa is: 1957-ben Délkelet-Ázsiában 600 millió dollár „segély" mellett alig 100 millió összegű magántőkét fektettek be.[5] Az amerikai kontinensre viszont 1945 és 1958 június 30. között összesen mintegy 1895 millió dollár gazdasági „segély" jutott,[6] s az 1957-ben külföldön levő amerikai közvetlen beruházások már említett 25 252 millió dollárjából 17 476 millió[7] jutott Latin-Amerikára és Kanadára. Az új amerikai kormány „segély"-programja már jelentős figyelmet szentel Latin-Amerikának is, s ezzel egyidejűleg csökkennek az ide irányuló magánberuházások, sőt nő a kivont tőke mennyisége. Ez is annak a jele, hogy Dél-Amerikában megrendült az imperializmus helyzete.

Itt kell megemlíteni, hogy a nyugati propaganda a magántőke-kivitelre is igyekszik kiterjeszteni a „segély" fogalmát; ezzel egyrészt a valóságosnál nagyobbnak tünteti fel az imperialista országok „ajándékozó" tevékenységét, másrészt leplezi a monopóliumok behatolását, s így azt is, hogy az állam nyújtotta „segélyek" milyen mértékben szolgálják ezt a behatolást. A magántőke-kivitel célja azonban kizárólag a profitszerzés, s éppen ez az egyik nagy forrása az elmaradott országokat érő veszteségeknek. A monopóliumok profit, kamat, osztalék formájában óriási összegeket vonnak ki évente a gyengén fejlett országokból. Az Egyesült Államok nagytőkéseinek a közvetlen külföldi beruházásokból eredő jövedelme 1957-ben 3330 millió dollár volt, s ebből mindössze 31 százalékot, 1077 milliót ruháztak be újólag (de az olajmonopóliu-

[2] Mezsdunarodnaja Zsizny, 1961. 4. sz., 101. oldal.
[3] Voproszi Ekonomiki, id. szám.
[4] The International Flow of Private Capital. ENSZ. 1959.
[5] Uo.
[6] Aussenpolitik, 1960. október.
[7] The International Flow of Private Capital. ENSZ. 1959.

Digitized by Google

mok csak jövedelmük 22 százalékát fektették be újra).[8] 1958-ban új befektetésekre 1,2 milliárd dollár folyt ki az USA-ból, viszont a közvetlen beruházásokból 2163 millió dollár folyt be.[9] Becsin szovjet közgazdász számításai szerint 12 év alatt (1946—58) az USA közvetlen beruházásokra irányuló tőkeexportja mintegy 11,3 milliárd dollárt tett ki, haszna pedig 28,3 milliárdot, s ebből 19 582 millió, tehát a kivitt tőkének csaknem kétszerese folyt be az Egyesült Államokba.[10]

Ezek után több közgazdász számításait összevetve megállapítható, hogy az Egyesült Államok 1959-ig mintegy 74 milliárd dollár „segélyt" nyújtott más országoknak. A közel 30 milliárdnyi közvetlenül katonai rendeltetésű összeg mellett körülbelül 44 milliárd dollár nevezhető gazdasági „segélynek". Ennek túlnyomó része, mintegy 26 milliárd, Európára jutott. A fennmaradó 18 milliárd dollárból majdnem 10 milliárdot a távol-keleti és Csendes-óceáni országoknak juttattak — a zömét Japánnak, Dél-Koreának, Tajvannak, Dél-Vietnamnak —, a fennmaradó összegből pedig jelentős mértékben részesedtek a közép-amerikai diktatúrák, Menderesz Törökországa, Irán stb. A háború utáni másfél évtizedben tehát az Egyesült Államok, népességüket tekintve, viszonylag csak jelentéktelen összeggel „segélyezte" azokat a gyengén fejlett országokat, amelyek valóban hozzákezdtek elmaradottságuk megszüntetéséhez.

A nyugat-európai imperialista országokra az jellemző, hogy csupán a saját közvetlen érdekkörükbe tartozó országok és területek „támogatásával" törődtek. Franciaország úgynevezett „fejlesztési segélye" szinte kizárólag az ország „tengerentúli területeinek" és a Francia Közösség országainak jut. Nagy-Britannia csak a Brit Nemzetközösséghez tartozó országoknak, Nyugat-Németország pedig elsősorban a Közös Piac-tagállamok gyarmatainak vagy félgyarmatainak nyújtott „segélyt" az Európai Gazdasági Közösség „fejlesztési alapja" útján.

A négy vezető imperialista hatalom a háború utáni másfél évtizedben a következő összegű gazdasági „segélyt" nyújtotta az elmaradott országoknak:

Egyesült Államok	kb.	18	milliárd dollárt
Anglia	kb.	2	milliárd dollárt
NSZK	kb.	0,5	milliárd dollárt
Franciaország	kb.	1,5—2	milliárd dollárt
Összesen: kb.		22—22,5	milliárd dollárt.

[8] Uo.
[9] Uo.
[10] Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija, 1960. 6. sz., 104. old.

Digitized by Google

Amikor az anti-kolonialista harc kiéleződött, az imperializmus az elmaradott országok „megsegélyezésében" nagyobb szerepet juttatott az általa létrehozott nemzetközi szerveknek. Ez egyrészt a kockázat áthárításának további módszere, másrészt azt a célt szolgálja, hogy nemzetközi cégérrel leplezzék a gazdasági beavatkozást. A valóságban a segélyezéssel foglalkozó világszervezetek a vezető tőkés országok közvetlen irányítása alatt állnak, kölcsön-ügyleteikben részt vesznek a nagybankok és a monopóliumok.

A legnagyobb „fejlesztési kölcsönöket" nyújtó szervezet a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, az úgynevezett Világbank. Elvileg az ENSZ fennhatósága alá tartozik, de gyakorlatilag amerikai vezetés alatt áll: irányító testületében a szavazatok 30,34 százaléka az USA kormányának kezében van, s összesen 61,36 százalék hét vezető tőkés ország között oszlik meg.[11]

A Világbank kölcsöneinek már jelentősebb része jutott az elmaradott országoknak. Az által 1960-ig nyújtott 5181 millió dollár kölcsönből 3430,5 milliót kaptak az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok.[12] A Világbankhoz kapcsolódik a Nemzetközi Pénzügyi Testület (IFC), ez a segélynyújtással foglalkozó kisebb szervezet, amely egyenesen a magántőke támogatására létesült.

•

A gazdasági segítség rendkívül fontos serkentője lehet az elmaradott országok fejlődésének, a gyakorlatban azonban belső tényezőktől is függ az, hogy milyen hatékony ez a segítség.

Ez a belső tényező — az illető ország társadalmi rendszere. A megfelelő külföldi segítség hatalmas hozzájárulás lehet a gazdasági fejlődéshez azért, mert lehetővé teszi a belső erőforrásoknak, a természeti kincseknek és a tömegek alkotó erejének felhasználását. De nem mintha pótolná ezt. Sőt, elvileg az is lehetséges, hogy az elmaradott ország külső segítség nélkül, csak belső erőforrásaiból merítve fejlődik; s így az előrehaladás jóval lassúbb és nehezebb. Hogy azonban egy ország milyen mértékben tudja mozgósítani és felhasználni a rendelkezésére álló belső erőket, az szinte kizárólag társadalmi rendjétől függ. A kapitalista berendezkedésű fejletlen országok csak a gazdálkodás tőkés módja által megszabott lehetőségek között képesek erre, s ezért nem is tudják teljesen kihasználni belső erőforrásaikat. Ez növeli a külföldi segítség iránti igényüket, de egyben befolyásolja is annak felhasználását. A továbbiakban azonban csak azt vizsgáljuk, hogyan felel meg a nyugati „segély" saját stratégiai célkitűzé-

[11] Deutsche Aussenpolitik, 1961. március.
[12] Deutsche Aussenpolitik, 1961. március; Aussenpolitik, 1960. október.

Digitized by Google

seiknek, s milyen módszerekkel igyekeznek érvényre juttatni azokat.

A nyugati „segélyt" az imperialista ország államhatalma nyújtja, s így a „segély" áldozatát, terhét az állam, az adórendszer révén, áthárítja a dolgozókra. Ismét tanúi vagyunk annak, hogy az állam, mint a monopóliumok érdekeinek képviselője lép fel. Az egész nemzet képviselőjének tüntetve fel magát, „áldozatot" vállal, de az igazi, az idézőjel nélküli áldozat csak a dolgozókat sújtja. A „segély" közvetlenül azoknak a monopóliumoknak hoz hasznot, amelyek jó feltételekhez jutnak a „segéllyel" viszonylag stabilizált területeken.[13] Másrészt a „segélyezés" jórészt áruszállítás formájában történik, s így az állam gyakran felvásárolja a nagy trösztök olyan árult, amelyek a belső piacon vagy normális külkereskedelmi feltételek között eladhatatlanok.

Ez jelentős szerepet játszik az imperialista kormányok „segélypolitikájának" alakulásában. Az imperialista országok kénytelenek legalább egy minimális szinten kielégíteni a segítséget váró gyengén fejlett országok igényeit. Ezek igényei szükségszerűen emelkednek, mert állandóan növekszik a szocialista országok segítsége és az elmaradott országok politikai jelentősége, s ezért az utóbbiak egyre kevésbé vannak kiszolgáltatva az imperialistáknak. Ennek eredményeképpen egyre nő az elmaradott országoknak nyújtott nyugati „segély" összege, s viszonylag javulnak a „segélyezés" feltételei is. Azonban a „megsegélyezett" országban működő, vagy oda szállító monopóliumok érdeke azt követeli, hogy a „segély" ne legyen felhasználható a trösztök egyeduralma, óriási extraprofit-szerzési lehetőségei ellen. A „megsegélyezett" állam tehát csak azokat az iparágakat fejlessze, amelyek nem támasztanak versenyt a külföldi vállalatoknak, ne is gondoljon gazdaságának átfogó fejlesztésére, sőt a „segély" kösse le az erre mozgósítható belső és külső erőforrásokat. E törekvések tehát ellentétesek a gazdaságát fejleszteni akaró ország érdekeivel.

A katonai segélyezés, már említett céljai mellett, a legtöbb közvetlen előnyt nyújtotta az imperialistáknak. Az amerikai imperializmus hatalmas méretű fegyver-„adományozása" nemcsak fokozta a hidegháborút és a fegyverkezési versenyt, de kitűnő üzlet is volt az USA hadi monopóliumainak. A katonai segélyben részesülő államok e segély 85—90 százalékáért az Egyesült Államokban vásárolnak fegyvereket; így az amerikai adófizetőknek a külföldi hadisegélyre fordított minden dollárjából 85—90 cent közvetlenül az amerikai hadianyag-gyárosok zsebébe jut. Az

[13] Itt kell megjegyeznünk, hogy a „segély" az egyes imperialista csoportok közötti konkurrencia-harcban is jó szolgálatot tesz, hisz a „segély" révén szorosabbá válnak az „ajándékozó" és a „megajándékozott" ország kapcsolatai, s így az utóbbi, függő viszonya következtében, kénytelen kedvezményeket nyújtani a „segélyező" ország behatoló monopóliumainak.

Digitized by Google

állam segítségével hatalmasra nőtt az amerikai haditermelés, s persze a tőkések profitja is. Ez a „segély"-forma nagyon előnyös volt a monopóliumoknak azért is, mert keresletet támasztott az elavult fegyverek iránt. A legutóbb évekig az amerikai katonai segélyszállításoknak kb. 80 százalékát már elavult fegyverekben kapták meg a partner országok.

A katonai „segély" azonban más módon is szolgálta az Egyesült Államok érdekeit: megerősítette az illető országok katonai erejét, s így jóval kevesebb amerikai katonát kellett külföldön állomásoztatni. Az USA kormánya tehát „takarékoskodott", kihasználva, hogy a többi ország „emberanyaga" olcsóbb. Egy amerikai katonai külföldön ugyanis átlag évi 6600 dollárba kerül, de egy iráni 354, egy délkoreai 177, egy taivani pedig alig 142 dollárba.[14] S a katonai „segély"-ben részesülő ország „kötelessége", hogy a „segély" fejében nagy hadsereget tartson. Így a kapott összegen kívül annak többszörösét kell még a maga pénzéből is katonai célokra fordítania. A Bagdadi Paktum országai például 1957—58-ban 332 millió dollár katonai segélyt kaptak és további 1018 milliót fordítottak hadseregük fenntartására.[15]

A katonai „segélyek" tehát kendőzetlenül kifejezték a „segélynyújtók" közvetlen érdekeit. A gazdasági jellegű „segélyek" sokkal differenciáltabbak. A gazdasági „segélyeket" adományokra és kölcsönökre oszthatjuk. Az adományozás volt a nyugati, főleg az amerikai „segélyezés" fő formája. Az adomány-jellegű „segély" — az imperialisták számára kedvező módon — fékezi a „megsegélyezett" országok fejlődését, mert természetesen árukat és legnagyobbrészt fogyasztási cikkeket tartalmaz. Így nemcsak hogy nem fejleszti az illető ország termelését, hanem ki is szorítja a piacról a hazai ipar termékeit. Ez a „megsegélyezett" országokban számos gyár bezárására vezetett, növelte a munkanélküliséget, s egyes országokban (Dél—Korea, Irán és Dél-Vietnamban stb., de a háború után Nyugat-Európában is) egész iparágakat tett tönkre. Amellett az adományok eladásából származó ellenértéket a kormány csak az amerikaiak közvetlen engedélyével használhatta fel, s zömét katonai és rendőri kiadásokra költötte. Az „ellenértékalap" kisebb részéből főleg azokat a vállalatokat támogatták, amelyek amerikai érdekeltséghez tartoznak és javarészt az Egyesült Államoknak szükséges nyersanyagok kitermelésével foglalkoznak. Az USA tehát többségükben inkurrens, a maga belső piacán eladhatatlan fogyasztási cikkekért fontos nyersanyagokat kapott cserébe, behatolt az illető ország gazdaságába, fokozta ott a gazdasági egyoldalúságot és meggátolta a fejlődést. Így válik érthetővé az is, hogy a gyengén fejlett országoknak jutó gazdasági „segély"-ben

[14] Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyija 1960. 10. sz. 68.
[15] U. o.

Digitized by Google

nagymértékben részesülő Dél-Korea, Dél-Vietnam, Taiföld, Laosz, Tajvan, stb. a viszonylag jelentős gazdasági támogatás ellenére miért volt szinte a legcsekélyebb fejlődésre is képtelen. Az USA megromlott gazdasági helyzete azonban fokozatosan gátolta, hogy ezt a számukra előnyös módszert alkalmazzák. S mind jobban ellenezte e módszert az elmaradott országok fejlődő nemzeti burzsoáziája is.

A „segély"-programokról szólva itt kell tárgyalnunk az USA mezőgazdasági „felesleg"-szállításait.

Az amerikaiak szívesen sorolják e szállításokat a gazdasági „segélyek" közé, s az 1954-ben meghirdetett úgynevezett 480-as törvényt „Élelemmel a békéért"-programnak nevezik. A valóságban e programot a krónikus válságban levő amerikai mezőgazdaság támogatására hozták létre. A monopóliumok a belső és külső piacon magasan tartják a mezőgazdasági cikkek árait, s így évről évre mind nagyobb eladhatatlan készletek halmozódnak fel. 1953—58 átlagában az USA évi búzatermése 27,5 millió tonna volt; ebből a belső piac 16,4 millió tonnát vett fel, s csak átlag 3,7 millió tonnát tudtak exportálni. Az évi felesleg átlaga tehát 7,4 millió tonna, a felhalmozott készlet pedig 1960 végén körülbelül 37 millió tonna búza volt. Az állam ezt a felesleget adja oda admányként, vagy hitelbe, az illető ország valutájában történő fizetésre. 1954 nyarától 1959 végéig 9338 millió dollár értékű terményt szállítottak, elsősorban a lakosság ellátásának súlyos problémáival küzdő országokba, s érte helyi valutában 4156 millió dollárhoz jutottak. Az így felgyűlt alapokat az amerikai cégeknek az illető országban működő fiókvállalatai, vagy a velük társas viszonyban levő helyi társaságok, valamint a már ott működő USA-szervek kapják. Ehhez tegyük még hozzá, hogy az eladhatatlan készletek raktározási költsége évente majdnem 5 milliárd dollár és a „felesleg-program" nélkül nyilván még tovább növekednék, s akkor világossá válik, hogy ez a program többszörös üzletet jelent az Egyesült Államok nagytőkéseinek.

Az 50-es évek második felétől mind nagyobb szerepet játszik a hitel formájában történő „segély-nyújtás". A hitel, amennyiben hosszúlejáratú és alacsony kamatot kell érte fizetni, valamint ha segítségével fokozni lehet a hazai termelést, a gazdasági támogatásnak legelőnyösebb formája. Rendkívül fontos tényező az is, hogy a hitelt milyen valutában kell visszafizetni. Az elmaradott országok — elsősorban a kedvezőtlen külkereskedelmi árarányok következtében, valamint azért, mert a fejlődéshez szükséges termelőeszközöket javarészt importálniok kell[16] — súlyos deviza-

[16] Például India második ötéves tervéhez az összes beruházások 34,3 százalékát, a gépi beruházások 85,7 százalékát kellett importálni. (MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve. II. 1958—59. 104. old.)

Digitized by Google

hiánnyal küzdenek. Fontos tehát számukra, hogy a hitel ne terhelje a kedvezőtlen devizahelyzetüket; a legelőnyösebb, ha nekik kedvező áruszállításokkal, vagy saját pénzükben törleszthetik.

Az imperialisták által nyújtott hitelek azonban nem feleltek meg e követelményeknek. A „segélyeket" úgynevezett „kemény" valutákban kell visszafizetni, s jelenleg az a helyzet, hogy a „megsegélyezettek" devizatartalékai rohamosan csökkennek, az új hitelek jelentős részét pedig régebbi adósságaiknak, illetve azok kamatainak törlesztésére kell fordítaniuk. A hiteleket ugyanis a normális kereskedelmi feltételekkel, 4—6 százalékos kamatra kapták.

Az amerikai „segélyeknek" egy másik nagy hátránya, hogy nagyrészt amerikai áruk vásárlására kell őket fordítani. Ez az USA áruexportjának fokozását szolgálja, s a magas amerikai árszint következtében valójában csökkenti a kapott összeg értékét.

A „segélyezéssel" — s ez egy további súlyos hátrány — az imperialisták jogcímet szereztek arra, hogy beavatkozzanak az elmaradott országok gazdaságpolitikájába. Adomány esetén ők ellenőrzik az „elenérték-alap" felhasználását, a kölcsönöket pedig meghatározott objektumok létesítésére nyújtják, előnyben részesítve az érdekeiknek megfelelő, de az illető ország fejlődését helytelen irányba terelő beruházásokat.

A gazdasági önállósághoz munkaeszközöket és gépi berendezéseket gyártó ipar szükséges. Az elmaradottság, a gazdasági fejletlenség egyik fő vonása, hogy a gyengén fejlett országok csak nyersanyagot képesek szállítani. Az ilyen egyoldalú gazdaság teljesen a világpiactól függ, attól, hogyan alakul az ország fő exportcikkeinek ára a számára nélkülözhetetlen iparcikkek árához képest; s e tekintetben hatalmas veszteségek érik az elmaradott országokat. Az utóbbi évtizedben tovább nőtt a nyersanyagok és az ipari cikkek árszínvonala közötti különbség, az utóbbi javára. A nagy monopóliumok magasan tartják a késztermékek árait, a legtöbb nyersanyag ára viszont csökken. Csupán 1957—58-ban két milliárd dollár veszteség érte az elmaradott országokat a nyersanyagárak 7—8 százalékos csökkenése és a késztermékek árainak ezzel egyidejű növekedése következtében.[17] Ennyivel növekedett tehát a nem egyenértékű cseréből amúgyis állandóan származó óriási veszteségük. Joggal jelentette ki Oldini, Chile-i ENSZ-képviselő: „Ha a nyersanyagok kereskedelmében nem lesz változás, ha az elmaradott országok kereskedelme nem nő legalább olyan mértékben, mint az iparosított országoké, s ha az arányok a jelenlegihez hasonlók maradnak, úgy a fejletlen országok helyzete orvosolhatatlan lesz."[18]

[17] Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanács 28. ülésszakának jegyzőkönyvéből, (1959)

[18] U. o.

Digitized by Google

Viszont az sem véletlen, hogy az imperialista országok közgazdászai és politikusai könyvek és cikkek egész özönével próbálják meggyőzni az elmaradott országok kormányait: szükségtelen az, hogy erőforrásaikat a nehézipar megteremtésére fordítsák. Fokozatosságot prédikálnak, s kidolgozták az úgynevezett infrastruktúra-elméletet.[19] Ennek megvalósítása hosszú időre kitolná az elmaradott országok ipari fejlődését, s továbbra is nyersaanyagtermelői kiszolgáltatottságban tartaná őket, ugyanakkor elősegítené, hogy a magántőke behatoljon országukba, kihasználva a nyersanyagbeszerzés kedvező lehetőségeit; s kedvezően szolgálná a nyugati katonai körök stratégiai terveit is.

Az imperialisták ennek megfelelően igyekeztek „segélyeket" nyújtani, s egészen a legutóbbi időkig főleg az infrastruktúra, valamint egyes könnyűipari, élelmiszeripari létesítmények kiépítését segélyezték. Az utóbbi években azonban engedményekre kényszerültek, s így nyújtottak hitelt egyes energetikai és vegyipari objektumok építésére, cement- és üveggyárak felállítására is. Ez a szocialista országok által az ipar fejlesztésére nyújtott segélyeknek, valamint az egyes iperialista hatalmak közötti versengésnek a folyománya. Nehézipari beruházásra eddig csupán India kapott amerikai „segélyt", de várható, hogy a fenti körülmények következtében az elmaradott országok e tekintetben is több lehetőség között választhatnak és engedményeket tudnak kicsikarni.

Az imperialisták gazdasági beavatkozása a „megsegélyezett" országban külföldi és belföldi tulajdonban levő magánvállalatokat támogatja az államkapitalista szektor rovására. E magánvállalatok közül a legnagyobbak összefonódnak a nemzetközi nagytőkével, s így politikai hatásuk káros. Az említett „ellenérték-alapot" csak az ő támogatásukra használhatja fel a „segélyben" részesült kormány; a kölcsönökből létesítendő objektumok építésébe pedig rendre bekapcsolják mind a helyi, mind pedig a külföldi magántőkét. Míg tehát a szocialista segély a nemzeti burzsoázia haladó és önállósági küzdelmét segíti, az imperialista „segély" kifejezetten és érthetően a helyi burzsoázia reakciós szárnyát támogatja, erősíti.

Mindezeket a módszereket pedig a *politikai feltételek* kerete fogja össze. Valamennyi „segélyt" politikai feltételekhez kötik. Ennek „hatékony" alkalmazását lehetővé tette, hogy a „segélyeket"

[19] Infrastruktúrán a szállítás és a közlekedés feltételeinek megteremtését, a közművesítést értik. Az infrastruktúra-elmélet szerint a „segélyeket" a megfelelő út- és vasúthálózat, repülőterek, csatornázás, stb. kiépítésére kell fordítani, s csak ezután kell hozzáfogni az iparosításhoz. Ennek első lépése az alapanyagokat feldolgozó ipar létesítése legyen, majd lassan kövesse ezt a fogyasztási cikkeket gyártó ágazatoknak, s csak a legvégén a gépeket és berendezéseket előállító iparágaknak a felépítése. Ezen elmélet alátámasztásául a nemzetközi munkamegosztás kialakult rendjére hivatkoznak, és arra, hogy pazarlás volna, ha az anyagi eszközöket lassan megtérülő nehézipari beruházásokra fordítanák. Az egyebként helyes és a nehézipar fejlesztésével párhuzamosan megvalósítandó feladatokat tehát az infrastruktúra jelszavával kizárólagossá akarják tenni, szembeállítják az ipar megteremtésével, s el akarják vonni az eszközöket ez utóbbi elől.

Digitized by Google

rövid időszakokra nyújtották, s így az imperialista kormányok, a „megsegélyezett" ország politikai rendszerében történt változások esetén, könnyen érvényesíthették a zsarolás és a megtorlás módszerét. A politikai feltételek közé tartoztak az Egyesült Államok és imperialista partnerei politikájának támogatása, mindenekelőtt a nemzetközi szervezetekben; a „tevékeny antikommunista" állásfoglalás; s főleg a csatlakozás valamelyik agresszív tömbhöz. S emellett a „segélyt" legtöbbször azzal kell viszonozni, hogy katonai támaszpontokat engednek át az USA-nak.

A Világbank és az IFC kölcsöneit ugyanaz jellemzi, amit a közvetlen nyugati „segélyekről" mondottunk. (E szervek természetesen csak gazdasági támogatást nyújtanak.)

A Világbank kölcsöneinek kamata évi 6 százalék. Ez a kamatláb rendkívül kedvezőtlen, de ez természetes is, mert a Bank kölcsöneiben részt vesznek a monopóliumok, amelyek 5 százalékot is elérő kamatot számítanak. A magántőke és elsősorban az amerikai magántőke számára azért is jó üzlet a Világbank kölcsöneiben való részvétel, mert az általa nyújtott összegért a Bank elsőbbségi garanciát vállal, vagyis őket elégíti ki először a törlesztésből.

A Világbank kölcsönei szintén a gazdasági behatolás eszközei; a Világbank nyílt gazdasági kémkedést folytat. Hitelt csak akkor nyújt, ha előbb betekintést nyerhet az illető ország terveibe. Ezt beavatkozásra használja fel, s a „fokozatosság" ismertetett elveinek megvalósítását szorgalmazza. Szintén főleg az infrastruktúra kialakítására ad segítséget. 1957-ig a Világbank kölcsöneinek javát a magánszektornak nyújtották a „megsegélyezett" kormányok, természetesen a Világbank nyomására.

Minthogy e szervezetek kölcsöneit dollárban kell visszafizetni, a fejletlen országok elégedetlenségének leszerelésére létrehozták a Nemzetközi Fejlesztési Társaságot (IDA), amelynek hiteleit az adós saját pénznemében törlesztheti. E szervezet nemrég kezdte meg működését. Tevékenységét igyekeznek szűkíteni, az ügyvezetést a Világbank végzi, s ez „csökkenti annak veszélyét, hogy az IDA kiszorítja a többi segélynyújtót."[20] Az IDA természetesen az imperializmus eszköze, de létrehozása újabb kényszerű engedményt jelent.

*

Az általános válság új szakaszában megváltozott a nyugati „segély" helyzete, mivel megnőtt a szocialista országok által az elmaradott országoknak nyújtott gazdasági segítség *gyakorlati* jelentősége.

A szocialista országok nyújtotta segély mindenekelőtt elvi indítékaiban különbözik az imperialistákétól. A gyengén fejlett or-

[20] Aussenpolitik, id. szám.

Digitized by Google

országokat — ugyanúgy, mint a szocialista országokat — érdekeik szembeállítják az imperializmussal; gazdasági és politikai önállóságuk gyengíti az imperializmust, s így jelentősen növeli a világháború elhárításának lehetőségét. A szocialista országok segítségével számos elmaradott országban lehetővé válik olyan nemzeti demokratikus fejlődés, amely előkészíti a szocialista társadalomba való békés átmenetet. A szocialista segély az elmaradott országok népei életszínvonalának emelését tartja szem előtt, célja nem a tőkebehatolás, a profitszerzés, hanem az illető országok fejlődését és békepolitikáját segíti.

Ebből következik, hogy a szocialista segítség *módja* is gyökeresen különbözik a nyugati „segélytől". Nincs politikai feltételekhez kötve, támogatja a nemzeti ipar és ezen belül a nehézipar megteremtését, s visszafizetési feltételei kedvezőek (alacsony, 2—2,5 százalékos kamat, hosszú lejárat, s az illető ország pénzében lehet visszafizetni).

A szocialista segély megszünteti a nyugati „segítség" monopolhelyzetét. Az imperializmus akarata ellenére versenyezni kényszerül, ezért „segély"-feltételeiben engedményeket is kell tennie. Így a szocialista segély *közvetve* is szolgálja az elmaradott országok érdekeit, amelyeknek jelenlegi helyzetükben, általában, a kedvezőtlen feltételű nyugati „segélyekre" is szükségük van. A két rendszer versenye tehát a segélyezés területén is folyik.

A szocialista segélynyújtás állandó növekedése és az általános válság új szakaszának más tényezői megérlelték az imperialista vezető körökben a „segély-politika" átértékelését. A legnagyobb tőkés hatalom és fő „segély-nyújtó", az Egyesült Államok jelenlegi vezetése kénytelen levonni a következtetéseket az utóbbi években kialakult új körülményekből.

Az USA „segély-politikáját" a következő tényezők módosítják:

a) A szocialista tábor ma már összegszerűen is számottevő segítséget nyújt az elmaradott országoknak.

b) Utolsó szakaszába lépett a gyarmati rendszer felbomlása, s erősödik a felszabadult államok imperialistaellenessége.

c) Jelentős csapások érték az Egyesült Államokat a tőkés világban elfoglalt vezető szerepe tekintetében; csökkent az USA gazdasági fölénye a nyugat-európai imperialista országokkal szemben, fizetési mérlegének deficitje krónikussá vált, s a dollár megrendülése miatt az amerikaiak egyedül már nem vállalhatják az egész imperializmus érdekében is folytatott „segélyezést".

„Segély-politikájának" megváltoztatásával az Egyesült Államok arra törekszik, hogy az új körülmények között is megvalósítsa a „segély" eredeti céljait, s ellentámadásba lendüljön, vagyis kiszorítsa a szocialista segélyt, politikai támogatást szerezzen ma-

Digitized by Google

gának az önállóvá lett országokban, s behatoljon a volt gyarmatbirodalmak nemrég függetlenné vált országaiba. (Ez egyben az imperialisták közti vetélkedésből is fakad.)

Az új „segély-politika" meghirdetéséhez az amerikai kormánynak először a régebbi „segélyprogramokat" kellett megbírálnia. Erre azért volt szükség, hogy a) a gyengén fejlett országok előtt elhatárolják magukat a rosszemlékű régebbi „segélyezéstől", s így elleplezzék, hogy a cél változatlan maradt; b) a nagytőke érdekében szükséges „segélyezést" elfogadhatóvá tegyék a dolgozó rétegek számára, amelyek a megromlott gazdasági helyzet és az állandóan növekvő hadikiadások következtében mind terhesebbnek érzik a „segélyezéssel" járó áldozatokat; c) a távolabbi célok érdekében elfogadtassák a burzsoázia bizonyos csoportjaival azokat az engedményeket, amelyek e csoportok érdekeit némileg csorbítják.

A bírálat kénytelen volt bizonyos mértékben leleplezni az amerikai „segély-politikát". Kennedy az új „segély-programról" szóló kongresszusi üzenetében leszögezte, hogy „a meglevő programok... sem *saját szükségleteink*, sem pedig a 60-as évekbe lépő fejletlen országok szükségletei szempontjából nem alkalmasak." Az elnök szétesőnek, ügyetlennek és lassúnak nevezte és indokolatlanul merevnek tartotta a régi program kezelését, s bevallotta, hogy a program tekintélye mind külföldön, mind az Egyesült Államokban rohamosan csökkent. Beismerte, amit a nyugati propaganda annyi éven át tagadott, hogy a rövidlejáratú támogatás és az a pénz, amelynek javarészét „válsághelyzetek megoldására és rövidlejáratú politikai célok megvalósítására költötték, nem szolgálta az elmaradott országok fejlesztését". „Tény — mondta Kennedy —, hogy az általunk megsegített nemzetek közül sok még most sem jutott lényegesen közelebb a tartós gazdasági fejlődéshez, mint a segélynyújtás kezdetekor volt."

Melyek a főbb változások az új amerikai „segély"-elvekben?

1. Növelik a gazdasági „segélyek" összegét. Kennedy az előző kormány által a költségvetési évre kért 4 milliárdos „segélyprogramon" belül 2,2-ről 2,4 milliárd dollárra növelte a gazdasági segélyeket, majd további 250 millió dollárt kért.

2. A gazdasági „segély" zömét most már a gyengén fejlett országoknak nyújtják. Nagyobb figyelmet szentelnek Afrika és Latin-Amerika „segélyezésének".[21] Emellett igyekeznek, hogy a

[21] Stevenson úgynevezett „afrikai Marshall-tervet" terjesztett az afrikai országok ENSZ-delegátusai elé. Összegről nem esett szó, de felhívták ezen országokat, hogy kezdjenek kétoldalú tárgyalásokat az USA kormányával.

Az amerikai országok Punta del Este-i konferenciáján az USA a következő 10 évre évi 1,1 milliárdos „segélyezést" vállalt. Ezt 2 milliárdra kiegészítenék a Világbank, az Amerika-közi Bank, az európai országok, valamint a magántőke (New York Times, 1961. aug. 10. sz. alapján). Az USA ennek ellenére sem érte el céljait: a Kuba-ellenes blokádot és a latin-amerikai országok USA vezetés alatt „egybehangolt" fejlesztését.

Digitized by Google

segélyeket ne forgácsolják szét, hanem néhány legfontosabb országra koncentrálják: Brazíliára, Pakisztánra, Mexikóra és főleg Indiára. Az amerikai taktika tehát változott: kezdik feladni a fejlődésképtelen, korhadt bábkormányok előnyben részesítésének gyakorlatát. A „segély" révén erősíteni akarják kapcsolatukat a legjelentősebb fejlődő országokkal, hogy behatolva gazdaságukba — a magántőke pártolásával —, a nyugat-európai példához hasonlóan, stabilizálják ott a kapitalizmust és az imperializmus pozícióit.

3. Az elmaradottságukat felszámoló országoknak „a kommunista veszélytől való megmentése" céljából az új amerikai kormány nyomást gyakorol egyes „segélyezendő" országok uralkodó osztályaira, hogy hajtsanak végre bizonyos, nagyon mérsékelt szociális reformokat, s így szereljék le a forradalmi mozgalmakat.

4. Hosszúlejáratú támogatással járulnak hozzá a fejletlen országok távlati gazdaságfejlesztéséhez. A szocialista országok mind több hosszú időre szóló segély-megállapodást kötnek ugyanis ezekkel az országokkal, s így fel kellett adni a bizonytalan, rövidtávú „segélyekkel" való zsarolást.

5. Engedményt kellett tenniük az amerikaiaknak a fejletlen országok iparának fejlesztése javára. Kénytelenek nehézipari létesítmények építését is támogatni (acélművet és nukleáris erőművet építenek Indiában). Ebben azonban az USA csak követi imperialista társait, amelyek már előbb megpróbáltak versenyezni a szocialista országokkal. Az említett létesítmények esetében azonban bele kellett törődniük abba, hogy az indiai kormány állami vállalatok építésére használja fel a kapott hitelt.

6. Fiatal amerikai szakemberekből összeválogatott úgynevezett „Béke Hadtest"-et[22] küldenek az elmaradott országokba. Ezzel a módszerrel amerikai ellenőrzés alá akarják vonni a fejletlen országok káderképzését, követve a franciák és az angolok példáját, akiknek nem utolsósorban ennek révén sikerült fenntartaniuk befolyásukat a legtöbb újonnan független vált gyarmatukban. A „hadtest" tagjainak szakmai képzettsége határozottan arra vall, hogy a cél az infrastruktúra kialakítása, s nyilván ebbe az irányba igyekeznek majd fordítani a helyi szakemberképzést is. A „Béke Hadtest" emellett gazdasági, politikai és nyilván hadászati kémkedésre is alkalmas. A „Béke Hadtest" költségei a gazdasági „támogatásra" szánt kereteket terhelik.

7. Az Egyesült Államok arra törekszik — s ez vezető pozició-

[22] Évente több száz mérnök, geológus, agronómus, tanár, kommunális fejlesztési szakember utazik kétéves munkára az illető országba. A feltételek szerint teljesen be kell illeszkedniök az ottani életbe, fizetésük az ottani fizetéseknek felel meg, kiegészítésül pedig jutalékot kapnak, de ez hazatértükig az USA-ban marad zárolva. A „Béke Hadtest"-et az új „segély-programhoz' csatolták, s ezt reklámozzák belőle a leghangosabban. A jelentkezőket tanfolyamon képezik ki, s csak a szigorú rostálással kiválogatott, legmegbízhatóbbak kapják meg a megbízatást.

Digitized by Google

jának megrendüléséről tanúskodik —, hogy a „segélyezést" az iparilag fejlett tőkés országok *közös vállalkozásává* tegye. Első lépésként az amerikai „segély-keretbe" sorolták a nyugat-európai és a japán tartozásokat. Majd nyomást gyakoroltak a nyugatnémetekre, akik kedvező fizetési mérlegük és állandóan növekvő aranytartalékaik ellenére sem vettek részt gyakorlatilag a „segély"-nyújtásban. Ennek hatására az NSZK vállalta, hogy 1962 végéig 1,25 milliárd dollárral részt vesz a nyugati „segély-programban".

Közös vállalkozás az úgynevezett „India-klub"; tagjai: az USA, Anglia, Nyugat-Németország, Kanada és Japán. A „klub" (nyugati vélemények szerint) a következő két évben körülbelül 2 milliárd dollár „segítséget" kell hogy nyújtson Indiának; az Egyesült Államok partnerei azonban a rájuk eső egy milliárdból eddig csak 600 millió dollárra vállaltak kötelezettséget.[23] Az Egyesült Államok, Japán és a Közös Piac országai Brazíliának is 2 milliárdos „segélyt" szándékoznak nyújtani. De ebből csak 630 millió az új hitel, a többit korábbi brazil adósságok elengedése teszi ki.

A közös „segély-nyújtást" az úgynevezett Fejlesztést Segítő Csoport hangolja majd össze. Ez magában foglalja az iparilag fejlett tőkés országokat, s egyelőre még folynak a tárgyalások — heves amerikai nyomás és a többiek ellenkezése közepette — az egyes országok részesedéséről.

Ezek a változások azonban nem érintették és nem is érinthették a tőkés „segély" lényegét.

1. Az elmaradott országoknak nyújtandó „segély" növekszik ugyan, de továbbra is a behatolás eszköze maradt. Az új programok nagy figyelmet fordítanak a magántőkeexport fokozására, s az amerikai kormány nyíltan párhuzamossá teszi ezt a „segélyszállításokkal".

2. A tett engedmények (hosszabb távú elkötelezettség, kamatengedmények, bizonyos nehézipari üzemek építése) korántsem általánosak, csak néhány országra vonatkoznak, más országokra pedig csupán kisebb mértékben. A katonai diktatúrák „segélyezésének" feltételei továbbra is változatlanok.

3. A gazdasági „segélyek" mellett növelték a katonai „segélyek" összegét is, s ezek elsősorban a fasiszta jellegű bábkormányoknak jutnak. Az imperialisták kezdik ugyan felismerni, hogy a legszélsőségesebb reakció világméretű támogatása szembeállítja velük az önállóvá vált államok nemzeti burzsoáziáját is, képtelenek azonban arra, hogy erről a támogatásról lemondjanak.

4. Az elmaradott országok számára változatlanul kedvezőtlen az, hogy az USA-hiteleket dollárban kell visszafizetniük (és az új

[23] New York Times, 1961. május 4.

Digitized by Google

kormány még szigorított is ezen), s a „segély" még fokozottabban az amerikai áruexport növelését szolgálja;[24] valamint az, hogy az USA folytatja a mezőgazdasági felesleg-szállításokat.

5. Az imperialisták továbbra is arra törekszenek, hogy a „segély" révén beavatkozzanak az elmaradott országok életébe. A „segély" felhasználásának ellenőrzése ürügyén gazdasági „szakértőket" küldenek az illető országokba, betekintést követelnek esetleges fejlesztési terveikbe stb.

6. S nyilvávalóan, ha a korábbinál rugalmasabban is, de megmaradtak a „segélyezés" politikai feltételei. Igaz, a két rendszer erőviszonyában végbement változás, valamint a semleges országok, az úgynevezett harmadik erő szerepének megnövekedése következtében fokozatosan feladták a politikai semlegesség „kiközösítésének" Dulles-i elvét. Azonban a „segély" továbbra is a „hű" szövetségesek (Dél-Vietnam, Tajvan stb.) támogatásának, az eltáncolni akarók zsarolásának (Törökország, Latin-Amerika mind több állama stb.), s új csatlósok szerzésének politikai eszköze marad. Sőt, e szerepe az imperializmus gyengülésével még fokozódott is. S változatlanul a politikai és katonai agresszió széleskörű támogatásához csalogató mézesmadzag (a legjobb példa erre a Kennedy-kormány Latin-Amerika-i „segély-programja", amely a forradalmi Kuba elszigeteléséhez és esetleg megtámadásához felkínált toborzási pálinka).

Az imperialisták „segély-politikája" tehát csak néhány felszíni vonásában változott. Az így „átfésült" „segélyezés" — amely a korábbinál is fontosabb számukra — a kollektív neokolonializmus eszköze. A nyugati „segély" célja változatlanul az imperializmus megmentése, az áru- és tőkeexport fokozása, a szocialista tábor elleni agresszió állásainak megszilárdítása.

Az imperializmus nem is tehet lényegbeli engedményeket. Ezért a tőkés „segély" mindinkább képtelenné válik arra, hogy versenyezzék a szocialista országok nyújtotta támogatással, s nem tudja, hiszen eleve nem is akarja kielégíteni a ma még elmaradott, de gyorsan fejlődő országok igényeit sem. A segélyezés terén folytatott gazdasági verseny is az imperializmus vereségével fog végződni. A szocialista tábor gazdaságilag állandóan erősödik, az a segély, amelyet a gyengén fejlett országoknak nyújtani képes, egyre nagyobb lesz, s nemsokára abszolút méreteiben is túlszárnyalja a nyugati „segélyt". Az imperializmus viszont képtelen feloldani a „segélyeiben" rejlő alapvető ellentmondást. A lényegtelen változások nem rejthetik el a változatlan lényeget, s a reakciós jellegű „segély" nem támogathatja a történelmi haladást.

[24] „Tehát a gazdasági segély, 2,4 milliárd dollárjából kb. 2 milliárdot közvetlenül az amerikai gazdaság érdekeit előmozdító árucikkekre és szolgáltatásokra költünk" — nyugtatta meg kongresszusát Kennedy.

Digitized by Google

Társadalom és egyén mai tárgyú filmdrámáinkban

Írta RÉNYI PÉTER

Mind hazai, mind külföldi sikerei vitathatatlanná tették a magyar filmművészet rangját. A magyar film, amely valamikor szinte kizárólag olcsó hatású vigjátékairól volt nevezetes, másfél évtized alatt mindenütt elismerést vívott ki, néhány egészen kiváló alkotással nemzetközi tekintélyre is szert tett és minden műfajban művészi színvonalra emelkedett. Fejlődése, akárcsak más művészeti ágaké, nem volt töretlen, különösen az utóbbi években nem. Az alábbi áttekintés (amely része egy készülő nagyobb tanulmánynak), csupán az 1956-os ellenforradalmat követő négy év mai tárgyú filmdrámáiról szól és azokra az ideológiai jellegű problémákra fordítja figyelmét, amelyeknek megoldásától elsősorban múlott a magyar filmművészet konszolidációja. A tárgyalás előterében annak a kérdésnek az elemzése áll, hogy hogyan ábrázolják filmjeink az új magyar társadalmat s benne az egyén sorsát, helyzetét. Úgy hiszem, a művészi-esztétikai eredmények tudatos továbbfejlesztése sem képzelhető el azoknak az eszmei folyamatoknak a felmérése nélkül, amelyekben a magyar film magára eszmélése végbement.

•

Ha az 1957-ben bemutatott, a jelen ábrázolására legjellemzőbb filmek, a *Tettes ismeretlen*, a *Két vallomás* és a *Dani* közös jegyeit kutatjuk, szembetűnik, hogy mindhárom magukra maradt gyerekekről szól, hogy mindháromban tragédia felé visz a gyerekek sorsa, hogy mindhármuk záró „szózata" valahogy így szól: „Vigyázzatok a gyermekekre! Míg ti önzőn és ridegen követitek a magatok felnőtt céljait, az élet átgázol e kis emberpalántákon!" De ha közelebbről nézzük meg, kitűnik, hogy itt az elhagyott gyermek szerepeltetése csupán eszköz egy általánosabb kérdés felvetésére, arra, hogy különösen megindító módon érzékeltessék *általában a magányos ember* elesettségét, fájdalmát.

Digitized by Google

E filmek tárgya voltaképpen: a társadalom atomizáltsága, a társadalom egészére jellemző általános közöny. *A tettes ismeretlen* című film bérháza: csupa magányos, másokkal szemben közönyös lélek. (A szüzsé belső logikája is ezt kívánja, hisz a tragédiát éppen a mindenkire kiterjedő közöny okozza.) Ugyanez a helyzet a *Két vallomás*-ban: a gyerekek tragédiája itt is a felnőttek önzésére, felelőtlenségére, közönyére utal. A *Dani* alaptónusa nem ilyen komor, de lényegében a *Dani*-ban is ugyanarról van szó: a nevelőanya, aki egyik napról a másikra szívtelen egoistává válik, az édesanya, aki végül eltaszítja saját gyerekét — lelki rokonai a *Tettes ismeretlen* felnőttjeinek. A közöny bástyái, amelyek ezeket a gyerekeket körülveszik, zárt, hézagmentes láncolatot alkotnak, sehol semmi rés, semmi kiút az egoizmus, a szívtelenség rendszeréből; egymás iránti szolidaritás csak a felnőttek által meg nem értett gyerekekben van (bennük sem mindig), s ez persze nem elég a fenyegető katasztrófa megakadályozásához.

Honnan ered ez a szemlélet, honnan ered ez a valóságlátás? Milyen ideológiát sugároznak ezek a filmek? Azonos-e szemléletük az 1956-ra jellemző „társadalomkritiká"-val? Nem. Az itt tárgyalt filmekben agresszív, úszító, demagóg hangot elvétve sem találunk. Nemhogy ellenforradalmi hév nincs bennük, de még nyíltan vállalt kritikai igény sem. Csendes, elégikus, panaszkodó a hangjuk, soha, egy pillanatra sem támadnak a társadalmi rend ellen. Egy-egy bírón, kihallgatást vezető rendőrön kívül a „hatalom" alig van jelen, és ha a periférián fel is tűnik, akkor is inkább pozitív szerepet tölt be, a hatóság jóindulatú és megértő képviselőjeként. (Igaz, hogy ez a hatóság mindig csak utólag, elkésve jelenik meg a színen, amikor már csak a katasztrófa következményeit kell számbavenni, a tanulságokat levonni.) Nyoma sincs itt az ellenforradalmat annyira jellemző vádló póznak. Nem boncolgatják, hogy ki a „felelős" a társadalmat emésztő bajokért, és nem is hívják színre az „igazság bajnokait", akik a revizionisták szerint hivatottak lettek volna megváltani az embereket a bajoktól. Ha akkoriról beszélnek — mint a *Tettes ismeretlen*-ben —, akkor olyanokról, mint a második világháború, amely durvává, üressé, vagy fásulttá tette az emberek szívét. Vagy egyszerűen kispolgári előítéletekre, az önzésre, a korlátoltságra utalnak *(Dani)*, tehát ugyancsak a múltból származó szemléletet és beidegzettség maradványaira.

Mégis, mindhárom film tőlünk idegen szemszögből nézi az új társadalmat, s a lényeget tekintve hamis képet fest róla. Mi a valóság, amelyet elénk tárnak? A szerencsétlen, kisiklott, kiégett, tönkrement, vagy egyenesen embertelenné vált emberek vígasztalan tömege. Ha a bennük felvázolt társadalmi összképet össze-

Digitized by Google

vetjük olyan nem szocialista, de haladó nyugati filmekkel, amelyek hasonló rétegek életét ábrázolják a kapitalizmus viszonyai között, akkor alig találunk lényeges különbséget a két társadalom rajza között. A domináló mindenképpen a hasonlóság lesz: önmaguknak élő egyének, csillagnyi távolságok ember és ember között, részvétlenség, közöny, ténfergő, elhagyott fiatalok, brutalitás... Egy-egy tisztességes rendőrt, vagy bírót a nyugati filmekben is találunk. (Az olaszoknál szinte már stereotip, sablonos szereplő a tömegekkel rokonszenvező közrendőr.)

Ezekben a filmekben tehát közvetett formában, de még mindig az a szemlélet tükröződik, hogy a felszabadulás óta eltelt esztendők nem sokat változtattak életünkön. Legalábbis a társadalom *pszichológiája* lényegében a régi, egy új morálnak még a csírái is alig vannak meg. A hatalmi viszonyok, a társadalom politikai rendje megváltozhatott, de az egyes ember életének tartalma, gondolkodása, morálja lényegében változatlan, az emberek nagy tömege ma is gonosz, korlátolt, vagy legalábbis tehetetlen...

•

Egyes kritikák azt állították, hogy e művek a neorealistáktól kölcsönözték atmoszférájukat, s hibáik oka az, hogy alkotóik a nagy olasz filmiskola tapasztalatait mechanikusan érvényesítették. A kérdéssel érdemes egyszer kicsit részletesebben foglalkozni.

A neorealista film az olasz fasiszta film ellenhatásaként született meg, radikálisan szakított a pózoló, hazug retorikával, a parádés díszletekkel, amelyek Mussolini idején a filmgyártást jellemezték. Programja az volt, hogy nyersen, kendőzetlenül, szinte dokumentumszerű hitelességgel kell bemutatni a valóságot, úgy, ahogy van, s a filmművészetet meg kell szabadítani mindenféle nagyképű eszmei sallangtól. B. Zingerman szovjet esztéta, aki tanulmányában igen alaposan és mélyen elemzi az olasz neorealizmust (Iszkusztvo Kino, 1958. 4. sz.) találóan mondja: a neorealizmus visszahelyezte jogaiba az érzékileg felfogható, tárgyi világot, *„visszarángatta az embert a hazug absztrakciók légüres tájairól, kiragadta a sötét ösztönök szakadékaiból, újra a földre állította, a köznapi dolgok és köznapi viszonylatok világába"*. Az 1957-es magyar „neorealizmus" az olasz filmiskolának főként ebben az esztétikai koncepciójában talált a maga számára hasznosítható, értékes elemeket. S az ábrázolás élethűségére, őszinteségére, a kendőzetlen igazmondásra irányuló törekvés valóban a kibontakozás jele volt: elhatárolódás az 50-es évek első felének üres pátoszától, az új élet bonyolult ellentmondásait absztrakt ideálokkal elfedő sematizmusától. De elfordulás volt ez az ellenforrada-

Digitized by Google

lom hazug retorikájától, hisztérikus „nemzetmentő" pózaitól is. Kritikusan vizsgálódó, a feltétlen hitelre kínosan ügyelő igény szülte e filmek szkeptikus realizmusát, ezért nyúltak a magyar művészek olykor ösztönösen is, a neorealisták formanyelvéhez.

Hozott-e újat, művészileg értékeset ez a periódus? Feltétlenül. Filmművészeink folytatták a mai valóság realista „újrafelfedezését" (amely — bár revizionista kisiklásoktól nem mentesen — már 1956 előtt megkezdődött) s, a *részletekben* értek is el újabb eredményeket. Eredeti, ízes, magyar filmen addig nemigen látott típusokat keltettek életre, s különös gondot fordítottak a lélekrajz kimunkálására. A korszerű filmművészetnek megfelelő pszichológiai igényesség néhány régebbi filmünkben is jelentkezett ugyan, de csak most, 1956 után vált jelentős tényezővé. Igaz, hogy a pszichológia iránt 1957-ben feltámadó hajlam (szemben például a *Körhinta* lélekrajzával, amely közvetlenül is a társadalomrajz elmélyítését szolgálta) befeléfordulással is járt, nem a társadalmi átalakulás pszichológiai vetületére, az útjukat kereső emberek belső fejlődésére helyezte a hangsúlyt, hanem a pangó, állóvízszerű állapotok némelykor már öncélú érzékeltetésére. És jelentkezett a pszichológiai tendenciákat mindig is fenyegető veszély: a beteges, lelkileg sérült típusokhoz való vonzódás (például *A tettes ismeretlen* című filmben). De arra is van példa, hogy a lélekrajz *részlet*-realizmusa szembekerült a történet *egészének* pesszimista koncepciójával vagy legalábbis keresztezte azt. *(Dani.)*

A lélektani igény velejárója az is, hogy intenzívebbé vált a színészi játék, bensőségesebbé, árnyalatokban gazdagabbá az emberábrázolás. Nagyobb nyomatékot kapott — az operatőri munkában is — a lelki folyamatok megragadása. Ennyiben üdvös volt a neorealisták formanyelvének hatása: az életszerűbb és mélyebb ábrázolás igényét ébresztette a magyar filmben.

De már itt, a formanyelvben is voltak félreértések. 1957-ben nálunk neorealizmuson elsősorban és mindenekelőtt az élet rút oldalainak ábrázolását értették (a filmekben gyakran láthattunk sikátorokat, nedves falakat, omló vakolatot, sivár országutakat, csavargókat, elhanyagolt gyerekeket, stb.). Pedig az olaszok művészi programjából szervesen következett, hogy bemutassák a szépséget is, a nép szépségét, életének líráját és pátoszát. A magyar „neorealizmus" viszont tendenciózusan kiválogatta az érzéki valóság képei közül a sötéteket.

Ez annak a következménye, hogy az 1957-es, 58-as hazai „neorealista" kísérletek *alapvető mondanivalójukat tekintve egyenesen ellentétesek* az olasz filmirányzattal.

A neorealista film százféle formában visszatérő vezető gondo-

Digitized by Google

lata a *nép szolidaritása* volt, művészete azokban az években bontakozott ki, amikor Olaszországban — a népi partizánháború, majd a felszabadulást követő évek idején — a tömegeket hatalmas demokratikus mozgalom fogta egybe, amelynek élén a kommunista párt állott és milliók tapasztalhatták naponta: milyen nagy győzelmeket arathatnak, ha egyesítik erejüket. Boldogító, felszabadító, erőt adó élménye volt ez az olasz népnek. Ezt az élményt rögzítette meg a neorealista film, feltárva, hogy a nép gyermekei milyen könnyen lépnek egymással társadalmi kapcsolatba, milyen fejlettek — az előbb idézett szovjet tanulmány kifejezésével — „szociális reflexeik". (Gondoljunk csak vissza arra, hogyan segíti a *Biciklitolvajok* hősét a számára ismeretlen emberek egész sora, vagy a *Két krajcár reménység* zárójelenetében hogyan öltöztetik fel az egy pendelyben megszöktetett lányt a vásári árusok stb.) Olyan szoros a nexus az előtérben álló hősök és a hétköznapjait élő nép között, hogy a nézőnek az az érzése: ez vagy az a hős szinte csak feltételesen emelkedik ki a tömegből, éppenséggel bárki más is a helyébe léphetne. Az a harc, amelyben a szolidaritás létrejön, majdnem mindig osztályharc, s így a szolidaritás nemcsak etikai, hanem szociális tartalommal is telítődik: a létért, az emberi méltóságért való szakadatlan küzdelemből származik.

Nyilvánvaló, hogy az itt említett magyar filmek — ami a lényeget illeti — éppen az *ellenkező* irányba mutatnak. A neorealizmusra jellemző a népi szolidaritás sokoldalú dicsőítése — a mi filmjeink azt bizonyítják sokoldalúan, hogy nincs szolidaritás a népben. A neorealisták úgy fogják fel az egyén és a tömeg viszonyát, hogy aki e pillanatban hős, az a következőben már csak a tömeg egy tagja és fordítva — a mi filmjeink tétele az, hogy minden egyén önmagában álló, magányos csillag. A neorealista filmek témája többnyire heroikus, lírájuk és pátoszuk a nép küzdelmének hősi nagyságából fakad — a mi 57-es filmjeinkben nincs pátosz, témájuk többnyire semmi más, mint egy kezdetben még rejtett ellentmondás fokozatos kibomlása a katasztrófáig. Itt nincsenek felemelő célok, nincs harc, a letargia és a melankólikus belenyugvás légkörében szinte megfulladnak az emberek. Az egysíkú szemlélet elszegényíti persze a művészi képet is: az olaszoknál a legkülönfélébb érzelmi és hangulati elemek váltakoznak gazdagon, a mi filmjeinket viszont valami negatív sematizmus jellemzi: a lefojtott, borongó atmoszférában egybemosódnak az élet színei.

A filmtörténész, aki ennek a szemléletnek modern nyugati forrásait keresi, ne a neorealistáknál kutasson: összetevői inkább az egzisztencialisták és más irracionalista művészeti irányzatok közvetett hatásában találhatók.

Nem szabad persze elhallgatni a neorealizmus korlátait sem,

Digitized by Google

amelyek időleges válságát is előidézték. A neorealizmus nem tudott a szolidaritás egy bizonyos, ösztönös fokán túllépni. A 40-es évek neorealistái ugyanis idealizálták az ösztönösséget: a polgári világgal nem elsősorban az öntudatos, osztályharcos proletárt állították szembe, hanem az úgynevezett „természetes embert", aki csupán a maga legsajátabb, legegyénibb érdekeinek világában él, aki tehát csak annyiban és csak addig lehet szolidáris a néppel, amennyiben és ameddig *közvetlenül* érzékeli az összefüggést a maga és a tömegek érdeke között. Persze, akiben a kollektív érzés és a felelősségtudat csak „természet", csak „őseredeti" adottság, vagyis aki csak szűk, köznapi tapasztalatai alapján érti meg a szolidaritás jelentőségét, akinek minden magasabbrendű eszme „fecsegés", az bonyolult helyzetekben többnyire utat téveszt. A neorealizmus bizonyos fokig idealizálta „természetes" hőseinek szűk látókörét, intellektuális restségét, „eszmeietlenségét" is, másszóval: egyfajta népies romantizálás hibájába esett. De ez mit sem változtat azon, hogy a neorealizmus a szocializmushoz való *közeledést* tükrözte, a szóbanforgó hazai filmek viszont a szocializmussal szemben lényegében értetlen, tőle még *idegenkedő* szemléletet fejeztek ki.

•

Hadd térjünk itt ki a *Ház a sziklák alatt* című filmre, amely az 1956-ot követő első idők egyik legtöbbet vitatott filmje még kiélezettebb formában veti fel az előbb már tárgyalt problémát.

A történet 1945—46-ban játszódik, hátterében, ha csak halvány jelzésként is, de már ott van a földosztás, az új élet ígérete. A film kisparaszti hőse, Kós Ferenc azonban képtelen élni a felszabadulás adta lehetőséggel, az örökölt tulajdonhoz való ragaszkodása, az újjal szembeni bizalmatlansága elzárja előle a menekülés útját. Azért is bírálták ezt a filmet, mert az új élet ábrázolása nem kapott benne megfelelő volument. Pedig problémáját alighanem másutt kell keresni, mindenekelőtt a hős fátumszerű, elrendeltetésszerű végzetében. Ha az alkotók sokszorosára szélesítették volna is ki a földreform, a sarjadó világ ábrázolását, akkor sem változott volna meg a film mondanivalója, legfeljebb még élesebben tűnnének szembe szemléletének, filozófiájának ellentmondásai. A *Tettes ismeretlen*, a *Dani*, a *Két vallomás* magányos embereivel szemben, akiket esetleg még fel lehet rázni, ennek a filmnek a hőse feloldhatatlanul és meg nem válthatóan magányos ember: pusztulása végzet, számára nincs kiút!

Kós Ferencnek nincs egy pillanata sem, amikor valóban sorsa ellen lázadna; a szellemi restség, a hosszú szolgaság, a háború, az

Digitized by Google

alkohol kiölt belőle mindent, amit emberi méltóságnak, öntudatnak nevezünk; rabja a nagygazdának, akitől alázatosan elfogadja kiszolgált szeretőjét, rabja a tulajdonnak, amely tönkreteszi sokat ígérő házasságát, rabja a vidéknek, amelyhez ostoba csökönyösséggel ragaszkodik; lázadozni csak „lefelé" tud, úgy, hogy megveri az asszonyt, hogy tör-zúz, és végül is megöli sógornőjét. Nem tagadhatjuk, hogy voltak ilyen parasztok (sőt még ma is vannak). Amit azonban el kell utasítanunk, az az, hogy a film alkotói nem bírálják szembetűnő korlátoltságáért ezt az embert, sőt dicsőítik humánumát. Ő a tiszta, a jó, az emberséges. A rendező az érzelmek széles skáláján játszik, és el tudja érni, hogy fájdalmának minden rezdülésében átéljük Kós Ferenc sorsát. Szinte észre sem vettük, s érzelmileg már meg is szűnt az a távolság, amely objektíve elválasztja a mi álláspontunkat, a nézők szemléletét Kós Ferencétől. Képtelenek vagyunk már fölébe kerülni — vele élünk, és végül is vele gyilkolunk.

A film szemléletének mélységes pesszimizmusa elsősorban abban nyilvánul meg, hogy semmilyen *kritikai* hangsúly nem esik azokra a mozzanatokra, amelyekben Kós Ferencnek választania kell jó és rossz, új és régi között, és a *régit*, a *rosszat* választja. Így éppen az nem válik világossá és hangsúlyossá, hogy jórészt saját elmaradottsága, korlátoltsága, sötétsége idézi elő ennek az embernek a szerencsétlenségét, illetve a nevelés, amely ilyenné tette őt. Persze, ahogyan absztrahálódik a figura kritikája (és dekonkretizálódik azoknak a társadalmi viszonyoknak a bírálata, amelyeknek ő is terméke), úgy torzul el, válik fatalistává a film filozófiája: mintha nem a kapitalista társadalom szülte korlátoltság, hanem valamiféle gonosz és megváltoztathatatlan végzet okozná a hős vesztét.

Misztikus homály, zavaros absztrakció a filozófiában, ugyanakkor erőteljes és árnyalatokban gazdag, realisztikus elemek a részletek megjelenítésében — ez az a furcsa keverék, amely a film művészi stílusát meghatározza, innen fakad eredetisége, s feltehetően ennek köszönheti nyugati sikerét is. De vajon nem találkoztunk-e már valahol ezzel a baljós keverékkel: a népi-paraszti miliőbe helyezett ál-sorstragédiával? Mi más ez, mint epigonizmus, a harmincas évek „népies" pesszimizmusának, a Giono-féle paraszt-misztikának mesterséges felelevenítése (amely annál disszonánsabb, mert már a felszabadulás utáni környezetbe helyezték át)? Kétség nem férhet hozzá, hogy a *Ház a sziklák alatt* szuggesztív film, hogy jellemrajzban, a lelki folyamatok ábrázolásában ugyancsak a realizmus irányába halad (művészi eredményei át is mentődnek más, pozitív eszmeiségű filmekbe), de ugyanolyan bizo-

Digitized by Google

nyos az is, hogy ez a film az 1956-ot követő világnézeti zűrzavar leghomályosabb rétegeiben fogant.

Az egyetlen 1957-es film, amelynek alkotói, legalábbis néhány jelenet erejéig, megsejtették, mit kívánna a kor igazsága, az *Éjfélkor* volt, amelynek utolsó képei már valami keveset éreztettek 1957 valóságos sorskérdéseiből, igazi levegőjéből. De ez a szándékában helyes és sikerült improvizáció nem hathatott a filmművészet egészére. Erőteljesebb alkotás kellett ahhoz, hogy a magyar film túllendülhessen a holtponton. Lényegében ezt a missziót teljesítette a *Tegnap* és a *Virrad,* főként a kétrészes filmdráma első része.

Stílusában és művészi módszerében a *Tegnap* bizonyos értelemben folytatása is volt az előbb említett filmeknek, eredményeik egy részét is magába olvasztotta, más elemekkel ötvözte egybe. Gondoljunk például az ábrázolás „sminktelenségére", amelyet annak idején a kritika is kiemelt. A *Tegnap* is került mindenféle retorikát és absztrakciót, nyersen és kendőzetlenül a tényekre irányította a figyelmet, argumentációját éppen az életközelség tette meggyőzővé. De az 1957-ben készült filmekkel ellentétben a *Tegnap* nyers realizmusát az ellenforradalom által megzavart emberek nézeteivel való polémia ihlette, a film szándéka az eszmei tisztázás volt. A film művészei tudták, hogy csak precíz és cáfolhatatlan analizissel győzhetik le a kételyeket, ezért tényeket sorakoztattak tények mellé, képszerűen, szűkszavúan, kevés kommentárral.

A *Tegnap* a történelmi folyamat egészét analizálta, egy-egy szereplőjének pszichológiájában nagy társadalmi kategóriákat tipizált: hőseinek történetében szorosan követte az 1956-os események általános történelmi menetét, megmutatta a legfőbb tényezők, az osztályok, rétegek, irányzatok mozgását, alakulását, egymáshoz való viszonyát a történelmi fejlemények sorában (viszonylag pontosan követve a párt analízisét), *anélkül, hogy ez az absztrahálló elemzés elszakadt volna a közvetlenül érzékelhető tényektől.* A maga rendkívül tárgyszerűen ábrázolt mikrovilágába lényegében az egész ország történetét belesűrítette. Kettős hatásra alakult ki e film sajátos módszere: az események még igen közeliek voltak, még lehetetlen volt, hogy egyik oldalukat ragadják ki; olyan filmet kellett csinálni, amely a komplexum egészét öleli fel, feltárja a nagy összefüggéseket. Ugyanakkor olyan nézőközönséggel kellett számolnia, amely átélte az eseményeket és csak annak az ábrázolásnak adott hitelt, amelyben személyes tapasztalataival találkozott.

De ennek a kettős követelménynek a megoldásával filmmű-

Digitized by Google

vészetünk egyben le is győzte a korábbi filmek negatív szemléletét, pesszimizmusát. A *Tegnap* saját művészi fegyvereikkel verte meg amazokat, bebizonyítva, hogy a tényekhez szinte odatapadó, kendőzetlen ábrázolás egészen más társadalmi állapotokat mutat, mint amilyeneket az 57-es filmek szuggeráltak. A *Tegnap* visszahelyezte jogaiba a népi demokrácia társadalmát, megmutatta, hogy annak „hivatalos" és „nem hivatalos" képviselőiben meleg emberség, nagyszerű eszmék élnek; azt is érzékeltette, hogy a felszabadulás óta mélyreható változás ment végbe az emberekben stb. Ugyanakkor a szocialista humanizmus nevében bírálattal illette és elítélte a szocializmus építése közben elkövetett hibákat és a hibák elkövetőit. Elemezte, hogyan zavarták meg az ellenforradalmárok a tömegek egy részét, hogyan használták ki szennyes céljaikra a hibákat. Egyszóval felbontotta és darabokra szedte társadalmunknak azt az egysíkú és vígasztalan képét, amelyet a fentebb elemzett filmek konstruáltak, anélkül, hogy tagadta volna a társadalom ellentmondásait. A *Tegnap* — akárcsak a múlt tematikájában a *39-es dandár* — visszahozta a magyar filmművészetbe a heroikus szemléletet (álpátosz nélkül); a *Virrad* megmutatta, hogyan győzedelmeskedik egy rendkívüli nehéz helyzetben az egyszerű emberek szolidaritása.

Ez a két film is sokat merített az olasz neorealisták tapasztalataiból, de szükségszerűen beleütközött korlátaikba is. Az 1956-os hihetetlenül bonyolult viszonyok között nem állhatott meg a lábán a neorealisták hőse, aki csupán köznapi tapasztalatai alapján igazodik el az életben. A *Tegnap* parasztifjának, Szusza-Kisnek a tragédiája így egyenes cáfolatává vált a neorealisták idealizált „természetes emberének". Típusát tekintve ez a fiú egyenes leszármazottja az olaszok népi hőseinek: ő az, akinek szemléletét a köznapi dolgok, a köznapi viszonylatok alakították ki, aki természetes reflexei folytán otthon érzi magát a tömegben. De a *Tegnap* nem eszményíti ennek a hősnek az alakját. Nagy szeretettel és melegséggel ábrázolja, de azt bizonyítja, hogy ez a típusú ember — éppen mert csupán korlátolt, egyéni, vagyis „természetes" tapasztalataira (tehát illúzióira is) támaszkodik és nem ismeri fel a nagyobb, az absztraktabb társadalmi összefüggéseket — egy bonyolult helyzetben teljesen elveszítheti tájékozódását és a vesztébe rohanhat. A *Tegnap*, illetőleg a *Virrad* a népi szolidaritást a maga bonyolultságában, ellentmondásosságában ábrázolja, nem mint csupán egyszerű reflexeken alapuló „természetes", ösztönös viszonyt.

Nem kell azonban elhallgatnunk, hogy a *Tegnap*-nak is vannak eszmei gyengéi és művészi fogyatékosságai. Nem kapott benne megfelelő nyomatékot a revizionista típusa; a kommunista hős, az

Digitized by Google

öreg Csendes alakjában pedig érződnek a népies romantizálás nyomai. Az egyszerű parasztember olyan természetes biztonsággal tájékozódik a legbonyolultabb helyzetekben, mintha egyenesen emberfeletti sugallatok vezérelnék. (Delejes orientációs érzék jellemzi a két film más kommunistáit is, ami óhatatlanul azt a benyomást kelti, hogy csalhatatlan ösztöneikben van legfőbb erejük, nem pedig a történelmi összefüggések tudatos felismerésében.) A forradalmi tömeg ábrázolása a *Virrad*-ban művészi hitel tekintetében elmaradt a *Tegnap* ellenforradalmi tömegjelenetei mögött. Bekerültek a filmbe (különösen a *Virrad*-ba) egyes lapos, sőt izgalmas részek is, amelyek az alacsonyanszálló kalandromantika elemeit vegyítik a film realista anyagába. A két film mégis jelentős lépés volt a szocialista-realista filmművészet felé, lezárta és betetőzte a mai témában a konszolidáció folyamatát. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy az azóta készült mai tárgyú filmdrámákban már más jellegű problémákkal és más típusú eredményekkel találkozunk.

*

A fejlődés nem egyenesvonalú: hol az egyik, hol a másik irányban lendül túl a cél irányán. Az 1959—60-as évek filmdrámáiban bizonyos átbillenésnek vagyunk tanúi, különösen, ha összevetjük ezeket a filmeket az 1957—58-as évek termésével.

Miben rejlik a szembetűnő különbség az olyan filmek között, mint egyfelől a *Tettes ismeretlen*, a *Dani*, a *Két vallomás*, másfelől az *Égrenyíló ablak*, *a Gyalog a mennyországba*, vagy *a Fapados szerelem*? Gyerekekről, a fiatalok sorsáról van szó itt is, ott is; szülés és más végzetes veszélyek kerülgetik őket itt is, ott is. De 1957-ben az alaphang ez volt: a gyerekek, a fiatalok tragédiájáért a társadalom közönye a felelős. 1959-ben a filmek vezérszólama: a fiatalok elkanászodtak, nem becsülik meg magukat és főként nem becsülik meg a társadalmat, amely minden földi jóval ellátja őket. Egy féltucatnyi film, ha nem több, szól arról, hogyan nyúl aztán az új társadalom a gyerekek hóna alá.

A társadalom összképe itt — ellentétben az 1957-es filmekével — teljes egészében pozitív. Ragyogó iskolákat, egyetemeket, laboratóriumokat látunk, amelyekben többnyire derék és odaadó tanárok fáradoznak a fiatalokért *(Gyalog a mennyországba, Égrenyíló ablak, Vörös tinta)*. De megvan a felelősségtudat a tanoncal foglalkozó művezetőben, sőt a munkásház egyik lakójában is *(Égrenyíló ablak)* — mintha csak a *Külvárosi legenda* cáfolatát mondanák el a művészek. A szüleit elvesztett gyereket ismeretlen emberek magukhoz fogadják *(Hosszú az út hazáig)* — mintha csak a *Tettes ismeretlen* tragikus sorsú gyerekhősének antitézisét akarnák megfogalmazni. A szerelmes nő lemond szerelméről, állá-

Digitized by Google

sáról, elmegy vidékre, csak hogy ne zavarja meg a gyerek életét *(Vörös tinta)* — mintha az lenne a film szándéka, hogy bebizonyítsa: a *Dani* című film hamisan oldotta meg a hasonló dilemmát. A *Dani* cáfolataként értelmezhető az eltitkolt, törvénytelen gyermek problémájának szinte zökkenőmentes megoldása a *Szombattól hétfőig* zsánerképében is.

Felesleges tovább szaporítani a példák sorát; talán ennyivel is érzékeltettük, miben nyilvánul meg az említett különbség. Nyilvánvaló, hogy a sikeres konszolidációnak, az országban bekövetkezett fellendülésnek az eredménye ez, s benne mind a tömegek optimizmusa, mind a művészértelmiségnek a párthoz és az államhoz való közeledése tükröződik. Tegyük mindjárt hozzá: itt sem arról van szó, hogy az újabb filmek egyszerűen tagadják a régieket. Bizonyos művészi eredményeket át is vesznek tőlük, magukba szívják, továbbfejlesztik ezeket. A hazai „neorealistáktól" például átveszik azt, amit úgy nevezhetnénk, hogy *az atmoszféra bizonyos realizmusa.* A komoly tárgyú mai filmben például már ritkábban találkozunk azzal a „kiglancolt" realitással, amely az ötvenes évek elején divatban volt (és amely a vígjátékban ma is burjánzik). Elég gyakoriak azonban, ha nem is általánosak, a fanyarabb ízek. A miliő és különösen a mellékszereplők ábrázolása hitelesebb, itt is, ott is behatolnak a filmvászonra az új élet valóban jellegzetes új színei és figurái. Ilyen atmoszférikus elemekben az *Égrenyíló ablak* és a *Szombattól hétfőig* a leggazdagabb, de a filmek zömében találunk ilyeneket.

S mégis azt kell mondanunk: ellentmondásokkal terhes az az irányzat is, amelyet az említett filmek alkotnak. Milyen ellentmondások ezek, és milyen formában nyilvánulnak meg?

Az egyik megnyilvánulási forma a konfliktus sekélyessége, jelentéktelensége, amelyet az összeütközés többnyire látványos körülményei csak ideig-óráig fedhetnek el. Az *Égrenyíló ablak*-ban például látszólag heves drámai küzdelem folyik a jobb sorsra érdemes főhős üdvéért. De a fiút néhány gyerekes csíny után mindjárt kasszafúrásra (!) fogja gonosz bátyja, s így odavész a szituáció reális feszültsége: a néző a nagy igyekezettel dramatizált bűnügy kezdetén már tudja, hogy feltétlenül felülkerekedik a fiú jobbik énje, győz az igazság. A *Fapados szerelem* alkotói a nagyobb hatás kedvéért még attól sem riadtak vissza, hogy a filmben öngyilkosságra „késztessenek" egy fiatal lányt, akinek holtteste mellől tetemrehívják a tragédiában teljesen ártatlan tanárnőt. De ez is álkonfliktus a javából: a helyzet olyan átlátszó, hogy a nézőben egy pillanatra sem ébredhet fel a legparányibb kétely sem afelől, hogy az ügy annak rendje és módja szerint hamarosan tisztázódik. (Egyébként a film alkotói láthatólag maguk is semmibe vették

Digitized by Google

a konfliktust, hisz a tragikus eset árnyékában eljátszatnak egy sablonos ,vígjátékba illő, szerelmi históriát, ami egyenesen ízetlenné és otrombává teszi a filmet.) Hasonló felületesség jellemzi a *Gyalog a mennyországba* konfliktusát is: a karrierista fiatalemberről pillanatok alatt kiderül, hogy patyolattiszta lelket őriz egoista külszíne alatt; oda a konfliktus, oda a dráma.

A mondvacsinált konfliktusok a pozitív társadalomrajzzal ellentétes irányban hatnak: ha egyszer nincs súlya a konfliktusnak, akkor sem a hősök katarzisa, sem a szocialista környezet pozitív erőfeszítései nem bírhatnak jelentőséggel. A konfliktusok mesterkélt, a valószínűtlenségig való *túlhegyezése* e filmek ellaposításának egyik fő formája: az anarchista vagy burzsoá befolyás olyan végletesen ellenszenves, többnyire alvilági típusokban jelentkezik e filmekben, hogy a néző inkább az ingadozó hős vakságán bosszankodik, semminthogy sorsáért aggódna.

Ezeknek a filmeknek egy másik, ugyancsak elég általános vonása az, hogy a társadalmi környezet, akár hivatalos, akár nem hivatalos képviselőinek alakjában lép a színre, a morálprédikátor tógáját ölti magára, s felemelt mutatóujjal magyarázgat: úgy nevel — Révai József hasonlatát használva —, mint egy nevelőnő. Figyeljük meg például az *Égrenyíló ablak* belső struktúráját. Az egyén és a környezet között nyoma sincs annak a „változékony" és „szoros" kapcsolatnak, amelyet Zingerman a neorealistáknál megfigyelt. Az egyén itt a „megnevelendő", a környezet a „nevelő", a kettőt kínai fal választja el egymástól. Más filmekben nem ilyen merev a határvonal, de azzal a dialektikus kölcsönhatással, amelynek folyamatában a konfliktusok a valóságban megoldódnak, alig találkozunk. A pedagógiai tételek, a morális sablonok, amelyek ezeket a filmeket ihletik, folyton-folyvást előtérbe tolakszanak, s ez eleve lehetetlenné teszi, hogy a film az élet széles sodrát tükrözze vissza, azokat az összetett folyamatokat, amelyekben az új morál a valóságban megszületik.

Szólni kell itt a *Vörös tinta* című filmről, amely periférikus jelenség ugyan a magyar filmművészet útján, de éppen végleteivel jelzi, hová vezet a szóbanforgó irányzat. A téma látszólag nagyon is mai: a film a családi élet harmóniáját védelmezi, síkraszáll a gyerek érdekében. Különösen tetszetős a megoldás: a fiatal tanárnő heroikus elhatározással lemond szerelméről, s önként vállalt áldozatával biztosítja mindenki boldogságát, kivéve persze a magáét. Mi készteti erre a lépésre? Az, hogy rádöbben, nem úgy él, ahogy tanít, diákjainak mást mond, mint amit maga tesz, s megengedhetetlen, hogy szerelem szövődjön közte és tanítványának apja között, mert ezzel megzavarja a gyereket, a család és a társadalom békéjét... De mi van akkor, ha ők ketten, a férfi és a

Digitized by Google

tanárnő történetesen éppen egymásnak való emberek? Ha a férfi őszintén szereti a tanárnőt (és viszont), ha megtalálták egymásban a boldogságot? A film egyszerűen kikerüli ezt a kérdést, sem igennel, sem nemmel nem válaszol rá. *Egyetlen* szemszögből vizsgálja és dönti el a problémát, a gyerek szemszögéből, aki természetesen nem tekintheti át a bonyolult, számára érthetetlen szituációt.

Az új társadalom morálja valóban úgy értelmezné a gyerek védelmét, hogy a szülők házasságát *minden áron* meg kell védeni? S ha a szülők házassága ezután pokollá válik, akkor mi lesz a gyerekkel? Ami pedig az áldozatvállalást illeti: helyeselhetjük-e, hogy valaki magábafojtsa természetes vágyait, őszinte, emberi érzelmeit, anélkül, hogy megbizonyosodna áldozatának *értelméről?* Minden progresszív morál azt követeli, hogy az egyén rendelje alá magát a közösségnek, ha személyes érdeke sérti a társadalom érdekét. A társadalom viszont biztosítsa az egyénnek mindazt a szabadságot és támogatást, amelyet a többiek érdekeinek megsértése *nélkül* nyújthat. Ha azt követeljük az egyéntől, hogy egyszer s mindenkorra fojtsa el egyéni vágyait, akkor óhatatlanul valami aszkétikus, antihumánus — és ezért is irreális, tehát egyben hipokrita — ál-erkölcsnél kötünk ki: veszélyesen absztrakt tanulságoknál, embertelen hősöknél, érzelgős álpátosznál, valamiféle szocialistának színezett, de valójában inkább vallásos, álszent világnézetnél.

A *Vörös tinta* e sajátos végletei, mint mondottuk, egyediek, de a *Vörös tintából* is általánosítható az a tanulság, hogy a megtévedt, esendő egyén és az ideális, tökéletes társadalom merev ellentétére épülő, „pedagógiai" filmirányzat — zsákutca. Ennek az antidialektikus, konstruált ellentétpárnak a talaján nem lehet realista képet alkotni az átmeneti társadalomban végbemenő folyamatokról. Itt alakul a társadalom is, alakulnak az egyének is — pontosabban: a társadalom az egyénekben alakul, az egyének a társadalomban, vele együtt alakulnak. Az átalakulás sodrának még azok a negatív egyének is sok tekintetben alá vannak vetve, akik nem képesek szakítani a múlttal: megváltozik szembenállásuk formája.

Figyelmeztető jelnek kell tekinteni azt is, hogy a szóbanforgó filmekben — a valósághoz hívebb atmoszféra ellenére is — elég gyakoriak a stílustörések; egymással össze nem egyeztethető műfaji elemek keverednek bennük, sok a szentimentális és melodrámai mozzanat, a mesterkélt filmszerűség, a dramaturgiai gyengeség, a sablonos jelenet stb. Mindez a sekélyesen, bátortalanul felvetett konfliktussal és a primitív oktató szándékkal is összefügg.

Mint láthatjuk: igen ellentmondásos és bonyolult formában ment végbe a kibontakozás. De a vargabetűk közepette sem sza-

Digitized by Google

bad szem elől vesztenünk a fejlődést, az előrehaladást jelző eredményeket. Az első szakasz (1957—58) legfőbb eszmei eredménye a pesszimista hangulatok, a magány és kiúttalanság érzésének leküzdése volt. A második szakaszban (1959—60) már a konszolidált ország optimizmusa ihleti a magyar filmművészetét, jóllehet még érződik a megrázkódtatás káros hatása: a művészek jórésze még nem mozog otthonosan a mai valóságban. Ennek a bizonytalanságnak a jele az utóbb tárgyalt filmek túlmagyarázó buzgalma is, a súlyosabb konfliktusoktól, az új élet bonyolultabb problémáinak felvetésétől való vonakodás. Jelentkezett bizonyos sematizmus is, de ez a tendencia hamarosan megbukott, mert sem a politikában, sem a kultúrpolitikában nem találhatott talajra és általában idegenkedéssel, visszautasítással találkozott. Így erről az oldalról is nyilvánvalóvá vált, hogy a realista úton kell tovább menni, azon az úton, amelyet a legpregnánsabban a *Tegnap*, a *Virrad* (a múlt tematikájában a *39-es dandár)* jelez. Bátran fel kell tárni a ma drámáit (és tragédiáit), de nem a fejlődés nehézségeit megoldhatatlannak beállító pesszimizmus szellemében, hanem azzal az igénnyel, hogy megmutassuk a konfliktusok *konkrét* forrását, és érzékeltessük azt a harcot is, amelyet leküzdésükért az új társadalom folytat, buzdítva rá ott, ahol ezt a harcot elhanyagolják.

Ugyanakkor világossá vált: külsőleges módon nem oldhatja meg a filmművészet a társadalom pozitív erőinek ábrázolását, a hősök nagyságát csak igazi harcban lehet hitelessé tenni. Másszóval, kitűnt: a konfliktusok őszinte feltárása és a társadalom, az új emberek nagyszerű tetteinek méltó ábrázolása — lényegében egy és ugyanaz a feladat. (Erre volt bizonyíték legutóbb a *Tiszta égbolt* című szovjet film is, amely társadalomkritikájában, ha úgy tetszik, élesebb volt bármelyik pesszimista hangvételű filmünknél, mégis optimizmust sugallt, mert igaz volt, mert a kommunizmusba vetett hit erejét és nagyszerűségét hirdette). E szintézis megteremtése állott most már megoldandó feladatként filmművészeink előtt. S ha tétován is, de *lényegében* ebben az irányban indultak is el: már a moralizáló kísérletek idején érlelődik az a felismerés, hogy társadalmunk problémáit csak a maguk nyers és bonyolult valójában lehet megragadni — nem a tételét magyarázó iskolamester pedantériájával, hanem azzal az őszinte szenvedéllyel, amely mélyen azonosul a hősök vajúdásával és megújhodásával.

*

Ez az igény hatja át a *Dúvad*-at, a *Zápor*-t, a *Próbaút*-at (és még néhány azóta elkészült és készülő filmet, amelynek elemzésére itt nem térhetünk ki). Mindhárom film témája: a polgári-kis-

Digitized by Google

polgári erkölcsű és beidegzettségű ember útja az új életben, a szocializmusban. Az előbbiektől eltérően, ezekben a filmekben valóban súlyosak a konfliktusok, és a megoldások sem éppen áloptimisták: a *Duvad* hősét meg kellett ölni, a *Záporé* csak egy végérvényesen feldúlt házasság romjain át szabadulhat a régi élet béklyóitól, s a *Próbaút* sem kecsegteti nézőit azzal, hogy az elvált házastársak hamarosan egymásra találnak.

Feszült, drámai helyzetek léptek az idillikus, vagy csak felületesen, külsőlegesen dramatizált szituációk helyébe, egyszóval: az élet újra a maga komolyságában jelent meg a mozivásznon. E filmeknek — mint később látni fogjuk — egyik gyengéje ugyan az, hogy nem képesek helyesen érzékeltetni a mai társadalom erkölcsi erejét, de mégsem válik úrrá rajtuk a pesszimista, sötét tónus. Jóval mozgalmasabb, elevenebb, sokrétűbb képet festenek a valóságról, mint az 1957—58-as filmek, amelyeknek elégikus panaszában minden eltompult és egybemosódott. Ezekre a filmekre a viharos drámaiság a jellemző, az eszmeileg szembenálló erők érzelmileg telített, kiélezett összecsapása, a főhősök vérből jelleme. Forrongásban, változásban vannak az emberek, a társadalmi viszonyok, néhol még a táj is.

Közös bennük az is, hogy hőseik — kivétel nélkül — sorsdöntő választás előtt állanak: választaniok kell az új élet normáinak elfogadása vagy el nem fogadása között. Az alternatíva pedig, amelyet a választás ígér: egyfelől a züllés *(Duvad, Próbaút)* vagy a pangás *(Zápor)*, másfelől a teljes emberi élet, amelynek a szerelem, a közösségért végzett munka, a kultúra ad tartalmat. Itt azonban a züllésnek nem egyszerűen a bűnözők vagy a romlottak csábítása az oka, nem a „rossz társaság", amelyből csak ki kell emelni az egyént, s máris szocialistává vált, mint az *Égrenyíló ablak*, vagy a *Gyalog a mennyországba* című filmekben. A *Dúvad*ban és a *Próbaút*-ban többről van szó: arról a sokkal lényegesebb és az átmeneti állapotokra nagyon is jellemző kérdésről, hogy aki nem képes szakítani a múlttal, az az új közösségi viszonyok között szükségszerűen elzüllik, mert olyan konfliktusokba keveredik, amelyek között eddigi életformája, sőt egyénisége is felbomlik.

Dinamika, drámaiság határozza meg e filmek művészi stílusát is: a felfokozott összeütközéseket, a kiélezett szituációkat keresik. De lírájuk is felfokozott, belülről feszülő, s érlelődő változásokat sejtet, tele van fojtott indulatokkal, izgatott szenvedélyekkel. Pátoszuk tulajdonképpen nincs — ez egyik velejárója annak, hogy még mindig gyengének rajzolják az új társadalmat —, de magától értetődő természetességgel tudnak beszélni a mai *miliőről*, ahol a legtöbb ember jószándékú és rokonszenves, ahol az ügyeket általában emberségesen és a nép érdekében intézik. El-

Digitized by Google

tűnt a rossz agitátori hangsúly, amely unos-untalan az eredményekre figyelmeztet, de eltűnt a pedagogikus hangsúly is, amely szerint a hős azért köteles jól viselni magát, mert a társadalom is jó őhozzá. Itt már az is magától értetődik, hogy önmagának árt az, aki a társadalommal szemben vét. Egyszóval: ezek a filmek az átmeneti társadalom légkörében fogantak, annak levegőjét lehelik, és hibáikkal együtt is többet segítenek az igazi út megtalálásában, mint sok felületes film vézna és gyér eredményeivel. Akik problematikus mivoltukban valamiféle megtorpanást vagy útvesztést látnak, figyelmen kívül hagyják azt is, hogy az alkotók ezekben a művekben összehasonlíthatatlanul nehezebb feladatra vállalkoztak, mint bármikor azelőtt, hogy ezek a filmek egy nálunk eddig alig tapasztalt szubjektív, szinte vallomásszerű hangot ütnek meg, s ez, ha önmagában nem is minden, de nem is kevés.

Mi a hibájuk?

Nem könnyű itt általánosítani, mert ami közös ezekben a művekben, az is nagyon különböző módon nyilvánul meg. Két filmnek — a *Duvad*-nak és a *Próbaút*-nak — közös hibája a pozitív erők ábrázolásának gyengesége. A *Duvad* Ulveczky alakjában egy nagy és rendíthetetlen individualista alakját formálta meg, amellyel voltaképpen nem is bírhat az a gyenge társadalom, amelyet a film ábrázol. A *Próbaút* is elsősorban azért kusza és ellentmondásos, mert gyenge a pozitív ellenpólus. (A *Zápor* hibája sok tekintetben más, ezért vele külön kell foglalkoznunk.)

A *Duvad*-ban és a *Próbaút*-ban elsősorban ott érezzük eltorzultnak a társadalmi képet, ahol a vergődés, a züllés, a bukás ábrázolása öncélúvá válik. A züllés „romantikája" különösen a *Duvad* alkotóinak képzeletét ragadta magával. Annyira belefeledkeztek Ulveczky kicsapongásainak részletezésébe, hogy a leleplezés — akaratuk ellenére — végül is ellentétébe csap át. Azt akarták megmutatni, hogyan visz féktelen individualizmusa romlásba egy olyan embert, akinek minden adottsága megvan arra, hogy érvényesüljön és szabadon kifejtse képességeit. Ez azonban azt kívánta volna, hogy lássuk a hős elvadulásának *folyamatát*, fájdalommal éljük át emberi *értékeinek* fokozatos pusztulását. De erről szó sincs: Ulveczky az első pillanattól fogva olyan ördögi és embertelen, hogy rokonszenvet sem igen érezhetünk iránta. Mivel azonban erősebb mindenki másnál, s nincs a színen senki, akit akaraterőben, bátorságban, szenvedélyben hozzá lehetne mérni — mind imponálóbb alakká válik; végül szinte már csodálatot, érdemtelen csodálatot ébreszt az a szívósság, amellyel vesztett pozícióját védi.

Mind a *Duvad*ra, mind a *Próbaút*ra nagyon jellemző az, hogy a társadalmi *miliő* rajza pozitív, a környezet egészében rokonszenves, és sok reálisan megragadott részlet jelzi a fejlődést, az élet

Digitized by Google

szépülését, az új társadalom egészében mégis halvány, egyenesen erőtlen képekben jelenik meg, passzív háttérként, amely előtt az új morál győzelméért zajlik ugyan a dráma, de — különös módon — az új élet *morális* erőinek *kizárásával*. Pedig — s ezt nyomatékosan hangsúlyozni kell — a morális konfliktusban csak az új moralitás képviselheti a pozitív oldalt, s nincs az a szép lakás, ragyogó szövetkezeti bál vagy gyerekotthon, amely helyettesíthetné. Vagyis: a pozitív milió nem helyettesítheti a pozitív hőst.

Persze a film alkotói helyezhetik arra is a hangsúlyt, hogy a társadalom pozitív erői *bizonyos* helyzetben elégtelenek egy-egy konfliktus megoldására. De a szóbanforgó filmekben a pozitív erők „visszatartása" egyáltalán nem ezt a társadalomkritikai szándékot tükrözi. A *Duvad* különösen pregnáns példa erre. Vessük csak össze a filmet a novellával, amelyből készült, s nyomban szemünkbe tűnik, hogy az átdolgozás erőteljesen csökkentette a pozitív szereplők súlyát. A film szerint Ulveczky a szövetkezetben nyíltan, szinte korlátlanul tombolhat, a novella szerint nagyon is alkalmazkodni kényszerül.

Jellemző ezekre a filmekre, hogy a társadalom pozitív erői csak akkor válnak hatékonnyá bennük, amikor az útját tévesztő hős anarchizmusa, züllöttsége már a társadalom alapvető rendjét fenyegeti. Ilymódon persze az a benyomás keletkezik, hogy a társadalom nem nagyon *küzd* az individualizmus ellen, csak *védekezik túlkapásaival szemben*. S miután a társadalom ezért nem is igen részesül bírálatban — úgy látszik, mintha nem is volna hivatása, hogy megmozduljon az emberek megmentéséért, mintha nem is volna „illetékes" az elesettek, a megtévedtek, a kisiklottak boldogságáért vívott harcban.

Gondoljunk például Ulveczky sorsára a *Duvad*ban: Gál Janinak, Zsuzskának, a szövetkezetieknek éppen csak odáig terjed az erejük — s idáig is csak a legutolsó pillanatban —, hogy megvédjék magukat a már-már gyilkossá fajult dühöngőtől; az az alternatíva fel sem merül, hogy erkölcsileg, nyílt színen le is lehetne győzni ezt az embert, és ezzel talán meg is lehetne *menteni!* Lényegében ugyanez a helyzet a *Próbaút*-ban is: a társadalomnak az az egyetlen határozott gesztusa, hogy elveszik a szülőktől a gyereket. Persze az ilyen „intézkedés" kevés ahhoz, hogy az új társadalom morális fölényét érzékeljük. (Egyébként is nehezen képzelhető el, hogy a gyengeakaratú férfi és a kispolgári-individualista asszony párviadala visszatükrözze az új és a régi morál harcát; az viszont dramaturgiai lehetetlenség, hogy az új morál képviselete teljesen a mellékszereplőkre, a környezetre háruljon.)

E filmek művészi hibái szorosan összefüggnek az eszmeiekkel. Mivel elvesznek a züllés ábrázolásában, ezért hajlamosak a drasz-

Digitized by Google

tikumra, a negatív hatások naturalista túlfokozására (dáridózás, vaskos trágárkodás, fülledt szexuális jelenetek a *Duvad*-ban, durvaság, sokszorosan megismételt részegeskedés a *Próbaút*-ban.) Minthogy „visszatartják" az ellenerőket, a drámai tónusról azonban nem akarnak lemondani — mind több drámapótló eszközt kénytelenek igénybe venni és ismétlésekbe bocsátkozni. A rendezői dilemma a színészi játékban is megmutatkozik: virtuóz módon megoldott, de mégis sokszor túlfeszített hatásokban és (különösen a filmek vége felé) túljátszásban, teatralitásban, olykor-olykor túlhajtott drámaiságú jelenetekben, amelyek már-már komikusak is. Az alkotók, hogy segítsenek az arányokon és élettel töltsék meg a pozitív figurákat, némelykor enyhe iróniával kezelik őket (a fejét borogató tsz-elnök a *Duvad*-ban, a suta kis orvos a *Próbaút-ban).* Önmagában persze nem rossz ez a szeretetteljes irónia, de szemtől szemben a vészesen tornyosuló bajokkal lereszkedőnek, vállveregetőnek hat, s csak a társadalom tehetetlenségének érzetét kelti a nézőben.

Az említett azonosságok mellett is lényegesen eltér a *Duvad*tól és a *Próbaút*-tól a *Zápor* című film. A döntő mozzanat az — s ebben szinte minden eddig tárgyalt filmtől eltér —, hogy itt a pozitív, az új társadalmi rendet képviselő hős vitathatatlanul erősebb, vonzóbb, szuggesztívabb, mint ellenlábasa. A hangsúly a mai társadalom olyan reprezentánsára tevődik át, akinek vonzóereje nemcsak igazában van, hanem aki egyben azt is dokumentálja, hogy a belsőleg erősebb, teljesebb emberek a nép oldalán állnak. Filmjeink pozitív hősei eddig alig érzékeltették, hogy az új társadalomban jelentős egyéniségek bontakoznak ki, hogy a szocializmus az alkotásvágynak, az akaraterőnek, a tehetségnek összehasonlíthatatlanul nagyobb távlatokat nyit, mint a múlt. A *Zápor* főhősének, Miskei szövetkezeti elnöknek az ábrázolása új színt jelent ebben a vonatkozásban. Nem véletlen, hogy a *Zápor* 1956 óta az első olyan filmünk, amelynek vitájában végre arról esett szó, milyennek kell lennie a mai hősnek.

A *Zápor*nak érdeme az, hogy felvetette ezt a kérdést, bár teljesen nem sikerült megoldania. Ha témáját nézzük, szinte a *Dúvad*nak szánt válaszként lehetne értelmezni, vagyis olyan műalkotásnak, amely bebizonyítja, hogy igenis nagy és erős egyéniségek vannak a szocializmus oldalán. Csakhogy a *Duvad* negatív hőse, Ulveczky és a *Zápor* pozitív hőse, Miskei között meglepően sok a rokonvonás, elsősorban a nőkhöz való viszonyukat illetően. Miskei mint elnök, igaz, természetesen mozog a szövetkezeti élet közegében, de mint ember és férfi, jóval több individualista, aszociális vonást mutat, semminthogy olyan erkölcsi eszménynek ismerhetnők el, amilyennek a film beállítja. Bírálni pedig sajnos, alig bí-

Digitized by Google

rálja. Miskeiben még túl sok van Ulveczky szellemében, s ezért nem fogadhatjuk el az öntudatos népi vezető típusaként.

Végső fokon tehát a *Zápor* ugvanabba a korlátba ütközik, mint a *Dúvad*. Az utóbbi évek filmjei közül a *Zápor* vetette fel a legnagyobb nyomatékkal a pozitív hős szerepét, s ezért fogyatékosságaival is élesen figyelmeztet arra, hogy a szocialista valóság ábrázolásának döntő problémája: a pozitív erők és a pozitív hős ábrázolása. *Minden* út idevezet! A legnagyobb figyelmet és energiát ennek a kérdésnek a megoldására kell fordítani.

*

Ha futólag is, de áttekintettük az 1957 és 1960 között született, a jelent ábrázoló filmdrámáinkat. Bizonyos hasonló jegyek alapján csoportosítottuk az egy-egy szakaszra jellemző műveket, hogy megkeressük a fejlődésre jellegzetes, *általános* vonásokat. Az effajta kategorizálás persze óhatatlanul leegyszerűsítéssel jár. Nincsenek olyan kategóriák, amelyek *pontosan* felölelnek minden egyedi esetet, s különösen nehéz művészi alkotásokat, filmeket kategorizálni, amelyek szüzséjük, témájuk, konkrét mondanivalójuk, rendezői, operatőri stílusuk, színészi játékuk stb. szerint mások és mások. Néhány egészen alapvető eszmei és művészi sajátosságra kellett tehát szorítkoznunk, tudva, hogy az egyes alkotások sokkalta gazdagabbak, mint egy-egy kategória karakterisztikája lehet. El kellett tekintenünk az alkotók egyéni felfogásában, tehetségében, művészi szemlélelében fellelhető számtalan különbségtől, hogy tisztázhassuk azt, ami az *egész* folyamatra jellemző.

Az analízis alapján úgy látszik, filmművészetünk túljutott a válságon és jó irányban fejlődik, leküzdötte azt a pesszimizmust, amely 1957—58-ban éreztette hatását nemcsak a film, de más művészetek alkotó munkájában is, s többé-kevésbé az egész ideológiai területen; maga mögött hagyta az 1959—60-as filmekre, legalábbis nagymértékben, jellemző didaktikus-moralizáló szemléletet, s nekivágott olyan mai tárgyú filmeknek, amelyek, még ha néhol zavarosan is, de már életünk lényeges problémáit feszegetik.

Az elmondottakból — a többi között — az is nyilvánvalónak látszik, hogy jelenünk művészi ábrázolásának legsarkalatosabb feladata a *pozitív hős, az előrevivő erők* életszerű ábrázolása. És itt nemcsak arról kell beszélnünk, hogy e feladat megoldatlansága mellékvágányra viszi, elsekélyesíti a legreményteljesebb vállalkozásokat is, hanem azokról a káros hangulatokról is, amelyek — a revizionizmus legszívósabb maradványaiként — ma is terjengenek, s komolyan gátolják a fejlődést. A személyi kultusz idején a pozitív hősök ábrázolásában merevedtek meg leginkább a művészeti normák, hisz a hősi alakokban fejeződött ki a legpregnánsabban a

Digitized by Google

heroizmus dogmatikus felfogása. Ennek reakciója az volt (s ezt a revizionisták hangulatkeltése persze fokozta), hogy a filmművészek — azonosítva a sematikus héroszt a szocialista pozitív hőssel — évekig teljesen száműzték a szereplők sorából korunk hőseit, köztük a forradalmár, a kommunista alakját is. Csak a *Tegnap* és a *Virrad,* illetve a *39-es dandár* tett határozott lépéseket ebben az irányban. Persze elképzelhetetlen, hogy visszatérjünk a hősteremtés régi módszeréhez, a mesterkélt heroizáláshoz. Le kell küzdeni a „konfliktusmentességnek" azt a mindmáig ható maradványát, amely tagadja, hogy a forradalmárnak, a kiemelkedő hősnek is meg kell birkóznia önmagával, hogy neki is van belső konfliktusa. A pozitív hős konfliktusa persze gyökeresen más, mint az ingadozó kispolgáré, vagy az ösztönös emberé, de ez is konfliktus — meghozzá nem kisebb, mint amazoké. A pozitív hős nagysága nem abban van, hogy nincsenek belső nehézségei, hanem abban, hogy nagy célja tudatában képes leküzdeni őket.

A pozitív hősök és erők sápadt, határozatlan rajzának az az egyik oka, hogy művészeinkben szinte pánikszerű rettegés él a sematizmustól, attól, hogy a hős absztrakt hőssé válik. Inkább legyen szürke, semmitmondó figura, mint felfújt, belülről kongó séma — körülbelül ez az elv érvényesül. Ez azonban nem a feladat megoldásának, hanem megkerülésének elve. Világosan meg kell mondani: itt olyan feladatról van szó, amelyet *nem lehet megkerülni.* Öntudatosodó és tudatos hősök nélkül nincs valóban realista társadalomrajz. Nemcsak a szocializmus, hanem a kapitalizmus világát sem lehet egész valójában megragadni, a pozitív erők ábrázolása nélkül. A fejlődés életszerű, meggyőző ábrázolása nélkül lényegében semit sem ér a népi demokrácia ábrázolása: a társadalmi valóság *lényegét* kerüli meg, azt, amiért egyáltalán érdemes filmet készíteni a máról. A sematizmustól való félelem nem rossz dolog, ha ez a félelem arra ösztökéli a művészt, hogy keresse meg a pozitív hős igényes megoldását, törje a fejét, kutassa, tanulmányozza a valóságot. De aki nem ezt a következtetést vonja le, aki megmarad aggályainak hangoztatásánál, az csak ürügyként hivatkozik művészi gondjaira, az eszméiben még nem értette meg a mát.

Most minden attól függ, hogy határozottan átlépjük azt a Rubikont, amely filmművészetünket még elválasztja a szocialista hős belső világától. Annyira égető ez a követelmény, hogy bátran mondhatjuk: filmművészetünk jövője fordul meg rajta. Ha itt nem sikerül hamarosan előbbre jutni, még sok kudarcnak nézhetünk elébe, ha azonban sikerül, akkor meggyorsul filmművészetünk fejlődése és bizonyossággá válik az a sok biztató jelből táplálkozó remény, hogy a magyar filmművészet új felvirágzása felé haladunk.

Digitized by Google

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

A legagresszívabb nyugatnémet monopóliumok

A berlini Humboldt-egyetem 1960 novemberében ünnepelte alapításának 150. évfordulóját. Ebből az alkalomból az egyetem gazdaságtudományi karának néhány fiatal tudósa azt a feladatot tűzte maga elé, hogy értekezések sorozatában leleplezze azokat a nyugatnémet monopóliumokat, amelyek agresszív politikájukkal leginkább veszélyeztetik Európa békéjét. Az Einheit, a Német Szocialista Egységpárt elméleti folyóirata tavaly novemberi számában megkezdte ezeknek az értekezéseknek a közlését, „Meg kell fosztani hatalmuktól a legagresszívabb nyugat-németországi monopolista csoportokat" címmel.

Az alábbiakban ennek az érdekes cikksorozatnak az összefoglalását adjuk.

Nyugat-Németország legagresszívabb monopóliumai: a Deutsche Bank, az I. G. Farben, a Siemens, az AEG és a Flick-konszern. Az Adenauer-kormány ezeknek az amerikai és egyéb imperialista monopóliumokkal összefonódott mammutvállalatoknak a megbízásából és ezek profitérdekeit képviselve folytatja militarista politikáját. Ezeket a monopóliumokat kell megfosztani hatalmuktól ahhoz, hogy megnyíljék az út Nyugat-Németország demokratikus fejlődése előtt és meg lehessen szüntetni a legfőbb európai háborús tűzfészket.

A DEUTSCHE BANK

1. A Deutsche Bank militarista-fasiszta múltja semmivel sem jelentéktelenebb, mint a háborús bűnös nagy ipari konszerneké. Ezt azt Egyesült Államok katonai hatóságai is elismerték 1946 novemberi nyilatkozatukban, amely megállapítja, hogy a Deutsche

Digitized by Google

Bank a hitlerista Németország legfőbb gazdasági-pénzügyi bázisa volt, „amely a gazdasági hatalom szokatlan koncentrációját összekapcsolta a náci uralom bűnös politikájában való aktív részvétellel". A nyilatkozat személy szerint is leleplezi Hermann Abs-ot, a bank egyik főrészvényesét és „spiritus rectorát", akinek a neve 1945-ben, közvetlenül a nácizmus leverése után, még előkelő helyen szerepelt a náci főbűnösöknek az amerikaiak által összeállított listáján. „Hermann Abs Deutsche Bankja úgy tevékenykedett, mint a német kormány csúcsszerve, s a csatlós államok, továbbá az európai megszállt országok gazdasági leigázását szolgálta" — állapították meg 1946-os nyilatkozatukban az amerikaiak.

A Deutsche Bank ma is a finánctőke központja Nyugat-Németországban, s — effajta hagyományaihoz híven — ösztönzi a bonni állam militarizálását.

A bankkal szoros kapcsolatban álló legfontosabb 190 társaság a nyugatnémet részvénytőke 55 százalékát képviseli. Ezekben, a nyugatnémet ipar valamennyi ágához tartozó vállalatokban 1960 közepén a Deutsche Bank elöljárósági és felügyelőtanácsi tagjai 555 kulcspozíciót tartottak kezükben. Azt lehet mondani, hogy a Deutsche Bank és a legnagyobb nyugatnémet ipari konszernek között valóságos perszonálunió van. A Deutsche Bank felügyelőtanácsi és elöljárósági tagjai például az I. G. Farben-cég megfelelő testületeiben tíz, a Siemens-konszernnél kilenc, az AEG-nél két, a Flick-konszernnél pedig öt fontos pozíciót foglalnak el. Ezek a monopóliumok a következő, háborús célokat szolgáló termékeket állítják elő:

Az I. G. Farbennek vezető szerepe van a rakéta-hajtóanyagok, a kémiai és a bakteriológiai harcianyagok termelésében, a nehézvíz-termelésben, az atomfegyergyártáshoz szükséges plutónium előállításában. Ez a cég ezenkívül reaktorgrafit- és robbanóanyaggyártással is foglalkozik.

A Siemens-konszern atomgrafitot termel, hozzálátott egy plutóniumtermelésre alkalmas reaktor felépítéséhez; rakéták és más fegyverek szabályozó műszereit gyártja, köztük elektronikus alkatrészeket; radarberendezéseket és irányító rádióállomásokat, híradástechnikai felszereléseket termel.

Az AEG elektronikus felszereléseket gyárt a Starfighter-típusú repülőgépek számára; részt vesz a Hawk-típusú rakéta gyártásában; rakéta-kormányzószerkezeteket állít elő; repülőterek és hadihajók részére szükséges mindenfajta világító- és jelzőberendezéseket szállít; a nyugatnémet légierő részére repülésbiztosító és rádiókészülékeket gyárt.

A Flick-konszern részt vesz a Starfighter-típusú repülőgépek

Digitized by Google

gyártásában; robbanóanyagot termel; teherautókat és dzsipeket gyárt a Bundeswehrnek; Diesel-motorokat épít hadihajók részére; páncélosmotorokat és sugármeghajtású harci eszközöket gyárt.

Anélkül, hogy részletesen tovább sorolnánk, megemlítjük, hogy a Deutsche Bankot hasonlóan szoros szálak fűzik még a következő, igen jelentős nyugatnémet monopóliumokhoz is: Klöckner, Vereinigte Glanzstoff-Fabriken A. G., Hoesch-konszern, Thyssen, Degussa, Krupp, Brown-Boveri, Henschel, Demag, Mannesmann.

Ez a korántsem teljes felsorolás is világosan mutatja, hogy a *Deutsche Bank: a nyugatnémet monopoltőke legagresszívabb köreinek gazdasági-pénzügyi központja*, amely nemcsak egyik vagy másik, fegyvereket és más háborús eszközöket gyártó konszernnel tart fenn szoros és kölcsönös kapcsolatot, hanem kivétel nélkül minden ilyesfajta monopóliummal.

Kik állnak e bank élén? A Német Szövetségi Köztársaság egyébként is a háborús bűnösök menhelye és paradicsoma, s „kicsinyben" ez a Deutsche Bankról is megállapítható. A bank nagyhatalmú vezetői közül, a már említett Hermann Abs-on kívül, Oswald Rösler és Wilhelm Zangen is a háborús bűnösöknek az amerikaiak által összeállított jegyzékén szerepel; Fritz Könecke és Carl Wurster — háborús bűnösök, a fasiszta hadigazdálkodás főkolomposai; Ernst Vits, Karl Schirner és Richard Freudenberg — fasiszta hadigazdálkodási vezérek; Ulrich Haberland — a háborús bűnössé nyilvánított I. G. Farben egyik fővezére; Ernst von Siemens — az ugyancsak háborús bűnössé nyilvánított Siemens-konszern feje.

2. A Deutsche Bank egyben az amerikai befolyás központja is, s az egyik legveszedelmesebb amerikai gazdasági és politikai támaszpont Nyugat-Németországban. A Deutsche Banknak és egyesült-államokbeli partnereinek agresszív céljai és érdekei mészszemenően egybevágnak.

A Deutsche Bank és az amerikai monopóliumok kapcsolatai a felszínen főként úgy jelentkeznek, mint nyugatnémet és amerikai ipari monopóliumok közös üzletei.

A Deutsche Bank kapcsolatai:

Az *AEG* révén: Lockheed Aircraft Corp. (Giannini Bank of America érdekeltsége): engedélyügyi megállapodás és másfajta együttműködés az AEG-vel. A General Electric Comp. (Morgan-érdekeltség) többségi részesedése az AEG-ben.

A *Siemens* révén: Westinghouse (Mellon-érdekeltség). A Westinghouse-nak és az Siemensnek közös leányvállalata van

Digitized by Google

Genfben. Megállapodás értelmében a Siemens is forgalomba hoz minden olyan terméket, amely a Westinghouse tapasztalatainak felhasználásával készült.

Az *I. G. Farben* révén: Számos szabadalmi és másfajta együttműködési megállapodás az I. G. és a Dupont között.

A *Flick-konszern* révén: Szoros együttműködés a Studebaker-Packarddal, amely az Egyesült Államokban a Mercedes-típusú járműveket hozza forgalomba. A Curtis Wright Corp. céggel közösen hajtóműveket állít elő.

A leghatalmasabb amerikai monopolcsoportoknak tehát rendkívül nagy a befolyásuk a Deutsche Bankra és a vele összefonódott nyugatnémet monopóliumokra. Ezeknek az amerikai monopóliumoknak az élén Morgan, Rockefeller, Mellon és Dupont, s elsősorban olyan vállalatok állnak, amelyek vezető szerepet játszanak az atombomba-gyártásban, a rakéta-fegyverek készítésében, elektronikus és elektrotechnikai fegyverrészek előállításában, továbbá a vegyi haditermelésben, amelyek tehát különösen agresszív jellegűek.

Hogy milyen méretű ez az összefonódás, arra legjobb példa a Deutsche Bank fő-fő részvényesének, Hermann Absnak a második világháború utáni pályafutása. Abs 1946 óta ismét nagy karriert futott be. Már 1948-ban új hitelintézetet alapított egyik Deutsche Bank-beli kebelbarátjával együtt „Kreditanstalt für Wiederaufbau" (Újjáépítési Hitelintézet) néven, amely szorosan együttműködött a Marshall-terv végrehajtóival, hűségesen kiszolgálta az amerikai tőkéseket, s a végsőkig nemzetietlen és népellenes gazdaságpolitikát folytatott. Abs tevékenyen bekapcsolódott a Vatikán pénzügyeinek intézésébe is, s itt szerzett bokros érdemeiért 1950-ben megkapta „A szent sír lovagja" kitüntető címet. 1952-ben Absot küldték ki, mint a Német Szövetségi Köztársaság delegációjának vezetőjét, a londoni adósságügyi tárgyalásokra. 1955-ben pedig Abs annak a delegációnak a feje volt, amely arról tárgyalt Amerikában, hogyan lehetne visszakapni az Egyesült Államoktól annak a tőkének egy részét, amelyet a hitlerista Németország feltétel nélküli kapitulációja után az amerikaiak lefoglaltak. E tárgyalások megnyitásakor Abs beszédet mondott, s ebben kijelentette, hogy nem mint német ment az Egyesült Államokba, hanem mint „partner és szövetséges a bolsevizmus ellen vívott közös harcban". Ezek után érthető, hogy Hitler élvonalbeli pénzügyi embere, az amerikaiak által háborús bűnössé nyilvánított Hermann Abs már évek óta elnöke a Frankfurt am Mainban székelő Német—Amerikai Gazdasági Szövetségnek.

3. Ezzel azonban még nem ér véget a Deutsche Bank szerteágazó szerepköre. Ez a bank ugyanis együttal a nyugatnémet mo-

Digitized by Google

nopóliumok expanziójának a gazdasági-pénzügyi központja is. Mint ismeretes, a német finánctőke expanzív törekvései most elsősorban a nyugat-európai integráció keretében jelentkeznek.

A bank már évek óta rendkívül aktív tevékenységet folytat a Közös Piac országaiban, s tőkeberuházással hihetetlenül magasak. Jellemző a rendelkezésére álló tőkemennyiség óriási tömegére, hogy a Deutsche Bank csak külföldi beruházásokra két és fél milliárd márkát folyósított (1959. áprilisi adat).

4. Továbbá: a Deutsche Bank a bonni neokolonializmus képviselője és pénzelője. Az állami és magán kölcsöntőke-export javarésze e bankon keresztül bonyolódik le. Ha gyarmati extraprofitról lehet szó, a nyugatnémet monopólkapitalisták nem sajnálják kinyitni a pénzszekrényüket. 1960 szeptemberében például a Német Gyáriparosok Szövetségének (BDI) elnöke, Fritz Berg, egy sajtókonferencián bejelentette, hogy a nyugatnémet monopoltőkések egymilliárd márka hitelt, úgynevezett „fejlesztési segélyt" nyújtanak a fejlődésben visszamaradt semleges országoknak. A nyugatnémet tőkések és sajtójuk azonban nem egyszer nyíltan beszélnek arról, hogy e „segítség" fejében a semleges országokat az imperializmustól függő helyzetbe hozzák és bevonják őket a szocialista országok ellen irányuló, támadó szellemű blokkokba.

5. De még mindig nem vagyunk készen a Deutsche Bank szerepkörének felsorolásával. A bank az Odera—Neisse határtól keletre levő, tehát Lengyelországhoz tartozó területeken 45 fontos fiókját vesztette el, összesen 2200 alkalmazottal, a mai Német Demokratikus Köztársaság területén pedig 30 fiókját, összesen 1600 alkalmazottal. Mindent elkövet, hogy visszahódítsa magának ezeket a vadászterületeket, s ezért a Deutsche Bank a nyugatnémet revansizmus élharcosa. Ezt mutatja a többi között az is, hogy különböző tanácsaiban számos olyan ember foglal helyet, aki az úgynevezett Heimatverband-okban (az áttelepültek „honfitársi szövetség"-eiben) és más revansista szervezetekben vezető funkciót tölt be.

Ezenkívül a Deutsche Bank igazgatóságában és különböző tanácsaiban 32 mágnás található. A Deutsche Banknak ezek a „von und zu" urai azt jelzik, hogy a nyugatnémet imperializmus a mai napig sem vesztette el porosz junker jellemvonásait, s egyenesen folytatja a régi militarista hagyományokat.

6. Végül, de nem utolsó sorban: a Deutsche Bank tevékenysége kitűnő példa arra, mennyire alá van vetve a nyugatnémet állam a monopóliumoknak, milyen nagy mértékben olvadnak össze a monopolista kulcspozíciók az állami funkciókkal. Ennek az

Digitized by Google

összeolvadásának egyik formája az, hogy a magánmonopóliumok messzemenően uralkodnak az állami monopóliumok felett s így saját profitérdekeiknek megfelelően tudják felhasználni az állam gazdasági hatalmát. A Deutsche Bank nagyhatalmú vezérei különösen sok állami tulajdonban levő vállalatban töltenek be vezető funkciót; az NSZK külkereskedelmének teljes egyharmadát is a Deutsche Bank intézményei bonyolítják le.

A Deutsche Bank ma már hasonló pozíciót szerzett magának Nyugat-Németországban, mint amilyent a fasiszta időkben élvezett. Hermann Abs címe ma már hivatalosan is: Adenauer „pénzügyi tanácsadója". Adenauert egyébként is régi és kitűnő kapcsolatok fűzik a Deutsche Bankhoz: a jelenlegi kancellár a húszas évek végén már ott ült a bank felügyelőtanácsában, s veje, Hermann J. Wehrhahn, elnöke vagy oszlopos tagja egy sereg olyan gyár és részvénytársaság felügyelőbizottságának, amelyet végső soron a Deutsche Bank dirigál. A kancellár fia is búsás hasznot húz abból, hogy a Ruhr-vidék egyik hatalmas gyárának: a Rheinisches Elektrizitätswerk im Braunkohlenrevier A. G.-nak (Rajnai Barnaszénvidéki Elektromos Művek RT.) elöljárósági tagja.

Adenauernek a klérushoz fűződő kitűnő kapcsolatai útján az egyház is tevékenyen részt vesz ezekben a pénzügyletekben. Különösen a Wehrhahn-konszern (amelynek élén Adenauer veje áll) van szoros üzleti kapcsolatban a klérussal. Frings bíboros öccse, Alfons Frings a főpolgármestere Neuss városának — ez a város a Wehrhahn-konszern központja. S hogy a bíboros és a kancellári család kapcsolata még szorosabb legyen, arról Wehrhahn prelátus, Adenauer vejének legközelebbi rokona gondoskodik.

Hogy a Deutsche Banknak milyen óriási befolyása van Adenauerre, Straussra és az egész bonni apparátusra, azt kitűnően bizonyítja az úgynevezett Starfighter-eset. Hermann Abs közreműködésével ugyanis a nyugatnémet hadsereg részére a Lockheed-cég Starfighter-típusú repülőgépének gyártási engedélyét vásárolták meg, holott a francia Mirage III. típusú gép engedélye 300 millió márkával olcsóbb lett volna, s ennek a gépnek 510—620 méteres futópálya is elég, a Starfighternek pedig 1000—1600 méteres pálya kell. Tegyük hozzá: az Adenauer-familia főrészvényese a Messerschmitt-cégnek, mely a Starfighter pilótafülkéjét gyártja.

Nyugodt lelkiismerettel levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy a Deutsche Bank különösen veszélyes központja a nyugatnémet állammonopólista kapitalizmusnak, mert ez a bank rendelkezik a nyugatnémet gazdaság pénzforrásainak legnagyobb részével, s ennek a legerősebbek a nemzetközi, főleg az amerikai monopoltőkéhez fűződő kapcsolatai. A bank direktívái szinte kötelezők a bonni állam számára, s a nyugatnémet állam hivatalos po-

Digitized by Google

litikája hűségesen fejezi ki a Deutsche Bank agresszív, klerikális-militarista hagyományait, s az e bankkal összefonódott amerikai imperialisták törekvéseit is.

AZ I. G. FARBEN

A német vegyipar annak köszönheti hallatlanul gyors fejlődését, hogy a német imperializmus későn jelentkezett a világ felosztásánál, s ezért a német burzsoáziának annakidején kevés nyersanyagban gazdag terület jutott. Nagyrészt a vegyiparnak kellett tehát nyersanyaggal ellátnia az ipart. Csakhamar két óriási vegyikartell alakult ki.

Mikor a német imperializmus megkezdte az előkészületeket az első világháborúra, a robbanóanyagok és a harcigázok váltak a német vegyipar fő termékeivé. Hogy a termelési kapacitást és a tőkebefektetést még jobban hasznosítsák — vagyis hogy még nagyobb profitot vágjanak zsebre a haditermelésből —, a két kartell 1916-ban összeolvadt Interessengemeinschaft (I. G.) der Deutschen Teerfabriken (Német Kátránygyárak Érdekközössége) néven.

Ez a mammutcég 1918-ig 60 millió kilogramm tömény harcigázt használt fel gránátok töltésére. Az első világháború alatt — érthető okból — nagy fejlődésnek indult a német gyógyszergyártás is, s ennek eredményeként csupán az I. G. érdekkörébe tartozó Badische Anilin- und Soda-Fabrik A. G.-nél (Badeni Anilin- és Szódagyár RT.) az 1914-es 19 százalékról 1916-ban 28 százalékra növekedett a felosztandó pénzmennyiség.

A két világháború között a német vegyipar hamar magára talált, s 1925-ben az első I. G. mintájára megalakult az I. G. Farbenindustrie A. G.) (Festékipari ÉK. RT.). A vállalat gúnyneve — „I. G. Deutschland" — találóan jellemezte, hogy az I. G. Farben állam volt az államban. Hermann Schmitz, a BASF elöljáróságának egykori elnöke, a weimari köztársaság idején a kormány hivatalos „gazdasági és pénzügyi tanácsadója" lett, s az általa irányított vám- és adópolitika révén az I. G. Farben hatalmas nyereséget zsebelt be. Hermann Warmbold, az I. G. elöljárósági tagja pedig 1932-ben gazdasági miniszter lett, s e tisztségét több kormányban is megtartotta.

Az I. G. Farben a náci időkben is elemében volt. Még Hitler hatalomra jutása előtt megkezdte a náci párt pénzelését s 1932 és 1944 között több mint 40 millió márkát utalt át a párt pénztárába. Ez alatt az idő alatt az I. G. 24 igazgatója összesen 81 felelősségteljes állami hivatalt birtokolt. A mammutkonszern nagyságára jellemző, hogy 1939-ben 177 belföldi és mintegy 300 külföldi társaság tartozott hozzá. A hitleri háború kitűnően jövedelmezett a cégnek

Digitized by Google

1943-ban már 380 belföldi és kereken 500 külföldi társaság nyögte az I. G. Farben igáját. Az I. G. Farben kereteiben egyesült összes vállalatok hadianyagtermelésre és tömegpusztító eszközök gyártására álltak át — a szintetikus hajtóanyagtól kezdve a „Zyklon B" jelzésű gázig, amellyel millió és millió ember életét oltották ki a náci tömeggyilkosok.

És az I. G. Farben ma is azt csinálja, amit a második világháború előtt és alatt. Utódvállalatainak élén személy szerint is jórészt ugyanazok találhatók, akik Hitler, Himmler és Göring bizalmi emberei voltak.

1948-ban, a nyugatnémet pénzreform után, hatmilliárd márkára rugott az I. G. Farben egész állagának értéke. Számítsuk hozzá ehhez, hogy a konszern egykori termelőüzemeinek 40 százaléka a mai NDK területén volt.

Hogy elhárítsa magáról a nyugatnémet lakosság, s különösen a munkásosztály jogos haragját, az I. G. Farben és a többi nyugatnémet konszern az amerikai imperializmus segítségével a „konszern-szétválasztás" félrevezető manőveréhez folyamodott, s 1945 után a következő három nagy, forma szerint önálló konszernné „vált szét":

1. Farbenfabriken Bayer A. G. (Bayer Festékgyárak RT, röviden: Bayer),

2. Badische Anilin- und Soda-Fabrik A. G. (röviden: BASF),

3. Farbwerke Hoechst A. G. (Hoechst Festékművek Rt., röviden: Hoechst).

A valóságban azonban ez a három vállalat a gazdálkodás legfontosabb területein — a termelésben, a kutatásban, a beruházások összeegyeztetésében, a nyers- és segédanyagok beszerzésében stb. — szorosan összedolgozik. Hogy a vállalatok jogilag függetlenek egymástól, az még előnyösebb számukra, mint a konszern régi, „klasszikus" felépítése. Az I. G. Farben-csoporthoz ma 56 részvénytársaság tartozik, összesen csaknem 3,5 milliárd márka részvénytőkével, ezenkívül 152 korlátolt felelősségű társaság és 29 más jogi formájú társaság. összesen csaknem 950 millió márka nominál-tőkével. Az I. G. Farben által ellenőrzött vállalatok (1960-as adatok szerint) a nyugatnémet vegyiipar 90 százalékát birtokolták. A cég egész 1959-es forgalma 11—12 milliárd márkára volt becsülhető. A konszern forgalma 1956—1957 óta különösen meredeken ível felfelé, mert 1957-től egyre nagyobb arányban kapott olyan hadimegrendeléseket, amelyek a Nyugat atomfelfegyverzését szolgálják (nehézvíz-gyártás stb.).

Az I. G. Farben vállalatai évről évre növelik a műanyagok, a plasztikanyagok, a szintetikus szálak, a műtrágyafélék, a gyógyszerek és a festékanyagok termelését is. A Bayer részvények árfo-

Digitized by Google

lyama 1958 végétől 1959 végéig 81 százalékkal emelkedett a tőzsdén. De az I. G. termelésében egyre nagyobb szerepet kap az úgynevezett „forró kémia", azaz a radioaktív anyagok kémiája, s ez mindenekelőtt háborús célokat szolgál. A „forró kémiával" az I. G. Farben-csoporton belül főleg a Hoechst-konszern foglalkozik. A Hoechst griesheimi nehézvíz-gyárának termelése (1959-es adatok szerint) elérte az Egyesült Államok termelésének 83 százalékát.

Az I. G. Farben egyre jobban megveti a lábát Dél- és Közép-Amerikában, Afrikában és egyes délkelet-ázsiai országokban is. Évről évre növekszik tőkeexportja Nyugat-Európába és különösen Franciaországba. A kapitalista külföldön ma már több mint 50 új termelővállalat tartozik az I. G. Farbenhez, s gyarapítja a részvényesek hasznát.

A mammutkonszern üzemeiben szüntelenül növekszik a kizsákmányolás. Ma a kapitalista monopóliumok között az I. G. Farben gyáraiban a legmagasabb a munkaintenzitás és a munkatermelékenység.

Mint a Deutsche Banknál, úgy az I. G. Farbennél is háborús bűnösök, vezető hitlerista hadigazdálkodási szakértők tevékenykednek a vállalat élén. Fritz Gajewski, az egykori hadigazdálkodási vezér, az I. G. Farben volt igazgatója például ma is a cégnél van, mint felügyelőbizottsági tag, s ráadásul számos más vállalatnál is vezető funkciót tölt be. Több mint 40 egykori hadigazdálkodási vezető, fegyverkezési szakember, vagy Nürnbergben vád alá helyezett és elítélt személy tölt be ma is vezető funkciót az I. G. Farbennél. A termelésben és az egész nyugatnémet közéletben is újra hangadókká váltak ezek az alakok. A Német Gyáriparosok Szövetségének az elnöke, Fritz Berg 1958 áprilisában ezt írta Strauss hadügyminiszternek: „A német iparnak arra kell törekednie, hogy az NSZK minden gyártási lehetőségét fegyverkezésre használja ki."

A bonni szövetségi kormány atomügyi minisztere által 1955-ben létrehozott atombizottságban is elsősorban az I. G. Farben emberei viszik a szót, s maga az „atomminiszter", Siegfried Balke, az I. G. egyik leányvállalatának, a Firma Wacker-Chemie-nek volt elöljárósági tagja. Az I. G. Farben emberei ott ülnek az Euratomban is: Heinz Krekeler, az NSZK hivatalos képviselője például régi I. G.-ember, és az Euratom szervezési és beszerzési osztályának vezetője, Martin Euler, szintén az I. G.-hez tartozik.

Az I. G. Farben általában a legagresszívabb külföldi monopóliumokkal dolgozik együtt. Kitűnő kapcsolatai vannak azokkal a francia konszernekkel (például a Kuhlmann-konszernnel), amelyek a Szaharában felrobbantott francia atombombákat állították elő.

Már a két világháború közt is számos kartell- és találmányi megállapodás kötötte össze az I. G.-t egyes amerikai monopóliu-

Digitized by Google

mokkal. A német óriáskonszernnek most elsősorban a Dupont-konszernnel vannak kiváló kapcsolatai, az atombombagyártás egyik vezető tőkés vállalkozásával.

Az I. G. Farben-csoport ma hatalmasabb, mint valaha. Egyik legfontosabb profitforrása: az atomszektor. Növekvő hatalmának alapján azokhoz a monopóliumokhoz tartozik, amelyek kezükben tartják a nyugat-németországi államapparátust.

A SIEMENS ÉS AZ AEG

A századforduló táján az elektromos energia egyre inkább kiszorította a gőzerőt. A leghatározottabban az Egyesült Államokban és Németországban játszódott le ez a folyamat. Ez a két ország ugyanis aránylag későn kezdett el iparosodni, s az új gyárak tömegeit már villamosenergia-felhasználásra építették.

A Siemens céget még 1847-ben alapította Werner Siemens, volt porosz tüzértiszt, aki később is kitűnő hírnévnek örvendett katonakörökben és ezeket a kapcsolatait gondosan kihasználta vállalata felvirágoztatására. Az AEG militarista hagyományai is éppen ilyen közvetlenek: ezt a vállalatot Emil Rathenau alapította, aki 1870-ben már egy torpedókat gyártó hadiüzem tulajdonosa volt. Az Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft A. G.-t (Általános Villamossági Társaság RT.) Rathenau 1887-ben alapította.

Ez a két német elektromosipari óriáskonszern csakhamar a külföldi elektromonopóliumok nagyon is életképes versenytársaként jelentkezett a világpiacon. De az AEG már 1907-ben megállapodást kötött a legnagyobb amerikai finánctőkés csoporthoz, a Morgan-házhoz tartozó General Electric Company-vel (szintén Általános Villamossági Társaság) a piac felosztására.

A két német konszern egymással is egyezményeket kötött. Amikor pl. a drótnélküli távíró bevezetése szinte határtalan lehetőségeket tárt fel a gyengeáramú elektromosipar előtt, közösen megállapították a „Gesellschaft für Drahtlose Telegraphie GmbH"-t, (Drótnélküli Táviró Kft.), amely mindkét konszern tapasztalatait és szabadalmait átvette, s a drótnélküli hírközlés sajátos rendszerét fejlesztette ki, a Telefunken-szisztémát. Hogy a német hadseregen össze ne vesszenek, az AEG a haditengerészetet és a kereskedelmi flottát, a Siemens pedig a szárazföldi hadsereget szerelte fel és készítette elő az első világháborúra.

A német imperializmus az első világháborúban elszenvedett veresége után még agresszívabbá lett, s a monopóliumok folytatták az ország felfegyverzését. A náci párt a kezdet kezdetétől fogva élvezte e két óriáskonszern „eszmei" és anyagi támogatását. A Sie-

Digitized by Google

mens-ház folyóirata, a Siemens Mitteilungen (Siemens-közlemények) már 1924-ben dicsőítő cikket írt a fasizmusról, Hermann Bücher, az AEG elöljáróságának akkori elnöke pedig már 1933 előtt évente egyszer vagy kétszer 30—50 000 márkát utalt át a náci párt és az SS számlájára.

A háború alatt hadifoglyok tízezrei végeztek rabszolgamunkát e két konszernhez tartozó üzemekben is. Az AEG egyik 1944-ben kiadott direktívája például megállapította: „Keletről való munkásgyerekeket 12 éves kortól lehet az üzemekben foglalkoztatni". A két konszern igyekezett, hogy a fasiszta csapatok által megszállt területekre is kiterjessze hatalmát. Az AEG, a Hermann Göring-konszernnel közösen, átvette Lengyelország összes közlekedési üzemeit, elektromos- és gázgyárait. A Siemens-konszern a Szovjetunióban gyorsan új vállalatot alapított, a Siemens—Ukraine GmbH-t, Kijev székhellyel.

A második világháború a frontokon és a hátországban milliók életét követelte áldozatul, de a nyugatnémet és az amerikai monopóliumok háborítatlanul folytatták szoros együttműködésüket. Az AEG és a GEC — korábbi megállapodásuk szerint — kicserélte találmányait és tapasztalatait, az amerikai lövedékek és bombák tehát német segédlettel, a német lövedékek és bombák pedig amerikai segédlettel készültek, és irtották mindkét oldalon az egyszerű embereket. A nagy monopóliumok nemzetközi együttműködése csak növelte profitjukat. Az AEG pl. 1939-től 1944-ig összesen 67,1 millió márka „tiszta" nyereségre tett szert, helyesebben: ennyit vallott be adóalapként.

1945 után még szorosabbá vált a német és az amerikai monopóliumok együttműködése. Az AEG pl. 1949-től 1953-ig csaknem kétszázmillió márkát kapott a Marshall-terv hiteleiből. A General Electric, mint azelőtt, ma is az AEG egyik fő részvényese; 1950-ben az ő tulajdonában volt a német konszern részvénytőkéjének mintegy 18 százaléka. A szabadalmak és a tapasztalatok cseréjét nemrég a magenergia területére is kiterjesztették. A Siemens, amely még 1924-ben kötött hasonló megállapodást a Westinghouse Electric and Manufacturing Companyvel (amely a Mellon-csoporthoz tartozik), 1957-ben ugyancsak kiterjesztette ezt az egyezményt az atomenergia területére is.

E két óriáskonszernt is hétpróbás fasiszta hadigazdálkodási szakemberek irányítják. A Siemens élén ma is ott van a háborús bünössé nyilvánított von Siemens. Az AEG vezérigazgatója pedig Hans C. Boden (egykori fasiszta hadigazdálkodási vezető), aki ráadásul még a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara német csoportjának elnöke, a német atombizottság tagja, a bonni gazdasági minisz-

Digitized by Google

térium külkereskedelmi tanácsosa is. Így lehetne még sokáig folytatni a sort.

Ezeknek a fasisztáknak igen nagy gazdasági hatalom van a kezükben. Ez a két konszern bonyolítja le együttesen a nyugatnémet elektromosipar forgalmának 31 százalékát (Siemens 18 százalékot, az AEG 13 százalékot), a nyugatnémet elektromosipari export 34 százalékát és az egész kapitalista világ elektromosipari exportjának mintegy 9 százalékát.

A két elektromosipari mammutkonszern ma ismét teljes erővel bekapcsolódott a fegyverkezésbe. A nyugatberlini Telefunkengyár főnöke, Hans Heyne — aki hervadhatatlan érdemeiért Hitlertől a vaskereszt lovagkeresztjét kapta kitüntetésül — nyíltan ki is jelentette, hogy a NATO kereslete inek kielégítése rendkívüli konjunktúrát hozott cégének. 1958 novemberében Heyne be is mutatta vezető NATO-tisztek egy csoportjának a Telefunken Neu-Ulm-i elektronikai kísérleti telepét, hogy minél nagyobb megrendelést szerezzen cégének. A Telefunken egyébként már hosszabb idő óta tanulmányozza az amerikai légelhárító rakéták gyártási eljárását, hogy adott esetben könnyen meg tudja szervezni a rakéták németországi előállítását. Ma már a Telefunken egész termelésének 72 százaléka hadicélokat szolgál.

De az atombomba-üzletben is tevékenyen részt vesznek az elektromossági konszernek. Az AEG két párizsi céggel is — az Alsthom-mal és a Compagnie Francaise Thomson—Houston-nal, a General Electric francia leányvállalatával — megállapodást kötött a plutónium-technológiában való együttműködésre. Ez a megállapodás tette képessé az AEG-t arra, hogy termékeivel (pl. vizsgáló reaktorral) már az atompiacon is jelentkezzék.

A haditermelés ma még jövedelmezőbb az elektro-konszerneknek, mint a fasiszta háború éveiben. Az AEG az 1958/59-es gazdasági évben 37,4 millió márka tiszta nyereséget vallott be; ez két és félszerese 1942, a legjövedelmezőbb esztendő nyereségének. A Siemens-konszern tiszta nyeresége ugyanebben az évben 105,25 millió márka volt.

A Siemens és az AEG elektromossági konszern a német monopolista burzsoáziának ahhoz a csoportjához tartozik, amelynek elvakult expanziós törekvései élesen szemben állnak a nyugatnémet lakosság, az egész német nép és az egész emberiség érdekeivel. A Siemens és az AEG: az emberiség veszedelmes ellenségei.

A FLICK-KONSZERN

Ha a háborús bűnös Friedrich Flick az igazságnak megfelelően akarná kitölteni személyi kartotékját, a „foglalkozás" rovatba azt

Digitized by Google

kellene írnia: „konszernkereskedő". Flick ugyanis egész gyárakat, kohóműveket, vaskos részvénykötegeket és engedélyeket ad, vesz és cserél. Ezért tehát a Flick-konszern vizsgálata bonyolultabb, mint az előbb tárgyalt tőkés csoportosulásoké. Az AEG-ről például nyilvánvaló, hogy melyik iparággal foglalkozik — a Flick-konszernről nem mondhatjuk ezt. Elsősorban vas- és acéltermelés a Flick-cég profilja (főként közlekedési eszközök gyártásával összekapcsolva), de egyre növekvő szerepet játszik a konszern az atomiparban, a vegyiparban (műgyanta és robbanóanyagok gyártása) és a papíriparban is.

Nehézséget okoz az is, hogy Flick — az előbb tárgyalt konszernekkel ellentétben — a „korlátolt felelősségű társaság" formáját kedveli. Ennek két oka van. Az egyik az, hogy a Kft-nek sokkal kevesebb statisztikai adatot kell nyilvánosságra hoznia, mint pl. a részvénytársaságnak. (Flick igyekszik is, hogy kihasználja ezt.) A másik ok az, hogy a Kft-k vezetését Flick könnyebben tarthatja kézben sajátmaga, vagy családja és legközvetlenebb környezete révén.

Friedrich Flick az első világháború alatt kezdte üzleti vállalkozásait mint 32 éves fiatalember. Az infláció idején főleg merész tőzsdespekulációival hívta fel magára a figyelmet. Ekkor már a sziléziai iparvidékre is betört, s egyik gyárat a másik után szerezte meg. Bonyolult részvénycserék útján, amelyek mindig újabb és újabb hasznot hajtottak az ügyes spekulánsnak, főrészvényese lett néhány Ruhr-vidéki gyárnak is. Még az 1929—1932-es nagy válságot is a maga javára fordította, pedig akkor nála erősebb kapitalisták is elbuktak. Egy esztendővel Hitler uralomra jutása előtt Flick ott volt a düsseldorfi Ipari Klubban a német nagyipar mintegy háromszáz vezetője között, mikor ezek találkoztak Hitlerrel és mindenben megegyeztek vele. Ezután nagy hasznot húzott a német ipar „árjásításából", így került tulajdonába a többi között a Harpener Bergbau A. G. (Harpeni Bánya RT.) is. A Julius Petschek-konszern gyárainak megszerzéséhez személyesen Göring segítette hozzá.

Mint jószimatú hullarabló, Flick azonnal megjelent a hitleri csapatok által lerohant országokban is. Lotharingiában kohóműveket, a Szovjetunió megszállt területein pedig acélgyárakat csatolt konszernjéhez. A Flick-konszern üzleteiben a háború alatt mintegy 40 000 külföldi állampolgár végzett kényszermunkát. Flick azzal hálálta meg Hitlernek ezt a soha nem álmodott konjunktúrát, hogy gyáraiból csak úgy öntötte a fasiszta hadsereg részére a tankokat, a fegyvereket, a hadianyagot. Érdemeiért Hitler 1941-ben hadigazdálkodási vezetővé nevezte ki, s a Das Reich, Göbbels egyik sajtóorgánuma, rendkívül meleg szavakkal emlékezett meg a „szenve-

Digitized by Google

délyes gyáralapítóról". Flick, aki felesége hozományával, 30 000 márkával kezdte meg pályafutását, közvetlenül a második világháború előtt már 1500—1800 millió márka részvénytőkét mondhatott a magáénak, s az általa ellenőrzött egész tőkemennyiség 2800 millió márkára rúgott.

Az amerikai katonai törvényszék 1947 áprilisában háborús bűntettei miatt perbe fogta Flicket, de mindössze hétévi börtönre ítélte. Már 1950 augusztusában kiengedték a landsbergi összkomfortos börtönből, ahonnan mint „fegyenc" is háborítatlanul dirigálhatta megmaradt gyárait és üzemeit. Flick szerencsétlenségére, konszernjének 75—80 százaléka a mai NDK területére esett, és így természetesen népi tulajdonba ment át. De a tapasztalt részvénykereskedő és minden hájjal megkent üzletember nem esett kétségbe. A maga javára fordította például a kartelltalanítási kötelezettséget is.

Az 1950-es évek elején Flick elsősorban a nyugateurópai acéliparra vetette rá magát, s ravasz csereüzletekkel és vásárlásokkal igen gyorsan szerzett meg magának francia, belga, holland és luxemburgi acélüzemeket. A nyugatnémet autóipar nagy konjunktúrája, az ott mutatkozó jó exportlehetőség és a műanyag növekvő fontossága arra csábította, hogy igyekezzék ezekbe az üzletágakba is betörni. A tőle megszokott rámenősséggel befurakodott a Mercedes-típusú autókat gyártó Daimler—Benz A. G.-be, amely a Volkswagen és az Opel után a harmadik legfontosabb nyugatnémet automobil-konszern. 1955-ben a részvények 25 százaléka már az övé volt, s ez az arány 1958-ban már 38 százalékra növekedett. Flick beavatkozásának eredménye volt az, hogy 1958-ban a Daimler—Benz megszerezte a 30 millió márkás alaptőkéjű Auto-Union részvényeinek 88 százalékát, s ezzel a Daimler—Benz —, amelynek Flick a legnagyobb részvényese — még jobban előretört a német autóiparban. A Mercedes—Benz brazíliai vállalatában a részvények 50 százaléka, argentínai telepén pedig 54 százaléka a nyugatnémet Daimler—Benz AG-é. A Daimler—Benz cégnek nagy a befolyása az Egyesült Államokban is: ott is van egy egymillió dolláros alaptőkéjű leányvállalata, s emellett igen szoros kapcsolatok fűzik a Studebaker—Packard Corporationhoz: 1958 óta gyakorlatilag a Daimler—Benz ellenőrzi ezt az ötödik legnagyobb amerikai automobilgyártó céget.

Flick megszerezte a robbanóanyagot, főleg katonai muníciót gyártó Dynamit AG részvénytöbbségét is. A Dynamit forgalma 1955-ben 301 millió márkára rúgott és 10 700 dolgozót foglalkoztatott; 1959-ben forgalma már 517 millió márkára emelkedett, s dolgozóinak száma 13 400 volt. Hogy e jól jövedelmező üzletből a kis-

Digitized by Google

részvényeseket kiszorítsa, Flick a régi vállalatot egyszerűen felosztotta és Dynamit Nobel AG néven új társaságot alapított.

A Flick-konszernnek — a többi mammutmonopóliumhoz hasonlóan — kitűnő kapcsolatai vannak a bonni államapparátussal. Például Adenauer pártjának, a CDU-nak egyik alapítója és a párt háromtagú direktóriumának is tagja volt Robert Tillmans, aki valamikor Flicknek volt a személyi titkára. Ez a CDU-vezér sok kitűnő üzlethez segítette hozzá volt főnökét. 1958-ban meghalt, s azóta a Flick-konszernnek nincs közvetlen képviselője a kormányban, de személyi kapcsolatai révén így is keresztül tudja vinni akaratát. Ilyen kapcsolat pl. Walter Gassmann, a Daimler—Benz AG elöljáróságának helyettes elnöke (volt Gestapo-ember), aki most nyugatnémet képviselő, a bonni munkaügyi minisztérium egyik legfontosabb tanácsának oszlopos tagja, ezenkívül helyettes elnöke az Állami Munkaközvetítő Hivatal igazgatótanácsának.

Az egyik legfontosabb formája annak a támogatásnak, amelyet ma a nyugatnémet állam a nagy monopóliumoknak nyújt: a fegyverkezést szolgáló termelési megbízatások. Flick ismét döntő részt vállalt ezekből a megbízatásokból. A bonni NATO-hadsereg motorizálásában rendkívül nagy szerepet játszik a Daimler—Benz Autó-Union-csoport, amely 1960-ban megrendeléseinek jóval több mint felét a Bundeswehrtől kapta. A Starfighter-vadászgépekkel való üzletből is kiveszi Flick a részét. A hamburgi Flugzeugbau Nord („Észak" Repülőgépépítő) cég, amelynek egyharmada Friedrich Flické, 1959-ben 200 ilyen repülőgépet gyártott a nyugatnémet hadsereg részére. De pl. a dán haditengerészetnek is készített Flick 15 darab 20 hengeres és 3000 lóerős Benz-típusú hajómotort.

Ebből kitűnik, mennyire helyes volt Németország Kommunista Pártjának az az elemzése, amely a Flick-konszernt is a legagresszívabb nyugatnémet monopóliumok közé sorolta. A háborús bűnös Friedrich Flick nem tanult az első és a második világháborúból, s ma a nyugatnémet imperializmus egyik fő támasza.

VÁLTOZÁSOK A LEGAGRESSZÍVEBB NÉMET MONOPOLISTA CSOPORTOK SORÁBAN

A századforduló óta a legagresszívebb német monopolista csoportok sorában meglehetősen nagy változás következett be.

Egészen a hitleri időkig a Ruhr-vidék iparmágnásai, a bánya-, a vas- és az acélkonszernek urai (Krupp, Thyssen, Kirdorf, Stinnes) voltak a német imperializmus fő képviselői. A weimari köztársaságban és a fasiszta uralom idején az expanzív német monopóliumok két csoportra oszlottak.

Az egyik csoportnak a magvát a Deutsche Bank és az I. G.

Digitized by Google

Farben alkották, s ide tartozott a Siemens-konszern is. Ez a csoport a nyugati hatalmakhoz való közeledés híve volt, szorosan együttműködött az angol, francia, belga monopóliumokkal, s ettől a szövetségtől remélte, hogy Németország Kelet-Európát illetően teljes cselekvési szabadságot kap a Nyugattól. Bár ez a csoport annakidején elsősorban a Német Néppártra és a Centrum-ra támaszkodott, Hitler fasiszta pártját is egyre növekvő anyagi segítségben részesítette.

A német finánctoligarchia másik csoportja az elsőnél erősebb és határozottabb volt. Ebbe tartoztak a legfontosabb acél- és szénkartellek (Kirdorf, Thyssen, Vögler, Krupp, Flick stb.), amelyek a német financkapitalizmus legsovinisztább és legharciasabban revans-vágyó szárnyát alkották. Ezek egyértelműen Hitler fasiszta pártjára támaszkodtak.

Már a második világháború előkészítésének idején és a világháború alatt, de még inkább a háború után megnövekedett a legfőbb vegyipari és elektromosipari monopóliumok jelentősége, mert egyre inkább ők alkották a militarizmus legfontosabb gazdasági bázisát. A jelenlegi legagresszívabb csoportok soraiban elsősorban ilyen jellegű konszerneket és monopóliumokat találunk. Az agresszivitás súlypontja tehát a monopóliumok egyik csoportjáról egy másik csoportjára helyeződött át.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a többi monopóliumban egyáltalán nincs agresszív és militarista irányzat. Hangsúlyoznunk kell, hogy *semmiféle szakadék nincs az agresszív és a kevésbé agresszív monopóliumok között*, sőt ezek sokféle módon szorosan összedolgoznak. Az élet mégis azt a feladatot állította a német nép elé, hogy különbséget tegyen burzsoá és burzsoá között, s a *fő tüzet* a legagresszívabb háborús monopóliumokra irányítsa.

Németország Kommunista Pártjának akcióprogramja helyes irányt szabott a nyugat-németországi békeszerető embereknek a militarizmus és a hábórú ellen, a békéért, a demokráciáért és a szociális biztonságért vívott harcukban, amikor az ezen monopóliumok elleni küzdelmet jelölte meg egyik legfontosabb feladatukként. A német népnek elsőrendű nemzeti érdeke, hogy megfossza hatalmuktól a legreakciósabb, legsovinisztább irányzatot képviselő monopóliumokat. De a nyugatnémet militarizmus megfékezése egyben a világ minden népének, az egész emberiségnek fontos érdeke.

Pinczési Pál

Digitized by Google

SZEMLE

Harcban az irodalom korszerűségéért és a művészi újításért

IRODALOMELMÉLETI VITÁK A SZOVJETUNIÓBAN

Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösségnek a Társadalmi Szemle idei második számában megjelent „Irodalomkritikánk néhány fogyatékosságáról" című tézisei megállapítják: „Nagyobb gondot kell fordítanunk irodalmi kritikánk elméleti megalapozására, hiszen enélkül a kritikai és alkotói gyakorlat csak sekélyes, ötletszerű és provinciális lehet". Irodalomkritikánk elméleti szintjének emelését és a provinciálizmus veszélyének elkerülését nagymértékben elősegítheti a külföldi irodalomkritika és általában az irodalomtudomány eredményeinek a megismerése. De nem fér kétség ahhoz sem, hogy éppen a szovjet irodalmi élet rejti számunkra a legtöbb figyelemre méltó tanulságot, különösen, ha tekintetbe vesszük azokat a nagymérvű átalakulásokat, amelyek az SZKP XX. kongresszusát követték.

Az új korszakot nyitó XX. kongresszus után a Szovjetunióban nagy felpezsdülés támadt az élet valamennyi területén. Az azóta eltelt idő eseményei, a szovjet népgazdaság szakadatlan fejlődése, az űrhajózás, s a szovjet tudomány más világraszóló győzelmei mind igazolják a XX. kongresszus politikai irányának, szellemének, eszméinek életrevalóságát. Hruscsov elvtárs mondotta 1960. július 17-én, a szovjet értelmiség képviselőivel való találkozáson elhangzott beszédében: „A gazdasági és kulturális építés valamennyi területének irányításában és vezetésében olyan gyökeres átszervezést hajtottunk végre, amelyet minden túlzás nélkül forradalminak nevezhetünk".[1] Ezek a forradalmi hatású eredmények csak kemény, szilárd elvi küzdelem árán születhettek meg. A szovjet államfő ugyanebben a beszédében említést tett azokról a viharokról, amelyek a megtett utat kísérték, elmondotta, milyen nehéz volt egyes embereket felrázni maradiságukból, tespedtségükből, s a talajtvesztetteknek szilárd meggyőződést adni. „A dörgéstől — mondotta — felocsúdott egyikmásik nagyothalló, s így meglátta és megértette az országunk életében az SZKP XX. kongresszusa után végbement nagyszerű új átalakulásokat."[2]

Ezek a nagyjelentőségű változások az irodalmi életben is megmutatkoztak. A személyi kultusz káros következményeinek felszámolásáért indított küzde-

[1] N. Sz. Hruscsov: Az irodalom és a művészet új sikereiért. (Társadalmi Szemle 1961. 6. sz. 52. oldal.)
[2] U. o. 1. oldal.

Digitized by Google

lem a szovjet irodalomtudomány további fejlődéséhez is igen kedvező feltételeket teremtett. Amint Hruscsov elvtárs mondotta: „könnyebb lett az alkotás és a harc". Az új idők tisztító szele elsöpörte az irodalmi élet normális fejlődését gátló körülményeket és nézeteket. Az irodalomtörténetnek sok jelenséget újjá kellett értékelnie, többek közt az olyan kirívó eseteket, mint Dosztojevszkij műveinek méltatlan elhallgattatását. Plehanov materialista, marxista esztétikai örökségét és irodalmi értékű hagyatékát is vissza kellett állítani a helyére. A balítéletek — sajnálatos módon — nemcsak egyes forradalom előtti irodalmi jelenségeket marasztaltak el, hanem a szovjet korszak némely írókiválóságát is. Megérdemelt helyükre állítottak vissza olyan jeles írókat, költőket, mint Bagrickij, Ilf és Petrov, Mihail Kolcov. Babelj és mások. De a „történeti" problémák mellett még sokkal sürgetőbben vetődtek fel a jelenkori irodalom életével s annak fejlődési folyamatával kapcsolatos vitás kérdések. E nagy átértékelő és új irányt jelölő időszak első esztendejében a szovjet irodalomtudomány törekvései főleg a dogmák dermesztő hatásának feloldására irányultak, de egyhamar kiderült, hogy egyes írók, irodalomtörténészek a személyi kultusz felszámolásáért vívott küzdelem szenvedélyében és lendületében téves útra csúsztak. Így például Dugyincev *Nem élünk csupán kenyéren* c. regényében, az *Irodalmi Moszkva* c. gyűjtemény számos elbeszélésében, Paszternak *Doktor Zsivagó*jában, s egyéb alkotásokban egészségtelen, a szovjet valóságot torzító tendencia jelentkezett. Egyesek a szenvedélyes vitákban odáig merészkedtek, hogy megkérdőjelezték a pártosság elvét s az irodalom társadalmi hivatását. A szovjet kritikusok, felismerve ezeknek a jelenségeknek a veszélyességét, idejében kihúzták a hamis nézetek méregfogát.

Visszaemlékezve az 1957-es találkozókra, Hruscsov elvtárs múltévi beszédében már kijelenthette: „Megvallom, mai találkozónk jobban tetszik mint a múltkori".[3] Ezzel azt jelezte, hogy a párt vezetői és a művészek közös nevezőre jutottak, a köd, mely egyes írók, irodalomteoretikusok elméjét elborította, eloszlott, s a szovjet irodalom túljutott legkritikusabb problémáin.

* * *

Az irodalmi körökben fellángolt problémák fényt derítettek arra is, hogy az irodalom vitás kérdéseiben csak úgy juthatnak dűlőre, ha azok elvi alapjait tisztázzák. Egy évtizeddel ezelőtt Fagyejev, a szovjet irodalom fejlődését mérlegelve megállapította, hogy a kritika és az irodalomelmélet nagyon elmaradott állapotban van, nem tart lépést a mérföldes léptekkel haladó élettel. Azóta, de kiváltképpen az utóbbi néhány esztendőben ugrásszerű változást tapasztalunk e téren. Az elméleti elmaradottság felszámolása céljából 1957-ben a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet és az Írószövetség közös gondozásában megindították a *Voproszi lityeraturi* (Irodalmi kérdések) c. folyóira-

[3] U. o. 4. oldal

Digitized by Google

tot. E folyóirat hasábjain számról számra érdekfeszítő elvi tanulmányok látnak napvilágot. A lap nagy érdeme, hogy az élő irodalom és az irodalomtörténet tárgyalása nem vezeti el a teoretikusokat holmi elvont akadémikus szférába, hanem a szovjet irodalmi gyakorlat legakutabb kérdéseire rezonál, tiszta eszmeiségre s új művészi magaslatokra serkenti az irodalmat. Jelenleg a folyóirat az irodalom elvi kérdéseinek egyik legfontosabb fóruma. Hasábjain látott napvilágot a Moszkvában 1957-ben lezajlott vita a realizmusról,[4] valamint a szovjet írók kongresszusa előtt a szocialista realizmusról szervezett vita.[5] A folyóirat számos más irodalmi eszmecserének is helyet adott, többek között az összehasonlító irodalomtörténetről szóló polémiának,[6] egy stílus-[7] és egy esztétikai vitának.

Az irodalmi, irodalomelméleti viták anyagában tallózva megkíséreljük körvonalazni a szovjet irodalom és irodalomtudomány leglényegesebb problémáit. Mindenekelőtt megállapíthatjuk: valamennyi írásból kifejezésre jut, hogy a párt vezetői, a kritikusok, s maguk az olvasók is elismerik az irodalomnak az utolsó esztendőkben elért sikereit, s hogy tisztában vannak az irodalom megnövekedett jelentőségével. A tőkés országokban, éppen ellenkezőleg, az irodalom, a művészet alkonyáról beszélnek. A szovjet kritika az irodalom társadalmi funkcióinak vizsgálata kapcsán hangsúlyozza a szovjet irodalom fokozódó nevelő jelentőségét a kommunizmust építő korszakban. Ezzel magyarázható az a kivételes szeretet és figyelem, amellyel a párt az irodalom fejlődését kíséri. Hruscsov elvtárs már 1957-ben hangsúlyozta: „Az SZKP XX. kongresszusán megállapítottuk, hogy irodalmunk és művészetünk képviselői hű segítőtársai a kommunista pártnak az új társadalom építésével és a dolgozók kommunista nevelésével összefüggő nagyszerű feladatok megoldásában".[8] Múltévi felszólalásában még hangsúlyozottabban emelt szót a szocialista realista irodalom nevelő funkciója mellett. „Az irodalom és a művészet munkásai — mondotta — mindig is hű segítőtársai voltak a kommunista pártnak. Alkotó tevékenységük jelentősége különösen nagymértékben megnövekedett ma, amikor a dolgozók kommunista nevelése, az új ember formálása a párt egyik legaktuálisabb feladata. Az ideológiai munkában a párt rendelkezésére álló sok eszköz közül szeretném itt kiemelni az irodalom és a művészet jelentőségét, minthogy ezek nagy emocionális hatással vannak az emberek érzelmeire és tudatára."[9]

[4] E vitát ismertették: Héra Zoltán: Vita a realizmusról. (Nagy Világ 1958. 9. sz.) Nyíró Lajos: Vita a realizmusról a Szovjetunióban. (Világirodalmi Figyelő 1959. 1. sz.)

[5] A vita részletes ismertetését ld. Király Gyula: Szovjet irodalomtörténészek vitája a szocialista realizmusról. (Világirodalmi Figyelő 1959. 2. sz.)

[6] Ismertetését ld. Sargina Ludmilla: Az összehasonlító irodalomtörténet kérdései a Szovjetunióban. (Világirodalmi Figyelő 1960. 3. sz.)

[7] Ismertetését ld. Nyíró Lajos: Irodalomelméleti kérdések egy stílusvitán. (Világirodalmi Figyelő 1960. 4. sz.)

[8] Hruscsov: Legyen az irodalom és a művészet szoros kapcsolatban a nép életével. (Társadalmi Szemle 1957. 4—5. sz. 115. oldal.)

[9] Társadalmi Szemle 1961. 8. szám. 8. oldal.

Digitized by Google

A kommunizmust építő szovjet ember ábrázolásával kapcsolatban szükségszerűleg felvetődött és felvetődik a korszerűség problémája. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta beállt hatalmas változások új emberi viszonylatokat hoztak, a szocialista humanizmus az ember lelki, érzelmi világát is „újjáépítette". De a szovjet ember lelkülete nemcsak az előző társadalomhoz viszonyítva gazdagodott, hanem napról napra változik, újul, nemesedik. Emlékszünk még Ehrenburg és más szovjet írók ama panaszára, hogy az író csak nehezen tudja követni a rohamosan változó szovjet életet. S ez a folyamat azóta sem lassult, sőt nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy még fokozódott. Hruscsov elvtárs egy esztendővel ezelőtt, a már idézett beszédében elmondotta: „Országunk leghaladóbb embereiben már ma is kirajzolódnak a kommunista holnap emberének vonásai. Ezek a vonások egyre jobban megmutatkoznak és feltárulnak világnézetükben, mindennapi munkájukban, társadalmi életükben, magánéletükben".[10]

A szocialista realista irodalom akkor fogja maradéktalanul beváltani a hozzáfűzött reményeket, ha az élet nyomában jár, ha a szovjet ember megújuló lelkületét fel tudja tárni, sőt hozzá tud járulni annak alakításához, nemesedéséhez. A szakadatlanul megújuló emberi viszonylatok, a szovjet ember érzésvilágának szüntelen gazdagodása, tehát az irodalomnak ez az új tartalma a hagyományos formák mellett új formai megoldásokat is igényel. S most amikor a szovjet irodalom újabb fellendülésének vagyunk tanúi, elkerülhetetlenül előtérbe kerül az irodalom újító jellegének kérdése. Ezzel magyarázhatjuk a szovjet kritikának és irodalomtudománynak a haladó hagyományok és az újítás közti viszony iránt megnövekedett érdeklődését.

Cikkünkben megkíséreljük ismertetni a szovjet kritika és irodalomtudomány álláspontját ebben a kérdésben, mivel ez a mi irodalmunknak is fontos problémája. Az Elméleti Munkaközösség kritikánk fogyatékosságairól szóló állásfoglalásában is kitér e kérdésre: „A korszerűség, a modernség kívánalma szerves része a szocialista esztétikának. A korszerűség igénye nem utolsósorban helyes visszahatás mindenféle sematikus ábrázolás, konzervatívizmus ellen.".[11]

Szurkov kongresszusi beszámolójában a mai szovjet irodalom legégetőbb problémáinak „a klasszikus hagyományok, a szovjet irodalom újító jellege és művészi írói módszere, a pozitív hős, az írói alkotó egyéniség" kérdéskörét jelölte meg. Rosszallását fejezte ki amiatt, hogy „... egy idő óta nem esett komoly szó irodalmunk újító jellegéről". A kritikának szemére hányja, hogy az irodalmi alkotásokat általában elvontan elemzi s nem vizsgálja „abból a szemszögből, hogy vajon megfelel-e az irodalmi kifejező forma a valóság új jelenségeinek."[12]

Sokan nem tudnak eligazodni az irodalom újító jellegének és

[10] Társadalmi Szemle 1961. 6. szám 7. oldal.

[11] Társadalmi Szemle 1961. 2. sz. 51. oldal.

[12] A. A. Szurkov: A szovjet írók III. kongresszusán elhangzott beszámolója. (Litveraturnaja Gazeta 1959. május 19.)

Digitized by Google

a haladó hagyományok felhasználásának dialektikájában, s éppen ezért akadnak olyan kritikusok, írók, irodalomtörténészek, akik a szovjet irodalom fejlődésében csupán a múlt század irodalmának szerves folytatását vélik látni, és sokszor nem hajlandók és nem képesek megérteni, hogy az új társadalmi viszonyokat, az új ember lelki világát csak új művészi eszközökkel lehet kifejezni. Elszberg a szocialista realizmus-vitán megjegyezte: „A világkép kiszélesítése és elmélyítése, amely meghatározza az irodalom fejlődésének haladó menetét, elválaszthatatlan a kor által sugallt új problémák, az élet által felvetett új művészi megoldások keresésétől és meglelésétől".[13] Kongresszusi megnyitójában Fegyin még határozottabban, még érzékletesebben fejtette ki e gondolatot: „Az élet új anyaga leszaggatja magáról a hajdani irodalmi forma előírt szabályait, új öltözéket követel magának. Az újító szellem problémáját nem lehet megszűntnek tekinteni; éppen ellenkezőleg, ez a kérdés állandóan ott szerepel az írói munka napirendjén."[14]

A múlt korszakok irodalmi hagyatékának és az új valóságot feltáró irodalomnak a viszonyát Novicsenko világította meg a szocialista realizmusról szóló vitának egyik legérdekesebb hozzászólásában: „Az örökséget ápolni nem jelenti azt, hogy arra kell korlátozódnunk. Életünk mérhetetlenül meggazdagodott tartalma a művészet újításra, s a már meglevő stílus, műfajok, formák gazdagítására kötelezi."[15]

Úgy tűnik, végül is Fegyin derített világosságot a kényes problémára: „Jogában áll-e az írónak, — ami a művészet mesterségbeli területét illeti — megelégednie a XIX. századi író munkamódszereivel akkor, amikor az atommeghajtásos motorok gyártási újítójának nyújtja legújabb könyvét olvasásra."[16]

Fegyin ezzel a kérdésfelvetéssel szemléltetően rávilágít a szocialista írók művészi feladataira. Ezzel egybecsengő gondolatot olvashatunk Elszbergnek a Gorkij Intézet szocialista realizmus-vitáján mondott beszédében: „A szocialista realizmus, a szovjet társadalom mai fejlődési szakaszán nehéz feladat előtt áll; olyan új művészi formát kell teremtenie, amely képes lesz életünk eddig nem létezett új és gazdag tartalmát magába foglalni, megtestesíteni és kifejezni..." Az ellenkező esetben, ha az író vakon követi a klasszikus példát, ennek „...eredménye csak formalista kísérlet, ernyedt epigonizmus, sápadt másolat lehet..."[17] Hasonló eredményekhez jutott V. Ivanov is, aki ez év áprilisában a Kommunyisztban megjelent „Korszerűség és művészeti újítás" c. cikkében ezt írja: „A korunk irodalma és művészete előtt álló hatalmas feladatok megoldása elképzelhetetlen merész művészi újítás nélkül. Aki

[13] Ja. E. Elszberg: Klasszikus örökség és a szocialista realizmus irodalmának művészi újító jellege. Moszkva 1959.

[14] K. A. Fegyin: A szovjet irodalom a népet szolgálja. (A szovjet írók harmadik kongresszusa. Bp. 1959. 27. oldal.)

[15] L. N. Novicsenko: A szocialista realista irodalom művészi formájának és stílusának sokaságáról. Moszkva 1959.

[16] K. A. Fegyin: A szovjet irodalom a népet szolgálja. (A szovjet írók harmadik kongresszusa. Bp. 1959. 27. oldal.)

[17] Ja. E. Elszberg: Klasszikus örökség és a szocialista realizmus irodalmának művészi újító jellege. Moszkva 1959.

Digitized by Google

a régi művészi hagyományok fogságából nem kíván szabadulni, az könnyen elmaradhat, mert ebben az esetben a művészet konzerválódhat, a pangás állapotába eshet, s nem lesz képes az új emberi gondolatokat, érzéseket, szenvedélyeket visszatükrözni... A régi hagyományokhoz ragaszkodó maradiságnak, epigonizmusnak példáit meglelhetjük bármely szovjet nép irodalmában, s ez alól nem kivétel az orosz sem".[18] Ezekből az idézetekből világosan kiolvashatjuk azt a fontos elvi tanulságot, hogy a hagyományok tekintetében az irodalomnak követnie kell az előző korok által felhalmozott értékeket, megfelelő átértékeléssel; de tudnia kell szakítani is a múlt örökségével, amikor erre van szükség. Az egyik irodalomtörténész a *Voproszi lityeraturi*ben Beethoven mondását idézi, s ezzel valamennyi szovjet kritikus egyetért: „Minden kánont meg lehet szegni, ha ettől a dolog jobb lesz". S ezen van a hangsúly: *jobb legyen*. A kongresszuson Vera Inber ebből a gondolatból kiindulva jegyezte meg, hogy „... az újító forma csak akkor felel meg, ha mély, életigenlő tartalmat fejez ki." A hasonló alapelvet valló Ivascsenko messzemenő következtetéseket von le: „Őszintén valljuk, hogy a szocialista realista irodalomnak nem kell lemondania a XX. század külföldi költészetének eredményeiről, például az asszociatív képről, de kell-e, hogy ez legyen költőink fejlődésének a fő útja? Ott lehet alkalmazni, ahol az ábrázolandó érzés, illetve helyzet az objektív realista értelmezéssel megalapozva ezt igazolja. Az asszociatív művészi gondolkodás valószínűleg bevonul a mai költészet eszközeinek tárába, de természetesen nem válik öncélúvá, mint ezt a mostani modernistáknál tapasztaljuk, akiknél magának az asszociáció fogalmának sincsen már semmi köze valódi jelentéséhez, s pusztán a költő „önkifejezésére" szolgál, amely érthetetlen az olvasó számára".[19] Ivascsenko szavaiból kétséget kizáróan az derül ki, hogy a szovjet író a szocialista valóság ábrázolásának érdekében felhasználhatja, ha erre szükség van, a nyugati modernista irodalom egyes ábrázoló eszközeit is, amennyiben azok hozzájárulhatnak a szovjet ember lelkivilágának mélyebb, művészibb kifejezéséhez. Természetesen nem mechanikus átültetéssel, hanem mély átgondolással. *A szovjet írót az új forma nem riaszthatja vissza csak azért, mert új, ahogyan nem is hódol előtte kizárólag azért, mert új.*

V. Ivanov a *Kommunyisztbeli* cikkében arról számol be, hogy „az utóbbi időkben az irodalmi és művészettörténeti folyóiratokban és lapokban szenvedélyes viták bontakoztak ki a művészi alkotás újító jellegéről."[20] Ennek az újító jelleg iránti megnőtt érdeklődésnek a forrása, mint már megállapítottuk, a szovjet irodalom új, nagyméretű fellendülése és a vitaszellem alkalmas légkörének kialakulása. Az iro-

[18] V. Ivanov: Korszerűség és a művészi újítás. (Kommunyiszt 1961. 6. sz. 53. oldal.)

[19] A. F. Ivascsenko: Szocialista realizmus és a mai külföldi irodalom. Moszkva. 1959.

[20] N. Ivanov: Korszerűség és művészi újítás. (Kommunyiszt 1961. 6. sz. 53. oldal.)

Digitized by Google

dalmi újításról folyó eszmecserékre már nem absztrakt kategóriákon, tételeken való rágódás a jellemző; mindig az irodalmi gyakorlat szabja meg a vita irányát. V. Ivanovnak a *Kommunyisztban* megjelent cikkét, valamint a *Voproszi lityeraturi* ez év májusi számában közölt szerkesztőségi cikkét bizonyos tekintetben a közelmúltban lezajlott irodalmi polémiákra való reagálásnak foghatjuk fel.[21] A *Kommunyiszt* cikke az újításról kialakult nézetek megvilágítását, megbírálását tűzte ki célul. A cikk szerzője teljes nyíltsággal és határozottsággal foglal állást amellett, hogy ezekre a polémiákra nagy szükség van, mert „a viták aktivizálják az alkotó gondolkodást, új művészi felfedezésekre, s az életünkben végbemenő kolosszális változások méltó tükrözésére ösztönöznek."[22]

De e vitákban, nemcsak egészséges tendenciák, hanem tévelygések is voltak. A *Voproszi lityeraturi* szerkesztőségi cikkével egyetértve V. Ivanov rámutat arra, hogy a *Lityeraturnaja gazetában* a XX. sz.-i stílusról lezajlott eszmecserében a polemizálók az irodalom újító jellegének kérdéseit csaknem kizárólag formai oldalról igyekeztek megközelíteni.[23] Ez a tendencia — bár szelídebb formában — jelentkezett a *Novij mir*-ban megjelent regény-vitában is. A *Voproszi lityeraturi* szerkesztőségi cikke nyíltan leszögezi, hogy a formát nem idegeníthetjük el attól a tartalomtól, amelyet kifejezni hivatott. „Az élet és maga az irodalom élő tapasztalata sokszor megerősítette azt a vitathatatlan igazságot, hogy az esztétika és a politika szétbonthatatlanok, s ez a marxista kritika egyik legfontosabb tanulsága."[24] V. Ivanov megjegyzi, hogy a „forma a tartalom belső szerkezete", vagy ahogy Ehrenburg találóan meghatározta: „a forma a tartalomnak egyik eleme". A formának a tartalomtól való elszakítása mindenkor a formalizmushoz vezethet. Természetesen ugyanilyen zsákutcába téved az a kutató, aki a tartalmat a forma köntöse nélkül igyekeznék megmagyarázni.

Borisz Szolovjov az *Oktyabr* c. folyóiratban napvilágot látott írásában kikel a formalizmusra hajló elmélkedők ellen: „Egyes írók (különösen a fiatalok) az újításnak tisztán formális jelleget kölcsönöznek, a művészi kifejezés eddig nem létező, önelvű jellegét viselő eszközeit hajhásszák. (Ennek következményeként jönnek létre olyan művek, amelyek nem annyira újítók, mint inkább extravagánsak'."[25] Ugyanebben az írásában a szerző példával szolgál az ilyen irodalmi „újítókról". Ju. Pankratov és I. Haborv „Az új érzékéről" (*Lityeraturnaja gazeta* 1959. okt. 24.) c. cikkét bírálva Szolovjev kimutatja, hogy olyan verstechnikát fedeztek fel, amilyet Zinaida Gippiusz már 1911-ben alkal-

[21] N. Ivanov: Korszerűség és művészi újítás. (Kommunyiszt 1961. 6. sz. 53. oldal.)

[22] Ezekből a vitákból ad ízelítőt Koroknai Zsuzsa: „Kor, formák, stílusok" c. ismertetése. Élet és Irodalom 1961. május 12.

[23] N. Ivanov: Korszerűség és művészi újítás. (Kommunyiszt 1961. 6. sz. 53. oldal.)

[24] „Irodalmi kritika és ideológiai harc." (Szerkesztőségi cikk.) (Voproszi Lityeraturi 1961. 5. sz. 11. oldal.)

[25] B. Szolovjov: Könnyű kéziratok és nehéz rakomány. (Oktyabr 1961. 6. sz. 180. oldal.)

Digitized by Google

mazott. A szerző a szóban forgó verset is közli. Fentebb idézett szerkesztőségi cikkében a *Voproszi Lityeraturi* szemére hányta az észt kritikának, hogy Leo Metszer „A merengések nem pusztulnak el" c. regényében újítás címén olyan lélektani helyzeteket rajzolt, amelyek nincsenek szerves egységben a hősök reális életével. V. Ivanov olyan fontoskodó elmélkedésekről rántja le a leplet, amelyek az irodalmi formát nem a reális élethez fűződő kapcsolatában ítélik meg. Megbírálja Gasztyevet, aki elveti a festöi, leíró módszert, Guliát, aki a dinamikus, „távirati" stílust tekinti a kor irodalmi vezérelvének. Samota még a múlt év őszén a *Kommunyisztban* megjelent cikkében kifejtette, hogy „Az életben megnyilvánuló új a művészi újítás élő forrása".[26] Tehát a szovjet teoretikusok legjava az újítást csak akkor tekinti célravezetőnek, amikor annak az élet reális viszonyaiban fogant új emberi érzéseket, gondolatokat, lelkivilágot kell művészileg kifejeznie. Tehát a szovjet irodalom újítása nem csupán formai, hanem elsősorban tartalmi. De ez egyben azt is jelenti, hogy az új tartalom is csak megújult formában nyerhet művészi kifejezést. Ezért a szovjet irodalom és kritika újító elve sarkalatosan különbözik a nyugati modernista felfogásokétól.

V. Ivanov, aki oly szenvedélyesen szállt síkra az új formai megoldások elve mellett, kijelenti, hogy minden nagy író, legyen az Puskin, Majakovszkij, vagy Tvardovszkij, újító volt, és ebben látja az irodalom fejlődésének egyik belső törvényszerűségét. De ugyanakkor megállapítja, hogy „semmi sem köt bennünket a modernizmushoz".[27] Más a szocialista realista írónak és más a nyugati modernistáknak az újító felfogása. A szerző kifejti, hogy a szocialista realista írók nem vállalnak közösséget a modernista törekvésekkel, a hermetikus költészettel, vagy a Robbe—Grillet, Nathalie Sarraute féle „új regény" avangardista iskolájával. Ivascsenko hasonló módon a szocialista realizmusról rendezett moszkvai vitán megmutatja azt a mély szakadékot, amely a szovjet irodalmat elválasztja a modernista új forma teremtésétől, mivel az utóbbi úgy próbálja kiszélesíteni az irodalmi ábrázolás terét, hogy az újat az ember tudatalatti világában való kalandozásban keresi. Ugyanez a szerző „Szocialista realizmus a külföldi irodalmakban" (1960) c. tanulmánykötetben megjelent írásában megállapítja: „Az ábrázoló eszközök sokféleségének elismerése egyáltalán nem jelenti azt, hogy a valóság művészi megismerésének lehetőségét tagadó mai avangardisták és modernisták számos álújító fordorlatát is elfogadjuk."

A szovjet írók, irodalomtudósok fenti megállapításai mutatják, hogy az irodalomban a tartalom és a forma egységének elve nem lehet holmi üres szofista szójáték, hanem a kommunista társadalmat építő ember minél hívebb és minél művészibb ábrázolásának vezérelvéből kell fakadnia. Ezért a szovjet, szocia-

[26] N. Samota: Megjegyzések a művészi alkotásról. (Kommunyiszt 1960. 18. sz. 84. oldal.)

[27] N. Ivanov: Korszerűség és a művészi újítás. (Kommunyiszt 1961. 6. sz. oldal.)

Digitized by Google

lista realista író, miközben követi és — megfelelő kritikával — felhasználja az irodalom hagyományait, és legfőképpen a realizmus gazdag művészi eszközeit, nem zárkózhat el a formaújítástól, hiszen a szocialista társadalom szüntelen fejlődése teremti az új ember új világképét és új érzésvilágát, s ha nem akarunk a forma metafizikus, maradi szemléletébe süllyedni, úgy tudnunk kell, hogy az író az élet-újat gyakran csak új művészi megoldással tudja híven visszatükrözni. Minden olyan művészi forma, amely elősegíti a valóság új jelenségeinek kifejezését, követendő. Minden olyan művészi formát, amely a valóság torzításához vezet, amely nem a kommunista eszmeiség művészi szemléletéből fakad, el kell ítélnünk. A művészi tartalom és forma ilyen dialektikus szemléletének életképességét máris bizonyítják és alátámasztják a szovjet irodalom új, ragyogó eredményei. A szovjet irodalom legújabb termésében máris mind kevesebb a kopott igazságok szürke, kifakult formában való szüntelen ismételgetése, s mind gazdagabb a szocialista valóság, a reális emberi viszonylatok, az új hősök és új erkölcsök ábrázolása megfelelő és méltó művészi formában.

* * *

A tartalom és forma, a hagyomány és újítás összefüggő dialektikus kérdésére sok tekintetben választ adott az 1957 tavaszán Moszkvában a Gorkij Világirodalmi Intézet által rendezett vita a realizmusról. Ez a vita nagy erőpróbája volt a szovjet irodalomtörténészek, művészettörténészek és esztétikusok harcának az irodalomtudományban meghonosodott dogmatikus szemlélet, valamint a revizionizmus ellen. A kulcsprobléma a realizmus volt. E fontos kérdés tisztázása nélkül a szocialista realizmus számos jelenségét sem tudnánk a valósághoz híven megválaszolni.

Ebben a tekintetben irodalomteoretikusaink, esztétikusaink értékes tanulságokat meríthetnek a Szovjetunióban lezajlott vitából. A vita történetéhez tartozik, hogy 1953-ban megjelent (s nálunk is napvilágot látott) Nyedosivin *Művészetelméleti tanulmányok* c. könyve, amelyben a szerző a művészet történetét vizsgálva két antipólust állapít meg: realizmust és antirealizmust.

A vita egyik részvevője megállapította, hogy az irodalom egész fejlődésének realizmusra és antirealizmusra való leszűkítése nem újkeletű elmélet. Már a századforduló előtt is ismeretes volt például a Brockhaus—Efron-féle orosz nyelvű enciklopédia „realizmus" címszavából. Sőt már a szovjet tudományban is akadtak szószólói e szemléletnek. P. S. Szakulin „Az irodalmi stílusok elmélete" című (1928-ban megjelent) művében az irodalom történetében két uralkodó irányt jelöl meg: a realizmust és az irrealizmust. Ezt a felfogását a filozófia történetéből vett analógiára építi. Lenin azt tanította, hogy a filozófia története a materializmus és az idealizmus ádáz küzdelmének tükre. A filozófia történetére vonatkozó klasszikus megállapítást Szakulin mechanikusan, tévesen a művészet, irodalom fejlődésére húzta rá, s innen már csak egy lépés kellett a művészet realizmus-irrea-

Digitized by Google

lizmus elvének megkonstruálásához. A 40-es évektől ez a koncepció megdönthetetlen axiómaként uralkodott a szovjet irodalomtudományban, s a második világháború után a népi demokratikus országokban is. Nálunk Lukács György képviselte a leghatározottabban ezt a felfogást, s erre az elvre építi „nagy realizmus" koncepcióját. Nem utolsósorban innen ered konzervativizmusa is, amely képtelenné tette arra, hogy megértse a szocialista realizmus újító jegyeit. A mi irodalomtudományunkban is nagyon elterjedt ez az elv. Ezt mutatja az 1955-ös budapesti realizmus-kongresszuson elhangzott előadások és hozzászólások zöme is.

A szovjet realizmus-vita végérvényesen pontot tett a sokat vitatott kérdés egyes vonatkozásaira. A konferencia egyhangúlag elvetette a realizmus-antirealizmus koncepciót, amely az irodalmi jelenségek leegyszerűsítéséhez és hamis értékeléséhez vezet, és nem képes az irodalomnak egész sor problémájára világosságot deríteni. Nyedosivin, a realizmus-antirealizmus elvnek élharcosa a vita során elállt a realizmus-antirealizmus elnevezéstől, s javasolta, hogy töröljék a művészetelmélet fogalomtárából. Aligha akad még teoretikus, aki továbbra is ragaszkodnék e tétel érvényességéhez. Ezzel természetesen még nem oldódott meg a realizmussal kapcsolatos minden kérdés. E vitás nézet elvetése egy másik kérdést helyezett a polémia homlokterébe. Nyedosivin felvetette a realizmus-fogalom kettős jelentésének problémáját, vagyis annak „széles" és „szűk" értelemben vett használatát. A „szűk" értelemben vett realizmus — szerinte — a XIX. század irodalmára vonatkozhat, ezzel jelölve a tulajdonképpeni, a programszerű realizmus irányzatát. A „széles" értelemben vett fogalom pedig a művészet egész történetére vonatkoznék, s a művészi ábrázolás „realisztikusságát" jelentené. Ezen elvből kiindulva Nyedosivin azt fejtette ki, hogy a művészet fejlődése során különböző formákat ölt a realizmus. Ez a felfogás a realizmus keletkezésének idejét tette kérdésessé. Ezzel kapcsolatban három alapvető nézet bontakozott ki a konferencián. Jelen írásunkban nem térhetünk ki e nézetek részletekbe menő bemutatására, (erről bővebben ld. a Világirodalmi Figyelő 1959. I. sz.) csupán a kérdések vázlatos körvonalazására szorítkozhatunk. Az első nézet szerint a realizmus kezdete az ókorba nyúlik, mivel a művészet már akkor is híven tükrözte a társadalom nagy kérdéseit. Nyedosivin a realizmus fejlődésének ezt a szakaszát „mitologikusnak" nevezi, mivel az irodalom főleg a mitoszokból merítette tárgyát. A leningrádi irodalomtörténész Fridlender pedig, aki egyébként Nyedosivinhez hasonló nézőponton áll, azt vallja: ahogy a materialista filozófia fejlődésének van ösztönös, naiv szakasza, úgy az antik irodalmat is felfoghatjuk a realizmus „ösztönös, naiv" stádiumaként.

A vita részvevőinek döntő többsége elvetette ezt a — véleményük szerint — történetietlen felfogást. De Nyedosivin nézetének tagadói újabb két táborra oszlanak. Egyesek — Elszberg, Szamarin, Tamarcsenko és mások — a realizmus eredetét a reneszánsz korába helyezik.

Digitized by Google

Marxra, Engelsre, Belinszkijre utalnak, akik az *új irodalom* kezdetét ugyancsak ebbe a történelmi időszakba teszik, és Shakespeare, Dante, Rabelais, Cervantes alkotásaira hivatkoznak. Állításuk alátámasztására Elszbergék azt a kérdéskomplexumot feszegették, hogy mi jellemzi a középkorból kilépő irodalmat. Szamarin e korszak irodalmának tüzetes vizsgálata eredményeképpen megállapítja, hogy a realizmus születése az esetek döntő többségében a nemzet kialakulásával esik egybe. Ugyanő e korszak irodalmának egyik legjellegzetesebb újító vonását a *történeti szemlélet* kialakulásában látja.

A polemizálók másik csoportja — Blagoj, Lavreckij, Konrad, Reizov és mások — bár megengedik, hogy a realizmus bizonyos eredményeit már a reneszánsz irodalmában is felismerhetjük, mégsem tartják helyesnek és történetinek a realista irodalom elszakítását attól a talajtól, tehát a XIX. századtól, amelyben gyökeret vert és legnagyobb eredményeit elérte.

A vita több részvevője megállapította, hogy a realizmus-antirealizmus elve képtelenné teszi a nem-realista, tehát a romantikus, a klasszicista, a szentimentális, a naturalista, a szimbolista stb. irányzatok megértését. Az ó-orosz irodalomkutatás egyik legjelesebb képviselője, Lihacsov a realista és nem-realista irodalmi irányzatokról értekezve megállapítja: „Úgy tűnik fel, hogy minden irányzat legjobb alkotásaiban azt váltotta valóra, amire éppen törekedett, és saját világszemléletében egyáltalán nem mutatkozott erőtlennek. A valóság megismerésének minden új lépcsőfoka a kifejezésnek új eszközeivel rendelkezik."[28] A nem-realista irányzatok helyes értelmezéséért többen is síkraszálltak. Reizov kijelenti, hogy a „kasszicizmus, a romantika, a naturalizmus nem törvényadóinak véletlen hibájából és önkényéből alakult ki. Az irodalmi irányzatok a társadalmi harcok szükségleteiből, a kulturális hagyományok summájából születtek."[29]

Nem minden szovjet kutató vélekedik így. Akadnak olyanok is, akik más irányzatú — romantikus, naturalista — írókat realistákká avatnak, sőt a vitán is voltak ilyen megnyilvánulások. Ivascsenko pl. azt fejtegette: „Vajon nincs-e itt az ideje ama kérdés felvetésének, hogy Zola realista regényeiben a naturalista elemek másodrendű szerepet játszanak és gyakran alá vannak vetve a realista tipizálásnak?"[30] Reizov, csakúgy mint más kutatók, megbélyegzi az ilyen tendenciákat, amelyek a nem-realista irányzatok sodrában alkotott maradandó műveket önkényesen kiemelik, s realista jelzővel ékesítik. Így lett Byronból, V. Hugoból, Zolából, Racine-ból stb. „realista" író. Az ilyen hamisításra hajló felfogás nem segíti elő a bonyolult irodalmi jelenségek megértését, s hozzátehetjük: bizonyos értelemben gátolja még a szocialista realizmus lényeges kérdéseinek tisztázását is.

Motiljova igen figyelemre mél-

[28] D. Lihacsov: Az orosz irodalom realizmusának eredetéről. (Voproszi lityeraturi. 1957. 1. sz. 85. oldal.)

[29] B. Reizov: Az irodalmi irányzatokról. (Voproszi lityeraturi 1957. 1. sz. 117. oldal.)

[30] A. Ivascsenko: A kritikai realizmusról és a szocialista realizmusról. (Voproszi litycraturi 1957. 1. sz. 42. oldal.)

Digitized by Google

tó hozzászólásában megállapította, hogy napjainkban egyes reakciós írók, akik felismerik az olvasó tömeg realizmus iránti rokonszenvét, *bomlasztó ideológiájukat realista köntösbe burkolják.* Példa erre Kipling, aki realista formában írt műveiben az angol gyarmatosítókat szolgálja. Hasonló törekvésnek vagyunk tanúi Camus műveiben is, aki klasszikus formában a szélsőséges burzsoa individualizmust, az egzisztencializmust terjeszti és népszerűsíti. Ezek az esetek is óva intenek bennünket a forma fetisizálásától, bálványozásától. Szívleljük meg Belinszkij bölcs megfigyelését: *„...a formából kiindulva sosem lehet megérteni a benne foglalt szellemet; fordítva, kiindulva a szellemből, megérthetjük magát a szellemet és az azt kifejező formát."*[31]

A vita tanulságait összegező cikkében, amely magyarul is megjelent a *Realizmus — modernizmus* c. kötetben, Elszberg megállapította: *a vitának az a nagy eredménye, hogy a realizmus vizsgálatában visszaállította a történeti szemléletet.* Minden részvevő tökéletesen egyetértett abban, hogy az irodalom történetének eddig az egyik leggyümölcsözőbb irányzata a realizmus volt, amely ma sem vesztette el érvényét a tőkés országokban. Továbbá hangsúlyozta, hogy a szocialista realizmus alkotó módszere, amely a művészet történetének törvényszerű új szakasza, a világ kultúrájának legjobb eredményeire támaszkodik, de kiváltképpen a realizmus haladó hagyományaira. Hozzáfűzhetjük még, hogy Nyedosivinék örök realizmusának, illetve „realisztikusságának" elve inkább ismeret-elméleti kategória, mintsem specifikusan művészi fogalom.

Nem állíthatjuk, hogy a vita után a realizmus körüli problémák véglegesen lezáródtak. Az ismert bolgár esztétikus, Todor Pavlov ma is ragaszkodik a szovjet irodalomtörténészek döntő többsége által megbírált realizmus-koncepcióhoz. De még a szovjet irodalomtudományban is tapasztalhatók, igaz, nagyon szórványosan, reminiszcenciái. Ilyen esetről számol be G. A. Kucserenko a *Voproszi filoszofii* c. folyóirat ez év márciusi számában megjelent „A realizmus módszeréről" c. cikkében. A szerző megbírálja Ju. Kolpinszkijt, aki bár tompított formában, újra feleleveníti a „realizmus-antirealizmus" elméletet. V. Rjurikov a Kommunyiszt 1960 decemberi számában, bírálva a „Marxista—leninista esztétika alapjai" c. rendszerező kézikönyv (nálunk is rövidesen megjelenik) néhány fogyatékosságát, egyetértően csatlakozik a realizmus-antirealizmus elvet bíráló megjegyzésekhez: „A könyvben — írja Rjurikov — igazsághűen bírálják az úgynevezett „realizmus-antirealizmus" koncepciót, amely a művészet történetét a realizmus és az antirealista áramlatok harcával magyarázza. A kérdés ilyen sematikus megközelítése folytán a realizmus a konkrét történelmi tartalomtól megfosztottan „örök" törvénynek minősül; olyan irányzatokat, amelyek nem sorolhatók a realizmushoz (a klaszszicizmus, romanticizmus és mások) tagadó alapról ítéltek meg, s így a művészet története leegyszerűsödött és elsekélyese-

[31] V. G. Belinszkij: Összes művei (oroszul) 7. kötet 145. oldal M. 1955.

Digitized by Google

dett... A „realizmus-antirealizmus" koncepció hatása oda vezetett, hogy egyes kutatók az olyan alkotásokat, amelyek nem fértek be a realizmus meghatározásába, bizalmatlanul és előítélettel fogadták."[32] Hasonló megállapítást olvashatunk a Moszkvában 1960-ban megjelent „Marxista—leninista esztétika alapjai" c. kézikönyvben is. Eszerint a közelmúlt művészetét sem érthetjük meg a realizmus-antirealizmus formulával: „Ha ilyen mércével óhajtanánk megközelíteni olyan művészeti jelenségeket, amilyen Vrubel és Renoir a festészetben, Neruda és Eluard a költészetben, Brecht és Pirandello a drámairodalomban, akkor semmit sem értenénk meg belőlük." Tehát a szovjet irodalomtudomány újabb kutatásai is alátámasztják a realizmus-vita eredményességét. A *Voproszi lityeraturi* már idézett ez évi szerkesztőségi cikke éppen ezért a realizmus-vitát is a szovjet irodalomtudomány komoly sikereihez sorolja.

* * *

A realizmus-, valamint a később rendezett szocalista realizmus-vita nagyban elősegítette, hogy a szovjet irodalomtudomány mélyebben megértse a jelenkor irodalmát, mivel az eszmecserén a fentebb már nagy vonalakban vázolt fő kérdéseken kívül számos egyéb lényeges, érdekfeszítő elvi probléma is a szenvedélyes polémia forgatagába került. Ilyen volt a stílusnak, az irodalmi módszernek, az egy irodalmi módszeren belüli több stílus lehetőségének a kérdése, a huszas évek szovjet irodalmának, valamint a szocialista realizmus és a századeleji izmusok viszonyának a problémája, s amint cikkünk első részében már megállapítottuk, a szovjet irodalom újító jellege. E polémiák során a szovjet irodalomtörténészek és kritikusok felvették a küzdelmet a szovjet irodalmat ócsároló reakciós nyugati irodalmárok ellen, akiknek egyik kedvenc vádjuk az a koholmány, mely szerint a szocialista realizmus uniformizál s, hogy a szovjet irodalomban nem bontakozhatnak ki egyéni stílusok, gúzsba kötik az írói képzelőerőt s más, ehhez hasonló képtelenségek. Mindezt azzal magyarázzák, hogy a szocialista realizmus pártos szemléletet és eszmei tisztaságot követel az íróktól. A szovjet kritikusok elutasítják az efféle érvelést. Ivascsenko kifejtette, hogy „az alkotás eszmei irányzatosságának következetessége és egysége teljes mértékben összhangban áll a kifejező eszközök különbözőségével."[33]

A szocialista realista módszerrel alkotó írók munkái beszédesen bizonyítják ezt az igazságot. Solohov és Aragon, Eluard és Majakovszkij, Visnyevszkij és Brecht, valamennyien saját, egyéni stíust teremtettek. De elegendő sszemügyre vennünk a Szovjetunió népeinek irodalmát ahhoz, hogy meggyőződjünk a szocialista realista irodalomban meglevő sokstílúság vaóságáról és igazságáról. Zelinszkij e kérdést

[32] B. Rjurikov: Művészi gyakorlat és az esztétika tudománya. (Kommunyiszt 1960. 18. sz. 63—64. oldal.)

[33] A. F. Ivascsenko: Korunk művészetének legjelentősebb jelenségei. (Tanulmány az 1960-ban Moszkvában megjelent Szocialista realizmus a nyugati irodalmakban c. kötetben. 9. oldal.)

Digitized by Google

vizsgálva megállapította, hogy a Szovjetunió területén élő valamennyi nemzet elsősorban a saját irodalmi hagyományaira támaszkodik. Az ukrán irodalom például főleg romantikus fűtöttségű, míg a lett irodalmat inkább a realista művészi szemlélet jellemzi. S ez előfeltétele a szocialista realista irodalom széles színspektrumának.

A nyugati irodalomtörténet egyes képviselői nem tudnak kibékülni azzal a ténnyel, hogy a szovjet irodalom az élet távlatainak szemléletében derülátó. Ők ezt propagandisztikus szemfényvesztésnek nevezik. Természetesen a szovjet írókra nem jellemző a burzsoá írók apokaliptikus érzésvilága. Jövőbenéző optimizmusuk a szocialista élet történeti törvényszerűségéből táplálkozik. Hruscsov elvtárs valamennyi beszédében felhívja az írók figyelmét arra, hogy műveikben juttassák kifejezésre az élet, az emberek jellemi, erkölcsi pozitívumait. Ezzel nem kívánja azt, hogy az írók a valóságot édeskés, idillikus színben tüntessék fel, tehát elferdítsék és meghamisítsák. A kommunizmust építő szovjet ember mindennapi életében fellelhető pozitív vonások ábrázolásával a szovjet író nem vét a művészet törvényszerűségei ellen, hanem éppen ellenkezőleg, kifejezésre juttatja a szocialista társadalomban végbemenő korszakalkotó változások törvényszerűségét. A szocializmus és kommunizmus építése terén elért világraszóló eredmények, a szovjet űrkutatás páratlan vívmányai, a világ összes dolgozóinak törekvéseit összefogó békeharc eredményei, a bomladozó gyarmati, imperialista rendszer — mindez együttvéve tükröződik a szovjet ember lelkében s mindez töretlen bizakodással tölti el a jövő iránt. A szovjet író megtisztelő feladata, hogy a szovjet ember jellemének ezekből a derülátó érzéseiből táplált alapvonásokat művészileg megformálja. Az író műve tükrözze az emberekben meglevő történeti optimizmust s ezzel is járuljon hozzá a kommunista ember további nemesedéséhez, készítse fel újabb sikerek kivívására. Vegyenek részt az írók a kommunista társadalom viszonyainak, erkölcseinek alakításában. Tehát amikor a szovjet kritikusok, irodalmárok megkövetelik az írótól, hogy mutassa meg hősének optimizmusát, romantikus szemléletét, akkor a művészettől nem valótlant követelnek, hanem éppen a valóság hű ábrázolását.

Hruscsov elvtárs az írókat, a kritikusokat, a tudósokat mindig új harcokra, sikerekre buzdítja, de ezekhez az új küzdelmekhez az íróknak és kritikusoknak is új fegyverzettel kell felszerelniök magukat. A kommunizmus építése nem tűri a restséget, a belenyugvást, a maradiságot. „A kommunizmus felé való történelmi haladásunkban vannak olyan időszakok, amikor körül kell néznünk, amikor végig kell tekintenünk a megtett úton és az újabb támadás előtt szemlét kell tartanunk erőink, összes fegyverfajtáink fölött, hogy kidobhassuk mindazt, ami elavult és megrozsdásodott, hogy új, korszerűbb harci eszközöket vehessünk fel fegyverzetünkbe, hogy megtisztíthassuk az utat minden torlasztól, eltakaríthassunk mindent, ami elavult és fe-

Digitized by Google

leslegessé vált"[34] — mondotta tavaly az írók és művészek előtt. Ez vonatkozik az irodalomtudomány munkájára is. Csak akkor tudunk előrehaladni, ha világosan látjuk céljainkat, ha meg tudunk szabadulni az elavulttól, ami nehéz koloncként nehezedik irodalmunk és tudományunk fejlődésére.

Rövid cikkünkben nem térhettünk ki a szovjet irodalomtudomány valamennyi polémiájára, problémáira, eredményére. Célunk az volt, hogy érzékeltessük azokat a törekvéseket, tendenciákat, amelyek a rohamosan fejlődő szovjet irodalomtudományt jellemzik. A szovjet viták menetéből könnyen kiérezhetjük a szovjet irodalomtörténészek, kritikusok kíméletlen harcát minden olyan törekvés ellen, amely dogmákkal kívánja eltorlaszolni az irodalom, az irodalomtudomány útját. A szovjet irodalomtörténészek nem tűrik az olyan kísérleteket, amelyek valamennyi bonyolult és összetett irodalmi jelenséget egyes már megszokott fogalmakkal, meghatározásokkal óhajtják megoldani. Egyes kritikusok például a realizmus meghatározásaként szentírás módjára kezelték Engelsnek azt a megállapítását, mely szerint az irodalomnak „tipikus jellemeket, tipikus helyzetekben" kell alkotnia. A szovjet realizmus-vitának egyik hozzászólója megjegyezte, hogy „... a marxizmus megalapozójának e rendkívül találó formulája *nem kimerítő*. De maga Engels sem tartott igényt erre." Ez a példa is bizonyítja, hogy a szovjet tudósok kerülik az olcsó, tetszetős, könnyű megoldásokat, s elsöprik azokat a dogmákat, amelyek útját állják a tudománynak a jelenségek lényegének felderítésében. De a szovjet irodalomtörténészek, kritikusok nemcsak a dogmáknak üzentek hadat, hanem szenvedélyesen küzdenek mindenfajta revizionista fondorlat, valamint a burzsoá befolyás minden megnyilvánulása ellen is. A revizionizmus elleni küzdelem nem könnyű, hiszen tudjuk, hogy a revizionisták nem nyílt kártyával játszanak, hanem káros tevékenységük elleplezésére a marxizmus egyes tételeihez fellebbeznek. Az „Irodalomkritikánk néhány fogyatékosságáról" c. tézisek is megállapítják: „Irodalmi előrehaladásunk legnagyobb akadályai azok az esztétikai koncepciók, amelyek marxista burokba csomagolják, s »alkotó«, »haladó«, marxista gondolatként tüntetik fel különféle, lényegében antimarxista, revizionista nézeteit." Hogy mennyire igaz ez, azt mutatja az az ismeretes tendencia is, hogy egyes revizionisták érett marxista megállapításokként könyvelik el Marx és Engels korai munkáit, amelyekben ideológiájuk még antropologikus vonásokat visel. A szovjet irodalomtudomány elveti e közös tőből származó mindkét irányt. A szovjet kutatók nem a valóság, az irodalom jelenségeit idomítják a marxista tételekhez, hanem a marxizmus—leninizmus tanából merítik azt az ideológiai felkészültséget, amely képessé teszi őket a jelenségekben való eligazodásra.

Arra kell törekednünk, hogy sokkal jobban megismerjük a szovjet eredményeket, de ez az ismeret ne váljék holt tőkévé.

[34] N. Sz. Hruscsov: Az irodalom és a művészet új sikereiért. (Társadalmi Szemle 1961. 6. sz. 5. oldal.)

Digitized by Google

hanem irodalmunk gyakorlatához illő fegyverzetté. A szovjet eredmények hasznosítása jelentse elsősorban a szovjet alkotó tudományos szellem meghonosítását. Szovjet tudósoktól tanulva és szükség esetén olykor vitázva is velük, emeljük magasabb szintre irodalmunkat, kritikánkat, irodalomtudományunkat.

Nyírő Lajos

Hogyan emelhetjük a munka termelékenységét üzemünkben?

A TRANSZFORMÁTOR ÉS VILLAMOSKÉSZÜLÉKGYÁR TAPASZTALATAI

Iparunkban az a legfontosabb feladat (sok más feladat mellett), hogy fokozzuk a munka termelékenységét. A termelékenység növelésének sok eszköze van: a tudományok eredményeinek széleskörű felhasználása, a tervezés színvonalának emelése, a beruházások hatékonyságának fokozása, a dolgozók szakképzettségi színvonalának növelése, a munkaverseny- és újítómozgalom kiszélesítése, stb.

A munkatermelékenység növekedése alapjában véve attól függ, hogyan használja ki valamely ipari vállalat a felsorolt lehetőségeket, hogyan mozgósítja belső tartalékait. A vállalati munka színvonalát a vállalat egész kollektivájának tevékenysége határozza meg, de döntő szerepe van annak, hogy a gazdasági és műszaki vezetők, meg a társadalmi szervek hogyan foglalkoznak a termelés tökéletesítésével. Ezért elsősorban azt vizsgálom, mit tehetnek vállalatunk gazdasági és műszaki vezetői azért, hogy még nagyobb eredményeket érjünk el a termelékenység növelésében.

Hogy helyesen ítéljük meg vállalatunk eredményeit és feltárjuk a termelékenység emelésének tartalékait, ahhoz mindenekelőtt tisztáznunk kell, mit értünk termelékenységen, hogyan kell mérni ennek a növekedését.

A *munka termelékenységén* vagy azt a munkaidőt értjük, amely ahhoz szükséges, hogy valamely termék egységnyi mennyiségét előállítsuk, vagy azt a termékmennyiséget, amelyet egységnyi idő alatt állítunk elő. A termék előállítása során élő és holt munkát használunk fel. Élőmunkának nevezzük azt a munkát, amelyet a dolgozók közvetlenül a termék előállítására fordítottak, a holtmunka pedig a termék előállítása közben felhasznált anyagok és termelőeszközök elhasználódásával egyenlő. *A termelékenység tehát akkor emelkedik, ha csökken a termék előállításához felhasznált összes munka, vagyis az eleven és holtmunka mennyisége.*

Nálunk sokan úgy gondolják: elegendő, ha csak az élőmunka felhasználásával takarékoskodnak és figyelmen kívül hagyják a holtmunka-ráfordítást. Ez arra vezet,

Digitized by Google

hogy bár megtakarítunk élőmunkát, de a termékeink értékének nagyobb részét kitevő holtmunkával való pazarlás következtében növekszik a termékek előállítására fordított összmunka mennyisége, s ezért nemhogy emelkednék, hanem csökken a munka termelékenysége.

A termelékenység mérése körül is vannak viták. Egyesek túlértékelik, szinte fetisizálják a termelékenység mérésére jelenleg használt mutatót (egy munkás egy napjára eső teljes termelési értéke és az egy órára eső teljes termelés értéke). Ennek a mutatónak az a fogyatékossága, hogy csak az élőmunka termelékenységének mérésére alkalmas. Fiktív termelékenység-változást is mutat: kedvezőbb például a mutató akkor, ha a gyártmányösszetétel változása miatt növekszik az anyagigényesség, ha nő a kooperáció, vagy ha több az ún. fekete túlóra. Ezért ez a mutató arra ösztönzi a vállalatokat, hogy minél anyagigényesebb termékeket igyekezzenek előállítani.

Vállalatunknál is tapasztalható ilyen jelenség. A termelékenység évről évre szépen emelkedik ugyan; az egy munkásra eső teljes termelési érték 1958-ban 29, 1959-ben 32, 1960-ban 52 százalékkal volt magasabb, az idén pedig előreláthatóan 72 százalékkal lesz magasabb, mint 1955-ben volt. Érdemes azonban egy kicsit részletesebben is megnézni a termelékenység alakulását. 1960-ban az előző évhez viszonyítva 15.5 százalékkal emelkedett az egy munkásra eső teljes termelési érték. Ebben az eredményben azonban igen nagy szerepet játszott az, hogy 1960 első félévében a tervezett 3 millió Ft helyett 8,3 millió Ft-ra növeltük a külső kooperációt. Ez javította a termelékenységi mutatót, csökkentette a munkaigényességet, növelte az anyagköltségeket és a termelési értéket. Kedvező kép alakult ki a vállalatról, holott a népgazdaságot károsodás érte az önköltség és az összes ráfordítás növekedése következtében. Ennek negatív hatása természetesen a vállalatnál is jelentkezett abban, hogy nem teljesítettük az önköltségcsökkentési tervet. Az önköltségcsökkentési terv nemteljesítésének azonban manapság kisebb az erkölcsi és gazdasági hatása, mint a termelési, a létszám-, vagy a termelékenységi tervek és mutatók be nem tartásának.

Itt kell megjegyeznem, hogy a múlt év második és ez év első felében a tervezett szintre csökkentettük a kooperációt, s ez a körülmény nagy szerepet játszott abban, hogy teljesítettük önköltségcsökkentési tervünket. Minthogy azonban most igen komoly nehézségeink támadtak a létszám, illetve a termelékenységi tervek betartásánál, a vállalat vezetői ismét a külső kooperáció nagyobb arányú növekedését szorgalmazzák, ami csökkentené a munkaigényességet és növelné az egy főre jutó egynapi termelési értéket. Ez egyes mutatók szempontjából kedvező lesz a vállalatra, de növelni fogja a termékek önköltségét.

Természetesen ebből nem az következik, hogy mindenáron csökkenteni kell, vagy meg kell szüntetni a kooperációt. Fejlett iparban szükségszerű és a termelékenység emelésének is fontos feltétele a kooperáció —

Digitized by Google

de csak akkor, ha a kooperációban gyártott terméket a másik vállalat jobb körülmények között, termelékenyebb gépeken, kisebb ráfordítással állítja elő. Sok esetben azonban nem ilyen a más vállalatokkal való együttműködésünk; a kiadott termékeket a helyi tanácsi vállalatok vagy KTSZ-ek sokkal rosszabb körülmények között, elavultabb gépeken, régi technológiával, s ezért több munkaráfordítással és nagyobb költséggel állítják elő, mintha mi gyártanánk. Így például tavaly a Fémtömegcikk Vállalatnál gyártottunk le 400 felvonóvezérlőszekrényt. Nálunk egy-egy szekrény előállítására általában 25 órát, a Fémtömegcikk Vállalatnál 30 órát fordítottak... Ennek megfelelően a szekrény előállítási költsége nálunk 2300 Ft, ott pedig 2500 Ft volt. Hasonló a helyzet a vezérlődobozokkal, amelyeket lakatosműhelyünk már szériában gyártott, évente 400-at. Mégis az Általános Gépipari KTSZ-szel gyártatták ezt, s ott 28 órát (1900 Ft-ot) fordítottak az előállítására, jóllehet ez nálunk 22 óra alatt készült el, és 1700 forintba került. Még nagyobb az eltérés a bowden állítócsavaroknál, amelyeket a Műanyag- és Fémfeldolgozó KTSZ-nél gyártatunk. Ennek darabja most 2,50 Ft — de nálunk, ha a jelenleg kihasználatlanul álló automatákon gyártanánk, kb. 30 fillérbe kerülne. Évente csaknem 300 000 darabot használunk fel belőle. Úgy gondolom, ehhez nem kell kommentárt fűznöm. Még több hasonló esetet sorolhatnék fel. Az ilyen koncepció a vállalatnak kedvező lehet ugyan, de a népgazdaságnak nem.

De nemcsak olyan tényezők vannak, amelyek látszatra javítják a termelékenységi mutatót, hanem olyanok is, amelyek látszatra rontják. Ilyen ellentmondásos jelenség az, hogy ha a vállalat valamely gyártmány helyett egy hasonló, de jobb tulajdonságokkal rendelkező másik gyártmányt fejleszt ki, akkor gyakran hátrányos helyzetbe kerül. Lehet ugyanis, hogy a gyártmány tulajdonságai jobbak és ez a népgazdaságnak hasznos, mert nagyobb biztonságot nyújt (pl. nálunk az áram- vagy a feszültségváltók), de ha annak az előállítási költsége nagyobb a korábbi típus költségénél, akkor ez növeli a vállalat önköltség-hányadát. Ha viszont csökken a vállalati ráfordítás az ilyen gyártmánynál és emiatt új árat állapítanak meg — miközben a termelési érték-tervet nem módosítják — akkor ez zavart okozhat a termelési érték terv teljesítésében. Tavaly pl. csaknem 1 millió forintot tett ki vállalatunknál a csökkent ár miatti „termeléskiesés", s ez rontotta a termelékenységi mutatót, illetve a termelési terv teljesítését.

Ezért nem elég, ha a termelékenység alakulását és változását csak vállalati szinten vizsgáljuk. Számos esetben előfordulhat, hogy ha egyik üzemben növeljük a ráfordításokat, akkor az előállított félkésztermék további feldolgozása a következő fázisban már sokkal kevesebb munkaráfordítást kíván, mint azelőtt. A vállalati érdekeket mindig a népgazdasági érdekeknek kell alárendelni, illetve azokkal kell összeegyeztetni. Jó lenne, ha a vállalatokat irányító szervek változtatnának az eddigi gyakorlaton, és gyakran mechanikus módszereik helyett a

Digitized by Google

fentiek figyelembevételével ösztönöznék erkölcsileg, és anyagilag a vállalatokat.

Egy másik probléma abból fakad, hogy némely vezető helytelenül, mereven és szűken értelmezi pártunk VII. kongresszusának azt a helyes célkitűzését, hogy a termelés növekedésének legalább 2/3 részét a termelékenység növekedéséből kell fedezni. Egyesek eltekintenek a termelékenységnek évről-évre való rendszeres növelésétől. Ehelyett inkább arra törekszenek, hogy csökkentsék vagy azonos szinten tartsák a termelést — még akkor is, ha a termelés növelése népgazdasági érdek volna —, s így a csökkentett növekedést nem $^2/_3$ részben, hanem esetleg teljes egészében a termelékenység emelkedésével fedezik. Sajnos, ilyen jelenségek, amelyek e feladat helytelen értelmezéséből erednek, nemcsak nálunk, hanem más vállalatoknál is tapasztalhatók az éves tervek elkészítésénél. Ez ellen a leghatározottabban fel kell lépni, mert vállalati szinten szép eredményt mutatnak ugyan, de a népgazdaságra rendkívül károsak, s a valóságban nem ösztönöznek a termelékenység fokozására, mert befagyasztják a vállalatok tartalékait, belső erőforrásait.

Az elmondottak alapján nézzük meg, mi a helyzet vállalatunknál.

1961-ben is jelentősen emelnünk kell a termelékenységet. Sokat töprengtünk azon; vajon reális-e az 1961. évi termelékenységi tervünk, s a tervezett normarendezés és műszaki intézkedések alapján várható megtakarítás nyújt-e fedezetet a termelékenységi terv teljesítéséhez. Részletesebb számításokat is végeztünk, s ezek azt mutatják, hogy tavaly a budapesti gyárban (a vállalat másik egysége Kaposvárott működik) a teljesítménybéres dolgozók átlag 111 százalékra teljesítették normájukat. Ha az idén csak 100 százalékra teljesítenék a normát, akkor az idei magasabb termelési terv teljesítéséhez az összes produktív dolgozóknak 300 000 normaórával több utalványozott időt kellene teljesíteniük. Ezt a 300 000 óra többletidőt *négy forrásból* fedezhetjük: egyrészt műszaki intézkedésekkel, másrészt a veszteségidők csökkentésével, harmadrészt a normák túlteljesítésével, s végül a produktív létszám emelésével.

Kikerekített számokban e négy tényező az 1961. évi tervek szerint a következőképpen alakul

Normarendezés műszaki intézkedés révén	60 000 normaóra
Normarendezés veszteségidő csökkentés útján	165 000 normaóra
Várható évi 5 százalékos normatúlteljesítés	45 000 normaóra
Produktív létszám növelése	30 000 normaóra
Összesen:	300 000 normaóra

Ezek a számok tehát azt mutatják, hogy tervünk egyensúlyban van, sőt — mivel az engedélyezett produktív létszámnövekedés több mint 30 000 órának felel meg —, még egy minimális

Digitized by Google

biztonsági tartalékunk is van arra az esetre, ha (a gyártmányonkénti munkaigényesség pontosan fel nem mérhető változása miatt) a termelés munkaigényessége valamivel a tervezett fölé emelkednék.

A tervezett és végrehajtott normarendezésnek azonban *csak kb. egyharmadát fedezik a műszaki intézkedések.* $^2/_3$ része olyan veszteségidőmegtakarítás, amely igen kevéssé támasztható alá mérhető és ellenőrizhető intézkedésekkel. Így gyakorlatilag számolhatunk azzal, hogy a normarendezés nagyobb részben a munka intenzitás növeléséből áll, s csak kisebb részben a műszaki fejlődésnek, illetve a szervezettség növekedésének az eredménye. Ez a jelenség egyáltalán nem mondható kedvezőnek, mert a termelékenység növelésének nem a munkaintenzitás növelése az elsődleges alapja.

Másrészt: függetlenül attól, hogy a tervezett megtakarítás az intenzitás növeléséből, vagy a műszaki színvonal emeléséből származik-e — egyelőre nem tudjuk mérni és ellenőrizni ezt a megtakarítást, s így könnyen kerülhetünk olyan helyzetbe, hogy a számítások szerint megvan ugyan a szükséges minimális tartalékunk, de valójában nem valósulnak meg az előirányzott intézkedések, s így nem érjük el a tervezett megtakarítást.

Termelékenységi tervünket az első félévben 99,7 százalékra teljesítettük, ami a termelékenység 5,3 százalékos növekedését jelenti a múlt évhez képest. Tervünk teljesítését elérhettük volna, ha kijavítjuk a gyártás-előkészítés, az anyag- és alkatrészellátás hibáit, amelyek gyakran igen nehéz helyzet elé állítottak és állítanak, s döntő szerepet játszanak a termelékenység alakulásában is. Ez azt mutatja, hogy vannak tartalékaink, csak ki kell aknáznunk azokat.

A MUNKATERMELÉKENYSÉG NÖVELÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI ÉS FELADATAINK

Minden szakember jól tudja, hogy a termelékenység emelésének fő forrása a *műszaki színvonal emelése.* E tekintetben az elmúlt években jelentős változás történt, részben a beruházásoknál, részben az új technológia kialakításánál. Vállalatunk csaknem 50 millió forintos gépi- és épületberuházást kapott; ennek helyes felhasználása még a közeljövő feladata. Azt mondhatjuk, hogy egy-két géptől eltekintve modern gépekkel vagyunk ellátva. A gépek ésszerű felhasználása azonban ma még nem kielégítő; ezt mutatják az alábbi adatok.

Ha a gépek kihasználását részletesebben vizsgáljuk, akkor a kép még rosszabb, mert éppen a legmodernebb, nagyteljesítményű automata-gépek kihasználása a legalacsonyabb. Pl.: hét BC—11 típusú menetfúró gépből csak kettőt használunk. Az LM—50 típusú fröcsgépet, amely majdnem egy éve van a vállalatnál és melynek értéke egynegyed millió forint, még mindig nem használjuk. A 646 L sz. automata esztergát egy műszakban használjuk 4,5 százalékban, a másik 647 L sz. automatát pedig egyáltalán nem használjuk. Ezt a listát még folytatni is lehetne. A júniustól kötelezően vezetett gépi üzemidőnyilvántartás szintén a gépek nagyfokú kihasználatlanságát mutatja.

Digitized by Google

A GÉPEK KIHASZNÁLÁSA (SZÁZALÉKBAN)

Megnevezés	I. műszak	I. + II. műszak együtt	I. + II. + III. műszak együtt
Esztergák	68,1	54,5	38,1
Sajtolók	22,5	19,1	12,7
Automaták	40,3	36,2	27,3
Revolver, leszúró menetelő	48,7	46,7	34,4
Oszlopos menetelő	8,4	10,1	6,7
Összesen:	54,4	47,2	32,6

A kihasználatlanságnak több oka van. Az egyik a vállalat helytelen fejlesztési és beruházási módszere. Sok gyártmányunk van, mindegyiket fejleszteni akarják, s ehhez sok különféle gép szükséges. A kis szériák miatt azonban alacsony színvonalú a kihasználás. A másik ok az, hogy igyekeznek megszerezni minden olyan gépet, amely a piacon megjelenik és vállalatunkban valamiképpen is használható, „jó, ha van ilyen gép is — nem tudni, mikor lesz rá szükség!" elve alapján. A harmadik ok az, hogy a közvetlenül irányító minisztériumi szervek adtak vállalatunknak (tiltakozásunk ellenére is) egy sor olyan gépet, amelyről tudták, hogy nálunk nincs rá szükség. S végül — alacsony a műszakszám is.

E téren tehát az a feladatunk, hogy egyrészt — ahol erre szükség van és a darabszámok is megengedik — rátérjünk a *nagyteljesítményű gépek több-műszakos üzemeltetésére;* másrészt a kihasználatlan és fölösleges gépeket adjuk át más vállalatnak. Ezenkívül arra kell törekednünk, hogy a gyártást a termelékenyebb gépekre irányítsuk és lehetőleg növeljük a szériákat. Ahol lehet, térjünk rá olyan technológiára, amellyel anyagot, főleg importanyagot takaríthatunk meg. A forgácsolásmentes megmunkálási eljárásoknak igen nagy lehetőségeik vannak, hiszen nagyon sok apró alkatrészt készítünk még forgácsolással, s ez nemcsak a munka-, hanem az anyagigényességet is növeli.

Hogy nagyobb eredményeket érjünk el a gépek kihasználásában, ahhoz természetesen bizonyos profiltisztítás és az alkatrészek tipizálása is szükséges. Enélkül nem valósíthatók meg az új eljárások, mert egyedi alkatrészek és kis szériák gyártásánál nem gazdaságos pl. a zömítés, a hidegsajtolás, vagy a fröccsöntés bevezetése. De arra sincs így lehetőség, hogy célgépeket gazdaságosan üzemeltessünk vagy automatákat állítsunk be. Helytelen az a szemlélet, hogy úgyis egyedi gyártást kell folytatnunk, s ezért nincs értelme, hogy nagyobb erőfeszítéseket tegyünk a profiltisztításért vagy az alkatrészek tipizálásáért. Ez a tarthatatlan nézet a gyár műszaki fejlesztését is gátolja.

Jó lenne, ha nemcsak a gyár vezetői, hanem a minisztérium illetékes munkatársai is belátnák

Digitized by Google

végre ezt, s ha a jelenlegi, több mint kétszázféle, villamossági gyártmány helyett jóval kevesebb cikket állítanánk elő. Erre van is lehetőség, mert gyártmányaink egy részét (a működtető készülékeket, vezérlőberendezéseket, transzformátorokat stb.) más villamossági gyár is gyártja, szintén kis szériában.

A rendelkezésünkre álló gépi berendezés azonban még nem minden. Igen nagy hatása van a termelékenység alakulására a *gyári szervezettségnek, illetve közvetlenül a termelés szervezésének is.*

A gazdasági vezetőknek figyelembe kell venniük a termelési folyamat szervezésének objektív feltételeit. Sok gazdasági vezető nem ismeri fel, hogy a *termelőerők egy meghatározott színvonala a termelési folyamat egy meghatározott szervezetét követeli meg.* Objektív folyamat ez, amely az emberek akaratától függetlenül megy végbe. Ha a vezetésnél és a szervezésnél, a gyakorlati munkában figyelmen kívül hagyják ezeket az objektív összefüggéseket, akkor a termelési folyamatban zavarok keletkeznek s ezek végső fokon megnehezítik a munka termelékenységének gyors emelését, sőt annak csökkenésére is vezethetnek. Ilyen jelenség pl. az, ha a magas veszteségidők, organizációs hibák következtében nincsenek kielégítően összehangolva az egyes munkafolyamatok, ha túl nagyok vagy túl alacsonyak a készletek a befejezetlen termékekből stb.

A termelési folyamat szervezési követelményeinek elhanyagolása oda vezet, hogy *ellentmondás keletkezik a technika és technológia színvonalának fejlődése és a szervezés színvonala és a fejlődése között.* Egyetlen szakember sem gondol arra, hogy a technika és technológia területén ne tudományos módszerekkel dolgozzék, de sokan hiszik azt, hogy a termelési folyamat megszervezésében kézműipari módszerekkel kísérletezhetnek. A termelési folyamat tudományos megszervezésének lebecsülése sok mindenben megmutatkozik. A műszaki terveknek pl. sok időt és teret szentelnek, egy-egy konstrukció elkészítéséhez kísérleteket folytatnak, próbákat végeznek, *a vezetési és szervezési munka tudományos fejlesztésére viszont alig fordítanak gondot.* Lebecsülik a szervezés területén dolgozó szakembereket, másodrendűnek tekintik munkájukat.

Félreértések elkerülésére hangsúlyozom, hogy a műszakiak nem rossz szándékkal becsülik le a szervezési munkát. Nem ismerik azonban a társadalmi-termelési folyamat magas szervezési színvonalának jelentőségét. A gazdasági kutatás — a műszaki kutatással ellentétben — még nem képes arra, hogy meggyőzze a gyakorlatot a termelési folyamat szervezésének szükségességéről és egzakt, tudományosan megalapozott módszereket adjon ehhez. Ez azonban nem maradhat így, mert a termelési folyamat szervezésének lebecsülése nemcsak gazdasági veszteségeket okoz, hanem igen komoly politikai és ideológiai kihatása is van. Hogy a munka termelékenységében felülmúljuk a vezető kapitalista országokat, ahhoz a gyáron belüli szervezettségnek meg kell közelítenie, sőt túl kell szárnyalnia a nagy ka-

Digitized by Google

pitalista üzemek belső szervezettségét. Emellett a termelés ütemességével egyenes arányban növekszik a munkások keresete, emelkedik életszínvonaluk.

A szervezés egyik fő területe: *a munkaeszközök jobb, gazdaságosabb kihasználásának megszervezése.* A szervezésnek arra kell irányulnia, hogy a termelés zárt folyamat legyen és ebben a folyamatban minél tökéletesebb legyen az ütemek összhangja. Sajnos, a termelési folyamat ütemességében még nagyon sok a kívánnivaló. Nincs meg a kellő összhang az egyes üzemrészek és műhelyek között, akadozik az alkatrészellátás és megbontja a gyártási folyamatot. Ezért van pangás a negyedév és a hónap elején, s hajrá a hónap és a negyedév végén. Nem ritka nálunk sem, hogy a műhelyek havi termelési tervüknek csak 5—10 százalékát teljesítik az első dekádban, a hónap végén pedig túlóráznak.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen ütemtelen termelés nem segíti elő a gazdaságosabb, termelékenyebb termelést. A szubjektív és ösztönző tényezők mellett azzal is fokozhatnánk a termelés ütemességét, ha növelnénk a vállalati gyártási programkészítés színvonalát, s esetleg bizonyos tekintetben megváltoztatnánk ezt a munkát. A megnövekedett termelési és termelékenységi feladatok ma már objektíve megkövetelik, hogy fejlesszük tovább a jelenlegi, kisüzemszerű gyártás-szervezési módszert.

Meg kellene szüntetni a jelenlegi voluntarista programozást, amely szerint a szerelési programot egyoldalúan a rendelésállomány, az alkatrész-programot pedig a szerelési program határozza meg, függetlenül a kapacitásoktól és általában a termelési tényezők állapotától. A havi programnak egyfelől meg kell egyeznie a tervezett összes termelési értékkel, másfelől meg kell közelítenie a vállalat tényleges termelőkapacitását, hogy a műhelyek ne csak forintban, hanem tételesen is teljesítsék a programot. Jelenleg ugyanis tételesen, csak kb. 80 százalékban teljesítik a kiadott programokat a műhelyek; ez a szerelő műhelyekben állandó alkatrészhiányt okoz és lehetetlenné teszi az ütemes termelést.

A vállalat programozásának jelenlegi módszere elvileg és általánosságban megfelel ugyan az egyedi- és kissorozat-gyártás sajátosságainak, s a módszer látszatra jól is funkcionál. Ha azonban megkíséreljük, hogy részleteiben is nyomon kövessük a termelési feladat megvalósítását, akkor semmi támpontot sem találunk arra, hogy valóban gazdaságosan állították-e össze az adott programot, s milyen meggondolások szerint mérlegelték a lehetséges variációkat. Eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy nem a programozás technikájában, hanem a program megalapozottságában vannak a hibák.

Így például a rendelések elvállalása és határidőre való beütemezése jelenleg nem a reálisan felmért átbocsátóképesség, a gyártmányokból adódó, homogén gépcsoportokra bontott normaóra-terhelés, hanem érték-keretek alapján, negyedévekre történik. A rendelések vállalásának ez a módja nem teszi lehetővé az egyenletes terhelést. Meg kellene állapítani az átbocsátóképességet

Digitized by Google

és a vele szemben jelentkező rendelésekből adódó terhelést, s ennek megfelelően kellene irányítani a rendelések elvállalását.

Külön problémát okoz az egyedi rendelések vállalása. Egyedi gyártmányokra ma általában úgy vállalnak rendelést, hogy sem annak értékét, sem normaóra-igényét nem ismerik. Az előkalkuláció közöl ugyan tájékoztató árat, amellyel a rendelést programba kell állítani, mert a szállítási határidő kötelez. Normaóra-igényt azonban nem közöl, csak gyártás közben derül ki a gyártmány normaideje és végleges ára is, amely sokszor jóval alacsonyabb a tájékoztató árnál.

Nincs megfelelő nyilvántartás a gyártásba adott és lefoglalt alkatrészekről. Az eddig vezetett nyilvántartási kartonok nem megbízhatók; így nem mutatják, hogy melyik gyártmányhoz mikor és milyen mértékben készültek el az alkatrészek, s azt sem, hogy az elkészült alkatrészek melyik gyártmányhoz kellenek és mikor. A hiba csak akkor derül ki, mikor a valóságban nem tudnak alkatrészt adni a szereléshez, éppen a nyilvántartás pontatlansága miatt. A jelenleginél megbízhatóbb alkatrész- és anyagfoglalási rendszert kell tehát kialakítani.

A pénzügyi gazdálkodás egyensúlya és a termelés ütemessége megköveteli, hogy a félkészgyártmányok és befejezetlen termékek mennyiségét a tervezett szinten tartsák. Ezt azonban jelenleg csak becsléssel lehet megállapítani, így nagyon sok a bizonytalansági tényező. Ma ugyanis nem ismerjük a félkész és befejezetlen állomány számításához szükséges valóságos adatokat, mint pl. az átfutási időt, az átlagos készültségi fokot, a forgóalap-igényt stb. Kísérletet folytatunk arra, hogy ezeket az alapadatokat a műszaki ügyvitel gépesítésének kiszélesítésével dolgozzuk fel, mert a jelenlegi kézi adatfeldolgozásra alapuló programozással nemcsak nálunk a TRANSZVILL-ban, de más hasonló gépgyárban sem lehet a tervszerű folyamatos gyártás biztosításához ezt az óriási adattömeget megfelelő terv- és programszámításokba foglalni.

Kísérleteink bíztatóak, bár a gépesítéssel járó rendkívüli sok nehézség láttán nem nagy bizalom és még kevesebb támogatás kíséri ezeket a próbálkozásokat. A kísérletek eredményeként ma már ott tartunk, hogy az éves és távlati terveket nemcsak forint értékben, hanem homogén gépcsoportonkénti normaóra terhelésben is meg tudjuk határozni, s ezzel olyan lehetőségünk adódik, hogy előre összehasonlíthatjuk az éves, vagy távlati terv kapacitásigényét, a gyár gépi átbocsátóképességével és létszámállományával. Ha figyelembe vesszük, hogy közel 10 000 féle alkatrészt és szerelvényt állítunk elő, — kezdetnek ez is elegendő. Sajnos, még az anyagigényességet (a gyártmányok költségének 60 százalékát ez teszi ki) nem tudjuk figyelemmel kísérni, illetve előre tervezni. Ennek, valamint a programozásnak gépi úton történő megoldása a közeljövő feladata.

Néhány éven belül lényegesen korszerűbbé kell tenni a vállalat egész ügyvitelét, adatszolgáltatását és az erre támaszkodó tervezést és programozást. Az ügyvitel komplex gépesítése és en-

Digitized by Google

nek alapján a programozás megjavítása elengedhetetlen feltétele a termelés tervezésének és szervezésének, valamint döntő szerepe van a munkatermelékenység alakulásában. A termelékenység növelésének nem a munkanormák szigorítása az egyedüli és elsődleges útja, mint ahogyan azt gyárunkban sokan gondolják, mert a szervezetlenség és az összhang hiányában sok tízezer órát veszítünk el. Ezt igazolja a veszteségidő felmérés is, ahol azt láthatjuk, hogy a közel 20 százalékos veszteségidőnek (évi 260 ezer óra) a fele a vállalat hibájából származó szervezetlenségből adódik.

A Szovjetunióban, úgyszintén az iparilag fejlett tőkés országokban a gyakorlat bizonyította be, hogy az ügyvitel komplex gépesítése megoldható, sőt enélkül nem teremthető meg a szervezettebb munkát biztosító, lényegesen fejlettebb vállalati tervezés és termelés szervezés sem.

Ennek a lehetőségei vállalatunknál is megvannak, csak gyökeresen változtatni kell a jelenlegi gyakorlaton.

Mint a legtöbb gépipari vállalat, úgy mi is Hollerith lyukkártya gépekkel dolgoztatjuk fel a könyvelési bizonylatainkat. Évente több mint 600 000 forintot fizetünk ki a Gépi Adatfeldolgozó Vállalatnak. A kapott kalkulációs és könyvviteli adatok azonban sem a tervezéshez, sem a programozáshoz, sem a termelés operatív műszaki vezetéséhez nem használhatók fel.

Tehát rendelkezésünkre áll az adatfeldolgozó gépkapacitás, s a feldolgozást végző munkaerő. Könyvelési célra gépi úton rendszeresen fel is dolgoztathatjuk a műszaki dokumentáció összes tervezési szempontból fontos alapadatát (szerelési részegységek, műveletek, anyag- és időnormák, költséghelyek, műveleti sorrend stb.). Csak éppen nem a gyártás megindítása előtt néhány hónappal, hanem néhány hónappal utána, s még véletlenül sem abban a rendszerben, ahogy a feldolgozás a műszaki és gazdasági vezetés céljait is szolgálhatná.

Ugyanezen alapadatokat épp ezért a termelésirányítás gyakorlati követelményeinek megfelelően feldolgozzák és rendszeresen nyilvántartják a műszaki osztályok is külön-külön, igen sok párhuzamos, manuális adminisztrációs munkával, úgy hogy saját elképzeléseik szerint készült nyilvántartásaik sem alkalmasak arra, hogy gépi adatfeldolgozással vállalati szinten összesíthető és elemezhető adatokat kapjunk belőlük.

A műszaki osztályokat nyomasztó adminisztrációs munkatömeg miatt az utolsó percben készülnek el a műszaki dokumentációk. Ezért nincs mód az előregyártásra, s az összhang, az egyenletes munka feltételeinek időben való megteremtésére. E lázas munkában ki ér rá arra, hogy megteremtse a jóval kevesebb, mégis pontosabb és összehasonlíthatatlanul használhatóbb gépesített ügyviteli munka feltételeit? A napi feladatok teljesítésére, az apró pillanatnyi veszedelmek elhárítására minden embert a fedélzetre kell vezényelni, pedig ha a hajó vezérlőberendezését rendbehoznánk, akkor nagyobb viharokban is jóval gyorsabban haladhatnánk előre.

Nyilvánvaló, hogy az „eső után

Digitized by Google

köpönyeg" számvitelt fel kell váltani a műszaki és gazdasági tervezéssel időben és módszereiben összehangolt normatív számvitellel, amely már jóval a gyártás megkezdése előtt kiszámítja és nyilvántartja a norma szerinti költségeket, az ettől való eltéréseket pedig menetközben jelzi. Az is világos, hogy az iparvállalatokban nem annyiféle ügyvitelt kell kialakítani egymástól teljesen függetlenül, ahány osztály vagy funkció működik, hogy nem egymástól független könyvelésre és műszaki ügyvitelre, hanem rendszerében egységes gyári ügyvitelre van szükség. Mégis tűrhetetlenül lassan és vontatottan halad előre a feladat megoldása. Bár a mi vállalatunk az ügyvitel-gépesítés terén „jól áll" a többi magyar gépipari vállalathoz viszonyítva, de az eddigi ütemben haladva legjobb esetben is csak néhány évtized múlva érhetjük el a külföldi legjobb vállalatok már néhány éve megvalósított színvonalát.

Csupa nyilvánvaló feladatról van szó, a megoldás azonban korántsem csak hozzáállás kérdése. Nem elég „nagyobb gondot fordítani" az ezzel kapcsolatos szervezési kérdésekre, mert csak a feladatok körvonalai világosak, a konkrét megvalósítás olyan tudományos kutatást és olyan jelentős előkészítő munkát igényel, amelyet az erők jelenlegi megosztásával — véleményem szerint — nem lehet megoldani.

Megfelelő közgazdász műszaki és adminisztratív „kapacitást" kell biztosítani arra a jelentős előkészítésre, amelyet az egységes gépesített gyári ügyvitel megteremtése igényel, s szükség esetén bátran a sürgős napi ügyviteli feladatok elé is kell sorolni ezt az előkészítő munkát.

Van-e ehhez nálunk kapacitás? Szerintem több is, mint kellene. Évek óta készítünk pl. gyártmánycsoportonkénti utókalkulációkat, amelyeknek semmi néven nevezendő haszna nincs, hiszen a jelenlegi körülmények között a gyártmányösszetétel változás hatása nem mutatható ki, enélkül pedig a csoportos kalkuláció formalitás. Kézi úton folyik az anyagnormák, valamint a munkanormák gyártmányonkénti összesítése. Ez a munka épp a tervezés megalapozottabbá tételét szolgálhatná, ha e munkákat kézzel végző dolgozók valaha is utólérhetnék magukat és feldolgozhatnák az egész dokumentációt, még mielőtt az elavulna. Mi az akadálya annak, hogy a felesleges, jelenlegi körülmények között használhatatlan ügyviteli munkákat leállítsuk, s a felszabaduló munkaerőkkel megteremtsük a gépesített adatfeldolgozás feltételeit?

A jelenlegi körülmények között értelmetlen és felesleges ügyviteli faladatok közül hamarjában csak hármat soroltam fel, de ha alapos revíziót tartanánk, sokkal több is akadna.

A szervezési tevékenység másik területe a munkaerő gazdaságosabb felhasználása. A probléma itt is többirányú. Egyrészt igyekeznünk kell úgy elosztani a rendelkezésünkre álló munkaerőket, hogy lehetőleg minden dolgozó a képességének megfelelő munkahelyre kerüljön. Az új dolgozókat már az egyes munkahelyek igényeinek megfelelően válasszuk ki és használjuk fel. Már a munkásfelvételnél el kellene dönteni, hogy a felvett dol-

Digitized by Google

gozó alkalmas-e a munkakör ellátására, vagy sem. Nálunk ez még megközelítően sincs így. Az egyenetlen terhelés és az ebből fakadó állandó cserék miatt ugyanis állandó munkaerő-hiánnyal küzdünk, és mindig azokat vesszük fel, akik éppen jelentkeznek. Vállalatunkban igen nagy a fluktuáció. (A váltás 16 százalék, a kilépők aránya 16,2 százalék, a belépők aránya 17 százalék.) Az ilyen nagy mértékben cserélődő új munkások sokáig nem dolgoznak olyan termelékenyen, mint a gyakorlott munkások, vagy mint azok, akiknek a helyébe lépnek. Igen sok idő vész el a ki- és belépéssel járó adminisztrációval, tájékozódással, a helyi ismeret megszerzésével is. Mindez csökkenti a termelékenységet. A munkanapfényképezési adatok is azt mutatják, hogy a munkaerő elosztásában és felhasználásában még igen sok tartalékunk van.

Egy további feladat: a már alkalmazott dolgozók szakképzettségének állandó és rendszeres növelése. Arra van szükség, hogy a dolgozók lépést tudjanak tartani a technika fejlődésével, tanulják meg az új gépek kezelését és több szakmát sajátítsanak el, mert így könnyebb őket a vállalaton belül mozgatni.

Tartalékaink sok esetben nyilvánvalók, mindenki látja őket. Sokszor abban is egyetért mindenki, hogy mit lehetne tenni. A munka ésszerűsítéséhez azonban mindig előzetes munkabefektetés kell és nincs elegendő időnk. Ezt a bűvös kört át kell törni. Bizonyára minden osztályon ki van töltve a dolgozók munkaideje és biztosan szükséges is az, amit végeznek. De nem biztos, hogy minden munka egyenlő mértékben szükséges és hogy szükségesebb, mint azok az alapvető ésszerűsítési munkák, amelyeket meg kellene kezdenünk, hogy „kitörjünk a körből". Persze, nem könnyű elhatározni, hogy felfüggesztünk egy olyan munkát, amelyet eddig — valamilyen belső vagy külső utasítás alapján — rendszeresen végeztünk. De azt sem tehetjük, hogy miközben minden előírást betartunk — éppen a legalapvetőbb követelményekben maradunk el: a termelés megszervezésében és a termelékenység növelésében. Magasan képzett műszaki dolgozók ma kénytelenek munkaidejük nagy részét mechanikusan, adminisztratív munkával tölteni. Ha ésszerűsítjük a munkamenetet, sok értékes mérnök-órát felszabadíthatunk a valódi műszaki munka, a gyártmányfejlesztés és a gyártásfejlesztés és szervezés számára.

Ezek a termelékenység növelésének legégetőbb feladatai vállalatunkban. Megoldásukra a vállalat egész kollektívájának össze kell fognia. Problémáink sok tekintetben különlegesek, de sok olyan is akadhat köztük, amelylyel más vállalatok is birkóznak, s ezért talán másutt is fel lehet használni az ebben a rövid cikkben felvetett gondolatokat.

Szabó Béla

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Hetven éves a bolgár munkásosztály marxista pártja

1891 augusztus 2-án, a szocializmus bulgáriai hívei, a Balkán hegységben, a Buzludzsa-csúcson tartották meg első kongresszusukat. Ez a kongresszus hozta meg a történelmi jelentőségű határozatot a Bolgár Szociáldemokrata Párt megalakításáról.

Bulgáriában a múlt század végén Dimiter Blagojev kezdte elsőként terjeszteni a tudományos szocializmus eszméit. Megalakultak az első szocialista csoportok, amelyek azonban még egymástól elszakadva dolgoztak. Bár főleg csak felvilágosító tevékenységet folytattak, Bulgáriában abban az időben a szocializmus elindult fejlődése útján.

A pénzéhes burzsoázia, amelynek gyors meggazdagodásra való törekvését semmi sem korlátozta, kegyetlenül kizsákmányolta a fiatal bolgár munkásosztályt. Ez elkerülhetetlenül az első, még szervezetlen, spontán munkáshar-cokhoz vezetett. Hogy azonban meg lehessen védeni a bolgár proletariátus gazdasági és politikai érdekeit s a munkásosztály a forradalmi osztályharc útjára lépjen, az elméleti, tudományos szocializmusnak egyesülnie kellett a munkásmozgalommal, meg kellett teremteni a bolgár munkásosztály marxista pártját. Ezt a történelmi feladatot kezdték megvalósitani, akik a Buzludzsa-csúcs-i gyűlést megszervezték: Dimiter Blagojev és elvtársai.

A kongresszus főfeladata az volt, hogy feleletet adjon arra a kérdésre: fellépjenek-e a szocialisták, mint önálló szervezet, vagy nem? Az opportunisták ellenezték a szociáldemokrata párt megalakítását és nyílt fellépését, s azzal érveltek, hogy a kormányhatalom üldözése azonnal megsemmisítené a szocialista mozgalmat. Ez a felfogás elárulta, hogy nem hittek a marxizmusban, s nem értették meg a munkásosztály és élcsapata, a marxista párt szerepét. Ha ez az álláspont kerekedett volna felül, akkor a megszületőben lévő bolgár munkásosztály marxista vezetés nélkül marad, kiszolgáltatva a burzsoázia befolyásának. A forradalmi csoport, Dimiter Blagojev vezetésével, következetesen harcolt és győzött az opportunista elemekkel szemben: a kongresszus résztvevői elhatározták, hogy megalakítják a szociáldemokrata pártot, s annak nyíltan fel kell lépnie, meg kell jelennie az osztályharc porondján. Elhatározták azt is, hogy megteremtik a pártsajtót és szocialista könyveket adnak ki. A kongresszus megvitatta és elfogadta a párt programját és szervezeti szabályzatát.

A Bolgár Szociáldemokrata Párt megalakulásának mérhetetlen jelentősége volt a bolgár munkásosztály fejlődésére és megalkuvás nélküli osztályharcára. Kezdettől fogva azonban két irányzat küzdött a párton belül egymással. A Blagojev vezette

Digitized by Google

forradalmi irányzatot a „szűk" szocialisták (a tyesznyákok) képviselték, akik szorosan szervezett pártot akartak, amely a bolgár munkásosztály élcsapata. Az opportunista tendenciát a „széles" szocialisták alkották, akik tágra akarták nyitni a párt kapuit, ami a kispolgári elemek betódulása folytán harcképtelenné tette volna azt. A két irányzat harca azzal végződött, hogy a forradalmi marxizmus, az ú. n. „szűk" szocialisták (tyesznyákok), győzedelmeskedtek a kispolgári, úgynevezett „széles" szocializmus felett. 1903-ban a párt kiűzte soraiból az opportunistákat és a revizionistákat: a pártszakadással a „szűk" szocialisták külön párttá alakultak, önálló osztálypártot hoztak létre. Ez a párt lankadatlan erővel és megalkuvás nélkül folytatta harcát az opportunista irányzatok, az anarcho-liberalisták, a progresszionisták stb. ellen. Visszaverte a II. Internacionálé vezetőinek kísérleteit, akik arra akarták rávenni a „szűk" szocialistákat, hogy újra egyesüljenek az opportunistákkal. A párt következetesen harcolt, hogy a munkásmozgalom egysége a forradalmi marxizmus elvei alapján jöjjön létre. Amikor 1915 októberében Bulgária is háborúba lépett és az összes bolgár politikai pártok — beleértve a „széles" szocialisták szociáldemokrata pártját — elárulták a népet, s a király és a kormány szolgálatába állottak, a „szűk" szocialisták pártja bátran felemelte szavát a háború ellen: mind a fronton, mind a hátországban széleskörű mozgalmat szervezett a békéért. Ezzel a forradalmi párt nagy népszerűséget szerzett.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a párt felhívta a bolgár munkásokat és parasztokat, hogy kövessék orosz testvéreik példáját. A pártnak ez a felhívása megfelelt a nép életfontosságú érdekeinek. A párt a harcos hagyományok szellemében arra nevelte a bolgár népet, hogy harcoljon a békéért, az imperialista agresszió ellen, az egész világ dolgozóinak egységéért. Ez a harc tovább növelte a párt tekintélyét és befolyását a dolgozók körében; így lett az első világháború után a bolgár proletariátus tömegpártjává.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után az egész világon fellángolt a munkásosztály szabadságharca, fellángolt a bolgár munkások és parasztok forradalmi mozgalma is. Elterjedtek a lenini tanítások. A „szűk" szocialisták pártja egyike lett a Kommunista Internacionálé megalapítóinak és 1919-ben felvette a Kommunista Párt nevet. Ugyanez év őszén a párt hatalmas sztrájkot vezetett. Megszervezte és vezette az 1923 szeptemberi antifasiszta népi felkelést a fasiszta Czanbov- kormány ellen.

A Nagy Október eszméi voltak a hősiesség és erő forrásai azon bolgár kommunisták és parasztpártiak, munkások és parasztok számára, akik Nova Zagoránál, Sztara Zagoránál és Lomnál, Mihajlovgrádnál, Ihtimannál és Razlognál, Bojcsinovonál és Kirovodolnál vérüket ontották a közös ellenség, a fasiszták ellen. Azok a jelszavak, amelyeket a Bolgár Kommunista Párt 1923 szeptemberében a kommunisták és parasztpártiak testvéri szövetségéért, a munkás-paraszt kormányért kiadott, a leninizmus, a

Digitized by Google

Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméit fejezték ki.

Tanulva a Szovjetunió Kommunista Pártjának világtörténelmi jelentőségű tapasztalataiból, s okulva a vérbefojtott szeptemberi felkelésből merített saját tapasztalataiból is, a párt a fasizmus elleni küzdelemben olyan harci formákat és eszközöket alkalmazott, amelyek szorosan összekötötték a tömegekkel és még jobban a nép vezetőjévé tették. A párt helyesen kapcsolta össze a harc legális és illegális formáit. 1924-ben megalapította a Munkapártot, később a Munkáspártot és a Munkásifjúság Szövetségét. A Munkapártnak, de különösen a Munkáspártnak és a Munkásifjúság Szövetségének segítségével az illegális kommunista párt nemcsak fenntartotta, de még tovább szélesítette is befolyását a nép között. Ehhez jelentősen hozzájárult a párt vezetésével működő Független Munkás Szakszervezet és más legális tömegszervezetek sokoldalú munkája.

Megnyerni a népi tömegeket és a kommunista párt vezetésével elvezetni őket a szocialista forradalom győzelméig — ez volt a lényege a párt stratégiai és taktikai vonalának a fasizmus elleni harcban. Ez a politika, amelyet a szeptemberi felkelés után következetesen és tántoríthatatlanul folytattak tovább a párt lenini erői, Georgi Dimitrov és Vaszil Kolarov vezetésével, győzelmet aratott. Ennek a szellemében hozta a Központi Bizottság 1936-ban megtartott hatodik plénuma történelmi jelentőségű határozatait a népfrontról.

A hatodik plénum a nép hatalmas erőiben, erősen fejlett forradalmi és demokratikus hagyományaiban; a népi tömegek harcában látta az egyetlen kivezető útat abból a nehéz helyzetből, melybe a fasizmus sodorta az országot. Ellentétben a burzsoá demokratikus pártok jobboldali vezetőivel, akik önző személyes céljaikat követték, s jobban hittek az udvarban és a német ügynök Borisz királyban, mint a munkások és parasztok erejében — a hatodik plénum, alkotó módon alkalmazva a Komintern VII. kongresszusán hozott határozatokat, megmutatta az országnak az egyetlen útat, amely megmentheti — a népfront útját.

A népfront programjának kidolgozásánál a hatodik plénum, a marxi-lenini tanítástól vezettetve, összekapcsolta a demokráciáért folyó harcot a szocializmusért folyó harccal, s abból indult ki, hogy a demokráciáért, a fasizmus ellen folytatandó harc nélkülözhetetlen feltétele a szocialista forradalom győzelmének. A plénum által meghatározott politikai vonal konkrétan alkalmazta a marxizmus-leninizmust a Bulgáriában fennálló viszonyokra, meghonosította a pártban a vezetés és a munkastílus lenini elveit, biztosította a pártkáderek különböző korosztályainak összefogását.

A hatodik plénum után a népfront kiépítéséért, a szakszervezeti mozgalom megerősítéséért folyt a harc. A kommunistáknak a tömegszervezetekben kifejtett munkája, a békebizottságok létrehozása, a szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos tevékenysége — mind nagyobb tömegeket nyert meg, nevelt a fasizmus elleni harcra. A párt be-

Digitized by Google

fejezte sorainak teljes bolsevizálását, s tömegmunkája felkészítette a munkásosztályt a második világháború nagy megpróbáltatásaira.

Amikor a második világháborúban a bolgár kormány hozzájárulásával a hitlerista csapatok megszállták Bulgáriát, egyetlen közvetlen és legfőbb feladat állt a munkások, a parasztok és a nép összes hazafias erői előtt: megszabadítani Bulgáriát a megszállóktól, megtörni a fasizmus hatalmát. A Kommunista Párt joggal számíthatott a dolgozó nép szovjetbarát érzelmeire, a német és a bolgár fasizmus elleni gyűlöletére, amikor 1944-ben felszabadító harcra mozgósított. Az 1944 szeptember 9-i fegyveres népi felkelés a hősies szovjet csapatok segítségével örökre felszabadította Bulgáriát a fasizmus és a kapitalizmus igája alól.

A felkelés győzelmének legfontosabb tényezője az volt, hogy a nép élén a Bolgár Kommunista Párt állt, s a párt vezetésével, a marxizmus–leninizmus elvei alapján létrejött a munkásosztály egysége. A szociáldemokrata reformizmusnak a bolgár munkásosztályban sohasem voltak mélyebb gyökerei, amelyek csökkenthették volna azt a nagy erőt és lendületet, amellyel a nép a fasizmus elleni fegyveres harcát vívta.

A szeptember 9-i felkelés győzelméhez az is hozzájárult, hogy a kommunista párt vezetésével már a felkelés előtt erős szövetség létesült a munkásosztály és a dolgozó parasztság között. A fasizmus nemcsak a munkásosztálynak, hanem a dolgozó parasztságnak és az egész népnek is ellensége. A hitlerista megszállás idején nemcsak a munkások, de a szegény- és középparasztok is sokat szenvedtek a fasiszta terrortól, a hitleristák fosztogatásaitól és a finánctőke kíméletlen kizsákmányolásától. Ezért a dolgozó parasztok tömegesen kapcsolódtak be az antifasiszta harcba, beálltak a partizánok közé és aktívan részt vettek a szeptember 9-i felkelésben. Ez a Kommunista Párt lenini politikájának köszönhető, amely megteremtette a szövetséget nemcsak a szegény-, de a középparasztokkal is.

A munkás-paraszt szövetség megteremtésében nagy érdemei voltak a Bolgár Népi Földművesszövetség harcos, forradalmi erőinek is. A bolgár parasztpárt ezen erői Alekszander Sztambolijszki progresszív és demokratikus politikáját folytatták tovább, amely a dolgozó parasztok forradalmi törekvéseit juttatta kifejezésre. Ezek az erők a fasizmus elleni sokéves szakadatlan harcban saját tapasztalatukból győződtek meg arról, hogy a parasztság felszabadításának egyetlen útja a testvéri munkás-paraszt szövetség a munkásosztály vezetésével. A parasztság ezen erői tevékenyen, a kommunistákkal vállvetve vettek részt a fasizmus elleni egységfrontban, és ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy a középparasztok is bekapcsolódjanak az egész népet átfogó nemzeti felszabadító antifasiszta harcba.

A szeptember 9-i felkelés győzelmének fontos tényezője volt a nép egysége, mely a párt által kezdeményezett Népfront zászlaja alatt jött létre. A párt a Népfront révén a legszélesebb tömegeket mozgósította a hitlerista megszállók és bolgár kiszolgálóik ellen. A párt ugyanakkor harcolt a

Digitized by Google

nem fasiszta burzsoá pártok jobboldali vezetői ellen, akik formálisan a fasizmus ellenzékeként léptek fel, de a nép ellenségeinek malmára hajtották a vizet. A párt leleplezte a „demokrácia védelmezőinek" igazi arculatát és megnyerte a népi tömegeket az antifasiszta mozgalom számára.

A háború elején az antifasiszta tömegmozgalom megszervezésének komoly akadálya volt az, hogy Bulgáriában hitlerista fegyveres erők voltak, amelyek a „szövetség" álarca alatt vonultak be az országba. De a hitleri Németországnak a Szovjetunió elleni alattomos támadása után, a szovjet hadseregnek a keleti fronton aratott győzelmei után, és különösen a sztálingrádi csata után jelentősen megnőtt a bolgár forradalmi mozgalom. Az országban erős partizánmozgalom szerveződött. A párt vezetésével létrejött a Népi Felszabadító Hadsereg. A fasiszta kormány több mint százezer főnyi katonaságot volt kénytelen a Hazafias Arcvonal (Népfront) ellen mozgósítani, s ez megakadályozta abban, hogy csapatokat küldjön Hitler megsegítésére. Ezzel a bolgár nép hozzájárult a demokratikus népek küzdelméhez, amelynek célja a hitleri fasizmusnak, az emberiség legnagyobb ellenségének megsemmisítése volt.

A szeptember 9-i felkelés megnyitotta a bolgár munkások és parasztok előtt azt az utat, melyen 1917 októberében az orosz nép elindult — a szocializmus útját. Mint a kapitalizmus és fasizmus elleni harc idején, úgy most, a szocializmus építésének idején is a bolgár munkások és dolgozó parasztok a kommunista párt vezetésével küzdenek. Pártjuk nagy forradalmi hagyományai, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméi, a Szovjetunió Kommunista Pártjának gazdag és világtörténelmi jelentőségű tapasztalatai lelkesítik őket és növelik erejüket.

A népi demokráciában még jobban megnőtt a pártnak, mint a munkásosztály élcsapatának a szerepe. A párt a munkásmozgalom élcsapatából az ország egész társadalmi életének elismert vezetőjévé vált. Fejlődésében nagy jelentőségű esemény volt a Központi Bizottság 1956 áprilisi plénuma, amely a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának szellemében, s annak fényénél, az abból levont tapasztalatok alapján megszilárdította a pártélet lenini elveit.

Az áprilisi plénum nagy jelentőségű határozatokat hozott, amelyek megszüntették a Bulgáriában is elterjedt személyi kultuszt, s következetesen érvényt szereztek a pártélet lenini elveinek. A határozat végrehajtásának eredményeképpen a párt fáradhatatlanul, állandóan fejleszti a pártdemokráciát, szigorúan betartja a kollektív vezetés elvét, növeli a pártszervezetek harckészségét, szélesen alkalmazza a kritikát és önkritikát, s még jobban erősíti a párt tömegkapcsolatait. Ezzel megteremti a pártban és az egész országban a feltételeket ahhoz, hogy a bolgár nép következetesen megoldja a társadalmi fejlődés kérdéseit, s a szocializmus építésére mozgósítsa alkotó erőit.

Nem sablon kell, hanem alkotó munka, mely lépést tart az élettel és a gyakorlatban alkalmazza a marxizmus—leninizmus mindent legyőző tanítását — ez a mélyebb értelme az áprilisi plénum határozatainak, s ez tölti meg tarta-

Digitized by Google

lommal a párt és az ország fejlődésének új szakaszát.

Az áprilisi plénum világosan kifejezte, hogy a párt mélységesen hisz a munkásosztály, a nép erejében, tántoríthatatlan a marxizmus tisztaságáért folytatott harcban. E tulajdonságok gyökerei messze a párt múltjába nyúlnak vissza. A bolgár kommunisták már a buzludzsai kongresszus óta küzdenek a marxizmus talaján. A marxizmus zászlaja alatt álltak helyt a narodnyikok elleni harcban, akik tagadták a munkásosztály felszabadító szerepét; az opportunisták elleni harcban, akik a munkásosztályt a burzsoáziával való kiegyezésre akarták rábírni, a „baloldali kommunisták" elleni küzdelemben, akiknek kispolgári kalandorpolitikája és dogmatizmusa megkötötte a munkásosztály és a nép kezét a fasizmus elleni harcban. A párt megnőtt és megerősödött abban a harcban, melyet a marxizmus—leninizmustól való jobboldali és „baloldali" elhajlások ellen — bár nem hibák és ingadozások nélkül — folytatott, s elvezette a bolgár népet a szocialista forradalom győzelméig.

A BKP harcával is gazdagodott a nemzetközi kommunista mozgalom. Georgi Dimitrov vezetésével alkotóan alkalmazta az egységfrontról szóló lenini tanítást.

Bulgária gazdasági fejlődésében elmaradt, főleg agrárország volt, erősen fejlett parasztmozgalommal, amelyet a Bolgár Népi Parasztszövetség vezetett. Ebben az országban sikerült a pártnak az egységfront útján, a dolgozók blokkja, a Népfront és a Hazafias Arcvonal révén vezetése alá tömörítenie a munkásosztályt, kiépítenie a munkásosztály erős harci szövetségét a szegény- és középparasztsággal és a nép összes demokratikus erőivel. A BKP-nak ezt a teljesítményét a testvéri kommunista és munkáspártok is elismerik.

A BKP alkotó munkát végzett a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet konkrét formáinak kidolgozásában is. Mindig vitathatatlan igazság volt számára az, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenetnek az az egyetlen járható útja, amelyen az orosz munkások és parasztok indultak el a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után. A Bolgár Kommunista Párt már 1919. évi első kongresszusán kimondta: „Nem a burzsoá demokrácia, hanem a proletariátus diktatúrája vezet a szocializmus győzelméhez!" S, amikor 1944. szeptember 9-én a munkásosztály a dolgozó parasztsággal szövetkezve átvette az államhatalmat, a párt megszervezte és megteremtette a népi demokráciát, a proletariátus diktatúrájának e sajátos formáját úgy, ahogy az megfelel a bolgár nemzet történelmi, gazdasági, kulturális és politikai viszonyainak.

A párt alkotó munkát végzett és végez a szocialista építés feladatainak teljesítésében is. Mindig meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunió szocialista építésének főbb törvényszerűségei mindazokra az országokra érvényesek, melyek a szocializmus felé haladnak. Mint Todor Zsivkov elvtárs, a BKP Központi Bizottságának első titkára mondotta: a Nagy Októberi Szocialista Forradalomhoz hasonlóan Bulgáriában is a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály volt a kapitalizmus elleni harc mozgató és fő

Digitized by Google

ereje, a forradalom itt is a kommunista párt vezetésével folyt, s a forradalom győzelme hozta létre a proletariátus diktatúráját; Bulgária is államosította a kapitalisták kezében levő termelőeszközöket és nagy vonalakban a szovjet példa alapján kezdte meg a szocialista iparosítást, a mezőgazdaság szocialista átszervezését, a szocialista kultúrforradalmat. A BKP nem tért el a fő törvényszerűségektől, de megtalálta azokat a konkrét formákat, amelyekben átültethette őket a bolgár viszonyok közé.

A szocialista építés törvényszerűségeit alkalmazta a bolgár viszonyokra a párt V. kongresszusa 1948-ban, amikor Georgi Dimitrov vezetésével kidolgozta a párt fő irányvonalát a szocializmus alapjainak megteremtésére. A marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásával oldotta meg a falu szocialista építésének problémáit. Attól a lenini elvtől vezettetve, hogy a föld társadalmi tulajdonba vétele nélkül nem lehet a szocializmust felépíteni a falun, a párt a termelőszövetkezeti gazdaságban találta meg azt a formát, mely a legjobban megfelel a bolgár viszonyoknak. A szövetkezeti gazdaságok létesítését nem előzte meg a föld társadalmi tulajdonba vétele, a szövetkezetbe bevitt föld a szövetkezeti tagok magántulajdona marad. Bulgária lett a második állam a világon, melynek sikerült megoldania a szocialista építés egyik legnehezebb problémáját, a mezőgazdaság szocialista átalakítását. Ezt N. Sz. Hruscsov elvtárs is nagyra értékelte a Bolgár Kommunista Párt VII. kongresszusán tartott beszédében: „A mezőgazdaság szövetkezeti alapokra való helyezésének formája — mondotta —, amelyet a Bolgár Népköztársaságban dolgoztak ki és alkalmaztak, példája a mezőgazdaság szocialista átszervezése általános törvényszerűségeinek helyes összehangolására a Bulgáriában fennálló konkrét viszonyokkal és sajátosságokkal."

A párt, amely Buzludzsán kezdte meg útját, belépett a nemzetközi szocialista mozgalomba, s annak szerves része lett. Amikor még a II. Internacionálé tagja volt, Dimiter Blagojev vezetésével habozás nélkül szembefordult Bernsteinnel, aki a marxizmus „kritikájával" és „revíziójával" aláásta a nemzetközi proletárszolidaritás alapjait; habozás nélkül szembefordult a II. Internacionálé amszterdami kongresszusának határozataival, amelyek utat nyitottak a világ munkásmozgalmában az opportunizmus elharapózásának. Az első világháború idején elítélte a II. Internacionálé árulását, leleplezte Plehanov és Parvus szociálsovinizmusát és szakított Kautskyval. Ez a tevékenysége eltávolította a pártot a II. Internacionálé szociáldemokrata pártjaitól — amelyek a szociálpatriotizmus fertőjébe süllyedtek — és mind közelebb vitte a bolsevikokhoz. Az első világháború idején kifejtett tevékenységével a bolgár párt — anélkül, hogy bolsevik párt lett volna — nemzetközi téren Lenint és a bolsevikokat támogatta, akik azon dolgoztak, hogy megteremtsék a nemzetközi szocialista mozgalom egységét és új, opportunizmustól megtisztított internacionálét hozzanak létre. A „szűk" szocialisták a gyakorlatban is internacionalisták voltak. Ez vezette őket az októberi forradalom győzelme után Lenin oldalára, hogy résztvegyenek a

Digitized by Google

III., Kommunista Internacionálé létrehozásában.

A BKP egyike volt a Komintern tevékeny tagjainak. Vaszil Kolarov és főleg Georgi Dimitrov, a Komintern főtitkára, sokban hozzájárult a testvéri kommunista pártok jobboldali és „baloldali" elhajlásainak leküzdéséhez, a trockizmus megsemmisítéséhez és a kommunista pártok bolsevizálásához. Georgi Dimitrov keményen és tántoríthatatlanul harcolt a nemzetközi proletármozgalom egységének megőrzéséért és megerősítéséért, s számára a proletárinternacionalizmus elveihez való hűség kritériuma a Szovjetunióhoz való viszony volt. „A munkásmozgalom minden harcosa, minden munkáspárt és a dolgozók minden szervezete, a kapitalista országok minden demokratája őszinteségének és becsületességének az a próbaköve — tanította Georgi Dimitrov —, hogyan viszonyulnak a szocializmus nagy országához". Halhatatlan vezetőjének e tanításai vezetik ma is a pártot abban a harcában, melyet a revizionizmus ellen, valamint a nemzetközi proletárszolidaritás rombolói ellen folytat.

A párt Dimitrovhoz méltóan, a proletár nemzetköziség elvei iránti hűséggel vett részt a kommunista és munkáspártok első és második Moszkvai Értekezletének munkájában, s a maga részéről is hozzájárult a nemzetközi kommunista mozgalom megerősítéséhez. „Az Önök pártját — emelte ki a BKP VII. kongresszusához intézett üdvözlő beszédében N. Sz. Hruscsov elvtárs — Dimiter Blagojev és Georgi Dimitrov mély hűségre nevelte a marxizmus—leninizmus iránt, meg nem alkuvásra minden elhajlással szemben ebben a tekintetben. Ezek a kiváló tulajdonságok új erővel nyilvánulnak meg a bolgár kommunistáknak a szocializmus felépítéséért, minden szocialista országgal, kommunista és munkáspárttal való törhetetlen egységért és barátságért folytatott kitartó harcában. Lenini internacionalista politikájával, közös ügyünk iránti hűségével, a Bolgár Kommunista Párt kivívta a nemzetközi kommunista mozgalom, az összes testvérpártok mély megbecsülését."

A Bolgár Kommunista Párt a proletár nemzetköziség lenini elvei iránti törhetetlen hűséggel ápolja és erősíti a bolgár népnek a Szovjetunió és a többi szocialista ország népeivel való barátságát, tudva, hogy ez sikereinek a megingathatatlan alapja. A bolgár—szovjet barátság, amely mélyen a két testvérnép történelmi múltjában gyökerezik, s amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom megerősített, hatalmas mozgató ereje a bolgár nép fejlődésének. „Pártunk, kormányunk és egész népünk — mondotta a VII. kongresszuson Todor Zsivkov elvtárs — a jövőben is minden körülmények között a végsőkig hű marad a bolgár—szovjet barátsághoz és lankadatlanul tovább dolgozik azért, hogy fejlessze országunk sokoldalú kapcsolatait a Szovjetunióval. Ez volt és ez lesz a jövőben is az első követelmény minden bolgár kommunista, minden bolgár hazafi számára."

Híven dicső múltjának hagyományaihoz, a Bolgár Kommunista Párt ma is harcol az ezen helyes iránytól való mindenféle elhajlás ellen, s éberen őrzi marxista—leninista tisztaságát. Bulgária dolgozói öt év helyett három év alatt

Digitized by Google

teljesítették a harmadik ötéves terv feladatait, amelyeket a párt VII. kongresszusa határozott meg. Ezzel megmutatták, hogy jóváhagyják a párt politikáját, amely az ország gyorsított ütemű gazdasági fejlődését akarja megvalósítani. A BKP ingadozás nélkül folytatja ezt a politikát.

A szocializmus győzött Bulgáriában. Mind falun, mind a városokban szocialista termelési viszonyok uralkodnak. Bulgária a fejlődés új szakaszába érkezett, melynek feladata a szocialista társadalom további kiépítése, a szocializmus anyagi-termelési bázisának további fejlesztése, a dolgozók szocialista öntudatának növelése. Így fogja megteremteni a növekvő anyagi és kulturális szükségletek kielégítésének feltételeit.

Ami egykor a szocializmus első úttörői számára csak álom volt, az ma már valóság. S ami ma még álom, az holnap lesz valósággá. A kommunizmus Bulgáriában is győzni fog.

Pavel Kosztov

A vietnami forradalom három évtizede

Vietnam olyan ország, amelyet az imperialista agresszió ideiglenesen kettészakított. Északon, a Vietnami Demokratikus Köztársaságban, a népi-demokratikus nemzeti forradalom feladatainak teljesítése után megkezdődött a szocializmus építése, de az ország déli részén továbbra is az imperialisták és a feudális erők uralkodnak.

A vietnami nép győzelmes forradalma 1945 augusztusában kiűzte a japán gyarmatosítókat, akik a második világháborúban a franciák helyébe léptek, megsemmisítette a gyarmattartók és a feudális urak államhatalmát, és az ország egész területén kikiáltotta a demokratikus köztársaságot. A francia intervenciós csapatok azonban alig egy hónap múlva ismét megtámadták Vietnam déli részét, majd az ország egész területére kiterjesztették a rablóháborút. Az általuk elfoglalt területen létrehozták a dél-vietnami államot, Bao-Dai császárral az élén.

Nyolc évig folyt a hősi küzdelem, amelyben a vietnami népi erők végül is döntő csapást mértek az amerikai fegyverekkel bőven ellátott francia csapatokra. A franciáknak 1954-ben Dien Bien Phu-nál elszenvedett súlyos veresége arra kényszerítette az imperialista hatalmakat, hogy a genfi konferencián elfogadják a béke helyreállítását és kénytelen-kelletlen elismerjék Délkelet-Ázsia államainak függetlenségét, szuverenitását és területi integritását. Vietnamot azonban ideiglenesen kettészakították: a 17. szélességi foktól valamivel délre demarkációs vonalat húztak a Vietnami Demokratikus Köztársaság és Dél-Vietnam között.

Az amerikai imperialisták nem nyugodtak bele a genfi döntésbe, s francia „szövetségeseik" nehézségeit kihasználva, behatoltak

Digitized by Google

Bao-Dai bábmonarchiájába, majd hatalomra segítették a fasiszta Ngo Dinh Diem-et, s a Diem-klikk segítségével Dél-Vietnamot az Egyesült Államok új típusú gyarmatává és katonai bázisává változtatták. Ezzel meggátolták az ország békés egyesítését és mérhetetlen szenvedést zúdítottak Dél-Vietnam népére. Dél-Vietnamot a SEATO agresszív katonai tömbjének „védelme" alá helyezték, katonai táborrá tették, ahonnan új agresszív háborút készítenek elő a VDK ellen és egész Dél-Kelet-Ázsia békéjét veszélyeztetik.

Az ország kettéosztottsága következtében a vietnami forradalomnak *két* stratégiai feladata van: északon a szocialista építés folytatása és befejezése, délen pedig az országrész felszabadítása az amerikai imperialisták és csatlósaik uralma alól, ami megteremti Vietnam békés egyesítésének, függetlenségének és szabadságának a feltételeit.

Délen két alapvető ellentét megoldása a forradalmi feladat; azé az ellentété, amely a nép és az imperializmus (elsősorban az amerikai imperializmus), meg annak csatlósai között áll fenn, valamint a nép zömét kitevő parasztság és a feudális urak közötti ellentété. Csak e feladatok megoldásával szabadulhat meg rettenetes nyomorától az ország déli területének népe, s következhetik be az Északkal való egyesülése.

A vietnami forradalom két stratégiai feladata szorosan összefügg. A Vietnami Demokratikus Köztársaság az egész ország forradalmi bázisa. A szocialista építés nemcsak az itt élő emberek számára teremt jobb életet, hanem a dél-vietnami dolgozóknak a békére, nemzeti függetlenségre, demokratikus szabadságra, az életszínvonal emelésére és a haza békés újraegyesítésére irányuló törekvéseit is segíti, s megteremti az alapjait annak, hogy az ország egyesülése után gyorsabban emelkedjék fel az egész ország. A dél-vietnami népnek az amerikai imperialisták és a Diem-klikk véres fasiszta diktatúrája elleni harca pedig védi Észak szocialista építését és jelentős tényezője Délkelet-Ázsia békéjének.

A vietnami nép és vezetője, a Vietnami Dolgozók Pártja, a bonyolult és nehéz feladatok megoldásánál hatalmas harci tapasztalatokkal rendelkezik. E tapasztalatok megkönnyítik a vietnami nép számára, hogy az új, kedvező történelmi helyzetben, harcedzett pártja vezetésével megoldja az előtte álló nehéz feladatokat.

•

Az 1929—33-as világgazdasági válság világszerte a forradalmi mozgalmak fellendülésére vezetett. Az 1930-as év Vietnamban is történelmi jelentőségű eseményeket hozott.

Vietnam akkor — még mint Indokína egy része — a feudalizmus és a gyarmatosító francia imperializmus kettős igájában sínylődött. A megművelt földterület 10 százaléka közvetlenül a francia ültetvényesek, 60 százaléka pedig a helyi nagybirtokosok kezén volt. Az ország lakosságának 80 százalékát kitevő paraszti tömegek éhhalállal küszködtek. A gumiültetvények, és a gazdag rizsföldek kincseket érő terméseit a francia gyarmatosítók rabolták el, a kezdetleges eszközökkel megművelt paraszti gazdasá-

Digitized by Google

gok szűk hozamát az állandóan növekvő uzsora, adó, haszonbér és robotterhek vitték el. A francia ültetvényesek késleltették a fejlettebb technika bevezetését, mert olcsóbb volt, ha az éhhalálnak kitett „emberi barmok" kézierejét alkalmazták. Az országban ekkor még csak néhány elektromos centrálé, gyufa- és cigarettagyár, textilüzem, tégla- és cementgyár, ópium és alkohol előállítása jelentette az ipart, s a vasúthálózat is csonka volt. Az üzemekben — amelyek természetesen a francia monopóliumok birtokában voltak — napi 12—13 órás munkaidővel, rendkívül alacsony bérekért dolgozott Vietnam lassan kialakuló proletariátusa.

A gazdasági nyomorhoz politikai jogfosztottság is társult: a francia gyarmatosítók még mozgási szabadságukban is korlátozták a bennszülött lakosságot.

A gazdasági válság hatására Vietnamban is tovább éleződtek az ellentétek. A francia burzsoázia a válság terheit gyarmataira akarta áthárítani. Csökkenő bérek, emelkedő adók, a vietnami piasztemek a leértékelt francia frankhoz kapcsolása, a földeknek az Indokínai Bank kezében való összpontosítása, tehát a középparasztok kifosztása, a vietnami háziipar tönkrezúzása jelezte ezt a törekvést.

A felsorolt intézkedések, meg a felgyújtott rizskazlak, a megsemmisített árukészletek határtalan elkeseredést ébresztettek a vietnami népben. 1930. február 3-án létrejött az az erő is, mely alkalmas volt arra, hogy az ösztönösen elégedetlen tömegek élére álljon, s a forradalmi mozgalom vezetője legyen: megalakult az *Indokínai Kommunista Párt.*

A párt proletár bázisa, a vietnami munkásosztály, számarányát tekintve gyenge volt — a 18 milliós lakosságnak mindössze 1,2 százalékát tette ki — politikailag azonban érett, s a parasztsággal való szoros összefonódottsága megkönnyítette munkáját a paraszti tömegek között.

Az orosz és a kínai forradalom példájára egyes képzett marxista vezetők már 1928—29 között jelentős sztrájkokat szerveztek. A párt megalakulása új lendületet adott a megmozdulásoknak. A dél-vietnami Phu-ring kaucsukültetvényeken 1930 márciusában kitört sztrájk adta meg a jelt, s ezt szerte az országban sztrájkok, tüntetések, a gyarmati tisztviselőkkel szembeni fellépések követték. A mozgalom addig sosem látott arányokat öltött és milliós tömegeket vont soraiba. Az 1930—31-es forradalmi fellendülés legnagyobb vívmánya, amelyben az egész országot átfogó mozgalmak kicsúcsosodtak, a népi hatalom megteremtése volt: a szovjetek létrehozása Nghe-Tinhben.

Nghe-Tinh körzet Vietnam sűrűn lakott, iparilag aránylag fejlett, régi forradalmi hagyományokkal rendelkező vidéke. (A név a tengerparton fekvő Nghe-an és Ha-tinh tartományokat jelenti.) A párt kezdettől fogva felismerte e körzet munkásmozgalmának jelentőségét: már megalakulása után néhány nappal létrehozta a Nghe-an-i tartományi bizottságot, s ennek feladatává tette, hogy pártsejteket létesítsen az üzemekben és a fal-

Digitized by Google

vakban, s alakítson vörös szakszervezeteket, parasztszövetségeket, önsegélyző és sportegyesületeket.

A lappangó elégedetlenség elemi erővel tört ki 1930 május 1-én, amikor az idegenlégiós csapatok sortüzet adtak le a parasztok és az élükön haladó munkások tüntető menetére. Május 10-én sztrájkba léptek a tartományi székhely gyufagyárának munkásai, s június 2-ára az egész városban kihírdették az általános sztrájkot. Június és július folyamán 11 jelentősebb tüntetés volt 12 000 résztvevővel. Ekkor már új jelszavak csatlakoztak a régi, főként gazdasági követelésekhez: „Le a francia imperializmussal!", „Támogatjuk a Szovjetuniót és a kínai forradalmat!", „Szolidaritás a gyarmati népekkel!", „Ne tűrjük az önkényes letartóztatásokat!". Szeptemberben a megmozdulások még hevesebbé váltak. Kiemelkedett közülük a Hung-nguyen-i tüntetés, amelyben parasztok tízezrei vettek részt, s amelyet már sortűz sem tudott szétoszlatni. A gyarmattartók ekkor riadalmukban repülőgépről kezdték bombázni a fegyvertelen tömeget, de megrémíteni nem tudták. A nép elkergette a falvakból a gyarmati tisztviselőket, s a legtöbb mandarin elmenekült állomáshelyéről. Az ellenállhatatlan tömegmozgalom szétrombolta a gyarmati-feudális közigazgatást. Ekkor a párt Központi Bizottsága utasította a Nghe-an tartományi bizottságot, hogy szervezze meg a nép képviselőiből a közhatalmat.

A párt felhívására a falusi pártsejtek és a parasztszövetségek igazgatási bizottságokat alakítottak; ezeket többnyire a községházán nyilvános gyűlésen, kézfelemeléssel választották meg. Ezeknek a bizottságoknak kellett ezentúl fenntartaniuk a rendet, döntést hozniok a vitás ügyekben, azaz a község igazgatási, jogi, rendőri ügyeit intézniük. A bizottságok megszervezték a falvak önvédelmét, eltörölték az összes gyarmati adókat, a helyi vámokat stb.

A legnagyobb hatása minden bizonnyal annak volt, hogy a bizottságok intézkedtek a földbirtokosok és a népellenes hivatalnokok földjeinek felosztásáról, a gazdagok rizskészleteinek elkobzásáról és az éhezők részére való kiosztásáról. Sokhelyütt mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakultak, mert a tömegek úgy vélték: közeledik a forradalom teljes győzelme, a javak szocializálásának időpontja.

Kulturális és szociális téren a szovjetek igen jelentős eredményeket értek el hatalmuk aránylag rövid ideje alatt. Esti tanfolyamokat indítottak meg az analfabétizmus megszüntetésére, megszervezték az orvosi ellátást, eltörölték a babonás eredetű kultuszokat, a gyermeket váró anyáknak megteremtették a könnyebb munka lehetőségét, gondoskodtak, a forradalom mártírjainak családjairól stb. A falvakban megélénkült a politikai élet. Esténként a községházára gyűlve együtt olvasták az emberek a kommunista párt kiadványait, s megvitatták legközelebbi feladataikat.

A francia gyarmati közigazga-

Digitized by Google

tás, minthogy nem sikerült visszaszorítani a forradalmi hullámot, Párizsból jelentős katonai utánpótlást hozott, s ennek segítségével 122 megerősített helyőrséget létesített a két tartományban. Azután támadásba lendültek a gyarmatosítók csapatai, s fosztogatás, gyújtogatás, tömegmészárlás, földig rombolt falvak jelezték útjukat. A börtönök megteltek letartóztatottakkal, s a helyőrségek egymással vetélkedve találtak ki újabb és újabb kínzási módokat. De a Nghe-Tinh szovjetek hősiesen ellenálltak a gyarmatosítók koncentrált támadásának. Harcukat segítette, hogy az egész országban ismét lendületet kaptak a sztrájkok, a tüntetések. 1930 szeptemberében és októberében sztrájkba léptek Szaigon és a környező kaucsuk-ültetvények munkásai. 1931 január 15-től 21-ig Dél-Vietnam számos városában tartottak Lenin-, Liebknecht-, Luxemburg-emlékhetet. Tavasszal is folytatódtak a megmozdulások, s a július 23-i Bong-son-i tüntetésen barikádharc fejlődött ki a rendőrséggel szemben.

1931 elején azonban a véres terroron kívül egy másik halálos veszély is fenyegetni kezdte a harcban álló két tartomány lakosságát: az éhség. Az őszi termés tragikusan rossz volt, s a gyarmattartók blokád alatt tartották Nghe-Tinh körzetet. Az éhségnek sikerült az, amihez az ellenség fegyveres ereje kevés volt. A végső elkeseredés 1931 első hónapjaiban még fokozta ugyan a forradalmi mozgalom hevességét, de a tapasztalatokban még gyenge pártszervezetek képtelenek voltak átfogni az egyre tömegesebb akciókat. Egymást követték az önkényeskedések, a „balos" túlzások — így a földbirtokosokén kívül a gazdag parasztok, sőt a középparasztok rizskészleteit is elkobozták — s ez elszigetelte szövetségeseitől a szegényparasztságot, és saját soraiban is egyenetlenséget okozott. 1931 márciusában felbomlott a párt szaigoni állandó bizottsága, s a Nghe-Tinh mozgalom irányításával megbízott káderek egymás után kerültek az ellenség kezébe. Áprilisban fokozatosan szétzúzták a falusi szovjeteket és helyükbe visszaállították a gyarmati közigazgatást. A szovjetek felbomlása után még néhány hónapig folytak a tüntetések, de résztvevőik száma, és hatásuk is egyre csökkent. 1931 nyarának végén az egész országban, a Nghe-Tinh területen is beállt a forradalmi mozgalom apálya. A szovjetek mozgalma, a vietnami népnek a hatalom megszerzésére és megtartására irányuló első kísérlete egyelőre vereséget szenvedett.

A bukást egyrészt a kedvezőtlenné vált nemzetközi helyzet, másrészt a belső nehézségek és a párt által elkövetett hibák okozták. 1931 nyarára átmenetileg egész Délkelet-Ázsiában visszaesett a munkásmozgalom. A kínai forradalom erői defenzívába szorultak a Csang Kaj-sek csapatok támadásával szemben, s lehanyatlott az indonéz nép forradalmi mozgalma is.

A párt legfőbb hibája a merev, elzárkózó politika volt: nem törekedett eléggé arra, hogy bevonja a harcba a nemzeti burzsoáziát és a kispolgárságot, holott a mozgalom első céljának

Digitized by Google

a francia imperializmus megdöntésének kellett volna lennie. Ehhez maga mögé kellett és lehetett is volna állítania a vietnami népnek szinte minden rétegét, köztük a nemzeti burzsoáziát is, amint ezt később a Kínai Kommunista Párt politikája olyan fényesen igazolta. Súlyos következményekkel járt az is, hogy a mozgalom vezetői nem dolgozták ki a visszavonulás taktikáját. E hibák végső soron a képzett káderek hiányából következtek. A fiatal pártnak még nem volt módja arra, hogy tömegesen képezzen ki kádereket, s az igen nehéz helyzetben a meglévő vezetők egymás után estek áldozatául a gyarmatosítók terrorjának. A Nghe-Tinh szovjetek mozgalma azonban hibái ellenére és hibáival együtt is a vietnami forradalom egyik legfontosabb állomása volt.

A forradalom vezetői levonták a részben az elzárkózó, szektás politika okozta bukásnak a tanulságait, s felismerték, hogy politikájuk középpontjába a lakosság minél szélesebb rétegeinek a mozgalomba való bevonását kell állítaniuk. Ettől kezdve a vietnami párt története a tömegmozgalom megszervezésének, a párt és a széles tömegek kapcsolatai erősítésének története.

A következő években fehérterror dühöngött Vietnamban. A párt kiadta a jelszót: minden erővel támogatni és fejleszteni kell a meglévő városi és falusi forradalmi bázisokat. Működjenek ezek a hatóságok számára is elfogadható nevek alatt, mint kölcsönös segélyegyletek, baráti társaságok stb. S éppen e szervezetek szakadatlan működésének köszönhető, hogy néhány évvel a Nghe-Tinh-i szovjetek véres leverése után, 1934-ben, több déli tartományban (Szaigonban, Cholonban) újabb mozgalom indult a nép követeléseinek teljesítéséért, s ezeknek a követeléseknek a sajtó is nyíltan hangot adott.

A Kommunista Internacionálé 1935 augusztusában tartott VII. kongresszusa, amely imperialistaellenes népfront megteremtésére hívta fel a gyarmati és félgyarmati országok népeit, Vietnamban is hamarosan éreztette hatását.

A Komintern kongresszus előtt néhány hónappal, 1935 márciusában ült össze Makaóban az Indokínai Kommunista Párt I. kongresszusa, amely már fontos döntéseket hozott a tömegmozgalom és főleg a szakszervezetek szervezéséről. 1936 elején az Indokínai Kommunista Párt felhívására megindult a Nép Törekvéseit Előterjesztő Bizottságok mozgalma. Ehhez négy hónap alatt az ország lakosságának majdnem valamennyi rétege csatlakozott: munkások, parasztok, kisiparosok, kereskedők, írók újságírók és haladó szellemű polgárok. Hatalmas tömegtüntetés volt 1936-ban a Nemzetközi Nőnapon, majd május 1-én. Sok szakszervezet és parasztszövetség alakult meg újra, létrejöttek az ifjúsági és nőegyletek. Az illegális párt kiadványai ismét széles körben terjedtek, hirdetve a kommunista eszméket.

Az 1936-tól 1939-ig terjedő három év a forradalmi erők és a gyarmati közigazgatás heves ösz-

Digitized by Google

szecsapásainak, a forradalom fellendülésének időszaka volt. A mozgalom méreteit látva, a gyarmati közigazgatás nem mert megtorló intézkedésekhez nyúlni.

A második világháború kitörésével a vietnami forradalomnak újabb nagy jelentőségű szakasza kezdődött meg. A francia gyarmatosítók az „anyaországot" ért veszteségek pótlására és a háborús szükségletek fedezésére fokozták Indokína nyersanyagainak és munkaerejének kifosztását, s egyben a forradalmi mozgalom ellen is heves ellentámadást indítottak. Ez azonban nem szorította vissza, hanem inkább még növelte a mozgalom lendületét. A háború első évére esik a vietnami munkásmozgalom történetének egyik leghősiesebb fejezete: a Nam-Ky felkelés.

1940 őszén a mai Dél-Vietnam néhány tartományában forradalmi erjedés indult meg, amely magával ragadta a dolgozó osztályokat, a katonaságot, sőt a társadalom felsőbb rétegeit is. A november 23-ára virradó hajnalon a magasba kúszott az aranycsillagos vörös zászló, mely azóta a Vietnami Demokratikus Köztársaság nemzeti lobogója lett. Kitört a felkelés *Nam-Ky* tartományban, amelyben a vietnamiak tízezrei szálltak szembe a francia csapatokkal, csupán lándzsákkal és kihegyezett bambuszbotokkal felfegyverezve. A felkelők egyes helyeken két hétig is tartották magukat, s hozzáláttak a legjelentősebb demokratikus reformok és intézkedések végrehajtásához (elkobozták és kiosztották a gyarmatosítók rizskészleteit, eltörölték a kényszermunkát és az adókat stb.).

Ekkor a helyzet még nem volt érett egy országos felkelésre. S a francia imperialisták, akik előre értesültek a felkelés tervéről is, véres terrorral verték le a hősiesen harcoló, de aránylag kisszámú és gyengén felszerelt forradalmi csoportokat.

A tömegek harci szelleme a Nam-Ky felkelés bukása után sem hanyatlott. A párt Központi Bizottságának 1941 májusi VIII. ülésszaka így értékelte a helyzetet: „Az első imperialista háború után megszületett az első szocialista állam, a Szovjetunió. A jelenlegi imperialista háború újabb szocialista országok születését fogja eredményezni... Legfőbb ellenségünk ma a japán és a francia fasizmus. Legfőbb feladatunk: kiűzni a japán és francia betolakodókat, s bármi eszközzel, bármilyen áron véghezvinni a nemzetet felszabadító forradalmat." Az ülésszak megtárgyalta a következő időszak taktikáját is, s azt javasolta, hogy a tömegszervezetek így változtassák meg nevüket: „Munkásszövetség a Nemzet Üdvéért", „Parasztszövetség a Nemzet Üdvéért", „Nőszövetség és Ifjúsági Szövetség a Nemzet Üdvéért". Célul tűzte ki, hogy mindezek a hazafias szervezetek egyetlen nemzeti frontban egyesüljenek: a Vietnami Függetlenségi Frontban (Viet-Minh).

A VIII. ülésszak leszögezte, hogy az indokínai forradalom fegyveres felkeléshez vezet. A párt már ekkor hozzáfogott önvédelmi és gerilla-alakulatok szervezéséhez és az ellenséges hadseregek soraiban kifejtendő forradalmi munkához. Az önvé-

Digitized by Google

delmi alakulatok mellett nemzeti alapot hoztak létre fegyverek vásárlására. A fegyveres csoportokból megalakult a Nemzeti Felszabadító Hadsereg, mely a francia és japán csapatok „tisztogató műveleteinek" kivédésével megmutatta erejét, a napról napra folyó kisebb csatározásokban tömörítette sorait, s felkészült a döntő harcra.

A Vörös Hadsereg és a szövetséges erők győzelme után, 1945 augusztusában a párt kiadta az *általános felkelésre* hívó jelszót. A vietnami nép a hatéves szívós és folyamatos előkészítő munka eredményeképpen, rövid egy hét alatt győzelmet aratott a japán fasiszták felett: megszületett a Vietnami Demokratikus Köztársaság.

•

Ezek a forradalmi tapasztalatok és a nemzetközi munkásosztálynak, különösen a Szovjetuniónak és a kínai forradalomnak a példája és segítsége tették lehetővé, hogy a vietnami kommunisták győzelemre vigyék a népnek a francia gyarmatosítók ellen nyolc évig folytatott hősi küzdelmét. Az ország északi részén megkezdődött a szocializmus építése, s a Vietnami Demokratikus Köztársaság a szocialista világrendszer elszakíthatatlan részévé vált. Az Indokínai Kommunista Pártból 1951-ben megalakult Vietnami Dolgozók Pártja olyan tapasztalt vezetőkkel rendelkezik, mint Ho Si Minh elvtárs. Mind északon, a szocializmus teljes felépítéséért vívott küzdelemben, mind délen, az amerikai imperializmus és a Diem-klikk ellen vívott nehéz harcban, ezrével nőnek a párt új káderei, a vietnami nép új hősei, akik az ország teljes felszabadításáért, békés újraegyesítéséért, szocialista jövőjéért harcolnak.

A szocialista forradalom győzelme óta a Vietnami Demokratikus Köztársaság gyorsan fejlődik. Az első ötéves tervvel megkezdődött egy olyan ország szocialista iparosítása, amelynek addig alig volt ipara, s különösen nehézipara. A nehéziparral egyidejűleg épül a lakosság legelemibb szükségleteit kielégítő könnyűipar is, s fejlődnek azok az iparágak, amelyek lehetővé teszik az ország természeti kincseinek kiaknázását. A feudalizmusból alig kilépett mezőgazdaság terméshozamát olyan mértékben kell növelni, hogy a lakosság el legyen látva rizzsel. A vietnami kisgazdaságoknak eddig 53 százaléka tömörült mezőgazdasági, a kézműveseknek pedig 60 százaléka ipari termelőszövetkezetekben. A párt türelemmel és a sajátos viszonyok teljes megértésével vezeti a gazdaság szocialista átszervezését. Arra törekszik, hogy a nemzeti burzsoáziát, mely szövetségese az imperializmus és feudalizmus elleni harcban, a munkások és parasztok állama mellé állítsa, de negatív jelenségeit állandóan korlátozza. Az állam segíti az állami-magántőkés vegyesvállalatok alakulását. A párt a legszélesebb tömegek egyetértésével és bevonásával éri el sikereit.

A Vietnami Demokratikus Köztársaság az egész ország haladó erőinek reménysége, az újraegyesítés alapja. Ung-Van Khiem, a Vietnami Dolgozók Pártja Központi Bizottságának tagja, a Nam-Ky felkelés 20. év-

Digitized by Google

fordulójának tiszteletére rendezett nagygyűlésen azt mondta: „Csodálattal emlékezünk meg déli honfitársaink hősiességéről, s tudjuk, mire kötelez ez bennünket. Még energikusabban kell küzdenünk újabb és újabb győzelmekért, fényes és teljes győzelmekért a termelés és a kultúra minden ágában. Az építkezésben elért diadalaink, a szocializmus felsőbbrendűségének bizonyítékai, mindennapi bátorítást és támogatást adnak déli honfitársainknak."

*

A dél-vietnami Diem-kormány vad kegyetlenségével és szélsőségesen reakciós diktatúrájával válik majd emlékezetessé a történelemben. Diem rendszere: a börtönök, a nyaktiló, a „jóléti zónáknak" és „agrárzónáknak" nevezett átcsoportosítási és koncentrációs táborok rendszere, olyan rendszer, amely az amerikai imperialisták érdekében és a feudális nagybirtokosok uralmának fenntartására minden haladó politikai mozgalmat elfojt. 205 ezer rendőr és csendőr kegyetlenkedik ebben az országrészben, 874 börtönben 527 ezer ember rokkant meg a kínzásoktól, s a meggyilkolt hazafiak száma 77 és fél ezernél is több. A féktelen terror mögött a rendszer ingatagsága húzódik meg és az, hogy a Diem-klikk az amerikaiak támogatásával és az ő buzdításukra erőteljesen készülődik a Vietnami Demokratikus Köztársaság ellen indítandó háborúra.

A Diem-kormány — amelyet 1956-ban, a franciák kényszerű kivonulása után az amerikai imperialisták segítettek hatalomra és amelyet azóta is védőszárnyuk alatt melengetnek[1] — kezdettől fogva hangoztatja, hogy nem tartja kötelezőnek magára nézve a genfi megállapodásokat, melyeket a franciák vállaltak. Költségvetésének 90 százalékát fegyverkezésre és belső elnyomó apparátusa fenntartására fordítja, s most azt sürgeti, hogy a reguláris hadsereg létszámát 150 ezerről félmillió főre emeljék.

A hatalmas elnyomó apparátus, a rendőrök, a csendőrök és a katonák százezrei sem képesek azonban megbirkózni az országban mind erősebben kibontakozó partizánmozgalommal, amely mind nagyobb területet, egyre több falut tart ellenőrzése alatt, s a nép nagy többségének támogatásával eredményesen harcol Diem uralma ellen. A múlt ősszel megkísérelt Diem-ellenes puccs pedig azt mutatja hogy a Diem-család uralmával a dél-vietnami nemzeti burzsoázia jelentős része is szembenáll, mert érzi az amerikai behatolás súlyos következményeit.

A Dél-Vietnamban kibontakozó nemzeti egységfront megrémíti az amerikai vezetőket, akik számára — délkelet-ázsiai pozícióik megtartása és a szocialista országok elleni háborús terveik szempont-

1 A költségvetés 40 százalékát az amerikai „segélyekből" fedezik, amelyeknek zöme katonai jellegű. Az amerikai tőke mind jobban behatol Dél-Vietnam gazdasági életébe, kiszorítja onnan a még ott levő francia tőkét. A külföldi tőke ellenőrzi a teljes elektromosenergia-termelést, a konzerv- és teafeldolgozó, a sör-, dohány-, szesz- és vegyipart. A kivitel 70 százaléka, a nyersgumi-exportnak pedig 80 százaléka az amerikai tőke kezében van. Az amerikai „segély" tönkretette a helyi textil- és cukoripart, s a rizstermelés csökkenésére vezetett. Végeredményben 1957-ben a helyi üzemek befektetett tőkéje csak 257 millió vietnami piaszter volt, a külföldi üzemek 7660 millió piaszter összegével szemben.

Digitized by Google

jából — nagyon fontos Diem fasiszta diktatúrája. Johnson, az Egyesült Államok alelnöke, legutóbbi dél-ázsiai látogatásakor mindenekelőtt a dél-vietnami rezsim „megmentésének" eszközeit kereste. Az úgynevezett Ázsiai Országok Kommunistaellenes Ligájának nemrég lezajlott manilai értekezlete pedig elhatározta, hogy „a szabad ázsiai országok haderőiből olyan közös hadsereget állít fel, mely kész harcolni a délkelet-ázsiai országokban, különösen Laoszban és Dél-Vietnamban". 1961 áprilisában Kennedy és Macmillan között is megállapodás jött létre a dél-vietnami beavatkozás ügyében; a növekvő népi mozgalmaknak tehát az imperialisták fokozott és kollektív beavatkozásával is meg kell küzdenie.

Dél-Vietnam népének történelmi feladata: a nemzeti demokratikus forradalom folytatása, Dél-Vietnam felszabadítása az imperialista járom és a feudalizmus alól. Ezt hangsúlyozta a Vietnami Dolgozók Pártja 1960 szeptemberi kongresszusának határozata. A dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front 1960 decemberében kiadott nyilatkozata is a nemzeti demokratikus forradalom feladatait sorakoztatja fel és az imperialistaellenes egységfront szellemét fejezi ki.

Ez a nyilatkozat felhívja a vietnami nép minden rétegét, hogy döntsék meg Diem diktatúráját és állítsanak fel demokratikus nemzeti koalíciós kormányt. Követeli a demokratikus szabadságjogok megadását, amnesztiát a politikai foglyoknak, a koncentrációs táborok, az „agrár"- és „jóléti zónák" megszüntetését, a fasiszta törvények eltörlését. Követeli, hogy szabadítsák ki Dél-Vietnam gazdasági életét az amerikai monopóliumok ellenőrzése alól, teremtsenek munkaalkalmat a munkanélkülieknek. A nyilatkozat követeli továbbá a bérek általános emelését, a pénzbüntetések eltörlését, méltányos adópolitikát, a földjáradék csökkentését, földreform előkészítését. A Felszabadítási Front céljai közé tartozik a dekadens amerikai kultúra hatásának megszüntetése, a haladó szellemű nemzeti kultúra fejlesztése, az analfabétizmus felszámolása, az iskolareform. Követeli a nemek közötti egyenjogúságot, a nemzetiségek autonómiáját, a külföldi katonai támaszpontok megszüntetését, nemzeti hadsereg felállítását, semleges, békés külpolitikát, normális diplomáciai kapcsolatok létesítését minden állammal, az ország két része közötti kapcsolatok helyreállítását és az újraegyesítés előkészítését.

A Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front a nép széles tömegeire támaszkodik, s a dél-vietnami népnek az utóbbi hónapokban megélénkült gerilla-harca is arra mutat, hogy igazak a Front nyilatkozatának befejező szavai: „A gyarmatosítás rendszere feltartóztathatatlanul halad a bukás felé. Elmúlt az az idő, amikor az imperialisták korlátlanul rabolhattak ki és igázhattak le népeket. Ma minden eddiginél kedvezőbb körülmények között harcolunk azért, hogy Dél-Vietnam kiszabaduljon az amerikai imperializmus igájából. A világ békeszerető és haladó népei bennünket támogatnak. Ügyünk igazságos és a nép szilárdan áll mellettünk. A Diem-klikkre vereséget mérünk, a győzelem a miénk lesz!"

Zilahi Judit

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Balázs Béla: Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945-1946

Tehetséges és termékeny kommunista történész posthumus kötete kerül e címmel az olvasó kezébe: a fiatalon elhúnyt Balázs Béla félbemaradt monográfiájának első, viszonylag kidolgozott része. Balázs Béla kutatói és történetírói munkásságának középpontjában a felszabadulás után kialakuló új élet, az új életet alakító, építő, védelmező munkásság és dolgozó parasztság állt. Az öntudatra ébredő dolgozóknak a kommunisták vezette mindennapos, történelmet formáló tetteiről, küzdelmeiről írt ebben az utolsó tanulmányában is.

Az anyag a vidéki, nagyrészt a Tiszántúl, s főleg a Viharsarok területén kibontakozó népmozgalom, szorosabban a nemzeti bizottságok megalakulásának és működésének első, 1944 őszétől 1946-ig terjedő időszakát ismerteti, gazdag és színes dokumentum-anyag: a nemzeti bizottságok jegyzőkönyvei, a korabeli sajtó és a résztvevők visszaemlékezései alapján. Balázs Béla a kommunista történész politikai érzékével ragadja meg a szerteágazó téma legfontosabb kérdéseit.

A szerző mindenekelőtt az ország 1944 őszén felszabadult területének helyzetéről ad rövid, szemléletes képet, megmutatva a megoldásra váró feladatok sokrétűségét, bonyolultságát és nehézségeit. Ebből kiindulva bizonyítja azt a történelmi tényt, hogy az elesett, kifosztott, szétzilált országban az egyedüli cselekvő erő maga a dolgozó nép volt. A szovjet hadsereg győzelmes harca lehetővé tette, hogy a dolgozók széles tömegeinek demokratizmusa 25 évi elnyomás után újra felszínre törjön, s a magyar nép saját kezébe vegye további történelmének formálását. Így a felszabadulás egyben a gyorsan kibontakozó demokratikus, népi forradalmi mozgalom kiindulópontja volt.

A kommunista párt a második világháború idején a történelmi körülmények, az osztályerőviszonyok helyes, marxista elemzése alapján kitűzte a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtésének feladatát. Jól látta, hogy az adott viszonyok között a proletárdiktatúrához az antifasiszta függetlenségi harcon és a demokratikus forradalmi átalakuláson keresztül vezet az út.

A KMP 1944. novemberi programjavaslata — amelyet a rövidesen megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front elfogadott saját programjául — tartalmát tekintve demokratikus, antifasiszta, antiimperialista, antifeudális program volt, s mint ilyen,

Digitized by Google

alapját képezte az antifasiszta célkitűzésekben érdekelt legszélesebb társadalmi rétegek, a magyar nép nagy többsége összefogásának. Ez a széleskörű nemzeti összefogás pedig alapfeltétele volt annak, hogy az ország kilábaljon a gazdasági csődből, a fasiszta rendszer és a háború okozta válságból.

A kommunisták vezetésével a felszabadulást követően azonnal megindult és hetek alatt tömegmozgalom méreteit öltötte a hatalmas történelmi és nemzeti feladatok megoldásáért vívott harc. Ennek a demokratikus tömegmozgalomnak nagyszerű gyümölcse volt a népi forradalmi szervek megalakulása.

Az első időszakban, 1944. szeptember utoljától decemberig, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, illetve az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány megalakulásáig a legkülönfélébb elnevezéssel létrejött népi szerveket a következő fő vonások jellemezték: a) nagy többségük a Kommunista Párt helyi szervezetével nagyjából egyidőben és kommunista kezdeményezésre alakult meg, b) közvetlenül a felszabadulást követően viszonylag egységes demokratikus tömegmozgalom alakult ki, melyre a reakció akkor még szétszórt és megriadt erői nem tudtak jelentősebb befolyást gyakorolni. E demokratikus tömegmozgalom és az öntevékenyen megalakuló népi szervek élére az esetek döntő többségében kommunisták kerültek, akik korábbi harcukkal, politikai állásfoglalásukkal tekintélyt, megbecsülést vívtak ki maguknak, ugyanakkor a helyes, a nemzeti katasztrófából kivezető, az összes dolgozó rétegek érdekeivel, törekvéseivel számoló utat egyedül ők mutatták, c) kezdetben e népi szervek (mint a pártszervezetek is) központi irányítás nélkül, egymástól elszigetelve dolgoztak. Jellemző volt a helyzetre, hogy a népi szervek nemcsak nevüket, hanem szervezetüket, hatáskörüket és tetszésük szerint választották, nem annyira tapasztalat, vagy jogi megfontolás, mint inkább az élet követelményei alapján.

Egyrészt a központi irányítás hiánya miatt, másrészt azért, mert működésük területét, irányát és hatáskörüket a szükséglet diktálta, e szervek funkcióival kapcsolatosan különféle elgondolások születtek. A népi szervek helyi hatalmi szervek, egyben a közigazgatás szervei is voltak, s ugyanakkor mint tömegszervezetek is nagy lendülettel és hatékonyan dolgoztak. A közbiztonság helyreállítása, a helyi fasiszta, népellenes elemek felügyelet alá helyezése érdekében hozzáláttak a fegyveres erő szervezéséhez, megfelelő ellenőrzés alá helyezték, vagy leváltották a régi közigazgatási tisztviselőket. A progresszív adóztatás elve alapján befolyt pénzből fedezték a közigazgatási kiadásokat, közmunkára mozgósítottak, gondoskodtak az eltartó nélkül maradt családokról, bizottságokat hoztak létre az élelmezési, az egészségügyi, a termelési kérdések megoldására (vagy bekapcsolódtak a már megalakult bizottságok munkájába), stb. A fontosabb helyi problémákat sok helyen népgyűléseken vitatták meg, itt hoztak határozatot megoldásuk módjára. E népgyűléseken gyakran elemi erővel tört fel az

Digitized by Google

egyszerű emberek kezdeményező készsége és tenniakarása.

Balázs elvtárs — bár nem mutat rá arra, hogy a Kommunista Párt kezdeményezése nélkül aligha jöttek volna létre országosan a nemzeti bizottságok — kiemeli, hogy a Kommunista Párt felülről is kezdettől fogva erőteljesen támogatta az új, forradalmi népi szerveket, szóban és írásban síkraszállt a demokratikus összetételű nemzeti bizottságok és az ezekre épülő nemzetgyűlés és nemzeti kormány megalakításáért. Az első ilyen bizottságok még nem koalíciós alapon jöttek létre. A koalíciós együttműködés megteremtése időt igényelt, márcsak azért is, mert a többi párt helyi szervezetei csak november végén vagy decemberben alakultak meg — jórészt a kommunisták segítségével. A torlódó, égető problémák sokasága viszont gyors cselekvést, forradalmi erélyt, irányítást követelt — és a kommunisták ezt biztosították. A lakosság demokratikus érzelmű része készségesen együttműködött a kommunistákkal a rend és a közbiztonság helyreállításában, az élet demokratizálásában, a termelés feltételeinek biztosításában, stb. A politikailag elmaradottabb, a kommunista párttal nem egy kérdésben szembenálló emberek is tevékenyen támogatták a kommunisták vezette népi szervek munkáját a számukra is létfontosságú feladatok megoldásában.

A felszabadított területeken megkezdődött a demokratikus politikai rendszer megszervezése. A Függetlenségi Front 1944. december 3-án Szegeden megtartott nagygyűlése ismertette a programot, mely a többi között kimondta, hogy a demokratikus átalakulás biztosítására községenként és városonként létre kell hozni a Nemzeti Függetlenségi Front helyi szerveit, a nemzeti bizottságokat, „melyek egyesítik a hazafias erőket, és vezetik a harcot a demokratikus népi Magyarországért".

A MNFF-nak, mint a széles osztályszövetség szervének létrejötte, majd a központi államhatalmi szervek megalakulása a népi forradalmi szervek tevékenységében is új szakaszt nyitott meg. A felszabadulás során és közvetlenül utána megalakult első forradalmi szervek (tanácsok, bizottságok, stb.) megszűntek, vagy átalakultak koalíciós összetételű nemzeti bizottságokká.

Balázs elvtárs sok érdekes példával világít rá, hogy ahol a kommunista pártszervezet elég erős volt, ott ez a folyamat is a kommunisták vezetésével öntevékenyen indult meg. Sok helyütt népgyűlésen választották meg a helyi nemzeti bizottság vezetőit, ezek pedig az önkormányzat szerveit, valamint a helyi igazgatás vezető tisztviselőit. Az öntevékenység bizonyítéka, hogy a felszabadult területeken a nemzeti bizottságok megalakulása nagyrészt megelőzte a központi államhatalmi szervek létrejöttét. Amikor az Ideiglenes Kormány 1945. januárjában rendeletet adott ki a közigazgatás ideiglenes rendezéséről és a helyi nemzeti bizottságok megalakításáról, ezek a felszabadított részeken a legtöbb helyen már léteztek és működtek. Maga az Ideiglenes Nemzetgyűlés is a nemzeti bizottságokra támaszkodva jött létre, tagjait jelentős részben a nemzeti bizott-

Digitized by Google

ságok által összehívott népgyűléseken választották meg, a képviselők a nemzeti bizottságoktól kapták megbízólevelüket.

A MNFF programja szerint a létrehozandó ideiglenes nemzeti kormánynak a nemzeti bizottságokra kell támaszkodnia. Szükséges aláhúzni, hogy a MNFF-ot, illetve a helyi nemzeti bizottságokat az ideiglenes kormány is a hatalmat gyakorló szerveknek tekintette, és amikor a kormány a fővárosba érkezett, a kormány elnöke, a Budapesti Nemzeti Bizottságtól „vette át a hatalmat". Egyébként ezt az alkalmat felhasználta arra is, hogy hangsúlyozza: a nemzeti bizottságok többé nem avatkozhatnak bele a közigazgatásba.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az államszervezetet és a közigazgatást nem építette a népi szervek, a nemzeti bizottságok szervezetére. Visszatekintve az akkori helyzetre, joggal felmerülhet az a vélemény, hogy a kormány a nemzeti bizottságok eredményesen működő hálózatát — mely néhány hónap alatt már jelentős harci és államszervezési tapasztalatokat, a közügyek intézésében való jártasságot szerzett, s több tízezer embert vont be az állami ügyek intézésébe — alapnak tekinthette volna az új államapparátus létrehozásához. Kezdetben ez az elgondolás fel is vetődött. Az Ideiglenes Kormány azonban úgy döntött, hogy a régi formákat kell visszaállítani és új tartalommal megtölteni, szervezeti reformokkal megjavítani. E döntéssel tulajdonképpen megkezdődött a nemzeti bizottságok elhalásának folyamata, amely 1949 januárjában zárult le azzal a formai aktussal, hogy az Országos Nemzeti Bizottság kimondta az ország valamennyi nemzeti bizottságának feloszlását.

Ezzel kapcsolatosan a szerző azt kutatja: milyen okok játszottak közre a nemzeti bizottságok sorsának ilyen alakulásában, helyes volt-e a Kommunista Párt részéről, hogy fokozatosan elhalni engedte ezeket a forradalmi népi szerveket, megtarthatók és erősíthetők lettek volna-e a nemzeti bizottságok a reakció állandó támadásával és aknamunkájával szemben?

Balázs elvtárs fővonalaiban helyesen látja a fenti kérdéseket, de elemzése nem elég sokoldalú és kimunkált. Ebben nyilván szerepet játszik a tanulmány befejezetlen volta. A szerzőnek igaza van, amikor a nemzeti bizottságok elhalásának körülményeit kutatva kiemeli e szervek hatáskörének tisztázatlanságát, ami kétségkívül bizonyos lehetőséget adott a hatáskörük fokozatos, de állandó szűkítésére irányuló reakciós törekvéseknek és hozzájárult e szervek elbizonytalanodásához, aktivitásuk lanyhulásához.

Balázs Béla is látja, hogy ez a fontos tényező mégsem tisztázza a fő okokat. A nemzeti bizottságok háttérbe szorulása, a koalíción belüli harccal, az osztályellentétek kiéleződésével függött össze. A jobboldal kezdettől fogva rossz szemmel nézte a túlnyomóan kommunista vezetés alatt álló, aktív, forradalmi szellemmel teli nemzeti bizottságokat. Azt a politikai szervezetet látta vagy legalábbis sejtette bennük, amelyet a baloldali erők, mindenekelőtt a kommunisták erődként használhatnak fel a reakció ellen, akkor is, ha

Digitized by Google

kormánypozícióik — mint a reakció várta — gyengülnének. Miután a koalíció jobbszárnyának a nemzeti bizottságban csak viszonylag kevés helyen sikerült hangadóvá válnia, ezért arra törekedett, hogy e szervek létét formálissá tegye. Ez a törekvése — ha nem is volt teljesen sikertelen — végeredményben nem vált valóra, de elérte a nemzeti bizottságok hatáskörének alapos megnyirbálását és ennek folytán tekintélyük bizonyos csökkenését.

A nemzeti bizottságok azonban 1949-ig mégis csak fennmaradtak, sőt, újra és újra aktivizálódtak, éppen a reakció elleni küzdelem nagy csatáiban: az 1945-ös választások, az 1946-os nagy forradalmi tömegmegmozdulások, a stabilizációért folytatott harc stb. idején (sőt még később is, 1947—48-ban is). Mindez e forradalmi népi szervek rendkívüli életképességét bizonyítja. Ennek az erőnek a legyűréséhez erőtlenek voltak a reakció még oly válogatott fortélyai is. De meghiúsult a jobboldal terve azért is, mert a Kommunista Párt kitartóan védte, támogatta a népi szerveket. A nemzeti bizottságok súlyának, jelentőségének fokozatos csökkenése azonban vitathatatlan kapcsolatban volt a koalíción belüli harc kiéleződésével és azzal, hogy az őket érintő problémákat mégis csak alá kellett rendelni a koalíció fenntartásának.

A másik fontos ok kétségkívül az volt, hogy bár a Kommunista Párt 1945—46-ban látta a nemzeti bizottságok jelentőségét és szívósan védelmezte őket a reakció megújuló támadásaival szemben, de nem fordított elég gondot a nemzeti bizottságokkal, mint a munkás-paraszt demokratikus diktatúra gyakorlásának szerveivel, a szocialista forradalomba való átnövés fontos segítőivel kapcsolatos elvi-politikai kérdések kimunkálására. Sok tekintetben tisztázatlan volt még az új államszervezet egy sor kérdése is. Ilyen körülmények között rendkívül nehéz feladat volt védelmezni és továbbfejleszteni a nemzeti bizottságokat, ezeknek helyi politikai ellenőrző és bizonyos esetekben végrehajtó szerepét (a nemzeti bizottságoknak rendeletileg joguk volt egyesületek tevékenységének felülvizsgálatára, személyek politikai megbízhatóságának igazolására, stb.) úgy, hogy ne az állami szervektől különállóan, s főként ne velük szemben, hanem velük egységben dolgozzanak. Külön nehézséget okozott az, hogy a nemzeti bizottságok — éppen, mert személyi kérdések eldöntésére is illetékesek voltak, állandó céltáblái voltak a jobboldal támadásainak is. Bizonyára mindezek az okok együttesen játszottak közre abban, hogy a nemzeti bizottságok hatáskörét és feladatait csak általánosságban és eléggé homályosan megfogalmazva jelölték ki. Balázs elvtársnak kétségkívül igaza van abban, hogy ez hozzájárult a nemzeti bizottságok aktivitásának csökkenéséhez, s ezzel együtt háttérbe szorításukhoz is.

1948—49-től kezdve a nemzeti bizottságok problematikájának és szerepének háttérbe szorulása kétségkívül összefügg a népi öntevékenység lebecsülésével, amely már ebben az időben is bizonyos fokig jelentkezett. A nemzeti bizottságokat, e jellegzetesen népi forradalmi szerveket úgy tekintettük, mint a demokratikus át-

Digitized by Google

alakulás szükséges és hasznos termékeit, amelyek a népi demokratikus forradalom első szakaszában betöltötték feladatukat, a hatalom megragadása után azonban már szükségtelenné válnak. A nemzeti bizottságok megszüntetése nagyjában a Hazafias Népfront létrehozásának idejére esik. Kézenfekvő megoldás lett volna, hogy a Népfront szervezete a nemzeti bizottságokra, mint helyi szervezetekre támaszkodjék. Biztos, hogy a nemzeti bizottságokban testet öltő népi kezdeményezés és öntevékenység nagy lendítő erőt adhatott volna a szocializmus építéséhez is.

A demokratikus átalakulásunk során létrejött népi szervek, különösen a nemzeti bizottságok tevékenysége iránt örvendetes érdeklődés mutatkozik az utóbbi években. A témának ma már jelentős, főleg jogi vonatkozású irodalma van, doktori, illetve kandidátusi disszertáció fő- vagy résztémájaként is kidolgozásra került. További kutatásra, feldolgozásra vár azonban még a nemzeti bizottságok kialakulása, fejlődése, összetételének változása. Történelmi, politikai szempontból rendkívül fontos volna annak vizsgálata, hogy a demokratikus szervek tevékenysége során hogyan és milyen mértékben jelentkeztek szocialista elemek, hogy e koalíciós, s így szükségképpen vegyes összetételű szervekben milyen módon folyt az osztályharc az ország előtt álló legfőbb feladatok megoldásáért és ennek kerékkötői ellen, s hogyan lehetett és kellett volna belső harccal megtisztítani és a szocialista feladatok szolgálatára alkalmassá tenni őket. Talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a felszabadulás után kibontakozó demokratikus tömegmozgalmak történetének részletekbe menő feltárása az egyik alapfeltétele annak, hogy népi demokráciánk e korszakának írott történetében a néptömegek szerepe helyes megvilágításba, az őt megillető helyre kerüljön. E tekintetben a nemzeti bizottságok történetének feltárása különös jelentőséggel bír.

Balázs Béla hátrahagyott kéziratának második része csak az előmunkálatokat tartalmazza a nemzeti bizottságok 1946 utáni történetének feldolgozásához, s ezért a kötetben nem kaphatott helyet. Nem kerülhetett sor arra, hogy a szerző a nemzeti bizottságok fennállásának, tevékenységének egész időszakát mérlegre téve szabja meg anyagának belső arányait.

Az igen gondos sajtó alá rendezés ellenére — (Laczkó Miklós elvtárs munkája) — a kötetben érződik bizonyos egyoldalúság, amely az összegyűjtött anyag jellegéből adódik. Sajnos, a szerzőnek már nem jutott ideje a forrásanyagok sokoldalúbb elemzésére és következtetések levonására. A könyv azonban így is méltó hagyatéka Balázs Béla elvtársnak, s mint az előszó írja — úttörő jelentőségű és maradandó értékű, hasznos forrás mindazok számára, akik a felszabadulás utáni első évek történetét tanulmányozzák.

Ambrus Anna

Digitized by Google

Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése*

Szabó Imre akadémikus „A jogszabályok értelmezése" című munkáját az állam- és jogelmélet igen fontos részkérdésének szenteli, amely a burzsoá jogbölcselet művelőit is már évszázadok óta foglalkoztatja. A szocialista jogi irodalomban — mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus államokban — szintén sokszor felvetődtek az értelmezéssel kapcsolatos tudományos kérdések. A jogértelmezés problematikáját azonban egészében — beleértve a joghézag és analógia kérdését — ilyen széles tudományos apparátussal és elmélyüléssel Szabó Imre könyve dolgozza fel először.

A munka tárgya szerint a szerzőnek először is világosan ki kellett mutatnia a dialektikus és történelmi materializmus általános törvényszerűségeinek érvényesülését az állam- és jogelmélet terén.

Másik feladata az volt, hogy minél több oldalról világítsa meg az adott tudományos kérdést, a korábban kifejtett tudományos vélemények kritikai számbavételével és hogy szolgálja a gyakorlati államépítést.

E követelmények bármelyikét nézzük is, Szabó Imre könyvéről elismeréssel kell nyilatkoznunk. Jelentékeny munka ez, hiszen az értelmezés kérdését a burzsoá jogfilozófia annyira elködösítette — nemcsak az imperializmus korszakában, hanem már közvetlenül a polgári forradalmak győzelme után is —, hogy sok szocialista szerző sem tudott megszabadulni ezektől, a jogi interpretáció fogalmára két évszázada rárakódott elemektől.

Szabó Imre először is a burzsoá értelmezési elméletek politikai lényegét tisztázza. Kimutatja, hogy a burzsoá jogszabály szövege és szelleme között szükségszerűen ellentét van, mert a jogszabályok nem nyíltan és egyértelműen fejezik ki az uralkodó osztály akaratát. Éppen a jogszabály értelmezésnek a feladata az, hogy segítséget nyújtson a jogalkalmazónak a valóságos, a megjelenési forma mögött rejtőző osztálytartalom érvényre juttatásában. Többek között ez magyarázza azt, hogy miért helyezett és helyez ma is olyan súlyt a tőkésosztály a kapitalizmus viszonyai között a jogalkalmazó, elsősorban a bírói apparátus hatáskörének növelésére. A szerző ugyanakkor bebizonyítja művében, hogy a szocialista államban a törvényhozó a jogszabályt a munkásosztály akaratának megfelelően hozza létre. Az értelmezésnek tehát az a feladata, hogy a munkásosztálynak a szocialista jogszabályokban kifejeződő akaratát feltárja és megállapítsa a jog szabályainak — mint kifejezési formáknak — minél teljesebb tartalmát.

A mű jelentős érdeme az, hogy rámutat a törvényesség és jogértelmezés kapcsolataira a tőkés és a szocialista államban egyaránt. A burzsoá államban — különösen az úgynevezett kiterjesztő értelmezés segítségével — voltaképpen a hatályos, érvényes jogszabályt kívánják megszegni vagy

*(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.)

Digitized by Google

megkerülni, a szocialista jogszabályértelmezés viszont elveti a törvényesség ilyen módon történő megsértését. Lényegében ugyanez a helyzet a joghézag és az ezzel kapcsolatos analógia viszonylatában is.

Figyelemre méltó a műnek az értelmezés fajairól szóló utolsó fejezete. Bár a szerző tartózkodik az — utóbbi időben a tudományos munkákban túlságosan is elharapózott — „de lege ferenda" — javaslatoktól (legalábbis nagyon kevés ilyen jellegű tárgyalással találkozunk benne) az utolsó fejezet világossá teszi egyes állami szervek tevékenységének eddig még alig vagy egyáltalán meg sem vont határait. A jogszabályértelmezésnek Szabó Imre által adott hármas felosztása (jogszabályi értelmezés, legtöbbnyire általánosan kötelező erővel; — jogalkalmazói jogértelmezés, általában nem kötelező erővel; — és nem kötelező erejű jogirodalmi értelmezés) világos, könnyen áttekinthető útmutatást nyújt a gyakorlati jogásznak is.

Mindezt figyelembe véve, Szabó Imre művét az állam- és jogelmélet egyik fontos fejezetéről szóló jelentős marxista—leninista munkának tekinthetjük. A könyv öt fejezete (a jogszabályértelmezés történetiségéről és fogalmáról; módszeréről; eredményeiről; a joghézagról és analógiáról; végül az értelmezés fajairól), pontos és minden fontos részletre kiterjedő választ ad a jogszabályértelmezés kérdéseire. A burzsoá jogbölcselet nehezen áttekinthető irodalmából a lényegest, a legjellemzőbbet ismerteti és bírálja a szerző. Ami a szocialista jogi irodalmat illeti, a mű témaköréből szinte teljes képet nyújt. Különösen jól sikerült a joghézagról és analógiáról írt fejezet. Bár minden bizonnyal még sok vita folyik majd az analógia problematikája körül. Szabó Imre megállapításai tudományosan helytállóak, pontosak és egyben nagyvonalúak.

A könyv nyelvezete világos. Nagy könnyebbséget jelent még a joggal foglalkozó számára is, de különösen nem-jogásznak a stílus olvasmányossága. Szabó Imre magában a könyvben is utal a „jogászi" fogalmazás rossz hagyományaira és iparkodik azzal is jó példát mutatni, hogy elveti ezt az annyit és olyan régen gúnyolt stílust. A könyv szerkezete viszont nem eléggé világos. Az e téren található hiányokat ki lehetett volna küszöbölni az összefoglaló részek bizonyos egységesítésével. A szerzőnek arra kellett volna törekednie, hogy az összefoglalók már ne vessenek fel újabb vitatémákat, csupán összefoglalják a fejezetben kifejtett szempontokat.

Kétségtelen, hogy Szabó Imre könyve az utóbbi évek jogi irodalmának egyik legjelentősebb műve. Elvi következetessége a dialektikus materializmus talaján, sokrétű, alapos kutatómunkára épülő tárgyalásmódja, bátor, vitatkozó stílusa indokolják ezt az értékelést. Csakis hasonló tudományos módszerrel lehet jelentős, az ország határain túl is figyelmet keltő tudományos műveket írni. Helyes volt, hogy a kiadó a könyvet részletes orosz és francia nyelvű összefoglalóval látta el.

Dr. Bihari Ottó

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ЭНДРЕ КАЛЬМАН: По ленинскому пути партийных программ — — 1
БЕЛА ЧЕНДЕШ: Доходность сельскохозяйственных кооперативов и соотношение цен — — — — — — — — — — — — — 22
ИШТВАН ХУСАР: Изменение демографических условий Венгрии — 34
АЛАДАР ШИПОШ: Новые признаки монополистического развития сельского хозяйства США — — — — — — — — — — — 52
ЯНОШ АВАР: Изменения в западной «помощи» слаборазвитых странах 67
ПЕТЕР РЁНИ: Изображение общества и личности в венгерских кинокартинах на современную тему — — — — — — — — 84

ИЗ ЖУРНАЛОВ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Наиболее агрессивные западно-германские монополии. На основе статей Эйнхайта (ПАЛ ПИНЦЕШИ) — — — — — — — — — — 104

ОБЗОР

За современность и художественное новаторство литературы (ЛАЙОШ НИРЕ) — — — — — — — — — — — — — 120
Как поднимать производительность труда в нашем предприятии (БЕЛА САБО) — — — — — — — — — — — — — — 135

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Семьдесят лет марксистской партии болгарского рабочего класса (ПАВЕЛ КОСТОВ) — — — — — — — — — — — — — 147
Тридцатилетие вьетнамской революции (ЮДИТ ЗИЛАХИ) — — 155

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Бела Балаж: Народное движение и национальные комитеты в 1945—1946 гг-ах (АННА АМБРУШ) — — — — — — — — 165
Имре Сабо: Интерпретация правовых норм (ОТТО БИХАРИ) — — 171

Digitized by Google

INHALT

ENDRE KALMAN: Auf dem Lenin'schen Wege der Parteiprogramme 1

BÉLA CSENDES: Die Rentabilität der LPG's und die Preisverhältnisse — — — — — — — — — — — — — — — — 22

ISTVÁN HUSZÁR: Die Bevölkerungsverhältnisse in unserem Lande 34

ALADÁR SIPOS: Neue Erscheinungen der monopolistischen Entwicklung in der Landwirtschaft der USA — — — — — — — 52

JÁNOS ÁVÁR: Veränderungen in der „Hilfe" der Westmächte für die zurückgebliebenen Länder — — — — — — — — — — 67

PÉTER RÉNYI: Gesellsachft und Individuum in den Filmen mit Gegenwartsthemen — — — — — — — — — — — — — 84

AUS ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Die agressivsten westdeutschen Monopole. Zusammenfassung aus der Artikelseire der Einheit (PÁL PINCZÉSI) — — — — — — 104

RUNDSCHAU

Kampf um zeitgemässe Gestaltung und künstlerische Neuerung der Literatur (LAJOS NYIRŐ) — — — — — — — — — — 120

Wie kann die Produktivität der Arbeit in unserem Betrieb gesteigert werden (BÉLA SZABÓ) — — — — — — — — — — 135

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Zum siebzigsten Jahrestag der marxistischen Partei der bulgarischen Arbeiterklasse (PAVEL KOSTOW) — — — — — — — — 147

Drei Jahrzehnte revolutionäre Bewegung in Vietnam (JUDIT ZILAHI) 155

BUCHBESPRECHUNGEN

Béla Balázs: Volksbewegung und Nationalausschüsse 1945—1946. (ANNA AMBRUS) — — — — — — — — — — — — — — 165

Imre Szabó: Die Interpretierung der Reschtsvorschriften (OTTÓ BIHARI) — — — — — — — — — — — — — — 171

Digitized by Google

SOMMAIRE

ENDRE KALMAN: Sur le chemin de Lenine. Le nouveau programme du Parti Communiste de Union Soviétique — — — — — — — 1

BÉLA CSENDES: La rentabilité des cooperatives de produktion et les raports des prix — — — — — — — — — — — — 22

ISTVÁN HUSZÁR: Les mouvements démographiques en Hongrie — 34

ALADÁR SIPOS: Phénomènes nouveaux du développement monopoliste de l'agriculture des États-Unis — — — — — — — — 52

JÁNOS AVAR: Changements de l'„aide" occidentale aux pays sous développés — — — — — — — — — — — — — 67

PÉTER RÉNYI: Société et individu dans nos films de sujets contemporains — — — — — — — — — — — — — — — 84

DANS LES REVUES DES PARTIS — FRÈRES

Les monopoles les plus gáressivs de l'Allemagne occidentale. Résumé d'une série d'articles de la revue EINHEIT (PÁL PINCZÉSI) — 104

REVUES

Pour une littérature aux sujets contemporains et son innovation artistique. Discussion sur problèmes litteraires en URSS (LÁJOS NYÍRÓ) — — — — — — — — — — — — — — 120

Comment augmenter la productivité du travail dans notre usine (BÉLA SZABÓ) — — — — — — — — — — — — — 135

REVUE INTERNATIONALE

Le parti marxiste de la classe ouvrière bulgare a 70 ans (PAVEL KOSTOV) — — — — — — — — — — — — 147

Trente ans de mouvement révolutionnaire au Vietnam (JUDIT ZILAHI) — — — — — — — — — — — — — 155

COMPT-RENDUS

Béla Balázs: Mouvement populaire et Commissions Nationales 1945—1946 (ANNA AMBRUS) — — — — — — — — — — 165

Imre Szabó: Interprétation des dispositifs juridiques (OTTO BIHARI) 171

Digitized by Google

CONTENTS

ENDRE KÁLMÁN: Party programs — on the Leninist road — — 1

BÉLA CSENDES: Profitableness of cooperative farms and price relations — — — — — — — — — — — — — — 22

ISTVÁN HUSZÁR: Evolution of demographic ratios — — — — 34

ALADÁR SIPOS: New phenomena in the monopolist development of agriculture in the USA — — — — — — — — — — — 52

JÁNOS AVAR: Changes in the „aid" provided by the Western Powers to retarded countries — — — — — — — — — 67

PÉTER RÉNYI: Society and the individual in films dealing with topical themes — — — — — — — — — — — — 84

FROM THE PERIODICALS OF BROTHER PARTIES

The most aggressive West German monopolies. Summary of a series of articles in the EINHEIT. (PÁL PINCZÉSI) — — — — — 104

REVIEW

Struggle for the modernization and artistic renovation of literature (LAJOS NYÍRÓ) — — — — — — — — — — — — 120

How to raise productivity in our factory (BÉLA SZABÓ) — — — 135

INTERNATIONAL REVIEW

Seventieth anniversary of the Marxist Party of the Bulgarian Working Class (PAVEL KOSTOV) — — — — — — — — — 147

The revolutionary movement's three decades in Vietnam (JUDIT ZILAHI) — — — — — — — — — — — — 155

BOOK REVIEWS

Béla Balázs: People's Movement and National Commitees, 1945—1946 (ANNA AMBRUS) — — — — — — — — — — — 165

Imre Szabó. The interpretation of rules of law (OTTÓ BIHARI) — 171

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI:

KÁLMÁN ENDRE: a Társadalmi Szemle szerkesztője, CSENDES BÉLA: a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa, HUSZÁR ISTVÁN: az MSZMP Központi Bizottsága Államgazdasági osztályának munkatársa, SIPOS ALADÁR: docens, AVAR JÁNOS: újságíró, RÉNYI PÉTER: újságíró, PINCZÉSI PÁL: újságíró, NYIRŐ LAJOS: az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, SZABÓ BÉLA: a Transzformátor és Villamoskészülékek gyára tervosztályának vezetője, PAVEL KOSZTOV: a Bolgár Kommunista Párt Pártfőiskolájának tanszékvezető tanára, ZILAHI JUDIT: újságíró, AMBRUS ANNA: az MSZMP Központi Bizottsága Pártfőiskolájának tanára, BIHARI OTTÓ: egyetemi tanár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

FEHÉR LAJOS, FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KÁLLAY GYULA (főszerkesztő), KISS KÁROLY, KOMJÁT IRÉN (felelős szerkesztő), MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ORBÁN LÁSZLÓ, SZIGETI JÓZSEF, SZIRMAI ISTVÁN

Digitized by Google

Ára 6,— Ft

MEGJELENT!

MESLIER ABBÉ TESTAMENTUMA
248 old. **Ára: 16,— Ft**

FORRADALOM ÉS PAPI REND
184 old. **Ára: 16,— Ft**

Dr. Ákos Károly:
MEGISMERÉS
236 old. **Ára: 16,— Ft**

Szakács Kálmán:
A KOMMUNISTA PÁRT AGRÁRPOLITIKÁJA 1920—1930.
176 old. **Ára: 20,— Ft**

Falusné, Szikra Katalin
A TECHNIKAI FEJLŐDÉS ÉS AZ IPARI MUNKA
244 old. **Ára: 22,— Ft**

☆

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

10

XVI. ÉVFOLYAM 1961 OKTÓBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

VÉRTES IMRE: A szovjet nép élcsapatának alaptörvénye — — — 1
WILHELM MEISSNER: A német kérdés és az európai béke — — — 12
HEGEDÜS ANDRÁS: Anyagi érdekeltségi rendszerünk és a műszaki fejlesztés — — — — — — — — — — — — — — 32
CSIZMADIA ERNŐ: Korszerű termelés-szervezés a szocialista mezőgazdaságban — — — — — — — — — — — — — 51
LUKÁCS JÓZSEF: A tudományos haladás és a mai teológia — — 66

NEMZETKÖZI SZEMLE

A munkásosztály szerepe az észak-afrikai országok nemzeti felszabadító mozgalmában (POLITISZ JANISZ) — — — — — — 86

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A szocialista pedagógia hazai fejlődésének fontos dokumentuma (BAKONYI PÁL) — — — — — — — — — — — — — 97
A magyar ipar, statisztikai adatgyűjtemény (OLLÉ LAJOS) — — — 105
Dr. Bernát T. — Dr. Enyedi Gy.: A magyar mezőgazdaság termelési körzetei (CSENDES BÉLA) — — — — — — — — — — 109

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

Szerkesztőség: Budapest, V., Árpád u. 12. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116—660*
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32.— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Az utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1961. szeptember 20.
Megjelent 34 000 példányban Felelős kiadó: Vass Henrik

615589/2 — Zrínyi Nyomda, Bp.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVI. ÉVF. 10. SZ. BUDAPEST 1961. OKTÓBER HÓ

A szovjet nép élcsapatának alaptörvénye

Írta VÉRTES IMRE

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága a XXII. pártkongresszus előkészítése során a programtervezet után nyilvánosságra hozta és vitára bocsátotta a párt szervezeti szabályzatának új tervezetét is.

A kommunista pártok tevékenységét általában két alapvető dokumentum: a program és a szervezeti szabályzat határozza meg. A kettő között szerves kapcsolat, kölcsönös összefüggés van. A program mindenekelőtt a párt fő célját és feladatait tartalmazza, a szervezeti szabályzat pedig azokat a szervezeti elveket és szabályokat foglalja magában, amelyek a pártmunka eszközeivel biztosítják a programban kitűzött célok végrehajtását.

A szervezeti szabályzat fontos helyet foglal el minden kommunista párt életében. Meghatározza a párt felépítését, főbb szervezeti formáit, vezetési elveit, belső életének rendjét, gyakorlati tevékenységének módszereit. Biztosítja a szervezettséget, a fegyelmet, az egységet, a kommunista pártok forradalmi tervékenységének e nélkülözhetetlen követelményeit.

A szervezeti szabályzat a pártépítés alapvető lenini elveit mindig pontosan alkalmazza a konkrét történelmi helyzetre, a párt közvetlen feladataira; ezért viszonylag gyakran változik. Az SZKP X. kongresszusa Lenin közvetlen útmutatása alapján megállapította: „A forradalmi marxizmus pártja merőben helytelennek tartja egy abszolut helyes, a forradalmi folyamat minden szakaszának megfelelő pártszervezeti forma, úgyszintén ilyen munkamódszerek keresését. Ellenkezőleg, a szervezeti formát és a munkamódszereket teljes mértékben az adott konkrét történelmi helyzet sajátosságai és az ebből közvetlenül adódó feladatok határozzák meg."[1]

Az SZKP csaknem hat évtizedes tevékenysége során több íz-

[1] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak, KB plénumainak határozatai. Szikra, 1954. I. rész, 601. oldal.

Digitized by Google

ben változtatták meg, illetve módosították a szervezeti szabályzatot, valahányszor ezt a párt fejlődésének körülményei szükségessé tették.

A XXII. kongresszus elé kerülő új szervezeti szabályzat kidolgozását mindenekelőtt két körülmény tette szükségessé. *Először:* 1952 óta, amikor a XIX. kongresszus megalkotta az SZKP jelenleg érvényben levő szervezeti szabályzatát, az SZKP munkája, belső élete lényeges változásokon ment keresztül, s olyan történelmi tapasztalatokkal gazdagodott, amelyeket tudományosan általánosítva rögzíteni kell a párt életének alaptörvényében. Gondoljunk csak a XX. és a XXI. pártkongresszus történelmi jelentőségű határozataira, valamint a személyi kultusz felszámolása, a kollektív vezetés érvényrejuttatása, a pártdemokrácia fejlesztése érdekében tett fontos intézkedéseire. *Másodszor:* Az elmúlt évek során a Szovjetunió a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszába lépett; a szovjet emberek számára közvetlen feladattá vált a kommunista társadalom felépítése. A fejlődésnek ebben a szakaszában tovább növekszik a kommunista párt vezető szerepe a társadalmi élet minden területén. Az SZKP új programtervezete megállapítja: a megnövekedett és bonyolultabbá vált feladatok magasabb színvonalú politikai és szervezeti irányítást követelnek; a néptömegek fokozódó aktivitása folytán újabb milliók kapcsolódnak be a termelés és az államügyek vezetésébe; szélesedik a szocialista demokrácia, növekszik a társadalmi szervezetek szerepe, bővül a szövetségi köztársaságok és a helyi szervezetek jogköre; növekszik a tudományos kommunizmus elméletének jelentősége, a kommunista nevelés fontossága, az emberek tudatában még meglevő káros maradványok leküzdésének szükségessége. „*A kommunizmus általánosan kibontakozó építésével együtt új, magasabb szakasz következik be a párt fejlődésében, politikai, ideológiai és szervezeti munkájában.*"[2]

Azért van tehát szükség új szervezeti szabályzatra, hogy a párt szervezetileg is képes legyen megnövekedett feladatainak végrehajtására. A párt szakadatlan erősítése a legfőbb eszköz az új társadalom felépítéséért folytatott harcban.

Az SZKP — az egész szovjet nép élcsapata

A tervezet megállapítja: „*A Szovjetunió Kommunista Pártja a szovjet nép kipróbált harci élcsapata*, amely önkéntes alapon egyesíti a Szovjetunió munkásosztályának, kolhozparasztságának és értelmiségének legöntudatosabb, élenjáró részét."[3]

[2] SZKP programja (tervezet). Kossuth, 1961. 116. oldal.
[3] Az SZKP Szervezeti Szabályzata (tervezet). Pártélet, 1961. 9. sz. 31. oldal.

Digitized by Google

Ismeretes, hogy a kommunista pártok szerte a világon országuk munkásosztályának az élcsapatai. Objektív helyzeténél fogva ugyanis a munkásosztály a történelem legforradalmibb és legszervezettebb osztálya, amely egyedül képes arra, hogy eszmeileg is következetesen szakítson a burzsoázia ideológiájával és politikájával.

Továbbá: azért is a munkásosztálynak az élcsapata a dolgozó nép felszabadításáért küzdő kommunista párt, mert a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet állama nem lehet más, mint a proletariátus diktatúrája, a kommunista pártok tehát a munkásosztály hatalmának, a proletárdiktatúrának a megteremtését tűzik ki céljukul. Mindaddig, amíg a társadalmi osztályok között lényeges gazdasági, politikai, ideológiai különbségek vannak — illetőleg, amíg nem győz teljesen és véglegesen a szocializmus, addig a kommunista pártnak szükségképpen a munkásosztály élcsapatának kell lennie. A kommunista pártok munkáspártok: mert a munkásosztálynak van egyedül valóban tudományos és forradalmi világnézete, mert a munkásosztály érdekeiért harcolva egyben a dolgozó tömegek, az egész haladó emberiség érdekeit képviselik, s mert proletár jellegük a legfőbb biztosíték arra, hogy soraikban ne üsse fel a fejét semmiféle kispolgári ingadozás.

Az SZKP szervezeti szabályzatában javasolt változtatás, amely megállapítja, hogy a párt „a szovjet nép kipróbált harci élcsapata", a Szovjetunió által megtett út történelmi eredményeit tükrözi vissza, a szovjet társadalomban bekövetkezett mélyreható változásokat fejezi ki. A Szovjetunióban megszűntek a kizsákmányoló osztályok, a Szovjetunió munkásosztálya, kolhozparasztsága, értelmisége között nincs többé semmiféle lényeges gazdasági-politikai, vagy ideológiai különbség, a szovjet társadalomban létrejött a nép erkölcsi-politikai egysége. A társadalom valamennyi osztálya következetesen harcol és dolgozik a kommunista társadalom felépítéséért. A szovjet társadalomban megszűnt a kapitalista restauráció minden forrása és veszélye, a szocializmus teljes és végleges győzelmet aratott. A proletariátus forradalmi világnézete testet öltött a felépült szocialista társadalomban.

Az új helyzetből egyenesen következik, hogy a Szovjetunióban megszüntettek mindenféle szociális, származásbeli megkülönböztetést a párttagok és tagjelöltek felvételénél. A tervezet kimondja, hogy az SZKP tagja lehet minden szovjet állampolgár.

Az, hogy az SZKP az egész szovjet nép élcsapatává vált, összefügg a szovjet állam jellegének megváltozásával is. Az SZKP új programtervezete megállapítja: „A szocialista állam új szakaszba lépett... Az az állam, amely a proletárdiktatúra állama-

Digitized by Google

ként jött létre, népi állammá, az egész nép érdekeit és akaratát kifejező szervvé alakult át."[4] A párt és az állam jellegének átalakulása nagyrészt ugyanazokból az okokból következik: az osztályellentétek megszűnéséből, a társadalmi osztályok és rétegek egymáshoz való közeledéséből, a társadalom erkölcsi-politikai egységének kialakulásából stb. A proletárdiktatúra átalakulása népi állammá hozzájárult ahhoz, hogy a párt is a szovjet nép élcsapatává fejlődjék. A szovjet társadalom fejlődésének előző szakaszában a párt a munkásosztály élcsapata volt és a munkásosztály államát vezette, — a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszában a párt össznépi jellegűvé vált, mint a szovjet nép élcsapata, a népi államot, az egész nép érdekeit és akaratát kifejező szervezetet vezeti.

A párt jellegének és szerepének megváltozása egyúttal előre is mutat, megjelöli a szovjet társadalom fejlődésének fő irányát. A kommunista társadalom felépítésével megszűnnek az osztályok és létrejön az egységes nép közössége.

Ezeknek az új momentumoknak tanulmányozása során óvakodnunk kell a végletektől, a helytelen következtetések levonásától. Először is világosan kell látnunk, hogy az SZKP bizonyos értelemben mindig az egész szovjet nép pártja volt. A munkásosztály és a dolgozó nép érdekei az alapvető kérdésekben mindig is azonosak voltak. A kommunista párt, mint a proletariátus élcsapata politikájával, célkitűzéseivel, gyakorlati tevékenységével mindig az egész népet szolgálta. Emellett a párttagság soraiban is mindig ott voltak a dolgozó parasztság és az értelmiség legöntudatosabb elemei.

A szovjet társadalom fejlődésének korábbi szakaszában azonban még nem lehetett kimondani, hogy a párt a szovjet nép élcsapata. Abban a periódusban, amikor a munkásosztály és a nép más rétegei között világnézeti, politikai és egyéb fontos kérdésekben még nagy különbségek voltak, szigorúan ügyelni kellett arra, hogy a párt összetételét tekintve is megtartsa proletár jellegét. Csak így lehetett megőrizni és növelni a párt forradalmiságát, szervezettségét, harcképességét.

Mindez nem jelenti azt, hogy a szovjet társadalmon belül megszűnne a munkásosztály vezető szerepe. Az osztályok közötti ellentétek, és lényeges különbségek eltűntek a szovjet társadalomban, az osztályok megszűnőben vannak, de a testvéri osztályok sok tekintetben még különböznek egymástól. A szovjet társadalom legkövetkezetesebb, legszervezettebb és legforradalmibb osztálya ma is a munkásosztály. Ezért a kommunizmus általánosan kibon-

[4] SZKP programja (tervezet). Kossuth, 1961. 85. oldal.

Digitized by Google

takozó építésének szakaszában is érvényesül a munkásosztály vezető szerepe és ez a hivatása a kommunista társadalom teljes felépítéséig, a társadalmi osztályok teljes megszűnéséig meg is marad.

A párttag megtisztelő címe

A kommunista pártok mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak a párttagság fogalmának, annak, hogy mind magasabbra emeljék a párttag megtisztelő címének értékét. Lenin 1903-ban, az SZKP első szervezeti szabályzatának vitájában azt mondotta: *„Feladatunk — hogy megóvjuk pártunk szilárdságát, tisztaságát. Igyekeznünk kell mind magasabbra, magasabbra és magasabbra emelni a párttag címét és annak jelentőségét."*[5]

Az új szervezeti szabályzat a párttagokkal szembeni követelmények emelésével növeli a párttagság becsületét, tekintélyét. Tovább szélesíti a párttagok jogait is. Ezt több tényező tette szükségessé, mindenekelőtt az SZKP taglétszámának az elmúlt időszakban végbement viszonylag gyors növekedése.

Az SZKP 1939-ben, a XVIII. kongresszus idején 2 477 666 tagot és tagjelöltet ölelt fel. 1952-ben, a XIX. kongresszus idején 6 882 145 tagot és tagjelöltet, napjainkban, a XXII. kongresszus előestéjén mintegy 10 millió tagot és tagjelöltet számlál. Nyilvánvaló, hogy a párt taglétszámának ilyen ütemű növekedése mellett a párt valamennyi szervének, kezdve a Központi Bizottságtól az alapszervezetekig, különös gondot kell fordítania a párttagság sokoldalú nevelésére. A különböző pártszervek ilyen irányú feladatainak megnövekedése a szervezeti szabályzatban is visszatükröződik.

A párttagsággal szemben támasztott nagyobb követelmények összefüggnek továbbá a párt szerepének megnövekedésével. Ismeretes, hogy a pártot nemcsak és nem is elsősorban tagjainak létszáma, hanem a párttagság minősége teszi erőssé. A programtervezet azt hangsúlyozza, hogy a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszában feltétlenül fokozni kell a *párttagság* felelősségérzetét, öntevékenységét, a párt politikájának kidolgozásában és végrehajtásában való aktivitását.

A szervezeti szabályzat tervezete lényeges kérdésekben megnöveli a párttagok kötelességeit. Előírja, hogy a párttagnak *kommunista kötelessége, hogy eredményesen oldja meg termelési feladatait.* Harcolnia kell a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtéséért, emelnie kell a munka termelékenységét, tá-

[5] Lenin Művei, 6. kötet. Szikra, 1953. 523. oldal.

Digitized by Google

mogatnia és terjesztenie kell az élenjáró termelési tapasztalatokat, az élen kell harcolnia mindenért, ami új és haladó.

A tervezet aláhúzza, hogy a párttagnak nemcsak az a feladata, hogy megmagyarázza a párt politikáját azoknak, akik azt nem értik, hanem *tevékenyen részt is kell vennie az ország politikai életében,* a gazdasági és kulturális építésben, az államügyek intézésében, példát kell mutatnia a társadalmi kötelességek teljesítésében, segítenie kell a kommunista társadalmi viszonyok fejlődését és megszilárdulását.

A tervezet a kommunisták megtisztelő kötelességévé teszi, hogy *tevékenyen vegyenek részt a kommunista társadalom emberének kialakításában és nevelésében.* Megkívánja a párttagtól, hogy harcoljon a burzsoá ideológia minden megnyilvánulása, a magántulajdonosi lelkület csökevényei és a múlt többi maradványa ellen, hogy egyéni érdekeit rendelje alá a társadalom érdekeinek. A tervezet hangsúlyozza, hogy tovább kell emelni a párttagság erkölcsi színvonalát. „A pártszervezetnek arra kell törekednie — állapítja meg —, hogy minden kommunista életének minden területén betartsa és egyben beoltsa a dolgozókba az SZKP programjában foglalt . . . erkölcsi elveket."[6]

A szervezeti szabályzat felhívja továbbá minden párttag figyelmét arra, hogy „legyen tapintatos és figyelmes az emberekkel szemben, idejében reagáljon a dolgozók szükségleteire és igényeire".[7]

Az új tervezet több vonatkozásban *szélesíti a párttagság jogait is.* Az ilyen irányú módosítások közül egyesek voltaképpen az utóbbi időkben kialakult gyakorlatot foglalják írásba, egyesek pedig az eddiginél pontosabban szabják meg a párttagok jogait, s ez lehetővé teszi, hogy a párttagok jobban éljenek is velük.

Tovább bővül minden párttag számára annak a lehetősége, hogy a pártban folyó mindennemű vitában részt vegyen. Szabadon hozzászólhat nemcsak a párt politikájának, hanem gyakorlati tevékenységének kérdéseihez is; nemcsak taggyűlésen és a pártsajtóban, hanem magasabb pártfórumokon is; pártértekezleteken, kongresszusokon, pártbizottsági üléseken. Minden párttag javaslatokat terjeszthet elő, kifejtheti és védelmezheti véleményét egészen addig, amíg a szervezet a vitatott kérdésben határozatot nem hozott.

A korábbi szervezeti szabályzat szerint a párttagnak joga, hogy taggyűlésen bármelyik pártfunkcionáriust megbírálja. A tervezet szerint a párttag bírálatot gyakorolhat nemcsak taggyű-

[6] SZKP Szervezeti Szabályzata (tervezet), Pártélet, 1961. 9. sz. 46. oldal.
[7] Ugyanott, 32. oldal.

Digitized by Google

lésen, hanem bármelyik pártfórumon, s megbírálhat bármely kommunistát, függetlenül annak tisztségétől.

A párttagság jogainál érdemes még megemlíteni, egy viszonylag rövid, de nem jelentéktelen kiegészítést. Az előző szervezeti szabályzat is tartalmazta azt a jogot, hogy a párttag beadvánnyal fordulhat bármely pártszervhez, egészen a Központi Bizottságig. A tervezet ezt kiegészíti azzal, hogy a párttag az *illetékes pártszervtől érdembeli választ is követelhet beadványára.*

Az eddig elmondottak azt bizonyítják, hogy a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszában lényegesen megnövekszik a párttagok felelőssége és a párt- és társadalmi élet minden területén kiszélesedik munkájuk.

Bár ez a folyamat a Szovjetunióban más feltételek között, a társadalmi fejlődés előrehaladottabb szakaszában megy végbe, mint amiben mi élünk, mégis tanulságos a mi számunkra is. Általános érvényű törvény, hogy a párt vezető szerepe a kommunista társadalom építésének mindkét szakaszában, tehát a szocializmus építésének idején is állandóan növekedik. Ezért a párttagsággal szemben támasztott követelmények fokozása (kötelességek és jogok tekintetében egyaránt) nálunk is fontos része a párt vezető szerepe állandó növelésének.

A pártdemokrácia kiszélesítése

A szervezeti szabályzat tervezetén vörös fonalként húzódik végig a párton belüli demokrácia minden oldalú kifejlesztésére való törekvés. A pártdemokrácián — tanítja Lenin —, *„a kommunista pártpolitika végrehajtásának azt a szervezeti formáját értjük, amely a párt minden tagja, még a legelmaradottabb párttagok számára is biztosítja a pártéletben a párt előtt felmerülő valamennyi kérdés megvitatásában és eldöntésében való aktív részvételt, úgyszintén a pártépítésben való aktív részvételüket is. A munkásdemokrácia formája kizár mindenféle kinevezési rendszert, s abban nyilvánul meg, hogy a párt valamennyi intézményét széleskörűen alulról felfelé választják, hogy ezek az intézmények kötelesek beszámolni, hogy ellenőrzés alatt állnak stb.”*[8]

A pártdemokrácia fejlesztése, a párttagság széleskörű aktivizálása, véleményének fokozott figyelembe vétele elősegíti a párt helyes politikájának kialakítását és biztosítja a pártvezetés lenini módszereinek maradéktalan betartását. A nemzetközi kommunista mozgalom sok tapasztalata, közte pártunk története is azt bizo-

[8] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak, KB plénumainak határozatai. Szikra, 1954. I. rész. 605. oldal.

Digitized by Google

nyítja, hogy a pártdemokrácia csorbítása elősegíti a személyi kultusz kifejlődését, a szocialista törvényesség megsértését és antileninista vezetési módszerek elterjesztését. Csakis az egész párttagság rendszeres ellenőrzése és szabad demokratikus véleménynyilvánítása biztosíthatja a pártépítés lenini normáinak betartását és óvhat meg a múltban elkövetett hibák megismételésétől.

Másrészt a pártdemokrácia a fő feltétele annak, hogy kibontakozzon a széles néptömegek alkotó tevékenysége és megszilárduljon a szocialista demokrácia. Csak a pártdemokrácia fejlesztésének, a párttagság aktivizálásának útján lehet a széles tömegeket a kommunizmus építésére és a társadalmi feladatok végrehajtására mozgósítani.

Az új szervezeti szabályzat a pártélet sok területén szélesíti ki a párton belüli demokráciát. Kimondja, hogy *a pártszervek választásánál be kell tartani összetételük rendszeres felújításának és a vezetés folytonosságának elvét.*

A pártvezetőségek rendszeres felújítására vonatkozó útmutatás az SZKP története során több ízben napirendre került. A VIII. pártkongresszus például határozatot hozott arról, hogy azokat a funkcionáriusokat, akik hosszú ideig végeztek állami vagy pártmunkát, vissza kell irányítani a régi munkahelyükre, s a munkások szokásos életfeltételei közé kell őket helyezni. Az SZKP X. kongresszusának határozata kimondja: „A szűklátókörű hivatali szellem elleni harc céljából az elvtársakat tervszerűen át kell helyezni egyik munkaterületről a másikra, úgy azonban, hogy általában minden ilyen elvtárs bizonyos időt egy és ugyanazon a helyen töltsön, s ilymódon munkájában eredményt mutathasson fel és ezért felelhessen a pártnak."[9]

A XXII. kongresszus elé kerülő program és a szervezeti szabályzat tervezete is kimondja, hogy az egyes pártszerveket minden választásnál legalább negyed-, illetve harmadrészben fel kell újítani, s a vezetőket — kivételes esetektől eltekintve —, egymásután legfeljebb háromszor, az alapszervezetek titkárait egymásután legfeljebb kétszer lehet megválasztani.

Rendkívül jelentős ezeknek a lenini elveknek a beiktatása a tervezetbe. A pártszervek rendszeres felújítása lehetővé teszi, hogy a párttagság mind nagyobb része közvetlenül is részt vegyen a vezető szervek munkájában, ez elősegíti az egész párttagság sokoldalú fejlődését. Biztosítja, hogy a gyakorlati kérdéseket jól ismerő elvtársak egyre nagyobb számban lehessenek tagjai a különböző vezető szerveknek. Megakadályozza, hogy egyesek túl hosszú ideig dolgozzanak egyhelyben, személyes monopóliumuknak te-

[9] Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak, KB plénumainak határozatai. Szikra, 1954. I. rész, 607. oldal.

Digitized by Google

kintsék a pártfunkciót. Segítséget nyújt ahhoz, hogy a pártszervekben olyan vezetőket válasszanak, amilyenekről Lenin beszélt: „józaneszű és gyakorlati érzékű embereket, olyanokat, akikben a szocializmus iránti hűség egyesül azzal a képességgel, hogy hűhó nélkül (s a zűrzavar és hűhó ellenére) meg tudják szervezni nagyszámú ember kemény és összehangolt együttes munkáját".[10]

A szervezeti szabályzat tervezete ugyanakkor biztosítja a vezetés folyamatosságát is. Ez legalább annyira fontos dolog, mint a vezetőségek felújítása, mert az egyes pártszervek vezetőinek nagyarányú fluktuációja ugyanolyan súlyos hibákhoz vezethet, mint a felújítás teljes elhanyagolása.

A szervezeti szabályzat hangsúlyozza: a különböző pártszervek tagjainak megválasztásuk után továbbra is ki kell érdemelniök a bizalmat. Aki nem méltó a bizalomra, azt megbízatásának lejárta előtt le kell váltani. Ez az útmutatás több vonatkozásban fontos. Figyelmezteti a megválasztott vezetőket arra, hogy munkájuk során nem szabad eljátszaniuk a tagság bizalmát, nem szabad elbizakodniuk és rendszeresen képviselniök kell az ügy, a tagság érdekeit, hogy munkájukban és magánéletükben egyaránt példát kell mutatniok. Másrészt felhívás ez a párttagsághoz arra, hogy rendszeresen kísérje figyelemmel és folyamatosan ellenőrizze megválasztott vezetőinek munkáját.

A tervezet 27. pontja kimondja: „*A pártpolitika kérdéseinek szabad és érdemleges megvitatása az egyes szervezetekben, vagy az egész pártban, minden párttag elidegeníthetetlen joga és a pártdemokrácia fontos elve.*"[11] A tervezet útmutatást is tartalmaz arra vonatkozóan, mikor szükséges egyes pártszervezetekben, illetve országos méretekben pártvitákat szervezni.

Ez a pártépítés fontos lenini gyakorlatának törvénybeiktatása. Az SZKP *Központi Bizottsága* már a XX. pártkongresszus után visszanyúlt ehhez a lenini hagyományhoz. Gondoljunk csak a XXI. kongresszust megelőző vitára a hétéves népgazdasági tervről, vagy az új pártprogram és szervezeti szabályzat tervezetének széleskörű megvitatására.

A pártviták szervezése eszköz arra, hogy a párttagság és az egész dolgozó nép aktivizálódjék, bekapcsolódjék a párt politikájának kialakításába. A széles néptömegek nevelésének eszköze tehát, s egyben fontos módszer arra is, hogy a vezetők kiegészítsék tapasztalataikat a százezrek és milliók tapasztalataival, s így a párt még tudományosabb szintre emelje munkáját.

A pártviták azonban nem válhatnak öncélúvá, sem pedig frakciós, egységbontó kísérlet eszközévé. Ellenkezőleg: jól előkészített

[10] Lenin Művei, 27. kötet, Szikra, 1952. 258. oldal.
[11] Az SZKP Szervezeti Szabályzata (tervezet), Pártélet, 1961. 9. sz. 39. oldal.

Digitized by Google

pártvita erősíti a pártegységet, a kommunista fegyelmet. Lenin azt mondotta erről: „Elvileg már többször leszögeztük, mi a nézetünk a fegyelem jelentőségét és a munkáspárt fegyelmének fogalmát illetően. *Akcióegység, a megvitatás és a bírálat szabadsága* — ez a mi meghatározásunk. Csak az ilyen fegyelem méltó az élenjáró osztály demokratikus pártjához."[12]

A tervezet külön fejezetben foglalkozik a kollektív vezetés elvének gyakorlati megvalósításával. Az új szervezeti szabályzat mindenekelőtt minden szinten növeli a választott pártszervek szerepét. A felsőbb pártszervek kötelességévé teszi, hogy rendszeresen tájékoztassák az alsóbb pártszervezeteket. Előírja, hogy a legfontosabb határozatok megvitatására és a végrehajtásukat szolgáló gyakorlati intézkedések kidolgozására, valamint a helyi életből adódó kérdések megvizsgálására, *rendszeresen* össze kell hívni a területi, városi, körzeti, stb. pártszervezetek aktívaértekezleteit.

A tervezet külön felhívja a figyelmet a személyi kultusz elleni harcra. Ezzel kapcsolatban szükséges aláhúzni, hogy a személyi kultusz mindenekelőtt a vezetés helytelen módszere, amely a pártélet lenini normáinak és a szocialista törvényességnek a megsértésében jut kifejezésre. A személyi kultusz elleni harc korántsem jelenti a vezetők tekintélyének tagadását. Lenin határozottan fellépett az olyan kispolgári anarchista nézetek ellen, amelyek lebecsülik a vezetők szerepét a kommunista mozgalomban, s hangsúlyozta, hogy kipróbált és jól képzett „az évek hosszú során át iskolázott, egymással kitűnően összedolgozó vezérek nélkül a jelenlegi társadalomban egyetlen osztály sem folytathat állhatatos harcot."[13] A vezetés kollektivitása és a vezetés tekintélye nem egymást kizáró ellentétek, ellenkezőleg, feltételezik egymást. A kollektív vezetés elvének betartása növeli a vezetés színvonalát, a személyi kultusz elterjedése azonban végső soron a vezetők tekintélyének lejáratásához is elvezet.

A tervezet megállapítja, hogy a kollektív vezetés nem szünteti meg a pártmunkásoknak a rájuk bízott munkáért való személyi felelősségét. „A testületi vezetésnek — írja Lenin —, minden esetben és kivétel nélkül minden körülmények között együtt kell járnia azzal, hogy pontosan megállapítjuk *minden egyes* személy egyéni felelősségét, valamely *pontosan* meghatározott munkáért. A testületi vezetésre való hivatkozással leplezett felelőtlenség a legveszedelmesebb báj..."[14] Másutt azt írja: „A megvitatás közös, a felelősség — egyszemélyi."[15] A kérdések eldöntésében, a határozatok elfogadásában tehát a kollektivitás messze-

[12] Lenin Művei, 11. kötet. Szikra, 1954. 321. oldal.
[13] Lenin Művei, 5. kötet. Szikra, 1953. 461. oldal.
[14] Lenin Művei, 29. kötet. Szikra, 1953. 447. oldal.
[15] Lenin Művei, 33. kötet. Szikra, 1953. 53. oldal.

Digitized by Google

menő elve és gyakorlata érvényesül. Ugyanakkor pártmegbízatásának végrehajtásáért mindenki személy szerint felelős az egész kollektívának.

A szervezeti szabályzat tervezetének jelentőségéről

Az új szervezeti szabályzat a kommunista társadalom felépítésének fontos szervezeti fegyvere. Mozgósítja mindazokat az erőket, biztosítja mindazokat az eszközöket, amelyek elsősorban szükségesek e történelmi jelentőségű feladat végrehajtásához.

A szervezeti szabályzat segíti a nemzetközi kommunista mozgalom egységének további megszilárdulását. Kimondja, hogy az SZKP a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom elválaszthatatlan, szerves része, amely „tevékenyen előmozdítja az egész nemzetközi kommunista mozgalom egységének erősítését, a világ kommunistáinak nagy hadseregéhez fűződő testvéri kapcsolatok szorosabbra fűzését".[16] Mozgósítja az egész párttagságot a szocialista nemzetköziség eszméinek terjesztésére, a nacionalizmus és sovinizmus maradványai elleni harcra. A párttagság kötelességévé teszi azoknak a testvéri kapcsolatoknak az erősítését, amelyek a szovjet népet a szocialista tábor országainak népeihez, a világ proletárjaihoz és dolgozóihoz fűzi.

Az új szervezeti dokumentum súlyos csapást mér a párttal kapcsolatos különböző antimarxista álláspontokra. Szétzúzza a revizionistáknak azt a koncepcióját, amely szerint az új társadalom felépítéséhez nincs szükség erős, jól szervezett kommunista párt vezetésére. Több fontos vonatkozásban biztosítja a párt szerepének növekedését a kommunizmus építésének szakaszában. Ugyanakkor segít a pártéletben még fellelhető dogmatikus, merev gyakorlat leküzdésében. Példaképe annak, hogyan kell az élet új jelenségeit a pártmunkában is felismerni és általánosítani és hogyan kell a lenini pártépítési elveket következetesen alkalmazni a pártélet minden területén.

A tervezet az SZKP újabb pártépítési tapasztalatainak tudományos általánosítását és gyakorlati alkalmazását is magában foglalja. Az SZKP-nak, a világ legtapasztaltabb, legharcedzettebb kommunista pártjának gyakorlata eddig is bő forrás volt a többi kommunista párt számára. Minden kommunista pártnak, így a mi pártunknak is megtisztelő kötelessége, hogy tanulmányozza a szervezeti szabályzat tervezetének azokat az útmutatásait, amelyeket sajátos körülményei között alkalmazhat.

[16] Az SZKP Szervezeti Szabályzata (tervezet), Pártélet, 1961. 9. sz. 32. oldal.

Digitized by Google

A német kérdés és az európai béke

Írta WILHELM MEISSNER

Európa békeszerető népei aggodalommal és jogos felháborodással látják, hogy német földön, Nyugat-Németországban, ismét olyan fejlődés megy végbe, amely veszélyezteti a békét és a népek biztonságát.

A nyugatnémet kormány nukleáris felfegyverkezési és revanspolitikája annál is inkább izgalomban tartja a népeket, mert ezt a politikát azok az erők folytatják, amelyek Európát és az egész világot már kétszer taszították gyilkos háborúba: a Nyugat-Németországban újjáéledt német imperializmus és militarizmus erői. A Hitler-ellenes koalícióban részt vett népek nem azért hoztak mérhetetlen áldozatokat, hogy ma, tizenhat esztendővel a második világháború befejezése után ezek az agresszív erők harmadszor is fenyegessék életüket. Bár nem kétséges, hogy amennyiben egy harmadik világháborút robbantanának ki, a német imperializmus és militarizmus megsemmisítő vereséget szenvedne, mégis egy új népgyilkolást eleve el kell hárítani. Európa népei jogosan tartanak igényt békére és biztonságra.

A Német Demokratikus Köztársaság lakossága és kormánya, amely az imperializmus és a militarizmus kiirtásával egyszersmind a háború gyökereit is kiirtotta, elismeri a népeknek ezt a jogos igényét és legfőbb feladatát a béke fenntartásának elősegítésében látja. Ez a törekvés a szocialista társadalmi rendszer jellegéből fakad: ebben a rendszerben nincsenek olyan osztályok és rétegek, amelyek anyagilag érdekeltek a háborúban; e társadalmi rendszer célja az, hogy az egész német népnek jobb életet és biztos jövőt teremtsen.

Az első német munkás-parasztállam, a Német Demokratikus Köztársaság megalapítása a német nép haladó erőinek azt a szilárd elhatározását fejezi ki, hogy határozottan és véglegesen a békés építés és a többi népekkel való békés együttműködés útjára lépnek.

Az NDK megalapításával levonták és megvalósítják azt a történelmi tanulságot, hogy a német nép csak akkor építhet magának békés és biztos jövőt, ha az imperializmust és a militarizmust gyökerestől kiirtja, végleg kiküszöböli.

Digitized by Google

A német nép haladó erői, amelyeknek élén mindig a munkásosztály állott, már a múlt évszázadban e cél elérésére törekedtek. A német népnek az imperializmus és militarizmus elleni harca olyan nevekhez kapcsolódik, mint Karl Marx és Friedrich Engels, August Bebel és Wilhelm Liebknecht, Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg, Ernst Thälmann, Wilhelm Pieck és Walter Ulbricht.

Mennyi szenvedést kerülhetett volna el nemcsak a német nép, hanem Európa többi népe is, ha a német imperializmusnak és militarizmusnak nem sikerül újra és újra — főleg az amerikai, az angol és a francia imperialisták jóváhagyásával és támogatásával — helyreállítania hatalmát és folytatnia embertelen kalandorpolitikáját.

Amikor a német forradalmi munkásosztály az 1918 novemberi forradalom idején, Karl Liebknecht szavát követve, elhatározta, hogy kisajátítja a konszernek urainak és a nagybirtokosok tulajdonait és megalakítja a szocialista köztársaságot, a jobboldali szociáldemokrata vezetők Hindenburggal léptek szövetségre, a reakciós csapatok katonai erejére támaszkodtak, és a munkásságot demagóg ígéretekkel vezették félre. Az Ebert—Scheidemann kormány, amely hatalomra lopódzkodott, olyan, látszólag forradalmi jelszavakkal, mint „A szocializmus menetel", lefegyverezte a munkásságot és megakadályozta a monopolkapitalisták és a junkerek uralmának megdöntését.

A német imperialisták és militaristák már a jobboldali szocialista vezetés által annyira dicsőített weimari köztársaság idején megkezdték a háború előkészítését. A weimari köztársaság a fasiszta reakció felvonulási terepe lett, amely 1933-ban magához ragadta a hatalmat. A német munkásosztály forradalmi részének a Kommunista Párt által vezetett hősies harca 1932—33-ban vereséget szenvedett a Német Szociáldemokrata Párt megalkuvó vezetőinek árulása folytán, akik megakadályozták a Német Kommunista Párt által követelt akcióegység megvalósítását, noha egyedül ez lett volna képes meghiúsítani a fasiszta diktatúra létrehozását.[1]

Hiába hangzott el a Német Kommunista Párt figyelmeztetése: „Hitler — a háború!" A következmény: a koncentrációs táborok, a fegyverkezés és végül is több mint 43 millió halott és kimondhatatlan pusztítás, rombolás Európa valamennyi országában.

A német hazafias erőknek a fasizmus és az imperialista háború ellen folytatott harca a német fasizmus uralmának szörnyű évei alatt — a német történelem hősi fejezete. Ennek a harcnak az élén a kommunisták állottak.

1935-ben a Német Kommunista Párt a brüsszeli konferenciáján felhívta a német munkásosztályt és valamennyi antifasisztát,

1 V. B. W. Ulbricht: A fasiszta német imperializmus.

Digitized by Google

hogy teremtsék meg az egységfrontot és kovácsolják össze az antifasiszta ellenállási harc széles arcvonalát. Ezt a felhívást követve harcoltak kommunisták és szociáldemokraták, ateisták és istenhívők, munkások, parasztok és értelmiségiek az illegalitásban és még a koncentrációs táborokban is azért, hogy elhárítsák a második világháború fenyegető rémét és megdöntsék a fasiszta zsarnokságot. Az antifasiszta harcosok közül sokan életükkel fizettek bátorságukért. Harcukban az a meggyőződés vezette őket, hogy az imperializmus és militarizmus Németország és az európai népek romlása és pusztulása, és hogy a német nép boldogabb életét csak a demokratikus és békeszerető Németország biztosíthatja.

*

A Szovjetunió és a Hitler-ellenes koalíció népei szétzúzták a hitleri fasizmust: ezzel létrejöttek az előfeltételei egy demokratikus Németország felépítésének. A hitleri állam megsemmisítése után a haladó és demokratikus erők azonnal hozzáláttak, hogy az életet új elvek szerint alakítsák ki. Ezeknek az erőknek az élén a kommunisták és azok a szociáldemokraták álltak, akik hajlandók voltak levonni a múlt tanulságait, és Németország keleti részében a munkásosztály egységes pártjában, a Német Szocialista Egységpártban tömörültek. Munkájuk megkezdésekor nemcsak a békés fejlődésre való erkölcsi jogukra támaszkodtak, hanem el is voltak szánva arra, hogy az új Németországnak biztos alapot építenek. Támaszkodtak a világ népeinek akaratára is, amely kifejeződött a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország által aláírt potsdami egyezményben.

Ennek az okmánynak a történelmi jelentősége kiemelkedően fontos a német nép jövője szempontjából. Meghatározza az új, békeszerető és demokratikus Németország kialakításának alapelveit, mégpedig a következőképpen:

„A szövetségesek lehetőséget akarnak adni a német népnek, hogy felkészüljön arra, hogy életét demokratikus és békés alapokon építse újjá. Ha a német nép erőfeszítései szakadatlanul e cél elérésére irányulnak, adott időben lehetővé válik majd, hogy elfoglalja helyét a világ szabad és békeszerető népei között.

A német militarizmust és nácizmust kiirtják és a szövetségesek a jelenben és a jövőben kölcsönös megegyezés alapján más intézkedéseket is hoznak, amelyek szükségesek ahhoz, hogy Németország soha többé ne veszélyeztesse szomszédait vagy a világ békéjének fennmaradását."[2]

A győztes hatalmak egy speciális szervet is létrehoztak, a külügyminiszterek tanácsát, s a többi között azzal bízták meg, hogy

[2] Potsdami egyezmény, 3. fejezet, bevezetés.

Digitized by Google

készítse elő Németország békés rendezését, azaz a békeszerződést. Ilyen módon valamennyi feltétele megvolt annak, hogy a német nép végre olyan útra lépjen, amely megfelel a történelmi adottságoknak és amelyen következetesen haladva, eljuthat a békeszerető Németország megteremtéséhez. Az ilyen Németország nem jelentett volna fenyegetést az európai népekre és elfoglalhatta volna helyét a békeszerető államok sorában. Az új, békeszerető Németországot azonban csak Németország keleti részében lehetett megteremteni.

*

Még alig száradt meg a tinta a szövetségesek ünnepélyes aláírásán a potsdami egyezmény alatt, amikor a nyugati hatalmak máris azon tevékenykedtek, hogy meghiúsítsák annak megvalósítását az általuk megszállt területeken. Németország nyugati részének haladó erőit már kezdettől fogva meggátolták abban, hogy a demokratikus fejlődés számára szükséges, a potsdami egyezményben szavatolt változásokat elvégezhessék. A korrupt jobboldali szociáldemokrata vezetők segítségével Nyugat-Németországban megakadályozták és megtiltották a Német Szocialista Egységpárt létrehozását. Nem engedték meg azt sem, hogy népszavazás döntsön a háborús bűnösök javainak kisajátításáról. A kartelleknek a potsdami egyezményben előírt felosztására csak látszatintézkedéseket tettek, a valóságban átszervezték, azaz fejlődés- és konkurrenciaképessé tették a nyugatnémet gazdaságot. A nácitlanítást csak a kis és közép náci-funkcionáriusokkal szemben alkalmazták, a felelős militarista és náci háborús uszítókat mentették, vagy azért vették őket védőőrizetbe, hogy lehetővé tegyék ocsmány tevékenységük későbbi folytatását. Különösen az amerikai imperialisták törekedtek arra, hogy megmentsék és remilitarizálják a német imperializmust, és a Szovjetunió elleni támadás gócpontjává alakítsák Németországot.

Ezért akadályozták meg a békeszerződés megkötését Németországgal; hiszen békeszerződés hiányában nyugodtan tevékenykedhettek azon, hogy a nyugatnémet imperializmust és militarizmust ismét feltámasszák, megerősítsék és a demokratikus fejlődést egész Németországban hátráltassák.

Amikor a Németország keleti részében végbemenő, a nyugatnémetországival homlokegyenest ellenkező, demokratikus fejlődés egyre inkább éreztetni kezdte hatását a nyugati övezetben, 1948—49-ben teljessé tették Berlin és Németország kettészakítását és létrehozták a Német Szövetségi Köztársaságot, mint külön államot. Ezzel azt akarták elérni, hogy a német imperializmus és militarizmus régi hatalmi területének legalább egy kis részét megtartsa, s innen újból elkezdhesse agresszív politikáját. Adenauer, aki 1933

Digitized by Google

előtt is több ízben bizonyságát adta szeparatista beállítottságának és aki a fasizmus éveiben befolyásos „őrangyalokkal" rendelkezett, egyenesen alkalmasnak látszott arra, hogy ennek a csonka államnak az élére állítsák. Az imperialisták és a militaristák nem csalatkoztak Adenauerban.

A bonni kormány módszeresen és szemérmetlenül feláldozta a német nép nemzeti érdekeit a nyugati hatalmaknak, és ennek fejében kialkudta Nyugat-Németország felvételét a NATO-ba. Adenauer nem átallotta 1954-ben aláírni azokat a párizsi szerződéseket, amelyek a nyugati hatalmak kezébe tették le a felelősséget Németország egyesítésének valamennyi kérdésében. Jellemző a bonni kormány politikájára, hogy míg makacsul törekszik a párizsi szerződések azon cikkelyeinek módosítására, amelyek a nyugatnémet hadiipart bizonyos mértékben korlátozzák, egyetlenegyszer sem kérte azoknak a cikkelyeknek az érvénytelenítését, amelyek a nyugati hatalmaknak biztosítják az utolsó szót Németország egyesítése ügyében. Mindazokat, akik Németország békés egyesítését és a demokratikus fejlődést sürgették, elnémították, üldözték, letartóztatták és börtönbe vetették. Betiltották a Német Kommunista Pártot, ennek a küzdelemnek legkövetkezetesebb erejét, valamint az összes többi demokratikus szervezetet és egyesülést.

Adenauer kancellársága alatt demagógiával és terrorral olyan militarista, klerikális rendszert építettek ki Nyugat-Németországban, amely lehetővé teszi az imperialistáknak és militaristáknak, hogy folytathassák régi reakciós és agresszív politikájukat. Az antikommunizmus, a revansizmus, a „Drang nach Osten" ugyanúgy állami politikája lett a hatalom bonni birtokosainak, mint 1945 előtt a német fasizmusnak. Jelenleg az agresszív nyugatnémet imperializmus és militarizmus éppúgy fenyegeti Európát és az egész világot, mint 1939 előtt. Ennek a Nyugat-Németországból kiinduló, a békét fenyegető veszélynek újbóli felidézéséért a nyugati hatalmakat terheli a felelősség.

*

A nyugat-németországival ellenkező fejlődés ment végbe Németország keleti részében. Itt figyelembe vették a történelem tanulságait, és levonták a szükséges következtetéseket. A Hitler-ellenes koalíció határozataival teljes egyetértésben, a fasiszta-ellenes demokratikus rendszer megteremtése során, megfosztották politikai és gazdasági hatalmuktól a fasiszta és militarista erőket, és ezzel felszámolták az agresszív, imperialista hódító háború okait. A Szovjetunió készséges segítségével és támogatásával az akkori szovjet megszállási övezetben olyan demokratikus államforma kezdett kialakulni, amely a népben gyökerezett.

Digitized by Google

Az NDK megalakításával a német nép demokratikus és haladó erői az egyesült munkásosztály vezetésével olyan államot teremtettek, amely, mint azt a potsdami egyezmény megszabja, erejét a békés munkának szenteli.

Az NDK kormányának politikája a lakosság akaratára támaszkodva és az egész német nép érdekében, teljes felelősséggel a szocialista építésre, és minden néppel való békés együttműködésre irányul. Fennállásának első napjától kezdve politikájának legfőbb törekvése Németország két részének békés és demokratikus egyesülése, és a béke megőrzése Németországban és Európában.

1951. március 2-án az NDK Népi Kamarája azzal a sürgős kéréssel fordult a nyugatnémet szövetségi gyűléshez: terjesszenek közös javaslatot a négy hatalom elé, hogy tűzzék az 1951 márciusában Párizsban tartandó külügyminiszteri értekezlet napirendjére a Németországgal kötendő békeszerződés előkészítésének és aláírásának kérdését.

1953. augusztus 26-án az NDK népi kamarája késznek nyilatkozott, hogy a nyugatnémet parlamenttel közösen, ideiglenes össznémet kormányt hozzon létre, amely azonnal megkezdi az előkészületeket az általános, szabad német választások megtartására.

1955. február 15-én az NDK népi kamarájának elnöksége ismét javasolta a nyugatnémet szövetségi gyűlésnek, hogy „. . .Nyugat-Németország remilitarizálása helyett azonnal nyissák meg Németország békés egyesítésének útját, tárgyaljanak az összn émet választások haladéktalan előkészítéséről".

Nyugatnémet részről figyelmen kívül hagyták az ajánlatokat. Ehelyett 1955. február 27-én a nyugatnémet szövetségi gyűlés kormánytöbbsége ratifikálta a párizsi szerződést.

Nyugat-Németország csatlakozása a NATO-hoz, az ország meggyorsított újrafelfegyverzése, és a Hitler volt tábornokainak parancsnoksága alatt álló revansra éhes hadsereg megszervezése elvágta az útját Németország összn émet választások révén történő egyesítésének.

1959. január 21-én az NDK felajánlotta a nyugatnémet kormánynak, hogy tanácskozzanak békekonferencia előkészítéséről és a békeszerződés szövegének közös megfogalmazásáról.

1960. szeptember 15-én az NDK-kormánya emlékiratot adott át az ENSZ 15. közgyűlésének, s ebben javaslatot tett mindkét német állam szakaszonként történő teljes és általános leszerelésére. Ez szabaddá tette volna az utat Németország demokratikus és békés egyesítése számára.[3]

A nyugatnémet kormány azonban ezeket az ajánlatokat is elutasította, és folytatta hadseregének nukleáris felfegyverzését.

[3] Prof. Dr. K. Bittel: „Az NDK indítványai a két német állam megegyezésére."

Digitized by Google

Ez csak néhány azok közül a javaslatok közül, amelyeket az NDK-kormánya újból és újból a bonni kormány és a német nép elé terjesztett. Valamennyi javaslat hitvallás a béke, és a békés együttélés és a lefegyverzés mellett.

*

Az NDK más államok iránti politikáját is a békének, a humanizmusnak és a népek barátságának nemes eszméi vezérlik. Tiszteletben tartja minden nép nemzeti érdekeit és szuverenitását, őszintén támogatja Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeinek a kolonializmus elleni nemzeti felszabadítási mozgalmait és baráti kapcsolatokat tart fenn e földrészek fiatal nemzeti államaival. Az NDK-t szoros szálak fűzik ezen államoknak az imperializmus ellen és a békéért vívott harcához.

A világ békeszerető emberei tisztelettel és elismeréssel nézik az NDK egyre eredményesebb békés építőmunkáját. Békeszerető és demokratikus erőinek határozottsága és öntudata, az NDK-ban olyan eredményeket ért el, amelyek jól mutatják, mire képes a német nép, ha maga formálhatja életét. Csak kevés európai állam ért el oly rövid idő alatt ilyen nagy gazdasági fellendülést. A társadalmi össztermelés 1949 óta csaknem megháromszorozódott, s háromszorosára emelkedett a nemzeti jövedelem is, pedig a gazdasági építés rendkívüli nehéz feltételek között ment végbe. A legfontosabb nyersanyaglelőhelyek Németország nyugati részében fekszenek, csakúgy, mint a német nehézipar központja, a Ruhr-vidék. Németország kettéosztásánál a jelenlegi NDK területére a vasércbányászatnak csak 5,1 százaléka, a szénbányáknak csak 2,3 százaléka, a vasiparnak csak 6,6 százaléka esett, ami azt jelenti, hogy az országot elvágták hagyományos nyersanyagforrásaitól és alapanyagiparától. Dolgozóinak kimagasló teljesítményeiről tanúskodik az a tény, hogy az említettek ellenére az NDK ipari termelése immár az ötödik helyen áll Európában. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Nyugat-Németországban a hatalom imperialista bitorlói mindent elkövettek, hogy az NDK-ban folyó eredményes építőmunkát zavarják vagy fékezzék.

Az NDK lakosságának nagy teljesítményei, az az állandó törekvésük, hogy államukat erősítsék és megszilárdítsák, világosan bizonyítják, milyen mélyen gyökerezik a szocializmus eszméje hazájukban.

Az NDK-ban fennálló munkás- és paraszthatalom kétségbevonhatatlanul bebizonyította politikai és erkölcsi magasabbrendűségét a klerikális, militarista, agresszív nyugatnémet állammal szemben. Az NDK az a német állam, amely az egész német népnek békés perspektívát nyújt.

*

Digitized by Google

Ezzel szemben Bonn csak nukleáris fegyverkezést, revansizmust és egy harmadik világháború perspektíváját nyújtja a német népnek. Az úgynevezett „gazdasági csoda" leple alatt Nyugat-Németországban egyre több gazdasági hatalom egyre kevesebbek kezében való összpontosítása ment és megy végbe. A kis és közép vállalatokat a monopóliumok fokozott mértékben nyelik el, a konszernek pedig óriási profitokra tesznek szert.

Nyugat-Németország állami és gazdasági életében ma ismét az a tizenhét monopólium uralkodik, amely annak idején Hitlert hatalomra juttatta, a fasiszta fegyverkezést megszervezte és végrehajtotta. Ez a tizenhét monopólium mozgatja a forró háborút előkészítő hidegháborús bonni politikát.

A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának XI. teljes ülésén Walter Ulbricht hangsúlyozta, hogy a tőkekoncentráció Nyugat-Németországban a német történelemben eddig még el nem ért fokra emelkedett. Ulbricht elvtárs kijelentette: „... Európában azért jelentkezik az új háborúk veszélye, mert az amerikai segítséggel feltámadt német militarizmus revanspolitikát folytat és a NATO-n belül különösen tevékenyen vesz részt a neokolonialista tervekben. A nyugatnémet imperialisták és militaristák különös agresszivitásának gazdasági háttere van.

A nyugatnémet monopóliumok és konszernek gazdasági hatalma, amerikai hátvédje segítségével jelenleg erősebb, mint a fasizmus idején volt...

Az elmúlt évben a 22,6 milliárd márka alaptőkéjű tizenhét nagy konszerncsoport a részvénytársaságoknak Nyugat-Németországban kimutatott össztőkéjéből 80,3 százalékkal rendelkezett."

Az „ezeréves birodalom" barna hidrája a nyugatnémet állami gépezet minden ágába benyomult. A bonni kormány tudatosan helyezte döntő fontosságú kulcsállásokba Hitler segédeit, a militaristákat, a revansistákat és az aktív fasisztákat. Ezek az elemek uralkodnak a nyugatnémet államban. Tizenhét miniszter közül tizenkettőt terhel súlyos hitlerista múlt. Hitler egykori tábornoki kara ismét feltámadt a „Bundeswehr"-ben. A nyugatnémet haderőnek mind a száznegyven tábornoka és admirálisa Hitlert szolgálta, amikor a nácik rátámadtak az európai országokra. Hitler több mint 1100 vérbírája — a fasiszta különbíróságok és hadbíróságok által hozott több mint 60 000 halálos ítélet főfelelőse, s az Adenauer-rezsim alatt ismét kezükben tartják a német igazságszolgáltatást.

A nyugatnémet rendőrség kulcspozícióiban ismét a „biztonsági szolgálat", a Gestapo és az SS egykori vezetői ülnek. A 80 nyugatnémet „Landsmannschaft"-ot (honfitársi szövetséget) és más revansista kötelékeket ma ismét Hitler egykori cinkosai veze-

Digitized by Google

tik. A nyugatnémet hadsereg felfegyverzését pedig ma is a hitleri „birodalom" fegyvergyárosai és a hadigazdaság vezetői irányítják.

*

Nem csodálatos tehát, hogy az NDK szálka ezeknek az erőknek a szemében, mert az egész világ előtt bizonyítja, melyik Németországban lakozik a béke. Hogy megakadályozzák az NDK elismerését, kigondolták az úgynevezett Hallstein-doktrinát; e szerint az „elmélet" szerint az NDK nem is létezik, és a német államot csak Bonn képviseli. A Hallstein-doktrina célja: megakadályozni azt, hogy más államok elismerjék az NDK-t, és fenntartani azt a lehetőséget, hogy azt a Szövetségi Köztársaság erőszakkal bekebelezhesse. E doktrina érvényesítése érdekében az uralkodó bonni körök attól sem riadnak vissza, hogy más államokat megfenyegessenek és megzsaroljanak.

Ám, ez az „elmélet" már rég idejétmúltnak bizonyult. Az NDK-t nemcsak a világ leghatalmasabb államához, a Szovjetunióhoz és a többi szocialista államhoz fűzik diplomáciai kapcsolatok, de kiterjedt politikai és diplomáciai összeköttetést tart fenn valamennyi imperialistaellenes nemzeti állammal.

A belgrádi értekezleten résztvevő elnemkötelezett államok képviselőinek legtöbbje világosan kijelentette: a Németországgal kötendő békeszerződésnek abból kell kiindulnia, hogy jelenleg két német állam létezik. Még a Szövetségi Köztársasággal a legszorosabb szövetségben álló országok is, Anglia, Franciaország, Olaszország stb. kénytelenek voltak gazdasági kapcsolatokat létesíteni a „nemlétező" Német Demokratikus Köztársasággal. Ezek az országok nagyon jól tudták, mit jelent az NDK gazdasága és semmi esetre sem szeretnének lemondani az NDK-val fenntartott kereskedelmi kapcsolatokról. Így, az elmúlt évben az angol alsó- és felsőház jó néhány tagja hirdette nyíltan azt az álláspontot, hogy az angol kormánynak de jure el kellene ismernie az NDK-t. A nyugatnémet militaristák Hallstein-doktrinája nem tartóztathatja fel az NDK erősödését, megszilárdítását. A Hallstein-doktrinát már eleve kudarcra kárhoztatja az, hogy agresszív elképzeléseken alapszik.

*

A bonni militaristák és revanspolitikusok azt is megkísérlik, hogy közvetlenül zavarják az NDK-ban folyó békés építőmunkát. Különleges szerepet szánnak agresszív terveikben Nyugat-Berlinnek. A megszállási rendszer feltételei közepette gomba módra szaporodtak Nyugat-Berlinben a militarista és revansista erők. A nyugati szövetségesek megszálló csapatainak jelenlétét kihasználva, Nyugat-Berlint a NATO katonai hídfőjévé építették ki. Kém- és

Digitized by Google

titkosszolgálatok, uszítóközpontok — így az amerikai RIAS rádióadó, a Szociáldemokrata Párt úgynevezett Keleti Irodája stb. — felállításával, toborzóhelyek és revansista szervezetek létesítésével Nyugat-Berlint az NDK és a szocialista országok elleni hidegháború frontvárosává tették. Nincs a világon még egy terület, ahol annyi kém- és felforgató központot koncentráltak, mint Nyugat-Berlinben, nincs még egy hely a világon, ahol ezek a központok oly büntetlenül garázdálkodhatnak, mint ebben a városban.

Nyugat-Berlinben állandóan folyt a kémtoborzás és az ellenséges elemeknek szabotázscselekedetek szervezésére és nyugtalanság szítására való lázítása. A városból állandóan csempésztek ügynököket az NDK-ba.

A nyugat-berlini határon a közlekedési lehetőségeket arra használták ki, hogy az NDK gazdaságát aláássák. A nyugat-németországi kormányzati szervek és a hadikonszernek csalással, korrupcióval és zsarolással szabályos emberkereskedelmet szerveztek és átcsalogatták az NDK polgárait.

A nyugatnémet militaristáknak az NDK elleni diverziós tevékenységgel az volt a céljuk, hogy aláássák és megrohamozásra alkalmassá tegyék az NDK-t. Tervük szerint a végsőkig fokozott zavaró tevékenységgel olyan feltételeket teremtettek volna, hogy a nyugatnémet választások után nyílt támadást intézhessenek az NDK ellen, megkezdhessék katonai provokációikat és polgárháborút robbanthassanak ki. Elképzelésük értelmében egész Németországot a NATO nyugati katonai tömbjéhez akarták csatolni és a nyugat-németországi militarista uralmat az NDK-ra is kiterjeszteni. Ezzel a NATO katonai bázisát az Oderáig tolták volna ki, hogy aztán kirobbanthassák a harmadik világháborút.

Pearson amerikai újságírónak ez év augusztus második felében adott interjújában Hruscsov elvtárs rámutatott arra, milyen veszélyesek ezek a tervek minden békeszerető népre. Arra figyelmeztetett, hogy mivel egyrészt Nyugat-Németország a NATO-hoz tartozik, s másrészt az NDK-t szövetségesei semmi esetre sem fogják cserbenhagyni, „ha Nyugat-Németország megtámadja a Német Demokratikus Köztársaságot, ez nem lenne helyi konfliktus, hanem a történelemben még soha nem látott termonukleáris háború kezdete, amely háborúban a szembenálló táborok valamennyi országa résztvenne".

Mindez azt bizonyítja, hogy a nyugatnémet militaristák terveikben az atomháború kockázatával is számoltak.

*

A szövetségi gyűlés reakciós többsége már 1958. március 25-én elhatározta, hogy a nyugatnémet hadsereget atomfegyverekkel szerelik fel. Amikor Ulbricht elvtárs 1960 januárjában a

Digitized by Google

világ közvéleménye előtt leleplezte az MC 70 jelzésű hirhedt okmányt — amely mint azóta közismert, a nyugatnémet militarizmus gyorsított felfegyverzésének és atomfegyverekkel történő felszerelésének terve — a nyugatnémet kormány tagadott. Időközben azonban Strauss hadügyminiszter hivatalosan kijelentette, hogy az okmány előírásait rövidesen megvalósítják.

Mit is tartalmaz részletesebben ez a terv? A többi között előirányozza negyven rakétaosztag felszerelését a szárazföldi hadsereg számára, 28 rakétaosztag felszerelését a légihaderő részére és 100 Matador-kilövőhely létesítését. A cél az, hogy a nyugatnémet hadsereg 1963-ig száz, taktikai és operatív atomfegyverekkel felszerelt egységet állítson az európai NATO-haderők főparancsnokának rendelkezésére.

Hasonló energiával törekszik Bonn a hadiflotta kiépítésére is. A Nyugat-európai Unió határozatai segítségével, Strauss keresztülvitte, hogy meggyorsítsák a bonni hadiflotta építését. A Nyugat-európai Unió állandó tanácsa engedélyt adott a bonni militaristáknak nyolc nagy, egyenként 6000 brutto regisztertonnás romboló építésére. Azonkívül megengedték Nyugat-Németországnak, hogy a jövőben saját területén gyártson tengeri aknákat. Egymás után vesztik érvényüket azok a fegyverkezési korlátozások, amelyekbe a nyugatnémet militaristák a Nyugat-európai Unió szerződésnél — az 1954. október 23-i párizsi egyezmény keretében — látszólag beleegyeztek, hogy így megszerezzék a nyugat-európai országok beleegyezését Nyugat-Németország felfegyverzéséhez. Azóta már régen újra elővették az erős tengeralattjáró flotta felépítésére irányuló hajdani hitlerista terveket. S megkezdték egy nagy, 350 tonnás tengeralattjáró építését. 1961-ben már 12 ilyen tengeralattjárót akarnak a nyugatnémet haditengerészet rendelkezésére bocsátani.

Ezek a példák bizonyítják: a nyugatnémet militaristák minden erőfeszítést megtesznek, hogy vezető helyet foglaljanak el a NATO-ban. Saját vezetésük alatt akarják annak haderőit egy harmadik világháborúra előkészíteni. Máris Speidel tábornok a parancsnoka a közép-európai NATO-csapatoknak. Heusinger generális vezeti a bonni NATO-hadsereg felállítását, és ő az elnöke e háborús szövetség washingtoni állandó katonai bizottságának is. Heusinger gondoskodik arról, hogy Bonn legyen a hangadó a NATO-ban. A NATO északi tengeri haderőinek a főnöke pedig Wagner, a fasiszta admirális.

*

A nyugatnémet újrafelfegyverzést példátlanul heves revansista uszítás kíséri Nyugat-Németországban. Nem múlik el hét, hogy ne hangzanának el területi követelések más országokkal szemben. A revansisták működését a bonni kormány irányítja és

Digitized by Google

pénzeli. „Landsmannschaft"-oknak és az úgynevezett hagyományköteléknek ezek a revansista tüntetései nem véletlen jelenségek. A revanzsizmus volt és marad a német imperializmus agresszív céljainak kifejeződése és a jelenlegi időszakban az antikommunizmus mellett a háború ideológiai előkészítésének főeleme.

Az „önrendelkezési jog" és a „honossági jog" demagóg jelszavai alatt példátlan méretű revansista propagandahullám özönli el Nyugat-Németországot. Mindez a nyugati hatalmak beleegyezésével és aktív támogatásával történik. A Hitler-ellenes koalíció résztvevői közül egyesegyedül a Szovjetunió hangoztatta mindig az ilyen irányú nyugat-németországi fejlődés veszélyességét. A Szovjetunió mindent megpróbált, hogy gátat vessen ennek a folyamatnak.

*

A Szovjetunió kormánya már az 1946-ban tartott párizsi külügyminiszteri értekezleten javasolta: a potsdami megegyezés elvei alapján készítsék elő a német békeszerződést. A következő években számos értekezleten megismételte ezt a javaslatát. 1952-ben a Szovjetunió kormánya még a nyugati hatalmak elé terjesztette a Németországgal kötendő békeszerződés tervezetét; a következő években is a német békeszerződés megkötésén fáradozott. Az 1954 január-februárjában tartott berlini külügyminiszteri értekezleten a Szovjetunió javasolta: hívjanak egybe békeértekezletet mindkét német állam részvételével. A békeszerződés megkötésének fontossága ösztönözte a Szovjetuniót arra, hogy 1958. február 28-án az Egyesült Államokhoz intézett emlékiratában indítványozza, hogy a készülő csúcskonferencia napirendjére tűzzék „a Németországgal való békeszerződés megkötésének" megtárgyalását, és e pont tárgyalásához hívják meg mindkét német államot.

Mindezeket a javaslatokat azonban a nyugati hatalmak és Bonn újra és újra elvetették.

A szocialista tábor népei mára jóval több türelmet tanúsítottak, mint amennyi kívánható lett volna. Ezeket az országokat különösen fenyegeti a nyugatnémet imperializmus és militarizmus agresszív politikája. A „Németországgal kötendő békeszerződés kérdéséről és a nyugat-berlini probléma rendezéséről" szóló emlékirat, amelyet a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke, N. Sz. Hruscsov ez év júniusában adott át az Egyesült Államok elnökének, J. Kennedynek, világosan kifejti, hogy éppen a német békeszerződés hiánya tette lehetővé Nyugat-Németországban azt a fejlődést, amely napjainkban a békét fenyegeti. A Hitler-ellenes koalícióban részt vett valamennyi hatalomnak kötelessége, mindkét német állammal békeszerződést kötve, garanciát teremteni arra, hogy német földön soha többé fel ne támadhassanak azok az

Digitized by Google

erők, amelyek a világot új, még pusztítóbb világháborúba dönthetnék.

Ebben az emlékiratban a Szovjetunió kiemeli, hogy a német békeszerződés megkötésének kérdése a Szovjetunió és sok más ország nemzeti biztonságának kérdése is. A memorandumban foglalt javaslatok tekintettel vannak az Egyesült Államok és a többi nyugati hatalom érdekeire. Ugyanakkor azonban az emlékirat hangsúlyozza, hogy a békeszerződés megkötése és a nyugat-berlini probléma rendezése *nem tűr halasztást.* Végül pedig kijelenti, hogy a Szovjetunió és más érdekelt országok megkötik a békeszerződést külön a Német Demokratikus Köztársasággal, ha a nyugati hatalmak és a bonni kormány továbbra sem hajlandók közös békeszerződést aláírni. Ugyanakkor a Szovjetunió nagy lehetőséget nyújt a német népnek azzal, hogy hajlandó minden megegyezést eleve elismerni, melyet a két német állam egymással köt.

*

A Német Demokratikus Köztársaság Népi Kamarája és kormánya felelőssége teljes tudatában vállalta a kezdeményező szerepét: 1961. július 6-án az NDK Népi Kamarája történelmi jelentőségű okmányt fogadott el, a „Német Béketervet". A terv javaslatokat tartalmaz egy német békebizottság megalakítására és a két német állam közötti megegyezésre a német békeszerződésre, a nyugat-berlini kérdés rendezésére vonatkozólag, valamint konkrét indítványokat egy német konfederáció létesítésére.

A Szovjetuniónak és az NDK kormányának e javaslatait mind a nyugati hatalmak, mind pedig Bonn elutasították. Amikor arra törekszenek, hogy a békeszerződés megkötését meggátolják, a bonni militaristák főként arra hivatkoznak, hogy a békeszerződés megkötése előtt kell egyesíteni Németországot. Közben készakarva „megfeledkeznek" arról a tényről, hogy ők voltak azok, akik a nyugati hatalmakkal karöltve kettészakították Németországot. Most arra spekulálnak; a német nép már elfelejtette, hogy a párizsi egyezmények aláírásával a nyugati hatalmaknak engedték át a felelősséget az ország újraegyesítéséért.

Valamennyi békeszerető némethez szól azonban a történelem tanítása: nem kerülhet sor Németország újraegyesítésére, amíg békeszerződés meg nem zabolázza a militarista kalandorokat. Csakis a békeszerződés teremtheti meg az egyesülés legfontosabb előfeltételeit. A békeszerződés maga az első lépés az egyesüléshez. A békés újraegyesülés biztosításának első és legfontosabb feltétele a militarizmus megsemmisítése és a revansizmus kiirtása. A békeszerződés megkötése körüli viták minden békeszerető nyugatnémet polgárt arra fognak sarkallni, hogy még határozot-

Digitized by Google

tabban küzdjenek a békeszerződés akadályainak elhárításáért, a német kérdés békés megoldásáért.

*

Mivel a nyugatnémet revansisták az utóbbi időben különösen sokat hivatkoznak az önrendelkezési jogra, ebben a kérdésben is világos választ kell kapniok. A bonni kormány, mióta csak a nyugatnémet különállam fennáll, igyekszik elnyomni a lakosság önrendelkezési jogra való törekvését. Betiltotta az újrafelfegyverzésről és a békeszerződés megkötéséről való népszavazást, amely népünk élete szempontjából oly fontos. Elutasított minden olyan javaslatot, hogy népszavazás döntsön az atomfelfegyverzés betiltásáról és a két német államnak a közép-európai atomfegyvermentes övezetben való részvételéről. Rendőri erőszakot alkalmazott a bonni kormány azokkal a nyugatnémet polgárokkal szemben, akik Nyugat-Németországban ilyen népszavazásokat akartak szervezni. Elnyomta a „Harcolj az atomhalál ellen" jelszóval szervezett mozgalmat. Letartóztat, börtönbe vet és terrorizál becsületes polgárokat, akiknek nincs más „bűnük" mint az, hogy harcoltak a nép önrendelkezési jogának érvényesítéséért, a háború és béke kérdésében. Ez a kormány nem riadt vissza attól, hogy a nyugat-németországi választási harc folyamán letartóztasson és bebörtönözzön olyan, saját személyükben, vagy valamely választói csoport nevében fellépő jelölteket, akik a háborús politika elvetését és a lefegyverzést követelték és semleges Németországot akarnak.

A nyugatnémet szövetségi kormány egész politikája ellentétes a német nép önrendelkezési jogával. Ez a politika újra megerősíti a történelem tanítását: a német militarizmus az önrendelkezési jogra való hivatkozást mindig csak agresszív terveinek takarójául használja. A militarizmus az önrendelkezési jog hangoztatásával akarja szabaddá tenni kezét háborús és hódító politikájához, az NDK annektálásához és az atomfelfegyverzéshez, amely döntő lépés lenne egy új világháború felé.

Ugyanez áll az úgynevezett „szabad választásokról" szóló képmutató jelszóra is: militarista és klerikális terror, atomfegyverkezés és zsarolás, választási csalás és szavazócédulák segítségével szerzett fölény — számolnak azzal, hogy az NSZK-nak 50 millió, az NDK-nak pedig csak 17 millió lakosa van —, ezekkel az eszközökkel szeretnék a bonni militaristák az Odera—Neisse határig kiterjeszteni a monopóliumok, a revanspolitikusok és a hitlerista tábornokok uralmát. Akkor kerül majd sor közös választásokra egész Németországban, amikor Nyugat-Németországban egyszer s mindenkorra megszűnt a militarizmus és a revans-

Digitized by Google

politika. Ehhez azonban halaszthatatlan a német békeszerződés megkötése.

Ezért jelentette ki a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság: ha a nyugati hatalmak és Bonn nem hajlandók békét kötni, akkor a Szovjetunió és más államok csak az NDK-val fogják megkötni a békeszerződést.

*

Az NDK-val kötendő békeszerződés rögzítené a potsdami egyezményben már megállapított határokat. Ezzel megfosztaná a nyugatnémet revansistákat egyetlen olyan érvüktől, amely itt-ott még bizonyos visszhangot kelt. A revansisták ugyanis arra hivatkoznak, hogy a potsdami egyezmény szerint a békeszerződésnek kell a végleges határokat megállapítania.

Az NDK-val kötendő békeszerződés alapján kerülne sor a nyugat-berlini kérdés rendezésére. A megszállási statútum és ezzel a nyugati hatalmaknak az abból eredő valamennyi igénye Nyugat-Berlinben tárgytalanná válnék. A békeszerződés megkötése után az NDK a maga területén teljes mértékben gyakorolja fenségjogait, beleértve azokat a jogokat is, melyeknek gyakorlását 1955-ben ideiglenesen a Szovjetuniónak engedte át. Vonatkozik ez az NDK területén áthaladó azon személy- és teherforgalom ellenőrzésére, amely a nyugati hatalmak nyugat-berlini helyőrségeit látja el. Mindez azt jelenti, hogy a békeszerződés megkötése felszámolja a második világháború minden maradványát az NDK területén.

A békeszerződés megerősítené az NDK nemzetközi és nemzetközi-jogi helyzetét, megteremtené az NDK és minden más állam közötti normális kapcsolatok helyreállításának fontos feltételét. A békeszerződés megerősítené az NDK-t, mint a német békeállamot, megálljt parancsolna a nyugatnémet agresszív cselekedeteknek és hozzájárulna a nemzetközi feszültség enyhítéséhez.

Mivel az NDK-val kötendő békeszerződés egyetlen nép érdekeit sem sérti, sőt ellenkezőleg, megfelel a népek érdekeinek, semmiféle ok nem lenne arra, hogy a szerződést ne ismerjék el, hogy kifogásokat emeljenek ellene. A békeszerződés megkötésének, mint Hruscsov mondotta, „rendkívül pozitív jelentősége lenne az egész nemzetközi helyzet fejlődésére. A békeszerződés az iránytű mutatójának pontosságával jelezné az egész német nép számára a fejlődésnek azt a helyes útját, amely szavatolja a német nép békéjét, szabadságát, függetlenségét és szuverenitását Európa békeszerető népeinek családjában."

Arra a bejelentésre, hogy a békeszerződést még ebben az évben megkötik, és a békeszerződéssel összefüggésben normalizálják Nyugat-Berlin helyzetét, a bonni körök mindent elkövettek,

Digitized by Google

hogy Nyugat-Berlinből kiindulva, nyugtalanságot keltsenek a Német Demokratikus Köztársaságban. Ezért a varsói paktum tagállamainak kormányai 1961. augusztus 12-én nyilatkozatban fordultak az NDK Népi Kamarájához, kormányához és minden dolgozójához, s azt javasolták, hogy „vezessenek be Nyugat-Berlin határán olyan rendet, amely eltorlaszolja az útját a szocialista tábor országai ellen folyó felforgató tevékenységnek, teremtsenek olyan rendet Nyugat-Berlin egész területe körül — beleértve a demokratikus Berlinnel való határát —, amely megbízható őrizetet és hatékony ellenőrzést szavatol."[4]

Ezt a javaslatot és a javaslattal összefüggő szükséges intézkedéseket 1961. augusztus 12-i határozatával az NDK rendkívül pontosan valósította meg. Az augusztus 13-i intézkedések bezárták a kaput a Nyugat-Berlinből kiinduló agresszív és felforgató cselekedetek előtt és határt szabtak a bonni militaristák hatalmának. Csak örülni lehet annak, hogy augusztus 13-a után Nyugat-Németországban megsokszorozódtak az olyan hangok, amelyeknek nyíltan el kellett ismerniök: augusztus 13. nyilvánvalóvá tette Adenauer egész addigi politikájának csődjét.

Az augusztus 13-i intézkedésekkel az NDK kormánya döntő cselekedetet hajtott végre a béke érdekében. Az NDK nyilatkozata szerint a Berlinben foganatosított intézkedések ideiglenes jellegűek és a német békeszerződés megkötéséig maradnak érvényben. Nagymértékben a nyugati hatalmakon múlik, hogy a nyugat-berlini helyzet normalizálásáról gondoskodjanak.

Az augusztus 13-i intézkedések nagy hatást gyakoroltak Nyugat-Németország uralkodó köreire. Éppen a rajnai és Ruhr-vidéki nehézipar lapja, Flick, Reusch és Zangen, Abs és Pferdmenges szócsöve volt kénytelen megállapítani: „Három héttel a választások előtt a kancellár kénytelen volt pontot tenni politikája után, amely nem felelt meg a valóságnak, minthogy azt az illúziót keltette a népben, hogy ezen az úton elérhető az újraegyesülés."[5] A továbbiakban ez olvasható a lapban: „Újraegyesülés virágfüzérekkel és lobogó zászlókkal, a Bundeswehr győzelmes bevonulásával a Brandenburgi Kapun, harsogó zenével — nos, ilyen újraegyesülés belátható időn belül nem lesz."

Ez lenne hát az, amit Adenauer képmutatóan békés újraegyesülésnek nevezett, szabad választások útján. A Bundeswehr győzedelmes bevonulása a Brandenburgi Kapun! „Győzedelmesen" kellett volna a Straussok, Speidelek és Foertschök hadseregének az NDK-ba bevonulnia — „győzelmesen" a polgárháború után, amelyet tíz évig tervezgettek.

A lap cikkéből azonban világos az is, hogy a nyugatnémet

[4] Népszabadság 1961. augusztus 13.
[5] „Industriekurier" Düsseldorf, 1961. szeptember 2.

Digitized by Google

urak ezt az elképzelést még nem adták fel teljesen. „Ilyen újraegyesülés belátható időn belül nem lesz" — ez annyit jelent, hogy az NDK lerohanásának és a polgárháború kirobbantásának terveit csupán elhalasztották.

Az NDK-val kötendő békeszerződés bebizonyítja majd ezeknek az uraknak, hogy terveiket örökre sutba dobhatják.

* * *

A nyugati hatalmak most színlelt felháborodással egyszerre a Hitler-ellenes koalíció egyezményeire, s különösen egyes mellékmegállapodásokra utalnak, hogy azt állíthassák: az augusztus 13-i intézkedések jogellenesek. A Hitler-ellenes koalíció megegyezéseinek értelme azonban az volt — mint ezt a potsdami egyezmény mindenki számára olvashatóan lerögzíti —, hogy ki kell irtani a német militarizmust és nácizmust, meg kell akadályozni, hogy valaha is feltámadjon, és biztosítani kell az egész német nép számára a békés és demokratikus fejlődést. A potsdami egyezmény rendszeres megsértésével és érvényesítésének megakadályozásával a nyugati hatalmak minden jogukat elvesztették arra, hogy másodrendű fontosságú egyezményekre hivatkozzanak, amint ezt most az úgynevezett berlini négyhatalmi státusszal teszik. Hiszen éppen ők maguk likvidálták a négyhatalmi státuszt. Szinte groteszkül hat, hogy a nyugati hatalmak a négyhatalmi egyezményekre való hivatkozással mozgási szabadságot követelnek egy új agresszió előkészítői számára, a háborús uszítás, az emberkereskedelem és a fejvadászok számára. Ezzel azonban csak még nyilvánvalóbbá teszik, hogy sutba dobták a Hitler-ellenes koalíció minden alapelvét.

A nyugati hatalmak álszent módon Nyugat-Berlin szabadságának és függetlenségének védelmére is hivatkoznak. Holott épp ők voltak azok, akik a megszállási statútum révén éveken át megtagadták Nyugat-Berlin lakóitól azt a jogot, hogy maguk alakíthassák életüket. Önrendelkezési jog, szabadság és függetlenség az amerikai szuronyok árnyékában — ez aztán igazán sajátságos értelmezése a nyugat-berlini lakosság jogainak!

A Szovjetunió kormánya viszont csakúgy, mint az NDK kormánya, ismételten hangsúlyozta, hogy hajlandó kötelezettséget vállalni Nyugat-Berlin tényleges szabadságának és függetlenségének szavatolására. Pearson amerikai újságíróval ez év augusztus 28-án folytatott beszélgetésében, N. Sz. Hruscsov, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke, kifejezetten hangsúlyozta: „Igérjék meg közösen és ünnepélyesen az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió, hogy tiszteletben tartják és megvédik Nyugat-Berlin szabad város szabadságát, függetlenségét és jogait."

Digitized by Google

Az NDK államtanácsának elnöke, Walter Ulbricht, július közepén, szintén ünnepélyesen kijelentette: „Nyomatékosan megismétlem a világ nyilvánossága előtt, az NDK kormánya és államtanácsa nevében, a Népi Kamara, a Német Szocialista Egységpárt és a demokratikus tömb többi pártja nevében biztosítom Nyugat-Berlin polgárait, hogy a demilitarizált Nyugat-Berlin szabad város jogát, hogy maga határozhassa meg rendszerét és szabadon dönthessen ügyeiben, nem fogjuk korlátozni; biztosítom Nyugat-Berlin polgárait: senki sem gondol arra, hogy beavatkozzék városuk ügyeibe és készek vagyunk arra, hogy szavatoljuk a szabad város összeköttetését Nyugattal és Kelettel, Északkal és Déllel. Csak egyet kívánunk tőlük: Nyugat-Berlin ne legyen többé a hidegháború támaszpontja."

A nyugati hatalmaknak a nyugat-berlini helyzet normalizálásával szemben hangoztatott képmutató kifogásai csak azt bizonyítják, hogy nem hajlandók feladni Nyugat-Berlint, a NATO-nak az NDK és az egész szocialista tábor elleni hídfőállását és zavaró központját. A nyugati hatalmakat mit sem érdeklik az egész békeszerető német nép érdekében, a béke biztosítására hozott intézkedések. Nekik az a fontos, hogy a nyugatnémet militarizmus megvalósítsa agressziós terveit, amelyek teljesen egybevágnak az ő szándékaikkal.

Még az amerikai és nyugatnémet lapoknak is el kellett ismerniök: sem a Szovjetuniónak és az NDK-nak ama javaslata, hogy adják meg Nyugat-Berlinnek a szabad, demilitarizált város státuszát, sem pedig az NDK kormányának augusztus 13-án foganatosított védőintézkedései nem sértették a nyugati hatalmak érdekeit. Mind a varsói szerződés tagállamainak nyilatkozata, mind pedig az NDK kormányának 1961. augusztus 12-i határozata nyomatékosan hangsúlyozza, hogy ezek az intézkedések semmiképp sem érintik a Nyugat-Németországot Nyugat-Berlinnel összekötő utakat. A kommunista pártok első titkárainak moszkvai tanácskozása erre vonatkozóan is világosan leszögezte: „A tanácskozás részvevői egyhangúan megerősítik, hogy a két német állammal való békeszerződés megkötése esetén, Nyugat-Berlin, mint demilitarizált szabad város, zavartalanul fenntarthatja összeköttetéseit a külvilággal. A békeszerződés megbízható és hatékony garanciákat fog lerögzíteni a Nyugat-Berlin ügyeibe való be nem avatkozás és a Nyugat-Berlinbe való bejutás biztosítására."

*

A nyugati hatalmak és Bonn, válaszképpen a Szovjetunió és az NDK kormányának békekötési javaslataira, fokozták háborús előkészületeiket, háborús hisztériát szítanak és erőszakkal fenyegetőznek. Ez megvilágítja a NATO valódi céljait. Több NATO-

Digitized by Google

ország hivatalos képviselője ismertette, milyen intézkedéseket tett országa a hadsereg megerősítésére; nyilvánosságra hozták részleges mozgósítások tervét is. Az angol kormány, mint ismeretes, kijelentette, hogy az Egyesült Államok példáját követve, további csapatokat szállít Nyugat-Németországba, Franciaország pedig Algériából hoz át csapatokat Európába. Ehhez Hruscsov elvtárs 1961. augusztus 29-én a következőket jegyezte meg: „Semmiképpen sem lehet szemet hunyni afelett, hogy a nyugati hatalmak a Nyugat-Berlinért folyó harcot mesterségesen felnagyítják és háborús hisztériát szítanak, hogy a nemzetközi feszültséget még jobban kiélezzék és ürügyet teremtsenek a Szovjetunió és az egész szocialista tábor elleni háború kirobbantására."

A Szovjetunió megfelelő biztonsági intézkedések foganatosításával — így a többi között a nukleáris fegyverkísérletek újrafelvételével — világosan figyelmeztette az imperialista háborús uszítókat. A Szovjetuniónak ezek az intézkedései a béke biztosítását szolgálják és ezért minden békeszerető ember üdvözli őket. Most már nem rádióaktív csapadéktól kéll félni, mint azt a nyugati hatalmak álszentül emlegetik, hanem — mint Hruscsov elvtárs mondotta —, attól, hogy maguk az atombombák hullanak le az emberek fejére.

A Szovjetunió függesztette fel elsőként, szabad elhatározásából 1958-ban az atomfegyverekkel való kísérletezést. Míg a nyugati hatalmak az atomfegyverkísérletek megszüntetésére vonatkozó mindennemű megegyezést szabotáltak, míg Franciaország zavartalanul folytatta kísérleteit a Szaharában — ami ellen az Egyesült Államok vagy Anglia kormánya egy szóval sem tiltakozott —, a szovjet kormány mindent megtett, hogy az általános és teljes leszerelést előmozdítsa. Az egész világ emlékszik még azokra a javaslatokra, amelyeket a szovjet kormány a múlt évben terjesztett az ENSZ XV. közgyűlése elé, az általános és teljes lefegyverzés ügyében. Ha mégsem sikerült e javaslatokat megvalósítani és a nemzetközi helyzetben enyhülést elérni, ezért a teljes felelősség a nyugati hatalmakra hárul.

*

Az elmúlt hetek eseményei bebizonyították, hogy a német nép békéjének biztosítása nagymértékben az NDK határozottságától és gazdasági erejétől függ. Az NDK lakossága tisztában van ezzel.

Ezt bizonyítja az a tény, hogy a fiatalok ezrei követték a Szabad Német Ifjúság központi tanácsának felszólítását és jelentkeztek önként a Nemzeti Néphadseregbe. A berlini Elektrokohle munkásai az NDK valamennyi üzeméhez felhívással fordultak, hogy a békeszerződés előkészítéseként emeljék termelésüket. A

Digitized by Google

városok és falvak sok százezernyi dolgozója követte már a munkások termelési felajánlását. Valamennyien kötelezték magukat arra, hogy még jobban dolgoznak, még nagyobb eredményeket érnek el, hogy az NDK gazdaságát minden külső zavarkeltéssel szemben védetté, s a béke bevehetetlen bástyájává teszik. Minél jobban megerősödik az NDK, annál kilátástalanabbá válnak a nyugatnémet militaristák tervei. Mindezzel a munkások, parasztok és az értelmiségiek harca világos iránymutatást kap.

A nyugatnémet dolgozóknak az a legfontosabb kötelessége, hogy az NDK dolgozóival közösen megzabolázzák a nyugatnémet militarizmust és kikényszerítsék az egész Németországot átfogó békekötést.

A Német Demokratikus Köztársaságnak és az egész német békeszerető népnek erős és megbízható barátai vannak. Az NDK a hatalmas szocialista táborhoz tartozik, amelynek népei szilárdan mellette állnak és mindenképpen támogatják. Ez a záloga annak, hogy a német nép igazságos harca győzni fog és Európa békéje biztosítva lesz.

Digitized by Google

Anyagi érdekeltségi rendszerünk és a műszaki fejlesztés

Írta HEGEDÜS ANDRÁS

A szocialista tábor országaiban, és így hazánkban is, nagy társadalmi-történelmi jelentősége van a műszaki haladás meggyorsításának. Mindenekelőtt ez az útja annak, hogy a szocialista országok a termékek egy főre jutó termelésében ne csak elérjék, hanem túl is haladják a legfejlettebb iparral rendelkező kapitalista államokat. Ezt az összefüggést húzta alá a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának határozata, amely szerint: „... el kell érnünk, hogy a munka termelékenysége, a műszaki szinvonal emelkedése meggyorsuljon a népgazdaságban, hogy jobban megközelítsük az élenjáró országok színvonalát;"[1]

A műszaki haladás meggyorsítása érdekében a felhalmozásra jutó anyagi javak egyre bővülő részét e célkitűzésre kell fordítanunk és gondoskodnunk kell arról, hogy a termelési kapacitások bővítésére szolgáló beruházások a lehető legnagyobb mértékben biztosítsák az ipar műszaki színvonalának emelését.

Anyagi eszközök azonban korlátozottan állnak rendelkezésünkre és a műszaki fejlesztés meggyorsítása megköveteli a lehető leghatékonyabb felhasználásukat. Ehhez viszont részint olyan számítási módszerek kellenek, amelyek segítségével el lehet dönteni az anyagi eszközök és szellemi erőforrások optimális felhasználási módját, részint pedig a tervgazdálkodás konkrét rendszerét kell úgy továbbfejleszteni, hogy az messzemenően elősegítse az előzőekben említett optimális megoldások kidolgozását és valóraváltását.

A marxista közgazdaságtudományoknak — ezen utóbbi célkitűzés elősegítése érdekében — a műszaki fejlesztés szempontjából behatóan kell vizsgálnia a tervgazdálkodás konkrét rendszerét, s így az iparban alkalmazott különböző intézményi-, gazdálkodási- és ösztönzési formákat.

A szocialista termelési viszonyok kialakulása megszünteti a termelőerők és a termelési viszonyok között a kapitalizmusban

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusa, Kossuth, 1959. 176. oldal.

Digitized by Google

fennálló ellentmondást és ezzel lehetőség nyílik olyan tervszerű gazdálkodási rendszer kiépítésére, amely messzemenően elősegíti a műszaki haladás meggyorsítását. Ilyen gazdálkodási rendszer kialakulása azonban nem automatikusan megy végbe; a tudomány és a gyakorlat — a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika — szoros együttműködésére van szükség ahhoz, hogy a gazdasági élet különböző területein alkalmazott szervezeti-, gazdálkodási-, anyagi érdekeltségi formák a műszaki haladás érdekeinek megfeleljenek. De az, ami ma megfelel, holnapra elavulhat. „... semmiféle forma sem lesz végleges, amig a teljes kommunizmushoz el nem érkezünk," — írja Lenin. Mindenekelőtt a termelőerők, a tulajdonviszonyok és a társadalmi tudat fejlődése következtében időnként változtani kell a szervezeti-, gazdálkodási és anyagi érdekeltségi formákat is. A változtatásnál, a különböző gadasági formák megválasztásánál sokféle szempontra kell tekintettel lenni; amelyek közül egyike a legfontosabbaknak a műszaki haladás meggyorsításának érdeke.

A tervgazdálkodásnak olyan konkrét rendszerét kell kialakítani, amely optimális feltételeket teremt a műszaki haladás számára és ezt a változó körülményeknek megfelelően időben tovább kell fejleszteni. Ezen a rendkívül összetett és bonyolult kérdéscsoporton belül különösen nagy jelentősége van az anyagi érdekeltségi rendszer olyan kialakításának, amely az ipar minden e szempontból jelentős területén hatékony ösztönzést jelent a műszaki fejlesztés meggyorsítására. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy a műszaki fejlesztés ütemét egyedül, vagy akárcsak főként is az anyagi érdekeltségi rendszer dönti el, kétségtelenül nagy szerepe van ebben az erkölcsi ösztönzésnek, a tervezési-, a beruházási-, a pénz- és anyaggazdálkodási rendszereknek, a szervezeti formáknak, a központi irányítás módjának, stb. Tanulmányom ennek a sokrétű feladatnak csupán egy tényezőjével, az anyagi érdekeltségi rendszernek a műszaki fejlesztésre gyakorolt hatásával foglalkozik, s ezt is csak a szorosabban vett állami ipar területén vizsgálja.

A kérdések — még így lehatárolva is — rendkívül összetettek és bonyolultak. Ebből következik, hogy nem lehetett célom pontos megoldási receptek kidolgozása, hanem mindössze néhány fontosabbnak vélt összefüggés megmutatására vállalkozhattam, amelyek más, hasonló vizsgálatokkal együtt, vitákban kiérlelve, talán bizonyos segítséget adhatnak a gyakorlati intézkedések kidolgozásához.

Az anyagi érdekeltségi viszonyok műszaki fejlesztésre gyakorolt hatását vizsgálva, elöljáróban tisztáznunk kell a műszaki fejlesztés fogalmát. Műszaki fejlesztésen általában olyan cselekvéssorozatot értünk, amely a munkatárgyaknak, a munkaeszkö-

Digitized by Google

zöknek és ezzel a gyártási folyamatnak, vagy a gyártmánynak a műszaki tökéletesítésére és ezzel a munka termelékenységének a növelésére, a munkafeltételek megjavítására, vagy a termék használati értékének a fokozására irányulnak.

A műszaki fejlesztés és a tervgazdálkodás konkrét rendszere közötti összefüggés vizsgálatánál az egyik leggyakrabban előforduló szemléleti hiba, hogy sokan — a valóságtól elszakadva — az ipari termelést és a műszaki fejlesztést azonosítják, nem veszik tekintetbe, hogy a műszaki fejlesztési tevékenység a különböző iparágakban és az egyes vállalatoknál nem egyforma súllyal szerepel. Az iparágak és vállalatok egy részében viszonylag lassan változó technológia mellett, hosszabb időn keresztül egy ugyanazon termék gyártása folyik, s mind a munka anyagi feltételei, mind a gyártott termék műszaki tökéletesítésének nagyon korlátozottak a lehetőségei (nitrogén műtrágyagyártás, pamutipar, stb). Ilyen iparágakban és vállalatokban a népgazdaságilag jelentős műszaki fejlesztés legtöbbször szorosan össze van kötve az üzem „kívülről" végrehajtott korszerűsítésével, a gép-park, vagy berendezések kicserélésével és új technológia beállításával. Nem lehet kétséges, hogy az anyagi javak termelésének ilyen szektoraiban — amennyiben a korszerűsítés időszakától és sajátos feladatoitól eltekintünk — túlnyomórészt az üzemszerű termelés ésszerű megszervezése, a megfelelő minőség biztosítása, s a termelési költségek csökkentése a döntő feladat.

Egészen más a helyzet azokban az üzemekben, ahol gyorsan kell változnia a gyártott terméknek, vagy a termékválasztéknak és ennek következtében viszonylag rövid időszakok alatt a technológiában, a munka tárgyi feltételeiben is jelentős változások mennek végbe. Idetartoznak mindenekelőtt a termelőeszközök gyártásával foglalkozó iparágak, az itt végbemenő műszaki fejlesztés döntő hatással van az egész ipar műszaki haladására. Ilyen vállalatoknál a műszaki fejlesztési tevékenység — ha a népgazdasági érdeket nézzük — sokszor elsődlegesebb, mint az üzemszerű termelés megszervezése. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy itt is ne lenne fontos az üzemszerű termelés ésszerű megszervezése.)

A műszaki fejlesztés szempontjainak megfelelő anyagi érdekeltségi rendszer kiépítésénél egyike a legfontosabb feladatoknak ennek a megkülönböztetésnek, illetve a belőle eredő követelményeknek a végiggondolása. A gyakorlatban azonban — és sokszor még az elméleti munkákban is — nem tettünk és nem teszünk különbséget az egyes iparágak és vállalatok között aszerint, hogy tevékenységeikben a műszaki fejlesztésnek milyen jelentősége van. Ez a gazdasági életben megnyilvánuló sematizmusnak egyik sajátos megjelenési formája. Ebből következett az, hogy az anyagi érdekeltségi rendszer kiépítésénél — különösen az 50-es évek ele-

Digitized by Google

jén — egyoldalúan az üzemszerű termelés szempontjai voltak az irányadók, s emellett a műszaki fejlesztés meggyorsításához fűződő érdekek, *függetlenül attól, hogy az egyes iparágakban, illetve vállalatoknál a műszaki fejlesztésnek milyen súlya volt,* erősen háttérbe szorultak. Olyan helyzet alakult ki, hogy viszonylag szűk műszaki fejlesztési tevékenységet folytató vállalatok számára alkalmasnak vélt anyagi érdekeltségi formákat mechanikusan alkalmaztuk azokra az iparágakra és a vállalatokra is, amelyeknek a tevékenységében — össznépgazdasági érdeket véve figyelembe — elsődleges jelentősége a műszaki fejlesztésnek van.

Sokan ezen gondolat ellen — nem éppen alaptalanul — azt vethetik fel, hogy a műszaki fejlesztést és a folyó termelést a gondolkodásban nem szabad mechanikusan szétválasztani, hiszen a műszaki fejlesztés minden eredménye a folyó termelésben realizálódik. Ez igaz, csakhogy ez a folyamat általában nem vállalati, hanem népgazdasági szinten alkot egységet. Ez az egység magábanfoglalja a műszaki fejlesztés és a folyó termelés ellentmondását. S az egységen belül az egyes oldalak megkülönböztetése, különös sajátosságok figyelembevétele nem jelent feltétlenül mechanikus szétválasztást, hanem a sematikus gondolkodás elleni harcot szolgálja. A műszaki fejlesztés és a folyó, vagy más kifejezéssel üzemszerű termelés, *az anyagi javak termelésének ez a két szektora, oldala,* egységet alkot és szétválaszthatatlanul összefonódik, de azért ezen az egységen belül mindegyiknek megvannak a különös sajátosságai.

A felvetett kérdés vizsgálatánál gyakori hiba még, hogy sokan csupán egyik vagy másik anyagi érdekeltségi formának, (pl. a prémiumnak) a műszaki fejlesztésre gyakorolt hatását vizsgálják, s nem a teljes anyagi érdekeltségi rendszerből indulnak ki. Nem nehéz logikailag belátni, hogy a műszaki fejlesztés ösztönző mértékére befolyással vannak még olyan anyagi érdekeltségi formák is, amelyek semmiféle közvetlen kapcsolatban sem állnak a műszaki fejlesztési feladatok teljesítésével, de amelyek esetleg ellentétes irányban hatva, csökkentik a műszaki fejlesztésre ösztönzést.

Az iparban használt legfontosabb anyagi érdekeltséget megvalósító formák, amelyek a műszaki fejlesztésre gyakorolt anyagi ösztönzésként létrejövő hatást befolyásolják, mindenekelőtt a következők: a) az alapbérezés rendszere, b) a premizálás és a jutalmazás, c) a nyereségrészesedés, d) az újítási és a találmányi díjak.

A következőkben az anyagi érdekeltség rendszerének az ipari vállalatok vezető beosztású dolgozóira és a műszakiakra gyakorolt hatását vizsgálom, mert az iparvállalati dolgozók e két rétegének a műszaki fejlesztésben különösen fontos szerepe van.

A tanulmány lehatárolásának szükségessége miatt nem fog-

Digitized by Google

lalkozom a műszaki fejlesztés szempontjából olyan fontos rétegek anyagi érdekeltségi viszonyaival, mint a kutató- és tervezőintézetek és a beruházó vállalatok dolgozói.

1. Az alapbér, mint ösztönzési forma és a műszaki fejlesztés

Az alapbért az elméleti és gyakorlati szakemberek közül sokan nem tekintik ösztönzési formának, jóllehet a keresetekben az alapbérnek döntő súlya van. (Egy 1957-ben készült KSH felvétel szerint a mérnökök rendszeres keresetének közel 90 százalékát az alapbér és a pótlékok tették ki.) Ez a hiedelem az alapbérezésnek abból a többé-kevésbé ma is érvényes gyakorlatából ered, hogy az alapbér emelkedése nincs szoros kapcsolatban az egyéni munka eredményességével; jelentősebb alapbéremelés ugyanis új beosztásba és ezzel együtt új fizetési csoportba kerülés útján lehetséges, mert egy fizetési csoporton belül — pl. a műszaki ügyintéző I., vagy a műszaki ügyintéző II. csoportokban — az alapbérek szorosan az átlag körül helyezkednek el.

A gyakorlat tehát valamelyest igazolni látszik az alapbér kizárását az ösztönzési formák közül, ha azonban elméletileg közelítjük meg a kérdést, nem nehéz belátnunk, hogy a kereset döntő részét kitevő bérezési elemnek az egész anyagi ösztönzési rendszer kiépítése szempontjából rendkívül fontos szerepe lehet és a semlegesítése hiba. Ebben a kereseti elemben nagy lehetőség rejlik arra, hogy a dolgozókat — szóbanforgó esetben a vállalatok vezető dolgozóit és a műszakiakat — eredményes munkára, ismereteik, képességeik és készségeik kifejlesztésére, s végső soron eredményes műszaki fejlesztésre ösztönözze. Ennek a lehetőségnek a kihasználása azonban az alapbérezési rendszer konkrét formájától függ, közelebbről attól, hogy az egyes dolgozók egy ugyanazon munkakörben milyen lehetőséget látnak alapbérük emelésére, illetve csökkentésére és mennyiben látják azt, hogy ez összefügg egyéni munkájuk eredményességével, illetve ismereteik és készségeik növelésével.

Ha a dolgozók vizsgált körében az alapbérezés szerinti csoportosítást, illetve az egyes csoportokra megállapított minimális és maximális kereseti határokat a műszaki fejlesztés szempontjából vizsgáljuk, akkor az egyik legszembeötlőbb sajátosság, hogy a fizetési határok megállapításainál a beosztás formális vonatkozásai (igazgató, főmérnök, műszaki ügyintéző I., műszaki ügyintéző II. stb.) a döntők és viszonylag háttérbe szorul az adott munkakör, illetve a beosztás által megkövetelt szakértelem, felelősség stb., ami a műszaki fejlesztési tevékenységben nagy szerepet játszik.

Digitized by Google

Nem vesszük kellően figyelembe, hogy a formailag azonos beosztásúak, a népgazdaság számára különböző fontosságú munkát végeznek és ahhoz, hogy *munkájukat megfelelően ellássák, rendkívül eltérő előképzettség, készség, képesség követeltetik meg.* Az alapbérezési rendszernek ez a hibája érvényes az igazgatói beosztásoknál éppen úgy, mint a főmérnököknél és a műszaki ügyintéző I. és műszaki ügyintéző II. csoportokban. A hajóiparban például az A. vállalatok főmérnökei átlagosan 4583 Ft fizetést kapnak, a gyapjúiparban pedig 4275-öt. Hasonlóan nincs lényeges különbség az átlagkeresetekben a műszaki ügyintéző I. és műszaki ügyintéző II. kategóriákban sem.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az átlagkeresetek megszabásánál helyes lenne egyszerűen *a népgazdasági fontosságból kiindulni, mint ahogyan ez az 50-es évek elején történt.* A népgazdasági fontosság meghatározása nagymértékben szubjektív alapon történt és nem egyezett meg a beosztásnak a munkaerővel szemben támasztott követelményeivel. Messzemenően *figyelembe kellene azonban venni azt, hogy az adott munkaköri feladat jó elvégzése milyen fokú szakismeretet, képességet és készséget követel meg és milyen felelősséget ró a munkakört betöltő dolgozóra.* Ez ma nem elsősorban központi intézkedéseket követel.

A jelenlegi alapbérezési rendszerben ugyanis a vállalatok vezetőinek viszonylag szabad kezük van személyi bérek megállapítására. Az iparban központilag mindössze a műszaki dolgozók átlagkeresetét és a különböző fizetési csoportokban az alapbérek alsó és felső határait kötik meg. Az alapbérek sokszor mégsem a munkaeredményhez és a képességhez igazodnak, *hanem erősen kiegyenlítettek, a legtöbb esetben a bércsoportátlag körül helyezkednek el.* S az évről évre tervszerűen rendelkezésre álló átlagbértartalékot és azt, ami a magasabb keresetűek nyugdíjba lépésével képződik, szintén a keresetek kiegyenlítésére használják fel. Így az alapbér nem olyan irányban ösztönöz, hogy mindenki a képességei szerint dolgozzék. Az egyik híradástechnikai üzemben például az I. csoportba sorolt szerkesztők alsó alapbérhatára 2200 Ft, felső határa 2500 Ft. Az alapbérnek ez a kiegyenlítődése természetesen odavezet, hogy a munkaeredmények sok helyen kimutathatóan *nem a képességek szerint alakulnak, hanem a fizetésekhez hasonlóan kiegyenlítődnek.*

A következőkben azután látszólag betarthatjuk az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét, mégis, mert lényeges eltérés van a munkaeredmény és a képesség között, megsértjük az elosztás „mindenki képességei szerint, mindenkinek munkája szerint" szocialista elvét.

De van ennek a kérdésnek még más fontos mozzanata is. A képesség — különösen, ha ezt a fogalmat szélesen értelmezzük —

Digitized by Google

s belevesszük a készséget is — fejleszthető, s a bérezési rendszernek fontos feladata nemcsak a meglevő, a potenciális, a szunnyadó képesség aktivizálása, hanem az is, hogy a szocialista társadalom tagjait ösztönözze ismereteik és készségeik sokoldalú kifejlesztésére.

Különösen fontos ez a műszaki fejlesztés szemszögéből.

A műszaki fejlesztés érdeke megköveteli, hogy azok, akik ezen a területen dolgoznak, nagy energiával, sok szabadidő ráfordítással fejlesszék szakmai ismeretüket, nyelvtudásukat, matematikai ismereteiket stb. A műszakiakat az alapbérezési rendszer — az előbbiekben említett hibái miatt — nem ösztönzi megfelelően erre. A magasabb fizetés elérése sokszor nem azzal kapcsolatos, hogy valaki sokoldalúan bővíti ismereteit és kiszélesíti készségeit, hanem nagyrészt csak akkor következhetik be, ha magasabb beosztásba kerül, csoportvezető, osztályvezető, főmérnök stb. lesz. Ezek a munkakörök legtöbbször viszont már speciális vezetői tudást, szervezési készséget követelnek meg, s ilyen beosztásokba a műszakiaknak viszonylag kis része kerülhet. A népgazdaság érdeke az lenne, hogy jobban képzett műszakiak maradjanak meg szerkesztői, tervezői munkakörökben és bizonyos esetekben — ha ismereteik, képességeik és munkájuk következtében erre rászolgálnak — nem kisebb alapbérrel, mint amilyennel a magasabb beosztású csoportokba soroltak rendelkeznek. *Ugyanakkor a kényelmesen élők ne juthassanak meg nem szolgáltan jelentős keresethez.* Ezt a célkitűzést természetesen csak fokozatosan lehet elérni, oly módon, hogy az évről-évre tervszerűen rendelkezésre álló és a nyugdíjazás révén kialakuló átlagbértartalékot a vállalatok vezetői a műszaki fejlesztés szempontjait figyelembe véve osztják el. Emellett az illetékes iparirányítási szervek az átlagbérek évenkénti megszabásánál jobban figyelembe vehetnék azt, hogy az egyes vállalatoknak milyen műszaki fejlesztési feladatokat kell megoldaniok.

Többek között az előzőekben röviden vázolt alapbérezési gyakorlat vezet oda, hogy a tehetséges műszakiak jelentős része nem a munkakörén belül fejti ki tevékenységét, másodállást, szakértői munkát vállal, munkakörén kívül végez újítási munkát stb. A már említett 1957-es felvétel szerint a vállalati főmérnökök 71,4 százaléka élvezett mellékjövedelmet. Természetesen ezek a mellékfoglalkozások a maguk helyén a legtöbb esetben hasznosak a társadalom számára, de aligha lehet kétséges, hogy a népgazdaságnak sokkal előnyösebb, ha a műszakiak mindenekelőtt saját munkakörükön belül fejtik ki képességeiket és teljes odaadással dolgoznak abban a tudatban, hogy alapbérük is képességük szerint kifejtett munkájuk eredményeihez igazodik.

Ehhez hasonló probléma még az is, hogy az alapbérek mai

Digitized by Google

rendszerében nem jut kifejezésre a képzettség, amint ezt az alábbi tábla adatai is mutatják.

(KSH 1957-es reprezentatív felvételének adatai.)

Munkakör	Az adott munkakörben foglalkoztatott			
	1. mérnök képesítésű dolgozók átlag alapbére	2. technikusi képesítésű dolgozók átl. alapbére	3. mérnök és techn. képesítéssel nem rendelkezők átl. alapbére	összes dolgozók (1 + 2) átlag alapbére
Műszaki ügyintéző I.	100	95,—	93,9	96,1
Műszaki ügyintéző II.	100	99,2	100,5	99,9

Vannak természetesen bizonyos munkakörök, ahol a mai helyzetben a mérnöki képzettség nincs jelentősen előnyben a technikusi, sőt a szakmunkás képzettséggel szemben sem. (Itt elsősorban a művezetői beosztást említeném, gondoljunk csak arra a különösségre, ami a vezetési készség tekintetében egy fiatal kezdő mérnök és a gazdag élettapasztalattal, középfokú, vagy szakmunkás képzettséggel rendelkező művezető között fennáll.) Más azonban a helyzet a műszaki ügyintéző I. és II. csoportokban, ahová a műszaki fejlesztés szempontjából fontos műszaikak tartoznak.

Az alapbéreknek a műszaki fejlesztést is figyelembe vevő helyes megállapítása különösen nagy jelentőségű a fiatal műszaki generáció fejlődése szempontjából. Ez az egyik legfontosabb anyagi eszköz, ami elősegítheti azt, hogy a fiatal műszakiak az egyetem elvégzése után időt és energiát nem sajnálva, tovább tanuljanak és a társadalom érdekében kifejlesszék képességeiket.

2. Az ipari vállalati prémium-rendszernek, mint kollektív ösztönzőnek hatása a műszaki fejlesztésre

Jelenleg az iparban a vezető beosztásúak és a műszakiak premizálására felhasznált pénzkeret jelentős részben (az ún. függő rész) a vállalat kollektív eredményeihez kötött, ezért ez úgy tekinthető, mint a kollektív ösztönzés egyik formája. (A fennmaradó részt a vállalat ún. független keretként kapja — munkája eredményétől függetlenül — és ezt a részt csak mint egyéni ösztönzőt lehet figyelembe venni.)

Az ipari minisztériumokat az elmúlt években az a célkitűzés vezette, hogy a prémiumkeret vállalati eredménytől függő részét olyan mutatóval kapcsolják össze, amely a vállalati eredményt komplex módon tükrözi. Ez a gondolat tette a prémiumkeret kialakításában fontos tényezővé a költségszintet, amely a vállalati

Digitized by Google

eredmény egyik legösszetettebb mutatója. A legnagyobb KGM vállalatokban a termelési költségszint javításáért adják a prémiumkeret 50 százalékát.

Ez az elgondolás alapjában helyes olyan üzemekben, amelyekben viszonylag lassan változik a termékösszetétel és a munka anyagi feltétele (munkatárgy és munkaeszköz). Ilyen üzemekben a vállalati tevékenységet — amennyiben az árképzés és a pénzügyi gazdálkodás rendszere megfelelő — több-kevesebb pontossággal jól tükrözi a költségszint alakulása, s az ehhez kötött prémium takarékos gazdálkodásra ösztönöz. Nem így van ez azokban az üzemekben, ahol jelentős műszaki fejlesztési tevékenység folyik.

A költségszint alakulása nem tükrözi a műszaki fejlesztési eredményeket, sőt ahogy ezt az utóbbi időben több közgazdasági tanulmány kimutatta — ellentétben állhat ezzel. Ez a gondolat késztette a KGM-et, hogy már 1960-tól kezdve a függő keret bizonyos meghatározott részének a kifizetését — az elmúlt évben mintegy 25 százalékát — a műszaki fejlesztési feladatok teljesítésétől tegye függővé. A műszaki fejlesztési prémiumfeladatot az általános gyakorlat szerint az illetékes iparigazgatóság tűzi ki, mégpedig úgy, hogy a vállalat műszaki fejlesztési tervének tételeiből választja ki a premizálni kívánt feladatokat. (Van, ahol az egész műszaki fejlesztési terv teljesítése szerepel prémiumfeltételként.)

A Híradástechnikai Iparigazgatóság az 1960-as évben a Beloiannisz Híradástechnikai Gyár részére nyolc műszaki feladat teljesítéséhez összesen 405 000 forintnyi prémium kifizetését kötötte. Az igazgatóság a műszaki fejlesztés igényességében levő különbséget igyekezett figyelembe venni, s ennek megfelelően a kitűzött prémiumösszeg szóródása — a feladat nagyságától és népgazdasági jelentőségétől függően — 4000—120 000 forint szélső értékek között mozgott.

Az Egyesült Izzó számára szintén nyolc műszaki fejlesztési feladat teljesítéséért tűztek ki prémiumot, összesen 550 000 Ft összegben. Itt a prémiumfeladatok közül hétnek a teljesítése esetén 50 000 forintnyi és egyért 200 000 forintnyi összeg kifizetését ígérték.

Az Orion Gyár részére tíz feladat teljesítésére tűztek ki prémiumot, összesen 250 000 forintnyi összegben; az egyes feladatok teljesítéséért járó prémiumösszegek között is nagy szóródás tapasztalható 1000-től egészen 85 000 forintig.

A prémiumösszeg kifizetésének feltétele a felsorolt esetekben majdnem mindig *valamilyen műszaki megoldás határidőre való teljesítése*. A műszaki megoldás hivatalos elfogadása a legtöbb

Digitized by Google

esetben a prémium kifizetés előfeltétele. A prémiumfeltételek között azonban nem szerepel a megoldás színvonala — s ez érthető is, mert ezt nehéz valamilyen exakt mutatóval kifejezni. A premizálásnak ez a módja viszont arra ösztönöz, hogy az elfogadható, legalacsonyabb műszaki színvonalú megoldást válasszák, hiszen ilyen esetekben a határidőre való teljesítés könnyebben megoldható feladat. Bizonyos mértékig ebben az irányban hat — amint később látni fogjuk — az újítási díj, mint ösztönző is.

A Hajóipari Igazgatóság más módszerrel dolgozott és tételesen állapította meg azokat a műszaki fejlesztési feladatokat, amelyeknek teljesítéséért meghatározott összegű prémium kifizetését engedélyezi, de nem szabta meg, hogy az egyes feladatok teljesítéséért külön-külön mekkora összeget fizet. Az egyes tételeknél történt lemaradást esetenként bírálta el és az eredetileg előirányzott keretet ennek megfelelően csökkentette.

A Dej Hajógyár esetében pl. tíz feladatot jelölt meg, amelyből a vállalat mindössze egyet nem teljesített. Az Óbudai Hajógyár viszont kilenc feladatból csupán egyet hajtott eredményesen végre. A Ganz Darugyár hét feladatból [illegible]et teljesített, hármat nem.

A nem teljesítések elbírálása azonban arra mutat, hogy a prémiumok odaítélésében nem lehet következetesen az előírt feladatok teljesítéséből kiindulni. A Dej Hajógyárnál kitűzött 230 000 Ft-ból 200 000-et fizettek ki, az Óbudai Hajógyárnál 197 400 Ft-ból 98 700-at, a Ganz Darugyárnál 136 000 Ft-ból 120 000-et. Ilyen esetben a műszaki fejlesztési prémium elérése nagyon esetleges, s az utólagos, szubjektív megítéléstől függ.

Ez arra mutat, hogy több műszaki fejlesztési feladatot magábanfoglaló tervtől függő prémiumkeret utólagos elbírálása sok nehézséget okoz és emiatt az általa kiváltott ösztönzői hatás is lényegesen kisebb, mint akkor, ha egyes konkrét műszaki fejlesztési feladatért meghatározott összeget írnak elő prémiumként. Ez utóbbi esetben viszont a formális teljesítés (a megadott határidőre) háttérbe szoríthatja a műszaki fejlesztésnél rendkívül fontos minőségi követelményeket.

Ezek a módszerek tehát több okból sem jelentenek megfelelő megoldást — bár az előző helyzethez képest kétségtelenül javulást hoztak:

a) A prémiumfeltételek a vállalati prémiumkeret függő részének odaítélésénél egyre bonyolultabbá és áttekinthetetlenebbekké váltak és ezért ösztönző hatásuk emiatt általában is csökken.

S ez a folyamat tovább tart: Az egyik legutóbbi rendelkezés szerint pl. a vezetők prémiuma 15—20 százalékkal csökkenhet, ha a részükre előírt anyagkészlet csökkentést nem hajtják végre.

Digitized by Google

A vállalati prémiumkeret műszaki fejlesztési feladatokkal való összekapcsolása mindezek miatt — bár alapjában helyes intézkedés — de nem jelent eléggé hatékony ösztönzést.

b) A prémiumkeret függő része egy bizonyos hányadának az összekapcsolása a műszaki fejlesztési feladatokkal laza tervezésre ösztönöz. A vállalatok a műszaki fejlesztési terveknél különben is igyekeznek lazán tervezni, félnek attól, hogy ezek a tervek kooperációs nehézségek miatt nem valósulnak meg és ugyanakkor beépítésre kerülnek az önköltségi, a termelési stb. tervekbe.

c) A függő prémiumkeret hozzákapcsolását a műszaki fejlesztési tervhez, vagy az egyes feladatokhoz, megnehezíti az is, hogy a műszaki fejlesztésben elért eredmények rendkívül nehezen fejezhetők ki exakt mutatókban.

Az értékmutatók meg általában használhatatlanok a műszaki fejlesztési eredmények mérésére. A különböző műszaki-gazdasági mutatók egy nevezőre hozása viszont, s annak alapján a vállalat műszaki fejlesztési eredményeinek a megállapítása rendkívül nehéz feladat és sok teret ad a szubjektív megítélésnek. Ebből következik az, hogy a vállalatok a műszaki fejlesztési feladatok határidőre történő teljesítéséért kapnak prémiumot — mert ez megfogható s ellenőrizhető — függetlenül attól, hogy milyen színvonalon áll a szóbanforgó műszaki megoldás.

d) Nem méltányos, hogy a műszaki fejlesztési tevékenységért járó prémiumkeret különböző méretű és jelentőségű műszaki fejlesztési tevékenységet folytató vállalatoknál, akár egy iparigazgatóságon belül is, azonos százalékban függjön a teljes prémiumkeret nagyságától és végsősoron a műszaki béralap mennyiségétől, mert ahogy bevezetőben említettük, az egyes vállalatok műszaki fejlesztési tevékenységének a méretei között rendkívül nagy különbségek vannak.

Mindezekből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a függő keret egy részének összekapcsolása a vállalat műszaki fejlesztési feladataival, bár bizonyos mértékben megjavítja a műszaki fejlesztési tevékenység ösztönzését, de korántsem tekinthető kielégítő megoldási módnak.

Véleményem szerint — a műszaki fejlesztési tevékenység anyagi ösztönzésére a *jelenlegi prémiumkeret terhére* külön prémiumalapot kellene létrehozni, amelynek felosztása a vállalatok között sok tekintetben különbözne a folyó termelés ésszerű megszervezésére ösztönző s jelenleg is érvényben levő prémiumozási rendszertől. A műszaki fejlesztési prémiumkeret iparigazgatóságonkénti s vállalatonkénti nagyságát nem a termelési volumen, s nem is az ipari termelői létszám, vagy a műszaki létszám alapján kellene meghatározni, hanem az egyes iparágak, illetve vállalatok

Digitized by Google

műszaki fejlesztési tevékenységének népgazdasági jelentősége és terjedelme szerint, amit a szóbanforgó terület műszaki fejlesztési igényességének nevezhetünk.

A gyakorlatban tehát ki kellene dolgozni iparáganként és vállalatonként olyan mutatót, amely jellemzi az adott területen a műszaki fejlesztés népgazdasági szempontból szükségszerű terjedelmét, vagyis a műszaki fejlesztési igényességet és az egyes iparágaknak, illetve vállalatoknak juttatott műszaki fejlesztési prémiumkeretet ettől függően kellene megállapítani. Ilyenfajta mutatót iparunkban a különböző termékcsoportokra 1958-ban kidolgoztak, amikor az ipari termelő árképzés új rendszerében termékcsoportonként megállapították a műszaki alap képzésére szolgáló százalékot. (Más kérdés, hogy ennek a mutatórendszernek a kidolgozása tapasztalati úton történt és így a szubjektív megítélés a százalékkulcsok megállapításánál még szerepet játszott.) Ezt alapul lehetne venni, vagy legalábbis messzemenően fel lehetne használni.

Mindez egyben azt is jelentené, hogy az iparágak és vállalatok nagy részében — ahol jelentősebb műszaki fejlesztési tevékenység nem folyik, vagyis ahol a műszaki fejlesztési igényesség alacsony — külön műszaki fejlesztési prémiumalap képzésére nem lenne szükség. Más kérdés, hogy egyéb szempontból a jelenlegi premizálási rendszer szorul-e változtatásra.

E cikk keretében nincs lehetőség arra, hogy kitérjünk a premizálási rendszernek a műszaki fejlesztéssel közvetlen kapcsolatban álló ellentmondásainak elemzésére. Az a körülmény ugyanis, hogy a prémium a jelenlegi megoldási formájában elsősorban az üzemszerű termelést, s a költségek csökkentését állítja a figyelem központjába és nem a műszaki fejlesztést, nem jelenti azt, hogy ne lennének más tekintetben is negatív vonásai. A közgazdasági irodalom ezek közül sokkal már behatóan foglalkozott, ilyenek mindenekelőtt a pontos tervezésre ösztönzés problémája, a választék és minőség kérdései, az ipari termelői ár indokolatlan növelésében való érdekeltség stb. Általános hibaként merül fel mindezen komoly problémák mellett az is, hogy a prémium egy bizonyos idő elteltével fizetéskiegészítésként lép fel. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata azonban túlhaladja e tanulmány kereteit.

Visszatérve a külön műszaki fejlesztési prémiumalap kérdéseire, mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy függjön-e és milyen módon az egyes vállalatok eredményeitől.

Ha a vállalati műszaki fejlesztési prémiumkeret a kollektív eredményektől teljesen független, akkor ez, mint kollektív ösztönző nem jöhet számításba. (Az előzőekben láttuk, hogy a jelenlegi helyzetben a prémiumkeret, mint kollektív ösztönző, csak na-

Digitized by Google

gyon elenyésző hatást gyakorol a műszaki fejlesztésre, sőt sok esetben negatív irányban hat rá.) Éppen ezért a műszaki fejlesztési prémiumalap független keret formájában csak átmeneti megoldásként kezelhető, s jó lenne olyan megoldást találni, amely mellett ez hatékony és pozitív kollektív ösztönzővé lehet.

Véleményem szerint olyan értékbeni mutatót kellene kimunkálni, amely a műszaki fejlesztési feladatok népgazdasági eredményét képes lenne megközelítően tükrözni.

Csehszlovákiában az utolsó években széleskörű kísérletek folynak a gyakorlatban is, ilyen jellegű mutató kialakítására.

1959-ben megjelent rendelet szerint (196/1959.) a műszaki fejlesztési prémiumkeretet a gazdasági eredmény szerint állapítják meg, amely alatt azt a „tiszta gazdasági hasznot értik, amelyet a műszaki fejlesztés egy évi időszak folyamán a termelésben és a felhasználók részére eredményez". Fogyasztási javaknál azonban nem veszik tekintetbe a fogyasztóknál elért gazdasági hasznot. Ezt a mutatószámot több fontos mozzanattal egészítik ki, mert ez önmagában még nem ad megfelelő alapot a prémium szintjének megállapításához.

Ilyenek mindenekelőtt a következők:

a) a feladat megoldásának társadalmi jelentősége;

b) a megoldás újszerűsége;

c) a megoldás műszaki igényessége.

Vélményem szerint a vállalati eredménytől független műszaki fejlesztési prémiumkeret megállapítása mellett — amelynek reális alapja az iparág, illetve az egyes vállalatok műszaki fejlesztési igényessége — egy-két iparágban kísérletként már most be lehetne vezetni olyan rendszert, amely elősegítené a folyamatos áttérést a műszaki fejlesztés népgazdasági eredményétől függő prémiumalap rendszerre. (Ez az áttérés s maga a kísérlet is — tekintve, hogy a műszaki fejlesztés népgazdasági eredményessége csak évek múltán mérhető — szükségszerűen hosszabb időt vesz igénybe.)

3. A prémiumnak, mint egyéni ösztönzőnek hatása a műszaki fejlesztésre

Az eddigiekben a prémiumalapot úgy tekintettük, mint a kollektív ösztönzőt. Ettől meg kell különböztetnünk a prémiumalap felosztását a vállalaton belül, azaz a prémiumnak egyéni anyagi ösztönzőként való felhasználását. A prémiumalap képzésének a módja ugyanis önmagában még nem determinálja a rendelkezésre álló pénzösszegek felhasználásának a mikéntjét.

A prémium műszaki fejlesztésre gyakorolt ösztönző hatása

Digitized by Google

mindenekelőtt a prémiumkeret szétosztásának a módjától függ, mert az egyéni, illetve csoportos anyagi ösztönzés ebben az esetben sokkalta hatékonyabb, mint a vállalati szintű kollektív ösztönzés, ezért vizsgálatunk szempontjából ennek a kérdésnek különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. (Elvileg e kérdéscsoportba sorolhatók a műszaki fejlesztésért adott jutalmak, amelyekkel az e célra rendelkezésre álló összegek viszonylag csekély volta miatt külön nem foglalkozom.)

A prémiumkeret egyéni, illetve csoportos szétosztásának különféle változatai lehetségesek. A kérdés könnyebb elméleti és gyakorlati kezelhetősége érdekében helyes megkülönböztetni a szétosztási módok három alaptípusát:

1. Gazdasági mutatóhoz (termelékenységi mutató, költségszint stb.) *kötött prémium;* a prémium automatikusan, minden különösebb mérlegelés nélkül, a feltétlenül megszabott gazdasági mutató (önköltség, termelési terv stb.) alakulásától függően változik;

2. *Célprémium;* előre kitűzött feladat végrehajtásáért meghatározott összegű prémium jár;

3. *Jutalom;* bizonyos feladatok elvégzése, vagy a munka általános értékelése alapján utólag állapítják meg a prémiumösszeget.

Arra a kérdésre, hogy ezen három alaptípus közül a műszaki fejlesztés szempontjából melyiknek a felhasználása a leginkább megfelelő, nem lehet minden munkakörre érvényes választ adni. *A konkrét körülmények, az adott munkakör sajátosságai döntik el,* hogy az egyéni premizálásnak milyen alaptípusát, illetve ezeknek milyen kombinációját a legcélszerűbb alkalmazni. Hasonló helyzet ez, mint amilyen a munkabérezés területén a bérformákkal kapcsolatban áll fenn, ahol úgyszintén nincs egyedül üdvözítő bérforma.

A premizálást egyéni anyagi ösztönzőként vizsgálva, különbséget kell tennünk a vállalat vezető dolgozói és a műszaki beosztásúak között. A premizálás jelenlegi rendszerében ugyanis lényeges eltérés van a vállalat 3—4 vezetője (igazgató, főmérnök, főkönyvelő) és a műszakiak premizálása között.

A prémiumrendszer nem kellő hatékonysága a műszaki fejlesztésre, illetve negatív vonásai — amiről az eddigiekben szó volt — mindenekelőtt a vállalatok vezető dolgozói premizálásában jutnak ki. A vállalatok vezető dolgozóinak premizálási feltételei ugyanis a legtöbb esetben azonosak a vállalati prémium-feltételekkel.

A műszaki fejlesztési feladatok különösen az igazgatóra és a főmérnökre rónak jelentős többletmunkát. S emiatt nagy különbség van olyan üzemek vezetésével szemben támasztott követelmé-

Digitized by Google

nyek között, ahol hosszabb ideig ugyanazt a gyártmányt nagyrészt változatlan technológiával állítják elő és azok között, ahol a gyártmány és a gyártás technológiája viszonylag rövid időközökben változik.

Ez a különbség a vállalatok vezetőinek a prémiumrendszerében jelenleg nem jut kifejezésre. A prémium maximuma éppen úgy, mint az alapbér, nem érzékeny az egyes vállalatok termelésének műszaki igényességére, hanem végső soron a gyár dolgozói létszámától függ.

A vállalati vezetők voltaképpen a jelenlegi helyzetben a vállalat terv szerinti működéséért prémiumot kapnak, s ugyanezért kapják a nyereségrészesedést is, de ugyanakkor nem jutnak anyagi elismeréshez a ténylegesen többletmunkát jelentő és többletismeretet igénylő műszaki fejlesztési feladatok teljesítéséért. Ezt a kérdést nem oldja meg az, ha az azonos mértékben megállapított — tehát a vállalat nagyságától függő — prémiumkeret egy részének kifizetését műszaki fejlesztési feladatok határidőre való teljesítéséhez kötik; ez inkább büntető, mint jutalmazó intézkedés.

Az önálló műszaki fejlesztési prémiumalap létesítése lehetőséget adna a ténylegesen többletmunkát jelentő műszaki fejlesztési feladatok premizálására. Ez véleményem szerint főleg utólagos jutalom formájában történhetne, a vállalati vezetők műszáki fejlesztés érdekében végzett munkájának sokodalú elemzése alapján. Ezekben a munkakörökben konkrét műszaki fejlesztési feladatokhoz kötött prémiumrendszer az előző fejezetben felsorolt indokok alapján nem látszik célszerű megoldásnak. Emellett meggondolandó lenne magának a vállalati besorolási rendszernek a felülvizsgálata is és a műszaki fejlesztési igény figyelembevétele a vállalati kategóriák (A, B, C, D) megállapításában.

A műszaki dolgozók esetében az egyéni és a kollektív ösztönzés között a prémiumfeltételek tekintetében már jelentősebb eltérés van a gyakorlatban, mint a vállalatok vezető dolgozóinál. A műszaki dolgozók premizálása, ma már egyre inkább a munkakörükből fakadó konkrét feladatok — köztük műszaki fejlesztési tevékenység — sikeres elvégzéséhez kötődik. Az ipari vállalatok egy részében azonban még ma is olyan feladatokat igyekeznek kitűzni a műszaki dolgozók elé, amelyeknek a teljesítése biztosítja a vállalat prémiumkeretének az elnyerését, de amelyhez a műszakiak egyéni munkájának kevés köze van. Ebből következően a műszakiak egyéni prémiumfeltételei sokszor még ma is nagyon általánosak és nincsenek megfelelő tekintettel a premizált dolgozók egyéni munkakörére.

Ilyen általános prémiumfeltételek kitűzése — ami különösen 1956 előtt az egyik sajátossága volt a műszakiak premizálásának

Digitized by Google

— a prémium fizetéskiegészítő jellegét erősíti és nem ösztönzi hatékonyan az egyes műszaki dolgozókat arra, hogy egyéni feladataikat az átlagosnál színvonalasabban végezzék el.

A minisztériumok egy része — látva ezt a helyzetet — az utóbbi években igyekezett fellépni a prémium fizetéskiegészítéssé változtatása ellen és különböző rendeletekkel arra kényszeríti a vállalatokat, hogy konkrét, sőt gazdaságossági feladatokkal alátámasztható prémiumfeladatokat tűzzenek ki a műszaki dolgozók elé.

A műszaki fejlesztési tevékenységet azonban legtöbbször nem lehet egyénekre bontani, hiszen egy-egy új konstrukció tervezését nem egy dolgozó, hanem meghatározott csoport végzi. Ezért szükségszerűvé válik, hogy a vállalatok ezen a téren nagyrészt csoportos ösztönzési formát alkalmazzanak — amely átmenet az egyéni és a kollektív között — és a műszaki fejlesztési feladat teljesítéséért ne egy dolgozó, hanem a műszakiak meghatározott csoportja részére tűzzenek ki prémiumot. A csoportos anyagi érdekeltségi formának a hatékonysága nagymértékben függ a közösen premizált műszakiak jó kollektív együttműködésétől és attól, hogy miként történik a csoportosan „megkeresett" prémiumösszeg szétosztása.

Ezzel kapcsolatban újra csak felmerül a prémium kiegyenlítődésének problémája, vagyis az a kérdés, amit az alapbérezés esetében már vizsgálat tárgyává tettem. Különböző tényezők hatására a műszaki fejlesztési feladatok teljesítéséért kapott prémium szétosztása legtöbbször nem a végzett munka szerint, hanem a már egyébként is erősen kiegyenlített alapbérhez igazodik. Ez a kollektíva munkájára abban az esetben nem hat ki károsan, ha nagyrészt kiegyenlítettek az eredmények, illetve a képességek. Egyéb esetben az ilyenfajta egyenlősdi erősen csökkenti a prémium ösztönző hatását, akadályozza a képesség szerint végzett munkát és gátlólag hat a szakismeretek és a készségek fejlesztésére is.

A premizálásnak a műszaki fejlesztés szempontjából hibás formai megoldása a prémium negyedévhez, illetve éves határidőkhöz kötése is. A műszaki fejlesztési feladatok teljesítése ugyanis nem igazodik a naptári időszakokhoz, közöttük nem egy olyan akad, amelynek a teljesítése több évet vesz igénybe. A műszaki fejlesztésért naptári időszakonként kiosztott prémium egymagában is a prémium fizetéskiegészítés jellegét és az egyenlősdit erősíti. A műszaki fejlesztés ösztönzésére szolgáló prémiumalapot éppen ennek a hibának a kiküszöbölése érdekében hosszabb időre — s nem egy évre — kellene előírni és lehetőséget kellene adni a vállalatoknak arra, hogy az így több évre meghatározott keret-

Digitized by Google

tel alapszerűen gazdálkodjanak és a fennmaradó összegeket egyik évről a másikra minden megkötés nélkül átvihessék.

A prémiumok felosztása a műszaki dolgozók között ma lényegében az alapbérük szerint történik és ebben csak kis mértékben érvényesül az a szempont, hogy az egyes dolgozók munkájának milyen a társadalmi hasznossága. Ennek egyik oka abban van, hogy a rendelkezésre álló prémiumkeretekhez képest túlságosan széles a premizáltak köre. Az állami szervek ezt látva, az elmúlt években egyre határozottabban szálltak szembe a prémiumok szétaprózásával. Ennek eredményeként az ipar legnagyobb részében jelentősen leszűkült a premizáltak köre, ami az előbb kifejtettek alapján önmagában feltétlenül helyeselhető. Külön vizsgálandó azonban az a kérdés, hogy a műszaki fejlesztésben fontos szerepet játszó műszakiak nem maradnak-e ki a premizáltak köréből. Ez a probléma különösen 1961-ben vált jelentőssé, amikoris minisztertanácsi határozat kötelezte a vállalatokat az ipar egész területén a premizáltak körének szűkítésére.

A vállalati prémiumfeltételek megállapításának jelenlegi módja, amely az évben elért eredményekre helyezi a hangsúlyt, nem ösztönzi a vállalati vezetőket a perspektivikus jellegű feladatok teljesítésére, hanem abba az irányba gyakorol hatást, hogy a vállalatok vezetői a premizáltak körének a megállapításánál azokat részesítsék előnyben, akik hasonló rövid távú célok érdekében dolgoznak. Ezzel magyarázható, hogy sok üzemben fontos önálló munkát végző tervezők és szerkesztők nem részesülnek rendszeres prémiumban, ilyen vállalatokban következésképpen a premizálási rendszer teljesen hatástalan a műszaki fejlesztésben kulcsszerepet betöltő műszakiakra. Már egymaga ez a tény is indokolja a műszaki fejlesztési prémiumkeret különválasztását az általános ipari vállalati prémiumtól.

A prémiumnak, mint ösztönzőnek, a műszakiakra gyakorolt hatását vizsgálva, számításba kell vennünk azt is, hogy a műszakiak keresetében a nyereségrészesedés aránya nagyobb, mint a prémiumé. A műszakiakra azonban a nyereségrészesedés, mint konkrét célra ösztönzés nem fejt ki jelentős hatást, ellentétben a vállalatok vezető dolgozóival, akik nagyfokú felelősséget éreznek a nyereségrészesedés maximumának eléréséért. Ez azonban őket is — az előzőekben leírtak alapján — inkább a folyó termelés ésszerű megszervezésére ösztönzi — ami önmagában csak helyeselhető —, mint műszaki fejlesztési feladatok kezdeményezésére és magas szintű elvégzésére.

Az eddigiekben felvetett megoldási lehetőségek magukban hordják azt a veszélyt, hogy a prémiumok elosztásánál megnövekszik a szubjektív megítélés szerepe és ezzel együtt nagyobb lehetőség nyílik visszaélésekre. Hiba lenne azonban, ha a vissza-

Digitized by Google

élésektől való félelmünkben lemondanánk arról a lehetőségről, hogy anyagi érdekeltségi rendszerünket a műszaki fejlesztést hatékonyabban ösztönzővé tegyük. A műszaki fejlesztési feladatok premizálásánál a lehetséges visszaélések csökkentése érdekében különösen fontos a lehető leghatékonyabb társadalmi ellenőrzés érvényesítése mind a prémiumfeladatok kitűzésénél, mind a prémiumok odaítélésénél.

4. Az újítási és találmányi díj és a műszaki fejlesztés

Az újítási és találmányi díj, mint anyagi ösztönző, egyénibb, biztosabb, jogszabályokban közvetlenebbül és pontosabban rendezett és az egyéni teljesítmény helytelen megítélésének ezen a területen viszonylag kevesebb a szerepe. Éppen ebből következik, hogy a tehetséges műszakiak túlnyomó része dolgozik újításon, ami társadalmunk számára alapjában hasznos tevékenységet jelent, s műszaki előrehaladásunknak egyik fontos záloga. Néhány reprezentatív jellegű megfigyelés alapján arra lehet következtetni — pontos számot itt statisztikai adatok hiányában nem tudok adni —, hogy az összes kifizetett újítási díjnak mintegy a háromnegyed részét — kereken évi 75 milliót — a műszakiak kapják meg, ami mintegy egyharmada a műszakiak által évente kapott prémiumösszegnek.

A prémiumösszeghez képest ez nem látszik nagyon jelentősnek, de kisebb a különbség, ha nem a pénzösszegeket vetjük egybe, hanem az általuk a műszaki fejlesztésre kifejtett ösztönző hatást vizsgáljuk. Fel lehet ugyanis tételeznünk, hogy az újítás lehetősége a műszakiak legtehetségesebb részét ösztönzi műszaki feladatok sikeres megoldására, s éppen ezen keresztül képességeik és készségeik kifejlesztésére.

Nem szabad megfeledkezni azonban az újítási díjnak, mint a műszakiak ösztönzőjének negatív oldaláról sem, ami bizonyos esetekben zavarhatja a műszaki fejlesztést. Ez mindenekelőtt a következő jelenségben mutatkozik meg:

a) A gyártmány és különösen a gyártás fejlesztésénél egyes műszakiak arra gondolhatnak, hogy maradjon újítani való a bevezetett technológián és az új terméken. Távol áll tőlem, hogy a becsületes műszakiakat gyanúsítsam, egyszerűen az egyéni és a társadalmi ellentmondásra kívánok rámutatni. Az új gyártmány és új technológia, ha valóban korszerű megoldásban kerül megvalósításra, akkor ezen kevesebb újítani való marad és az érte kapott prémium nem mindig egyenlíti ki a kieső újítás díját. Furcsa helyzet alakul így ki, az ösztönzés csak az i megoldás megvalósulása után — tehát jelentős időbeli késéssel — kezd hatni. Különösen 1956 előtt állt fenn ez a helyzet, amikor az az álláspont érvényesült, hogy a tervezői újítás nem fogadható el. Ezen

Digitized by Google

a merev álláspontot az 1957-es és az 1958-as kormányrendelet ugyan enyhített, de továbbra is vitás, hogy a tervezők elgondolásai milyen esetben kezelhetők újításként.

b) Az újítási díj függ a termelt szériától és nem egy esetben arra ösztönözheti a vállalatok műszaki dolgozóit, hogy elavult gyártmányt is a megengedettnél hosszabb ideig gyártsanak, mert hiszen ily módon az újítási díj összege növekszik. Újra nem valamiféle vádról, gyanúsítgatásról van szó, hanem az objektív érdekek nem megfelelő összeegyeztetéséről.

A Hajdúsági Iparművek például nem akart áttérni a hengeres mosógépre, egyesek szerint azért, mert a vállalat volt vezetői a régi típust újításként kezelték és míg az újítási díjat meg nem kapták, nem akarták az új típust gyártani. Csak az Országos Tervhivatal erélyes közbelépésére indult meg a gyártás.

Természetesen hiba lenne azt gondolni, hogy ilyen tényezők a műszakiak cselekvését egyértelműen, vagy akárcsak döntő módon is meghatározzák, de ugyanennyire helytelen az is, ha nem vesszük számításba a társadalmi és az egyéni érdek közötti ellentmondásnak ezt a sajátos jelentkezési formáját.

Nem könnyű ezen a helyzeten változtatni. Helyezkedhetünk arra az álláspontra is, hogy ennek az ellentmondásnak a társadalom érdekében való feloldását bízzuk az erkölcsi ösztönzésre és a fegyelmezésre. De azt hiszem, jobb megoldás, ha arra törekszünk, hogy az újítási díj ne az elavult technológia és gyártmány bevezetésére ösztönözze a műszakiakat, amelyeken a későbbiek során korlátlanul van újítani való, hanem arra, hogy az új a lehetséges legkorszerűbb módon valósuljon meg. Ezért minden különösebb megkötés nélkül újításként kellene elfogadni a tervező mérnökök által kidolgozott olyan új korszerű műszaki megoldásokat, amelyeket munkájuk során alakítottak ki. A mércét azonban magasabbra kellene állítani, meg kellene követelni, hogy ezek a megoldások korszerűség tekintetében a haladó átlagos színvonalat feltétlenül elérjék.

* * *

Anyagi érdekeltségi rendszerünk az elmúlt években számottevő mértékben tovább tökéletesedett, ez a fejlődés tapasztalható a műszaki fejlesztésre ösztönzés tekintetében is. Nem lehet azonban nem látnunk, hogy éppen e tekintetben sok még a tennivaló; anyagi érdekeltségi rendszerünk jelentős továbbfejlesztése szükséges ahhoz, hogy az egyéni, a kollektív és a társadalmi érdekek között a műszaki fejlesztés feladatainak a megoldásában tökéletesebb legyen az összhang, s hogy az ösztönzésnek ezt a le nem becsülhető formáját jobban ki tudjuk használni a műszaki haladás meggyorsítására.

Digitized by Google

Korszerű termelés-szervezés a szocialista mezőgazdaságban

Írta CSIZMADIA ERNŐ

„Gondosan kell tanulmányoznunk az új hajtásait, a legnagyobb figyelmet kell tanúsítanunk irányukban, minden eszközzel elő kell segítenünk növekedésüket és ápolnunk kell ezeket a zsenge hajtásokat." (Lenin Művei 29. kötet, Szikra, 1953. 433. oldal.)

I.

Napjainkban gyakran esik szó arról, hogy a szocialista nagyüzemi viszonyok uralkodóvá válásával hazánkban is szinte határtalan lehetőségek nyíltak a mezőgazdasági termelés fellendítése előtt. Ez így is van. A lehetőség azonban még nem valóság. Értenünk kell hozzá, hogy a gyakorlatban egész népünk javára hasznosítsuk a szocialista nagyüzemi keret nyújtotta lehetőségeket.

Ebben a cikkben a Szovjetunió és az európai szocialista országok tapasztalataiból gyűjtöttünk össze néhányat, olyanokat, amelyek segíthetnek abban, hogy még világosabban rajzolódjék ki előttünk a korszerű szocialista nagyüzemi mezőgazdaság útja. Mindenekelőtt azokra az új technológiai eljárásokra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek napjainkban egyre jobban terjednek a mezőgazdaság szinte minden ágában, s amelyek nemcsak a termelés technológiájában idéznek elő forradalmi változást a régi paraszti és nagybirtokos gazdálkodáshoz képest, hanem a régebben kialakult termelés-szervezési elvekben és gyakorlatban is. Bennünket jobbára ez utóbbi érdekel. Természetes, hogy egy rövid cikk keretében nem vehetjük sorra ennek a változásnak összes fontosabb jellemzőjét, de a felvetett kérdés kifejtéséhez elegendő is, ha az átalakulás lényegére hívjuk fel a figyelmet.

Vegyünk sorra először néhány új technológiai eljárást. pl. a *kukoricatermesztés* köréből. Közismert dolog, hogy a kukorica az egyik legmunkaigényesebb növény és termesztése néhány évvel ezelőtt még nagy gondot okozott a szocialista nagyüzemekben. A Szovjetunióban pl. a kukorica vetésterülete egészen 1953-ig mindössze 3—3,5 millió hektár volt, az egész vetésterület 2 százaléka.

Digitized by Google

A termésátlagok szintén alacsonyak voltak. Az is ismeretes, hogy állami gazdaságaink, amelyek pedig az évek során a termelés egyre több ágában értek el kiváló eredményeket, a kukoricatermesztésben egyhelyben topogtak. 1957-ig évente csak 60—70 ezer holdon termeltek kukoricát.

Az utóbbi években fordulat kezdődött a szocialista országok kukoricatermesztésében. A Szovjetunióban 1953-tól 1960-ig hétszeresére emelkedett a kukorica vetésterülete, a termésátlag pedig megkétszereződött. Jelentős mértékben fejlődött Csehszlovákia, Románia, az NDK és hazánk kukoricatermesztése is.

Minek köszönhető ez a kedvező irányú változás? Főleg annak, hogy az utóbbi években egyre jobban elterjedt a nagyhozamú kukoricahibridek vetése, jelentős arányokban hódított teret a gépesítés, ezzel együtt javult az agrotechnika, nagy gondot fordítottak az optimális növényállomány kialakítására és a trágyázásra. A tapasztalatok szerint a bőtermő beltenyésztéses hibridkukoricák vetése 25—30 százalékkal növeli a termést. A Szovjetunióban 1955-ben még csak 115 ezer hektáron termesztettek hibridkukoricát, 1959-ben pedig már csaknem 10 millió hektáron. A Bolgár Népköztársaságban 1960-ban a kukorica-vetésterület 90 százalékán, hazánkban 60 százalékán, a Román Népköztársaságban 25 százalékán termesztettek hibridkukoricát. A Szovjetunióban az utóbbi években 100, Romániában 12, Bulgáriában 5, Magyarországon 10 hibridüzem épült.

A kukoricatermesztés új technológiájának kidolgozásában figyelemre méltó tapasztalatokat szereztek az NDK-ban és Magyarországon a vegyszeres gyomirtás alkalmazásával. Az NDK-ban 1960-ban az összes kukoricavetés 60 százalékán (mintegy 450 ezer kh-on végeztek vegyszeres gyomirtást, s az eredmény kielégítő volt. Hazánkban az állami gazdaságok 1960-ban több mint 35 ezer holdon, 1961-ben pedig ennek mintegy ötszörösén használtak kukoricavetéseikben gyomirtástra Simazint és Atrazint. 1960-ban a vegyszerrel kezelt területnek csaknem felén jó, egynegyeden kielégítő, egynegyedén pedig gyenge hatást értek el. 1960-ban a magyar állami gazdaságok a kedvezőtlen időjárás ellenére is 36 q szemeskukoricát nyertek hektáronként, s a vegyszerrel gyomirtott területeken a kukoricatermés (száraz szemtermésben számítva) hektáronként 4, 25 mázsával múlta felül a géppel és kézzel kapált kontroll táblák termését.[1]

A magyar tapasztalatok szerint a kukoricaművelésben az a termesztési módszer nyújtja a legnagyobb termést, amellyel egységnyi területen az egész tenyészidőszak alatt a legjobban és leg-

[1] Dr. Győrffy Béla—dr. Virág Árpád: A kapálás nélküli kukoricatermesztés problémái és eredményei Magyarországon. (Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1961. 2. sz. 75—80. oldal.)

Digitized by Google

olcsóbban biztosítható az optimális növényszám és a kukoricavetések gyommentesen tartása. A szuperszelektív vegyszerek alkalmazása valósággal forradalmat idéz elő a kukoricatermesztésben. Ha a vegyszerekkel jól végezhető a gyomirtás, akkor nincs szükség többé a kukorica kapálására, ennek a jelentősége pedig messze túlmutat a kukorica termesztésén. Alapvető változást idéz elő a munkaerőgazdálkodásban és a gépesítésben. Kihat a szántóföldi termelés egész szervezésére és azokra a gazdálkodási elvekre, amelyek még az igaerőre és kézimunkára alapozott „őstermelés" időszakában alakultak ki (pl. a szervesanyag- és tápanyagutánpótlásról, a vetésforgóról).

Nagy jelentőségű *a szemeskukorica betakarításának és tárolásának a Szovjetunióban kidolgozott új technológiája is.* Ismeretes, hogy a szemeskukorica- termesztésben (ha a főbb munkafolyamatok gépesítve vannak) az összes munkaráfordításnak mintegy 30—40 százaléka a betakarításra esik. Az élelmezési és takarmányozási célra szolgáló kukoricát általában csöves alakban takarítják be és tárolják. Ehhez kukorica-kombájnokat, csőfosztókat, kukoricamorzsolókat, szállító- és rakodógépeket használnak, a csöveket pedig górékban vagy a szabadban prizmákban tárolják. A természetes úton, levegővel való szárítás azonban 4—5 hónap alatt sem hoz kielégítő eredményt; a tapasztalatok szerint az ilyen tárolás nem csökkenti a szükséges mértékben a kukorica nedvességtartalmát, ezért penészedés és egyéb veszteségek következhetnek be. De ha nincs veszteség, akkor is nehézkes és drága a csöveskukorica betakarításának és tárolásának jelenlegi technológiája.

A Kubáni Traktor- és Mezőgazdasági Munkagépvizsgáló Kutató Intézet 1956 óta foglalkozik a kukorica gabonakombájnnal való betakarításával és a szemeskukorica-tárolás új, korszerű technológiájának kidolgozásával. Az új technológiának az a lényege, hogy a kombájn nemcsak betakarítja a csöveket, hanem a fosztatlan csövekről a levél- és szártömeg eltávolításával egyidőben le is morzsolja a kukoricát, így csak a szemet kell elszállítani és tárolni. Amint az intézet által 1959-ben lefolytatott kísérletek adatai mutatják, ez jelentős munka- és költség-megtakarítással jár. (Lásd a következő oldalon levő táblázatot.)

A gabonakombájnnal való szemeskukorica-betakarítás gazdaságosságához kétség sem férhet. Ez a módszer egy töredékére csökkenti a betakarítás munkaráfordítását és költségét, s azért is nagyon előnyös, mert gabonakombájnnal végezhető el, — megfelelő felszereléssel kiegészítve, melynek költségei azonban a tapasztalat szerint két év alatt megtérülnek — nincs szükség tehát speciális kukorica-betakarító kombájnra. Az új technológia széles-

Digitized by Google

A szemes- és csöveskukorica betakarításával és tárolásával kapcsolatos ráfordítások összehasonlítása

(1 ha-ra számítva)

Megnevezés	Betakarítás SZK—3 gabonakombájnnal		Betakarítás speciális (UKSZK—2, 6) kukoricakombájnnal	
	munkaerőráfordítás (normál munkaóra)	eszközráfordítás (rubel)	munkaerőráfordítás (normál munkaóra)	eszközráfordítás (rubel)
Kombájnbetakarítás	1,4	6,44	6,4	5,81
Szem vagy cső elszállítása	1,4	1,14	1,2	1,91
Csőfosztás	—	—	16,6	3,37
Csövek górába rakása	—	—	4,1	0,94
Csövek morzsolása	—	—	11,2	2,82
Szem szárítása	2,6	1,0	—	—
Összes ráfordítás/ha	5,4	8,58	39,5	14,85*

* Ebben a táblázatban a számításokat már új rubelben végezték. A továbbiakban az értékek még régi rubelben szerepelnek, ha csak ennek ellenkezőjét külön meg nem jelöljük.

körű elterjedését a Szovjetunióban ma csupán az akadályozza, hogy a kolhozoknak és szovhozoknak még nincs megfelelő tisztító és szárítóberendezésük, s nincs még tapasztalatuk a szemeskukorica tárolásában sem.[2]

A Szovjetunióban kimagasló eredmények születtek az utóbbi években a *cukorrépatermesztésben.* A szovjet nemesítők az egymagvú cukorrépa kinemesítésével és termesztési technológiájának kidolgozásával világhírnevet vívtak ki maguknak.

Tudjuk, hogy a cukorrépa magja összetett termés; gomoly, amely 2—5, vagy több termés összenövéséből keletkezik. Minden gomolyból annyi növény fejlődik, amennyi életképes mag van benne. Az először nyíló virágok magja a legnagyobb; ezekből erősebb csíranövényke és nagyobb gyökér nő. A vetés után egy gomolyból több növény fejlődik ki; ezek már fejlődésük kezdetén szorosan összefonódnak, elnyomják egymást és csak kézzel ritkíthatók. A cukorrépatermesztés legmunkaigényesebb és legnehezebb munkája az egyelés. Emellett a sokmagvú répa egyelése során gyakran éppen a legerősebben fejlődő növényeket távolítják el

[2] Oszkin—Csernih: Az élelmezési és takarmányozási célokra szolgáló szemeskukorica betakarításának és tárolásának új technológiája. (Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle, 1961. 2. sz. 128—132. oldal.)

Digitized by Google

(minthogy ezeket könnyebb megfogni) és a gyengébbeket hagyják meg, arról nem is szólva, hogy a meghagyott növény gyökérrendszere a leggondosabb egyelésnél is megsérülhet, s ez csökkenti a termést. Ha minden gomolyból csak egy növényke fejlődne, akkor a növények egyenletesebben helyezkednének el a sorban, könnyebb és gépesíthető lenne az egyelés. E cél érdekében megpróbálkoztak a répagomolyok feldarabolásával, ez azonban nem vezetett eredményre. Sok évi kitartó munkával a szovjet nemesítőknek sikerült olyan egymagvú cukorrépát kinemesíteniük, amely termőképesség tekintetében sem marad el a sokmagvú fajtáktól. Koloniec, Brodonesz, Buzanov, Zoszimovics, Mokan és Popov szovjet tudósokat ezért a munkáért 1960 áprilisában Lenin-renddel tüntették ki.

A Szovjetunióban eddig főleg többmagvú cukorrépa-gomolyt vetettek, s a cukorrépa négyzetes-fészkes vetésének elterjesztésétől, illetve a művelés gépesítésétől vártak nagy eredményeket. Ukrajnában, a Szovjetunió legnagyobb cukorrépa-termesztő vidékén — most is a négyzetes-fészkes művelést alkalmazzák a vetésterület nagy részén. 1959-ben például 900 ezer hektáron alkalmazták ezt a módszert és a soros műveléshez képest mintegy 20 millió mázsa terméstöbbletet nyertek, kb. 8 millió emberi munkanapot takarítottak meg. Az egyelést azonban továbbra is kézzel kellett végezniük. Az a törekvés, hogy teljesen gépesítsék az ismert répafajták termesztését, nem vezetett kielégítő eredményre, nem sikerült 40—50 munkanapnál lejjebb szorítani a munkaráfordítást.

Ukrajnában 1957-ben vetettek először egymagvú cukorrépát, összesen 2000 hektáron. A jó tapasztalatok alapján 1959-ben már 250 ezer, 1960-ban pedig mintegy 400 ezer hektárra terjesztették ki az egymagvú cukorrépa termesztését.

Az egymagvú cukorrépa-gomoly vetése nagy lehetőségeket tár fel a növény termesztésének komplex gépesítése előtt, s új technológia kidolgozását és alkalmazását teszi lehetővé. Ennek az új technológiának az a lényege, hogy a korábbinál kevesebb vetőmagot használnak fel, a növényeket négyzetes-fészkesen vetik, a művelést és a betakarítást pedig maximális mértékben gépesítik.

Az egymagvú cukorrépának az a legnagyobb előnye, hogy termesztésével minimálisra csökkenthető az élőmunka-felhasználás, s hozama nem kisebb, mint a sokmagvú répáé. Ezzel a módszerrel az ukrán kolhozokban és szovhozokban hektáronként 230—330 q hozamot értek el, 13—29 munkanap felhasználásával (amiből a kézimunka 4,7—19,8 munkanapot tett ki, szemben a négyzetes-fészkes művelésnél felhasznált 42 munkanappal). Egy

Digitized by Google

mázsa cukorrépának az önköltsége feleannyi volt, mint a hagyományos módszerrel előállított sokmagvú répáé.

Sokat változott az utóbbi években az *állattartás technológiája* is. Hosszú időn át a szocialista országok a nagyüzemi állattartásban és hízlalásban elsősorban arra törekedtek, hogy a régi paraszti istállókat és berendezéseket nagyüzemi istálókkal és egyéb felszereléssel váltsák fel. Nem sokat változott azonban a korábbi technológia és termelés-szervezés, s a takarmányelőállítás és takarmányozás technológiája sem. Minden szocialista ország jelentős beruházásokat eszközölt a nagyüzemi állattartás kialakítása érdekében, mivel azonban a tartás technológiája nem sokat változott — a korszerű berendezések, felszerelések hatékonysága is meglehetősen alacsony volt, nem emelkedett kielégítően a munka termelékenysége, s drágán állították elő az állati termékeket. Az utóbbi években e tekintetben is fordulat figyelhető meg. A Szovjetunióban és egyes európai népi demokráciákban *terjed a gépesített, automatizált, új állattartási technológia.*

A szarvasmarhatartásban például gyorsan hódít teret a szabadtartás és a korszerű (főleg halszálkás) fejőházas rendszer. Az OSZFSZK mezőgazdasági minisztériumának adatai szerint 1960-ban a köztársaság 58 megyéjében több mint kétmillió szarvasmarhát tartottak szabadtartásos módszerrel, ebből több mint 400 ezer volt a tehén.[3]

A szabadtartásnak nagy előnye, hogy jóval kevesebb emberi munka kell az állatok gondozásához és a termékek nyeréséhez, magas fokon gépesíthető a legtöbb munkafolyamat, s ennek eredményeképpen jelentős mértékben emelkedik a munka termelékenysége és csökken az önköltség. További előnye az, hogy csökkennek az istállóépítési költségek.

Istállózott tartással a legjobb fejők is legfeljebb 50—60 tonna tejet fejtek évente (8—12-es tehénlétszámot véve alapul). Szabadtartásos technológiával, korszerű fejőházas rendszerekben ennek tizszeresét is kifeji egy fejő. Számos példát lehetne felhozni mind a munkatermelékenység emelkedésére, mind az önköltség csökkentésére. A vlagyimiri terület kísérleti gazdaságában a régi tehéntartási rendszer idején 130 tehenet 11 fejő fejt, most, az új rendszerben egyetlen fejő végzi 131 tehén fejését. Ugyanitt, a „Sztálin 50. születésnapja" nevű kolhozban, régen 1,6 munkanapot fordítottak egy mázsa tej előállítására, most pedig csak 0,75 munkanapot. A számítások azt mutatják, hogy ha az OSZFSZK-ban általánosan alkalmazzák a szabadtartásos technológiát, évente mintegy félmillió ember szabadulna fel a tehenészetekből más

[3] Mangazejev: A szabadtartásos szarvasmarhatenyésztés effektivitása. (Ekonomika Szelszkovo Hozjajsztva, 1961. 2. sz. 62—67. oldal.)

Digitized by Google

munkára, s egy milliárd rubel munkabért lehetne megtakarítani. A dolgozók munkabére nőne, de az önköltség mégis számottevően csökkenne. Ha minden kolhozban és szovhozban az új módszert alkalmaznák, évente (17 millió tonnás évi tejtermelést számítva) mintegy 2—3 milliárd rubelt lehetne megtakarítani a ráfordítások csökkenésével.

Szabadtartással jelentős mértékben csökkenthetők az építési költségek. Nemcsak a beruházás kerül kevesebbe, hanem jóval több állat tartható el ugyanott. Egy Moszkva-területi kolhozban pl. egy állat férőhelye a régi technológiával 2530 rubelbe, szabadtartással 2150 rubelbe kerül. Az adatok szerint a régi istállók átalakítása is gazdaságos. Egy kolhozban az átalakítás 89 ezer rubelbe került, de a korábbi 69-ről 150-re emelkedett az ott elhelyezett tehenek száma. Ha a többlet-létszámnak új istállót építenek, ez 245 ezer rubelbe került volna. Kiszámították, hogy az OSZFSZK-ban kb. egy milliárd rubelbe kerülne a régi istállók átépítése. Ha az átalakítás eredményeként elhelyezhető nagyobb állomány részére új istállókat kellene építeni, az 4 milliárd rubelbe kerülne.

Hasonló tapasztalatokról olvashatunk az ukrán földművelésügyi miniszternek 1960-ban megjelent egyik cikkében is.[4] Ukrajnában szintén gyors ütemben terjed a szabadtartásos rendszer. Baszov, a Rosztov-területi tanács végrehajtó bizottságának elnöke például azt írja, hogy 1960 első negyedében a terület kolhozaiban és szovhozaiban már 114 fejőállás működött és még 100 volt épülőben, főképp halszálkás rendszerűek. A kézifejés idején a kolhozokban 12, a szovhozokban 15—16 tehenet tudott kifejni egy-egy fejőnő, most pedig 45—100-at. A Lenin kolhoz (novocserkaszki járás) 220-as tehenészetében 15 fejőnő dolgozott. Most, a halszálkás fejőállások felépítése után, 4 fejőnő és 1 motorkezelő végzi el ugyanazt a munkát.

Hasonló tapasztalatokról számolhatunk be a csehszlovák, a német és a bolgár gyakorlat alapján is. Csehszlovákiában 1954 óta kísérleteznek ezzel a módszerrel, az NDK-ban és Bulgáriában az utóbbi években próbálták ki.

A sertéstartásban és hízlalásban szintén a csoportos (ún. kutrica nélküli) automatizált, gépesített technológia terjed. A csehszlovák tapasztalatok szerint a kocák csoportos tartása lehetővé teszi, hogy egy sertésgondozó 40—50 állatot lásson el, s ez mintegy 50 százalékkal emeli a munka termelékenységét. Csoportos tartással jobban ki lehet használni a sertésól területét, ezért ugyanabban az ólban kétszeresére növelhető az állomány.

[4] Szpivak: Az állati termékek termelése növelésének tartalékai. Ekonomika szelszkovo hozjajtszva 1960. 5. sz. 10—15. oldal. Lásd uo. A. Baszov cikkét a rosztovi terület állattenyésztése komplex gépesítésének fejlődéséről. 55—58. oldal.

Digitized by Google

Még ennél is nagyobb arányban emeli a munka termelékenységét a sertéshízlalás gépesítése és automatizálása. A csehszlovák gépesített hízlaldákban önetetők alkalmazásával, a takarmányszállítás és a trágyaeltakarítás gépesítésével 8 órás munkanap alatt 1000—1200 hízósertést lát el egy dolgozó. A régi technológia alkalmazása idején egy mázsa hús előállításához 8 munkaórára volt szükség, az új hízlalási móddal $1^1/_2$—2 is elegendő. A korszerű, gépesített hízlaldáknak 40—50 százalékkal kisebb a beruházási költsége, illetve az amortizációja, mint a szokásos sertéshízlaldáké.[5]

A hús-, a tej- és a tojásgyárak működtetése természetesen *korszerű, tudományos alapokon álló takarmányozást* követel. A technika, a biokémia fejlődése lehetővé teszi, hogy bővítsük a takarmányozásra használt anyagok mennyiségét, javítsuk minőségüket. Közismert tény, hogy mennyire befolyásolja a végső eredményeket a takarmányoknak az etetéshez való előkészítési módja. Ezért napjainkban a korszerű nagyüzemi állattenyésztésnek megfelelő, automatizált berendezések alkalmazásán alapuló ipari termelés váltja fel a takarmányok összeállításának és előkészítésének eddigi, hagyományos módszerét.

II.

A Szovjetunió és egyes európai népi demokráciák gyakorlata meggyőző adatokat szolgáltat arról, hogy az új technika és a korszerű technológiai eljárások elterjedése a mezőgazdaságban is *erősíti a termelés koncentrációját, elősegíti a gazdaságok (termelési egységek) méreteinek növekedését.* A munkatermelékenység és önköltség is kedvezőbben alakul a koncentráció magasabb fokán álló gazdaságokban.[6]

A statisztikai adatok a mezőgazdasági termelés minden ágában a koncentráció hatékonyságát mutatják. A nem-feketeföld övezetének gabonatermelő szovhozaiban pl. megvizsgálták, hogyan alakul az önköltség a gabona-vetésterület nagyságával összefüggésben. Megállapították, hogy azokban a gazdaságokban, amelyekben a gabona-vetésterület nagysága 100 ha sem volt, egy mázsa gabona önköltsége 100—170 rubel között ingadozott. Ahol azonban a vetésterület 100—150 ha között volt, ott az önköltség 44—125, ahol pedig a vetésterület 500—1000 ha között volt, ott az önköltség 55—88 rubel között ingadozott. Végül: az 1000 ha-nál nagyobb

[5] Novák—Pytel: A szarvasmarhatartás új módszerei. (Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle 1959. 5. sz. 113—114. oldal.) Gulda: A sertéshízlalás közgazdasági célszerűsége. (Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle. 1960. 6. sz. 33—37. oldal.)

[6] Muratov—Szinzinisz: A mezőgazdasági vállalatok méreteiről... (Ekonomika szelszkovo hozjajsztva 1960. 10. sz. 38—44. oldal.)

Digitized by Google

gabona-vetésterületű üzemekben egy mázsa gabona önköltsége mindössze 39—60 rubel volt.[7]

A szovjet tapasztalatok szerint a kertészetben és a gyümölcstermelésben is a nagyterületű, korszerű, nagyüzemi gyümölcsösök telepítése és üzemeltetése a munkatermelékenység növelésének és az önköltség csökkentésének egyik legfontosabb feltétele.

A kolhozok és szovhozok tapasztalatai e tekintetben is teljesen megegyeznek. A Központi Feketeföld-övezet szovhozaiban pl. a 300 hektárnál nagyobb gyümölcsösökben egy mázsa termék önköltsége csak egynegyede, a munkafelhasználás pedig mindössze hatodrésze volt annak, amennyi a 10 hektár alatti gyümölcsösökben.[8]

A gabonagyárakon kívül egyre több húsgyár és tojásgyár is létesül a Szovjetunióban. Szovjet közgazdák egyre erőteljesebben hangsúlyozzák és bizonyítják, hogy a korszerű állattartás, a nagy hozam és az olcsó állatitermék-termelés csak *korszerűen gépesített nagy állattenyésztő farmok* kialakítása útján oldható meg. Szerintük az állattenyésztés minden ágában ennek az irányzatnak kell érvényesülnie a szarvasmarha-tenyésztésben éppen úgy, mint a baromfihús- és tojástermelésben.

A szarvasmarha-tenyésztésben jól mutatják a koncentráció gazdasági hatékonyságát a kurgani terület kolhozainak adatai. Itt a kisebb farmokon az egy mázsa termékre eső munkaráfordítás kétszerannyi, a tej önköltsége pedig 40 százalékkal nagyobb volt, mint a nagy tehenészetekben. A szarvasmarhahízlalásban szintén jelentős volt a különbség a nagyobb állomány javára.[9] A kolhozok egy részében az állatállomány szétaprózott. Sok még az olyan gazdaság, ahol minden brigádnak mindenféle állata van, pl. 50—80 tehene, 100—150 sertése, 300—500 baromfija. Ilyen körülmények között szinte lehetetlen az állattenyésztési munkák gépesítése, az állattenyésztő telepeken jórészt nehéz fizikai munka az uralkodó. A szétaprózottság hátrányai egy-egy kolhozon belül is megérződnek. A Rosszija kolhozban pl. (belozerszki járás) a 2. számú brigádnak 145, a 3. számú brigádnak csak 75 tehene volt. Az egy mázsa tejre eső munkafelhasználás a 2. számú brigádban 2,8 munkanap, a 3. számúban 3,7 munkanap, az egy dolgozóra jutó kifejt tej 110,1, illetve 69,8 mázsa, egy mázsa tej önköltsége pedig 84,25, illetve 94,28 rubel volt.

Az akmolinszki terület szovhozainak adatai alapján megállapították, hogy a tej önköltsége a 300—500-as tehenészetekben 20 százalékkal, a 800-nál nagyobb tehenészetekben pedig 40 száza-

[7] Chodaszevics: A nem-feketeföld övezet gabonatermesztéséről. (Ekonomika szelszkovo hozjajsztva 1961. 3. sz. 22—26. oldal.)

[8] A specializáció és koncentráció előnyei a gyümölcs és a szőlő termelésben. (Ekonomika szelszkovo hozjajsztva, 1961. 3. sz. 70—79. oldal.)

Digitized by Google

lékkal volt alacsonyabb, mint a 100 tehenet tartó szovhozokban. A gyapjú önköltsége a 10 ezresnél nagyobb állományban 26 százalékkal volt alacsonyabb, mint az 1000 darabos állományban, s a sertéshús-termelés önköltsége is az állomány nagyságával szorosan összefüggően, ugyanilyen irányban alakult.[10]

Ezekből az adatokból vonták le a szovjet közgazdák és mezőgazdák, hogy az állatitermék-termelés fellendítése és gazdaságosságának fokozása végett meg kell szüntetni a szétaprózottságot, s egy-egy telephelyen olyan nagyra kell növelni az állományt, hogy lehetővé váljék az állattenyésztési munkák korszerű gépesítése és a technika hatékony kihasználása. Szerintük az utóbbi évek tapasztalatai alapján a korszerű technológia elterjesztésével, a 600—800-as, vagy ennél is nagyobb tehenészetek kialakítása a legcélszerűbb. Ami a sertéshízlalást illeti, már az utóbbi években számos helyen jöttek létre többezres hízlaldák. A baromfitenyésztő kolhozokban nemrég még nagynak számított a 1,5—2 ezres, a szovhozokban az 5—10 ezres tojóállomány, de ma már ennek a kétszerese is kicsinynek számít. Azelőtt egy baromfikezelő 500—700 tyúkot látott el — jelenleg kétezret, sőt sok helyen ennél jóval többet is. Az ukrajnai baromfitenyésztő kísérleti állomás gazdaságában pl. egy kezelőnő 10 ezer tojótyúkot gondoz. A berendezést úgy alakították ki, hogy az etetők, az itatók, a fészkek az ól közepen vannak, az állatok etetése, itatása automatikusan történik, s a tojások gyűjtését is részben gépesítették. Ezenkívül traktor is bejárhat az ólba, s így a trágyahordást is gépesítik. Az ilyen baromfifarm sokkal gazdaságosabban működik, mint a néhányezres telepek. Ezt mutatják a következő adatok is.

A koncentráció erősödésének, az üzemi méretek növekedésé-

A penzai terület szovhozainak tojástermelése[11]

A tojóállomány nagysága	A gazdaságok száma		100 ha gabonavetésterületre jutó tojástermelés (db)		10 db tojás önköltsége (rubel)	
	1958	1959	1958	1959	1958	1959
3000 db-ig	15	19	1155	2443	13,77	10,40
3000—10000 db	22	25	1634	3223	10,51	9,05
10000 db-nál több	8	8	11018	24880	6,10	7,10

[9] Szizov: A mezőgazdasági termelés növelésének tartalékai a kurgani területi kolhozaiban és szovhozaiban. (Ekonomika szelszkovo hozjajsztva, 1961. 1. sz. 8—16. oldal.)

[10] Azev: A szovhoztermelés fellendítésének tartalékai. (Ekonomika szelszkovo hozjajsztva. 1961. 1. sz. 31—35. oldal.)

[11] Ekonomika szelszkovo hozjajsztva. 1961. 3. sz. 43. oldal.

Digitized by Google

nek természetesen megvannak a határai. A népgazdaság minden ágában a következő fontosabb feltételektől függ a termelés koncentrációja: a) a technikai színvonaltól, az üzemek korszerű felszereléssel, berendezéssel való ellátásától; b) a munkaerő-ellátottságtól és a munkaerő szakmai színvonalától; c) a termelési technológia és a termelés-szervezés színvonalától; d) emellett a mezőgazdaságban még jelentős mértékben a természeti feltételektől is.

Az adatok és a tapasztalatok azt mutatják, hogy a fejlődés a szocialista mezőgazdaságban is egyre nagyobb vállalati, üzemi egységek kialakulása felé halad. De mutatják azt is, hogy *adott feltételek között* a gazdaságok méreteinek a növekedése, az üzemi és termelési koncentráció *csak bizonyos határok között* ésszerű és gazdaságos. Az anyagi és személyi feltételek nélkül létrehozott mammutgazdaságok rendszerint nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket. A Szovjetunió tapasztalatai szerint például *jelenleg* az ezres-ezerkétszázas tehenészetek még gazdaságosabban üzemeltethetők, mint az egy-kétszázasok, de ennél nagyobb tehénállománynak egy telephelyen való koncentrálása már nehézségekbe ütközik, s ezért pl. az 1600-as tehenészetekben már nem is nagyobb a munka termelékenysége, mint az 1200-asakban.[12] A gyakorlati tapasztalatok szerint a gazdaságok megalapozatlan összevonása, az üzemi méreteknek az adott feltételektől elszakított növelése ésszerűtlen és eleve sikertelenségre kárhoztatott próbálkozás, amely rendszerint nagy ráfizetést okoz.

III.

A termelés koncentrációja a mezőgazdaságban is szorosan egybefonódik a specializálódással és a területi munkamegosztással (valamint — természetesen — a dolgozóknak egy bizonyos munkaterületre való specializálásával.) A koncentráció legnagyobb előnye tulajdonképpen az, hogy megvalósítja a specializált tömegtermelést. Régi tapasztalat, hogy a mezőgazdaságban is csak ésszerűen specializált üzemekben lehet nagy tömegben és olcsón termelni. A specializálódással járó előnyöket a következő adatok is szemléltetik.

A szakosított gazdaságok a termelési irányuknak megfelelő termékeket nagy tömegben és olcsón állítják elő. Nem véletlen, hogy a szovjet közgazdasági irodalomban a koncentrációval együtt a szakosításra is nagy figyelmet fordítanak. Az ilyen irányú tudományos kutatómunka különösen az utóbbi években öltött nagy

[12] Lásd Muratov és Szinyilisz már idézett cikkét.

Digitized by Google

A munkatermelékenység és az önköltség alakulása a különböző szakosítású szovhozokban

A szovhozok termelési iránya	Tej		Hús		Gabona		Gyapjú	
	1	2	1	2	1	2	gyapjúhozam	munkaráfordítás
Tejtermelő szovhozok	*100,0*	*100,0*	127,7	135,3	125,0	139,1	60,6	185,0
Sertéstenyésztő szovhozok	117,6	100,0	*100,0*	*100,0*	85,3	91,3	30,3	180,0
Gabonatermelő szovhozok	108,8	105,5	104,2	158,2	*100,0*	*100,0*	78,8	111,7
Juhtenyésztő szovhozok	106,6	122,2	200,0	164,2	164,2	165,2	*100,0*	*100,0*

1 = önköltség
2 = munkaráfordítás

méreteket, amikor a Szovjetunió 39 járásában hozzákezdtek a tudományosan megalapozott gazdálkodási rendszer kidolgozásához.

A nagyüzemi mezőgazdasági termelést a kapitalizmusban is a koncentráció és ezzel együtt az erősödő specializálódás jellemzi. A gyárszerű tömegtermelés a legfejlettebb tőkés országok mezőgazdaságában nagyon előrehaladt. A kapitalizmusban azonban nincs és nem is képzelhető el ésszerű, tudományosan megalapozott, társadalmi méretekben tervszerűen szervezett és irányított gazdálkodás; ennek a feltételei csak a szocializmus győzelmével jönnek létre.

A szocialista mezőgazdasági vállalatokra szintén az erőteljes specializálódás a jellemző; a gyárszerű termeléssel a szocialista mezőgazdaságban is együttjár az erősen specializált gazdálkodás. A termelőerők és a társadalmi munkamegosztás fejlődésével nem erősödik, hanem csökken a nagyüzemi mezőgazdasági termelésnek az a sajátossága, hogy „nem szakad teljesen különálló ágakra, hanem csupán specializálódik, hol az egyik, hol meg a másik piaci termék előállítására, s a mezőgazdaság többi oldala ehhez a fő (vagyis piaci) termékhez alkalmazkodik."[13] Vagyis a nagyüzemi mezőgazdasági termelés a nagyüzemi technika, technológia és szervezés tekintetében nem eltávolodik a nagyipartól, hanem egyre közelebb kerül hozzá.

A gyárszerű termelés a szocialista mezőgazdaságban is egyre inkább olyan „egyoldalúságokra" vezet, mint pl. a „mezőgazdasági háttér nélküli" baromfihús- és tojásgyár, vagy egyes növényeknek (kukorica, búza) több éven át ugyanazon a területen való termesz-

Digitized by Google

tése. Az ilyen jelenségeket még néhány évvel ezelőtt is úgy könyveltük el, mint a tőkés mezőgazdaság torzulásait, és mint a szocializmusban megengedhetetlen, káros egyoldalúságot, holott egészen másról van szó. Nem azért káros a tőkés mezőgazdaság specializálódása, mert a technikai haladás egyes tőkés országokban nagy búza-, kukorica-, hús- és tojásgyárak kialakulásához vezetett — ez éppen az érdeme —, hanem azért, mert ez, mint „a tőkés mezőgazdaság minden haladása nemcsak abban a művészetben haladás, hogy a *munkást*, hanem egyszersmind abban a művészetben is, hogy a *talajt megrabolják*..."[14]

Másrészt arról sem szabad elfeledkezni, hogy a kapitalista tulajdonviszonyok akadályozzák az új mezőgazdasági technika és technológia széleskörű alkalmazását, s ezzel a mezőgazdasági termelés ésszerű koncentrációját és specializációját is. Csak egy példát mondunk erre. Amerikai cégek olyan tehénistálló-berendezést hirdetnek, amellyel 10 munkás 1000 fejőstehenet tud ellátni. Nálunk egyesek ámulatba esnek ezen és nem győzik csodálni a tőkés mezőgazdaság technikai fejlettségét. Eszükbe sem jut, hogy feltegyék a kérdést: vajon hány olyan farm van az USA-ban, amely ezt a felszerelést használni tudja. A farmok többsége, vagy kisebbsége képes-e arra, hogy ilymódon korszerűsítse gazdaságát? A statisztikai adatok például a következő képet mutatják. Az USA-ban 1950-ben 5 382 162 farm volt s ebből több mint 1 millió 700 ezernek nem volt tehene. 1954-ben 4 783 021 farmból 1 848 ezerben nem volt tehén. Ugyanebben az időben a farmok egyötödének volt száznál több és csak néhány százalékának ezernél több tehene. Csak néhány ezer nagyfarmer tud tehát gépesíteni és korszerűsíteni, többmillió kisfarmer azonban — a farmerek többsége — nemhogy korszerűsíteni nem képes, de megélni is nehezen tud kicsiny gazdaságából; ezért közülük egyre többen süllyednek proletársorba, mennek tönkre.

A szocialista nagyüzemi mezőgazdaság specializálódása mentes azoktól a korlátoktól és káros következményektől, amelyek a tőkés mezőgazdaságot jellemzik. A szocialista specializálódás éppen a dolgozók, — köztük a szövetkezeti parasztság — növekvő szükségleteinek kielégítését szolgálja és tudományosan megvan alapozva mind társadalmi-gazdasági, mind műszaki szempontból.

Ezzel függ össze az a tőkés specializálódástól eltérő, lényeges sajátossága is, hogy a szocialista specializálódás vállalati szinten vagy körzeti vonatkozásban úgy oldódik meg mint a termelőerők komplex elhelyezésének részkérdése. A specializálódás mellett tehát a *komplexitás* is jellemző vonása a szocialista mezőgazdasági

[13] Lenin Művei 3. kötet Szikra, 1956. 316. oldal.
[14] Marx: A tőke. Első könyv. Szikra, 1955. 470—471. oldal.

Digitized by Google

vállalatoknak. A komplexitás egyrészt a mezőgazdasági termelésben nagy szerepet játszó *természeti feltételeknek*, másrészt az adott technikai, illetve gazdasági feltételeknek a legkedvezőbb kihasználása céljából szükségszerű.

A specializálódás a tőkés mezőgazdaságban torz egyoldalúsághoz, s ezzel együtt egyenlőtlenséghez vezet. A szocializmusban *a gazdaságok sokoldalú fejlődése a törvényszerű. A sokoldalúság azonban nem jelenthet elaprózottságot.* Emellett azt is látnunk kell, hogy a sokoldalúság, a komplexitás a termelőerők színvonalától függően másként jelentkezik a még csak kialakulóban levő, lényegében csak az egyszerű paraszti kooperáció alapján álló nagyüzemekben, mint a már kialakult szocialista nagyüzemekben.

A gyakorlati tapasztalatok szerint a sokoldalúság a szocialista mezőgazdaságban kibontakozó technikai forradalom első időszakában olyan sok üzemágú gazdálkodást jelentett, amely csak korlátozott szakosítást tett lehetővé. Ez abban jutott kifejezésre, hogy a gazdaságok a természeti és gazdasági viszonyaiknak legjobban megfelelő fő (vezető) üzemágak kifejlesztése mellett még számos kiegészítő árutermelő és segéd-üzemágat is szerveztek. Ez pedig a kialakulóban levő szocialista nagyüzemek technikai fejlettségének akkori fokán gyakorlatilag azzal a következménnyel járt, hogy a szocialista nagygazdaságok nagyon sokféle növényt termesztettek, szinte minden gazdaságban, sőt minden majorban kifejlesztették az állattenyésztés mindenféle ágazatát, elaprózták termelésüket.

A sokoldalúság, komplexitás előnyei kétségbevonhatatlanok, de éppen a koncentráció és szakosítás színvonalától függnek. Minél kisebb a koncentráció és specializálódás, a soküzemágúság annál inkább elaprózottsággal párosul. Az ilyen sokoldalúság is haladás a paraszti termelés univerzális jellegéhez képest, de ha a műszaki haladással, a termelőerők fejlődésével együtt nem követik ezt a szakosításnak, a gyárszerű tömegtermelés megszervezésének további lépései, akkor ez átmenetileg visszatarthatja, lassíthatja a fejlődést.

A korszerű szocialista nagyüzemre a *magasszínvonalú koncentráció és specializálódás, a gyárszerű tömegtermelés, tehát a sokoldalú gazdálkodás magasabb színvonala jellemző*, s ez azzal jár, hogy *sem a szántóföldi termelést, sem az állattenyésztést nem aprózzák szét.* A korszerű szocialista mezőgazdasági nagyüzemek nagyon hasonlítanak az ipari nagyvállalatokhoz. Egyes üzemrészeik (üzemeik, üzemegységeik) csak egy, vagy néhány termék előállítására specializálódnak, s a vállalaton belüli kooperáció megszervezésével a lehető legteljesebb mértékben kihasználják a természeti és gazdasági adottságokat. Sőt *a gazdasági célszerűség-*

Digitized by Google

nek megfelelően a szocialista mezőgazdasági nagyvállalatok fokozatosan olyan vertikális nagyüzemekké fejlődnek, amelyekben a mezőgazdasági termelés szervesen összekapcsolódik az ipari tevékenységgel, az előállított mezőgazdasági termék ipari feldolgozásával. Ez a fejlődés törvényszerű útja.

* *
*

Az adatokból és gyakorlati tapasztalatokból ma már levonhatjuk azt a következtetést, hogy az *olcsó nagyüzemi tömegtermelésnek a szocialista mezőgazdaságban is elengedhetetlen feltétele a korszerű technika széleskörű elterjesztése, ezzel együtt az új, korszerű technológia alkalmazása, továbbá a gyárszerű — koncentrált és szakosított — nagyüzemi termelés-szervezés.* Nem valamiféle divat ez — ahogy maradi emberek gondolják —, hanem a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság fejlődésének *törvényszerű* útja. Az a feladatunk, hogy *tanulmányozzuk ennek tapasztalatait, vonjuk le tanulságait, és sajátos hazai feltételeinknek megfelelően hasznosítsuk azokat egész népünk javára.* Termelőszövetkezeteink nagy része, igaz, ma még csak kialakulóban levő nagyüzem — a jól gazdálkodó, megerősödött szövetkezetek és az állami gazdaságok azonban már ma is csak úgy tudnak továbbhaladni, ha a termelőerők fejlődésével összhangban változtatnak gazdálkodásuk eddigi módszerein.

Sajnálatos, hogy a mezőgazdasági szakemberek egy része nem érti meg az új idők szavát, de nagy öröm, hogy vannak bátor kezdeményezők — és ezek száma egyre növekszik —, akik a közöny, sőt gáncsoskodás ellenére sem hátrálnak meg. Nagyrészt nekik köszönhető, hogy hazánkban is egyre jobban terjednek a mezőgazdasági termelést forradalmasító, a réginél sokkal gazdaságosabb technológiai eljárások. Nagy részük van abban is, hogy nő az olyan szocialista nagyüzemeink száma, amelyek minden tekintetben kiállják az összehasonlítást a világ legkorszerűbb mezőgazdasági nagyüzemeivel.

Digitized by Google

A tudományos haladás és a mai teológia

Írta LUKÁCS JÓZSEF

A tudományos megismerés *napjainkban* kibontakozó forradalmát fontos új vonások jellemzik. Az új tudományos világkép az ember kialakuló történelmi nagykorúsága talaján fejlődik és a néptömegek társadalmi-politikai tevékenységének viharos növekedésével válik széles körökben ismertté. Ennek megfelelően nem korlátozódik a természet ismeretének fokozódására, hanem kiegészül a társadalmi mozgás törvényszerűségeinek feltárulásával.

Ez a körülmény kihat a természetről alkotott képre is: ahogyan az ember a történelem tudatos alakítójává válik, úgy változik meg természetszemléletünk is azáltal, hogy az ember eljut a természet *tervszerű átalakításához.* Az *elméleti* természettudományok igazságai korunkban már nemcsak egy viszonylag vékony réteg érdeklődésének tárgyai: az elméleti fizika eredményei többek közt az űrhajózásban és atomtechnikában, a matematikáé a kibernetikában, az elméleti biológiáé a tudományos agrotechnikában, orvostudományban *realizálódnak és igazolódnak.* S mi több, az ember nem csupán átalakítója természeti környezetének, de bizonyos értelemben *teremtője* is: szintétikus, a természetben elő nem forduló anyagokat hoz létre, és mesterséges égitesteket bocsát fel a világűrbe. A természettudományok sikerei az ember hallatlanul megnövekedett erejét bizonyítják.

A tudományos világkép átalakulása nem maradhatott hatástalan egyetlen konzervatív, retrográd ideológiára, s így a vallás befolyásának mértékére sem. *„A világ önmagában való adottsággá vált, amely többé nincs nyitva bizonyos pontokon, ahol Istenbe átmenne, amely már nem egyes meghatározott, általunk megfigyelhető pontokon érintkezik Istennel, mint mozgató okkal, hanem csak mint egész utal Istenre, mint saját feltételére, és itt is nagyon kevéssé demonstratívan . . .”* — idézi Hermann *Seiler* Karl *Rahnert,* az ismert *katolikus* teológust. *„Az embernek az a benyomása támad, hogy most képes segíteni saját magán. Leküzdi a fájdalmat, meghosszabbítja az életet, befolyást nyer az időjárásra, megváltoztatja a föld arculatát. S végül, de nem utolsó sorban: mind-*

Digitized by Google

ezzel nehezebbé vált hinni az isteni előrelátásban és e hit élményszerűsége elhalványul... Isten egyre inkább egy, a világ felett és mögött rejtőző lénnyé változik... olyan Istenné lesz, aki hallgatásba burkolózik".[1]

A tudományok által felrajzolt világkép ma mind szélesebb tömegek előtt válik ismertté. *„Tudásunk demokratizálása népünk széles rétegeit egy új, a tudománnyal szemben kritikátlan hithez vezeti... Tapasztalják a tudomány hatalmát és hatásosságát és hovatovább azt a képességet tulajdonítják neki, hogy átvegye a vezető szerepet az életben"*[2] — írja az *evangélikus* Hermann Noack.

Társadalmi haladás és tudományos felvilágosítás

A mai teológia kénytelen-kelletlen elismeri, hogy a tudomány haladása az új és a legújabb korban a *vallás nélkül és a vallás ellenére* ment végbe, észleli a vallás visszaszorulásának intő jeleit, de — jellemző módon — hallgat e jelenség mélyebb okairól. A polgári felvilágosodás a tudás terjedésétől várta a vallás megszüntét. Ellenkező előjellel, de hasonlóan idealisztikus módon a hitvédelem mai képviselői a vallásos befolyás gyengülését gyakran *„a tudományba vetett hit"* erősödésének tulajdonítják. Pedig az igazi kérdés éppen az: *mi okozza* a tudomány iránti bizalom gyors növekedését?

A tudományos szemlélet térhódítása *nem oka* a vallás visszaszorulásának — mindkét jelenségnek közös oka van, s ez az imperializmus, az osztálytársadalmak válságának elmélyülése, a termelőerők hatalmas fejlődése, a tömegek aktivitásának növekedése, egy új pszichikai beállítottság kialakulása, amelyet a dolgozó ember öntudatának fokozódása, saját erejébe vetett meggyőződésének megszilárdulása jellemez. Ilyen körülmények között jó talajra lel az ember nagykorúságát bizonyító tudományos szemlélet, s gyengülni kezd az ember elesettségéből táplálkozó vallási ideológia befolyása.

A tudomány fejlődése viszont *másodlagosan* visszahat erre a folyamatra, szilárdítja és gyorsítja a tömegek öntudatra ébredését, a vallás visszaszorulását. Amennyire hiba volna pusztán vagy elsősorban a tudomány befolyásától várni a vallás visszaesését, annyira megengedhetetlen figyelmen kívül hagyni *a tudományos ismeretek terjesztésének szerepét* a tömegek nevelésében egy olyan korban, amikor a szocializmusnak a kapitalizmus fölötti maga-

1 *H. Seiler:* Der Gottesbild in einer technisch veränderten Welt. *Der grosse Entschluss*, 1960. július–augusztus 437–440. oldal.
2 *H. Noack:* Von der Wissenschaftsgläubigkeit des modernen Menschen. *Zeitwende*, 1960. június, 378–379. old.

Digitized by Google

sabbrendűsége nem utolsósorban éppen a tudomány eredményeiben gyökerező hatalmas technikai sikerekben jut kifejezésre. Az osztályharc szükségletei határozzák meg a vallás elleni harc módját, és napjaikban *éppen e harc szükségletei követelik meg,* hogy a szocializmus *tudományos* vívmányait ne csak politikai, gazdasági vagy katonai, de *eszmei* jelentőségük szempontjából is méltassuk.

A vallás gyökerei az imperializmusban túlnyomórészt *társadalmi* jellegűek: a tömegek kiszolgáltatottsága és kizsákmányolása, háborúk, válságok, munkanélküliség. E gyökerek átvágása, vagyis a modern kapitalizmus leküzdése nélkül gondolni sem lehet a vallás kiszorítására. Ennek fő módszere a *gyakorlati,* politikai harc, amely egyben a tömegek öntudata növelésének, a vallási illúziók félrevezető volta felismerésének legfőbb előmozdítója is.

De másfelől a kapitalizmus megszüntetése és az új, szocialista, kommunista viszonyok megteremtése maga is megköveteli a tudományos felvilágosítást, az *eszmei* nevelőmunkát, az embert megbéklyózó, vallási nézetek kritikáját, amelyek a földi élet megjavításáért folytatott küzdelem alárendelt voltát hirdetik. S mivel a vallás rétrográd volta éppen abban jut kifejezésre, hogy *a valóságos társadalmi tevékenységet* alárendeli egy *illuzórikus, túlvilági valóságnak és egy illuzórikus,* hitbuzgalmi *tevékenységnek,* rá kell mutatni a vallásos világnézet és a tudományos materialista világnézet *elvi ellentétére.*

Ennek a módja nem egyszerűen az, hogy kimutatjuk az istenhit abszurditását. A marxizmus természetesen ateizmus, olyan világnézet, amelyben nincs helye természetfeletti lények feltételezésének. De a vallásnak vannak az emberi megismerés eltorzulásával összefüggő (Lenin szavával: *„ismeretelméleti")* forrásai is. E torzulás lényege az, hogy az ember a természet és a társadalom valóságos, de általa nem ismert összefüggéseit *képzelt* összefüggésekkel, *saját énje, tudata* mintájára alkotott természetfölötti, szellemi lények fantasztikus aktusaival cseréli fel. E torzulás megszüntetéséhez, az istenhit kiszorításához pedig az szükséges, hogy e képzelt összefüggéseket *az anyagi világ valóságos, tudományosan feltárt összefüggéseivel helyettesítsük, felvázoljuk a modern tudományos világkép alapjait,* s kimutassuk, hogy e természetfölötti lények feltételezésére nem tudása, hanem éppen elmaradottsága késztette az embert.

Ezzel voltaképpen csak az újkor és a legújabb kor tudományának fejlődését összegezzük, amely fokról fokra kiküszöbölte a vallásos-feudális világkép elemeit.

Digitized by Google

A tudományos világkép kialakulása és a teológia defenzívája

Természetesen a vallást nem szabad metafizikusan kiragadni abból a történelmi fejlődésből, amelynek részese. A vallás és a tudomány viszonya a történelemben maga is dialektikusan változó.

A primitív ember differenciálatlan tudatában adekvát és inadekvát, hasznos és meddő ismeretek *még nem különülnek el élesen.* A megélhetésért folytatott munka technológiája itt még egyideig olyan tudattal párosul, amely magát a munkafolyamatot is jórészt fantasztikus vallásos tükörben fogja fel, s ráadásul egy olyan fantasztikus „technológiával", a kultusszal egészíti ki, amely gyakran a felismerhetetlenségig összekeveredik a munka hasznos mozzanataival. A *gyakorlatilag megerősített* tapasztalatok forrnak ki később általános *empírizmussá,* majd az ismeretek rendszerezésével és általánosításával *tudománnyá* — az inadekvát, fantasztikus elem pedig megmarad azon természetfölöttinek képzelt erők tartozékának, amelyek fölött az emberek továbbra sem tudnak uralkodni, és fokozatosan *vallási rendszerekké* formálódik.

Az ókori *Egyiptomban, Mezopotámiában* az öntözéses gazdaság folytatásához szükséges tudományos (csillagászati, meteorológiai, matematikai, orvosi, stb.) ismeretek — már *logikailag rendezett* módon, de — a papság teljes politikai, gazdasági és ideológiai hegemóniájának tükörképeként — még vallási formában, „szent" tudományként jelentkeznek. Az antik *Görögországban* a munkamegosztás további fejlődésével, a kereskedő-demokrácia érdekeinek megfelelően a tudomány, a filozófia (amely itt még az egyetemes tudást jelenti) már *kiválik a vallás burkából:* első produktumai materialisztikus jellegű kozmogóniai és kozmológiai elképzelések, amelyek a mitológiai világmagyarázat ellenpontjaként jelennek meg. A görög világ már leírja a Föld gömbalakját, megsejti a heliocentrikus bolygórendszer többféle modelljét, magas színvonalra emeli az elméleti matematikát és csillagászatot, lerakja a mechanika alapjait.

A korai kereszténység és a patrisztika világképe, amely lényegében az Ószövetség világképét rögzíti, visszaesést jelent a görög természetfilozófiával szemben: az ott elért természettudományos eredmények jórészt feledésbe mennek és hosszú időn keresztül — a termelés igen lassú fejlődésének tükreként — magát a racionális, tudományos vizsgálódást is szinte *feleslegesnek* tekintik a teológiai spekulációval szemben. *„A lélek üdve legyen a legfőbb gondunk* — írja Lactantius. *Teljesen feleslegesek a természettudományos vizsgálatok. Ne törődjetek azzal, vajon a Nap olyan nagy-e, amilyennek látszik, azzal sem, hogy a csillagok*

Digitized by Google

szilárdan vannak-e az égboltra függesztve, vagy a levegőben lebegnek . . ."

A XIII. században aztán az árucsere élénkülése, a városi élet fellendülése, az arab gondolkodók materialisztikus hatásának érvényesítése változásra kényszeríti a teológiát is: *a skolasztikában* ismét előtérbe kerül — ha nem is a tudományos kutatás — de legalábbis a *racionális érvelés*, a filozofálás, persze nem a természet megismerésének előmozdítása végett, hanem részben éppen a természettudományos támadás kivédésére, a dogmaként védelmezett, másfél évezredes bibliai világkép elfogadtatása érdekében.

Abban a korlátozott mértékben, amelyben a feudalizmus igényei indokolták, a középkorban is megjelentek a természettudományos kutatás csírái. Ezt látni kell, de éppoly hiba volna feledni azt is, hogy ez a fejlődés távolról sem „a vallás szelleméből" fakadt, s az újkori természettudomány jórészt az egyház ellenében tette meg első, bátortalan lépéseit. Igaza van Feuerbachnak: *„A tudományok igazában csak ott kezdődnek, ahol a tudományos szellem kezdődik, és ez éppen ott kezdődik, ahol a tudományok a kolostorokból kiszabadulva szabad emberek kezébe kerülnek, olyan emberek kezébe, akiknek nem volt szükségük arra, hogy a tudomány gyertyáját a hit vékája alá rejtsék."*

A természettudós nominalista szerzetes Roger *Bacon* évtizedes börtönbüntetése beszédesen mutatja az egyház által a természetkutatásnak nyújtott „támogatás" jellegét. A renaissance empirikus természettudománya éppen a skolasztikus spekulációval ellentétben bontakozott ki, amely mindig is másodlagosnak tekintette a valóságnak a természetkutatás által feltárt tényeit, és önmagát a legmagasabbrendű igazság feltárása eszközének nyilvánította. Ahol a kutatás szembekerült a vallásos világképpel, ott a skolasztikus filozófia teljes erejével a Biblia veszélyeztetett, fantasztikus világképének védelmére kelt, és ideológiai tekintetben lényegében ugyanazt a szerepet töltötte be, mint az inkvizíció és az index a gyakorlatban. Ezzel *a teológia és művelője, a római egyház, messzemenően hátráltatta a természettudományok fejlődését.*

Gondoljunk arra, hogy *Kopernikus* műve csak halála után láthat napvilágot és a XVIII. század második feléig indexen marad, hogy *Galileit* térdre kényszeríti az inkvizíció, hogy *Descartes* Galilei sorsától rettegve nem meri nyilvánosságra hozni a naprendszer keletkezését leíró elméletét, hogy *Giordano Bruno* és *Vanini* máglyán lakolnak azért, mert egységesnek, időben és térben végtelennek vallják az anyagi világot, hogy *Vesaliusnak*, az újkori anatómia atyjának szentföldi zarándoklattal kell vezekelnie azért, mert boncolni merészelt, s eközben a férfi minden oldalán 12 bordát talált (egyik oldalon csak 11 bordát kellett volna lelnie: a hiányzó csontból alkotta Isten a Biblia szerint az asszonyt), hogy

Digitized by Google

még a XVIII. században is perbefogják *Simson* skót orvost, mert enyhíteni próbálja a szülő nők fájdalmát (kínnal szüld magzatodat — tanítja a Biblia) és kiátkozzák a francia *Boyert*, aki a himlő ellen védőoltással kísérletezik, s ezzel enyhíteni akarja a szenvedést, amelyet Isten az Írás szerint joggal mér az emberiségre. Még 1829-ben is azt nyilvánítja ki XII. Leó, hogy a védőoltások bevezetése istentelenség („Aki ilyen oltásra határozza el magát, nem fia többé Istennek... A himlő Isten ítélete... Az oltás kihívás az ég ellen..."), *Franklin* találmányát, a villámhárítót az ördög művének nevezik és évtizedekig nem engedik a templomtornyok csúcsain elhelyezni, *Newtonnak* azért tesznek szemrehányást, mert a gravitációs törvények — úgymond — „korlátozzák" Isten mozgási szabadságát, *Darwinnak* azért mert az ember állati eredetének tana erkölcsileg lealacsonyítja isten képmását.

A példákat még sokáig sorolhatnók. Mind azt bizonyítanák, hogy a feudális egyház a fizikai, a politikai és az ideológiai terror eszközével nyomta el a természetkutatást mindazokon a pontokon, ahol az a Szentírás betűjétől ellentétes eredményekre jutott. Márpedig szükségszerű volt, hogy a Biblia naiv, *antropomorf*[3] világképét és teremtéstörténetét a polgárosodás hatása alatt gyors fejlődésnek indult természettudomány éppen *lényeges* pontjain cáfolja meg, hiszen a tudomány a tényleges anyagi összefüggések feltárásával éppen a természetszemlélet antropomorf vonásai kiküszöbölésének irányába haladt.

A tőkés termelőmód kibontakozásával, a feudalizmus pozícióinak gyengülésével azonban fokozatosan *megszűnt az egyház ideológiai monopóliuma a társadalom életében.*

A XVII. és a XIX. század vége közötti időszakban a tudományos fejlődés végeredményben olyan *összefüggő világképet* eredményez, amely egyre inkább feleslegessé teszi istent a természet magyarázatában, s amelynek keretében több-kevesebb tévedéssel, naívabb, vagy tudományosan megalapozottabb módon, de — *anyagi törvényszerűségekkel válik magyarázhatóvá a mozgás valamennyi fő területe és formája*, az atomok világában csakúgy, mint a kozmikus folyamatoknál, az élettelen természetben csakúgy, mint az élőben, a természetben csakúgy, mint a társadalomban: *„Istennel senki sem bánik rosszabbul, mint azok a természetbúvárok, akik hisznek benne."* — írja Engels. *„A modern természettudományok történetében (isten) védői úgy bánnak istennel, mint III. Frigyes Vilmos tábornokai és hivatalnokai a jénai hadjáratban. A hadsereg egyik része a másik után teszi le a fegyvert, egyik erőd a másik*

[3] Ez az *antropomorfizmus*, vagyis a természet mozgatóerőinek az emberi tevékenység mozgatóerői mintájára való elképzelése és megszemélyesítése kiküszöbölhetetlen a vallásból: gondoljunk csak a célszerű munkatevékenység vallási felnagyítására: az isteni teremtés mítoszára.

Digitized by Google

után kapitulál az előretörő tudomány előtt, amíg a tudomány végre a természet egész végtelen területét meg fogja hódítani és nem lesz benne többé helye a teremtőnek. Newton a maga naprendszerében még meghagyta neki „az első lökést", de eltiltotta minden további beavatkozástól. Secchi páter kellő kánoni tisztelettel, de azért nem kevésbé kategórikusan teljesen kitessékeli a naprendszerből és már csak az ősköddel kapcsolatban engedélyez neki teremtői aktust... Végezetül pedig Tyndall teljességgel kirekeszti a természetből és az érzelmek világába utalja... Milyen messze vagyunk az egykori Istentől — az ég és föld teremtőjétől, minden dolgok éltetőjétől, aki nélkül egy hajunk szála sem hullhat ki... Isten = nescio; (nem tudom) de — ignorantia non est argumentum (a tudatlanság nem érv)."[4]

A modern tudományos világkép fejlődésének a vallás bírálatára gyakorolt hatásáról Engels joggal mondhatta: *„Csak a természeti erők tényleges megismerése űzi ki az isteneket vagy az istent az egyik pozícióból a másik után... E folyamat ma már oly messzire haladt, hogy elméletileg lezártnak tekinthető.*[5] *Ma az egész természet kiterített könyvként fekszik előttünk, mint összefüggések és folyamatok — legalább is nagy alapvonásokban tisztázott és megérett rendszere.*[6]

Végtelen, anyagi összefüggéseiben egységes és szüntelen fejlődésben levő világ tudományos képe tárul fel előttünk egyre mélyebben, s a dialektikus materializmusnak ezeket az alaptételeit — ha a természettudósok olykor nincsenek is tudatában ennek — *maga a természettudomány fejlődése bizonyítja.* Így van ez a tudományos megismerés során előálló számos zsákutca, nehézség, megoldatlan kérdés ellenére is: ezek új feladatokat tűznek a materialista dialektika kimunkálása elé, de soha nem bizonyítják a vallás, az idealizmus, a metafizika igazát. A tudomány egészének fejlődési *tendenciája* (Engels szavaival) „a vita elhúzódása ellenére", a természettudományokban és a természettudományok filozófiai interpretációjában mutatkozó idealizmus ellenére félreismerhetetlen. A társadalom termelőerőinek feltartóztathatatlan fejlődésével összefüggésben a modern természetkutatás a renaissance óta *lényegében felszabadult a teológia uralma alól* és az embernek a természet fölött egyre szélesebben kibontakozó hatalma a vallás egyre súlyosabb vereségét készíti elő; a természettudományokban *„megnyilvánuló reakciós filozófiai elhajlás pedig csak időleges cik-cak, átmeneti beteges időszak a tudomány történetében."*[7]

A fejlődés summájaként a tudomány a középkor óta nemcsak

[4] Marx–Engels a vallásról, Kossuth, 1961. 151. oldal.
[5] Ugyanott 120. oldal.
[6] Engels: A természet dialektikája, Szikra, 1952. 209–12. old.
[7] Lenin Művei 14. köt., 316. old.

Digitized by Google

megszilárdította önállóságát a vallással szemben, de mindjobban *domináló szerepet tölt* be a társadalmi tudat egészében, letaszítva egykori uralkodó helyéről a vallást. A haladó eszmékkel szövetkező tudomány egyre növekvő szerepet tölt be az emberi aktivitás, a társadalmi tudatosság fokozásában, s ezzel a vallás legfőbb gyökereinek megszüntetésében.

*

Ekkora méretű változás nem maradhatott hatástalan az egyházaknak a tudománnyal kapcsolatos álláspontjára. Ha az egyházak továbbra is a tudományos kutatás forradalmi felfedezéseinek *nyílt* megbélyegzésére vállalkoztak volna, súlyos presztizsvesztelemnek teszik ki magukat.

A katolikus klérus — mint minden történelmileg jelentős kérdésben — a tudomány előretörésére is megkésve, *post festum* reagált. IX. Pius pápa 1864-ben még mindig kiátkozandónak tartotta azokat, akik tőle *„a haladás, a liberalizmus, és a modern civilizáció"* elveinek elfogadását követelték, vagy akik azt állították, hogy *„a tudomány előrehaladása következtében bármely időben megtörténhetik, hogy az egyház által kifejtett tanításokat más értelemben kell majd felfogni, mint ahogyan az egyház mindig is kinyilvánította és ma is kinyilvánítja."* Ez 320 évvel Kopernikus, csaknem száz évvel a kanti kozmogóniai elmélet közzététele és 5 évvel Darwin fő művének megjelenése után hangzott el!

A tudomány fejlődése önmagában nem volt elégséges a tudománnyal kapcsolatos katolikus álláspont behatóbb módosítására. Amit azonban a tudomány nem ért el, azt a század utolsó negyedében a *társadalmi viszonyok* lényeges megváltozása kikényszerítette. Ezidőtájt — amikor már maga a katolikus egyház is kapitalizálódott, az egykor materialista burzsoázia pedig jórészt vallásossá vált — anakronizmussá vált a *feudalizmus* pozícióinak elkeseredett védelme a kapitalizmus és a tőkés ipar szükségleteihez nélkülözhetetlen természettudománnyal szemben. Hozzájárul ehhez, hogy 1871-ben, a Párizsi Kommünben első ízben hódítja meg a proletariátus a hatalmat, s ez világossá teszi: többé nem a feudalizmus és a kapitalizmus alternatívájáról van szó — *maga a magántulajdonon alapuló társadalmi rend, az osztálytársadalom léte* került veszélybe, s a közös ellenséggel szemben az egyháznak a burzsoázia erőivel is össze kell fognia.

Ebben a helyzetben a tudománnyal kapcsolatos álláspont módosításra szorul: a tőkés termelés szükségleteinek megfelelően *szükség van a tudományra*, de *a vallásra*, az osztályelnyomás eme nélkülözhetetlen segédeszközére is. E kettős igényből adódnak azok a követelések, hogy a tudomány és a vallás ellentmondásait — ha csak külsőleg és látszólag is —, de enyhíteni kell. A huszadik század során, a kapitalizmus kialakuló általános válságának tala-

Digitized by Google

ján, különösen pedig a *szocialista világrendszer létrejöttével*, s a *tudomány új, nagy eredményeinek hatása alatt* is egyre kiáltóbbá válik ez az igény.

A vallásos hit és a megismerő értelem

Ez figyelemre méltó jelenség: a keresztény egyházak eltérnek évezredes gyakorlatuktól és a vallási dogmatikával ellentétes tudományos tételek nyílt eszmei megsemmisítése, vagy éppen képviselőik fizikai megsemmisítése helyett ma a tudomány és a vallás *összhangjának* bizonyításán munkálkodnak. A vallás *defenzivájának*, a tudomány győzelmeinek világos kifejezése ez.

Az összhangot sokféle eszközzel és módszerrel bizonyítják.. (Az elvi alapok nem újak: a katolikus egyház a vallás e nagy *végső* válsága idején szükségszerűen visszanyúlt ahhoz az Aquinói Tamáshoz, aki a feudális kereszténység *első* nagy krízisekor, a polgárosodás első hulláma ellenében fogalmazta meg álláspontját.) Az egyik legfőbb ideológiai feladat: kimutatni azt, hogy *a vallásos „megismerés" és a tudományos megismerés között csak látszólag van ellentét.* E célból — különösen a katolikus teológia képviselői — gyakran hangsúlyozzák, hogy a hit és a tudás kiegészítik egymást, sőt: *„A hit első lelki tényezője az ész, amely a hitigazságokat és azok érveit felfogja" (Hamvas:* Alapvető hittan, 1958.) Más szóval: az embernek eszével be kell látnia isten létét, különben hite gyenge lesz. Ezt az elvet kanonizálta az 1870-es vatikáni zsinat is: *„Ha valaki azt állítja, hogy az egy igaz Istent, Teremtőnket és Urunkat a teremtett dolgokból az emberi ész természetes világánál biztosan megismerni nem tudjuk, legyen kiközösítve."*

Az észnek és a tudományos megismerésnek ez az előkelő helye a teológiában azonban csak *látszólagos:* valójában az ész itt csak mint *a vallásos hit tényezője* szerepel, funkciója csak addig terjedhet, hogy a hitigazságokat bizonyítsa, s nem tovább. S ha az „ész" mégsem ezt tenné, vagy ha éppen a vallási igazságokkal ellentétes összefüggéseket villantana fel — ez bizonnyal nem az abszolút igazságként felfogott, kinyilatkoztatott vallási igazság gyengéit, csupán „az ész tévelygéseit" bizonyítaná. Indirekt módon a hitvédelem is bevallja ezt: *„A hit második tényezője az akarat, amelytől az ész által előadott igazságok tényleges elfogadása függ. Az evangélium szerint pedig: aki nem akar hinni, akkor sem hisz, ha mindjárt a halottak feltámadnak. A hit harmadik lelki tényezője az isteni kegyelem ... A velünk született kevélység is akadálya a hitnek, mert ellenzi az ész hódolását a hittitkok előtt, a kegyelem viszont csak alázatos elfogadására késztet." (Hamvas:* id. mű.)

Ahhoz tehát, hogy hitünk megalapozottá váljon, *akarnunk* is kell azt, hogy az ész által előadott teológiai érveket elfogadjuk, s

Digitized by Google

tetejébe az isteni kegyelem segítségével le kell küzdenünk eredendő kevélységünket is, amely túlságosan bízik az észben. Magyarán: *érzelmi* feltételek (vagyis vallásos érzület, a függés érzése stb.) és *akarati* indítékok (vagyis: valóságos vagy vélt érdekből a vallás elsajátítására irányuló *törekvés)* nélkül még e mérhetetlenül korlátozott értelemben sem lehetnek hatékonyak a hit *értelmi* tényezői.

A valóságban tehát ezen az úton nemhogy eltünne a vallásos hit és a tudományos-racionális megismerés ellentéte — inkább még jobban kidomborodik. Az értelem a hitet igazolja. De mi igazolja *ennek a tételnek* az igazságát? Semmiképpen sem az értelem, hiszen az értelem „tévelyeghet" is és így ellenőrzésre szorul. Sőt: az értelem számára a hit igazolásának parancsát éppen *az említett akarati és érzelmi momentumok* adják meg, tehát *külső* körülmények — valójában *konkrét társadalmi motívumok.*

Honnan tudhatjuk mégis — e teológus-logika alapján —, mikor téved az értelem és mikor nem? Onnan, hogy szembekerül-e a kinyilatkoztatott igazsággal vagy sem. Melyik ellenőrzi tehát a másikat: az értelem a kinyilatkoztatást, vagy a kinyilatkoztatás az értelmet? Nyilvánvaló *a kinyilatkoztatás elsőbbsége,* s ezzel — az értelemmel nem ellenőrizhető *irracionális* mozzanat elsőbbsége a racionálissal szemben.

Ez természetes is: nem lehet értelmi úton kielégítően bizonyítani olyan „hitigazságokat", mint az anyagi világnak a semmiből való létrehozása, mint a csodák, például egy harmadnapja halott ember feltámadása, vagy a lélek halhatatlansága. A kinyilatkoztatás isteninek vélt igazságai maguk is az emberi megismerés fáján termettek, végső fokon nem is egyebek, mint éppen az ember szellemi tevékenységének felnagyított és eltorzított tükörképei. De a vallásnak éppen az a lényege, hogy ezt a racionális magyarázatot *kiragadja tényleges összefüggéséből,* amelynek ez terméke, megszakítja a tudatnak az anyagi világgal való kapcsolatát és megteszi a mindenség ős-okává. A *transzcendencia,* a természetfölöttiség minden istenhit legfőbb vonása. A vallás nem egyéb, mint éppen a szellem és az anyag kapcsolatának megszakítása és viszonyuk *megfordítása.* Isten nem a világnak az értelem által feltárható végső oka: semmilyen értelmi művelet nem teszi lehetővé annak megértését, hogyan hoz létre egy tisztán szellemi lény a semmiből valamit, mégpedig a maga lényegétől teljesen idegen valóságot, az anyagi világot. S ha ezt a „végső" okot feltételeznők, éppenséggel nem bizonyulhatna végsőnek: hiszen értelmünk arra késztet bennünket, hogy a végső ok okát is megkeressük.

Nem, a kinyilatkoztatás végső fokon *nem igazolható az értelem eszközeivel,* mert a vallás lényege éppen *az irracionalitás,* is-

Digitized by Google

tennek semmitől, az értelem törvényeitől sem korlátozott állítólagos *szabadsága*, természetfölötti és értelemfölötti volta. Pontosan a természettel való összefüggés *megszakítása* miatt válik a vallás „meddő virággá" az emberi megismerés fáján. Az értelem ezért csak addig a pontig alkalmatos a vallás számára, amíg *saját korlátait* hajlandó bizonyítani. Becsületes gondolkodó azonban aligha fogadhatja el ezt a bizonyítási alapelvet.

Vallások harca vagy ellentétes világnézetek küzdelme?

A hit és a tudás ellentétének elmosására irányuló igyekezet tehát voltaképpen a vallásos hit elsőbbségének takarója. Ennek érdekében a neotomista teológusok egyrészt azon fáradoznak, hogy a vallást, mint magasabbrendű, *abszolút tudást* tételezzék, másrészt, hogy a tudományt és a tudománnyal összeforrott tudományos világnézetet valamiféle *ellenvallásnak* tüntessék fel. A *„végső kérdések"*, az anyag és a tudat, a világ és az isten viszonyának kérdései — mondják — a tudomány eszközeivel *megközelíthetetlenek:* a tudományos materializmus a maga igazságát e tekintetben éppoly kevéssé tudja bizonyítani, mint a vallás. Nem hit és tudomány, hanem kétféle hit áll tehát egymással szemben, s e két álláspont igazságértékét nem lehet az ész érvein lemérni.

Ezzel egyrészt nyíltan bevallják, hogy *a végső, alapvető kérdésekben* a vallásoknak le kell mondaniok az értelem eszközeiről. Másrészt természetesen ez az álláspont egy cseppet sem zavarja a materialistákat abban, hogy alaptételük igazát a tudomány eszközeivel bizonyítsák. Ez a bizonyítás abból indul ki, hogy a *természeti* jelenségek összefüggéseit kimutató természettudomány eredményeiből soha senki *természetfölötti* létezőkre nem következtethet. A materializmus válasza e tekintetben korántsem hiten, hanem megbízható tudományos érvek sokaságán nyugszik. A természetben naponta találkozunk a mozgó anyag formáinak szakadatlan változásával, egymásba való átalakulásával, de eközben anyag vagy mozgás sem el nem pusztul, sem létre nem jön. *Az anyag megmaradásának* elve a természettudomány olyan ezerszeresen bizonyított alaptörvényeiben jut kifejezésre, amilyenek a *tömeg, az energia és az impulzus megmaradásának tételei.* A tudományos világnézet az anyag és a tudat viszonyának eldöntésénél, ennek természettudományi bizonyítékait vizsgálva, voltaképpen ezt a tudomány és az emberiség társadalmi-termelési gyakorlata által megcáfolhatatlanul bizonyított törvényt fejezi ki általános formában. Az anyagi világnak nem lehetett kezdete, mert az anyag teremthetetlennek bizonyul. Teremtés csak *csoda* révén volna lehetséges, a tudomány azonban nem fogadhatja el érvként a *csodákat.*

Digitized by Google

Ugyanígy: a modern materializmus a geológia, a paleontológia, a modern biológia és pszichológia eredményeire támaszkodva megnyugtatóan bizonyítja, hogy a lelki-szellemi tevékenység időben, történetileg *másodlagos* az anyag azon formáival szemben, amelyek nem mutathatnak fel ilyen funkciókat, s hogy az emberi tudat a nagyagy-kéreg kialakulásával, a munka hatására jött létre, a földtörténet viszonylag kései szakaszán. Noha a pszichikum kialakulásának részletei még sok tekintetben magyarázatra várnak, nem kétséges, hogy az anyagnak ezt a legmagasabbrendű funkcióját éppúgy *maga az anyag mozgása* termelte ki, mint más, alacsonyabbrendű funkcióit is. A tudat természetfölötti eredetének feltételezése megint csak letérés a természettudomány alapjáról.

Szó sincs arról, mintha a materializmus valamiféle ellenvallást képviselne, amelynek alaptételei éppolyan bebizonyíthatatlanok, mint a vallás kiindulópontja. Nem kétféle hit, hanem *két ellentétes világnézet*, a világnézeti alapkérdés *vallásos-idealisztikus és tudományos-materialisztikus megoldása* áll előttünk: e két megoldás közül *csak az egyik* van összhangban a tudomány eredményeivel és szellemével.

A materializmus természetesen nem tagadja a *hit* jelentőségét az ember lelki tevékenységében, használja is fogalmát a jórészt érzelmi színezetű, ösztönös meggyőződés *lélektani* megjelölésére. De a *megismerés* számára *a hit* emlegetése pusztán formalisztikus lehet: tudományosan bizonyított igazságokban éppen úgy lehetséges hinni, mint bizonyíthatatlanokban. Ha valaki *hisz* valamiben, azzal még nem válik annak *igazsága* bizonyítottá.

A mai apologetika sűrűn emlegeti azt az érvet, hogy tudásunk jórészt a hiten alapszik, mert „elhisszük" a tudósoknak, hogy az atomnak ilyen meg ilyen a szerkezete, hogy a Holdnak nincs légköre, de magunk nem győződhettünk meg erről. Valójában ez merő szofisztika. Egyetlen tudományos igazságot sem felfedezőinek becsületességére, szavahihetőségére építünk: az igazság független felfedezőinek jellemétől. A tudomány és a tudományos világnézet igazságai *tényekben, megismételhető vagy ellenőrizhető kísérletekben, a gyakorlat által megerősített elméleti következtetésekben, más, valóban tudományos igazságokkal való összecsengésük bizonyított voltában* gyökereznek. Ezzel szemben a vallási igazságok önmagukat tekintik a tudományos igazságok *feltételének*, a kutatás *kiindulópontjának* és megfellebbezhetetlen *alapjának*. Isten létét nem lehet tapasztalatilag, a gyakorlat útján igazolni.

Tudásunk nem a hiten alapszik, ellenkezőleg: a megismerés fejlődését éppen a „hittől", az ismeret homályos, ösztönös formáitól való állandó távolodás, pontosabban az alaptalannak bizonyult hiedelmek elvetése, a valóságot ösztönösen visszatükröző „hit"

Digitized by Google

helyett a tudományosan megalapozott meggyőződés uralkodóvá válása jellemzi. Az emberi megismerés fejlődése olyan folyamat, amelyben a fantasztikus összefüggéseket, a vallási illúzióvilágot mind adekvátabb összefüggések váltják fel, abban a mértékben, ahogyan az ember a külső világhoz való viszonyában tényleges hatalomra tesz szert.

Vita a „modernizmus" és az ortodoxia között

A tomizmus fegyvertára hét évszázaddal ezelőtt sem bizonyult elégségesnek a kibontakozó tudományos haladással szemben. Akkor azonban az egyház óriási világi hatalma lehetővé tette, hogy ideig-óráig késleltessék a tudományos világkép kiforrását és a belőle adódó materialisztikus következtetések levonását. Az osztálytársadalom válságának, a tudomány világraszóló sikereinek századában ez a régi módon többé nem lehetséges. Most már nemcsak a hit és az ész viszonyát kell elvileg megfogalmazni, de az elől sem lehet kitérni, hogy bizonyos fokig a teológia maga is reagáljon a természettudományok által felvetett kérdésekre.

Márpedig *a megismerés haladása sok vonatkozásban kirívóvá tette a keresztény és a zsidó vallás szent könyveiben foglalt világmagyarázat és a tudományos világkép közti ellentétet.* Nehézségekbe ütközött továbbra is ragaszkodni a hatezer év előtti, hat nap alatt végbement teremtés legendájához, amikor a paleontológia, a geológia, a biológia kétségbevonhatatlanul bebizonyította, hogy maga a Föld is 4—5 milliárd esztendős, s embernek mondható lények is mintegy 500 000—1 000 000 év óta élnek rajta.

A két világkép ellentétének tompítása azonban alig megoldható feladat: megengedni, hogy a Biblia egyes kérdésekben *tévedéseket* — akárcsak a kor által megszabott tévedéseket is — tartalmaz, azzal a veszéllyel jár, hogy előbb-utóbb kétségbevonják a szent könyvek olyan kitételeit is, amelyek pedig a vallás lényegét alkotják — s *ez a vallás felbomlásának útja.* Viszont kitartani a Biblia világképe és a szövegmagyarázat ortodox módszerei mellett, s nem számolni a biblia-kritika és általában a tudomány eredményeivel — ez *a teljes elszigetelődés* biztos útja. A XX. század a hitvédelemben e két ellentmondó tendencia szüntelen összeütközését és megoldhatatlan ellentmondását termelte ki.

Egyes teológusok, akik felismerték a tudomány és a vallás világképének ellentétes voltát, kezdetben a vallásos hit és a tudományos megismerés szféráinak és módszereinek *elhatárolásával* kísérleteztek. A *„kettős igazság"* elve, amelynek a kései nominalizmusban, Baconnél és Galileinél az volt a hivatása, hogy megalapozza a tudomány létezési jogát a teológia egyeduralmával szem-

Digitized by Google

ben, most éppen ellenkező szerepet tölt be a Bacont indexre tevő, Galileit térdrekényszerítő római egyház egyes teológiai köreiben. A tudomány a „dologi", a teológia a „szellemi" létezők tudománya; a vallás a természetfölöttire, a tudomány a természetire vonatkozó ismereteket ad, a vallásos hit lényege a misztikus élmény, a tudományé a ráció, az értelem — így menti a modern, jobban mondva a *modernista* teológia azt, ami még menthetőnek látszik, így igyekszik kiküszöbölni az elkerülhetetlen összeütközést a két világkép között. Ezen a ponton a modernista katolikus teológusok veszedelmesen közel kerülnek a mai protestantizmus alapelveihez, amely ugyancsak élesen elválasztja egymástól a vallás és a tudomány megismerési módját.[8]

A „hivatalos" katolikus hitvédelem a századvégén energikusan szembeszállt a bergsoni intuicionizmussal kacérkodó modernistákkal, akik azt állították, hogy istent a látható világból nem lehet megismerni. Az antimodernista esküben (1910) X. Pius ki is mondatja: *„Vallom, hogy Istent, minden dolgok kezdetét és végét a természetes ész világánál meg tudjuk ismerni, következésképp létét a látható világból kétséget kizáróan bizonyítani is tudjuk, úgy mint az okot az okozatból."* Mindmáig ez a katolicizmus *hivatalos* vonala: a vallásos hit észérvékkel való alátámasztására irányuló teológiai munka talpköve — Aquinói Tamás szellemében. Ahol azonban túlságosan kiáltó az ellentét a vallás és tudomány pozíciói között, ott nehézségekkel jár, s ezért ezt a vonalat gyakran feladják, s akarva-akaratlanul a kettős igazság pozíciójához közelednek. (Megjegyzendő, hogy napjainkban, amikor ideológiai kísérletek történnek a katolikus és a protestáns egyházak gyakorlati együttműködésének elvi megalapozására, ez a közeledés egyre jelentősebbé lesz.)

De bármennyire visszavonulást jelent is a kettős igazság taktikája azok részéről, akik tegnap még az atomok elemi részeinek mozgását is angyalok tevékenységének tulajdonították, a fő nehézséget ez sem hidalja át. Nincs két igazság, aminthogy két világ sincs, csak egy, s ennek az egységes világnak az adekvát képét nem lehet a vallás dogmáiból levezetni, csakis a tudomány eredményeiből, tekintet nélkül arra, hogy ellentmondanak-e ezek a Biblia többezeréves, ősi világképének, vagy sem.

A teológusok objektívebb és józanabb, a tudományt inkább respektáló része előtt ez mindinkább nyilvánvaló. A tudomány előretörése ezért arra készteti őket, hogy *kiiktassák* a teológia érdeklődési köréből azokat a kérdéseket, amelyekben a tudományos kutatás túlságosan kimutatta a bibliai kép tarthatatlanságát. *Teil-*

[8] V. ö.: *Teológiai Szemle*, 1961. 3–4. sz. 117–18. oldal.

Digitized by Google

hard de Chardin, az ismert katolikus antropológus és paleontológus, a Sinanthropus egyik felfedezője, a tudomány eredményeinek hatása alatt egyáltalán nem kételkedik abban, hogy az ember az állatvilágból emelkedett ki, s így kiált fel, amikor az evolúcióról beszél: *„Az evolúció ne lenne más, mint elmélet, rendszer, hipotézis? ... Szó sem lehet róla. Ez sokkal több annál! Ez az az általános feltétel*, (kiemelés tőlem — *L. J.*), *amelynek a jövőben meg kell, hogy feleljen és eleget kell, hogy tegyen minden elmélet, minden hipotézis és rendszer, amennyiben elgondolható és helyes akar lenni!"* Itt a biológiai fejlődéselméletet teljesen függetlenítik a teológiától, — sőt: a teológiai elméletet teszik függővé a bológiai tudományban gyökerező evolúcionizmustól.

Az életnek az élettelen anyagból való kialakulása *Lugosfalvi* Viktor szerint (*Vigilia*, 1961. május) nem teológiai probléma és megengedhető isten közvetlen beavatkozásának feltételezése nélkül is, s *Mihelics Vid* (ugyancsak a Vigiliában) *Chauchard* profeszszort idézi, aki szerint Isten *„belülről orgànizál, másodlagos okok, vagyis a fejlődés ama törvényei alapján, amelyeket a tudomány fedez fel"*, annak alátámasztására, hogy a lélek is másodlagos okoknak köszönheti létezését. Isten tehát itt, szinte a szemünk láttára vonul ki a modern világképből: a teológia Engels által jelzett fegyverletétele szemléletesen mutatkozik meg. Hovatovább oda jutunk, hogy isten szerepe az anyagi világ végső létokának funkciójára redukálódik: isten valamikor létrehozta az anyagi világot, annak minden fejlődési tendenciájával egyetemben, s a továbbiakban már maga a mozgó anyag teremti az általunk tapasztalt végtelen változatosságot. Ez azonban megint csak a vallás bomlása: isten többé már nem aktív, a világ dolgaiba beavatkozó lény. Ez azonban eltérés a *deizmus* felé, amelyet pedig az egyház évszázadokon át heves szenvedéllyel ostorozott.

A tudománynak ugyanez az előretörése érleli a *Szentírás* értelmezésével és magyarázatával kapcsolatos válságot is. 1948-ban a pápai Szentírás-bizottság kijelenti, hogy a Genesis (Mózes I. könyve) első és második fejezetében foglalt teremtéstörténet *„nem mindenben felel meg az antik és a modern történetírás elveinek"* és ezzel megerősíti azokat, akik ki akarják terjeszteni a Biblia fontos tételeinek jelképes, allegorikus értelmezését. A protestantizmusban valósággal a középpontba kerül az allegorikus értelmezés (hiszen a Szentírásban foglalt isteni kijelentés a protestantizmus szerint a vallás egyedüli forrása és értelmének kihüvelyezése a teológiai munka fő feladata) s bonyolult eszközök igénybevételével igyekeznek megtalálni a jelképesen értelmezendő mitológiai történetekben a kinyilatkoztatás *abszolút* magvát.

De a Szentírás szimbolizálása megint csak a bomlás és a válság jele: ily módon tág tere nyílik a szövegek önkényes, *szubjekti-*

Digitized by Google

visztikus értelmezésének. Ez a módszer csak látszatra segít a nehézségeken — a valóságban csak még inkább elmélyíti őket.

Az alkalmazkodás, a modernizálás útja veszedelmesnek bizonyulhat: *új tudományos eredmények rendszerint csak azon az áron illeszthetők be a vallás elavult, anakronisztikus világképébe, ha ezt a képet lényeges pontjain feladják.* Ezért az egyházak ortodox, retrográd csoportjai általában óvatosságot tanúsítanak az újításokkal szemben. A vallás mélységes konzervativizmusa, a teológia minden újjal szemben tanúsított bizalmatlansága itt világosan kifejezésre jut. Alá kell húzni, hogy — nem véletlenül — napjainkban e körök képviselik a legtöbb egyházban az uralkodó áramlatot —, gyakran heves harcban az alkalmazkodó törekvések képviselőivel.

Az 1950-ben kiadott *Humani Generis* enciklikára például olykor úgy hivatkoznak, mint a katolicizmus rugalmasságának bizonyítékára. A valóságban ez az enciklika éppen *az ortodox pozíciók* megszilárdítását célozza. Igaz, XII. Pius itt — a darwinizmus nagy sikereinek nyomása alatt — száz évvel a darwini mű megjelenése után megengedi, hogy az embernek *test szerint* az állatvilágból való származása tudós vita tárgyát képezze, egyúttal azonban kijelenti: *„Helyes, hogy tartsunk lépést a tudománnyal, amennyiben bizonyított dologról van szó, de óvatosan kell előrehaladni, ha feltevésekről van szó... Ha e hipotézisek közvetlenül vagy közvetve a kinyilatkoztatás ellen vannak — semmiképpen sem engedhetők meg..."* Továbbá: *„Egyesek mostanában túllépik a véleménynyilvánításnak ezt a szabadságát* (ti. azt, amelyet az egyház a hívőknek nyújt —*) s úgy tüntetik fel, mintha az emberi testnek egy már korábban meglevő és élő anyagból való származása... már teljes bizonyossággal beigazolódott volna; emellett úgy tesznek, mintha a kinyilatkoztatás forrásai nem szolgáltatnának okot arra, hogy ezen a téren a legnagyobb mérsékletességet és óvatosságot tanúsítsuk."* A „mértékletesség és óvatosság" abban is kifejezésre jut, hogy *az élő anyag* létrejöttét és *a tudat* (a „lélek") keletkezését a hívőknek közvetlenül istentől kell származtatniok, s hogy magát az embernek az állatvilágból való kiemelkedését is csak *bebizonyítatlan feltevésként* szabad kezelniök. Íme: ez a válasz Chardin kísérletére és mindazokéra, akik *„elbizakodottan hódolnak annak a monista és panteista nézetnek, mely szerint a világmindenség szüntelen fejlődésnek van alávetve"...*

Hasonlóan reagál a mai hitvédelem az *allegorikus* értelmezés túlhajtására. A jelképes értelmezés — említettük — lehetetlenné válik, valahányszor alapvető vallási-egyházi érdekek forognak kockán. Így történt például az ún. *poligenizmus* problémájával kapcsolatban is: a katolikus egyház megengedheti az ember testére vonatkozó evolúciót, de azt már nem, hogy az emberiség több ős-

Digitized by Google

szülőtől, *nem egy emberpártól* származik. A Humani Generis nyíltan beszél: „*... Amikor egy másik hipotézisről van szó, az ún. poligenizmusról, az egyház fiai nem élveznek ilyen szabadságot. Éppen ezért a hivő emberek nem csatlakozhatnak ahhoz a véleményhez ... hogy Ádám törzsapák egész sorát jelképezné* (kiemelés tőlem — *L. J.*), *mert semmiképpen sem válik világossá, hogyan egyeztethető össze ez a nézet azzal, amit a kinyilatkoztatás forrásai és az egyházi tanítások az eredeti bűnről mondanak; ez Ádám ténylegesen elkövetett bűnéből ered, amely a nemzés által mindenkire átszállt, és minden egyes sajátja.*" „Ádámról" nem mondhatni le, mert ezzel az eredeti bűn dogmatikai alapjait fenyegetnék, az eredeti bűnt pedig meg kell tartani, mert enélkül nincs krisztusi megváltás, megváltás nélkül pedig nincs egyház sem. (Íme, így köti meg egy teljesen konkrét természettudományos kérdésben az egyház önfenntartásának társadalmi érdeke a dogmákat, a dogmák pedig a tudományos megismerést!) A szimbolisztikus értelmezés csak ott engedhető meg, ahol ez nem veszélyezteti az egyházak és vallások életbevágó érdekeit.

Nehéz előre látni, milyen irányba fejlődik a jövőben a katolikus egyháznak a tudomány szerepére és a hitvédelemben való felhasználására vonatkozó álláspontja.

A legutóbbi évtizedben e kérdésben elhangzott *pápai* nyilatkozatok mindenesetre arra mutatnak: Róma nagy súlyt vet arra, hogy a vallás ingadozó pozícióit filozófiai tekintetben alátámassza és ezen érvelés hitelének biztosítására igyekszik *a természetkutatás egyes eredményeit* is felhasználni. Itt azonban *nem a modern tudomány eredményeihez való alkalmazkodásról* van szó — ellenkezőleg: *ezeket az eredményeket eltorzításuk árán is a vallás igényeihez igyekeznek „alkalmazni"*. XII. Pius 1951-ben, a Szentszéki Akadémián mondott beszédében („Az istenbizonyítékok a modern természettudomány fényében") hangsúlyozattan leszögezte: *„Minél inkább halad az igazi tudomány — a múlt könnyelmű állításával szemben*[9] *— annál inkább Istent fedezi fel. Mintha csak Ő őrködne valamennyi ajtó mögött, amelyet a tudomány kinyit."* Továbbá: *„A teremtés az időben történt, tehát és ezért van Teremtő, van Isten! Ezek azok a szavak, amelyeket — ha nem is explicite ... mi kérünk és elvárunk a tudománytól."*

Szó sincs tehát arról, mintha a pápa élesen *elválasztaná* a teológiai igazságot a tudományétól, hiszen — úgymond — a teremtett világ és a kinyilatkoztatás egyaránt isten alkotásai, s nem mondhatnak ellent egymásnak. A pápa látja azt is, — amit napjainkban nemely hazai teológus figyelmen kívül próbál hagyni —, hogy a *világnézeti* problémák megválaszolásánál nem lehet eltekinteni a

[9] Ez az „önkritika" nemcsak a Galileit perbe fogó inkvizícióra, hanem még IX. Piusra is vonatkoztatható!

Digitized by Google

mindenkori *világképtől.* Olyan világképet kíván felmutatni, amelynek alapján bizonyítani lehetne *a teremtést* és azt, hogy a világfolyamat *egy értelmes tervező* indítása nyomán és irányításával fejlődik. Mivel azonban a modern tudományos világkép kialakulása és fejlődési tendenciái ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják, s a modern tudomány az anyag fejlődésének megmagyarázásához még hipotézisként sem igényli természeten kívüli lények feltételezését — nem marad más hátra, mint az, hogy *a tudomány még meg nem oldott kérdéseit, a megismerés nehézségeit* állítsa előtérbe.

Itt sietnek a nyílt fideizmus segítségére a modern polgári idealista természetfilozófia képviselői. Mondhatni: ez a legfőbb eszmei segítség, amelyet a vallás felé forduló burzsoázia a teológiának nyújt. Ezek a filozófusok és természettudósok — nem tudván megbirkózni a megismerési folyamat bonyolult dialektikájának problémáival — a régi világkép egyes elemeinek megdőlte következtében relativizálják a tudományos világkép alapjait, és — gyakran az agnoszticizmus, indeterminizmus közvetítésével — maguk is súrolják a fideizmus határát, amikor szellemi elvek „rendező akaratára" vezetik vissza a még teljesen fel nem tárt csillagászati, fizikai, biológiai jelenségeket.

Nincs végső szó a megismerésben. A *tudomány fejlődésének tendenciája* azonban e kísérletek ellen hat: az ismeretlen összefüggések ismertekké válnak, a meghatározhatatlannak tűnő jelenség anyagi determinánsai egyre inkább felszínre kerülnek. A tudományos haladás során nem a világ kezdete és vége bizonyosodik be, hanem az, hogy minden eddig ismert állapotot újabb, még nem ismert, de szigorúan anyagi jellegű struktúrák, mozgásállapotok előznek meg és követnek. Ingatag talajra épít az a teológia, amely a természettudományi idealizmus révén az entrópia törvényéből a világ hőhalálára, minden mozgás megszűnésére következtet, a megfigyelhető ködök távolodásából a mozgás egykori kezdetére, a kvantum-fizika által leírt objektumok mozgástörvényeinek sajátosságaiból pedig az elektronok szabad akaratára. A természeti jelenségek *behatóbb* ismerete mindenkor a világ anyagi egységének felismerését mozdította elő, az ember megismerőképességének erejét bizonyította és soha nem vezetett természetfölötti szellemi létezők bizonyításához.

Az alapkérdésekben nincs változás

A teológiában tehát hol rejtett, hol nyílt vita folyik akörül, hogyan oldják meg a vallás és a tudomány ellentétét: úgy-e, hogy a tudományt a vallás alá rendelik, vagy úgy, hogy elválasztják a

Digitized by Google

tudomány és a vallás „illetékességi körét". A tudomány mai fejlettsége mellett ez a dilemma megoldhatatlan.

Maguk a teológiai viták némileg megváltoztathatják az egyházaknak a tudománnyal szemben elfoglalt — engedtessék meg ez a szó — *taktikai* vonalvezetését, de természetesen mit sem változtatnak a teológia *lényegi* álláspontján, tudományellenes tartalmán, kiindulópontján és módszerén.

Először is: a csodás elem, a mítosz „ésszerű" értelmezése nem vihető konzekvensen keresztül. A vallásnak *lényege* a mítosz, s ha ezt eltávolítanánk belőle, magát a vallást szüntetnők meg. Ez a vallások *konzervatív, metafizikus-dogmatikus jellegét*, a világképükben foglalt antropomorf és mágikus-misztikus elemek kiküszöbölhetetlenségét mutatja.

Másodszor: semmilyen módszerbeli rugalmassággal nem változtatható meg a vallások *világnézeti alapállása*, „őseredeti" *idealizmusuk*. Természetesen, a mai teológia sem igyekszik kiküszöbölni ezt az idealizmust, sőt minden „korszerűsítést" viszonylag *lényegtelen*, világnézeti szempontból másodrendű kérdésekben hajt végre, s abból a célból, *hogy világnézeti kiindulópontját megszilárdítsa*. Ezt azonban külsőleg nem az idealizmus filozófiailag kompromittált *jelszavával* teszi. Mint a mai burzsoá filozófia általában, a teológiák és vallásos filozófiák is azt állítják, hogy *meghaladják* a materializmus és idealizmus „elavult" alternatíváját, mintegy ideológiai „harmadik utat" képviselnek, aminthogy az egyházak gyakran a politikában is a harmadik út képviselőinek tüntetik fel magukat, A neotomista „realizmus" azonban természetesen nem halad túl azon, amin nem lehet túlhaladni. A neotomizmus képviselői elismerik ugyan az anyagi világnak *az ember tudatával* szembeni elsődlegességét (az anyagi világ előbb létezett, mint maga az ember), de tagadják, hogy ez a világ *mindenféle tudattal* szemben elsődleges; ellenkezőleg: azt állítják, hogy az anyagot a legfőbb szellemi lény teremtette. Vitakoznak a *szubjektív* idealistákkal, de nem valamiféle harmadik út, hanem egy dualisztikus elemekkel kevert, nem következetes *objektív* idealizmus talajáról.

Ebből az idealista pozícióból fakad az, hogy az anyagot minden vallás *elvileg alacsonyabbrendűnek* tartja a szellemnél, s ennek folytán az anyagi világ megismerésére irányuló *tudományos kutatást is alacsonyabbrendűnek minősíti* a szellem világának, magának az istenségnek a „megismerésére", a vele való misztikus egyesülésre irányuló vallásos hitnél. A teológia — fanyalogva — tudomásul veszi a tudomány haladását, de nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy hangoztassa, milyen korlátozottak ennek a lehetőségei. *„És mégis, mi egyebek a hatalmas természeti törvények* — figyelmeztette a híveket *XII. Pius* 1948-ban a pápai tudomá-

Digitized by Google

nyos akadémián mondott beszédében —, *mint a világmindenség grandiózus templomában uralkodó isteni terv felmérhetetlenségének és mélységeinek árnyéka, puszta ideája? A tudomány ifjai, minél mélyebben hatolnak kutatásaikkal a természet csodáiba, annál erősebben érzik saját képtelenségüket, hogy kimerítsék és átfogják az isteni terv, törvények és normák gazdagságát, amelyek a természetet kormányozzák.*"

XXIII. János pápánál igen jellemzően módosul ennek az ismeretelméleti pesszimizmusnak a hangsúlya, anélkül, hogy lényege megváltozna: „*Noha előfordul* — mondotta a pápa 1961. április 6-án a zarándokok egy csoportjának —, *hogy mindnyájan fájdalommal halljuk ... hogy az ég beborult és nincsen semmiféle kapcsolatunk az égiekkel, hogy amit származásunkról és célunkról tanultunk, azt most a haladás és a felfedezések törlik ... mindenkinek tudnia kell, hogy* m i n d e n f e l f e d e z é s e k e l l e n é r e (kiemelés tőlem — *L. J.*) *az emberi találékonyságnak határai vannak. Így ha tekintetünket az ég felé emeljük is, igazolását kapjuk annak, hogy a világ teljesen az Úr kezében van.*"

XII. Pius még meg volt győződve arról, hogy az emberek éppen a tudományos haladás során eljutnak *saját gyengeségük felismeréséhez* — XXIII. János már nem meri ezt állítani. Ellenkezőleg: az emberi találékonyság — mondja —, látszólag cáfolja ugyan a vallás igazát, *ennek ellenére* tudnunk *kell*, hogy lehetőségeink korlátozottak.

A két álláspont közti különbségben főleg a tudományos és társadalmi haladás gyorsuló üteme tükröződik vissza; a harcos pesszimizmus lassan talán borongós agnoszticizmussá szelidül, de a lényeg változatlan: isten végtelen bölcsességét emberi ész fel nem érheti, s így az igazán nagy kérdések örökre rejtve maradnak az ember előtt.

A tudomány történeti fejlődése azonban azt mutatja, hogy mindazok az anyagi összefüggések, amelyeket valaha „végsőnek", „megismerhetetlennek" tekintettek, később mindig közbülsővé és megismerhetővé váltak, s magaslatukról ismét új, meghódítandó csúcsok felé nyílt kilátás. Semmi okunk feltételezni, hogy a megismerésnek elvi határai vannak; éppen úgy végtelen folyamat ez, mint maga az anyagi világ.

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

A munkásosztály szerepe az észak-afrikai országok nemzeti felszabadító mozgalmaiban

Az észak-afrikai országok közül hol az egyik, hol a másik kerül az érdeklődés homlokterébe: néhány évvel ezelőtt Egyiptom, már vagy hat éve Algéria, egy-két hónapja pedig ismét Tunézia. A gyarmatosító hatalmak Észak-Afrika népeit — mint a többi afrikai országét is — „történelem nélküli" népeknek tekintették, melyek belenyugszanak „alsóbbrendűségükbe", kisajátított és kizsákmányolt voltukba. Ám a háború utáni, hatalmas lendülettel megindult felszabadító mozgalmaikkal, amelyekhez kedvező feltételeket teremtett a szocialista tábor megerősödése és a gyarmati rendszer válsága, az afrikai kontinensen az észak-afrikai népek mutatták meg elsőkként, hogy a gyarmati uralom nem örökkévaló. Felszabadító harcaikkal — Algéria kivételével — már kivívták a politikai függetlenséget.

Bármilyen nagy is ez az eredmény, még nem jelenti azt, mintha már megvalósították volna mindazokat a lényeges céljaikat, amelyekért annyi áldozatot hoztak. Ezekben az országokban a gyarmatosítók továbbra is a kezükben tartanak fontos gazdasági pozíciókat, s ezek révén továbbra is kizsákmányolják őket és csorbítják függetlenségüket. Nem is szabadult fel az észak-afrikai országok egész területe: a gyarmatosító hatalmaknak ma is vannak támaszpontjaik Marokkóban, Tunéziában és Líbiában. A bizertai események pedig megmutatták, hogy e támaszpontokat minden áron meg akarják tartani.

Az észak-afrikai népek tehát nem tekinthetik és nem is tekintik befejezettnek a gyarmattartók ellen folytatott harcukat. Ez a harc a tíz-tizenöt évvel ezelőttitől eltérő nemzetközi viszonyok között folyik: a nemzeti felszabadító mozgalom kiszélesedett, újabb népek és földrészek csatlakoztak hozzá. De ugyanakkor nagy lendülete a gyarmatosítókat is más, rugalmasabb módszerek alkalmazására késztette: a leigázás régi módját, új, álcázott terjeszkedési és agressziós tervek váltják fel, melyek „segély" és „együttműködés" látszatát igyekeznek kelteni. A gyarmatosítók — főként a helyi, feudális reakció szövetségére támaszkodva — megosztani igyekeznek a nemzeti erőket és ezúttal is, mint már annyiszor, a kommunista-ellenességet használják ürügyül.

A nemzeti felszabadító mozgalmaknak ezen szakaszában megnövekedett az észak-afrikai mun-

Digitized by Google

kásosztály szerepe. Cikkünk ezt igyekszik nagy vonásokban megmutatni.

•

A történelmi körülmények folytán Észak-Afrikában nagyobb létszámban alakult ki a munkásosztály, és politikailag fejlettebbé vált, mint Afrika egyéb területein.

Az észak-afrikai munkásosztály létszámáról nincsenek pontos adatok; a különböző források más-más számokat közölnek. A három, illetőleg három és félmilliós szám, amelyet egyes forrásmunkák feltüntetnek, feltehetőleg nem foglalja magában az itt különösen nagyszámú mezőgazdasági proletariátust.[1]

Az ipari proletariátus kisebbségben van a munkásosztály egészén belül,[2] még Egyiptomban is, de száma, különösen itt, gyorsan növekszik. Az ipari munkásság zöme a fémiparban, a bányákban, a textiliparban, továbbá a vasutaknál, a szállítóiparban és a kikötőkben dolgozik, melyeket a gyarmatosítók az elrabolt gyarmati kincsek elszállításának megkönnyítésére fejlesztettek ki, végül a könnyűipar, valamint a mezőgazdasági termékek első feldolgozását végző ipar is nagyszámú munkást foglalkoztat.

A munkások élet- és munkaviszonyai nem egyformák az észak-afrikai országokban. Egyiptomban a néhány modern típusú vállalat dolgozóiból viszonylagos munkásarisztokrácia alakult ki, de a proletariátus túlnyomó többsége itt is lealázó nyomorban él. *Az észak-afrikai munkások átlagos életszínvonala a világon a legalacsonyabbakhoz tartozik.* A Vörös-tengertől az Atlanti-óceán partvidékéig állandó a tömeges munkanélküliség. A parasztság proletarizálódása folytán a falusi dolgozók a városokba vándorolnak, hogy valami megélhetéshez jussanak.[3] A hírhedt algériai barakkvárosok vagy az egyiptomi szegénynegyedek lakói alkalmi munkákból tengődnek. A „keleti", tipikusan gyarmati nyomor megdöbbentő: Egyiptom felnőtt férfilakossága 40 százalékának nincs állandó foglalkozása. A városi lakosság 56 százalékának átlagos évi keresete 9 font!

Ez a munkásosztály, amely megismerkedett a gyarmati és feudális elnyomás irgalmatlanságával, egyre nagyobb befolyást gyakorol országa politikai életére. Súlya nem mérhető csupán számarányán. Akcióprogramjában nem csupán saját osztályának ér-

[1] A B. I. T. (Bureau International du Travail – Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) adatai szerint Egyiptom falusi lakosságának 30 százaléka, az algériai nép ugyane rétegének 22 százaléka, a tunéziainak 20 százaléka és a marokkói mezőgazdasági lakosságnak 17 százaléka agrárproletár.

Ugyanezen forrás szerint a nem mezőgazdasággal foglalkozó egyiptomi lakosság megoszlása 1958 végén a következő volt:

a foglalkoztatottak száma

a kézműiparban	650 000
a bányákban és kőfejtésekben	34 000
az építőiparban	140 000
a villamosiparban	10 000
a kereskedelemben	700 000
a szállítóiparban	231 000
a közműveknél és a magániparban	1 188 000

[2] A mezőgazdasági bérmunkások száma a B. I. T. szerint:

Algériában (1954)	589 339
Egyiptomban (1947)	1 456 769
továbbá Ifjúmunkás	1 590 000
Marokkóban (1952)	352 855
Tunéziában (1956)	182 590

[3] Kairó lakossága például 1937 óta 1 312 000-ről több mint három millióra növekedett.

Digitized by Google

dekeit és követeléseit fejezi ki, hanem a legszélesebb néprétegekét. Az észak-afrikai munkásosztály e terület országainak legforradalmibb és legdinamikusabb osztálya. Ereje szervezettségében, harci egységében és a nemzeti függetlenséget és társadalmi haladást kívánó összes erők tömörítésében rejlik. Ez az osztály a letéteményese a jövőnek, s az iparosodással együtt fejlődik. Minden jel, még vezetőinek és szervezeteinek üldöztetése is növekvő befolyását bizonyítja, amellyel a gyarmatosítók is kénytelenek egyre inkább számolni.

*

Az észak-afrikai munkásságnak a nemzeti felszabadító mozgalmakban való szervezett részvétele a század elején kezdődött. A tunéziai munkások már 1912-ben sztrájkkal segítették a Franciaországtól való függetlenülési törekvéseket. A két világháború közötti időszakban az észak-afrikai munkásosztály, élén a kommunista pártokkal, nem egy politikai harcot vívott; így Algériában és Tunéziában 1934—38 között a fasizmus elleni népfront megteremtője volt. Az „anyaországok", főleg Franciaország forradalmi munkásmozgalmának tapasztalata és harcos szolidaritása nagy segítséget nyújtott ezekben a harcokban, az ottani munkásszervezetekben politikailag megerősödött észak-afrikai munkások pedig közvetlen szervezőivé váltak hazájuk mozgalmainak. A fasisztaellenes erők győzelme és a Szovjetunió egyre ragyogóbb sikerei a háború után új lendületet adtak a munkásság által a gyarmatosítók ellen, a nemzeti függetlenség kivívásáért indított harcoknak.

A háború végén Egyiptomban már nagyszámú új szervezet harcolt a gyarmatosítás ellen, így a Munkások és Diákok Nemzeti Bizottsága, a Nílus-völgyi Egységfront és mások. Egyiptom bérés politikai harcok színhelyévé vált. Kairóban 1945. február 21-én az angol csapatok gépfegyvertüzet nyitottak 150 000 dolgozó tüntető felvonulására. A sztrájkok és egyéb akciók legfontosabb követelései politikai természetűek, imperializmus-ellenesek voltak: *az 1936-ban aláírt angol—egyiptomi szerződés felmondását követelték és azt, hogy az angol csapatok hagyják el Egyiptomot.* A munkások és a többi néptömegek harcai meggyorsították a politikai események, iramát Egyiptomban: 1950-ben győzött a Wafd-párt, egy évvel később felmondták az 1936-os szerződést, végül, 1952-ben a Forradalmi Tanács, Nagib tábornokkal és Naszszer ezredessel az élén, megdöntötte a monarchiát.

Marokkó, Algéria és Tunézia munkássága is a felszabadító harcok első soraiban küzdött ebben az időszakban. A francia gyarmatosítók patakokban ontották a három Maghreb-ország dolgozóinak vérét. 1950 nyarán Tunéziában utcai tüntetéseken 120 embert gyilkoltak le és több százat sebesítettek meg. Marokkóban az 1952. évi casablancai felkelést követő megtorlásnak 2000 dolgozó esett áldozatul. 1945-ben a de Gaulle által, 1950-ben a „szocialista" Naegelen által szervezett provokációk következtében algériai dolgozók tízezrei pusztultak el.

Az észak-afrikai munkásosztály és pártjai azzal vívták ki tekintélyüket, hogy a nemzeti felszaba-

Digitized by Google

díto harcokban mindig az első sorokban küzdöttek. Belőlük áradt az elszántság és harci szellem 1956-ban, a szuezi harcok idején, valamint az algériai harcokban, legutóbb ez év tavaszán. A harcokban közösen ontott vér felbonthatatlan kötelékeket teremtett Észak-Afrika városi és falusi dolgozói között.

*

A gyarmati elnyomás, a szörnyű életviszonyok, az „anyaország" munkásmozgalmának, így szakszervezeteinek a segítsége arra ösztönözte az északafrikai dolgozókat, hogy kitartó és határozott küzdelemmel kierőszakolják a gyarmatosítóktól szervezkedési jogukat. Az északafrikai szakszervezetek a gyarmati önkény és megtorlás ellen vívott hosszú, hősi küzdelmekben születtek és szilárdultak meg.

A háború után kialakult nemzetközi erőviszonyok a gyarmatosító hatalmakat a gyarmati népek követeléseinek nagyobb mérvű figyelembevételére kényszerítették ugyan, de szervezkedési joguk elismerésére még akkor sem voltak hajlandók. 1952-ben például a francia rendőrség betiltotta a Marokkói Általános Szakszervezeti Uniót. A jelenlegi szakszervezeti központot, a Marokkói Dolgozók Unióját három évvel később, 1955 március 20-án, illegálisan alapították meg. Az algériai és tunéziai szakszervezetek a kemény harcoknak és megtorlásoknak ugyanezen iskoláját járták végig. Az egyiptomi szakszervezetek egészen a második világháború idejéig földalatti szervezetként működtek. A monarchikus rendszer, melynek kereteit angol tisztek alkották, minden eszközzel üldözte a munkások szervezeteit, s provokációktól és gyilkosságoktól sem riadt vissza.

Az északafrikai szakszervezetek fontos szerepet játszottak a politikai függetlenségért vívott harcban. A francia gyarmatosítók a marokkói szakszervezetek szövetségét a casablancai felkelés miatt oszlatták fel 1952-ben. Egyiptomban a szakszervezetek tüntetéseket és sztrájkokat szerveztek a második világháborút követő és a monarchia megdöntését, az angol csapatok eltávozását megelőző korszakban.

Az északafrikai szakszervezeti mozgalom tehát a gazdasági követeléseikért vívott hagyományos küzdelmet folytatva, *a gyarmatosítás és feudalizmus elleni harcban is élen járt.* Az öntudatos szakszervezeti dolgozók azért harcolnak, hogy a szakszervezetek tartsák meg e szerepüket, s szembeszegülnek azzal a nyomással, amellyel a helyi burzsoázia Egyiptomban — és kisebb mértékben Tunéziában is — saját osztálypolitikája szolgálatába akarja állítani a szakszervezeteket. A marokkói szakszervezetek figyelemre méltó eredményeket értek el, nevezetesen a paraszti szervezetekkel való együttműködés terén, bár a reakció egymás ellen igyekszik kijátszani az antiimperialista mozgalom e két fő erejét. A Marokkói Dolgozók Uniója jelenleg 650 000 dolgozót egyesít. A polgári jobboldalnak egy szakadár-központ megteremtésére irányuló kísérletei kudarcot vallottak. A Marokkói Dolgozók Uniójának programja: *harc Marokkó politikai és gazdasági függetlenségéért, az új kolonializmus és a feudalizmus ellen, a legfontosabb iparágak államosí-*

Digitized by Google

tásáért, az iparosításért és a földreformért. Érthető, hogy ez a program a gyarmatosítók és a marokkói reakció ellenállásába ütközik.

A Marokkói Dolgozók Uniója az utóbbi időben több sztrájkot vezetett, melyek közül több győzelemmel végződött, mint például idén nyáron a 12 000 Khouigba-i bányász, szolidaritási sztrájkokkal is támogatott harca. Ez év május 1-én Casablancában 150 000 dolgozó vonult fel a szakszervezeti központ által szervezett tüntetésen, s a város 400 000 lakója lelkesen üdvözölte a felvonulást.

Algériában az F. L. N. (Front de Liberation National — Nemzeti Felszabadító Front) kezdeményezésére megalakult U. G. T. A. (Union Générale des Travailleurs Algériens — Algériai Dolgozók Általános Uniója) egyesíti a különböző irányzatokhoz tartozó dolgozókat. A kommunisták kezdettől fogva részt vesznek az Unióban.

A Tunéziai Dolgozók Általános Uniója (U. G. T. T.) 1959-ben 150 000 tagot számlált. A tunéziai szakszervezetek tevékeny részt vettek a közelmúltban a bizertai francia agresszió ellen rendezett tüntetésekben. Élharcosai küzdenek mind a hatóságok nyomása, mind a szakszervezeti bürokrácia ellen.

1957-ben létrejött az *Egyiptomi Munkásunió*, s 1959-ben már 480 502 munkást és alkalmazottat egyesített. Az egyiptomi szakszervezeti mozgalmat súlyosan sújtotta Moudanek, Amer, Taha és más kiváló harcosok letartóztatása és bebörtönzése. A hivatalos, magát „arab szocializmus"-nak nevező ideológia lényegében elveti az osztályharcot.[4] A szakszervezeteket a kormány arra kényszeríti, hogy működjenek együtt a munkáltatók szervezeteivel. A legcsekélyebb követelést sem támaszthatják, s ha sztrájkot vezetnek, büntetésül vezetőik börtönbe kerülnek. Még kevésbé kezdeményezhetnek a szakszervezetek politikai akciókat a gyarmatosítók ellen, ilyeneket csak a hivatalos párt „Nemzeti Uniója" indíthat el.

Az egyiptomi szakszervezetek tehát a gazdasági és politikai harcokban ma nem tölthetik be azt a szerepet, amelyet más demokratikus szervezetekkel együtt a háború végén játszottak és amelyre az egyiptomi proletariátus számbeli jelentőségénél fogva is jogosultak volnának. Az egyiptomi proletariátus azonban megőrizte a gyarmatosítók ellen vívott küzdelemben szerzett harc hagyományait, s nem kétséges, hogy a forradalmi lendületének gáncsot vető próbálkozások nem sokáig érhetnek célt.

Az északafrikai szakszervezeteknek a haladást siettető szerepe és egységtörekvése ez év májusában ismét bebizonyosodott az első Független Afrikai Szakszervezeti Szövetség megalakítására egybehívott kongresszuson. A nemzetközi reformizmus cselszövéseivel többször sikerült elodázni a kongresszus összeülését, bár a munkásszervezetek már 1959-ben elhatározták megtartását, hogy egyesítsék az afrikai szakszerve-

[4] Az „Al Akbar", a Libanoni Kommunista Párt lapja elemzi és bírálja a munkásellenes, demokráciaellenes úgynevezett „arab szocializmust". A cikket a francia „Demokratie Nouvelle" is átvette.

Digitized by Google

zeti mozgalmat. A nigériai szakszervezetek leleplezték azt a nagymérvű korrupciós tevékenységet, amelyet a C. I. S. L. (Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetsége) és az amerikai szakszervezetek vezetői folytattak, szorosan együttműködve az amerikai diplomáciával. A C. I. S. L. főleg azon fáradozott, hogy megakadályozza a pánafrikai kongresszust, s amikor az mégis megvalósult, egyenetlenséget igyekezett ott szítani. Erőfeszítései, hogy megakadályozza a C. I. S. L.-el való szakítást, kudarcot vallottak: a kongresszus, amelyen 34 szakszervezeti központ képviseltette magát, kimondta, hogy valamennyi kiválik a C. I. S. L.-ből. A kongresszus az afrikai szakszervezeti egységet előmozdító és imperializmus ellenes határozatai révén igen jelentős fordulópont az afrikai szakszervezeti mozgalom történetében. Figyelemre méltó, hogy az új afrikai szövetségben milyen fontos szerephez jutnak az északafrikai szakszervezetek: a vezetőség hét tagja közül négyet az ő képviselőik közül választottak; a Szövetség elnöke szintén északafrikai: Mahjoub ben Seddik, a Marokkói Dolgozók Uniójának vezetője.

*

Az első világháború végén a három Maghreb-országban a munkásosztály megalakította a maga marxista—leninista pártját. A Marokkói Kommunista Párt 1920-ban alakult meg, az Algériai Kommunista Párt 1924-ben és a Tunéziai Kommunista Párt 1926-ban. Az északafrikai munkásosztály befolyása szervezett formában kezdett érvényesülni a gyarmatosítás elleni nemzeti mozgalomban. A kommunista pártok gyakorlati és elméleti munkájukkal elősegítették a nemzeti felszabadító mozgalmak erősödését: megszervezték a gyarmatosítás-ellenes erőket, tisztázták a mozgalom problémáit, s az északafrikai helyzet reális, marxista elemzése alapján kidolgozták az imperialista-ellenes mozgalom stratégiáját és taktikáját. Munkájukat megkönnyítette az „anyaországok" kommunista pártjainak segítsége és a más országok pártjaival folytatott véleménycsere. Az északafrikai kommunisták saját tapasztalataikból leszűrt következtetéseikkel járultak hozzá számos nemzetközi érdekű kérdés kidolgozásához: így az új kolonializmus, a proletariátus szövetségesei kérdésének, a nemzeti burzsoázia szerepének, az agrárkérdés északafrikai arculatának tisztázásánál. *Különösen nagy figyelemmel tanulmányozták a kommunista pártok a falusi társadalmi viszonyokat, s a parasztságnak a feudalizmus és a gyarmatosítás elleni harcban betöltött szerepét.* Az Algériai Kommunista Párt titkárának, Bachir Hadj Alinak a „Réalités Algériennes" című folyóiratban a közelmúltban megjelent cikke az algériai földkérdés fontos elemző dokumentuma, amely a felszabadító harcban a parasztságra háruló szereppel foglalkozik, rámutat ezen osztály politikai öntudatának, és az agrárprobléma forradalmi megoldásának jelentőségére.

Az algériai, a marokkói és a tunéziai párt *megalakulása percétől kezdve előtérbe helyezte a nemzeti függetlenség kivívását.* Felvilágosító és szervező munkájuk kezdeményezője és ösztönző-

Digitized by Google

je volt a gyarmatosítás elleni egységes fellépésnek. Az Algériai Kommunista Párt már 1946-ban kiadta azt a jelszót, hogy a független Algériai Köztársaság kivívására meg kell alakítani a Nemzeti Demokratikus Frontot.

A francia és angol gyarmatosítók a felszabadító harc minden újabb fellángolásakor még kíméletlenebbül üldözték a kommunista pártokat. Az 1952-ben kitört casablancai felkelés alkalmával betiltották a Marokkói Kommunista Pártot, aktív tagjait üldözték, letartóztatták és bebörtönözték. Ugyanígy jártak el az Algériai Kommunista Párttal is 1955-ben, néhány hónappal a felkelés után. A gyarmati hatóságok nem ok nélkül félnek a marxista—leninista pártoktól, amelyek az antikolonialista nemzeti egységért vívott harcukkal leginkább fenyegetik a gyarmatosítók uralmát.

•

Az északafrikai kommunista pártok politikai befolyása a függetlenség kivívása után egyre növekszik.

A nemzeti mozgalom ezen szakaszában tisztábban megmutatkoznak a burzsoázia különböző csoportjainak nézeteltérései. A hatalom birtokába jutott burzsoázia intézkedései korántsem elégítik ki a dolgozó népet. Nem kétséges, hogy van haladás a gyarmatosítás maradványainak megszüntetésében; ezt különösen a közigazgatási szervek önállósítása mutatja, vagy Egyiptomban az 1956-os agresszió visszaverése és az idegen monopóliumoknak egyes pozícióiktól való megfosztása. Ám ez a haladás, mindent egybevetve, teljesen elégtelen.

Marokkó, öt évvel függetlenségének kikiáltása után is, még elmaradott, ősi struktúrájú ország, amely idegen gazdasági uralom alatt áll. A nemzetgazdaságába befektetett tőkének kilenctized része külföldi eredetű. Tunéziában a kapitalizmus bázisai túlnyomórészt idegen kézben vannak, még vidéken is. E két országban szórványos és óvatos, sőt néha ellentmondó intézkedésekkel igyekeztek csökkenteni a külföldi tőke befolyását. Néhány külföldi vállalatot államosítottak ugyan, de a helyettük létesített vegyes vállalatokban ismét csak az idegen tőke került túlsúlyba. A marokkói és az egyiptomi burzsoázia egy része arra törekszik, hogy szorosabbra fűzze a kapcsolatot a külföldi, főképp a nyugatnémet és az amerikai monopóliumokkal.

Az ilyen felemás állapotoknak és pálfordulásoknak több oka van. Marokkóban és Tunéziában például az imperialista-ellenes burzsoázia gyengeséget tanúsít a reakciós polgársággal és a nagybirtokosokkal szemben. Ez a burzsoázia összességében véve ingadozó, ellentmondásos magatartású kispolgárság. Érdekei ellentétesek ugyan a gyarmatosítókéval, de a „nyugati mintájú fejlődés" perspektívája vonzza őt.

Még rosszabb az északafrikai burzsoázia agrárpolitikája. Kilenc évvel az egyiptomi feudális-monarchikus rendszer megdöntése után, a parasztságnak tett ígéretek ellenére, a feudalizmus ma is fennáll ebben az országban, ahol 15 millió fellah teljesen nincstelen, vagy apró nadrágszíjparcellán robotol. Az egyiptomi parasztot, aki a haszonbért készpénzben kénytelen megfizetni,

Digitized by Google

egyben a kereskedelmi monopoltőke is kizsákmányolja. „Az északafrikai munkaügyi problémák" című tanulmányában a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal ezt állapítja meg: „A hagyományos módszerekkel megművelt apró egyiptomi gazdaságok nem függetleníthetik magukat a pénzgazdaságtól. A fellah, aki a legtöbb esetben haszonbérlő, nem pedig birtokos, a földjén termelt gyapot, cukornád és egyéb termékek eladása révén szerzi meg a bérleti díjat és a létfenntartásához szükséges összeget."

Marokkóban, ahol a parasztság felének egyáltalán nincs földje, egymillió hektár van a gyarmatosítók, másfélmillió hektár pedig a hazai nagybirtokosok tulajdonában. Tunéziában gyengébb a feudalizmus, de helyzete itt sem változott meg lényegesen, a külföldi gyarmatosítók pedig 500 ezer hektár jó földdel rendelkeznek. Algériában 1954-ben a 2 726 000 hektárnyi legjobb földet idegen gyarmatosítók aknázták ki.

Ezek a számok önmagukért beszélnek: megerősítik azt, amit a Tunéziai Kommunista Pártnak 1960. március 1-én közzétett, a földreformra vonatkozó dokumentuma megállapított: *„A probléma lényegében mit sem változott"*. Egyiptomban a reform mindössze százezer parasztnak vált hasznára, Marokkóban pedig a megművelt földnek csupán két ezrelékét osztották szét.

Az északafrikai nemzeti burzsoázia politikája tehát a földkérdésben, a feudalizmussal kapcsolatban is ellentmondásos, holott ennek a burzsoáziának ténylegesen érdekében állna, hogy igazi földreformot valósítson meg, amely a parasztság javára válik. Ez ugyanis nagymértékben elősegítené a független és kiegyensúlyozott nemzetgazdaság kifejlesztését is. De — mint Bagdas elvtárs, a Szíriai Kommunista Párt vezetője, az EAK agrárkérdéseinek elemzése során megállapítja — „az egyiptomi burzsoázia főképp attól tartott, hogy ha megsértik a tulajdon szentséges elvét, forradalmi következményekkel kell számolni. Ezért a nagybirtokosokhoz fordult támogatásért, hogy segítségükkel elnyomja a parasztttömegek fokozódó aktivitását és szembeszálljon a demokratikus mozgalommal." Riffi elvtárs, a marokkói mezőgazdasági problémákról szóló tanulmányában[5] megállapítja; a marokkói burzsoázia fél, hogy csorbát ejtenek a tulajdon elvén. Leszögezi azt is, hogy a nagybirtokos osztály és a burzsoázia között (melynek egy része maga is nagybirtokos) erősek a kapcsolatok. Ez egyébként minden északafrikai országra vonatkozik. Riffi elvtárs arra a következtetésre jut, hogy „a reakciós támadás bizonyos időszakaiban a burzsoázia... szövetségre léphet a nagybirtokos osztállyal." Az ilyen reakciós szövetkezés egyben durva kommunistaellenes propagandát fejt ki a falun, a tömegek vallásos hitét is kiaknázva, hogy ezzel bizalmatlanságot keltsen a munkásosztállyal szemben és elidegenítse a parasztságot azoktól, akik küzdelmét a győzelem felé tudják irányítani.

Az északafrikai burzsoá kormányok politikája — erre ismételten rá kell mutatnunk — sú-

[5] Béke és Szocializmus, 1960. 2. 111—115. old.

Digitized by Google

lyos társadalmi következményekkel járt. Lényegében érintetlenül hagyta a gyarmati korszakból örökölt struktúrát, s így a másik örökséget, a városi és falusi tömegek nyomorát is állandósították. E néptömegek csalódása annál keservesebb, mert a burzsoázia hatalmának megszilárdulása óta egyre inkább megfosztották őket attól a lehetőségtől, hogy az országos ügyek intézésében részt vegyenek. Egyiptomban a hatalom a reakciós nagyburzsoázia monopóliumává vált. Marokkóban nem hozták létre a leglényegesebb demokratikus intézményeket sem, még alkotmány sincsen. Az utóbbi években az északafrikai tömegekben szétfoszlott sok illúzió, amelyet a polgári pártokhoz és ezek vezetőihez fűztek. De nemcsak a munkás- és paraszt-tömegeket, hanem részben a burzsoázia középrétegeit és a kispolgárságot is kiábrándította az, hogy a vezetők nem feleltek meg várakozásuknak. Erről tanúskodik például az Isztiklal-nak, a marokkói nemzeti burzsoázia pártjának 1959-ben történt kettészakadása is: a párt balszárnya radikális reformprogramot fogadott el.

Ilyen körülmények között érthető, hogy az északafrikai népesség körében megnövekedett annak az osztálynak és azoknak a pártoknak a befolyása, amelyek ellenezték és leleplezték az imperializmussal és a feudalizmussal kötött kompromisszumokat, s azért küzdöttek, hogy a nemzeti forradalom valóban demokratikus és szociális tartalmat kapjon.

*

Az északafrikai kommunista pártok céljai világosak: a gyarmatosítóktól való teljes gazdasági függetlenség, a nagybirtokrendszer megszüntetése, a földreform, a kulcsiparágak államosítása, a tervszerű iparosítás, az életszínvonal emelése, s olyan igazi, politikai és szociális demokrácia megvalósítása amelyben — megfelelő intézmények útján — valóban a nép gyakorolja a hatalmat. Külpolitikai téren: a nemzeti függetlenség megóvása, a béke védelme, szolidaritás a kolonializmus ellen harcoló népekkel, együttműködés minden országgal a teljes jogegyenlőség alapján, együttműködés a szocialista államokkal.

A kommunista pártok nézete szerint *egyetlen osztály és egyetlen párt sem vívhatja meg egyedül a kolonializmus és a nagybirtokrendszer elleni küzdelmet.* Ezért fordulnak minden olyan párthoz és társadalmi szervezethez, amely objektív érdekeinél fogva a demokratikus nemzeti front tagjává válhat. A Marokkói Kommunista Párt legutóbbi nyilatkozata szerint „a nagy antiimperialista és antifeudális frontban minden marokkói megtalálja helyét, a gyarmatosítók és a nagybirtokosok kivételével." A kommunisták a reakció széthúzó tevékenysége ellen, a nemzeti demokratikus erők legszélesebb egységéért harcolnak. Felhívásuk a nemzeti burzsoáziának is szól, mert úgy vélik, hogy ez még nem fejezte be haladó szerepét, s részt vehet az imperialistaellenes küzdelemben. Legfőbb törekvésük azonban a parasztsággal való együttműködés. *Minden* északafrikai államban a parasztság alkotja *a lakosság nagy többségét.* A nemzeti mozgalom: ag-

Digitized by Google

rárforradalom. Ezért, a *munkásosztály mellett, a parasztság a legjelentősebb forradalmi erő a gyarmatosítók és a nagybirtokosok ellen vívott harcban; hatalmas, természetes szövetségese a munkásosztálynak.* Az északafrikai kommunisták úgy vélik: nagymértékben a munkás-paraszt szövetség szilárdságától függ, hogy a közbenső rétegek és a nemzeti burzsoázia csatlakozzanak a nemzeti fronthoz.

A kommunisták arra törekszenek, hogy a nemzeti felszabadító harcot a munkásosztály irányítsa, de az e harcban való részvételüket nem teszik függővé ettől, s mindenkor támogatják a nemzeti burzsoáziát, ha az felveszi a küzdelmet a gyarmatosítók ellen. Az egyiptomi kommunisták szilárdan kiálltak Nasszer mellett, valahányszor síkraszállt az imperializmus ellen. Az algériai kommunisták részt vettek a felkelők mozgalmában és az egység jegyében 1956-ban beléptek a Nemzeti Felszabadító Front irányítása alatt álló nemzeti felszabadító hadseregbe. Mint Larbi Bouhali, az Algériai Kommunista Párt első titkára legutóbb mondotta, pártja mindig támogatta az Algériai Köztársaság ideiglenes kormányát, noha abban és annak szerveiben a párt — kívánsága ellenére — máig sincs képviselve. „Ez részünkről nem mesterkedés vagy taktika — magyarázza Larbi Bouhali —; mi elvből támogatunk bármely nemzeti felszabadító mozgalmat, amely ténylegesen harcol az imperializmus ellen." Ezt az elvet követve a marokkói kommunisták támogatták Mohamed királyt 1951-ben, amikor a gyarmatosítók cselfogásokkal meg akarták őt fosztani a hatalomtól, 1963-ban pedig követelték, hogy engedjék őt haza, hogy elfoglalhassa trónját és az ország visszanyerje függetlenségét. Más alkalmakkor is bebizonyították a kommunisták, hogy a nemzeti harc nagy érdekeit szem előtt tartják.

Az északafrikai kommunisták azonban tudatában vannak annak is, hogy a burzsoázia, osztálytermészeténél fogva, nem következetes a nemzeti mozgalomban. Az Algériai Kommunista Párt első titkára az előbb említett nyilatkozatában azt is leszögezte, hogy „a nemzeti forradalom a burzsoázia irányítása alatt gyakran megtorpan, eltévelyedik". A kommunista párt bírálatára szükség van a fegyveres forradalom idején, mint például jelenleg Algériában, de a függetlenség kivívása után is, amikor, amint látjuk, a burzsoázia — természeténél fogva — egyezkedni hajlandó a reakcióval. A burzsoázia nemcsak a gyarmatosítás, a gazdasági leigázás és a feudalizmus irányában tett engedményeket, hanem külpolitikai kérdésekben is. A Marokkói Kommunista Párt pl. bírálta a kormány gyenge magatartását a francia, amerikai és spanyol katonai támaszpontok kérdésében. A Tunéziai Kommunista Párt bírálta a burgibizmus" külpolitikájának ellentmondásait, Burgiba elnök nyugati orientációját a bizertai események előtt és után, és Tunézia hivatalos köreinek mulasztásait az afrikai antiimperializmus iránti szolidaritás terén. Az egyiptomi kommunista párt megbírálta az EAK által ellenőrzött sajtó szovjetellenes hadjáratait és a kormányzat sok más bűnét.

Digitized by Google

Az algériai kommunista pártot betiltották a francia gyarmatosítók, a marokkóival és az egyiptomival saját országuk reakciósai tették ugyanezt. De az üldöztetés és a reájuk szórt rágalmak ellenére e pártok tekintélye egyre növekszik, felhívásaikra mind nagyobb tömegek válaszolnak. II. Hasszán, az új marokkói király, néhány hónappal ezelőtt kommunistának ajánlotta fel megalakuló kormányában a földművelési tárcát, noha a pártot betiltották. Bármilyen okból történt is ez, a marokkói kommunista párt de facto elismerése nyilvánul meg benne. És vajon nem a párt befolyásának elismerését tartalmazzák-e az EAK által sorozatosan rendezett kommunista-ellenes hadjáratok is? Karim Hafid elvtárs egyik cikkében felhívta a figyelmet arra, hogy Nasszer egyetlen körútja alatt ötven olyan beszédet mondott, amelyben a nemzeti egység kérdését fejtegette, de közülük egyetlen egyben sem mulasztotta el, hogy támadja a kommunistákat. Az egyiptomi tömeges letartóztatásokról Karim Hafid elvtárs így ír: „Vajon ez nem valami eredeti, rendőri módja-e annak, hogy elismerjék a kommunistáknak a nemzeti felszabadító mozgalomban betöltött vezető szerepét?"

•

Az északafrikai népek történelme fordulóponthoz érkezett. Mint a 81 kommunista és munkáspárt Értekezlete tavaly Moszkvában megállapította, ma olyan korszakot élünk, amikor minden feltétele megvan annak, hogy a gyarmati elnyomástól nemrég megszabadult országoknak *ne kelljen a kapitalista fejlődés útjára lépniök*, hanem független, nemzeti-demokratikus országokká válhatnak. Megvan ennek minden objektív feltétele az északafrikai országokban is. A latinamerikai államok, amelyek ma ébredeznek, hogy véget vessenek a formai függetlenség és valóságos függés állapotának, példájukkal szintén az imperializmus és a reakció elleni elszánt harcra bátorítják az északafrikai népeket. Az igaz ügybe vetett mélységes hittel és azzal az önzetlenséggel, mely a Marx és Lenin zászlaja alatt küzdők sajátja, az északafrikai kommunista pártok minden erejükkel siettetni igyekeznek a történelmi folyamatot, hogy sokat szenvedett népeik számára szabad, békés, boldog életet, emberi méltóságot biztosítsanak.

Az északafrikai népek *egyre inkább érzik a szocializmus erkölcsi hatását*. Hatást gyakorolnak rájuk a szovjet tudomány és technika győzelmei, Gagarin és Tyitov eredményei a világűr meghódításában, a szocialista tábor országainak gyors gazdasági és kulturális felemelkedése. Mély hatással vannak rájuk a szocialista tábornak azok az erőfeszítései, amelyeket a gyarmati népek felszabadító harcainak támogatására, a béke megvédéséért és megszilárdításáért, az atomkatasztrófa elhárításáért, a leszerelésért tesznek és azért, hogy megszabadítsa az emberiséget a háború lidércétől. A szocializmus eszmei igazsága és megvalósulása, távlatainak felismerése a munkásosztály révén terjed el Észak-Afrikában.

•

Politisz Janisz

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A szocialista pedagógia hazai fejlődésének fontos dokumentuma

Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1960

A szocialista pedagógia hazai fejlődésének vizsgálatakor két lényeges összefüggésre kell tekintettel lennünk, hogy értékelésünk hiteles, a valóságnak megfelelő legyen. Egyrészről figyelembe kell vennünk, hogy a szocialista pedagógia 1956-ban igen súlyos helyzetbe került az e tudomány művelésében elkövetett dogmatikus hibák, valamint az ellenforradalmat megelőző és követő antimarxista támadások következtében. Másrészről szem előtt kell tartanunk, hogy melyek és mekkorák a jogos igényei a pedagógia tudományával szemben a pedagógiai gyakorlatnak, amely most készül fel iskolarendszerünk reformjának megvalósítására. E két pólus között kell elhelyeznünk pedagógiai tudományunkat, e két ponthoz való viszonya jelzi az elért eredményeket és a meglevő elmaradást.

A Magyar Tudományos Akadémia pedagógiai bizottsága most harmadízben jelentetett meg tanulmánygyűjteményt a szocialista pedagógia hazai művelőinek teréséből. Az első gyűjteményes kötet 1958-ban jelent meg. Megjelenésének az adott különös jelentőséget, hogy főként az 1957-ben lefolyt pedagógiai kutatásokról és ezek eredményeiről számolt be. Első dokumentuma volt annak a tudománypolitikának, amely produktív munkára ösztönözte mindazokat a kutatókat, akik elfogadták a szocializmus perspektíváját. Képet adott a kötet arról, hogy milyen mértékben lettünk úrrá az ellenforradalom utáni eszmei zűrzavar felett, programot adtak benne azok a kutatók, akik a dialektikus materializmus alapján állanak. A kötet valójában számadásnak készült; még nem egyértelműen tartalmazta azt, amit a szükségletek kívántak, hanem összegyűjtötte azt, ami volt, ami értékes volt. Az 1959-es évszámot viselő gyűjtemény már bátrabban, határozottabban fordult a valóság felé. A benne foglalt tanulmányok legtöbbje azt törekedett megmutatni: milyen eszközökkel és módszerekkel tárhatja fel a pedagógiai tudomány a fejlődés alapját alkotó *tényeket*. E szempontból a kötet a lehetőségek és variációk örvendetes gazdagságát mutatta. A tanulmánygyűjtemény

* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 673. 673. old.

Digitized by Google

emellett a közeledő iskolareform pedagógiai és nevelés-lélektani problematikáját is visszatükrözte, jelezve a kutatók érdeklődését művelődéspolitikánk, közelebbről nevelésügyünk e nagy eseménye iránt. A második kötet sem szűkítette le tárgyát: képet adott a tudomány sokrétűségéről, a feladatok bonyolultságáról.

A most megjelent gyűjteményt viszont éppen a témaválasztás leszűkítettsége, az *egytémájúság* jellemzi. Nem azt mutatja be, hogy a pedagógiai kutatók milyen sok témával és kérdéssel foglalkoznak, hanem azt: hogyan szólnak hozzá a különféle érdeklődésű és beállítottságú kutatók egy adott és izzóan aktuális problémakörhöz. Nem szélességben, hanem mélységben nyújt betekintést a szocialista pedagógia fejlődésébe, s azt kell mondanunk: így még megbízhatóbb képet ad erről, ennek eszmei színvonaláról, a gyakorlathoz való viszonyáról.

Az a téma, amely köré a kötet tizenhét tanulmánya csoportosul, s amelynek sokoldalú megközelítésére törekszik: *az iskolai nevelés és oktatás tartalmi problémái.*

Alig van ennél izgalmasabb és aktuálisabb problémakör, s feltétlenül méltánylandó az, hogy a M. T. A. pedagógiai bizottsága éppen ezt választotta első tematikus kötete tárgyának. Az iskolai nevelés és oktatás tartalmában kell *közvetlenül* megnyilvánulnia a párt által irányított művelődéspolitikának, a tartalomnak kell tükröznie társadalmunk fejlődésének irányát, vagyis — egyszerűen megfogalmazva — az oktatás és a nevelés tartalma választ ad arra a kérdésre: *mire neveljük* gyermekeinket?!

A témaválasztás annál is inkább méltánylandó, mert tudjuk, hogy a nevelési rendszerünk átszervezéséről szóló „irányelvek" vitája igen széles közvélemény érdeklődésének középpontjába állította az oktatás-nevelés tartalmi kérdéseit. Nevelési céljaink elérése szempontjából elsődleges jelentőségű, hogy tisztázzuk a tartalmi kérdéseket. Ezt már azok is felismerték, akik hajlamosak voltak arra — és a pedagógusok között is akadtak ilyenek —, hogy a pedagógiának szinte egyetlen problémáját abban lássák: *hogyan neveljünk* — elszakítva ezt a korántsem lebecsülendő kérdést a megválaszolását determináló tartalom kérdésétől.

A kötet aktuális kérdésfeltevését, többségükben válaszok vagy válasz-kísérletek követik, amelyek figyelembe veszik a ma tényezőit. A tanulmányok szerzői jól tudják, hogy az oktatás és nevelés tartalmi problémáit csak „hic et nunc" lehet megoldaniuk.

A szerkesztők bevezető tanulmánya rámutat azokra a súlyos gondokra, amelyek e problémák megoldását befolyásolják. Elsőnek említik a *tartalmi maximalizmus* világszerte tapasztalt és vitatott jelenségét. Jóllehet köztudomású, hogy a gyermekekkel szemben támasztott túlzott és egészségtelen követelményeknek nemcsak tartalmi forrásaik vannak, a szerkesztők leszögezik, hogy „... elsődlegesnek kell minősíteni a tartalmi problémát, mivel a nevelés tartalmának pedagógiailag jól átgondolt tervezése nélkül kevés az esély a más forrásból eredő nehézségek kiküszöbölésére" (10. old.). Megoldásra váró feladat-

Digitized by Google

ként említik *a nevelés tartalmának pszichológiai szempontból történő elemzését.* Minden bizonnyal hatékonyabbá válik a nevelés, ha maga a tartalma is felkelti a gyermek érdeklődését, aktivitását. Egyebek között ez az összefüggés is megkívánja a tartalmi problémák pszichológiailag is indokolt megoldását. A nevelés tartalmának kialakításában jelentkező és a bevezető tanulmányban megemlített problémák közül a soron következő: *a nevelés tartalmának a dialektikus materialista szemléletre való alapozása és társadalmi fejlődésünk szocialista perspektíváival való összekapcsolása.* A szerkesztők úgy látják: hogy a dialektikus materialista szemlélet és a szocialista fejlődés perspektívái hatékonyabban érvényre jussanak a nevelés tartalmában, annak az a feltétele, hogy a társadalom és az iskola kapcsolata elmélyüljön és a nevelés igen érzékenyen reagáljon a valóságos élet jelenségeire, tendenciáira. Végül negyedikként említik *az iskolai nevelés és a termelőmunka összekapcsolásának konzekvenciáit* a nevelés tartalmára. E kérdés feltevésének jelentős és haladó múltja van, de tömegméretekben csak szocialista országban valósulhat meg. A feladat az, hogy kimunkáljuk: hogyan nyújtsunk a tanulóknak egységes folyamatban és a jelenlegi megterheltség csökkentésével olyan általános műveltséget, amely politechnikai ismeretekkel is ki van bővítve.

A nevelés és oktatás tartalmának voltaképpeni *természetére, mibenlétére* nézve némi ingadozás található a kötetben. „Az erkölcsi nevelés tartalmáról" című tanulmányban Szarka József nagyon helyesen szögezi le a szocialista pedagógiának azt az álláspontját, hogy az erkölcsi nevelés tartalma nemcsak ismeretekből és nézetekből áll, hanem meggyőződésből, készségekből és legfőképpen *magatartásból* is. Ez a megállapítás kiterjeszthető a nevelés egészére: a nevelés tartalma nemcsak ismeretanyagot jelent, hanem cselekvési módozatokat is. „A nevelés tartalmába... *készségeket és cselekvésformákat* is bele kell tervezni" — írja Szarka József (35. old.). Ez a nagyon korszerű és nagyon lényeges álláspont nem érvényesül a kötet egészében. A szerkesztők már említett bevezetője szerint a nevelés és oktatás tartalmán „azoknak a lényeges tudáselemeknek szerves együttesét értjük, amelyeket a nevelés célját magunk előtt látva tanítunk" (7. old.). Nos, ez jóval szűkebb terület, mint amelyet Szarka József megjelölt. Ez az ingadozás nem a kötet hibája, csupán azt jelzi, hogy a neveléstudomány rendszerében, fő funkcióinak — oktatás-nevelés-képzés — egymáshoz való viszonyában még ma is fel-felbukkannak tisztázatlan kérdések.

A kötetben levő tanulmányok az oktatás tartalmáról, illetőleg az oktatáson keresztül, annak keretei között végzett nevelésről szólnak; nagy részük tantervelméleti munka. Bár Szarka József említett tanulmánya — igen önkritikusan — azt közli, hogy az elmaradás éppen a nevelés vonatkozásában mutatkozik, a gyermek sokoldalú tevékenységének megszervezését, e tevékenységek tartalmát illetően — mégis hiányolnunk kell a kötetben azt, amit e területen már elért peda-

Digitized by Google

gógia-tudományunk, például a magyar Nevelési Tervjavaslat elkészítésével.

Feltűnő, hogy az a tanulmány, amely — Szarka József írása mellett egyedül ebben a kötetben — az erkölcsi nevelés problematikájával foglalkozik, szintén az erkölcstan *oktatása* oldaláról közelíti meg a kérdést. Juhász Ferencnek „Az erkölcstan oktatásának szerepe az erkölcsi tudat formálásában" című tanulmánya azt az érdekes kérdést fejtegeti, hogy az erkölcsi tudat kialakításában — amelybe beleérti az érzelmeket, a meggyőződést is —, milyen szerepe van a gyermek átélt tapasztalatainak és az oktatott ismereteknek, s milyen e két tényező egymáshoz való viszonya.

A szerző gazdag, a múltból és jelenkori nemzetközi tapasztalatokból vett illusztráló tényanyaggal vezeti be tanulmányát és foglal végül is állást az erkölcsi ismeretek oktatásának szükségessége mellett, anélkül, hogy kétségbevonná a gyermek erkölcsi tapasztalatainak megalapozó jelentőségét erkölcsi tudata fejlődésében. Fontos annak kiemelése is, hogy nem akármilyen tapasztalatokról van szó: „*Csak a szocialista gyermekközösségben ... céltudatosan megszervezett közösségi tapasztalatok* alkalmasak az új ember új erkölcsi vonásainak hatékony formálására." (63. old.) A tanulmányban csak azt kifogásolhatjuk, hogy néhol — főként a történeti részben — elszakítja az oktatott etikai ismereteknek az erkölcsi tudat kialakításában játszott szerepét az adott erkölcs tartalmától és funkciójától. Márpedig a tényleges tapasztalatoknak és az erkölcsi normáknak a befolyása az ember erkölcsi fejlődésére sohasem független az adott etikai rendszer tartalmától és osztályfunkciójától. A tapasztalatok és az ismeretek olyan értelmű összefüggése, amilyent Juhász Ferenc tanulmánya végén megállapít, *csak* az osztálynélküli társadalomban, a szocialista pedagógiában érvényes. A tanítási órán kívüli nevelés problematikáját röviden érinti még Hermann Alice-nak „Az iskoláskor előtti nevelés tartalma" című írása is.

Mint az M. T. A. pedagógiai bizottságának előző gyűjteményes köteteiben, e kötetben is helyet kaptak a neveléslélektan képviselői. Kelemen László munkája, „A lélektani megismerés hatása a nevelés és oktatás tartalmára", inkább összefoglaló, regisztráló írás, amely a pszichológia feladatait és lehetőségeit ismerteti, elismerésre méltó rendszerességgel. Ki kell emelnünk a tanulmány bevezető részét, amely azzal foglalkozik, hogy mi a lélektani szempontok helye a nevelés és oktatás tartalmát meghatározó tényezők között. Helyesen tisztázza a maga és az egész pszichológia számára, hogy a gyermek szempontja, a pszichológiai tényező feltétlenül hat a nevelés tartalmának kialakítására, de *másként* hat, mint az e tartalmat döntően kialakító tényezők: a nevelési cél, a művelődési anyag. Kelemen László e megszorító, differenciáló nézetét örömmel fogadhatjuk, annál is inkább, mert az utóbbi időben — bár jószándékúan — sokszor elhangzik az a követelmény, hogy az iskolákban gyermekközpontú pedagógiát kell végezni. Ezen azt a jogos igényt értik, hogy az iskola, a nevelés a gyermek érdekében van, nem pedig valamely

Digitized by Google

pedagógiai eljárás öncélú megvalósításáért. A szocialista pedagógia azonban — mint a társadalmi fejlődés törvényeit tudatosan figyelembe vevő és alkalmazó tudomány — célközpontú pedagógia, amelynek éppen az *elérendő cél érdekében* messzemenően figyelembe kell vennie a gyermek gyermeki mivoltát. Ezt az összefüggést Kelemen László jól látja és alkalmazza. Kelemen László az életkori sajátosságok fogalmát is dinamikusabban tárgyalja, mint előző munkáiban, bár — megítélésünk szerint — e vonatkozásban még mindig kissé szűkre tervezi a marxista gyermekpszichológia lehetőségeit. A pszichológiának ki kell majd dolgoznia a nevelőhatásoknak azt az összefüggését, és sorrendjét, amely a leggyorsabbá és legbiztonságosabbá teszi a gyermek fejlődését.

Kelemen László tanulmányának egyik része egy „egyéni különbségeket figyelembe vevő" tanterv lehetőségét taglalja, leleplezve az ezzel kapcsolatos burzsoá nézeteket, amelyek az osztály-szelekciót szolgálják. Az egyéni különbségek problematikáját veti fel Lénárd Ferencnek „A tehetség problémája és a tanterv" című írása is. A tanulmány kérdésfeltevése: *„Hogyan lehetséges a jó és gyenge tanulókat együttesen, tehát egy osztály keretében a lehető legnagyobb mértékben fejleszteni?"* (173. old.) A tanulmányt gazdag fantáziájú, bátor gondolatmenet jellemzi, jóllehet járatlan utakon halad. A „tehetség és képesség" fogalmakkal kapcsolatosan bírálja a polgári pszichológia álláspontját és marxista módon, szovjet források felhasználásával értelmezi e fontos egyéni sajátosságokat. A felvetett kérdésre Lénárd Ferenc nem ad végső választ, de jelzi a megoldás útját: az ismeretek *alkalmazásának* kell mind nagyobb szerephez jutnia az oktatásban, ilyen módon fognak megfelelően fejlődni a különböző fejlettségű és képességű tanulók.

Ha Lénárd Ferenc nem is tud még pontos választ adni a felvetett kérdésre, azt el kell ismernünk, hogy ezt a kérdést a nevelőmunka gyakorlata is mind élesebben fogja feltenni, foglalkozni kell tehát megoldásával. Amíg egy iskolarendszer az osztályelnyomás eszköze, addig a tehetség-kiválasztás mindig az uralkodó osztály érdekeit szolgálja. A szocialista társadalomban azonban — a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megtörése után, a falu kulturális megerősödése után — a tehetségek felismerése és megfelelő fejlesztése egyik eszköze lehet a szocialista társadalom erősítésének.

A tantervkészítéssel foglalkozó tanulmányok közül elsőnek Faludi Szilárd írását említjük „Tantervi kutatások a Pedagógiai Tudományos Intézetben", amelyet műfajilag talán *műhelytanulmányként* jellemezhetnénk. A tanulmány azokat a problémákat és gondokat írja le, amelyek a Pedagógiai Tudományos Intézetben merültek fel a tantervek készítése során. Ez a körülmény sajátos életszerűséget visz Faludi Szilárd írásába, szinte kézzelfoghatóvá válik az a sokoldalú küzdelem, amely ma a marxista irányú tantervkészítők előtt áll. Minden gyakorlati lépés súlyos elvi kérdések megoldását is igényli, szinte egyidőben születik az új, az iskolareform igényei-

Digitized by Google

nek megfelelő tanterv, és a szocialista tantervelmélet. Örvendetes olvasni Faludi Szilárd éles és bátor kérdésfeltevéseit, azt a pártos és tudományos igényességet, amellyel a problémák megoldásához nyúl.

Mindenekelőtt azokat a tényezőket sorolja fel, amelyek a tantervben tükröződnek. Ilyenek: a társadalom által kitűzött cél, a tudományosság elve, az egész társadalmi műveltség „a maga jellegzetes etikai, esztétikai és egyéb követelményeivel" (282. old.) és végül maga a gyermek, sajátos fejlődéstörvényeivel. Mindez együttvéve határozza meg egy tantárgy struktúráját. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a tantervnek szerves egységet kell alkotnia azokkal a nevelési tervekkel, amelyek több szocialista országban — közöttük nálunk is — készülnek és kipróbálás alatt állanak. „A tantervnek a nevelési terv részeként és eszközeként kell funkcionálnia, nevelésközpontúnak kell lennie" (284. old.) — állítja fel a követelményt, majd rámutat arra a visszás helyzetre, hogy bár a tanterv ilyen sokféle körültekintéssel, nevelésközpontúan készül, a gyakorlat a gyerektől csupán *anyagtudást* követel. Foglalkozik a tanulmány a tanterv gyakorlati jellegével, fejtegeti, hogy mit jelent az anyag felhasználása a természettudományos és a humán tárgyakban, majd arról értekezik: lehet-e és hogyan lehet tudományos kutatás tárgya a tanterv mint olyan, s milyen legyen e kutatás metodológiája. Szembeszáll azokkal a nézetekkel, amelyek a pedagógiai kutatásokra egyoldalú, pozitivista színezetű ténykutatást akarnak ráerőszakolni. A tudományoknak „... a vizsgált terület sajátos természetéhez kell igazodniok". (290. old.)

E fejtegetések után Faludi Szilárd a Pedagógiai Tudományos Intézet tantervkutatási tervét ismerteti. Rámutat arra, hogy napjainkban a tantárgyak ismeretanyaga ellentmond, vagy legalábbis nem felel meg az iskola elé kitűzött céloknak és feladatoknak. Szakadás van az iskola nevelő céljai és oktatási anyaga — a szerző szavait idézve: „ünnepi frazeológiája" és „hétköznapi gyakorlata" között (294. old.). Ennek az az oka, hogy a tantárgyak tanterveit „szakosok" készítették, akik nem elsősorban „iskolában", hanem saját „szaktárgyukban" gondolkoznak. A tantervkészítésben az a feladat, hogy minden tantárgy alá legyen rendelve a nevelés általános céljának, a tantárgy kezelése pedagógiai kiindulású legyen, „amely mindenekelőtt az általános nevelés sajátos lehetőségeit keresi a tantárgyban és nem egyszerűen — »a szakmát«" (295. old.).

Nincs módunkban nyomon követni, hogyan látja megoldhatónak a szerző ezt a feladatot. Tény az, hogy *látja* és ki is fejti ennek a módját, bár tisztában van a feladat nehézségével is. Faludi Szilárd cikkéből azt a benyomást szerzi az olvasó, hogy a Pedagógiai Tudományos Intézet *felkészült* a tantervek elkészítésére, kellő elvi alappal és tudományos biztonsággal rendelkezik a feladatok megoldására. Önkéntelenül felvetődik az a kérdés, hogy érvényesülnek-e és mennyire érvényesülnek a most készülő tantervek kialakításában a tanterv-

Digitized by Google

kutatásokban már elért eredmények.

A kötet tanulságai alapján jogosnak érezzük a szerkesztők bevezető tanulmányának azt az igényét, hogy valósuljon meg *„a neveléstudomány nagyobb részesedése a nevelés tartalma kialakításában"* (22. old.) és bízunk abban, hogy az új tantervek kidolgozásában közreműködő tantervi bizottságok hatékonyan érvényesítik majd a neveléstudomány eredményeit, köztük e kötet számos gondolatát is. Ezen eredmények felhasználásának problémáját szeretnők még — egy kis kitérővel — kiszélesíteni.

Vezető szervek, és az érdekeltek széles tömegei gyakran vetik fel a nevelástudomány fogyatékosságait, rendszerének kialakulatlanságát, egyes alapfogalmainak tisztázatlanságát, egyes területeinek elhanyagoltságát, és mindezek végső következményét: azt, hogy nem adott elegendő segítséget a gyakorlatnak. Nem szándékunk, hogy ezen észrevételek igazságát és jogosságát kétségbevonjuk vagy csökkentsük. Nem a pedagógiával szembeni fenntartások és éles kritikai álláspontok gyengítésére, hanem a pedagógia helyzetének sokoldalúbb és teljesebb megítélése érdekében tartjuk szükségesnek az ellenkérdés felvetését: *Vajon a pedagógiai gyakorlat, és a nevelésügyi apparátus felhasználja-e, alkalmazza-e mindazt — bármilyen csekély is ez a szükséglethez képest —, amit a szocialista pedagógia már létrehozott, kidolgozott?*

Az a benyomásunk, hogy ebben a vonatkozásban nem megnyugtató a helyzet. Akár a kutatások eredményeinek nem ismerése, akár a pedagógiával szembeni esetleges előlegezett bizalmatlanság, akár pedig megfelelő áttételek hiánya az oka: vannak olyan jelenségek, amelyek arra utalnak, hogy a pedagógia *már ma is* több pozitív hatást gyakorolhatna az élő nevelésügy egész gyakorlatára.

Visszatérve a kötet ismertetésére — sajnos, nincsen terünk ahhoz, hogy a tantervelmélettel foglalkozó valamennyi írást részleteiben elemezzük. Csupán megemlítjük Szoboszlai Miklós „A koncentráció, a tananyagkiválasztás és elrendezés néhány problémája" című terjedelmes tanulmányát, amely a koncentráció kérdését igen sokoldalúan és tiszteletet keltő rendszerességgel közelíti meg. Különösen a természettudományokban járatos olvasó olvassa érdeklődéssel Bori István és Garami Károly munkáját „A termelés oldaláról támasztott tantervi kívánalmak megállapításának néhány tanulsága", amely kutatás-metodológiai szempontból is jelentős új elemeket tartalmaz. Talán elég, ha csak azt említjük meg, hogy a tananyag megállapításához valóban felhasználják a társadalom igényeit, feldolgozzák a közoktatástól távol álló szakemberek véleményét, álláspontját.

Tanulságos olvasmány Kiss Árpád írása is (Tanulás, iskola, tanterv). Részletesen, gazdag neveléstörténeti anyaggal illusztrálva fejti ki a tanulás emberformáló szerepét, majd — ugyancsak történetileg — vizsgálja, hogyan segítette az iskola a tanulást. Színes idézetek segítségével, keményen bírálja meg a középkori iskolát és az ennek hagyományait folytató iskolatípusokat. Nem

Digitized by Google

hallgathatjuk azonban el, hogy a régivel szembeállított „új iskola" fogalma pontatlan: a napjaink bonyolult nevelési feladatait eredményesen megoldó iskolát nevezi újnak (110. old.). Vajon a szocialista iskolára gondol itt a szerző? Ez nem derül ki a szövegből. Egyetérthetünk viszont a tantervnek azzal a felfogásával, amelyet tanulmánya zárórészében fejt ki: „... a tantervet úgy kell tekintenünk, mint egy sokkal nagyobb körre kiterjedő, *az oktatást is magában foglaló nevelőmunka egy oldalának a rendszerezését*". Ha nem is teljes e meghatározás, de tendenciája feltétlenül helyes, s azok véleményét tükrözi, akik ma a tantervkészítés munkáiban részt vesznek.

Különleges oldaláról vizsgálja a tantervkészítés kérdését, s talán éppen ezért jut igen mély következtetésekre Szokolszky István, „A tantervi követelmények és az iskolai osztályozás" című tanulmányában. Az osztályozás funkciójából indul ki, amely nem más, mint a tantervi követelmények és a tanulói teljesítmények egymáshoz való viszonyának kifejezése érdemjegyek formájában (385. old.). Megállapítja, hogy az osztályozás nagyon sok esetben nem tölti be ezt a funkciót, s ennek következtében a polgári pedagógia egyes irányai el is vetik az osztályozást. A szocialista pedagógia — az összes nehézségek ellenére — fenntartja az osztályozást és objektív osztályozásra törekszik, jóllehet tudja; teljes objektivitás nem lehetséges, mert az osztályozás voltaképpen nem mérés, hanem becslés. Szokolszky István a *tantervi követelmények tisztázottságát* tekinti — igen meggyőzően — a nagyobb objektivitás alapjainak, vagyis annak a pontos meghatározását, hogy mihez mérjük a tanulók teljesítményét. A jelenlegi tantervek kevéssé segítenek ehhez, mert nem adnak biztos támpontot arra, hogy *mit kérjünk számon* a tanulótól. Ilyen módon tág tere nyílik a tanári szubjektivitásnak, s az értékelés relatívvá válik.

A szerző a megfelelő követelményrendszer, az osztályozási normák bevezetését sürgeti, de egyben — az eddigi kísérletek alapján rámutat a várható komoly nehézségekre is. El kell például dönteni, hogy a tanterv követelményeit jó, közepes vagy gyengébb tanulóra szabják-e. Mai tanterveink eleve arra számítanak, hogy csak a tanulók egy kisebb csoportja végzi el az anyagot. A jelenlegi helyzetben nem érvényesül az osztályozás nevelő funkciója sem, hiszen az osztályozás *csak* akkor lehet igazságos, ha objektív, ha tehát szilárd követelményre támaszkodik. A számonkérés, az értékelés módja jelentősen befolyásolja a tanulók tanulmányi munkáját, s ezért is előbbre kell haladni e tekintetben. Szokolszky István tanulmányának egyes gondolatai, tendenciái már a most készülő tantervben és a hozzá kapcsolódó utasításokban felhasználhatónak látszanak.

A tanulmánykötet többi tanulmányát helyszűke miatt csak megemlítjük, jellegük szerint csoportosítva őket. Tantárgymódszertani problémákat dolgoz fel Cser Andornak „A középiskolai matematika tantervének körvonalai és problémái" című írása. Külföldi tapasztalatokról számolnak be a következő írások:

Digitized by Google

Székely Endréné: „A középiskolával kapcsolatos néhány külföldi elgondolás és egyes hazai reformtörekvések"; Tihanyi Ferenc: „Az oktatás és nevelés tartalmának újabb alakulása a Szovjetunió iskoláiban"; Faragó László: „A természettudományos oktatás, a munkára nevelés és a népművelés a világ néhány országában." Geréb György „Középiskolás tanulók megterhelésének és pihenésének vizsgálata" címmel közli kísérleti eredményeit és két tanulmányt olvashatunk a gyógypedagógia köréből (Jankovichné, Dalmai Mária: „A nevelés és az oktatás tartalmának alakulása értelmi fogyatékos gyermekeknél"; Bors Vilmos: „A nevelés és az oktatás tartalmának alakulása hallási fogyatékos gyermekeknél").

Nem tagadjuk, hogy élénkebb színekkel festettük a kötet tanulmányainak értékét, a kutatások bennük foglalt eredményeit és alig világítottunk rá az árnyoldalakra. Ez a „pozitív optika" a jelen esetben szándékos volt.

Az volt a célunk, hogy a kötet alapján megmutassuk a szocialista pedagógia-tudomány hazai fejlődésének legfőbb sajátosságait. Közülük elsősorban az eszmei megerősödést kell örömmel konstatálni, amelynek legfőbb motorja: *a valóság felé fordulás.* Az iskolarendszer fejlesztésének problémái előtérbe állították az oktatás-nevelés tartalmának új, magasszínvonalú kialakítását és ez a roppant erejű igény érlelte, mélyítette a pedagógia-tudományt.

Az ismertetett kötetben összegyűjtött eredményes kutatások alapján egyetérthetünk a szerkesztőknek azzal a véleményével, hogy szervezetileg is jobban kellene biztosítani a tudományos eredmények feldolgozását és alkalmazását, a döntésre hivatott tényezők kellő tájékoztatását. Egyetértünk azzal a nézettel is, „hogy ezt a tudományt nagy társadalmi hatásának és felelősségének megfelelő mértékben erősítsük meg és fejlesszük ki" (25. old.).

Bakonyi Pál

A magyar ipar, statisztikai adatgyűjtemény*

Ipari fejlődésünk gazdasági kérdéseivel foglalkozó szakemberek az ötvenes évek közepéig joggal kifogásolták, hogy nincsenek megfelelő részletességű statisztikai publikációink, melyekre elemző, kutatómunkájuk során támaszkodhatnának. Hasonló jellegű észrevételeket hallhattunk nemcsak a kifejezetten gazdasági területen tevékenykedő, a statisztikai anyagokat szakmai munkájukban igénylő dolgozóktól, hanem olyan elvtársainktól is, akik párt vagy tömegszervezeti munkájukat agitációs területen végezték. A korábbi években nem vettük kellően figyelembe Lenin figyelmeztetését: „A statisztika a kapitalista társadalomban kizárólag »hivatalos személyek« vagy szakemberek szűk kö-

* Központi Statisztikai Hivatal, 1961.

Digitized by Google

rének volt a dolga — nekünk be kell vinnünk a statisztikát a tömegek közé, népszerűsítenünk kell, hogy a dolgozók előbb-utóbb maguk is megértsék és lássák, hogyan és mennyit kell dolgozniok, hogyan és mennyit pihenhetnek, hogy az egyes kommunák gazdálkodása, *üzleti eredményeinek összehasonlítása* általános érdeklődés és tanulmányozás tárgyává váljék."[1] Hiányoztak az egyes népgazdasági ágak eredményeit ismertető és az egész népgazdaságot átfogó statisztikai kiadványok. Nem tekinthettük kielégítőnek a nyilvános tervjelentéseket sem. Ugyanakkor nem helyeztünk kellő súlyt arra sem, hogy a vállalatok dolgozóival megismertessük az üzemükre vonatkozó statisztikai adatokat és így bekapcsoljuk őket közvetlen munkaterületükön túl a hiányosságok elleni harcba, és a tartalékok feltárására mozgósítsuk őket.

E mulasztás pótlása már négyöt évvel ezelőtt megkezdődött, amikor a Központi Statisztikai Hivatal a nyilvános tervjelentéseken túl megkezdte évkönyveinek, zsebkönyveinek és egyéb kiadványainak publikálását. A vállalatoknál pedig az jelentett előrelépést, hogy ismertették a mérlegbeszámolókat, megvitatták azokat, a tervjavaslatok kidolgozásába bevonták a kollektívákat.

A népgazdaság eredményeit ismertető kiadványok sorából kiemelkedik a Központi Statisztikai Hivatal közelmúltban megjelentetett „A magyar ipar, statisztikai adatgyűjtemény" c. munkája. A gyűjteményben közel 800 nagyméretű oldalon részletes adatokat találhatunk az egész magyar ipar fejlődéséről. Ez alapvetően megfelel annak a célkitűzésnek, hogy kielégítsük az érdeklődők igényeit, tényanyagot adjunk a gazdasági szakemberek számára kutató, elemző munkájukhoz.

Hasonló méretű, az ipar állapotával, fejlődésével foglalkozó statisztikai publikáció még nem jelent meg Magyarországon. Nemzetközi viszonylatban is ritkaságszámba megy ilyen részletes statisztikai kiadvány. Összeállítói nagy és körültekintő munkát végeztek, amikor a mintegy negyedmillió közölt adatot rendszerbe foglalták. Az adatgyűjtemény többek között részletesen ismerteti az ipari termelésre, létszámra, munkaidőre, termelékenységre, munkabérre, átlagkeresetre, gépi berendezésekre, állóeszközökre, anyagfelhasználásra, termelési költségre vonatkozó jellemző adatokat.

Az ipar egészére vonatkozó adatok felölelik az 1938 és az 1958 közötti időszakot, a szocialista iparnak 1949—1958 közötti fejlődését szemlélhetjük természetesen sokkal részletesebben feldolgozott statisztikai sorok, táblázatok alapján. Ezek a statisztikai adatok pontos képet adnak arról a nagy fejlődésről, amelyet iparunkban a felszabadulás után, de különösen az iparosítás elmúlt évtizedében elértünk.

Részterületekre vonatkozóan (iparágak termelése, felhasznált erőgépek, az alkalmazottak száma stb.) még korábbi időkről, az 1920-as évekből is találhatunk különféle adatokat. Ezeket jól felhasználhatják azok is, akik az

[1] Lenin Művei, 27. kötet. Szikra, 1952. 266. oldal.

Digitized by Google

ipar gazdaságtörténeti kérdéseivel foglalkoznak.

A Központi Statisztikai Hivatal Ipari Főosztálya — mint a kiadvány bevezetésében kiemeli —, elsődleges céljának azt tekintette, hogy az iparra és annak fejlődésére vonatkozóan minél több adatot tegyen közzé, ennek következtében az egyes ágazatokról közölt adatok részletessége, az ismertetés mélysége, az idősorok hossza nem egyenletes. Az azonban kétségtelen, hogy minden iparcsoport, iparág vonatkozásában az eddigi publikációkhoz képest sok újat ad az Adatgyűjtemény.

Hasznosnak bizonyult a Statisztikai Hivatal azon fáradozása is, hogy a kiadvány összeállításánál saját általános és szakmai adatgyűjtésén túl, figyelembe vette és beépítette a publikációba a szakminisztériumok speciális adatgyűjtésének legfontosabb anyagát is. Így jelentősen bővült azoknak a közölt iparági műszaki-gazdasági mutatószámoknak, jellemzőknek a köre, melynek alapján elemezhetjük az ágazatok fejlődését, állapotát. Nagy jelentősége van annak, hogy ilyen részletes iparági mutatókat a jövőben is közöljünk.

*

A statisztikai adatgyűjtemény ismertetése, a Központi Statisztikai Hivatal érdemeinek méltatása mellett, néhány kritikai észrevételt is szeretnék tenni, mely úgy gondolom, hasznosítható lesz más hasonló jellegű kiadványok megjelentetésénél, illetve e gyűjtemény folytatásának szerkesztésénél.

Csökkenti az anyag használhatóságát, hogy viszonylag későn, 1961 közepén jelent meg (általában 1958-ig tartalmaz adatokat). A jövőben le kell küzdeni a publikációval kapcsolatos kezdeti nehézségeket, hasznosítani kell a tapasztalatokat és akkor rövidebb átfutási idő elegendő a statisztikai anyag megjelentetéséhez, hiszen a Központi Statisztikai Hivatal egyéb kiadványai viszonylag sokkal gyorsabban látnak napvilágot.

A kiadványt a Statisztikai Hivatal forrás jellegű gyűjteménynek szánta. Ezért a szerkesztésnél nem az volt a cél, hogy a publikáció az ipar gazdasági elemzését nyújtsa, feltárja a fejlődéssel összefüggő problémákat — azonban jelen formájában is alkalmas arra, hogy számanyaga ilyen elemzések, vizsgálatok alapjául szolgáljon, sőt egyes vonatkozásban találunk a kiadványban elemző táblázatokat, olyan összeállítású adatközléseket, melyek megvilágítják a vizsgált jelenség szerkezetét, annak változásait. Ilyenek például különböző jellemzőknek a vállalati nagyságrend függvényében való ábrázolását nyújtó vagy a szakképzettség és a munkások nemenkénti megoszlásának összefüggő alakulását ismertető táblázatok.

Éppen ezek a táblázatok hívják fel figyelmünket arra, hogy az utolsó évek anyagának ismertetésénél kívánatos lett volna kiterjedtebben alkalmazni az ilyen elemző jellegű közlést. Csak példaként említem meg, hogy a vállalatok nagyságának függvényében több jellemző is vizsgálható, így többek között a munkáslétszám és adminisztratív és egyéb alkalmazottak arányának összefüggése, vagy kifejező lett volna az egy főre jutó vállalati eredmény mutatójának közlése stb.

Digitized by Google

Igaz, hogy az anyag ilyen jellegű bővítése jelentősen megnövelte volna a kiadvány terjedelmét, különösen ha az elemző táblázatok bőségesebb közlése mellett, a szerkesztők több helyen közlik az abszolút számok (termelési érték, létszám stb.) mellett a fejlődést, a szerkezetet áttekinthetőbben jellemző viszonyszámokat is. A későbbiek során azonban a visszamenőleges adatok közlésére nem lesz szükség, a szerkesztőknek is kevesebb munkájuk lesz, így azt hiszem az ilyen jellegű bővítés nem ütközik akadályokba.

A kiadványban a grafikus ábrázolást is fel lehetett volna használni. Ezzel kapcsolatban elsősorban nem olyan jellegű ábrázolásokra gondolok, melyek egyszerűen a számanyagból közvetlenül, minden nehézség nélkül leolvasható tendenciákat juttatják kifejezésre, hanem olyan jellegű ábrázolásokra, melyek az elemzést, az összefüggések feltárását segítik elő. Például hasznos lett volna így bemutatni az állami, a szövetkezeti és a magánkisipar területi elhelyezkedését, vagy más helyen olyan grafikus ábrázolási módszereket felhasználni, melyek az egyes mutatók tényezőinek szerkezetében beálló változásokat fejezik ki.

Eddigi észrevételeim lényegében azt vetik fel, hogy az Adatgyűjtemény folytatólagos megjelentetésénél a dokumentáláson túl nagyobb súlyt kapjon az elemző rész. Természetesen nem gondolok szöveges értékelésekre, hanem a statisztikai kifejezés és elemzés eszközeinek szélesebb körű alkalmazására a szerkesztésnél. Ennek érdekében a közlési tervek összeállításánál több, az általános érdeklődés homlokterében álló területeket kellene kiválasztani és ezekre vonatkozóan elemző táblázatokat kellene beépíteni az anyagba. Ez a kiadványt felhasználó gazdasági szakemberek számára megkönnyítené azt, hogy az Adatgyűjteményt forrásmunkaként felhasználják és egyúttal példát mutatna arra is, hogy a statisztikai kifejezés eszközeit jól alkalmazva, tömören, áttekinthető formában miként kell a statisztikai anyagot feldolgozni, közölni.

Feltétlenül helyes az, hogy ilyen kiadvány függelékében a szerkesztők ismertetik a fontosabb statisztikai fogalmakat, röviden megmagyarázzák az egyes mutatók tartalmát. Szükséges ez, mivel a publikáció elsősorban nem statisztikai szakemberek számára készült, sőt még ma is előfordul, hogy az egyes fogalmak értelmezése közgazdászok körében, még hazai viszonylatban sem mindig egységes. Az Adatgyűjtemény a fogalmak ismertetését tartalmazza is, azonban erre alig másfél oldalt szán. Abból a meggondolásból, hogy a fogalmak részletes magyarázatát a Központi Statisztikai Hivatal 1958. évi évkönyve már tartalmazta, az Adatgyűjteményben csak szűk kiegészítését találjuk meg a korábban közölteknek. Ilyen volumenű munka megérdemelte volna azt is, hogy a teljes magyarázó szöveget foglalja magában, a felhasználók számára ez könnyítést jelentett volna. Fel lehetett volna használni ezt az alkalmat arra, hogy néhány vonatkozásban javítsák és bővítsék a már közölt magyarázatokat.

Végül ilyen nagy anyagot tar-

Digitized by Google

tálmazó statisztikai kiadványnál rendkívül nagy szerepet játszik a szerkesztés, az anyag csoportosítása, a közlésnek nyomdatechnikai megoldása. Rendkívül fontos az, hogy az anyagot felhasználó könnyen tájékozódni tudjon a számanyagrengetegben. Az anyag elrendezése általában megfelelő, tagolása logikus, jól követhető. Legfeljebb annyit lehet ezzel kapcsolatban felvetni, hogy egyes, a közölt anyagban előforduló ismétlések, más szerkesztést követve kiküszöbölhetők lettek volna. Azonban ehhez nem csupán a táblák más statisztikai elrendezésére lett volna szükség, hanem nagyobb mértékben kellett volna élni a korszerű nyomdatechnika lehetőségeivel. Sajnos ezen a területen a kiadvány messze elmarad a kívánt színvonaltól. Minden bizonnyal a kiadó (Statisztikai Kiadó Vállalat) szűk technikai lehetőségei okozták ezt. Szükségesnek tartom annak megfontolását, hogy jövőben a Központi Statisztikai Hivatal a megjelentetés külső formáira is nagyobb súlyt fektessen, nem csupán esztétikai szempontból — bár ez sem teljesen mellékes —, hanem a felhasználhatóság, az áttekinthetőség megkönnyítése céljából.

Befejezésként szeretném mégegyszer kihangsúlyozni azt, hogy az Adatgyűjtemény összeállítói nagy és gondos munkát végeztek. Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy meghatározott időközönként (2—3 év) a szokásos statisztikai évkönyvek mellett ennek kiegészítését, folytatását is megjelentessék. Sőt azt is meggondolandónak tartom, hogy, ha nem is ezzel azonos volumenben, de az eddigi publikációknál szélesebb terjedelemben, az iparéhoz hasonló jelleggel más fontos népgazdasági ágak (például mezőgazdaság) statisztikai anyagát is önálló, összefoglaló kiadványban jelentessük meg.

Ollé Lajos

Dr. Bernát Tivadar—Dr. Enyedi György:

A magyar mezőgazdaság termelési körzetei*

A mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedésének vizsgálata régóta foglalkoztatja az agrártudományok több ágát, témája ez az agrárgazdaságtannak, az üzemszervezésnek, valamint a gazdaságföldrajznak is. A különböző tudományágak más-más különleges szempontból vizsgálják ezt a kérdést, azonban a régebbi vizsgálatoknak (a kutatási szempontok különbsége ellenére) van egy közös vonása, az, hogy általában távol maradtak a gyakorlattól, vizsgálataik eredményei nem kerültek felhasználásra. Ez érthető, mert a tőkés viszonyok között sem a kis-, sem a nagygazdaságok nem olyan feltételek közepette gazdálkodtak, hogy elfogadtak volna bármilyen formában ilyen értelmű irányítást.

Napjainkban ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Ma a szo-

* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1961.

Digitized by Google

cialista tervgazdálkodás és a szocialista nagyüzemi gazdálkodás viszonyai között a gyakorlati gazdaságpolitika, a gyakorlati üzemszervezés követeli a tudomány útmutatását a mezőgazdasági termelés területi elhelyezése tekintetében is. Jelenleg már nem elvont vizsgálati anyag az, hogy milyen termelési ág hol helyezkedik el, s az elhelyezkedést milyen tényezők határozzák meg, mert ezeknek megbízható ismerete szükséges ahhoz, hogy a fejlesztési terveket erre az alapra építsük. Nálunk a mezőgazdasági termelés tervszerű elhelyezése — a népgazdasági erőforrások leghatékonyabb kihasználása céljából — közvetlen munkaprogramként jelentkezik. Ezért nagyon időszerű volt egy olyan tanulmány megjelentetése, amely megkísérli a magyar mezőgazdaság jelenleg adott termelési körzeteit, az egyes mezőgazdasági ágazatok területi elhelyezkedésének sokrétű társadalmi-gazdasági folyamatát meghatározni és elemezni.

A problémakör — amelyet a könyv tárgyal — sokrétű és rendkívül bonyolult, ezért a szerzők nem is törekedhettek teljességre. Azt tűzték ki célul, hogy bemutassák a termelés adott elhelyezkedését, hogy meghatározzák az adott termelési körzeteket. Ezzel kétségkívül olyan ismereteket adnak, amelyeket mind a tudományos, mind a gyakorlati dolgozók hasznosíthatnak. Egyben érzékeltetik azokat a hatalmas lehetőségeket is, amelyek a mezőgazdaság szocialista átalakításával a termelés optimális és ésszerű területi specializálásában rejlenek.

A mezőgazdasági termelési körzetek vizsgálatánál a szerzők figyelembe veszik a természetföldrajzi környezet adottságait, de ügyelnek arra hogy ne essenek a földrajzi determinizmus hibájába, és igen helyesen a közgazdasági tényezőket tartják döntőnek.

A termelési körzetek vizsgálatát közigazgatási határok keretei között végzik, és hogy az ebből adódó hibaforrásokat csökkentsék — a közigazgatási határok eltakarják a határokon belül a különbségeket — a legkisebb közigazgatási egységeket (a községeket) veszik alapul.

A termelési körzetek elhatárolása — a szerzők alkalmazta módszer szerint — a bruttó termelési érték szerkezetének vizsgálata alapján történik. A termelési körzetek megállapításához a növénytermelés és az állattenyésztés körzeteinek szintézise alapján jutnak el. A könyv ennek a munkának csak első fázisa, amennyiben csak a szántóföldi növénytermelés körzeteit tartalmazza. (További kötetek foglalkoznak majd a kertészet és az állattenyésztés termelési körzeteivel, valamint a komplex körzetelhatárolással és ennek részletes jellemzésével.)

A szerzők a munka végső célját tartják szem előtt, s ezért a mezőgazdasági termelésnek csak azon elemeit vizsgálják, amelyeket felhasználhatnak a vázolt célkitűzés megvalósítása közben.

A leírt vizsgálati eredmények nagy tömegű kutatási anyag feldolgozásáról tanúskodnak.

Az egyes növények termelési körzeteit a *termőképesség* kiszá-

Digitized by Google

mítása alapján határolták el. A módszer lényege a következő: a járási terméshozamokat (m/t, ahol m= a járás termésmennyisége, t = a vizsgált növény vetésterülete) a járás egész szántóterületére vetítették (amely = T) vagyis a számításokat a következő képlet alapján végezték:

$$\frac{m}{t} \cdot \frac{t}{T} = \frac{m}{T}$$

Az így nyert viszonyszám tulajdonképpen a járás egész területére számított termésátlag. Ez az országos szinten hasonló módon számított termésátlaghoz viszonyítva a termőképességet kifejező koefficienst adja. „Ez a viszonyszám lényegében azt fejezi ki, hogy az illető járás a vetésterületéhez mérten milyen arányban részesedik az országos termésmennyiségből: tehát a termésmennyiség arányos-e a vetésterülettel, vagy aránytalanul kisebb, illetve nagyobb annál" (14. old.).

A szerzők — igen helyesen — nem elégszenek meg az egyes termelési ágak, illetve kultúrák jellemző körzeteinek meghatározásával, hanem megkísérlik ezek szintézisét is. Elhatárolják a szántóföldi növénytermesztés területi típusait is. Ezt a bruttó értéktermelés alapján végzik el.

Megállapítják, hogy az országban 4 összefüggő terület jelölhető ki, ahol a területegységre jutó bruttó termelési érték erősen meghaladja az országos átlagot (3500 forint felett van). Ezek: 1. a Nyírség nyugati és középső része, a területileg hozzákapcsolódó Hajdú megyei járásokkal; 2. a Dél-Tiszántúl; 3. a Duna—Tisza köze északkeleti vályogos peremtája a hatvani járással; 4. a Duna-völgy észak—déli szakasza, a sztálinvárosi járástól Mohácsig.

A legalacsonyabb az 1 kh-ra jutó bruttó termelési érték (2700 forint alatt) a Kiskunságban, a Körös—Berettyó vidékén és Borsod megye hegyvidéki járásaiban.

Az ország egyes nagyobb tájegységei a bruttó termelési érték szerkezete alapján a következőképpen jellemezhetők: 1. A Kisalföld egész területén a szalas- és lédús takarmányok szerepe a legfontosabb. Második helyen járásonként eltérően az ipari növények (cukorrépa), zöldségfélék és a kenyérgabona következnek. 2. A Dunántúli Középhegység nagyobbik részére a szalas-takarmány és a takarmánygabona termesztés jellemző. (A zirci járásban a burgonya és a zöldség kerül az első helyre.) 3. A Délnyugat-Dunántúlon a burgonya és a zöldség jelentkezik első helyen (ezt Somogy nyugati részén a kenyérgabona, Zalában a szálastakarmány követi). 4. A Dunántúl keleti része heterogén képet mutat. A terület legnagyobb részén azonban a takarmánygabona dominál. 5. A Duna—Tisza köze legnagyobb részén a zöldségfélék jelentik a bruttó termelési érték fő kialakító faktorát. A Kiskunságban a kenyérgabona a fő termék, amely burgonyával és kukoricával kombinálódik. 6. A Tiszántúl középső része a búza—kukoricatermeléssel jellemezhető. A Dél-Tiszántúl heterogén képet mutat. 7. Az Északi-hegyvidék szintén változatos képet nyújt (a Sajó völgyében a szálastakarmány-termesztés, Hevesben,

Digitized by Google

Nógrádban pedig a zöldség-burgonyatermesztés kerül előtérbe).

Az elemzésből levonható az a következtetés, hogy azokon a területeken is elérhető magas termelési érték, ahol az állattenyésztés adottságai viszonylag rosszak. Ehhez csak a növénycsoportok helyes kiválasztása szükséges. Ugyanakkor egyik tájon sem mondhatunk le az állattenyésztés fejlesztéséről. A vizsgálat eredményei világosan megmutatják, hogy hazánkban nincsenek eleve szegénységre, alacsonyszínvonalú gazdálkodásra determinált területek, legfeljebb olyanok, ahol a jó eredmények elérése az átlagosnál nagyobb erőfeszítést kíván, vagy a termelt kultúrák ésszerűbb megvalósítását igényli.

Valószínű, hogy szakkörökben vitatni fogják e munka módszereit és egyes eredményeit, vonatkozik ez főleg azokra a megállapításokra, amelyeket a fejlesztés irányára nézve tettek a szerzők. Bizonyos hiányérzet keletkezhet az olvasóban az egyes kultúrák területi elhelyezkedését alakító közgazdasági tényezők korántsem teljes, kimerítő elemzése következtében is. Ez azonban nem róható fel a szerzők hibájául. E vonatkozásban csak a különböző tudományágak közös erőfeszítése hozhat kielégítő eredményt.

A gazdaságföldrajz két fiatal művelőjének munkája elismerésre méltó, hasznos mű, amely az agrárközgazdászok és általában a mezőgazdaság iránt érdeklődők fokozott figyelmére tarthat számot. Örvendetes a mű megjelenése azért is, mert tudományos életünk biztató fellendülését jelzi. Bátor kezdeményezés és egyben tudományos eredmény is, melyet a gyakorlati tervezőmunkában máris felhasználhatunk. S ez a legnagyobb érdeme.

A Mezőgazdasági Kiadó jó munkát végzett. Nemcsak a könyv szép kiállításáért illeti dicséret, hanem azért is, mert felkarolta fiatal kutatóink helyes kezdeményezését. Várjuk a könyv második kötetét.

Csendes Béla

Digitized by Google

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

Dr. Sarlós Márton

SZÉCHENYI ÉS A FEUDÁLIS JOGREND ÁTALAKULÁSA

A tanulmány — a burzsoá zsoá szerzők munkáitól eltérően — nem elszigetelten, hanem valamenynyi jogág területén összefüggően ismerteti Széchenyi jogi felfogását, és mindig az eredeti forrásanyagra támaszkodva — a Hiteltől a Blick-ig és a „Disharmonia és vakság" c. kéziratig — politikai magatartásával összefüggésben követi Széchenyi jogászi álláspontjának alakulását és korára gyakorolt hatását. Az olvasó hű képet kap arról a szerepről, amelyet Széchenyi a feudális magyar jogrendszer átalakításában betöltött, és új oldaláról — jogászi szempontból megvilágítva — tárul fel előtte a Kossuth—Széchenyi-vita is.

A könyv élesen rámutat a burzsoá szerzők túlzásaira, ferdítéseire, a kellő jogtörténeti ismeretek hiányából származó súlyos hibáira és nem hallgatja el a felszabadulás utáni irodalom tévedéseit sem. A túlzások, a hibák és a tévedések korrigálása érdekében a könyv II—IV. fejezete taglalja Széchenyi jogi felfogásának negatív vonásait is. Ezek, különösen pedig Széchenyinek az 1832/36-i országgyűlésben a jobbágykérdésben tanúsított magatartása, majd a büntetőjogi reformokat, a bíráskodás nyilvánosságát és a botbüntetést illető nézetei bizonyára meglepik azokat az olvasókat, akik a burzsoá irodalom ferdítései folytán nem tudták, hogy Széchenyi sem a Hitelben, sem a Stádiumban nem javasolta a jobbágyterhek, az úrbériség teljes megszüntetését, ellenezte a *kötelező* örökváltságot, a büntető tárgyalásoknak Pest megye által bevezetni kívánt nyilvánosságát, és a nem nemesekkel szemben fenn akarta tartani a botbüntetést.

De amennyire részletesen elemzi a szerző Széchenyinek földbirtokos arisztokrata voltából származó negatív megnyilatkozásait, ugyanolyan nyomatékosan emeli ki a Hitel és a Stádium lázító szókimondásait, a feudális földtulajdon elleni támadásának jelentőségét, különösen pedig azt, hogy Széchenyi, mint igaz hazafi, 1848 márciusában és áprilisában, minden korábbi ellentétet félretéve, aktívan támogatta a Batthyány—Kossuth kormányt.

Mind politikailag, mind jogászilag fontos a könyv utolsó fejezete, amelyben a szerző részletesen ismerteti Széchenyinek az 1849-i függetlenségi nyilatkozathoz való viszonyulását. Ezt a fontos témát a régebbi irodalom elhanyagolta.

Sarlós Márton kimutatja, hogy szerződéses államfelfogásából kiindulva „Széchenyi Döblingben 1860-ban és Kossuth Debrecenben 1849-ben tökéletesen egyező magyar államjogi felfogást vallottak, ha politikájuk iránya eltérő is", hogy Széchenyi a debreceni trónfosztást jogilag ugyanúgy ítélte meg, mint Kossuth és az 1849-es nemzetgyűlés, hogy a függetlenségi nyilatkozat Széchenyi szerint is „alapjában teljesen jogszerű" volt.

A Kossuth—Széchenyi-vita elindítója tehát nem az Ausztriához való viszony kérdése volt.

Sarlós Márton tanulmánya új és figyelemre méltó alkotás, a terjedelmes Széchenyi-irodalomban felhívja a figyelmet arra is, hogy egyes történelmi és gazdaságtörténeti kutatásoknál, politikai következtetések megállapításánál menynyire szükséges a jogtörténeti módszerek alkalmazása.

Dr. S. B.

Digitized by Google

Dr. Nagy László—dr. Seres Imre:

A TERMELŐSZÖVETKEZETI TÖRVÉNY

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

A könyv a termelőszövetkezeti mozgalom törvényes rendezésének kérdéseivel foglalkozik.

A termelőszövetkezetek általános szervezeti működésének jogi szabályozásában kiemelkedő jelentőségű az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet (a továbbiakban: Tvr.), amely mérföldkövet jelent termelőszövetkezeti mozgalmunk több mint tízéves történetében. A Tvr. a termelőszövetkezetek működésének szilárd törvényes alapja és egyben szocialista fejlődésünk alapvető jogi biztosítéka. Fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy a Tvr. és a hozzákapcsolódó további jogszabályok (az 1960. évi 8. sz. és az 1960. évi 18. sz. tvr.) rendelkezéseit, gazdasági, általános politikai és szövetkezeti célkitűzéseit a termelőszövetkezetek vezetői jól ismerjék. Hasonlóképpen alaposan ismerni kell ezeket a jogszabályokat mindazoknak az állami funkcionáriusoknak, akiknek a termelőszövetkezetek állami irányítását és e jogszabályok rendelkezésének helyes alkalmazását kell megvalósítaniuk. Éppen ez a célja a könyvnek: a Tvr. és a hozzákapcsolódó fontos jogszabályok magyarázó ismertetése.

Az I. fejezet a Tvr. általános, bevezető rendelkezéseit ismerteti és magyarázza. A II. fejezet a könyv legterjedelmesebb fejezete: a termelőszövetkezet működésére és működésével összefüggő legfontosabb jogviszonyaira vonatkozó rendelkezéseket ismerteti és magyarázza. A III. fejezet a termelőszövetkezeti csoportra vonatkozó rendelkezéseket közli. A IV. fejezet pedig a Tvr. vegyes rendelkezéseiről, a szövetkezet és a tagok közötti jogviták eldöntésére, valamint a működési szabályok megsértése esetén alkalmazható szankciókra vonatkozó rendelkezésekről szól.

A jogszabályok rendelkezéseihez fűződő magyarázatok részben gyakorlatiak, részben elméletileg is megvilágítják az egyes fontos kérdéseket. Ez a könyv erős oldala. Megjegyzendő, hogy az elméleti magyarázatok helyenként túlzott kitéréseként is hatnak, egyes részletkérdésekben pedig vitathatók, vagy legalábbis alaposabb kifejtést igénylő állásfoglalást tartalmaznak. (Ez egyben mutatja a termelőszövetkezetek működésével összefüggő elméleti kérdések kidolgozásának nagy fontosságát is.)

A könyv értékes, hiányt pótló munka. A termelőszövetkezetek irányításával és fontos ügyeivel foglalkozó állami funkcionáriusainknak, valamint maguknak a termelőszövetkezeti vezetőknek is komoly segítséget nyújt gyakorlati munkájukban. **B. J.**

Hont Ferenc

VALÓSÁG A SZÍNPADON

Hont Ferenc több mint negyedszázad alatt írt tanulmányaiból ad válogatást ez a Színháztudományi Intézet kiadásában megjelent kötet. Csupa olyat, amelyben a kitűnő színházi szakember — Gémier személyes tanítványa, Sztanyiszlavszkij tanításainak és módszerének első magyar népszerűsítője, a szocialista színésznevelés egyik előharcosa — a színjáték és színjátszás realizmusának kérdéseivel, az antirealista irányzatok és áramlatok érvelő leleplezéseivel foglalkozik. Tudtuk eddig is, hogy Hont Ferenc — aki kora ifjúságában került közel mind a munkásmozgalomhoz, mind a színházhoz — elméleti és gyakorlati munkásságával egyaránt hatással van fiatal rendezőink egyre bátrabb kísérletező kedvére, s a magyar színész-pedagógiára. A kötet alapján még világosabban áll előttünk Hont pályájának jelentősége. Tanulmányai élesen bizonyítják, hogy a

Digitized by Google

szerző már a harmincas évek elején *alkalmazni tudta a marxizmust a színház feladatainak, a színészi és a rendezői munka elemzésében és megértetésében.*

Kétfrontos harcot vívott; egyrészt az idealista nézetek, a naturalista és formalista színházi stílusok ellen, másrészt azért, hogy a marxizmus védelme ne fakuljon az ellenfelek érveit elhallgató fantomok elleni harccá. A szerző 1952-ben írott — s véleményünk szerint ma is helytálló — „Antirealista színpadi irányzatok" című tanulmányában élesen bírálja, többek között, Meyerhold úgynevezett „színpadi taylorizmusát". Ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy Meyerhold „tehetséges gyakorlatában találhatunk továbbfejleszthető értékeket". Hont következetesen állt ki a színházi realizmusért az élen harcoló Sztanyiszlavszkij mellé, s a maga gyakorlatából vett példákkal is megerősítette Sztanyiszlavszkijnak azt a tételét, hogy a színház a valóság tükrözése, a színjátszás az átélés művészete. Ugyanakkor fellépett Sztanyiszlavszkij egyes megállapításainak mitizálása és félremagyarázása, a nagy szovjet rendező és színháztudós egyes kísérleteiből levont túlzó következtetések ellen. A Szovjetunióban az elmúlt években igen értékes és mélyreható viták zajlottak le Sztanyiszlavszkijjal és a Sztanyiszlavszkij-rendszerrel kapcsolatban. E viták fényében — amelyeknek összefoglaló ismertetése igen hasznos lenne — ugyancsak helyesnek bizonyul Hont hosszú küzdelme Sztanyiszlavszkijért és a színészi átélés és alakítás egységéért.

A most megjelent kötet — bár a szerző elméleti életművének csak kis részét tartalmazza — nemcsak mint színháztudóst, hanem mint színvonalas, képzett kritikust és publicistát is bemutatja Hont Ferencet. Az 1958-ban és 1959-ben írt cikkeiben a szerző — a szocialista kulturális konszolidáció érdekében — leleplezte a hazug mulattatást, s az öncélú dramaturgiai és rendezői kísérleteket. A színház legmaibb feladatairól, az új közönségről, a korszerű műsorpolitikáról szóló cikkei, a magyar drámaírókhoz intézett, eszme-ébresztő felhívása — számos, az ellenforradalom által eltorzított, színházzal és színházpolitikával kapcsolatos fogalmat segítettek tisztázni.

Hontnak voltak tévedései, elméleti működésének vannak hiányosságai is. Az 1954-es Magyar Dráma Hetének — a kötetben szereplő — értékelése, több találó megállapítás mellett, egyes színművekkel kapcsolatban lebecsüli a művészi kivitelezés fontosságát, s dramaturgiai engedményeket tesz a helyes tárgyválasztás javára. Amikor még gazdagabb elméleti munkásságot, az eddigi eredmények továbbfejlesztését várjuk a szerzőtől — örülnénk, ha a gyakorlatban is láthatnánk Hont Ferenc legújabb rendezői elképzeléseit, a múlt és a jelen színpadra vitt valóságával kapcsolatos hitvallásának konkrét alkalmazását.

A. G.

MAGYAR NÉPMESÉK

A felszabadulás óta soha nem látott fokot ért el hazánkban a nép művészi alkotóerejének ápolása, a veszni indult hagyományok felelevenítése, a néprajzi értékek megőrzése az utókor számára. Akár a helyi néprajzi gyűjtések eredményét, akár az Állami Népi Együttes világszerte aratott sikereit tekintjük: büszkék lehetünk szocialista tömegkultúránk erősödésére. A népi zene, tánc, díszítőművészet (fazekasság, hímzés stb.) feledéstől megmentett és új életre keltett értékei eléggé közismertek. Most a „Magyar népmesék" három vaskos kötete gyarapítja ezt a folklorisztikus kincsestárat.

Ortutay Gyula, a kérdés kiváló ismerője szerkesztette a köteteket és írta a bevezetőt. Tanulmányá-

Digitized by Google

ban átfogó történeti képet és tudományos értékelést ad. A magyar népmesék első, írásos említésével Anonymus krónikájának lekicsinylő szavaiban találkozunk. Ortutay ettől az első nyomtól kezdve vezeti az olvasót a magyar népmesék történetén, egészen az olyan magas irodalmi feldolgozásokig, mint Petőfi János vitéze és Arany Toldija. A jószándékú törekvést megillető elismeréssel, de kritikával is tárgyalja az első tudatos gyűjtők munkásságát és az első gyűjteményeket (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 1872—1924). A két világháború között indult meg az új gyűjtés, modern szempontok szerint (Ortutay Gyula, Dégh Linda és mások közreműködésével.) Ekkor terjedt ki a kutatók, gyűjtők figyelme ezekre a fontos tényezőkre: megismerni „a mesemondás szokásait, hagyományos módjait, szerves egészként tekinteni *egy* mesemondó egész tudását, vizsgálni a mesehallgató kis közösségek szerepét a hagyományozásban, a továbbhaladásban, a közösségi ízlés kialakításában".

Népmeséink jellegéről szólva Ortutay lényeges vonásként emeli ki az újrateremtés törekvését (amit gyakran a hallgatók is megkívánnak), másrészt a ragaszkodást a meglévőhöz, a hagyományhoz. A magyar mese, (eltérően sok nyugat-európaitól) nem merev szerkezetű, ezért beleszövődik a mesemondó élete, a maga és környezetének, hallgatóinak foglalkozása. Ezt egyébként ma is tapasztalhatjuk: a régi, de modernizált mesékben egyaránt szerepel a termelőszövetkezet és a repülőgép. A magyar népmese további (természetesen más népek meséiben is megtalálható) jellemzői a drámaiság, a bonyolult szövedék, a színesség és az érzékletes erő. S még egy érdekes sajátossága a magyar népmesékben: a csodás, varázslatos elem *reális* ábrázolási módja, kifejezése.

A három kötet több száz meséje — Dégh Linda és Kovács Ágnes válogatásában és jegyzetével — eleven, immár mindenki számára hozzáférhető bizonyossága a tudományos megállapításoknak. A Szépirodalmi Könyvkiadó ízléses formában adta kezünkbe a népi képzelőerőnek, nyelvi gazdagságnak ezt a kincsestárát.

Gy. I.

Pesold Ferenc:

ÚJPESTI HÁZ

Magvető könyvkiadó

1932. július 15-én Hain Péter, Horthy pribékje egy Thék Endre utcai lakásból elhurcolta Sallai Imrét és Fürst Sándort. A KMP két vezetőjét a magyar királyi igazságszolgáltatás statáriális bíróság elé állítja, a rögtönítélő eljárást egyáltalán nem indokoló vádak alapján halálra ítéli. Bűnük: „A proletár néven ismert társadalmi osztály kizárólagos uralmának létesítésére irányuló mozgalmat szerveztek, vezettek, irányítottak..."

E világraszóló hazug és gyilkos bírósági komédia hetében játszódik Pesold Ferenc regénye, az Újpesti ház. Nem Sallai, nem is Fürst a hőse a történetnek, hanem a kor, amelyben a proletariátus ilyen embereket, Sallaiakat, Fürstöket adott a nemzetnek. A két kommunista mártír sorsa kíséri az újpesti házról szóló igaz históriát. Ez az *egy* újpesti ház híven tükrözi minden bérkaszárnya napjait: miként éltek 1932-ben a szegényemberek a város peremén.

Pesold Ferenc a proletárként nem a felfedező szemével látja, regényének lapjairól egy munkásember csöndes szava szól, egy *közibük való* mesél mértéktartóan, de annál erősebb igazsággal. Alakjai erényekkel, hibákkal, vágyakkal telt hús és vér emberek. Sokkönyvű írótársak tanulhatnak Pesoldtól: kíméletlen okosságot, keserű-édes humort, valóságízű munkásszót, hitelt teremtő bonyolítást. Pesold művészi és politikai öntudata természetes egység-

Digitized by Google

ben formálja, hozza közel az olvasóhoz a história szereplőit.

Nem könnyű formát választott. A mozaikkép számtalan apró portréja adja a szomorú idők freskóját. Éles, jólmunkált férfifej az illegális harcos Ránki és lelkes „kapcsolata", az ifjúmunkás Cigány. Kitűnően rajzolt alak a matracsirban is a holnapi jobbon töprengő ács: Vitner. S nem bábok az újpesti ház asszonyai, Pesold szemérmesszerelmes munkásnői, pörölnek, fecsegnek, nevetnek, csókolnak, s mindhalálig kitartanak. A lumpenproletárok rajza sem torz, olyanok voltak, mint a félművelt, számító Pénzes, a muzsikus Pataki úr, a pletykás házmesternő s a gyanakvó, önérzetét egy nyűtt nadrágért elhajító hiú Tibor. Elénk áll az alkohol-őrjítette Dinka, az önmagától undorodó orvos, Szöcske, a romantikára szomjazó utcalány vagy a szerencsétlen Mari, az újpesti Édes Anna.

Két elgondolkoztató hiányérzetet hagy bennünk a mű. Pesold majdnem teljesen azonos arányban mutatja be az újpesti ház összes lakóit. Az olvasó a regény egyikmásik hőséről többet szeretne tudni. A másik hiányérzetet az adja, hogy a Sallai—Fürst per nem kap elég helyet a regényben, kivált a mai ifjabb nemzedék nevelése szempontjából. 1932. július 29-én délután hat órakor, alig egy órával Sallai és Fürst kivégzése után már osztogatták a röpcédulát Csepelen, a MÁVAG-nál, s az újpesti házakban is, a kommunisták kiáltványát: „Végtelen súlyos csapás, amely pártunkat érte, de a KMP él, fejlődik és... harcunkat folytatjuk tovább..." **L. M.**

Nemes György

KILENC HÓNAP

Kossuth Könyvkiadó

Nem sok könyvünk van, amely regényesen ábrázolja ezt a forrongó és forradalmi, üstökösszerűen fel és letűnt kort, a magyar szocialista építésnek ezt a rövid preludiumát: az 1919-es Tanácsköztársaság néhány hónapját. Nemes György könyve ilyen munka. Amit tanulmányokból, újságcikkekből, történelmi és politikai elemzésekből megismertünk, az itt fordulatos mese keretében élő emberek sorsaként tárul fel előttünk. Hogyan élték át ezt az időszakot 1918 és 1919 Budapestjén, az Orczy úton és a József utcában, a Gizella téren és a Koronaherceg utcában? Hogyan gondolkodtak és cselekedtek, küzdöttek, szerettek és gyűlöltek?

Két család áll a regény középpontjában, egy nyomdászé és egy bankáré. E kettő összekapcsolódik, szétválik, s már le is zajlott az októberi őszirózsás és a proletárforradalom. Maradt az egyik oldalon a halál, a könny, a másikon az aljasság diadala. A regény egyik érdekessége, hogy a nyomdász-családnak is van olyan tagja (anyai nagybácsi), aki az úri világhoz dörgölődzik, az ellenforradalmárok zsoldosa lesz, de a bankár-famíliában is akad, aki a becsületes életet választja és vállalja a munkások oldalán.

Lőrincz nyomdász Feri fia katonaszökevényként érkezik 1918 nyarán Budapestre. Kommunista, illegálisan dolgozik. Így kerül össze a Galilei-kör fiatal forradalmi értelmiségeivel, köztük Mártával, Flórián Frigyes bankár lányával. Ez a két család találkozásának, s a két fiatal szép, szomorú szerelmének nyitánya, s ekkor kezdődnek a forradalmi változások is Budapesten.

Kilenc hónap telik el, s ebből az igazán feszült, a városban és a lelkekben nagy változásokat hozó, az utolsó négy, a tanácshatalom rövid időszaka. Nemes György főképpen azokat a változásokat ábrázolja, amelyek ebben az időszakban mennek végbe a szereplők gondolat és érzésvilágában. A két pólus — bátor, az önfeláldozó, bár a forradalom kemény harcaiban érzelmeit túlságosan elrejtő, s kissé érdes Feri, s a megátálkodott ellenforradal-

Digitized by Google

már tiszt Tihamér. Közöttük érdekes emberek sorsa, színek, jellemek széles skálája, szociáldemokrata munkások, becsületes és becstelen politikusok, bankár-szerető, szépfiú és úrilányka. Mikor a könyv utolsó lapját átfordítja az olvasó, érzi, hogy akik akkor átmenetileg győztek, a Flórián Frigyesek és az Abonyik, az idő rostáján mégis kiestek, Feri, Márta, s akik hozzájuk tartoztak, vagy a harc tüzében mellékerültek igaz és nemes emberek, a jövő emberei.

A Kilenc hónap szórakoztató olvasmány, és realista kép a négy évtized előtti nagy időkről.

T. I.

E SZÁM SZERZŐI:

VÉRTES IMRE: a Pártélet helyettes szerkesztője, **WILHELM MEISSNER:** az NDK budapesti nagykövete, **HEGEDÜS ANDRÁS:** a KSH elnökhelyettese, **CSIZMADIA ERNŐ:** a Társadalmi Szemle munkatársa, **LUKÁCS JÓZSEF:** a Világosság felelős szerkesztője, **POLITISZ JANISZ:** újságíró, **BAKONYI PÁL:** a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet pedagógia tanszékének vezetője, **OLLÉ LAJOS:** a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai tanszékének vezetője, **CSENDES BÉLA:** a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

FEHÉR LAJOS, FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KÁLLAI GYULA (főszerkesztő), **KISS KÁROLY, KOMJÁT IRÉN** (felelős szerkesztő), **MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ORBÁN LÁSZLÓ, SZIGETI JÓZSEF, SZIRMAI ISTVÁN**

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ИМРЕ ВЕРТЕШ: Основной закон передового отряда советского народа 1
ВИЛЬХЕЛЬМ МЕЙСНЕР: Германский вопрос и мир Европы — — 12
АНДРАШ ХЕГЕДЮШ: Система материальной заинтересованности и технический прогресс — — — — — — — — — — — 32
ЭРНЕ ЧИЗМАДИЯ: Современная организация производства в социалистическом сельском хозяйстве — — — — — — — — 51
ЙОЖЕФ ЛУКАЧ: Развитие науки и современное богословие — — 66

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Роль рабочего класса в национально-освободительном движении североафриканских стран (ЯНИС ПОЛИТИС) — — — — — — 86

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Важный документ развития социалистической педагогики в Венгрии (ПАЛ БАКОНЬИ) — — — — — — — — — — — — 97
Венгерская промышленность, статистический сборник (ЛАЕШ ОЛЛЕ) 105
Бернат—Энеди: Производственные районы венгерского сельского хозяйства (БЕЛА ЧЕНДЕШ) — — — — — — — — — — — 109

ЗАМЕТКИ О КНИГАХ

INHALT

IMRE VÉRTES: Die Statuten der Vorhut des Sowjetvolkes — — — 1
WILHELM MEISSNER: Die deutsche Frage und der europäische Frieden — — — — — — — — — — — — — — 12
ANDRÁS HEGEDÜS: Die materielle Interessierheit der technischen Kader und der technische Fortschritt — — — — — — — 32
ERNŐ CSIZMADIA: Zeitgemässe Organisierung der Produktion in der sozialistischen Landwirtschaft — — — — — — — — — 51
JÓZSEF LUKÁCS: Der wissenschaftliche Fortschritt und die moderne Theologie — — — — — — — — — — — — — — 66

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Die Rolle der Arbeiterklasse in der nationalen Befreiungsbewegung der nordafrikanischen Länder (JANIS POLITIS) — — — — 86

BUCHBESPRECHUNGEN

Ein wichtiges Dokument der Entwicklung der sozialistischen Pedagogie in Ungarn (PÁL BAKONYI) — — — — — — — — 97
Die Ungarische Industrie. Statistische Angabensammlung (LAJOS OLLÉ) — — — — — — — — — — — — — 105
T. Bernát — Gy. Enyedi: Die Standortverteilung der landwirtschaftlichen Produktion in Ungarn (BÉLA CSENDES) — — — — 109

ANMERKUNGEN ÜBER NEUERSCHEINUNGEN

119

Digitized by Google

SOMMAIRE

IMRE VÉRTES: Les Statuts du Parti Communiste de l'URSS — — 1
WILHELM MEISSNER: La question allemande et la paix européenne 12
ANDRÁS HEGEDÜS: Le principe de l'intérêt matériel et le développement de la téchnique — — — — — — — — — — — 32
ERNŐ CSIZMADIA: L'organisation moderne de la production dans l'agriculture socialiste — — — — — — — — — — — 51
JÓZSEF LUKÁCS: Le progrès scientifique et la théologie contemporaine — — — — — — — — — — — — — — 66

REVUE INTERNATIONALE

Le rôle de la classe ouvrière dans le mouvement de libération nationale des pays nord-africains (JANIS POLITIS) — — — — — 86

COMPTS-RENDUS

Un document important du développement de la pédagogie socialiste hongroise (PÁL BAKONYI) — — — — — — — — — 97
L'industire hongroise. Recueil de donnés statistiques (LAJOS OLLÉ) 105
Bernát—Enyedi: Disposition territoriale de la production agricole en Hongrie (BÉLA CSENDES) — — — — — — — — — 109

NOTES SUR QUELQUES LIVRES RÉCENTS

CONTENTS

IMRE VÉRTES: The Statutes of the Vanguard of the Soviet People — 1
WILHELM MEISSNER: The German question and European peace — 12
ANDRÁS HEGEDÜS: The application of material stimuli to our technical cadres and its effects on technical progress — — — — 32
ERNŐ CSIZMADIA: Up-to-date organization of production in socialist agriculture — — — — — — — — — — — — — — 51
JÓZSEF LUKÁCS: Scientific advance and modern theology — — — 66

INTERNATIONAL REVIEW

Role of the working class in the national liberation movement in the countries of North Africa (JANIS POLITIS) — — — — — 86

BOOK REVIEWS

A vital document concerning the development of pedagogy in Hungary (PÁL BAKONYI) — — — — — — — — — — — — 97
Hungarian industry. Compilation of statistical data. (LAJOS OLLÉ) — 105
T. Bernát — Gy. Enyedi: The communal distribution of Hungarian agricultural production (BÉLA CSENDES) — — — — — — 109

NOTES ON NEW PUBLICATIONS

Digitized by Google

MEGJELENT!

Mario Montagnana

Egy torinói munkás visszaemlékezései

Értékes írás az olasz munkásmozgalom egy jelentős időszakáról.

356 old. Ára: 26,— Ft

☆

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

OLVASÓINK FIGYELMÉBE AJÁNLJUK!

Ismét megjelent magyarul

MARX KÁROLY:

A TŐKE

I. kötete	**824 old.**	**Ára: 50,— Ft**
II. kötete	**500 old.**	**Ára: 32,— Ft**
III. kötete	**916 old.**	**Ára: 50,— Ft**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

11

XVI. ÉVFOLYAM 1961 NOVEMBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

Az SZKP új programja és korunk fő kérdése — — — — — 1

FRISS ISTVÁN: A második ötéves terv néhány fontosabb kérdéséről — — — — — — — — — — — — — — — 14

ROMÁNY PÁL: A mezőgazdasági termelés tervszerű fejlesztésének néhány kérdése — — — — — — — — — — — 40

FALUDI SZILÁRD: A korszerű műveltség követelményei az új tantervben — — — — — — — — — — — — — — 54

SÁNDOR PÁL: Emlékezés a régi Társadalmi Szemlére — — — 69

SZEMLE

A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában (SZERÉNYI SÁNDOR—WIRTH ÁDÁM) 83

Emeljük a munkanormák színvonalát (KAHULICS ISTVÁN) — — 97

NEMZETKÖZI SZEMLE

Miért fontos a német békeszerződés megkötése? (DARVASI ISTVÁN) 107

Meghiúsult remények és a belgrádi konferencia (KENDE ISTVÁN) 119

Szerkesztőség: Budapest, V., Árpád u. 12. Tel.: 124—475.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.

Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116—660*

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16.— Ft, egész évre 32.— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Az utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1961. október 19.

Megjelent 34 200 példányban Felelős kiadó: Vass Henrik

616257/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVI. ÉVF. 11. SZ. BUDAPEST 1961. NOVEMBER HÓ

Az SZKP új programja és korunk fő kérdése

Ez év október 17-én Moszkvában Hruscsov elvtársnak a Központi Bizottság nevében megtartott beszámolójával megkezdte munkáját az SZKP XXII. kongresszusa. Mire ezek a sorok megjelennek a kongresszus már minden bizonnyal befejezte munkáját és határozatokat hozott. De már most, a kongresszus munkájának kezdetén, Hruscsov elvtárs beszámolója és a kongresszus elé terjesztett programtervezet alapján világosan kirajzolódik a kongresszus hatalmas történelmi jelentősége a népek sorsát érintő döntő kérdésekben.

Ilyen mindenekelőtt korunk fő kérdése: a háború és a béke problémája. Hruscsov elvtárs ismételten, ünnepélyesen az egész világ színe előtt kinyilvánította a szocialista külpolitika békés alapelveit és a nemzetközi helyzetre ható különböző erők beható elemzésével bizonyította be: az elmúlt időszakban csak az mentette meg az emberiséget az új háborús katasztrófától, hogy a Szovjetuniónak, a többi szocialista országnak és a világ más békeszerető erőinek volt ereje következetesen megvalósítani ezt a politikát. „Azt a tényt — mondotta —, hogy a háborút sikerült megakadályozni és a szovjet emberek és más országok népei élvezhették a békés élet áldásait, úgy kell tekintenünk, mint annak a tevékenységnek a legfőbb eredményét, amelyet a párt és központi bizottsága a szovjet állam erejének növeléséért, a lenini külpolitika megvalósításáért kifejtett, mint a szocialista országok testvérpártjai tevékenységének, a világ békeszerető erői mozgósításának eredményét."

A békéért folyó harcnak nagy ösztönzést ad napjainkban az SZKP világtörténelmi jelentőségű XXII. kongresszusa és a kommunista társadalom felépítésének programja. Ez a program munkaterv, amely nemcsak azt tartalmazza, mint az *első*, hogy milyen úton-módon juthat el a proletariátus a *hatalom* megragadásához — bár benne foglaltatik ez is. Okmány, amely nemcsak azt mondja meg, mint a *második*, hogy melyek a feltételei a szocialista társadalom *felépítésének*, — bár benne van ez is. Ez a *harmadik* program vezérfonalat ad a cselekvéshez, hogy már a mai szovjet nem-

Digitized by Google

zedék is a kommunista társadalomban, a minden ember boldogságának, a jólét, az igazság és a béke társadalmában élhessen. A program a Szovjetunió Kommunista Pártjáé, amely kidolgozta és elsőnek tör utat a megvalósuláshoz. De amint Kádár János elvtárs hangsúlyozta az országgyűlés legutóbbi ülésén, egyszersmind az *egész* kommunista világmozgalomé, *minden* dolgozó emberé, *minden* felszabadulásáért és függetlenségéért harcoló népé is.

A kommunizmus felépítéséhez mindenekelőtt *béke* kell. E program megszületése annak a tudományosan optimista *feltételezése* is, hogy korunkban már nem végzetszerű a világháború kitörése. Ez a nagyszerű kommunista okmány valósággal megtervezi az olyan világhelyzet kialakulását, amelyben az imperialisták képtelenek újabb világháborút kirobbantani s ennek a helyzetnek a megteremtésére szervezi és ihleti a néptömegeket.

A program meggyőzően bebizonyítja, hogy az emberiség fejlődésének útja a történelmileg *szükségszerű* átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba. Korunk fő kérdésében, a *háború* és a *béke* kérdésében is *ugyanazt az elvi álláspontot foglalja el,* amelyet először a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa fejtett ki és, amelyet a két Moszkvai Értekezlet (1957-ben és 1960-ban) fejlesztett tovább. Joggal mondhatjuk, hogy a kommunista társadalom felépítésének programja egyszersmind a *világbéke* megőrzésének és megszilárdításának reális és magasztos terve.

I.

Vannak, akik felteszik a kérdést: érvényesnek tekinthetjük-e ma, a nemzetközi helyzet kiéleződésének közepette, az SZKP XX. kongresszusának azt a következtetését, hogy *korunkban már nem végzetszerűen elkerülhetetlenek a háborúk*?

A kérdést a dogmatikus gondolkodásmód, meg többnyire az aggodalom diktálja, annak láttán, hogy az imperialisták lázasan fokozzák háborús előkészületeiket. Valóban, az Egyesült Államok állami irányító posztjain döntő a szava a fegyvergyáros monopolistáknak, akik anyagilag is érdekeltek a fegyverkezési hajszában, a hidegháború szításában. A Pentagon körei, egy húron pendülve NATO-szövetségeseik legreakciósabb csoportjaival, mindenekelőtt a nyugat-német militaristákkal, mindent elkövetnek, hogy megakadályozzák a békeszerződés megkötését a két német állammal, s a nyugat-német provokációs tűzfészek felszámolását. Azon fáradoznak, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot még inkább a szocialista világrendszer elleni háború faltörő kosává tegyék. E politikájukkal megkockáztatják még a szörnyű nukleáris világháború kirobbantását is. Az Egyesült Államok ez évben történelmének legnagyobb hadiköltségvetését fogadta el, fegyveres ag-

Digitized by Google

ressziót kísérelt meg a népi Kuba ellen, támogatta a reakciós erők helyi háborúját a laoszi szabadságharcosok ellen, s hosszú lenne felsorolni azokat a bűntényeket, amelyeket az imperializmus csak ebben az évben is elkövetett a nemzetközi légkör megmérgezésére.

S mégis, a nemzetközi feszültség fokozódása idején a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa és programja *ugyanazt* vallja, amit a XX. és XXI. kongresszus, valamint a kommunista és munkáspártok Moszkvában megtartott Értekezletei 1957. és 1960. őszén: „A hatalmas szocialista tábor, a békeszerető nem szocialista államok, a nemzetközi munkásosztály és a békét védelmező összes erők együttesen elháríthatják a világháborút."

Lehetőségről van szó és nem arról, hogy a háborút *minden körülmények között* elkerülhetjük. Hiszen az imperializmus még létezik s életfunkciójához tartozik a háború. S noha az elmúlt években az imperialisták háborús kísérletei rendre kudarcot vallottak, megtörtek a szocialista országok következetes békepolitikáján és szilárdságán, valamennyi háborúellenes erő aktivitásán, mégis nagyon súlyos hiba volna, ha arra számítanánk, hogy az agresszív tervek kudarca észre térítette az imperialistákat, s megfeledkeznénk az imperialisták részéről fenyegető háborús veszélyről. Mégis *új* helyzetről beszélhetünk — s ez az, amit a dogmatikusok nem vesznek észre —, amióta az imperialista törvények nem uralkodhatnak *osztatlanul* az egész világon, sőt egyre inkább *a szocializmus törvényszerűségei határozzák meg az emberi társadalom fejlődését.* „Korunk legfőbb problémáit, — mondotta beszámolójában Hruscsov elvtárs — például a háború és a béke kérdéseit, ma már nem lehet csupán a kapitalizmus törvényeinek hatálya szempontjából tárgyalni. Ma már nem a farkaserkölcsű imperializmus, hanem a béke és a haladás eszményeit követő szocializmus válik a világ fejlődésének döntő tényezőjévé."

A béke megőrzésének és megszilárdításának legfőbb tényezője a szocializmus táborának növekvő ereje. A szocialista világrendszer — Hruscsov elvtárs szavai szerint — olyan védőpajzs, amely az egész emberiséget oltalmazza az imperializmus háborús kalandjaival szemben. Ebből a szempontból is értékelnünk kell annak jelentőségét, hogy a szocializmus erőinek milyen további növekedését tervezi meg az új program. Gazdasági téren például azt tűzi ki célul, hogy az egy főre jutó termelésben a Szovjetunió tíz év alatt túlszárnyalja, s húsz év alatt messze maga mögött hagyja az Egyesült Államokat. Ennek jelentőségét a világbéke szempontjából Hruscsov elvtárs így foglalta össze: „Amikor majd a Szovjetunió a legelső ipari hatalom lesz, amikor a szocialista rendszer véglegesen a világfejlődés döntő tényezőjévé válik, amikor méginkább megsokszorozódnak a béke erői az egész világon,

Digitized by Google

akkor a mérleg vegervényesen a béke erőinek javára billen és a nemzetközi idojárás barométere ezt fogja mutatni: ‚Derült idő. A világháború veszélye örökre megszűnt.'"

Új helyzet állott elő az erőviszonyokban azáltal is, hogy az imperializmus gyarmati rendszerének felbomlása következtében a békéért folytatott harcban egyre inkább aktív szerepet töltenek be azok az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok is, amelyek már felszabadultak vagy most szabadulnak fel az idegen elnyomás alól. Ezek az országok, noha gyakran semlegeseknek nevezik őket, egyáltalán nem semlegesek, amikor korunk legfontosabb kérdéséről, a háború vagy béke kérdéséről van szó. A szocialista országokkal együtt ezek az országok hatalmas békeövezetet alkotnak az imperialista hatalmak háborús politikájával és agresszív törekvéseivel szemben.

A tőkés országokban is erősödik a néptömegek harca a háború erőivel szemben. A kapitalizmus általános válságának új szakasza kiélezte a kapitalizmus összes ellentmondásait, s ez egyre inkább szembefordítja a hatalmon levő legreakciósabb, legagresszívebb, a fegyverkezésben érdekelt monopóliumokkal nemcsak a munkásosztályt, hanem a lakosság többi rétegeit, még a burzsoázia egy részét is. Objektíve megvan a feltétele annak, hogy a munkásosztály vezetésével széles monopóliumellenes demokratikus egységfront jöjjön létre a békéért, a monopóliumok háborús politikája ellen. Az erőviszonyok megváltozását említvén tehát nem elég ha csak a szocialista világrendszer létrejöttére, gazdasági és katonai megerősödésére gondolunk. Ezzel együtt kell szemügyre venni *a hatalmas békeövezet kialakulását, a népek békeharcát, a munkásosztály vezette monopóliumellenes demokratikus egységfront kikovácsolódását világszerte.* Ennek alapján állapította meg Hruscsov elvtárs: „Az imperialista hatalmak agresszív törekvéseivel szemben tehát megnövekedett erők állanak. *A szocialista országok és az összes békeszerető erők harca egy újabb agresszió és háború előkészítése ellen a jelenlegi világpolitika fő tartalmát alkotja.*"

Az erőviszonyok *minőségi* megváltozásáig csak olyan *tartós béke* lehetett a jelszó, amely minél nagyobb lélegzetvételnyi szünetet ad az elkerülhetetlenül bekövetkező világháborúk között, hiszen az emberi társadalom sorsát *mindenekelőtt és döntően* még a kapitalista világrendszer és annak fejlődési törvényei határozták meg. De napjainkban már nemcsak a lélegzetvételnyi szünetért harcolunk, nemcsak az ideiglenes és bizonytalan fegyverszünet meghosszabbításáért a háborúk között. Olyan *tartós békéért* küzdünk, amely a két egymással ellentétes társadalmi rendszer békés együttélésén alapszik, olyan új világhelyzetben, amelyben *még a kapitalizmus teljes összeomlása előtt kiküszöbölhető a világháború a társadalom életéből.*

Digitized by Google

A mai revizionisták a háborús feszültség gyökerét a két szembenálló „tömb" létezésében találják meg. „Elfelejtkeznek" arról, hogy az imperialista agresszió tömbje, a NATO még akkor alakult, amikor szocialista katonai „tömb", a Varsói Szerződés nem létezett. A Varsói Szerződés válasz volt a szocialista országok biztonságát és a világbékét fenyegető agresszív Északatlanti Szerződésre. Nem nehéz felismerni, hogy a béke megőrzésének legfőbb feltétele éppen az egységes szocialista világrendszer létezése, a szocialista országok szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködése, a proletárnemzetköziség alapján. A katonai tömbök megszüntetéséhez nem a szocialista országok egységének bomlasztása, hanem ellenkezőleg: *a proletár nemzetköziség alapján nyugvó egység erősítése vezet.*

Az úgynevezett tömbök között *gyökeres* különbségek vannak. Az egyik az imperializmus, tehát a *háború tömbje,* a másik pedig a szocializmus, tehát a *béke „tömbje".* A háború *egyetlen* forrása az imperializmus, a szocializmus pedig a béke megőrzésének legfőbb biztosítéka. A revizionisták elkendőzik a marxista igazságot, hogy *korunkban a békéért folytatott harc: az imperializmus ellen és a szocializmus, a kommunizmus oldalán folytatott harc.* A szocializmus, a kommunizmus és a béke elválaszthatatlanok egymástól. A békét óhajtók már a múltban is többen voltak, mint a háborút kívánók. Mégsem tudták megakadályozni a világháborúkat. Erre csak azóta van lehetőség, mióta a szocializmus világrendszerré fejlődött és a többi között katonai fölénybe is került az imperializmus felett. A fecsegés arról, hogy a nagyhatalmak (az Egyesült Államok és a Szovjetunió) „ne élezzék" a helyzetet, kövessék a „tömbön kívüliek" útját, nem más, mint a Szovjetunió megrágalmazása és az *imperializmus kizárólagos felelősségének* elkenése. A békéért nem lehet úgy harcolni, ha nem leplezzük le a háború egyetlen forrását, az imperializmust, mindenekelőtt az Egyesült Államok agresszív köreinek tetteit, s nem állítjuk példaképül a néptömegek elé a szocialista világrendszer, mindenekelőtt a Szovjetunió erőfeszítéseit a békéért. Ha nem így teszünk, akkor lecsúszunk a kispolgári pacifizmus álláspontjára.

Mindebből következik az is, hogy a szocialista tábor katonai fölényének biztosítása a béke ügyét szolgálja, s erre a fölényre szükség van mindaddig, ameddig nem valósul meg az általános és teljes leszerelés. Joggal állapította meg Palme Dutt, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának alelnöke, a Labour Monthly című folyóirat októberi számában: „Ez a mai nemzetközi viszonyok kemény, brutális valósága, amelynek megértése nagyon lényeges a békemozgalom számára ... Az a tény, hogy a szovjet vezetők, akik gyűlölik az atomfegyvereket most szükségesnek tartották ezt a döntést (ti. az atomfegyver-kísérletek felújítását); a béke érdeké-

Digitized by Google

ben, a nukleáris háború megakadályozása érdekében, a lehető legnyomatékosabb figyelmeztetés a világ népeinek és a békemozgalomnak a nemzetközi helyzet komolyságára." S valóban így van. Bármennyire paradoxul hangzik is a politikailag tájékozatlan embereknek nyugaton: a Szovjetunió felújított atomkísérletei is *a nukleáris háború, általában a világháború elkerülését, a békés egymás mellett élés győzelemrejuttatását szolgálják.*

II.

A két társadalmi rendszer békés egymás mellett élésének fogalmát az SZKP programja a következőképpen határozza meg: „... feltételezi a háborúról, mint az államok közti vitás kérdések megoldásának eszközéről való lemondást, a vitás kérdések tárgyalások útján való rendezését; az államok egyenjogúságát, az államok közti kölcsönös megértést és bizalmat, egymás érdekeinek figyelembevételét; a belügyekbe való be nem avatkozást, minden nép ama jogának elismerését, hogy önállóan oldja meg országának minden kérdését; minden ország szuverenitásának és területi sérthetetlenségének szigorú tiszteletben tartását; a gazdasági és a kulturális együttműködés fejlesztését a teljes egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján". Korunkban ezeknek az elveknek az érvényesítése objektív szükségszerűséggé vált, egyszerűen azért, mert a másik alternatíva, a termonukleáris háború olyan pusztító hatású, hogy nem szolgálhat a két világrendszer közti vitás kérdések eldöntésére.

A békés egymás mellett élés mai politikája is azt jelenti, hogy *a szocializmus világméretű győzelme* — amely már történelmileg napirendre került —, *lehetséges a gazdasági verseny, a politikai, az ideológiai harc eszközeivel és a világháború elkerülésével.* Sok történelmi példa bizonyítja, hogy nagy erőfölény esetén kényszeríteni lehet az imperialistákat olyasmire is, ami homlokegyenest ellenkezik természetükkel, hajlamaikkal és vágyaikkal. A klasszikus gyarmattartó Anglia nem volt-e kénytelen „önként felszabadítani" több volt gyarmatát azért, hogy mentse a veszett fejsze nyelét? Továbbra is kizsákmányolta és kizsákmányoja őket, ameddig tudja, a neokolonializmus módszerével. De vajon nem tartották-e volna akár csak 20—30 évvel ezelőtt is utópistának azt, aki azt állította volna, hogy Anglia valaha „hozzájárulását" adja majd gyarmatainak akármiféle felszabadításához?

A burzsoá politikusok természetesen korántsem azt értik a békés egymás mellett élés fogalmán, amit a marxisták. Vannak, akik egyszerűen *háború vagy még inkább világháború nélküli állapotot* értenek alatta. Azt tartják, hogy a hidegháború és a békés egy-

Digitized by Google

más mellett élés — csupán két változata egyazon politikának. Ez természetesen alapvető tévedés. A hidegháború az imperializmus módszere az államok nemzetközi érintkezésében. Azt fejezi ki, amit a program így fogalmaz meg: „Az imperializmus az államok közti kapcsolatban csak az uralom és az alárendelés viszonyait, a gyengébbnek az erősebb által történő elnyomását ismeri el. A nemzetközi kapcsolatokat diktátumra és fenyegetésre, erőszakra és önkényre alkalmazza." *A békés egymás mellett élés a hidegháború módszereinek kiküszöbölését, a nemzetközi légkör enyhülését feltételezi.* E politika térhódítása a nemzetközi érintkezésben a program szerint már azt fejezi ki, hogy „a békén, a népek egyenjogúságán, önrendelkezésén, minden ország függetlenségének és szuverenitásának tiszteletbentartásán alapuló szocialista külpolitika, s a szocialista diplomácia becsületes, humánus módszerei egyre nagyobb befolyást gyakorolnak a nemzetközi helyzetre".

A békés egymás mellett élés politikájának térhódítása — ellentétben egyes dogmatikus nézetekkel — *erősíti a dolgozók osztályharcát, megszilárdítja a szocialista forradalomért folytatott harc hadállásait.* Tekintélyes imperialista politikusok is jól felismerték, hogy a békés egymás mellett élés politikája milyen „veszélyeket" jelent a kapitalizmus számára. Paul Henri Spaak, volt NATO főtitkár, jelenlegi belga külügyminiszter, aki nemrég tárgyalt Moszkvában Hruscsovval, így ír a Revue Politique-ben a „Hogyan lehet megmenteni a Nyugatot?" című cikkében: „Békés együttélés az annyi, mint harc. Megbocsáthatatlan dolog volna, ha ezt nem értenénk meg. Sohasem háríthatjuk el a felelősséget és nem találunk mentséget, ha nem figyelünk fel arra, amit a kommunista vezetők — el kell ismernem — elég nagy lojalitással közöltek." Idézi Hruscsov elvtárs szavait a békés egymás mellett élésről, majd így folytatja: „Hogy egészen őszinte legyek, ezt kellett volna mondania: ez a harcnak az a formája, amelyet mi javasolunk és alkalmazunk ma, mert biztosak vagyunk abban, hogy ez a harcnak az a formája, amely a leggyorsabban elvezet bennünket a kommunizmus világméretű és teljes győzelméhez." Spaak természetesen a kommunizmus „mumusával" el akarja rémiszteni a Nyugatot a békés egymás mellett éléstől, de a maga torzító kapitalista szemüvegén azt látta meg, amit a program világosan és teljesen nyíltan így határoz meg: „A békés egymás mellett élés a szocializmus és a kapitalizmus nemzetközi méretű békés versenyének alapja, a szocializmus és a kapitalizmus közti osztályharc különleges formája." Ez azt jelenti, hogy a két társadalmi rendszer harca nem a háború eszközeivel folyik, hanem három fő területen, a gazdasági, a politikai és az ideológiai síkon.

Az imperialisták mást értenek a *gazdasági verseny* fogalmán

Digitized by Google

is, mint mi. Szerintük a cél: a gazdasági világuralom, s ehhez nélkülözhetetlen a fegyverkezési hajsza. Az ő fogalmaik szerint a gazdasági harc kegyetlen konkurrencia-harc, az ellenfél gazdasági tönkretétele. A mi célunk természetesen, amint a program célkitűzései is kifejezik, nem a gazdasági világuralom és mások megfojtása, hanem a békés versengés azért: *melyik rendszer elégíti ki jobban az ember szükségleteit, s teremti meg a jobb feltételeket a boldogulásukra, képességeik kibontakoztatására.*

A *politikai* síkon folyó osztályharc is megmutatja a két társadalmi rendszer ellentétes természetét. A szocialista világ politikájának célja, ellentétben az imperializmussal, a béke fenntartása és erősítése, a nemzetközi együttműködés fejlesztése és megszilárdítása, azon népek támogatása, amelyek igazságos harcot vívnak felszabadulásukért az imperializmus ellen. A szocialista országok békés szándékaiból következik, hogy hívei a diplomáciai tárgyalásoknak, az államférfiúi találkozóknak, amennyiben ezek a béke ügyét szolgálják. Ha viszont az imperialisták fokozzák háborús készülődéseiket, hadikiadásaikat, fenyegetőznek, katonai előkészületeket tesznek az új háború kirobbantására, akkor a szocialista tábor is kénytelen *növelni védelmi erejét,* hogy elvegye a kedvét az agresszornak minden háborús kalandtól.

Az osztályharc harmadik fontos területe az *ideológia.* Korunkban *kiéleződik az eszmék harca.* Az imperializmus, természetének megfelelően, e harc során tisztátlan eszközökkel dolgozik: rágalmaz, feketít, üldöz mindent, ami haladó, meg akarja bontani a dolgozók sorait. „Ideológusai" szépítő „elméleteket" gyártanak a kapitalizmus természetének „megváltozásáról", és nem átallják a burzsoá diktatúra és a néptömegek féktelen kizsákmányolásának világát „szabad világnak" nevezni. Jelenleg a burzsoá ideológia legfőbb fegyvere az antikommunizmus, amely „a burzsoá ideológia hanyatlásának végső fokát tükrözi". Ameddig léteznek antagonisztikusan ellentétes osztályok és társadalmi rendszerek, addig *nincs ideológiai megbékélés és elkerülhetetlen a két társadalmi rendszer eszméinek éles harca.*

Vannak burzsoá politikusok, akik azt szeretnék, hogy a békés egymás mellett élés az osztályharc és a fejlődés „befagyasztását", a jelenlegi status quo megőrzését jelentse. A változatlan status quo „elmélete" leplezni akarja a szocializmus világa, a felszabadult népek ellen irányuló imperialista szándékokat és tetteket. Azt is szívesen mondják ma, hogy ne „bolygassuk" a német kérdést, maradjon meg a status quo, ne kössünk békeszerződést, ne rendezzük a nyugat-berlini kérdést, ne tegyünk intézkedéseket az általános és teljes leszerelés megvalósítására, ne feszegessük a gyarmati felszabadulás ügyét. Mi történik azonban a valóságban? A status quo hangoztatásának örve alatt készülődnek a háborúra.

Digitized by Google

fegyverzik fel a nyugatnémet imperialistákat, tesznek előkészületeket az NDK megtámadására, próbálják elfojtani a szabadságharcokat a világ különböző pontjain — egyszóval; lázasan törekednek a status quo megváltoztatására, a társadalmi haladás meggátlására.

Burzsoá és reformista teoretikusok kedvenc témája manapság az is, hogy mióta a kapitalista állam „átalakult jóléti állammá", azóta nem hatásos többé a forradalom eszméje, s a szocializmusra való áttérés csak háború útján lehetséges. Strauss, az NSZK hadügyminisztere, a NATO tanácsának ülésszakán azt állította, hogy Lenin szerint a kapitalizmus „annak eredményeként pusztul el, hogy a munkásosztály forradalmi módon fellép az uralkodó osztályok ellen, s ez összekapcsolódik a szocialista tábornak a kapitalista államok elleni utolsó nagy háborújával". Ez közönséges hamisítás. A háború összefüggését a forradalommal Lenin így mutatta meg: „Lehetetlen volna véget vetni a kapitalizmus uralmának, ha nem efelé vezetne a tőkés országok egész gazdasági fejlődése. A háború *meggyorsította* ezt a folyamatot és a kapitalizmust lehetetlenné tette. Semmiféle erő nem pusztíthatná el a kapitalizmust, ha a történelem nem mosta és ásta volna alá."[1] A népeknek háború útján való „boldoggá tétele" teljesen idegen a marxizmustól, amely azt tanítja, hogy minden egyes ország *belső* fejlődésének eredménye a békés vagy nem békés formában kivívott szocialista forradalom, amelyet nem lehet exportálni. Ma, amikor a szocializmus már az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé vált, olyan a helyzet, hogy háborúk nélkül, békés körülmények között is *bekövetkezett a szocialista forradalmak új fellendülésének korszaka.*

A „forradalom exportjáról" terjesztett rágalmakkal az imperialisták azt a tényt leplezik, hogy a forradalmi harc méreteitől megrettenve ők maguk avatkoznak be a népek és államok belügyeibe, s az ellenforradalom exportjával kísérleteznek. Az elnyomott népek és a dolgozók *kénytelenek* fegyverhez nyúlni, ha az uralkodó osztályok és az imperialisták erőszakkal gátolják meg a népakarat érvényesülését. Ez a háború *jogos*, mert az erőszakot alkalmazók ellen gyakorol erőszakot. A szocializmus erőinek túlsúlyba jutása mind nehezebbé teszi a burzsoázia számára a polgárháború kirobbantását és az ellenforradalom exportját is, bár sok helyen nyilván lesz még erre ereje és lehetősége. Ezért az SZKP programja arra a következtetésre jut, hogy „a munkásosztály által a forradalom győzelméért vívott harc sikere attól függ majd, hogy a munkásosztály és pártja mennyire sajátítja el a harc összes formáit — a békés és nem békés, a parlamenti és nem parla-

[1] Lenin Művei, 24. kötet, 435. oldal. — A szerkesztőség aláhúzása.

Digitized by Google

menti formákat — és mennyire lesz kész arra, hogy a harc egyik formáját a leggyorsabban és hirtelen a harc másik formájára váltsa fel". Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a kapitalizmus általános válságának, valamint a szocialista világrendszer fejlődésének új szakasza, a békés egymás mellet élés politikája a *forradalmi harcnak is kedvező új feltételeit teremtette meg.*

III.

A program hangsúlyozza, hogy ki kell harcolni *az általános és teljes leszerelést szigorú, nemzetközi ellenőrzéssel.* Az általános és teljes leszerelés által hatalmas anyagi és pénzügyi eszközök szabadulnának fel a világ népei számára, gazdasági életük fejlesztésére, a népjólét emelésére, a kultúra felvirágoztatására. Az imperialista támaszpontok megszüntetése a különféle országok területén helyreállítaná a nemzetek szuverenitását és megkönnyítené a még elnyomott népek harcát imperialista elnyomóik ellen, akik ma már csak fegyvereik erejével képesek ideig-óráig fenntartani zsarnoki uralmukat. Az általános és teljes leszerelés szinte valamennyi bonyolult nemzetközi kérdés megoldását lehetővé tenné. Itt van például Németország egységének kérdése. Ma nem tartozik a realitások közé a militarista Német Szövetségi Köztársaság és a szocializmust építő, békeszerető Német Demokratikus Köztársaság egyesítése. Az általános és teljes leszerelés viszont, de már a demilitarizált övezet megteremtése egész Németország területén is jó alapot teremtene ahhoz, hogy a két német állam képviselői hozzálássanak Németország egységének helyreállításához.

Joggal vetődik fel a kérdés: vajon nem utópia-e arra gondolni, hogy a kapitalista országok valaha is hajlandók lesznek az általános és teljes leszerelésre? Nincs-e igazuk azoknak, akik azt állítják, hogy bár a szocialista országok őszintén óhajtják az általános és teljes leszerelést, mégis csak *taktikai* okokból, „propagandacélból" vetették fel ezt a kérdést, hogy ezzel is megnyerjék a békét oly hőn óhajtó népek rokonszenvét? Természetesen akarjuk, hogy a néptömegek rokonszenvezzenek céljainkkal és támogassák a szocialista országok békeharcát. Mégsem „propagandafogásról", taktikáról van itt szó. Ezt a kérdést is *a kommunista társadalom felépítésének programja adta perspektívában* kell nézni.

Ma még igen mély a szakadék a szocialista és az imperialista országok leszerelési javaslatai, s még inkább szándékaik között. A Szovjetunió az ENSZ legutóbbi ülésszakán is azt javasolta, hogy négy-öt év alatt fejezzék be az általános és teljes le-

Digitized by Google

szerelést, s az egyezmény esetén a Szovjetunió feltétel nélkül elfogad bármely javaslatot az ellenőrzés módjáról. A nyugati hatalmak azonban zsákutcába juttatták a leszerelés megoldását, s az atomfegyver-kísérletekről folytatott tárgyalásokat. Kennedy, az Egyesült Államok elnöke az ENSZ-ben tartott legutóbbi beszédében pedig csak szép szavakat mondott a leszerelésről. Igaz, beszélt az atomkísérletek betiltásának szükségességéről, arról, hogy meg kell szüntetni a fegyverkezési célokat szolgáló hasítható anyagok termelését, meg kell tiltani az atomfegyverek feletti ellenőrzés átadását olyan államoknak, amelyek ilyen fegyverekkel nem rendelkeznek, s hogy majd fokozatosan meg kell semmisíteni a meglevő atomfegyvereket és a stratégiai atomhordozók gyártását. De még ha nem is volna okunk kételkedni a beszédében foglaltak őszinteségében, akkor is azonnal szembetűnne, hogy javaslataiban *szó sincs az általános és teljes leszerelés konkrét programjáról*, sokkal inkább azon töri a fejét, hogyan lehetne semmissé tenni azt a katonai erőfölényt, amellyel a Szovjetunió rendelkezik, például a nukleáris és rakétafegyverekben. A szovjet diplomácia leleplezte, hogy az amerikai fél a leszerelés helyett „a nemzetközi fegyveres erők" *létrehozásának* szükségességéről beszél. A leszerelési intézkedések hathatós ellenőrzése helyett a *szocialista országok fegyverzete fölötti ellenőrzést* szeretné megvalósítani, azaz kikémlelni a szocialista tábor katonai erejét. Kennedy javaslatai között van olyan is, amely megfontolásra érdemes. Helyeselni lehet, hogy ne adjanak át atomfegyvereket olyan államoknak (például a bonni militaristáknak), amelyek ilyenekkel még nem rendelkeznek. Viszont javaslatai egészükben el akarják leplezni azt a tényt, hogy az amerikai uralkodó körök nem akarják az ellenőrzött általános és teljes leszerelést.

Ma még ez a helyzet. De *tegnap*, amikor még az imperialisták monopolizálták az atomfegyvereket, szóba sem kerülhetett a leszerelés, *ma* már — kénytelen-kelletlen — legalább *beszélniök* kell róla. S *holnap*, a program végrehajtásával már új helyzet keletkezhet. Ami ma még elképzelhetetlen, holnap megvalósulhat. S ismételten hangsúlyozni kell az összefüggést *a kommunista társadalom felépítése programjának megvalósulása és ennek az időnek az eljövetele között.* Mert kétségkívül elkövetkezik az idő, amidőn a szocialista világrendszer erőfölénye olyan nyilvánvalóvá és nyomasztóvá válik az imperialisták számára, hogy kényszerítve érzik magukat elindulni — ha tétován is — az általános és teljes leszerelés útján. S már ez is enyhíteni fogja a nemzetközi feszültséget, még nagyobb harcra lelkesíti a békéért harcolókat és távolabb űzi a háború rémét.

Az általános és teljes leszerelés a *maximális cél* a békeharc-

Digitized by Google

ban. A szovjet kormány memoranduma, amelyet az ENSZ-közgyűlés 16. ülésszaka elé terjesztett, javaslatokat tett az általános és teljes leszerelés megvalósulásáig megvalósítandó, *közbeeső* intézkedésekre, így a többi között arra, hogy az államok rögzítsék egy bizonyos szinten hadikiadásaikat, mondjanak le a nukleáris fegyverek alkalmazásáról; tiltsák meg a háborús propagandát; a NATO és a Varsói Szerződés tagállamai kössenek egymással meg nem támadási egyezményt; a külföldi csapatok térjenek haza az idegen területekről; az ENSZ tegyen intézkedéseket a nukleáris fegyverek további elterjedése ellen és létesítsen atommentes övezeteket.

A békéért folytatott harc jelenleg *döntő szakaszába lépett.* Nem ülhetünk tétlenül, abban bízva, hogy az imperialisták úgysem merik kirobbantani a háborút. Vannak esztelen imperialista politikai és katonai vezetők, akik képtelenek arra, hogy józanul mérlegeljék a helyzetet és az erőviszonyokat. De arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy *továbbra is léteznek, s mindinkább erősödnek azok az állandóan ható tényezők, amelyek már eddig is képesek voltak lefogni a háborús gyújtogatók kezét.* Óvakodnunk kell attól az illúziótól, hogy a béke megőrzésére ható tényezők puszta léte *automatikusan* megóv bennünket a háborús katasztrófától. *Aktív békeharcra van szükség.*

A tömegharc széleskörű kibontakoztatására most igen kedvező a világhelyzet. A semleges államok szeptember elején megtartott belgrádi értekezletén szinte valamennyi állam- és kormányfő határozottan síkra szállt a békéért, imperialistaellenes beszédeket tartott és hangsúlyozta, hogy tárgyalások útján kell rendezni a német kérdést, oly módon, hogy tudomásul kell venni mindkét német állam létezését. A kizsákmányolt dolgozó tömegek megmozdulásai gazdasági helyzetük javításáért rendszerint összefonódnak a békéért, a leszerelésért folytatott antiimperialista harccal. Londonban nemrég ért véget 20 ország közvéleménye képviselőinek értekezlete, amely felhívta a kormányokat a tárgyalásra, a nyugat-berlini kérdés megoldására, s állást foglalt az általános és teljes leszerelés mellett. Ugyancsak Londonban 15 ország diákjai tárgyaltak a leszerelésről és fogadtak el konstruktív javaslatokat. Japánban szeptember 15-től kezdődően harci hónapot szerveztek az általános és teljes leszerelésért; az ország különböző városaiban gyűlések és tüntetések voltak. A szakszervezetek és a fiatalok Berlinben konstruktívan foglaltak állást az égető nemzetközi kérdésekben. A világ asszonyainak képviselői Budapesten emelték fel tiltakozó szavukat a háború sötét erői ellen. A különböző lapokat és irányzatokat képviselő újságírók Varsóban gyűltek össze kerekasztal-konferenciára, hogy közös nevezőre jussanak teendőikben a nemzetközi feszültség enyhítéséért. Az elmúlt hetekben jelentős béketüntetések zajlottak le több dél-ame-

Digitized by Google

rikai országban, s szinte a világ minden pontján. A világon mindenütt nagy tömegek támogatják az olyan követeléseket, mint az általános és teljes leszerelés, a német militarizmus megerősödésének meggátlása. A kommunista és munkáspártoknak nagy lehetőségeik vannak arra, hogy a néptömegek békére irányuló óhaját szervezett harci erővé kovácsolják.

Az imperialisták háborús pánikot keltenek, és szeretnék megbénítani a néptömegek cselekvőkészségét. Azt terjesztik, hogy a háború és a béke sorsa kizárólag a politikusok ilyen vagy olyan szándékától függ, s a néptömegeknek nincs abba beleszólásuk. Ez természetesen nem így van. Még a nyugati burzsoá kormányok is kénytelenek bizonyos mértékig számolni saját közvéleményükkel. Most tehát az a feladat, hogy az SZKP XXII. kongresszusának útmutatásait megszívlelve *minden erővel fokozzuk a békeharcot és biztosítsuk a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése politikájának győzelmét.*

A békéért folytatott harc minden nép létérdeke és elsőrendű kötelessége. Létérdeke és kötelessége a magyar népnek is, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt az egyedüli helyes lenini úton vezet, azon az úton, melyet elsőnek a dicső Szovjetunió Kommunista Pártja világított meg. A XXII. kongresszus, semmit sem titkolva a népek előtt, őszintén feltárja a jelenlegi világhelyzet komolyságát, de egyben világító fáklyaként mutatja továbbra is azt az utat, amely a világbékéhez, a kommunizmushoz vezet. „A békeharc, természetesen — mondotta a kongresszuson Hruscsov elvtárs —, mint minden küzdelem, erőfeszítéseket és kitartást követel meg. Birkózás közben az ember nemcsak ad, hanem kap is ütéseket. De szabad-e félni ettől, amikor az egész emberiség sorsáról van szó? *Tudatában kell lenni annak, hogy elsősorban maguktól a népektől, a népek elszántságától és aktivitásától függ: béke lesz-e a földön, vagy pedig az emberiség egy új világháború katasztrófájába zuhan.*" Az SZKP XXII. kongresszusa és az új program lelkesíti a harcra a békére sóvárgó emberiséget, hogy már e korban végleg kiküszöböljük a népek életéből a világháborút.

Digitized by Google

A második ötéves terv néhány fontosabb kérdéséről

Írta **FRISS ISTVÁN**

Csaknem két évvel pártkongresszusunknak a terv elkészítéséről hozott határozata után került a második ötéves terv az országgyűlés elé. Már az irányelveket is sok munka előzte meg. Így tehát tervünknek most törvénybe öntött formája tervező szerveink hosszadalmas munkáját tükrözi. De milyen fejlődést mutat a terv a két év előtti határozathoz képest?

A tervnek a VII. kongresszuson elfogadott alapelképzelései, mint ez már a Központi Bizottság szeptember 12-i ülésének határozatából kitűnt, megmaradtak. Emellett mégis nem jelentéktelen változtatások is történtek. Ezeket két főcím alatt foglalhatjuk összse. Először is figyelembe kellett venni a kongresszus óta mind belső, mind külső viszonyainkban bekövetkezett jelentősebb változásokat. Másodszor, le kellett vonni a következtetéseket az ez alatt az idő alatt szerzett fontosabb pozitív és negatív tapasztalatokból.

Belső viszonyainkban rendkívül fontos átalakulás következett be a kongresszus óta: *alapjában befejeződött a termelési viszonyok szocialista átalakulása a mezőgazdaságban.* A kongresszus határozata még arról beszélt, hogy az ország szántóterületének felén folyik szocialista gazdálkodás és mintegy 1400 termelőszövetkezeti községünk van; gazdasági építőmunkánk főbb kérdései között pedig azt említette, hogy a következő években megteremtjük a politikai és gazdasági feltételeit annak, hogy a dolgozó parasztsággal egyetértésben befejeződjék a falu szocialista átalakulása. A terv törvényerőre emelésének idején azonban már az ország szántóterületének több mint 95 százalékán folyt szocialista gazdálkodás és a termelőszövetkezeti községek száma meghaladta a 3000-et. Ez a fejlődés óriási politikai eredmény a munkás-paraszt szövetség megszilárdulása szempontjából és azáltal, hogy megkezdődött az egységes szövetkezeti parasztság kialakulása, de közvetlen gazdasági előnyei is kézenfekvők. Mindenekelőtt: meg-

Digitized by Google

nyílt a lehetősége annak, hogy az egész mezőgazdaságban szocialista nagyüzemi, a tudomány és a technika minden vívmányát felhasználó gazdálkodás folyjék. Következetesen lehet alkalmazni az üzemek és tájak legcélszerűbb szakosításának szempontjait, jelentősen megnőtt a termelés tervszerű befolyásolásának lehetősége. Az egész fejlődésnek a tervezettnél gyorsabb lefolyása következtében azonban sűrítve, a korábban elképzeltnél sokkal rövidebb idő alatt jelentkeztek a mezőgazdaságnak azok az igényei, amelyeket az átalakulásból kifolyólag a népgazdaság egészével szemben támaszt. Az elmúlt két évben a tervezetthez képest megnőtt a népgazdaságnak az átalakulásból fakadó megterhelése. Bizonyos értelemben hasonló irányban hatott egy másik jelentős, de külső változás: *a nemzetközi viszonyoknak az utolsó másfél évben bekövetkezett kiéleződése.* Ez a változás ugyanis honvédelmünk megerősítését, s ennek megfelelően anyagi eszközeink egy részének ilyen célokra való átcsoportosítását követelte meg a korábban tervezetthez képest, tehát szintén fokozta a népgazdaság megterhelését.

Azok között a tapasztalatok között, amelyek ugyancsak bizonyos változtatásokat követeltek a terven, első helyen *az ipari termelés fejlődési ütemének fokozódását* kell említenünk. A kongresszus határozata hét évre 65—70 százalékban írta elő az ipari termelés emelkedését. A hét év első két évében, tehát még a második ötéves terv ideje előtt, az ipari termelés mintegy 25 százalékkal emelkedett. Ily módon az egész ötéves tervre mindössze 32—36 százalékos emelkedés jutott volna. Ténylegesen a terv, mint ismeretes, 50 százalék körüli fejlődést ír elő, ami még mindig jóval kisebb ütem az elmúlt két évinél. A tapasztalatok a mezőgazdaság egészére vonatkoztatva nem indokolták ugyan a fejlődési ütem megváltoztatását, de indokolttá tettek *bizonyos eltolódást* az eredetileg tervezetthez képest a növénytermesztés fejlesztési ütemének növelése javára, az állattenyésztés fejlesztési ütemének terhére. Ugyancsak a tapasztalatok indokolták, hogy a tervben végül is a korábban elképzeltnél *nagyobb fejlesztést* irányozzunk elő egyes iparágakban, így a vegyiparban, de az élelmiszeripar és a könnyűipar egyes ágaiban is.

A terv alakulását az említett tényezők mellett, azokkal összefonódva, erősen befolyásolták a *nemzetközi munkamegosztásban* elfoglalt lehetőségeinkből, illetőleg *külkereskedelmi kapcsolataink fejlődéséből* adódó tényezők is. Ez természetszerűleg következik abból, hogy külkereskedelmünknek viszonylag igen nagy súlya van országunk gazdasági életében, s többek között, mint ismeretes, döntő része van iparunk nyersanyagellátásában. Mivel pedig behozatalunkat termelésünk egy viszonylag nagy részének kivi-

Digitized by Google

telével kell megfizetnünk, külkereskedelmünk erősen rányomja bélyegét termelésünkre is.

Az elmúlt két év alatt a terv természetesen *konkrétabbá, pontosabbá is vált.* Különböző oldalait a korábbinál nagyobb mértékben sikerült egymással összhangba hozni. A tervnek ugyanis *minden fontosabb része feltételezi és meghatározza minden más részét.*

Ha például az ipar fejlődésére vonatkozó előirányzatokat ragadjuk ki, ezek szerves egészet alkotnak egymással. Az egész ipari termelésnek viszonylag nagy százaléka az iparon belül marad, egyik gyárból a másikba vándorol, gyakran több gyáron is keresztülmegy, míg végül késztermék lesz belőle. Az ipari termelési tervnek tehát bonyolult belső összefüggései vannak, és hogy a termelés zavartalanul folyjék, ahhoz a tervnek be kell tartania bizonyos arányokat.

De annak, ami az iparban történik, népgazdasági szempontból sokféle előzménye van és megfelelő folytatása is van. Az ipar a termeléshez nyersanyagot, gépet, félkész terméket és készterméket kap különböző forrásokból. Csak ezekkel tud termelni. Ily módon az ipari termelés előzményeihez tartozik a kapcsolatok valamilyen módja a külkereskedelemmel, a mezőgazdasággal, a bányászattal, a közlekedéssel, az építőiparral. Hogy a termelés az iparban zavartalanul folyjék, ahhoz meghatározott arányokban kell kapnia az előbb említett forrásokból nyersanyagot, félkész-, vagy késztermékét, gépet, épületet. Hasonlóképpen megtervezettnek és megszervezettnek kell lennie az ipari termelés folytatásának is. Amikor valamely termék elhagyja az ipar területét, valamely más népgazdasági ág területére jut, mégpedig túlnyomó részben a belkereskedelembe, vagy a külkereskedelembe, vagy a mezőgazdaságba, vagy a különböző területeken folyó beruházásokba. Itt is megfelelő arányoknak kell fennállniok ahhoz, hogy ne következzék be torlódás, fennakadás vagy zavar sem az iparban, sem a belkereskedelmi ellátásban, sem a beruházások végrehajtásában, sem egyéb népgazdasági területeken, például a mezőgazdaságban. Az összefüggéseknek ez a bonyolultsága Goethe Faustjának szavait juttatja eszünkbe:

Hogy átszö mindent az Egész!
Egyik a másban hat s tenyész!

De emellett az egymásbafonódás és áthatás mellett *saját törvényszerűségeiknek, belső logikájuknak* is alá vannak vetve a különböző területek.

Ha például a külkereskedelmet ragadjuk ki, nyilvánvaló, hogy

Digitized by Google

behozatal és kivitel között szoros belső kapcsolat áll fenn. A behozatalnak és a kivitelnek nemcsak fizetési kötelezettségeinket, hitelnyújtásunkat és hitelfelvételeinket figyelembe véve kell egymással egyensúlyban lennie, hanem — a már említett kiegészítéssel — bizonyos országcsoportok és bizonyos országok vonatkozásában is. Tőkés országokból való behozatalt nem fizethetünk meg szocialista országokba való kivitellel. De még a tőkés, sőt a szocialista országokon belül is külön-külön kell ügyelnünk bizonyos arányokra. Azért az áruért, amelyet Csehszlovákiából szerzünk be, Csehszlovákiának kell fizetnünk, illetve árut szállítanunk. A Franciaországban vásárolt árut megfizethetjük esetleg Angliába vagy Olaszországba irányuló szállítással is, de nem fizethetjük meg Indiának vagy Brazíliának eladott áruval.

A népgazdaság minden más fontos és nagy területén hasonló a helyzet. Legfontosabb gazdasági feladataink egyike az ország lakosságának ellátása fogyasztási cikkekkel. Az ellátás zavartalansága mindenekelőtt azt követeli meg, hogy a lakosság vásárlóereje és a rendelkezésére álló árualap egyensúlyban legyenek egymással. De ezen a fontos arányon belül még millió egyéb arányosságnak is fenn kell állania, mert a húskeresletet nyilvánvalóan nem lehet télikabáttal vagy televíziós készülékkel kielégíteni, de még parajjal vagy almával sem. Kézenfekvő, hogy ezeknek az arányoknak a betartása meghatározott kapcsolatokat tételez fel a lakosság és a belkereskedelem között, illetve, szolgáltatások vagy lakások esetében, a lakosság és a vízművek, a lakosság és az építőipar között, továbbá a belkereskedelem és a legkülönbözőbb iparágak, a belkereskedelem és a külkereskedelem stb. között.

Mindebből az is következik, hogy egy-egy kérdés eldöntésénél, legalábbis a gazdasági szempontból fontos, nagyobb követelményekkel járó kérdések eldöntésénél, *sokféle összefüggést kell figyelembe venni.* Minden vállalatnak, intézménynek stb. van például lehetősége arra, hogy egy év folyamán bizonyos keretek között változtasson alkalmazottai fizetésén. De ha már a dolgozók valamely rétegének fizetéséről van szó, vagy éppen azt kell eldönteni, hogy mennyivel emelhető egyik évről a másikra az életszínvonal, akkor sok körülményt kell figyelembe venni. Számolni kell a nemzeti jövedelem alakulásával — mégpedig nemcsak azzal, hogy hogyan alakul a nemzeti jövedelem értékben kifejezett összege, hanem azzal is, hogy milyen termékekben ölthet testet —, mérlegelni kell a beruházási és általában a felhalmozási igényeket és a külkereskedelmi szempontokat is. Ha mindezeknek mérlegelésével kialakul valamilyen elképzelés az életszínvonal emelésének lehetséges mértékéről, akkor további sokoldalú megfontolást és nem egyszer tanulmányt követel meg annak eldöntése, hogy a dolgozók milyen széles rétege, milyen mértékben részesüljön az

Digitized by Google

életszínvonal emelésében, s hogy az milyen formában történjék: béremelés, árleszállítás, nyugdíj- vagy családi pótlék-emelés, valamely ingyenes juttatás kiterjesztése formájában-e, vagy más módon.

Hogyan tájékozódhatunk, hogyan ismerhetjük ki magunkat, hogyan dönthetünk az összefüggéseknek e bonyolult, szerteágazó, sokoldalú szövevényében? Nyilvánvaló, hogy a tervezés folyamán *a követelményeket, a szükségleteket rangsorolni kell,* a fontosabb összefüggéseknek alá kell rendelni a kevésbé fontosabbakat. Egyidejűleg minden követelményt, minden szükségletet figyelembe venni rendkívül nehéz, vagy éppen lehetetlen. A tervnek tehát először a legfontosabb követelmények, a legfontosabb szükségletek kielégítésére kell törekednie, az ezeket biztosító *fő arányokat* kell előírnia. Így jön létre a tervnek egy bizonyos csontváza, amelyre aztán fokozatosan kell az izmokat, idegeket, inakat, belső szerveket elhelyezni.

Kézenfekvő az a feltevés, hogy a tervezésnek *a termelésből* kell kiindulnia, mivel a társadalom életének alapja szükségszerűen az anyagi termelés. Ez azonban magában véve még kevés eligazítást ad. Nyitva marad ugyanis az a kérdés, hogy miből is induljunk ki a termelés megtervezésénél. Hiszen a termelésnek is több feltétele van. Kell hozzá többek között termelési eszköz, mégpedig igen sokféle, s kell munkaerő, ugyancsak sokféle. A tervezésnek *a munkaerő teljes foglalkoztatottságából* kell kiindulnia. Ennek a foglalkoztatottságnak azonban összhangban kell állnia *a termelőeszközök által nyújtott lehetőségekkel.* Ezeket a lehetőségeket pedig lehatárolhatja a termelés rendelkezésére álló gép, épület, esetleg a rendelkezésre álló energia vagy nyersanyag. De a gép, az energia, a nyersanyag nemcsak az ország saját termeléséből eredhet, hanem *a külkereskedelemből* is. Már szóba került, hogy a mi termelésünkben igen nagy a súlya a külföldről behozott energiának, gépnek és különösen a külföldről behozott nyersanyagnak. Az utóbbi években még a mezőgazdaságban is fokozódott a külföldi eredetű gépek, műtrágya, vegyianyagok szerepe, az iparban pedig sokféle cikk termelésének feltétele a behozatal. Így termelési terveink elkészítésénél is sokszor döntően esnek latba külkereskedelmi elképzelések és lehetőségek.

Az elmondottakból következik, hogy a tervezésben a termelés elsőbbsége elsősorban abból a szempontból jelentős, hogy *megszabja a nemzeti jövedelem és ezzel a fogyasztás és a felhalmozás lehetséges felső határát.* De magának a termelésnek a megtervezésénél már érvényesülnek a bonyolult összefüggések, összefonódások: a termelés megszabja a külkereskedelmi lehetőségeket, de a külkereskedelem is megszabja a termelési lehetőségeket. A termelés megszabja a fogyasztás és a felhalmozás lehetséges mér-

Digitized by Google

tékét, a fogyasztás és felhalmozás pedig nagymértékben megszabja a termelést. A tervet csak akkor érthetjük és értékelhetjük megfelelően, ha nem feledkezünk meg arról, hogy mögötte ott áll az itt csak példaképp és utalásszerűen említett szükségszerű arányosságok és összefüggések tengere.

*

Népgazdaságunk egészének ötéves fejlődéséről, elsősorban *a nemzeti jövedelem alakulásáról, mozgásáról* szóló számok adnak összefoglaló képet.

A tervtörvény öt évre a nemzeti jövedelem 36 százalékos növekedését írja elő. A nemzeti jövedelem ilyen emelkedése évi átlagban mintegy 6 és fél százalékos növekedésnek felel meg. Ez az előirányzat némileg meghaladja a VII. kongresszus irányelveiben hét évre 50 százalékban meghatározott növekedést. Összehasonlításként nem érdektelen megemlíteni, hogy első ötéves tervünk időszakában 50 százalékkal emelkedett a nemzeti jövedelem. Az 1956 júliusában a második ötéves terv irányelveiről elfogadott határozat a nemzeti jövedelemnek mintegy 40 százalékos növekedését írta elő. Az akkor megindult második ötéves tervet az ellenforradalom felborította. Az 1956-os és 1957-es visszaesés ellenére a nemzeti jövedelem 1955-ről 1960-ra mintegy 34 százalékkal emelkedett. Megemlítjük azt is, hogy a Német Demokratikus Köztársaság hétéves (1959—1965) népgazdaságfejlesztési terve a nemzeti jövedelemnek 59 százalékos, Románia hatéves (1960—1965) népgazdaságfejlesztési terve a nemzeti jövedelemnek 70—80 százalékos, Csehszlovákia ötéves (1961—1965) népgazdaságfejlesztési terve pedig a nemzeti jövedelem több mint 42 százalékos növekedését írja elő.

Miért alacsonyabb a nálunk előirányzott fejlődési ütem annál, amit egyes szocialista országok terveznek, vagy annál, amit magunk is elértünk első ötéves tervünk időszakában, vagy a most befejezett hároméves terv alatt?

Erre a kérdésre csak igen messzemenő összehasonlítások alapján tudnánk teljesen kielégítő választ adni. Nagyjából azonban egy lényeges okra vezethetők vissza a különbségek. A bővített újratermelés mértékét megszabó feltételek között ugyanis döntő jelentősége van *a felhalmozásnak.* Mármost a felhalmozás az elmúlt években minden más szocialista országban *sokkal nagyobb* részét tette ki a nemzeti jövedelemnek, mint Magyarországon. Jellemző, hogy nálunk a felhalmozások színvonala 1953-ban nemcsak viszonylag, hanem abszolút mértékben is magasabb volt, mint az utána következő öt évben. Beruházásaink 1953-ban 16,8 milliárd forintra rúgtak, 1954-ben 11,8, 1955-ben 11,2, 1956-ban 11,6, 1957-

Digitized by Google

ben 11,1, 1958-ban 13,7 milliárdot tettek ki és csak 1959-ben érték el újból, vagy hagyták el (az 1959. január 1-én életbelépett új termelői árrendszer megnehezíti az összehasonlítást) az 1953. évi színvonalat. Ilyen előzmények után nem lehet meglepő, hogy egész népgazdaságunk fejlődésének üteme kisebb a fejlődés csehszlovákiai vagy romániai üteménél. 1957 óta, mint ismeretes, csaknem évről évre növeljük a felhalmozás arányát a nemzeti jövedelem felhasználásában. Ez a leghatásosabb eszköz a népgazdaság fejlődésének meggyorsítására. Évek mulasztását azonban csak fokozatosan lehet behozni.

1960-ban nemzeti jövedelmünk kerek 60 százalékát az ipar hozzájárulása szolgáltatta, de ez a hozzájárulás a hároméves terv egészében is 56 és fél százalékot tett ki. Világos tehát, hogy az ipari termelés alakulásának *döntő befolyása van a nemzeti jövedelem alakulására is.* A nemzeti jövedelem 36 százalékra tervezett növekedésének alapja a szocialista ipar termelésének 48—50 százalékra tervezett növekedése. Ez a fejlődési ütem megfelel annak, amit a már említett, 1956-ban elfogadott irányelvek tartalmaztak és csak lényegtelenül marad el Csehszlovákia iparának 56 százalékra tervezett fejlődésétől.

Amit előbb a nemzeti jövedelemmel kapcsolatban a felhalmozásról és a beruházásokról, ezeknek a bővített újratermelésben betöltött szerepéről mondottunk, az több-kevesebb módosítással az iparra is vonatkozik. Amikor az ipar bővített újratermeléséről van szó, szem előtt kell tartanunk, hogy nem egyszerűen a mai arányok fenntartása mellett folytatandó bővítés a feladat, hanem egyúttal az arányok megváltoztatása is. Az ipari termelés növekedésének tehát *az ipar szerkezetének állandó megváltoztatása mellett kell végbemennie.* A tervtörvény több helyütt utal is erre, legnyomatékosabban mindjárt az első szakaszban, mely a következő követelést tartalmazza: „Az ipar termelőerőit a viszonylag kevésbé anyagigényes, magas képesítésű munkát megkövetelő, korszerű, keresett gyártmányok gazdaságos előállítására kell összpontosítani. Fejleszteni kell továbbá azokat az alapanyagokat gyártó ágakat, amelyek hazánk viszonyai között szükségesek és a nemzetközi munkamegosztás keretében előnyösen fejleszthetők."

Az itt megemlített követelésnek van egy általános, minden országban érvényes és van néhány a mi különleges viszonyainkból fakadó oka. Az általános ok azzal függ össze, hogy *a technika gyorsan fejlődik* és a műszaki fejlődés megköveteli a munkások műszaki tudásának fejlesztését, valamint a műszaki dolgozók részarányának növelését a termelésben. Ily módon általában növekszik azoknak a termékeknek a száma és mennyisége, amelyek korszerűek és amelyeknek előállítása magas képesítésű munkát követel. A mi sajátos viszonyainkból eredő okok lényege az, hogy

Digitized by Google

az ipari termelés sok fontos nyersanyaga hiányzik országunkban, ezeket tehát külföldről kell beszereznünk. Ennek egyik következménye külkereskedelmünk már említett, viszonylag nagy súlya országunk gazdasági életében.

Magában véve ez persze még nem sokat mond. Téves volna például arra következtetni belőle, hogy feltétlenül igyekeznünk kell minél nagyobb mértékben kitermelni minden hazánkban nyerhető nyersanyagot. Ilyen felfogás nálunk valamikor elég széles körben érvényesült, s gyakorlatilag többek között abban a követelményben tükröződött, hogy fejlesszük olyan mértékben a hazai szénbányászatot, amilyent a hazai energiaellátás megkövetel. Érthetőbben: a hazai energiaigényt teljes mértékben hazai forrásokból fedezzük; amit tudunk, azt olajból és gázból, amire e kettőből nem futja, azt hazai szénből, vagy hazai szénből termelt villamosenergiából, illetve hazailag termelt vízienergiából (de erre kevés a lehetőségünk). Ennek a felfogásnak az alapja az az elképzelés volt, hogy ily módon függetleníthetjük fejlődésünket a külföldtől.

Mindezen ma már túl vagyunk. Az egész elképzelés cáfolatára nem érdemes sok szót vesztegetni. Nyilvánvaló egyrészt, hogy még ha energiaszükségletünkről belföldi forrásokból gondoskodunk is, ezzel semmit sem változtattunk azon, hogy sem gyapotot, sem rezet, sem ónt és nikkelt, sem elegendő mennyiségű fát, gyapjút, bőrt nem tudunk termelni és még sok egyéb nélkülözhetetlen cikket sem. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy mennél kevesebb saját munkáért tudjuk ezeket a termékeket a külföldről beszerezni, annál előnyösebb a vásár számunkra, vagyis annál több számunkra hasznos dolgot tudunk a rendelkezésünkre álló munkáért idegenből behozni.

A kapitalista Magyarországon a bányabáróknak érdemes volt annyi szenet termeltetniük, amennyit az általuk kiverekedett vámvédelem mellett egyáltalán el tudtak adni. Az ő számukra és általában a tőkés Magyarországon fel sem vetődhetett az a kérdés: valóban ésszerű kihasználása-e ez a Magyarországon rendelkezésre álló munkaerőnek. De *éppen ez* az, amit *nekünk* mérlegelnünk kell. Ha egy tonna szén előállítása nálunk tíz munkaórát követel meg, és ugyanakkor tíz óra munkával olyan műszert is elő tudunk állítani, amelyért két tonna szenet hozhatunk be, akkor persze érdemesebb műszert termelnünk, mint szenet. Ez tehát az összefüggés az országunkban hiányzó nyersanyagok, a külkereskedelem ebből folyó fontossága és azon követelmény között, hogy igyekezzünk külkereskedelmünkben jól értékesíthető cikkeket termelni. A tervtörvény első szakaszából idézett szavak pedig, mint erre más vonatkozásokban még vissza fogunk térni, éppen ezt a követelést tartalmazzák, némileg kifejtett formában.

Digitized by Google

Ez a követelés már nem egyszerűen az ipari termelés *mennyiségi növelésére* irányul, hanem egyidejűleg az ipari termelés *szerkezetének átalakítására* is. Világosan tükrözik a szerkezeti változásokat az egyes iparágak termelési előirányzatai. Az egész ipar mintegy 50 százalékos fejlesztésén belül a bányászat termelésének emelkedését csak 32 százalékra tervezzük, s ezen belül a szén termelésének növekedését csak 17 százalékra. Ezzel szemben a vegyipari termelés előirányzott felfutása 75 százalék, ezen belül például a nitrogénműtrágya termeléséé 180 százalék. A gépipari termelés tervezett növekedése 63—65 százalék, tehát szintén sokkal több az átlagosnál, s ezen belül a híradás- és vákuumtechnikai ipar termelését a kétszeresére, a műszerek termelését a háromszorosára kell emelni. A könnyűipar felfutásának előirányzata az átlagos alatt van — a textiliparé 30—32 százalék, a cipőiparé 22—24 százalék —, de a papírtermelésé 70, a bútorgyártásé meg éppen 78—80 százalék. Az élelmiszeripar termelésének tervezett 40—42 százalékos növekedése is kisebb az ipari átlagnál, de ezen belül a gyümölcskonzerv termelését 130—140, a főzelékkonzerv termelését 200—210 százalékkal kell emelni. Mindezeknek az előirányzatoknak a megvalósulása a nehézipar viszonylagos súlyának növekedése mellett valamelyest csökkenti egész iparunkban a bányászat és a kohászat, növeli a gépipar és a vegyipar súlyát, s a a könnyű- és élelmiszeripar részesedésének csökkenése mellett növeli a papír-, a bútor-, a konzervipar súlyát az ipar egész termelésében.

Az elmondottak után még néhány szót az ipari termelés növekedésének üteméről. Előbb már beszéltünk arról, hogy a tervezésnek a munkaerő teljes foglalkoztatottsága mellett a termelőeszközök által nyújtott lehetőségekkel is számolnia kell. Később utaltunk arra is, hogy ipari termelésünk most tervezett fejlődési üteme azért is kisebb a más szocialista országokban tervezettnél, vagy a korábban nálunk is elértnél, mert beruházásaink színvonala éveken keresztül viszonylag alacsony volt. Ehhez hozzá kell tenni, hogy helytelen lenne, tehát nem szabad a termelés növekedését egyszerűen aszerint tervezni, hogy milyen termelést tennének lehetővé meglevő állóeszközeink és a rendelkezésünkre álló munkaerő. Feltétlenül figyelembe kell venni azt is, hogy a lehetségesből mi az, amit *érdemes is* termelni. Egyes üzemeinknek — különösen a gépiparban, de más iparágakban is — *nem engedhetjük meg, hogy termelési lehetőségeiket teljesen kihasználják,* mert akkor kisebb-nagyobb részben eladhatatlan, vagy csak nagyon rosszul, ráfizetéssel eladható termékeket állítanának elő.

Erre a kérdésre külkereskedelmi vonatkozásban még vissza-

Digitized by Google

térünk, de ide kívánkozik még egy ipari vonatkozás. Kézenfekvő ugyanis az a kérdés: a lehetőségek teljes kihasználásával miért csak kisebb-nagyobb részben eladhatatlan, vagy rosszul eladható cikkeket tudunk előállítani egyes üzemekben, miért nem térünk rá ezekben az üzemekben más termékek gyártására?

Röviden azt válaszolhatnánk, hogy sok üzemben erre egyszerűen nincs meg a lehetőség, akár azért, mert a meglevő gépekkel más termékek nem állíthatók elő, akár azért, mert az üzem mérete nem tesz lehetővé gazdaságos gyártást, akár valamilyen más okból. Közelebbről megvizsgálva azonban kitűnik, hogy a feltett kérdéssel egész iparunk, sőt egész népgazdaságunk fejlődésének egyik legfontosabb, legizgalmasabb területét érintettük. Korántsem csak arról van ugyanis szó, hogy egyes üzemeink talán túl drágán, esetleg elavult eszközökkel, elavult módszerekkel és szervezéssel, vagy nem keresett cikkeket termelnek. És nem is csak arról, hogy most, az előttünk álló tervidőszakban iparunknak bizonyos szerkezeti megváltoztatását kell létrehoznunk. Hanem arról van szó, hogy *a ma leggazdaságosabban termelő üzemeink is gazdaságtalanokká válnak, ha nem tartanak lépést az idővel,* a ma legmodernebb eszközök, módszerek, szervezési formák és gyártmányok is elavulnak, ha megmerevednek, ha nem fejlesztjük őket. És arról, hogy az ipar szerkezeti átalakulása sem valami most induló és belátható időn belül lezárható folyamat. Az ipar szerkezeti átalakulása minden szocialista, sőt minden kapitalista országban is állandóan folyik, és ezt az átalakulást most csak koncentráltabban és gyorsabban akarjuk továbbvinni. Igen, a tőkés államokban is állandó átalakulásban van a termelés szerkezete és gyors a műszaki haladás is. Emlékezzünk csak a Kommunista Kiáltvány megállapításaira: „A burzsoázia nem létezhet anélkül, hogy ne forradalmasítsa folyton a termelési szerszámokat. ... A burzsoázia alig százéves osztályuralma alatt tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttvéve. Természeti erők leigázása, gépi berendezés, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek megművelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, lábdobbantásra a földből előpattanó egész népességek — mely korábbi század sejthette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak!" Mivel pedig mi, a szocialista tábor egésze és ezen belül minden szocialista ország is versenyben állunk a kapitalizmussal, s ezt a versenyt nekünk kell megnyernünk, nálunk a termelés technikájának és szerkezetének átalakulása *még gyorsabb, rohamosabb, forradalmibb* kell hogy legyen, mint a tőkés társadalomban.

Akkor hát — kérdezhetné valaki —, miért nem irányozzuk elő a műszaki színvonal gyorsabb emelkedését, iparunk szerkezetének

Digitized by Google

gyorsabb átalakulását? Azért, mert egyiknek is, másiknak is megvannak a konkrét feltételei, és csak ezek lehetséges megvalósulásának mértékében mehetünk előre. A műszaki haladás is, a szerkezeti átalakulás is alapjában véve két nagy, egymással részben összefonódó folyamatban megy végbe: egyrészt *a termelő célú beruházások* útján, másrészt *a meglevő üzemek gyártástechnológiájának és gyártmányainak fejlesztése, tökéletesítése* útján. Mindkettőnek vannak anyagi feltételei, és ezekkel a tervezésnek is számolnia kell. Számolnia kell bizonyos, a műszaki fejlesztés jellegével kapcsolatos nehézségekkel is; például a dieselmotor-gyártásban, a televíziós képcsőbúra-gyártásban nem sikerült a magunk elé tűzött műszaki fejlesztést az előirányzott idő alatt megvalósítani.

A tervezésben helyénvaló az óvatosság, s ezért nem volna helyes az előirányzottnál nagyobb arányú műszaki fejlesztést vagy szerkezeti átalakulást tervezni. Ezzel azonban egyáltalán nem azt mondjuk, hogy meg lehetünk elégedve tényleges előrehaladásunkkal. Hogyan is lehetnénk, amikor tudjuk, hogy egyes iparágakban figyelemreméltó és nemzetközileg is méltányolt eredményeket értünk ugyan el, de másokban — például a vákuumtechnikában és az erősáramú iparban — még korábban kivívott nemzetközi helyünket sem tudtuk megtartani! Gyakorlati, mindennapi munkánkon még nagyon sok a javítanivaló, mégpedig különösen három irányban.

Kezdjük a *beruházásokkal.* Ezekről a második ötéves terv szempontjából még külön beszélünk, itt csak az előbb tárgyalt összefüggésben foglalkozunk velük. Mivel a műszaki színvonal emelése és népgazdaságunk szerkezetének kedvező irányú megváltoztatása — a kettő egyúttal a munka társadalmi termelékenységének emelését is jelenti — nagyrészt a beruházásokon és különösen a nagyberuházásokon nyugszik, magától értetődő követelés, hogy beruházásaink és különösen nagyberuházásaink *maximálisan* szolgálják az említett célokat. De akármennyire magától értetődő is ez a követelés, nem mindig teljesül. Előfordult, főleg korábbi években, hogy hatalmas anyagi erőfeszítéseket követelő beruházásokról vezető szervek hiányos értesülések alapján döntöttek, nem tudva, és nem is kutatva, nincs-e valahol a világon az adott feladatnak tökéletesebb megoldása is. Elképzelhető persze, hogy különleges körülmények folytán egy műszakilag tökéletlenebb megoldás gazdaságosabb számunkra, mint egy valahol már létező tökéletesebb. De ez semmiképpen sem ment fel bennünket attól a még ma sem minden esetben érvényesülő kötelezettségtől, hogy fontos döntések előtt meg kell ismerkednünk az összes lehetséges megoldásokkal.

Nem kevesebb tennivalónk és javítanivalónk van *a műszaki*

Digitized by Google

fejlesztésre fordítható erők koncentrálása terén. A műszaki fejlesztés tudósokat és jól képzett műszakiakat követel. Ezek nem állnak valami nagy számban rendelkezésünkre, fejlődésük, képzésük sok időt vesz igénybe és erősen szakosított jellegű. Dieselmotor-fejlesztéssel foglalkozó szakemberek nem csoportosíthatók át híradástechnikai vagy műszerfejlesztésre, ha esetleg kiderül, hogy az erők ezek közt a területek között nem a legcélszerűbben vannak elosztva. Mindezért rendkívül fontos, de a mai napig megoldatlan feladat, hogy meglévő erőinket ne szórjuk szét, hanem a népgazdaság előtt álló legfontosabb célok elérésének szolgálatába állítsuk őket. Ebben az irányban egy lépést teszünk előre a most kidolgozás alatt levő távlati kutatási tervvel, mely azonban, természetesen, legjobb esetben is csak a feladat egy részét oldhatja meg.

Harmadszor a gyárakban, üzemekben folyó műszaki fejlesztésről kell beszélnünk. Sehol sem szabad azzal beérni, hogy sikerült egy teljesen korszerű terméket olcsón előállítani, hanem állandóan foglalkozni kell *a gyártmány további fejlesztésével, termelési költségeinek további csökkentésével,* maximálisan törekedve a külföldi tapasztalatok megismerésére is. A ma tökéletes termék holnap már nem az, a ma alacsonynak látszó termelési költség holnap már túl magas lesz. A fejlődésben megállni egyértelmű a visszaeséssel. A műszaki fejlesztés csak akkor lehet eredményes, ha tömegesen folyik, ha természetes velejárója minden termelő üzem mindennapos termelő tevékenységének.

Mindhárom irányban sok a tennivalónk. Tőkés országokban a tőkés viszonyok közötti verseny, a konkurrenciaharc kikényszeríti a technikai fejlődést, a termelés olcsóbbitását. Ez a konkurrenciaharc a társadalom szempontjából költséges, pazarló valami, egyik oldala a termelést jellemző anarchiának, de — kétségkívül hatékony. Nálunk a társadalom szempontjából takarékos, ésszerű, megtervezett gazdálkodás folyik, de a monopolhelyzet a műszaki fejlesztés terén kétségkívül bizonyos *elkényelmesedéssel, elernyedéssel* járt együtt, amit most *le kell küzdenünk.* Vezetésünknek a Tervhivatalban, a minisztériumokban, a vállalatoknál sokkal következetesebben, állhatatosabban kell a műszaki fejlesztésre törekednie, sokkal céltudatosabban kell a rendelkezésére álló erőket a fő feladatokra koncentrálnia.

*

Eddig a műszaki fejlődésről mint ötéves tervünk iparfejlesztésének döntő kérdéséről beszéltünk. De a műszaki fejlesztésnek a mezőgazdaság ötéves tervében nem kisebb a jelentősége, mint az iparában, bár a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos problémák a mezőgazdaságban részben más természetűek.

Digitized by Google

Itt az adott helyzetben az a feladat áll előttünk, hogy az országunkban meglévő több mint háromszáz állami gazdaságot és több mint négyezer mezőgazdasági termelőszövetkezetet *mintaszerű, nagymennyiségű növényi és állati eredetű árucikket korszerűen és gazdaságosan termelő nagyüzemmé változtassuk.* Persze, van már szépszámú állami gazdaságunk és nem egy termelőszövetkezetünk, melyre az előbbi meghatározás többé-kevésbé ráillik, de bizony még állami gazdaságaink többségében is jóval alacsonyabb a munka termelékenysége, jóval magasabbak a termelési költségek, mint számos a miénknél fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országban. Viszont a magunk elé tűzött feladat megvalósítása nemcsak *nagy anyagi erőfeszítést,* mindenekelőtt hatalmas összegre rúgó, második ötéves tervünkbe teljes mértékben bele sem illeszthető beruházásokat követel meg, hanem ezenkívül *még rengeteg felvilágosító, oktató, nevelő és szervező munkát is.* A tervtörvény szavaival: „A társadalom erőfeszítéseit nagymértékben összpontosítani kell a mezőgazdasági termelés fellendítéséhez szükséges gazdasági, politikai és szervezeti feltételek megteremtésére."

Arról van szó, hogy a tegnap még kisüzemi, ma már nagyüzemi alapon folyó mezőgazdasági termelés csaknem egész technikai bázisát újonnan kell felépíteni, s a vezetésre alkalmas embereket jórészt még csak ezután kell kiképezni. S ami a legfontosabb: a kisparaszti parcellán felnőtt, gondolkodásában ahhoz alkalmazkodott parasztnak *modern termelőszövetkezeti paraszttá* kell átalakulnia. Csak ekkor fog képességei és tudása legjavát nyújtva fegyelmezetten dolgozni, s csak ilyen munkával lehet a termelőszövetkezetek gazdálkodását valóban fellendíteni.

A mi körülményeink között *igen nagy erőt* jelent az a jóval több, mint harminc milliárd forintnyi beruházás, amelyet tervünk közvetlenül a mezőgazdaság fejlesztésére előirányoz (és amely természetesen nem foglalja magába a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló ipari, közlekedési, egészségügyi, kulturális stb. beruházásokat, mint például a műtrágyaipar fejlesztése). Volumenben valószínűleg több mint kétszerese az első ötéves tervidőszakunk mezőgazdasági beruházásainak. Mégis 1965-ig a nagyüzemi állattartáshoz szükséges férőhelyeknek *csak egy részét* tudjuk belőle megépíteni; részben azért, mert a gépbe, a műtrágyába, a növényvédőszerbe, az öntözésbe, az állattartásban pedig a takarmánygyártásba vagy az állategészségügybe fektetett összegek gyorsabban térülnek meg, mint a közös istállók építésére fordított milliók, részben pedig azért, mert az építőanyagot más, még fontosabb beruházások foglalják le. Tehát a nagyüzemi állattartás is csak nagyüzemeink egy részében valósulhat meg és adhat a korszerű nagyüzem

Digitized by Google

termelési és gazdaságossági követelményeinek megfelelő eredményeket.

De nemcsak az állattenyésztésben, hanem a növénytermesztésben sem tudnak ma még igazán nagyüzemi eredményeket nyújtani mezőgazdasági nagyüzemeink, különösen termelőszövetkezeteink. Ehhez sok esetben nagyságuk sem elegendő. Ahhoz viszont, hogy nagyságukat lényegesen növeljék, mindenekelőtt olyan vezetők kellenek, akik *megfelelő áttekintéssel és irányítóképességgel rendelkeznek,* s ilyen egyelőre kevés van. Viszont ma legtöbbször a kis termelőszövetkezetekben is annyi fajta terményt termelnek, amennyit csak sokkal nagyobb termelőszövetkezetekben célszerű termelni. A termelési költségek lényeges csökkentése szakosítást követel, mégpedig *a tájnak, a talajnak, a klimatikus feltételeknek megfelelő szakosítást.* Az ésszerű szakosítás megállapítása is nagy követelményeket támaszt a vezetéssel szemben, és természetesen nem is valósítható meg máról-holnapra, hanem csak huzamosabb idő alatt. Vagyis: annak a folyamatnak, mely az iparban hosszú időn keresztül és az államosítás után meggyorsulva zajlott le: a koncentrálódás és a profilírozás folyamatának a mezőgazdaságban még csak ezután kell lezajlania. A mezőgazdasági termelőviszonyokban végbement szocialista átalakulás *megteremtette ennek leglényegesebb feltételeit.* Más, szervezési, személyi és részben anyagi, illetve technikai feltételeit még csak *ezután kell megteremtenünk.* Nyilvánvaló azonban, hogy a tulajdonviszonyok megváltozása, tehát az, ami nagyjából már megtörtént, összehasonlíthatatlanul nagyobb és nehezebben megvalósítható feltétel volt, mint a szervezési, személyi, anyagi és technikai feltételek megteremtése, tehát az, ami még hátra van.

Ami a fejlesztés ütemét illeti, tervünk azt írja elő, hogy a mezőgazdasági össztermelés 1961—1965 átlagában 22—23 százalékkal növekedjék a megelőző öt év átlagához képest. Ez évi 4 százalék körüli növekedést jelent, és megfelel annak a 30—32 százalékos emelkedésnek, amit a VII. kongresszus irányelvei hétéves feladatként tűztek ki. Sok-e ez az előirányzat vagy kevés? Tervezőinket itt is az a törekvés vezette, mint más területeken: igyekeztek *reálisan feszített feladatot* megállapítani, tehát olyat, amely bizonyos erőfeszítést követel, de ilyen erőfeszítés mellett feltétlenül megvalósítható. Az ipar eddig elért, vagy a jövőre tervezett fejlődésén mérve az ütem igen alacsony. Saját mezőgazdasági fejlődésünk eddigi eredményein mérve az ütem igen magas. Más, mégpedig nemcsak szocialista, hanem még kapitalista országok mezőgazdaságában azonban volt már példa ennél gyorsabb fejlődésre is. Nyilvánvaló az is, hogy ha több anyagi eszközt fordítanánk a mezőgazdaság fejlesztésére, tehát ha meggyorsítanánk a mezőgazdaság gépesítését, ha több műtrágyát, növényvédőszert, gyomirtót stb. bo-

Digitized by Google

csátanánk a mezőgazdaság rendelkezésére, ha erősebb ütemben folytatnánk az istállóépítkezést, ha további nagy összegeket fordítanánk az öntözés kiterjesztésére stb., stb., akkor nagyobb ütemű fejlesztést tervezhetnénk. Minden szempontot mérlegelve viszont nem látszott célszerűnek az állami és szövetkezeti beruházások 17—19 százalékánál, 31—34 milliárdnál többet irányozni elő az állami és szövetkezeti mezőgazdaság fejlesztésére; többek között azért sem, mert erre a többletre a belföldi termelésből aligha tudnánk fedezetet teremteni, ez tehát jóformán teljes egészében külkereskedelmünket terhelné. Emellett látjuk, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének az anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásán kívül mennyi egyéb feltétele van.

Általában a fejlődés során arra törekszünk, hogy mezőgazdasági termelésünk eredményeit *mennél nagyobb mértékben függetlenítsük az időjárás szeszélyeitől.* Vannak is már nyilvánvaló eredményeink, de éppen a tavalyi és az idei év adott beszédes leckét abból, hogy függésünk még mindig milyen nagy. Tavaly a mezőgazdaság bruttó termelése a tavaly előtt elértnél 6 százalékkal kevesebb volt és csak az 1958-as színvonalat érte el, a nettó termelés meg éppen az 1958-asnál is alacsonyabb volt. Idei tervünk szerint a tavalyinál több mint 7 százalékkal magasabb bruttó termelést kellett volna elérnünk. Négy hónappal ezelőtt még joggal remélhettük, hogy a tervet jelentékenyen túl fogjuk teljesíteni, de az azóta bekövetkezett aszály a kapásnövényekkel együtt reményeinket is elhervasztotta, és ma már valószínűnek látszik, hogy a bruttó termelés ismét csak a tavalyi szinten lesz. Ötéves mezőgazdasági előirányzatainkra is vonatkozik, hogy nem nagyon feszítettek ugyan, de némi bizonytalanságot tartalmaznak. Kedvező esetben jelentékenyen túlteljesíthetők, de rossz időjárás esetén igen feszítetté válhatnak.

Helyénvaló itt és ezzel kapcsolatban néhány szót szólnunk a tartalékok szerepéről a tervezésben.

Megfelelő tartalékok nélkül semmilyen terv sem lehet reális. Mindig és minden területen bekövetkezhetnek előre nem látható, s főleg előre nem látott események. (Említettük pl., hogy egyes műszaki fejlesztési feladatokat nem sikerült a tervben előirányzott idő alatt megoldanunk.) Ez kiesésekre, változásokra, eltolódásokra vezethet a termelésben, a beruházásokban, a külkereskedelemben. Igaz, hogy ezeket a kieséseket részben vagy egészben ellensúlyozhatják, esetleg felül is múlhatják a tervek túlteljesítéséből fakadó többletek, túlteljesítésre pedig minden reális terv nyújt lehetőséget. Bizonyos esetekben azonban az előre nem látott események olyan kiesést okozhatnak (és ez különösen vonatkozik az időjárás és az esetleges természeti csapások okozta kiesésekre), amelyeket egyetlen népgazdasági ág területén lehetetlen és esetleg még össz-

Digitized by Google

népgazdasági szinten is nehéz ellensúlyozni. Gondoljuk csak meg, hogy az idei aszály következtében a kukorica hozama holdanként a tervezett 14,2 q helyett feltehetően csak 10,6 q-át ér el, a napraforgóé 7,4 q helyett 5,7 q-át, s hogy hasonló elmaradások vannak a cukorrépánál, a rizsnél, a burgonyánál, a dohánynál, a szőlőnél, a szálas és lédús takarmányoknál stb. Nagyobb súllyal bíró termékeink közül csak kalászosokban, különösen búzában és egyes zöldségfélékben értünk el a tervezettnél jobb eredményt, de ez a többlet csak kis töredékét ellensúlyozza az aszály okozta lemaradásnak. Idei mezőgazdasági termelésünkben tehát milliárdos nagyságrendű kiesés keletkezett a tervhez képest. Bár ennek a kiesésnek egy része olyan formában jelentkezik, hogy parasztságunk jövedelme elmarad a tervezettől, nem csekély az a rész sem, amelyet az államnak kell viselnie. Az államnak biztosítania kell egyrészt a lakosság ellátását, másrészt az állatok számára szükséges takarmányt. Mivel a belföldi termés erre semmiképp sem elegendő, a külkereskedelemnek kell a különbözetről gondoskodnia, s ez természetesen áruforgalmunk és fizetési mérlegünk súlyos megterhelésével jár. Ennek a súlyos megterhelésnek azonban nem szabad, vagy csak minimális mértékben szabad érintenie egyéb terveinket.

Példánk világosan mutatja egyrészt azt, hogy a tervnek *viszonylag jelentékeny mértékű tartalékokat kell tartalmaznia,* másrészt arra utal, hogy *külkereskedelmi tervünknek különösen szilárdnak kell lennie* tartalékok, tehát egyúttal realitás tekintetében. Hiszen nemcsak a műszaki fejlesztésben mutatkozó lemaradás vagy az aszály következménye éreztetik hatásukat a külkereskedelemben, hanem a tervezettől való legtöbb termelési lemaradás is, s ezen felül a külkereskedelemben, illetve a külkereskedelmen keresztül éreztetik hatásukat mindazok a változások, melyek országunk határain kívül mennek végbe. Ezek között különösen érezhetővé válhatnak a nemzetközi helyzet kiéleződésének következményei, továbbá a tőkés országok konjunktúrájában bekövetkező jelentős változások, illetve ezek hatása a piaci helyzetre és az árakra. E szempontok figyelembe vétele tükröződik tervtörvényünk következő két mondatában: „A népgazdaság fejlődése megköveteli, hogy állandóan szilárdítsuk az ország nemzetközi fizetési helyzetét. A termelés átlagos növekedése üteménél nagyobb mértékben kell növelni az exportképes áruk termelését."

*

Külkereskedelmünk fontosságára és jelentőségére már több szempontból rámutattunk. Kiegészítésként még néhány dolgot meg kell említenünk; így elsősorban azt, hogy külkereskedelmün-

Digitized by Google

kön keresztül érvényesül *részvételünk a nemzetközi munkamegosztásban,* beleilleszkedésünk ebbe a munkamegosztásba.

Igaz, hogy a szocialista országokkal való gazdasági együttműködésünkben egyre nagyobb súlya van *termelési terveink egyeztetésének;* a közöttünk lebonyolódó kereskedelmi forgalom nagyrészt ezekből a tervegyeztetésekből folyik. Nagyrészt, de természetesen nem kizárólag. A termelési tervekből folyó árucsereforgalom mellett nagy súlya van az *ezt kiegészítő forgalomnak,* benne az évről-évre rendszeresen bekövetkező bővítéseknek, s az érintett országok lakosságának jobb, magasabb színvonalú ellátását szolgáló, a lakosság rendelkezésére álló áruk választékának jelentékeny kibővítését biztosító, ú. n. *választékcserének.* Mikor egyik vagy másik szocialista ország termelését valamilyen tényező jelentősen eltéríti a tervtől, (mint például bennünket az idei aszály), olyankor a többi szocialista ország igyekszik, hogy a maga tervétől való eltérés árán is hozzájáruljon a kiesés kiegyenlítéséhez. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a termelésnek a tervtől való eltérése esetén gyakran fokozott súllyal esik latba a nem szocialista országokkal lebonyolított kereskedelmi forgalom. Ha nagyobb mennyiségű előre nem tervezett behozatal válik szükségessé, ezt gyakran csak tőkés országokból lehet megvalósítani.

Nagy szerepe van a külkereskedelemnek a műszaki fejlesztésben is. Különösen ipari termelésünkben, de mezőgazdasági termelésünkben, közlekedésünkben, építkezéseinken is, s általában a termelés minden ágában ismernünk kell a technika legújabb vívmányait, bármely országban találhatók. Gyakran a külkereskedelem hivatott *a legfejlettebb technika közvetítésére,* legmodernebb gyártóberendezések, gépek vagy licenciák beszerzése útján. Nagy szerepe van a külkereskedelemnek *gazdaságossági számításainkban* is. Akár azt kell megítélni, hogy valamely árut itthon termeljünk-e vagy inkább külföldről hozzunk be, akár azt, hogy milyen árukat érdemes exportra termelnünk, vagy azt, hogy egy tervezett beruházásunk termelése az előzetes számítások szerint kedvezően fog-e alakulni, tehát, hogy érdemes-e megvalósítanunk az illető beruházást, ilyenkor mindig a szóban forgó áru nemzetközi értéke, illetve világpiaci ára szolgál döntő mértékül.

Külkereskedelmünkben természetesen más szerepet játszanak a szocialista és mást a nem szocialista országok. A nem szocialista országokkal lebonyolódó forgalmunkban is más-más a súlya és a jelentősége egyrészt a fejlett tőkés országokkal, másrészt a gazdaságilag viszonylag elmaradott, nemzeti függetlenségüket általában nemrég elnyert országokkal folytatott kereskedelmünknek. Behozatalunknak és kivitelünknek egyaránt több mint kétharmadrészét *szocialista országokkal bonyolítjuk le.* Tőlük szerezzük be a nálunk hiányzó nyersanyagok legnagyobb részét és egyre nagyobb a súlya

Digitized by Google

gépszállításaiknak is. Ők alkotják egyúttal alapvető piacát egész kivitelünknek, s ezen belül különösen gépkivitelünknek. A velük lebonyolított forgalmunk tervszerű, termelési terveink kölcsönös egyeztetésén, az ezekből fakadó hosszúlejáratú és éves áruszállítási szerződéseken nyugszik. Kapcsolataink évről-évre bővülnek. Hosszabb időre szóló és éves terveink realitásának egyaránt *szilárd alapjai* a szocialista országokkal kötött kereskedelmi szerződések.

A nem szocialista országokkal lebonyolódó kereskedelmi forgalmunk legnagyobb részét a *fejlett tőkés országokkal* bonyolítjuk le. Áruik közül behozatalunkban a nyersanyagok és félkésztermékek állnak első helyen, utánuk következnek fontosságban a gépek, a gépi berendezések és a felszerelések. Példaként megemlítjük, hogy tavaly hengereltacél-behozatalunk 22,9 százalékát Franciaországból, 14,7 százalékát a Német Szövetségi Köztársaságból, 14,3 százalékát Olaszországból vásároltuk. Nyersgumi-behozatalunk 45,6 százalékát Angliából szereztük be, finom mosott gyapjúbehozatalunknak több, mint 50 százalékát ugyancsak Angliából, nyersmarhabőr-behozatalunknak 58,6 százalékát Argentínából, 22,2 százalékát Hollandiából. A fejlett tőkés országokban vásárolt gépek, gépi berendezések és felszerelések elsősorban azért jelentősek számunkra, mert — részben saját termelésünk kiegészítésére, részben saját termelésünk megalapozására — igyekszünk ezektől az országoktól a legfejlettebb technikát beszerezni. Az ezekbe az országokba irányuló kivitelünk nagy részét, az utolsó években mintegy felét, élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok tették ki. Ezek után súlyban a nyersanyagok és félkésztermékek, majd az ipari fogyasztási cikkek következnek. Példaképp megemlítjük, hogy tavaly vágómarha-kivitelünk 55,7 százaléka a Német Szövetségi Köztársaságba, 29 százaléka Olaszországba, vágottbaromfikivitelünk 39,9 százaléka a Német Szövetségi Köztársaságba, 18,6 százaléka Angliába, 14,8 százaléka Olaszországba, 10 százaléka Ausztriába irányult, pamutszövet-kivitelünknek 23,2 százalékát is öt európai tőkés ország vásárolta meg. Gépkivitelünknek, ideértve a gépi berendezések és felszerelések kivitelét is, 92,5 százalékát a szocialista országok vették át, de még a fennmaradó 7,5 százalékból is csak 3 százalék esett a fejlett tőkés országokra; ezekbe általában csak legfejlettebb szerszámgép-típusainkból, műszereinkből stb. tudtunk kivinni. Mindebből két fontos következtetést vonhatunk le. Először is: a fejlett tőkés országokból lebonyolított behozatalunk, bár összes behozatalunknak harmadát sem teszi ki, igen fontos számunkra, mert nagyrészt termelésünkben alig nélkülözhető anyagokból és a legmodernebb technikát képviselő gépekből áll. Másodszor: bár az élelmiszerek és élelmiszeripari anyagok kivitele összes exportunknak nem nagyon nagy része (tavaly csak kb. egyötöde volt), ennek az exportnak nagy súlya van a fejlett

Digitized by Google

tőkés országokba irányuló kivitelünkben, melynek kb. a felét alkotja.

Egészen más jellege van *a gazdaságilag viszonylag elmaradt országokkal folytatott kereskedelmünknek.* Ennek súlya ma még viszonylag kicsiny. Tavaly összes behozatalunkból mindössze 2,4 százalék, összes kivitelünkből mintegy 5 százalék esett rájuk. Jelentőségüket azonban nem ezen, hanem inkább jövőbeli rendkívül nagy lehetőségeiken kell mérni. Tőlük egyelőre főleg nyersanyagokat tudunk vásárolni, azokat sem nagyon jelentős mennyiségben. Feléjük irányuló kivitelünknek döntő részét viszont ipari fogyasztási cikkek, valamint gépek, gépi berendezések és felszerelések alkotják. Az ezekkel az országokkal lebonyolódó forgalom azonban nemcsak kereskedelmi szükségleteink kölcsönös kielégítését szolgálja, hanem szolgálja nemzeti függetlenségük megerősödését, gazdasági életük fejlődését és megszilárdulását is. Ezek az országok azért maradtak vissza gazdaságilag, mert gyarmati sorsban éltek és imperialista elnyomóik megakadályozták fejlődésüket. Iparuk még nincs, vagy nagyon fejletlen, mezőgazdaságuk legtöbbnyire egyoldalú. Nemzeti függetlenségük megszilárdításához *ki kell építeniük saját iparukat,* mi pedig gépek és gépi felszerelések szállításával éppen ehhez nyújtunk segítséget. A segítség jellegét még jobban aláhúzza, hogy a gépeket és gépi felszereléseket nagyrészt többéves hitelre szállítjuk. Ez a magyarázata annak is, hogy tavaly szállításaink ezekbe az országokba kétszerakkora összegre rúgtak, mint ott eszközölt bevásárlásaink.

Említettük már, hogy a külkereskedelem súlya gazdasági életünkben igen nagy, és ennek megfelelően terveinket is erősen befolyásolják külkereskedelmi lehetőségeink. Behozatali lehetőségeinket átmenetileg tágítják a szállítóinktól kapott hitelek és az adósainktól kapott fizetések, másrészt csökkentik az általunk nyújtott hitelek és a tartozásainkra teljesített fizetések. Ennek megfelelően írja elő a tervtörvény, tervezésünk egyik fontos elvét rögzítve: „Az árubehozatal csak olyan mértékben irányozható elő, amilyen mértékben a kivitel és nemzetközi fizetési kötelezettségeink pontos teljesítése, továbbá a tervszerű hitelpolitika erre lehetőséget nyújt."

*

Népgazdaságunk fejlődése, alakulása, jövője, mint az már szóba került, messzemenően *beruházásaink,* s ezen belül is különösen termelési célú beruházásaink nagyságától, összetételétől, alakulásától függ.

Fejlődési ütemünk viszonylagos elmaradásával kapcsolatban már beszéltünk arról, hogy az 1953. évet követően a beruházások összege erősen visszaesett és csak 1959-ben érte el, illetve haladta

Digitized by Google

meg az 1953. évi csúcsot. Második ötéves tervünk szerint 1961—1965-ben 180 milliárd forint állami és szövetkezeti beruházást kell megvalósítani. Az 1959. január 1-én végrehajtott árrendezés lehetetlenné teszi a megelőző évekkel való pontos számszerű összehasonlítást. Különböző típusú beruházások összehasonlítása azt mutatja, hogy az új árak mintegy 60—70 százalékkal magasabbak a régieknél. Az 1958. évi beruházások például régi áron 13,7, új áron 22,3 milliárd forintot tettek ki. A jelenlegi árakon előirányzott 180 milliárd forint beruházás tehát feltehetően 106—112 milliárd forint régi áron számított beruházásnak felel meg. Ezzel szemben az első ötéves tervben eredetileg 50,9 milliárd forint értékű beruházást terveztünk, a II. kongresszus határozata ezt az összeget 80 milliárd forintra emelte, végül is 67,4 milliárd forintot valósítottunk meg. Az utána következő három évben 33,9 milliárd forintot fordítottunk beruházásokra. A most öt évre előirányzott összeg tehát nemcsak lényegesen több annál, amit az első ötéves tervben, de több annál is, amit az 1950—1957 közti nyolc évben együttesen beruháztunk. Ennél természetesen figyelembe kell venni azt is, hogy nemzeti jövedelmünk tavaly mintegy 80 százalékkal volt nagyobb, mint 1950-ben, az első ötéves terv indulásának évében. A beruházások ennél kisebb mértékben növekednek. De nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az első ötéves terv időszakában a nemzeti jövedelem emelkedése 50 százalékot tett ki, most pedig a tervtörvény a 180 milliárd forint összegű beruházás hátteréként a nemzeti jövedelemnek mindössze 36 százaléknyi emelkedésével számol.

Ezeket az összehasonlításokat természetesen nem abból a szándékból közöljük, hogy belőlük arra következtessünk: helyesen vagy helytelenül van-e megállapítva a beruházások összege; ilyen ítéletre csak a terv számítási anyagának beható elemzése adna lehetőséget. Itt be kell érnünk azzal, hogy az összehasonlítások révén valamivel jobban tudjuk érzékeltetni a beruházások összegének nagyságrendjét és az utolsó tíz év beruházásainak dinamikáját.

Termelő célú beruházásaink összetétele, ha nem is teljesen, de messzemenően megszabja *a termelés fejlődésének irányát* is. Nem teljesen, mert bővített újratermelés gyakran az állóalapok bővítése, tehát új beruházás nélkül is lehetséges, a meglevő állóalapok jobb kihasználása útján; annál is inkább, mert állóalapjaink nagy többsége nem az elérhető maximális mértékben, hanem csak a „szokott", a „normálisnak" tekintett mértékben van kihasználva, (sőt gyakran még ennyire sincs), azonkívül a munka jobb megszervezésével, ésszerűsítésekkel a kihasználás fokozható. Az is befolyásolhatja a termelés fejlődésének irányát, hogy — főleg gazdaságossági meggondolások következtében — többé-kevésbé kihasz-

Digitized by Google

nálatlanul hagyjuk az állóalapok egy részét. Erre is utaltunk már, az ipari termelés fejlődési üteméről szólva. Sor kerülhet erre munkaerő-, vagy anyaghiány következtében is. A mi körülményeinket általában mégis az jellemzi, hogy állóalapjaink az említett „normális" mértékben ki vannak használva, és a termelés bővítését a régi állóalapok jobb kihasználása mellett — ami szintén törvényszerű — nagyrészt új állóalapok üzembe helyezésével érjük el.

Ezek az új állóalapok, más szóval új létesítmények, vagy üzembe lépő beruházások tehát nagymértékben befolyásolják, alakítják, megváltoztatják a termelés összetételét. Korábbi évek tapasztalatai szerint az egy évben üzembe lépő új beruházások összegszerűen elérhetik a meglévő állóalapok értékének 8—10, esetleg több százalékát is, a tervidőszak alatt tehát számottevő mértékben éreztethetik hatásukat. Hogy milyen irányban, arra a törvény első szakasza ad választ, mikor kiemeli *egyes viszonylag kevéssé anyagigényes gyártmányok és bizonyos alapanyagok termelését, a műszaki színvonal emelésének, a mezőgazdaság termelőerői fejlesztésének és a nemzetközi munkamegosztás előbbrevitelének fontosságát.* A terv egyes fejezetei bizonyos fokig konkretizálják e feladatokat. Itt be kell érnünk néhány fontosabb vonás ismertetésével, ki is egészítve ezzel a korábban mondottakat.

Az állami és szövetkezeti beruházások 46—48 százalékát az ipar fejlesztésére, 17—19 százalékát a mezőgazdaság fejlesztésére kell fordítani. Láttuk, hogy termelésünknek és tervezésünknek határt szabnak többek közt anyagbeszerzési, és ebből kifolyólag esetenként külkereskedelmi lehetőségeink is. Tervezett beruházásaink jelentékeny része azt a célt szolgálja, hogy *anyagellátásunkat javítsa, a behozataltól való függést csökkentse.* Természetesen nem törekszünk mindenfajta szükséges anyag termelésének maximális növelésére. A törvény már idézett első szakasza azoknak az alapanyagokat gyártó ágaknak a fejlesztését írja elő, amelyek nemcsak szükségesek, hanem egyúttal „a nemzetközi munkamegosztás keretében előnyösen fejleszthetők" is. Ez azt is jelenti, hogy *a nemzetközi munkamegosztás fejlettségi foka szintén egyike a beruházásaink megoszlását megszabó tényezőknek.* Láttuk, hogy a szénbányászat termelési körülményei hazánkban kedvezőtlenebbek, mint számos baráti országban. A nemzetközi munkamegosztás adott helyzete mégis szükségessé teszi, hogy a szénbányászat fejlesztésére is jelentős összeget fordítsunk, bár a széntermelés növekedése jelentősen elmarad az ipari termelés növekedésének átlagától. Kedvezőtlen szénhelyzetünk és vízienergia-helyzetünk drágává teszi számunkra — nemzetközi mértékkel mérve — a villamosenergia-termelést is. A villamosenergia-termelés fejlesztésére mégis nagy beruházásokat fordítunk, de közülük a legnagyobb, a

Digitized by Google

Dunamenti Erőmű, már nem szénből, hanem olajból fog villamosenergiát előállítani. Ez már nemzetközi viszonylatban is gazdaságos energiatermelés lesz; minthogy azonban olaj is csak korlátozott mértékben áll rendelkezésünkre, energiaimportunkat is bővítjük.

Anyagellátásunk megjavításában a legnagyobb feladat vegyiparunkra hárul. Különösen jelentős fejlődés előtt áll egyrészt műtrágyagyártásunk, másrészt műanyag- és műszáltermelésünk. Az előbbit szolgálja a Borsodi Vegyikombinátnak kokszbázisról földgáz felhasználására való átállítása és termelésének megkétszereződése mellett a Tiszavidéki Vegyikombinát üzembe helyezése és a Tiszamenti Vegyiművek jelentős bővítése. Az utóbbit szolgálja a Berentei Vegyiművek PVC-üzemének üzembe helyezése, ugyanott egy PVC-feldolgozó üzem létesítése, egy polietilén-üzem és egy további nagykapacitású PVC-üzem létesítésének megkezdése, továbbá danulonrost- és danulonselyem-gyártási lehetőségek teremtése. Az egyéb, ugyancsak anyagellátásunkat javító vegyipari beruházások közül meg kell említenünk egy új, korszerű műszaki gumigyár és egy új kőolajfinomító építését és részleges üzembe helyezését.

A már említett három szempontból, tehát anyagellátásunk, a gazdaságos termelés lehetősége és a nemzetközi együttműködés szempontjából kell mérlegelnünk és lehet megértenünk ötéves tervünknek a kohászat fejlesztésére, tehát a kohászati beruházásokra vonatkozó előírásait is. Nyersvas-termelésünket mintegy 35 százalékkal tervezzük növelni, de új nagyolvasztók építése nélkül. A jelentősebb, új kohót is igénylő fejlesztésnek ellene szólnak egyrészt természeti adottságaink — megfelelő érc- és kokszolható szénbázis hiánya —, másrészt az a körülmény, hogy igazán gazdaságosan, a modern technika teljes kihasználásával csak olyan kohászati művekben lehet termelni, melyeknek méretei a mi jelenlegi műveink méreteit, de igényeinket is messze felülmúlják. Acéltermelésünk mintegy 38 százalékos növekedését az Ózdi Kohászati Üzemek acélművének rekonstrukciója és a többi acélmű korszerűsítése révén kell elérnünk. Viszonylag nagyobb beruházásokat szánunk viszont az acél további feldolgozására, amivel nemcsak több, de egyben kedvezőbb összetételű hengerelt készterméket és általában jobb minőségű acélokat akarunk nyerni. A Dunai Vasmű 250 ezer tonnára épülő hideglemez-hengerművéből már 1964-ben 65—70 ezer tonna termelést kell kapnunk, s meg kell kezdenünk egy új nemesacél-üzem, valamint további acélgyártási és hengerlési kapacitások építését.

Nem térhetünk itt ki sem egyéb iparágaink beruházásaira, sem a mezőgazdasági és egyéb beruházásokra, de néhány szót kell még szólnunk *a beruházások technikai színvonaláról és gazdasá-*

Digitized by Google

gosságáról, kiegészítve azt, amit feljebb a műszaki fejlesztésről mondottunk.

Ha valahol, akkor ezen a területen nem szabad egy percre sem megfeledkeznünk *a legfejlettebb tőkés országokkal folyó gazdasági versenyünkről*, sem a belőle folyó követelményekről. A legfejlettebb tőkés országokban a munka termelékenysége ma még sokkal magasabb, mint nálunk. Nekünk azonban utól kell érnünk őket a munka termelékenységében, és az utólérésnek fontos eszköze minden olyan új beruházás, mely magas műszaki színvonalon áll, ezért gazdaságos, s *a munka termelékenységének a korábbinál jóval magasabb szintjét biztosítja.* Ezért a beruházási tervekkel szemben rendkívül igényesnek kell lennünk, a legsokoldalúbban kell ezeket mérlegelnünk, meg kell ismerkednünk a hasonló célú külföldi beruházások főbb technikai és gazdaságossági adataival, meg kell tudnunk, milyen méretű termelés az, amely a leggazdaságosabb termelést lehetővé teszi, és meg kell állapítanunk: indokolt-e nálunk ilyen méretű termelés vagy termelésbővítés, s nem célszerűbb-e ilyen beruházást más szocialista országban létrehozni. Beruházási terveinket megfelelően, lehetőleg a többi szocialista ország beruházási terveivel is össze kell hangolnunk. Ugyanígy nagy gondot kell fordítanunk a beruházások mennél takarékosabb kivitelezésére és létrehozásuk, illetve üzembe helyezésük lehető meggyorsítására.

•

A terv eddig érintett fejezetei az anyagi termelés különböző oldalaival foglalkoznak, tehát azokkal a feladatokkal, melyeknek megoldása lehetővé teszi, hogy elérjük alapvető célunkat: *tovább emeljük a dolgozóknak, az ország népének anyagi és kulturális színvonalát.* A terv számos előírást tartalmaz az áruellátásra, az oktatás, a kulturális, az egészségügyi és szociális ellátás fejlesztésére vonatkozólag. Emellett két általános *összefoglaló mutatót* is tartalmaz az anyagi ellátás javulásának jellemzésére: azt, hogy a lakosság fogyasztási alapjának legalább 22—23 százalékkal, az egy főre jutó reáljövedelemnek pedig 16—17 százalékkal kell emelkednie.

Összehasonlításul ismét idézünk néhány számot. Első ötéves tervünk ideje alatt a nemzeti jövedelem 50 százalékos növekedése mellett a lakosság fogyasztása 32 százalékkal, de a munkás és alkalmazott népesség egy főre jutó reáljövedelme csak 20 százalékkal, a parasztság egy főre jutó reáljövedelme csak 10 százalékkal nőtt. Hároméves tervünk folyamán a nemzeti jövedelem 22 százalékos emelkedése mellett a lakosság fogyasztása 19 százalékkal, az egy főre eső reáljövedelem 15 százalékkal növekedett. Mint látjuk, az első ötéves terv idején a lakosság összes fogyasztása valamivel

Digitized by Google

gyorsabban, az egy főre jutó reáljövedelem lassabban emelkedett. Tavaly befejezett hároméves tervünk idején mind a lakosság fogyasztása, mind az egy főre jutó reáljövedelem gyorsabb ütemben növekedett, mint azt második ötéves tervünk előírja. A teljesség kedvéért még megemlítjük, hogy első ötéves tervünk az életszínvonalnak jóval nagyobb, hároméves tervünk viszont az életszínvonalnak jóval szerényebb növekedését írta elő, mint ami tényleg megvalósult. Nem akarjuk ebből azt a sokak számára bizonyára kellemes, de korántsem biztos, vagy bizonyítható következtetést levonni, hogy a valóság most is sokkal kedvezőbb lesz a tervnél, hanem főleg arra keresünk választ, hogy a tervezett ütem miért alacsonyabb, mint az, amit az utolsó három év alatt elértünk.

A válasz részben éppen abból adódik, hogy az elmúlt három évben a fogyasztás és a reáljövedelem növekedése *jóval nagyobb volt a tervezettnél*, s emellett a fogyasztás és a felhalmozás együtt *túllépte a nemzeti jövedelem keretét*. Most ezt az előreszaladást némi visszatartással kell behozni. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy ha a nemzetközi helyzet alakulása honvédelmi kiadásaink növelését követeli meg, a többletet csak két forrásból fedezhetjük, és ténylegesen ebből a kettőből fedezzük: részben a fogyasztás, részben a felhalmozás, illetve a beruházások bizonyos kurtításából.

Az életszínvonallal kapcsolatos kérdések közül csak kettőt akarunk itt még megemlíteni. Az egyik az, hogy a második ötéves terv időszakában 250 000 lakást kell építeni, szemben az első ötéves terv időszakában épült összesen 103 000 és a következő öt év folyamán felépült 197 000 lakással. A másik az, hogy a nappali tagozatú középiskolai tanulók száma 156 000-ről 232 000-re, tehát majdnem a másfélszeresére, az elsőéves mérnökhallgatók száma pedig a nappali tagozaton 2200 főről 3000 főre, tehát 36 százalékkal fog emelkedni. Ez a néhány szám beszédesen bizonyítja, hogy ha a reáljövedelmek növekedésének üteme valamivel el is fog maradni a hároméves terv időszakában megvalósult növekedési ütemtől, azért ez az öt év is *az anyagi és kulturális élet számottevő gyarapodásának ideje lesz.*

•

Érintettük, legalább futólag, tervünknek néhány, számunkra legfontosabbnak tűnő kérdését. Magától értetődik, hogy egy cikk keretében egy olyan rendkívül sokoldalú és bonyolult komplexumnak, mint népgazdaságunk ötéves terve, csak kissé önkényesen kiragadott töredékével foglalkozhatunk. Sok fontos kérdést is hallgatással mellőztünk, és inkább a terv néhány belső összefüggését igyekeztünk megvilágítani. Ha az így nyújtott rövid áttekintés után most arra a kérdésre keresünk választ, hogy mi az, ami öt-

Digitized by Google

éves tervünkre különösen jellemzőnek tekinthető, azt válaszoljuk: *a józan mértéktartáson alapuló realitás.* Ezt a vonását emelték ki a parlamenti állandó bizottságoknak az országgyűlés vitáját előkészítő munkája során, és ez a vonás domborodott ki magában az országgyűlés vitájában is. A felszólalásokon vörös fonálként húzódott végig az a gondolat, hogy a terv, ha vannak is bizonyos erőfeszítéseket követelő részletei, egészében józan, reális, megalapozott, teljesíthető.

Tervünk reális, tehát teljesíthető és túlteljesíthető. De nem mindegy, hogy hogyan és miben teljesítjük túl. A törvény egész szelleméből következik, hogy *elsősorban a minőségi javulás és nem a mennyiség irányában kell túlteljesítésre törekednünk.* Népgazdaságunknak elsősorban olyan tartalékait kell feltárnunk, amelyek a tervvel szemben a munka termelékenységének nagyobb arányú növelésével, a műszaki fejlesztés meggyorsításával, az anyag- és energiafelhasználási mutatók javításával, a termékek minőségének emelésével és önköltségük csökkentésével növelik a nemzeti jövedelmet; ezzel lehetővé teszik egész népgazdaságunk gyorsabb ütemű fejlesztését, s ezen belül népünk anyagi jólétének és kulturájának erőteljesebb gyarapodását. Ezeket a célokat, vagy inkább ezt az egyetlen alapvető célt kell megérteniük és átérezniük a széles dolgozó tömegeknek, ennek megvalósítására kell latba vetniük munkalendületüket, ennek elérésére kell mozgósítania a legszélesebb körű versenynek.

Külön kell utalnunk második ötéves tervünknek azokra a nagyon jelentős tartalékaira, melyeknek feltárása elsősorban *a gazdasági vezetés megjavítása,* tökéletesítése útján érhető el. Érdemes e tartalékok néhány fontosabb forrását is megjelölni.

Egy évvel ezelőtt napirendre tűztük ipari termelésünk egy elhanyagolt területének, *a normáknak* a rendezését. A munka folyamán kitűnt, hogy a normákkal együtt napirendre kell tűzni az üzemszervezés kérdéseit is. Mindkét területen értünk el eredményeket, de most a normák terén a rendezettebb helyzetet fenn kell tartani és tökéletesíteni kell, az üzemszervezés terén pedig inkább csak megismertük a ránk váró feladatokat, teljesítésük még hátravan. A normakérdés után elkezdtünk foglalkozni *a prémium-kérdéssel,* és valamennyire itt is előrejutottunk. De inkább csak a probléma megértésében haladtunk, egyáltalán nem jutottunk még el a kérdés megnyugtató rendezéséig. A prémiumon túlmenően pedig fel kell vetnünk általában a *személyes érdekeltség elvének* következetesebb, jobb megvalósítását, mint olyan feladatot, melylyel vezetőinknek a gazdasági élet minden ágában állandóan foglalkozniok kell.

További jelentős tartalékok feltárásának forrása a *termelés szervezeti és igazgatási formáinak* további tökéletesítése és javí-

Digitized by Google

tása. A kettő szorosan összetartozik. A termelés szervezeti formáinak alkalmazkodniuk kell a termelőerők fejlődéséhez, hogy a fejlődés legkedvezőbb és legteljesebb kibontakozását szolgálhassák. Az igazgatási formáknak pedig alkalmazkodniuk kell a termelés megváltozott szervezeti formáihoz.

Egész gazdasági vezetésünk megjavításának kulcskérdése *tervezési módszereink további tökéletesítése.* A tervszerű, arányos fejlődés törvényének mélyreható, alapos, sokoldalú tanulmányozására, megismerésére van szükség. Még nem eléggé tudjuk együtt nézni és felmérni a népgazdaság rendkívül szerteágazó összefüggéseit, s így gazdasági elhatározásaink és cselekedeteink hatását sem tudjuk összes vonatkozásukban előrelátni. A matematikai módszereknek és elektronikus számítógépeknek a gazdasági vezetés munkájában való fokozódó bevonása eredményeket igér e feladat megoldásában.

Végül a tartalékok egyik legjelentősebb forrásaként kell számbavennünk *a szocialista országok közötti együttműködés* további kiterjesztését és elmélyítését. A húszéves távlati népgazdaságfejlesztési tervek megkezdődött egyeztetése jelentős hozzájárulás ahhoz, hogy minden szocialista ország meggyorsítsa fejlődését, s ugyanakkor egy lépés a magasabb cél, az egységes terv által irányított egységes szocialista világgazdaság irányában.

•

Második ötéves tervünk törvénybe iktatása gazdasági életünk fontos állomása. A terv kialakításának, megvitatásának szakasza lezárult. Eszünkbe jut, hogy még nem is egy negyedszázaddal ezelőtt József Attila így írt:

„Föl kéne szabadulni már!
S a hozzáértő, dolgozó
nép okos gyülekezetében
hányni vetni meg száz bajunk."

Felszabadultunk, s a felszabadulás egyik következménye, hogy valóban a dolgozó nép hányja-veti meg problémáinkat, s megoldásuk lehetőségeit. Meghánytuk-vetettük a tervet is, a továbbiakban már az élet alakítja azt. A dolgozók millióinak öntudata és aktivitása, amely a szocializmus építésének kibontakozásával együtt növekszik, meg a gazdasági vezetés fokozódó javulása a biztosítéka annak, hogy tervünket jól fogjuk végrehajtani.

Digitized by Google

A mezőgazdasági termelés tervszerű fejlesztésének néhány kérdése

Irta **ROMÁNY PÁL**

I.

Korunkban a technikai fejlődés a mezőgazdaságban is mérföldes léptekkel halad előre. Ezt az átalakulást a szakirodalom jogosan jellemzi úgy, mint a technikai forradalom behatolását a mezőgazdaságba. Az utóbbi időben magyar szerzők is egyre több cikkben és tanulmányban foglalkoznak ezzel a folyamattal, de kevés olyan írás lát napvilágot, amely túlmegy az általános jellemzésen és mezőgazdaságunk fejlesztésében jól hasznosítható következtetéseket is tartalmaz. Nem elégedhetünk meg azonban azzal, hogy hangsúlyozzuk a magyar mezőgazdaságban végbemenő forradalmi átalakulás jelentőségét, hanem mélyrehatóan elemeznünk is kell azt és le kell vonnunk belőle a szükséges következtetéseket.

Hazánk és a testvéri szocialista országok gyakorlatának az az egyik legfontosabb tanulsága, hogy a nagyarányú, olcsó árutermelésnek a szocialista mezőgazdaságban is elengedhetetlen feltétele *a korszerű technika és technológia alkalmazása, s ezzel együtt a gyárszerű, szakosított nagyüzemi termelés kialakítása és állandó tökéletesítése.*[1]

A mezőgazdaságunkban ma még uralkodó termelés-szervezési elvek és megoldások a nagy földterületű, de főleg kézi munkára és igaerőre alapozott nagybirtokos gazdálkodás, valamint a még ennél is jóval gyengébb technikai felszereltségű kisüzemi termelés idejéből maradtak ránk. Jelenlegi viszonyaink között — amikor szántóterületünk nagy részén csak *kialakulóban levő nagyüzemek* gazdálkodnak — még a jövőben is fel tudjuk használni és

[1] Lásd erről Csizmadia Ernő „Korszerű termelés-szervezés a szocialista mezőgazdaságban" c. cikkét folyóiratunk 1961. októberi számában (51—66. oldal).

Digitized by Google

fel is kell használnunk ezeket az elveket és módszereket. Ezzel egyidejűleg azonban nagy figyelmet kell fordítanunk azokra a változásokra, amelyek a korszerű technika térhódításával a termelés technológiájában is bekövetkeznek, s amelyek *törvényszerűen megindítják* az „őstermelés" időszakában kialakult mezőgazdasági szervezési elvek és módszerek további fejlődését.

Szakszerűbb munkával, a rendelkezésre álló eszközök jobb kihasználásával, célszerűbb talajműveléssel és takarmányozással stb. még a hagyományos elvek alapján is tetemesen növelhető a mezőgazdasági termelés. Második ötéves tervünk ezért fordít olyan nagy gondot a termelés növelését szolgáló egyszerű eljárások tömeges elterjesztésére a termelőszövetkezetekben. Állami gazdaságaink és jól gazdálkodó termelőszövetkezeteink azonban már nem boldogulhatnak anélkül, hogy ne fordítanának egyre nagyobb figyelmet gazdálkodásuk korszerűsítésére. A mezőgazdasági termelés további gyors növelésének egyik legfontosabb feltétele hazánkban az ésszerű szakosítás *fokozatos* megvalósítása.

A fejlett iparral és a hazánkéhoz hasonló természeti-földrajzi feltételekkel rendelkező országokban egyre erősödik a tudományosan megalapozott szakosításra való törekvés. Különösen erőteljes ez a törekvés azokban az országokban, amelyekben — főleg a terület nagysága miatt — az egyes tájak természeti és közgazdasági feltételei élesen különböznek egymástól. A termelés szakosítása azonban nemcsak övezetek, nagy kiterjedésű zónák termelési irányának kialakítását jelenti, hanem elsősorban az *egyes* üzemekét, gazdaságokét.

A Szovjetunió gyakorlatából leszűrhető tapasztalatok, valamint a hazai, főleg állami gazdaságokban és régi termelőszövetkezetekben elért kezdeti eredmények messzemenően azt igazolják, hogy a tudományosan megalapozott specializálás a munkatermelékenység emelésének nagy tartalékait szabadítja fel a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágazataiban. Szovjet vizsgálatok azt mutatják, hogy szakosított, koncentrált termeléssel például a tej- és hústermelés fajlagos költségei 12—25 százalékkal alacsonyabbak, mint egyébként. A melegházi zöldségtermelésben — amely teljesen iparszerűen szervezhető — még ennél is nagyobb előnyök mutatkozhatnak. Az egységnyi felületre (melegágyi keretre) jutó termelés a nagy, specializált üzemekben többszöröse annak, amit a kicsiny, a zöldségtermeléssel csak mellékesen foglalkozó üzemek érnek el.

Hazánkban az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézete részletesen elemezte az állami gazdaságok termelésszerkezetét és termelési eredményeit. Tényszámok alapján megálla-

Digitized by Google

pították például, hogy a tehéntartás akkor a legjövedelmezőbb, ha a gazdaság tehénlétszáma 400 és 500 darab között van. A vizsgálatok kimutatták, hogy az eddigi szakosítás a növénytermelésben is emelte a termésátlagokat, és csökkentette az önköltségét. Ha ugyanis kevesebb féle növényt termelnek, de mindegyiküket nagyobb — főleg összefüggő, tömbösített — területen, akkor a termelésszervezés, az eszközkihasználás a meghatározott termékfélék előállítására összpontosulhat.

A koncentráció és szakosítás következtében a termelés növekedése a *munkatermelékenység növekedésével párosul.* Számos tapasztalat bizonyítja, hogy a célszerű koncentrációval együtt a mezőgazdaságban is csökkennek az egységnyi termékre jutó ráfordítások. Az élőmunka hatékonysága nagyobb mértékben nő, mint a koncentráció során felhasznált tárgyiasult munka. Kevesebb, de jól képzett szakmunkással több termék állítható elő.

A mezőgazdasági termelés ésszerű koncentrálásának és szakosításának a munka termelékenységére gyakorolt kedvező hatását különösen jól szemléltethetjük egyes üzemek példájával. 1959. január 1-én hozták létre kilenc, egymáshoz közel fekvő, veszteséggel működő állami gazdaságból a *Lajta-Hanságí Állami Gazdaságot.* E gazdaság jelenleg összesen 45 938 kh-on 34 730 kh szántón gazdálkodik.[2] Bár e nagygazdaság létrehozása óta viszonylag rövid idő telt el, az eddigi tapasztalatok is jól mutatják a koncentráció és szakosítás előnyeit.

A Lajta-Hanságí Állami Gazdaság az utóbbi két évben jelentős anyagi támogatást kapott ahhoz, hogy üzemét korszerűen felszerelje és berendezze. A területegységre jutó állóeszközök értéke azonban ebben a gazdaságban nem nagyobb az országos átlagnál. A kukoricacsőtörő gépek kivételével a fontosabb gépekkel való ellátottsága nem jobb az országos átlagnál, sőt a gazdaságos üzemeltetés (a kombájnok kihasználása 1961-ben *háromszorosa* volt az országos átlagnak) lehetővé tette, hogy bizonyos gépekből a gazdaság csökkentse állományát (a kombájnállományt 52-ről 34-re, a szántótraktor-állományt 142-ről 125-re).

Miközben az összes dolgozók létszáma az 1959 évi 3461-ről 1961-ben 2900-ra csökkent, a gazdaság teljes termelése 253 millió forintról 352 millió forintra emelkedett, továbbá áruterme lésének értéke 85 millió forintról 146 millió forintra nőtt. Az egységnyi termék előállítására felhasznált összes munkaóra 1959-ben a következőképp alakult:

[2] Sándi Ottó: A Lajta-Hanságí Állami Gazdaság üzemszervezési tapasztalatai. Közgazdasági Szemle, 1961. novemberi szám.

Digitized by Google

Megnevezés		Egy egység termelésére felhasznált összes munkaóra	
		1959	1960
Kenyérgabona	(q)	7,05	4,27
Takarmánygabona	(q)	7,00	3,50
Kukorica	(q)	11,41	4,17
Cukorrépa	(q)	3,38	3,02
Tej (1000 l)		124,—	96,—
Növendékmarha-nevelés (1 q súlygyarapodás)		74,—	55,—
Süldőnevelés	„	28,—	24,—
Sertéshizlalás	„	16,—	15,—

Az adatok gyorsütemű fejlődésről tanúskodnak. Azt bizonyítják, hogy a korszerű technikai eszközök (sőt a szaktudás is) gazdaságosan csakis tömeges termelés esetén használható ki.

A Lajta-Hansági Állami Gazdaságban már kialakítottak egy korszerű, 1600 darabos üszőnevelő telepet és egy 1000-es marhahizlaló üzemet. Az országos átlaghoz viszonyítva a következő eredményeket érték el:

Megnevezés	A Lajta-Hansági Állami Gazdaságban		Az állami gazdaságok átlagában országosan	
	1960. I. félév	1961. I. félév	1960. I. félév	1961. I. félév
Üszőnevelés				
Havi súlygyarapodás kg.	14,90	16,90	15,80	14,60
Közvetlen költség Ft/kg	21,56	16,18	21,31	21,56
100 kg súlygyarapodásra fordított munkaóra	54,00	39,00	71,00	64,00
Marhahizlalás				
Havi súlygyarapodás kg	30,00	31,30	28,03	28,10
Közvetlen költség Ft/kg	16,60	14,50	18,03	17,89
100 kg súlygyarapodásra fordított munkaóra	48,00	46,00	51,00	47,00

A Lajta-Hanságinál kisebb gazdaságok is értek el hasonló eredményeket és elérhetik mindenütt, ahol a szakosítás elveit jól alkalmazzák.

A hazai tapasztalatok jól mutatják, hogy a mezőgazdasági termelés koncentrálása és szakosítása növeli a *beruházott állóeszközök hatékonyságát.* Ha a korszerű épületek létesítésére, gépek beszerzésére gondolunk, akkor ez ma már nem is szorul különösebb

Digitized by Google

bizonyításra, s a gyakorlati gazdák számára egészen nyilvánvaló. Javul a hatékonysága azoknak az úgynevezett járulékos beruházásoknak is (víz-, és villanyvezeték, bekötőút építése stb.), amelyek nagysága, beruházási értéke telephelyenként megközelítőleg azonos, de az összberuházáshoz viszonyított hányada a koncentráció fokozódásával együtt egyre kisebb lesz. Az egységnyi hozamra jutó állóeszköz értékhányadának csökkentésére, a gépek kihasználására sokkal nagyobb lehetőség nyílik például egy 300—500 darabos tehenészetben, mint egy 50 darabosban. A koncentráció ezenkívül előnyös feltételeket teremt a *termelés technológiájának javítására,* sőt kiváltja azt. A korszerűbb technológia az állattartásban gyorsabb forgási sebességet, az ültetvényeknél korábbi termőre fordulást, a növénytermelésben célszerűbb eszközkihasználást és egyéb kedvező hatást eredményez.

Ha nagy, szakosított üzemekben termelünk, akkor meggyorsul a műszaki színvonal általános emelkedése, megindul a termelés vertikális fejlődése, fokozatosan csökkennek az ipari és a mezőgazdasági munka közötti különbségek. Ilyen üzemekben terjedhetnek el az új termeléstechnikai módszerek a legkevesebb hibaforrással, eredményeik pedig hatványozott mértékben jelentkeznek.

II.

Hogyan hasznosíthatjuk a mezőgazdasági gyakorlatban külföldön és itthon felgyülemlett tapasztalatokat? Óvakodnunk kell a sablonos másolástól, akár külföldi, akár hazai (állami gazdasági) tapasztalatokat akarunk átültetni a földterület túlnyomó részén gazdálkodó termelőszövetkezetekbe, mert a feltételek nem azonosak. Emellett azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy csak addig nyújtózkodhatunk, ameddig a takarónk ér. Közismert pl., hogy milyen nagy előnyei vannak a vegyszeres gyomírtásnak a kukoricatermesztésben. Ha azonban jelenleg — és még bizonyos ideig — csak annyi vegyszert tudunk biztosítani ehhez, amennyi az állami gazdaságoknak elég, akkor a termelőszövetkezetekben továbbra is kézzel és géppel kell kapálnunk a kukoricát. Vagy egy másik példa. Folyóiratunk októberi számában Csizmadia elvtárs cikke jól szemlélteti, hogy a Szovjetunióban és egyes testvéri népi demokráciákban milyen gyors ütemben terjed a korszerű gépesített, automatizált technológia az állattenyésztésben. Mi is elkezdtük ezt a munkát. Nyilvánvaló azonban, hogy ezen a téren is csak anyagi lehetőségeinknek megfelelően léphetünk tovább. A korszerű nagyüzemek kialakításában tehát csak *fokozatosan* haladhatunk előre. Ez érvényes a termelés szakosítására is.

Igaz, hogy hazánkban már a tőkés fejlődés során is kialakult

Digitized by Google

bizonyos területi szakosodás (például a dunántúli szarvasmarhatenyésztés, a Bács megyei szőlő- és gyümölcstermelés stb.), a mezőgazdasági üzemek többsége azonban egészen az utóbbi évekig vegyes termelést folytatott. A paraszti kisüzem és a főleg kézi munkára (valamint igaerőre) alapozott nagybirtok termelése alacsony színvonalú technikai bázisra épült és döntő mértékben az időjárás szeszélyeitől függött. Az alacsony technikai színvonalon álló magyarországi tőkés mezőgazdaságban alapvetően a természeti feltételek szabták meg a terméseredmények és hozamok alakulását. Ha a tőkés rendszer idején valamely termékféléből az átlagosnál jóval kisebb, vagy jelentősen nagyobb lett a termés, akkor ez rendszerint csapás volt a kistermelőkre, és jövedelmük nagymérvű ingadozását vonta maga után. Dolgozó parasztságunk az ország legtöbb vidékén sokféle vagy éppen mindenféle terményt termelt. Igyekezett minél nagyobb mérvű önellátásra berendezkezdni, sőt a gazdaság számára szükséges vonóerőt és annak „üzemanyagát" is biztosítani kívánta. Mezőgazdasági üzemeink univerzális jellege szorosan összefüggött a családi munkaerő foglalkoztatásával is. Ugyanebben az irányban hatottak egyes termeléstechnikai szokások és hagyományok, amelyeknek az akkori technikai és gazdálkodási szinten elismert hasznossága nemzedékről nemzedékre öröklődött. A társadalmi munkamegosztásnak és a termelőerők fejlődésének ezen a szinvonalán a parasztgazdaságra és a régi nagybirtokra egyaránt a vegyes termelés volt a jellemző. A gazdaság, illetve a család szükséglete kielégítésére a legtöbb vidéken olyan termékek előállításával is foglalkoztak, amelyeket ott és akkor üzemileg lehetetlen volt gazdaságosan megtermelni.

Mindebből kitűnik, hogy a mezőgazdasági termelés országos területi és üzemi szakosításának alapfeltétele, kiindulópontja — az eddig kialakult helyzet részletes feltárása és elemzése. Az ezzel foglalkozó közgazdasági és gazdaságföldrajzi termőtáj-kutatások alapvető jelentőségűek.

Hazánk természeti feltételei csaknem az egész ország területén lehetővé teszik a legkülönbözőbb mezőgazdasági termékek előállítását. Kevés olyan termékünk van, amelyet kizárólag egy, szűken körülhatárolt területen lehet termelni. A több és olcsóbb termelés szempontjából azonban *döntő jelentőségű a közgazdasági, üzemi és természeti feltételek együttes elemzése, s ennek alapján a legkedvezőbb termőhelyek kijelölése.*

Szakmai körökben — egyes tájintézetekben, gazdaságokban — az utóbbi években a szakosítást legtöbbször leszűkítetten, pusztán üzemi *feladatként* fogták fel, és kiszakították azt — adott esetekben érthető okok miatt — az illető táj mezőgazdasági termelésének távlati fejlesztési összefüggéseiből. Ugyanakkor a központi szervekben dolgozók egy része fenntartással kezelt minden

Digitized by Google

olyan törekvést, amely az üzemekből indult el. Ma már tisztázott dolog, hogy a népgazdasági tervezés számára a területi szakosítási terv rendelkezik központi jelentőséggel. Országos szintű felmérés nélkül elképzelhetetlen a népgazdasági szempontból helyes arányok kialakítása.

Az alulról kezdeményezett és kellően nem koordinált, tervszerűen nem irányított szakosítás, valamint a népgazdasági igények kielégítése között ellentmondás keletkezhet, s ez gazdasági nehézségeket okozhat a hazai ellátásban és az exportban egyaránt. Ezért egy pillanatra sem téveszthetjük szem elől a termelési körzetek kialakításának és az üzemi szakosításnak szerves, kölcsönös összefüggését, valamint azt a gyakorlatban beigazolódott elvet, hogy *az üzemek általános szakosítását az igazgatási egységek távlati fejlesztési irányainak meghatározása, az országos tájtermelési tervek alapján lehet általában megkezdeni.*

Egészen nyilvánvaló azonban, hogy a termelőüzemek *egy része* az országos rajonizálási munkával párhuzamosan a termelés szakosítását is elkezdheti, ha az adott üzem kialakítandó termelési iránya egyébként is elfér az üzem tervfeladatában. Ilyen helyen kár volna addig várni a szakosítás megkezdésével, amíg a részletes felmérő munka országosan befejeződik. Különösen azoknak az üzemeknek javasolható ez, amelyekben az árutermelés összetételét nem változtatja meg lényegesen a szakosítás, mert erre — különösen, ha csak a termelési szerkezet egyszerűsítéséről van szó — az egész gazdaságon belüli (üzemegységek, üzemrészek közötti) átcsoportosítással minden zökkenő nélkül át lehet térniük.

A termelés szakosítása a termelőeszközök és a munkaerő bizonyos mérvű koncentrációját kívánja.

A koncentráció mértékét erősen befolyásolja az, hogy a mezőgazdaságban egy-egy termelési ág kifejlesztése általában feltételezi az adott üzemben más termelési ágak létezését is. Ebben a tekintetben a mezőgazdasági nagyüzem specializációja eltér az ipari üzemekétől, ezért is nevezzük azt *sokoldalúnak*. A hústermeléshez például a megfelelő összetételű takarmány egy részét ugyanabban az üzemben, kell előállítani (a szállítás költségei miatt a távolságot is figyelembe véve), a következő évi termeléshez a vetőmagot ugyancsak kívánatos lehet az üzemben megtermelni stb. Az is mérlegelendő, hogy mi a célszerűbb: önellátásra rendezkedni be, vásárolni, vagy pedig más üzemek számára is termelni (például az adott esetben a takarmányt).

Természetesen ismerünk olyan megoldásokat, amelyek minden különösebb vizsgálódás nélkül is egyértelműen helyesnek ítélhetők. Az állami gazdaságok között például legújabban specializált kukoricatermelő gazdaságok alakultak ki a hibridkukorica-

Digitized by Google

üzemek körül. Várható, hogy egyes gazdaságok nagy fehérjetartalmú takarmányok (szárított lucernaliszt, szója stb.) előállítására specializálódnak, vagy hogy az állattenyésztésben nemcsak egyes fajták tartására, hanem a kiváló minőségű tenyészállatok utánpótlására is berendezkednek.

A szakosítás sok esetben a *gazdaságok kooperációját* teszi szükségessé. Általában azt mondhatjuk, hogy minél kisebb az üzem mérete, azaz minél kevésbé lehet egy gazdaságban több termelési ágat a feltételekhez képest (gépkihasználás, szakember alkalmazás stb.) optimális nagyságig kifejleszteni, annál inkább kell csökkenteni az üzemágak számát és kiépíteni az üzemek közötti kooperációt.

A mezőgazdaságban azonban — az ipartól eltérően — a nagyobb gondot az üzemen belüli kooperáció helyes megszervezése okozza. A mezőgazdasági üzemek szakosításakor ugyanis a legkorszerűbb technika és technológia időszakában sem lehet eltekinteni attól, hogy a mezőgazdaság fő termelőeszköze a föld, s a termelésben nagy szerepük van a természeti törvényeknek.

A mezőgazdasági üzemek szakosításának és koncentrálásának kidolgozásakor természetesen számolnunk kell azzal, hogy a technikai és a mezőgazdasági tudományok fejlődésével együtt változhatnak azok az ismérvek, amelyek alapján adott vidéken, meghatározott körülmények között kedvező vagy kedvezőtlen értékelés alakult ki egy termelési ágról.

Korunk nagy technikai, kémiai vívmányai a korszerű technológia és üzemszervezés alkalmazását sürgetik. Ezzel egyidejűleg azonban a természeti hatások és a biológiai korlátok „fellazításával" egyre szélesedik a gazdaságos termelhetőség határa, új termőtájak alakulnak ki. Elég, ha az új növényfajták meghonosítására utalunk, vagy az öntözéses gazdálkodásra; ez utóbbi lehetővé teszi a takarmánytermelés és az állattenyésztés növelését olyan vidékeken is, amelyeken ez azelőtt kevésbé sikerült. (Az új hibridkukorica-fajták például napjainkban avatják igen fontos kukoricatermő területté az ország nyugati tájait.)

Még egy fontos szempont: a szocialista országok közötti, egyre erősödő együttműködés követelményeit is érvényesítenünk kell mezőgazdaságunk szakosításában. Ismeretesek például azok az elgondolások, amelyek Magyarországnak kiemelkedő szerepet szánnak (a többi között) a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelésben a szocialista gazdasági világrendszer keretén belül.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy — csupán egy termelési ágazatot vizsgálva is — létrejöhetnek olyan területek, amelyek az adott termék előállítására specializálódnak, és tovább szélesítik azt a munkamegosztást, amelynek bizonyos formáit már ma is meg-

Digitized by Google

találhatjuk. Ilyen szempontból egyik jellegzetes területünk például a szabolcs-szatmári táj, ahonnan az 1961. évre országosan előirányzott télialmatermésnek csaknem 50 százaléka, a burgonyatermésnek pedig 25 százaléka várható.

III.

A szakosítás és koncentráció problémáját egyesek pusztán a földterület egyesítésére szűkítik, s azt gondolják, ha összevonunk néhány gazdaságot, ezzel mindent megtettünk a többtermelésért. Egyesek szinte csodát várnak a termelőszövetkezetek megnagyobbításától. A földterület nagyságának természetesen jelentős szerepe van a korszerű mezőgazdasági nagyüzemek kialakításában, de egymagában a földek puszta összevonása, a terület növelése még nem elegendő. A földkoncentrációnak párosulnia kell a gazdálkodáshoz szükséges egyéb eszközök (például modern gépek, berendezések, vagy az állattenyésztésben az állatállomány) és a munkaerő koncentrációjával, valamint a korszerű termelésszervezéssel. Különösen azért hangsúlyozzuk ennek fontosságát, mert még ma is találkozunk olyan, a polgári agrárközgazdászok felfogását tükröző nézetekkel, amelyek szerint a nagygazdaság és általában a nagyüzem a termelés extenzív formáinak, s közülük is főleg a kevés munkaerőt igénylő növénytermelési ágazatoknak kedvez. Ebből viszont azt a tételt vezették le, hogy az állattenyésztésben a kisüzem, „az egyéni tulajdonos állatszeretete" van fölényben.

A valóságban azonban ilyen helyzet csak akkor alakul ki, ha pusztán a terület koncentrációját hajtják végre. Ha a nagyüzem — amely sokkal kevesebb emberrel dolgozik, mint a parasztgazdaság —, nem rendelkezik a szükséges termelőeszközökkel, akkor kis munkaigényű és gyakran alacsony hozamú ágazatokkal foglalkozik. Ha azonban elegendő termelőeszköz áll a rendelkezésére, akkor a nagyüzem a mezőgazdasági termelés minden ágában sokkal többre képes, mint a kicsi. A Győr megyei termelőszövetkezetek több évi elemzése is azt mutatja,[3] hogy ha a terület növekedése nem jár együtt jobb állóeszköz-ellátással, akkor vele párhuzamosan csökken az eredmény. Ha azonban a földterület üzemi koncentrációja megfelelő anyagi és személyi feltételekkel párosul, akkor jelentősen növekszik a teljes termelés és az árutermelés. Ennek a folyamatnak viszont tervszerűnek, megalapozottnak kell lennie, mert az ösztönösség nagy károkat okozhat.

A következőkben tekintsük át röviden az állami gazdaságok tapasztalatait, amelyek ilyen szempontból is nagyon tanulságosak.

[3] Lásd erről Dr. *Markó Lajos* cikkét folyóiratunk 1961. júniusi számában.

Digitized by Google

Állami gazdaságainkban az utóbbi években sok vonatkozásban, kedvező helyzet alakult ki, mind a tudományos eredmények alkalmazását, mind a termelőeszköz-ellátottságot tekintve. 1960-ban már megközelítőleg az állami gazdaságok minden 1000 kh szántójára két főiskolai végzettségű műszaki dolgozó jutott, s 50 kh-ankénti egy szakmunkást foglalkoztattak. 1959-ben és 1960-ban a talajmunkákat és a szállítást tekintve teljesen kicserélődött a gazdaságok energiabázisa, a szántóföldi termelésből eltűntek vagy kis területre szorultak vissza a kézi szerszámok és az igaerő. Az egy traktoregységre jutó szántó csaknem 100 kh-ra csökkent. Az állami gazdaságok az utóbbi években már komplexen gépesítettek néhány munkafolyamatot, sőt megkezdték speciális célgépek használatát is. Állóeszköz-ellátottságuk országos átlaga egy kh-ra vetítve több mint 6000 forint értékűre nőtt.

A termelőerők színvonalában bekövetkezett jelentős emelkedést az állami gazdaságok összes termelésének és árutermelésének nagyfokú növekedése követte. 1957-hez képest 1960-ban a vágó- és hízottmarha 100 kh szántóra jutó állami értékesítése 23 q-ról 36 q-ra, a hízottsertésé 15 q-ról 35 q-ra, a vágóbaromfié 1,12 q-ról 2,13 q-ra, a tejé 12 780 literről 16 926 literre nőtt. Búzaegyenértékben kifejezve a főbb termékek együttes értékesítése egy kh szántóra számítva 9,8-ről 16,1-re nőtt.

A termelés mennyiségének növekedése mellett azonban a munka termelékenysége nem javult olyan mértékben, amilyenre a technikai színvonal lehetőséget adott volna. Ennek az egyik oka az volt, hogy sok állami gazdaságban a termelés szerkezete — kis eltéréssel — a parasztgazdaságok termelésszerkezetét tükrözte vissza. Ennek következménye országos átlagban a termelőerők kedvezőtlen hatásfoka, a termelés szétaprózottsága lett. A munka termelékenysége, a termelés jövedelmezősége ott és akkor javult fel, ahol és amikor ezen a helyzeten változtattak.

Az állami gazdaságok tapasztalata azt igazolja, hogy a mezőgazdasági üzemek szakosítását és üzemnagyságát mindig aszerint kell elbírálni: *hogyan biztosíthatók a legkedvezőbb üzemi feltételek a termelés növeléséhez.* Gondosan mérlegelni kell azokat a körülményeket, amelyek meghatározzák, hogy egységnyi területen milyen költségráfordítás mellett mennyit lehet termelni. A kedvező üzemnagyság meghatározását tehát az állami gazdaságokban nem lehet elválasztani a technikai ellátottságtól, a technológia fejlesztésétől, az üzemek munkaszervezetének és vezetési színvonalának állapotától és több más tényezőtől. Nem véletlen, hogy a legnagyobb jól működő üzemek először nem a hegyvidékeken, hanem a sík területeken jöttek létre, s nem a gazdaságok megalakulásának kezdetén, hanem csak egy meghatározott fejlődési szín-

Digitized by Google

vonalon. Az üzemek koncentrációját és szakosítását tehát olyan fejlődési folyamatnak kellett megelőznie, amelynek eredményeképpen a gazdaság a régi keretek között is jobban tudja ellátni termelési feladatait, mint azelőtt. A termelőerők növekedése, a korszerű technikai bázis, a tapasztalatban és tudásban megerősödött vezető- és munkásgárda kialakulása után vetődött fel először a közvetlenül szomszédos kisebb állami gazdaságok összevonásának, majd az elmúlt egy-két évben a nagy, 10 000 kh-at is meghaladó gazdaságok, üzemi egységek kialakításának és szakosításának gondolata.

Az összevonás akkor hozott szembetűnően jó eredményt, amikor az üzem termelőerőinek adott színvonala összhangban volt a kialakított üzemi keretekkel. Lényeges tényezők elhanyagolása azonban súlyos nehézségeket okozott. A nagygazdaságok szervezése csak az alapvető anyagi és személyi feltételek megteremtésének, a termelőerők fejlődésének arányában célszerű. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 8—10 000 kh-as vagy annál is nagyobb gazdaságok szervezése más igényeket támaszt az üzem vezetésével, berendezésével és megszervezésével szemben, de a népgazdasággal szemben is, mint a 2—3000 kh-as gazdaságoké.

Az állami gazdaságok tapasztalata világosan megmutatja azt a kikerülhetetlen fejlődési folyamatot, amely a korszerű, mind nagyobb méretű mezőgazdasági üzemek kialakulásához vezet. Arra is figyelmeztet azonban ez a tapasztalat, hogy az üzemek kedvező méretét nem lehet elvontan meghatározni, hanem gondosan figyelembe kell venni azokat a gazdasági alapokat, amelyekre az üzem szervezete épül.

A múlt év végén a termelőszövetkezetek országos átlagában az egy kh szántóra jutó beruházott vagyon értéke — nem számítva természetesen az állami tulajdonban levő gépállomási gépeket — még nem érte el a 2500 forintot. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozó mezőgazdasági mérnökökre jutó szántóterület az év elején majdnem 4000 kh volt. Természetes, hogy ez a néhány mutató a valóságos helyzetnek csak egyik, éppen mérhető állapotát jelzi, de nem alkalmas általános következtetések levonására. (Erőfeszítéseink eredményeként ez az állapot gyors ütemben javul.) Arra azonban megfelel, hogy — ha hozzászámítjuk azt az ismert szintkülönbséget, amely a vezetési tapasztalat, a műszaki fejlettség, a talajerőpótlás stb. tekintetében az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek között megvan — kimondhassuk: *az állami gazdaságok tapasztalatából csak azt szabad a termelőszövetkezetek gyakorlatába átültetni, aminek a feltételei már ott is kialakultak.* A többi tapasztalatot csak a szövetkezetek távlati fejlesztésében vegyük figyelembe. Nem véletlen tehát, hogy a

Digitized by Google

felső szervek egyelőre engedélyhez kötik a 3000 kh-at meghaladó termelőszövetkezetek létrehozását.

Eddig csak az állami gazdaságok tapasztalatairól szóltunk. De ma már elmondhatjuk, hogy az utóbbi időben bekövetkezett fejlődés eredményeként a jól gazdálkodó termelőszövetkezetek egy része is szép eredményeket tud felmutatni gazdaságának, gazdálkodásának korszerűsítésében és ésszerű szakosításában. Szövetkezeteink különösen jól hasznosíthatják ezeket a tapasztalatokat.

Az utóbbi három évben a termelőszövetkezetek átlagos területnagysága megháromszorozódott (1958-ban az átlagos területnagyság 514 kh, 1960 decemberében a zárszámadást készítő termelőszövetkezetek átlagos területnagysága 1523 kh volt, 1961. június 30-án a szövetkezetek 52 százaléka 1500 kh-nál nagyobb, 3 százaléka pedig 5000 kh-nál nagyobb területen gazdálkodott.) A termelőszövetkezeti tulajdonviszonyok nem akadályozzák tehát a nagy, szakosított gazdaságok kialakítását, mégis azzal járnak, hogy az összevonások és nagyobbítások csak bizonyos korlátok között, a szövetkezeti tagok egyetértése alapján határozhatók el. E munka során nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a körülményeket, amelyek a szövetkezeti gazdálkodás sajátosságaival, irányítási, vezetési módszereivel vannak kapcsolatban. A közgyűlés szerepe, a gazdaság áttekinthetősége, a települési viszonyok, az egyes termelőszövetkezetekben egyesült parasztság rétegeződése, a tagok foglalkoztatása és megélhetése stb., meghatározott igényeket támaszt az üzemnagysággal, a taglétszámmal az összevonás útján való megnagyobbítással és a szakosítással szemben. A szövetkezeteknek például természetben is biztosítaniok kell bizonyos mennyiségű terméket — kereskedelmi hálózatunk mai szintjén — a szövetkezeti családok és a háztáji gazdaság számára. A sajátos szövetkezeti viszonyok tehát bonyolultabbá teszik a termelőszövetkezeti üzemek szakosítását.

Mindezek ellenére több olyan lehetőség is nyílik, amelyet az állami gazdaságok és a jól gazdálkodó termelőszövetkezetek tapasztalata alapján, a világszerte látható fejlődés figyelembevételével a termelőszövetkezetek már most is hasznosíthatnak és a legközelebbi években mind indokoltabb lesz kihasználniuk. Közülük a legfontosabbak a következők:

a) Már ma is megvalósítható a termelési szerkezet egyszerűsítése, más szóval: a kezdetleges fokú koncentrálás és szakosítás. Sajnos, szövetkezeteink többsége, a kisparaszti gazdálkodás örökségeként, jelenleg is 25—30 vagy még több növénnyel foglalkozik. A legapróbb szövetkezetek is az összes állattenyésztési ágak kifejlesztésére törekednek, s ez törvényszerűen a termelési egységek kis méreteinek kialakulásához, a szétaprózásához, s így a műszaki színvonal megrekedéséhez vezet. Ezen sürgősen változtatnunk kell.

Digitized by Google

b) A gyümölcsösök és más állókultúrák létesítésére az összpontosított területi elhelyezés a legcélszerűbb, legtöbb helyütt az adottságok is ezt kívánják. A szőlő és gyümölcs termelése már korábban is többnyire a község egy bizonyos határrészében alakult ki. Továbbra is használjuk ki az összefüggő, nagy területek kezelésének előnyeit (specialista alkalmazása, közös védekezés stb.), mert így már a telepítéskor megelőzzük a területi szétszórtságot, amely később a termelőszövetkezetek esetleges egyesítésekor sok gondot okoz.

c) Az eddiginél is jobban kell támogatnunk a termelőszövetkezetek együttműködését, a különböző szövetkezetközi vállalkozásokat. A kooperáció feltételei a termelőszövetkezetekben néhány vonatkozásban még kedvezőbbek, mint az állami gazdaságokban. Számoljunk azonban azzal is, hogy jelenlegi árképzési rendszerünk bizonyos esetekben gátolhatja az együttműködés kialakulását. A gazdaságok közötti együttműködéshez feltétlenül emelnünk kell a tanácsok szervező munkájának színvonalát is.

d) Termelőszövetkezeti nagyüzemeink jelenlegi nagysága, a termelési iránya korántsem tekinthető véglegesnek, még csak most van kialakulóban. A szövetkezeti épületek, telepek egy részéről később kiderülhet, hogy nem felel meg a követelményeknek és akadályozza a termelés gazdaságos fejlesztését. Felmerül az a kérdés: az üzemi beruházások megvalósításával ne várjuk-e meg azt, hogy bizonyos fokig konszolidálódnak a gazdaságok keretei és befejeződik az optimális termőhelyek tudományos feldolgozása (ami a szakosításnak, és így az önköltségcsökkentésnek is lényeges alapja lehetne)?

Igaz, hogy egy-egy épület vagy épületcsoport elhelyezésével, tartós kultúrák telepítésével hosszú évekre meghatározható a termelőüzem gazdálkodása. Ebből azonban még nem következik, hogy várjunk ezekkel a beruházásokkal. Ellenkezőleg: éppen arra van szükség, hogy tehetségünkhöz mérten mielőbb alakítsuk ki szövetkezeteinkben a nagyüzemi gazdálkodás feltételeit, s a paraszti eszközöket, berendezéseket váltsuk fel korszerű nagyüzemi felszereléssel. Természetesen nem mindegy, hogyan végezzük ezt. Helytelen lenne például továbbra is elaprózott, vegyes termelésre berendezett telephelyeket létesíteni a szövetkezetekben. Ezért a tartós jellegű, országosan többszáz millió forint értéket képviselő új épületek létesítésekor alaposan mérlegelni kell a távlati lehetőségeket, azt, hogy ezek használatuk egész ideje alatt alkalmasak legyenek a fokozódó igények kielégítésére és lehetővé tegyék a korszerűsítést. Legelőnyösebb a szerelhető, a később nagyobb veszteség nélkül áttelepíthető vagy átalakítható épületek építése. Az ilyen műszaki megoldású épületek legtöbbször olcsóbbak is, s a termelési irány változása esetén is gazdaságosan felhasználhatók.

Digitized by Google

Fontos, hogy a termelőszövetkezeti beruházásokat olcsóbbá, kivitelezésüket gazdaságosabbá tegyük. Ezért arra kell törekednünk, hogy egy, vagy akár több község termelőszövetkezetei is közös létesítményeket tervezzenek. Öntözőrendszerek, feldolgozó részlegek, keltetők, javítóműhelyek és más hasonló létesítmények *párhuzamos* kiépítése fölösleges többletkiadást okozna a szövetkezeteknek és az országnak.

Mezőgazdaságunk kiépülőben lévő szocialista rendszere kedvező lehetőségeket nyújt arra, hogy a mezőgazdasági termelés a kitűzött céloknak megfelelően emelkedjék. A termelés tervezett ütemű fellendítéséhez azonban elengedhetetlen az, hogy a termelőerők színvonalának meghatározott mértékű emelésével együtt a mezőgazdasági irányítás is tökéletesedjék, az üzemvezetési, szervezési módszerek is tovább fejlődjenek. Országos és helyi irányító szerveink — pártbizottságaink, tanácsaink — vállaljanak mind nagyobb szerepet a korszerű, a fejlődést az eddiginél nagyobb ütemben elömozdító módszerek, eljárások terjesztésében.

Digitized by Google

A korszerű műveltség követelményei az új tantervben

Írta FALUDI SZILÁRD

Nem lehet csodálkozni azon, hogy nagy társadalmi átalakulásoktól terhes korunkban jelentős változások érlelődnek a művelődés- és oktatásügy területén is. Nem más ez, mint a társadalmi átalakulások sajátos tükröződése az eszmék és intézmények síkján. Csak természetes, hogy e változások ott a legerőteljesebbek, ahol a társadalmi szerkezetben minőségi változás következett be, vagyis ahol az idejétmúlt társadalom romjain az új társadalmat építik. A szocialista országokban a társadalmi viszonyok *gyökeres* átalakulása lehetővé tette — és e viszonyok további fejlődése egyenesen meg is követeli — az oktatásügy olyan szerves továbbfejlesztését, amelyet összefoglalóan a *„reform"* szóval szoktunk jelölni.

A „reform" szó a nyugati államok oktatásügyében és pedagógiájában sem ismeretlen. A századfordulón egész pedagógiai irányzat keletkezett „reform-pedagógia" néven, amely polgári korlátok között felvetette az addigi pedagógia kritikáját, de ami benne a leginkább haladó és továbbfejlesztésre alkalmas volt, az — legalábbis a tömeges oktatás viszonylatában — sohasem tudott megvalósulni.

Azóta a „reform" szónak sokféle értelme és változata támadt, egészen az utóbbi évtizedekben fogant konkrét iskolaügyi reformtervezetekig. Számos nyugati iskolareformról tudunk, amelyeknek sorát az 1944-es angol iskolatörvény nyitja meg, s újabb változatait a közelmúlt és a jelen francia és svéd iskolareformjai adják. Reformtervek, reform-intézkedések, újabb kapitalista országok (pl. Olaszország) bekapcsolódása a reformokba — íme a művelődés- és oktatásügy nyugaton is mozgalmas képe.

A reform azonban a felmerülő problémák *egy részének hasonlósága* mellett is mást jelent a kapitalista államokban és mást a szocializmust építő országokban. Nyugaton a reformok csak rész-

Digitized by Google

legesek. Részlegesek abban az értelemben, hogy nem terjednek és nem is terjedhetnek ki az *egész* társadalom — különösen a *dolgozó nép* — összes fontos művelődési érdekeire. Részlegesek abban a vonatkozásban is, hogy már a tervezést — a lehetséges elképzeléseket is — megköti az uralkodó társadalmi rend, amely elsősorban a vagyonos kisebbség érdekeit érvényesíti; a megvalósításban pedig nem egyszer elvész az a kevés jó is, ami a tervezésben még megvolt.

A legtöbb egyezés a történelmileg kialakult iskolarendszer és az általános műveltség hagyományos értelmezésének bizonyosfajta eszmei kritikájában van. Elég ebben a vonatkozásban az 1957-es hamburgi nemzetközi konferenciára utalnunk, amelynek az általános képzés korszerű tartalma volt a tárgya. Ez a konferencia — többségében kapitalista államok szakembereivel — állást foglalt amellett, hogy „az általános képzés hagyományos koncepciója... szorosan összefonódott egy társadalmi elitnek elsősorban a klasszikus nyelvek és a klasszikus kultúra segítségével történő és ezt az elitet a széles néptömegektől elszigetelő kialakításával, amely ennek az elitnek a privilégiuma is volt..." Kifejezésre juttatta azt a meggyőződését is, hogy a klasszikus, azaz holt nyelvek nem képezhetik többé az általános műveltség korszerű tartalmának feltétlen részét, ezzel szemben igenis annak kell tartani „a technológia és különféle technikák ismeretét, amelyek a jelenkori civilizáció hatalmas tényezői".[1]

Más kérdés, hogy ezek a Nyugaton is meglevő és ható felismerések más összefüggésekbe ágyazódnak, mint nálunk (egyoldalú technicizmus, „amerikanizmus", stb.) s hogy másfelől sok kapitalista ország a maga hivatalos oktatásügyében tudomást sem vesz az effajta kinyilatkoztatásokról.

A lényeges az, hogy Nyugaton is érjedés megy végbe a művelődés- és oktatásügyben, részben a társadalom újabb szükségletelnek, a demokratikus erők harcának nyomására, részben — és nem utolsósorban — azért is, mert van Szovjetunió és vannak szocialista országok. A szocialista országoknak a régi iskola felett gyakorolt következetes kritikája, az új, korszerűbb iskolarendszer felépítésében elért sikerei nem tévesztik el hatásukat, s más módon gondolkodó szakembereket is gondolkodóba ejtenek.

Mindaz, ami a szocialista országokban a jelenlegi iskolareformok során történik, annál is jelentősebb, mivel bizonyos problémák Nyugaton is rendkívül intenzíven törnek a felszínre. Jellemző ebből a szempontból a tantervek[2] stabilitásának csaknem

[1] La formation générale... Hamburg 18—23 novembre 1957.

[2] Alábbiakban a műveltség kérdését tantervi vetületében és nem a kérdés teljes terjedelmében vizsgáljuk.

Digitized by Google

teljes hiánya. Amikor Roger Gal, ismert francia szakember az UNESCO 1958. évi sévresi konferenciáján azt a feladatot kapta, hogy az európai tagállamok jelentései alapján adjon összefoglalást a *középiskolai tantervek állásáról*, a lehető legnagyobb nehézségekkel találta magát szemben. Beszámolójában többször is kénytelen volt visszatérni annak hangsúlyozására, hogy „... a középiskolai tantervek állását az országok átmenetinek tekintik, ezért jelentéseik nem annyira azzal foglalkoznak, ami e téren jelenleg van, hanem inkább azzal, aminek a jövőben lennie kell." „Ez olyannyira így van — írja másutt —, hogy a tantervek jelenlegi állása helyett inkább folyamatban levő felülvizsgálatukról, sőt teljes megreformálásukról kellene szólnunk."

Akik a műveltség és az iskola kérdését a konkrét társadalmi viszonyoktól elszakítva szemlélik, azok nem egyszer krízisről, kulturális válságról beszélnek. Válságról szerintünk is lehet beszélni, különösen ott, ahol *az adott társadalmi berendezkedés* gátat emel a társadalmi fejlődés korszerű követelményei elé, s akadályozza a művelődés továbbfejlődését, az iskola gyökeres reformját is. Az oktatásügy teljes korszerűsítése, így a *tudományosság elvének*, s azzal egységben a *tudományos világnézetre nevelésnek* minden korlátozástól mentes érvényesítése, az általános műveltség értékes (és nem minden) hagyományának összekapcsolása korszerű természettudományos és általános technikai képzéssel — azoknak a megkülönböztetéseknek a felszámolásával, amelyek egyeseket már az iskolarendszer jellegénél fogva is eleve kulturálatlan „munkássá", másokat pedig eleve a munkától és a munkásoktól távolálló „értelmiségivé" avatnak —, a műveltség valóban általános elemeinek (tudományos, művészeti ,technikai alapjainak) a lakosság minden rétegére egyformán kiterjedő egységes és általános biztosítása, összefoglalva: a művelődésügy teljes demokratizálása csak ott lehetséges, ahol maga a társadalom mélyen demokratikus. Oktatási reform — a szó teljes értelmében, a mai kor követelményeinek egészét figyelembevéve — csak a társadalom forradalmi átalakításának folyamatában jöhet létre.

„Válságról" nálunk is lehet beszélni, de egészen más értelemben. Olyan értelemben, amilyen értelemben minden *növekedés*, minden fejlődés „válságok" sorozata, pontosabban: ellentmondásokon keresztül valósul meg. Az iskola elmaradása az élet új követelményeitől olyan ellentmondás, amelyet fel kellett tárnunk, meg kell és meg is lehet oldanunk. Erre adtak útmutatást Hruscsov elvtárs tézisei, s számos tanulságot a szocializmust építő országok tapasztalatai. Erre adtak útmutatást az „Irányelvek oktatási rendszerünk továbbfejlesztésére", amelyeket tavaly az egész ország megvitatott. És éppen ez a leglényegesebb különbség a nyugati

Digitized by Google

és a hazai viszonyok között. Nálunk meg is lehet oldani az ellentmondásokat. Ezek nálunk a fejlődés jelei.

Megoldásuk időszerűségét az országos vita is igazolta. Szükségességét most már törvény is erősíti. Ezzel a reform új szakaszába lépett. Eddig számos intézkedés és előmunkálat, intézményes és elméleti ösztönzés mellett is főként társadalmi ügy, társadalmi mozgalom volt. Ezt a jellegét ezután sem vetkőzi le, de most már nemcsak eszme, nemcsak elv, hanem állami kötelesség is.

Alábbiakban az iskolareform során szükségessé vált új tantervek tervezésének fő szempontjait vázoljuk. A tantervi reform az iskolareformnak csak egy része, egyik oldala. Mégis a tantervkészítő munka fő szempontjainak ismertetése sok mindent elmond a reform egészéről, szelleméről, tendenciáiról is.

I.

Tantervkészítő munkánkban különös súllyal jelentkezik *a világnézeti nevelés tantervi alapjainak biztosítása.* Nem azért, mintha ezt így szoktuk volna meg és nem is azért, mintha ez tértől, időtől, körülményektől függetlenül így lenne számunkra „kötelező", hanem azért, mert az iskolareform során komoly feladataink vannak a világnézeti nevelés *feltételeinek javítása* terén.

Lehet, hogy ez ellentmondásnak tűnik ahhoz viszonyítva, hogy évek óta különös gondot fordítunk a világnézeti nevelésre, számos kiadvány és dokumentum foglalkozik az idevágó kérdésekkel és — hogy mást ne mondjunk — tanterveinkkel szemben 1948—50 óta azt az igényt támasztjuk, hogy a marxi—lenini világnézetet sugározzák. Mit akarunk mi ezek után 1961-ben? Mi újat tudunk mondani a világnézeti nevelés annyira ismert hangsúlyozásáról?

Hangsúlyozásáról talán keveset, de *érvényesítéséről* annál többet. Ez az utóbbi ugyanis nem volt mindig arányban az előbbivel. A világnézeti nevelés követelményeinek az „előtérbe állítását" nem mindig követte a *szükséges feltételek következetes kimunkálása,* nem mindig kísérte az iskolai élet különböző oldalainak *összefüggő, elvszerű szabályozása.*

A jelenlegi reformmunkák során ki kellett mondanunk, hogy a világnézeti nevelésnek vezető szempontként való kezelése sohasem volt dogmatizmus jele, mert az iskolával szemben mindenkor — ma is — az az *elsőrendű* kérdés, hogy milyen társadalmi célokat szolgál, milyen az eszmei irányzata?[3] Ebből a szempontból az iskolareform nem jelent változást: alapvető vívmányain-

[3] Általános irányelvek a tantervek készítéséhez. Köznevelés 1960. 15. sz.

Digitized by Google

kon *továbbépítve* — és nem azokat félretolva — hangsúlyozza most különös erővel, *aktuális központi feladatként* a gyakorlati életre való nevelést.

Ugyanakkor azt is meg kellett állapítanunk, hogy *pedagógiai kidolgozottság* és *gyakorlati érvényesítés* szempontjából a világnézeti nevelés feltételei mindeddig elmaradtak a követelmény fontosságának általános tudata, ideológiai hangsúlyozottsága mögött. Sokszor azt sem tudtuk, hogy hol vannak azok a fontos áttételek, amelyek itt az elvtől a gyakorlatig vezetnek. A tantervek viszonylatában inkább az *egyes* tantárgyak mögött álló *szaktudományok* ideológiai tartalmára gondoltunk, mintsem a világnézeti nevelés „pedagógiai logikájára", s azzal együtt *sajátosan az oktatás tartalmára*. Mielőtt azonban ezekbe a tantervi, tantervelméleti kérdésekbe részletesen belemennénk, néhány megjegyzést kell tennünk a világnézet általános fogalmával és értelmezésével kapcsolatban.

A köztudatban és a köznyelvben a világnézet fogalmának olyasfajta értelmezése is meghúzódik — és azért foglalkozunk itt elöljáróban ezzel, mert a tantervi munkában tipikusan lehet találkozni ezzel a felfogással — mely szerint a világnézet döntően, vagy egyoldalúan „ideológiai-politikai" kategória, a társadalmi kérdésekben való haladó, vagy reakciós állásfoglalások rendszere. Ez persze a fogalom leegyszerűsítése, elsekélyesítése, noha a hiba nem könnyen ragadható meg. Vitán felül áll ugyanis, hogy a világnézet az osztálytársadalmakban mindig mint egy meghatározott osztály ideológiája jön létre, társadalmilag tehát osztályérdekek determinálják. Kétségtelen az is, hogy mindenfajta világnézetnek szerves része a társadalmi kérdésekben való állásfoglalás, s a világnezeti nevelés feladataihoz tartozik, hogy megalapozza a társadalmi kérdésekben való helyes tájékozódást. De a világnézet jóval szélesebbkörű, valóban az egész világot és nemcsak a társadalmi életet átfogó fogalom; a világnézet a politika alapjait adja ugyan, de nem azonos a politikával. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a marxista—leninista világnézet ideológiai jellege egy lényeges ponton különbözik minden megelőző ideológiától. A megelőző ideológiák — osztálytartalmukból következően, bár különböző mértékben — összeütközésbe kerültek a tudományossággal, a marxista—leninista világnézet viszont mint a leghaladóbb, a fejlődés objektív törvényszerűségeinek következetes tudományos feltárásában érdekelt osztály ideológiája, következetesen tudományos világnézet.

A marxista világnézet — lényege szerint — *a tudományos megismerés általánosítható tételeibe mélyeszti gyökereit*, a tudományokból táplálkozik, azokra épül, azok eredményeivel együtt fejlődik. Itt végső soron a *materialista szemlélet és a dialektikus*

Digitized by Google

módszer a döntő, bármely (természeti, társadalmi, emberi) jelenség megközelítésének tudományos módszere és az értelmezésében megnyilvánuló tudományos szellem.

A világnézeti nevelés követelménye ebből következően mindenekelőtt a *tudományos képzés* követelménye (a tudományos ismeretek oktatásának, elemzésének, általánosításának és ezzel egységben a gondolkodás megfelelő iskolázásának követelménye), egybefoglalóan és általános didaktikai értelemben: a *tudományosság* követelménye.

A követelmény tehát az, hogy a dolgokat úgy vegyük, amint vannak, semmit ne tegyünk hozzájuk, semmit el ne vegyünk belőlük (materializmus); ugyanakkor keletkezésükben és fejlődésükben, összefüggéseikben vizsgáljuk a dolgokat (dialektika), ne elégedjünk meg elszigetelt tények egyszerű közlésével, hanem tárjuk fel a tények közt húzódó összefüggéseket, majd a sokféle összefüggés közül emeljük ki a legfontosabbat. Így jutunk el az egyes fizikai ismeretektől az energia megmaradásának elvi általánosításáig; az egyes kémiai változásoktól az anyag megmaradásának általános igazolásáig; az élő világ olyan általános törvényeinek felismertetéséig, amilyen az élőlénynek környezetével való egysége, az élővilág fejlődéstani rendszere, az élő környezet átalakíthatósága az ember által; a társadalmi jelenségek megismerése során az olyan általánosításokig, mint a munka, a tömegek, az osztályharc szerepe a történelmi fejlődésben, a fejlődés szükségszerűsége, korunknak a szocializmus koraként való értelmezése. Azok az alapeszmék, amelyeket a mi ideológiánk tartalmaz, nem magányos agyvelők önkényes alkotásai, hanem az emberi történet és tudomány végső, tudományos konzekvenciái, ezért a természetükhöz megfelelő úton alapozhatjuk meg legjobban őket: azzal, hogy minden tantárgy tudományos ismeretanyagában fokozatosan megkülönböztetjük a lényegest a lényegtelentől, elvégezzük és egymásra építjük az alacsonyabb és magasabbfokú elvonásokat és általánosításokat. Mi más ez, mint a világnézeti nevelés intellektuális alapja, az oktatás és képzés lényege, leglényegesebb vonatkozása?!

E látszólag egyszerű és természetes igazságoknak nem csekély következményük van a tantervi munkára. Értelmük mindenekelőtt abban nyilatkozik meg, hogy — az iskola sajátos jellegét tekintve — nem elsőrendűen külsőségekben, nem felületi „aktualizálásokban", nem különleges, ünnepi alkalmakban kell keresni a világnézeti nevelés lehetőségeit, hanem mindenekelőtt a rendszeres oktató, képző és nevelőmunkában, így a tananyag kiválasztásában, az oktatás tartalmának célszerű meghatározásában. Ebből a szempontból a különböző tudományok legfontosabb eredményeit tartalmazó tantárgyaknak elsősorban azokat az ismeretkörö-

Digitized by Google

ket kell felölelniök, amelyek elsődleges jelentőségűek korunk tudományos világnézetében, e világnézet kialakításában.

Ennyiben a világnézeti nevelés általános tantervi irányelvvé válik, a tudományos ismeretek kiválasztásának és elrendezésének vezető elvévé.

Sokan azonban attól tartanak, hogy a világnézeti nevelés ilyen tantervi irányelvként való alkalmazása a tárgyi *ismeretek* jelentőségének csökkenésére, belső, *tudományos logikájuk* megsértésére, a klasszikus-hagyományos *műveltség* leszűkítésére vezet.

Ez az aggodalom — a fentiekből következően is — indokolatlan. A világnézeti nevelés akkor hathat torzítóan a tudományos ismeretekre, ha a tudományon kívüli principiumokból (például vallásos szemléletből, vagy nacionalista törekvésekből) indul ki. Ha azonban a valóságnak megfelelő *tudományos világkép* a követelmény, akkor *a világnézeti nevelés elve nem egyéb, mint a tudományos oktatás és képzés legsajátosabb oldalának, bizonyos lényegi vonatkozásainak kidomborítása.* Más kérdés, hogy „a" műveltségnek olyan „klasszikus", hagyományos tartalmait, amelyek a valláshoz, az elnyomó társadalmak különböző embertelen konvencióihoz tartoznak, csakugyan mellőzzük, vagy kritikailag tárgyaljuk.

Mivel azonban a mi világnézetünk a tudományok eredményein és logikáján épül fel — a világnézeti nevelés nálunk nem valamilyen, a tudományos ismeretanyagon „kívüli" többletnek a bevitele, nem kívülről jövő szubjektív-idealista, vagy éppen voluntarista álláspontoknak, s egyáltalán nem valami napi politikának az erőltetése a művelődés törzsanyagával szemben. A világnézeti nevelés azt követeli meg, hogy céltudatosan válasszuk ki a művelődés törzsanyagát, előtérbe állítva azokat az alapvető ismereteket, és szempontokat, amelyek az egyes tudományokban a legfontosabbak, s a korszerű világképnek tartópillérei. A tudományos világnézet követelménye, mint tantervi irányelv csak azt fejezi ki, hogy a tananyagban *érdemének megfelelően* kell szerepeltetni az egyes tudományokból azt, ami az *egységes világképbe* rendeződés szempontjából lényeges.

Irányelvünk nem a tárgyi ismeretek *súlyát* vagy *logikáját* veszélyezteti tehát, hanem szétforgácsoltságát és értelmetlen halmozását. Élével a pozitivizmus, az enciklopedizmus, az eklekticizmus ellen irányul, s nem általában a konkrétumok ellen.

A kérdés helyesen feltéve így hangzik: Megelégedjünk-e egy sor ismeret egyszerű *közlésével* és *egymás mellé rendelésével*, vagy inkább arra törekedjünk, hogy fontos tényektől fontos következtetésekig, jelenségektől a lényegig, véletlenektől az *alapvető törvényszerűségek* felismeréséig jussunk el, hogy az ismeretek *nézetekké*, ezek pedig *meggyőződéssé* váljanak? Vajon akkor

Digitized by Google

végzi-e jól az iskola a maga műveltséget *alapozó* munkáját, ha igyekszik megtanítani mindent, amit csak tudni lehet, ha megpróbál „mindenből egy keveset" nyújtani, s — ami ezzel együttjár — semmit sem ad mélyen, de mindent mozaikosan, felszínesen. Vagy akkor dolgozik jól, ha bizonyos *alapvető ismeretek* sokoldalú megtanítására törekszik, s az alapismeretekkel együtt olyan alapvető készségeket fejleszt ki, amelyeket a tanuló az új helyzetekben önállóan alkalmazhat?

Úgy is kérdezhetnénk, hogy vajon az egyes ismeretek *önmagukban* értékesek, céljellegűek-e, vagy pedig *funkciójukban*, vagyis azzal, hogy az embert kiszolgálják, személyiségét fejlesztik? Vajon korunk művelődési eszménye a két lábon járó enciklopedia-e, amelyben „a"-tól „z"-ig minden megtalálható, csak éppen a személyes műveltség, a *„teljesítményképes tudás" nem* — vagy az az ember, aki képes arra, hogy a műveltség konzekvenciáit is levonja, s személyes magatartásában, társadalmi aktivitásában dokumentálja? És ha kérdéseink *iránya* igaz, vajon mi szolgálja jobban a tanuló így felfogott művelődését: elszigetelt ismeretek a tantárgyakban, elszigetelt tantárgyak az iskolában — vagy az *oktatás tartalma*, mint szerves ismeretrendszer, amelyben minden ismeret feltételezi a másikat, az egész pedig *évfolyamról évfolyamra*, megannyi tantárgy *együttműködése* útján — egyéb szempontok figyelembe vétele mellett — mindenekelőtt korszerű tudományos világképpé gazdagodik és mélyül?

Ha pedig a kérdéseinkben bennerejlő módon adjuk meg a feleletet, akkor az egyes tantárgyak tervezésében el kell térni a megszokott menettől.

Nem egyszerűen a megszokott, tradicionális tananyagból kell kiindulnunk, hanem társadalmunk perspektivikus igényeiből. Nem egymástól elszigetelt tantárgyakban kell gondolkodnunk, hanem pedagógiánk cél- és feladatrendszerében. Az egyes tantárgyak anyagát nem egyszerűen a mögöttük álló szaktudományok szakszempontjainak kell alávetnünk, hanem annak a szempontnak, hogy az iskolában tanított tárgyak sorában mivel és hogyan tud legjobban hozzájárulni az illető tárgy az iskola céljainak, feladatainak megvalósításához, a tudományos világnézetre neveléshez, a gyakorlati életre való előkészítéshez. Nem az egyes szaktudományok szakszempontjait kell tehát elsősorban kielégíteni, hanem — *a szakszerűség megsértése nélkül* — azokat a szempontokat, amelyek az általánosan művelő iskolát valóban általánosan művelővé, világnézetileg nevelővé, emberformálóvá tehetik.

Tudomásul kell vennünk, hogy a műveltség nem egyszerűen a különböző tantárgyakban tanított tudományos ismeretek mechanikus összege, hanem több is, de kevesebb is ennél. Több, mert a különböző területekről szerzett „értesüléseknek" sajátos szinté-

Digitized by Google

zise, személyiségformáló összegeződése, és egyben kevesebb, mert e személyiségformáló hatás felől tekintve nem minden egyenlő fontosságú benne, ami a szakterületen belül maradva, szakszempontból még egyenlően fontos volt.

Ide kapcsolódnak a tudományos világnézeti nevelésnek olyan sajátos pedagógiai összefüggései is, amelyek pedagógiánk hatékonyságát érintik. Az erkölcsi és esztétikai nevelésre gondolunk.

Bizonyos tantárgyakban olyan ismereteket is kell nyújtanunk, amelyek erkölcsi és esztétikai ítéletünk, ízlésünk formálása szempontjából jelentősek. Ezeket az ismereteket semmi esetre sem szabad lebecsülni, mellőzni, vagy kevésbé fontosnak tartani a jellegzetesebben szaktudományi ismereteknél. Nem függhetnek attól, hogy „elférnek-e" a szorosabban szakjellegű anyagban. Ha egyszer beláttuk azt, hogy az iskola nem egyszerűen ismeretközlő, hanem emberformáló, nevelő intézmény, akkor olyan helyet kell benne kapnia az esztétikai és erkölcsi nevelésnek, amilyent megérdemel.

Fontos ez a világnézeti nevelés szempontjából is, mert nem elég, ha a világnézethez csak értelmi oldalról, csak a tudományos általánosítások felől közeledünk. Kiterjesztve tehát a kérdést azt mondhatnók, hogy gondolnunk kell minden tantárgy minden ismeretének a gyermekhez mért — emberhez szóló — közvetítésére, az értelmi hatások mellett az *érzelmi* hatásokra, a tudományos érvek mellett a *művészi megismerés* sajátos eszközeire is. Enélkül oktatómunkánk nem lehet eléggé élményszerű, nem lehet eléggé meggyőző.

Az erkölcsi és esztétikai nevelés nem különálló terület tehát a világnézeti mellett, hanem azt erősíti. Másfelől a tanulók megfelelő erkölcsi és esztétikai tudatosságának fejlődése végső soron csak megfelelő világnézeti alapokon képzelhető el.

Az élet, amelyre nevelünk, a világnézeti, az erkölcsi és az esztétikai nevelés egységét ma követelőbben veti fel, mint bármikor ezelőtt. A korszerű műveltség, amelyről szó van, az emberben nem lehet más, mint *egész*, s nem lehet egész, ha a tudományos világnézet nem képes kiterjeszteni hatályát a művelődés minden lényeges területére, nem lehet egész, ha a művelődés a maga összes eszközeivel nem erősíti e világnézetet.

II.

Eddig a tantervi munkának egyik fő oldaláról, a világnézeti nevelés tantervi alapjainak biztosításáról beszéltünk. Bármennyire fontos tényező is ez, nyilvánvalóan nem az egyetlen. A sajátosan új, most kulcskérdés-szerűen felvetődő probléma az, hogy az iskola közelebb kerüljön az élethez, a társadalom gyakorlatához, a

Digitized by Google

termelőmunkához. Ez a követelmény, amely az iskolareform középpontjában áll, lényegében *az elmélet és a gyakorlat minél teljesebb, minél fokozottabb és minél sokrétűbb összekapcsolását kívánja meg.*

Ezt a kérdést egyesek kezdettől fogva egyszerűnek látták. Úgy gondolták, hogy ha az oktatást valahogyan (akárhogyan) „összekapcsolják" valamilyen (akármilyen) termelőmunkával, akkor már össze is kapcsolták az elméletet a gyakorlattal. Ebben az elképzelésben az a hibás azonosítás rejlett, amely szerint az oktatás hagyományos anyaga minden további nélkül azonos az „elmélettel", a termelőmunka pedig — ugyancsak minden további nélkül — a „gyakorlattal", s ebben a minőségében spontán módon, már puszta jelenlétével is nevelési tényezővé válik.

Ilyen felfogás mellett természetesen fel sem merülhetett az a gondolat, hogy a gyakorlatiasságot ne csak a termelőmunkában keressék, hanem magában az elméleti oktatásban, az elméleti anyag megfelelő átalakításában, kiválasztásában és feldolgozásmódjában is, a termelőmunkát pedig ne öröktől fogva adott, hanem történelmileg az emberrel együtt fejlődő, intellektuális tartalmában egyre gazdagodó kategóriaként fogják fel, s nem utolsósorban a műveltségnek, a gondolkodásnak, az ismeretek funkcionálásának a próbáját lássák benne.

Ma sem ismeretlen az a jelenség, hogy a tanulók öt napon át többé-kevésbé öncélúan ható elvont, elméleti — s ráadásul verbalista — oktatást *hallgatnak*, a hatodik napon pedig fúrnak, faragnak, nem sokkal több értelemmel és céltudatossággal, mint amott. Ma sem ismeretlen az elméleti oktatás dogmatikus (tartalmában az élettől elszakadt, módszerében egyoldalúan *közlő*) jellege, miközben az üzemi munka külön sínpáron fut, elméleti utalások, magyarázatok nélkül, utánzás útján.

Igazságtalanok lennénk, ha ebben a dologban egyoldalúan a gyakorlat embereire hárítanánk a felelősséget. Nem erről van szó. A *legjobb* gyakorlati pedagógusok — vállvetve a különböző üzemeknek a kérdés iránt fogékony szakembereivel, a helyi párt- és társadalmi szervekkel — *kezdeményezően* léptek fel ebben a kérdésben, amely ma már a hivatalos oktatásügy fő kérdése. Áldozatos munkával teremtették meg a szükséges szervezeti feltételeit annak, hogy a tanulók addig egyoldalúan „szellemi" munkája pedagógiailag értékes kapcsolatba kerüljön a konkrét termelőmunkával. Úttörő munkájuk során olyan nehézségeket gyűrtek le, amilyenekkel már ma sem és a jövőben sem fog többé senki találkozni. Az ügy szeretete, a tanulók szeretete és a munka szeretete vezette és vezeti őket, de bizonyos határokon túl ők sem mehettek. Az oktatás és a termelőmunka intenzívebb összekapcsolásához egy sor feltétel szükséges. A reform intencióinak teljes megértése csak

Digitized by Google

egyike ezeknek; a másik: az intencióknak megfelelő korszerű központi tanterv. Ha most élesen exponálunk kérdéseket, sőt előtérbe állítunk bizonyos negatív vonásokat, ezt azért tesszük, mert a továbbfejlődés zálogát látjuk benne. A továbbfejlődés zálogát abban a vonatkozásban is, hogy ahol félreértik az intenciókat, ott próbálják meg helyesen értelmezni azokat, s még inkább abban a vonatkozásban, amely a tantervkészítők felelősségére utal.

Most a tantervkészítőknek az a feladatuk, hogy olyan terveket készítsenek, amelyek fokozottabban biztosítják az elmélet és a gyakorlat összekapcsolását magában az elméleti munkában, és a termelési gyakorlatok folyamán is. Ettől függ az, hogy az ötnapos oktatás korszerűvé váljék, nem pedig pusztán attól, hogy a hatodik napon üzembe járnak a gyermekek. Hasonlóképpen a termelőmunka is csak akkor válhat nevelési tényezővé, ha benne megfelelő szerepet játszanak a szerzett ismeretek, a különböző képességek, vagyis ha az úgynevezett intellektuális és a konkrét valóságformáló munka átalakulhat és kölcsönösen átmehet egymásba.

Ha helyesen értelmezzük a dolgot, akkor ennek az lesz az elsőrendű eredménye, hogy a gyermekek fokozatosan szert tesznek bizonyosfajta és bizonyosfokú *munka-kultúrára,* ami egész kultúrájuknak — és benne emberi magatartásuknak — egyik meghatározó eleme lesz, nem pedig csupán mechanikusan beékelt szűk, szakmai elem az általános műveltségnek egyébként változatlanul hagyott, egyoldalúan intellektuális halmazában.

Ha az elmélet és a gyakorlat kérdését nem leszűkítve, hanem korszerűen, marxista módon vetjük fel, akkor észre kell vennünk a jelentésükben bekövetkezett változásokat. Az elmélet ma már nem ön-érték, nem öncél. Az elméletnek, az ismeretnek — amennyire lehet — a gyakorlatból kell fakadnia és mindenképpen erre kell visszahatnia. Az elmélet „vezérfonal a cselekvéshez", értéke tehát attól függ, hogy cselekvéshez vezet-e, emeli-e annak színvonalát. A gyakorlat viszont — amelynek az elméletet alárendeljük — nem akármilyen gyakorlat, nem az elmélet prakticista módon felfogott ellenlábasa, hanem elméletileg megalapozott gyakorlat. Mindenekelőtt: *korunk tudományos alapokon mozgó természet- és társadalomátalakító gyakorlata.* Előkészíteni az ifjúságot erre az emberi-társadalmi gyakorlatra, amely ti. a természet és a társadalom átalakítására irányul — *ez az iskola legsajátosabb, szocialista értelmében általánosan művelő feladata.*

Az elmondottakból világosan következik, hogy a természettudományos tárgyak nem eredeti mivoltukban alkotnak valamiféle „privilégizált", egyre jobban előtérbe kerülő tantárgycsoportot, hanem attól függően: mennyire hajlandók és képesek arra, hogy az elméleti természettudomány alapvető tudományos törzsanyagától való elszakadás nélkül, sőt éppen arra építve — *bátran*

Digitized by Google

előrelépjenek az ember társadalmi (jelen esetben termelési) gyakorlata, a technika és technológia általános kérdései felé, mennyire tudnak ebben a vonatkozásban alapozó, általánosan művelő tárgyakká lenni. (Politechnikai képzés.)

A „humán" tárgyakat sem lehet „holt tőkének" tekinteni, pusztán azért, mert nincs közvetlen közük a technikához és a technológiához. Rangos helyet foglalnak el a tantárgyak sorában, ha bátran előrelépnek — a tudományosság megsértése nélkül, sőt erre építve — az ember társadalom- és ember-átalakító gyakorlatának kérdései felé, ha tehát nemcsak a multat mutatják meg, hanem azokat a törvényszerűségeket is, amelyek a múltból a jelenen át a jövőbe vezetnek, ha nemcsak a belső, „lelki" embert, hanem a társadalmi küzdelemben aktívan részt vevő embert is fejlesztik.

Teljesen téves, vulgáris elképzelés az, hogy a reform egyoldalúan a természettudomány, a technika javára billenti a mérleget, hogy a „humán"-tárgyak, s velük maga az ember rövidséget szenved. A *gyakorlat* szempontja nem ilyen szűk. Nekünk nemcsak a természetet kell átalakítanunk, hanem a társadalmat, az embert is. Most válnak a „humán"-tárgyak igazán humántárgyakká, a szocialista humanizmus, a korszerű világnézet, az ideológiai-politikai nevelés jegyében. A világnézeti és politikai nevelés a társadalmi gyakorlatra való általános előkészítésnek sajátos, a termelésnél nem kevésbé fontos „humán" oldala.

Ugyanakkor ez a nevelés *élőbbé* válik a társadalmi-termelési gyakorlatba való konkrét bekapcsolódás által. A tanulók világnézeti és politikai nevelése a gyakorlati tevékenységek szélesebb bázisán folyhat, mint eddig. Márpedig a személyiség a tevékenységben formálódik igazán.

III.

Máris előttünk áll azonban a nagy kérdés: honnan vegyük az „időt" és a „teret" ennyi új követelmény kielégítéséhez? Hiszen a természettudományok törzsanyagára fokozottabban lesz szükség, mint eddig, s „ráadásul", az innen származó ismeretanyagot el kell vinni egészen a gyakorlati alkalmazásig, a technika és a technológia alapjainak tanításáig.

Hasonló kérdés mered elénk a „humán" tárgyak területéről is. Bármilyen fontosak a társadalmi fejlődés törvényei, nem lehet meztelenül, szociológiai sémákként tanítani őket, hanem a konkrét történeti, s részben irodalmi, földrajzi, művészeti anyagból kell kiderülniük. Viszont „pluszként" jelentkezik itt a legújabb kor állandóan növekvő története, irodalma, művelődési anyaga. Ahogyan a természettudományokban a technika, a technológia felé bővül a tudnivaló, úgy itt a jelenkor tanításának súlya növekszik,

Digitized by Google

s megköveteli, hogy általános eligazítást adjunk napjaink friss, égető kérdéseiben is.

Végül tagadhatatlan, hogy a közvetlen gyakorlati munkaoktatás bevezetése új tantárgyat jelent az általános iskolában, a középiskolákban pedig egy teljes tanítási nap „elvételével" jár. Elkerülhető-e ilyen körülmények között a művelődési színvonal esése, illetőleg a túlterhelés?

Némelyek újra és újra nekünk szegezik a kérdést: hogyan képzeljük a tananyag korszerűsítését, a tananyag csökkentésével egyidejűleg? Ezek a mennyiség növekedésében látják a korszerűséget. Nekünk azonban más a véleményünk erről. Véleményünk szerint a korszerűség legalább annyira megkövetel bizonyos elhagyásokat és összevonásokat, mint bővítéseket.

Korszerűsíteni a tanterveket akkor is kellene, ha a konkrét munkaoktatást nem vezetnénk be, akkor is tehát, ha nem kellene heti egy napot erre a célra felszabadítanunk. Ebben az esetben is *csökkenteni* kellene az anyagot, például azzal; 1. ami elévült; ami már nem igaz, mert a tudomány előrehaladása megcáfolta; 2. ami jelentőségében összezsugorodott, mert száz-kétszáz évvel ezelőtt még sok mindenhez kellett ugyan, de ma már túlhaladt rajta a társadalmi fejlődés; 3. ami túlságosan részletes, túlságosan szakjellegű, az általános műveltség azonban nem szakműveltségek mechanikus összege, hanem különböző szaktudományok leglényegesebb mondanivalóinak sajátos ötvözete.

A tudományok fejlődése nem fogható fel pusztán izolált ismeretek állandó mennyiségi felhalmozódásaként, hanem csak úgy, hogy bizonyos pontokon megváltozik a tudományok szemlélete, módszere, szerkezete, más tudományokhoz való viszonya is. Új felfedezések fényében régebben fontosnak tartott összefüggések elévülnek, vagy elvesztik korábbi jelentőségüket. A tantervek fejlődése azonban — a tradicionalizmus és a szaksovinizmus erői folytán — a tudományos fejlődésnek csak mennyiségileg növekvő oldalát szokta kifejezésre juttatni, jóllehet a fejlődés teljes megértése nem mechanikus pluszokat, hanem korszerű *koncepciót* igényel.

A korszerű tantervi koncepció kialakításában nemcsak a szüntelenül bővülő részismeretek mennyiségi nyomásával és ennek megfelelő óraszámköveteléseivel jelentkezhet a szaktudomány, hanem — ha hivatása magaslatán áll — legalább ennyire a fejlettebb, a magasabb és megalapozottabb áttekintés egyszerűsítéseivel is. Ha az adott szaktárgynak az általános műveltség korszerű értelmezése szempontjából legfontosabb kérdéseit minőségileg bátran, mennyiségileg mértéktartóan jelöljük meg, választjuk ki és érdemüknek megfelelő időt szánunk rájuk, akkor ez többet ér, nagyobb eredmények elérésével kecsegtet — még a szaktu-

Digitized by Google

domány utánpótlásának jól felfogott érdekeit tekintve is —, mint ha szűk szakmai szempontoktól lenyűgözve, teljességre törekszünk.

Emellett az oktatás tartalmának pedagógiai értelemben való korszerűsítése azt is megköveteli, hogy a szükséges ismereteket valóban *tantárgyakká szervezzük, és* — mint ezt a pedagógia régóta és nem ok nélkül tanítja — *a tantárgy rendszerének kialakításában ne másoljuk mechanikusan a tudomány rendszerét.*

Tennünk kell ezt azért is, mert a különböző tantárgyak az iskolában valóban nem az egyes tudományok előretolt hídfőállásai, hanem mindenekelőtt eszközök arra, hogy kialakítsuk *a tanulók tudományos világnézetét, s tudományos igényű és ugyanakkor gyakorlati hatékonyságú eligazítást adjunk nekik a modern termelésben.* Nem szabad tehát, hogy a tantárgyak anyagának szervezése kizárólag a szaktudomány szakszempontjainak és szakembereinek nyomása alatt menjen végbe, hanem legalább ennyire érvényesülniük kell benne az általános pedagógiai szempontoknak is.

Itt utalnunk kell azokra az összefüggésekre, amelyek *az oktatás tartalma és módszerei* között állnak fenn. Naív dolog azt képzelni, hogy az oktatás tartalma önmagában is nevel, elvégzi a munkát pedagógus és gyermek közbenjötte nélkül.

Még nincs elintézve a dolog azzal, hogy beírjuk a tantervbe korunk leghaladóbb tudományos tételeit. A cél ugyanis nem a tanterv tudományos hitele — bár ez igen fontos —, hanem a gyermek valóságos tudása, készségei, képességei, s más téren — meggyőződése. Hogy pedig, egy magában véve igaz tudományos tételből *a gyermek számára* igaz, sőt meggyőző tétel legyen, ahhoz nem elég pusztán a tétel tudományos logikájára támaszkodnunk, figyelembe kell vennünk a gyermekek életkori sajátosságait, megismerő erőik fejlettségi fokát, előzetes ismereteiket, érdeklődésüket.

Az igazi ismeret nem pusztán szavakból származik, hanem tapasztalásból is. Ezért nem elég, ha elmondjuk a dolgot, hanem be is kell mutatni. Mi több: az oktatás *folyamata* akkor korszerű, ha biztosítja, hogy a gyermek tapasztalatokat szerezzen, ha a tanár nem helyettesíti, hanem vezeti ezt a tapasztalatszerzést, ha a gyermek meglevő tapasztalataiból és e tapasztalatok elemzéséből, korrigálásából, kiegészítéséből indul ki, és így vezeti a gyermeket a tudományos absztrakciók irányában. A további feladat az, hogy az egyszer, egyesek által már megértett összefüggést az egész osztály, a *túlnyomó többség sajátjává tegyük,* azaz ne csak *megértessük,* hanem sokoldalúan gyakoroltassuk, *a készség fokára* emeljük. Az alapvető ismeretektől eljuttatni a tanulókat az alapvető készségekig: óriási pedagógiai munka. Nem annyira sok anyagot igényel, mint inkább sok időt.

Digitized by Google

Amikor a tantervet a „realitások" szempontjából vizsgáljuk, nem egyszerűen azt vizsgáljuk, hogy a tananyag *a tanár által* „elvégezhető"-e, hanem azt, hogy a gyermekek megismerő tevékenységét, aktivitását és életkorát figyelembe véve elvégezhető-e?

A tantervben most *funkcionáló* ismereteket, („teljesítményképes tudást") tervezünk, vagyis a *készségek* és *képességek* fejlesztését is tervezzük. Ezért kevesebb ismeretet kell terveznünk, mint amennyi közönséges értelemben — szajkózás útján — „elvégezhető". Nekünk nem az a fontos, hogy mit „tud" a gyermek, ha „visszakérdezik", hanem az, hogy tudja-e önállóan alkalmazni ismereteit. Ehhez pedig nemcsak az kell, hogy meghatározott ismeretanyagot „megtanítsunk" neki, hanem az is, hogy *megismerő erőit, készségeit, képességeit rendszeresen fejlesszük.*

Az oktatási folyamat ilyen készség — és képességfejlesztő oldalának, tehát a *képzésnek* a hangsúlyozása egyike a reform legidőszerűbb és leglényegesebb szempontjainak. Igen jelentős a gyakorlatiasság szempontjából is, s ez a „humán" tantárgycsoport korszerűsítésén és a munkaoktatás bevezetésén túl az egész oktatómunka korszerűsítését is megköveteli.

Mindezt figyelembe véve talán valamivel kedvezőbb színben tűnik fel és érthetőbbé válik a maximalizmus ellen vívott elszánt és egyesek által túlzottnak tartott harcunk.

Az a maximalizmus, amely iskoláinkban hagyományosan uralkodik, a színvonalat abban látja, hogy a tanuló egyidejűleg minél több részismeretet birtokoljon és tudjon felidézni, tehát fejlett emlékezőtehetséggel és enciklopedikus befogadóképességgel rendelkezzék. A *másik* oldalon: a tanulók személyiségével, képességeivel és neveltségével szemben azonban ez a szemléletmód nem támaszt nagy követelményeket. Maximalizmus az ismeretanyag tekintetében, minimalizmus a nevelésben — így áll a kérdés jelenleg.

A jövőben nem egyszerűen az ismeretek mennyiségén és részletezettségének fokán akarjuk mérni a színvonalat, hanem azon, hogy mennyire biztos *a tanulók minél nagyobb többsége az alapvető ismeretekben,* mennyiben szerezték meg a *legfontosabb készségeket* az önálló ismeretszerzés és a konkrét munka területén, mennyire tudnak önállóan és helyesen gondolkozni, igaz üggyel együttérezni, milyen fokon áll önmagukkal szembeni igényességük, a közösség szolgálatára való készségük, emberi magatartásuk. A pedagógia szempontjából ez az igazi színvonal-probléma. És a szocialista pedagógia szempontjából különösen.

Az oktatás ilyen reformja ma már törvény. A megfelelő tantervek készítése folyamatban van. A döntő tényező — a pedagógus, aki megérti és magáévá teszi a reformot, s mindennapi, áldozatos munkájában „aprópénzre váltja" annak irányelveit.

Digitized by Google

Emlékezés a régi Társadalmi Szemlére*

Írta SÁNDOR PÁL

1931 tavaszán nyolc-tíz fiatalember jött össze a Katona József utcában egy kis garzon-lakásban: költők, írók, újságírók, szociográfusok, orvosok.

A házigazda röviden ismertette az összejövetel célját. Arról beszélt, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdeniök az alkotó értelmiségieknek. Súlyosan nehezedik rájuk az államhatalom a maga cenzúrájával, minden haladó gondolatot eltipró jogrendszerével és erőszak-szervezeteivel, amelyek még ezen a jogrendszeren is könnyen túlteszik magukat. Aztán a kiadók és szerkesztők — nem akarván összeütközésbe kerülni a törvénnyel — még szűkebbre vonják a tevékenységi kört és jóval az adott lehetőségek határán innen, mintegy biztonsági tartalékként, a senki földjét teremtik meg a hivatalos cenzúra és saját cenzúrájuk között. Tetézi mindezt a szabad gondolatot már csirájában elfojtó öncenzúra, amely — minthogy az állami és kiadói cenzúrahatárokat nem lehet pontosan ismerni — jóval közelebb állítja fel a tilalomfát, mint ahol annak lennie kellene. E hármas, egyre jobban szűkülő abroncsot kell áttörniök azoknak, akik tehetségüket és tollukat nem saját érdekeik, hanem az emberiség haladásának szolgálatába akarják állítani. Szabad fórumot kell tehát teremteni, amely nem vet számot a kiadók és szerkesztők aggodalmaival és elmegy a törvényadta lehetőségek végső határáig, sőt azt is kockáztatja, hogy szellemi határsértést követ el.

Így szólt a házigazda. De e szavak mögül is kihallatszott azok igazi értelme és az összegyűlt társaság — dicséretére mondjuk — éppen ezt az igazi értelmet fogta fel. Az öncenzúra nélküli szónoklat ugyanis valahogy így hangzott volna:

A Tanácsköztársaság fegyveres leverése szétzúzta az egyesült szocialista-kommunista pártot. A kommunisták azonban hamarosan kiheverték a súlyos csapást. Mind az emigrációban, mind itt-

* Sándor Pál előadása elhangzott a Magyar Sajtó Házában a Társadalmi Szemle megjelenésének 30. évfordulója alkalmából rendezett emlékesten, 1961. június 27-én.

Digitized by Google

hon aránylag rövid idő alatt lábra álltak a Kommunisták Magyarországi Pártjának szervezetei. A kongresszus körvonalazta a párt feladatait, kijelölte a követendő utat és ennek segítségével az illegális KMP fokozatosan megerősödött.

A következő lépés a tömegbefolyás biztosítása és kiszélesítése volt. Ennek eszköze az illegális és legális munka összekapcsolása, megfelelő kombinálása. Ez a munka — Engels útmutatásai alapján — három területen folyt: a politika, a gazdaság és a kultúra területén.

Legelőször a politikában mutatkoztak eredmények. A párt törekvése találkozott azoknak a munkásoknak az akaratával, akik nem voltak hajlandók „kérges tenyerüket" a véreskezű Horthy felé nyújtogatni — mint azt a jobboldali szociáldemokraták tették, élükön Vanczák Jánossal —, akik nem kötöttek paktumot Bethlennel, mint Peyer Károlyék, hanem a megnehezedett körülmények ellenére is következetesen vívták az osztályharcot mind a Horthy—Bethlen rendszer, mind pedig a finánctőke, a GYOSZ és a Hitelbank összeszövődött monopolistái ellen.

Így jött létre 1925-ben a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, amely majdnem három éven keresztül a legalitás keretei — igaz: szűkreszabott keretei — között marxista—leninista alapon vezette a baloldali munkásság, a kommunisták, baloldali szociáldemokraták, szakszervezeti vagy a szakszervezetekből kizárt munkások harcait. A sikerek láttán egyre súlyosbodó hatósági terror, a vezetőgarnitúra letartóztatása, a pártnak tapasztalt vezetőitől való megfosztottsága és a sok provokáció az MSzMP mozgalmának hanyatlásához, majd elhalásához vezetett.

Ekkorra azonban már más fronton, új szervezeti keretek között, ismét fellendült az illegális párt által vezetett, vagy legalábbis általa befolyásolt osztályharc. Ennek alapját most már nemcsak azok a tömegek adták meg, amelyek — elégedetlenül az osztályárulást súroló, sőt nemritkán ténylegesen osztályáruló jobboldali szociáldemokrata vezetéssel — ösztönösen új harci szervezeteket kerestek, hanem az 1929-ben kitört általános válság sújtotta munkanélküli vagy munkanélküliségtől fenyegetett munkástömegek harckészsége is.

A harc fő területe így a gazdaság lett és ez abban nyilvánult meg, hogy a szakszervezetekben ellenzéki csoportok alakultak, amelyek a vezetést baloldali irányba igyekeztek szorítani. Más csoportok pedig kiváltak az anyaszervezetekből és önálló szakszervezeteket alakítottak. Ilyen kikristályosodási ponttá növekedett az addig látszatéletet élt szindikalista Általános Munkásszövetség, amelyben főleg az építő- és cipészmunkások, valamint a segédházfelügyelők tömörültek és amelynek vezetése egy rövid

Digitized by Google

időre a baloldal kezébe került; vidéken pedig a bányászok és kubikusok törekedtek önálló szervezetek alakítására.

A Munkanélküliek Országos Egységbizottságának 1930 januárjában történt felállítását hamarosan (1931 tavaszán) követte az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéknek, mint az ellenzéki mozgalom központi szervének a megalakulása, amely szervezetei útján, valamint központi lapjában („Ellenzéki Munkás") és szakmai lapjaiban nemcsak gazdasági, hanem politikai követelésekért is síkra szállt, s jó pár éven át legális és féllegális tömegbázisát alkotta a KMP-nek.

Ezzel párhuzamosan, s ezzel többé-kevésbé szoros kapcsolatban folyt a harc a kommunista párt követeléseiért a munkásság kultúrszervezeteiben is. Az eszperantistáknál, a Természetbarátok Turista Egyesületében, a Munkás Testedző Egyletben, az Alkoholellenes Munkásszövetségben nemcsak kommunista csoportok alakultak, amelyek szemináriumok, előadások, rendezvények tartását biztosították, hanem voltak olyan szervezetek, amelyekben a kommunisták a vezetést is meg tudták szerezni. A gödi dunaparton, a Szentendrei szigeten és a budai hegyekben tartott előadásokat, kultúrműsorokat, monstre-túrákat stb. ma már külön fejezet illeti meg a KMP történetében, oly nagy jelentőségűek voltak.

A mozgalom szükséglete kitermelte a maga sajtóját, a három éven át megjelent „100%" és a rövidebb életű „Forrás" című irodalmi, művészeti és elméleti folyóiratokat és különféle öntevékeny, az illegális párt ideológiáját propagáló kulturális csoportokat, színpadi kísérleteket, szabad kórusokat stb. A sokoldalú, szerteágazó szervezetek és tevékenységek számára irányelveket és elméleti útmutatást adó, emigrációban készült ideológiai folyóirat, az „Új Március" csak szórványosan vagy rendszertelenül jutott be az országba, s nyújtott a párttagság számára eszmei és gyakorlati segítséget. Egyre sürgetőbbé vált egy olyan központi orgánum megteremtése, amely most már ne főleg irodalmi és művészeti, általános kulturális problémákon keresztül, hanem közvetlenül a társadalomtudomány nyelvén szélesebb tömegekhez szóljon és marxista—leninista tudományos szellemben nevelje őket.

Így született meg harminc évvel ezelőtt a Társadalmi Szemle, mely nyíltan hirdette a lenini elveket: forradalmi elmélet nélkül nem lehet forradalmi mozgalom sem és az elmélet a cselekvés vezérfonala.

A Társadalmi Szemle, mint úgynevezett „nem időszaki sajtótermék" azaz tízszer egy évben megjelenő folyóirat, három éven keresztül jelent meg. A sajtótörvénynek az a hézaga, amely lehetőséget nyújtott ilyen külön engedély nélküli lap megjelenésére, több ízben arra késztette az ügyészséget, hogy vádat emeljen a lap

Digitized by Google

szerkesztője ellen. Ezek a próbaperek felmentéssel végződtek, mert a szerkesztőség pontosan betartotta azt az előírást, hogy két szám megjelenése között 33 napnak kell eltelnie, tehát nem követett el vétséget. Ezeket a pereket a kormány annak a dokumentálására használta fel, hogy itt lényegében mód nyílik a sajtótörvény kijátszására, a törvényt tehát meg kell változtatni, s ez néhány évvel később, az előzetes cenzúra intézményesítésével azután meg is történt.

Miről írt a Társadalmi Szemle? Melyek voltak a lapban tárgyalt legfontosabb kérdések? Ugyanazok, amelyek az osztályharcos munkásmozgalomnak is legégetőbb problémái voltak. Mindenekelőtt a munkásegység, az egységfront kérdése, amely olyan mértékben kapott súlyt és teret a folyóirat hasábjain, ahogyan a nemzetközi munkásmozgalomban előtérbe került.

Éles volt a küzdelem a reformista szociáldemokrata és a forradalmi kommunista pártok között azokban a nyugateurópai országokban — Olaszországban, Franciaországban, de különösen (1933 előtt) Németországban —, ahol nagy és erős kommunista párt állt a szociáldemokratákkal szemben. De még nehezebb volt az egységfront-politika érvényesítése ott, ahol viszonylag kis kommunista párt vette fel a harcot a félig-meddig uralkodó szociáldemokrata párttal. Így volt ez Ausztriában, ahol a szociáldemokrata párt az „egységfront" nevében a kommunista pártot egyenesen önálló létének megszüntetésére hívta fel. Még nehezebb volt az egységfrontért folytatott harc ott, ahol a kommunista párt illegális volt és a szociáldemokrata párt úgyszólván munkásmozgalmi monopóliumot élvezett, mint Magyarországon, ahol a jobboldali pártvezetőség a kommunisták egységfront-felhívására azzal válaszoltak, hogy a magyar munkásság egységes — egységesen tömörül a szociáldemokrácia zászlaja alatt. A Társadalmi Szemlének ebben a helyzetben az volt a legfőbb feladata, hogy elméletileg és konkrétan is újra meg újra kimutassa: nem a mindenáron, hanem a marxizmus alapján való egység az igazi munkásegység.

Ebből az álláspontból, de a munkásmozgalom eminens érdekéből kifolyólag is szükségessé vált a MSZDP elméletének és gyakorlatának marxista bírálata, amely a Társadalmi Szemle tevékenységének második súlypontját alkotta. Ehhez bőségesen szolgáltatott anyagot a szociáldemokrata párt jobboldali vezetősége hiszen a fennálló hatalomhoz való simulásának attitüdjei, antimarxista „elvi" megnyilatkozásai könnyűvé tették a leleplezést.

De a Társadalmi Szemlének nem is nagyon kellett erőlködnie, hogy a jobboldali opportunistákat leleplezze: ők maguk is éppen eléggé leleplezték magukat, amikor a Társadalmi Szemle egyik szerkesztőjét, Madzsar Józsefet nagy sajtónyilvánossággal alátámasztva zárták ki a MSZDP-ből — a kizáró határozatban

Digitized by Google

szemrehányást tettek a rendőrségnek és az ügyészségnek, amiért „nem vették észre, hogy a Szemlét bolsevisták írják" — s akiket egy másik cikkben, mint „kalandorokat, fantasztákat, megfizetett bérenceket, útszéli betyárokat, hitvány politikai szédelgőket" aposztrofáltak.

A Társadalmi Szemle óvakodott attól, hogy hasonló hangnemet üssön meg, és midőn hangsúlyozta, hogy a jobboldali vezérek nem azonosak a szociáldemokrata mozgalommal, elméleti elemzésekkel igyekezett kimutatni, hogy a jobboldaliság a proletárérdekeket veszélyezteti. Ezt tette a folyóirat akkor, amikor azt taglalta, hogy az ausztromarxista Max Adler szociológiai és gnoszeológiai elmélete „lényegében a marxizmus likvidálását" célozza, amikor a hegeli dialektika jelentőségét hangsúlyozta a marxista elmélet számára, vagy amikor a bernsteini revizionizmus akkori örököseit idézte. Sőt emelkedett elvi síkon maradt akkor is, amikor a Népszava „kitörő lelkesedéssel" fogadta a kapitalista integrációs törekvéseket, amelyek célja egységes keleteurópai bázis létrehozatala volt — nem az erősödő fasizmus terjeszkedésének meggátlására, hanem a szocializmust építő Szovjetunió ellen.

A Szovjetunió eredményeinek ismertetése volt a lap harmadik fő témaköre. A Társadalmi Szemle ellen indított politikai per előkészítő iratai között volt egy másfélszáz oldalas tanulmány — Sombor-Schweinitzer alkotása —, amely pontos statisztikai kimutatást közölt arról, hogy a Társadalmi Szemle közleményeinek körülbelül 30 százaléka a Szovjetunióról szól. Ezzel azt akarták bizonyítani, hogy a Társadalmi Szemle „szovjet propagandairat".

A második ötéves tervet sikeresen teljesítő, a szocialista társadalmat megvalósító Szovjetunióról írni — nyilvánvalóan azt jelentette, hogy a nemzetközi munkásmozgalomnak kézzelfogható bizonyítéka van arról, mily hamis volt a bernsteini jelszó: a mozgalom minden, a cél semmi. A cél, a szocialista társadalom, már nem ködbevesző vágyálom többé; nem arra kell biztatni a munkásokat: harcoljanak a jobb jövőért, hogy gyermeik, unokáik mentesek legyenek az elnyomástól és kizsákmányolástól. Íme, van ország, ahol megszünt a kizsákmányolás, a termelési anarchia, a munkanélküliség! Sőt, amikor a kapitalizmus soha nem látott arányú válsággal küzködött, amikor a termelés a felére esett vissza és tízmilliók szenvednek a munkanélküliségtől — van egy ország, amelyet nem érint a nemzetközi válság, ahol tovább emelkedik a termelés és az életszínvonal. Eldőlt tehát a munkásmozgalom nagy kérdése, a gyakorlatban bizonyosodott be, hogy a termelőerők kinőttek az egyéni kezdeményezés és vezetés alól, igazolódott az a tétel, hogy a szocializmus magasabbrendű társadalmi forma, mint a kapitalizmus, hogy az emberek szükségleteinek kielégítéséhez nincs szükség kapitalizmusra és kapitalistákra. Egy-

Digitized by Google

szóval a marxi szocializmus most már nemcsak annyit jelent, hogy az utópiából tudomány lett, hanem annyit is, hogy a tudományból valóság lett.

Lehetetlenség lett volna minderről hallgatni. A probléma nem is ez volt, hanem az: hogyan lehet beszélni róla. S a Társadalmi Szemle megtalálta a módját, hogyan írja meg a szocialista építés nagyszerű eredményeit úgy, hogy az ne hasson „propagandaként". Először is az „objektív", magát elhatároló modor volt az, amely többé-kevésbé mentesítette a szerzőket a jogi következményektől; tehát a száraz adatok felsorolása, nemzetközi statisztikák közlése, amelyekből természetesen olyan nagy ország adatai sem hiányozhattak, mint „Oroszország". Később azonban a puszta összehasonlítás is (mint pl. a „Kétféle szociálpolitika" című cikkben Németország és „Oroszország" egészségügyi és szociálpolitikai adatainak a szembeállítása) magára vonta az ügyészség figyelmét.

A további módszer: nyugati, köziamerten polgári lapok és folyóiratok közleményeinek átvétele. Ennek kettős előnye is volt. A még nem meggyőződéses olvasó látta, hogy ezeket a sikereket, amelyeket a Szovjetunió elér, nem mi, hanem elfogulatlan, sőt gyakran velünk szemben elfogult polgárok állapítják meg. És a hatóságok sem köthettek bele, hiszen nem mi mondtuk ezt és nem szovjet szerzők voltak az írói ezeknek a közleményeknek, hanem a szovjetrendszerrel szembenálló újságírók és tudósok. Főleg ilyen természetű és eredetű cikkekből készült azután a Társadalmi Szemlének egyik különszáma, amelynek címlapján keresztben, nagy vörös betűkből, ez a felírás állt: „A mai Oroszország".

Egy másik különszám „Az új világháború" ellen szólt. Ennek a számnak az volt a bevezető sorokban a mentőöve, hogy senki sem akarhat új háborút; így az ügyészség sem vállalhatta annak az ódiumát, hogy perbe fogja a béke védelmét szolgáló közleményeket, egyszóval, hogy háborúra uszít.

Számbavéve a tárgyalt kérdéseket, az uralkodó osztály elleni harc volt a legnehezebb és kívánta meg a legtöbb fondorlatot. A lap egész tevékenysége rácáfolt arra a jobboldali szociáldemokrata részről hangoztatott vádra, hogy míg ők a burzsoázia ellen „harcolnak", addig a Társadalmi Szemle mellékhadszintereken puffogtatja el érveit, s őket támadva, erejüket gyöngítve, a fennálló hatalom potenciális szövetségesévé válik. Nos, a lap nem takarékoskodott az egyenes támadásokkal sem, mint azt a „Gömbös miniszterelnök" című cikk tanúsítja, amely Gömbösnek Hitlert és Mussolinit nyiltan kiszolgáló politikáját elemzi. A „Marxizmus és parasztkérdés" sem kerülte meg az uralkodó osztály legfájóbb pontját, a munkás—paraszt szövetség kérdését, a Quadragesimo Anno pápai enciklika megjelenése alkalmából írt tanul-

Digitized by Google

mány pedig az egyház klerikál-fasiszta törekvéseit állította pellengérre.

Az egyre fokozódó hatósági nyomás nem az égető problémák elől való kitérésre, hanem a frazeológia megválasztásában való ügyeskedésre késztetett. A törvény például (az „osztályellenes izgatás"-ról szóló ponttal) védte a kapitalista osztályt, de nem védte a „kapitalizmust" mint társadalmi formát. S midőn kockázatossá vált támadólag írni a „fasizmus" ellen, akkor következetesen behelyettesítettük e fogalmat a „szervezett regresszió" kifejezéssel. Általában, sajátos szóhasználat alakult ki, amely tárgyául szolgálhatna egy stíluskritikai tanulmánynak. Ennek során újra meg újra azt a dialektikusnak mondható problémát kellett megoldani, hogy a lap olyan nyelven írjon, amelyet az „egyszerű munkások" megértenek, de az ügyészség nem ért meg, vagy ha meg is érti, bonyolult mondatszerkezetei, sajátos mondanivalóját csak sejtető stílusa, szimbolikus utalásai miatt nem akadhat fenn rajta.

De hogy az olvasó a félig kimondott szavakból, célzásokból és interpunkciókkal jelzett elhallgatásokból is értett, arra következtetni lehetett abból a sikerből és nagy hatásból, amelyet már az első számok keltettek. A lap 3500 példánnyal indult, a példányszámot aztán hamarosan 5000-re kellett felemelni (abban az időben szinte csillagászati szám volt ez egy folyóiratnál), s egyes különszámokból (mint „A mai Oroszország", „Az új világháború" stb.) utánnyomást is kellett készíttetni. Azokból a közlésekből és vidéki levelekből, amelyek a szerkesztőségbe befutottak, arra lehetett következtetni, hogy egy-egy példány legalább tíz-tizenöt olvasó kezén megy át.

E sikerben persze nagy része volt annak a lelkes munkás-terjesztőgárdának, amelyet még a „100%" szervezett meg és amelyet — minthogy a „100%" szerkesztőjének a letartóztatása és a lap hatósági elnyomása is szinte érintetlenül hagyta a terjesztőgárdát — a Társadalmi Szemle örökölt. Önfeláldozó, szemfüles és derék elvtársak voltak ezek; jórészt ők végezték a szakszervezeti ellenzék lapjainak a terjesztését is, és nagy gyakorlatra tettek szert a hatóságok kijátszásában. A nyomdák ugyanis szigorúan ragaszkodtak az előírásokhoz — a tulajdonos többnyire nem óhajtotta kockáztatni az iparengedélyét, bár ennek az ellenkezőjére is volt nem egy példa —, s csak akkor adták ki a példányokat, amikor az ügyészi példányon rajta volt a pecsét: „Terjeszthető".

Eleinte, míg az ügyészek figyelmeztetést nem kaptak, aránylag könnyen mentek át a cenzúrán ezek a füzetek, minthogy a nyomda a legkülönbözőbb kereskedelmi és egyéb nyomtatványok közepette küldte be az ominózus kiadványokat és többnyire ki-

Digitized by Google

sebb beosztottak, hivatalsegédek bélyegezték az engedélyeket, szinte automatikusan. Rendszerint csak akkor koboztak el valamit, ha a rendőrség avatkozott be. Előfordult az is, hogy a rendőrség a saját hatáskörében hajtott végre elkobzást, az ügyészség csak utólag, vagy még akkor sem hozott döntést. Hogy a két intézmény között rivalizálás, nézeteltérés és feszültség uralkodott, az nem egyszer észlelhető volt, s ezt kamatoztatni lehetett az ügy érdekében. A nyomdának elég volt egy telefon, hogy „megvan a pecsét" — s a készenlétben álló terjesztők már ugrottak is, és cipelték ki a kötegeket a nyomdából.

Ötven-hatvan példány egyébként mindig gondosan félre volt téve a nyomdában, hogy ha esetleg bekövetkezik az elkobzás, a rendőrség azt lefoglalhassa. Ha semmit sem tudtak ugyanis lefoglalni, akkor dühösek voltak, durváskodtak és feljebbvalóik szemrehányásától tartva, házkutatásokat tartottak a gyanúba fogott terjesztő elvtársaknál, hogy lefoglalt példányokat produkáljanak. Ha azonban a nyomda „előzékenyen" rendelkezésükre bocsájtott egy-egy köteget, akkor megelégedtek ezzel és nem nyomoztak további példányok után.

Később a rendőrség a 33. nap közeledtével civil őrszemeket állított fel a nyomda szomszédságában, és akár volt elkobzás, akár nem — lefoglalta a példányokat és előállította a kézrekerített terjesztőket. Ez ellen az volt a védekezés, hogy a kötegek jórészét keresztüldobálták a szomszéd ház palánkján és a csomagokat ennek a háznak a másik utcára nyíló kapuján vitték el. De jól álcázott csomagok az őrök szeme láttára is kikerülhettek a nyomdából.

Ezzel azonban még nem fejeződött be az a feladat, hogy a lap eljusson az olvasókhoz. A nehézségek a legkülönbözőbb természetűek voltak. Munkások között az üzemekben, szak- és pártszervezetekben terjesztettük a lapot és itt mindjárt összeütközésbe kerültünk a jobboldali szociáldemokratákkal és a szakszervezeti bürokratákkal. Három szám megjelenése után a jobboldali szociáldemokrata pártvezetőség azonnal szokásos fegyveréhez nyúlt: a denunciáláshoz. A lap erre 1931. októberi számában „Elvi nyilatkozat"-tal válaszolt. A nyilatkozatot — nemcsak történelmi dokumentumként, hanem az egész helyzet találó jellemzésére — ide iktatjuk:

„A Társadalmi Szemle pártokon kívül álló tudományos marxista folyóirat. Célja, hogy a múlt és a jelen társadalmának, a történelem mozgató erőinek megismerését nyújtsa, olvasóiban a marxista tudást elmélyítse és ezzel hozzájáruljon a proletariátus ideológiai felfegyverzéséhez az osztályharc sikeres vívása érdekében.

Ennek megfelelően írói lehetnek mindazok, akik felismerik a dialektikus materializmusnak, mint a proletariátus társadalomtudományi elméletének igazságait, úgy, amint azokat a tudományos szocializmus meg-

Digitized by Google

alapítói: Marx és Engels alapvető írásaikban kifejtették, és ebből a szemszögből végeznek vizsgálódásokat és ismertetik a társadalom felvetődő problémáit.

Mi sem természetesebb, mint hogy a Társadalmi Szemlének tudományos vizsgálódásai során szembe kellett kerülnie a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségével és ideológusaival, akik már régen letértek a marxizmus útjáról és a legkülönfélébb polgári revizionista elméletek keverékét tárják, itt-ott marxista köntösbe burkolva, munkásolvasóik elé. Ezeknek a bírálata a fentiekből következőleg szintén a Társadalmi Szemle feladatai közé tartozik.

Minthogy pedig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt még az öthetenként egyszer, 48 oldal terjedelemben megjelenő Társadalmi Szemlével szemben sem képes vélt igazát szellemi fegyverekkel, eszmei téren megvédeni — holott napilap, havi „tudományos" folyóirat, továbbá párt- és szakszervezeti lapok egész serege áll rendelkezésre —, jobbnak látja denunciálás útján, az uralkodó osztály hatalmi eszközeire bízni, hogy befolyásunkat a proletariátusra gyöngítse és kritikánkat a párt tagjaitól távoltartsa.

A Társadalmi Szemle azonban mindennek ellenére feladatát továbbra is a legteljesebb mértékben vállalja azon az úton, amelyet meggyőződése szerint a legalkalmasabbnak tart a proletariátus felszabadítására."

A szociáldemokrata párt jobboldali vezetőinek következő lépése adminisztratív intézkedés volt: a terjesztőket kizárták és kitiltották a szakszervezetekből és a párthelyiségekből; aki ott olvasta a lapot, azt is kiutasították, és nagy táblákat helyeztek el a szervezeti helyiségekben, munkásotthonokban, kulturszervezetekben, ezeken hírül adták, hogy a Társadalmi Szemle ki van tiltva ezekből a helyiségekből és ottani terjesztése, olvasása „fegyelmi eljárást von maga után".

A legnehezebb harcot az olvasókhoz való eljuttatás érdekében természetesen a hatóságokkal kellett megvívni.

Sombor-Schweinitzernek volt egy veszedelmes, sokakat megtévesztő és megfélemlítő elmélete: a „légypapír-elmélet". Elterjesztették — és ebben segítségükre voltak a reformisták is —, hogy a Társadalmi Szemle azért jelenhet meg, mert az a rendőrhatóságok számára a légypapír szerepét játssza: a rendőrségnek csak a lap előfizetőit és olvasóit kell számontartania és megfigyelnie, s rajtuk keresztül eljuthatnak az illegális párttagokhoz.

Hogyan lehetett ez ellen védekezni? Megállapítottuk, hogy a posta az előfizetőknek — akik főleg a vidékről rekrutálódtak — két napi késéssel kézbesíti a lapot, azaz közben listára veszik a neveket. A válaszunk erre az volt, hogy a mozgalomban résztvevő elvtársakat felhívtuk: adjanak meg „feddhetetlen" polgári címeket, hogy azokra küldjük részükre a lapot. A budapestieknél pedig azon voltunk, hogy az elvtársak könyvkereskedésekben vásárolják meg a lapot. Jó néhány baloldali, szimpatizáns vagy haladó gondolkodású könyvkereskedő ugyanis hajlandó volt arra, hogy

Digitized by Google

lapjainkat, könyveinket árusítsa, sőt a kirakatba feltűnő helyre kitett példányokkal még propagandát is csináljon nekik.

Mindig számítanunk kellett házkutatásra is. Ezért kétféle kartotékot készítettünk az előfizetőkről, terjesztőkről. Az igazit a Magyar Általános Takarékpénztár Lipót körúti fiókjának bérelt széfjében helyeztük el, a szerkesztőségben pedig a fiktívet tartottuk. Ezen haladó gondolkodású, de kommunistasággal egyáltalán nem gyanúsítható tényleges előfizetőkön kívül olyan „előkelő" nevek szerepeltek, mint Gratz Gusztáv, ifj. Bethlen István, professzorok, mint Kornis Gyula, Prohászka Lajos, báró Brandenstein Béla, aztán a Chorin-család két tagja, a GYOSZ néhány irodalmi érdeklődésű exponense, előkelő belvárosi orvosok, ismert ügyvédek, országgyűlési képviselők, akiknek időnkint valóban el is küldtünk egy pár számot betekintésre. A kartotékokon pedig „pontos" kimutatást vezettünk a „befolyt" előfizetési összegekről.

A Társadalmi Szemle szerkesztői és munkatársai ellen indított politikai per során Enyedy vizsgálóbíró feltette a kérdést: „Hogyan van az, hogy ahol csak kommunistagyanús egyéneknél házkutatást tartanak, ott mindig találnak Társadalmi Szemle példányokat?" Nem volt nehéz megadni rá a választ: „Házkutatást csak kommunistagyanús egyéneknél tartanak, de ha másutt is tartanának — politikusoknál, tudósoknál, társadalmi előkelőségeknél — akkor náluk éppúgy találnának számokat. Mert, aki manapság csak egy kissé is érdeklődik társadalmi kérdések iránt, az nem nélkülözheti a Társadalmi Szemle olvasását." Valóban megállapítottuk, hogy Träger és Miskolczy főügyészek, Schadl és Töreky tanácselnökök rendszeresen vásárolták a lapot — persze nem éppen a társadalmi kérdések iránti önzetlen érdeklődésből. Számításunk azonban mindenesetre bevált: a rendőrség által lefoglalt ál-kartotékokat a nyomozók félredobták és a perben azután szó sem esett többé az előfizetőkről.

A légypapír-elmélet sem vált be; de nem azért, mintha jól konspiráltunk, nagyon ügyesek és ravaszak lettünk volna és túljártunk volna a rendőrség eszén. A Társadalmi Szemle híveinek és olvasóinak tömege nőtt meg, annyira, hogy a sokezer ember között a detektívek nem találhatták meg azokat, akiket ki szerettek volna halászni közülük. Nemcsak a köpködőkben, az üzemekben, a szervezetekben tárgyaltak meg széles körben a lap által felvetett problémákat, hanem az is előfordult, hogy kis falvakban vasárnap délelőttönként, mise után a templomtéren olvasták fel nagy hallgatóság előtt lapunk egy-egy cikkét.

De nemcsak, sőt nem is elsősorban a lap elterjedésének és befolyásának tulajdonítható, hogy egyre erősödött a hatóságoknak a lapra gyakorolt nyomása, hanem mindenekelőtt a németországi eseményeknek — a hitlerizmus előretörésének — és annak a ha-

Digitized by Google

tásnak, amelyet ez a magyar politikai életre tett. A lap leveleit (nem is nagyon óvatosan) felbontották, terjesztőit egyre sűrűbben tartóztatták le provokációkkal vagy mondvacsinált ürügyekkel, csomagjait minden indokolás nélkül lefoglalták. Többször előfordult, hogy detektívek keresték fel a szerkesztőséget előfizetés, könyvvásárlás címén, de valójában azért, hogy szemügyre vegyék az ott megforduló elvtársakat és kitanulmányozzák „a terepet".

Számos jel arra mutatott és 1933 tavaszán, Hitler uralomra jutásával kétségtelenné is vált, hogy a lap napjai meg vannak számlálva. A lap életének meghosszabbítása végett azt javasoltuk a pártnak, hogy alakítsuk át a „társadalomtudományi folyóiratot" általános kulturális, irodalmi, művészeti lappá, növelve terjedelmét és kiterjesztve tárgykörét. Az olvasó szemében ez még fejlődésnek is látszhatik, nem pedig hátrálásnak, a hatóságokkal szemben pedig a haladó polgári írók bevonása elterelő mozdulat lehetne.

A párt elfogadta ezt a tervet, s az átalakítás megbeszélésére néhány jónevű írót, költőt is meghívtunk a szerkesztőségbe. A manőverrel azonban elkéstünk. A rendőrség nagy fogást akart csinálni a „kibővített szerkesztőbizottsági üléssel": körülvette a a házat és az összes résztvevőket letartóztatta.

A Társadalmi Szemle ellen indított pert a hatóságok és az újságok alaposan felfújták. Az a lárma, amelyet csaptak, összefüggött azzal, hogy ugyanebben az időben fedték fel az Eötvös-kollégiumi kommunista szervezkedést. A jobboldali lapok szörnyülködtek és meghúzták a vészharangot: „már a mi fiaink is a bolsevista métely áldozatául estek!" — kiáltották.

A Társadalmi Szemle pere során azután kitűnt, hogy minek szólt a „szoros megfigyelés". Azt akarták bizonyítani, hogy a lap kommunista szervezkedés fedőszerve, és ezért fel próbálták fedni a Társadalmi Szemle szerkesztőinek és munkatársainak a kommunista pártszervekhez való illegális kapcsolatait. Ilyen irányú leleplezésre volt beállítva az egész vádirat. De hamarosan kitűnt, hogy ezzel az igyekezettel túllőttek a célon.

A lap további sorsát illetően az volt a párt álláspontja, hogy nem szabad önként feladni a legális pozíciókat. Mivel pedig a per nem a lap, hanem a lap mögött meghúzódó állítólagos szervezkedés és szervezkedők ellen folyik, a lapnak továbbra is meg kell jelennie, márcsak annak demonstrálására is, hogy a szellemi szabadságért síkra szálló alkotók ellen folyik itt alaptalan hajsza. S így, mialatt a per folyt, a hatóságok és a jobboldali „közvélemény" nagy megrőkönyödésére — napvilágot látott a Társadalmi Szemle új száma, új szerkesztő és új munkatársak nevével, mégpedig ünnepi számként, Marx Károly halálának ötvenedik évfordulójára.

Digitized by Google

A lapot természetesen elkobozták és az új gárda ellen is eljárás indult.

A Társadalmi Szemle elleni per a hatóságok kudarcával végződött: a vádlottakat bizonyíték hiányában fel kellett menteni, s ez általános feltűnést keltett. A rendőrség mindenáron be akarta bizonyítani igazát: egy héttel a felmentő ítélet és szabadlábra helyezés után újból letartóztatta a felelős szerkesztőt, nagy sajtóhűhóval kísért újabb „kommunista szervezkedés" gyanújával, amit azonban semmivel sem tudott bizonyítani. Azonkívül „átfésülték" az egész terjesztői gárdát és legjobb esetben is a toloncházba vitték vagy rendőri felügyelet alá helyezték őket. Az ügyészség pedig elővette a Társadalmi Szemle régebbi számait és most utólag sorra inkriminálta a cikkeket; ennek alapján egész csomó sajtópert indítottak, s jó pár esztendőt osztottak ki a munkatársak között.

A Társadalmi Szemle perében hozott felmentő ítélettől fogva a bíróságok új módon értelmezték a kommunisták ellen hozott törvényeket. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nem feltétlenül kell bizonyítaniuk a vádlottaknak az illegális kommunista párthoz való kapcsolatait, mert kommunista szervezkedést mindenki kezdeményezhet és vezethet, a párt közreműködése és irányítása nélkül is. Ettől kezdve tehát az elfogottak, bármilyen jelentéktelen részt vettek is kommunista szervezkedésben, a vádhatóság szemében kezdeményezőkké és vezetőkké rukkolhattak elő, ezt pedig 1—2 év helyett 5—6, sőt 8—10 évi fegyházbüntetéssel is lehetett sújtani.

A Társadalmi Szemle megsemmisítésével lezárult egy fejezet a magyar kommunista mozgalom legális lehetőségeinek történetében. Az utána következő folyóirat-próbálkozásokat lényegesen hamarabb nyomták el; így az „Új Harcos" csak néhány hónapig élt, a „Világkép"-ből pedig mindössze egy szám jelent meg. (Kivétel volt a „Gondolat", amely szintén több mint két évig élt. Ez eredetileg haladó polgári filozófiai folyóiratként indult, és amikor a párt vette át irányítását, a széles alapokon nyugvó népfront-folyóirat jellegét kapta, amely helyet adott egy-egy nem-marxista írásnak is.) Ilyen körülmények között a pártnak új módszereket kellett alkalmaznia. Ha ugyanis a mozgalomnak csak egy legális orgánuma van, az gyorsan lelepleződik, mert hangja gyökeresen eltér más folyóiratokétól. Sokfelé ágazó, változatos formájú tevékenységgel kellett megtéveszteni a hatóságokat, hogy ha el is nyomnak egy sajtóorgánumot, a többi zavartalanul folytathassa munkáját.

Ezért több „tiszta" elvtárs váltott iparengedélyt könyvkiadásra, és kisebb könyvsorozatok, brosúrák kiadásával pótoltuk a megszüntetett folyóiratokat. Ekkor kezdett intenzívebb tevé-

Digitized by Google

kenységbe az eddig is tennállott Faust Könyvkiadó és az Európa Könyvkiadó, ekkoriban létesült a Phönix Kiadó, a Kronosz Könyvtár, a Világkép Könyvtár, a Mentor Könyvkiadó, a Danton Könyvkiadó, majd később a Codex Könyvkiadó, a Szürke Könyvek sorozat. Ezek a kiadványok lehetővé tették, hogy a párt értelmiségi tagjai ne maradjanak tétlenek abban az időben sem, amikor a párt illegális tevékenységében átmeneti szünet állott be, sőt fokozzák elméleti képzettségüket, őrizzék meg gazdasági és politikai tájékozottságukat.

A Társadalmi Szemle hatása egyéb irányban sem múlt el nyomtalanul. Hiszen e folyóirat hasábjain jelent meg Révai Józsefnek (aki akkoriban a szegedi Csillag-börtönben töltötte büntetését) a börtönből kicsempészett cikksorozata: „Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban", a „Dialektika vagy szofisztika" c. polemikus írása, és sorra került volna a lap számára készített másik nagy tanulmánya is: „Marx, Kossuth és a 48-as magyar forradalom"; időközben azonban a hatóságok elnyomták a lapot, s így ez a tanulmány csak a felszabadulás után látott napvilágot. Nevezetessé váltak a Társadalmi Szemle vezércikkei is, amelyeket többnyire Madzsar József írt. Madzsar elvtársnak valóban a Társadalmi Szemle „adott szárnyakat" a közírói tevékenységhez, hiszen a lap vele támasztott igényei ébresztették fel azokat a benne szunnyadó képességeket, melyeknek a marxista publicisztika olyan mintaszerű alkotásait köszönhetjük, mint „A kapitalizmus belső ellentmondásai", „A II. Internacionálé kongresszusa", a „Két világháború között" című, továbbá a nemzetköziségről, a világgazdasági helyzetről stb. írott cikkei, és nem utolsó sorban a már moszkvai emigrációjából hazaküldött, Thomson álnéven megjelent „Spanyolország múltja és jelene" c. munkája, mely kristálytiszta és éles okfejtéssel, marxista eszközökkel elemzi a spanyol polgárháború előzményeit, lefolyását, a spanyol forradalom veszélyeztetettségét és történelmi perspektíváit. A folyóiratban jelentek meg Molnár Erik nagyobb elméleti tanulmányai („Az angol kapitalizmus indiai gyarmatpolitikája", „Babeuf", „Bernstein", „A saint-simonizmus", „A paraszt az eredeti tőkefelhalmozás korszakában", „Értéktöbbletráta a magyar gyáriparban" stb.) és kisebb, főleg polémikus cikkei, József Attila, Nagy Lajos, Illyés Gyula és mások írásai.

Történelmi patinát kaptak a Társadalmi Szemle „testvérvállalkozásaként" megjelentetett „Marxizmus"-füzetek, melyek nem egyszerű fordításai a berlini „Marxistische Arbeiterschulung"-nak (Marxista munkásoktatás), hanem Schönstein Sándor által a magyar viszonyokra való alkalmazásai, és amelyeket — a magyarországi viszonyokra jellemző módon — akkor koboztak el, amikor a marxi földjáradékelmélet tárgyalására került bennük sor. Ezek

Digitized by Google

a füzetek a felszabadulás után újból megjelentek és „Schönstein-füzetek" néven váltak ismertté.

S emlékezzünk meg végül azokról a falusi és városi szociográfiai kísérletekről, melyek — a népiesek szociográfiáival szemben és jórészt még azokat megelőzően — a marxista szociológia szempontjait igyekeztek érvényesíteni a feltárt adatok és folyamatok értékelésében.

De nemcsak a párt ideológiai küzdelmeiben, nemcsak az osztályharc kulturális szakaszán találkozunk a későbbiek során a Társadalmi Szemle volt munkatársaival. A párt minden megmozdulásán ott voltak és a mindennapos szervező és propagandamunkából is kivették részüket a Társadalmi Szemle írói, szervezői, terjesztői. Többen közülük később mártírhalált haltak, mint a párt harcosai. Hogy csak a legismertebbeket említsük: Schönstein Sándor, Jahn Ferenc, Wolf Sándor a Gestapo áldozatai lettek, Forgács Antalt Franciaországban a megszálló német fasiszták végezték ki, Antal János a Don-kanyarban pusztult el, Vándor Ervin megsemmisítő táborban végezte be életét és a messzi Távolkeletre vetődött Újvári László Ceylon szigetén halt meg. Valamennyien a fasizmus áldozatai, akik a marxista tudomány fejlesztésében még sokat alkothattak volna. S hányan vannak a névtelenek, a lap álnév mögé rejtőzködött cikkírói, akiknek kilétét mindmáig homály fedi!

Kettétört életük, félbemaradt munkájuk nemcsak elismerő megemlékezésre készteti a megmaradott kortársakat és az utódokat, hanem buzdítja is őket arra, hogy az elesettek helyett is, fokozott erővel, minden képességük megfeszítésével munkálkodjanak a közös cél megvalósításán, a szocialista Magyarország építésén. Különleges feladatuk pedig abban áll, hogy felmérjék és bevigyék az új nemzedékek köztudatába a mártírok munkásságát. Ezzel is dokumentálják: bár a régi Társadalmi Szemle megszűnését tizenkét év választja el az új Társadalmi Szemle megindulásától, de ezek az évek nem üresen múltak el. Tartalommal töltötte meg őket az önfeláldozó és szüntelen pártmunka, a marxizmus—leninizmus eszméinek ápolása és terjesztése, a szocialista tudomány fejlődése — mind egy-egy kő azon a küzdelmes és nehéz úton, amelyen a Társadalmi Szemle eljutott odáig, hogy „társadalomtudományi folyóirat"-ból a magyar kommunista párt elméleti és politikai folyóiratává váljék.

Digitized by Google

SZEMLE

A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában*

Korunk alapvető jellegzetessége: a szocializmus előretörése az élet minden területén. Annak ellenére, hogy a szocialista forradalom először nem a gazdaságilag legfejlettebb kapitalista országokban győzött, hanem olyan országokban, amelyekben a szocialista forradalom előtt a termelés színvonala messze elmaradt a fejlettebb nyugati országoké mögött, a kapitalizmus és a szocializmus gazdasági versenyében a szocializmus gazdasági fölénye is mindinkább kibontakozik. A Szovjetunió, amely a cári Oroszországtól szegényes örökséget vett át, az elkövetkező évtizedben már az egy főre jutó termelés tekintetében is eléri, sőt túlszárnyalja a világ leggazdagabb és legfejlettebb kapitalista országát, az Amerikai Egyesült Államokat. Az „elérni és túlszárnyalni" lenini jelszó először az oktatás és a tudomány területén valósult meg. Még mielőtt a szocialista rendszer végképp legyőzhette volna a kapitalizmust a gazdasági élet minden területén, döntő csapást mért rá az oktatás és a tudomány területén. „A szocializmus megteremtette a tudomány felvirágzásának feltételeit — állapítja meg az SZKP programja —. A szovjet tudomány sikerei ragyogóan igazolják a szocialista rend fölényét, megmutatják, hogy a tudomány haladásának és növekedésének milyen határtalan lehetőségei nyílnak a szocializmus viszonyai között. Törvényszerű, hogy a győztes szocializmus országa nyitotta meg az atomenergia békés felhasználásának korszakát, s elsőként tört utat a világűrbe. A Föld és a Nap szputnyikjai, a hatalmas űrrakéták és bolygóközi űrhajók, az atomerőművek, a szovjet űrhajósnak a világon elsőként megtett diadalmas űrutazása megannyi jelképe a győzedelmeskedő kommunizmus alkotó erejének, s büszkesége az egész emberiségnek."

Az egész világ által elismert kimagasló eredmények azonban nem teszik elbizakodottá Lenin ügyének folytatóit a szovjet államférfiakat, tudósokat, szakembereket, pedagógusokat. Szemük előre tekint, a kommunizmus építésének még hatalmasabb

* A szovjet tudósok első össz-szövetségi tanácskozásáról és a szovjet felsőoktatási intézmények dolgozóinak országos értekezletéről.

Digitized by Google

feladataira. Azt kutatják, hogyan lehet az elért eredményeket továbbfejleszteni és a még meglevő fogyatékosságokat felszámolni. Ebben a szellemben tanácskozott ez év június 12—14-én a szovjet tudományos dolgozók első össz-szövetségi tanácskozása, július 4-től 7-ig pedig a felsőoktatási intézmények dolgozóinak országos értekezlete. Ezen az utóbbin a két és félezer szovjet résztvevőn kívül jelen volt 164 külföldi vendég is, a népi demokratikus országok, köztük hazánk, képviselői. Mindkét értekezlet nem csupán a szovjet tudomány és felsőoktatás új távlatait világítja meg, hanem sok elvi tanulságot nyújt a tudomány és a felsőoktatás fejlesztéséhez a többi szocialista országban is.

A KORSZERŰ TUDOMÁNY MINDINKÁBB KÖZVETLENÜL ANYAGI TERMELŐERŐVÉ VÁLIK

A szovjet tudósok tanácskozását az jellemezte, hogy *tudományosan* vizsgálta magának a tudománynak a fejlődését is, annak objektív tendenciáit és fő törvényszerűségeit kutatta és ebből kiindulva határozta meg a szovjet tudomány feladatait. A szocialista tudomány fejlődésének alapvető tendenciája, hogy egyre szorosabbá válik a tudomány és a termelés kapcsolata. Ezt a jellegzetességét fogalmazta meg *Koszigin* elvtárs is, aki a Központi Bizottság és a kormány nevében szólalt fel az értekezleten: „Marx előre megmondta, hogy a nagyipar fejlődésének arányában az anyagi javak tényleges bőségének megteremtése mindinkább attól függ, milyen általában a tudomány és a technológia fejlettsége, illetve hogyan alkalmazzák a tudományt a termelésben.« Ma, a kommunizmus szélesen kibontakozó építésének körülményei között megvalósulóban van Marx e tudományos jövendölése. Napjainkban a tudomány nemcsak mindennemű termelési folyamat alapja, hanem maga a tudományos tevékenység, a tudományos kutatás is bizonyos értelemben termelő jelleget öltött."

Ebből a szempontból határozza meg a tudomány szerepét a kommunizmus építésében az SZKP programja is: „A párt minden eszközzel előmozdítja, hogy a *tudomány szerepe tovább növekedjék* a kommunista társadalom építésében, ösztönzi a termelőerők fejlődésében új lehetőségeket feltáró kutatásokat, a legújabb tudományos és műszaki eredmények széleskörű és gyors gyakorlati meghonosítását, teljes erővel támogatja a kísérletezéseket, ezen belül a termelőüzemekben közvetlenül folyó kísérletező munka határozott fellendítését, elősegíti, hogy a tudományos és műszaki tájékoztatás, a bel- és külföldi tapasztalatok tanulmányozásának s elterjesztésének egész rendszerét mintaszerűen szervezzék meg. A tudomány teljes mértékben közvetlen termelőerővé válik."

Keldis akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának új elnöke beszámolójában sok példát említett, amelyek már most ennek a folyamatnak a megvalósulását mutatják. Többek között olyan esetekre utalt, amikor a tudományos kutatá-

Digitized by Google

sok nagyarányú előrelendülést, döntő ugrásokat eredményeztek a népgazdaság fejlődésében, vagy a technika új ágainak létrejöttéhez vezettek. Így például I. M. Gubkin akadémikus és az általa vezetett iskolának a kőolajlelőhelyek földtanának területén végzett kutatásai vezettek az Ural és a Volga között elterülő kőolajlelőhelyek, a „második Baku" felfedezéséhez. A kurszki mágneses anomáliák területén P. P. Lazarjev akadémikus által vezetett geofizikai kutatások eredményezték a dúsgazdag vasércelőfordulások felfedezését. A szovjet tudomány már eddig is óriási mértékben járult hozzá a Szovjetunió atomiparának megteremtéséhez, a további lehetőségek pedig szinte felmérhetetlenek. Gyakorlati vonatkozásban rendkívül fontos és nagy jelentőségű az a forradalmi fordulat is, amely a félvezetők fizikájának nyomán a modern technika egyes ágaiban következett be.

Az egész tanácskozás azt fejezte ki, hogy a szovjet tudomány ezen az úton kíván továbbhaladni az eddiginél is következetesebben. Ezért vizsgálták kritikusan és önkritikusan a szovjet tudósok a tudományos kutatások helyzetét abból a szempontból, hogy hogyan biztosíthatják és segíthetik a tudományos kutatómunkák széleskörű fejlesztésével a termelőerők gyors növekedését, a nép anyagi és kulturális színvonalának mind magasabb fokon való elérését, a kommunista társadalom felépítését, hogyan válhat a tudomány mindinkább és minél teljesebb mértékben közvetlen termelőerővé a kommunizmus építésében.

Nem kétséges, hogy ez a tudomány fejlődésének tendenciája hazánkban is. S ha a Szovjetunióban, ahol pedig a tudomány kapcsolata a termeléssel már most jóval szorosabb, önkritikusan vizsgálják a tudomány helyzetét ebből a szempontból, méginkább vonatkozik ez ránk. A szovjet tudósok ilyen irányu erőfeszítéseit ezért különös figyelemmel kell kísérnünk és tanulmányoznunk, mert az a mi tudósaink számára is követendő példát jelent.

A szocialista tudomány feladatainak elemzésénél nagy segítséget jelentett az is, hogy a dialektikus materializmus feltárja a tudományos megismerés folyamatának dialektikus természetét és ezzel lehetővé teszi a tudomány belső fejlődése szempontjából legfontosabb tendenciák tudományos előrelátását. A marxista filozófia támaszkodva a tudományos megismerés többezeréves tapasztalataira, melyeket az ember termelői gyakorlata is igazolt, azt vallja, hogy a tudományos megismerés olyan dialektikus folyamat, amely sohasem áll meg és, amely egyre mélyebben, pontosabban és helyesebben tükrözi az objektív világ törvényszerűségeit. A marxista filozófia határozottan szembeszáll mindenféle agnoszticizmussal, amely lényegileg tagadja a tudományos megismerés lehetőségét. A marxista filozófia álláspontjának helyességét az agnoszticizmussal szemben igazolják a tudomány legújabb eredményei is: az emberi megismerés napról napra újabb területekre hatol be, amelyeket

Digitized by Google

pedig korábban a tudományos megismerés számára hozzáférhetetlennek tartottak, így mind több és pontosabb ismeretet szezünk az atommag szerkezetéről és a világűrről egyaránt.

A tudomány fejlődése alátámasztja a marxista filozófiának azt a tételét is, hogy a tudományos megismerés végtelen, ellentmondásos és bonyolult folyamat. A megoldott tudományos feladatok mindig újabb feladatokat szülnek és ezek megoldására a tudomány újabb, korábban nem ismert ágai jönnek létre. A tudomány differenciálódása, újabb „tudományok" születése a tudomány fejlődésének egyik jellemző vonása, amit a tudomány feladatainak vizsgálatánál is figyelembe kell venni. Másrészről — a tudományok differenciálódásával egyidőben — megfigyelhetünk egy ellentétes előjelű tendenciát is: a különböző tudományágak összefonódását, egymás eredményeinek kölcsönös felhasználását, a határterületeken több tudomány érintkezését, különböző tudományágak komplex felhasználásának szükségességét stb.

Ezekből a sajátosságokból legalábbis két fontos következtetés adódik. Az egyik elvi, világnézeti jellegű. A tudományos megismerés folyamatának bonyolultsága fokozza az ismeretelméleti, általános módszertani kérdések tisztázásának szükségességét, növeli a marxista—leninista filozófia szerepét a tudomány fejlődésében, még jobban aláhúzza a marxista filozófia és a szaktudományok szövetségének jelentőségét. Nem kétséges, hogy a szovjet tudósok világraszóló sikereiben része van annak is, hogy tudományos tevékenységüket a leghaladóbb, az egyedüli következetesen tudományos világnézet, a dialektikus materializmus hatja át. A tudományos munka fejlődésének hazánkban is döntő feltétele, hogy annak világnézeti alapja az eddiginél szilárdabban a dialektikus materializmus legyen. Ebben a vonatkozásban különösen sok a pótolnivalónk az élenjáró szovjet tudományhoz viszonyítva.

A másik következtetés a tudományos munka megszervezésére vonatkozik. A differenciálódás és a fokozódó összefonódás a tudományok fejlődésében még jobban kidomborítja a tudományos kutatómunka kollektív jellegét. A jelentősebb tudományos feladatok ma már nemigen oldhatók meg egyes — mégoly kiemelkedő — tudósok, vagy néhány tudós magányos erőfeszítéseivel. Rendszerint a tudósok nagyobb kollektíváinak, a legtöbb esetben a tudományok egész sorának közös, egybehangolt munkájára van szükség. Emellett a természettudományos és műszaki-tudományos kutatásokhoz bonyolult műszerekre, berendezésekre, laboratóriumokra, technikusok és szakmunkások nagyobb csoportjának aktív részvételére is szükség van. A tudományos munka feladatainak reális felméréséről és tervezéséről csak abban az esetben lehet szó, ha a tudományos munka kollektív jellegét alapelvnek tekintjük. Ez is egyike azoknak a tanulságoknak, amelyeket jól meg kell szívlelnünk a szovjet tudósok munkájából.

Digitized by Google

A TUDOMÁNYOS KUTATÓMUNKA TERVEZESE ÉS KOORDINÁLÁSA

Keldis elvtárs beszámolója és a többi felszólalások egyöntetűen rámutattak, hogy a gyorsabb tudományos haladás legfőbb feltétele a megfelelő tervszerűség és összehangolás. A tervezés nemcsak a népgazdaság fejlesztése terén, hanem tudományos téren is gyorsabb haladást tesz lehetővé. Azt mondhatjuk, hogy a nagyobb tervszerűség és a jobb összehangolás biztosítása ma a szovjet tudomány fejlődésének kulcskérdése, legfontosabb láncszeme. Ezért a tanácskozás nagy figyelmet fordított a tudományos munka megszervezésében, tervezésében és koordinálásában meglevő fogyatékosságok feltárására és azok megszüntetésére.

A múltban a tudományos-kutató intézetek és a tudósok erői 170 össz-szövetségi és köztársasági minisztérium és hatóság között oszlottak meg és hiányzott a legtöbb tudományos- és kutatómunka egységes koordinálása, összefogása. Ebből a helyzetből sok káros jelenség származott. Sok volt az indokolatlan párhuzamosság, az erők szétforgácsolása. Természetesen több tudományos és technikai irányban, ahol a feladatok megoldásának új útjait kell keresni, szükségesnek mutatkozhatnak párhuzamos kutatások. A szükséges koordináció nélkül azonban a párhuzamosság igen gyakran indokolatlan és sokszor torz formákat is ölt. Így az értekezleten elmondták, hogy a Szovjetunióban mintegy 100 szervezet foglalkozik a hőenergia villamosenergiává való közvetlen átalakításának kérdésével és e százféle szervezet erőfeszítéseit állami méretekben nem irányították és nem határolták el megfelelően. A szétforgácsoltság miatt az elért tudományos eredmények bevezetése a népgazdaságba gyakran késik, ami súlyos károkat okoz az országnak. A legnagyobb nehézségek olyan esetekben merültek fel, amikor a tudományos vívmányok bevezetéséhez több hatóság és hivatal erőfeszítése szükséges, vagy ha kiegészítő vizsgálatokra volt szükség szomszédos területeken.

A tanácskozás ezért fogadta örömmel és helyesléssel a Központi Bizottság és a Minisztertanács április 3-i határozatát a *tudományos kutatómunkák koordinálását végző, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő, Állami Bizottság megalakításáról*. A Bizottság feladata a műszaki- és a természettudományok területén összehangolni a tudományos kutatóintézetek munkáját, megjavítani a tudományos kutatások tervezését, a tudomány és a technika eredményeinek a népgazdaságban való felhasználását, megszüntetni a felesleges párhuzamosságot a tudományos munkálatok végrehajtásában. Az Állami Bizottság munkája lehetővé teszi, hogy a különböző főhatóságok alá tartozó tudományos intézmények erőiket azoknak a fő problémáknak a megoldására összpontosítsák, amelyeknek nagy népgazdasági jelentőségük van.

Ezzel egyidőben rendezték a Tudományos Akadémia helyét is a tudományos életben, pontosabban tisztázták feladatait. A

Digitized by Google

Tudományos Akadémia erőit a jövőben a természet és társadalomtudományok terén folyó alapkutatásokra kell koncentrálni. Az ágazati problémák kidolgozásán dolgozó tudományos intézményeket — az intézmények mintegy 40 százalékát — az Akadémia átadta az iparnak, a megfelelő szakminisztériumoknak, illetve a területileg illetékes népgazdasági tanácsoknak. Ettől az intézkedéstől azt várják, hogy egyfelől ezen intézetek munkája szorosabb kapcsolatba kerüljön az ipar és a mezőgazdaság feladataival és emelkedjen a tudományos kutatások színvonala a népgazdaság érintett ágaiban, másfelől az Akadémia a rendelkezésére álló erőket és eszközöket a természettudományok és társadalomtudományok nagy elméleti problémáira összpontosítsa.

A tudományos munkákat koordináló Bizottság működésétől fordulatot várnak a tudományos munkák tervezésében és összehangolásában. Természetesen a Bizottság tevékenysége csak a fő irányokat érintheti és a koordinálásba be kell vonnia a tudományos intézményeket irányító alsóbb szerveket is. Ehhez azonban a koordináló munka egységes elveit kell kidolgozni. Nagy jelentőséget tulajdonítanak a nemzetközi koordinálásnak, a nemzetközi tudományos technikai információ és együttműködés megszervezésének is.

Az össz-szövetségi tanácskozáson vázolták és megvitatták a tudományos-kutatási munkák egységes állami tervére vonatkozó alapelveket. Ezek szerint a tervnek három részből kell állnia.

A terv *első része* az elképzelések szerint olyan kísérleti-szerkesztési stádiumban levő nagy népgazdasági problémákat foglal magában, mint az automatizálás, a polimerek, a gázturbinák, új fémek és ötvözetek stb. A tanácskozáson kiemelték, hogy ennél a résznél rendkívül fontos megtervezni az egyes munkaszakaszok folyamatos, egymásutáni végrehajtását, egységbe foglalni a kutatásokat, a kipróbálást, valamint a szerkesztést és az eredményeknek a népgazdaságban való alkalmazását. A tervezés korábbi gyakorlata szerint a tervek naptári időszakokra, — egy évre, öt évre — szóltak és nem a tudományos kutatások befejezéséig. Az ilyen tervek ellenőrzése igen nehéz volt, gyakran éppen a lényeg — a kutatás eredményeinek alkalmazása sikkadt el, egyes témákat rendszeresen átvittek az egyik tervből a másikba. Az új tervezés megszünteti ezt a visszásságot, növelni fogja a tudományos kollektívák és az egyes munkatársak felelősségét, eltávolítja a tudományos munkálatok anyagi és pénzügyi kérdéseinek megoldásában a bürokratikus akadályokat és csökkenti a téma kidolgozásának idejét.

A terv *második része* a népgazdaság már kialakult, körvonalazott problémáinak megoldására irányuló távlati tudományos terveket tartalmazza (olyan feladatokat, mint a termonukleáris szintézis, a hőenergia közvetlen átalakítása villamosenergiává stb.). Ez a rész tudományos munkákat, nagy kísérleti berendezések létesítését, előzetes géptervezési munkákat irá-

Digitized by Google

nyoz elő. Ebben a stádiumban — az első résztől eltérően — még nem kell bevonni a gyárakat és az ipari tervező intézeteket, nem kell még ipari berendezéseket felszerelni és nem mindig lehet előre pontosan meghatározni a gazdasági hatékonyságot sem.

Végül a *harmadik rész* foglalja magában a haladás új útjait megnyitó s felderítő kutatási terveket. Itt azokat a kutatási irányokat kell megállapítani, amelyek vonalán fontos felfedezések, a természeti törvények új felhasználási elveinek feltárása várható. Természetesen az ilyen felderítő-kutató munkák tervezése igen bonyolult feladat. Sokakban felmerülhet, hogy lehetséges-e egyáltalán, hiszen konkrét felfedezéseket előre tervezni nem lehet. Ebben persze van némi igazság, de az ilyen felfedezések általában a perspektivikus irányok mélyreható kidolgozásának eredményeként születnek meg. Minden korszakban vannak a tudománynak olyan irányai, amelyek fejlődésük folyamán mélyreható törvényszerűségeket tárnak fel, amelyektől a gyakorlati élet szempontjából nagy elvi jelentőségű haladás várható. Keldis akadémikus napjainkban ilyen irányzatokként nevezte meg az „elemi részecskék", a nagyenergiájú elemi részecskék fizikáját, a polimerek és biopolimerek kémiáját, a magfizikát, a szilárd testek fizikáját, a kibernetikát stb.

A tudományos kutatások tervezése és összehangolása nálunk is napirenden levő feladat. A tervezés és a koordinálás konkrét formái sok vonatkozásban eltérnek a Szovjetunióban kialakult gyakorlattól, hiszen a két ország tudományos intézményeinek helyzetében, a tudományos munka objektív és szubjektív feltételeiben is sok a különbség. Az alapelvek azonban nálunk is érvényesek. Mindenekelőtt — ha lehet még fokozottabb mértékben — ránk is vonatkozik a tudományos munka tervezésének és koordinálásának központi jelentősége a tudományos fejlődésben. A mi sokkal szerényebb tudományos erőinket méginkább tervszerűen kell elosztani és megszervezni a legfontosabb feladatok megoldására. Hatványozottabban kell figyelembe vennünk a kölcsönös nemzetközi információ és együttműködés lehetőségeit is.

A TUDOMÁNYOS KÁDEREK ÉSSZERŰ FELHASZNÁLÁSA

A szovjet tudomány fejlődésének döntő tényezője a nagyszerű tudományos káderek népes serege. A Szovjetunióban 1960-ban 384 000 tudományos kutató dolgozott, közöttük majdnem 11 000 rendelkezett a tudományok doktora és több mint 98 000 a tudományok kandidátusa fokozattal. A további fejlődés egyik legfontosabb feltétele ennek a kiváló tudományos gárdának az ésszerű felhasználása, a tudományos erők képzettségi színvonalának fokozása és a megfelelő tudományos utánpótlásról való gondoskodás.

A tudományos káderek ésszerű felhasználásához tartozik a felsőoktatási tanintézetekben folyó kutatási munka és az egyes tudományos-kutatóintézetek munkájának jobb összehan-

Digitized by Google

golása. A tanácskozáson többen rámutattak, hogy a múltban szakadás keletkezett a tudományos intézmények és a felsőfokú tanintézetek között, egyes tudományos dolgozók csak oktatnak, mások csak tudományos munkát végeznek. Az elmúlt években történtek ugyan lépések ennek a káros helyzetnek a megszüntetésére: bővült az egyetemeken folyó tudományos kutatások köre. Az utóbbi években 200 egyes kérdésekkel foglalkozó laboratórium, 150 szakágazati laboratórium és 27 tudományos kutatóintézet alakult az egyetemeken és főiskolákon. Ez a fejlődés azonban még mindig nem kielégítő. Mind a két tanácskozás részvevői megállapították, hogy a felsőoktatási intézményekben még mindig igen nagy szellemi kapacitás van kihasználatlanul. Ennek kihasználásához meg kell javítani az egyetemeken folyó tudományos kutatások anyagi, pénzügyi-technikai feltételeit, szorosabbá kell tenni az egyetemek és főiskolák kapcsolatát a tudományos-kutató intézetekkel, egyfelől részben tehermentesíteni kell a pedagógiai munkától a tudományos kutatásokban részt vevő főiskolai oktatókat, másfelől be kell vonni a főiskolai és egyetemi oktatásba olyan tudósokat is, akik a tudományos intézetekben eddig csak kutattak.

A tudományos káderek ésszerű kihasználásának fontos része a fiatal tudományos káderek kiválasztása. A tudományos kutatóintézetek utánpótlása egyrészt az iparban dolgozók köréből történik, akik termelési tapasztalatokkal és kellő elméleti felkészültséggel rendelkeznek, másrészt az egyetemeket és főiskolákat, valamint az aspirantúrát végzett fiatalokból. A kiválasztás jelenlegi módszerével a szovjet elvtársak nincsenek megelégedve. Szerintük határozottabban előnyben kell részesíteni a tudományos munkában az iparban dolgozó szakembereket. Rámutattak egy olyan jelenségre is, hogy azokban az esetekben, amikor a tanintézetek végzett növendékeiből válogatják ki a jövő kutatóit, nem mindig lehetséges kellő mértékben felkutatni a tudományos munkára valóban alkalmas, képességeiket megmutató fiatalembereket. Gyakran aztán a tudományos munkára tehetséget nem mutató fiatal szakemberek megrekednek a tudományos intézményekben és munkásságuk nem sok haszonnal jár. Keldis elvtárs ezért javasolta, hogy a fiatal tudományos káderek 2—3 éves gyakorlati időt töltsenek el, amelynek letelte után csak azokat kell visszatartani a tudományos munkán, akik a gyakorlati idő alatt csakugyan alkotó képességről tettek tanúságot. A többiek részére lehetővé kell tenni, hogy más viszonyok között, elsősorban a vállalatoknál, az iparban vagy a mezőgazdaságban tevékenykedjenek, ahol képességeiknek megfelelően több hasznot hajthatnak.

A FELSŐOKTATÁS KÖZELEBB KERÜL A GYAKORLATI ÉLETHEZ

A tudományos káderek képzettségének színvonala nagy mértékben attól függ, hogy milyen színvonalon folyik a képzés a felsőoktatási intézményekben. Jelenleg a Szovjetunió felsőoktatási

Digitized by Google

rendszere elismerten a legfejlettebb az egész világon. A szovjethatalom fennállása óta a Szovjetunió felsőoktatási intézményeiben 4,8 millió szakembert képeztek ki. Jelenleg pedig a felsőoktatási intézményekben 2 millió 400 ezer hallgató tanul. Ez a szám 19-szer nagyobb, mint ahányan 1914/15-ben a cári Oroszország felsőoktatási intézményeiben tanultak és kétszer annyi, mint a főiskolai hallgatók száma Európa összes kapitalista országában együttvéve. Különösen nagyok a szovjet felsőoktatás sikerei a műszaki szakemberek képzése terén. A végzett mérnökök számát tekintve a Szovjetunió már régen megelőzte az összes kapitalista országot, beleértve az USA-t is. 1960-ban például a Szovjetunióban 120 ezer mérnök fejezte be főiskolai tanulmányait és szerezte meg a mérnöki diplomát, az Egyesült Államokban ezzel szemben csak 38 ezer. A szovjet felsőoktatás fejlődésére jellemző, hogy olyan szövetséges köztársaságokban is, amelyek a múltban minden tekintetben el voltak maradva, ahol a lakosság nagy része írástudatlan volt és egyáltalán nem voltak felsőoktatási intézmények, ma a felsőoktatás színvonala magasabb a legfejlettebb nyugati kapitalista országokénál.

A Szovjetunió Kommunista Pártja azonban ezen a téren sem elégszik meg az elért eredményekkel, hanem a kommunizmus építésének mindinkább növekvő követelményeiből kiindulva a felsőoktatás további tökéletesítését tűzi ki célul. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága és a szovjet kormány javaslatára a Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1958. december 24-én törvényt fogadott el az iskola és az élet szorosabb kapcsolatáról, a Szovjetunió egész oktatási rendszerének továbbfejlesztéséről. Ez a törvény meghatározza azokat a feladatokat, amelyek a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában a Szovjetunió felsőfokú iskoláira hárulnak.

Ez év július 4-től 7-ig a Kremlben a Szovjetunió felsőoktatási szakemberei meghallgatták *Jeljutyin* elvtársnak, a Szovjetunió felsőoktatási és középfokú szakoktatási miniszterének beszámolóját, megbeszélték a törvény megjelenése óta szerzett több mint kétéves tapasztalatokat és megvitatták a szükséges további lépéseket.

Az értekezleten sok szó esett annak jelentőségéről, hogy az iskola és a gyakorlati élet szorosabb kapcsolatának megvalósítása érdekében már az egyetemi felvételeknél törekedni kell arra, hogy minél több üzemi gyakorlattal rendelkező fiatal kerüljön a főiskolára. A tapasztalatok szerint ez az egyetemek munkájának sikerét nagy mértékben elősegíti. A szovjet kormány ezért 1959-ben rendeletet adott ki, amely szabályozza az ipari üzemek, kolhozok és szovhozok részvételét üzemi gyakorlattal rendelkező tehetséges fiataloknak egyetemre való küldésében. A tanácskozáson több küldött beszámolt arról, hogy egyes üzemekben milyen nagy gonddal és körültekintéssel válogatják ki a rátermett fiatalokat. Ennek eredményeként az elmúlt években ugrásszerűen emelkedett az egyetemeken az üzemi gyakorlattal rendelkező, illetve a katonai szolgálatát letöl-

Digitized by Google

tött fiatalok száma. Míg 1957-ben az első évfolyam hallgatóinak 28 százaléka rendelkezett üzemi gyakorlattal, illetve szolgálta le katonai idejét, 1960-ban már 57 százaléka. A Szovjetunióban arra törekednek, hogy tovább javítsák ezt az arányt, hogy még gondosabb kiválogatással ez 80 százalékra emelkedjen.

Az iskola és az élet szorosabb kapcsolata természetesen nemcsak a hallgatók kiválogatásától függ. Közelebb kellett vinni a gyakorlathoz a tananyagot és az oktató-nevelőmunka módszereit is. Különösen fontos ez a műszaki szakemberek képzésénél, ahol számításba kell venni az iparban és a mezőgazdaságban végbemenő változások gyors ütemét. Az egyedi technológiai folyamatokat egyre inkább felváltja a komplex gépesítés és automatizálás, terjed az automatikus programvezérlés, az egyedi gépek és berendezések helyébe a technológiai folyamatok teljes automatizálása lép és mindez a munka minőségének és követelményeinek a megváltozását vonja maga után. Ezért kellett a tananyagokban is alapvető változtatásokat végrehajtani. Az értekezleten beszámoltak arról, hogy egyrészt megjavították az alaptárgyi (elsősorban matematikai) képzést, másrészt megszervezték a képzést az új technika minden területéhez: mindenekelőtt a munkafolyamatok gépesítéséhez és automatizálásához, a rádióelektronikához, a műszergyártáshoz, az atomenergia felhasználásához, az ultrahang technikához stb. Ezzel egyidőben a műszaki egyetemeken nagyobb súlyt helyeznek az iparszervezés és az ipargazdaságtan oktatására, figyelembe véve azt, hogy a szocialista ipar fejlődése fokozottabb követelményeket állít a termelés vezetői elé a közgazdasági ismeretek terén is. Ez is olyan igény, amit a mi mérnökképzésünkben is messzemenően figyelembe kell venni.

AZ OKTATÁS ÉS A TERMELŐMUNKA ÖSSZEKAPCSOLÁSA

A Szovjetunió felsőoktatási dolgozóinak országos tanácskozásán a legnagyobb figyelmet annak elemzésére fordították, milyen mértékben sikerült az oktatás és az üzemi termelőmunka összekapcsolása, melyek az ezzel kapcsolatos tapasztalatok és további teendők. Megvitatták az ezzel kapcsolatos aggályokat is, amelyek arra vonatkoztak, hogy az oktatás és a termelőmunka összekapcsolása esetleg az oktatás elméleti színvonalának csökkenését vonja maga után. A vita alapján megállapították, hogy ez a veszély csak akkor állna fenn, ha ragaszkodnának a régi pedagógiai módszerekhez és normatívákhoz, amelyeket természetesen az új feltételeknek megfelelően meg kell változtatni. Megállapították, hogy az eddigi tapasztalatok minden vonatkozásban pozitívek. A kétéves üzemi munka az alsóbb évfolyamokon, amelyet tanulással kombinálnak, az oktatói gárda véleménye szerint komoly mértékben és előnyösen befolyásolja a szakemberképzés minőségét. Az üzemekben szerzett tapasztalat megkönnyíti az egyetemen tanult tudományos-elméleti és szakkérdések tisztázását. Továbbá érettebbé teszi a

Digitized by Google

hallgatókat, a munkáskollektíva pozitív erkölcsi és politikai hatást gyakorol öntudatuk fejlődésére. A tanulás és az üzemi munka kombinálásához a legmegfelelőbb forma megtalálására kísérletek folynak. Az eddigi tapasztalatok szerint a legeredményesebb az a több műszaki egyetemen kialakult gyakorlat, amely szerint a hallgatók 5 hónapon át heti 16 óra elméleti tanulással egybekötött üzemi munkája 5 hónapos nappali tagozatos tanulással váltakozik. Az oktatás és a termelőmunka összekapcsolása természetesen csak akkor eredményes, ha jó az egyetemek és az üzemek együttműködése. A Szovjetunióban ma már mind több az olyan üzem, ahol a vezetők megértették ennek a jelentőségét és hatékony segítséget nyújtanak a hallgatók képzéséhez és neveléséhez. Az értekezleten ilyen üzemként említették — többek között — a Magnyitogorszki Kohászati Kombinátot, az Uszty-Kamenogorszki Ólom- és Cinkipari Kombinátot stb.

Az üzemi munka és az oktatás összekapcsolása lényegesen kihat a hallgatók képzésére a felsőbb évfolyamokon is, ahol a hallgatók már mindinkább tanúságot tehetnek a szerzett tapasztalatok eredményes felhasználásáról. Meglátszik ez például az elkészült diplomaterveken is. Olyan nagy felsőfokú oktatási intézményekben, mint a Tomszki Műszaki Egyetem, a Moszkvai Energetikai Főiskola, a Moszkvai Bauman Főiskola, a diplomatervek több mint 50 százalékát adott üzemi viszonyokra dolgozzák ki. A reális üzemi témájú diplomatervek kidolgozása pedig lehetőséget ad arra, hogy azokat az üzem felhasználja. De még ezt az 50 százalékos arányt is tovább kívánják növelni. Az élet nálunk is egyre inkább megköveteli az üzemi munka és az oktatás összekapcsolását. Az erre irányuló gyakorlati kísérleteknek azonban mi még csak a kezdetén vagyunk, s ezért különösen fontos figyelemmel kísérni és tanulmányozni a Szovjetunió gazdag tapasztalatait.

A tanulás és a munka összekapcsolásának új, igen fontos formája az üzemi egyetemek. 1960-ban üzemi egyetemek létesültek Moszkvában, Leningrádban, Penzában, Rosztovban és Dnyeprodzserzsinszkben, amelyeken a tanulás és az üzemi munka váltakozva folyik és ahol főleg az adott üzemek dolgozói tanulnak. A hallgatókat itt nemcsak professzorok és más oktatók tanítják, hanem az üzem legjobb mérnökei és munkásai is. Az üzemi egyetemek fennállása óta még csak egy esztendő telt el és még a szovjet elvtársak is csak viszonylag kevés tapasztalatot szereztek e téren. De már ennek az egy esztendőnek az alapján is meg lehet állapítani, hogy az üzemi egyetem az élet által felvetett felsőoktatási forma, amely a legjobban megfelel annak a követelménynek, hogy az iskola és az élet, a tanítás és a munka kapcsolatát szorosabbá tegye. Az ebből következő tanulságokat a mi hazai viszonyaink között is le kell vonni. Az értekezlet felhívta a felsőoktatási intézmények és üzemek vezetőinek figyelmét arra, hogy kötelesek mindent megtenni annak érdekében, hogy az üzemi egyetemek a műszaki

Digitized by Google

felsőoktatási intézmények példaképeivé váljanak.

Mindjobban növekszik a Szovjetunióban a levelező és az esti oktatás szerepe is. A levelező és esti oktatás rendszerében részt vevő dolgozók részére a párt és a kormány igen nagy kedvezményeket nyújt, ami lehetővé teszi, hogy üzemi munkájuk elvégzése mellett tanuljanak. Az esti és a levelező tagozatos oktatásban jelenleg 1 240 000 hallgató vesz részt, ami az össz hallgatólétszám 51,8 százaléka. Ezek részben 30 önálló esti és levelező felsőoktatási intézményben, részben 800 esti és levelező fakultáson tanulnak. Azokban a körzetekben, ahol nincs egyetem, több mint 1000 konzultációs központ segíti a levelező hallgatókat. Az esti és levelező oktatásban való részvétel — ami azt jelenti, hogy egyidejűleg dolgozni és tanulni is kell — természetesen nem könnyű dolog. Az értekezlet ezért nagy figyelmet fordított a tanulmányi és szervezési munkában meglevő fogyatékosságok felszámolására és annak szükségességét hangoztatta, hogy a levelező és esti hallgatók iránt nagyobb megértést kell tanúsítania mind az üzemnek, mind az egyetemnek. Továbbá ismertették és megvitatták azokat a hasznos kezdeményezéseket, amelyek elősegítik, hogy az esti és levelező hallgatók minél sikeresebben sajátíthassák el a szükséges szaktudást, a megfelelő képzettséget. Az Ukrán Köztársaságban a nagyobb üzemekben sikerrel honosították meg az általános műszaki fakultásokat, amelyeket a jó oktatói gárdával és laboratóriumokkal rendelkező nappali tagozatos egyetemek szerveztek az üzemekben dolgozó esti és levelező hallgatók számára. Ezeken az általános műszaki fakultásokon az első három évben — amikor az alaptárgyak elsajátítása a legtöbb nehézséget okozza — tanulnak megfelelő segítséggel az esti és levelező hallgatók.

A népgazdaság fejlődése megköveteli a mérnökök és műszaki szakemberek számának ugrásszerű növelését hazánkban is. Ennek jelentős hányadát az esti és levelező oktatásban részt vevők adják majd. Az esti és levelező oktatás tökéletesítésének kipróbált módszerei igen jelentősek lehetnek ennek a feladatnak a megoldásában.

ESZMEI NEVELÉS A SZOVJET EGYETEMEKEN ÉS FŐISKOLÁKON

A szovjet tudósok tanácskozásán különösen részletesen foglalkoztak a természettudományok és a műszaki tudományok fejlődésével és a felsőoktatási intézmények dolgozóinak értekezletén is megkülönböztetett figyelmet fordítottak a műszaki szakemberképzés problémáinak. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy elhanyagolták a társadalomtudományokat. Mind a két tanácskozást áthatotta az a gondolat, hogy a kommunizmus győzelméhez nemcsak annak anyagi-műszaki bázisát kell megteremteni, de az emberek öntudatát is át kell formálni. Az iskolákban tehát nem elég a kommunizmus építőit megtanítani a korszerű technikára, az anyagi javak termelésére, ki kell alakítani ben-

Digitized by Google

nük az új ember kommunista világnézetét és erkölcsi tulajdonságait is. S ebben különösen nagy szerepük van a társadalomtudományoknak.

A mi szempontunkból az eszmei nevelőmunka kérdéseinek hatványozott jelentősége van, hiszen ebből a szempontból a mi felsőoktatásunk még messze elmarad a szovjet felsőoktatás mögött. A Szovjetunió egyetemein és főiskoláin már hosszú idő óta szocialista nevelés folyik. A Szovjetunióban az, hogy az egyetemeknek nem egyszerűen szakembereket, hanem *kommunista* szakembereket kell képezniök, annyira természetes, hogy ezt szinte nem is kell külön hangsúlyozni. Nálunk viszont nagyobb súlyt kell helyezni a *kommunista* szakember-képzés megvalósítására, szem előtt tartva, hogy az egyetemekről kikerült mérnökök, orvosok, pedagógusok stb. nemcsak jó, szakmájukat alaposan ismerő szakemberek legyenek, hanem a maguk területén vezetők is, akik ehhez marxista világnézettel és szocialista erkölcsi tulajdonságokkal is rendelkeznek. A szovjet felsőoktatási intézményekben folyó eszmei nevelőmunka tapasztalatainak felhasználása ezért a mi számunkra különösen fontos.

A felsőoktatási tanácskozáson hangsúlyozták, hogy az ifjúság kommunista nevelésének feladatát csak úgy lehet megoldani, ha azt a tanszékek, pártszervezetek, a Komszomol és a szakszervezetek munkájuk középpontjába állítják és a hallgatók nevelésére minden formát — a közösségi megmozdulásokat és az egyéni formákat is — felhasználnak. A társadalomtudományok oktatása terén az SZKP XXI. kongresszusa és a Központi Bizottságnak a propagandamunkáról hozott határozata kijelölték az alapvető feladatokat. Ez az utóbbi határozat arra kötelezi az egyetemek dolgozóit, hogy javítsák a társadalomtudományi tárgyak oktatásának színvonalát és nagyobb mértékben alkalmazzák azokat a társadalmi élet konkrét viszonyaira. A határozat végrehajtása során az elmúlt években a társadalomtudományi tantárgyakból színvonalasabb tanterveket készítettek, tankönyveket és segédanyagot adtak ki, egyetemközi tudományos konferenciákat szerveztek. Mindez természetesen hozzájárult a színvonal emelkedéséhez, a szovjet elvtársak mégis úgy vélik, hogy a megnövekedett feladatokhoz viszonyítva még mindig sok hiányosság tapasztalható. Az oktatásban még mindig fellelhetők a dogmatizmus nyomai, ami rontja az oktatás nevelő hatását, csökkenti eszmei hatékonyságát. A cél az, hogy a marxista—leninista elmélet ne holt ismeretté váljon, hanem a hallgatók szilárd meggyőződésévé. Ennek érdekében az előadásokat és a foglalkozásokat az életből vett konkrét, jellemző példákra kell felépíteni és harcos tartalommal kell megtölteni.

Figyelemre méltó — és nálunk is megszívlelendő —, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak az ifjúság nevelésében az agitációs és propagandamunkára való készség kialakításának. Az, hogy a hallgatók nemcsak tanulják a marxista—leninista elméletet, de aktív propagandistái is a marxista—leninista eszméknek, részben

Digitized by Google

fokmérője a marxizmus—leninizmus elsajátításának és azt mutatja, mennyire váltak ezek az eszmék a hallgatók meggyőződésévé, részben pedig elősegíti ezt, növeli a hallgatók eszmei és tudományos színvonalát, erősíti a kommunizmus építése gyakorlatával való kapcsolatukat.

A szovjet tudomány és felsőoktatás fejlődése napjainkban elválaszthatatlanul összefonódik a kommunizmus nagyszerű programjának megvalósításával. A kommunizmus felépítése egyfelől megnövekedett feladatokat hárít a tudományra és felsőoktatásra, másfelől megteremti a feltételeket a tudomány és a felsőoktatás további rohamos fejlődéséhez. A Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja is nagy figyelmet fordít ezekre a kérdésekre. A program az elkövetkező húsz esztendőben előirányozza az elméleti kutatások fejlesztését mind a természettudományok, mind a társadalomtudományok területén, valamint a tudomány és a termelés összekapcsolását. „A szovjet tudósoknak becsületbeli ügyük — hangoztatja a pártprogram —, hogy megőrizzék a szovjet tudomány által a legfontosabb tudományágakban kivívott élenjáró pozíciókat és *vezető helyet* foglaljanak el *a világ tudományos életének* minden főbb területén."

Ennek a nagyszerű programnak a megvalósítása minden bizonnyal mély hatást gyakorol országunk tudományos életére és felsőoktatásunk fejlődésére is. Fejlődésünk egyik fontos forrása ezen a téren is a Szovjetunió tapasztalatainak körültekintő, konkrét adottságainkat figyelembe vevő felhasználása.

A magyar kommunistáknak, a tudomány és felsőoktatás hazai dolgozóinak az eddiginél is nagyobb erőfeszítéssel mindent el kell követniük, hogy a tudományos távlati tervezés megvalósításával, a tudósutánpótlás biztosításával, a felsőoktatási reform végrehajtásával eredményesen hozzájáruljanak ötéves népgazdasági tervünk teljesítéséhez és túlteljesítéséhez, kulturális forradalmunk továbbfejlesztéséhez és betetőzéséhez, a szocializmus felépítésének meggyorsításához.

Szerényi Sándor — Wirth Ádám

Digitized by Google

Emeljük a munkanormák színvonalát!

Tapasztalatok a Politikai Bizottság 1960. szeptember 13-i határozatának végrehajtásáról

Az országgyűlés legutóbbi ülésszakán elfogadott, a második ötéves népgazdasági tervről szóló törvény az előttünk álló alapvető feladatokat meghatározva kimondja, hogy „az iparfejlesztés most következő időszakában a fejlődés döntő láncszeme a termelékenység növelése, az ipar műszaki színvonalának nagyarányú emelése".

A felszabadulás óta a gyártás- és gyártmányfejlesztéssel, a fejlett technika és a modern technológiai eljárások bevezetésével jelentős eredményeket értünk el iparunk műszaki színvonalának emelésében. A munka- és üzemszervezés, a termelőberendezések jobb kihasználását biztosító magasabb színvonalú üzemvezetés azonban elmaradt a műszaki színvonal emelkedése mögött. Ezért a második ötéves tervről szóló törvény előírja, hogy „Az iparfejlesztésre fordított beruházásokon kívül a termelés fejlődését a meglevő berendezések jobb kihasználásával, a felújítási lehetőségek nyújtotta korszerűsítésekkel, valamint a tudományos üzemvezetés és szervezés eszközeinek felhasználásával is elő kell mozdítani".

A műszaki fejlesztés a legfőbb módszere a termelékenység emelésének, de csak akkor, ha a műszaki színvonal emelését a termelés színvonalasabb megszervezése is követi: csak így lehet biztosítani az élő és holtmunka leggazdaságosabb tervszerű felhasználását. Ezt felismerve a gazdasági vezetés érdeklődésének homlokterébe az utóbbi időben az üzemgazdaságtani és elsősorban az üzemszervezési problémák kerültek.

A technikai színvonal emelése és a technológia korszerűsítése mellett a gazdaságos üzemvezetésnek az az egyik alapvető kérdése, hogy takarékosan gazdálkodjunk a munkaerővel, helyesen használjuk ki a munkaidőt. Ennek alapvető feltétele, hogy egyrészt ismerjük, másrészt a műszaki színvonal emelkedésével összhangban tervszerűen csökkentsük a gyártmányok munkaidő-szükségletét. A munkaidő megtakarítások fokozásának legfontosabb eszközei a munkanormák. A helyesen megállapított munkanormák egyrészt hűen fejezik ki a szükséges időráfordításokat, másrészt a teljesítménykövetelmények túlteljesítéséért folytatott harc útján termelékenyebb munkára ösztönöznek. Azonban csak azoknak a munkanormáknak van meg ez a gazdasági szervező erejük, amelyek a reális teljesítménykövetelményt fejezik ki és lépést tartanak a technikai színvonal emelkedésével. Ellenkező esetben a normák fékezik a termelékenység emelését, konzerválják a régi, elavult technikát és a szervezetlenséget.

A hároméves terv időszakában túlteljesítettük a termelékenység növelésére vonatkozó tervünket, de a termelés növekedésének

Digitized by Google

csak mintegy fele származott a munka termelékenységének emelkedéséből. A második ötéves terv időszakában a párt VII. kongresszusának irányelvei értelmében az ipari termelés emelkedésének legalább 70 százalékát a termelékenység növelése révén kell elérnünk. E feladatot csak akkor teljesíthetjük, ha lényegesen megjavítjuk az ipari vállalatok vezetését, ha a munkaidővel való takarékos gazdálkodás követelményének megfelelően állandóan tökéletesítjük az üzemekben a termelés szervezettségét, s ezen belül a technikai haladással összhangban és a technikai haladás elősegítése céljából állandóan tökéletesítjük a munkanormákat.

Pártunk Politikai Bizottsága 1960. szeptember 13-án fontos határozatot hozott a vállalati munkanormák helyzetéről. Ebben halaszthatatlan feladatként jelölte meg, hogy a közeljövőben fordulatot érjünk el a munkatermelékenység emelésében; hangsúlyozta, hogy ipari vállalatainknál „... nem megfelelő az élőmunkával való takarékos gazdálkodás. Különösen elmaradt a követelményektől a munka- és üzemszervezés és ezen belül a munka normázása és a termelési veszteségidők, tartalékok feltárása. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a meglevő termelő kapacitások kihasználása, a munkatermelékenység emelésének üteme nem kielégítő..."

A második ötéves terv időszaka alatt a szocialista iparban a termelékenységet mintegy 32—33 százalékkal kell emelni. Ehhez a fejlettebb technika bevezetésének, a műszaki fejlesztésnek a munka jobb megszervezésével kell párosulnia, vagyis fel kell tárni és hasznosítani kell azokat a műszakon belüli időkieséseket — más szóval veszteségidőket —, melyekre a vállalatok vezetői, a termelés irányítói közvetlenül hatást gyakorolhatnak.

A Politikai Bizottság említett határozata és a vállalati munkanormákkal foglalkozó kormányhatározat egy sor munka- és üzemszervezési feladatot is adott a gazdasági vezetőknek. Erre azért volt szükség, mert a vállalatoknál nem folyt tervszerű munka a veszteségidők feltárására és felszámolására, a munkanormák készítésénél nem vették figyelembe a gépek és berendezések leggazdaságosabb kihasználását, a legjobb munkamódszereket stb. Ezért a megállapított új normák is tartalmaztak kiküszöbölhető veszteségidőket, így megalapozatlanok és általában lazák voltak, s nem tölthették be gazdasági szervező szerepüket sem.

*

Az ellenforradalom leverése után a gazdasági élet gyorsütemű konszolidálása céljából mind sürgetőbbé vált a gazdaságos termelésre ösztönző teljesítménybérezés bevezetése. Az erről szóló kormányrendelet kimondta, hogy a teljesítménybérezés alapjául szolgáló mennyiségi, minőségi és gazdaságossági követelményeket, vagyis a munkanormákat lehetőleg műszaki felmérés alapján kell megállapítani. E határozat a vállalatok hatáskörébe utalta a teljesítménybér-formák kiválasztását, s egyúttal rájuk bízta a munkanormák megállapítását és megváltoztatását is, megjelölve a kötelező normaváltoztatás eseteit.

Digitized by Google

Ezek az intézkedések reális feltételeket teremtettek a műszakilag megalapozott normák kidolgozására és alkalmazására. A vállalatok többsége azonban 1957-től az említett politikai bizottsági határozat végrehajtásáig *nem élt megfelelően a számára e téren biztosított önállósággal.* A munkanormákban csupán a bérezés eszközeit látták, s nem ismerték fel ezek gazdasági szervező erejét. A normarendezést — az 1956 előtti, sokszor hibás gyakorlatból levont következtetések miatt — kényes kérdésnek, a munkások felesleges zaklatásának tartották.

Felismerve ezt a hibás szemléletet és behatóan elemezve a kialakult helyzetet, a Politikai Bizottság, majd a kormány határozatai megjelölték a legfontosabb tennivalókat. A munka- és üzemszervezésben és a munkanormák terén tapasztalt főbb hiányosságok a következőkben foglalhatók össze:

A vállalatok többsége *csak szórványosan vagy egyáltalán nem foglalkozott a gyártás közbeni veszteségidők vizsgálatával.* Ezek a veszteségidők azonban a legtöbb esetben minimális befektetéssel kiküszöbölhetők vagy lényegesen csökkenthetők, és ez a termelés és a termelékenység emelésének jelentős tartaléka. A veszteségidők a termelési folyamatnak olyan megszakításai, amelyek nem feltétlenül gyártástechnikai okokból következnek be. Ilyen például: a munkás várakozása az anyagra, a szerszámra; késés; indokolatlan beszélgetés; a munkahely elhagyása stb.

Ezeket a munkaidő kieséseket ún. munkatanulmányok, munkanap-felvételek segítségével, a munkafolyamatnak úgynevezett „lefényképezésével" tanulmányozhatjuk. A munkatanulmányok és munkanap-felvételek rendszeres készítése azért is elengedhetetlen feladat, mert a gyártási időnormák alapideje sok esetben meghatározható ugyan a központilag kidolgozott, tipikusnak elfogadott munkaidőráfordítási mutatók segítségével, az ún. iparági vagy helyi normaalapokból, de a veszteségek mindenkor az adott műhelyi viszonyoktól és szervezési körülményektől függnek. E tanulmányok elvégzése hathatós segítséget nyújt a munka jó megszervezéséhez, mert nemcsak a már említett veszteségidőket tárhatja fel, hanem azokat is, amelyek a felesleges munkák végzéséből és a technológiai előírások be nem tartásából származnak. Ebből a szempontból nem lehet figyelmen kívül hagyni az érintett munkást sem, mert az indokolatlan és a munkástól független időkiesések hátrányosan befolyásolják teljesítményét. Ennek ellensúlyozására a munkás vagy azon igyekszik, hogy fokozza a munkaintenzitást (ami általában nem kívánatos, sem a munkás egészsége, sem a munka minősége miatt), vagy azon, hogy lazítsa a normát.

Általános tapasztalat volt az is, hogy a normák alkalmazási köre *csak a teljesítménybérben dolgozókra* terjedt ki, vagyis a munkáslétszámnak alig a felére. Ebből máris nyilvánvaló, hogy a munka normázása a legtöbb üzemben csaknem kizárólagosan a bérezés függvénye volt, s korántsem a technológiai, műszaki és szervezési színvonal emelésének az eszköze. A „műszaki"-nak

Digitized by Google

nevezett normák jórésze nem felelt meg a velük szemben támasztott követelményeknek; a normák többségét nem alapozták meg kellően műszakilag, a szükséges időráfordításokat nem az adott technológia alapján dolgozták ki. Ez nem új jelenség; 1956 előtt is külön-külön, egymástól elválasztva dolgozták ki a munkanormákat és a technológiai utasításokat. Ebből azután az a helytelen gyakorlat következett, hogy a normák a technológia időközi változásait nem hozták közös nevezőre, s ez nemcsak a normák fellazulásához vezetett, hanem a technológia korszerűsítését, a műszaki színvonal emelését és a termelékenység növelését is akadályozta.

A norma- és a technológiai munka elkülönüléséből fakadt, hogy a termelékenység fokozásánál igen gyakran csak a dolgozó kézi jellegű munkájának megszervezése állt előtérben, ugyanakkor elhanyagolták a termelőberendezések teljesítményének növelését, ami pedig a termelékenység legfontosabb emelője.

A műszaki és gyártásfejlesztésnek, illetve a termelékenység tervszerű emelésének fontos eszköze az úgynevezett *gyártmány-normaóraszükséglet kidolgozása és rendszeres ellenőrzése, elemzése.* A gyártmány-normaóraszükséglet, amely a munkanormákból épül fel, a termelési kapacitás megállapításának, a termelés, a létszám és termelékenység műszaki alapon nyugvó tervezésének a közvetlen alapja. Meghatározó szerepe van a termelés ütemes programozásában, s általában a magasabb színvonalú vezetésben. Az összevont gyártmány-normaóraszükséglet részletekben való elemzése áttekinthető képet ad arról, hogy egy-egy gyártmány elkészítése során milyen időszükségletek merülnek fel műhelyenként, technológiai áganként, szakmánként, alkatrészenként, illetve műveletenként.

E munkának a termelés megtervezése, illetve a végrehajtás megszervezése mellett fontos szerepe van mind az új, korszerűbb technológia, mind az új gyártmányok kialakításában, de nem kevésbé annak az eldöntésében is, hogy a termelés és a termelékenység fejlesztésében a kisgépesítés, a szalaggyártás, egyes célgépek beállítása, fél vagy teljes automatizálása, vagy egyes technológiai folyamatok megváltoztatása útján kell-e járni. Ilyenformán a gyártmány-normaóraszükséglet — más gazdaságossági számítások mellett — az egyik tényezője a beruházási, felújítási és műszaki szervezési intézkedési terv kidolgozásának.

Ma már elterjedt vélemény, hogy például a gyártmányok forgácsolási időszükségletét elsősorban nem a forgácsolás technológiájának fejlesztésével kell és lehet csökkenteni, hanem az ezt megelőző munkafolyamatok, így a kovácsolás és az öntés fejlesztésével. A kovácsolási és öntési műveletek precízebb elvégzésére fordított munkatöbblet ugyanis bőven megtérül a forgácsolásnál. Fontos feladat tehát, hogy az egyes technológiai folyamatok közül keressük ki a leggazdaságosabbakat. Ennek kiszámítására az alapot ugyancsak a gyártmány-normaóraszükséglet adja meg. Így a normamunka a hagyományos technológia fejlesztése mel-

Digitized by Google

lett új technológiai eljárások kidolgozásának segítőjévé válik.

A gyakorlatban mégsem hasznosítottuk eléggé ezt a módszert. Különösen a Kohó- és Gépipari Minisztériumon kívüli tárcák vállalatainak jó részében csak későn, a közelmúltban indult meg a gyártmányok normaóra-szükségletének kidolgozása. Ez szoros kapcsolatban van a munka normázásának elhanyagolásával, illetve alacsony színvonalával is. Más kérdés az, hogy ahol megvannak a kimutatások a gyártmány-normaóraszükségletről, ott hasznosítják-e ezeket? A tapasztalat szerint sokhelyütt — nem ismerve fel jelentőségüket — semmire sem használták ezeket. Miután a vállalatok legfeljebb csak a teljesítménybéres munkahelyekre dolgoztak ki munkanormákat, így a munkáslétszámnak is általában csak mintegy felét tervezhették meg a gyártmány-normaóraszükséglet alapján.

A munkaerő-tervezés és gazdálkodás tehát *nagyobb részt szubjektív megítélésekre épült.* A vállalatok csak elvétve vagy egyáltalán nem készítettek műszakilag is megalapozott létszámterveket, holott ez igen fontos feltétele a termelékenység tervszerű emelésének. A céltudatosság hiányára mutat az is, hogy még ahol esetenként elemezték is a létszámalakulást, a vizsgálat ott is elsősorban a normázott munkahelyekre szorítkozott, ugyanakkor lényegében globálisan, rutinból tervezték meg a munkáslétszám másik felét, körülbelül 50—60 százalékát.

Már a határozat előtt is voltak azonban olyan vállalatok, ahol céltudatosan törekedtek a munka normázásának, a munka- és üzemszervezés színvonalának emelésére. A Lenin Kohászati Műveknél alkalmazott műszaki normák például, amelyek országos normaalapok, munkanapfelvételek és időmérések alapján készültek, teljes részletességgel tartalmazták a technológiai követelményeket is. A gyártásban bekövetkezett változásokat rendszeresen átvezetik a normákon. Tervszerű munkával vizsgálják felül a normákat és a gyártmány-normaóraszükségletről szóló kimutatásokat. A vizsgálatok kiterjednek arra is, hogy például kisgépesítéssel miként lehetne könnyíteni a nehéz fizikai munkát, illetve miképpen lehetne csökkenteni a gyártási idők egyes elemeit, mi a szűk keresztmetszetek feloldásának a módja stb. Az időbérben dolgozók létszám-megállapításánál is alkalmaznak munkanap-felvételeket, illetve a karbantartóknál helyi kiszolgálási normákat. A körültekintő és műszakilag megalapozott normamunka e vállalatnál eredményesen támasztja alá a termelékenység tényezőnkénti megtervezését és menetközben való számbavételét.

*

A határozat alapján elkezdődött munka során vállalataink a veszteségek feltárása, a munkanapfelvételek készítése terén tettek legtöbbet. A munkanap-felvételek 10—25 százalékos kiküszöbölhető veszteségidőket tártak fel. Ezeknek kisebb része, általában mintegy egyharmada a munkások hibájából, nagyobb része a vezetés és a mun-

Digitized by Google

ka- és üzemszervezés hibájából eredt. Hiba azonban, hogy a munkanapfelvételeket üzemeink tekintélyes részében kizárólag a normák szigorítási mértékének meghatározására használták fel. A veszteségidőknek a szervezési hiányosságokból eredő, nagyobb részére vonatkozóan csak ritkábban készítettek intézkedési terveket, hajtottak végre intézkedéseket.

Mutatkoznak kezdeti eredmények a gépek célszerűbb átrendezésében, a gépek kapacitásának jobb kihasználására tett intéskedésekben, a belső áru- és anyagmozgatás jobb megszervezésében, a szállítási utak lerövidítésében, a felesleges létszámok más területre irányításában is. A munka- és üzemszervezési tevékenység végzésére igen sok vállalatnál — főleg a könnyűipari, az építésügyi, az élelmezésügyi minisztérium vállalatainál — üzemszervezési csoportokat hoztak létre, vagy önálló üzemszervezőket állítottak be. Ezek munkája már kezd eredményeket hozni.

A munka- és üzemszervezésben elért eredményeket azonban csak kezdeti lépéseknek tekinthetjük. Fordulatról még nem beszélhetünk; sok év mulasztását csak hosszabb idő alatt lehet pótolni. Ezt a munkát a jövőben tervszerűbbé és a vállalatok állandó feladatává kell tenni.

A határozat végrehajtása a technológia terén is fejlődést hozott. Számos vállalatnál hatékony intézkedéseket tettek a technológia fejlesztésére. A vállalatok nagy többsége írott technológiai utasításokat készít, s igen kevés az olyan vállalat, ahol ez nem történt meg. Az elkészült technológiai utasítások zöme igaz, hogy csak írásban rögzítette a már alkalmazott technológiai előírásokat, mégis eredménynek számít, mert ezzel ma már irott kinduló alapja van a technológia továbbfejlesztésének. (Néhány iparágunkban eddig egyáltalán nem is voltak technológiai utasítások). A technológiai utasítások leírása is hozzásegít ahhoz, hogy ipari üzemeinkben javuljon a vezetés színvonala, s megteremtsék a korszerű üzemvezetés feltételeit. Igen pozitívan kell értékelni azt, hogy a technológiai osztályok és általában a műszakiak minden eddiginél nagyobb mértékben vették ki részüket ezekből a munkákból. Helyenként azonban előfordul, hogy a munkás által már hosszabb idő óta alkalmazott technológiát nem merik előírni, mert egy esetleges géptöréstől vagy a termékek minőségének romlásától félve nem akarják átvállalni a felelősséget. Ugyanakkor a munkás által alkalmazott technológiát megtiltani sem merik, mert ezzel a termelékenység emelkedését gátolják.

A technológiai előírások széleskörű kidolgozásának és felülvizsgálatának eredményeként *az üzemekben alkalmazott normák műszakilag megalapozottabbakká váltak.* Összesített adatok nem állnak rendelkezésünkre az úgynevezett műszakilag megalapozott normák arányszámának változásáról, de egyes területek számaiból következtetni lehet a fejlődésre. Például a Kohó- és Gépipari Minisztérium Vaskohászati Igazgatóságának vállalatainál az 1960. évi 13 százalékról 22 száza-

Digitized by Google

lékra, a Híradástechnikai Igazgatóság vállalatainál 20 százalékról 30 százalékra stb. növekedett a műszaki normák aránya. Ugyanakkor jelentősen csökkentek a becsült normák. Hasonló a fejlődés minden területen.

A munkanormákat készítési módjuk szerint három nagy csoportra osztjuk fel: műszaki-, statisztikai- és becsült normákra. A munkanormákkal szemben támasztott legfőbb követelmény az, hogy a szükséges munkaidőráfordítást fejezzék ki, mert csak az ilyen teljesítménykövetelmény ösztönző, csak az ilyen norma töltheti be a vállalat életében a gazdasági szervező szerepet. Ennek a követelménynek legjobban a műszaki számításokkal megalapozott norma felel meg. A normák műszaki megalapozottságának követelménye az úgynevezett műszaki normák csoportjában érvényesül a legkövetkezetesebben, de vonatkozik a másik két normafajtára, s főleg a statisztikai normákra is.

Az elmúlt időszak normarendezésének éppen az az egyik legfontosabb pozitívuma, hogy a műszaki normák körének bővülésével együtt a statisztikai és a tapasztalati normák is műszakilag megalapozottabbakká lettek, mint eddig bármikor is voltak. Nem volna tehát teljes a kép, ha ezt az igen fontos tényezőt nem említenénk meg, s csupán a műszaki normák számszerű növekedésében látnánk az eredményeket. A gyakorlati munkában, a termelőmunka különböző területein a munkanormák kidolgozásának feltételei eltérők. Számos területen hiányoznak a műszaki normák kidolgozásának feltételei, vagy a gyártmányok gyakori változása miatt nem célszerű és nem gazdaságos azok kidolgozása. Ilyen esetekben statisztikai normák is megfelelnek a követelményeknek és reálisan fejezhetik ki a szükséges időráfordításokat, ha megfelelő műszaki számítások és megfontolások alapján készültek.

Az elmúlt időszakban tehát általában a határozatoknak megfelelően történt a normák rendezése. Az állami iparban februárról májusra az átlagos teljesítményszázalék 106,7 százalékról 102,6-ra csökkent. Ágazatonként vizsgálva átlagban 100,1 és 104,4 százalék között van a normák teljesítési százaléka. Ugyanezen időszak alatt a terhelékenység fokozatosan növekedett.

Nem mindenütt értették azonban meg a normák rendezésének új módját, mely szerint a szigorításnál számításba kell venni az átlagos munkások 100 százalékot lényegesen meghaladó túlteljesítését is, de a kiküszöbölhető veszteségeket is. Ennek következtében az új normák egy része rövid idővel a bevezetés után már lazának bizonyult, s több vállalatnál másodszori normarendezésre volt szükség. (A párt- és szakszervezeti apparátusnak alapos munkát kellett végeznie, hogy megértesse ezt a munkásokkal.) Még ma is van olyan vállalat, ahol a rendezés után is lazák maradtak a normák. A kormánynak a munkanormákról szóló júniusi határozata alapján ezeket a normákat a vállalatok munkaterve szerint, fokozatosan kell majd helyrehozni. Van néhány olyan vállalat is, ahol az átlagos teljesítmény 100 százalék alatt

Digitized by Google

marad. A jó felvilágosító munka következtében ez nem munkavisszatartásból származik, hanem abból, hogy nem küszöbölték ki mindazon veszteségeket, amelyeket a normák szigorításánál figyelembe vettek. Ezeken a helyeken különös gonddal kell tovább folytatni a munkaszervezést.

A Politikai Bizottság határozatának megfelelően a vállalatoknak módjuk volt rá, hogy a keresetcsökkenések kiküszöbölése végett emeljék az alapbéreket. A szénbányászatban például 6 százalékkal, a könnyűiparban mintegy 4 százalékkal emelték az alapbért. Ezt úgy valósították meg, hogy felemelték a munkások felső bérhatárát. Ez hozzásegített ahhoz, hogy a munkások keresete átlagosan nem csökkent, hanem az első félévben 1,1 százalékkal magasabb volt, mint egy évvel előbb. Átmenetileg (egy-két hónapig) természetesen számos dolgozónak a keresete csökkent kisebb-nagyobb mértékben. Ez nagyrészt abból eredt, hogy a normák megváltoztatásához szükségszerűen kapcsolódó műszaki intézkedéseket elkésve valósították meg.

A vállalatok általában javították bérezési gyakorlatukat is. Sok vállalat minőségi, gazdaságossági vagy programszerűségi prémiumot vezetett be. Több helyen norma alapján vezettek be teljesítménybérezést ott, ahol a teljesítménybérezés formája addig nem volt megfelelő (például a nyomdaiparban). A Központi Statisztikai Hivatal kimutatása szerint az állami iparban februárról májusra mintegy 30 000 fővel növekedett a teljesítménybérben dolgozók száma.

A nem munkanormán alapuló teljesítménybérezésnél, például a premizálásnál is értek el eredményeket a vállalatok. Itt is felülvizsgálták és szükség esetén szigorították a mennyiségi és minőségi szinteket.

A Politikai Bizottság határozatának megfelelően felülvizsgálták és megszüntették a termelékenység emelését gátló bérezési gyakorlatot. Általában megszüntették a bérmaximum-előírásokat, vagy felemelték színvonalukat. A Kohó- és Gépipari Minisztériumnál például (ahol a legszélesebb körben alkalmazták ezt) jelentősen csökkent az ilyen bérformával dolgozók aránya. Csak ott tartották fenn a bér felső határának előírását, ahol ezt a minőség vagy a technológiai fegyelem betartása indokolja.

Az előző, 1956 előtti normarendezéseknél a munkások tömegesen reklamáltak és írtak panaszleveleket; most ez alig fordul elő.

A munkások hangulata lényegesen jobb volt, mint bármely előző normarendezésnél. Azt a világos célkitűzést, hogy változatlan keresetért a reálisan megkövetelhető magasabb teljesítményt kell produkálni, a munkások többsége megértette és támogatta, s különösen a munka- és üzemszervezésre vonatkozó javaslataikkal hatékonyan segítették a határozat végrehajtását. Kedvezőtlen hangulat csak ott volt, ahol a keresetek nagyobb mértékben vagy tartósan csökkentek, ahol előzetesen nem beszélték meg az intézkedéseket a

Digitized by Google

dolgozókkal, vagy ahol kétszer is szigorították a normákat.

Számokkal a következőképpen lehetne összefoglalni eredményeinket: Az állami iparban 1961 első háromnegyedévében az egy foglalkoztatottra jutó napi teljes termelés kb. 8 százalékkal volt magasabb, mint egy évvel előbb. Talán még ennél is nagyobb a jelentősége annak, hogy az állami iparban az első félévben a nettó termelés emelkedésének kétharmada a termelékenység emelkedéséből származott.

*

Az eddigi tapasztalatokat összegezve megállapítható, hogy a határozat végrehajtása jelentős eredményeket hozott. A termelékenység részaránya a tervezettnek megfelelően alakult, a munkanormák színvonala jelentősen emelkedett, a technológia állandó tökéletesítésének alapjait leraktuk, a munka- és üzemszervezés kérdései iránt növekedett az érdeklődés, s mindez a munkások átlagos bérének csökkenése nélkül, általában kedvező politikai légkörben ment végbe.

Az eredmények mellett azonban látni kell azokat a feladatokat is, amelyek a munka- és üzemszervezés, és ezzel együtt a munkanormák rendbentartása terén előttünk állnak.

Mindenekelőtt tovább kell erősítenünk azt a helyes szemléletet, hogy *a munka- és üzemszervezés és ezenbelül a normák javítása, rendbentartása nem kampányfeladat, hanem a gazdasági vezetők állandó folyamatos feladata.* El kell tehát kerülnünk a széles tömegeket érintő kampányjellegű normarendezést. Ugyanakkor látnunk kell, hogy az eredményes normarendezés ellenére is még csak a kezdeti lépéseket tettük meg, ami jó kiindulási alapot ad a további munkához. A jelenleg érvényben lévő normák sem teljesen jók, s a fejlődés során szükségszerűen elavulnak. Nem szabad azonban megengedni, hogy a normák tömegméretekben fellazuljanak. Ez újabb normarendezési kampányt tenne szükségessé. Bár az elmúlt kampányt mind politikai mind gazdasági szempontból lényegesen jobban hajtottuk végre, mint az előzőket — ez sem volt azonban problémáktól mentes, s nem is lehetett az. Elkerülhetetlen volt például, hogy a munkások egyes csoportjainak a keresete kisebb-nagyobb mértékben csökkenjen, s ez, bár nem volt általános jelenség, kétségtelenül rontotta a hangulatot. A normák általános rendezését több mint egy félév alatt valósítottuk meg. Azelőtt sohasem volt ennyi idő a normarendezésre, ennek ellenére — főleg nagy vállalatoknál — ennyi idő sem volt elég arra, hogy minden normát a legteljesebb körültekintéssel állapítsanak meg, mert a munka az évek során felgyülemlett. Ebből viszont az következett, hogy a legtöbb új norma reális ugyan, de egyrészük vagy változatlanul laza maradt, vagy egyes esetekben túl szorossá vált.

Csak akkor kerülhetjük el az ilyen normarendezési kampányokat, ha a normákat *folyamatosan* hozzáigazítjuk a változó feltételekhez. Minden olyan műszaki vagy munkaszervezési változással egyidejűleg, amely a gyártási időszükségletet csökkenti, azonnal meg kell változtatni a

Digitized by Google

normát is. Ha ilyen esetekben késik a normaváltoztatás, akkor a változás után indokolatlanul emelkedik a munkások egyes csoportjainak a keresete, s ezt a felemelkedett, megszokottá vált keresetet kell az elhúzódó rendezéssel csökkenteni. Sokkal nehezebb tehát késéssel változtatni meg a normákat, mint a munkakörülmények változtatásával egyidejűleg.

A normákat természetesen akkor is meg kell változtatni, ha kiderül róluk, hogy különösebb műszaki változás nélkül is lazák, hiszen még jelenleg is csak a normáknak egy kisebb része műszaki norma. Ilyen esetekben természetesen különösen fontos megadni minden segítséget ahhoz, hogy a munkások az új normákat is teljesíteni tudják, s így keresetük ne csökkenjen.

A munkanormák folyamatos változtatásának elengedhetetlen feltétele azonban a *munka- és üzemszervezés színvonalának emelése*. Iparáganként és vállalatonként rendkívül eltérők a munka- és üzemszervezés feladatai, azonban általánosan fontos, és mindenütt elkerülhetetlen az, hogy munkanap-felvételeket készítsenek, feltárják a veszteségidőket és annak okait, s tervet dolgozzanak ki megszüntetésükre.

A szeptember 13-i párthatározat után vállalataink tömegesen készítettek munkanap-felvételeket. A feltárt veszteségek egy részét figyelembe is vették a normák rendezésénél, a veszteségek felszámolására azonban kevés intézkedést tettek. Az utolsó hónapokban készített munkanap-felvételek azt bizonyítják, hogy az év elejéhez képest általában csekélyebbek ugyan a kieső idők, elsősorban azonban a munkások hibájából származó veszteségek csökkentek vagy tűntek el egészen, s csak kevés eredményt sikerült elérni a műszaki és szervezési hiányosságokból fakadó veszteségek leszállításában. Ezeknek csökkentéséhez tervszerű intézkedésekre van szükség.

A vállalatok túlnyomó többsége ma már rendszeresen készít műszaki fejlesztési tervet, s ezzel megteremti a munkatermelékenység emelésének legfontosabb feltételét. A műszaki fejlesztés azonban csak akkor hatékony, ha a technika fejlesztését összekapcsoljuk a munka- és üzemszervezés tökéletesítésével, a munkanormák rendezésével. Ezért a műszaki fejlesztési tervekkel együtt, ezekre alapozva, a munka- és üzemszervezés színvonalának emelésére irányuló terveket is ki kell dolgozni. Így lesz a normák változtatása is folyamatos, és ezzel elérhetjük, hogy a technika fejlesztése az eddiginél sokkal nagyobb mértékben növelje a termelékenységet.

Kahulics István

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Miért fontos a német békeszerződés megkötése?

Előljáróban hadd beszéljünk arról: normális körülmények között hogyan kellett volna alakulnia Németország háború utáni sorsának? Egyáltalán: mit nevezhettünk volna normálisnak? Kétségkívül azt, hogy a győztes hatalmak megállapodásai maradéktalanul megvalósulnak.

Az 1945. augusztus 2-ával befejeződött berlini (potsdami) értekezlet világosan meghatározta a legyőzött hitleri Németországban alkalmazandó politikai és gazdasági intézkedéseket. Az értekezlet résztvevői megegyeztek a szövetségeseknek a legyőzött Németországra vonatkozó, a szövetséges ellenőrzés tartama alatt követendő egységes politikai és gazdasági elveiben. Kimondották, hogy a megszálló szövetséges haderők főparancsnokai — kormányaik utasításai alapján — maguk gyakorolják ugyan a legfelsőbb hatalmat a maguk megszállási övezetében, de az egész Németországot érintő kérdésekben együttesen járnak el. A potsdami megállapodások kimondják Németország teljes lefegyverzését és leszerelését, a szárazföldi, a tengeri és a légi haderők, valamint a hadiipar felszámolását, az SS, az SA és az SD megszüntetését, a Gestapo feloszlatását, a vezérkar, a tényleges és tartalékos tisztikar, a katonai iskolák és minden más katonai jellegű szervezet megszüntetését. Előírják a nemzeti szocialista párt és az összes általa ellenőrzött szervek, továbbá valamennyi náci intézmény feloszlatását, és kötelezik a megszállókat, hogy akadályozzák meg ezek újjászületését. Kimondják a háborús bűnösök megbüntetését, valamint a befolyásos náci vezetők letartóztatását és internálását. A megállapodások szerint minden felelős állásból el kell távolítani az aktív nácikat. A gazdasági alapelvek értelmében, a német hadipotenciál megsemmisítése céljából, meg kell tiltani és meg kell akadályozni a hadfelszerelések, lőszerek és fegyverek gyártását, valamint mindennemű repülőgép és tengerjáró hajó előállítását. Ellenőrizni kell a hadi célokra is alkalmas nyersanyagok, gépek és más felszerelések gyártását. A német gazdasági életet a lehető legrövidebb időn belül decentralizálni kell „abból a célból, hogy megsemmisíthessék azoknak a gazdasági erőknek központjait, amelyek — különösen kartellek, szindikátusok, trösztök és egyedárusítási egyezmények formájában — fennállanak."

Digitized by Google

Feltétlenül rá kell mutatnunk a potsdami megállapodás két rendkívül fontos előírására. A politikai alapelvek IV. fejezete kimondja, hogy „előkészületeket kell tenni a német politikai élet demokratikus alapon történő végleges újjászervezésére és Németország esetleges békés együttműködésére a nemzetközi életben." A gazdasági elvek 14. pontja így szól: „Németország a megszállás ideje alatt gazdasági egységként tekintendő." E célból, mint a megállapodás ugyancsak ehelyütt megállapítja, közös politikát kell folytatni, egyebek között a pénzügyi és a bankrendszer, a központosított adózás és bevételek, a bérek, a fizetések, az árak, a jegyrendszer, a szállítás és a közlekedés tekintetében.

A fentiekből is nyilvánvaló, hogy ha végrehajtják a potsdami megállapodásokat, másként alakult volna Németország sorsa. Néhány éven belül létrejött volna a békeszerződés, és az egységes Németország elindulhatott volna a béke, a demokrácia, a társadalmi haladás útján.

•

Köztudomású, hogy Németország sorsa nem így alakult. Le lehetne írni mégegyszer a potsdami megállapodások imént felsorolt összes pontjait, és sorra meg lehetne állapítani, hogy egyiket sem hajtották végre. Nem az egész Németországban történt ez így, csak ott, ahol az amerikai, az angol és a francia megszálló csapatok kapták meg a fő hatalmat. Ez azonban még nem minden: ezen a területen megmaradnak a katonai káderek is, megőrzik a tisztikart, hírhedt náci politikusok is szerepet kapnak a politikai életben, nem hajtják végre a gazdasági élet decentralizálását, s visszakerülnek a bankok, a monopóliumok és a trösztök élére a gazdasági élet súlyosan kompromittált, a nácizmus uralomra juttatásában, a háború kirobbantásában és végsőkig való támogatásában anyagilag érdekelt és bűnös gazdasági vezérek.

A mai Nyugat-Németország állig felfegyverzett, gazdaságilag erős, agresszív, revansra készülődő imperialista, militarista állam. A hatalom változatlanul a német monopoltőkések kezében van. A gazdasági életre jellemző, hogy a több mint 100 millió márka alaptőkével rendelkező részvénytársaságoknak, tehát az egészen nagy konszerneknek a részaránya az egész nyugatnémet részvénytőkében az 1938. évi 25,8 százalékról 1960-ra 50 százalék fölé emelkedett. Ezek között a legnagyobb kizsákmányolók között ott találjuk a náci időkből ismert összes konszerneket, közöttük az IG Farben utódjait és az olyan monopóliumokat, mint a Siemens, az AEG, a Rajna- és Ruhr-vidéki nagyvállalatok. Az IG Farben, a Siemens és az AEG, az atomfegyverkezésből hasznot húzó és Flick vezetése alatt álló gépkocsi- és motorkonszernek, végül pedig a monopolbankok — a Német Bankkal az élükön — ellenőrzik részvényeik, a hitelek és személyes befolyásuk révén a nyugatnémet gazdasági élet túlnyomó részét. Mondanunk sem kell, hogy ezek a csoportok messzemenően meghatározzák az Adenauer-kormány politikáját is, és uralmuk alá hajtják a gazdasági és a társadalmi élet összes fontos területét. A német gazdasági világ élén

Digitized by Google

olyan, a hitleri időkből jól ismert figurákat találunk, mint Hermann Abs bankár, aki egykor Hitlernek volt pénzügyi tanácsadója, Friedrich Flick, Hitler egykori gazdasági vezére, Alfred Krupp, Hitler volt hadigazdasági vezére, Robert Pferdemenges volt náci bankár, Hitler pénzügyi tanácsadója stb.[1]

A nyugatnémet állam fegyverkezéséről sok tény közismert. Mégis érdemes elmondani, hogy a Német Szövetségi Köztársaságban 1956. és 1960. között 7 milliárd 643 millió márkát fordítottak atomkutatásra és atomfejlesztésre, azaz az atomfegyvergyártás és az atomhadviselés tudományos és ipari megalapozására. Ennek az adatnak a fényében formálissá válik az a kérdés, hogy e pillanatban kezükben tartják-e az atomfegyvereket a nyugat-németországi imperialisták, vagy nem. A lényeg az, hogy bármely pillanatban képesek atomfegyvereket gyártani, és senki sem ellenőrzi, hogy máris nem gyártanak-e. A Német Szövetségi Köztársaság lakossága az elmúlt hét esztendőben több mint 100 milliárd márka fegyverkezési kiadás terhét viselte. A költségvetés katonai előirányzatai az elmúlt években állandóan növekedtek. 1955—56-ban még „csak" 5 és fél milliárdot, 1958—59-ben pedig már 10 milliárdot irányoztak elő a közvetlen fegyverkezési kiadásokra. Az idei hadi költségvetés majdnem 13 milliárd, 1962-ben 14 milliárdot, 1963-ban pedig 16 milliárdot akarnak fegyverkezési célokra fordítani. Ezek azonban csak a közvetlen fegyverkezési kiadások. A hadügyminisztériumon kívül más minisztériumok költségvetésében is megbújnak katonai jellegű kiadások, így például laktanyaépítésre, kiképző- és gyakorlóterek létesítésére, haditengerészeti építkezésekre, repülőterek építésére, a hidegháború céljait szolgáló „alkotmányvédő hivatal", a rendőrség, a Gehlen-féle kémszolgálat fenntartására, hidegháborús propagandára, az úgynevezett „kelet-európai intézetekre", a fasiszta emigránsok és disszidensek támogatására, stratégiai útépítésre. Ezeket figyelembe véve, a bonni költségvetésből majdnem 26 milliárd márkát fordítanak katonai és hidegháborús célokra — az egész nyugatnémet költségvetés 57,7 százalékát.

Mindebből logikusan következik az az ismert és helyszűke miatt itt nem részletezhető tény, hogy Nyugat-Németországban szabadságot és hivatalos támogatást élvez mindenki, aki háborúra uszít, aki a „Drang nach Osten"-t, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország Csehszlovákia, a Szovjetunió megtámadását, a második világháború után kialakult határok revízióját hirdeti, de illegalitás, börtön az osztályrésze mindenkinek, aki szóval vagy tettel mindezzel szembeszegül. Teljes szabadságot és atyai jóindulattól csepegő kormánytámogatást élvezhet a német imperializmus, a nácizmus teuton gőggel telített katonahagyományait ápoló szervezetek, amelyek a Szovjetunió ellen vívott becstelen, gyilkos háború szellemét tartják ébren. Nemigen tesznek lakatot azok szájára sem, akik a nyugati „szövetségesek" területei felé ka-

1 V. ö.: A legagresszívabb nyugatnémet monopóliumok. Társadalmi Szemle, 1961. 8—9. sz.

Digitized by Google

csingatnak, és hangot is adnak effajta elképzeléseiknek.

•

Hogyan történt voltaképpen Németország kettészakítása? Nem az 1945 utáni események amúgy is közismert tényeit akarjuk itt felsorolni, inkább egy-két lényeges, de talán kevésbé közismert mozzanatra szeretnénk rámutatni.

Az Amerikai Egyesült Államok és Anglia uralkodó körei a második világháború alatt és után bonyolult problémával kerültek szembe: egyfelől szerették volna kiütni a nyeregből Németországot, mint imperialista versenytársat, másfelől azonban igyekeztek megóvni a német reakciós erőket egy a Szovjetunió ellen indítandó későbbi háború számára. A megoldást abban látták, hogy — a „divide et impera" ősrégi receptje szerint — politikailag és gazdaságilag feldarabolják Németországot.

Churchill angol miniszterelnök és Roosevelt amerikai elnök már 1941-ben tárgyal Németország felosztásáról, majd amerikai hatóságok megbízást kapnak, hogy dolgozzák ki a felosztás tervét. 1942 elején az amerikai külügyminisztériumban „A háború utáni problémákkal foglalkozó konzultatív bizottság" néven külön szerv kezdi tanulmányozni Németország felosztását. Anglia és Amerika 1943-ban megállapodik, hogy „Németországot minden körülmények között különböző államokra kell felosztani". Az 1943 augusztusi quebeci (Kanada) értekezleten a két kormány végérvényesen megállapodik Németország felosztásában. A hitlerellenes koalíció államainak 1943 októberi moszkvai külügyminiszteri konferenciáján az amerikai küldöttség hivatalos okmányban javasolja, hogy tagolják Németországot három vagy több államra. Az 1943 végén lezajlott teheráni háromhatalmi konferencián az amerikai kormány ismét előterjeszti felosztási tervét; ezúttal öt „önálló", „független" német állam kialakítását javasolja. Amikor a Szovjetunió elutasítja ezt, Churchill 1943. december 1-én, a három kormányfő értekezletén új tervvel áll elő: Bajorországból, Württembergből, Pfalzból, Szászországból és Badenből konföderációt kell létrehozni, élén a Habsburg-ház egy tagjával. Így akarja az angol tőke megszerezni az uralmat Németország egyes részeinek életképtelen, laza szövetsége felett. Az 1944 szeptemberi második quebeci konferencián Amerika és Anglia megvitatja és elfogadja az úgynevezett Morgenthau-tervet. Eszerint Németország különböző „önálló" részekből állana, amelyeknek legfontosabb iparágait megsemmisítik („agrarizáció"). A Saar-vidék a hozzá csatlakozó, a Mosel és a Rajna közötti területekkel együtt, Franciaországhoz csatlakozott volna. A Ruhr- és Rajna-vidék, a kieli csatorna és a tőle északra fekvő terület külön zónává vált volna, egy „nemzetközi szerv" igazgatása alatt. Németország többi része két „autonóm" államra tagolódott volna: az északnémet államra, amely Poroszországot, Szászországot és Thüringiát foglalja magában, és a délnémet államra, amely Bajorországból, Württembergből, Badenből és Hessenből áll, s vámszövetségre lép Ausztriával.

Az amerikai kormány még az 1945-i nyári potsdami konferencián sem mondott le Németország

Digitized by Google

felosztásának terveiről. Ezúttal nemcsak Németország felosztását követelte, hanem azt is, hogy fosszanak meg függetlenségétől több európai államot — közöttük Magyarországot és Ausztriát is.

Amint látjuk, a körültekintő angol és amerikai imperialista vezetők rólunk sem feledkeztek meg. A négyszáz éves Habsburg-német elnyomásból, a német imperializmusnak hazánk életében elvezett sok évtizedes politikai és gazdasági befolyásából, a német imperializmus oldalán uralkodó osztályaink bűnéből vívott, népünkre pusztító hatású két imperialista világháborúból, nemzeti függetlenségünk eltiprásából számukra logikusan az következett, hogy hazánk maradjon német gyarmat. Ez tökéletesen egyezik azzal a német imperialista felfogással, amely szerint a magyar nép nem érdemli meg az önálló nemzeti létet. Ez a felfogás érvényesül a Nyugat-Németország ma is közkézen forgó egyes térképeken is, ezek Magyarországot annak a nagynémet birodalomnak a részeként tüntetik fel, amely (szerencsére) csak a legélénkebb képzeletű német imperialisták vágyálmaiban él.

A szovjet kormány, mint mindig, ezúttal is erélyesen visszautasította Németország felosztását. Meghiúsította a felosztás imperialista terveit és sikerült elérnie, hogy a potsdami megállapodásokban — mint fentebb idéztük — lefektessék a német egység alapelveit. „Az a tény — mondotta Otto Grotewohl —, hogy Angliának és az Amerikai Egyesült Államoknak a potsdami konferencián le kellett mondaniok Németország felosztásának terveiről, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége kormánya következetes politikájának köszönhető. A Szovjetunió kormánya állhatatosan ragaszkodott Németország egységének fenntartásához, és már akkor erélyesen szembeszállt mindenféle felosztási tervvel."

Így tehát a nyugati felosztási tervekbe akkor beleszólt a történelem. Mi maradt hátra a nyugati imperialisták számára ezután? Megóvni a jogos, igazságos büntetéstől a háborús bűnösöket ott, ahol lehet, elszabotálni a nácitlanítást, megőrizni a monopóliumokat és azok hatalmát, valamint újjáéleszteni a német imperializmust, ott, ahol lehet. Feldarabolni Németországot úgy, ahogy lehet. És hol lehetett, hogyan lehetett? Úgy, hogy egyesítették megszállási zónáikat, ott saját gyámkodásuk alatt német különállamot létesítettek, majd cselekvő támogatásukkal lehetővé tették, hogy ez lázasan fegyverkezzék, s eljusson a már jellemzett mai helyzetig. Így érték el, hogy a Német Szövetségi Köztársaság, annak veszedelmes gyorsasággal növekvő fegyveres ereje és ezzel párhuzamosan növekvő agresszivitása háborús, szovjetellenes terveiknek legfontosabb alkatelemévé váljék. A német kérdés háború utáni alakulásának megszámlálhatatlan mennyiségű ténye mind ezt az igazságot bizonyítja.

•

Vizsgáljuk meg a dolog másik oldalát. Sikerült-e a nyugati hatalmaknak, elsősorban az amerikai imperialistáknak az, hogy eredeti elképzeléseiknek megfelelően, döntő politikai befolyásra tegyenek szert a nyugatnémet különállam életében? Mennyi valósult meg a másfél évtized előtti tervekből: a német imperializmus-

Digitized by Google

nak, mint gazdasági versenytársnak a meggyengítéséből vagy megsemmisítéséből?

Nos, igaz az, hogy ami a szocializmus térhódításának megakadályozására való törekvést és a szocialista világ elleni agressziót terveit illeti — ebben az amerikai és a nyugatnémet imperialisták ma is többé-kevésbé összehangolt politikát folytatnak. Ma már azonban a nyugatnémet uralkodó köröket, ezen a téren, legalábbis egyenrangúnak tekinthetjük az amerikai uralkodó körökkel, és korántsem beszélhetünk úgy a Német Szövetségi Köztársaságról, mint az Amerikai Egyesült Államok egyszerű csatlósáról. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a nyugat-németországi imperialisták mind gyakrabban tesznek olyan politikai lépéseket is, amelyeket nem egyeztetnek össze az amerikai uralkodó körökkel, sőt amelyek azoknak egyes érdekeit sértik is. Arról már nem is szólunk, hogy Angliának és Franciaországnak mennyire fejére nőtt a német imperializmus.

Az is igaz, hogy az amerikai monopoltőke, amely sokmilliárd dollárral segítette a nyugat-németországi ipari potenciál rekonstrukcióját, jelentős érdekeltségekkel és így befolyással rendelkezik a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságában. Az amerikai és a nyugatnémet monopóliumok számos fontos iparágban, valamint a bankéletben, de mindenekelőtt a katonai célokra dolgozó ágazatokban szorosan összefonódtak egymással. De az is igaz, hogy mint eddig soha, most sem sikerült áthágniok az egyenlőtlen fejlődés törvényét. Nyugat-Németország gazdasága ma már olyan fejlett, olyan modern és olyan hatalmas ipari kapacitással rendelkezik, hogy hovatovább gazdaságilag erősebbé válik az összes többi európai tőkés országnál. Mint ilyen, az angoloknak és a franciáknak, sőt az amerikaiaknak is mozgékony, veszélyes versenytársaként jelentkezik mind az európai, mind pedig az ázsiai, az afrikai és a latin-amerikai piacokon. Megint más kérdés természetesen az, hogy a nyugatnémet imperializmusnak, és mindenféle imperializmusnak az ázsiai, az afrikai és a latin-amerikai terjeszkedésébe mindinkább beleszólnak a megváltozott történelmi erőviszonyok, a népek páratlan méretű és erejű függetlenségi törekvései, beleszól az a sokrétű politikai és gazdasági támogatás is, amelyet a szocialista világ nyújt a függetlenségükért harcoló népeknek.

*

Mi történt ezalatt Németországnak abban a részében, amelyet a hitlerizmus megsemmisítése után a Szovjetunió csapatai szálltak meg?

Itt maradéktalanul végrehajtották a potsdami megállapodásokat és politikailag, gazdaságilag kihúzták a talajt a német imperializmus lába alól. Maradéktalanul végrehajtották a nácitlanítást. Segítették és bátorították a német nép demokratikus erőinek kibontakozását. A Szovjetunió 1949-ig mindent megtett, hogy meggátolja Németország mindinkább kibontakozó kettészakítását. 1949. szeptemberében azonban megalakult a nyugatnémet különállam, a Német Szövetségi Köztársaság kormánya. Ekkor a Szovjetunió egyetértésével Németország általa megszállt részében is kormány alakult: 1949

Digitized by Google

október 7-én létrejött a Német Demokratikus Köztársaság kormánya.

A Német Demokratikus Köztársaság új jelenség, új szereplő a történelemben. Olyan *német* állam jött létre, amely a *német* imperializmus ellen harcol. Azért lehetséges ez, mert ez már nem a német monopoltőkések, hanem a német nép, a német munkások és parasztok állama. Ebben az államban nincsenek többé agresszióban és hódításban érdekelt uralkodó osztályok. Népe kezébe vette saját sorsának intézését, óriási társadalmi és gazdasági átalakulást vitt véghez, s ma a szocialista tábor tagjaként, szocialista jövőjét építi. Gigászi építőmunka indult meg az NDK területén, amely iparilag összehasonlíthatatlanul elmaradottabb és összehasonlíthatatlanul nagyobb háborús károkat szenvedett, mint a nyugati részek. Ma a Német Demokratikus Köztársaság ipari termelése világviszonylatban a hatodik, európai viszonylatban pedig az ötödik helyen áll. Az NDK jelentős tényező a világpiacon, és mind nagyobb mértékben a maga erejéből fedezi belső szükségleteit is. Az elmúlt évtizedben az NDK-ban gyorsabban nőtt a termelés, mint az NSZK-ban: ha az 1950-es esztendőt 100-nak vesszük, akkor az 1960. évi termelés indexszáma az NDK-ban 293, az NSZK-ban pedig 250. Mindez a Német Demokratikus Köztársaság dolgozó népének áldozatos munkájával, a testvéri szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió önzetlen, internacionalista segítségével jött létre.

A Szovjetunió és az NDK a két német állam létrejötte óta is állhatatosan folytatja a német egységért és a békeszerződésért vívott harcot. Már az első időkben jelentkezett azonban az az új momentum, amely napjainkban immár meghatározója a német kérdés megoldásáért vívott harcnak. Arról van szó ugyanis, hogy a két német állam létrejötte óta a német egység már nemcsak a háborúban győztes hatalmak ügye. Mivel két német állam létezik, egyesítésükről nem lehet többé nélkülük dönteni.

Az NDK kormánya megalakulása után azonnal kezébe vette az egység ügyét és 1949-től kezdve egymás után tette meg különböző javaslatait a két német állam közeledésére, az egyesülés elősegítésére. Wilhelm Pieck, az NDK első elnöke, a kormány megalakulása után azonnal felhívással fordult Bonnhoz, javasolva, hogy kezdjék meg az egyesítési tárgyalásokat. Ettől kezdve 1950-ben, 1951-ben, 1952-ben, 1954-ben, 1957-ben egymást követték az NDK-nak a helyzethez alkalmazkodó egyesítési javaslatai. A jelszó ebben az időben így hangzott: „Egységes, demokratikus, békeszerető Németországot!" Helyénvaló és reális jelszó volt ez addig, amíg Nyugat-Németországban nem szilárdult meg újból a monopoltőke uralma, amíg nem indult meg teljes erővel a militarizálás és amíg a két Németország belső társadalmi fejlődése nem vett egymással merőben ellentétes irányt.

Ugyanebben az időben egymás után láttak napvilágot a Szovjetunió és az NDK békeszerződési javaslatai. A Szovjetunió külügyminisztere az 1949. évi júniusi párizsi konferencián azt javasolta, hogy „az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió kormánya három hónapon

Digitized by Google

belül terjesszen békeszerződés-tervezeteket a külügyminiszterek tanácsa elé". Ezután 1952-ben, 1953-ban, 1955-ben és az ezt követő években sorra láttak napvilágot a Szovjetuniónak és az NDK-nak a helyzet figyelembe vételével készült békeszerződési tervezetei, javaslatai. A Nyugat és Bonn mindig elutasító választ adott mind az egyesítési, mind pedig a békeszerződési javaslatokra, konstruktív javaslatot viszont nem tettek, kezdeményezés tőlük nem indul ki. A nyugatiak és nyugat-németországi szövetségeseik sem békés úton létrejött német egységet, sem békeszerződést nem akarnak. Az egységes, demokratikus és békeszerető Németország létrejötte ugyanis halomra döntené a német militarizmus újjáteremtésére, az agresszív haderő felállítására vonatkozó terveket. Egészen pontosan szólva: csak olyan német egységet akarnak, amely az NDK felszámolásával és az imperialista, adenauerí Németországba való bekebelezésével volna egyértelmű.

*

Mire épült ebben az időben az amerikai imperialisták és Adenauerék politikája? Az amerikai imperialisták, valamint angol, francia és nem utolsó sorban nyugatnémet szövetségeseik az erőre alapozták egész politikájukat. Úgy vélték, hogy ha volt erejük Németországot kettészakítani, lesz erejük ahhoz is, hogy erőszakkal egyesítsék. Úgy hitték, hogy a világ erőviszonyai az ő javukra alakulnak majd és állandóan javulnak majd Németország felfogásuk szerinti egyesítésének feltételei. Ennek a politikai megfogalmazása az a tétel is, amely az ún. Hallstein-doktrinában testet öltött: hogy „egy Németország van" — az, amely a hitleri, sőt a vilmoscsászári német birodalom politikai és jogi örököse, vagyis a német monopóltőke, a német imperializmus Német Szövetségi Köztársasága. Ez az okoskodás rendkívül kényelmes volt a Nyugat számára, mert ha „nincs" NDK, akkor — véleményük szerint — jogos, lehetséges, hogy hadra keljenek ellene, s ha nincs békeszerződés, akkor nem gördülnek akadályok a fegyverkezés elé sem. Csak idő kell, amíg terveikhez megérnek a feltételek.

Ennek a koncepciónak több végzetes fogyatékossága volt, mindenekelőtt az, hogy egyáltalán nem számolt a világ politikai fejlődésével, az erőviszonyok várható alakulásával. Ez, mint ma már egyes józanabb nyugati politikusok is kezdik belátni, jóvátehetetlen hiba volt. Egy másik sebezhető pontja ennek az okoskodásnak az volt, hogy az amerikai imperialisták és szövetségeseik azt hitték, ha Németország nyugati részében az ő támogatásukkal áll talpra az agresszív német haderő, akkor ez mindvégig az ő gyámkodásuk alatt is marad, és gombnyomásra működik majd abban az irányban, amerre terelik. A világot azzal igyekeztek becsapni, hogy a párizsi szerződések és az atlanti szerződés különböző záradékai majd lefaragják a német újrafelfegyverzés „veszélyes és nem kívánatos" kinövéseit. Az igaz is, hogy — mint már említettük — a szocialista világ elleni esetleges háborúban az amerikai imperialisták és társaik mindvégig számíthatnak német imperialista szövetségeseikre. Az azonban nem igaz, hogy a német imperializmus mindig és minden körül-

Digitized by Google

ményeket között csak a szocialista tábort fenyegetheti. A tények azt mutatják, hogy a Német Szövetségi Köztársaság gazdaságilag máris jelentős befolyással rendelkezik számos nyugat-európai tőkés országban, katonái pedig — egyelőre gyakorlat címén, „szövetségesként" — már ott vannak Franciaországban és Angliában. Hogy pedig mire kell a német imperialistáknak a NATO-tagsággal járó fegyverkezési lehetőség, ezt világosan megmondta (igaz, hogy szűk körben) Strauss bonni hadügyminiszter: „Egyelőre rendelkezésére bocsájtjuk a NATO-nak a számunkra előírt katonai kontingenst. De amikor majd bevetésre készen áll a Bundeswehr, akkor már igazi német nyelven fogunk beszélni az eszeveszett Moszkvabarátokkal és a nemzetközi feszültség enyhítésének apostolaival, s megmutatjuk nekik, ki a NATO igazi vezetője!"

Térjünk azonban vissza az imperialisták hibás okoskodásának előbb említett első pontjára. Ma már aligha akad olyan épeszű ember, aki tagadná, hogy két Németország létezik. Ráadásul e két Németország társadalmi és gazdasági struktúrája merőben eltér egymástól. Egyre csökken azoknak a száma is, akik a fegyveres erőszakban látják Németország egyesítésének járható útját. Nyugaton mind több higgadt politikus és publicista ismeri el, hogy az a jelentős változás, amely a világpolitikai erőviszonyokban az utóbbi években végbement, rendkívül kockázatossá tesz minden fegyveres agressziót.

*

A mai helyzet tehát nagy vonalakban a következő:

1. Két Németország van, egyikük a monopoltőkések uralma alatt álló, imperialista, felfegyverzett Német Szövetségi Köztársaság, amely az Atlanti Szövetségnek is tagja, — másikuk a szocializmust építő, békeszerető, a szocialista táborhoz tartozó Német Demokratikus Köztársaság. Ezt a két Németországot ez idő szerint semmiféle felsőbb paranccsal, vagy a két Németország képviselőinek részvétele nélküli nagyhatalmi megállapodással nem lehet egyesíteni. A bonni uralkodó körök magatartása miatt e pillanatban nem lehetséges a két Németország között olyan érintkezés sem, amely a későbbi egyesítés reményével kecsegtet.

2. A világpolitikai erőviszonyoknak a béke és a szocializmus erőinek javára történt eltolódása annyira világos és letagadhatatlan, hogy józan ésszel ma már senki sem gondolhat a két német állam fegyveres, erőszakos egyesítésére.

3. Veszedelmes méreteket öltött Nyugat-Németország felfegyverzése, megnőtt a német imperializmus részéről fenyegető agresszió veszélye. Ez tovább nem tűrhető.

Mit kell tehát tenni, hogy csökkenjen, majd fokozatosan elhárüljon a német imperializmus részéről fenyegető veszély? Békeszerződést kell kötni mindkét német állammal. Ez egyúttal meghozná az abnormális nyugat-berlini helyzet megoldását is.

Mit jelentene a mindkét állammal való békekötés?

Hruscsov elvtárs azt mondotta: „Mit jelentene az, ha még néhány évre elhalasztanók a német békeszerződés megkötését? Azt jelentené, hogy engedünk az agresszív erőknek, meghátrálunk előlük. Az ilyen helyzet még inkább arra

Digitized by Google

ösztönözné a NATO-t és a bonni kormányt, hogy Nyugat-Németországban mind újabb és újabb atom- és termonukleáris fegyverrel felszerelt hadosztályokat állítson fel és Nyugat-Németországot az új világháború kirobbantásának fő erejévé tegye." Látjuk tehát, mivel jár a békeszerződés halogatása. Megkötése viszont azt jelentené, hogy a békeszerződés szabályozhatná és korlátozhatná Németország fegyverkezését. Megtilthatná az atomfegyverkezést Németországban. Rögzítené Németország jelenlegi határait, s ez kihúzná a talajt a revansisták mai követelései alól. Megszüntetné Németország megszállását, azaz Nyugat-Németország nem lehetne az amerikai és egyéb imperialisták haditámaszpontja. A világ államai mindkét német államot elismernék és normális kapcsolatokban lennének velük. Mindkét Németország részt vehetne a különböző nemzetközi szervezetek munkájában. A két német állam is elismerné egymást és normális kapcsolataik lehetővé tennék, hogy fokozatosan megteremtsék a későbbi egyesülés feltételeit.

Mint látjuk, a mindkét német állammal való békekötés valóságos áldás lenne Európa és a világ békéje szempontjából, mert kiküszöbölné az innét származó háborús veszélyt. Az újkori történelemben egyébként először fordul elő, hogy egy legyőzött állammal több mint másfél évtizeddel a háború után sem kötötték meg a békét.

•

Az amerikaiak és természetesen nyugat-németországi szövetségeseik sem akarják ez idő szerint megkötni a békét. Vajon miért nem? Mert ez azt jelentené, hogy nyíltan elismerik a második világháború utáni egész politikai koncepciójuknak, egész erőpolitikájuknak összeomlását, és egyúttal végérvényesen értelmetlenné, indokolhatatlanná és így lehetetlenné tenné számukra e politika folytatását. Végeredményben tehát azt jelentené, hogy németországi politikájában a Nyugat az erőviszonyok felismerésének és elismerésének reális alapjára helyezkedik. Ez az, amivel oly elkeseredetten szállnak szembe a régi, megbukott imperialista erőpolitika kivénhedt, struccpolitikát folytató bajnokai.

Álláspontjuk egyébként néhány hónap óta szemmel láthatóan megváltozott. Amikor a Szovjetunió kilátásba helyezte, hogy még ebben az évben aláírja a békeszerződést, ha nem sikerül mindkét német állammal, úgy egyedül a Német Demokratikus Köztársasággal — tekintet nélkül arra, hogy hajlandók-e a nyugatiak a békekötésre vagy sem —, a Nyugat első válaszként a háborúval fenyegetőzött és azonnal katonai intézkedéseket tett. A nyugatiak provokatív katonai lépései miatt figyelmen kívül nem hagyható mértékben növekedett a nemzetközi feszültség. Az amerikai kormánykörökben vannak ugyanis olyan befolyásos háborúpárti erők, amelyek a német kérdés kapcsán ki szeretnék provokálni a két világrendszer fegyveres erőpróbáját. Természetes, hogy a szocialista tábor országai sem hagyhatták figyelmen kívül a Nyugat fenyegető katonai intézkedéseit, s valamennyi szocialista ország megtette a szükséges védelmi intézkedéseket.

Az amerikai imperialistáknak és a nyugatnémet barátaiknak azon-

Digitized by Google

ban látniok kellett, hogy egy-két kivételtől eltekintve minden szövetségesük fanyalogva és nem is nagyon leplezett ellenérzéssel fogadja a szocialista táborral szembeni provokatív lépéseket, a fegyvercsörtetést és a fenyegetőzést. Az Atlanti Szövetség jónéhány tagállama mélyen hallgatott, holott az amerikaiak és a bonniak azt várták tőlük, hogy lelkes nyilatkozatokat tegyenek az amerikai és nyugatnémet háborús tervek mellett. Sőt, Fanfani olasz miniszterelnök meg Spaak belga miniszterelnökhelyettes és külügyminiszter — nyilván nem véletlenül — éppen a feszültség heteiben látta szükségesnek, hogy Moszkvába utazzék. Az angol sajtó, az angol közvéleménynek hangot adva, nem éppen barátságosan bírálgatta a szerinte hagyományosan kétbalkezes amerikai politikát. Mindezek tetejébe csúfos kudarcot hozott a Nyugatnak és személyesen Adenauernek a belgrádi értekezlet is, amelyhez pedig vérmes reményeket fűztek. Az ott felszólaló delegációk túlnyomó többsége elismerte, hogy két Németország van.

Mindenekelőtt ezek a tények magyarázzák, hogy az amerikaiak és szövetségeseik — bár semmi jel sem mutat arra, hogy lemondtak volna a háborúra való készülődésről — tettek néhány tétova lépést a tárgyalások irányában, s bizonyos halvány jelek szerint talán csekély engedményekre is hajlandók, ha nagyobb presztízsveszteség nélkül megúszhatják a dolgot. Figyelmeztető jel volt a Nyugat számára az is, hogy Adenauer pártja a legutóbbi választásokon elvesztette eddigi kényelmes parlamenti többségét. Ez azt mutatja ugyanis, hogy már magában Nyugat-Németországban is veszített hiteléből a szájhősködés és illúziókeltés adenaueri politikája, s akadnak már olyanok, akik világosan látják, hogy Adenauer politikája nem a német egység irányába, hanem ezzel szemben ható politika, közönséges kalandorpolitika. Ma már a Nyugat mértékadó köreiben is eléggé nyíltan beszélnek arról, hogy az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei — nem tudván egyebet tenni — tudomásul veszik azt, hogy a Szovjetunió aláírja a békeszerződést a Német Demokratikus Köztársasággal és ezzel az NDK kormánya átveszi a teljes szuverenitást egész területe felett, természetesen anélkül, hogy beleavatkoznék Nyugat-Berlin szabad város belső ügyeibe. Most már csak az a fontos számukra, hogy szabadon közlekedhessenek Nyugat-Németország és Nyugat-Berlin között. Hajlamosnak látszanak ma már arra is, hogy valamilyen, számukra tekintélyveszteséget nem jelentő formában az NDK hatóságaival tárgyaljanak erről. Kénytelen-kelletlen, de lenyelték az NDK augusztus 13-i intézkedéseit is, amelyek végét vetnek a demokratikus német főváros elleni politikai és gazdasági aknamunkának.

Mint már több ízben említettük, a Szovjetunió és azok a többi országok, amelyek erre készek, mindenképpen aláírják a békeszerződést a Német Demokratikus Köztársasággal. A lényeg persze — jelentette ki Hruscsov elvtárs az SZKP XXII. kongresszusán — a német kérdés megoldása, a második világháború maradványainak felszámolása. Ezért — mon-

Digitized by Google

dotta — „ha a nyugati hatalmak hajlandóságot mutatnak a német probléma rendezésére, akkor a német békeszerződés aláírásának időpontja már nem lesz olyan jelentőségteljes kérdés; akkor nem fogjuk követelni, hogy a békeszerződést 1961. december 31-ig okvetlenül alá kell írni."

Nyíltan válaszolni kell arra a kérdésre is, mi értelme van békét kötni az NDK-val, ha ezzel egyidejűleg nem jön létre békekötés a Német Szövetségi Köztársasággal?

A fentebb vázoltak után a válasz eléggé kézenfekvő. A békekötés jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy a Nyugatnak és Bonnak több mint egy évtizede folytatott mindenféle fenyegetőzése, fegyvercsörtetése, erőpolitikája és kalandorkodása *ellenére* megtörténik a békekötés a szocialista német állammal, s ezzel az NDK politikailag és jogilag szuverén, független állammá válik. Abban van a jelentősége, hogy bár a Nyugat és Bonn az NDK-val való békekötés megakadályozását ígérte, megakadályozni nem tudja. Nem tudja, mert nincs hozzá ereje és módja.

„A Német Demokratikus Köztársasággal a békeszerződés megkötése — mondotta augusztus 7-én Hruscsov elvtárs — óriási jelentőségű lesz az egész nemzetközi helyzet alakulása szempontjából. A békeszerződés, mint az iránytű nyila, megmutatja majd az egész német népnek a fejlődés igazi irányát, amely neki békét szabadságot, függetlenséget és szuverenitást biztosít Európa békeszerető népeinek családjában". Ha a szerződés aláírói között nem is lesz ott minden egykori hadviselő fél, a békekötéssel az aláírók elismerik és egyben garantálják a háború után kialakult német határokat. Ez egyben azt is jelenti, hogy Németország majdani egyesítéséig a Nyugat-Németországot és a Német Demokratikus Köztársaságot elválasztó jelenlegi határ államhatárrá lesz, és azt mint ilyent kell tiszteletben tartania mindenkinek. Jelenti azt, hogy a Nyugatnak és Nyugat-Németországnak — ha akarja, ha nem — az NDK hatóságaival kell tárgyalnia, ha közlekedni akar Nyugat-Berlin és Nyugat-Németország között. És nem utolsósorban a következőket is jelenti: máris egy sor állam foglalt úgy állást — egyebek között Belgrádban, de másutt is —, hogy korunkban nem egy, hanem két Németország van. Nagyon valószínű, hogy ezek az államok nem maradnak meg a puszta deklarációnál, hanem továbbmennek, s diplomáciai kapcsolatba lépnek az NDK-val. Nagyon valószínű, hogy az NDK-val való békekötés ténye és a Nyugatot ezzel mindenképpen sújtó tekintélycsökkenés bizonyos idő múltán más államokat is ráébreszt majd a mostani világpolitikai helyzet kérlelhetetlen realitásaira. Adenauernek és a nyugat-német uralkodó köröknek 12 esztendőn át folytatott, csaláson alapuló politikája, úgynevezett egyesítési koncepciója szintén jóvátehetetlen csorbát szenved. Mindenki előtt nyilvánvalóvá lesz, hogy a Nyugat és Nyugat-Németország politikájával nem lehet egyesíteni Németországot. És végül — a nyugat-németországi tömegek joggal és mind hangosabban kérdezik majd kormányuktól: miért nem adatik meg nekik is a békeszerződés és a nemzeti szuverenitás, ha a Német Demokratikus Köztársaság népé-

Digitized by Google

nek már megadatott? És Adenauereknak felelniök kell majd erre.

Az imperialista propaganda azt próbálja elhitetni a világgal, hogy ma azért feszült a nemzetközi helyzet, mert a Szovjetunió meg akarja oldani a német kérdést, alá akarja írni a békeszerződést. Nem! A nemzetközi helyzet azért feszült, mert a német imperialisták fegyvert kaptak a kezükbe és veszélyesebbé válnak minden nappal, amivel késik a békeszerződés. A feszültség azért növekedett meg, mert a nemzetközi erőviszonyok realitásait meglátni nem akaró amerikai imperialisták mindent felhasználnak a nemzetközi feszültség fokozására, ügyetlen módon még a Szovjetuniónak a német kérdés *békés* rendezésére tett javaslatait is. Mindez azonban nem gátolja és nem gátolhatja a német békeszerződés megkötéséért vívott harcot.

A Szovjetunió Hitler uralomra jutásának első napjától kezdve figyelmeztette a világot a fasiszta Németország részéről fenyegető háborús veszélyre. A második világháború kitörése, népek függetlenségének eltiprása, országok kirablása és több mint 50 millió ember halála bizonyította be, hogy a Szovjetunió nemhiába figyelmeztetett. Most azért folyik a harc, hogy háború nélkül zabolázzuk meg a német imperializmust. Az amerikai, az angol és a francia imperialisták, semmit sem tanulva a történelemből, megint a második világháború előtti játékot folytatják. Letagadják a nyilvánvaló tényeket, sőt szövetségre léptek a német imperializmussal, mert számítanak rá abban a harmadik világháborúban, amelynek gondolatáról — úgy látszik — még mindig nem mondtak le.

A történelmi helyzet azonban gyökeresen megváltozott. A szocialista tábor olyan politikai, gazdasági és nem utolsósorban katonai erőt képvisel, amely a világ népeivel vállvetve képes arra, hogy megfékezze, vagy — ha kell — visszaverje és mindörökre megsemmisítse az imperialista agresszorokat.

Darvasi István

Meghiusult remények és a belgrádi konferencia

I.

Belgrádban ez év szeptember elején konferenciát rendezett huszonöt „el nem kötelezett", „semleges", „tömbön kívüli" ország. Az értekezlet gondolata eredetileg elsősorban *Belgrádban és Kairóban* fogant meg. Jelképezi ezt a tényt az is, hogy a konferencia előkészítő értekezletét Kairóban, magát a konferenciát pedig Belgrádban tartották meg. A kezdeményezők köre azután rövidesen kibővült: Titóhoz és Nasszerhez később Szukarno és Nehru is csatlakozott, és így végül is négyesben léptek fel az értekezlet kezdeményezőiként.

A kairói előkészítő konferencián huszonegy ország képviselője vett részt. A konferencián már *huszonöt* volt a résztvevők száma: az előkészítésben is résztvevő *Afganisztán, Burma, Ceylon, In-*

Digitized by Google

dia, Indonézia, Irak, Jemen, Kambodzsa, Nepal, Szaud-Arábia, Etiópia, Ghana, Guinea, Marokkó, Mali, Szomália, Szudán, Egyesült Arab Köztársaság, Kuba, Jugoszlávia és az algériai ideiglenes kormány képviselőin kívül Belgrádban ott volt *Libanon, Kongó, Tunisz és Ciprus* képviselője is. A megfigyelők száma is emelkedett: az előkészítő értekezleten is jelen volt *Brazilián* kívül *Bolívia* és *Equador* is képviseltette magát.

A kairói előkészítő értekezleten még vita folyt arról, melyik országokat tekintsék „el nem kötelezett"-nek, tehát az értekezleten való részvételre jogosultnak. A legszélesebb értelmezéstől kezdve (amely szerint például Ausztria és Svédország is meghívandó), egyes résztvevők olyan szűk értelmezésig is elmentek, hogy még a harcban álló algériai kormány részvétele körül is volt némi vita. (Ennek következtében egyébként Algéria képviselője csak később kapcsolódhatott be az előkészítésbe.)

Már maga ez a vitakérdés is megmutatja, mennyire eltérőek voltak a konferencián résztvevő országok elképzelései a tulajdonképpeni célokról, törekvésekről, a konferenciát meghatározó „semlegesség" fogalmának pontos tartalmáról stb.

Sok szempontból kevesebb volt azonban az eltérés a nyugati politikai köröknek és egyes előkészítő erőknek, a konferencia céljait illető szándékában és reményeiben. A konferenciának általuk remélt és tervezett célját a nyugati burzsoá sajtó sejteni engedte, ha figyelmesen olvasta az ember. A Neue Zürcher Zeitung című tekintélyes svájci lap, amely aligha ad helyt minden alap nélkül találgató véleményeknek, több hosszú cikkben is foglalkozott a belgrádi konferenciával, mind az előkészítés idején, mind a konferencia alatt és után. Már június végén azt fejtegette belgrádi kommentátora tollával és belgrádi keltezéssel: *„Várható, hogy a kolonializmus és imperializmus elleni jelszavak igen erélyes hangúak lesznek. A rendezvény külső képe meglehetősen nyugatellenessé válhat. A jugoszláv körök azonban annak bizonygatására törekednek, hogy a konferenciának nem célja bárkit is megtámadni... Belgrádban láthatóan tisztában vannak azzal, hogy Jugoszlávia számára nem lenne kedvező, ha ez a találkozó a kolonializmusról szóló szónokversennyé változna. A konferencia azonban egyben a Kelet elleni kihívást is jelent."* (A svájci lap kiemelése!) Már később, augusztus legvégén, néhány nappal a konferencia előtt kelt az AFP-nek az a jelentése, amely szerint *„Londonban olyan általános vélemény alakult ki, hogy a Nyugatnak nincs mit félnie ettől az értekezlettől. Az angol kormányhoz közelálló körök megjegyzik, hogy a kommunista tömbnek több félnivalója van az értekezlettől, mint a Nyugatnak."*

Hogy egyes nyugati szervek és lapok valóban mennyire eleve a magukénak könyvelték el a konferenciát, azt talán legjobban az amerikai New York Times fecsegi el. Ez a lap álmaiban és reményeiben egészen addig ment el, hogy a konferenciát egyszerűen a Nyugat oltalma alatt ülésező tanácskozásnak minősítette: *„Akár tudják, vagy felismerik* (a konferencia résztvevői), *akár nem* — írja a lap —, *ők a nyugati hatal-*

Digitized by Google

mak, a nyugati szövetségesek égisze és védelme alatt találkoznak."

Nyugat rendkívül felcsigázott várakozását volt hívatva megerősíteni és nyugtázni az a mintegy 120—160 amerikai, köztük újságíróként vagy más minőségben részt vett a semlegesek tanácskozásán, s nyilván hasonló remények és szándékok fűtötték a körülbelül 60 jelenlévő nyugatnémet tudósítót is.

A nyugati reményeket azután rendkívüli módon felfokozta az a tény is, hogy a Szovjetunió éppen az értekezlet előtt jelentette be a nukleáris kísérletek újrakezdését. Szinte egyöntetű volt ekkor a nyugati újjongás: most már kétségtelen, hogy a belgrádi konferencia szembefordul a Szovjetunióval és a legélesebben el fogja ítélni azt!

A nyugati várakozók és a konferencia előkészítői alighanem azt remélték, hogy az egykor kialakult „semleges" koncepció a mai feszültebb helyzetben végeredményben a haladás fékezőjévé válik. Valóban: amikor még csak megkezdődött a gyarmati birodalmak bomlása, az imperialista-ellenes harc frontján még akkor is pozitív szerepe volt annak, hogy egyes országok leváltak az imperialista világbirodalmakról, ha ezek az országok nem is fordultak nyomban nyíltan és élesen szembe egykori gyarmatosítóikkal. Ma azonban már megváltoztak az erőviszonyok, és átalakulóban van, átalakult a világ képe. A szocialista világrend léte, megerősödése, erőfölénye lehetőséget ad az imperializmussal való eredményes szembefordulásra, a függetlenségnek gazdasági síkon is határozottabb kialakítására. Ezért a politikai függetlenséghez jutott egykori imperialista gyarmatoknak egyre nagyobb része tartozik a következetes antiimperialista politikát folytató országok sorába; azok sorába, amelyek felismerik, hogy nem elég leválni az imperialista birodalomról, vagy blokkról, mert csak akkor lehetnek valóban függetlenek és szabadok, ha harcosak, ha meg is erősítik testvéri kapcsolataikat a világ többi antiimperialista erőivel és éberen vigyázzák az imperialisták mindenféle visszatérési vagy helybenmaradási szándékát. Az imperializmusnak azonban még van ereje: a passzív magatartás az imperializmus elleni, a háborús agresszió veszélye elleni harcban, a semlegesség az imperializmus és a haladás harcában, a lavírozás a két fő erő között — objektíve egyre inkább az imperializmus számára válik kedvezővé. A „senki ellen" irányuló óvatos politika, a senkit meg nem támadás elve tehát, amelyet egyes előkészítők is annyira szerettek volna a konferencia zászlajára írni, ma valójában *visszalépés* a régebbi, a bandungi, kairói, accrai, conakryi, casablancai értekezletek során elfoglalt, határozottan antiimperialista állásfoglalásokhoz képest.

Egyes előkészítő törekvések és a nyugati reménységek értelmében a belgrádi konferenciának olyan tanácskozássá kellett volna válnia, amelynek a következő feladatai vannak:

A konkrét antiimperialista állásfoglalást elkerülendő, a fennálló éles összetűzésekről átterelni a figyelmet kevésbé megfogható, általános, „két-tömb-ellenes" kérdések felé, egyenlőségjelet téve a két tábor közé.

Fékezni a semleges álla-

Digitized by Google

moknak a szocialista tábor országaihoz való közeledését és tompítani erősödő antiimperialista állásfoglalásukat, nem irányítva a konferenciát „senki ellen".

Növelni a „semleges" országok, különösen egyes semleges országok szerepét, súlyát, nemzetközi tekintélyét.

Mindezzel a belgrádi értekezlet bizonyos fokig a helyébe lépett volna annak, aminek szellemileg aligha örököse ugyan, mégis annak hirdeti magát: a bandungi politikának, amely szélesebb csoportosuláson alapult. A belgrádi leszűkítés kizárta a Bandungban tanácskozó országok közül többek között az ázsiai szocialista országokat, bevonta viszont az európai Jugoszláviát.

II.

Ezeket az előkészítési terveket és eredeti reményeket leplezték le a nyugati sajtóban és egyes résztvevő országokban jelentkező előzetes hangok és állásfoglalások.

A belgrádi értekezlet azonban végső fokon nem felelt meg sem egyes szándékoknak, sem a nyugati várakozásoknak. Ebben nyilvánvalóan nem kizárólag annak volt része, hogy a nyugati hatalmak és egyes előkészítő erők alighanem tévesen értékelték befolyásukat, s nem is az előkészítő munka esetleges gyengeségeinek tulajdonítható ez. A belgrádi értekezletet — az elsődleges fontosságú tényezőn, az általános *nemzetközi erőviszonyokon* kívül — két jelentős nemzetközi esemény is befolyásolta: egyrészt a *német kérdés* erőteljes napirendre kerülése, másrészt a szovjet bejelentés a *nukleáris kísérletek újrakezdéséről*.

A konferencia egyik sajátossága annak rendkívül tarka összetétele is volt. Ha nem is éppen valamiféle világnézeti pontossággal, de szemléltetően határozta meg ezt a nyugatnémet Süddeutsche Zeitung, amely szerint az értekezlet résztvevői *„szociálforradalmárok és feudális urak, tisztek és papok, királyok és kommunisták"* voltak; ez a résztvevő országok belső berendezkedésének különböző voltáról is plasztikus képet mutat. Az értekezlet összetételének alapvető hatású tényezője azonban az volt, hogy a tanácskozók túlnyomó többsége az imperialista elnyomás alól bár nem régen, de lényegében felszabadult egykori gyarmatok vagy félgyarmatok vezetői voltak. Ennek következtében elkerülhetetlenül napirendre kerültek a gyarmati kérdések, s szinte elkerülhetetlen volt az is, hogy az imperializmussal szembeni állásfoglalások szülessenek, vagy legalábbis erőteljes harc alakuljon ki az ilyen állásfoglalások mellett.

Még a közös nyilatkozat is — amely helyenként enyhébb ugyan az elhangzott beszédek zöménél —, erőteljesen elhatárolta magát a tömbök közötti óvatos lavírozástól, és magában foglalja azt a megállapítást, hogy a jelenlegi válságok *„az uralkodáson alapuló régi rendről az új rendbe való átmenet időszakában jelentkeztek, amely úi rend a népek közötti együttműködésen, a szabadságon, az egyenlőségen és a társadalmi igazságon alapszik, és a jólléthez vezet... A tartós béke csak ak-*

Digitized by Google

kor valósítható meg, ha a régi és az új rend szembesítése olyan világhoz vezet, amely teljesen mentes a kolonializmus, imperializmus és a neokolonializmus és válfajai uralmától." „Az összeütközések okainak gyökeres kiirtása egyenlő a kolonializmus és minden megnyilvánulási formája gyökeres kiirtásával."

Nyilvánvaló azonban, hogy amikor az egyes *konkrét* gyarmati kérdések, az egyik vagy másik ország felszabadulásáért folyó harc kérdései merültek fel — és semmilyen erő nem állhatott ennek útjába —, ebben még határozottabban *kellett* állást foglalni, s nem lehetett úgy nyilatkozni, hogy az „senkit se támadjon". Egy-egy mérséklő hatást elérni vágyó szónok azzal igyekezett elterelni az értekezlet figyelmét a gyarmati kérdésről és az imperializmus elítéléséről, hogy a fő veszély a háború veszélye, s *„nem szabad elveszni egy elmúlt világ fogalmaiban, olyan jelszavakban, amelyeknek már nincs alapjuk."* Más felszólaló feleslegesnek minősítette azokat a *„találgatásokat"*, hogy a konferencia, a viták során *„nyugat-barát vagy kelet-barát lesz-e"*, s hogy *„támad-e egyes országokat"*. Mind e mérséklő kísérletek ellenére is az értekezlet határozottan szembeszállt az imperialista elnyomással. Számos beszéd — így a többi között Nkrumahé, Szukarnóé, Dorticosé és másoké — nagyon határozottan fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy — Szukarno szavaival élve — *„az el nem kötelezettség nem semlegesség"*, *„az el nem kötelezettség politikája nem a háború esetén való semlegesség keresésének a politikája."* Az értekezletnek nemcsak szónokai támadták, de közös nyilatkozata is élesen elítélte a különböző gyarmatosítókat. A legélesebben a francia és a portugál kolonializmust támadták, de elítélő álláspontot foglaltak el az USA-val, a belgákkal, a hollandokkal, a Délafrikai Unióval szemben. Világossá vált: nem lehet úgy foglalni állást az imperializmus ellen, hogy ezzel senkit ne támadjanak, senkit se bántsanak, s nem lehet általános szólamoknál maradni, ha egyszer Algéria, Kongó, Nyugat-Irián, Kuba stb. kérdése merül fel. Márpedig a résztvevő országok érdekelve vannak ezekben a kérdésekben. Világossá vált, hogy az ezen országok zömében uralmon levő nemzeti burzsoázia között is — minden meglevő kettősségük, ingadozásuk ellenére — van egy erős nemzetközi összekötő kapocs: az, hogy az országaik függetlenségének megőrzéséért és megszilárdításáért vívandó további harcokban *közösek* az érdekeik *a nemzetközi imperializmussal szemben.*

De nemcsak ebben a kérdésben kovácsolódott egységbe a belgrádiak állásfoglalása. Nem váltak be *a nukleáris kísérletek újrakezdéséről* szóló szovjet bejelentéshez fűzött nyugati várakozások sem. A Times utólag ezt írta: *„Ha Kennedy elnök jelentette volna be az értekezlet előtt a légköri nukleáris kísérletek folytatását, ez hangos és éles felzúdulást keltett volna. Hruscsov viszonylag szelíd szemrehányásokkal úszta meg, sőt még bizonyos mentséget is találtak számára."* Valóban: a belgrádi értekezletnek még azok a résztvevői is, akik e bejelentés miatt *„megdöbbenésüknek"* vagy *„megrendülésüknek"* adtak kifejezést, elismerték vagy megértették, hogy a Szovjetunió lépése *indokolt.* S

Digitized by Google

szinte valamennyien ugyanarra a következtetésre jutottak: *haladéktalanul, komolyan hozzá kell látni végre az általános, ellenőrzött leszerelés megtárgyalásához!* A belgrádi értekezlet tehát *nem ítélte el* a Szovjetuniót, hanem e kérdésben is lényegében *vele azonos álláspontot* foglalt el, és ezzel is segítette a nyugati államoknak a leszerelési tárgyalások irányába kényszerítését. Az értekezlet résztvevői világosan felismerték — s a Times idézett megállapítása végeredményben *ennek* a nyugtázása —, hogy az USA-nak és szövetségeseinek a fegyverkezése agresszív imperialista tevékenység, a szovjet felkészülés viszont békevédő tett. Ha tehát a belgrádi résztvevők „kétféle mértékkel mértek", akkor reálisan ítéltek, éles különbséget vontak az imperialisták és a szocialista hatalmak tevékenysége közt, ezzel is egyértelműbbé téve antiimperialista állásfoglalásukat.

Nagyon figyelemreméltó volt az értekezlet résztvevőinek *a német kérdéssel* kapcsolatban kialakult véleménye is. Itt is hiába remélték egyes nyugati körök, hogy a nemzetközi feszültség negatív álláspontra készteti a semlegeseket. Igaz, a Belgrádban jelenlevő országok zöme az értekezletet megelőzően sokáig ellenezte, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon. Az ázsiai-afrikai országok számára a német kérdés „távoli" kérdés, s az ügy kényessége miatt is sokáig egyszerűbb volt, ha nem nyilvánítottak véleményt. Ma azonban a béke gondolata melletti kiállás megkívánja a német kérdésben való vélemény-nyilvánítást is, hiszen ez a kérdés — éppen a belgrádi napokban — a béke megőrzésének egyik sarkpontjává, a háborús veszély egyik legfőbb gócává vált. Ezért Belgrádban alig lehetett elkerülni az állásfoglalást. A felszólalók többsége pozitívan foglalt is állást: zömükben követelték *mindkét* Németország elismerését, s a német kérdésnek ezen az alapon és tárgyalások útján való rendezését.

A nyugatnémet sajtó — feltűnően nagyszámú kiküldött újságíróján, tudósítóján keresztül is — elsősorban ebből a szempontból figyelte a belgrádi értekezletet és nagyon bízott is abban, hogy ott az ő számukra pozitív állásfoglalás alakul ki. Végül azonban Nyugat-Németország uralkodó köreiben *„mélységes csalódás"* (Die Tat), *„keserű kiábrándulás"* (Frankfurter Allgemeine) volt a belgrádi értekezlet visszhangja. Schaeffer nyugatnémet igazságügyminiszter már odáig ment, hogy választási beszédében kirohanást intézett azok ellen, akik *„nem tanúsítanak a német érdekeknek megfelelő magatartást"*, de ugyanakkor *„gazdasági segélyről tárgyalnak a Szovjetséggel Köztársasággal"*. Kempski, neves nyugatnémet újságíró szerint (Süddeutsche Zeitung) *„senki sem akadt az értekezleten, aki felszólalna a bonni elmélet érdekében. Ázsia és Afrika semleges államai sem hajlandók megfelelő politikai aprópénzre váltani a nekik juttatott fejlesztési milliókat."*

Tény azonban, hogy az értekezlet közös nyilatkozata nem tükrözi azt a határozottságot, amely a felszólalások zömében a német kérdésben megnyilvánult. A közös nyilatkozat csak addig megy el, hogy felszólítja az érdekelt országokat: ebben a kérdésben *„ne folyamodjanak erőszakhoz és ne is fenyegetőzzenek vele."* Nem

Digitized by Google

állt ki azonban a nyilatkozat a két Németország elismerése mellett.

A közös nyilatkozat egyéb állásfoglalásai általában pozitívak, nemcsak az imperializmussal való szembenállás, a leszerelés kérdésében és más alapvető kérdésekben, de egyéb, viszonylag kisebb kérdésekben is. Így mind a jelentősebb felszólalók, mind a közös nyilatkozat kiállt *az ENSZ szervezeti átalakításának szükségessége* mellett. S míg az értekezlet tulajdonképpeni legfőbb „vesztese" a francia imperializmus volt — ezt támadták a legszenvedélyesebben —, addig országok egész sora csatlakozott az *algériai ideiglenes kormányt* már régebben elismerő kormányokhoz; a francia Le Monde szerint az algériai kormány volt *„a találkozó egyetlen igazi nyertese."* Az értekezletnek azok a résztvevői, *„amelyek elismerik a Kínai Népköztársaság kormányát"*, a nyilatkozatban is követelték a *népi Kínának az ENSZ-be való felvételét.* (A huszonöt résztvevő ország közül mindössze hatan nem ismerték még el a Kínai Népköztársaságot: Libanon, Szaud-Arábia, Etiópia, Szomália, Tunisz és Ciprus.)

Íme, ilyen volt a jelentősebb kérdésekben a belgrádi huszonötök állásfoglalása. Hiába remélte a nagyszámú amerikai és nyugatnémet megfigyelő és tudósító, hogy a semlegesek közelednek majd az imperialista állásponthoz és eltávolodnak a szocialista tábortól; hiába érvényesültek mérséklő irányzatok az értekezlet előtt és közben is; hiába törekedett bizonyos ideológiai előkészítés, hogy mindkét tömbtől egyaránt távol álló, senki ellen nem irányuló állásfoglalást érjen el — a belgrádi értekezlet a nemzetközi erőviszonyoknak, a nagyszámú pozitív erő határozott kiállásának, a nemzetközi események tendenciájának eredményeként is általában helyes és határozottan antiimperialista álláspontra helyezkedett.

A nyugati visszhang is kénytelen volt elismerni ezt. A Neue Zürcher Zeitung, amely az előkészítés idején még nagy reményekkel tekintett a konferencia elé, most ezt a címet adta elsőoldalas cikkének: *„A belgrádi konferencia beevezett Moszkva vizeibe."* A Szabad Európa Rádió szeptember 7-i adása szerint Belgrádban *„még a mérsékelt várakozást sem sikerült megközelíteni."* A londoni rádió véleménye az volt, hogy a belgrádi értekezleten *„kettős mértékkel mértek"*. A Times, miután rezignáltan megállapítja, hogy *„nincs semmi értelme annak, hogy egy kelet-nyugati eredménytáblát állítsunk fel"*, kifejti, hogy *„az el nem kötelezett országok nagy része még mindig nagyobb gyanakvással viseltetik a Nyugattal, mint a Kelettel szemben: a Nyugat ugyanis nagyobb történelmi terhet hordoz a vállán."* A New York Herald Tribune szerint a belgrádiak *„lekéstek a történelem vonatáról... Nem volt bátorságuk ahhoz, hogy válságos órában elkötelezzék magukat. A megbeszéléseket a berlini helyzet és a szovjet atomfegyverkísérletek hiúsították meg (!?). De az el nem kötelezett hatalmak mégis nagyobb erőfeszítést tehettek volna, hogy értelmes vezetőszerepet játszhassanak. Túl gyakran viszik túlzásba semlegességüket, amelyhez mint valami fétishez ragaszkodnak."*

Azóta csak szaporodtak a semleges országok címére intézett

Digitized by Google

utólagos szemrehányások. Egyes nyilatkozatok és sajtómegnyilatkozások valósággal számlát nyújtanak be: ennyi és ennyi dollár „segély" ellenére sem álltatok mellénk! Az amerikai U. S. News and World Report, amely összegszerű, táblázatos kimutatásban sorolja fel, hogy a belgrádi értekezlet résztvevői — Jugoszlávia, India, Indonézia, az Egyesült Arab Köztársaság és a többiek — mennyi amerikai *„gazdasági, technikai és katonai segítség"*-ben részesültek a második világháború óta, cikke címében ezzel a lakónikus üzleti egyenleggel foglalja össze a végeredményt: *„A semlegeseknek: dollármilliárdok — a semlegesektől: nulla."* A cikk többek között kifejti, hogy *„az ezeknek a semlegeseknek adott hat milliárd amerikai dollár segély nem hozott sem barátságos szavakat, sem az amerikai álláspont támogatását... A konferencia végső dokumentuma név szerint bírálta az Egyesült Államokat és szövetségeseit, de nem bírálta Oroszországot... A jugoszláv Tito, a konferencia vendéglátója, az a kommunista, aki több amerikai segítséget kapott, mint bármely más semleges, kimutatta, hogy ebben az erőpróbában Oroszország oldalán áll."*

Okkal tehető fel, hogy az utólagos nyugati szemrehányások utólagos nyugati nyomással is párosultak. Egyes országoknál mintha meg is mutatkoznának e nyomás bizonyos következményei. Ezek azonban csak elkésett próbálkozások szórványos következményei, amelyek aligha változtatnak az összképen.

Összetételénél, a részvevők közti jelentős különbségeknél és más okoknál fogva a belgrádi értekezlet nem nyújthatott egységes képet. Az ott szerepelt országok többségében uralmon levő burzsoázia szükségszerűen ingadozik egyes kérdésekben. A világ fejlődése azonban a főbb kérdésekben ezeket az országokat is a helyes irányba fordíthatja, s ez a belgrádi konferencia egyik legfontosabb tanulsága. Napjaink eseményei, a nemzetközi helyzet fejlődése Belgrádban is pozitiv állásfoglalásra késztette őket. A belgrádi értekezlet talán hozzájárult egy elkövetkezendő új „bandungi" értekezlet előkészítéséhez és sikeréhez is.

A belgrádi konferencia így minden ellentmondásossága, a felmerülő ingadozások és mérséklő tendenciák ellenére is *alapvetően pozitiv eredménnyel zárult.* Értékesen járult hozzá a béke ügyéhez, az imperialista, kolonialista erők elleni harchoz, és erőteljesen elítélte a világ visszahúzó erőit. Kiállt a haladás, a béke, a békés egymás mellett élés, a leszerelés elvei mellett. *A végső mérleg így vitán felül kedvező: a belgrádi konferencia a világ haladó erőinek újabb jelentős győzelme volt.*

Kende István

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Новая программа КПСС и важнейший вопрос нашей эпохи — — — 1

ИШТВАН ФРИШШ: О некоторых основных вопросах второго пятилетнего плана — — — — — — — — — — — — 14

ПАЛ РОМАНЬ: Несколько вопросов планомерного развития сельскохозяйственного производства — — — — — — — — — 40

СИЛАРД ФАЛУДИ: Требования современного образования в новых учебных планах — — — — — — — — — — 54

ПАЛ ШАНДОР: Воспоминание о старом «Таршадалми Семле» — — 69

ОБЗОР

Советская наука и высшее образование в период развернутого строительства коммунизма (ШАНДОР СЕРЕНИ — АДАМ ВИРТ) 83

За повышение качества трудовых норм (ИШТВАН КАХУЛИЧ) — — 97

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Почему важно заключить германский мирный договор? (ИШТВАН ДАРВАШИ) — — — 107

Несбывшие надежды и Белградская конференция (ИШТВАН КЕНДЕ) 119

INHALT

Das neue Programm der KPdSU und die Hauptfrage unserer Epoche 1

ISTVÁN FRISS: Zu einigen bedeutenderen Fragen des zweiten Fünfjahrplanes — — — — — — — — — — — — 14

PÁL ROMÁNY: Probleme der planmässigen Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktion — — — — — — — — — 40

SZILÁRD FALUDI: Anforderungen der zeitgemässen Bildung und der neue Schulplan — — — — — — — — — — — 54

PÁL SÁNDOR: Erinnerungen an die einstige „Társadalmi Szemle" 69

RUNDSCHAU

Wissenschaft und Hochschulunterricht in der Zeit des entfalteten kommunistischen Aufbaus in der Sowjetunion (SÁNDOR SZERÉNYI—ÁDÁM WIRTH) — — — — — — 83

Für ein höheres Niveau der Arbeitsnormen (ISTVÁN KAHULICS) 97

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Die Wichtigkeit des Friedensvertrages mit Deutschland (ISTVÁN DARVASI) 107

Enttäuschte Hoffnungen und die Belgrader Konferenz (ISTVÁN KENDE) 119

Digitized by Google

SOMMAIRE

Le nouveau programme du PC de l'Union Soviétique et la question principale de notre époque — — — — — — — — — — — 1

ISTVÁN FRISS: Quelques aspects éminents du plan quinquennal 14

PÁL ROMÁNY: Problèmes du développement planifié de la production agricole — — — — — — — — — — — — — 40

SZILÁRD FALUDI: Le nouveau plan scolaire et les éxigences d'une culture moderne — — — — — — — — — — — — — 54

PÁL SÁNDOR: Souvenirs de l'ancienne „Társadalmi Szemle" — 69

REVUES

Sciences et enseignement supérieur à l'époque de l'édification épanouie du communisme en URSS (SÁNDOR SZERÉNYI—ÁDÁM WIRTH) 83

Élevons le niveau des normes du travail (ISTVÁN KAHULICS) — 97

REVUE INTERNATIONALE

Pourquoi faut-il signer le traité de paix avec l'Allemagne? (ISTVÁN DARVASI) 107

Espoirs décus et la conférence de Belgrade (ISTVÁN KENDE) — 119

CONTENTS

The new program of the Communist Party of USSR and the main question of our age — — — — — — — — — — — 1

ISTVÁN FRISS: About a few more important questions of the 2nd Five Year Plan — — — — — — — — — — — — 14

PÁL ROMÁNY: A few questions about the planned development of the agricultural production — — — — — — — — 40

SZILÁRD FALUDI: Requirements of the up to date education in the new syllabus — — — — — — — — — — — — 54

PÁL SÁNDOR: Recollection the old „Társadalmi Szemle" — — 69

REVIEW

The Soviet science and higher education in the course of the emerging building of Communism (SÁNDOR SZERÉNYI—ÁDÁM WIRTH) 83

Raise the standard of the norm of labour (ISTVÁN KAHULICS) 97

INTERNATIONAL REVIEW

Why is the conclusion of the German Peace Treaty important (ISTVÁN DARVASI) 107

Failed hopes and the Beograd Conference (ISTVÁN KENDE) — — 119

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI:

FRISS ISTVÁN: az MSZMP K. B. Államgazdasági osztályának vezetője; **ROMÁNY PÁL:** az MSZMP K. B. Államgazdasági osztályának munkatársa; **FALUDI SZILÁRD:** a Pedagógiai Tudományos Intézet osztályvezetője; **SÁNDOR PÁL:** egyetemi tanár, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Dialektikus materializmus és logika tanszékének vezetője; **SZERENYI SÁNDOR:** az MSZMP K. B. Pártfőiskolájának igazgatója; **WIRTH ADAM:** a Társadalmi Szemle munkatársa; **KAHULICS ISTVÁN:** az MSZMP K. B. Államgazdasági osztályának munkatársa; **DARVASI ISTVÁN:** az MSZMP K. B. Agit-prop. osztályának helyettes vezetője; **KENDE ISTVÁN** újságíró.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Benke Valéria (a szerkesztő bizottság vezetője), **Friss István, Háy László, Komját Irén, Lakos Sándor, Molnár Erik, Nemes Dezső, Németh Károly, Óvári Miklós, Sik Endre, Szecsődi László, Szigeti József.**

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

POLITIKAI KÖNYVÚJDONSÁGOK!

Marzani—Perlo:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS A LÉSZERELÉS

272 old. Ára: 25,— Ft

Blas Roca:

A KUBAI FORRADALOM

140 old. Ára: 6,— Ft

Kiss Tibor:

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSE

530 old. Ára: 48.— Ft

Lackó Miklós:

IPARI MUNKÁSSÁGUNK ÖSSZETÉTELÉNEK ALAKULÁSA 1867—1949

208 old. Ára: 24,— Ft

Nyikolajev—Prudkov:

SZABAD-E A „SZABAD VILÁG"?

160 old. Ára: 6,— Ft

Vadász Ferenc:

HARCUNK A MAGYAR POKOLLAL

288 old. Ára: 19.50 Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

12

XVI. ÉVFOLYAM 1961 DECEMBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának jelentőségéről — — — — — — — — — — — — — — — 1
A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa válaszolt korunk legfontosabb kérdéseire (Kádár János elvtárs nyilatkozata a Kommunyiszt szerkesztőségének) — — — — — — — — — — — — — — — 13
WIRTH ÁDÁM: A XX. kongresszus lenini vonalának győzelme — 15
NÉMETH KÁROLY: Mezőgazdaságunk fellendítése a második ötéves tervben — — — — — — — — — — — — — — — 35
BALLAI LÁSZLÓ — TIMÁR JÁNOS: Népgazdaságunk szakember ellátottságának problémái — — — — — — — — — — — 45
FUKÁSZ GYÖRGY — ESTI BÉLA — VUKOVICS ARNOLD: A marxizmus—leninizmus egyetemi oktatásának továbbfejlesztése az oktatási reform keretében — — — — — — — — — — — — 62
A szerkesztőség nyilatkozata — — — — — — — — — — — — 80
Friss István elvtárs állásfoglalása a szerkesztőség nyilatkozatához — 81

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

Politikai, gazdasági és földrajzi tájékoztatás Nyugat-Berlinről (ALFRED ZIMM) — — — — — — — — — — — — — — 82

KONZULTÁCIÓ

VÉSZI BÉLA: A szocialista államiság fejlődése a kommunizmus építésének időszakában — — — — — — — — — — — — 97

SZEMLE

Úrutazás és tudományos világkép — — — — — — — — — — — 110

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Berend T. Iván — Ránki György: Magyarország a fasiszta Németország „életterében" 1933—1939. (SZUHAY MIKLÓS) — — — 122

Szerkesztőség: Budapest, V., Árpád u. 12. Tel.: 124—475.

Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.

Kiadóhivatal: VI., Révay utca 16. Telefon: 116—660*

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16.— Ft, egész évre 32.— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066, vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V., József Attila u. 3.

Az utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1961. november 29.
Megjelent 34 800 példányban
Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

616945/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVI. ÉVF. 12. SZ. BUDAPEST 1961. DECEMBER HÓ

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának jelentőségéről

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1961. november 17-én kibővített ülést tartott. Kádár János elvtárs beszámolt a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusáról, a kongresszuson részt vett küldöttség munkájáról, és ismertette a Politikai Bizottság állásfoglalását a kongresszus tanulságainak hasznosításáról a Magyar Szocialista Munkáspárt tevékenységében, népünk szocialista építő munkájában. A Központi Bizottság egyhangúlag jóváhagyta a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusán részt vett küldöttség munkáját, a beszámolót, és a kommunizmus építőinek történelmi jelentőségű tanácskozásával kapcsolatban a következő határozatot hozta:

I.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa olyan történelmi helyzetben ült össze, amikor a Szovjetunióban, a világ első és leghatalmasabb szocialista államában már szélesen kibontakozik a kommunizmus építése, az emberiség egyharmadát felölelő szocialista tábor országainak többségében a szocialista társadalom építése befejezéséhez közeledik, a nemzetközi kommunista mozgalom lendületesen fejlődik. A szabadságukért küzdő népek csapásai alatt a gyarmati rendszer széthullása végső szakaszába jutott, az imperializmus befolyási övezete gyorsan szűkül, a kapitalista rendszer általános válsága mélyül. Az imperializmus e helyzetben elszántan védi állásait, harcol a történelem kikerülhetetlen fejlődése ellen, eszeveszett fegyverkezést folytat, fékezni akarja a társadalmi haladást és veszélyezteti a békét. A világ fejlődésének fő irányát azonban már nem az imperializmus, hanem a szocializmus erői határozzák meg.

Digitized by Google

A történelmi fejlődés jelen szakaszában, amikor már az imperialista, kapitalista iga alatt nyögő országok dolgozó népeit is mindjobban áthatja és vonzza a szocialista eszme, a szabadságra, a nemzeti függetlenségre törekvés, a béke megvédésének akarata, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa a marxizmus—leninizmus eszméi alapján, a halhatatlan Lenin szellemében válaszolt korunknak az emberiséget ma foglalkoztató minden nagy kérdésére.

A történelmi tanácskozás, számba véve a XX. kongresszus óta eltelt esztendők eredményeit, tanulságait, megalkotta a kommunista társadalom építésének nagyszerű programját, megerősítette a két világrendszer békés egymás mellett élésének és békés versenyének elvét, bebizonyította, hogy a kommunizmus és a béke ügye elválaszthatatlanul összeforrott. E kongresszustól új eszmei fegyvereket kaptak a kommunista és munkáspártok, új lendületet a szocializmust építő népek, új reményt és biztatást a föld minden országának békét akaró népei és az egész haladó emberiség.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa nagyra értékelte és teljes egységben helyeselte mindazt, amit a központi bizottság Hruscsov elvtárs vezetésével 1953 óta a kollektív vezetés érvényesítéséért, a pártélet lenini szabályainak helyreállításáért, a szocialista törvényesség biztosításáért, a szovjet demokrácia továbbfejlesztéséért tett, a provokátor Berijával és az 1957-ben lelepleződött pártellenes csoporttal szemben kivívott harcban kivívott. A XXII. kongresszus megerősítette és tovább fejlesztette a XX. kongresszus eszmei-politikai irányvonalát.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956 februári XX. kongresszusa, amint azt a kommunista és munkáspártok 1957-es és 1960-as moszkvai értekezletének okmányai is hangsúlyozzák, hatalmas eszmei fegyvert adott, új fejezetet nyitott, nagy győzelmeket eredményezett az egész nemzetközi kommunista mozgalomban. A XX. kongresszus harcolt a marxizmus—leninizmustól idegen személyi kultusz ellen, feltárta, milyen károkat okozott a Sztálin személyi kultuszából fakadó önkény a kommunizmus ügyének, megvédte a marxizmus—leninizmus eszméinek tisztaságát a dogmatikusok s a burzsoá eszmék előtt behódoló revizionisták torzításaival szemben.

A marxista—leninista eszmék fényében megmutatta korunk új, jellemző vonását: a szocializmus világrendszerré vált, az emberiség sorsáról már nem egyedül az imperializmus dönt. Bár az imperializmus ragadozó jellege nem változott, de a világban kialakult új erőviszonyok között a háború többé nem végzetszerű

Digitized by Google

elkerülhetetlen. A XX. kongresszus megsokszorozta a társadalmi haladásért, a békéért küzdő milliók sorait; megerősödött a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom minden osztaga, a gyarmati népek szabadságharca, sikerült megfékezni a háborús kalandorokat.

A személyi kultusz szétzúzása, a lenini eszmék hatalmas ereje lendületet adott a Szovjetunió fejlődésének. A szovjet nép, mely lenini pártja vezetésével megdöntötte a tőkés-földesúri hatalmat, létrehozta a földön az első munkás-paraszt államot, majd felépítette a szocialista társadalmat, az utóbbi években ugrásszerűen tört előre az emberi alkotás minden területén.

A szovjet nép, abban az országban, amely alig több, mint négy évtizede a faeke, a tömeges írástudatlanság, az elmaradottság és a nyomor országa volt, a szocialista rendszer erejével a világ legerősebb hatalmát teremtette meg, amely magas fejlettségű iparral rendelkezik, a világ legfejlettebb közoktatását hozta létre, magas szocialista kultúrát alkotott. A Szovjetunió a tudományok egész sorában a világ ranglistáján az első helyre került; elsőnek szovjet emberek repültek a világűrbe. A Szovjetunió népe elsőnek kezd hozzá kommunista pártjának új programja alapján — utat mutatva minden népnek — a szabadság igazi országa, a kommunista társadalom felépítéséhez.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja megmondja, hogy milyen a kommunista társadalom:

„A kommunizmus osztály nélküli társadalmi rendszer, amelyben a termelőeszközök egységes köztulajdonban vannak, ahol megvalósul a társadalom valamennyi tagjának teljes társadalmi egyenlősége, ahol az emberek sokoldalú fejlődésével együtt az állandóan fejlődő tudomány és technika alapján nőnek a termelőerők, ahol a társadalmi gazdagság minden forrása teljes bőségében buzog és megvalósul a nagyszerű elv: »Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint«".

A kommunizmus a dolgozó emberek osztály nélküli társadalma, amelyben megszűnnek a város és falu közötti, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbségek. A kommunizmus olyan társadalom, ahol minden polgár részt vesz a közügyek intézésében és megvalósul a teljes társadalmi önkormányzat. A kommunizmus a teljes szabadság, az emberek és népek igazi egyenlősége, az örök béke, az öröm és boldogság világa.

Az a viharos ütemű fejlődés, amelyet a Szovjetunió népe a hétéves terv első éveiben elért, és az az egység, lelkesedés, amellyel a XXII. kongresszus határozatait fogadta, mutatja a szovjet nép eltökéltségét: nekilát és megvalósítja ezt a történelmi feladatot is.

Digitized by Google

A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja célul tűzi ki a kommunizmus anyag-műszaki alapjainak megteremtését 1980-ig. Néhány év múlva a Szovjetunió elhagyja az Egyesült Államokat nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari termelés összmennyiségében is. A kommunizmus építésének 20 éves programja szerint a Szovjetunió ipari termelése 1980-ban az 1960. évinek hatszorosa lesz, vagyis lényegesen több, mint ma az egész világ ipari termelése; húsz év múlva a Szovjetunió mezőgazdasági termelése a jelenleginek három és félszeresére növekszik, ami a népélelmezés soha nem látott bőségét fogja biztosítani. Ugyanakkor a Szovjetunióban lesz a legrövidebb munkaidő és a legpezsgőbb tudományos és kulturális élet a világon. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa megmutatta azt az utat, amelyen a szovjet nép már ma élő nemzedéke eljut a kommunizmusba. Ez nagy öröm minden dolgozó embernek az egész világon — keserűség, ijedség a kommunizmus ellenségeinek. Az imperialisták félnek a program megvalósításától, tudják, érzik: a a békés versenyben alulmaradnak; a kommunizmus gondolata megállíthatatlanul utat tör és győzedelmeskedik az egész világon.

A kommunizmus a béke világa. A kommunizmusért folyó harc elválaszthatatlanul összeforr a béke védelméért folyó küzdelemmel. Az emberiség létérdeke megköveteli, hogy a ma létező két ellentétes világrendszer békében éljen egymás mellett. A békés egymás mellett élés megvalósításáért folyó harcban a szocialista tábor országai együtt haladnak a nemzetközi munkásosztállyal, az imperialisták ellen küzdő felszabadult vagy önállóságukért küzdő gyarmati népekkel, minden haladó emberrel. Száz- és százmilliók gondolkozásában gyökerezett meg az a felismerés, hogy az imperializmus háborút, a kommunizmus békét jelent. Hatalmas erő ez, amely ha tevékeny és tovább növekszik, meg tudja akadályozni egy új világháború kirobbantását, és kivívja az ellenőrzött általános és teljes leszerelést, a fegyverek és a háború nélküli világot.

A XXII. kongresszus ugyanakkor felhívja a népek figyelmét, hogy amíg létezik az imperializmus, addig fennáll a háború veszélye is. Az imperializmus hatalma kisebb és egyre gyöngül; az imperialista államok mégis szövögetik háborús terveiket, veszélyes katonai kalandokkal szeretnék feltartóztatni hatalmuk további csökkenését és visszahódítani elvesztett területeiket. Mind nagyobb arányú fegyverkezési hajszát folytatnak. A nyugati hatalmak megszegtek minden szerződést, amit a német militarizmus teljes megsemmisítésére a második világháború alatt és után kötöttek, felélesztették és erősítik a nyugatnémet revansista erőket.

A szocialista országok saját népük és az egész emberiség iránti

Digitized by Google

szent kötelességüket teljesítik, amikor következetesen síkraszállnak a háborús erők visszaszorításáért, és minden szükséges rendszabályt foganatosítanak az imperialista hatalmak veszélyes háborús terveinek meghiúsítására. Következetesen folytatják harcukat a német békeszerződés megkötéséért, Nyugat-Berlin helyzetének rendezéséért.

A népeknek megnyugvásul szolgál, az egész emberiség számára jó, hogy a Szovjetunió, a szocialista tábor, a béke védelmének legerősebb támasza, hatalmas véderővel rendelkezik, erősebb az imperialistáknál, és rakétafegyvereivel megsemmisít minden agresszort, amely népére vagy a vele szövetséges népekre támad, új háborút kezd.

II.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja, amelyet a kongresszus egyhangúlag hagyott jóvá — a szocialista állam fejlődésének és a kommunizmus építésének elméletét több új, nemzetközi érvényű tétellel gazdagította. Megállapította, hogy az osztályok kibékíthetetlen ellentéte teljesen megszűnt, s a munkásosztály vezetésével, a munkásosztály új társadalmat formáló eszméi alapján a Szovjetunió népe erkölcsi-politikai egységbe forrt; ennek megfelelően a Szovjetunióban a proletárdiktatúra állama történelmi funkcióját betöltötte már és a szovjet állam össznépi állammá fejlődött.

Az új program szerint a kommunizmus anyagi-műszaki alapjainak megteremtése folyamán mindvégig alapvető elv marad a munka szerinti elosztás szocialista elve. A szükségletek szerinti elosztás kommunista elve fokozatosan szélesedik és a javak bőségének megteremtése után válik uralkodóvá. Az anyagi ösztönzők fontossága mellett a program hangsúlyozza az erkölcsi ösztönzők jelentőségét. A nemzetközi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy az ösztönzők bármelyikének elhanyagolása a szocializmus építésének nagy erkölcsi és politikai kárt okoz.

A kommunizmus anyagi-műszaki alapjait csak a kommunista erkölcsi normák szerint élő, magas műszaki és általános kultúrájú nép teremtheti meg. A kommunizmusban a kommunista erkölcs, az ember közösségi jellemvonásai általánossá válnak.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja — a szocializmusért és a békéért harcoló népek hatalmas eszmei fegyvere világszerte. A szocialista országok népei, amelyek ma a szocialista társadalom felépítésén dolgoznak, a kommunizmus építésének e nagyszerű programjából további ösztönzést kapnak alkotó munkájukhoz. Ez a program bizonyossá teszi számukra, hogy követve a szovjet népet, viszonylag rövid idő múlva ők is áttérhetnek a

Digitized by Google

kommunizmus építésére. Azok a népek pedig, amelyek ma még a tőkés uralom elnyomatásában élnek, a kommunizmus programja és az építőmunka új, nagy sikerei által lelkesítve, elszántabban fognak küzdeni felszabadulásukért, a népi hatalomért.

A magyar nép ma a szocialista társadalmat építi. Ez az út a kommunista társadalom felé vezet. Ha töretlenül, következetesen valósítjuk meg a jövőben is pártunk lenini politikáját, akkor biztosíthatjuk, hogy a kommunista társadalom Magyarországon is történelmileg azonos időszakban épül fel, mint a Szovjetunióban.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa jellemzi e nagy párt igazi leninì szellemét és munkastílusát. Az új pártprogram nagyszerűen példázza az elmélet és a gyakorlat egységét. A kommunizmus felépítésének ez a programja egyrészt döntő elméleti kérdéseket tisztáz, másrészt a pártmunka, a társadalmi tevékenység, az államelmélet, a népgazdaság úgyszólván minden területén konkrétan megjelöli azokat a gyakorlati tennivalókat, amelyeknek megvalósítása együttesen eredményezi a kommunista társadalom tényleges felépítését.

A személyi kultusz gyökereinek és következményeinek eddiginél is mélyrehatóbb, bátor feltárása, a munka még meglevő hiányosságainak nyílt felvetése megmutatja a nagy Lenin alkotta párt elvi kérdésekben meg nem alkuvó szellemét. Ez a párt nem fél az igazságtól, a tömegektől, hanem harcában mindig ezekre támaszkodik. A Szovjetunió Kommunista Pártja a személyi kultusz gyökereinek őszinte és nyílt feltárásával példát mutat mindazoknak, akiknek számára a nép ügye, a kommunizmus ügye valóban mindenekfelett áll.

A XXII. kongresszus egyaránt elítélte a szociáldemokrata pártok jobboldali nézeteit, a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége programjában megtestesülő revizionista nézeteket, valamint a marxi—lenini tanításokat eltorzító dogmatikus nézeteket.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy az Albán Munkapárt vezetői nem hasznosították a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. és XXII. kongresszusának eszméit, mind mostanáig nem számolták fel a Sztálin-kultuszt és saját személyük kultuszát, nem szakítottak a mérhetetlenül káros módszerekkel és az álbaloldali kalandorkodással. Ezzel nemcsak saját népüknek okoznak hatalmas kárt, hanem a szocialista tábor, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének és a béke ügyének is. Tevékenységükkel az imperialisták malmára hajtják a vizet.

Vitánkat, amely az albán vezetőkkel már egy ideje folyik, korábban azért nem vittük a nyilvánosság elé, hogy könnyebb legyen számukra a hibák kijavítása és időben kijózanodva, visszatérhessenek a végzetes, káros útról. Enver Hodzsa és Mehmet Shehu

Digitized by Google

azonban a türelmes, meggyőző szavakat és elvtársi bírálatot semmibe véve, az albán elvtársak és dolgozók legszélesebb körében rágalmazó kampányt indítottak a Szovjetunió Kommunista Pártja, pártunk és más testvérpártok központi bizottsága ellen.

A Szovjetunió Kommunista Pártja helyesen járt el, az egész nemzetközi kommunista mozgalom s egyben az albán nép iránti internacionalista kötelességének tett eleget, amikor nyíltan feltárta az albán vezetők jelenlegi politikájának veszélyes és káros voltát. Csak az segíthet az albán testvérpártnak, az albán népnek, s ha tanulnak belőle, az albán vezetőknek is. Elfogadhatatlannak tartjuk azt az álláspontot, amely további türelmet igényel az albán vezetők provokatív, egységbontó tevékenységével szemben. A történelem tapasztalatai azt bizonyítják, hogy az elvekből engedni nem szabad; a helyes elvekért harcolni kell, mert nem a megalkuvás, hanem csak a szilárd elvi harc biztosítja a marxizmus—leninizmus, a kommunizmus győzelmét.

A Szovjetunió Kommunista Pártja véglegesen leszámolt a személyi kultusszal. Az új pártprogram és a most elfogadott szervezeti szabályzat intézményes biztosítékokat is nyújt arra, hogy az vissza ne térhessen. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága üdvözli azokat a fontos elveket és szabályokat, amelyek a vezető párt- és állami szervek állandó felfrissítését, egyben a vezetés folyamatosságát is biztosítják. A vezető tisztségek viselésének meghatározott időszakra való korlátozása, a vezető szervek tagjai meghatározott részének választási időszakonként kötelező cseréje megszünteti az „örökös tag"-ságot és biztosítja a folyamatosság mellett a vezetés állandó megújhodását.

A szovjet nép magasfokú politikai-erkölcsi egysége, a kommunista párt lenini vezetése, a párt lenini szervezeti szabályzata és a kommunizmus felépítésének világos, nagyszerű, lelkesítő programja valóban biztosíték arra, hogy már a ma élő szovjet nemzedék felépíti a kommunista társadalmat és élvezni fogja a kommunizmus örömeit.

Mi, magyar kommunisták, magyar dolgozók szívből sok sikert kívánunk a testvéri szovjet népnek, amely ezen az úton, az úttörők nehéz feladatára vállalkozva, oly sok áldozatot hozott már az emberiség boldogabb jövendőjéért, a mi népünkért is.

III.

A Magyar Szocialista Munkáspárt fenntartás nélkül, teljes mértékben egyetért a Szovjetunió Kommunista Pártja történelmi jelentőségű XXII. kongresszusának irányvonalával. A kongresszus egész anyaga, a Szovjetunió Kommunista Pártjának új prog-

Digitized by Google

ramja hosszú időre nagy értékű eszmei-politikai segítséget nyújt az egész nemzetközi kommunista mozgalomnak s a testvérpártok sorában pártunknak, a Magyar Szocialista Munkáspártnak is.

A Központi Bizottság saját feladataként napirenden tartja és egész párttagságunkat, a tömegszervezeteket, a közfunkcionáriusokat, a szocializmus, a béke ügyével szolidáris minden honfitársunkat felhívja a XXII. kongresszus anyagának tanulmányozására azzal a céllal, hogy annak hatalmas eszmei fegyverzetét, viszonyaink figyelembevételével, szocialista építőmunkánk, népünk boldogulásának előmozdítására hasznosítsuk.

A magyar dolgozók átérzik a Szovjetunió Kommunista Pártja kongresszusának történelmi jelentőségét. Erről tanúskodik a kongresszus iránt országszerte megmutatkozott nagy érdeklődés, a kongresszushoz küldött, s az emberek igazi érzéseit és tettrekészségét kifejező üdvözletek, a kongresszus tiszteletére vállalt számos munkafelajánlás. A Központi Bizottság üdvözli az öntudatos dolgozók e szép kezdeményezéseit, amelyek fontos szerepet töltenek be népünk eszmei-politikai fejlődésében, szocialista építőmunkánk újabb fellendítésében.

A Magyar Szocialista Munkáspárt immár több mint öt esztendeje, 1956 november eleje óta a marxizmus—leninizmusnak a XX. kongresszus által továbbfejlesztett eszmei fegyverzetével vívja harcát, végzi munkáját. E politika helyességét nálunk maga az élet, a magyar népnek az ellenforradalom felett aratott győzelme, az azóta elért hatalmas szocialista eredmények bizonyítják. A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának eszmei-politikai irányvonala igazolja és megerősíti pártunk irányvonalát. A XXII. kongresszus eszmei tanulságai a gyakorlat által igazolt politikánk folytatására adnak új erőt, a pártunk VII. kongresszusán jóváhagyott eszmei-politikai irányvonal még következetesebb folytatására lelkesítenek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt harci tapasztalatai bizonyítják, hogy csak a minden torzítástól mentes marxizmus—leninizmus alapján lehet a helyes bel- és külpolitikát, a megfelelő gazdasági és kultúrpolitikai irányvonalat kidolgozni és az életben megvalósítani. Mi harcunkat a revizionizmus és dogmatizmus ellen egy időben vívott, kétfrontos harcnak nevezzük. E harccal tudtuk kijavítani a régebbi hibákat, leküzdeni a revizionista irányzatot, elsöpörni az útból a személyi kultusz maradványait. Ezt az irányvonalat követve erősítettük a párt és a nép kapcsolatát; népünk odaadó munkájával létrehozta a szocialista építés új alkotásait. Ezen az úton járva született a magyar nép új, történelmi győzelme: a falu szocialista átszervezése.

Pártunkban a személyi kultusszal leszámoltunk, a kollektív

Digitized by Google

vezetés elve, a pártélet lenini szabályai érvényesülnek, a párt és a tömegek kapcsolata erős, a szocialista törvényesség biztosított. Hazánkban a népköztársaság alkotmányán és törvényein nyugvó rend van. Ez nagy győzelme pártunknak és nagy érdeme kormányzatunknak, amit egész közvéleményünk elismer.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának tanulságait fel kell használnunk arra, hogy az elért nagy vívmányokat e téren is tovább szilárdítsuk, a régi hibáknak még a nyomait is eltöröljük, és visszatérésük elé áthághatatlan sorompókat állítsunk. Mindazoknak, akik régebben a szektás szemlélet rabjai voltak, s e szemlélettel és az abból fakadó módszerekkel még nem tudtak teljes mértékben leszámolni, a XXII. kongresszus fényénél meg kell szabadulniuk e hibáiknak még az árnyékától is. A pártnak lankadatlan, soha nem szűnő harcot kell folytatnia az önteltség, a gondolkozás konzervativizmusa, a szellemi tunyaság, a hatalomvágy, a bírálat elfojtása és minden olyan jelenség ellen, amelyből a személyi kultusz időszakából ismert hibák újra sarjadhatnának. Fel kell számolni azt a még meglevő szemléletet, amely a mérhetetlenül káros baloldaliaskodást valami bocsánatos, elnézhető hibának tartja.

Pártunk egysége felett az egész tagságnak őrködnie kell s mint eddig is tettük, minden egységbontó csoportosulással még idejében le kell számolni. Ha akadnának olyan jobboldali, revizionista elemek, akik azt hinnék, hogy mostanában, amikor a „baloldali" elhajlásról több szó esik, nekik talán szabadabb a vásár, tapasztalni fogják, hogy súlyos tévedésbe estek. A jobb- és „baloldali" hibákért pártunknak drága árat kellett fizetnie. Egységünk harcban született, s arra pártunk jól vigyáz ezután is.

Pártunk eszmei tisztasága, politikai egysége, vezető és irányító, szervező és mozgósító feladatának jó megoldása egész népünk érdeke: szocialista építőmunkánk eredményességének elengedhetetlen feltétele. Szocialista építőmunkánk általános közvetlen feladata most az ötéves terv végrehajtása. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa nyomán megnövekedett politikai érdeklődést, alkotási vágyat és munkalelkesedést ötéves tervünk teljesítésére és túlszárnyalására, a terv gazdasági mutatóinak javítására kell összpontosítani.

Az országgyűlés ez év októberében elfogadta az új ötéves tervet, mely nagy célokat tűz népünk elé, ipari termelésünk 48—50 százalékos növekedését írja elő. Jó irányítással, jól szervezett, odaadó munkával ez túlszárnyalható, s túlszárnyalása üdvös olyan termékek termelésével, amelyeknek gyártása a leggazdaságosabb, és értékesítése a nemzetközi és hazai piacon biztosított. Mezőgazdasági termelésünk ötévi átlaga a tervidőszakban az előző öt év

Digitized by Google

átlagát a terv szerint 23 százalékkal fogja felülmúlni. E feladat a mezőgazdasági dolgozók szorgalmas munkájával, egész társadalmunk hathatós segítségével, a mezőgazdaságban rejlő nagy tartalékok mozgósításával nemcsak teljesíthető, hanem ugyancsak túlszárnyalható.

Termelési terveink helyes irányú, gazdaságos túlteljesítése gyorsítja egész fejlődésünket, s egyben lehetővé teszi, hogy a lakosság fogyasztási alapjának tervezett 22—23 százalékos emelkedését és az egy főre jutó reáljövedelem 16—17 százalékos növekedését is túlhaladjuk.

Ötéves tervünk teljesítése az ipar dolgozóitól megkívánja, hogy a munka termelékenységét az előirányzott 32—33 százalékkal, a mezőgazdaság dolgozói ennél is nagyobb mértékben emeljék. A munkatermelékenység emelése döntő tényező termelőerőink továbbfejlődésében, s a két világrendszer gazdasági versenyében. Ennek eszközei: a műszaki fejlesztés, a gépek, a meglevő termelőkapacitások gazdaságosabb kihasználása, a munkaszervezés tökéletesítése, a technológiai folyamatok és a gyártmányok korszerűsítése, a mezőgazdasági hozamok növelése, a munkaidő teljes kihasználása, s a munka minőségének állandó javítása.

Iparunk további erősödésének alapvető fontosságú feladata a gyártási költségek csökkentése, az anyag-, energia- és munkaerő-takarékosság, a beruházási feladatok leggazdaságosabb megvalósítása. El kell érni mind az exportgyártmányoknál, mind a hazai fogyasztásra kerülő termékeknél a világpiacon megkövetelt minőségi színvonalat, s olyan költségszintet, amely megfelelő nyereséget biztosít a népgazdaságnak.

Népgazdaságunk és társadalmunk továbbfejlesztésének kulcskérdése jelenleg a mezőgazdasági termelés gyorsütemű fejlesztése, a termelőszövetkezetek megszilárdítása. Segíteni kell, hogy a szövetkezetek tagsága jól összeforrott kollektívákká, gazdaságaik pedig korszerű szocialista nagyüzemekké fejlődjenek.

A Központi Bizottság felhívja egész társadalmunkat, elsősorban a mezőgazdaság dolgozóit, hogy a mezőgazdasági termelés fellendítéséért folyó munkában a második ötéves terv alatt a következő legfontosabb feladatok megoldására összpontosítsa erőfeszítéseit:

— teljes mértékben fedezzük az ország megnövekedett kenyérgabona-szükségletét;

— fejlesszük állattenyésztésünket, növelve főleg sertés-, szarvasmarha- és baromfiállományunkat, és teremtsünk szilárd takarmánybázist állattenyésztésünk fejlesztéséhez.

Szocialista fejlődésünk megvalósítása nagyrészt attól függ, hogy a termelőszövetkezetek gazdálkodásában állandóan erősöd-

Digitized by Google

jenek a szocialista vonások. A tagság rendszeresen vegye ki részét a közös munkából, szilárduljon a munkafegyelem. Rendkívül fontos feladat a közös vagyon jobb megbecsülése: a szövetkezeti tagság a közös gazdaság gyorsabb megerősödéséért tegyen az eddiginél nagyobb erőfeszítéseket a közös vagyon növelésére; emelje a szövetkezeti alapokhoz való hozzájárulást, növelje a saját erőforrásokból történő beruházásokat. A mezőgazdaság fellendítéséért és a termelőszövetkezetek megszilárdításáért folyó munka és harc során el kell érnünk, hogy a különböző rétegekből összetevődő termelőszövetkezeti tagság mielőbb szocialista szellemű, egységes szövetkezeti parasztsággá forrjon össze.

Növekvő feladatok hárulnak a tudomány művelőire az anyagi javak nagyobb bőségéért, a szebb és jobb életért folyó harcban. Gyorsabb fejlődésünk igen fontos követelménye, hogy a magyar tudomány művelői, a szovjet tudomány fejlődésének tapasztalatait is jobban hasznosítva, erősítsék kapcsolatukat a gyakorlattal, és jobban összpontosítsák erőiket azoknak a tudományos feladatoknak a megoldására, amelyek népgazdaságunk és egész társadalmunk gyorsabb fejlődését segítik. Nagyok a tennivalók mind a hazai kutatómunka, különösen a műszaki tudományok továbbfejlesztésében, mind pedig a tudományos kutatás eredményeinek kölcsönös cseréjében, a tudomány nemzetközi eredményeinek, különösen a testvéri országok eredményeinek átvételében és értékesítésében, saját fejlődésünk gyorsítására.

Népünk kulturális és politikai fejlődésében igen fontos szerepet tölt be a művészet, az irodalom fejlődése, a sajtó, a rádió és a televízió munkája. A művészek, írók, újságírók a kommunizmus építésének nagy programját megismerve és tanulmányozva, merítsenek új ihletet az új társadalom felépítéséért folyó küzdelemhez. Elmélyültebben és lankadatlanul tanulmányozzák népünk építőmunkáját, országunk fejlődését, az újért, a magasabbrendűért folyó mindennapi szívós küzdelmet: a hétköznapok munkáját, mely a nagy győzelmeket megérleli és kivívja. Az új, magasabbrendű társadalom nagy ügyéhez méltóan emeljék munkájuk eszmei és művészeti színvonalát, segítsék meggyorsítani a szocializmus felépítését hazánkban.

Országunknak van reális és szép feladatokat megszabó népgazdasági terve, harcedzett kommunista pártja, pártunknak és kormányunknak kipróbált, jó politikája. Kiváló, élenjáró dolgozók százezrei támogatják e politikát az iparban, a mezőgazdaságban, a magyar tudomány, a kultúra, az alkotó munka minden területén. A gyorsabb előrehaladásnak megvan minden alapvető feltétele.

A Központi Bizottság felhívja az ipar, a mezőgazdaság és

Digitized by Google

egész népgazdaságunk összes dolgozóit — munkásokat, parasztokat, alkalmazottakat, műszaki és gazdasági vezetőket —, hogy a munkaverseny továbbfejlesztésében, különösen a szocialista brigád, s magasabb fokon a szocialista munka műhelye, a szocialista munka gyára, a szocialista munka gazdasága címért is vetélkedjenek. Érjenek el új sikereket az ország szocialista építésében. A második ötéves terv teljesítéséért és túlszárnyalásáért folyó harcban fő figyelmüket most az 1961-es ipari tervek befejezésére és a folyó mezőgazdasági munkák jó elvégzésére kell összpontosítaniuk.

A Központi Bizottság felhívja a tudomány és a kultúra művelőit, a közoktatás, közegészségügyünk munkásait és mindazokat, akik bárhol tevékenykednek társadalmi életünkben, még jobb munkával járuljanak hozzá ötéves tervünk teljesítéséhez és népünk gyorsabb fejlődéséhez.

•

Pártunk és népünk, új erővel gyarapodva, a szocializmus és a béke zászlaja alatt halad tovább a szocializmus teljes felépítése, s majd a kommunista társadalom, az emberiség nagyszerű jövendője felé. Pártunk Központi Bizottsága e nagy feladatok végrehajtásában számít a kommunisták, a pártmunkások példamutatására, áldozatkész munkájára.

Ezen az úton járva, a közös munkában és harcban, a közös gondban és örömben forr össze még jobban pártunk és munkásosztályunk, egész népünk, új, szocialista nemzetünk. Együtt megyünk a szocialista országok népeivel, mindenekelőtt a kommunizmust építő, élen haladó nagy szovjet néppel, a forradalmi munkásmozgalommal, a béke egész világot átfogó, mindjobban növekvő frontjával. Megoldjuk a belső és a nemzetközi élet síkján adódó feladatainkat. Nemzedékünk kivívja és élvezni fogja a munka szabad, minden elnyomástól és fenyegetéstől mentes világát. Ezt hirdeti, ennek az útját mutatja meg a Szovjetunió Kommunista Pártjának történelmi jelentőségű XXII. kongresszusa, ennek megvalósításában segít a szovjet népnek, minden népnek — a magyar népnek is.

A Magyar Szocialista Munkáspárt
Központi Bizottsága

Digitized by Google

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa választ korunk legfontosabb kérdéseire

Kádár János elvtárs nyilatkozata a Kommunyiszt szerkesztőségének

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának tanácskozása idején ismét és különösen nagy erővel sugárzott Moszkvából mind a négy világtáj felé a kommunizmus igazságának hatalmas ereje.

A XX. kongresszus annak idején olyan irányvonalat dolgozott ki, amely nagyszerű eredményeket hozott az elmúlt években a Szovjetunióban, az egész szocialista táborban, a tőkés rendszer, az imperializmus elleni általános nemzetközi küzdelemben. Az a tény, hogy a XXII. kongresszus megerősítette és továbbfejlesztette a XX. kongresszus eszmei alapjait, főirányát, további töretlen fejlődést biztosít az egész nemzetközi kommunista mozgalom számára.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának most elfogadott új programja megmutatja az utat, amelyen járva már a szovjet nép ma élő nemzedéke eljut a kommunista társadalom nagyszerű világába. De a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa nemcsak a szovjet népnek mutatja a követendő utat. Ez a kongresszus a marxista—leninista elmélet, a halhatatlan Lenin szellemében válaszolt korunknak mindazon nagy kérdéseire, amelyek az egész emberiséget ma foglalkoztatják. Az összes kommunista és munkáspárt új eszmei fegyvereket, a szocializmust építő népek új lendületet, a föld minden országának népe új reményt kapott a XXII. kongresszustól. A kongresszus, amely megmutatta a kommunizmus felépítésének útját és megerősítette a béke ügyét, a két világrendszer békés egymás mellett élésének és versenyének elvét, megmutatta az egész emberiségnek, hogy a kommunizmus és a béke ügye elválaszthatatlanul összeforrott, hogy a kommunizmus az, ami elvezeti az igazi szabadság, bőség és boldogság világába, a fegyverek és háborúk nélküli világba az egész emberiséget.

A XXII. kongresszus nyomban erős, lelkes visszhangot váltott ki Magyarországon, a magyar népben is. Az öntudatos magyar

Digitized by Google

dolgozók helyeslésüket a legigazibb formában, munkafelajánlásokkal, a szocialista építőmunka nagyszerű tetteivel fejezték ki. Mi, magyar kommunisták szívből üdvözöljük és magunkénak valljuk a XXII. kongresszus fő irányvonalát. Az a véleményünk, hogy hazánk viszonyait figyelembe véve a kongresszus tételei közül sokat már mai munkánkban, másokat holnapi munkánkban hasznosítani tudunk és a Magyar Szocialista Munkáspárt, az egész dolgozó magyar nép nagy segítséget kapott a szocialista társadalom felépítéséért folytatott munkájához, harcához.

Különösen mély benyomást tett ránk az a nagy erkölcsi, politikai bátorság, amellyel a Központi Bizottság és maga az egész kongresszus a személyi kultusz összes torzulásait ismét bátran feltárta, s azokkal véglegesen, örökre leszámolt. Kétségtelen, hogy a XXII. kongresszus úgy kerül be a kommunista világmozgalom történetébe, mint az a kongresszus, amely a marxista—leninista eszméket teljes diadalra vitte a kommunizmustól idegen személyi kultusz felett, így az útból minden gátat elsöpörve, századunk új Kommunista Kiáltványát, a kommunista társadalom megteremtésének konkrét programját adta a szovjet népnek, az egész nemzetközi munkásmozgalomnak — utat mutatott az emberiségnek.

A Szovjetunió Kommunista Pártja ezen történelmi jelentőségű XXII. kongresszusa gazdag, állandó tanulmányozást kívánó anyagot adott pártunknak és mozgalmunknak, mindazon embereknek, akik a szocializmus, a kommunizmus építésében, a béke védelmében látják életük, tevékenységük értelmét, hazájuk, népük ügyének hű szolgálatát. Továbbfejlesztve a marxizmus—leninizmust, ez a kongresszus minden bizonnyal új, nagy lendületet ad az elméleti kutatásnak is valamennyi testvérpártunkban.

Mi, akiknek az a tisztesség jutott osztályrészül, hogy a Magyar Szocialista Munkáspártot képviselhettük a kommunizmus építőinek történelmi kongresszusán, Hruscsov elvtárs beszédeinek, a kongresszus 15 napos, mindvégig magas színvonalú tárgyalásainak élményétől áthatva, meg vagyunk győződve arról, hogy e kongresszus határozatai a kommunizmus újabb, még hatalmasabb győzelmeinek biztosítékai. Sok sikert kívánunk az új Központi Bizottságnak, szovjet testvérpártunk minden tagjának, az egész szovjet népnek e határozatok megvalósításához. E határozatok valóra váltása a szovjet nép gyönyörű jövendőjének megvalósulása, de döntően az egész emberiség boldogulásának feltétele is. Mi, magyar kommunisták és a szocializmust építő magyar nép, a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának szellemében való munkálkodásra törekszünk — hiszen ez az útja saját boldogulásunknak.

Digitized by Google

A XX. kongresszus leninі vonalának győzelme

Írta WIRTH ÁDÁM

Az SZKP XXII. kongresszusát a történelem úgy jegyzi fel, mint a kommunizmus programjának kongresszusát. A kongresszuson megvitatott és elfogadott program, mint még soha, elérhető közelségbe hozta az emberiség nagy álmának megvalósulását — a kommunista társadalmat, amely véglegesen megszüntet minden társadalmi egyenlőtlenséget, ahol a szakadatlanul fejlődő tudomány és technika biztosítja a teljes bőséget, ahol a személyiség sokoldalúan kibontakozhat és szabadon fejlődhet. Az új programból világosabbá vált maga a cél is, s a hozzá vezető út is, amely a szovjet nép számára szabatosan megfogalmazott, határidőre teljesítendő feladatok formájában rajzolódik ki. Az SZKP programja azonban nemcsak a szovjet népnek, hanem egyben a világ minden népének megmutatja a jövőbe vezető útat. Érthető tehát, hogy a dolgozók a világ minden részén nagy lelkesedéssel fogadták a Szovjetunió Kommunista Pártjának ünnepélyes ígéretét: a szovjet embereknek még a mai nemzedéke a kommunizmusban fog élni.

A szovjet nép valóságos népszavazáson hagyta jóvá a kommunizmus építésének programját. A pártszervezetek taggyűlésein, a kerületi, városi, területi és határterületi konferenciákon, a szövetséges köztársaságok kommunista pártjainak kongresszusain több mint kilenc millió kommunista, — az egész párt — vitatta a programtervezetet. A dolgozók gyűlésein, az üzemekben, kolhozokban, hivatalokban, katonai alakulatoknál, szakszervezetekben, ifjúsági szervezetekben mintegy 73 millió ember vett részt. A programhoz az előzetes népi vitában összesen 4 millió 600 ezer kommunista és pártonkívüli szólt hozzá. De a kongresszus tanácskozása ideje alatt is özönlöttek a levelek és táviratok, amelyekben egyszerű munkások és híres tudósok, művészek, a forradalom veteránjai és fiatalok, kolhozok és üzemek kollektívái őszinte szavakkal tettek hitet a program mellett és számoltak be a nagy cél jegyében elért munkasikerekről. Nemcsak a Szovjetunióból, hanem a világ minden részéből érkeztek levelek az SZKP XXII. kongresszusához. Az egyik levél szerzője, egyszerű amerikai mun-

Digitized by Google

kás a következőket írta: „Egyszerű munkás vagyok. Kapitalista országban élek, amelynek van alkotmánya, de amelyet nem az alkotmány szép szavaival kormányoznak, hanem faji törvényekkel, az ember ember által való kizsákmányolásának ragadozó törvényeivel. Ez az életmód szenvedéseken kívül semmit sem nyújtott nekem. A bőröm fekete és ezért bárhová fordultam, úgy tekintettek, mint bűnözőt. Pedig munkás vagyok, ötven éves, egész életemben értékeket hoztam létre, amelyeket mások sajátítottak ki. Így néz ki az a társadalom, amelyben élek és amelyben senki vagyok — fekete bőrű rab. Olvastam a Kommunista Kiáltványt és hiszek a kommunizmus eszméiben. Marx Károly, Engels, Lenin előre látták az igazság társadalmának, a kommunista társadalomnak a születését. Most ti, szovjet testvéreink hozzáláttok ennek a társadalomnak a felépítéséhez. Olvastam Programotokat és egész szívemmel veletek vagyok. Tudom, hogy eljön majd az idő, amikor a kommunizmus napja fog ragyogni az egész föld felett. Ez elkerülhetetlen, mert így igazságos."

A kommunizmus programjának hatását növeli az a tény, hogy olyan időpontban jelent meg, amikor a kapitalista világban növekszik a káosz és a zűrzavar. A burzsoá ideológusok és politikusok már régen nem képesek olyan átfogó programot kidolgozni, amely legalább látszólag biztató és elfogadható perspektívát nyújtana az emberiségnek, amely legalább megkísérelné, hogy összefüggő, megalapozott válaszokat találjon korunk alapvető problémáira. Ma már a polgári ideológusok között is ritkák az olyan „ultraoptimisták", mint a „Kapitalista Kiáltvány" amerikai szerzői, akik a XX. század közepén azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a kapitalista rend fejlődésének még csak kezdeti szakaszában van és ezért a „kapitalista forradalom" kiteljesítésére hívják fel az emberiséget. Hruscsov elvtárs kongresszusi beszámolójában utalt rá, hogy olyan milliomosok is, mint az amerikai Harriman szívesen „eltemetnék" a kapitalizmus szót, annyira becsületét vesztette az. Szavakban elhatárolja magát a kapitalizmustól a kapitalista monopóliumok olyan kipróbált bérence is, mint Franco, aki nemrégiben kijelentette: „A nyugati világ védelme nem jelenti a kapitalizmus védelmét. Ellenkezőleg a kapitalizmus teher a nyugati világnak." A „népi" kapitalizmus hazug legendáját maga az élet cáfolta meg.

Összeomlott a „demokratikus szocializmusnak" a reformista munkásárulók által összetákolt hamis elmélete is. A jobboldali szociáldemokrata pártok most már nemcsak a marxizmust tagadják meg teljesen nyíltan, de a szocializmus legelemibb követeléseinek is hátat fordítottak. A XXII. kongresszus tanácskozásának ideje alatt Rómában összegyűltek a II. Internacionálé összes pártjainak képviselői, de meddő viták után képtelenek voltak akár egy

Digitized by Google

rövid határozatot is hozni a munkásmozgalom feladatairól és perspektíváiról a jelenlegi időszakban.

Nem különb a helyzet a polgári ideológia többi irányzatánál sem, akár a katolikus egyház szociális doktrináját, akár a neoliberális polgári közgazdasági elméleteket vesszük. A mai polgári ideológiában nincsen és nem is lehet semmi, ami versenyre kelhetne a kommunizmus programjával. Az SZKP új programja még nyilvánvalóbbá tette, hogy korunkban a marxizmus—leninizmus az egyedüli tanítás, amely átfogó, tudományosan megalapozott választ képes adni korunk alapvető problémáira és lelkesítő perspektívát nyújt az emberiségnek.

A múltban, hosszú időn keresztül az emberiség legjobbjai — hangot adva a meggyötört, kizsákmányolt dolgozó tömegek titkos vágyainak — csak *álmodoztak* egy új társadalomról; amelyben nem lesz kizsákmányolás és egyenlőtlenség, ahol az igazság és a boldogság lesz az úr. Ilyen világot álmodott Mónus Tamás az Utópia szigetére, Campanella a titokzatos Nap-városba, Robert Owen pedig amerikai kísérleti koloniájába. A kommunizmus ekkor még csak álmodozás, utópia volt.

Marx és Engels a kommunizmus eszméjét utópiából *tudománnyá* változtatták. Behatóan vizsgálták a kapitalizmus ellentmondásait, fejlődésének törvényszerűségeit, tudományosan bebizonyították a kapitalizmus megdöntésének történelmi szükségszerűségét és felismerték azt a hatalmas társadalmi erőt is, amely végrehajtja a kapitalizmus halálos ítéletét. Marx, Engels és Lenin a tudományosan feltárt társadalmi törvények alapján jellemezték a jövő kommunista társadalmának lényegét, de olyan időszakban, amikor ehhez még nem volt semmiféle közvetlen tapasztalat és a munkásmozgalomnak is más feladatokra kellett összpontosítania a figyelmét, nem bocsátkoztak utópikus leírásokba a részleteket illetően. Ez ellentmondásban lett volna tudományos szemléletükkel, elméletük mélyen tudományos jellegével.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának új programja magában foglalja a múlt nagy gondolkodóinak legszebb *álmait* a jövő társadalmáról, s teljes egészében Marx, Engels és Lenin *tudományos* elméletére támaszkodik, ugyanakkor új vonással is gazdagítja a kommunizmus eszméjét: a kommunizmus a programban már a *valóság*, a közvetlen *megvalósulás jegyét* is magán viseli. A kommunizmus építése a Szovjetunióban már nem álmodozás, bár most valóban szabadon és bátran álmodhatnak a boldog jövőről a szovjet emberek; nem is egyszerűen tudomány, bár a kommunista építőmunka tudományosan szigorúan megalapozott, hanem eleven, tapintható valóság. A kommunizmus fejlődése ezzel új szakaszba érkezett, amikor a kommunizmus vonzóereje a korábbinál is na-

Digitized by Google

gyobb és közvetlenebb lesz, amikor a kommunizmus fölényéről mindenki közvetlen tapasztalatok alapján győződhet meg.

* * *

A kongresszus a jövő mellett a múlttal is foglalkozott — nem függetlenül a jövőtől, hanem éppen a jövő kedvéért: mind magán a kongresszuson, mind a kongresszust kommentáló írásokban sok szó esett az SZKP XX. kongresszusáról, a XX. és a XXII. kongresszus kapcsolatáról. Ezt nem csupán az indokolja, hogy a beszámolási időszak a XX. kongresszustól a XXII. kongresszusig terjedt (a közbeeső XXI. kongresszus: rendkívüli kingresszus, amelynek feladata a 7 éves terv megvitatása és jóváhagyása volt), hanem elsősorban az, hogy a XX. kongresszus a XXII. kongresszus eszmei, politikai előd je és előkészítője volt, a XX. kongresszus erősítette meg és fejlesztette tovább azt a lenini politikai vonalat, amely a kommunizmus programjában is érvényesül. A XX. kongresszus történelmi jelentőségét kiemelte az 1957-es és az 1960-as moszkvai nyilatkozat is: „Az SZKP XX. kongresszusának történelmi határozatai nemcsak az SZKP és a Szovjetunióban folyó kommunista építés szempontjából nagy jelentőségűek, hanem új korszak kezdetét jelentették a nemzetközi kommunista mozgalomban is, előmozdították további fejlődését a marxizmus—leninizmus alapján."

Mivel nyitott új szakaszt a XX. kongresszus a kommunista mozgalom fejlődésében, miben van a XX. kongresszus történelmi jelentősége?

Először: határozottan leszámolt a személyi kultusszal és káros következményeivel. Őszintén feltárta, hogy Sztálin körül a marxizmus—leninizmus szellemétől idegen, a kommunista mozgalomban megengedhetetlen személyi kultusz alakult ki, ami a szocialista törvényesség durva megsértéséhez, a párton belüli demokrácia lábbal tiprásához és más egészségtelen jelenségekhez vezetett, fékezte a szocialista fejlődés lendületét. A Szovjetunió Kommunista Pártja a XX. kongresszuson nyíltan leszámolt a személyi kultusz ballasztjával és ezzel szabaddá tette az utat az egészségesebb és gyorsabb fejlődés számára nemcsak a Szovjetunió, hanem az egész kommunista világmozgalom előtt.

A hibák önkritikus feltárása és kijavítása, a személyi kultusszal való leszámolás, nem volt könnyű dolog. De Lenin mindig azt tanította, hogy a hibák őszinte feltárása és kijavítása a párt komolyságának legfontosabb ismérve: „A politikai pártnak saját hibáihoz való viszonya egyik legfontosabb és legbiztosabb ismérve a párt komolyságának és annak, hogy miként teljesíti a *valóságban kötelességét osztálya* és a dolgozó *tömegek* irányában. A hi-

Digitized by Google

bát nyíltan beismerni, okait feltárni, elemezni azt a helyzetet, amely a hibát szülte, gondosan megvitatni, hogy milyen eszközökkel lehet a hibát kijavítani — ez jellemzi a komoly pártot, így teljesíti a párt kötelességét, így neveli és tanítja az *osztályt*, azután pedig a *tömegeket* is."[1]

A XX. kongresszus helyreállította a pártélet lenini normáit, amelyeket a személyi kultusz megsértett és háttérbe szorított. A személyi kultusz káros gyakorlatával szemben érvényt kellett szerezni a kollektív vezetés elvének, amelyet Lenin a kommunista pártok életében mindig kötelezőnek tartott. Nagy jelentőségű volt a párton belüli demokráciának a demokratikus centralizmus elve alapján történő kibontakoztatása is, ami a párttagok millióinak korábban megbénított aktivitását és kezdeményező erejét szabadította fel. A pártélet lenini normáinak érvényesítése olyan légkört teremtett, amelyben szabadon érvényesül a kommunista bírálat és önbírálat.

Másodszor: a XX. kongresszus, a dogmatikus gondolkodásmóddal ellentétben, alkotóan alkalmazta a marxista—leninista elméletet a jelenkor legfontosabb problémáira. A XX. kongresszus megvetette az alapját annak az alkotó elemzésnek, amely az 1957-es és 1960-as moszkvai nyilatkozatokban, az SZKP XXI. és XXII. kongresszusainak határozataiban folytatódott. A XX. kongresszus megjelölte a kommunista építés kibontakozásának főbb irányait. Megerősítette a nehézipar elsődleges fejlesztésének politikáját és ugyanakkor leszögezte, hogy a társadalmi termelés színvonala lehetővé teszi nemcsak a termelőeszközök, hanem a közfogyasztási cikkek termelésének gyors ütemű fejlesztését is. Megállapította: az egész ipari termelés további növekedésének döntő feltétele a technika szakadatlan tökéletesítése. A mezőgazdaság terén a kongresszus jóváhagyta a Központi Bizottság 1953 szeptemberi és azt követő teljes üléseinek határozatait, amelyekben a párt feltárta a mezőgazdaság irányításában mutatkozó hibák és hiányosságok gyökereit, a mezőgazdaság elmaradásának okait és átfogó programot dolgozott ki a mezőgazdasági termelés fellendítésére. A kongresszus irányt mutatott a kommunista építés összes fontosabb kérdéseiben. A kongresszus a világhelyzet elemzésénél abból az alapvető tényből indult ki, hogy a szocializmus túlnőtt *egy* ország keretein és világrendszerré vált. Először vonta le az erőviszonyok megváltozása alapján azt a nagy jelentőségű következtetést, hogy korunkban a világháború már nem szükségszerűen elkerülhetetlen. Megállapította, hogy a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése történelmi szükségszerűség, s a békés egymás mellett élés biztosítása a szocialista or-

[1] Lenin Művei, 31. kötet, Szikra 1951. 45. oldal.

Digitized by Google

ságok külpolitikájának fő vonala. Elemezte a szocialista forradalomhoz vezető utak — köztük a békés út — lehetőségeit és a szocialista forradalom különböző formáit. A XX. kongresszus elméleti tételeit a két moszkvai nyilatkozat, a XXI. és XXII. kongresszusok megerősítettek, s egyben gazdagították és továbbfejlesztették.

A XX. és a XXII. kongresszus között több mint öt és fél év telt el. Ez az időszak eredményekben gazdag időszak volt a Szovjetunió és a nemzetközi kommunista mozgalom számára egyaránt. Ezekben az években szinte a nemzetközi kommunista mozgalom minden frontján kézzelfogható formában nyilvánultak meg a XX. kongresszus lenini vonalának eredményei.

A *Szovjetunió* fejlődésére a XX. kongresszus utáni években mindenekelőtt az volt a jellemző, hogy szemmel láthatóan meggyorsult a kommunizmus építésének üteme. Ez nemcsak a számszerű növekedésben fejeződött ki — az elmúlt hat év alatt csaknem 80 százalékkal nőtt az ipari termelés —, hanem azokban a fontos *minőségi* változásokban is, amelyek az iparban, az építkezésben, a közlekedésben végbementek. Ezeknek a minőségi változásoknak a végrehajtásához és általában a kommunista építés meggyorsításához helyesen kellett értelmezni a kommunizmus építésének feladatát. A személyi kultusz bénító légkörében Sztálin „A szocializmus közgazdasági problémái" című munkájának hibás tételei akadályozták a feladatok helyes kitűzését és zavaros elképzeléseket szültek a kommunizmusba való átmenetről. A személyi kultusz bírálata lehetővé tette az elméleti zavar eloszlatását és a kommunista építés feladatainak alkotó elméleti elemzését. A Szovjetunió Kommunista Pártja mindenféle felületes és egyoldalú elképzelésekkel szemben, amelyek főleg a fogyasztás és az elosztás vagy pedig a termelés egyszerű mennyiségi növelése oldaláról közelítették meg a kommunizmus építését, a kommunizmus építésében a legfontosabbnak a kommunista társadalom anyagi és műszaki alapjának megteremtését és a kommunista bőség biztosítását tekintette. Félreérthetetlenül tisztázta azt is, hogy nem a termelés egyszerű növeléséről van szó, hanem a termelőerőknek minőségileg új, magasabb színvonalra emeléséről, a kommunista társadalom termelőerőinek megteremtéséről. A feladat ilyen elméletileg helyes, tudományosan megalapozott tisztázása tette lehetővé, hogy a termelőerők helyes irányban fejlődjenek.

Nagyszabású munka indult meg az anyagi termelés minden ágának műszaki felújításáért. Az 1956—1961. években az állami népgazdasági beruházások 156 milliárd rubelt tettek ki, ami több, mint amennyit a XX. kongresszus előtt a szovjethatalom fennállásának időszakában ruháztak be. Ezrével teremtették meg a legújabb típusú gépeket, szerszámgépeket, berendezéseket, műszere-

Digitized by Google

ket, automata felszereléseket. Üzembe helyeztek mintegy 6000 nagy állami vállalatot, köztük olyan óriásokat, mint a „V. I. Lenin" és az „SZKP XXII. kongresszusa" vízierőművek, a karagandai és a kujbisevi kohászati kombinát, hatalmas ércdúsító kombinátok Ukrajnában és Kazahsztánban, a Kurszki mágneses anomália érclelőhelyein, továbbá sok gépgyártóüzem, vegyi- és cukorgyár, textilgyár.

Az ipari termelés fejlődésének új lendületet adott az ipar és az építkezés irányításának átszervezése. A Szovjetunió Kommunista Pártjának alkotó szemlélete nyilvánul meg ebben is. A konzervatív, maradi erőkkel szemben, amelyek a kialakult szervezeti formákat sémákká merevítették és ragaszkodtak hozzájuk, függetlenül attól, hogy azok már nem feleltek meg a fejlődésnek, az SZKP Központi Bizottsága bátran, alkotóan változtatott a kialakult formákon és a fejlődés új igényeinek megfelelően átszervezte az ipar és az építkezés irányítását. Az átszervezés növelte a szövetséges köztársaságok szerepét a gazdasági építésben, kibontakoztatta a helyi párt-, tanácsi és gazdasági szervek, valamint a dolgozó tömegek kezdeményezését, elősegítette hatalmas gazdasági tartalékok felhasználását.

Jelentős előrehaladás történt a mezőgazdaság területén is. A XX. kongresszus után egy sor hasznos intézkedést foganatosítottak a mezőgazdasági termelés fellendítésére. Az elmúlt években megerősödött a kolhozok és szovhozok anyagi és technikai bázisa, újjászervezték a gép- és traktorállomásokat, emelkedett a szovhozok szerepe a kommunista építésben, a tervezés új rendszerét vezették be, helyreállították a kolhozparasztok és szovhozok dolgozói anyagi érdekeltségének lenini elvét, vezető káderekkel és szakemberekkel erősítették meg a kolhozokat és a szovhozokat, átszervezték a mezőgazdasági szervek munkáját, növelték a tudomány szerepét a mezőgazdaságban. Az eredmény: a mezőgazdasági termelés az elmúlt öt évben a megelőző öt évhez viszonyítva 43 százalékkal emelkedett. A szovjet nép kiemelkedő hőstette volt ebben az időszakban a szűzföldek hasznosítása. Ma a Szovjetunióban a szűzföldek adják az országosan begyűjtött gabonamennyiség több mint 40 százalékát.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének növekedése alapján szakadatlanul emelkedett a dolgozók anyagi jóléte is. Az anyagi jólét emelkedésének alapja a nemzeti jövedelem növekedése. A Szovjetunióban az egy főre jutó nemzeti jövedelem sokkal gyorsabban növekszik, mint a legfejlettebb tőkés országban. Ennek alapján a munkások és alkalmazottak egy dolgozóra számított reáljövedelme az utolsó öt évben 27 százalékkal, a kolhozparasztok jövedelme pedig 33 százalékkal emelkedett. Az utóbbi években olyan intézkedésekre került sor a lakosság anyagi jólétének

Digitized by Google

növelése érdekében, mint a munkabérek rendezése, a lakosság adózásának fokozatos megszűnése, a munkaidő csökkentése, a nyugellátás javítása. Öt év alatt több lakóházat építettek, mint az előző tizenöt év alatt, mintegy 50 millió ember, az egész lakosságnak csaknem egynegyede kapott lakást. Ez azt jelenti, hogy a lakásépítés mennyiségét és ütemét tekintve, a Szovjetunió első helyen áll a világon. Ezek és ehhez hasonló intézkedések mind azt mutatják, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának egész politikáját a kommunizmus nagyszerű gondolata hatja át: „Mindent az emberért, az ember javára."

A két kongresszus közötti időszakban jelentős eredményeket ért el a szovjet tudomány és kultúra. Hosszú lenne itt felsorolni mindazokat a nagyszerű eredményeket, amelyekkel a szovjet tudomány egy sor alapvető tudományágban az egész világon élenjáró helyet foglal el. Elég csak arra emlékeztetni, hogy ebben az időszakban lőtték fel a Szovjetunióban az első szputnyikot, ami a szovjet tudomány és technika nagy diadala volt, ekkor sikerült először szovjet holdrakéta segítségével lefényképezni a Hold túlsó oldalát, Gagarin és Tyitov ebben az időszakban hajtották végre űrutazásukat. Az iskolai oktatásban a Szovjetunió már régen az első helyet foglalja el a világon. A közoktatás nemrégiben végrehajtott átszervezése méginkább megszilárdította ezt a helyet, megerősítette az iskola kapcsolatát az élettel, a termeléssel.

A termelőerők, a szovjet társadalom anyagi és szellemi gazdagságának megsokszorozódása alapján tökéletesedtek a szocialista társadalmi viszonyok is. Tovább erősödtek a szocialista tulajdon össznépi és szövetkezeti kolhoztulajdon formái. Következetesen megvalósult a munka szerinti elosztás szocialista elve, amely összehangolja a munkára ösztönző anyagi és erkölcsi erőket. Nagy jelentősége volt a szocialista demokrácia megerősödésének és továbbfejlesztésének. A szocialista demokrácia lehetővé teszi — a párt és a kormány politikája erre ösztönöz —, hogy minden szovjet ember tevékenyen részt vegyen a társadalmi ügyek intézésében.

A XX. kongresszus óta végbement fejlődés a kommunista építés minden területén szilárd alapokat hozott létre a gyorsabb előrehaladáshoz. Csak ezekre az eredményekre támaszkodva lehetett a XXII. kongresszuson még nagyobb célokat kitűzni. A két kongresszus között sokat gazdagodott az SZKP, a szovjet kormány és az egész szovjet nép tapasztalatokban is. Általánossá vált és megszilárdult a lenini munkastílus, amelyre az elmélet és a gyakorlat egysége, az alkotó gondolkodásmód, a sablonoktól és frázisoktól mentes munka, a céltudatosság és szívósság a jellemző. Ez az egyik legfontosabb aranyfedezete annak, hogy a kommunizmus építésének húszéves programja maradéktalanul megvalósul. Ennek a

Digitized by Google

munkasítlusnak egyik legfontosabb forrása: a XX. kongresszus lenini vonala.

A XX. kongresszus utáni időszakban *az egész világon* tovább növekedtek a szocializmus, a demokrácia és a béke erői. A szocialista világrendszer, amelynek kialakulásával és jelentőségével már a XX. kongresszus foglalkozott, sikeresen fejlődött, erősödött és az emberi társadalom haladásának döntő tényezőjévé vált. A Szovjetunió, a világ első szocialista állama, a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakába lépett; a népi demokratikus országok többségben megszüntették a gazdasági élet többszektorúságát és befejezéséhez közeledik a szocializmus építése. Ma már nemcsak a Szovjetunióban, hanem a többi szocialista országban is megszűnt a kapitalizmus visszaállításának társadalmi és gazdasági lehetősége. Döntő szakaszába jutott a két ellentétes társadalmi rendszer versenye, amely a jelenlegi nemzetközi élet gerincét alkotja. A szocialista világrendszer gazdasága továbbra is összehasonlíthatatlanul gyorsabban fejlődik, mint a kapitalista gazdaság. Ennek az eredménye, hogy tovább nőtt a szocialista országok részesedése a világ ipari termelésében: 1955-ben a szocialista országok a világ ipari termelésének 27 százalékát adták, 1960-ban ez a szám körülbelül 36 százalékra emelkedett. Az elmúlt években a Szovjetunió már nemcsak a termelés növekedésének ütemét illetően múlta felül a legfejlettebb tőkés országot, az Egyesült Államokat, hanem a legfontosabb termékfajták termelésének abszolút növekedésében is. Ezeknek a tényeknek az alapján jelenthette ki Hruscsov elvtárs a kongresszus szószékéről, hogy a hétéves terv teljesítése elvezeti a Szovjetuniót addig a határig, amikor már csak kevés idő kell az Egyesült Államok gazdasági túlszárnyalásához.

Tovább erősödött a két kongresszus közötti időszakban a nemzetközi kommunista mozgalom is. Az ellenség a XX. kongresszus után a személyi kultusz nyílt bírálatát megpróbálta a saját céljaira felhasználni. Hisztérikus rágalomhadjáratot indított, az antikommunizmus mérgező légkörét szította a lakosság különböző rétegeiben és mint már annyiszor korábban, teleharangozta a világot a „kommunizmus válságáról" és „teljes csődjéről" terjesztett hírekkel. Az antikommunizmus hisztérikus fellángolását, a kommunizmus ellenfeleinek dühét az a felismerés táplálta, hogy a kommunizmus eszméje feltartóztathatatlanul halad előre az egész világon, s a személyi kultusz felszámolása még jobban megnöveli a kommunizmus vonzóerejét. A XX. kongresszus lenini politikájának döntő szerepe volt abban, hogy a világ kommunistái a személyi kultusz és a dogmatizmus ballasztjától megszabadulva verhették vissza az antikommunizmus dühödt rohamait és az éles összecsapásból győztesen kerülhettek ki. A kommunizmus és az

Digitized by Google

antikommunizmus éles ütközetében — amelyben az imperialisták megpróbálták elszigetelni a kommunistákat és ezzel az összes haladó erőkre csapást mérni — még jobban megedződtek a kommunista pártok és politikailag érettebbek lettek a dolgozó tömegek is. Elmondhatjuk, hogy a kommunista mozgalom tekintélye ma világszerte nagyobb, mint a XX. kongresszus előtt. A XX. és a XXII. kongresszus között a kommunista pártok családja 12 új párttal szaporodott, a kommunista pártok tagjainak száma pedig mintegy 7 millióval növekedett és jelenleg 40 millió körül van. Ma már Európában, Ázsiában, Amerikában és Ausztráliában nincs egyetlen olyan ország sem, ahol ne működnék kommunista párt. Mind több kommunista párt alakul a sokat szenvedett Afrikában is.

Az imperialisták az antikommunizmus fegyverét megpróbálják felhasználni minden haladó mozgalom ellen. Mindenütt, ahol a néptömegek akcióba lépnek az elnyomók ellen, ezekre az akciókra rásütik a bélyeget: ez Moszkva, a kommunisták műve. Ez a fegyver azonban visszafelé sül el, segíti megértetni a néptömegekkel, hogy a kommunisták harca elválaszthatatlan a tömegeknek az elnyomás ellen, a társadalmi haladás érdekében folytatott harcától. A XXII. kongresszuson a kommunista pártok küldöttei mellett részt vettek a független afrikai államok demokratikus nemzeti pártjainak képviselői is, köztük a Mali Köztársaság Szudáni Szövetség Pártjának küldötte, aki a következőket mondotta üdvözlő beszédében: „Ma, akárcsak tegnap, minden alkalommal, amikor valamilyen szabadságszerető nép lerázza láncait, a gyarmatosítók üvöltözni kezdenek: »Vigyázzatok! Ez Moszkva keze, a kommunizmus keze!« De ez azt jelenti, hogy a kommunizmus a szabadság szinonímája. Valahányszor valamilyen szervezet fel akarja számolni az egyenlőtlenséget és az anyagi javak igazságos elosztását követeli, a gyarmatosítók zajongani kezdenek: »Vigyázzatok! Ez Moszkva keze, ez a kommunizmus keze!« De ez azt jelenti, hogy a kommunizmus az igazságosság, az egyenlőség szinonímája. Valahányszor valamelyik párt leleplezi a faji megkülönböztetést, az imperialisták és a gyarmatosítók magukból kikelve kiabálnak: »Vigyázzatok! Ezek Moszkva ügynökei, ezek kommunisták!« De ez azt jelenti, hogy a kommunizmus a testvériség szinonímája." Íme, hogyan fordul visszájára az antikommunizmus propagandája.

Kudarcot vallottak azok a kísérletek is, hogy a revizionisták segítségével belülről bomlasszák és gyengítsék a kommunista mozgalmat. A revizionizmus nemzetközileg a legtömörebben a jugoszláv revizionisták programjában jelentkezett. A jugoszláv revizionisták megpróbálták programjukat szembehelyezni a kommunista és munkáspártok 1957-es moszkvai nyilatkozatával és

Digitized by Google

megosztani a nemzetközi kommunista mozgalmat. Ez a terv azonban kudarcba fulladt. A kommunista pártok megbírálták és eszmeileg szétzúzták a revizionista koncepciókat. A nemzetközi kommunista mozgalom szilárdan megőrizte egységét és a két Moszkvai Értekezleten olyan elvi platformot dolgozott ki, amelynek alapján következetes ideológiai és politikai harcot folytat mind a fő veszélyt képező revizionizmus, mind a dogmatizmus és a szektarianizmus ellen, amely egyes országokban és pártokban ugyancsak fő veszéllyé válhat.

Az imperialista propaganda hosszú idő óta próbálkozik elhitetni, hogy a kapitalista társadalomban az osztályharcok korszaka már a múlté és beköszöntött az „osztálybéke" korszaka. A XX. kongresszus a kapitalista országok helyzetét elemezve rámutatott arra, hogy ezek az országok újabb gazdasági és szociális megrázkódtatások felé haladnak, s ezek szükségszerűen az osztályharc fokozódásához vezetnek. Az élet kegyetlenül megcáfolta a burzsoá ideológusok profétáit és igazolta a XX. kongresszus tudományos előrelátását. A XX. kongresszus után a kapitalista országokban a munkásmozgalom új fellendülését figyelhetjük meg. Fokozódott a dolgozók sztrájkharca: 1958-ban a kapitalista országokban több mint 22 millió, 1959-ben több mint 40 millió, 1960-ban már több mint 53 millió dolgozó vett részt a sztrájkokban. De nemcsak a sztrájkharcok méretei növekednek, javul a harci szellem is, a dolgozók megmozdulásai egyre inkább politikai jelleget öltenek. 1958-ban a sztrájkolóknak csak 43 százaléka vett részt politikai sztrájkokban, 1959-ben már 56 százaléka, a tavalyi, 1960-as évben pedig 73 százaléka. A kapitalista országokban növekedett a parasztmozgalom is és általában fokozódott a lakosság különböző rétegeinek elégedetlensége az őket kizsákmányoló monopóliumokkal szemben. Ez is igazolja, hogy megvannak a feltételei a munkásosztály vezetésével széles demokratikus egységfront kialakulásának a monopóliumok ellen.

Az elmúlt évek történelmi eseménye volt, hogy a nemzeti felszabadító mozgalom csapásai alatt véglegesen összeomlóban van a gyarmati rendszer. A Szovjetunió és az összes szocialista országok mindig is a gyarmati rendszer kérlelhetetlen ellenfelei voltak. Hruscsov elvtárs a XX. kongresszus szószékéről jelentette ki: „Ma már az egyik legélesebb és legégetőbb kérdésként került napirendre a szégyenletes gyarmati rendszer felszámolása." A Szovjetunió azóta is fáradhatatlanul harcol ennek a kérdésnek a megoldásáért. A szovjet állam hivatalosan javasolta, hogy az elkövetkező 1962-es évet nyilvánítsák a gyarmati rendszer teljes és végleges felszámolása évének. A legutóbbi hat év alatt 28 állam vívta ki politikai függetlenségét. De nem szabad megfeledkezni arról, hogy még mindig vannak népek, amelyek a gyarmati el-

Digitized by Google

nyomás alatt szenvednek és az imperialista erők a gyarmati leigázás új, kifinomultabb formáihoz folyamodva próbálják tartani hadállásaikat. A gyarmati rendszer elleni harcot ezért továbbra sem szabad gyengíteni. Ebben a harcban a szabadságukért küzdő népek szilárd támaszt találtak mindig és találnak ma is a Szovjetunióban és a szocialista országokban. A szocialista országok olyan erőt alkotnak, amellyel az imperialista gyarmatosítók is kénytelenek számolni, amely fékezi őket abban, hogy durván eltiporják a népek szabadságtörekvéseit. Kétségtelen tény — a kubai forradalom, a kongói, a laoszi nép szabadságharca is ezt igazolják —: ez az egyik döntő tényezője annak, hogy hatalmas imperialista erőkkel szemben kis népek is sikerrel harcolhatnak szabadságukért és függetlenségükért. A szocialista országokra a gyarmati és volt gyarmati népek nemcsak szabadságuk kivívásában és védelmében számíthatnak. A Szovjetunió és az összes szocialista országok sokoldalú segítsége és támogatása olyan erő, amelyre ezek a népek megbízhatóan támaszkodhatnak saját nemzetgazdálkodásuk megteremtésében és fejlesztésében is. Végül a szocializmus és a kommunizmus építése lelkesítő példát mutat a volt gyarmati népeknek a társadalmi fejlődés problémáinak, saját társadalmi problémáiknak a megoldására. A XXII. kongresszuson idézték Afrika egyik tekintélyes politikai személyiségének szavait: „Mint a tikkadt és szomjazó földnek nedvességre van szüksége, úgy van szüksége Afrikának is a tudományos szocializmus eszméire."

Ismeretes, hogy a XX. kongresszus milyen nagy figyelmet szentelt korunk legégetőbb problémájának, a háború és a béke kérdésének. A XX. kongresszus vonta le először a jelenlegi világhelyzet gondos elemzése alapján, hogy korunkban a világháború már nem végzetszerűen elkerülhetetlen. A XX. kongresszus ugyanakkor rámutatott arra is, hogy amíg megvan az imperializmus, addig van talaja a háborúnak, és felhívta a figyelmet arra a veszélyre, amely az imperialista körök agresszív háborús politikájából ered. A legutóbbi években a háború és az agresszió erői többször is fenyegették a világ békéjét. 1956-ban a magyarországi ellenforradalom és a szuezi háború idején, 1957-ben a Szíria ellen tervezett agresszió, 1958 nyarán az iraki forradalommal kapcsolatban Libanonban és Jordániában végrehajtott intervenció, 1961 tavaszán a Kuba ellen megszervezett fegyveres intervenció idején és más alkalmakkor. Ezekben a helyzetekben csak a békeszerető erők szilárdsága és ébersége hiúsította meg a háborús erők terveit.

Melyek azok a tényezők, amelyek egyre növekvő mértékben biztosítják a békeszerető erők túlsúlyát?

Először: az általános béke fenntartására és megszilárdítására összpontosítja erőfeszítéseit a kor legnagyobb hatalma — a Szov-

Digitized by Google

jetunió. A Szovjetunió a tudomány és a technika döntő ágazataiban kivívott fölényét a béke fenntartása érdekében használja fel. *Másodszor:* az imperialista agresszorok útjában a Szovjetunióval együtt ma új, hatalmas erő áll — a szocialista világtábor valamennyi országa. *Harmadszor:* kilépett a nemzetközi küzdőtérre egy másik új erő, a fiatal ázsiai, afrikai, latin-amerikai államok nagy csoportja, amelynek a nemzeti újjászületés feladatainak megvalósítása céljából érdeke a béke megőrzése. *Negyedszer:* hallatlanul megnövekedett a nemzetközi politikában a tőkés országok néptömegeinek szerepe is. Eddig nem ismert széleskörű békemozgalom bontakozik ki szerte az egész világon.

Ennek a kedvező nemzetközi fejlődésnek a kibontakozását segítette az SZKP történelmi jelentőségű XX. kongresszusa, amely nagy segítséget nyújtott az összes kommunista pártnak, hogy helyesen értékeljék az új helyzetet és az abból adódó legfontosabb feladataikat.

* * *

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa minden vonatkozásban megerősítette a XX. kongresszus lenini vonalát és megújult erővel új, nagy, alkotó feladatok felé irányította a párt és a szovjet nép figyelmét. A kongresszuson elhangzott beszámoló és az új program alkotó hozzájárulás a marxista—leninista elmélet fejlődéséhez. Egy sor fontos kérdésben új elméleti tételekkel gazdagították a marxizmus—leninizmust. A kongresszus behatóan elemezte a jelenlegi világhelyzetet, elmélyítette a XX. kongresszus és a két moszkvai nyilatkozat értékelését és ennek alapján azt a nagy jelentőségű következtetést vonta le, hogy korunk társadalmi fejlődésének döntő tényezője a szocializmus. Különösen sok újat nyújtott a kongresszus a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet törvényszerűségeinek feltárásában, így például a kommunizmus anyagi és műszaki alapja megteremtéséről, a szocialista társadalmi viszonyok fejlődéséről és a kommunista társadalmi viszonyok kialakulásáról, a proletárdiktatúra átalakulásáról össznépi állammá, a szocialista állam elhalásának útjáról stb. Mindennek elengedhetetlen feltétele volt a személyi kultusz következetes felszámolása.

A személyi kultusz következményei rendkívül súlyosak voltak. A Szovjetunió Kommunista Pártja kötelességének tartotta gyökeréig felszámolni azokat és biztosítani, hogy soha semmilyen körülmények között ne ismétlődjenek meg. A XX. kongresszus erre kötelezte a Központi Bizottságot és természetes, hogy a Központi Bizottság beszámolt a pártkongresszusnak erről a rendkívül fontos munkáról. Az igazság teljes feltárása az egyik legfontosabb biztosíték, hogy a régi hibák ne ismétlődjenek meg. „Sztálin már

Digitized by Google

nincs az élők sorában — mondotta Hruscsov elvtárs —, de mi mégis szükségesnek tartottuk leleplezni azokat a szégyenletes vezetési módszereket, amelyek személyének kultusza közepette virágzottak. *Pártunk ezt azért teszi, hogy hasonló jelenségek soha többé meg ne ismétlődjenek.*"

A személyi kultusszal való leszámolás a kommunizmus sikeres építésének feltétele. A kommunizmusba való átmenet nagy feladatai a szocialista demokratizmus még teljesebb kibontakozását, az egész párt kommunista aktivitását, az egész szovjet nép alkotóerőinek megfeszítését követelik meg. Ez pedig elképzelhetetlen a személyi kultusz minden maradványának, szemléletének és módszereinek, a bürokratizmusnak, a karrierizmusnak, a dogmatizmusnak, az elvtelenségnek a félresöprése nélkül.

De a személyi kultusz következményei leleplezésének és következetes felszámolásának nemcsak a Szovjetunió fejlődése, hanem az egész kommunista mozgalom szempontjából elvi jelentősége van. Valamennyi kommunista párt tanulhat abból a kommunista bátorságból és elvi következetességből, amellyel a Szovjetunió Kommunista Pártja véget vetett a személyi kultusznak és megszüntette a régi hibákat.

Igaz: a személyi kultusz nyílt bírálata sok becsületes kommunistában és pártonkívüli dolgozóban mély érzelmi és erkölcsi megrendülést, őszinte fájdalmat váltott ki. Érthetően, hiszen olyan ember hibáira és bűneire derült fény, akinek nevét a múltban elválaszthatatlanul egybekapcsolták a szocializmus eszményével, a nép győzelmével, a munkásosztály és a párt harcaival. Sokan úgy érezték, hogy a nyílt bírálat legbelsőbb érzelmeiket, meggyőződésük erkölcsi alapjait rendítette meg. Vannak talán, akik ma is úgy vélik, hogy jobb lett volna hallgatni a személyi kultuszról, annak káros következményeiről és így érintetlenül őrizni meg a nép hitét, nem háborítani az emberek érzelmeit. A nép hite, az emberek érzelmei valóban nagy dolog és az igazság, amit ki kellett mondani, keserű igazság volt mindnyájunk számára. De éppen meggyőződésünk tisztasága, az emberek érzelmeinek tisztelete követelte meg, hogy a kommunista meggyőződést megszabadítsuk attól az árnyéktól, amelyet a személyi kultusz vetett rá: nyíltan, őszintén feltárjuk és szenvedélyesen elítéljük a személyi kultusz káros következményeit. A személyi kultusz szennyes lerakodásaitól megszabadítva kommunista meggyőződésünk erkölcsileg tisztábban ragyog, mint korábban. Bármennyire is keserű volt felidézni a múlt árnyoldalait, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a jövő kedvéért történik: a kommunizmus eszménye csak erkölcsileg és emberileg tisztán hódíthatja meg a népek szívét. „Tulajdonképpen arról van szó, hogy nekünk egy gyönyörű eszménk van, a kommunizmus, amelynek igazsága, tiszta-

Digitized by Google

sága, humanizmusa magával ragadja az emberiséget — mondotta Kádár elvtárs a Vörös Szormovo gyárban tartott gyűlésen. — Ezen az eszmén ejtett foltot a személyi kultusz. Hruscsov elvtárs és a többi szovjet vezető ezt a foltot letörölte."

A XX. kongresszus után a pártellenes csoport megpróbálta ismét letéríteni a pártot a lenini irányvonalról és visszaállítani a személyi kultusz bűnös rezsimjét. Az egész nemzetközi kommunista mozgalom szempontjából mérhetetlen szerencse, hogy az SZKP Központi Bizottsága idejében visszaverte a pártellenes csoport támadásait, megvédte a XX. kongresszus lenini vonalát. A frakciósok szánalmas csoportja már 1957-ben vereséget szenvedett és elszigetelődött a Szovjetunió Kommunista Pártjában. Erről a fontos eseményről azonban nem lehetett hallgatni a kongresszuson. Teljes nyíltsággal fel kellett vetni a kongresszus, a párt és a szovjet nép előtt azok felelősségét, akik maguk is aktívan részt vettek a személyi kultusz visszaéléseiben és a törvénytelenségekben, akik azért minden erejükkel akadályozták az igazság feltárását, a hibák következetes kijavítását.

A XX. kongresszus lenini vonalával fordultak szembe és az SZKP rágalmazásába kezdtek az albán vezetők is, akik saját pártjukban még mindig a személyi kultusz káros módszereit alkalmazzák. A kommunista mozgalom és a szocialista tábor egysége hatalmas erő, ezt az erőt, a kommunisták összeforrottságát a marxizmus—leninizmus elvei, a lenini politika alapján őrizni és fejleszteni kell. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy szemet hunyunk a lenini politikáról való letérés felett és lemondunk a bírálatról ott, ahol a marxizmus—leninizmust, a lenini politikát éri sérelem. A kommunista és munkáspártok 1960-as moszkvai nyilatkozata megállapította, hogy amennyiben a pártok között problémák merülnek fel, azokat tanácskozás útján rendezni kell és minden párt legmagasztosabb internacionalista kötelessége gondoskodni a nemzetközi kommunista mozgalom egységének állandó erősítéséről.

Az Albán Munkapárt vezetői durván semmibe vették ezt a kötelességet, kihívó provokációk sorozatával meghiúsították az SZKP és más testvérpártok Központi Bizottságainak kezdeményezéseit a felmerült kérdések internacionalista szellemben történő rendezésére, és kalandor tevékenységbe kezdtek a nemzetközi kommunista mozgalom fő irányvonala ellen. Ebben a helyzetben nem maradt más hátra, mint ennek a kalandorpolitikának nyílt elítélése és megbélyegzése. Ezt követelték a kommunista mozgalom valóságos egységének érdekei. A XXII. kongresszuson résztvevő magyar pártküldöttség és az MSZMP Központi Bizottsága is támogatta a Szovjetunió Kommunista Pártjának azt az eljárását, hogy az egész nemzetközi kommunista mozgalom s egyben az albán nép iránti internacionalista kötelességnek eleget

Digitized by Google

téve, nyíltan feltárta az albán vezetők jelenlegi politikájának veszélyes és káros voltát. Azzal, hogy a vitát, amely már egy ideje folyik, nem vitték nyilvánosságra, meg akarták könnyíteni az albán vezetőknek a hibák kijavítását, s azt, hogy időben kijózanodva, visszatérhessenek a végzetes, káros útról. Enver Hodzsa és Mehmet Shehu azonban semmibe vették a türelmes, meggyőző szavakat és az elvtársi bírálatot, ami joggal váltotta ki a kommunista pártok részéről az elítélést és a nyílt elvi bírálatot.

Nem lehet elfogadni azt az álláspontot, amely további türelmet igényel az albán vezetők provokatív tevékenységével szemben. „A történelem tapasztalatai azt bizonyítják — állapítja meg az MSZMP Központi Bizottságának határozata —, hogy az elvekből engedni nem szabad; a helyes elvekért harcolni kell, mert nem a megalkuvás, hanem csak a szilárd elvi harc biztosítja a marxizmus—leninizmus, a kommunizmus győzelmét."

Bátran elmondhatjuk, hogy a XX. kongresszus lenini vonalának, az érte folyó következetes elvi harcnak felbecsülhetetlen jelentősége van a kommunista mozgalom egysége számára. Az elmúlt évek ebből a szempontból a lenini egység kikovácsolódásának évei voltak. Ennek a lenini egységnek a kikovácsolásában oroszlánrészt vállalt magára a Szovjetunió Kommunista Pártja, élén a Hruscsov elvtárs vezette Központi Bizottsággal. Ez is csak megerősíti az 1960-as moszkvai nyilatkozatban adott értékelés helyességét: „A kommunista és munkáspártok egyöntetűen kijelentik, hogy a kommunista világmozgalom általánosan elismert élcsapata a Szovjetunió Kommunista Pártja volt és marad a továbbiakban is, mint a nemzetközi kommunista mozgalom legtapasztaltabb és legedzettebb csapata. Az egész nemzetközi kommunista mozgalom szempontjából elvi jelentőségűek azok a tapasztalatok, amelyeket az SZKP a munkásosztály győzelméért, a szocializmus építéséért vívott harcban és a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének folyamatában szerzett. Az SZKP példája és testvéri szolidaritása lelkesít minden kommunista pártot a békéért és a szocializmusért vívott harcában, egyszersmind kifejezője a proletár internacionalizmus forradalmi elvei gyakorlati alkalmazásának."

* * *

Az SZKP XXII. kongresszusa — a XX. és a XXI. kongresszushoz hasonlóan — felbecsülhetetlen eszmei segítség és erőforrás a mi pártunk számára is. A XX. kongresszus tanulságait azonban pártunk annak idején csak nagy kerülő után hasznosította. Ezért a kitérőért akkor drága árat kellett fizetni. A magyar kommunisták többsége kezdettől fogva helyesléssel és lelkesedéssel fogadta a XX. kongresszus határozatait és követelte a kongresszus

Digitized by Google

lenini vonalának következetes érvényesítését a mi pártunkban is. A Magyar Dolgozók pártjában akkor még érvényesültek a személyi kultusz módszerei és káros következményei. A XX. kongresszus tanulságainak alkalmazása ezért a párt politikai vonalának önkritikus módosítását, a vezetés módszereinek megváltozását, a hibák őszinte feltárását követelte. Ettől azonban az akkori vezetők — a párttagság akarata ellenére — vonakodtak, szabotálták a XX. kongresszus tanulságainak hazai alkalmazását, konzerválni igyekeztek a régi hibákat, a helytelen módszereket és görcsösen ragaszkodtak vezető pozícióikhoz. Mindezzel csak tetézték a személyi kultusz amúgy is meglevő káros következményeit és rendkívül megnehezítették a pártnak a hibák kijavítását. A revizionisták és különféle jobboldali elemek kihasználták ezt a helyzetet, meghamisították a XX. kongresszus tanulságait, a XX. kongresszus „alkalmazásának" kalózlobogója alatt támadást indítottak a párt és a proletárdiktatúra ellen, majd a külföldi imperialisták támogatásával ellenforradalmat robbantottak ki. A párt és a proletárdiktatúra elleni támadások, az ellenforradalom kirobbantása természetesen nem a hibák kijavítását szolgálta, a hibák „kijavítása" címén a népi demokratikus rendszer megdöntésére, a szocializmus vívmányainak felszámolására törekedtek. Ezek voltak azok az okok, amelyek átmenetileg megzavarták a XX. kongresszus történelmi határozatainak hazai alkalmazását. A magyar kommunistáknak 1956-ban nehéz helyzetben, sok áldozattal, kemény harcban kellett leküzdeniük ezeket az akadályokat és győzelemre vinni hazánkban is a XX. kongresszus lenini vonalát.

Egészen más a helyzet jelenleg. Pártunk, a régi hibákat, s a szektás, konzervatív erők ellenállását leküzdve, az árulók által szított ellenforradalmi támadást visszaverve, a magyar kommunisták akaratának megfelelően 1956 novembere óta a helyes lenini politika útján halad előre. Ezt az utat jóváhagyta és megerősítette az MSZMP VII. kongresszusa is és a magyar kommunisták továbbra is ezen az úton fognak haladni. A lenini politikáért folytatott kétfrontos harcban pártunk összeforrott, kikovácsolódott eszmei és cselekvési egysége. Ebben a helyzetben — amikor pártunk erős és egységes — semmi nem akadályozza a XXII. kongresszus tanulságainak értékesítését. „A Magyar Szocialista Munkáspárt immár több mint öt esztendeje, 1956 november eleje óta a marxizmus—leninizmusnak a XX. kongresszus által tovább fejlesztett eszmei fegyverzetével vívja harcát, végzi mnkáját. E politika helyességét nálunk maga az élet, a magyar népnek az ellenforradalom felett aratott győzelme, az azóta elért hatalmas szocialista eredmények bizonyítják. A Szovjetunióó Kommunista Pártja XXII. kongresszusának eszmei—politikai irányvonala igazolja és megerősíti pártunk irányvonalát" — állapította meg a Központi

Digitized by Google

Bizottság november 17-i határozata. Arról van szó, hogy még következetesebben valósítsuk meg ezt a politikát, még jobban dolgozzunk anak szellemében. Ebben segít a Szovjetunió gazdag tapasztalatainak tanulmányozása és felhasználása. Ezért a XXII. kongresszus anyagait nagyon alaposan tanulmányozni kell, levonva a következtetést a mi munkánkra is: „A Központi Bizottság saját feladataként napirenden tartja és egész párttagságunkat, a tömegszervezeteket, a közfunkcionáriusokat, a szocializmus, a béke ügyével szolidáris minden honfitársunkat felhívja a XXII. kongresszus anyagának tanulmányozására azzal a céllal, hogy annak hatalmas eszmei fegyverzetét, viszonyaink figyelembevételével, szocialista építőmunkánk, népünk boldogulásának előmozdítására hasznosítsuk."

Az SZKP XXII. kongresszusának sok tanulságát csak a fejlődés egy későbbi szakaszában tudjuk felhasználni. Sok tapasztalatot azonban már most, a jelenlegi szakaszban, érvényesíthetünk. Körültekintően kell elemezni a kongresszusi határozat és a program minden tételét, gondosan mérlegelve, hogy milyen hasznos következtetéseket tudunk levonni belőlük a mi munkánkra. A leglényegesebb azonban, hogy az SZKP lenini munkastílusából tanuljunk, amelynek elvi következetessége és célratörő gyakorlatiassága a XXII. kongresszuson is példamutatóan megnyilvánult. Ez a munkastílus a marxizmus—leninizmus eszméiből sarjad és a múltban a legteljesebben a nagy Lenin vezette bolsevik párt tevékenységében testesült meg. A személyi kultusz légkörében azonban sok olyan jelenség ütötte fel a fejét, amely összeférhetetlen a lenini munkastílussal: az önteltség és a tömegek lebecsülése, az elméleti konzervativizmus és a bürokratizmus, a hízelgés és a karrierizmus. A személyi kultusz nyílt és következetes bírálata megkönnyíti a harcot ezek ellen a káros jelenségek és tulajdonságok ellen is, elősegíti, hogy lenini munkastílus töretlenül érvényesüljön és mély gyökereket verjen a kommunista pártokban. Az elmúlt években egészséges fejlődésen ment keresztül ebből a szempontból a Magyar Szocialista Munkáspárt is. Ennek a fejlődésnek ad újabb lendületet az SZKP XXII. kongresszusa.

A személyi kultusszal és káros következményeivel pártunkban leszámoltunk. A kollektív vezetés, a pártélet lenini szabályai érvényesülnek. A párt és a tömegek kapcsolata, amelyet a múltban a személyi kultusz megzavart, helyreállt, megerősödött és bensőségessé vált. A szocialista törvényesség biztosított. Ebben az értelemben az egész pártra nézve megnyugtató módon lezártuk a személyi kultusz problémáját. A párt azonban tovább harcol a személyi kultusz idejéből ismert szemléleti és módszerbeli hibák ellen. „A Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának tanulságait fel kell használnunk arra, hogy az elért nagy vív-

Digitized by Google

mányokat e téren is tovább szilárdítsuk, a régi hibáknak még a nyomait is eltöröljük és visszatérésük elé áthághatatlan sorompókat állítsunk. Mindazoknak, akik régebben a szektás szemlélet rabjai voltak, s e szemlélettel és az abból fakadó módszerekkel még nem tudtak teljes mértékben leszámolni, a XXII. kongresszus fényénél meg kell szabadulniuk e hibáknak még az árnyékától is. A pártnak lankadatlan, soha nem szűnő harcot kell folytatnia az önteltség, a gondolkodás konzervativizmusa, a szellemi tunyaság, a hatalomvágy, a bírálat elfojtása és minden olyan jelenség ellen, amelyből a személyi kultusz időszakából ismert hibák újra sarjadhatnának. Fel kell számolni azt a még meglevő szemléletet, amely a mérhetetlenül káros baloldaliaskodást valami bocsánatos, elnézhető hibának tartja."

Pártunk az elmúlt években a lenini politika győzelme érdekében, a párt lenini egységének védelmében eredményes harcot folytatott a revizionizmus, a különféle jobboldali elemek ellen. A revizionisták természetesen minden helyzetben saját pecsenyéjüket akarják megsütni, a legkisebb rést, a legkisebb nehézséget és megingást is felhasználják bukott elméleteik igazolására és felújítására. Ha azonban ilyen lehetőségekről ábrándoznak a XXII. kongresszuson elhangzott őszinte bíráló hang hallatán, keserűen csalódniuk kell. A kommunista és munkáspártok az elmúlt években már nem egyszer — többek között a két Moszkvai Értekezleten is — bebizonyították, hogy megingás nélkül megvédelmezik a nemzetközi kommunista mozgalom marxista—leninista egységét mindenféle revizionista támadással szemben. Ez az elvi következetesség és elszántság csengett ki a XXII. kongresszus tanácskozásából is. Ebben a szellemben foglalt állást pártunk Központi Bizottsága is legutóbbi ülésén: „Ha akadnának olyan jobboldali, revizionista elemek, akik azt hinnék, hogy mostanában, amikor a „baloldali" elhajlásról több szó esik, nekik talán szabadabb a vásár, tapasztalni fogják, hogy súlyos tévedésbe estek. A jobb- és „baloldali" hibákért pártunknak drága árat kellett fizetnie. Egységünk harcban született, s arra pártunk jól vigyáz ezután is."

Az SZKP XXII. kongresszusa fokozta népünk lelkesedését, újabb alkotási vágyat ébresztett benne. A Központi Bizottság határozata arra hívja fel a pártot és az egész magyar dolgozó népet, hogy a megnövekedett energiát az ötéves terv teljesítésére és túlszárnyalására, a munka megjavítására használja fel. „Szocialista építőmunkánk általános közvetlen feladata most az ötéves terv végrehajtása. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa nyomán megnövekedett politikai érdeklődést, alkotási vágyat és munkalelkesedést ötéves tervünk teljesítésére és túlszárnyalására, a terv gazdasági mutatóinak javítására kell összpontosítani." A Központi Bizottság úgy értékeli a helyzetet, hogy

Digitized by Google

az ipari termelés célkitűzései az ötéves terv végrehajtása során jó irányítással, jól szervezett odaadó munkával túlszárnyalhatók, a mezőgazdaság fejlesztésében kijelölt feladat a tartalékok mozgósításával ugyancsak túlszárnyalható. A terv teljesítésében és túlszárnyalásában döntő tényező a munkatermelékenység emelése, aminek eszközei: a műszaki fejlesztés, a gépek, a meglevő termelő kapacitások gazdaságosabb kihasználása, a munkaszervezés tökéletesítése, a technológiai folyamatok és a gyártmányok korszerűsítése, a mezőgazdasági hozamok növelése, a munkaidő teljes kihasználása s a munka minőségének állandó javítása. A Központi Bizottság határozata fontos elvet szögez le: el kell érni mind az exportgyártmányoknál, mind a hazai fogyasztásra kerülő termékeknél a világpiacon megkövetelt minőségi színvonalat, s olyan költségszintet, amely megfelelő nyereséget biztosít a népgazdaságnak. Külön figyelmet szentel a határozat népgazdaságunk és társadalmunk továbbfejlesztése kulcskérdésének — a mezőgazdasági termelés gyorsütemű fejlesztésének, a termelőszövetkezetek megszilárdításának. A mezőgazdasági termelés fellendítésében legfontosabb feladatok: az ország megnövekedett kenyérgabona szükségletének biztosítása és az állattenyésztés fejlesztése, főleg a sertés-, szarvasmarha- és baromfiállomány növelése, állattenyésztésünk fejlesztéséhez szilárd takarmánybázis megteremtése. Termelőszövetkezeteink gazdálkodásában állandóan erősíteni kell a szocialista vonásokat. Növekvő feladatok hárulnak a tudomány és a kultúra művelőire, a közoktatás és a közegészségügy dolgozóira is. Dolgozó népünk együttes erőfeszítésével azonban az ötéves terv feladatai teljesíthetők és túlszárnyalhatók. A gyorsabb előrehaladáshoz megvan minden alapvető feltétel.

Népünket munkájában lelkesítik azok a távlatok, amelyek a Szovjetunió fejlődésében népünk előtt is feltárulnak. Ma még nem lehet eltekinteni attól, hogy a fejlődés különböző szakaszában dolgozunk, amit figyelembe kell venni a Szovjetunió tapasztalatainak felhasználásánál is. De a közös cél, a pártunk lenini politikájának töretlen megvalósításával biztosíthatjuk, hogy a kommunista társadalom Magyarországon is történelmileg azonos időszakban épüljön fel, mint a Szovjetunióban. Ha a mi utunk a kommunizmushoz könnyebb és rövidebb lesz, mint a szovjet nép útja, abban is döntő szerepük van a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. és XXII. kongresszusainak.

Digitized by Google

Mezőgazdaságunk fellendítése a második ötéves tervben

Írta NÉMETH KÁROLY

Az utóbbi években mezőgazdaságunkban történelmi jelentőségű változás ment végbe. A Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján és vezetésével létrejött társadalmi összefogás sikerre vitte hazánkban a termelőszövetkezeti mozgalom ügyét. Ez év elejére befejeződött a termelőszövetkezetek tömeges számszerű fejlesztése. A szántóterület 95,6 százalékán állami gazdaságok és termelőszövetkezetek gazdálkodnak. Figyelemre méltó, hogy e forradalmi átalakulással egyidőben a mezőgazdasági termelés a hároméves tervben előirányzott mértékben, 12 százalékkal nőtt. Biztató az is, hogy az 1961. októberi állatszámlálás adatai szerint az országban több a szarvasmarha, a sertés, a baromfi, mint az átszervezést megelőző időben volt. Ezek a tények arról tanúskodnak, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása — bár termelőszövetkezeteink nagyrésze még csak most épül ki korszerű nagyüzemmé — együttjárt a termelés fejlődésével, s megteremtette a termelés és árutermelés további fellendítésének legfontosabb feltételét.

Az MSzMP Központi Bizottságának 1961. november 17-i ülésén hozott határozata megállapította, hogy: „Népgazdaságunk és társadalmunk továbbfejlesztésének kulcskérdése jelenleg a mezőgazdasági termelés gyorsütemű fejlesztése, a termelőszövetkezetek megszilárdítása."[1] Ugyanolyan forradalmi feladat ez, mint a termelőszövetkezetek megszervezése volt s az érte folyó munkát szintén az egész társadalom ügyévé kell tennünk.

Második ötéves tervünk időszakában a megelőző öt év átlagához képest 22—23 százalékkal kell növelnünk a mezőgazdaság össztermelését, a mezőgazdasági termények és termékek felvásárlása pedig 1965-ben mintegy 55 százalékkal lesz több az 1960. évinél. E célok teljesíthetők, sőt túl is teljesíthetők. Ehhez azonban az kell, hogy ne forgácsoljuk szét erőinket, hanem összpontosítsuk néhány fő feladat megoldására.

Az ország kenyérgabona-szükségletét már a tervidőszak első

[1] Népszabadság, 1961. nov. 19. sz. 1. oldal.

Digitized by Google

éveiben teljesen hazai termelésből kell fedeznünk. Az idei hozamok biztatóak: mezőgazdaságunk történetében most először 10 q fölé emelkedett a kenyérgabona kat. holdankénti átlagtermése. A fejlődést azzal gyorsíthatjuk meg, hogy a tervben előírt területen gondosan elvégezzük a talajmunkát, a jövő évtől kezdve már 1,1 millió kat. holdon vetünk bevált, nagyhozamú intenzív fajtákat, s a vetést és a betakarítást időben jó minőségben végezzük el. Így érhetjük el, hogy az átlagtermések gyorsan növekedjenek, s a következő években országosan elérjék és meghaladják a 13,5 q-t. Így végleg megoldjuk a kenyérgabona kérdését, s ez azért is fontos, mert ezzel lehetővé válik, hogy növénytermesztésünk szerkezetét még tovább fejlesszük a belterjesség irányában.

Második ötéves tervünk időszakában szilárd takarmányalapot kell teremtenünk fejlődő állatállományunk számára. Megfelelő mennyiségű, jó minőségű és olcsó takarmányok nélkül ugyanis elképzelhetetlen lenne, hogy az állattenyésztés színvonalát jelentősen fejlesszük és termelési költségeit csökkentsük. Változatlanul nagy figyelmet kell tehát fordítanunk a szemestakarmányok és különösen a *kukorica* termesztésére, hogy mielőbb elérjük a kat. holdankénti 18 q-s, vagy ennél is nagyobb országos átlagot. Kellő figyelmet kell fordítanunk a nagy tömeget adó silókukorica termesztésére is. Az ötéves terv időszakában túlnyomórészt hazai termelésből fogjuk fedezni az állatállomány növényi-fehérje szükségletét. Ezért a kisebb takarmányértékű növények, az egynyári szálasok, a takarmányrépa, a zab stb. rovására növeljük az árpa, a borsó, a takarmánybab, a szója, az olajipari növények termőterületét és hozamát. A mi viszonyaink között a növényi-fehérje ellátásnak az az egyik központi feladata, hogy nagyarányban fejlesszük a *lucernatermesztést* és széles körben elterjesszük azokat a széna-betakarítási és feldolgozási módszereket (az állványos, hideg- és meleglevegős szárítást, a lisztkészítést stb.), amelyek lehetővé teszik a betakarítási veszteségek csökkentését, a legnagyobb fehérje- és karotin-tartalom megőrzését.

A lakosság jobb szőlő- és gyümölcs-ellátása céljából, továbbá a jelenleginél lényegesen nagyobb *exportfeladatok* megoldására korszerű nagyüzemi telepítésekkel alapozzuk meg a szőlő- és gyümölcstermesztés nagyarányú fellendítését. Az öt év alatt mintegy 70—80 000 kat. hold nagyüzemi szőlőt és 110 000 kat. hold nagyüzemi gyümölcsöst telepítünk, elsősorban a hagyományos szőlő- és gyümölcstermesztő tájakon. A termelés biztonságosabbá tétele végett azonban kiegészítő termelési körzetek kialakítását is megkezdjük, amelyekben elsősorban almát, kajszi és őszibarackot, bogyós gyümölcsűeket fogunk termelni. A nagyüzemi szőlőtelepítést úgy kell végrehajtanunk, hogy közben növekedjék a szőlő-, illetve bortermés. Az új nagyüzemi szőlők létesítésénél olyan telepítési

Digitized by Google

módokat kell alkalmaznunk, amelyeknél gazdaságosan gépesíthető a művelés. Az arra alkalmas fajtáknál és területeken széleskörben kell alkalmazni az olcsóbb, egyszerű telepítési módokat (gyalogszőlő, részben sima vesszővel való telepítés stb.). Nagyarányban kell csemege és étkezési szőlőfajtákat telepítenünk, főleg a sík vidéken. Az üzemi gyümölcstelepítéseknél — hogy ezek gyorsabban forduljanak termőre és növekedjék a területegységre eső hozamuk — a törpegyümölcsösök telepítését és a termőíves, orsós művelési rendszer alkalmazását helyezzük előtérbe. A telepítéseket úgy kell végrehajtanunk, hogy egy helyen legalább 100—200 kat. hold, vagy ennél is nagyobb legyen az üzemi szőlő vagy gyümölcsös. A legkövetkezetesebben érvényesítenünk kell azt az elvet, hogy szőlőt és gyülmöcsöst csak a szántóművelésre kevésbé alkalmas, homokos és lejtős területeken telepítsünk.

Állattenyésztési feladataink megvalósításánál elsősorban az állomány minőségének, tartási körülményeinek, takarmányozásának és állategészségügyi helyzetének megjavítására törekszünk. Nagy gondot fordítunk a szarvasmarha tenyésztés fellendítésére. Itt a fő feladat a tejtermelés lényeges fokozása, költségeinek csökkentése, elsősorban a tehénállomány növelése és minőségének javítása útján. Ezért biztosítanunk kell, hogy a tehénállomány minél nagyobb hányada évente leelljen és a továbbtenyésztésre, illetve hizlalásra alkalmas borjakat felneveljék. Az üszőket lehetőleg már 18 hónapos korban állítsák tenyésztésbe, s az értékesebb teheneket hosszabb ideig tartsák.

A szükségleteket figyelembe véve legnagyobb mértékben a sertés-, a baromfihús- és a tojástermelést növeljük. A sertéshústermelést elsősorban a sertésállomány fejlesztésével, a takarmányozási és tartási körülmények megjavításával, a szaporulat növelésével, a hizlalási idő rövidítésével, a takarmány jobb értékesítésével és a különböző megbetegedésekből származó indokolatlan károk csökkentésével kell megvalósítanunk. Ahol még nem tudtuk megteremteni a fehérhús-sertés tartásához szükséges feltételeket, ott átmenetileg igénytelenebb fajtákat kell tartanunk, vagy haszonkeresztezéseket kell folytatnunk. Nagymértékben fejlesztenünk kell a tyúkfélék, a viziszárnyasok és a pulyka tenyésztését. Főleg a meglévő épületek jobb kihasználásával — beleértve ebbe a tagok háztáji gazdaságában lévő férőhelyeket is — kell jelentős előrehaladást elérnünk. Igen fontos, hogy a nagyüzemek, és egyre inkább a háztáji gazdaságok is, nagy tojáshozamú, a hústermelés céljára pedig gyorsfejlődésű, jó takarmányértékesítő fajtákat tartsanak. Az állattenyésztés fejlesztése céljából mind a termelőszövetkezetekben, mind az állami gazdaságokban korszerű takarmánygazdálkodást kell kialakítanunk, s el kell terjesztenünk a keveréktakarmányok etetését.

Digitized by Google

A mezőgazdaságban előttünk álló feladatok megvalósításának elengedhetetlen feltétele, hogy erőteljesen fejlődjenek az ország szántóterületének több mint háromnegyed részén gazdálkodó termelőszövetkezetek. Különös figyelmet kell fordítanunk a gyengébben gazdálkodó, kezdeti nehézségekkel küzdő termelőszövetkezetekre. A minisztériumokban, a megyei és járási szervek, valamint a falun dolgozó vezetők, továbbá a nagyüzemi gazdálkodásban már tapasztalatokkal rendelkező termelőszövetkezetek és állami gazdaságok nagy segítséget nyújthatnak ezeknek a termelőszövetkezeteknek.

II.

A mezőgazdasági termelés alapja a növénytermesztés. A növénytermesztés eredményeitől függ a mezőgazdaság más ágazatainak, s különösen az állattenyésztésnek a fejlődése. Ezért a második ötéves terv idején a növénytermesztés hozamait az egész mezőgazdaság fejlődését meghaladó ütemben, 24 százalékkal akarjuk növelni. Ez az alapja annak, hogy a lakosságnak a legfontosabb élelmiszerek iránti igényeit már a következő években teljesen a hazai termelésből elégítsük ki. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemeknek — a legutóbbi időkben alakult termelőszövetkezeteknek is — megvan a lehetőségük a növénytermesztés gyorsabb ütemű fejlesztésére. Lehetővé válik ugyanis, hogy az alapvető növénytermesztési munkák jelentős részét korszerű gépekkel és az agrotechnikai követelményeknek megfelelő módon végezzék el; a növénytermesztéshez eszközölt befektetések nagy része pedig már a felhasználás évében megtérül.

Az, hogy milyen sikereket érünk el a szántóföldi termelésben, döntően attól függ: mennyire törődünk a termőtalajok védelmével, termékenységük növelésével. Nem mondhatjuk, hogy ebben a tekintetben már minden rendben van. Számos helyen még nem gazdálkodnak takarékosan a szántóterülettel, indokolatlanul nagy területeket hagytak meg majorhelyek, utak, árkok, csatornák számára. Több gazdaságban nem gondoskodnak rendszeresen a vízlevezető csatornák zavartalan működéséről, nem vízteleníti és ápolják a réteket és legelőket, s olyan területen is létesítenek szőlőt és gyümölcsöst, amely szántóművelésre is kiválóan alkalmas volna. Gyakori az is, hogy a szükségesnél lényegesen nagyobb területet vonnak el a szántóműveléstől lakó- és ipartelepek, közutak stb. építése végett. Ezen feltétlenül változtatnunk kell. A szántófölddel ésszerűen és takarékosan kell gazdálkodnunk, ez egész társadalmunk érdeke.

A talaj termékenységének fenntartása és növelése céljából

Digitized by Google

kormányunk egyre több műtrágyát juttat a mezőgazdaságnak. A második ötéves terv végére a szántó, — kert — szőlőterületre jutó műtrágya mennyisége kat. holdanként el fogja érni a 190 kg-ot. A mezőgazdaság dolgozóinak az a feladatuk, hogy a talajviszonyoknak megfelelően olyan kultúrák alá, akkora adagokban és abban az időpontban használják fel ezt a műtrágyamennyiséget, hogy az adott viszonyok között a legnagyobb terméstöbbletet érjék el vele.

Bár a műtrágya-felhasználás évről-évre növekszik hazánkban, a talajerő-gazdálkodás szempontjából továbbra is döntő jelentősége van a talajok rendszeres szervesanyag-ellátásának, s elsősorban az istállótrágya szakszerű kezelésének és felhasználásának. A talaj termékenységének növelésére az eddigieknél jobban ki kell használnunk egyes növényeknek a talaj szerkezetére, tápanyag-tartalmára gyakorolt kedvező hatását is. Ha megfelelő sorrendben és arányban termesztünk talajgazdagító növényeket (lucernát, vörösherét, borsót, szóját stb.), akkor jelentős mértékben növelhetjük ezzel is a talaj termékenységét. Ahol nincs elegendő istálló- és komposzttrágya, ott — főleg az állattenyésztő telepektől távolabb eső táblákon — zöldtrágyázással, illetőleg takarmányozásra fel nem használt, felaprított és nitrogén-műtrágyával alászántott kukoricaszárral pótolhatjuk a szervesanyagot.

A talajtermékenység fokozásának hatásos módszere a gyenge termőképességű szikes, erősen savanyú és homoktalajok megjavítása. 1965-ig mintegy 800 000 kat. hold ilyen területet fogunk megjavítani, elsősorban ipari melléktermékekkel, zömében kis beruházással kitermelhető, olcsó helyi anyagokkal (mésziszap, mészkőpor, lápi mész), valamint digózással. A belvizek és az erózió okozta károkat a belvíz-levezető csatornahálózat bővítésével és karbantartásával, a kisvizek szabályozásával, a vízmosások megkötésével, megfelelő talajhasznosítási és művelési rendszerek alkalmazásával, szükség esetén pedig erdősítéssel csökkentjük.

Az eddiginél jobban ki kell használnunk az öntözéses gazdálkodás kiterjesztésében rejlő nagy lehetőségeket. Az öntözés — a nagy termés egyik legfontosabb eszköze. Második ötéves tervünk időszakában az öntözött terület csaknem háromszorosára (az 1960. évi 160 000 kat. holdról 460 000 kat. holdra) növekszik. Ezt elsősorban a meglévő öntözőrendszerek továbbfejlesztésével, a rendelkezésünkre álló vízkészletek jobb kihasználásával, továbbá a helyi vízforrások (rétegvizek, kisvizek, helyi víztárolók stb.) nagyobb beruházást nem igénylő hasznosításával érjük el.

A szocialista nagyüzemek kialakulása lehetővé, sőt szüksé-

Digitized by Google

gessé teszi a korszerűbb és hatékonyabb növényvédelmet. A növényvédő gépek, az új vegyszerek és tudományosan megalapozott módszerek széleskörű elterjesztésével jelentősen csökkenthetjük a veszteségeket. A növényvédelem a mezőgazdasági termelés szerves része, minden termelőnek érdeke s részben a törvény által előírt kötelessége. A második ötéves terv időszakában egyre nagyobb szerepük lesz a különböző gyomirtó vegyszereknek. Mintegy másfél millió kat. holdra növekszik a vegyszerrel gyomtalanított terület. Ebben az időszakban azonban a kukoricánál még főleg kézi és gépi kapálással kell végeznünk a növényápolást.

A talajtermékenység és a termésátlag növelésének fontos feltétele, hogy a mezőgazdasági üzemek általánosan alkalmazzák a már ismert, a gyakorlatban bevált termelési módszereket. Igen fontos, hogy időben és jó minőségben végezzék el az alapvető talajmunkákat, a vetést, a kapálást, a növényvédelmi munkákat és a betakarítást. Minden arra alkalmas területen már nyáron és ősszel végezzék el a mélyszántást, s fokozatosan térjenek rá a talaj mélyművelésére. Biztosítani kell az adott viszonyok között legnagyobb termést adó növényállományt, így például a kukoricánál — az alföldi szárazabb vidékeken a 18-20 000-es, a csapadékosabb dunántúli vidékeken a 20-22 000-es, a silókukoricánál pedig a 25—30 000-es betakarítási tőszámot.

Alapvető jelentősége van annak, hogy kiváló minőségű nemesített vetőmagvakat termesszünk és használjunk fel. Ezért nagyüzemeink már 1962 őszén 1 millió kat. holdra növelik a nagyhozamú búzafajták vetésterületét, az ötéves terv időszakában pedig általánossá válik a hibridkukoricavetőmag használata. Növeljük a nagyobb olajtartalmú napraforgófajták vetésterületét, gondoskodunk a burgonya-vetőgumó rendszeres felújításáról és a lakosság által kedvelt fehérhúsú burgonyafajták vetésterületének növeléséről.

Kedvező természeti adottságainkat fokozottabb mértékben fogjuk felhasználni arra, hogy különböző — az export miatt is nagy fontosságú — vetőmagvakat (hibridkukoricát, borsót, bükköny-féléket, lucernát, vörösherét, kertimagvakat, gyógynövényeket stb.) termesszünk. Nagy gondot fordítunk arra is, hogy kielégítsük a baráti országok vetőmag-igényeit.

III.

Második ötéves tervünk időszakában ki kell építenünk a mezőgazdaság korszerű nagyüzemi rendszerét. Jelentős mértékben kell emelnünk a mezőgazdasági munka termelékenységét és csökkentenünk a termékek önköltségét, elsősorban az egységnyi terü-

Digitized by Google

letre jutó hozam növelése útján. Pártunk és kormányunk nagy gondot fordít ennek a megoldásához szükséges anyagi és politikai feltételek megteremtésére. A tervidőszakban közel 36 milliárd forint értékű beruházást kap a mezőgazdaság. Ez az összes népgazdasági beruházások 19,8 százaléka. 1965-re a mezőgazdaság traktorállománya 61—62 000-re (15 lóerős egységben számítva 82—83 000-re) a gabonakombájnok száma majdnem 9000-re, a különféle munkagépeké pedig több tízezerre nő. Mindenekelőtt azokat a munkafolyamatokat gépesítjük, amelyek a legjobban segítik elő a területegységre jutó hozamok növelését, enyhítik a munkatorlódást, csökkentik a termelés költségeit és mentesítik a mezőgazdasági dolgozókat a legnehezebb fizikai munkák elvégzése alól. Nagy jelentősége van annak, hogy minden gépállomás, termelőszövetkezet és állami gazdaság jól szervezze meg a gépek munkáját — szükség szerint az üzemek közötti együttműködéssel is — tegye folyamatossá és rendszeressé a karbantartást és a javítást, s állandóan növelje a gépekkel dolgozók szakmai tudását.

A beruházások igen jelentős részét a nagyüzemi állattenyésztés fejlesztésére használjuk fel. 490 ezer szarvasmarha, 1,8 millió sertés, 8,4 millió baromfi, 786 ezer juh számára építünk férőhelyet. Elsősorban a már meglévő és véglegesnek tekinthető állattenyésztő telepeket fejlesztjük, az új állattenyésztő telepeket pedig úgy kell elhelyeznünk, hogy azok a távlati célkitűzéseknek megfeleljenek.

Az építkezések igen jelentős része továbbra is egyszerű, olcsó, nagyrészt szövetkezeti építőbrigádokkal kivitelezhető építkezés lesz.

Gondot kell fordítanunk arra, hogy a korábban épített egyszerű épületeket a szerzett tapasztalatok alapján alkalmasabbá tegyük nagyüzemi állattenyésztésre (szerfás épületek körülfalazásával, burkolt etetőterek és kifutók építésével, vízellátás és világítás biztosításával stb.)

Különösen fontos az, hogy a döntő feladatok megoldására összpontosítsuk a rendelkezésünkre álló anyagi eszközöket. Az erők szétforgácsolása, az a gyakorlat, hogy „ide is egy keveset, oda is egy keveset, hogy mindenüvé jusson„ — igen alacsony hatásfokú módszer. Az utóbbi évek tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy erőfeszítéseinket olyan, az egész népgazdaság szempontjából fontos termelési célokra kell összpontosítanunk, amelyeknek eredményeként leggyorsabban növekednek a hozamok, és így a legrövidebb idő alatt térülnek meg a ráfordítások. A hároméves tervhez hasonlóan a második ötéves terv idején nagy összegeket fordítunk mezőgazdaságunk fejlesztésére. Ennek ellenére nem tudunk egyszerre megoldani mindent, lehetőségeink korlátozottak.

Digitized by Google

Figyelembe kell vennünk, hogy a régi, elavult termelési eszközök kicserélése, az új, korszerű gépek és nagyüzemi épületek megteremtése, a szocialista nagyüzemi rendszer teljes kiépítése hosszabb időt vesz igénybe.

Az utóbbi években nagy és eredményes erőfeszítéseket tettünk a nagyüzemi állattenyésztés kialakításáért. Az állami gazdaságok jelentős részében és a jól gazdálkodó, már megerősödött termelőszövetkezetekben egyre nagyobb teret hódít a korszerű nagyüzemi állattartás, a gépesített, olcsó, nagytömegű termelés. (Korszerű növendékmarha telepek, gépesített tehenészetek, korszerű hízlaldák, tojóházak stb.) Nem feledkezhetünk el azonban arról sem, hogy az állatállomány jelentős része még a háztáji és kisegítő gazdaságokban van.

Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között is akkor cselekszünk helyesen, ha fő figyelmünket a nagyüzemi állattenyésztés kialakítására fordítjuk s erőnkhöz mérten mindent megteszünk azért, hogy minél több nagyüzemi állattenyésztő telepet létesítünk. Ugyanakkor a háztáji gazdaságok nyujtotta lehetőségeket is kihasználjuk az árútermelés növelésére, különösen a sertés, a baromfi, a tej és a tojástermelésben. Elő kell segítenünk az ehhez szükséges feltételek (takarmány, legelő stb.) megteremtését is.

E feladatot azonban csak fokozatosan, bizonyos idő alatt oldhatjuk meg. Ezért átmenetileg, termelőszövetkezeteink korszerű nagyüzemekké való kiépítésével egyidejűleg fel kell használnunk az egyszerű paraszti berendezéseket és eszközöket is. Ha ezek korábban esnének ki a termelésből, mint ahogyan korszerű eszközökkel váltjuk fel őket, akkor az hátráltatná a termelést. A gyakorlati tapasztalatok azt is megmutatják, hogy még a hagyományos paraszti eszközök is hatékonyabban hasznosíthatók a szövetkezet keretében, mint az elaprózott, magánparaszti gazdálkodás viszonyai között. Ezért egyidőben fel kell használnunk az újat is és a régit is, a gépi és a kézikapálást is, a gépi és a kotlóssal való keltetést is stb.

Céljaink megvalósításához elengedhetetlenül szükséges az, hogy a minisztériumok, a helyi szervek, a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok dolgozói egyaránt megértsék gazdaságpolitikánk lényegét és az egymástól sokszor lényegesen eltérő helyi viszonyok közepette is helyesen alkalmazzák azt.

Ma még nagy különbségek vannak a termelőszövetkezetek között, sokszor még az azonos adottságúak között, sokszor egy községen belül is. Ezért azokban a termelőszövetkezetekben, amelyek még a kezdeti nehézségekkel küzdenek és amelyeknek a termelésében még döntő szerepe van az igaerőnek és a kézi munkának.

Digitized by Google

nem lehet olyan vezetési, munkaszervezési és jövedelemelosztási formákat alkalmazni, mint ott, ahol lényegében már kialakultak a nagyüzemi gazdálkodás szervezeti, anyagi és személyi feltételei. A nagyüzemi módszerek elterjesztésével és állandó tökéletesítésével egyidejűleg nagy gondot kell fordítanunk az olyan egyszerűbb átmeneti formákra és megoldásokra is (pl. „családi munkaszervezés", ösztönző munkadíjazási formák stb.), amelyeknek a felhasználása nélkül a szövetkezetek jelentős részében kevesebb sikerrel és csak lassan juthatnánk előbbre. Ezzel azonban egyáltalán nem mondunk le a korszerű nagyüzemi és fejlett szocialista szervezeti formákról, megoldásokról. Éppen ezért nyúlunk egyszerűbb, a szövetkezeti parasztok számára könnyen érthető eszközök és formák alkalmazásához, hogy rövid idő múlva, ha termelőszövetkezeteink megerősödtek, fejlettebb formákkal, eljárásokkal válthassák fel azokat.

A feladatok jó megoldásához most csaknem mindennél fontosabb az, hogy mindenütt, (ott is ahol ez még nincs így) hozzáértő, szervezőképes, az új iránt fogékony vezetők álljanak. Agrármérnökök, technikusok, gépészmérnökök, mezőgazdasági szakiskolát vagy tanfolyamot végzett vezetőképes kommunisták és pártonkívüliek bátor előléptetésével jelentős mértékben emelhetjük a vezetés színvonalát. El kell érnünk, hogy a mezőgazdasági szakembereknek az eddiginél lényegesen nagyobb hányada dolgozzék közvetlenül a termelésben.

A termelés gyorsütemű fejlesztésének fontos feltétele az is, hogy gyarapítsuk a dolgozók szakismereteit, növeljük a mezőgazdasági szakmunkások számát. A második ötéves terv ideje alatt legalább 100 000 növénytermesztési, növényvédelmi, kertészeti, állattenyésztési, betanított és szakmunkást és mintegy 60 000 gépész-szakmunkást kell kiképeznünk.

Céljaink megvalósítása nagymértékben a megyei és járási pártbizottságok, a termelőszövetkezeti pártszervezetek és a tanácsok munkájától függ. Ezeknek a szerveknek körültekintően kell tanulmányozniok a mezőgazdasági termelésnek, a termelőszövetkezetek gazdálkodásának konkrét kérdéseit és annak alapján segítséget kell nyújtaniok a nagyüzemi termelés megszervezéséhez, a munkatermelékenység növeléséhez, a költségek csökkentéséhez. Kiemelten kell foglalkozniok a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek vezetésének megerősítésével, termelési színvonaluk fejlesztésével.

Támogassák állami és pártszerveink a legújabb tudományos vívmányok, a korszerű termelési technika, a fejlett üzem- és munkaszervezési módszerek bevezetését, a személyes anyagi érdekeltség elvét legjobban megvalósító, a családtagokat is mozgósító

Digitized by Google

munkadíjazási és jövedelemelosztási formák elterjedését. Harcoljanak azért, hogy a termelőszövetkezetekben állandóan erősödjenek a szocialista vonások. A szövetkezeti tagok és családtagjai rendszeresen vegyék ki részüket a közös munkából, erősítsék a munkafegyelmet. Minden termelőszövetkezeti tag személyes érdeke is, hogy gyarapodjék a közös vagyon, növekedjék a közös termelés és az árutermelés, s ugyanakkor a szövetkezetek tagjai használják ki a háztáji gazdaságokban rejlő termelési, árútermelési lehetőségeket. A termelésben legjobban bevált módszerek általános elterjesztése végett hatékonyabbá kell tennünk a mezőgazdasági szakpropagandát is. A szakpropaganda fő módszere a gyakorlati bemutatás legyen, amelyben a bemutató gazdaságok kiemelkedő szerepet töltenek be.

* * *

Gazdasági feladataink sikeres megvalósítása nagyrészt attól függ, hogy milyen eredményeket érünk el szövetkezeti parasztságunk szocialista nevelésében. A szövetkezeti parasztok gondolkodása nem változik meg gyorsan, szocialista tudatuk fokozatosan formálódik s csak türelmes, következetes politikai nevelő munkával érhetünk el tartós sikereket.

Pártunk számos határozata hangsúlyozza, milyen nagy szerepe van szocialista nagyüzemeinkben s különösen a termelőszövetkezetekben a politikai munkának. Az utóbbi években sokat fejlődött a termelőszövetkezeti útra tért parasztság tudata, azok az ellentmondások és maradi nézetek azonban, amelyek az egyéni gazdálkodás idején a falura jellemzők voltak, nem szüntek meg teljesen a szövetkezetek megalakulásával. Termelőszövetkezeteinkben erőteljes harc folyik a régi és az új között. Osztályharc ez is, de egészen más, mint amelyet az osztályellenség ellen vívunk. Ez a harc a dolgozó emberek szemléletének, gondolkodásának, szokásainak átalakításáért, a szocialista módon gondolkozó és cselekvő szövetkezeti parasztság kialakításáért folyik.

A termelőszövetkezeti pártszervezetek vezetőinek, a szövetkezeti kommunistáknak legmagasztosabb feladatuk és hivatásuk az, hogy a termelés átalakításával együtt a parasztság tudatát is segítsék átformálni. Amikor tehát az ötéves tervben kitűzött célok megvalósításán munkálkodnak, ne szűkítsék le tevékenységüket gazdasági feladatokra. Eddigi tapasztalataink is azt mutatják, hogy a gazdasági feladatok sikeres megoldása jelentős mértékben attól függ: hogyan halad előre a tegnap még egyénileg gazdálkodó szövetkezeti tagok magánparaszti gondolkodásmódjának átalakítása.

Digitized by Google

Népgazdaságunk szakember-ellátottságának problémái

Írta BALLAI LÁSZLÓ — TIMÁR JÁNOS

I.

A társadalmi-gazdasági fejlődés, elsősorban a technikai haladás egyre gyorsuló üteme következtében a szakképzett munkaerők jelentősége világméretekben és tartósan növekszik a társadalmi tevékenység minden területén. Jelentős szerepük korántsem korlátozódik valamely termelési ágra vagy a szakemberek egyes csoportjaira. Az iparban, az építőiparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban nem fejlődhet ki korszerű, fejlett gazdálkodás a különböző fokon és különböző szakmákra kiképzett munkaerők tömege nélkül. Nagymértékben növekszik a szakemberek szerepe a kereskedelemben, a szolgáltatásoknál és a közigazgatásban is. Vitathatatlan korunkban a közoktatás és a közegészségügy társadalmi jelentősége, amelyek munkája el sem képzelhető pedagógusok, orvosok és más szakemberek nélkül.

A szakemberek munkájának jelentősége ugrásszerűen megnő a szocialista országokban a kapitalista rend szétzúzása után, az új társadalom építésének történelmi időszakában. „A tudomány, a technika, a tapasztalat különböző ágaiban jártas szakemberek vezetése nélkül lehetetlen az átmenet a szocializmusba, mert a szocializmus megköveteli, hogy tudatosan és tömegesen haladjunk előre úgy, hogy a kapitalizmushoz viszonyítva és a kapitalizmus által elért eredmények alapján magasabb munkatermelékenységet érjünk el."[1] A szocialista országokban a gazdasági fejlődés nagyobb üteme és a legfejlettebb kapitalista országokkal való verseny sikere érdekében általában több szakemberre van szükség, mint amennyivel a fejlett kapitalista országok rendelkeznek. Ezért a szocialista országok mindegyike kezdettől fogva megkülönböztetett figyelmet fordított a szakképzett munkaerő-szükséglet kielégítésére.

Hazánkban a szocialista építés elmúlt másfél évtizedében már

[1] Lenin Művei 27. kötet. Szikra 1952. 242. oldal.

Digitized by Google

sokoldalúan bebizonyosodott a szakemberek különlegesen fontos szerepe a gazdaság fejlesztésében. Jelentőségük a jövőben még jobban megnő, mivel — elsősorban 1965 után — gyorsulni fog népgazdaságunk fejlődése és termelőerőinket — amint erre már a második ötéves terv törvénye is utal — „a magas képesítésű munkát igénylő gyártmányok előállítására kell összpontosítani".[2]

A szakemberek köre nemcsak az úgynevezett diplomás szakembereket, az egyetemi és főiskolai végzettségű mérnököket, közgazdászokat, orvosokat, tanárokat stb. foglalja magában; ide tartoznak a középfokon, a különböző technikumokban kiképzett szakemberek, valamint a szakmunkások is. Szakképzett munkaerőknek, vagyis szakembereknek tekintjük tehát mindazokat, akik *olyan speciális elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkeznek, amely az általános műveltség körét meghaladja és általában csak hosszabb ideig tartó rendszeres szakmai oktatással és gyakorlattal sajátítható el.*

I.

Az elmúlt tíz évben népgazdaságunk minden területén nagyarányú fejlődés következett be. Ez a fejlődés eddig is *összefüggött a szakemberek munkájával, létszámuk és munkateljesítményük emelkedésével.* 1949-hez képest a mérnökök és technikusok létszáma 21 ezerről 79 ezerre, a pedagógusoké 46 ezerről 82 ezerre, az orvosoké és gyógyszerészeké 12 ezerről 19 ezerre, a szakmunkásoké 481 ezerről 673 ezer főre nőtt stb.[3] Szakemberállományuk fejlődését jellemzi, hogy 1930-ban 71 700 aktív kereső rendelkezett felsőfokú szakképzettséggel,[4] számuk azonban az 1949-ig eltelt 20 év alatt csak 86 400 főre,[5] 1949 és 1960 között viszont 149 300 főre[6] emelkedett. (Népgazdaságunk jelenlegi szakember-állományának főbb szakmai csoportok szerinti megoszlását lásd az 56. oldal táblázatában.) A szakember-állomány növekedésének évi átlagos üteme a háború előtti években 1 százalék sem volt, az elmúlt évtizedben viszont elérte az évi átlagos 5,6 százalékot. 1960-ban minden huszadik bérből élő aktív kereső egyetemi vagy főiskolai oklevéllel rendelkezett, minden tizedik dolgozó pedig érettségizett vagy befejezetlen egyetemi végzettségű volt. Figyelembe véve, hogy népgazdaságunkban jelenleg az aktív keresők száma 4,6 millió fő, a szakképzett dolgozók aránya a népgazdaság átlagában meghaladja a 20 százalékot.

[2] Törvény a második ötéves tervről, 1. §.

[3] Az Országos Tervhivatal adatai alapján. A következőkben is mindenütt az Országos Tervhivatal a hazai adatoknak a forrása, ha más forrást meg nem jelölünk.

[4] 1930. évi népszámlálás, IV—V. kötet.

[5] 1949. évi népszámlálás, 8. kötet.

[6] 1960. évi népszámlálás, 2. kötet.

Digitized by Google

Magyarország szakképzett munkaerő-állománya az elmúlt 10—12 év alatt tehát hatalmas mértékben fejlődött. Mindebből azonban még nem következik, hogy a népgazdaság szakember-ellátottsága is kielégítő. Nemcsak a szakképzett munkaerők létszáma növekedett ugyanis szocialista építésünk eddigi szakaszában, hanem megnőtt a szakemberek iránti igény is, sőt *számos területen a szakképzett munkaerő-szükséglet gyorsabban nőtt, mint a kiképzett szakemberek száma.* Ezért a következőkben megkíséreljük röviden áttekinteni népgazdaságunk szakember-ellátottságát, főbb szakmai csoportok szerint.

Vegyük mindenekelőtt szemügyre *mérnök- és technikus-ellátottságunkat.* Jelentőségüket az adja meg, hogy minden iparilag fejlett vagy gyors ütemben fejlődő országban — így Magyarországon is — nagymértékben a műszaki szakemberektől függ az ipar termelésének színvonala és fejlődésének üteme, és ezen keresztül a többi ágazaté is.

Magyarországon a mérnökök és technikusok száma az elmúlt tíz évben nagymértékben nőtt. Közben azonban a népgazdaság minden ágazatában gyorsan emelkedett a mérnökök és technikusok iránti igény is. A mérnökök és technikusok száma például majdnem a négyszeresére emelkedett, de a 10 000 állami ipari munkásra jutó mérnök-technikus létszám az 1949. évi 333 főről csak 475 főre, vagyis nem egész másfélszeresére nőtt. Az ipar — és a többi népgazdasági ág — fajlagos szakember-ellátottságának ez a javulása is természetesen igen jelentős. Ennek ellenére *mérnök-állományunk a tapasztalatok szerint nem elégíti ki népgazdaságunk mai igényeit.* Erre következtethetünk abból is, hogy 1960-ban a nappali tagozaton végző 955 mérnöknek 3782 munkahelyet ajánlottak fel. Az előzetes felhívás alapján már mérsékelt igény 1961-ben 3500 fő volt az idén végzett 1100 fiatal mérnökkel szemben. Mérnök-ellátottságunk mai színvonala különösen a Szovjetunióhoz képest látszik elmaradottnak, ahol az iparban — a foglalkoztatottak számához viszonyítva — majdnem kétszerannyi a mérnök, mint Magyarországon.

A nemzetközi összehasonlítás néhány figyelemre méltó minőségi problémára is rámutat. Így Magyarországon a 30 éven aluli mérnökök aránya mintegy kétszerese a nyugati szintnek. Ez a jövő szempontjából kedvező kilátás, de ma még csak azt jelenti, hogy viszonylag kevés a gyakorlott, tapasztalt, tehát termelékenyen dolgozó mérnök. Gyakorlati tapasztalatok és vizsgálatok arra is felhívják a figyelmünket, hogy népgazdaságunkban számos helyen nem kielégítő a műszaki munka szervezettsége, s a mérnökök egy része olyan munkát végez, amelyet alacsonyabb képzettségű műszakiak is elláthatnának. Ezzel és még sok más tényezővel függ

Digitized by Google

össze, hogy *a mérnöki munka hatékonysága, termelékenysége sok területen nem kielégítő.*

A technikusoknál — a mérnököktől eltérően — nem beszélhetünk egyszerűen „technikus-hiányról", mert a jelentkező „hiány" *elsősorban nem mennyiségi, hanem minőségi jellegű.* Népgazdaságunknak jobban képzett, nagyobb élettapasztalattal rendelkező, a gyakorlati munkában a mérnökök munkáját kiegészíteni és pótolni tudó középfokú műszaki szakemberekre van szüksége. E követelményeknek viszont a középiskolai oktatás keretében folyó és a nyolc általános iskolára alapozott mai technikumi oktatás a szakmák jelentős részében nem felel meg kielégítően.

A népgazdaság mérnök- és technikus-ellátottságához sok tekintetben hasonló *agrárszakember-helyzetünk.* Az elaprózott kisparaszti gazdaságokat szocialista nagyüzemek váltották fel. A tudomány vívmányait, az agrárgazdaságtan és üzemszervezés eredményeit szükségszerűen alkalmazni kell az újonnan szervezett mezőgazdasági nagyüzemekben. Enélkül nem várható, hogy a termelési viszonyokban bekövetkezett forradalmi változás a termelési eredményekben is forradalmat hozzon. Állami gazdaságaink *ma már kielégítő számú és jórészt megfelelően képzett és gyakorlott* szakemberekkel rendelkeznek. Termelőszövetkezeteinkben azonban nincs kellő számú szakember, s még kevésbé mondhatjuk, hogy szövetkezeteinkben elegendő olyan agrármérnök, vagy technikus dolgozik, aki a kezdeti szervezőmunka nehéz követelményeinek is jól megfelel. A szakember-ellátottság mennyiségileg is jelentős különbségeit mutatja, hogy az állami gazdaságokban mindössze 562 kh szántóterület jut egy agrármérnökre, a termelőszövetkezetekben pedig ennek nyolcszorosa, 4450 kh; 10 000 dolgozóra az állami gazdaságokban 111, a termelőszövetkezetekben csak 12 mezőgazdasági mérnök jut.

A mezőgazdasági mérnök- és technikus-hiányt azonban kellő körültekintéssel kell értékelni. Termelőszövetkezeteinknek ugyanis nem egyszerűen szakemberekre van szükségük, hanem elsősorban *szakképzett vezetőkre,* akik a szövetkezetbe tömörült parasztság bizalmát meg tudják nyerni és a nagyüzemi termelés követelményeinek megfelelően meg is tudják szervezni munkáját. Mezőgazdaságunk *pillanatnyi,* égető szakember-hiányát tehát kevéssé enyhíthetik az egyetemekről, az akadémiákról és a technikumokból kikerülő 18—22 éves fiatalok. Ezért teljesen érthető, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jelenlegi szakember-hiányán a kormány elsősorban úgy igyekszik enyhíteni, hogy tapasztalt, gyakorlattal már rendelkező, vezetni és szervezni tudó szakembereket hív fel: vállalják el a nagyobb termelőszövetkezetek elnöki vagy vezető agronómusi munkáját. Ennek a helyes és az adott

Digitized by Google

helyzetben egyedül célravezető politikának eredményeként az elmúlt két év alatt körülbelül 2500 mezőgazdasági mérnök és technikus ment a népgazdaság egyéb területeiről termelőszövetkezetekbe mezőgazdasági munkára. Ezzel egyidejűleg mindent meg kell természetesen tenni, hogy a rendszeres oktatás keretében tervszerűen biztosítsuk a távlatilag is szükséges szakember-létszámot.

A népgazdaság minden területén — elsősorban az iparban, az építőiparban, a kereskedelemben és a gazdasági igazgatás vezető szerveiben — egyre növekszik *a közgazdasági munka jelentősége.* A gazdaságosságra való törekvés, az egyre bonyolultabb termelési és gazdasági folyamatok megszervezése és nyilvántartása stb. mind olyan feladat, amely ma már nemcsak a vezető gazdasági tervező és irányító szerveknél követeli meg egyetemi végzettségű közgazdasági szakemberek — közgazdászok — szintetizáló, elemző, szervező munkáját, hanem a gazdasági alapegységeknél, a vállalatoknál is. Miután ezek a feladatok éppen az elmúlt néhány évben kerültek gazdasági vezetésünk előterébe, érthető, hogy — a korábbi évekkel ellentétben — *ma számottevő közgazdász-hiányról beszélhetünk.* Ennek mértéke a mérnök-hiányét is meghaladja. Az egyetemi végzettségű közgazdászok mai hiányán nem sokat változtat a közgazdasági technikumok szakember-képzése, mivel ezek nem annyira „közgazdász-technikusokat", mint inkább adminisztratív munkaerőket képeznek, egyébként nagyjából kielégítő számban és minőségben.

A jogászok munkája részben még a gazdasági tevékenység körébe tartozik, másrészt azonban a jogászok jelentős része az igazságügy keretében végzi munkáját. Ennek megfelelően az ellátottság színvonala is kettős. *A vállalatoknál, a gazdasági igazgatásban és közigazgatásban* nagyjából kielégítő számú és képzettségű jogász dolgozik. Ugyanakkor *az igazságszolgáltatás keretében* számottevő jogász-hiányról beszélhetünk. Nem lehet azonban azt mondani, hogy ez egyszerűen a jogi végzettségű szakemberek alacsony száma miatt áll fenn. Hosszú idő óta a jogi terület az az egyetlen egyetemi végzettségű szakma, amelynek végzett szakemberei jelentős részben szakképzettségüktől eltérő munkakörben helyezkednek el. Ez a helyzet feltehetően azzal is összefügg, hogy ezek az igazságügyi életpályák rendkívül magas szakmai tudást, politikai, erkölcsi, és jellembeli követelményeket támasztanak a jelöltekkel szemben. Az erkölcsi és különösen az anyagi ösztönzés azonban kevéssé készteti az embereket arra, hogy ezt a pályát választják élethivatásuknak. Ebben a sajátos helyzetben tehát nem annyira szakember-hiányról beszélhetünk, mint arról, hogy egyes jogi képzettséget kívánó foglalkozási ágaknak kicsiny a vonzóerejük, és emiatt, a szükséglet és az utánpótlás számszerű egyensúlya

Digitized by Google

ellenére, jelentősebb számú igazságügyi munkakör ma is betöltetlen.

A szakképzett munkaerők legnagyobb létszámú csoportját a *szakmunkások* alkotják. Ismeretes, hogy népi demokráciánk fejlődésének kezdeti időszakában jelentős szakmunkás-hiánnyal küzdött. Azóta mind a mennyiségi, mind a minőségi problémákat nagyobbrészt megoldottuk. Népgazdaságunk ma lényegében elegendő szakmunkással rendelkezik az iparban, az építőiparban és a szolgáltatásban, továbbá a kereskedelemben is. Ezen az általános helyzetképen nem változtat az, hogy egyes területeken és egyes szakmákban kisebb hiánnyal találkozhatunk. A szakmunkás-képzés viszonylag gyors átfutási ideje és az üzemek jelentős szerepe a kiképzésben ugyanis lehetőségeket ad a vállalatoknak arra, hogy saját kezdeményezésük alapján viszonylag hamár úrrá tudjanak lenni a problémákon.

A magasabb fokú technikára, a fejlettebb üzem- és munkaszervezetre való áttérés azonban fokozatosan növeli a szakmunkások általános és szakmai műveltségével szembeni igényeket, s ez elsősorban az ipari szakmunkás-képzés minőségi továbbfejlesztését kívánja meg.

A mezőgazdasági szakmunkások esetében az előzőektől némileg eltérő jellegű problémával állunk szemben. A mezőgazdasági nagyüzemi termelés nemcsak a vezetőktől, de a munkásoktól is korszerű, elméletileg megalapozott szaktudást követel meg. Ezért *mezőgazdaságunkban ma növekvő szakmunkás-hiánnyal találkozhatunk.* Ennek jellege azonban lényegesen eltér például az ipar szakmunkás-ellátottságának problémáitól. Az utóbbinál a fő kérdés az, hogy az iparban foglalkoztatottak számának növekedésével arányban gondoskodjunk a belépő fiatalok szakmai kiképzéséről. A mezőgazdaságban azonban — a mezőgazdasági keresők létszámalakulásának sajátosságai és egyéb okok következtében — a szakmunkás-hiány fedezésének fő útja jelenleg az állami gazdasági munkások és főleg a mai szövetkezeti parasztok szaktudásának emelése a tanfolyami oktatás segítségével. Emellett a jövőre való tekintettel igen fontos, hogy a fiatalság közül — az ipari tanuló-képzés rendszeréhez hasonló módon — kellő számú új mezőgazdasági szakmunkást is neveljünk.

A nem gazdasági szakemberek közül csak a két legnagyobb fontosságú csoporttal, a pedagógusokkal és az orvosokkal, gyógyszerészekkel foglalkozunk e tanulmány keretében.

A közép- és felsőfokú végzettségű szakemberek csoportjában a pedagógusok alkotják a legnagyobb létszámú csoportot. Bár a pedagógusok száma — mint a bevezetőben említettük — az elmúlt tíz év alatt csaknem kétszeresére emelkedett, létszámuk növekedése nem tartott lépést közoktatásunk fejlődésével. Így ma *az ok-*

Digitized by Google

tatás minden területén kisebb-nagyobb pedagógus-hiánnyal találkozunk. Ennek következtében a pedagógusok jelentős része a kötelező óraszámon felül további oktatói munkát is végez az iskolák esti vagy levelező tagozatain vagy más különórák formájában. E nem jelentéktelen túlmunka ellenére az oktatás minden fokozatán sok olyan pedagógus is dolgozik, aki nem rendelkezik a szakmájához szükséges képzettséggel. Különösen jelentős *a szakmai oktatók hiánya,* ami az 5 + 1-es gimnáziumok szakmai-gyakorlati oktatásánál és a szakközépiskolák kifejlesztésénél okoz számottevő nehézséget. A helyzet komolyságát fokozza e téren, hogy mindeddig még meg sem kezdődött a szakoktató tanárok képzése.

A felsőfokú technikumok megszervezésével és az egyetemi, főiskolai oktatás fejlesztésével már most — a fejlesztés legelején — súlyosan előreveti árnyékát a szükséges magas szakképzettségű, nagy gyakorlattal bíró és minimális pedagógiai ismeretekkel vagy érzékkel rendelkező oktató-szakemberek hiánya.

Orvosellátásunk világviszonylatban ma sem alacsony.[1] Ma azonban már népességünk — kevés kivétellel — a társadalombiztosítás rendszerébe tartozik és így az egészségügyi szolgáltatás igénybevétele nem ró anyagi terhet a betegekre; ezért más követelmények jelentkeznek hazánkban az egészségügyi szakemberellátottsággal szemben, mint azokban a kapitalista országokban, amelyekben a tömegek jó részét anyagi okok korlátozzák az orvosi ellátás igénybevételében. Ezért jelenleg az orvosokkal, különösen a fogorvosokkal és általában az egészségügyi szakemberekkel kapcsolatban — elsősorban vidéken — *általános, bár nem túl jelentős létszámú munkaerő-hiányról beszélhetünk.*

Az eddigiek során csak a főbb szakmai csoportokra jellemző általános kép vázlatos ismertetését kíséreltük meg.

Nyilvánvaló azonban, hogy a népgazdaság szakember-ellátottságához nem elegendő az olyan összevont szakmai csoportok vizsgálata, mint például a mérnökök, a technikusok vagy a szakmunkások. Csak az itt felsorolt három csoporton belül a szakmai kiképzés szempontjából több mint 400 szakmát, a munkaköri specializáció szempontjából pedig több mint 2000 foglalkozást találunk. Ezért a szakember-szükségletet és utánpótlást sohasem elég összevont szakmai csoportok vonatkozásában vizsgálni, hanem minden egyes ilyen csoportot *az egymással nem helyettesíthető szakmák kisebb körére is fel kell bontani.* Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra is, hogy a szakmai csoportok belső szakmai struktúrája állandóan és viszonylag gyorsan változik; ez a legközvetlenebbül összefügg a társadalmi és gazdasági fejlődéssel, s első-

[1] A 10 000 lakosra jutó orvosok száma 1960-ban Magyarországon 15 fő; a legfejlettebb tőkésországokban 17—19 fő.

Digitized by Google

sorban a tudományos és technikai haladással. Ezért a népgazdaság szakember-ellátottságának színvonala nagymértékben függ attól, hogy minden egyes szakmában kielégítjük-e a szükségleteket, eléggé korszerű-e a kiképzett szakemberek szaktudása és megfelel-e a fejlődő társadalom követelményeinek.

II.

Az eddigeikből látható, hogy szakember-ellátottságunk helyzete észrevehető különbségeket mutat fel a szakképzés fokozatai szerint. Felsőfokú képzettségű szakemberekben általános a hiány; az ipari és a mezőgazdasági technikusoknál viszont nem általában szakemberekben van hiány, mint inkább megfelelő felkészültségű és életkorú munkaerőkben, vagyis a „hiány" kifejezetten a technikumi oktatás minőségi problémáira vezethető vissza. A népgazdaság szakmunkás-ellátottságában jelenleg nincs komolyabb probléma, a jövő követelményei azonban már most megkívánják a szakmunkás-képzés minőségi továbbfejlesztését.

Az egyetemi és főiskolai végzettségű szakemberek hiánya elsősorban arra vezethető vissza, hogy 1953 után — a Nagy Imre-féle káros gazdaságpolitika egyik súlyos következményeként — a jövő szükségleteinek teljes figyelmen kívül hagyásával csökkentették a felvételre kerülő hallgatók számát. A következő években az 1953 előtti nagy létszámú évfolyamok hallgatói végeztek, s elhelyezkedésük — a népgazdaság lelassult ütemű fejlődése következtében — 1958—1959-ig nehézségekbe ütközött. A legutóbbi időkig nem készültek szakmunkaerő-szükségleti tervek sem, s ezért a pillanatnyi felszíni jelenségek hatására egészen 1960-ig az 1953 utáni alacsony szinten maradt az egyetemi és főiskolai hallgatók felvétele. Ez a helyzet szűk korlátok közé szorította *a középiskolát végzett fiatalok továbbtanulási lehetőségét* is.

1953 után a technikumokban és az ipari tanintézetekben is nagymértékben csökkentették a felvételi létszámokat. De az általános iskolát végzett fiatalok továbbtanulására irányuló társadalmi nyomás — a szükségletektől függetlenül — kikényszerítette, hogy ezekben az iskola-típusokban viszonylag gyorsan emeljék a felvételi létszámot, így a tanulók száma csakhamar meghaladta az 1953 előtti színvonalat is. Ezért nincs jelenleg mennyiségi hiány közép- és alsófokon kiképzett szakemberekben.

Az általános iskolát végzett fiatalok továbbtanulási lehetősége azonban még ilyen körülmények között is némileg szűkült. Az el-

Digitized by Google

múlt tíz év alatt ugyanis általános iskolai hálózatunk fokról fokra kiépült, és részben emiatt, részben az egyes korosztályok létszámának növekedése következtében, 1960-ban több mint 50 százalékkal volt nagyobb az általános iskola VIII. osztályát végzett fiatalok száma, mint tíz évvel előbb. Ugyanakkor a középiskolába felvett fiatalok száma 10 év alatt még 30 százalékkal sem emelkedett. A továbbtanulás lehetőségén csak az javított, hogy az utóbbi években gyorsan emelkedett az ipari tanintézetekbe felvett általános iskolát végzett fiatalok száma. A mai helyzet azonban nemcsak a fiatalok továbbtanulása szempontjából nem kielégítő, de nem felel meg a népgazdaság szükségleteinek sem. Minthogy a következő években az egyetemi és főiskolai hallgatók száma gyorsan növekszik, előre látható, hogy a harmadik ötéves tervben a középiskolát végzett fiatalok száma már nem nyújt majd kielégítő lehetőséget az egyetemi felvételeknél feltétlenül szükséges minőségi szelekcióra. A középiskolai oktatás fejlesztésének elmaradottsága miatt várható ellentmondásra fényt vet az a tény, hogy az elsőéves középiskolai tanulók száma a második ötéves terv végéig csak 36 százalékkal fog nőni, holott, az elsőéves egyetemi, főiskolai és felsőfokú tanintézeti hallgatók létszáma 1965-ig csaknem kétszeresére emelkedik.

E feszültség csökkentése végett az a legfőbb feladat, hogy túlteljesítsük a második ötéves terv középiskolai létszám-tervét. Ez megoldható azzal, hogy a meglévő és a terv időszakában épülő új középiskolákat gazdaságosabban használjuk ki, másrészt a terv végrehajtása során a túlteljesítésből terven felül is építhetünk új tantermeket.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy *jelenleg ellentmondások mutatkoznak a népgazdaság szakember-szükséglete és annak utánpótlása között, s az oktatási rendszeren belül az egyes intézmény-típusok egymáshoz viszonyított arányaiban is.* Ez végső soron megnehezíti a szakember-szükséglet megfelelő kielégítését.

Az eddigiek mindenekelőtt arra a szoros összefüggésre figyelmeztetnek, amely egyrészt *az általános közoktatás és a szakember-képzés,* másrészt *az egész oktatási rendszer és a társadalmi-gazdasági fejlődés* között fennáll. Ebben az összefüggésben különös hangsúlyt kap a szakember-szükséglet és a szakember-utánpótlás tervszerűségének biztosítása.

Az oktatási rendszerek, a különböző intézmény-típusok a korábbi társadalmakban is mindenkor a társadalmi és gazdasági fejlődés konkrét igényeinek megfelelően alakultak ki és változtak

Digitized by Google

meg. Ezek az összefüggések azonban az osztálytársadalmakban — e társadalmak fejlődéstörvényeiből következően — nem voltak és nem is lehettek olyan világosan felismerhetők, mint a szocialista társadalomban. Ennek ellenére — talán éppen a szakképzett munkaerő-szükséglet tervszerű irányításának eddigi hiányosságaiból eredően — nálunk gyakori az olyan felfogás, amely a gazdaság és az oktatás közötti összefüggés lényegét az oktatás anyagi lehetőségeinek vizsgálatára szűkíti le. Ez a nézet azonban megítélésünk szerint hibás. Az oktatás szerves, elválaszthatatlan része a gazdasági fejlődésnek. Az oktatás rendszere és a társadalmi, gazdasági fejlődés közötti lényegi összefüggés azt jelenti, hogy az oktatás rendszerét, az egyes intézménytípusok célját és tartalmát, az egyes típusok egymáshoz viszonyított arányát és a kiképzés terjedelmét úgy kell kialakítani, hogy azok a munkaerő társadalmi újratermelésének funkciójaként *kielégítsék a népgazdaság fejlődésének jelenlegi és jövőbeni igényeit.* Az oktatásnak tehát valamivel *meg kell előznie* a gazdaságfejlesztést célzó egyéb intézkedéseket.

Az oktatási rendszer fejlesztésének anyagi feltételei és követelményei az előzőekből következnek. Egy-egy tervidőszak adott gazdasági lehetőségei tehát nem a lényeget, a célt és a fejlesztés irányát szabják meg, hanem csak a végrehajtás kereteit, ütemét és módját.

Az oktatási rendszer és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti lényegi összefüggés felismeréséből eredő követelmények gyakorlati és konkrét feltárása — szocialista viszonyok között — mindenekelőtt a népgazdasági tervező munka színvonalának emelését, a munkaerő társadalmi újratermelésének megalapozott tervezését követeli meg. Kézenfekvő, hogy a szakképzett munkaerők minden kategóriájában mennyiségileg és minőségileg is a közvetlenül a népgazdasági tervben előirányzott társadalmi-gazdasági fejlődés szabja meg a szakember-szükségletet. A szakember-szükséglet, illetve az ennek kielégítését biztosító szakoktatási rendszer terjedelme viszont meghatározza azoknak az általános oktatási intézményeknek a kereteit, amelyek a szakmai képzés bázisai.

Ezeknek az összefüggéseknek felismerése volt az elvi alapja és egyik fő oka annak, hogy az elmúlt évben határozott intézkedésekkel megkezdődött azoknak a hiányoknak a pótlása, amelyek a munkaerő-tervezés, elsősorban a szakképzett munkaerő-szükséglet tervezése terén fennállottak. A szakképzett munkaerő-tervezés — ha megfelelő színvonalú — teljes lehetőséget nyújt arra, hogy *az oktatási rendszer fejlesztése összhangban legyen társadalmi és gazdasági fejlődésünk jövőbeli követelményeivel.*

Digitized by Google

A szakember-szükséglet tervezéséről szólva nem kívánunk e tanulmány keretében a tervezés módszertani problémáival foglalkozni. Csupán a szakember-szükséglet tervezésének néhány általános elvét, valamint az eddigi tervező munka fontosabb eredményeit vázoljuk.

A szakember-szükséglet tervezésének egyik sajátossága, hogy e terveket nem lehet rövid távra, egyéves vagy ötéves tervidőszakra helyesen kidolgozni. E terveknek ugyanis csak az lehet a feladatuk, hogy ezek alapján történjék a szakember-utánpótlás, vagyis az, hogy e tervek alapján az oktatás mennyiségileg és minőségileg megfelelően kielégítse a népgazdaság szükségleteit. A kiképzés időtartama azonban egymagában 4—5 év, és a begyakorláshoz még további néhány év szükséges. Így egy ötéves tervidőszakra szóló munkaerőtervben legfeljebb azt lehet lerögzíteni, hogy az oktatási intézményekbe az előző években felvett hallgatók közül hányan végeznek a tervidőszakban. A szakember-szükségleti terveket *csak 15—20 éves távlatra* lehet helyesen kidolgozni.

Az Országos Tervhivatalban 1960. tavaszán megindult tervezőmunka eredményeképpen már elkészült a mérnökök és technikusok, a mezőgazdasági mérnökök és technikusok, valamint az ipari, mezőgazdasági és egyéb szakmunkások húsz éves távlati tervének első variánsa. Ezenkívül az Egészségügyi Minisztérium kidolgozta az orvosok és egyéb egészségügyi szakemberek, a Művelődésügyi Minisztérium pedig a pedagógusok húszéves létszámszükségleti tervét. A közgazdász- és jogász-szükségletre vonatkozóan még csak hozzávetőleges becslésen alapulnak az első irányszámok.

Népgazdaságunk szakember-szükségletének az eddigi tervezőmunka eredményeként kialakított főbb irányszámai a következők: (táblázat az 56. oldalon.)

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a számok még csak a távlati tervezőmunka első, kezdeti szakaszának eredményei. Csak a következő munkafázisban kerülhet sor e tervek átvizsgálására, esetleg új tervvariánsok kidolgozására s ennek alapján — későbbi időpontban — e számok jóváhagyására, vagy szükség szerinti módosításukra. A már megkezdett vizsgálatok szerint valószínű, hogy a táblázatban foglalt létszám a legtöbb szakmában a reális szükségletnél inkább kevesebb, mint több. Egyes szakmákban (pl. pedagógusok) máris látható, hogy a távlati szakember-szükségletet az első tervezési szakaszban alábecsülték. *Mindezek a továbbiakban még részletesebben tisztázandó problémák sem változtat-*

Digitized by Google

A népgazdaság szakember-állománya a második ötéves- és a távlati terv időszakában

Szakma	1960 évi[9] tény	1965 évi terv[10]	1965 évi várható[11]	1980 évi terv	Index 1980 1960=100
1. Mérnök[12]	30 500	40 000	35 600	90 000	295
2. Technikus	48 000	76 800	76 800[13]	220 000	458
3. Agrármérnök[M]	10 000	15 000	13 000	24 500	245
4. Agrártechnikus	6 700	15 000	15 000	31 000	463
5. Pedagógus[15]	81 500	92 200	85 500	140 000	172
6. Orvos és gyógyszerész	19 200	23 200	23 000	33 000	172
7. Egyéb egészségügyi	42 800	60 000	60 000	130 000	304
8. Közgazdász	6 500	9 000	7 800	20 000	308
9. Közgazdász-technikus	33 000	46 000	46 000	90 000	273
10. Jogász	9 500	12 000	11 300	20 000	211
11. Felső- és középfokú végzettségű szakember együtt	287 700	389 200	374 000	798 500	278
12. Ipari, építőipari, szolgáltatóipari szakmunkás	525 800	675 000	675 000	1 160 000	221
13. Kereskedelmi és vendéglátóipari szakmunkás	112 500	132 000	132 000	185 000	164
14. Mezőgazdasági szakmunkás	35 000	117 000	117 000	260 000	743
15. Szakmunkás együtt	673 300	924 000	924 000	1 615 000	240
16. Szakképzett munkaerő összesen	961 000	1 313 200	1 298 500	2 413 500	251
17. Szakképzett munkaerő az összes keresők %-ában	21,0	26,9	26,6	43,0	204

[8] A felsorolás csak a legfontosabb kategóriák összevont létszámát tartalmazza. A számítások több szakmai csoportban ennél részletesebb bontásban, összesen több mint 100 szakmára, illetve szakmai csoportra készültek. Például a „mérnök" kategória 11 szakmai csoportra van felbontva. A szakképzett munkaerők csoportosítása és létszáma azonban nem teljeskörű. Egyes kevésbé fontos, kis létszámú, vagy speciális szakmák hiányzanak a táblázatból. (Például egyéb társadalomtudományi képzettségű szakemberek, művészek stb.)

[9] Az 1960. évi tényszámok különböző adatforrások és számítások alapján a szakképzettségüknek megfelelő munkakörben foglalkoztatott szakemberek számát jelentik. A szakképzettséget, illetve bizonyítványt szerzett emberek száma minden kategóriában magasabb ennél a létszámnál, mert a kiképzett szakemberek kisebb-nagyobb része szakképzettségétől eltérő foglalkozást folytat.

[10] Az 1965. évi tervletszám részletes és viszonylag pontos számítások alapján a második ötéves terv végére szükséges szakemberek számát mutatja.

[11] A szakember-csoportok többségében a hallgatók jelenlegi létszáma már meghatározza az 1965. év végére várható létszámot. Ez a szám szerepel e rovatban. Az 1965. évi terv és a várható létszám közötti különbség az ötéves terv szakember-hiányát vagy többletét jelzi.

[12] A mérnök-létszám magában foglalja a természettudományi karokon végzett vegyészeket, matematikusokat és fizikusokat is.

[13] A technikumot végzők száma mintegy 12 000 fővel lesz magasabb a tervezett szükségletnél. A technikusi munkakörök száma azonban 1965. végén valószínűleg nem haladja meg a terv szerinti 76 ezret. A technikumot végzett és technikusi munkakörbe el nem helyezhető munkaerők foglalkoztatása ennek ellenére sem okoz nagyobb gondot, mert joreszük — az elmúlt évek tapasztalatai szerint — fizikai munkásként fog elhelyezkedni.

[M] Állatorvosokkal, erdőmérnökökkel együtt.

[15] Középiskolai és általános iskolai tanárok, tanítók, óvónők együtt.

Digitized by Google

ják meg érdemlegesen azoknak az intézkedéseknek jellegét és irányát, amelyeket a jövőbeni szakember-szükséglet fedezése érdekében az ötéves tervidőszak alatt meg kell tennünk. A távlati terveket időről időre — aszerint, ahogyan a ma még csak feltételezett körülmények a valóságban kialakulnak —, újra és újra ki kell dolgozni és az új követelményeknek megfelelően módosítani kell. Így tehát a számítások lehetséges hibái — ha a tervezőmunka megfelelő színvonalú — folyamatosan kiigazításra kerülnek, és az oktatási rendszer e helyesbítéseknek megfelelően fejleszthető.

A táblázat adatai alapján elsősorban arra a nagy minőségi fejlődésre mutatunk rá, amely népgazdaságunknak szakképzett munkaerővel történő ellátottságában be fog következni 1980-ig, feltételezve, hogy a jövőben az utánpótlás a szükségleteknek megfelelő színvonalon valósul meg. Jelenleg csak minden ötödik kereső szakképzett dolgozó, *1980-ban pedig már majdnem minden második dolgozónak lesz speciális szakképzettsége.* Húsz év múlva — a jelenlegi kategóriák alapján számítva — *a szakemberek több mint egyharmada magasabb szakképzettségű lesz.* Ha azonban figyelembe vesszük, hogy ilyen távlatban a szakmunkások kiképzése már középiskolai színvonalon, a mai technikusoké pedig a felsőoktatás keretében fog történni, akkor belátható, hogy népgazdaságunk szakember-ellátottságának színvonala — a minőségi tényezők javulása következtében — még kedvezőbb lesz annál, mint amit az arányszámok mutatnak.

A táblázatnak a második ötéves terv időszakára vonatkozó adatai azt a helyzetet tárják fel, amely — az előző években történt iskolai felvételek következtében — 1965-ig be fog következni. A terv szerinti szükséglet és az el nem hárítható különbségek érthetően azokban a szakmai csoportokban mutatkoznak, amelyekben a hosszú kiképzési idő miatt már nincs mód megváltoztatni az ötéves terv végéig végző szakemberek számát. A mérnök-, pedagógus-, közgazdász- és jogász-hiányt csak azzal enyhíthetjük, ha célszerűbben gazdálkodunk meglévő szakembereinkkel, a lehetőségekhez képest mentesítjük őket a magasabb szakképzettséget nem kívánó feladatoktól, s növeljük munkájuk hatékonyságát.

A szakemberek munkájának hatékonysága nagymértékben függ az elkövetkező években attól, milyen mértékben vesznek részt szakmai továbbképzésben. A szakemberek továbbképzése hazánkban most azért is különösen fontos, mert egyrészt a szakképzés az iparosítás elmúlt éveiben több tekintetben hiányos volt, másrészt szakembereink jelentős része fiatal, s ezért nagy szüksége van a gyakorlati tapasztalatokon kívül arra is, hogy jobban tökéletesítse szakismereteit. A továbbképzés kiterjesztése nagyobb-

Digitized by Google

részt nem központi intézkedéseket kíván, hanem azt, hogy a vállalatok és intézmények vezetői többet törődjenek ezzel a feladattal, szervezzék a továbbképzést és ösztönözzék a dolgozókat arra, hogy minél többen kapcsolódjanak be szervezett szakképzésbe.

... legfőbb központi feladat most az, hogy már ebben az öt éves tervidőszakban megtegyük azokat az intézkedéseket, amelyek a következő tervidőszakok szakember-szükségletének tervszerű kielégítéséhez szükségesek.

A tervszerű munkaerőgazdálkodás a munkaerőtervezésen alapszik, s ennek fő módszere *a munkaerőmérlegek kidolgozása*. A szakképzett munkaerők mérlege a népgazdaság szükségleteit és ezek fedezetét is magában foglalja. A jövőbeni szükségletet biztosító intézkedések tárgyalása *a szakember-utánpótlás, a szakmai kiképzés problémáihoz, végső soron oktatási rendszerünk továbbfejlesztésének kérdéseihez* vezet el.

Nyilvánvaló, hogy az oktatási reform, helyesebben az új közoktatási törvény a legközvetlenebbül érinti a népgazdaság szakember-ellátását. A közoktatási törvényben lefektetett alapelvek *előirányozzák mindazoknak a lényeges minőségi problémáknak a megoldását, amelyek népgazdaságunkban e vonatkozásban eddig jelentkeztek.*

A szocializmus alapelveiből következik, hogy foglalkoztatáspolitikánkban azt a távlati célt tűzzük ki, hogy a népesség munkára alkalmas és nem tanuló részét a maximális mértékben bevonjuk a társadalmi tevékenység körébe. Egyéb okokat nem érintve, márcsak ezért is helyes és szükséges tehát, ha az oktatás minden fokán és minden intézmény-típusban azt tűzzük ki az iskola céljául, hogy ne csak ismereteket adjon, a műveltséget fokozza, a jellemet formálja, hanem a társadalmilag hasznos munkában való részvételre is készítse elő az állampolgárokat. Hosszabb távlatban, a kommunizmushoz való átmenethez közeledve — amikor a munkaidő a jelenleginél jóval rövidebb, a munkakörülmények pedig jóval kedvezőbbek lesznek, amikor a háztartási munka és részben a gyermekek felnevelésével járó teendők is társadalmi feladattá válnak —, nemcsak a munkaképes férfiak fognak valamennyien dolgozni, de a nők túlnyomó része is kiveszi majd részét — a számukra legalkalmasabb körülmények között — a társadalmilag hasznos munkából. Ilyen perspektívában óriási jelentősége van annak, hogy a munkára való oktatással és neveléssel fokozatosan ledöntzük az iskola és az „élet" közötti mai határvonalat és minden ember számára megkönnyítsük a munkába lépést.

A szakemberképzés minőségének megjavítása végett az okta-

Digitized by Google

tási törvény — az egyetemi és főiskolai oktatás általános fejlesztése mellett — azt irányozza elő, hogy a jövőben a technikusok oktatása ne az általános iskola elvégzése után, a középiskolákban történjék, hanem a középiskola elvégzése és megfelelő szakbavágó szakmai gyakorlat megszerzése után, a felsőfokú technikumok keretében. Ezzel a lépéssel egyidőben célul tűzi ki a törvény a szakmunkásképzés magasabb színvonalra való emelését is. A szakközépiskolások rendszerében a fiatalok szakmunkás képzettség mellett megfelelő általános műveltséget is szerezhetnek.

A gimnáziumokból kifejlődő általános középiskolák 5+1-es oktatási rendszere elősegítheti, hogy azok a fiatalok, akik — a szükséges szelekció vagy más okok miatt — nem tanulnak tovább, a mainál harmonikusabban illeszkedjenek be a társadalmi munkába.

Nem véletlen, hogy az oktatási irányelvek rövid idő alatt olyan nagy elismerést arattak a társadalom legszélesebb rétegeiben csakúgy, mint a szakemberek szűkebb körében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem voltak és nem lesznek még a jövőben is aggályok, sőt szenvedélyes viták az oktatási rendszer továbbfejlesztésének kérdéseiben. Ezek a viták azonban *nem az elveket, hanem — ahogy ez gyakran lenni szokott — az elvek gyakorlati végrehajtását érintik.*

Ebből a szempontból különösen fontos a szakközépiskolák fejlesztési problémáinak tisztázása, mivel ezek — perspektívában — kettős feladatot fognak betölteni. Egyrészt ellátják a népgazdaságot jól képzett és a jelenleginél műveltebb szakmunkásokkal, másrészt a felsőfokú technikumok jelentős bázisai lesznek. Ezért mindent meg kell tenni, hogy ez az új oktatási forma minél zökkenőmentesebben, hatékonyabban fejlődjék. Az eddigi szakközépiskolák különböző gimnáziumok keretében vagy azok helyén kerültek megszervezésre; a gyakorlati oktatás lényegében teljesen az iskolákkal összeköttetésben álló termelő üzemekre hárult. Ugyanakkor változatlanul fennmaradtak az ipari tanintézetek, amelyek a népgazdaság szakmunkás-ellátásának feladatát ma teljesítik.

A szakközépiskolák kifejlesztésénél célszerű azonban figyelembe venni azokat a tapasztalatokat, amelyeket a szocialista szakmunkás-képzés rendszerének kialakítása során az elmúlt évtizedben szereztünk. Ezek azt mutatják, hogy a szakmai elméleti és gyakorlati oktatás sem kisebb oktatási-módszertani probléma, mint az úgynevezett közismereti tárgyak oktatása. Nem látszik tehát indokoltnak, hogy míg a közismereti tárgyak oktatására külön pedagógusokat képezünk ki, e tárgyak didaktikai kérdéseinek megoldására, oktatási módszereik továbbfejlesztésére tudományos intézeteket tartunk fenn és fejlesztünk, a szaktárgyak okta-

Digitized by Google

tásában viszont lényegében teljesen magukra hagyjuk az üzemeket. Nagyra értékeljük az üzemek áldozatkész erőfeszítéseit a szaktárgyak oktatásában, s e kérdés felvetésével nem is akarjuk csökkenteni az üzemek tényleges szerepét és felelősségét. Közismert, hogy a jelenlegi iparitanuló-képzésnek a termelőüzem a fő bázisa, sőt bizonyos vonatkozásban (például a tanulók felvétele stb.), az üzemeknek nagyobb szerepük van a tanulóképzésben, mint amennyi a szakközépiskolánál e vonatkozásban lenne. Hogy azonban az üzemekben színvonalasabban oktassák a szaktárgyakat, ahhoz természetesen szükség van arra, hogy a központi szervek megfelelően szervezzék a szakoktató tanárok kiképzését és továbbképzését, továbbá segítséget nyújtsanak számukra didaktikai és módszertani kérdéseik megoldásában.

Felvetődik az a kérdés, hogy nem kellene-e a szakközépiskolák fejlesztésénél alapvetően támaszkodni az iparitanuló-képzés tapasztalataira. Ezt elsősorban az kívánja meg, hogy hazánkban *jelenleg még csak az iparitanuló-képzés rendszerében vannak meg azok a tárgyi és személyi feltételek, az a tapasztalat, szakmai és módszertani ismeret, amelynek birtokában a szakközépiskolák szakmai és gyakorlati oktatásának kifejlesztését viszonylag simán és aránylag gyorsan megoldhatnánk.*

Az 5+1-es gimnáziumi oktatásnál is felmerül a szakmai és gyakorlati oktatás némileg hasonló jellegű megoldása azzal az eltéréssel, hogy e területen az eddiginél konkrétabban és a népgazdaság igényeivel jobban összehangoltan kívánatos pontosan meghatározni az oktatási törvényben foglalt „szakmai előképzés" célját és tartalmát.

A felsőfokú technikumokkal kapcsolatban igen komoly szervezési, telepítési, beruházási és személyi problémák merülnek fel. A népgazdaság ugyanis már most igényli — mint erre rámutattunk — a technikusképzés magasabb szintre emelését, mégsem volna helyes, ha elsietve szerveznénk meg az új intézményeket, még mielőtt személyi és tárgyi feltételeiket kielégítő módon megteremtettük volna.

A technikumok közvetlen irányítása az egyes gazdasági minisztériumok kezében van, s ez lehetőséget ad arra, hogy mozgósítsuk ezen ágazatok belső erőforrásait a szervezéssel és alapítással járó anyagi és személyi természetű nehézségek megoldására. Olyan tartalék-erőforrás ez, amelynek a mai helyzetben különösen nagy a jelentősége. Igen fontos azonban, hogy az új intézmények szervezésénél kellőképpen érvényesüljön egyrészt a Művelődésügyi Minisztériumnak, az oktatás és nevelés egységét biztosító központi irányító szerepe, másrészt a gazdaság tervszerű fejlesz-

Digitized by Google

téséért közvetlenül felelős Országos Tervhivatalnak a népgazdaságot tervező és szervező feladatköre.

A népgazdaság növekvő szakember-szükségletének kielégítése, oktatási rendszerünk továbbfejlesztése *igen jelentős anyagi ráfordításokat kíván a társadalomtól.* Ezek a költségek különösen azért nagyok, mert korábban éveken keresztül nem fordítottunk kellő figyelmet a szakember-utánpótlásra s így oktatási intézményeink fejlődése (beruházások, felszerelés, pedagógus-utánpótlás) elmaradt a népgazdaság mennyiségi és minőségi követelményei mögött. Ezért a takarékosság és a gazdaságosság szempontjainak teljes figyelembe vétele mellett évről-évre gondosan meg kell vizsgálni, hogyan bővíthetjük az oktatási rendszer fejlesztéséhez szükséges anyagi ráfordítások eddigi, szűkös előirányzatait. Ennek során gondosan mérlegelni kell, hogy a szakemberek társadalmi újratermelésének hosszú 10—15 éves időszaka *már ma megkövetel olyan intézkedéseket, amelyeknek eredményei csak a távlati terv későbbi szakaszában jelentkeznek.* Erre az időszakra az anyagi termelés hatalmas arányú fejlődését irányozzuk elő, s ezért az oktatási rendszer fejlesztése révén már most gondoskodnunk kell az ehhez szükséges szakképzett munkaerők kiképzéséről.

*

A közelmúltban fejeződött be a Szovjetunió Kommunista Pártjának történelmi jelentőségű XXII. kongresszusa, a kommunizmus építőinek tanácskozása. A kongresszuson elhangzott felszólalások és a pártprogramról szóló beszámoló különösen aláhúzza az eddig tárgyalt kérdések jelentőségét. „A kommunizmus fő alapja a magas termelékenységű, tudományosan megszervezett, korszerű technikával felfegyverzett munka. *Ezért a munka erőforrásainak ésszerű kihasználása* a tervezés és gazdálkodás fontos oldala" — mondotta beszámolójában Hruscsov elvtárs.[16] A kommunizmushoz való átmenet idején fokozatosan és gyorsan csökken a szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbség, s ez szorosan összefügg azzal, hogy a technikai haladás következtében szakképzett munka váltja fel a szakképzetlen munkát, és a szakképzett munkára való kiképzés szükségszerűen egyre magasabb színvonalon folyik.

Mi, Magyarországon még nem fejeztük be a szocializmus teljes felépítésének nagy feladatát, de az út amelyen haladunk, bennünket is a kommunizmushoz vezet el. Hogy ezen az úton minél gyorsabban haladjunk előre, annak egyik eszköze az, mégpedig a legtávolabbra ható eszköze, hogy állandóan emeljük népünk általános és szakmai műveltségének színvonalát és tervszerűen biztosítsuk a népgazdaság szakemberszükségletének kielégítését.

[16] Népszabadság 1961. október 19., 249. szám, 10. old.

Digitized by Google

A marxizmus—leninizmus egyetemi oktatásának továbbfejlesztése az oktatási reform keretében

Írta FUKÁSZ GYÖRGY – ESTI BÉLA – VUKOVICS ARNOLD

Az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatás számára a körülmények még sohasem voltak olyan kedvezőek, mint napjainkban. A szocialista világrendszer történelmi jelentőségű gazdasági, politikai és tudományos sikerei az elmúlt években nagymértékben megnövelték a marxizmus—leninizmus elméletének tekintélyét. A szocializmus fölényének mind több területen való kibontakozása a kommunista világnézet fölényét is bizonyítja. A marxizmus—leninizmus oktatása és propagandája szempontjából is történelmi jelentőségű fordulatot eredményezett az SZKP XX. kongresszusa, amely bátran és következetesen szakított a személyi kultusszal és a velejáró dogmatikus szemlélettel. A személyi kultusznak és káros következményeinek elvi, kommunista kritikája lehetővé tette, hogy az oktatásban is megindulhjon azoknak az akadályoknak az elhárítása, amelyek fékezték a marxizmus—leninizmus oktatás vonzóerejének és hatékonyságának növekedését. A világ kommunista és munkáspártjainak következetes harca mind a dogmatikus, mind pedig a revizionizmus ellen — az eredményes marxizmus—leninizmus oktatás legfontosabb forrása. A marxizmus—leninizmus iránti bizalom erősödésében nagy szerepe van pártunk, a Magyar Szocialista Munkáspárt határozott, következetes politikájának, amelynek helyességéről dolgozó népünk napról napra saját tapasztalatából győződik meg.

A marxizmus—leninizmus oktatásához felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak a nemzetközi munkásmozgalomnak az utóbbi években napvilágot látott nagyszerű új dokumentumai, köztük a kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960 novemberében tartott Moszkvai Értekezletén elfogadott nyilatkozata és a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa által jóváhagyott új programja. E két nagyszabású mű lehetővé teszi, hogy tudományos színvonalon megvilágítsuk korunk valamennyi főbb problémáját, kulcsot ad a nemzetközi helyzet, a szocialista építés, a

Digitized by Google

kommunizmusba való átmenet kérdéseinek elemzéséhez. Az SZKP új programja tapintható közelségbe hozta a fő célt, a kommunista társadalmat, s ezzel a leghatásosabb eszközt adta a marxizmus—leninizmus oktatóinak kezébe is.

Főként ezek a körülmények idézték elő, hogy az egyetemek és főiskolák hallgatói ma már másként fogadják a marxizmus—leninizmus oktatását, mint azelőtt, amikor a szocializmus építésében elkövetett hibák, a dogmatizmus és a revizionizmus, az ideológiai és politikai bizonytalanság megnyilvánulásai csorbították a marxizmus—leninizmus tanszékek tekintélyét. A hallgatók számottevő része ma komoly érdeklődést tanúsít a marxizmus—leninizmus elmélete iránt. Sok hallgató vesz részt világnézeti kérdésekről szóló speciális kollégiumokon, világnézeti és politikai tárgyú pályázatokon; a marxista képzettség hatása megmutatkozik a legtöbb szakdolgozaton, diplomamunkán. Örvendetes jelenség, hogy a szemináriumi vitákon a hallgatók ma már őszintén elmondják világnézeti, politikai problémáikat és aggályaikat is. Ez fontos feltétele az oktatás eredményességének, mert lehetőséget ad a hibás nézetek tisztázására. Az agrár-felsőoktatási intézményekben például e tekintetben igen hasznos szemináriumi viták zajlottak le a múlt tanévben a mezőgazdaság szocialista átszervezésének kérdéseiről.

A problémák nyílt feltárása azt is mutatja, hogy a hallgatók közül mind többen valóban világnézeti, politikai útmutatást és segítséget várnak a marxizmus—leninizmus oktatóitól. Számosan külön is felkeresik őket ilyen természetű problémáikkal, pl. vallásos szülők gyermekei, akik tanulmányaik hatására jutottak el korábbi vallásos meggyőződésük felszámolásához. Szaktárgyaikkal összefüggő ideológiai és politikai problémákban is gyakran kérik ki a hallgatók marxizmus—leninizmus oktatóik véleményét. Így pl. az Építőipari- és Közlekedési Műszaki Egyetem filozófiai szemináriumain a modern építészeti irányok ideológiai vonatkozásairól, a politikai gazdaságtan szemináriumokon az építőipari árrendszer és bérezés egyes problémáiról tettek fel kérdéseket.

A marxizmus—leninizmus oktatásának hatása lemérhető az egyetemi és főiskolai párt- és KISZ-szervezetek munkájának fejlődésén is. A felsőbb évfolyamok hallgatói, akiknek már van bizonyos világnézeti, politikai képzettségük, jórészt éppen ennek következtében aktívabban és lelkesebben vesznek részt az intézmények társadalmi tevékenységében. A párt- és KISZ-gyűlések színvonala, a diákkörök munkája évfolyamról évfolyamra javul, és különösen figyelemre méltó a KISZ által szervezett nyári táborozások évről évre fokozódó sikere.

Digitized by Google

E sok biztató jelenség mellett sem tekinthetjük még kielégítőnek az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatás hatékonyságát. A marxizmus—leninizmus oktatásának a hallgatók gondolkodására gyakorolt eszmei-politikai hatása még korántsem megfelelő a felsőoktatási intézményekben. Bizonyos mértékben természetesen valamennyi hallgatót érinti, hiszen mindannyian éveken keresztül tanulmányozzák a marxizmus—leninizmus elméletét. Az a világnézeti poggyász azonban, amelyet a hallgatók magukkal hoznak, ma még igen különböző, s az egyetemi évek alatt is sok ellentétes befolyás éri őket. Ezért még mindig jelentős azoknak a száma, akik a marxizmus—leninizmust csupán úgy tekintik, mint egyik vizsgatárgyat a sok közül. Csupán a vizsgák előtt tanulnak belőle valamit, több-kevesebb sikerrel bemagolják a jegyzetek anyagát, de a tanultak nem hatják át gondolkodásukat, meggyőződésüket. Tanszékeink még nem eléggé találták meg annak a módját, hogy a hallgatók világnézetileg elmaradottabb vagy közömbös rétegének érdeklődését is felkeltsék; ennek következtében a szemináriumi órák gyakran formálisak, laposak. A hallgatók egy része úgy hagyja el az egyetemet, hogy marxista ismeretei csak felületesek, s képtelen gyakorlatilag alkalmazni a tanultakat. A végzettek többsége azonban — ezt ismételten le kell szögeznünk — ma már nem ebbe a kategóriába tartozik.

A marxizmus—leninizmus oktatás kedvező feltételei között igen fontos tényező a marxizmus—leninizmus tanszékek helyzetének megszilárdulása a felsőoktatási intézményekben. E tanszékek még nem váltak ugyan mindenütt az egyetem ideológiai centrumává, de korábbi elszigeteltségük és különállásuk jórészt megszűnt, ma már szerves részei egyetemeink és főiskoláink életének. Az utóbbi években jelentősen emelkedett a marxizmus—leninizmus oktatók szakmai, politikai és pedagógiai képzettsége, sokan tudományos fokozatot szereztek s többen közülük közreműködnek az egyetemen oktatott szaktárgyak világnézeti problémáinak tudományos feldolgozásában. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen fizikusok és filozófusok együtt munkálkodnak a mikrofizika filozófiai kérdéseinek tisztázásán. A pécsi tudományegyetemen jogászok és filozófusok közös vitát rendeztek a büntetőjog néhány filozófiai problémájáról. A marxizmus—leninizmus tanszékek részt vesznek az egyetemi tudományos ülésszakok munkájában, sokhelyütt bekapcsolódnak a szaktárgyak tematikáinak, jegyzeteinek, egyéb tananyagainak megvitatásába. Különösen nagy szerepük van e tanszékeknek az egyetemek és főiskolák társadalmi és politikai életében. Mindenütt jelentős részt vállalnak a társadalmi szervek tevékenységéből, a szakoktatók ideoló-

Digitized by Google

giai továbbképzését szolgáló világnézeti nevelési bizottságok munkájából, s ez is erősíti az egyetemi élettel való összeforrottságukat.

Megállapítható azonban, hogy nem vált még mindenki előtt egyértelműen világossá az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatás szerepe. E tárgy egyetemi és főiskolai oktatásának szükségességét ma már senki sem vitatja. De oktatásának jellegéről, céljáról, helyéről még sok a téves elképzelés az egyetemeken. Ez pedig igen fontos kérdés; tisztázása nélkül lehetetlen az oktatás továbbfejlesztését szolgáló feladatok helyes kijelölése.

Gyakran találkozunk annak a (nyíltan ugyan nem hangoztatott) nézetnek a megnyilvánulásaival, amely szerint a világnézeti nevelés *kizárólag* a marxizmus oktatók, továbbá az egyetemi párt- és KISZ-szervezet feladata — a szaktanszékeknek, amelyek szakismereteket nyújtanak, nem kell a hallgatók világnézeti és politikai nevelésével törődniük. E nézet hívei valahogy úgy képzelik a felsőoktatási képzés céljának megvalósítását, a kommunista szakemberek nevelését, hogy kommunistává a marxizmus—leninizmusnak, szakemberré pedig a szaktárgyaknak a tanulmányozásával válik a hallgató. Ebből azt a következtetést vonják le, hogy oktatási rendszerünk továbbfejlesztésének az az alapelve, amely szerint az oktató és nevelő munkának tervszerűen szolgálnia kell a szocialista világnézet és erkölcs kialakítását, csupán a marxizmus—leninizmus tanszékekre vonatkozik.

A világnézeti nevelés eredményességének fontos feltétele, hogy végleg eloszlassuk ezt a vulgáris felfogást. A marxizmus—leninizmus tanszékeknek kétségkívül különleges szerepük van a hallgatók szocialista világnézetének kialakításában, amennyiben ezeknek a tanszékeknek ez a főfeladatuk. De a világnézeti nevelés nem lehet csak a marxista oktatók ügye. Minden tantárgy oktatása során arra kell törekedni, hogy erősödjék a hallgatók szocialista világnézete. Ehhez minden tantárgy számtalan lehetőséget nyújt; hiszen a természet és a társadalom jelenségeinek valóban tudományos elemzése megköveteli e jelenségek dialektikus és materialista szemléletét, a vallásos és egyéb idealista nézetek kritikáját. Természetes, hogy a szaktárgyak oktatói csak akkor tudnak e követelményeknek eleget tenni, ha maguk is a marxista—leninista világnézet alapjára helyezkednek, elsajátítják a marxizmus—leninizmus tudományos módszerét, mégpedig olyan fokon, hogy a szaktárgyuk művelésében és oktatásában alkalmazni is tudják azt. Ezt a követelményt ma már igen nyomatékosan hangsúlyoznunk kell. Hogy a hallgatók világnézeti nevelése egységes legyen, ahhoz le kell küzdeni a néhány szaktanszéken még megmutatkozó ideológiai közömbösséget, határozottabb harcot kell folytatni a különböző burzsoá irányzatok maradványai ellen.

Digitized by Google

A szaktárgyak oktatásában az idealizmus ma már csak szórványosan jelentkezik nyílt formában és tudatosan megfogalmazva. Gyakori azonban a világnézeti közömbösség és az eklekticizmus, amely szabad utat enged annak, hogy a burkolt, de annál veszélyesebb idealista filozófiai nézetek beszivárogjanak az egyetemi oktatásba. Még nagyon sok egyetemi szakoktató világnézetére hat a pozitivizmus, s ez abban fejeződik ki, hogy látszólag hátat fordítanak mindenféle filozófiai általánosításnak és állásfoglalásnak, élesen elválasztják a szaktudományt a filozófiától, a valóságban azonban hallgatólagosan és sokszor öntudatlanul is az agnoszticizmust, a „fizikai idealizmust", vagy a társadalomtudományokban a szellemtörténeti módszert fogadják el kiindulópontul.

A filozófiai közömbösségnek és eklekticizmusnak a következménye az is, hogy sok egyetemi előadásban helyes és helytelen világnézeti következtetések keverednek egymással, s ez sok zavart okoz a hallgatók világnézetében. Zavarokat okoz egyes, a természettudományokban is használt kategóriák filozófiai tartalmának tisztázatlansága a marxista—leninista filozófiai képzettséggel nem rendelkező oktatók előadásaiban. Így például az „anyag", a „mozgás" és a „tér" fogalmán mást értenek a fizika és mást a filozófia terminológiája szerint, s ha a fizikus nem tisztázza kellően a fizikában használt fogalom összefüggését az általánosabb filozófiai kategóriával, ez könnyen félreértésekhez, vagy egyenesen idealista filozófiai következtetésekhez vezethet. — Ezeket a problémákat tárta fel a Budapesti Műszaki Egyetemen a világnézeti nevelési bizottság, amelynek tapasztalatait az MSZMP filozófia munkaközössége is megvitatta. A pozitivizmus azonban legtöbbnyire abban nyilvánul meg a szaktárgyak oktatásában, hogy *elmarad* a világnézeti és filozófiai következtetések levonása, a szaktárgyakban rejlő ideológiai nevelési potenciál hasznosítása.

Nyilvánvaló, hogy a hallgatók világnézeti nevelésében csak az itt említett jelenségek megszüntetésével érhetünk el megfelelő eredményeket, ezt pedig csakis valamennyi tanszék közös erőfeszítésével valósíthatjuk meg. A marxizmus—leninizmus tanszékeknek minden tőlük telhető segítséget meg kell adniuk a szaktanszékeknek a világnézeti harchoz, de nem vállalhatják magukra a világnézeti nevelőmunka valamennyi feladatát.

Akik a világnézeti nevelést kizárólag a marxizmus—leninizmus oktatókra hárítják és a kommunista szakember-képzésben mereven szétválasztják a marxizmus—leninizmus és a szaktanszékek feladatát, azok arról is megfeledkeznek, hogy a marxizmus—leninizmus tanszékeknek nemcsak a hallgatók kommunista meggyőződésének kialakításában, hanem szakemberré való kiép-

Digitized by Google

zésükben is vannak feladataik. A marxizmus—leninizmus tanulmányozása során kialakuló, illetőleg megszilárduló tudományos világnézet, a dialektikus materializmus módszerének alkalmazására való készség nagy jelentőségű tényező a hallgatók szakismereteinek megalapozásában is. Az a hallgató, aki mélyen, alkotó módon sajátította el a marxizmus—leninizmus egyetemi tananyagát, ezzel a szaktárgyak mélyebb, alkotóbb elsajátításához is kulcsot szerzett. Ezért a marxizmus—leninizmus oktatásában nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy milyen egyetemen, milyen karon folyik az oktatás. A marxizmus—leninizmus tananyaga és oktatásának módszere nem lehet teljesen azonos a bölcsészkaron és az orvostudományi egyetemeken, a műszaki egyetemeken és a jogászképzésben.

A marxizmus—leninizmus tanszékeknek közvetlenül is segíteniök kell a szakemberképzést az oktatás bizonyos specializációjával, az egyetemek, illetve a karok jellege szerint. Ez a helyes elv azonban nem járhat azzal a következménnyel, hogy a marxizmus—leninizmus oktatás sajátos feladata háttérbe szoruljon, hogy a marxizmus—leninizmus a szaktárgyak segédtudományává fokozódjék le, vagy éppen feloldódjék a szaktudományokban. A marxizmus—leninizmus mindhárom alkotórésze — a dialektikus és történelmi materializmus, a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus — önálló tudomány, mindegyiknek megvan a maga tárgya és sajátos szerepe a tudományok sorában. Nem érthetünk egyet azokkal, akik az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatás fő feladatát abban látják, hogy az szakfilozófiai ismereteket nyújtson a hallgatóknak — egy-egy szaktárgy filozófiai és módszertani kérdéseinek elemzését — s ennek alapján valamiféle speciális „orvosi marxizmus" vagy „jogász-marxizmus" tanítását javasolják. E törekvéssel rokon az az elgondolás is, amely egyes karokon meg akarja szüntetni a marxizmus—leninizmus egyik-másik alkotórészének az oktatását, mert elegendőnek tartja, ha a hallgatók a marxizmus—leninizmusnak csupán a szakképzésükkel közvetlen kapcsolatban levő alkotórészét sajátítják el.

A marxizmus—leninizmus három alkotórésze szerves egységet alkot. A természet és a társadalom mozgástörvényeinek megértése lehetetlen, ha nem tanulmányozzuk mindhárom alkotórésznek legalábbis az alapkérdéseit. Ez hozzátartozik a korszerű általános műveltséghez is. Egyetemi és főiskolai hallgatóink a jövendő értelmiségét alkotják, gazdasági és kulturális életünk számos vezető pozícióját töltik majd be, nélkülözhetetlen számukra a korszerű műveltség. Ezért nemcsak a közgazdaságtudományi és a műszaki egyetemeken, hanem az orvostudományi egyetemeken és a művészeti főiskolákon is elengedhetetlen — bár

Digitized by Google

különböző arányban — például a politikai gazdaságtan oktatása. Az orvosnak, a művésznek pályája folyamán valószínűleg nem lesz szüksége szűk értelemben vett gazdasági szakismeretekre, de arra igen, hogy el tudjon igazodni a társadalom bonyolult jelenségei között, megértse korát, a nép és a maga feladatait, mert csak így tud igazán megfelelni hivatásának is. Ehhez pedig politikai gazdaságtannal is foglalkoznia kell, mert a politikai gazdaságtan alapvető tanításainak ismerete nélkül senki sem tehet szert valóban tudományos szocialista világnézetre. „Marx elméletének legmélyebb, mindenirányú és legrészletesebb igazolása és alkalmazása — Marx gazdasági tanítása." Lenin írta ezt a marxi politikai gazdaságtan jelentőségéről, s ő említi a politikai gazdaságtant, mint a „marxizmus fő tartalmát". Nyilvánvaló, hogy ma sem kisebb a politikai gazdaságtan jelentősége, sőt a hatalmas társadalmi változásoknak a korszakában, amelyben mi élünk, a marxista műveltségnek különösen fontos követelménye éppen a politikai gazdaságtanban való jártasság. E nélkül művész és orvos sem értheti meg a kapitalizmus bukásának, a kommunizmus győzelmének szükségszerű folyamatát, korunk fő tartalmát.

A marxizmus—leninizmus mindhárom alkotórészének oktatására minden felsőoktatási intézményben feltétlenül szükség van, másképp a világnézeti nevelés, a kommunista szakemberképzés nem érhet el megfelelő eredményt. Az elmúlt egy-két évben éppen az volt az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatás fejlesztésének egyik legfontosabb lépése, hogy megkezdődött a tudományos szocializmusnak, mint a marxizmus harmadik alkotórészének előadása is, s ezzel végre teljessé vált a marxizmus—leninizmus oktatása. 1956 előtt ugyanis a filozófia és a politikai gazdaságtan mellett csak az SZKP történetét és a magyar munkásmozgalom történetét oktatták, 1957—58-ban pedig csupán filozófiai és politikai gazdaságtan oktatás folyt, ma viszont a hallgatók már megismerkednek a kommunizmus győzelméért folyó hazai és nemzetközi méretű osztályharc stratégiájának és taktikájának kérdéseivel is.

Az egyetemi marxizmus—leninizmus oktatás céljáról és szerepéről vallott hibás nézetekkel kapcsolatban meg kell említenünk azt a néhány tanszéken megmutatkozó törekvést is, amely arra irányul, hogy az általános egyetemi marxizmus—leninizmus oktatás keretében szinte filozófiai, politikai gazdaságtani stb. szakembereket képezzenek ki. Ezért aztán az elvégezhetőnél jóval nagyobb mennyiségű irodalommal, részletekbe menő előadásokkal, indokolatlan vizsgakövetelményekkel terhelik meg a hallgatókat. Az ilyen maximalista törekvés szintén káros, elveszi a hallgatók kedvét a marxizmus—leninizmus tanulmányozásától. A fi-

Digitized by Google

lozófia, a tudományos szocializmus és a politikai gazdaságtan szakképzésre megfelelő keretek vannak az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem illetékes karain; itt a hallgatók szaktárgyként is választhatják e tárgyakat. Másutt azonban súlyos hiba, az egyetemi marxizmus—leninizmus oktatás szerepének teljes félreértése a marxizmus egyes alkotórészeinek ilyen maximalista igényű oktatása. A részletekben való maximalizmus, a túlzó követelmények mögött nem egyszer éppen a lényeg: a marxizmus—leninizmus oktatás világnézeti nevelő szerepe sikkad el.

A felsorolt hibás nézetekkel szemben az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatás valódi szerepe, célja: *a hallgatók marxista—leninista világnézetének, politikai meggyőződésének tudományos megalapozása és fejlesztése.* Az egyetemeken és főiskolákon szocialista világnézetű és erkölcsű, szilárd jellemű értelmiségi dolgozókat kell nevelnünk, akik a nép ügyének szolgálatát megtisztelő kötelességüknek érzik és öntudatos, aktív részvevői lesznek társadalmunk életének. A marxizmus—leninizmus oktatásnak egyben feladata, hogy kifejlesztve a hallgatókban a dialektikus materializmus alkotó alkalmazásának készségét, közvetlenül is hozzájáruljon a magas színvonalú szakemberképzés biztosításához.

•

A marxizmus—leninizmus egyetemi és főiskolai oktatásának továbbfejlesztése — a felsőoktatási reform feladatainak és gyorsan fejlődő társadalmunk szükségleteinek megfelelően — sokrétű, bonyolult feladat. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1959. augusztus 18-i határozata megszabja a fejlesztés fővonalát: alapvető célként *a szocialista világnézeti nevelés hatékonyságának fokozását* jelöli meg, és ennek a célnak rendeli alá a marxizmus—leninizmus tanszékek egész tevékenységét, beleértve a tanszékeken folyó tudományos munkát is.

Felmerül a kérdés: mindenben megfelel-e oktatásunk a határozatban támasztott magas követelményeknek, lépést tart-e a marxista—leninista elmélet gyors előrehaladásával? Kellő súllyal szerepelnek-e benne napjaink legégetőbb elméleti-politikai problémái? Ezekre a kérdésekre „nem"-mel kell felelnünk, s éppen a marxizmus—leninizmus elméletének ragyogó frissessége, tökéletes korszerűsége követeli meg, hogy nagy erőfeszítéseket tegyünk az oktatás ezen elmaradásának megszüntetésére, tematikánk, tananyagaink, jegyzeteink, oktatási módszereink fejlesztésére. Mint egész oktatási rendszerünkben, a marxizmus—leninizmus oktatásában is fokozottabban figyelembe kell vennünk a kor követelményeit.

Digitized by Google

A marxizmus-oktatás fejlesztésében a legfontosabb feladat *az elmélet és gyakorlat egységének szilárdabbá tétele, a dogmatizmus, a betűrágás maradványainak felszámolása.* Nem új követelmény ez, mindig is fontos feladatként állt a marxizmus—leninizmus oktatás előtt. Most azonban, amikor a társadalomban és a tudományban egyaránt olyan hallatlan mértékben meggyorsult a fejlődés iráma — most különösen nagy jelentőségűvé vált az elmélet és a gyakorlat szoros összhangja. Csak így tudunk választ adni a gyakorlat által, a mai élet által felvetett kérdésekre, amelyek elsősorban foglalkoztatják ifjúságunkat, és amelyek megválaszolása nagymértékben befolyásolja világnézetük alakulását.

Az emlélet és gyakorlat szorosabb összhangjának megteremtése az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatásban mindenekelőtt azt követeli meg, hogy fokozzuk oktatásunk időszerűségét. A Politikai Bizottság említett határozata kimondja: „A marxizmus—leninizmus oktatásának világnézeti nevelő hatása csak akkor érvényesülhet megfelelően, ha — elkerülve a múlt években gyakran erőltetett aktualizálást és vulgarizálást — a legnagyobb súlyt arra helyezik, hogy a legidőszerűbb kérdésekkel megfelelő módon átszőjék a tananyagokat." Tematikáinkban, programjainkban jelenleg még túl nagy a történelmi anyag aránya. Történeti szemlélet kialakítására természetesen szükség van. Enélkül nem lehet dialektikus gondolkodásra nevelni a hallgatókat, nem lehet elérni, hogy megszerezzék a társadalmi jelenségek önálló, dogmatizmustól mentes elemzésének készségét, hogy tudományos mélységgel megértsék a mai kor jelenségeit. A történelmet azonban nem önmagáért tanulmányozzuk. A történelem az „élet tanítómestere", arra szolgál, hogy segítse a mát és méginkább — a jövőt. A múlt történelméből tehát azokat az elvi kérdéseket és eseményeket kell tanítanunk, amelyek ma is nélkülözhetetlen tanulságokat nyújtanak számunkra. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a történelmi fejlődés során egyes kérdések megoldódtak és új kérdések kerültek helyettük napirendre, más kérdések pedig ma másként vetődnek fel, mint *tíz, vagy ötven* évvel ezelőtt. A történelem tanulságainak felhasználása tehát nem jelentheti azt, hogy történelmi analógiák segítségével, kész sémákban gondolkozhatunk és így világíthatjuk meg korunk alapvető problémáit. Mert az idő halad, és a korábban fontos elvi problémák szinte észrevétlenül elvesztik időszerűségüket. Gondoljunk csak a lenini „hármas jelszó" kérdésére: néhány évvel ezelőtt még oktatásunk tengelyébe kellett ezt állítanunk, amikor a munkásparaszt szövetséggel foglalkoztunk, ma azonban hamis séma lenne és súlyos hibákhoz vezetne, ha ezzel próbálnánk megmagyarázni

Digitized by Google

a munkás-paraszt szövetség jelenlegi tartalmát és feladatait. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének témájában is más kérdésekre kell helyezni a hangsúlyt most, a tömeges szervezés befejezése után, mint korábban hosszú éveken keresztül. Itt nemcsak arról van szó, hogy időről időre rostáljuk meg a tananyagot, hogy több hely maradjon az új és a legidőszerűbb kérdések oktatása számára, hanem elsősorban arról, hogy az új kérdéseket csak a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásával lehet megközelíteni, nem pedig mechanikus történelmi analógiák és sémák alapján.

A filozófia oktatásában még mindig problematikus a filozófiatörténet aránya (bár a korábbihoz képest csökkent). A politikai gazdaságtanban az imperializmus előtti kapitalizmus tanításának bizonyos további csökkentésével kell számolnunk, hogy az imperializmus mai kérdéseit és a szocializmus politikai gazdaságtanát részletesebben taníthassuk. Különösen a harmadik alkotórész, a tudományos szocializmus oktatásában fontos a mai kérdések központba állítása. Bár e tárgy oktatása még csupán másfél éve folyik, máris megállapítható, hogy magasabb színvonalú és eredményesebb, mint annak idején az egyetemi párttörténet-oktatás volt. Itt okoz azonban legtöbb gondot a történeti anyag helyes arányának és kezelési módjának kialakítása. Jelenleg még folynak (hazai és nemzetközi szinten is) viták e tárgy struktúrájáról. A vitának az a lényege, hogy a tudományos szocializmus kérdéseit (mint a proletariátus osztályharca, a pártról szóló tanítás, a szocialista forradalom elmélete és taktikája, a proletárdiktatúra stb.) a nemzetközi munkásmozgalom története keretében, kronológiailag helyesebb-e tárgyalni, vagy pedig az egyes témák logikailag felépített sorrendjében. Nálunk — a csehszlovákiai, a romániai és a német egyetemek gyakorlatától eltérően — az előbbi módszer szerint folyik az oktatás. Bevezetése idején több körülmény indokolta ezt a módszert: a hallgatók munkásmozgalom-történeti előképzettségének hiányossága, s az a meggondolás, hogy így jobban lehet szemléltetni az elméletnek a gyakorlattal kölcsönhatásban történő fejlődését, jobban lehet érvényesíteni a munkásosztály és a párt küzdelmeinek történelméből adódó politikai és érzelmi nevelőhatásokat. A múlt tanévben meg is mutatkoztak ezek az előnyök — különösen a legképzettebb, a leggyakorlottabb oktatók munkájának eredményeképpen —, de jelentkeztek a kronológiai módszer bizonyos hátrányai is. Ez a módszer ugyanis túl sok történeti anyag elsajátítását igényli, s meglehetősen nehézzé teszi az egyes elvi kérdéseknek a mai problémák köré csoportosított összefoglaló ismertetését. A rendelkezésünkre álló tapasztalatok ma még nem elegendőek a kérdés eldöntéséhez, de rövid időn

Digitized by Google

belül ki kell alakítani a tudományos szocializmus, vagy — ahogy az SZKP új programja nevezi — a marxizmus—leninizmus *társadalompolitikai nézetei* oktatási módszerének egységes koncepcióját.

Nem eléggé mai, nem eléggé élő az ellenséges ideológiák bírálata sem egyetemeinken: e munkánk túlságosan hátratekintő, túl sokat foglalkozunk a *tegnap* nézeteinek kritikájával. Pedig az ellenséges ideológiák mai formáinak leleplezése a fontos, s nem szabad megelégednünk azzal, hogy ezeknek a történeti forrásait elemezzük, előzményeiket vizsgálgatjuk. Lenin a „Materializmus és empiriokriticizmus" c. művében klasszikus, máig is érvényes bírálatát adta a századforduló éveiben jelentkező „fizikai idealizmus"-nak. Természetes, hogy ezt a lenini bírálatot ma is fel kell használnunk az ideológiai harcban, s a többi között az oktatásban is. Nem lehet azonban a bírálatban a „fizikai idealizmus" akkori jelentkezési formáira szorítkozni, hiszen ha a fizikai idealizmus lényege nem is, de jelentkezési formája megváltozott. A mai fizikai idealizmus a fizika fejlődésének újabb, Lenin idejében nem ismert problémáiba kapaszkodik, s bírálata sem lehet hatásos akkor, ha nem nézünk úgy szembe ezekkel a problémákkal, ahogyan Lenin tette ezt a századforduló éveiben. Nem elegendő az sem, hogy a pozitivizmust Comte és Spencer, vagy akár a machisták megfogalmazásában bíráljuk — arra kell törekednünk, hogy a pozitivizmus mai formáit leplezzük le úgy, ahogy a pozitivizmus a tudomány legújabb eredményein élősködik. A revizionizmus kritikája során nem Bernsteinre és Kautskyra, hanem a jelenkori revizionistákra kell a főtüzet irányítanunk. Elsősorban azt kell lelepleznünk, hogy a mai polgári ideológusok és revizionista szekértolóik hogyan hamisítják meg korunk jellegét, a ma végbemenő társadalmi folyamatok természetét. Az osztályok és az osztályharc marxista—leninista elméletének tárgyalásánál például ma viszonylag terjedelmesen cáfoljuk a Marx, Engels és Lenin korában jelentkezett antimarxista nézeteket (pl. Dühring erőszakelméletét), de nem bíráljuk eléggé a mai polgári szociológiának a társadalmi „stratifikációról" stb. szóló tanításait.

A polgári ideológia bírálatában az egyetemi marxizmus—leninizmus oktatásnak figyelembe kell vennie, hogy milyen polgári és kispolgári nézetek zavarják az egyetemi ifjúság világnézeti fejlődését és a harcot természetesen elsősorban ezek ellen kell folytatni. Legjellegzetesebb közöttük a vallásosság és a nacionalizmus maradványai, az anyagiasság, továbbá a burzsoá dekadencia nyugatról érkező, viszonylag szűk körben érvényesülő hatása, amely főként pesszimizmusban, cinizmusban, a hivatástudat, a felelősségérzet hiányában nyilvánul meg.

Digitized by Google

E nézetek hatását akkor tudjuk valóban megszüntetni, ha következetes elvi bírálatuk mellett egyúttal *pozitív eszményeket* állítunk velük szembe az ifjúság elé. Ez a legfontosabb, ezzel érjük el a legerősebb meggyőző hatást. A vallásos gondolkodás maradványait akkor tudjuk végérvényesen felszámolni, ha a vallás tudománytalanságának, elavultságának feltárása mellett tudományos világképet adunk. A nacionalizmus kritikája akkor igazán hatékony, ha összekapcsolódik a szocialista hazafiság és a szocialista nemzetköziség eszméinek meggyőző kifejtésével. A burzsoá dekadencia befolyása ellen is pozitív eszményekkel küzdhetünk a legeredményesebben. Hiszen a dekadencia — a hanyatló, felbomló társadalmak jellegzetes terméke — éppen a pozitív eszmények teljes hiányának a kifejeződése.

A kommunizmus igazságainak kifejtése a legdöntőbb érv, a legélesebb fegyver a burzsoá ideológia maradványai elleni harcban. Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott program megrajzolja a holnap társadalmát, a kommunizmust. A kongresszus munkája szinte látható közelségbe hozta az emberiség nagyszerű célját. Ez a nagyszerű fegyver megsokszorozza erőinket a burzsoá ideológia ellen vívott harcban, hiszen lehetővé teszi, hogy a kapitalizmus apologétáival szemben megrajzoljuk a jövő konkrét képét, amelynek reménysége milliókat és milliókat ragadott magával. A kommunistákról ellenségeik sokáig azt állították, hogy csak rombolásra képesek. A szocialista világrendszer grandiózus arányú kibontakozása csattanós választ adott erre a rágalomra: megmutatta, hogy a kommunizmus legfontosabb vonása éppen alkotó jellege, az, hogy felszabadítja az emberi társadalom összes alkotó erőit. Ezt az alkotó jelleget akkor tudjuk megfelelően érzékeltetni, ha a fejlődés pozitív perspektíváinak bemutatását állítjuk oktató és nevelő munkánk középpontjába.

Fel kell tárnunk az új, szocialista társadalom építőinek világát, az új, szocialista ember életének értelmét, célját. Nem elegendő, ha egyszerűen a burzsoá erkölcs jellegzetes vonásait bíráljuk, ha arról beszélünk, hogy erkölcsileg mennyire elítélendő, megvetendő a cinizmus, a képmutatás, a közönyösség, az individualizmus, az anyagiasság. A burzsoá erkölcs elleni fellépés csak akkor lehet eredményes, ha a hallgatók előtt meggyőzően kifejtjük a kommunista erkölcs normáit. Ehhez nagy segítséget ad az SZKP új programja, amely megfogalmazza a kommunizmus építőinek erkölcsi kódexét, amely az egész dolgozó emberiség érdekeit és eszményeit fejezi ki, és amely a mi ifjúságunk erkölcsi nevelésében is vezérfonalul szolgál. A kommunista erkölcs e tudatosan vállalt nagyszerű követelményeit bátran szembeszegez-

Digitized by Google

hetjük a valláserkölcs képmutató követelményeivel, a kapitalista erkölcs embertelenségével.

Az elmélet és a gyakorlat szoros egységének biztosításához elengedhetetlen, hogy az oktatómunkában mindenkor tekintettel legyünk az adott politikai helyzet követelményeire, s fokozott gondot fordítsunk azokra a kérdésekre, amelyek egy-egy időszakban a legfontosabbak. Jelenleg ilyen szerepet töltenek be a nemzetközi helyzet kérdései. Az egyetemi ifjúság amúgy is igen élénken érdeklődik a nemzetközi problémák iránt, de napjainkban, amikor a békéért folyó harc nehéz, bonyolult szakaszához érkeztünk, különösen foglalkoztatja a hallgatókat a világesemények alakulása. A marxizmus—leninizmus tanszékeknek számolniuk kell ezzel a megnövekedett érdeklődéssel. Szükséges, hogy rendszeresen tájékoztassák az ifjúságot, segítséget adjanak ahhoz, hogy a hallgatók megértsék az események rugóit, tisztában legyenek a jelenlegi helyzetből adódó feladatokkal, és erőnkben, ügyünk igazságában, legyőzhetetlenségében bízva, nyugodtan végezzék munkájukat.

Az elmélet és a gyakorlat egységének döntő feltétele, hogy az oktatás szoros kapcsolatban legyen a hazánkban folyó szocialista építőmunka időszerű feladataival, pártunk politikájának, második ötéves tervünk célkitűzéseinek megvilágításával. Az egyetemi reform megvalósításával jelentékenyen meg fog növekedni a hallgatók gyakorlati képzésére fordítandó idő. Igen fontos, hogy a marxizmus—leninizmus tanszékek oktatói bőséges gyakorlati ismeretekkel rendelkezzenek, közvetlenül ismerjék üzemeink, termelőszövetkezeteink életét, dolgozó népünk munkáját, mindennapos problémáit, hangulatát, mert csak így tudják igazán életközelségbe hozni, egyszerűen és érthetően megmagyarázni a szocializmus építésével összefüggő elméleti kérdéseket, s elkerülni az elvontság, a sematikusság veszélyét. Ezért évente 25—30 marxizmus-oktató (elsősorban olyanok, akiknek e téren kevés a tapasztalatuk), kb. féléves időtartamra nagyüzembe kerül, s itt részt vesz az üzemi pártszervezet munkájában. Ez a gyakorlat — mint már bebizonyosodott — rendkívül jó eredményeket hoz: előmozdítja az oktatók egyéni fejlődését, tevékenységük minden területét, oktató-nevelő és tudományos munkájukat egyaránt. Oktatóink többsége megérti a nagyüzemi gyakorlat jelentőségét, s örömmel vállalja a féléves kiküldetést. Az üzemi pártszervezetek is elismerően nyilatkoznak a marxizmus-oktatók lelkes pártmunkájáról. Így elérjük, hogy rövid időn belül az egyetemi és főiskolai oktatók nagy része megszerzi a nélkülözhetetlen gyakorlati és politikai tapasztalatokat, s ez újabb fontos feltételét teremti meg annak, hogy oktatómunkánk szoros kapcsolatban legyen az eleven élettel.

Digitized by Google

Az elmélet és a gyakorlat egységének biztosításához nem elegendő a marxizmus elméletének a társadalmi és politikai gyakorlattal való összekapcsolása. Tudatosan törekednünk kell arra is, hogy a *marxizmus—leninizmus oktatás figyelembe vegye az egyetemek, illetve karok jellegét, az oktatott szaktudományok speciális igényeit.* A kommunista szakember-képzés bonyolult feladat. A „kommunista szakember-képzés" fogalmát fel kell bontanunk, s abban a konkrét értelemben kell megoldanunk, hogy kommunista mérnököket, kommunista orvosokat, kommunista pedagógusokat stb. képezzünk. A képzést a társadalom szükségleteihez kell szabni, figyelembe véve azokat a követelményeket, amelyek a szakemberekkel szemben az adott területen jelentkeznek.

Azért is fontos, hogy a marxizmus—leninizmus oktatás során figyelembe vegyük a szaktudományok sajátosságait, mert így a hallgató — akit természetesen leginkább választott szakmájának, jövendő hivatásának kérdései izgatnak — nagyobb érdeklődést tanusít a marxizmus iránt, jobban megérti tanulmányozásának szükségességét, és ez is elősegíti a marxizmus-oktatás világnézeti nevelő hatását.

A marxizmus—leninizmus mindhárom alkotórészének oktatása során figyelembe kell venni az egyetemek, illetve karok jellegét, elkerülve természetesen azokat a túlzásokat, amelyek a marxizmus-oktatás alapvető feladatának megvalósítását veszélyeztetik. Másként kell oktatni a tudományos szocializmust például az orvostudományi egyetemen, mint a jogi karon, ahol olyan szaktárgyakat is tanulnak, amelyek a tudományos szocializmussal némileg összefüggenek. A politikai gazdaságtan műszaki egyetemi oktatásának például sajátos feladatai vannak a mérnökhallgatók közgazdasági szemléletének kialakításában. A legnagyobb lehetőségeket az egyetem jellegének figyelembevételére a filozófia-oktatás nyújtja, mert a filozófia — a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényeit kutatva — valamennyi tudomány számára általános módszert és ismeretelméleti alapot ad, fejlődése a legközvetlenebb kapcsolatban van minden tudomány fejlődésével, épít a szaktudományok eredményeire, általánosítja azok tapasztalatait.

Az egyetemek és főiskolák speciális jellegéből fakadó igények kielégítése a marxizmus—leninizmus oktatásban természetesen nehéz és bonyolult feladat, melyet a marxista tanszékek csak meghatározott feltételek között tudnak megoldani. Az első feltétel az, hogy a marxizmus-oktatók szerezzenek bizonyos ismereteket az adott intézmény jellegét meghatározó szaktárgyakban. Ilyen tárgy a bölcsészettudományi karon a történelem és az irodalomtörténet, a műszaki egyetemen a fizika és a kémia, az agrártudományi egye-

Digitized by Google

temen és az orvostudományi egyetemen a biológia és a fiziológia, a művészeti főiskolákon a művészettörténet és az esztétika. Előnyös, ha a marxizmus—leninizmus oktatóinak képesítésük van e szaktárgyak valamelyikéből, s ma már szép számmal vannak is ilyen oktatók. A Budapesti Műszaki Egyetemen van mérnöki, valamint matematika-fizika képesítésű filozófia-oktató, a debreceni Mezőgazdasági Akadémián tanít agronómus képesítésű politikai gazdaságtan oktató, van orvos, több jogász, s még több történész az oktatók között. A budapesti jogi kar filozófiai szakcsoportjában különösen kedvező a helyzet: a filozófia-oktatók valamennyien rendelkeznek jogászi végzettséggel.

A második diploma megszerzését természetesen nem lehet követelménnyé tenni. A marxizmus—leninizmus tanszékek oktatóinak mindenekelőtt az általuk oktatott tárgyban kell minél magasabb tudományos szintet elérniük, továbbá a marxizmus másik két alkotó részében kell képzettségüket elmélyíteniük. Arra is tekintettel kell lenni, hogy nagy egyetemeinken egy-egy karon több szak oktatása is folyik, s lehetetlen eldönteni, melyik szak területén kellene képesítéssel rendelkeznie a marxizmus oktatójának. Nem lenne helyes, ha oktatóink az enciklopédikusság ma már divatjamúlt tógáját igyekeznének magukra ölteni. Amikor az adott egyetem jellegének megfelelő szakismeretek megszerzésének szükségességéről beszélünk, csupán azt az általános követelményt támaszthatjuk, hogy a marxizmus oktatói értsék meg a működésük színhelyén oktatott legfontosabb szaktárgyak alapismereteit, tudjanak arról, hogy milyen főbb problémák foglalkoztatják az adott tudomány szakembereit, legyenek tájékozottak a terület kultúrpolitikai, tudománypolitikai kérdéseiben. E követelmény megvalósításához is évekre van még szükség, s csak akkor tudjuk a kívánt eredményt elérni, ha egy-egy oktató hosszú időn keresztül ugyanazon a karon végezheti munkáját.

Az intézmény jellege a tantervekre is rányomja bélyegét, részben ez szabja meg a marxizmus egyes alkotórészei oktatásának arányát. A mérnökképzés, a jogászképzés, az agráregyetemi oktatás területén például a marxizmus három alkotó része közül a politikai gazdaságtant oktatják a legrészletesebben; a természettudományi karokon, az orvosképzésben, a művészeti főiskolákon és a pedagógusképzésben a filozófiát. E tárgyak nagyobb óraszámát akkor használjuk fel a legcélravezetőbben, ha az alapkérdések megtanítása után a felsőbb évfolyamokon speciális kollégiumokat és speciális szemináriumokat indítunk az egyetem, illetve a kar szakjellegével összefüggő kérdések mélyebb tanulmányozására. Különösen nagy jelentőségűek a természettudományok filozófiai problémáival foglalkozó speciális kollégiumok. Fontos te-

Digitized by Google

hát, hogy a filozófia-oktatók számára lehetőséget teremtsünk a természettudományos ismeretek megszerzésére. Ezért az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán a közeli jövőben hároméves kiegészítő tanfolyamok indulnak matematikából, fizikából és biológiából.

A tanterven túl a tematikában és a programokban is figyelembe kell venni az egyetem jellegéből adódó igényeket. Erre már tettünk bizonyos lépéseket. Némileg eltérnek egymástól például a humán egyetemek és a természettudományi karok számára készült tematikák. Az egyetemek marxizmus—leninizmus tanszékei — a kötelező arányok figyelembevétele mellett — igyekeznek összhangba hozni a programokat az illető szak szükségleteivel. Így például a műszaki egyetemeken és a természettudományi karokon részletesebben foglalkoznak a filozófusok az anyag, a mozgás, a tér, az idő problémáival, mint másutt. Az orvostudományi egyetemeken az anyag és tudat viszonyának tisztázására fordítanak több időt, a művészeti főiskolákon a társadalmi tudatformákat tárgyalják részletesebben. Van bizonyos szakosítás a jegyzetekben is: a kapitalizmus politikai gazdaságtanáról például külön jegyzet készült a humán és külön a műszaki egyetemek számára; ez utóbbi intézményekben filozófiából is külön jegyzetet használnak. Ez a munka azonban még csak a kezdet kezdetén tart.

Az elmélet és gyakorlat szoros egységének elve szabja meg a marxizmus—leninizmus tanszékek *tudományos munkájának* irányát is. A tudományos tervekben első helyre az időszerű társadalmi kérdéseket, s mindenekelőtt gazdasági, politikai és kulturális életünk legfontosabb problémáit kell állítani. Főként a politikai gazdaságtan oktatói végeznek hasznos munkát e téren: cikkeik, tanulmányaik túlnyomó része a szocialista gazdaság kérdéseivel foglalkozik. Fontos hely illetné meg a napjaink nemzetközi kommunista és munkásmozgalmának kérdéseivel, a szocialista világrendszer egységével, országainak együttműködésével, a jelenkori revizionizmus nézeteinek bírálatával, az imperializmus ellentmondásainak és a gyarmati rendszer szétesésének jelenségeivel foglalkozó tanulmányokat is; de, sajnos, ilyen tárgyú munkák igen gyéren szerepelnek tanszékeink tudományos terveiben. A tudományos témák másik fő csoportja az egyetemen oktatott szaktárgyak világnézeti problémáihoz kapcsolódik. Különösen az úgynevezett „határproblémák" feldolgozására kell törekednünk, mert ezek fontosságuk ellenére is gyakran igen elhanyagolt kérdések. Kimunkálásuk mindkét tudományágnak nagy hasznára van, mindkét tárgy fejlődését, oktatását elősegíti. E területen a filozófusok érték el a legtöbb eredményt; jelentősek például a Budapesti Műszaki Egyetem marxizmus—leninizmus tanszékén, az ELTE

Digitized by Google

dialektikus-materializmus és logika-tanszékén készült, a modern fizika filozófiai problémáiról szóló munkák.

A tudományos munka nem öncél. Szoros kapcsolatban kell állnia az oktató- és nevelőmunkával, eredményeivel azt kell szolgálnia. Ez egyáltalán nem csökkenti a tudományos munka jelentőségét. Igaz ugyan, hogy az oktatók munkájában az oktató- és nevelőmunka színvonala a döntő, de az is igaz, hogy tudományos kutatómunka végzése nélkül nem lehet egy bizonyos ponton túl fejleszteni az oktató- és nevelőmunkát. A marxizmus—leninizmus oktatása csak akkor lehet igazán meggyőző hatású, ha magas tudományos szintet ér el, ha tudományos érvekre, komoly tudományos apparátusra támaszkodik. Ezért tanszékeink nem lehetnek közömbösek oktatóik tudományos fejlődését illetően.

A tudományos munka fellendítésére célszerű kialakítani a különböző tanszékek *tudományos profilját*. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a még kevéssé tapasztalt oktatók is bekapcsolódjanak a tudományos munkába, s kijárják a tudományos kutatómunka egész iskoláját, az anyaggyűjtés módszerének elsajátításától kezdve. Tervszerű munkával, rokontárgyú egyéni és kollektív témák kidolgozásával néhány éven belül elérhetjük, hogy kifejlődjenek az adott terület specialistái, hogy a tanszékek tudományos bázisokká váljanak, s magas színvonalú oktató- és nevelőmunkájuk mellett a szocializmus építését szolgáló tudományos feladatok megoldásában is komoly szerepet töltsenek be. A marxizmus—leninizmus oktatás világnézeti nevelő hatása növelésének érdekében módszertani feladatokat is meg kell oldanunk. Jelenleg még az egész felsőoktatás módszertana meglehetősen kidolgozatlan, s ezen belül a marxizmus-oktatásé is. Ennek a fiatal tudománynak azonban még nagyobb szüksége van didaktikai kutatómunkára, mint például a matematika-oktatásnak, amely sok évszázados múltja alatt természetesen jóval több didaktikai tapasztalatot gyűjtött össze. A jövőben tanszékeinknek módszeresen, tervszerűen kell foglalkozniok didaktikai kérdésekkel. Fel kell tárni a tárgy természetéből, a hallgatók társadalmi helyzetéből és életkori sajátosságaiból adódó pedagógiai problémákat, az oktató- és nevelőmunka legcélravezetőbb módszereit. Mind a felsőoktatásban általában, mind a marxizmus—leninizmus egyetemi és főiskolai oktatásában az előadások állnak az oktatómunka középpontjában. Jórészt az előadások színvonalától függ a tantárgy megkedveltetése, az egész oktatómunka eredményessége. Sokkal élőbbé, színesebbé, érdekesebbé kell tennünk előadásainkat, felhasználva az irodalom és a művészet segítségét, a szemléltető eszközök adta sokféle lehetőséget. Főként a hallgatók értelmére kell hatnunk érveink tudományos erejével, fejtegetéseink logikájával, de nem

Digitized by Google

szabad mellőznünk az érzelmi tényezőt sem: nincs világnézeti nevelés érzelmek felkeltése nélkül! A marxizmus—leninizmus előadója nem akármilyen témáról beszél. Semmi sem lehet távolabb a marxizmus—leninizmus szellemétől, mint száraz, lélektelen, elvont okfejtés. Oktatóink legyenek lelkes propagandistái és agitátorai a kommunizmus ügyének, áradjon belőlük a belső meggyőződés tüze — csak így érhetik el, hogy amit mondanak, az hallgatóiknak is meggyőződésévé váljék.

Nem kevésbé fontos feladat a szemináriumi módszerek fejlesztése. A szemináriumi munka a marxizmus-oktatásban különleges szerepet tölt be. A szemináriumok jelentik azt a fórumot, ahol viták során közvetlenül tisztázni lehet a hallgatók világnézeti-politikai problémáit. Ezek a viták, amelyeken a hallgató maga is aktív tényező, gyakran maradandóbb eredményre vezetnek a hallgató tudatának formálásában, mint az előadások. Ezért a tanszékeken sorra kerülő módszertani és pedagógiai kutatómunka egyik fő teendője a hatékony szemináriumi módszerek kidolgozása lesz.

•

Mint az elmondottakból kitűnik, a marxizmus—leninizmus tanszékek előtt nagy munka áll. E munka elvégzéséhez azonban jelentős segítségre is támaszkodhatnak tanszékeink: a párt- és KISZ-szervezetnek, a felsőoktatási intézmények vezetőségeinek, továbbá a szaktanszékeknek a támogatása eddig is jelentős mértékben hozzájárult az egyetemi marxizmus—leninizmus oktatás eredményeihez. A marxizmus—leninizmus eredményes oktatásának nélkülözhetetlen feltétele, hogy oktatóink különösen közel kerüljenek az ifjúsághoz, ismerjék hallgatóik gondjait, vágyait, reményeit, s közvetlen emberi kapcsolatot építsenek ki velük. Az egyetemi hallgatók többsége ma bizalommal tekint a marxizmus—leninizmus oktatóira. Ez a bizalom az egyik legfőbb biztosítéka munkánk sikerének. Minden egyetemen, minden évfolyamon kialakult már a hallgatók körében azoknak a fiatal fiúknak és lányoknak a lelkes csoportja, akik nemcsak elfogadják a marxizmus igazságait, hanem terjesztik, népszerűsítik is ezeket. E fiatalok számának növekedése, aktivitásuk fokozódása jelzi az egyetemi és főiskolai marxizmus—leninizmus oktatás hatásának állandó szélesedését és erősödését.

Digitized by Google

Nyilatkozat

Friss István elvtársnak a Társadalmi Szemle novemberi számában „A második ötéves terv néhány fontosabb kérdéséről" címen cikke jelent meg. A cikk hibás megállapításokat tartalmaz, amelyek Friss elvtárs egyéni álláspontját fejezik ki. A szerkesztőség hibát követett el, amikor a cikket előzetes megtárgyalás, illetve megjegyzés nélkül közölte.

A cikkben félreértésekre alkalmas összehasonlítások és elemzések szerepelnek. Többek között az első és a második ötéves terv beruházási adatainak összehasonlításakor nem mutat rá az első ötéves terv idején érvényesült gazdaságpolitikai torzulásokra, így helytelen megvilágításba kerülnek a második ötéves terv előirányzatai. Az összehasonlításból levonható végkövetkeztetés helyett ezt írja: „Ezeket az öszehasonlításokat természetesen nem abból a szándékból közöljük, hogy belőlük arra következtessünk: helyesen, vagy helytelenül van-e megállapítva a beruházások összege; ilyen ítéletre csak a terv számítási anyagának beható elemzése adna lehetőséget." Tehát ugyanakkor, amikor megfelelő elemzés és kritikai megjegyzések nélkül idézi az első ötéves terv adatait, nem foglal állást a második ötéves terv beruházási előirányzatainak helyességét illetően.

A szerkesztőség ezen nyilatkozatát azért teszi, mert Friss elvtárs cikkének idézett téves megállapításai a terv fő arányait érintik és etekintetben zavart kelthetnének az olvasókban.

A SZERKESZTŐSÉG

Digitized by Google

FRISS ISTVÁN ELVTÁRS ÁLLÁSFOGLALÁSA A SZERKESZTŐSÉG NYILATKOZATÁHOZ

Szerzőket nem ritkán ér az a balszerencse, hogy mást, vagy mást is mondanak, mint amit mondani akartak. A Társadalmi Szemle szerkesztőségének nyilatkozata meggyőz arról, hogy én is így jártam „A második ötéves terv néhány fontosabb kérdéséről" című cikkemmel. Amit a Nyilatkozat cikkemnek a beruházásokkal foglalkozó részéről ír, teljesen igaz. Jogosan éri bírálat a cikkemből idézett mondatot is. Mit akartam mondani? Körülbelül a következőt: Ezen a helyen nincs mód a terv számítási anyagának beható elemzésére, de valójában ilyen elemzés támasztja alá beruházási előirányzatunk helyességét. Ezt akartam az idézett mondattal kifejezni. Nem sikerült. Sajnos, vannak cikkemnek más hasonló fogyatékosságai is.

Második ötéves tervünket, azt hiszem, joggal érzem a magaménak is, s ezzel már azt is megmondtam, hogy a tervet jónak tartom. Első ötéves tervünk súlyos hibáiról és hiányosságairól sokszor nyilatkoztam már a nyilvánosság előtt írásban is, szóban is. Mindez nem menti cikkem hiányosságait, hiszen az olvasó nem tudhatja, mit gondol a szerző azokról a kérdésekről, amelyekkel írásában nem foglalkozik. De a szerző fejében egymás mellett van meg a leírt és a le nem írt gondolat, és néha nem eléggé különbözteti meg őket, különösen nem az írás hevében, vagy közvetlenül azután.

Friss István

Digitized by Google

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

Politikai, gazdasági és földrajzi tájékoztatás Nyugat-Berlinről*

Írta ALFRED ZIMM

FÖLDRAJZI HELYZET ÉS POLITIKA

Nyugat-Berlin általában 190—350 km távolságban van Nyugat-Németországnak a Német Demokratikus Köztársasággal való határától. Északon, nyugaton és délen mintegy 111 km hosszú vonalon a Német Demokratikus Köztársasággal határos, keleten pedig 43 kilométernyin a demokratikus Berlinnel, amely 121 km hosszú sávon áll kapcsolatban a Német Demokratikus Köztársaság szomszédos kerületeivel. Az a tény, hogy Nyugat-Berlin be van ágyazva a Német Demokratikus Köztársaság területébe, egyben meghatározza tulajdonképpeni területi hovátartozását is, hiszen Berlinnek négy szektorra való felosztásával az angol, a francia, az amerikai és a szovjet megszállás alá került terület mellett nem keletkezett még holmi ötödik megszállási övezet is. „A négy nagyhatalom egyezménye egyértelműen megkülönböztette a *legfelsőbb hatalmat*, amely elvileg a négy nagyhatalom megszálló csapatainak főparancsnokait illette meg, mindegyiket a maga övezetében, és amelyet a Németország egészét érintő összes ügyekben a négy főparancsnok közösen gyakorolt, a szovjet megszállási övezet területéhez tartozó berlini térség *közigazgatásától* ... A németországi szovjet megszálló csapatok főparancsnokának az akkori szovjet megszállási övezet (s ehhez tartozott a berlini térség is) fölötti legfelső hatalmán mit sem változtatott az, hogy a három nagyhatalmat bevonták Berlin megszállásába és igazgatásába."[1]

E tényállásnak megfelelően jogi szempontból Nagy-Berlin területe ma is a Német Demokratikus Köztársaság területéhez tartozik.

A közös igazgatásra vonatkozólag a szövetségesek között létrejött megállapodások ellenére a nyugati hatalmak a kapott övezeti alapot arra használták fel, hogy fokozatosan kettészakítsák a várost, s ebben Berlin haladásellenes erőire támaszkodtak. Uralkodó osztályaik érdekeinek megfelelően el voltak szánva arra, hogy Berlinből szembeszegüljenek a későbbi Német Demokratikus Köztársaságban végbemenő

* *Az Einheit 1961. szeptemberi számában közölt cikk rövidítése.*

[1] A Német Demokratikus Köztársaság kormányának 1959. január 7-i válaszjegyzéke a Szovjetunió kormányához Nyugat-Berlin kérdésében. „Neues Deutschland", 1959, január 8. (Az én kiemelésem. — *A. Z.*)

Digitized by Google

társadalmi haladással. 1948 júniusában a négy megszálló hatalom megállapodása ellenére Nyugat-Berlinben bevezették a nyugatnémet különvalutát és még ugyanabban az évben Nagy-Berlin városi tanácsából kiváltak azok a városatyák, akik ellenezték a potsdami egyezmény végrehajtását, s valamivel később megalakították a schönebergi szakadár szenátust. Berlin így két valutaterületre való szakadása után közigazgatásilag is kettészakadt, s a mesterséges és jogellenes, egységbontó határ mentén, amely egykor egységes szerkezeti elemeket durván szétválaszt, két világ metszéspontjává válik. Míg a város keleti része a német történelem első munkás-paraszt államába beágyazva, a szocializmus fényes útján indul el, a város nyugati részében, a berlini lakosság óriási többségének érdekei ellenére, ujjáélesztik, minden eszközzel támogatják és a legvisszataszítóbb formájában konzerválják az imperializmust. Nyugat-Berlinnek azt az elöljáróban jellemzett földrajzi helyzetét, amelyet a Német Demokratikus Köztársaság kellős közepén elfoglal, a nyugati hatalmak és nyugatnémet szövetségeseik egyre nagyobb arányokban politikai üggyé teszik. Nyugat-Berlin exponált földrajzi helyzeténél fogva politikai funkciókra tett szert, amelyek a béke és a szocialista tábor ellen működő provokációs és rendzavarás központtá tették.

A legfontosabbat e funkciók közül Conant, az Egyesült Államok nyugat-németországi főbiztosa vázolta, amikor Nyugat-Berlint „dárdahegynek" nevezte, amely „egész Kelet-Németország szívéig hatol". Még világosabban fejezte ki magát Stassen, az Egyesült Államok egykori elnökjelöltje, aki egy alkalommal Nyugat-Berlint úgy jellemezte, mint a Nyugat legfontosabb fellegvárát a kommunista befolyási övezet kellős közepén. S nyugati publikációkban különösen gyakoriak az ilyen elnevezések: „NATO-hídfőállás", „főellenállási vonal", „frontváros". Ezekkel a jelölésekkel, amelyek jellemző módon mind a katonai szókincsből valók, olyan funkciókat írnak körül, amelyek alapján világosan felismerhető, hogy az Egyesült Államok és a nyugatnémet imperialista erők Nyugat-Berlint, helyzeténél fogva, nemzeti és nemzetközi méretekben a nyugtalanság tűzfészkévé tették. Milyen megállapítás hangsúlyozhatná ezt nyomatékosabban, mint Ernst Reuternek, a nyugat-berlini igazgatás egykori vezetőjének interjúja, amelyet 1953 márciusában a „Newsweek" című amerikai folyóiratnak adott, s amelyben (Nyugat-) Berlint a legolcsóbb atombombaként jellemzi.

Nyugat-Berlin második politikai funkciója az volt, hogy „a nyugati világ kirakata legyen a vasfüggöny mögött". Ez azt jelenti, hogy Nyugat-Berlinnek olyan homlokzatot kell kapnia, amely — amennyire csak lehet — fényben és csillogásba burkolja az első funkció hatását és az NDK polgárainak a jólét csalóka látszatával vonzóvá teszi a nyugatnémet imperializmust.

Az eddig ismertetett adottságok — frontváros és vonzó homlokzat — alkotják, illetve alkották Nyugat-Berlin két alapvető telephelymeghatározó tényezőjét. Ezeket az adottságokat főképpen a következő tények juttatják kifejezésre:

1. A Nyugat-Berlint frontvárossá alakító tények ama sorozata, amely azzal függ össze, hogy jogtalan, egyoldalú aktussal a várost

Digitized by Google

politikailag és gazdaságilag az imperialista nyugatnémet államhoz kötötték:

a) A Német Demokratikus Köztársaság szívében az imperialista befolyás központját hozták létre. (Több mint 80 kémszervezetet vontak itt össze, a várost a diverzió bázisává, a nyugtalanság tűzfészkévé tették stb.)

b) Kialakították a látszólagos jólét vonzó homlokzatát. (Luxusépületek, üzletpaloták stb.)

c) Megszűnnek a fővárosi funkciók és leépítik az egyéb nem helyi jellegű szolgáltatásokat, s egyidejűleg Nyugat-Németországban forszírozzák ezek kiépítését. (Ez különösen érzékeny veszteség, minthogy a háború előtti időkben — 1936-ban — Berlin eredménymérlegében a fővárosnak egész Németország számára teljesített szolgáltatásaiból eredő jövedelmek csaknem ugyanakkorák voltak, mint az ipar szállításai. A szolgáltatásokból eredő bevételek tették lehetővé, hogy Berlin passzív áruforgalmi mérlege ellenére 800 millió márka többletet mutasson fel és így 1936-ban kerek 500 millió márkát fizessen be a német adópénztárba.)

d) Nyugat-Berlint Nyugat-Németország gazdasági függvényévé degradálják.

e) A város rengeteget vesztett a területi munkamegosztást meghatározó legfontosabb funkciókból. (Régebben Berlin a német városok keretében egyedülálló módon koncentrált gazdasági potenciál volt, különösen az elektromos ipar, a ruhaipar, a nyomdaipar, a könnyű vegyipar, a hűtő- és irodagépgyártás stb. terén, s így egyik lényeges formáló tényezője volt Németország területi munkamegosztásának, most viszont Nyugat-Berlin jelentősége ebben a tekintetben erősen csökkent.)

f) A városban krónikus eladósodás és állandó nagyméretű kereskedelmi deficit mutatkozik. (A nyugat-berlini eredménymérleg deficitje 1952 és 1959 között mindig körülbelül 1,250 milliárd márka körül mozgott.)

g) Pénzügyi alapon mutatkozó mesterséges telephely-előnyök lépnek — hatásukban a monopolista üzemekre korlátozva — a korábbi idők természetes telephely-előnyei helyébe. (Nyugat-Berlin milliárdos támogatásokat kap a szövetségi költségvetésből, amerikai ERP-eszközökből[1] és adókedvezményekben, valamint más regionális előnyökben részesül.)

h) Különösen nagy arányokban teszik tönkre a kis és közepes gazdasági egzisztenciákat, s ugyanakkor valóságos „melegházi éghajlatot" teremtenek a monopóliumok számára. (1950-ben még az összes alkalmazottak 51,4 százaléka 50 alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztató üzemekben dolgozott, 1959-ben viszont ez a hányad már csak 17,3 százalék volt. Ezzel szemben a 200 és több alkalmazottat foglalkoztató kategória hányada ugyanezekben az években 34,9 százalékról 62,8 százalékra emelkedett.)

i) A nyugat-berlini ipart elárasztja a külföldi tőke, s e tekintetben

[1] ERP — European Recovery Program (Európai Újjáépítési Terv), vagyis a Marshall-terv. — *A szerkesztőség.*

Digitized by Google

különösen erősen érződik az amerikai befolyás. (Óvatos becslések szerint több mint 100 000 nyugat-berlini munkás és alkalmazott olyan vállalatnál dolgozik, amely kisebb-nagyobb mértékben külföldi tőke befolyása alatt áll.)

j) Nyugat-Berlint bevonják a nyugat-németországi militarizálásba. (Két tucatnyi nyugat-berlini üzemről bizonyosan tudjuk, hogy haditermelést folytatnak. Kerek 20 000 nyugat-berlini lakos teljesít jelenleg szolgálatot a nyugatnémet hadseregben.)

k) Minthogy Nyugat-Berlinben Nyugat-Németország többi városához viszonyítva alacsonyabbak a munkabérek, elvándorlás tapasztalható különösen a fiatal munkaerő és a szakmunkások körében. (1960-ban a nyugat-berlini munkabérek 17,2 százalékkal voltak alacsonyabbak a hamburgiaknál.)

l) Az elvándorlási veszteségek folytán romlott a lakosság kor szerinti összetétele. (1958 végén a 65 évesek és annál idősebbek kategóriájába Nyugat-Berlinben a lakosság 17 százaléka, Nyugat-Németországban 10 százaléka tartozott, a 21 évnél fiatalabbak kategóriájában ez a hányad ennek megfelelően 23, illetve 31 százalék volt.)

2. A Nyugat-Berlint frontvárossá alakító tények ama sorozata, amely azzal függ össze, hogy a várost jogtalan módszerekkel elszigetelték a Német Demokratikus Köztársaság területétől:

a) A várost kiragadták történelmileg kialakult környezetéből és mint piacot, távol eső területekhez kötötték. (Az áruforgalom összmennyiségéből 1926-ban Berlin összes beszerzéseinek mintegy 55 százaléka a mai Német Demokratikus Köztársaság területéről eredt, és csak körülbelül 20 százalékkal részesedett Nyugat-Németország; Nyugat-Berlin szállításaiból ugyanabban az évben a Német Demokratikus Köztársaság mai területe mintegy 65 százalékkal, Nyugat-Németország területe pedig körülbelül 22 százalékkal részesedett. Ezzel szemben a Német Demokratikus Köztársaság részesedése Nyugat-Berlin beszerzéseinek összmennyiségében 1959-ben mindössze 19,2 százalékra, a beszerzések értékét tekintve pedig 2,5 százalékra rúgott, Nyugat-Németországé viszont a mennyiséget tekintve 80,8 százalék, az értéket tekintve 97,5 százalék volt. Nyugat-Berlin szállításaiban a Német Demokratikus Köztársaság részesedése mennyiségileg 1,6 százalékra, értékben 1,3 százalékra csökkent, míg Nyugat-Németországé mennyiségben 98,4 százalékra, értékben 98,7 százalékra emelkedett.)

b) Ésszerűtlen mértékben megnövekedett a szállítások távolsága. (1924-ben a Berlinbe fuvarozott burgonya 71 százaléka 100 km-ig terjedő távolsági zónából eredt, a jelenlegi átlagos távolság viszont országúton és vasúton mintegy 500 km.)

c) Kereskedelmi zsákutca alakult ki. (Régebben a berlini térséget az jellemezte, hogy óriási közlekedési csomópont szerepét töltötte be minden irányba menő áruforgalommal, ma viszont Nyugat-Berlin, azáltal, hogy egyoldalúan Nyugat-Németországhoz kötötték és egyben áruforgalmát a legmesszebbmenően elzárták a Német Demokratikus Köztársaságtól, gyakorlatilag az áruforgalom számára közlekedési végponttá vált.)

d) Minthogy a Nyugat-Németországba visszamenő forgalomnál nem használják ki kellően a szállítási eszközök rakodóterét, megnöve-

Digitized by Google

kedtek a nem racionális üresjáratok. (Valamikor az egységes Nagy-Berlin részeként a mai Nyugat-Berlin térsége is — minthogy a bemenő szállítmányok nagyobbak voltak a kimenőknél — jelentős szerepet töltött be üres rakodótérnek a környékbeli területek számára való átengedésében. Ma a visszamenő útnál kihasználatlan rakodóterület — a ki- és bemenő szállítmányok aránya a Nyugat-Németországgal való forgalomban körülbelül 1 : 6 — többszáz kilométeren át üresen teszi meg az utat vissza Nyugat-Németországba.)

e) A szállítóeszközök tekintetében aránytalanul nagy az átcsoportosítás a gépkocsiszállítás javára. (Minthogy a gépkocsi-szállítás a tömegszállítás leggyorsabb közlekedési neme — s ennek a nagy távolságokra való tekintettel komoly jelentősége van —, s minthogy így elkerülhetők a vasúti forgalomnál fellépő álláspénzek, amelyeket az NDK birodalmi vasutai számára fizetni kellene, Nyugat-Berlinben mind az elszállításnál, mind a beszerzésnél a tehergépkocsi-szállításnak jut a fuvarok zöme. 1959-ben a Nyugat-Németországba irányuló szállításoknak több mint kétharmadát és a beszerzéseknek több mint 37 százalékát gépkocsin fuvarozták.)

f) Egyes árufajtáknál minőségi romlás mutatkozik a túlságosan nagy távolságról való szállítás folytán. (1927-ben a Berlinbe szállított tejnek csak 15 százaléka került oda 150 km-nél nagyobb távolságról, a jelenlegi átlagos szállítási távolság viszont 410 km.)

g) A végsőkig lecsökkentették a szocialista államokkal való kereskedelmet. (A háború előtti időkben a külkereskedelmi mérlegben főleg Lengyelország és Csehszlovákia Berlin legfontosabb kereskedelmi partnerei közé tartozott, ma viszont ezeknek az országoknak a részesedése — akárcsak a többi szocialista országé is — a minimumra csökkent. Nyugat-Berlin kivitele értékét tekintve 1959-ben Irán felé nagyobb volt, mint Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, a Szovjetunió, Románia és Bulgária felé együttvéve.)

h) A „társadalmi termék" aránytalanul nagy részét fordítják improduktív célokra. (Különösen jellemző példa erre az, hogy Nyugat-Berlin frontváros-helyzetéből és elszigetelődési pszichózisából kifolyólag aránytalanul nagy politikai-stratégiai készleteket halmoznak fel fogyasztási cikkekből, nyersanyagból és félkészárukból. A „társadalmi termék" növekedéséből az 1950 és 1958 közötti időben Nyugat-Németországban mintegy 27 százalékot használtak fel a raktárkészletek növelésére; Nyugat-Berlinben ellenben a készletezés ugyanazokban az években a „társadalmi termék" növekedésének 55 százalékát vette igénybe. A fentiek tekintetében tipikus az is, hogy mérhetetlenül megnövekedtek az abnormálisan felduzzasztott igazgatási apparátusra fordított beruházások. Az igazgatási apparátus beruházásainak hányada az összberuházásokban 1950 és 1958 között Nyugat-Berlinben kétszer olyan magas volt, mint Nyugat-Németországban, az egyéb improduktív ágaknál pedig még ennél is magasabb. S nem utolsó sorban megemlítendők még a megszállás költségei is, amelyek 1959-ben mintegy 200 millió márkára rúgtak.)

i) Az ipari telephely-területet a tulajdonképpeni városra korlátozzák. (Nincsenek ipari telephelyek a város külterületeiben és a várost kiegészítő területeken.)

Digitized by Google

j) A városi területre visznek be olyan iparágakat is, amelyek számára telephelyigényük miatt kedvezőbbek a városi külterületek. (Példa erre a papír- és kartonipar.)

k) Különböző telephely-ártalmak (füst, lárma stb.) adódtak területi tisztítási lehetőségek hiányában (csökkent az engedélyezett telephelynagyság társadalmi minimuma).

Valamennyi telephely-meghatározó elem együttvéve — s ezek szoros kölcsönhatásban állnak egymással — a világon egyedülálló telephely-visszásságot idéz elő.

Miután így szemügyre vettük az adottságokat, hadd vizsgáljuk meg közelebbről a frontvárosnak az iparra gyakorolt hatását.

A FRONTVÁROS ÉS AZ IPAR

Minthogy a frontváros-politika a maga beteges éghajlatával és a környezettől való maga-választotta elszigetelődéssel rendkívül negatív kihatással van a gazdasági életre, Nyugat-Berlin rendkívül bizonytalan, telephellyé változott. Ez a következő jelenségeket hozta magával:

a) Üzemrészlegeket (többnyire konszerneknél) és egész üzemeket (közepes vállalatoknál) Nyugat-Németországba telepítenek át.

b) Nyugat-Németországba telepítik át egyes nagyüzemek igazgatási és kutató részlegeiket.

c) Nyugat-Berlini cégek Nyugat-Németországban párhuzamos üzemeket rendeznek be.

d) Külföldi és nyugatnémet cégek felszámolják fiókjaikat.

e) Nagy cégek Nyugat-Németországba telepítik át eladási és beszerzési részlegeiket.

f) Nyugat-Berlinben korlátozott méretekben folyik a szétrombolt üzemek helyreállítása, holott Nyugat-Németországban ugyanakkor rohamos ütemben folyik az üzemek ujjáépítése és bővítése (leplezett hanyatlás).

„Túlságosan sok is már az", panaszkodik a „Telegraf", 1952. július 3-i számában, „amit az utóbbi években Nyugaton nagyüzemekben építettek, mégpedig közvetlenül vagy közvetve Berlin kárára. Egyes nagy cégek súlypontja, amely régebben egyértelműen Berlinben volt, most egyre nagyobb nyomatékkal a Nyugatra helyeződik át".

Ez a leépítési jelenség természetesen ellentétben áll Nyugat-Berlinnek azzal a politikai funkciójával, hogy a nyugati világ kirakata legyen. Hogy ellensúlyozzák azt, amit Nyugat-Berlin gazdasági jelentősége tekintetében vesztett, és biztosítsák frontváros- és kirakat-funkciójának érvényesülését, azoknak a történelmileg kialakult telephely-előnyöknek a helyébe, amelyek Nyugat-Berlinnek frontvárossá való alakulásával odavesztek, olyan új regionális telephely-előnyöket kellett állítaniuk, amelyek Nyugat-Berlint kedvező befektetési területként tüntették fel. Ily módon a pénzügyi támogatás alapján Nyugat-Berlin mesterséges telephely-klímát kapott.

Amikor mesterséges telephely-előnyöket alakítanak ki, ezt elvileg le kell szögeznünk, nem arról van szó, hogy Nyugat-Berlin gazda-

Digitized by Google

ságí térségét igazi gazdasági és ujjáépítési segítségben részesítik, hanem teljesen egyértelműen egy célfudatos politikai frontváros-akcióról, amint az az alábbi fejtegetésekből világosan ki is tűnik majd. Konrad Adenauer például 1952. október 24-én Mellies szociáldemokrata képviselőhöz intézett levelében a többi között ezt írja: „A szövetségi kormány mindig is azon a felfogáson volt, hogy azok a pénzügyi terhek, amelyeket a Berlin létalapjának biztosítását célzó rendszabályok a szövetségre rónak, Európa békés védelmét szolgáló költségeknek tekintendők. Itt tehát nem másról van szó, mint a Szövetség igazi honvédelmi hozzájárulásáról. Fontos feladatnak tartom ezért annak elérését, hogy a Szövetségnek Berlinnel kapcsolatban feltétlenül szükségesnek mutatkozó költségeit a szövetségi köztársaság által teljesítendő honvédelmi hozzájárulás költségvetésébe állítsák be kiadási tételként." Hogy ez a törekvés elérte célját, az világosan kitűnik Strauss bonni hadügyminiszter szavaiból, aki 1961 januárjában erről már nem mint feladatról, hanem mint tényről beszél, amikor a New York-i Economic Clubban hallgatóinak kijelenti: „A Szövetségi Köztársaság 1950-től 1960-ig összesen 19 233 milliárd dollárt költött honvédelmi célokra, a megszállás költségeit is beleszámítva. Ha ehhez hozzászámítjuk a Berlinnek nyújtott segítséget, amely e város helyzetére való tekintettel a hidegháborúban szintén honvédelmi tehernek tekintendő, ez a szám 21 823 milliárd dollárra emelkedik."

Schäffer, az egykori bonni pénzügyminiszter, 1954-ben azoknak az általa támogatott javaslatoknak a megvitatása során, amelyek Nyugat-Berlin számára különleges pénzügyi segítséget irányoztak elő, a többi között kifejtette, hogy Németországban vannak vidékek, amelyek „körülményeik természeténél fogva gazdaságilag hasonlóan rossz vagy talán még rosszabb viszonyok között élnek, mint amilyenek között ma Berlin városának lakossága élni kénytelen". Mindamellett, mint mondotta, helyesli, hogy Berlin rendkívüli segélyben részesüljön. Indokolásképpen a nyugat-berlini lakosságra nehezedő különleges „lelki nyomást" hozta fel. S dr. Bonner a (Nyugat-) Berlini Ipari és Kereskedelmi Kamara alelnöke akaratlanul is leleplezi ezt az álszenteskedést, amikor 1956. szeptember 3-án egyik beszédében a többi között kifejti, hogy erre a segítségre azért van szükség, mert enélkül Nyugat-Berlin nem lehetne a nyugati világ kirakata a vasfüggöny mögött.

Az amerikai álláspontot a „Time" című amerikai folyóirat 1959. májusi utolsó száma juttatja kifejezésre:

a) „Gazdaságilag (Nyugat-) Berlin nyilván feneketlen hordó, amelybe az Egyesült Államok és a nyugatnémet kormány 1950 óta már 4 milliárd dollár közvetlen segélyt öntött bele."

b) Katonailag Nyugat-Berlin „veszteségi tétel a nyugati hatalmak számára — védhetetlen pozíció, amely 11 000 főnyi elit csapatot köt le, s amely háború kitörése esetén valószínűleg odaveszne".

c) „Afféle csapóajtóként, amely 110 mérföldnyire bent a kommunista uralom alatt álló területen nyílik meg, (Nyugat-) Berlinnek felbecsülhetetlen a politikai értéke a Nyugat szempontjából."

Világosan kitűnik tehát, hogy az elsődleges itt Nyugat-Berlinnek mint a NATO hídfőállásának, mint kémközpontnak, mint vonzó hömlokzatnak és az emberkereskedelem átrakodóhelyének a támogatása. S

Digitized by Google

mint másodlagosat teremtenek meg ezzel mesterséges telephely-előnyöket. Itt mindenekelőtt a következő tényezőkről van szó:

a) Amerikai ellenérték-eszközökből hiteleket nyújtanak, amelyek Nyugat-Berlinben forgó hitelalapokat alkotnak.

b) Forgalmiadó-kedvezményeket nyújtanak Nyugat-Berlinből Nyugat-Németországba irányuló szállításokra. Eszerint a nyugatnémet vevőknek megtérítenek 4 százalék forgalmiadót, a nyugat-berlini szállítók pedig forgalmiadómentességet élveznek.

c) Jövedelemadó-, testületiadó- és iparadó-kedvezményeket nyújtanak. (Nyugat-Berlinben 20 százalékkal alacsonyabb a jövedelmi, a testületi és a kereseti adó, mint Nyugat-Németországban.)

d) Megvan a lehetőség rendeléseknek ellenérték-eszközökből való finanszírozására, s így a nyugat-berlini cégek saját tőkeerejüket meghaladó fizetési kötelezettségeknek tehetnek eleget.

e) Bevezették az úgynevezett értékmegállapítási szabadságot, amely szerint Nyugat-Berlin vállalkozói a beruházások teljesítése után három évén belül a beszerzési és előállítási költségeknek több mint 80 százalékát leírhatják (Nyugat-Németországban mintegy 48 százalékot). Ez azt jelenti, a vállalkozóknak megvan a lehetőségük arra, hogy az adott kereteken belül könyveikben profitokat költségekké alakítsanak át és ily módon azokat legálisan kivonják a megadóztatás alól.

Ezeknek a kedvezményeknek a terhét végső soron a nyugatnémet és a nyugat-berlini dolgozók viselik, minthogy nekik kell a maguk adójával pótolni az említett kedvezményekből eredő adókieséseket. Ők fizetik meg az árát egy gazdasági anomália fenntartásának, s akaratuk ellenére arra használják fel őket, hogy Európában a feszültségnek egy veszélyes központját működőképes állapotban tartsanak.

A kedvezmények közvetlenül vagy közvetve regionálisan korlátozott költség-előnyökként hatnak és ily módon telephely-meghatározó befolyást gyakorolnak. Arra ösztönöznek, hogy Nyugat-Berlinben „olcsó" pénzt fektessenek be. Jellemző, hogy ezeket a pénzügyi rendszabályokat nyugat-németországi és nyugat-berlini gazdasági publikációkban Nyugat-Berlin *döntő* telephely-meghatározó kritériumaként emlegetik. Így például a (Nyugat-) Berlini Ipari és Kereskedelmi Kamara 1956. évi jelentésében ez olvasható: „Senki sem lesz hajlandó tőkéjét beruházni, ha azzal kell számolnia, hogy a törvényhozó a *telephely-feltételeket* az adókedvezmények csökkentésével módosítja".

Vonzó telephely-meghatározó mozzanatnak tekinthető végül a leszorított nyugat-berlini bérszínvonal is. 1938-ban Berlin bérszínvonala kerek 20 százalékkal egész Németország átlaga fölött volt, jelenleg viszont Nyugat-Berlinben még a nyugatnémet átlagot sem éri el. Nyugat-Berlin ipari munkásai — órabérben számítva — 1958-ban átlagban mintegy 4 százalékkal kevesebbet kerestek, mint Nyugat-Németország ipari munkásai. A heti béreket véve alapul ez a különbség még az öt százalékot is elérte. Az alkalmazottak bére az egész gazdaságban az 1958. évi átlagot véve alapul kerek 7 százalékkal volt alacsonyabb, mint Nyugat-Németországban. Még világosabb képet kapunk a helyzetről, ha a nyugatnémet átlag helyett Nyugat-Berlin bérszínvonalával egy hozzá fogható nagyvárosét, például Hamburgét állítjuk szembe. Ezek szerint Nyugat-Berlinben a munkabérek 1957-ben 12,3

Digitized by Google

1958-ban 12,6, 1959-ben 15,3 és 1960-ban 17,2 százalékkal voltak alacsonyabbak, mint Hamburgban. Az alkalmazottak fizetései Nyugat-Berlinben 1958-ban kerek 8 százalékkal és 1960-ban kerek 9 százalékkal voltak alacsonyabbak, mint Hamburgban.

Nyugat-Berlin egyik vonzó telephely-meghatározó tényezőjeként nem utolsó sorban megemlítendő a határátlépők foglalkoztatása, amelyre 1961. augusztus 13-ig mód nyílott. A demokratikus Berlinnek és Berlin peremkerületeinek mintegy 50 000 lakosa járt át munkára Nyugat-Berlinbe. A bérfizetésnek 40 százalékát nyugati és 60 százalékát keleti márkában való teljesítése révén a nyugat-berlini vállalkozókat további extraprofithoz juttatták és ugyanakkor annak a csalárd árfolyamnak a kihasználása alapján, amely lehetővé tette nekik, hogy törvénytelen úton a nyugati márkát 1 : 4,5 (vagy hasonló) arányban a Deutsche Notenbank német márkájára (keleti márka) cseréljék, a bérek leszorítóiként, sőt egyben sztrájktörőkként is felhasználták őket. Ezzel a messzemenően korrumpált réteggel, amely ellenszolgáltatás nélkül csak hasznot húzott az NDK-nak és fővárosának szocialista építéséből, egyben eléggé jelentős politikai hatást is ki tudtak fejteni azáltal, hogy

a) munkaerőt vontak el az NDK és fővárosa szocialista építésétől,

b) az NDK-ban és fővárosában az improduktív fogyasztók eléggé jelentős rétegét hozták létre,

c) a törvénytelen pénzváltás útján korrumpálták az embereket, megingatták osztályöntudatukat és a monopoltőke érdekeinek képviselőivé tették őket.

Nem utolsó sorban utalnunk kell arra is, hogy a határátlépők nem csekély hányadukban *egyenesen* az NDK ellen dolgoztak, hiszen egy sor nyugat-berlini hadiipari üzemben hadianyagot gyártanak, amely a nyugatnémet imperializmus agresszív terveinek végrehajtását szolgálja.

Visszatérve kiindulópontukhoz — mesterséges telephely-előnyök biztosításához —, meg kell mondanunk azt is, hogy a helyileg korlátozott telephely-kedvezmények formájában a gazdaságot ösztönző elemek, a hitelezők céljainak megfelelően, természetesen nem a nyugatberlini gazdaság valamennyi részére érvényesek. Sőt, ezek az ösztönző intézkedések eléggé egyoldalúan csak a monopolista üzemekre korlátozódnak. Ezt hangsúlyozza a „Volkswirt" megállapítván: „... itt nem arra rászoruló üzemek vagy személyek támogatásáról van szó, hanem olyan egészséges vállalatok és magánerők támogatásáról, amelyeket anyagi kedvezményekkel Berlinben szeretnének tartani".

Hogy melyek ezek az egészséges vállalatok és magánerők, azt megmondja a (Nyugat-) Berlini Ipari és Kereskedelmi Kamara lapja, a Berliner Wirtschaft, az 1959. évi 26. számában: „Elkerülhetetlen, hogy az ipari nagyvállalatok megrendeléseit, valamint az állami rendeléseket nagy részükben ne berlini nagyüzemek kapják." S Meimberg fején találja a szöget, amikor 1952-ben egyik Nyugat-Berlinnel foglalkozó írásában az Egyesült Államok pénzügyi támogatása kapcsán megállapítja: „Amikor az Egyesült Államok közeszközökből beruházási tőkéket bocsát rendelkezésre, ennek általában az lett az egyik döntő feltétele, hogy a beruházások hozzájáruljanak a nyugati világ védelmé-

Digitized by Google

nek erősítéséhez." (Inkább úgy kellene mondani, hogy: az agresszió támaszpontjainak erősítéséhez — *A. Z.*)

Ezen az alapon a nyugat-berlini monopolista üzemek szanálták magukat és megújították termelési apparátusukat, míg a számos kis és közepes termelő üzem (s kiváltképpen a kisipar) kénytelen volt vállalni a telephely-meghatározó tényezők összes hátrányait.

Az ösztönzés rendszabályainak a monopóliumokra való koncentrálásával a kapitalista gazdaságra amúgy is jellemző koncentrálódási folyamat még jobban fokozódott. Tipikus jelenség az, hogy a kis- és középüzemek rovására egyre növekszik a nagyüzemekben foglalkoztatottak aránya. 1950-ben, mielőtt még nagyobb támogatásra került volna sor, a nagyüzemek (200 dolgozón felüliek) az ipar összes dolgozóinak 34,9 százalékát foglalkoztatták, 1959-ben viszont ezek hányada már 62,8 százalékra rúgott. Ezzel szemben a kisüzemek (50 alkalmazotton alul) dolgozóinak száma ugyanezekben az években több mint 50 százalékról 17 százalékra csökkent.

A koncentráció fokozódásával párhuzamosan a dolgozók kizsákmányolása is egyre élesebbé válik. Világosan mutatja ezt az a tény, hogy az utóbbi évek termelésének növekedése igen csekély mértékben függ össze az alkalmazottak számának növekedésével. 1957-ben a termelésben beállt növekedést 30 százalékban még a foglalkoztatottak számának növekedésére lehetett visszavezetni, ezzel szemben 1958-ban és 1959-ben a viszonylag nagyarányú növekedést 100, illetve 95 százalékban a munka termelékenységének és intenzitásának fokozásával érték el. Az ilyen irányú fejlődés az üzemi balesetek és a korai megrokkanások számának állandó emelkedésével jár együtt.

Az üzemi balesetek a nyugat-berlini iparban (közlekedési balesetek nélkül) így alakultak: 1953. I. félévében 22 063 baleset, 1960. I. félévében 39 410 baleset, vagyis 78.5 százalékkal több, mint 1953 azonos időszakában.

A fentebb jellemzett ösztönző rendszabályok mindössze azzal az eredménnyel jártak, hogy Nyugat-Berlint mint telephelyet a monopóliumok számára tették vonzóbbá, s itt gyártelepek építésére, illetve a meglévők kibővítésére serkentették őket, ami által — a fokozottabb kizsákmányolás révén is — nem éppen jelentéktelen mértékben megnövekedett az ipari termelés. Az ipari termelés indexe, mindenkor az előző évhez viszonyítva, a következő arányokban növekedett: 1957 = 6,5, 1958 = 4,3, 1959 = 11,8, 1960 = 15 százalék. Ezt a fejlődést nyugat-berlini és nyugatnémet forrásmunkákban a telephely-meghatározó tényezők állandó javulásának jeleként fogják fel. Ha azonban valamivel behatóbban elemezzük ezt a jelenséget, nyomban kitűnik, hogy ez a megállapítás teljesen tarthatatlan, mert Nyugat-Berlin a nyugatnémet és amerikai pénzügyi segítség ellenére — vagy jobban mondva, éppen ezért — változatlanul frontváros, s ennél fogva bizonytalan telephely.

Megfigyelhető ez azon a tényen is, hogy az utóbbi években a „társadalmi termék" igen nagy mértékben megnövekedett ugyan, de ugyanakkor a „társadalmi terméknek" az a része, amelyet beruházásokra fordítanak, szüntelenül csökken. A beruházások bruttó volumene 1950-ben még a „társadalmi termék" 21,3 százalékát alkotta, 1957-ben

Digitized by Google

viszont ez a hányad már csak 20,6 százalék, 1958-ban 19,4, 1959-ben 19,0 és végül 1960-ban 18,4 százalék volt. Ez azt jelenti, hogy Nyugat-Berlinben a kizsákmányolási és a felhalmozási folyamatnak a fejlett kapitalista gazdaságra jellemző egysége széthullik, és hogy az újratermelés folyamatában elsajátított értéktöbbletet — amelyet a tőkések egyébként felhalmoznak, hogy a kizsákmányolás folyamatát kiszélesített alapokon újra folytassák —, csak egyre kisebb hányadában fektetik be magában Nyugat-Berlinben. Egy jóval nagyobb hányada Nyugat-Németországba áramlik, s Nyugat-Berlinben csak annyit akkumulálnak, amennyi szükséges ahhoz, hogy mint kizsákmányolási objektumot és felhalmozási forrást fenntartsák. A Nyugat-Berlinben megtelepedett monopóliumok a mesterséges telephely-klímát csak arra használják ki, hogy profitjukat növeljék, s ezeket aztán arra fordítják, hogy Nyugat-Németországnak a frontvároshoz képest kedvezőbb telephelyein termelési kapacitásokat építsenek és ujjáépítsenek, hiteleket nyújtsanak stb. Ez annyit jelent, hogy Nyugat-Berlin a nyugatnémet monopoltőkének valóságos felhalmozási forrásává lett, hiszen frontváros-jellegénél fogva ideig-óráig magas profitot biztosít, de tartósan nem tekinthető biztos talajnak, s a monopóliumok ezért itt idegenkednek a következetes beruházási politikától.

Ilyen körülmények között Nyugat-Berlin elesik fontos ujjáépítési lehetőségektől, s nem csoda, hogy a nyugat-berlini munkások gyakorlatilag maguk is azon munkálkodnak, hogy Berlin e városrészének a munkamegosztás szempontjából betöltött jelentőségét egyre szűkítsék és a nyugatnémet területek előtérbe kerülését támogassák.

A nyugatnémet területek előretörése és a frontváros telephely jellegének hanyatlása a következő képet mutatja:

a) Míg Nyugat-Berlin alig haladta még túl a foglalkoztatottak 1939. évi létszámának a felét, a nyugatnémet átlag e létszám 181 százalékos növekedését mutatja. A nyugatnémet szövetségi tartományokban még a legcsekélyebb növekedés is jelentősen felülmúlja a mesterséges telephely-övezetében elért „fejlődést".

b) A foglalkoztatottak hányada Nyugat-Berlinben egész Nyugat-Németországhoz viszonyítva 44,5 százalékról (1939) 13,9 százalékra (1959) csökkent.

Még világosabb képet kapunk Nyugat-Berlin telephely-jelentőségének hanyatlásáról, ha legfontosabb iparágából, az elektromos iparból veszünk példákat. A háború előtt a Siemens-cég létszámának kereken a fele berlinben összpontosult, s Nyugat-Berlin, a Siemensstadt-i gócal, abszolút fölényben levő súlypontot alkotott. A pénzreform óta, 1960 szeptemberéig a Siemens-konszern egész belföldi személyi állománya több mint 150 százalékkal növekedett; ugyanakkor a nyugatberlini művekben mindössze 50 százalékkal nőtt az alkalmazottak száma, úgyhogy ebben az időpontban a Siemens-konszern összes alkalmazottainak már csak 20 százaléka működött Nyugat-Berlinben.

Régebben a Siemens-konszern fejlesztési és kutatási kapacitásai nagyobbrészt Nyugat-Berlinben összpontosultak, 1955-ben viszont a következő területi megoszlást láthatjuk: a kutatási és fejlesztési munkálatoknak csaknem három ötödét Münchenben végezték, 20 százalék Karlsruhe-ra jutott és már csak 17 százalék Nyugat-Berlinre.

Digitized by Google

A Telefunken AG alkalmazottainak aránya Nyugat-Berlinben 1951-től 1958-ig kerek 52 százalékról mintegy 35 százalékra csökkent. Az Osram GmbH-nál 1947 június végén a nyugat-berlini alkalmazottak aránya 78,5 százalék volt, ezzel szemben 1956 derekán már csak 55 százalék. Ez alatt az idő alatt a cég létszáma Nyugat-Németországban az ötszörösére, Nyugat-Berlinben pedig csupán a kétszeresére emelkedett. Az 1960—61. üzleti évre a konszern nyugat-berlini üzemeire 40 százaléknál alacsonyabb beruházási hányadot irányoztak elő.

Az elektromos ipar tekintetében itt részletesebben kifejtett fejlődést hasonlóképpen ki lehetne mutatni a gépgyártásban (1939 = 14 százalék, 1959 = 4 százalék), a ruházati iparban (1939 = 11,2 százalék, 1959 = 6,8 százalék), és más iparágakban is.

Ezt az egész komplexumot összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg: Berlin régebben Németországban a lényeges alakítója volt a területi munkamegosztásnak, mégpedig világváros-jellege, fővárosi funkciói és a német nagyvárosok tekintetében egyedülálló módon összpontosított gazdasági ereje folytán — ma viszont e pozíció messzemenő szűkülése vagy teljes megszűnése következtében a nyugat-berlini részterületnek a munkamegosztásban betöltött funkcióját formájában és méreteiben Nyugat-Németország szabja meg. Az imperialista állam Nyugat-Berlint a szocialista Német Demokratikus Köztársaságban levő hídfőállásává és a hidegháború frontvárosává tette. Ez a funkció gátlólag hat a gazdasági fejlődésre, minthogy a gazdasági élet minden területén bizonytalanságot visz a telephely-megállapító tényezőkbe.

Azzal, hogy pénzügyi alapon mesterségesen kedvezőbbekké tették a telephely-meghatározó tényezőket, megindították a nyugat-berlini iparnak külföldi tőkével való elárasztását, s itt különösen fontos pozíciókat az amerikai tőke foglalt el. A következő néhány példa képet ad erről a fejlődésről: Az Osram GmbH tőkéjének több mint egyötöde a New York-i General Electric Comp. kezén van. Az elektrotechnikai ipar olyan nagyvállalatai, mint a Mix & Genest, a C. Lorenz és a Graetz, a Standard Elektrizitäts-Gesellschaft AG révén az amerikai International Telephone and Telegraph Corp. (ITT) tröszt leányvállalataivá váltak. A Flohr-Otis GmbH (felvonó- és mozgólépcsőgyár) részvénytulajdona 50 százalékban az amerikai Otis Elevator Comp. kezén van. A R. Stock & Co. AG (szerszám- és gépgyár) részvénytőkéjének 94 százalékát a legjelentősebb amerikai szerszámgépipari vállalat, az Union Twist Drill Co. vette át.

Egyre jobban beigazolódott tehát Walter Kunzenak az a találó megállapítása, amelyet 1951-ben mint a CDU nyugat-berlini szervezete gazdaságpolitikai bizottságának elnöke tett, s amely szerint sok nyugat-berlini cégnél a külföldi tőke jelentősen túlszárnyalja a saját tőkét és ezek a cégek gyakorlatilag kizárólag a külföldi hitelezőnek dolgoznak. Óvatos becslések szerint 1960-ban több mint 100 000 nyugat-berlini munkás és alkalmazott dolgozott olyan vállalatnál, amely kisebb-nagyobb mértékben külföldi tőke befolyása alatt állott. Ha emellett figyelembe vesszük a monopóliumok számára kedvező, fentebb ecsetelt nyugat-berlini melegházi éghajlatot, akkor *először is* világossá válik, hogy az Egyesült Államoknak — Nyugat-Berlinnek frontvárossá és a nyugtalanság európai tűzfészkévé való változtatásával — különö-

Digitized by Google

sen könnyű volt gazdasági pozíciókat szerezni és kizsákmányolási területét kiszélesíteni. Drapper egykori amerikai követ nemcsak politikai okokból, hanem egyes amerikai monopóliumok tekintetében gazdasági okokból is nyugodtan leszögezhette: „Az Egyesült Államok kormánya nevében kijelenthetem, hogy mi, amerikaiak, a Berlinnek juttatott segítséget a legjobb befektetésnek tartjuk, amelyet valaha is eszközöltünk."

Másodszor világos, hogy Nyugat-Berlinnek frontvárossá és így a monopóliumok eldorádójává való változtatásával ez a berlini városrész nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is a Német Demokratikus Köztársaság területének kellős közepén fekvő amerikai birtokká lett, s hogy itt különösképpen összeforr a nyugatnémet és az amerikai tőke agresszivitása. Ez a helyzet Nyugat-Berlin földrajzi fekvését is figyelembevéve a legnagyobb éberségre int bennünket. S végül, *harmadszor*, világossá válik az, hogy a nyugat-berlini munkásokat egyre nagyobb mértékben kettős kizsákmányolás sújtja — az amerikai és a nyugatnémet tőkéé —, s hogy ezen felül munkájukkal a terjeszkedés vágyától égő monopolegyesülések erősödésében segédkeznek.

NYUGAT-BERLIN MINT DEMILITARIZÁLT SZABAD VÁROS POZITÍV IRÁNYBAN ALAKÍTANÁ A TELEPHELY-MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐKET

Eddig azt vizsgáltuk, hogy mi a tényállás a frontváros viszonyai között, vagyis a nyugtalanság egy európai tűzfészkének státusa alapján. Ismeretes, hogy a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság kormánya olyan javaslatot terjesztett a nyugati hatalmak és a világ közvéleménye elé, amelynek elfogadása és végrehajtása enyhítené a nyugat-berlini helyzetet és normalizálná a viszonyokat. Abból a tényből kiindulva, hogy Nyugat-Berlin jelenlegi helyzete veszélyezteti a békét, hogy a megszállási rendszer Nyugat-Berlinben visszás anakronizmussá fejlődött, hogy a nyugati hatalmak a potsdami egyezmény és a szövetségesek között létrejött más megállapodások megszegése folytán már rég elvesztették minden jogukat a Nyugat-Berlinben való maradásra stb. stb., a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság olyan tervet terjesztett elő, amely szerint Nyugat-Berlin neutralizált szabad város lenne, amelynek ügyeibe egyetlen állam sem avatkozik be, s amely a maga részéről kötelezettséget vállalna arra, hogy területén nem tűr meg semmiféle ellenséges tevékenységet a Német Demokratikus Köztársasággal vagy más államokkal szemben. Walter Ulbricht a német béketervvel foglalkozó nyilatkozatában erről ezt mondotta: „*A nyugat-berlini lakosság szabadságát és biztonságát javaslataink értelmében megóvnánk és a lehető legerősebb nemzetközi garanciákkal biztosítanánk*... A Német Demokratikus Köztársasággal való békeszerződés megkötése révén mindenesetre Nyugat-Berlin lakossága is megszabadulna a nyugat-berlini külön megszállási rendszer által rárótt kötelezettségek alól, s így lehetősége nyílnék arra, hogy a Nyugat-Berlini demilitarizált szabad város keretei között maga döntsön sorsa felől...

Digitized by Google

A világ közvéleménye előtt újra nyomatékosan hangsúlyozom és a Német Demokratikus Köztársaság Államtanácsa és kormánya nevében, a Népi Kamara nevében, a Német Szocialista Egységpárt és a demokratikus blokk többi pártja nevében biztosítom Nyugat-Berlin polgárait arról, hogy a demilitarizált Nyugat-Berlin szabad várost a legcsekélyebb mértékben sem korlátozzuk abban a jogában, hogy rendszere tekintetében az önrendelkezés alapján maga döntsön és maga intézze ügyeit, hogy senki sem szándékozik beavatkozni belső ügyeibe, s hogy készek vagyunk lehetővé tenni a szabad város forgalmát nyugat és kelet, észak és dél felé. Csak egyet kívánunk Önöktől: Nyugat-Berlin ne legyen többé a hidegháború támaszpontja."

Az ismételt nyilatkozatokból tudjuk, hogy a Szovjetunió kész minden erejével hozzájárulni ahhoz, hogy a szabad város gazdasági élete normálisan és fennakadás nélkül fejlődjék, hogy Nyugat-Berlin lakosságának életszínvonala ne csökkenjen, hanem szüntelenül emelkedjék. A Szovjetunió ezenfelül azt is felajánlotta, hogy kereskedelmi alapokon bizonyos kötelezettségeket vállal megrendelésekre és szállításokra. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya kijelentette, hogy kész elősegíteni a szabad város egészséges gazdasági fejlődését.

Milyen következményei lennének a szabad város létrejöttének, elsősorban Nyugat-Berlin telephely-meghatározó tényezői szempontjából?

1. Megszűnnék Nyugat-Berlin frontváros-helyzete:

a) Megszűnnék a megszállási rendszer.

b) Nyugat-Berlint, nem használhatnák fel, helyzetével visszaélve, ügynöki tevékenységre és zavarkeltésre.

c) Kikapcsolnák a revanspolitikusokat, a reakciós polgárháborús csapatokat, stb.

d) Megszűnnék a gazdaság militarizálása.

e) Nyugat-Berlinnek nem kellene azt a lealacsonyító szerepet betöltenie, hogy a nyugatnémet monopóliumok akkumulációs forrása legyen.

f) Jóval kisebb mértékben, mint ahogy azt a frontváros-jelleg megköveteli, kellene a „társadalmi termék" aránytalanul nagy részét improduktív célokra venni igénybe, és ezzel több eszköz jutna az újratermelési folyamatba.

g) Le lehetne egyszerűsíteni a frontváros-politika folytán mérhetetlenül felduzzasztott közigazgatási apparátust.

h) Fel lehetne számolni az ésszerűtlen politikai-stratégiai készleteket.

A közvetlen pénzügyi megtakarítások mellett a telephely-meghatározó tényezők szempontjából különösen nagy jelentősége volna annak, hogy a politikai okokból eredő bizonytalansági tényezők megszűnnének. Az egészségtelen frontváros-klímát nyugodt és biztonságos békés légkör váltaná fel, amely hozzájárulna ahhoz is, hogy Nyugat-Berlin mint az ipar letelepedési területe stabilizálódjon.

2. Megszűnnének azok a mesterségesen létrehozott kötelékek, amelyek Nyugat-Berlint politikailag és gazdaságilag egyoldalúan Nyugat-Németországhoz fűzik, megszűnnék a városnak környékétől való elszigeteltsége:

Digitized by Google

a) Megnőne a csereforgalom a történelmileg kialakult környékkel.

b) Megszűnnének a mérhetetlenül hosszú és struktúrájukat tekintve ésszerűtlen szállítások.

c) A város új tranzitfunkcióhoz jutna és nem lenne többé regionális kereskedelmi zsákutca.

d) A szállítási távolságok csökkenése folytán csökkenének az élelmiszerek stb. árai.

e) Erősödnének a szocialista országokkal való gazdasági kapcsolatok.

f) A szocialista országok válságmentesen fejlődő gazdaságával való kapcsolata révén biztosítva volna a város szüntelen és gyors gazdasági fellendülése.

g) Állandóan biztosítva volna a gazdasági kapacitások teljes kihasználása.

h) Fokozatosan megszűnnék a város és gazdaságának a krónikus eladósodottsága.

i) Megnövekednék az adóbevétel, többek között azáltal, hogy megszűnnének a náciknak fizetett segélyek, hogy megszűnnének a szövetségi köztársaság törvényei szerint a szabad városon kívül élő személyeknek teljesítendő fizetések, hogy meg lehetne takarítani azokat az adókedvezményeket vagy támogatásokat, amelyek a csaknem kizárólag távoli nyugati piacokkal való jelenlegi anorganikus áruforgalom fenntartását célozzák, hogy le lehetne mondani a nyugat-berlini vállalkozóknak nyújtott adókedvezményekről stb.

A bonni támogatások teljes elesése ellenére nemcsak Nyugat-Berlin kereskedelmi mérlegének deficitjét, hanem egész gazdasági mérlegének egyenlegét is meg lehetne szüntetni.

A Nyugat-Berlinnek demilitarizált szabad várossá való átalakítását célzó javaslat fontos láncszem a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság, a szocialista tábor valamennyi országa ama javaslatainak hosszú sorában, amelyek a németországi feszült helyzet enyhítését és a német népnek, Európa és az egész világ népeinek háborús konfliktustól való megóvását célozzák. Ezzel szemben a nyugati hatalmak és nyugatnémet szövetségeseik a nyugat-berlini revansista politikusokkal egyetemben mindent elkövettek, hogy szüntelenül erősítsék Nyugat-Berlin frontváros-funkcióját. Nyugat-Berlint egyre inkább olyan helyzetbe sodorták, hogy Európa veszélyes háborús tűzfészkévé válhat, s így megvolt az akut veszélye annak, hogy a Nyugat-Berlinben szított tűz az egész világot lángba borítja.

Ebből a helyzetből kiindulva tett a Német Demokratikus Köztársaság kormánya a Varsói Szerződés tagállamai kormányainak javaslatára 1961. augusztus 13-i hatállyal a nyugat-berlini határon olyan védőrendszabályokat, amelyek lehetőséget nyújtanak a háborús tűzfészek ellenőrzésére.

Digitized by Google

KONZULTÁCIÓ

VÉSZI BÉLA:

A szocialista államiság fejlődése a kommunizmus építésének időszakában

Az SZKP XXII. kongresszusa által elfogadott új pártprogramban nagy helyet foglalnak el a szocialista állam fejlődéséről, az össznépi állam kialakulásáról, a szocialista demokratizmus további kibontakoztatásáról szóló új tételek. Ez teljesen érthető, hiszen a szocialista állam a kommunista társadalmi viszonyok fejlesztésének fontos eszköze, s a kommunizmus megvalósításának sokoldalú feladatai a szocializmus politikai rendszerének további tökéletesítését kívánják.

Természetes, hogy a szocialista államiság fejlődésére vonatkozó új elméleti megállapítások barát és ellenség érdeklődését egyaránt fölkeltik. A politikai hatalom kérdése a kapitalizmus és a szocializmus erői között folyó nemzetközi méretű osztályharcban mind a mai napig megtartotta központi jelentőségét. Ezért a marxista—leninista államelmélet alkotó továbbfejlesztése és gyakorlati alkalmazása dühödt támadásokra ingerli a marxizmus—leninizmus ellenségeit, de helyeslést és lelkesedést kelt a haladó erőkben, s köztük a szocialista országok népeiben, amelyek saját történelmi jövőjüket, a szocialista állam *általános* fejlődési törvényszerűségeit látják feltárulni és megvalósulni benne.

•

A polgári ideológusok és politikusok, valamint revizionista szakértolóik ma is mindenekelőtt a proletárdiktatúra eszméje és gyakorlata ellen irányítják támadásaik fő tüzét, s nem riadnak vissza a durva hamisításoktól és rágalmaktól sem. A kapitalista társadalom tudós bértollnokai ebből a célból — a szocialista állammal szembeni régi vádak és rágalmak ismételgetése mellett — megpróbálják eltorzítani az SZKP új programját is: azt az új tételt, hogy a Szovjetunióban a proletárdiktatúra állama össznépi állammá alakult át, úgy magyarázzák félre, hogy ez a proletárdiktatúra eszméjének valamiféle feladása és a különféle reformista elméletek igazolása. Ez az „értelmezés" azonban teljesen önkényes és durván meghamisítja a programot. Az SZKP programjának az össznépi államról szóló új tételeit nem lehet elválasztani és szembeállítani a proletárdiktatúra eszméjével, amely ma is választóvíz a marxizmus—leninizmus és a reformizmus között.

Az SZKP programja — továbbfejlesztve a marxista államelméletet és alkotóan alkalmazva azt egy új történelmi korszakra, a kommunizmus építésének korszakára — mélyrehatóan értékeli a proletár-

Digitized by Google

diktatúra világtörténelmi szerepét. Ma már nemcsak a Szovjetunió-nak, hanem a népi demokratikus országoknak a fejlődéséből is levonhatjuk azt a nemzetközi érvényű tapasztalatot, amelyet a program úgy fogalmaz meg: „Bármilyen formában menjen is végbe az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba, ez csak forradalom útján lehetséges. Bármennyire különfélék is a szocializmus építésének időszakában az új, népi államhatalom formái, egy a lényegük, a *proletárdiktatúra*, amely nem más mint az igazi demokrácia, demokrácia a dolgozók számára."

A proletariátus a szocialista forradalomban zúzza szét a burzsoázia hatalmi és politikai gépezetét, s hozza létre a maga politikai hatalmát, a proletárdiktatúrát, amely nélkülözhetetlen fegyvere a burzsoázia végleges felszámolásának, a kizsákmányolás megszüntetésének, a szocialista termelési és társadalmi viszonyok létrehozásának és fejlesztésének. A szocialista forradalomban kifejlődött proletárdiktatúra gyökeresen különbözik a burzsoá államtól és minden ezt megelőző államtól, amelyek a kizsákmányoló kisebbség hatalmát valósították meg a dolgozó többség felett. Lenin szavaival szólva — a proletárdiktatúra már nem a szó régi értelmében vett állam, mert a proletariátus állama a dolgozó tömegek uralmát, a társadalom többségének hatalmát valósítja meg a volt kizsákmányolók felett, a demokrácia magasabb típusát, a dolgozók tényleges demokráciáját állítja a polgári demokrácia formális egyenlősége helyébe.

A szocialista állam kezdetben csak mint egy osztály osztatlan hatalma, mint a proletariátus diktatúrája jöhet létre. A proletárdiktatúra is bizonyos értelemben népi állam, de a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának társadalmi és politikai viszonyai között a népi hatalom feltételezi a legforradalmibb osztálynak, a munkásosztálynak a diktatúráját. A munkásosztály, amelynek az a történelmi hivatása, hogy elvezesse az emberiséget a kommunista társadalomba, nem kerülheti meg a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet szakaszát. Ebben a szakaszban meg kell szüntetni az osztályantagonizmusokat, következetesen el kell nyomni a burzsoázia ellenállását, s ez a munkásosztály diktatúráját követeli meg. S bár ma már új erőviszonyok alakultak ki a világban, s a szocializmus erőinek túlsúlya egyre inkább reménytelenné teszi a szocializmust építő országokban a hatalmát vesztett burzsoázia számára az ellenállást, a fegyveres ellenforradalmi kísérletek győzelmi esélyeit — a történelmi tapasztalat szerint a volt kizsákmányolók ellenállását ezekben az országokban is csak az osztályharc váltakozó hevességű ütközeteiben lehet leküzdeni. Ez szükségessé teszi az erőszak állami formáját: a munkásosztály diktatúráját a burzsoázia felett. Az 1956-os ellenforradalmi események tanulságai, saját tapasztalataink megerősítik Lenin tanításainak igazát: „Aki nem értette meg, hogy győzelme érdekében minden forradalmi osztálynak elkerülhetetlenül szüksége van a diktatúrára, az semmit sem értett meg a forradalmak történetéből, vagy semmit sem akar tudni ezen a téren".[1]

A proletárdiktatúrának azonban nem az erőszak a lényege, ha-

[1] Lenin Művei 31. kötet, Szikra 1961. 267. oldal.

Digitized by Google

nem a szocialista társadalom megvalósításáért kifejtett gazdasági, szervező és nevelő tevékenység. Az erőszak mértéke és módja elsősorban a burzsoázia ellenállásától és azoktól a konkrét feltételektől függ, amelyek között a proletárforradalom győzedelmeskedik.

A szocializmus erőinek túlsúlya, a demokrátikus és haladó mozgalmak befolyásának növekedése, a szocialista és demokratikus mozgalmak egységfrontja a proletárdiktatúra megvalósításának sokféle formáját és a hatalom gyakorlásának változatos módszereit teszik lehetővé. Magától értetődik, hogy a hatalom megszerzésének és gyakorlásának időszakában egyaránt a békés eszközök alkalmazása a legelőnyösebb a munkásosztály, a proletárforradalom számára, mert így kevesebb áldozattal, jobb anyagi és egyéb feltételek között, s ezért gyorsabban és fájdalommentesebben épül fel a szocializmus.

A szocializmus építésének időszakában a győzedelmes proletariátus és a hatalmát vesztett burzsoázián kívül még széles városi és falusi kispolgári tömegek és rétegek léteznek. E rétegek — amelyeknek nagyságát, jelentőségét, társadalmi befolyását az adott ország konkrét viszonyai határozzák meg — kivétel nélkül mindenütt megtalálhatók az átmenet időszakában. Ezek a rétegek maguk is érdekelve vannak a kizsákmányolás megszüntetésében, s ezért a munkásosztály szövetségesei a társadalom szocialista átalakításában, de kezdetben még nem a szocialista termelési viszonyok, hanem a magántulajdon alapján állnak. A munkásosztálynak a szocializmusért folyó harcában úgy kell támaszkodnia szövetségeseire, hogy leküzdje bennük a szociális természetükből folyó ingadozásaikat, feltárja előttük alapvető osztályérdekeiket, a felszabadításukhoz vezető harc igaz útját. Mindez megköveteli a munkásosztály állami szervezettségét és vezetését, a parasztság és általában a kispolgári rétegek szocialista átnevelését, azt, hogy a munkásosztály szervezettsége terjedjen tovább valamennyi dolgozó osztályra, s az egész nép szervezetten álljon a szocialista építés szolgálatában. A munkásosztály hatalmának szilárdsága ugyanakkor nagymértékben függ attól is, hogy állandóan erősödik-e a többi dolgozó osztállyal való szövetsége, hogy politikájában hogyan támaszkodik szövetségeseire, bevonva őket az államhatalom ügyeinek intézésébe. A proletárdiktatúra politikai rendszerének állami és társadalmi szervezetei egyaránt ezt a kettősségben is egységes célt szolgálják: a munkásosztály vezetését, hatalmának erősítését és a más dolgozó osztályokkal való szövetségének állandó szélesítését.

Hazánk felszabadulás utáni történetének több mint egy évtizede szemléltetően bizonyítja a proletárdiktatúra lenini eszméjének igazát. Pártja vezetésével munkásosztályunk felhasználta a felszabadulás utáni kedvező történelmi lehetőséget: szívós, állandó osztályharcban fokozatosan kiszorította a burzsoáziát a hatalomból, és megvalósította a proletárdiktatúrát. De mind a proletárdiktatúráért vívott harc időszakában, mind a proletárdiktatúra kivívása után állandóan harcolnia kellett a különböző burzsoá, kispolgári és revizionista nézetek leküzdéséért, melyeknek közös lényege — a proletárdiktatúra tagadása.

A proletárdiktatúráért folytatott küzdelem időszakában a revizionisták — a kapitalizmus alapjait nem érintő — „dolgozók demokráciájának" hamis és ködös elképzelésével akarták felcserélni a proletár-

Digitized by Google

diktatúra lenini elméletét, megállítani a népi demokratikus fejlődést. A proletárdiktatúra győzelmének és megszilárdításának fontos feltétele volt az ilyen nézetek és törekvések leküzdése. A szocialista építés időszakában az ellenséges és revizionista erők, a régi vezetők hibáit felhasználva, a proletárdiktatúra ellen összpontosították támadásaik fő tüzét. A munkáshatalom megdöntéséért harcba induló ellenforradalmi csoportok a fegyveres felkelés közvetlen előkészítésének idején ismét „kölcsönvették" a reformisták és más kispolgári elemek szellemi lomtárából a „tiszta demokrácia" hamis és káros jelszavát, s a „teljes szabadság" követelésével támadtak a proletárdiktatúra ellen. A „nemzeti kommunizmus" kalózlobogója mögött valójában a szocialista forradalom, a proletariátus diktatúrájának tagadása húzódott meg. A jugoszláv revizionizmustól kölcsönzött antileninista elgondolások, a szocialista állam szerepének csökkentése, a „bürokratikus etatizmus" hamis vádja a szocialista államokkal szemben szintén a proletárdiktatúra elleni támadásokat segítették.

A magyar munkásosztályt az ellenforradalom leveréséért folytatott harc áldozatai és tanulságai tanították meg arra, hogy mint a szeme fényét, úgy védje és állandóan erősítse hatalmát. A párt a munkásosztály hatalmának megőrzéséért és megszilárdításáért folytatott harcában szétrombolta az ellenforradalom eszmei hagyatékát, a proletárdiktatúra lenini eszméit meghamisító nézeteket. A proletárhatalom erősítése szükségessé tette a proletárdiktatúra hatékonyságát gyengítő baloldali torzítások és hibák kijavítását is: a szocialista törvényesség megszilárdítását, a dolgozó osztályok demokratikus jogainak szélesítését, a bürokratizmus elleni harc fokozását az államapparátusban és a társadalmi élet minden területén. A párt intézkedései és helyes politikája azt eredményezték, hogy a magyar munkásosztály sikerrel valósítja meg történelmi céljának első szakaszát, a szocialista társadalom felépítését.

• • •

Az SZKP új programja olyan feladat megoldását tűzi ki, amelyet az emberiség eddig csak messziről ismert, s amely a történelemben most először került közvetlenül napirendre a Szovjetunióban. Ennek a feladatnak a megoldása a marxista—leninista elmélet alkotó alkalmazását és fejlesztését, új elméleti tételek kidolgozását követeli meg. Ilyen új, a marxista államelméletet lényegesen továbbfejlesztő tétel az is, hogy a Szovjetunióban „az az állam, amely a proletárdiktatúra államaként jött létre, népi állammá, az egész nép érdekeit és akaratát kifejező szervvé alakult át". Azokkal a korábbi állításokkal szemben, amelyek szerint a proletárdiktatúra feladata a szocializmus felépítésén túl a kommunizmus építésének időszakára is kiterjed és csak a teljes kommunizmus megteremtésével ér véget, a program megállapítja, hogy a kommunizmus felépítésének időszakában a proletariátus diktatúrája „a belső fejlődés feladatai szempontjából a Szovjetunióban már nem szükségszerű". A szovjet szocialista társadalom életében végbement változások alapján „a munkásosztály diktatúrája már az állam elhalása előtt elveszti szükségességét".

Milyen okok következtében változott meg a szocialista állam tár-

Digitized by Google

sadalmi tartalma a kommunizmus építésének idején, hogyan nő át a proletariátus diktatúrája össznépi állammá? Melyek azok a körülmények, amelyek a kommunizmus építésének időszakában szükségtelenné teszik a munkásosztály kizárólagos hatalmát, a szocializmussal ellenséges erők elnyomását, a proletárdiktatúrát?

Mindenekelőtt: az a körülmény, hogy a mai szovjet szocialista társadalmat a *kizsákmányoló osztályoknak, rétegeknek és azok maradványainak teljes megszüntetése jellemzi*, hogy a Szovjetunióban nincsenek osztályantagonizmusok és összeütközések, nincsenek olyan társadalmi csoportok és rétegek, amelyet a munkásosztálynak el kellene nyomnia, amelyekkel szemben diktatúrát kellene alkalmaznia. A Szovjetunióban a szocializmus végleges győzelmével a proletárdiktatúra, mint a kizsákmányoló osztályok ellenállásának elnyomó eszköze, a belső viszonyokat illetően feleslegessé vált, mert már teljesítette történelmi hivatását. Ezt az is mutatja, hogy a Szovjetunióban már nincsenek politikai elítéltek, hogy csökken az állam büntető apparátusa, s az állami szervek elhárító tevékenységének éle a külföldről szervezett kém- és diverzáns tevékenység elhárítására irányul. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az össznépi állam már nem lát el belső kényszerítő feladatokat. Az állampolgárok szabadságát és jogait a szocialista állam jogrendszere biztosítja, s amíg a társadalmi együttélés kommunista normái nem váltak a társadalmi élet mindennapos gyakorlatává, szokássá, általánosan megvalósult erkölcsi normákká, addig a szocialista állam a maga kényszerítő erejével is biztosítja a jogszabályok betartását. Az egységes népi állam a nevelés és meggyőzés eszközein kívül kényszert is alkalmaz, hogy megfékezze a társadalomra veszélyes bűnözők, ingyenélők és spekulánsok, általában a társadalomellenes erők tevékenységét. Ebben azonban már nem a proletariátus diktatúrája nyilvánul meg, hanem a társadalom túlnyomó többségének össznépi tevékenysége a szocialista jogrendet megbontó elenyésző kisebbség fékentartására. Az össznépi állam kényszerítő tevékenységét nem osztályviszonyok, nem az uralkodás és alárendeltség viszonyai teszik szükségessé, mint a proletárdiktatúrában, hanem az, hogy a társadalomellenes tevékenységnek még vannak bizonyos, egyre inkább megszűnőben levő forrásai, elsősorban a gondolkodás maradiságában, a régi tudat maradványaiban.

A másik körülmény, amely lehetővé tette, hogy a proletárdiktatúra össznépi állammá alakuljon át: *a szocialista társadalom eddig nem ismert egysége.* A Szovjetunióban a különböző osztályok és rétegek szociális helyzete között nincsen elvi különbség: valamennyi dolgozó osztály szocialista termelési viszonyok között él. A Szovjetunió parasztsága, amely a szocialista kolhoztulajdon viszonyai között dolgozik, a párt és az állam nevelő, szervező tevékenységének eredményeként levetkőzte kistulajdonosi természetét, szocialista osztállyá vált; ezzel a munkás-paraszt szövetség még szilárdabb lett, magasabb fokra emelkedett, két baráti szocialista osztály megbonthatatlan szövetségévé fejlődött. „A parasztoknak a munkásokkal azonos politikai jogaik vannak, alapvető érdekeik azonosak. A munkásosztály és parasztság közötti különbségek a fő dolgokban megszűntek, az osztályhatárok végső megszűnésének folyamata most már mind gyorsabban megy végbe",

Digitized by Google

— mondotta kongresszusi beszédében Hruscsov elvtárs. Az „össznépi állam" fogalma azt fejezi ki, hogy megváltozott ezeknek az osztályoknak a viszonya egymáshoz és a hatalomhoz, amely immár *maradéktalanul és közvetlenül* valamennyi dolgozó osztály és réteg érdekét fejezi ki.

A munkásosztály, amely továbbra is a szovjet társadalomnak a legszervezettebb és leghaladóbb osztálya, a megváltozott körülmények között is megtartja vezető szerepét, ehhez azonban nincs szüksége kizárólagos hatalomra. A népgazdaság különböző területein új módszerekkel és formák között valósítja meg a vezetést: a munka kommunista formáinak kidolgozásában, a szocialista munkaversenyben, a szocialista parasztság segítésében, a társadalmi önigazgatásban, az államhatalom különböző szerveiben való aktív részvétel útján.

A szocialista társadalom teljes felépülése és végleges győzelme osztályharcok alapján ment végbe, de egyszersmind meghozta az osztályharcok nélküli társadalom időszakát is. Megteremtette az osztályoknak olyan érdekazonosságát, amelynek talaján az osztályharc törvényszerűsége elveszti hatókörét és átadja helyét a szovjet szocialista társadalom *erkölcsi-politikai egységének.* A társadalom erkölcsi-politikai egysége alapján az össznépi állam és a párt tevékenységében az egész nép érdeke testesül meg. Az össznépi állam intézkedései és törvényei mindaddig megtartják politikai jellegüket, amíg a társadalom teljesen meg nem érett a kommunista önigazgatásra, de belső szükségességét illetően a szocialista állam már nem az osztályharc, hanem a kommunista építés és nevelés eszköze.

Nemzetközi méretekben az osztályharc tovább folytatódik, a kommunizmus világméretű győzelméig, s ez természetesen a szocialista állam feladataira is kihat. A szovjet állam külpolitikája, — a béke megőrzéséért, a leszerelésért folytatott harca révén, az imperialista agresszív háborús törekvések visszaverése érdekében védelmi készségének tökéletesítése révén, a két rendszer békés gazdasági versenyében való részvétele révén *megőrzi proletár osztálytartalmát* a szocialista és kapitalista erők között folyó nemzetközi méretű osztályharcban. A szocialista tábor, a nemzetközi méretekben létrejött proletárdiktatúra — elsősorban a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben elért nagy sikereivel — hathatósan elősegíti a nemzetközi osztályharc különböző területein a szocializmus erőinek gyarapodását, a kapitalizmus végleges és teljes megsemmisülését.

A kommunizmus építéséhez tehát nincs már szükség a munkásosztály diktatúrájára. De a proletárdiktatúra megszűnésével nem szűnik meg a szocialista állam, s annak szükségessége. „Ez azzal magyarázható, hogy még nem fogytak ki azok a feladatok, amelyeket a társadalom csakis az állam segítségével oldhat meg" — mondotta a kongresszuson Hruscsov elvtárs. A szovjet munkásosztály és szövetségesei már eddig is sok nagy feladatot valósítottak meg, de a kommunizmus felépítése a legnagyobb minden eddigi feladatok között. Két évtized alatt létre kell hozni a kommunizmus anyagi és műszaki bázisát; olyan hatalmas termelőerőket kell megteremteni, amelyek lehetővé teszik, hogy a Szovjetunió a világon az első legyen az egy főre eső termelésben. A szovjet ember sokoldalú szükségleteinek kielégítése, a munka szerinti elosztás szocialista elvének további tökéletesítése, a szükség-

Digitized by Google

letek szerinti elosztás kommunista elvének megvalósítása, a szocialista termelési viszonyok átalakítása kommunista termelési viszonyokká, az osztályok között még meglevő lényeges különbségek megszüntetése és ezzel egyidejűleg a szovjet emberek kommunista tudatának fejlesztése — hogy csak a kommunista építés legfontosabb oldalait soroljuk fel — az egész nép eszközévé lett állam sokoldalú tevékenységét kívánja meg.

E feladatok megoldását a társadalom *csakis* az államra támaszkodva tudja megoldani „Addig, amíg a kommunizmus «felsőbb» foka be nem következik, — írta Lenin — a szocialisták azt követelik, hogy a társadalom és az *állam*, a *legszigorúbban* ellenőrizze a munka mértékét, és a fogyasztás mértékét."[2] Ezért hangoztatta Hruscsov elvtárs, hogy „Az állam a kommunizmus első szakaszának győzelme után és még hosszú ideig megmarad. Elhalásának folyamata igen hosszú ideig tart majd, egész történelmi korszakra terjed ki, s majd csak akkor fejeződik be, amikor a társadalom teljesen megérik az önigazgatásra".

A kommunizmus — kiválóan szervezett társadalom. A proletárdiktatúra megszűnése nem az anarchiával, a szervezetlenséggel, a fegyelmezetlenséggel azonos. Ez a kommunizmus kispolgári elképzelése és az ilyen nézetekre halálos csapást mér a párt új programja. A kommunista párt, mint az össznépi érdekek előharcosa, irányítja, szervezi a társadalom fejlődését, felhasználja az állam szervezetét, amely immár az össznépi érdek és akarat kifejezője. Az össznépi állam „arra hivatott, hogy megszervezze a kommunizmus anyagi és műszaki alapjának létrehozását, a szocialista viszonyok átalakítását kommunista viszonyokká, hogy ellenőrizze a munka és a fogyasztás mértékét, biztosítsa a jólét emelkedését; arra hivatott, hogy őrizze a szovjet állampolgárok jogait és szabadságát, a szocialista jogrendet és a szocialista tulajdont: a tudatos fegyelem és a munkához való kommunista viszony szellemében nevelje a néptömegeket; arra hivatott, hogy megbízhatóan szavatolja az ország védelmét és biztonságát; fejlessze a testvéri együttműködést a szocialista országokkal, védelmezze az egyetemes békét és normális kapcsolatokat tartson fenn minden országgal" — foglalja össze a program az össznépi állam fő feladatait.

Az össznépi állam fogalma a szocialista állam jellegében végbemenő mélyreható változásokat tükrözi. Vannak, akik (teljesen alaptalanul) hamis párhuzamot vonnak az össznépi állam megvalósulása és a lassalle-i „népállam" jelszava között, amelyet annak idején Marx és Engels elvetett és élesen megbírált. Marx és Engels a maguk korában teljesen joggal léptek fel a „népállam" jelszava ellen, mert az figyelmen kívül hagyta az osztályharc konkrét feltételeit. A lassalle-i „népállam" teóriája leplezni igyekezett a polgári állam osztályjellegét, tagadta a burzsoá társadalom forradalmi átalakításának, a proletárdiktatúrának a szükségességét. A történelmi tapasztalatok bebizonyították Marx és Engels igazát. A népi állam megvalósulása elképzelhetetlen a proletárdiktatúrának, a társadalom forradalmi átalakításának szükségszerű szakasza nélkül. Az össznépi állam a Szovjetunióban nem a polgári államot váltja fel — ahogyan ezt a lassalle-i nézetek hirdették —, hanem a proletariátus diktatúrája nő át össznépi állammá, mégpedig

[2] Lenin Művei, 25. kötet, Szikra 1962. 504. oldal.

Digitized by Google

a felépült és megszilárdult szocializmus viszonyai között, a kommunista építés általános kibontakozásának időpontjában. Ezért nem szabad azonosítani a lassalle-i „népállam" kispolgári jelszavát az össznépi állam tudományos, marxista—leninista kategóriájával.

Sokan azt a kérdést teszik fel, hogyan lehet a kommunizmus építésének államára, az össznépi államra alkalmazni az állam ismert régi meghatározását, amely szerint az állam a mindenkori uralkodó osztály elnyomó szervezete politikai hatalmának biztosítására. Dogmatizmus és betűrágás volna, ha a régi kategóriákat alkalmaznánk az új, azelőtt nem létező jelenségekre. Az állam már a proletárdiktatúra időszakában is több volt, mint a proletariátus elnyomó apparátusa, bár kétségtelen, hogy ez is lényeges vonásai közé tartozott. Egyáltalán nem lehet azonban a régi módon jellemezni az össznépi államot, amely már *nem egy osztály szervezete* és nem diktatúra. Az össznépi állam egy *további fejlődési szakasz a kommunista társadalmi önigazgatás megvalósításának útján.* Az állam egy osztály hatalmi szervéből az egész nép hatalmi szervévé lett, s így tovább haladt a fejlődésnek azon az útján, amelyet Lenin „félállamként" jellemzett. Az össznépi állam az elhaló állam formája a kommunizmus építésének idején. Állandóan szűkülnek az össznépi állam kényszerítő tevékenységének funkciói és mindjobban előtérbe kerülnek a kommunista igazgatás ellátásának funkciói, a gazdasági és nevelő funkciók. Az elhaló állam e formája még nem veszti el politikai jellegét, de az állam funkciói tevékenységének azokat a vonásait domborítják ki, amelyekhez hasonló szervező és irányító feladatokat politikai jellegének elvesztése után is meg kell majd oldania a kommunista önigazgatásnak.

Az össznépi állam jellegének és funkcióinak megértése szorosan kapcsolódik az állam elhalásáról szóló marxista—leninista elmélet továbbfejlesztéséhez. Közismertek a marxizmus klasszikusainak elvi útmutatásai arról, hogy a teljes kommunizmusban elhal az állam. De az állam elhalásának konkrét formáit a klasszikusok nem láthatták előre, mert ezeket az adott konkrét körülmények határozzák meg. Az SZKP programja most megvilágítja az állam elhalásának útját. Fontos lépés ezen az úton a proletárdiktatúra átalakulása össznépi állammá. Az össznépi állam sem marad azonban változatlan; a kommunista építés előrehaladásának idején az állam elhalásának folyamata megy végbe, a szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatássá alakul át.

Némelyek attól tartanak, hogy a proletárdiktatúra megszűnésével meggyengül a szocialista állam. Pedig éppen ennek az ellenkezője történik: a szocialista állam nem gyengül, hanem tovább erősödik azzal, hogy társadalmi alapja kiszélesedett, még szilárdabbá, egységesebbé vált. Az össznépi állam az egész társadalom nevében és érdekében szigorúan őrzi és védi a szovjet emberek jogait, szabadságát, a törvények betartását. Az állam tevékenysége még hatékonyabbá válik, mert a dolgozók és társadalmi szervezeteik széles támogatására támaszkodik. Az állami és társadalmi szervezetek egymással való összefonódása, szoros együttműködése az össznépi állam társadalmi alapjának erősségét, szilárdságát fejezi ki. Ez fontos jellemzője az össznépi államnak.

• • •

Digitized by Google

A szocialista állam jellegében végbement változásokat a szocialista demokrácia általános kibontakozása és össznépi demokráciává való fejlődése fejezi ki a legjobban. „A jelenlegi körülmények között tehát hazánkban az *osztályviszonyok fejlődésük új szakaszába léptek.* A proletárdemokrácia össznépi szocialista demokráciává alakul át" — mondotta beszámolójában Hruscsov elvtárs az SZKP XXII. kongresszusán. Amint a proletárdiktatúra és az össznépi állam között nincsen merev válaszfal, úgy az össznépi demokrácia is a proletárdemokráciából nő ki.

Már a proletárdiktatúra megteremtette a dolgozók számára a tényleges demokrácia feltételeit, s a polgári demokrácia által adott (vagy inkább ígért) formális szabadság helyébe széles politikai jogokat, szabadságot adott nekik, megszabadította őket a kizsákmányolástól, s megteremtette a politikai jogok gyakorlásának gazdasági és politikai alapjait.

A polgári állam — még a legdemokratikusabb is — a valóságban a burzsoázia diktatúrája, mert a termelőeszközök kapitalista tulajdona, a gazdasági és — tegyük hozzá — a politikai hatalom tőkés birtoklása a tőkés kizsákmányolás szolgálatába állítja az államgépezetet. A mai tőkés állam szüntelenül dicsőíti, de egyre kevésbé tűri el a polgári demokratikus jogokat. Minél erősebb a munkásosztály és a haladó erők mozgalma, minél inkább veszélyezteti a burzsoázia gazdasági és politikai hatalmát, annál inkább igyekeznek a monopoltőkés uralkodó csoportok, hogy a polgári demokratikus jogokat is megnyirbálják, s annál inkább alkalmaznak nyílt diktatórikus eszközöket a haladó mozgalmak fékentartására.

A proletárdiktatúra a termelőeszközök szocialista köztulajdona alapján létrehozza saját politikai rendszerét, amely lehetővé és szükségessé teszi a dolgozók széles tömegeinek bevonását a hatalom gyakorlásába. A szocialista állam már fejlődésének első szakaszában biztosítja a néptömegek alkotó aktivitásának kibontakozását, az államhatalom és igazgatás demokratikus vitelét. A szocialista államok alkotmányai kifejezik a proletárdiktatúra mély demokratizmusát, biztosítják és kinyilvánítják a dolgozók széleskörű jogait az államhatalom és a társadalmi élet minden területén. Az állam fejlődésének első szakaszán azonban a szocialista demokrácia megvalósítása feltételezi a munkásosztály diktatúráját, a széles demokratikus szabadságjogok kiegészülnek a burzsoáziának, illetve a proletárdiktatúra ellenségeinek korlátozásával. A proletárdiktatúra időszakában még meglévő ellenséges erők politikai jogainak korlátozása a proletárhatalom védelmének feltétele, az átmeneti időszak társadalmi viszonyaiból táplálkozó osztályharc következménye volt. A szovjethatalom első évtizedében pl. a kizsákmányoló osztályokat megfosztották választójoguktól, s a munkásosztály — amely akkor még a lakosság kisebbségét alkotta — számarányánál nagyobb képviseletet kapott a szovjetekben, mert ez tette lehetővé a parasztság és a kispolgári rétegek vezetését és szervezését.

Hazánkban a proletárdiktatúra kedvezőbb, viszonylag békés körülmények között jött létre, a népi demokratikus fejlődés első szakaszában kialakult széles osztályszövetség alapján. Ezért a szocialista demokrácia megvalósítása nem járt együtt a burzsoáziának, mint osz-

Digitized by Google

tálynak olyan méretű korlátozásával, politikai jogainak olyan szűkítésével, mint annakidején a Szovjetunióban. A proletárhatalom azonban hazánkban is védte a dolgozók demokráciáját, szűkítette az ellenforradalmi elemek (volt fasiszta pártok tagjait, csendőrök, horthysta katonatisztek stb.) politikai-társadalmi jogait, erősítette a munkásosztály vezető szerepét az államhatalom és államigazgatás különböző pontjain.

A szocialista demokrácia kiteljesedése, össznépivé válása a Szovjetunióban, kifejezi a kommunizmus építésének megváltozott társadalmi-politikai viszonyait. Megteremtődik annak lehetősége, „hogy állampolgárainkat mind egy szálig bevonjuk a társadalom ügyeinek igazgatásába" — mondotta Hruscsov elvtárs. A szocialista demokrácia kiteljesedése azt jelenti, hogy a szocialista jogrend az államhatalmi és államigazgatási szervekben és a társadalmi élet minden területén *mindenki számára* biztosítja a legszélesebb demokráciát. A demokrácia, a népuralom a társadalmi önigazgatás formájává és módszerévé válik. Lenin a tiszta demokrácia nevében támadó kispolgári szociáldemokrata nézetekkel szemben teljes joggal védte meg a proletariátus diktatúráját, mint a demokrácia és diktatúra egységét. Kautsky — mondotta Lenin — „elszokott" attól, hogy úgy tegye fel a kérdést: demokrácia — *melyik osztály számára?*"[3] Úgy véljük, hogy a kommunizmus építésének társadalmi és politikai viszonyai között már nem alkalmazhatók azok a kategóriák és kérdésfeltevések, amelyeknek segítségével az osztálytársadalom államában megítélhetjük ezen állam osztálytermészetét, a demokrácia és a diktatúra kapcsolatát. A társadalmi viszonyok gyökeres megváltozása a szocializmus végleges győzelme a kérdés feltevésének új alapját teremtette meg. Kibontakozásának mai szakaszában a szocialista demokrácia már nem osztálydemokrácia, hanem a kizsákmányolóktól örökre megszabadult, egységessé vált szovjet társadalom össznépi demokráciája.

Az SZKP új pártprogramja Lenin szellemében, Lenin útmutatásai alapján határozza meg a szocialista demokrácia kibontakoztatásának formáit és módszereit. A párizsi kommünnel kapcsolatban írja Lenin „A kommün tehát az összetört államgépezetet látszólag „csak" teljesebb demokráciával pótolta: megszüntette az állandó hadsereget, *választhatóvá és elmozdíthatóvá tett minden hivatalos személyt*".[4] A kommün legfontosabb jellemvonása az volt, hogy a parlamentet dolgozó testületté változtatta — emeli ki Lenin. Lenin útmutatásai válnak valóra a program szavaiban: az össznépi demokráciában az állami vezető szervek egyre inkább dolgozó testületekké válnak, amelyekben a dolgozók, a munkások, a parasztok, a mérnökök, a tudósok és a művészek vezetik, intézik, és döntik el az állam ügyeit. Ennek megvalósításához a program a következőket tartja szükségesnek:

a) Jobb anyagi és kultúrális életfeltételeket kell teremteni a dolgozók számára;

b) tökéletesíteni kell a népképviselet formáit, a választási rendszer demokratikus elveit;

[3] Lenin Művei, 38. kötet, Szikra 1952. 252. oldal.
[4] Lenin Művei, 25. kötet, Szikra 1952. 449. oldal. — V. B. aláhúzása.

Digitized by Google

c) tovább kell fejleszteni azt a már kialakult gyakorlatot, hogy az egész nép megvitatja a szovjet állam legfontosabb törvénytervezeteit;

d) hatékonyabbá kell tenni és ki kell egészíteni a népi ellenőrzés formáit és módszereit;

e) biztosítani kell a vezetők és vezető szervek rendszeres ujjáválasztását, a vezetők ujjáválasztásának és beszámolási kötelezettségének elvét, s ki kell terjeszteni ezt az államapparátus, a társadalmi szervezetek és a kulturális intézmények valamennyi vezető tisztségére.

A szocialista demokrácia lenini elveinek gyakorlati megvalósítása tovább erősíti a néptömegek bevonását az állami ügyek intézésébe, lehetővé teszi alkotó aktivitásuk kibontakozását. Ezzel a szocialista állam egyre inkább a dolgozók kommunista önkormányzatává válik.

A szocialista demokrácia kiteljesedésének másik oldala a társadalmi szervezetek jelentőségének, feladatának és befolyásának növekedése. E szervezetek egyre több olyan feladatot oldanak meg, melyet azelőtt az állam végzett el. A Szovjetunióban ezek a társadalmi szervezetek (mint a szakszervezetek, a Komszomol, a sportegyesületek stb.) csaknem az egész felnőtt lakosságot magukba tömörítik. Nem nehéz belátni, hogy e szervezetek jogainak kiterjesztésével, tevékenységük hatékonyságának növelésével megvalósul a dolgozók közvetlen aktív részvétele a kommunista építés bonyolult és nagy feladatokat jelentő munkájában.

A demokrácia kiterjesztése és teljessé válása egyben a demokráciának, mint politikai kategóriának a megszűnését is eredményezi majd. De a társadalmi igazgatás demokratikus formái (a népképviseleti elv stb.) a kommunizmus időszakában is megmaradnak, mint a társadalmi együttélés szabályai, a közügyek intézésének módszerei és formái.

A kommunizmus ellenfelei, „a szabad világ" és a személyiség „szabadságának" propagandistái totalitarizmusnak, önkényuralomnak próbálják feltüntetni a szocialista államot, mert — szerintük — „megbéklyózza az egyéniséget". De melyik az a tőkésállam, amelyben olyan széleskörű demokráciát tudnak megvalósítani, s ahol ennek alapján olyan szélesen bontakozhat ki az emberek alkotókészsége és tehetsége, mint a szocializmusban, a kommunizmusban? Ilyen tőkésállam nincsen és nem is lehet, mert a néptömegek igazi demokráciája csak a szocializmus és a kommunizmus társadalmi-politikai rendszerének talaján bontakozhat ki.

Az SZKP programja megmutatja a szocialista állam, a szocialista demokrácia fejlesztésének általános törvényszerűségeit, formáit, módszereit, amelyeket minden szocialista országnak — így hazánknak is — a maga körülményei és feltételei között kell megvalósítania.

* * *

Felvetődik az a kérdés, hogy mikor szűnt meg a Szovjetunióban a proletariátus diktatúrája, mikor alakult át a szocialista állam össznépi állammá, s mennyiben tartalmazzák a szovjet állam fejlődésének szakaszai a szocialista állam általános fejlődéstörvényeit.

Digitized by Google

A szovjet szocialista állam fejlődésének első szakasza az októberi forradalommal kezdődött meg és a szocialista átalakulás feladatainak megvalósításáig, kb. a harmincas évek végéig, a negyvenes évek elejéig tartott. Ebben a szakaszban a szovjet társadalomban a proletárdiktatúra teljesítette feladatát, a szocialista társadalom felépítését a proletárdemokrácia kibontakoztatását. Ennek a szakasznak a végére megértek a szovjet állam jellege megváltozásának objektív feltételei. A szocializmus a falun és a városokban egyaránt győzött, megszűnt a kizsákmányolás, kialakult és erősödött az osztályok baráti együttműködése, a proletárdemokrácia egyre inkább össznépi demokráciává alakult át. Mindezt rögzítette a Szovjetunió 1936-ban elfogadott Alkotmánya, amely tartalmazta a szocialista demokratizmus további fejlesztésének alapelveit is.

A szocialista állam további fejlődésének kibontakoztatását azonban ekkor objektív és szubjektív okok gátolták. A harmincas évek végén kibontakozó imperialista agresszív háborús készülődés, majd a Szovjetunió fegyveres megtámadása háttérbe szorította a szocialista államiság további fejlesztését, amelyet a szovjet társadalom belső fejlődése napirendre tűzött. Szubjektív tényezők is akadályozták ebben az időben a szocialista állam fejlődését. A szocialista társadalom tudatos vezető erejének, a pártnak az a feladata, hogy aktívan közreműködjön a szocialista állam hatékonyságának, a politikai felépítmény egész rendszerének állandó tökéletesítésében. A szocialista demokrácia kiteljesítéséért folytatott harcában azonban nehezítette a párt helyzetét Sztálin személyének kultusza, a Sztálin által az állam fejlődéséről vallott nézeteknek az egyoldalúsága. Mint ismeretes, Sztálin az állam fejlődésének első szakaszára vonatkozóan egyoldalúan az állami tevékenység erőszakos elnyomó oldalát hangsúlyozta, háttérbe szorítva a proletárdiktatúra gazdasági szervező és nevelő funkcióját, amelynek pedig már ebben a szakaszban is jelentős szerepe van. Még nagyobb hiba volt, hogy az osztályharc állandó és folytonos éleződésének hamis tételéből kiindulva kiterjesztette ezt a felépült szocializmus körülményeire is. Ez ellentmondott a társadalmi fejlődés követelményeinek, akadályozta a szocialista politikai rendszer mély demokratizmusának kiteljesedését. A sztálini személyi kultusz és annak jegyében a szocialista törvényesség megsértése megnehezítette a proletárdiktatúrának össznépi államba való átnövését. Csak a személyi kultusz elítélése és következményeinek felszámolása teremtette meg a szocialista állam újabb fejlődési szakaszának szubjektív feltételeit. Így a szovjet állam fejlődésének össznépi szakasza, amelynek objektív feltételei már a felépült szocializmus időszakában érlelődtek, csak a XX. kongresszus után bontakozott ki, s teljes megvalósulását a párt által a XXII. kongresszuson elfogadott programban meghatározott elvek következetes érvényesítése segíti elő.

Az SZKP programjában feltárt elvek alapján megállapítható, hogy a szocialista állam két fő fejlődési szakaszon megy keresztül. Az első szakasz osztálytartalma a munkásosztály diktatúrája, amelynek segítségével felépíti a szocialista társadalmat. A második szakaszban, a kommunista építés feladatainak időszakában már szükségtelenné válik a proletariátus diktatúrája, a munkásosztály vezető szerepének további

Digitized by Google

erősödésével egyidejűleg megváltozik az állam társadalmi tartalma, s a szocialista állam tevékenysége az egész nép érdekeinek és akaratának közvetlen kifejezésévé válik.

Hazánkban még nem fejeződött be a szocializmus építése, a proletárdiktatúra még nem teljesítette maradéktalanul történelmi hivatását, feladatai még nem merültek ki, s így szükségessége sem szűnt meg. De a hazánk társadalmi viszonyaiban végbemenő mélyreható változások, a szocialista termelési viszonyok győzelme az egész népgazdaságban, a népi-nemzeti egység erősödése, a pártunk és kormányunk intézkedései nyomán kibontakozó szocialista demokrácia további fejlődése közel hozzák azt az időt, amikor befejezzük a szocializmus felépítését. Nincs messze az idő — ahogy Kádár János beszélt erről a parlamenti beszédében —, amikor népi demokráciánk is elérkezik a szocialista állam fejlődésének magasabb szakaszába és a proletárdiktatúránk fokozatosan átadja helyét az össznépi államnak.

Digitized by Google

SZEMLE

Űrutazás és tudományos világkép

1961. április 12-én az ember a történelemben először behatolt a világűrbe. Jurij Gagarin a világ első űrhajósa a Vosztok I. fedélzetén 89 perc alatt megkerülte Földünket. Néhány hónappal utána German Tyitov több mint 25 órát töltött a világűrben és 17-szer kerülte meg Földünket. A két szovjet űrrepülő hőstette méltán hozta izgalomba az egész világot. Nyilvánvalóvá vált, hogy a világűr meghódításában — amit az emberi fantázia már régen megálmodott, aminek megvalósításán az emberi alkotóerő már hosszú idő óta dolgozik — döntő szakasz kezdődött. A nagy eseményt az első percektől kezdve élénken és sokoldalúan kommentálta a sajtó minden országban, korszakos jelentőségéről írók és tudósok, államférfiak és egyszerű dolgozók nyilatkoztak. Méltatták, mint az emberi helytállás és hősiesség nagyszerű példáit. Kiemelték jelentőségüket a szovjet tudomány és technika fejlődése szempontjából. Rámutattak azokra a társadalmi feltételekre, amelyek lehetővé tették, hogy a világon az első űrhajós szovjet ember legyen. Elemezték és értékelték a Vosztok I. és a Vosztok II. tökéletes működésének katonai jelentőségét és politikai hatását. A különböző világnézetű és pártállású kommentátorok azonban megegyeztek abban, hogy mindez nem meríti ki a világűr meghódításában megtett első nagy lépés jelentőségét: a világűr meghódítása felmérhetetlen hatást gyakorol az egész tudományos gondolkodásra, a tudományos világkép fejlődésére, az emberek világnézetére.

Korunkban a tudományos világnézet térhódítása két nagy forrásból táplálkozik: az egyik a társadalom forradalmi átalakítása, amely a marxizmus—leninizmus eszméinek jegyében megy végbe, a másik a természet erőinek leigázása, törvényszerűségeinek még mélyebb megismerése és felhasználása a tudományban és a technikában. Ez a két nagy folyamat erősíti és gazdagítja korunkban a legkövetkezetesebb és egyedüli tudományos világnézetet: a dialektikus és történelmi materializmust. Lenin a „Materializmus és empiriokriticizmus" című művében idézi Engels véleményét arról, hogy a „materializmusnak már a természettudomány terén tett minden korszakalkotó felfedezéssel is (az emberiség történetétől egészen eltekintve) meg kell változtatnia formáját." A világűr meghódításában eddig megtett lépéseket joggal nevezhetjük ilyen korszakalkotó felfedezésnek, amely mély hatást gyakorol eddigi tudományos ismereteinkre, a materialista világnézet formájára. A világűr meghódításának még csak a kezdetén vagyunk és ennek a kezdeti lépésnek sokoldalú filozófiai általánosítása még előttünk álló feladat. De az eddigi eredmények alapján a marxista filozó-

Digitized by Google

fia segítségével már most felismerhetjük a fejlődés néhány főbb tendenciáját, a tudományos világkép jellegzetes változását, amely az űrutazás megvalósításának hatására megy végbe.

A Társadalmi Szemle olvasóinak igényét elégítjük ki, amikor a marxista filozófusok és materialista természettudósok véleményét összegyűjtve, választ keresünk az űrutazás világnézeti problémáival kapcsolatos néhány kérdésre. A válaszok összeállításához a „Kommunyiszt", „Voproszi filoszofii" (A filozófia kérdései), a „Priroda" (Természet) és a „La Pensée" című folyóiratokban megjelent cikkeket használtuk fel.[1]

Az emberiség történetében eddig mindig kétféle világnézet állott egymással harcban: a materializmus és az idealizmus, más formában pedig a materialisztikus tudomány és a vallás. Az ember behatolása a világűrbe milyen hatással van erre a küzdelemre, megerősíti-e a tudomány, a materialista világnézet pozícióit az idealizmussal és a vallással vívott harcban?

A történelem tanulságai arra figyelmeztetnek, hogy a nagy felfedezések a filozófiára is mindig ráütötték bélyegüket. Így Amerika felfedezése nemcsak a burgonyát és a dohányt jelentette Európa számára (az alkohol és a vérbaj ellenében, amit a hódítók hurcoltak be), hanem a középkori egyház világszemléletére is súlyos csapást mért. Ugyanilyen hatása volt a távcső feltalálásának, valamint Galilei és Kopernikus felfedezéseinek. S amikor az ember leszáll a Holdra, amikor a bolygóközi repülések hétköznapi eseménnyé válnak, a pápai akadémiának is nagy gondot fog okozni, hogyan tartsa fenn az ember porszem-voltának érzését, hiszen a vallásosság is ezen az alsóbbrendűségi érzésen alapul. A munka és az értelem hatalmas erejének tudata köddé oszlatja a „világ végéről" és az „utolsó ítéletről" szőtt fantasztikus meséket, amelyekkel a reakciós erők olyan régóta rémítik a hívőket.

Arnošt Kolman

A világűrben végbemenő jelenségek tanulmányozása nemcsak azt biztosítja, hogy helyesen értelmezzük e területnek — ahol most kezd tevékenykedni az ember — a legfontosabb sajátosságait. További nagy lehetőségek nyílnak meg ezzel a csillagok keletkezési és fejlődési folyamatainak vizsgálata, a nehézségi vonzás természetének, az idő és

A felhasznált cikkek:

J. Fjodorov — A világűr meghódítása. Kommunyiszt, 1961. 12. sz.

N. A. Varvarov — J. T. Fagyejev — Az űrhajózás filozófiai problémái. Voproszi filoszofii, 1961. 8. sz.

Arnošt Kolman — Az ember az űrhajózás korában. La Pensée, 1960. szept., okt.

Kukarkin professzor — Új korszak a csillagászatban. Priroda, 1961. 5. sz.

Markov professzor — A földrajz és az űrrepülés. Priroda, 1961. 5. sz.

Feszenkov akadémikus — Új korszak kezdete a világűr kutatásában. Priroda, 1961. 6. sz.

Oparin akadémikus — A világmindenség és az élet. Priroda, 1961. sz.

Akszenov, Grebenyikov, Gyenin — Kiemelkedő tudományos kísérlet. Priroda, 1961. 8. sz.

Digitized by Google

más olyan jelenségek természetének tanulmányozása előtt, amelyek óriási elvi fontosságúak mind a természettudomány, mind a világnézet szempontjából.

A természet titkaiba való mind mélyebb behatolás eredményeképpen a tudományra mindig jellemző kiirthatatlan materialista szellem a tudósok tudatos materialista meggyőződésévé alakul át.

A világmindenségben végbemenő és az ember által még nem eléggé tanulmányozott folyamatok alighanem az utolsó menedékhelyet jelentik az olyanféle próbálkozások számára, hogy „tudományosan" alátámasszanak bizonyos idealista vagy nyíltan vallási elképzeléseket. Ilyen próbálkozás az, hogy érveket keresnek a világmindenség egyoldalú — valamiféle „kezdettől" egy meghatározott „vég" felé tartó — fejlődése mellett, számolgatják, mennyi idő telt el a világ „kezdete", vagyis az első lökés óta, amellyel az isten megindította az összes csillagrendszert stb.

Ilyen agyszülemények ott jelentkeznek és fejlődnek, ahol még nincsenek teljes és megbízható eredmények, ahol van lehetőség a kevés megállapított tény önkényes értelmezésére. Ezért olyan fontosak azok az adatok, amelyek most halmozódnak fel a világmindenség térbeli és időbeli végtelenségéről, az anyagi testnek sugárzásba és a sugárzásnak anyagi testbe való átmenetéről, a csillagok és csillagrendszerek fejlődési folyamatairól stb.

Ezt a vallási területen működő személyek is kitűnően felismerik. A tények elől visszavonulóban mind gyakrabban folyamodnak általános kijelentésekhez. Lássuk például, mit ír Fineghan, az Egyesült Államok egyik vallási iskolájában az evangélikus irodalom professzora „A világűr, az atomok és az Isten" című könyvecskéjében: „Annak a körülménynek, hogy az ember korunkban a világűr felé fordult, kényszerítenie kell őt a teológiához való visszatérésre. Az ember a világűrben is csak emberi lény marad. Egyes dolgok megváltoznak számára a világűrben. Űrrepülés közben például súlytalan lesz. Ez új problémákat vet fel. Az embernek alkalmazkodnia kell a világűr megváltozott viszonyaihoz, de lényegében ugyanolyan marad, mint amilyen a Földön. Remény és rettegés lesz benne, kísértés és próbatétel, a legfontosabb probléma ő maga és a többi emberhez való viszonya lesz. Lesznek bajai és keserűségei. Az ember továbbra is emberi lény lesz, és mint mindig, szüksége lesz Istenre."

Az ember természetesen ember marad mind a Földön, mind a világűrben. Éppen ezért semmi oka, hogy akár a teológiához, akár istenhez forduljon — sem itt, sem ott.

Fineghan így fogalmazza meg a jövő űrrepülőihez szóló kívánságait (1959-ben írta): „Bárhová hatolunk a világűrbe. Jézus Krisztus misszióját és jóhírét kell elvinnünk. Az első űrhajó valószínűleg katonai lesz, mivel csak annak van oly hatalmas ereje, hogy elérje a világűrt. Meg kell találni az utakat, hogy ezek az űrhajók misszionáriusokat vigyenek magukkal, és meg kell találni az egyetlen utat ahhoz, hogy az űrhajósokat szelíd lelkű, egyszerű keresztények közül válasszák ki. E szavak fiatal olvasói talán azok között lesznek, akiket erre az irigylésre méltó küldetésre kijelölnek."

Digitized by Google

Az igen tisztelt professzor úr az amerikai gyakorlat szerint, a nyugati „szabad" világ gyakorlata szerint ítél. Katonai űrhajó, benne misszionáriussal — vajon ez nem pontos képe-e az „űrkutatás" imperialista programjának? Ugyanígy „fedezték fel" egykor a tengeren túli országokat. A sors azonban nem adta meg, hogy a történelem megismétlődjék. Az első űrhajó békés űrhajó volt, az első űrhajós pedig kommunista.

Nehéz megjövendölni, milyen kép tárul majd az új világba elsőként belépő ember szeme elé. Nem lehet megmondani, hogy mai szemszögből nézve milyen meglepő törvényszerűségekre fog rájönni a tudomány. Egy dolog azonban nyilvánvaló: a világűr végtelen térségein nincs helye az értelmes anyagi lények szellemétől és lényegétől eltérő „alkotó szellemnek", „felsőbbrendű lénynek". A természet egységes a maga sokféleségében. A világot az elemi részecskék ma még titokzatos belsejétől a hatalmas méretű galaktikákig átszövi az okok és okozatok vasláncolata, amelyen láncszemről-láncszemre halad a végtelen világmindenség megismerése. És az űrhajók minden útja újabb csapás a tudatlanságra, az emberi elme és kéz ereje iránti hitetlenségre, csapás a vallásra és az idealizmusra.

Az ember benépesítette a világot istenekkel. Az ember telerakta a természetet fantasztikus, képzelt alakokkal és elképzelésekkel. Nem is történhetett másképp: nem ismerve a társadalom törvényeit, az emberek isteneket találtak ki és alávetették magukat saját illúzióiknak. De szükségszerű az is, hogy a tudomány fejlődése, a társadalmi élet kommunista alapokon történő gyökeres átalakulása, az emberek látókörének óriási megnövekedése, ami együtt jár a világűrbe való kilépéssel — diadalra viszi az egyedül helyes, az egyedül tudományos dialektikus-materialista világszemléletet.

J. Fjodorov

Az űrkutatás tehát igazolja a materialista világnézetet, megerősíti a tudomány materialista jellegét. De mi újat jelent a tudományok fejlődésében, jelent-e „ugrást" a tudományos megismerés folyamatában?

Egészen nyilvánvaló, hogy az ember kilépése a világűrbe, az a Szovjetunióban már korábban reálissá vált lehetőség, hogy az ember elszakadhat bolygónk nehézségi erőterétől, és a Holdat közelről körülrepülheti, nem is beszélve arról, hogy reális lehetőség van a továbbiakban más bolygók megközelítésére, és talán a felületükön való kiszállásra — mindez széles távlatokat nyit meg a természettudományok fejlődése előtt.

Feszenkov akadémikus

Az űrkutatási tudományos műszerek alkalmazása révén újból kitolódnak az emberi megismerés viszonylagos határai, újabb lehetőségek nyílnak meg, hogy értelmük behatolhasson a dolgok lényegébe, egyik lényegről áttérhessen egy másik, mélyebb lényegre stb. Sőt, mi több, azok a kutatóeszközök, amelyeket az űrhajózás bocsát a tudomány rendelkezésére, biztosítják a tudományos haladás számottevő

Digitized by Google

meggyorsulását. Vonatkozik ez nemcsak az új adatok és észleletek felhalmozásának gyorsaságára, hanem azokra a problematikus elméleti vizsgálatokra is, amelyek jelentős mértékben a tényalap állapotától függenek. Megállapították például, hogy a föld mesterséges holdja közelpontjának forgására vonatkozóan végzett megfigyelések egy éve (a megfigyeléseket a relativitás-elmélet ellenőrzése céljából végezték) egyenértékű a Mercurral végzett hasonló megfigyelések egy évszázadával.

N. A. Varvarov—J. T. Fagyejev

Az űrrepülés a legtöbb új adatot a csillagászat fejlődéséhez szolgáltatja. Milyen lényeges változásokra számíthatunk ennek következtében ebben a tudományban?

A csillagászat, az égitestek és rendszereik keletkezésével, szerkezeti felépítésével és fejlődésével foglalkozó tudomány, igen nagy erejű, nagy pontosságú műszerekkel és aprólékosan kidolgozott kutatási módszerekkel rendelkezik. A távcsövek és a rádiótechnikai eszközök lehetővé teszik a csillagászoknak, hogy olyan óriási távolságokra is behatoljanak a végtelen világegyetem mélységeibe, amelyeket a 300 000 kilométer másodpercenkénti sebességgel terjedő fény többszázmillió év alatt fut be. Ennek ellenére a csillagászat mind eszközei, mind lehetőségei vonatkozásában korlátok közé volt szorítva. Az összes csillagászati módszerek az égitestek közvetett tanulmányozására adnak módot, s ez a körülmény a csillagászatot megfigyelő tudománnyá tette. A csillagászat most óriási ugrást tesz: fokozatosan kísérletező tudománnyá válik.

J. P. Akszenov, J. A. Grebenyikov, V. Gyenin

A világűrben tömérdek olyan folyamat, reakció és jelenség zajlik le, amelyekről csak közvetett adatokkal rendelkezhetünk, vagy egyáltalán semmit sem tudunk. Ezért az ember behatolása a világűrbe, valamint a csillagászati és asztrofizikai jelenségekre és folyamatokra kiterjedő megfigyelési rendszer megszervezésének lehetősége tudományunk különös érdeklődésére tarthat számot.

Minthogy a levegőtenger mélyén vagyunk, nem kapunk helyes értesüléseket a napon és a csillagokon végbemenő magfolyamatokról, a csillagok színképének sok területéről, a csillagközi anyagról és a sugárzások sok fajtájáról. A légkör nem teszi lehetővé távcsöveink bontóképességének olyan mérvű növelését, hogy apróbb részleteket felismerhessünk a Hold és a szomszédos bolygók felszínén.

Ezen túlmenően, a csillagászatnak a bolygókkal foglalkozó ága új fejlődési szakaszba lép — a bolygók megfigyeléséről áttér azok közvetlen meglátogatására. De még e látogatás előtt kellő pontossággal tisztázni kell e bolygók felületi viszonyait. Ezért igen valószínű, hogy először űrhajó és benne ember fogja körülrepülni ezeket a bolygókat, s így teremtik meg az előfeltételeket az emberiség e nagy vívmányához.

Kukarkin professzor

Digitized by Google

A tudományos irodalomban az utóbbi időben egyre többet olvashatunk az élet létezésének lehetőségéről a Földön kívül más égitesteken. Hozzájárulhat-e a gyakorlati űrrepülés ennek a kérdésnek a megoldásához?

Az égitestek fejlődése kétségkívül igen változatos utakon megy végbe. A világegyetem végtelen térségeiben talán az anyag mozgásának tömérdek olyan tökéletes és bonyolult, a földi élethez egyáltalán nem hasonló formája van, amelyeket ma nem is gyanítunk. Az égitestek tömérdek sokaságából azonban legalább néhánynak hozzávetőleg ugyanazokat az evolúciós utakat kell bejárnia, mint a mi bolygónknak. Ezért nincs jogunk a Földet az élet egyetlen fészkének tekinteni. Az anyag mozgásának azonos formái szükségképpen létrejöttek a világegyetem sok más pontján is.

Az utóbbi évtizedek kutatásai bebizonyították, hogy naprendszerünk nem valami ritka kivétel, ahogy régebben gondolták. A hozzánk közeli csillagok közül többet — a Naphoz hasonlóan — körülöttük keringő, viszonylag nem nagy testek vesznek körül. Ez feljogosít arra a reményre, hogy némelyikük lakható. Ez a csábító remény azonban az ürrepülések korszakának beköszöntéig csupán általános jellegű elképzeléseken alapult. Csak a bolygóközi utak adhatnak konkrét választ arra a kérdésre, hogy van-e élet más világokban.

A. I. Oparin

Milyen összefüggésben van az élet létezésének kutatása más égitesteken az élet keletkezésének és lényegének tudományos vizsgálatával?

Jelenleg nincs lehetőségünk arra, hogy a Földön természetes feltételek között megfigyeljük az élet keletkezésének folyamatát, mivel ez egyoldalú, megfordíthatatlan folyamat. Ha valamilyen oknál fogva most valahol létrejönnének is szerves anyagok, ezeket rendkívül gyorsan megsemmisítenék a jelenleg élő, az életért vívott harcban „állig felfegyverzett" mikroorganizmusok, amelyek mindenütt megtalálhatók, ahol az élet fejlődése lehetséges.

Az élet elsődleges formáiról csak az összehasonlító biokémia adatai alapján alkothatunk képet, és bár ezek az adatok igen sokatmondók, mégis szeretnénk közvetlenül, saját szemünkkel látni az élet kezdeti formáit. Ilyen lehetőséget mindössze két úton teremthetünk: vagy e formák mesterséges létrehozásával, az *élet szintézisével*, s ezen dolgozunk, vagy oly módon, hogy ezeket a formákat megtaláljuk a bolygónkon kívül, égitesteken, ahol az élet evolúciója lényegesen korábbi fejlődési szakaszban van, mint nálunk. Azok a nyomok ugyanis, amelyeket az idő itt a mi Földünkön teljesen eltüntetett, más bolygókon megmaradhattak. Ezen túlmenően mi az életet úgyszólván csak „egyetlen példányban" ismerjük. Mi csak a mi földi életünket ismerjük, amely szigorúan meghatározott körülmények között jött létre és fejlődött. Ha megismerhetnénk az anyag mozgásának és szerveződésének elvben azonos, de a földitől bizonyos mértékig eltérő feltételek kö-

Digitized by Google

zött létrejött és kifejlődött formáját, milyen sokat adna ez az élet lényegének megismeréséhez! Megítélhetnénk, hogy mi az, ami földi életünkben szükségszerű, és mi az, ami bizonyos mértékig esetleges, másodlagos. Ez talán lehetővé tenné, hogy bepillantást nyerjünk múltunkba és jövőnkbe egyaránt

A. I. Oparin

Eddig főként az új tudományos ismeretanyag felhalmozásáról, a tudományos megismerés meggyorsulásáról, tehát főként a világról szerzett ismeretek mennyiségi oldaláról volt szó. Kimerül-e ebben az űrrepülés hatása a tudományos világképre, vagy érinti a tudományos megismerés és a tudományos világkép minőségi oldalát is?

Magától értetődik, hogy a világűrbe való kilépésnek a tudományos haladás szempontjából óriási elvi és gyakorlati jelentősége egyáltalán nem korlátozódik a dolog mennyiségi oldalára, vagyis a megismerési folyamat újabb, páratlan kibővülésére és meggyorsulására. Nem kevésbé fontos, hanem még fontosabb a minőségi oldal, magának a természettudományok jellegének, módszereinek és metodikájának, irányvonalának, alapvető tartalmának, szerkezetének megváltoztatása. Nézzük meg ezt részletesebben...

A legutóbbi időkig majdnem az egész természettudomány (kivéve a csillagászatot) egész figyelmét általában a földi természet, a földi tárgyak, jelenségek és folyamatok tanulmányozására összpontosította. A helyzet azonban már a XIX. században (s még inkább a XX. században) kezdett alaposan megváltozni. Az egyik tudományág a másik után kezdte túllépni a földi kereteket. Az elsők között lépett erre az útra a matematika. Amikor N. I. Lobacsevszkij létrehozta az új geometriát, amelyet méltán neveznek a „kozmosz geometriájának", ez azt jelentette, hogy a természettudományban előretört a kutatások arányai elvi kibővítésének, a tudományos problémák kozmikus síkban való tanulmányozásának tendenciája, amikor is a földi úgy szerepel, mint helyi, mint egyedi. Ezt a tendenciát hamarosan megerősítette a mechanika és a fizika fejlődése, amelyek még bátrabban „benyomultak a világmindenségbe". Itt a legfontosabb mérföldkő a relativitás-elmélet megszületése volt, amely közvetlen összefüggésben van kozmikus rendű folyamatokkal. Valamivel előbb viharos fejlődés indult meg a csillagászatban is. Egyebek között a színképelemzés felfedezése új csillagászati ágnak, az asztrofizikának adott életet. A gyors fejlődés önálló tudományággá tette az asztrofizikát, amely ma már több fejezetre oszlik.

A természettudomány fejlődésének fentebb részletezett sajátosságai az utóbbi évtizedekben még kifejezettebbekké váltak. Így ebben az időben számos olyan önálló tudomány vagy tudományos irányzat jelent meg, amelynek neve az „asztro"-szóval kezdődik: asztrobiológia, asztrobotanika, asztrogeográfia, asztrogeológia, asztrokémia (vagy kozmokémia) és így tovább, nem is szólva az asztronautikáról. Születőben van

Digitized by Google

az aeronomia (a Földnek a kozmosszal közvetlenül határos külső légkörét tanulmányozza), a kozmikus orvostudomány és néhány egyéb tudományág. Más szóval, a kozmikus problematika hatalmába keríti a természettudomány összes főbb ágait és fejezeteit — a matematikától és a mechanikától a biológiáig és az orvostudományig.

N. A. Varvarov, J. T. Fagyejev

Tehát a tudományok fejlődésében a „kozmikus" korszak már korábban megkezdődött. Milyen változást hozott ebben a fejlődésben a gyakorlati űrhajózás?

A gyakorlati űrhajózás megszületése hatalmas új ösztönzést adott a jellegüket tekintve kozmikus tudományok együttesének továbbfejlesztéséhez. Tekintélyes szovjet orvostudósok felvetették például a kozmikus mikrobiológia létrehozásának és kifejlesztésének kérdését. Megszületett és rohamosan fejlődik (különösen a második és a további szputnyik-űrhajók felbocsátása eredményeképpen) a kozmikus biokémia, a kozmikus örökléstan, a kozmikus fiziológia. Megvetették az alapját a magasabb idegi tevékenység kozmikus fiziológiájának és a kozmikus lélektannak, amelyeknek haladását rendkívül időszerűvé teszi az ember kilépése a világűrbe. Teljes joggal feltételezhetjük a közeljövőben a szelenofizika, a szelenokémia, a venerofizika, az areofizika, valamint több más alkalmazott — technikai, mezőgazdasági és egyéb — kozmikus tudomány megjelenését. Összefoglalva, ugrásszerűen növekszik a modern természettudományban a „tisztán" kozmikus tudományágak, irányzatok és szakterületek részaránya.

A másik rendkívül fontos tendencia azoknak a kozmikus tudományoknak gyors és alapos megszilárdulása, amelyeknek kialakulása még a mesterséges holdak és rakéták felbocsátása előtt kezdődött. Ezek a tudományok a szó szoros értelmében szemünk láttára telnek meg életnedvekkel, bár a kozmikus természet közvetlen tanulmányozásában még csak a legelső lépéseket tettük meg.

N. A. Varvarov, J. T. Fagyejev

Érdekes lenne megtudni, vajon kiterjed-e a kozmikus jelleg olyan jellegzetesen „földi" tudományokra is, amilyen például a földrajz?

A tudományos földrajzot már áthatják a földi és a kozmikus folyamatok összefüggésének gondolatai. A földrajz művelői hozzászoktak a „nagy", a bolygó-földrajz gondolatvilágához. Megtanulták úgy tekinteni a Föld felületének egyedi sajátosságait (például a folyók jobb oldali völgyfalainak meredekségét), mint egy, a bolygókra jellemző folyamatnak, a Föld tengely körüli forgásának nyomait. A bolygó megismerése pedig szükségszerűen elvezet a világűrhöz fűződő kapcsolatának tanulmányozásához, hiszen a bolygó része a kozmosznak. A földrajz egyetlen művelője sem maradhat közömbös a Föld keletkezése problémájának megoldásával szemben, mert a különböző hipotézisek különbözőképpen magyarázzák meg a földfelszín sajátosságait is.

K. K. Markov professzor

Digitized by Google

Ezek szerint a „kozmikus" fejlődés alól a földrajz sem kivétel. Milyen feladatok elé állítja ez a földrajztudósokat?

Először. Olyan gondolatok továbbfejlesztéséről van szó, amelyek bizonyos fokig már a modern földrajz sajátjaivá váltak. A földfelszín fő törvényszerűségeit ugyanis nem lehet sem megérteni, sem tudományosan magyarázni másképp, csak úgy, ha gondolunk azokra a kozmikus hatásokra, amelyek a Földet, felszínét érik. Lehetséges-e például teljesen felkutatni a légkör jelenlegi vegyi összetételének sajátosságait, ha ezt a légkört nem hasonlítjuk össze a Venus, a Mars, a Jupiter légkörével? Fontos ezért, hogy a világűr tudományos meghódítását otthonunk, a Föld tanulmányozásában hasznosítsuk.

Másodszor. A földrajztudósoknak tudományuk eddig felhalmozott tapasztalatainak felhasználásával az eddiginél sokkal tevékenyebben kell résztvenniök a kozmikus testek, mindenekelőtt a naprendszerhez tartozó bolygók felszínének leírásában és megmagyarázásában. A szó szorosabb értelmében vett földrajz mellett életre kell hívniok a „Hold-rajzot", a szelenográfiát, a „Mars-rajzot" és a többi bolygó (föld)rajzát. Ez ma már nemcsak elméleti célszerűség, hanem gyakorlati szükségszerűség is. Használjuk fel tehát a földfelszín tanulmányozásában szerzett tapasztalatokat tudományos ugródeszkának más kozmikus testek felszínével foglalkozó új tudományágak megteremtéséhez.

K. K. Markov professzor

Mindebből tehát általános következtetést is le lehet vonni a tudomány „geocentrikusságának" megszűnéséről és a „kozmikus szemlélet" térhódításáról?

A természettudomány ilyen és sok egyéb fejlődési tényének és irányzatának elemzése annak a rendkívül fontos következtetésnek a levonására késztet, hogy a tudomány most kezd földi, geocentrikus tudományból — amilyen hosszú időn keresztül volt — kozmikus tudománnyá alakulni, amely adekvátabb módon tükrözi az általános (a kozmikus) és a különös, az egyedi (a földi) kölcsönös összefüggését. Minél tovább halad a természeti törvényszerűségek tanulmányozása, annál nyilvánvalóbban kozmikus síkban fog folyni; a természeti törvényeket feltehetően mindinkább kozmikus törvényeknek fogják tekinteni, amelyeknek különös, egyedi kifejezői a földi törvények. Ha ugyanis például sor kerül a naprendszeren belül (nem is beszélve átfogóbb arányokról) legalább néhány bolygó szerkezetének tanulmányozására, akkor az eddig fejlesztett geológia aligha őrzi meg központi helyét a jövő geológiai ismereteinek összességében. Más szóval, nem az asztrogeológia lesz valamiféle függeléke a geológiai tudományágak jelen komplexumának, hanem ellenkezőleg, végül is a földi geológia lesz az asztrogeológia egy fejezete, ami az adott esetben adekvátabb tükröződése az objektív valóságnak, az általános és a különös konkrét viszonyának, eleinte nap körüli térségünk keretei között, később több csillag térségében is és így tovább.

N. A. Varvarov, J. T. Fagyejev

Digitized by Google

A tudomány geocentrikusságát néha azzal is magyarázzák, hogy a tudomány a Föld lakójának, az embernek a tudománya és az ember hivatott szolgálni. Ebből a szempontból felmerülhet, hogy a geocentrikusság megszűnése nincs-e ellentmondásban a tudomány céljával?

A Föld lakói számára természetesen bármely tudomány olyan alkalmazása lesz szükséges, amely éppen nekik ad (vagy adhat) meghatározott gyakorlati eredményeket. Ebben az értelemben megmarad a természettudomány bizonyos geocentrikussága. Viszont azok számára, akik a mesterséges égitesteken, még inkább a Holdon, a Marson stb. fognak megjelenni és dolgozni, a tudományágak (különösen az alkalmazott tudományok) ilyen Földhöz-kapcsolása végül is teljesen időszerűtlenné, sőt egyszerűen feleslegessé válik. Azok számára, akik a világűrbe sajátítják el az életet, vagyis, akik bolygónkon kívül fognak élni, a tudománynak jelentős mértékben (mindenekelőtt alkalmazott területein) nem geocentrikusnak, hanem „Hold-centrikusnak", „Mars-centrikusnak", stb. kell lennie. Ha pedig az emberiségről egészében véve beszélünk, akkor a természetnek a naprendszer méretei között történő átfogó hasznosítása és átalakítása korában a tudományos ismeret már nem a Földhöz látszik kapcsolódni, hanem nyilván a kozmosznak az egész nap körüli térségéhez.

N. A. Varvarov, J. T. Fagyejev

Úgy látom, itt már a „fantázia" vizeire evezünk. Nem volna-e helyesebb a tudomány, a tudományos világnézet fejlődéséről beszélve a tényekre szorítkozni és a világűrbe való letelepedés kérdéseit átengedni a fantasztikus irodalom művelőinek?

Először is szögezzük le, hogy a tudományos gondolkodás sohasem támaszkodhat kizárólagosan a tényekre. Sőt ellenkezőleg, a tudomány minden ágának ki kell törnie a tények szűk korlátai közül; következtetéseket kell levonnia a tényekből, feltevéseket kell megkockáztatnia, hipotéziseket kell megfogalmaznia. Szárnyaló szellem, képzelőerő nélkül egyetlen tudomány sem létezhet, még az olyan „száraz" tudomány sem, mint a matematika. Az alkotó tudós és a fantasztikus regények szerzőjének gondolkodása között az a különbség, hogy a tudós a tényekből indul ki, a tények segítségével ellenőriz minden feltevést, semmit sem fogad el csak azért, mert hisz benne. A képzelőerőre feltétlenül szüksége van. Az is előfordulhat, hogy a regényíró szertelen fantáziája indítékul szolgál a tudós számára.

A tudomány nemcsak a való világ tényeire és törvényeire vonatkozó ismereteink összessége. A tudomány előre mutat, a jövő felé, tehát azt is megjelöli, hogyan lehet a valóságot az emberiség hasznára átalakítani. A tudomány lényeges feladata az előrelátás.

A tudománynak ez a szerepe kezdetben — s ez magától értetődő — alig-alig jutott érvényre. Csak a reneszánsz korában, amikor a modern tudomány megszületett, kezdett a tudomány a jövőbe látni. Amilyen mértékben a tudomány általános fejlődése megindult, úgy fejlő-

Digitized by Google

dött ki az a képessége is, hogy előre lássa a természeti, majd a társadalmi jelenségeket.

Fejlődésének kezdeti szakaszában a tudomány nem tudhatta előre, milyen — gyakran távoli és nagy jelentőségű — következményekhez vezetnek saját felfedezései. Az előrelátás kérdése akkor még nem vetődött és nem is vetődhetett fel. De minél mélyebbre hatolt az anyagba, minél inkább uralma alá hajtotta az energia egyre jelentősebb forrásait, s minél inkább sikerült a szerves életre és az ember életére is befolyását kiterjesztenie, annál sürgetőbben merült fel a kérdés: milyen átalakulások következnek majd be munkája nyomán, s azok milyen mértékben befolyásolják a jövő nemzedék életét. A tudomány és a technika alkalmazása néha kevésbé kívánatos átalakulásokhoz is vezethet (erdőirtás, a nagyvárosok levegőjének szennyeződése füsttel és gázzal, a folyók megmérgezése az ipari termelés hulladékaival, sugárhatások atomrobbantás következtében stb.). Ezért kell a tudománynak arra törekednie, hogy előre lássa, milyen pozitív vagy negatív következményekkel jár az idegen világok meghódítása. A tudománynak természetesen nem kell addig várnia — és nem is várhat —, amíg a következmények megmutatkoznak. Azonnal foglakoznia kell a várható következményekkel. Sőt, már régebben foglalkoznia kellett volna velük.

Amit a tudomány jövőbelátásáról mondottunk, az nemcsak a természettudományokra és a gazdasági tudományokra, hanem a filozófiára is vonatkozik. A marxi-lenini filozófia mint tudományos filozófia nem igazodhat Hegel megállapításához, aki szerint Minerva baglya csak éjjel repül. Hegel ezzel azt akarta mondani, hogy a filozófiának mindössze azt kell általánosítania, ami volt, vagy legfeljebb azt, ami van. A mi filozófiánknak mint tudománynak tudnia kell előre látni. Évtizedekkel előre látta a társadalmi fejlődést, a tőkés uralom bukását, a proletárforradalom győzelmét, a proletárdiktatúrát, a szocialista és kommunista társadalom nagyvonalú építését. A mi filozófiánk a dialektikus materialista módszer következetes alkalmazásával mindezt előre láthatta. Ugyanígy ma is gondolkozhat és kell is gondolkoznia az ember sorsáról az űrrepülés küszöbén.

Arnošt Kolman

Ezek szerint eljött az ideje, hogy a tudósok és filozófusok komoly formában foglalkozzanak a világűr meghódításával, a Föld mellett más égitestek benépesítésével?

A világűr meghódításának átfogó programját először K. E. Ciolkovszkij vázolta fel. Az ő nevéhez fűződik a nagyszerű aforizma: „Bolygónk az értelem bölcsője, de nem lehet örökké a bölcsőben élni." Ciolkovszkij azt állította, hogy a tudomány és a technika eléggé magas fejlettsége, többek között rakéták segítségével a kozmikus sebességek meghódítása lehetővé teszi, hogy az emberek az atmoszférán kívül űrállomásokat hozzanak létre, meglátogassák és tanulmányozzák a naprendszer különböző térségeit és bolygóit, aztán pedig szétterjedjenek az egész nap körüli térségben. Az asztronautika megalapítója azonban egyáltalán nem volt azon a véleményen, hogy a naprendszer határai az

Digitized by Google

ember számára áthatolhatatlanok. K. E. Ciolkovszkij lehetőnek tartotta az emberek csillagközi utazásait és fokozatosan az egész galaktika beutazását...

Felmerül a kérdés: mennyire reálisak Ciolkovszkij jövendölései? A tudományos-technikai haladás mai vívmányainak fényében, amelyek a gyakorlati űrhajózás fejlődésében összegződnek, hogyan foglaljunk állást az emberiség kozmikus létezésének eszméjével kapcsolatban?

...Azt látjuk, hogy Ciolkovszkij „kozmikus programjának" összes alapvető láncszemei — a legegyszerűbbektől kezdve, amelyek már „mindennapiakká" váltak a tudományos-technikai gyakorlatban, az elképzelhetetlenül bonyolultakig, amelyek még csak derengenek a jövő távolában — kiállják az idő próbáját. Az elméleti és gyakorlati űrhajózás a nagy tudós által megjelölt irányba fejlődik. Ennek a folyamatnak az elemzése lehetővé teszi, hogy alapvető következtetést vonjunk le az emberiség elvileg korlátlan kozmikus lehetőségeiről.

N. A. Varvarov, J. T. Fagyejev

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

BERENDT. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY:

Magyarország a fasiszta Németország „életterében" 1933–1939

Hazánk politikai és gazdasági történetének feldolgozása szempontjából különösen fontos a legújabb kor történetének kutatása. Berend T. Iván és Ránki György könyve abba a sorozatba tartozik, melyben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke főleg a legújabbkori történelmünkre vonatkozó kutatásait kívánja ismertetni.

A második világháború és előkészítésének időszaka a tőkés Magyarország utolsó évtizede volt, s ezért a legújabbkori magyar történelem egyik legfontosabb fejezete. Ebben az időszakban Magyarország fokozatosan a német fasizmus gazdasági és politikai uralma alá rendelődött, illetve egyre teljesebben kiszolgálta azt. Ezért e korszakbeli történetünk kulcskérdése — hazánk Németországgal való kapcsolatának alakulása. E folyamat vizsgálata igen fontos a közelmúltnak, a magyar uralkodó osztályok nemzetárulásának megismerése szempontjából, de időszerű feladat is, hiszen a nyugatnémet imperializmust ma hasonló törekvések vezérlik, mint két-három évtizeddel ezelőtt.

A szerzők mindenekelőtt részletes áttekintést adnak a német imperializmus 1933 előtti terjeszkedéséről, amely nélkül nem lehet megérteni a fasiszta Németország gazdasági és politikai expanziós törekvéseit sem.

A német imperializmus már az első világháború előtt is jelentős mennyiségű tőkét exportált Délkelet-Európába. Különösen nagy érdekeltségei voltak az Osztrák-Magyar Monarchiában; az Európába kihelyezett német tőkének egynegyede ide jutott. Magyarország gazdaságában az osztrák tőke mellett a német tőkének volt a legjelentősebb befolyása, s ez a befolyás a világháború alatt tovább erősödött.

Németország azonban vesztes és legyengült félként került ki a háborúból, s ezzel szükségképpen gyengültek külföldi pozíciói. Gyarmatainak és nyugateurópai állásainak elvesztéséért Kelet- és Délkelet-Európában akarta kárpótolni magát. Ez is közrejátszott abban, hogy már 1920-ban felvette Magyarországgal a gazdasági kapcsolatot. A huszas évek első felében külkereskedelmi forgalmunkban Ausztria és Csehszlovákia után Németország szerepe volt a legnagyobb. Hazánk ezeknek az országoknak főleg nyersanyagot szállított és iparcikket vett tőlük, tehát olyan jellegű kereskedelmi kapcsolatban állt velük, mint a gyarmatok a fejlett tőkés országokkal. Kereskedelmi mérlegünk ezekben az években erősen passzív volt, mert Magyarország a mezőgazdaság

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.

Digitized by Google

háborús szétziláltsága következtében alig tudott mezőgazdasági terményeket exportálni.

Németország az árukivitel fokozása mellett tőkeexportjának növelésére, a háború előtti pozícióinak visszaszerzésére is erőfeszítéseket tett. A huszas évek elején azonban nem járt eredménnyel a német imperializmus délkelet-európai, s ezen belül magyarországi terjeszkedése; a Ruhr-konfliktus során elszenvedett veresége miatt visszavonulásra kényszerült. A huszas évek második felében, a kapitalizmus részleges és ideiglenes stabilizációja idején sem haladt előre a német tőke Magyarország felé irányuló terjeszkedése. A külkereskedelmi forgalom azonban egyre hátrányosabbá vált Magyarország számára, s tovább növekedett az ország külkereskedelmi passzivuma Németországgal szemben. Az árubehozatal növekedésével mégsem erősödtek meg a német imperializmus magyarországi pozíciói, mert vele párhuzamosan nem növekedett a tőkeexport, sem a kölcsöntőke, sem a működő tőke tekintetében. A gyáriparban megőrizték ugyan korábbi érdekeltségeiket — 1929-ben a gyáripar részvénytőkéjének 4—4,5 százaléka volt német kézen —, de új behatolás nem igen történt. Hasonló volt a helyzet más délkelet-európai országokban is, amelyekben régi pozícióiknak csupán egyötödét tudták visszaszerezni.

A szerzők részletesebben tárgyalják hogyan alakultak a német—magyar gazdasági kapcsolatok az 1929—1933-as válság időszakában. A magyar kormány a válság viszonyai között nagy súlyt vetett arra, hogy kereskedelmi szerződést kössön Németországgal. Minthogy ugyanis Magyarország kivitelének túlnyomó részét mezőgazdasági termények tették, a német felvevő piac biztosítása elsőrendű kérdés volt. A Németországgal való kapcsolat elmélyítését igényelte a magyar uralkodó osztályok revíziós, a határok megváltoztatására törekvő politikája is, amelyet német és olasz orientáció útján akartak megvalósítani. Az 1928-ban megindult tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, sőt a válság első éveiben még rosszabbodtak is a két ország gazdasági kapcsolatai. Az 1928-tól kibontakozó agrárválság hatására a németek erős vámemelést és szigorú kiviteli tilalmakat léptettek életbe. Ezek hatására jelentősen csökkent a német agrárbehozatal; ez kihatott a Németországba irányuló magyar agrárkivitelre is, amely 1929-ről 1931-re 44 százalékkal hanyatlott.

A könyv a továbbiakban a gazdasági és politikai válságból való kilábolást célzó, a közép- és délkelet-európai országok együttműködésére irányuló tervekkel foglalkozik. E tervek valójában a német és a francia imperializmus vetélkedését takarták, s kölcsönösen meggátolták azt, hogy a másik fél ösztönözte kooperáció megvalósuljon. A magyar kormány a németek oldalán állt, de revíziós céljai eleve lehetetlenné tették a szomszéd országokkal való együttműködést. Miután a kooperációs törekvések eredménytelenek maradtak, Németország úgy „segített" a délkeleteurópai országok nehéz helyzetén, hogy a maga ipari kivite-

Digitized by Google

lének érdekeit tartva szem előtt, kisebb engedményekkel próbálta magához láncolni ezen országokat.

A Magyarországgal folytatott és 1928-ban megszakadt kereskedelmi tárgyalásokat 1931-ben újra felvették. A megkötött egyezmény azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a kirobbant pénzügyi válság pedig aláásta a külkereskedelmi forgalom addigi rendszerét. A válság következtében mind Németország, mind Magyarország megszüntette a szabad devizaforgalmat, s ez jelentős összegű német áruhitelek befagyasztását jelentette. Az új helyzetnek megfelelően bevezették a kliring-rendszert; ennek értelmében az egymással kereskedelmi viszonyban álló országok Nemzeti Bankjai nem folyósítottak közvetlen fizetéseket, hanem csak az év végén egyenlítették ki az export- és importszállítások után a kliring-számlán mutatkozó különbözetet. Ezt a rendszert a német és a magyar uralkodó osztályok is előnyösnek tartották a maguk számára. A német kormánykörök azt várták tőle, hogy a magyar adósok áruszállításokkal egyenlítik ki adósságaikat, a magyarok pedig agrárexportjuk növekedésében reménykedtek. Ezt azonban a kliring-egyezmény révén sem sikerült elérniük. Az újabb vámemelések és behozatali korlátozások következtében a magyar áruszállítások értéke 1931—1932-ben 30 százalékkal, a német árubehozatal értéke pedig több mint 40 százalékkal csökkent 1932-re teljesen nyilvánvalóvá vált az 1931. évi külkereskedelmi egyezmény csődje, de a két ország uralkodó osztályai nem nyugodtak bele, máresak azért sem, mert a jó gazdasági kapcsolat nélkülözhetetlen feltétele volt a politikai kapcsolatnak is, amelyre pedig a mindkét országban jobbra tolódó kormánykörök nagy súlyt vetettek. A tárgyalások azonban csak 1933-ban, Hitler uralomra jutása után folytatódtak.

*

A magyar uralkodó osztályok örömmel fogadták a német fasizmus uralomra jutását, mert ez saját fasiszta rendszerüket is erősítette. A súlyos gazdasági válság hatására a magyar uralkodó osztályok is további fasizálódással igyekeztek megszilárdítani politikai és gazdasági hatalmukat. Így jutott uralomra 1932 októberében a Gömbös-kormány, amely az olasz fasizmussal való szövetség elmélyítése mellett különösen nagy súlyt helyezett a hitleri Németországgal való szövetség kiépítésére. De Németország és Magyarország gazdasági kapcsolatai nem szélesedtek ki a politikai közeledéssel együtt, sőt 1933-ban tovább zsugorodtak. Hitlerék — kihasználva azt, hogy a weimari köztársaság gazdasági vezetését csak fokozatosan váltotta fel a fasiszta irányítás — az előbbit vádolták, de annak a leple alatt valósították meg intézkedéseiket. 1933 februárjában Németországban újra emelték az agrárvámokat (ennek gazdasági és belpolitikai indítékai és céljai voltak), s más olyan intézkedéseket is hoztak, amelyek gátolták a magyar exportot, s elsősorban az agrártermékek kivitelét.

A magyar kormány a kialezett helyzetben a kliring-egyezmény felmondásához folyamodott. Ez nemcsak gazdaságilag, de politi-

Digitized by Google

kallag is kellemetlenül érintette Németországot, s ezért a német kormány, újabb kereskedelmi tárgyalásokat helyezve kilátásba, kérte, hogy hatálytalanítsák a felmondást. A magyar kormány kapva kapott az ajánlaton és nagy aktivitással dolgozott a kereskedelmi egyezmény létrehozásán. Fontos szerepet játszott ebben Bethlen István 1933 márciusi németországi útja és Gömbös bizalmas levélváltása Hitlerrel. Ez a levélváltás a gazdasági kérdések rendezését jelölte meg a két ország közötti politikai viszony elmélyítésének feltételeként. Az egyezményt előkészítő budapesti tárgyalásokon sorolta be nyíltan a német küldöttség vezetője Magyarországot a német fasizmusnak abba az „életterébe", „mely tartós politikai szövetség és barátság útján biztosítva van, és zavarok esetén is elérhető".

Az előkészítő megbeszélések alapján 1933-ban megkötötték az 1931. évi szerződés első pótegyezményét, s ezzel a magyar—német politikai és gazdasági kapcsolatok fordulóponthoz értek: A német imperializmus délkeleteurópai térhódítása 1933-tól vett nagy lendületet. A szerzők részletesen foglalkoznak Gömbös németországi látogatásával, Gömbös és Hitler megbeszélésével, külpolitikai koncepciójukkal. A magyar uralkodó osztályok külpolitikájának fővonalában azonban ekkor még az olasz orientáció állt, s így Hitler és Gömbös között több külpolitikai kérdésben nem jött létre teljes egyetértés.

A szerzők a könyv további részeiben az 1934—1938 közötti magyar—német gazdasági kapcsolatot vizsgálják. A náci párt hatalmának megszilárdítása után teljes erővel megindult Németország háborús felkészülése. A fegyverkezési program a gazdasági élet egész területére kihatott. Az állami beavatkozási politika — a közvetlen fegyverkezési intézkedéseken kívül — az autarchiás gazdaságpolitika kiépítésében és a külkereskedelem teljes állami irányításában nyilvánult meg. E célok megvalósítására született meg 1934-ben a Schacht-féle „Neuer Plan", amely megvalósította a külkereskedelem és a nemzetközi forgalom szigorú állami irányítását. Külkereskedelmi politikájában Németország a kétoldalú kereskedelmi és fizetési egyezmények rendszerére tért át; külkereskedelmi forgalmát az áruelszámolásra helyezte, vagyis arra, hogy azokkal az országokkal kereskedjék, amelyek nem valutát kérnek, hanem árukat fogadnak el termékeikért. Ezzel szükségképpen tovább szélesedtek Németország és a délkelet-európai országok gazdasági kapcsolatai, mert a tengerentúli országok nem voltak hajlandók a fenti alapon kereskedni. A gazdasági válság által erősen sújtott délkelet-európai országok viszont, amelyek szintén kötött devizagazdálkodást folytattak, szívesen vették az ilyen kapcsolatot, mert ez lehetőséget adott agrártermékeik értékesítésére.

Nemcsak a devizahiány miatt volt azonban előnyös a német fasizmusnak a délkelet-európai országokkal folytatott kereskedelem, hanem azért is, mert ezekből az országokból olyan fontos nyersanyagokhoz juthatott, amelyekre már akkor is nagy szüksége volt, s amelyeket későbbre, a

Digitized by Google

háború idejére is biztosítani kellett. A „Neuer Plan" tehát a „nagytér-gazdaság" („Grossraumwirtschaft") megvalósítását is szolgálta. A náci gazdaságpolitika megkövetelte az addigi merev agrár-elzárkózás lazítását, s ez 1933 után meg is valósult. Ilyen viszonyok között indultak meg 1933 őszén újra a magyar—német kereskedelmi tárgyalások, s kötötték meg 1934 februárjában a második kereskedelmi pótegyezményt. Ez az egyezmény jelentős mennyiségű magyar agrárcikk, főként állatok és állati termékek kivitelére adott lehetőséget. A kontingens-rendszert kiviteli térítési rendszerrel egészítette ki, s így az exportőrök a világpiaci árnál magasabb árakat érhettek el. Nagy szerepet játszott ebben az, hogy a hitleri Németország ezzel ellensúlyozni akarta az olasz befolyást. A kivitt árukat a magyar kormány exportprémiummal támogatta, s ezt a német kormány visszatérítette. A német engedmények fejében a magyar kormány iparcikkek behozatalára adott vámkedvezményeket. A kereskedelmi megállapodást új fizetési egyezmény egészítette ki; eszerint az áruelszámolás a magyar kivitel 90 százalékára terjed ki, a fennmaradó összeg fejében pedig Magyarország nemes devizát kap és transzfer-árukat vásárolhat.

Az egyezmény hatására ugrásszerűen felemelkedett a két ország közötti kereskedelmi forgalom: a magyar kivitel értéke 1933-ról 1934-re több mint kétszeresére nőtt. A német behozatal értéke viszont csak nagyon kevéssé emelkedett, s így — a két világháború közötti időszakban először — Magyarország javára aktívummal zárult a forgalom. Németországnak a magyarországi kivitelben való részesedése 11,2 százalékról 22,2 százalékra emelkedett.

A szerzők a magyar—német kereskedelmi egyezményt *új megvilágításba* helyezik. Eddigi történeti irodalmunk az egyezménynek csak politikai hatását tisztázta megfelelő mértékben, amennyiben hangsúlyozta, hogy milyen súlyos politikai következményekkel járt ez Magyarországra nézve. Gazdasági vonatkozásait illetően eddig csak azt emeltük ki, hogy a nagybirtoknak nyújtott előnyök ellenére a szerződés káros volt a gazdasági életre, mert hátráltatta az ország ipari fejlődését és növelte gazdasági kiszolgáltatottságát.

A szerzők alaposan, részletesen és tényszerűen bizonyítják, hogy a német fasiszta kormány semmiféle engedményt nem tett az 1934-es szerződéssel, s nemhogy áldozatot nem vállalt, de gazdaságilag igen előnyös üzletet is kötött. Már utaltunk Németország kedvezőtlen devizapolitikai helyzetére, amely lehetetlenné tette, hogy agrártermék-szükségletét tengerentúli országokból fedezze, a magyar mezőgazdasági termények átvétele tehát a német gazdaságpolitika elsőrendű érdekéből fakadt. A náci Németország úgy akarta elérni távolabbi célját, politikai hatalmának kiterjesztését, hogy a délkelet-európai országok erőforrásait — köztük Magyarországét is — már az adott időpontban is maximálisan kihasználja.

Sokoldalúan és meggyőzően bi-

Digitized by Google

zonyítja a könyv, hogy az árkérdésben is a német gazdasági érdekek érvényesültek. A tanulmánynak ez a része *teljesen új álláspontot* képvisel. Meggyőzően bizonyítja, hogy a fasiszta Németország, amikor a világpiaci árnál magasabb árakat fizetett, ezzel valójában semmiféle „áldozatot" nem hozott, mert befagyott, — a kötött devizagazdálkodás viszonyai között nem mobilizálható — több mint 50 millió pengőnyi követelését használta fel a magyar export támogatására. A német tőkésektől megvásárolt követelések fejében kifizetett márka-összegek viszont belföldön maradtak.

Itt rá kell mutatnunk arra, hogy a szerzők nem hangsúlyozzák eléggé: mennyire előnyös volt a szerződés a magyar nagybirtokosok számára is. Kétségtelen, hogy a megállapodás a német kormányt (árpolitikai szempontból is) előnyös helyzetbe juttatta, de egyúttal nagy szerepet játszott abban is, hogy a magyar mezőgazdaság kilábolt a válságból, mert olyan termékeket adhatott el (mégpedig a világpiaci árnál lényegesen drágábban), amelyeket ekkor máshol nem tudott volna értékesíteni. Ennek megfelelő hangsúlyozása nélkül nem lehet kielégítően megindokolni a német—magyar *politikai* kapcsolatok egyre szorosabbá válását.

A pótegyezmény vizsgálatánál a szerzők megvizsgálják a vele szinte egyidőben Rómában megkötött olasz—osztrák—magyar hármas egyezményt is, annak gazdasági vonatkozásait, politikai összefüggéseit, a magyar uralkodó osztályok külpolitikáját stb. 1934-ben, a fokozódó német orientáció ellenére, Magyarország még mindig Olaszországra támaszkodott, 1935—36-tól viszont mindinkább a hitleri Németországnak rendelte alá magát. Ez a Németország és Olaszország külpolitikai helyzetében beállt változással, a magyar uralkodó osztályok szélsőjobboldali csoportjainak előretörésével függött össze, s ezt a szerzők részletesen kifejtik.

A német orientációt gazdaságilag a magyar—német külkereskedelmi forgalom növekedése alapozta meg. Kivitelünkben főként az állat- és állati termék-exportja volt nagy jelentőségű; a gabonakivitel 1936-ig — a biztosított kontingens ellenére is — jelentéktelen maradt, bár Németország már ekkor is mind erőteljesebben követelte a gabonaszállítást. A magyar kormány azonban a németországinál jobb piacot is tudott szerezni a gabona elhelyezésére, s így egy ideig még ki tudott térni a német követelések elől. Ez azt mutatja, hogy a németeknek való alárendeltség ekkor még nem szabta meg teljesen azt, hogy Magyarország milyen termékeket szállítson. A gazdasági alárendeltség ebben az időben főleg az árak megszabásában jelentkezett. A magyar nagybirtokos osztály érdekei elsősorban az állati termékek exportjához fűződtek. A szerzők ezt a problémát nem vizsgálják eléggé differenciáltan, így nem indokolják meg kellően azt sem, hogy miért nem exportáltunk Németországba gabonát.

1935—1936-ban Németország vált Magyarország legfőbb külkereskedelmi partnerévé, kereskedelmi forgalmunkban Ausztria

Digitized by Google

— most először — a második helyre szorult. 1934-ben aktívvá vált külkereskedelmi mérlegünk továbbra is aktív maradt, mint a többi délkelet-európai országé is. 1934 és 1936 között csaknem 50 millió pengő ki nem egyenlített német tartozás halmozódott fel a német—magyar kereskedelemben. (A hasonló jellegű összes német tartozások összege 1936-ban mintegy félmilliárd márkára rúgott.) A szerzők újszerűen értékelik ezt a tényt: rámutatnak, hogy a német gazdaságpolitika *tudatosan* törekedett erre az állapotra, mert ezekben az években ez volt számára a hitelszerzésnek egyetlen, mégpedig kamatmentes formája. A délkelet-európai országok tehát rövidlejáratú hitelek formájában, saját erőforrásaikból segítették a német újrafelfegyverkezést. Németország keresztülvitte, hogy a délkelet-európai országok felértékeljék a márkát — Magyarország (1935-ben) 18 százalékkal —, s ez növelte a Németországba irányuló exportot.

Ezzel egyidőben Németország a kereskedelmi és pénzügyi egyezmények egyes pontjainak nyílt felrúgásával is fokozta a délkelet-európai országok kifosztását; ez mindenekelőtt az árak felülvizsgálásában, illetve csökkentésében jutott kifejezésre. 1935-ben megtagadták a pótegyezményben vállalt 10 százaléknyi nemes deviza kifizetését és megnehezítették a tranzit-áruk vásárlását. Nagy nehézségeket gördítettek nyersanyag-beszerzésünk elé is. 1933-ban a németországi árubehozatalnak még 22,3 százaléka volt nyersanyag, de 1936-ban már csak 12.6 százaléka.

1937—1938-ban új szakasz kezdődött Magyarországnak a német érdekek alá való rendelésében; a szerzők *ezt a német „élettérbe" való beilleszkedésként* jellemzik. Az 1936 őszén megindult négyéves tervvel hatalmas mértékben megnőttek a német háborús kiadások. A rohamos fegyverkezés körülményei között az eddiginél is erősebben érvényesült az autarchiás gazdaságpolitika, s ennek következtében további változások álltak be Hitler-Németország külkereskedelmi kapcsolataiban is. A lázas háborús készülődés tetemesen megnövelte Németország nyersanyag- és élelmiszerszükségletét, mert megkezdték a háborús készletek tartalékolását is. Ezért egyre nagyobb nyersanyag- és élelmiszerszállításokat követeltek a délkelet-európai országoktól, s arra törekedtek, hogy ezek az országok egy állandó termékmennyiséget exportáljanak nekik. Ebben az időben azonban már a világpiacon is nemes valutát adtak a terményekért. Megszűntek tehát azok az előnyök, amelyeket addig a németekkel való kereskedelem nyújtott az uralkodó osztály egyes csoportjainak, sőt ez a kereskedelem egyenesen hátrányossá is vált. A fasiszta Németország azonban most már határozott és egyre nagyobb követeléseket támasztott. Több délkelet-európai országtól eltérően, a magyar kormánykörök nem is fejtettek ki komolyabb ellenállást e követelésekkel szemben, s így az 1937-ben megkötött harmadik pótegyezmény tovább erősítette Magyarországnak a hitleri Németországhoz való láncolását. Ez az egyezmény főleg a kenyér-

Digitized by Google

gabona- és takarmányszállítást növeli. A két ország közötti kereskedelmi forgalom tovább emelkedett. A magyar kivitel értéke az 1937. évi 115 millió pengőről 141 millió pengőre nőtt. A Németországból származó nyersanyag-behozatal tovább csökkent, az egész behozatal 6—7 százalékára. Emelkedett a német árutartozások összege is.

A szerzők megállapítják, hogy Németországnak a délkelet-európai országok kereskedelmében játszott szerepe ekkor meghatározó jellegűvé emelkedett. Délkelet-Európára gyakorolt gazdasági befolyása nagyban elősegítette a német fasizmus számára azt, hogy 1938-ban a gazdasági expanzióról a nyílt politikai és katonai agresszióra térjen át. A szerzők részletesen vizsgálják a magyar kormányköröknek ezzel kapcsolatos politikai állásfoglalását, a német fasizmusnak nyújtott támogatását, fokozódó háborús készülődését stb., amely mind azt mutatja, hogyan süllyed Magyarország a hitleri Németország csatlósává. Ez a politika azzal pecsételődött meg, hogy a bécsi döntés Csehszlovákiától elvett és Magyarországnak juttatott egy területsávot.

Ausztria és Csehszlovákia bekebelezése után teljessé vált a német külkereskedelem monopolhelyzete. 1939-ben a magyarországi kivitelnek 52,2 százaléka Németországba irányult, a behozatalunknak pedig 52,5 százaléka volt német eredetű.

A külkereskedelem monopolizálása mellett jelentős változás következett be a magyarországi német tőkeérdekeltségekben is. Ausztria és Csehszlovákia tőkeérdekeltségeit magához ragadva, a német tőke újabb fontos pozíciókhoz jutott. A szerzők, vállalatonként vizsgálva a német tőkeérdekeltségeket, kimutatják, hogy 1938—1939-ben az összes külföldi tőkebefektetéseknek már több mint a fele német kézen volt. A német érdekeltség a magyarországi részvénytőkének 13—14 százalékára rúgott. Mindezek alapján a *„második világháború küszöbén* már joggal beszélhetünk a magyar gazdaság *teljes német alárendeltségéről"* — állapítják meg a szerzők. A háború alatt pedig, az addigi német politika egyenes folytatásaként, a magyar gazdasági életet egyszerűen a német hadigazdaság kiegészítő részévé süllyesztették. Ezzel a kérdéssel azonban jelen munkájukban nem foglalkoznak a szerzők. Kívánatos lett volna, hogy az erre vonatkozó tanulmányuk — amely a Századok 1955. 5—6. számában, illetve az Acta Historica 1958. 3—4. számában látott napvilágot — e munkával egy kötetben jelent volna meg, egységben és összefüggően mutatva meg a magyar gazdasági élet alárendeltségét a német fasizmus érdekeinek, majd Magyarország kirablásának folyamatát.

A könyv így is kerek egész, gazdag forrásanyagon alapuló, úttörő jellegű és nagyon hasznos munka, amelyet nemcsak a szakemberek tanulmányoznak figyelmesen, hanem amelyet a pártoktatás propagandistái is eredményesen használhatnak fel, s amelyet érdeklődéssel olvashatnak mindazok, akik hazánk történetét meg akarják ismerni.

Szuhay Miklós

Digitized by Google

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

AKADÉMIAI

Tamás György: A tudományos meghatározás — — — — — — 181 old.
Erdei Ferenc: Üzemszervezési kérdések a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben — 111 old.
Csete—Fekete—Bácz: Munkadíjazás, önköltség és gazdaságosság a mezőgazdaságban — 136 old.
Dimény Imre: Mezőgazdaságunk traktorszükségletét meghatározó tényezők — — — — — 86 old.
Descartes: Válogatott filozófiai művek — — — — — — — — 381 old.
Sík Endre: Fekete-Afrika története I. (francia nyelven) — — 406 old.
Helyesírási tanácsadó szótár — 828 old.
Lőrincze Lajos: Édes anyanyelvünk — — — — — — — — — 507 old.
Antal László: A magyar esetrendszer — — — — — — — — 146 old.
Diószegi István: Ausztria—Magyarország és Bulgária a San-Stefanói béke után — — — 122 old.
Szilágyi János: A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (1920—1944) 105 old.
Rádai Pál iratai II. 1707—1708. 560 old.
Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége 452 old.
Benda K.—Zrínyi K.: A négyszáz éves debreceni nyomda 432 old.
Geréb László: A munkásügy irodalmunkban 178 old.

EUROPA

Szazsin: Tramontana 282 old.
Toller: A géprombolók 98 old.
Rilke válogatott versek 428 old.
Rilke prózai írások 316 old.
Platonov: Gyönyörű és eszeveszett világ 205 old.
Blasco Ibanez: Macskazene 187 old.
Gorkij Művei: Színművek 1901—1906. 620 old.
Plutarkhosz: Négy görög életrajz 183 old.
Arnold Zweig: Nyugati Krónika 165 old.
A foltoshátú király (Giljak népmesék) 153 old.
Az aranyhajú királylány (délszláv népmesék) 158 old.

GONDOLAT

A. Jegorov: A művészet és a társadalmi élet — — — — 448 old.
Walter Conrad: Láthatatlan utakon — — — — — — — — 96 old.
Kovács Endre: Reymont — — — 140 old.
L. Zorin: Jó emberek — — — 90 old.
Millar Burrows: A holttengeri tekercsek — — — — — — — 370 old.
Miről vallanak a papiruszok? — 250 old.

A. Piccard: A tenger mélyén — 290 old.
Kaposi—Mérányi—László—Bencsik: Kis könyv a táncról — — — 148 old.
Komlós János: Elárult ország — 270 old.
Horváth Zoltán: Magyar századforduló — — — — — — — — 647 old.
Louis Velle: Szentelt víz és kokain — 85 old.
Vas Zoltán: Cserébe a világot — 688 old.
Karger—Decker: Sebészkés és szemtükör — — — — — — — 233 old.
Dr. Zdenek Servis: Az emberi agy rejtelmei — — — — — — 283 old.
Gémesi József: Kristályok a technikában — — — — — — 177 old.
Devecseri Gábor: Homéroszi utazás — — — — — — — — — 277 old.
A. J. Popov: A matematikai logika elemei — — — — — — — 286 old.
Hedda Zinner: Egy kis bécsi kávéház — — — — — — — — 90 old.
Jemnitz Sándor: W. A. Mozart — 365 old.
Dr. Buga László: A jó egészség könyve — — — — — — — — 283 old.
Bodrogi Tibor: Mesterségek születése 172 old.
Nemes Károly: Hogyan nézzünk filmet 110 old.
Jeges Károly: Elektrotechnika egyszerű kísérletekkel 350 old.
Kazsdan—Litavrin: Bizánc rövid története 315 old.
Hevesi Sándor: A drámaírás iskolája 406 old.
A korai francia felvilágosodás 258 old.
Pándi Marianna: Monteverdi 184 old.
Csiky Gergely: Mukányi 130 old.
Thomas Mann: Doktor Faustus keletkezése 301 old.
Stilisztikai tanulmányok 452 old.
N. Ribak: Balzac tévedése 310 old.
Eszmék és esztétikák 261 old.
Bródy Sándor: A medikus 86 old.
Arbuzov: Tánya 88 old.
Dobossy László: Capek 98 old.
Koenigswald: Találkozás az ősemberrel 215 old.
Csapó György: Az arany teknősbéka földjén 207 old.
Könyvtári raktározási táblázatok 62 old.
Dr. Láng György: Élet a víz tükre alatt 414 old.

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALAP

Castiglione László: A római köztársaságkor művészete — — 48 old.
G. Aggházy Mária: Német reneszánsz művészet — — — — 48 old.
Végvári Lajos: Giotto — — — 32 old.
Zakariás G. Sándor: Budapest — 237 old.
Czobor Ágnes: Barokk művészet Itáliában — — — — — — 108 old.

Digitized by Google

Zádor Anna: A Magyar Nemzeti Múzeum — — — — — — — 96 old.

Magyar fotoművészet 1962

Végvári Lajos: Munkácsy Mihály

G. Aggházy Mária: Német barokk művészet — — — — — 52 old.

Vámossy Ferenc: A XX. század építészete — — — — — — 48 old.

dr. Radnai Lóránd: A Lánchíd — 40 old.

Szabolcsi Bence: Európai virradat 174 old.

Németalföld művészete 106 old.

Kádár—Horvát—Géfin: Szombathely 173 old.

Lyka Károly: Leonardo Da Vinci

Molnár József: Eger török műemlékei 37 old.

KOSSUTH

C. Marzani—V. Perlo: Az Egyesült Államok és a leszerelés — 267 old.

Blas Roca: A kubai forradalom 136 old.

A marxista—leninista esztétika alapjai — — — — — — — 667 old.

Dr. Kulin György—Róka Gedeon: A nagy világmindenség — — 512 old.

G. S. Wheeler: A kapitalizmus és az automatizálás — — — 338. old.

Lenin Művei, 38. kötet:

Andrej Guljaski: Kémelhárítás — 251 old.

Kővágó László: Szíveskedjék bizalmasan kezelni! — — — — 94 old.

Jesus Lara: Indián vér — — — 335 old.

Vadász Ferenc: Harcunk a magyar pokollal — — — — — — 286 old.

Gárdos Miklós: Szívroham — — 168 old.

O. Reinhold: Van-e harmadik út? 235 old.

A német kérdés — — — — — 189 old.

Érdekes kalendárium 1962. — — 207 old.

Artur Miller: Gyújtópont — — 324 old.

Varga Sándor: Hogyan működik az ENSZ? — — — — — — — 95 old.

Kovács Mihály: Szövetkező szövetkezet — — — — — — — — 103 old.

Az Országgyűlés tanácskozása 1961. okt. 7—13. — — — — — 124 old.

A Francia Kommunista Párt XVI. kongresszusa

Follinusz János: Miből élhetnénk jobban 60 old.

Buza Márton: Anyagi érdekeltség és anyaglasság 83 old.

Karsai Elek: „Országgyarapítás" országvetés 166 old.

Illés Sándor: Tiszazug 22 old.

Küzdtünk híven a forradalomért

Meslier abbé testamentuma 246 old.

Szakács Kálmán: A kommunista párt agrárpolitikája 1920—1930 175 old.

Mario Montagnana: Egy torinói munkás visszaemlékezései 333 old.

Lackó Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867—1949

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI

Barna Péter: A szocialista állam büntetőjogi védelme — — 501 old.

Az élelmiszeriparra vonatkozó jogszabályok gyűjteménye — 1038 old.

Budapest statisztikai zsebkönyve 310 old.

Ay János—Kupcsik József: Általános statisztikai példatár — 360 old.

Hegedűs András: A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság — — — — — — 257 old.

Magyarország külkereskedelme 1919—1945. — — — — — — — 384 old.

Fritz Baade: Versenyfutás a 2000-ik évig — — — — — — 250 old.

Witold Lissowszki: Munkaeszközök gazdasági kopása — — 270 old.

Az OSZSZSZK büntető törvénykönyve, büntetőeljárási törvénykönyve és bírósági szervezeti törvénye — — — — 386 old.

Bokorné Dr. Szegő Hanna: A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások — — — — 311 old.

Dr. Novák István: A részleges jogerő a polgári peres eljárásban — — — — — — — — 154 old.

Dr. Kálmán György: A becsület védelme az anyagi büntetőjogban — — — — — — — — 317 old.

Magyar Statisztikai Zsebkönyv

Bognár József: Kereslet és keresletkutatás a szocializmusban 403 old.

MAGVETŐ

Barta Lajos: Gyár 240 old.

Mátrai László: Gondolat és szabadság 342 old.

Galambos Lajos: Hideg van tegnap óta 292 old.

Zágoni Ferenc: Boldog nyár 177 old.

Barabás Tibor: Génuai randevú 265 old.

Fekete Gyula: A faluszépe 280 old.

Birkás Endre: Kő és homok 233 old.

Dolega—Mostowicz: Hanka asszony naplója 343 old.

Gyárfás Miklós: Az égövi ember 284 old.

Kárász József: Judit 327 old.

Tersánszky J. Jenő: Egy ceruza története 431 old.

Varga Imre: Bicegő próféta 184 old.

Fodor József: A történelem sodrában 374 old.

Kodolányi János: A vas fiai I., II.

SZÉPIRODALMI

Sárpő István: Új arcok — új utak — — — — — — — — — 258 old.

Radnóti Miklós: Sem emlék, sem varázslat — — — — — — — 355 old.

Teleki László válogatott munkái I., II. — — — — — — 446, 341 old.

Németh László: Változatok egy témára — — — — — — — — 424 old.

Zilahy Károly válogatott művei 472 old.

Digitized by Google

Dobozy Imre: Hegyoldal — — 183 old.
Karikás Frigyes: A harminckilences dandár — — — — 2[illegible] old.
Hazai kistükör 476 old.
Gábor Andor: Válogatott művei [illegible] old.
Platov: Hét szál fű országa I. 2[illegible] old., II. 278 old.

TANKÖNYVKIADÓ

A Szovjetunió története 1917—1926. 670 old.
Magyarország története 1790—1849. 645 old.
Ünnepek, ünnepélyek az óvodában 1[illegible] old.

TÁNCSICS

A. F. Rojas: A menekülő falu 252 old.
A tűz csiholói 669 old.
H. Mildner: A legyőzött távolság 305 old.
M. Andersen Nexő: Az üres helyek utasai 265 old.
H. Pontoppidan: Az ígéret földje 410 old.
Lindner László: Szép Páris! 208 old.
I. Smuul: Déli jégmezőkön 348 old.
Magay András: A kis rádiós hibakeresője 100 old.
Dr. Kulin György: A kis csillagász távcsöve 115 old.

Tájékoztató a [illegible] 1[illegible] old.
Victor Hugo: Rajnai utazás [illegible] old.
A szakszervezeti bérbizottságok munkája 181 old.
E. Honcik: Harminchatan a föld alatt 373 old.
Üzemi balesetstatisztika [illegible] old.
Bánhegyi Gyula: Vasipari művezetők zsebkönyve [illegible]1 old.
Ignácz—Vámos: Tűzistennő Hawaiiban 276 old.
Dzsida László—Dzsida Ottó: Kis ásványgyűjtő 164 old.
Öveges József: Tanulságos kísérletek 147 old.
Három földrész országaiban 216 old.
A szakszervezetek kulturális tevékenysége 287 old.
Léder J.—Rádai Z.: TV-szerelők könyve 262 old.
Marx—Engels a szakszervezetekről 383 old.
Bohuslav Brezovsky: Vasmennyezet — — — — — — — [illegible] old.
Fábián Zoltán: Három kiáltás — 1[illegible] old.

ZRÍNYI

Csatári József: A spanyol barikádokon — — — — — — 211 old.

E SZÁM SZERZŐI

WIRTH ÁDÁM: a Társadalmi Szemle munkatársa; **NÉMETH KÁROLY:** az MSZMP K. B. Mezőgazdasági osztályának vezetője; **BALLAI LÁSZLÓ:** az Országos Tervhivatal munkatársa; **TIMÁR JÁNOS:** az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **FUKÁSZ GYÖRGY:** a filozófiai tudományok kandidátusa, a Művelődésügyi Minisztérium megbízott osztályvezetője; **ESTI BÉLA, VUKOVICS ARNOLD:** a Művelődésügyi Minisztérium főelőadói; **VÉSZI BÉLA:** a filozófiai tudományok kandidátusa, az MSZMP KB. Pártfőiskolájának igazgatóhelyettese; **SZUHAY MIKLÓS:** a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti tanszékének tudományos munkatársa

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BENKE VALÉRIA (a szerkesztőbizottság vezetője), **FRISS ISTVÁN, HAY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZECSŐDI LÁSZLÓ, SZIGETI JÓZSEF**

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Резолюция ЦК ВСРП о значении XXII-го съезда КПСС — — — — 1

Заявление тов-а Яноша Кадара в журнале «Коммунист» о значении XXII-го съезда КПСС
Ответ на важнейшие вопросы современности — — — — — 13

АДАМ ВИРТ: Победа ленинской линии XX-го съезда — — — 15

КАРОЙ НЕМЕТ: Развитие сельского хозяйства по второму пятилетнему плану — — — — — — — — — — — — 35

ЛАСЛО БАЛЛАИ—ЯНОШ ТИМАР: Проблемы обеспечения специалистами народного хозяйства — — — — — — — — 45

ДЬЕРДЬ ФУКАС—БЕЛА ЭШТИ—АРНОЛЬД ВУКОВИЧ: За улучшение преподавания марксизма—ленинизма в рамках реформа высших учебных заведений — — — — — — — — — — 62

Заявление Редакции журнала — — — — — — — — — — 80

К заявлению Редакции — — — — — — — — — — — 81

ИЗ ЖУРНАЛОВ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Политический, экономический и географический справочник о Западном Берлине (АЛФРЕД ЗИМ) — — — — — — — — — 82

КОНСУЛЬТАЦИЯ

БЕЛА ВЕСИ: Развитие социалистической государственности в период развернутого строительства коммунизма — — — — — — — 97

ОБЗОР

Астронавтика и научное мировоззрение — — — — — — — 110

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Т. Иван Беренд—Дьердь Ранки: Венгрия «в жизненном пространстве» фашистской Германии в 1933—1939 гг-ах (МИКЛОШ СУХАЙ) 122

Digitized by Google

INHALT

Beschluss der Sozialistischen Arbeiterpartei Ungarns über die Bedeutung des XXII. Parteitags der Kommunistischen Partei der Sowjetunion — — — — — — — — — — — — — — — — — — 1

Der XXII. Parteitag der Kommunistischen Partei der Sowjetunion beantwortete die wichtigsten Fragen unserer Zeit (Erklärung des Genossen János Kádár an die Redaktion der Zeitschrift Kommunist) — — — — — — — — — — — — — — — — 13

ÁDÁM WIRTH: Der Sieg der Leninschen Linie des XX. Parteitags 15

KÁROLY NÉMETH: Der Aufschwung unserer Landwirtschaft im zweiten Fünfjahrplan — — — — — — — — — — — — — 35

LÁSZLÓ BALLAI — JÁNOS TIMÁR: Die Probleme der Fachmannversorgung unserer Volkswirtschaft — — — — — — — — 45

GYÖRGY FUKÁSZ — BÉLA ESTI — ARNOLD VUKOVICS: Die Weiterentwicklung der Unterrichtung des Marxismus—Leninismus auf unseren Universitäten im Rahmen der Unterrichtsreform — 62

Die Erklärung der Redaktion — — — — — — — — — — — — 80

Die Stellungnahme des Genossen István Friss zur Erklärung der Redaktion — — — — — — — — — — — — — — — — 81

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

West-Berlin — eine politische, wirtschaftliche und geographische Dokumentation (ALFRED ZIMM) — — — — — — — — — 92

KONSULTATION

BÉLA VÉSZI: Die Entwicklung der sozialistischen Staatlichkeit in der Periode des Aufbaus des Kommunismus — — — — — — 97

RUNDSCHAU

Weltraumfahrt und wissenschaftliches Weltbild — — — — — — 110

BUCHBESPRECHUNGEN

Iván T. Berend — György Ránki: Ungarn im „Lebensraum" des faschistischen Deutschland 1933—1939. (MIKLÓS SZUHAY) — — 122

Digitized by Google

SOMMAIRE

La résolution du Comité Central du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois sur l'importance du XXIIe Congrès du Parti Communiste de l'U. R. S. S. — — — — — — — — — — — — — — — — 1

Le XXIIe Congrès du Parti Communiste de l'U. R. S. S. a répondu aux questions les plus importantes de notre époque. (Déclaration du camarade Kádár János à la rédaction de Communist) — — — — — — — — — — — — — — — — — 13

ÁDÁM WIRTH: Victoire de la ligne léniniste du XXe Congrès — — 15

KÁROLY NÉMETH: Nouveau développement de notre agriculture au cours du deuxième plan quinquennal — — — — — — — 35

LÁSZLÓ BALLAI — JÁNOS TIMÁR: La formation de spécialistes pour notre économie nationale — — — — — — — — — 45

GYÖRGY FUKÁSZ — BÉLA ESTI — ARNOLD VUKOVICS: La développement progressif de l'enseignement marxiste—léniniste universitaire dans le cadre de la réforme de l'enseignement — — 62

Déclaration de la rédaction — — — — — — — — — — — — 80

Prise de position du camarade István Friss à propos la déclaration de la rédaction — — — — — — — — — — — — — 81

DANS LES REVUES DES PARTIS FRÈRES

Information politique, économique et géographique sur Berlin-Ouest (ALFRED ZIMM) — — — — — — — — — — — — — 82

CONSULTATION

BÉLA VÉSZI: Le développement de l'État socialiste pendant la période de construction du communisme — — — — — — — 97

REVUE

Voyage cosmique et vision scientifique d'anticipation — — — — 110

COMPTE RENDUS

T. Iván Berend — György Ránki: Hongrie, partie de „l'espace vital" de l'Allemagne fasciste de 1933 à 1939. (MIKLÓS SZUHAY) — 122

Digitized by Google

CONTENTS

Resolution of the Central Committee, Hungarian Socialist Worker's Party on the significance of the XXII Congress of the Communist Party of the Soviet Union — — — — — — — — — — — 1

The XXII Congress of the Communist Party of the Soviet Union answered the most urgent questions of our age. (Statement of comrade János Kádár to the Editorial Board of the „Communist") — — — — — — — — — — — — — — — 13

ÁDÁM WIRTH: Victory of the Leninist line of the XX. Congress — 15

KÁROLY NÉMETH: Agricultural upswing in the Second Five Year Plan — — — — — — — — — — — — — — — — 35

LÁSZLÓ BALLAI and JÁNOS TIMÁR: Problems of providing specialists for our economy — — — — — — — — — — — 45

GYÖRGY FUKÁSZ, BÉLA ESTI and ARNOLD VUKOVICS: Development of the instruction of Marxism—Leninism at the universities under the Educational Reform — — — — — — — — 62

Statement of the Editorial Board — — — — — — — — — — 80

Position taken by comrade István Friss concerning the statement of the Editorial Board — — — — — — — — — — — — 81

FROM THE PERIODICALS OF THE FRATERNAL PARTIES

Political, economical and geographical information on West Berlin (ALFRED ZIMM) — — — — — — — — — — — — — 82

CONSULTATION

BÉLA VÉSZI: Development of socialist statehood during the building of socialism — — — — — — — — — — — — — — 97

REVIEW

Space travel and scientific world outlook — — — — — — — — 110

BOOK REVIEWS

Iván T. Berend and György Ránki: Hungary in the „Lebensraum" of fascist Germany, 1933—1939. (MIKLÓS SZUHAY) — — — — 122

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

TARTALOMJEGYZÉK

az 1961. (XVI.) évfolyamról

Digitized by Google

Tartalomjegyzék

az 1961. (XVI.) évfolyamról

SZERKESZTŐSÉGI CIKKEK

	Szám:	Oldal:
A marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazása a jelenkor fő kérdéseire — — — —	1	1
A Moszkvai Nyilatkozat és a német kérdés —	3	52
A tudomány a haladás és a szocializmus nagy győzelme — — — — — — —	5	90
Az SZKP új programja és korunk fő kérdése	11	1

CIKKEK

Avar János: Változások az elmaradott országok nyugati „segélyezésében" — — —	8—9	67
Ballai László — Timár János: Népgazdaságunk szakember-ellátottságának problémái — — — — — — — — —	12	45
Baranyi Gyula: Az SZKP XX. Kongresszusa öt év mérlegén — — — — — — —	2	1
Bálint József: A beruházások irányításának egyes kérdései — — — — — —	4	51
Benedikt Ottó: Az automatizálás társadalmi szerepéről — — — — — — — —	4	20
Csapó László: A kapitalizmus általános válságának új szakasza — — — — —	6	48
Csendes Béla: A termelőszövetkezetek jövedelmezősége és az árarányok — — —	8—9	22
Csizmadia Ernő: A munkás-paraszt szövetség néhány új problémája — — — —	5	18
Csizmadia Ernő: Korszerű termelés-szervezés a szocialista mezőgazdaságban — — —	10	51
Dr. Elek Tibor: A fizikai tudományok egyetemi oktatásának néhány világnézeti problémájáról — — —— — — —	7	31
Faludi Szilárd: A korszerű műveltség követelményei az új tantervben — — — —	11	54

Digitized by Google

	Szám:	Oldal
Friss István: A második ötéves terv néhány fontosabb kérdéséről — — — — —	11	14
Fukász György — Esti Béla — Vukovics Arnold: A marxizmus—leninizmus egyetemi oktatásának továbbfejlesztése az oktatási reform keretében — — — —	12	62
Garamvölgyi Károly: A szocialista országok együttműködése és a magyar mezőgazdaság — — — — — — — — —	1	31
Halász Pál: A szocialista jog és erkölcs viszonyának néhány kérdése — — — —	3	41
Háy László: A szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítődése és Magyarország fejlődése — — — — — —	7	1
Hegedüs András: Anyagi érdekeltségi rendszerünk és a műszaki fejlesztés — —	10	32
Huszár István: Hazánk népességi viszonyainak alakulása — — — — — —	8—9	34
Kahulits László: A munka termelékenysége és az átlagbérek — — — — — —	5	34
Kálmán Endre: A Párizsi Kommün kilencvenedik évfordulójára — — — — —	3	15
Kálmán Endre: A pártprogramok lenini útján	8—9	1
Kepes Imre: A nyugateurópai munkásság a német militarizmus ellen — — — —	5	55
Komját Irén: Antonio Gramsci és a kommunizmus Olaszországban — — — —	1	43
Lázár György: Hároméves tervünk eredményei és soronlevő feladataink — — —	1	20
Lukács József: A tudományos haladás és a mai teológia — — — — — — — —	10	66
Wilhelm Meissner: A német kérdés és az európai béke — — — — — — — —	10	12
Molnár János: A felsőoktatás továbbfejlesztéséről — — — — — — — —	2	34
K. Nagy Sándor: A termelést fellendítő elosztási formák fejlesztése termelőszövetkezeteinkben — — — — — — — —	2	71
Nemes Dezső: Az osztályharc fejlődésünk jelenlegi szakaszán — — — — —	6	18
Németh Károly: Mezőgazdaságunk fellendítése a második ötéves tervben — —	12	35

Digitized by Google

	Szám:	Oldal:
Névai László: Igazságszolgáltatási szerveink szocialista fejlődése — — — — —	7	19
Óvári Miklós: A békéért vívott harc új feltételei és lehetőségei — — — — —	3	1
Pécsi Ferenc: A monopólium-ellenes munkásegységfront erősítésének nagy lehetőségei	5	1
Rényi Péter: Társadalom és egyén mai tárgyú filmdrámáinkban — — — — — —	8—9	84
Ripp Géza: A „bőség társadalma" és a koegzisztencia ideológiai problémái — —	5	71
Romány Pál: A mezőgazdasági termelés tervszerű fejlesztésének néhány kérdése —	11	40
Salgó László: Negyven éves a Kínai Kommunista Párt — — — — — — — —	7	46
Sándor József: Pártunk szervezeti fejlődésének néhány kérdése — — — — —	6	37
Sándor Pál: Emlékezés a régi Társadalmi Szemlére — — — — — — —	11	69
Sánta Ilona: A proletárdiktatúra békés győzelmének néhány tapasztalata népi demokráciánkban — — — — — —	4	1
Sik Endre: Az ENSZ 15. közgyűlésének gyarmati vitájához — — — — — —	2	18
Sipos Aladár: A monopolista fejlődés újabb jelenségei az USA mezőgazdaságában —	8—9	52
Szarka József: A tanulóifjúság szocialista erkölcsi nevelése — — — — — —	4	38
Tamássy István: A két genetikai irányzat világnézeti tartalmáról — — — — —	3	30
Vértes Imre: A szovjet nép élcsapatának alaptörvénye — — — — — — — —	10	1
Wirth Ádám: A XX. kongresszus lenini vonalának győzelme — — — — — —	12	15

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

N. Sz. Hruscsov: Az irodalom és művészet új sikereihez — — — — — — — — (Rövidített összefoglalás a szovjet értelmiség képviselőivel 1960. július 17-én rendezett találkozón, az OSZFSZK íróinak és zeneszerzőinek tiszteletére rendezett fogadásokon elhangzott beszédekből)	6	1

Digitized by Google

	Száma:	Oldal:
A legagresszívebb nyugatnémet monopóliumok (Pinczési Pál) — — — — — —	8—9	104
Politikai, gazdasági és földrajzi tájékoztatás Nyugat-Berlinről (Alfred Zimm) — —	12	82
DOKUMENTUMOK		
A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. kongresszusának jelentőségéről — — — — —	12	1
A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa válaszolt korunk legfontosabb kérdéseire — — — — — — (Kádár János elvtárs nyilatkozata a Kommunyiszt szerkesztőségének)	12	13
Irodalomkritikánk néhány fogyatékosságáról (Az MSZMP KB. mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség tézisei)	2	50
KONZULTÁCIÓ		
Mi a neo-kolonializmus? (Kende István) —	1	62
Vészi Béla: A szocialista államiság fejlődése a kommunizmus építésének időszakában	12	97
ESZMECSERE		
Hozzászólások a termelőszövetkezeti munkadíjazás kérdéséhez — — — — —	3	63
Szigeti József: Gondolatok a marxista esztétika és kritika viszonyáról — — —	5	99
SZEMLE		
A kőolaj és a földgáz növekvő szerepe energiagazdálkodásunkban (Dr. Cságoly Ferenc) — — — — —	3	72
A szakszervezetek szerepe a szocialista munkaerkölcs erősítésében (Sőtér Edit) —	3	82

Digitized by Google

	Szám:	Oldal:
A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában (Szerényi Sándor — Wirth Ádám)	11	83
A szövetkezeti gazdálkodás megszilárdulása első szövetkezeti megyénkben (Dr. Markó Lajos) — — — — — — — — —	6	68
A szövetkezeti parasztság szocialista nevelése — Vas megyei tapasztalatok — (Gosztonyi János) — — — — —	7	74
Az állami gazdaságok pártszervezeteiről (Hidvégi Ferenc és Kopátsy József) —	1	76
Család és iskola együttműködése a nevelésben (Ortutay Zsuzsa) — — — — — —	6	78
Emeljük a munkanormák színvonalát (Kahulics István) — — — — —	11	97
Harcban az irodalom korszerűségéért és a művészi újításért (Nyírő Lajos) — — —	8—9	120
Hogyan emelhetjük a munka termelékenységét üzemünkben? (Szabó Béla) — — (A Transzformátor és Villamoskészülékgyár tapasztalatai)	8—9	135
Pártszervezeteink népnevelő munkája a falu szocialista átszervezésének befejezéséért (Kovács Mihály) — — — — — —	1	68
Útrutazás és tudományos világkép — — —	12	110
Vita a munkásosztály elnyomorodásának kérdéseiről (Kahulits László) — — — —	7	59

NEMZETKÖZI SZEMLE

A Francia Kommunista Párt XVI. kongresszusa (Bernard Couret) — — — —	6	86
A kapitalista országok gazdasági helyzete (A. Becsin) — — — — — — —	1	85
A Kínai Népköztársaság képviseletének problémája az Egyesült Nemzetek Szervezetében (Hajnal Sándor — Szilágyi Zoltán)	4	66
A munkásegység kérdése az Olasz Szocialista Párt kongresszusán (Komját Irén) — —	4	78
A munkásosztály szerepe az észak-afrikai országok nemzeti felszabadító mozgalmában (Politisz Janisz) — — — — — —	10	86

Digitized by Google

	Szám:	Oldal:
A német nagytőke térhódítása és Ausztria semlegessége (Dr. Bíró Klára) — — —	1	97
A román kommunisták négy évtizedes harca (Szántó Jenő) — — — — — —	6	104
A szovjet mezőgazdaság fejlesztésének távlatai (Nagy János) — — — — — —	3	91
A vietnami forradalom három évtizede (Zilahi Judit) — — — — — —	8—9	155
Az Osztrák Kommunista Párt XVIII. kongresszusa (Fritz Glaubauf) — — — —	5	111
Algéria, Szahara és kőolaj (Andre Guillou) —	7	94
Baloldali előretörés az Angol Munkáspártban (Lehel Artur) — — — — — —	2	93
De Gaulle algériai politikája veszélyezteti a békét (Zilahi Judit) — — — — —	2	102
Hetven éves a bolgár munkásosztály marxista pártja (Pavel Kosztov) — — — —	8—9	147
Hősi út (Dolores Ibarruri) — — — —	7	83
Iskolareform Lengyelországban (Szokolszky István) — — — — —	4	72
Meghiúsult remények és a belgrádi konferencia (Kende István) — — — — —	11	119
Miért fontos a német békeszerződés megkötése? (Darvasi István) — — — — —	11	107
Politikai tömegsztrájk Belgiumban (Politisz Janisz) — — — — — —	2	85
Új viszonyok, új emberek teremtője (Vadász Ferenc) — — — — —	6	96

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A békés egymás mellett élésért (Darvas István) — — — — — —	2	113
Rudolf Hilferding: „A finánctőke" c. művének magyar nyelvű kiadásához (Dr. Csapó László) — — — — —	4	84
Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése (Bihari Ottó) — — — — — —	8—9	171
A magyar ipar, statisztikai adatgyűjtemény Ollé Lajos) — — — — — — —	10	105
Dr. Bernáth T. — Dr. Enyedi Gy.: A magyar mezőgazdaság termelési körzetei (Csendes Béla) — — — — — —	10	109

Digitized by Google

	Szám:	Oldal:
A szovjet tudomány és felsőoktatás a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában (Szerényi Sándor — Wirth Ádám)	11	83
A szövetkezeti gazdálkodás megszilárdulása első szövetkezeti megyénkben (Dr. Markó Lajos) — — — — — — — —	6	68
A szövetkezeti parasztság szocialista nevelése — Vas megyei tapasztalatok — (Gosztonyi János) — — — — —	7	74
Az állami gazdaságok pártszervezeteiről (Hidvégi Ferenc és Kopátsy József) —	1	76
Család és iskola együttműködése a nevelésben (Ortutay Zsuzsa) — — — — — —	6	78
Emeljük a munkanormák színvonalát (Kahulics István) — — — — —	11	97
Harcban az irodalom korszerűségéért és a művészi újításért (Nyírő Lajos) — — —	8—9	120
Hogyan emelhetjük a munka termelékenységét üzemünkben? (Szabó Béla) — — (A Transzformátor és Villamoskészülékgyár tapasztalatai)	8—9	135
Pártszervezeteink népnevelő munkája a falu szocialista átszervezésének befejezéséért (Kovács Mihály) — — — — — —	1	6
Örutazás és tudományos világkép — — —	12	11
Vita a munkásosztály elnyomorodásának kérdéseiről (Kahulits László) — — — —	7	5

NEMZETKÖZI SZEMLE

A Francia Kommunista Párt XVI. kongresszusa (Bernard Couret) — — — —	6
A kapitalista országok gazdasági helyzete (A. Becsin) — — — — — — —	1
A Kínai Népköztársaság képviseletének problémája az Egyesült Nemzetek Szervezetében (Hajnal Sándor — Szilágyi Zoltán)	4
A munkásegység kérdése az Olasz Szocialista Párt kongresszusán (Komját Irén) — —	4
A munkásosztály szerepe az észak-afrikai országok nemzeti felszabadító mozgalmában (Politisz Janisz) — — — — — —	10

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

POLITIKAI KÖNYVÚJDONSÁGOK!

LENIN ÉLETE

676 old. Ára: 60,— Ft

A KOMMUNIZMUS ÉPÍTŐINEK KONGRESSZUSA

520 old. Ára: 16,— Ft

A FRANCIA KOMMUNISTA PÁRT XVI. KONGRESSZUSA

148 old. Ára: 7,50 Ft

G. C. Checa:
LATIN-AMERIKA HARCBA INDUL

448. old. Ára: 33,— Ft

Georges Soria:
SZABAD ORSZÁG AMERIKÁBAN

204. old. Ára: 18,— Ft

AZ ORSZÁGGYŰLÉS TANÁCSKOZÁSA (1961. OKTÓBER 7—13.)

128 old. Ára: 4,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RETURN TO the circulation desk of any
University of California Library
or to the
NORTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY
Bldg. 400, Richmond Field Station
University of California
Richmond, CA 94804-4698

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS

- 2-month loans may be renewed by calling (510) 642-6753
- 1-year loans may be recharged by bringing books to NRLF
- Renewals and recharges may be made 4 days prior to due date.

DUE AS STAMPED BELOW

FEB 26 1998

12,000 (11/95)

Digitized by Google

YD 28316

Digitized by Google